

HADİSLERLE KUR'AN-I KERÎM TEFSÎRİ

İbn Kesîr

3

Çevirenler

Prof. Dr. BEKİR KARLIĞA
Marmara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

Prof. Dr. BEDREDDİN ÇETİNER
Marmara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

ÇAĞRI YAYINLARI
Divanyolu Cad. Işık Sok. No: 10
34122 Sultanahmet - **İSTANBUL - TÜRKİYE**
Tel.: (212) 516 20 80 - 81 Fax: (212) 516 20 82
www.cagriyayinlari.com - www.cagri.com.tr
e-mail: cagri@cagriyayinlari.com
e-mail: cagri@cagri.com.tr

İÇİNDEKİLER

BAKARA SÛRESİNİN DEVAMI

Bazı Beyinsizlerin Sözleri 595
Vasat Ümmet 598
İslâm Ümmeti 602
Müslümanlar İçin Bir Kıble 606
İslâm Ümmetinin Liderliği 616
Kâfirlerin Kıblesi 617
Hak ve Şüphe 619
Hayır Yarışı 621
Tek Yön Kâ'be 623
Hikmet Sahibi Peygamber 624
Sabır ve Namaz 626
İslâm'da Sabır 629
Can ve Mal İmtihanı 633
Safa ve Merve 637
Hidâyeti Gizleyen Kâfirler 641
Küfür Kervanı 642
Râzî'ye Göre İlâh Kavramı 644
Yaratılış Mûcizesi 647
Varlık Delili 649
Kâinatın Yaratılışı Ve Allah 656
Akıl ve Îmân 663
İlim ve Îmân 666
Allah'a Şirk Koşanlar 668
Ulûhiyyet ve Ubüdiyyet 671
Helâl Rızık 675
Allah'ın Emrine Değil de Ataların Âdetlerine Uyanlar 677

Helâl ve Harâm 678
Allah'ın Emrini Gizleyip, İstismâr Edenler 680
Doğu ve Batı 682
Gerçek İyilik 686
Kısasta Hayat Var 691
Vasiyyet 699
Oruç Farîzası 703
Eski Kavimlerde Oruç 708
Ramazân Ayı 711
Ramazân İle İlgili Bazı Mes'eleler 713
Duâ 717
Duânın Önemi 712
Duânın Gayesi 724
Oruçla İlgili Hükümler 728
Önemli Bir Mes'ele 734
Yöneticilere Verilen Mallar 741
Ayların Mâhiyyeti 746
Ayların Vakit Ölçüsü Olarak Önemi 747
Allah Yolunda Savaş 755
Harâm Aylar 761
Mekke Döneminde Cihâd'a Niçin İzin Verilmemişti? 762
Allah Yolunda İnfâk 767
Hacc ve Umre 771
Haccın Erkânı 781
Haccın Mânâsı 790
Hacc İbâdeti 798
Allah'ı Zikir 801
İnsan Tipleri 803
İslâm'da Barış 808
Gerçek Barış İslâm'dadır 809
Kâfirlere Dünya Hayatı Pek Süslendi 817
İnsanlığın Doğuşu 818
Başlangıçta Bütün İnsanlar Tek Bir Ümmetti 820
İnsanlığın Tekâmülü 822
Hak Mefhûmu 828
İmân, Tecrübe ve İmtihân 831
Cihâd Farîzası 834
Harâm Aylarda Savaşmak 835
İçki ve Kumar 842
İçkinin Zararları 843
İslâm ve İçki Yasağı 846
Alkolün Sinir Sistemine Etkileri 849

Alkolün Beyin Üzerindeki Etkileri 851
Alkolün Karaciğer Üzerindeki Etkileri 855
Alkolün Böbrek Üzerindeki Etkileri 856
Alkolün Tenasül Hormonları Üzerindeki Etkileri 856
İslâm Hukûkunda İçkinin Hükmü 859
Bağışlamak 868
İnanan ve Şirk Koşan Kadınlar 871
Kadınların Âdet Hali 875
Mânâsız Yemin 890
Boşanan Kadınların İddeti 899
İslâm'da Kadın Hakları 903
Boşama Miktarı 905
Sahte Evlilik (Hulle) 921
Boşanan Kadınlara İyi Davranın 926
Çocukları Emzirme 933
Boşanan Kadınların Yeniden Evlenmesi 942
Boşanan Kadına Geçim İmkânı Sağlanmalıdır 945
Her Zaman Ölçü, Fazilet Olmalıdır 948
Orta Namaz — Korku Namazı 952
Boşanmanın Kuralı 963
İmân ve Ölüm Korkusu 967
Yahûdîlerden Bir Topluluk 977
Tâlût ve Câlût 978
Peygamberler ve Peygamberlik 988
Peygamberin ve Peygamberliğin Tabîatı 990
Âyet el-Kürsî 997
Sâf Tevhîd Akîdesi 1015
Dinde Zorlama Yoktur 1023
Mü'minlerin Dostu Allah'tır 1027
Altı Üstüne Gelmiş Bir Kasaba 1032
Hz. İbrâhim'in Delili 1034
Rûhun Bakâsı Problemi 1036
İnfâk ve Sadaka 1038
Tatlı Dil ve Sadaka 1043
İnanan ve İnanmayan Örneği 1045
İnfâk ve Hikmet 1048
Gizli - Açık İnfâk 1055
Hidâyet ve İnfâk Psikolojisi 1057
Faiz ve Şeytân 1063
Faiz Belâsı 1069
Faiz ve İmân 1072
Tarihî Seyri İçinde Faiz Anlayışı 1078

Keynes'in Faiz Hakkındaki Görüşleri 1085
Faizin Getirdiği Felâketler 1094
Ribâ ve Alış-Veriş 1098
İslâm Nizâmı ve Faiz 1103
Faizin Kötülükleri 1108
Ticâret İle Faiz Arasındaki Farklar 1113
Borçlanmada Yazışma Prensibi 1118
Göklerin ve Yerin Hâkimi Allah'dır 1127
İmân ve Mükellefiyet 1138

AL-İ İMRÂN SÛRESİ

Âl-i İmrân Sûresi 1147
Tevrât 1148
İncil 1149
Tevhîd Akîdesi 1150
Tanrı İnancı 1153
Yaratıcı Gücün Eserleri 1162
Muhkem ve Müteşâbih 1166
Derin Bilgi Sahipleri 1170
Râzî'ye Göre Muhkem ve Müteşâbihin Mâhiyeti 1175
Hâzin'in Muhkem ve Müteşâbih'i Değerlendirmesi 1179
Diğer Müfessirlerin Görüşü 1180
Kâfirlerin Mâlî Gücü 1185
Basîret Sahipleri 1189
Dünya Malının Değeri 1191
Sevginin Psikolojik Temelleri 1194
Sabredenler 1196
İslâm'da İ'tikâdî Düşüncenin Dayanakları 1201
İlâhî Hârika : Gece ve Gündüz 1208
Takiyye 1209
Kâfirleri Dost Edinmek 1212

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ

سَيَقُولُ السُّفَهَاءُ مِنَ النَّاسِ مَا وَلَّاهُمْ عَنْ قِبْلَتِهِمُ الَّتِي كَانُوا عَلَيْهَا ۚ قُلْ لِلَّهِ الْمَشْرِقُ
وَالْمَغْرِبُ ۚ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ إِلَىٰ صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ ﴿١٤٢﴾ وَكَذَٰلِكَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا لِتَكُونُوا
شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ وَيَكُونَ الرَّسُولُ عَلَيْكُمْ شَهِيدًا ۗ وَمَا جَعَلْنَا الْقِبْلَةَ الَّتِي كُنْتَ عَلَيْهَا إِلَّا لِنَعْلَمَ
مَنْ يَتَّبِعُ الرَّسُولَ مِمَّنْ يَنْقَلِبُ عَلَىٰ عَقِبَيْهِ ۚ وَإِنْ كَانَتْ لَكَبِيرَةً إِلَّا عَلَى الَّذِينَ هَدَى اللَّهُ ۗ وَمَا
كَانَ اللَّهُ لِيُضِيعَ إِيمَانَكُمْ ۚ إِنَّ اللَّهَ بِالنَّاسِ لَرَءُوفٌ رَحِيمٌ ﴿١٤٣﴾

142 — İnsanlardan bir kısım beyinsizler diyeceklerdir ki: Onları, üzerinde bulundukları kıblelerinden çeviren nedir? De ki: Doğu da Batı da Allah'ındır. O, dilediği kimseyi doğru yola iletir.

143 — Böylece sizi vasat bir ümmet kıldık ki, insanların üzerine şâhidler olasınız. Peygamber de sizin üzerinize şâhid olsun. Ve senin üzerinde bulunduğun kıbleyi, peygambere uyanları, ayağının iki ökçesi üzerinde geri döneceklerden ayırdetmek için kıble yaptık. Gerçi bu, büyük bir şeydir. Ama Allah'ın doğru yola iletti̇ği kimseler için değil. Allah, elbette îmânınızı zâyî edecek değildir. Şüphesiz ki, Allah, insanlara Raûf ve Rahîm'dir.

Bazı Beyinsizlerin Sözleri

der ki; bize Ebu Nuaym Züheyr'den duyduğunu, onun da Ebu İshâk'ın Berrâ (r.a.) dan duyduğunu nakletti ki; Rasûlullah (s.a.) onaltı veya onyedi ay boyunca Kudüs'e doğru namaz kılmıştı. Ancak kıblenin Kâ'be'ye doğru olmasını istiyordu. Kâ'be'ye doğru kıldığı ilk namaz ikindi namazıydı. Beraberinde kavmi de namaz kılmıştı. Onun-

la beraber namaz kılanlardan bir kişi yanından ayrılmış, rükû'da bulunan bir topluluğa rastgelmiş ve onlara; Allah adına şehâdet ederim ki ben, Hz. Peygamberle birlikte Mekke'ye doğru namaz kıldım, demişti. Bunun üzerine onlar da oldukları gibi Kâ'be'ye doğru dönmüşlerdi. Beytullah'a dönülmezden önce, Kudüs'e doğru namaz kılıp ta ölmüş bulunanların durumu sorulduğunda, Allah Azze ve Celle «Allah, elbette îmânınızı zâyi' edecek değildir» âyetini inzâl buyurdu. Bu şekliyle bu hadîsi yalnız Buhârî rivâyet etmiştir. Müslim ise bir başka şekilde rivâyet eder. Buna göre Muhammed Ibn İshâk der ki; bana İsmâîl İbn Ebu Hâlid, Ebu İshâk'dan o da Berrâ'dan nakletti ki; Rasûlullah (s.a.) Kudüs'e doğru namaz kılıyor ve yüzünü çoğunlukla göğe dikerek, Allah'ın emrini bekliyordu. Nihâyet Allah Teâlâ «Doğrusu biz yüzünü semâya doğru çevirip durduğunu görüyoruz. Şimdi seni hoşnûd olacağın bir kıbleye çevireceğiz. Yüzünü Mescid-i Harâm tarafına çevir» âyetini inzâl buyurdu. İsterdik ki; Kâ'be'ye yönelmeden önce ölmüş olanların hangi hal üzere öldüklerini ve Kudüs tarafına doğru kıldığımız namazların ne olacağını bilelim. Bunun üzerine Allah Teâlâ «Allah, elbette îmânınızı zâyi' edecek değildir» âyetini inzâl buyurdu. İnsanlardan bir kısım beyinsizler —ki bunlar ehl-i kitâb idiler— dediler ki; onları üzerinde bulundukları kıblelerinden çeviren nedir? Bunun üzerine Allah Teâlâ «İnsanlardan bir kısım beyinsizler diyeceklerdir ki; onları üzerinde bulundukları kıblelerinden çeviren nedir?...» âyetini inzâl buyurdu.

İbn Ebu Hâtim der ki; bize Ebu Zür'a... Berrâ'dan nakletti ki, o şöyle demiş: Rasûlullah (s.a.) onaltı veya onyedi ay boyunca Kudüs'e doğru namaz kılmıştı. Ancak kıblesinin Kâ'be'ye döndürülmesini istiyordu. Bunun üzerine Allah Teâlâ «Doğrusu, biz yüzünün semâya doğru çevrilip durduğunu görüyoruz...» âyetini indirdi ve Kâ'be'ye doğru yönelmelerini emretti. İnsanlardan bir kısım beyinsizler —ki bunlar yahûdîlerdir— onları üzerinde bulundukları kıblelerinden çeviren nedir? dediler. Bunun üzerine de Allah Teâlâ: «De ki Doğu da Batı da Allah'ındır. O, dilediğini doğru yola iletir» âyetini inzâl buyurdu.

Ali İbn Ebu Talha... İbn Abbâs'tan nakleder ki; Rasûlullah (s.a.) Medîne'ye hicret ettiğinde, Allah Teâlâ Kudüs'e doğru yönelip namaz kılmasını emretti. Bunun üzerine yahûdîler sevindiler. Rasûlullah on küsûr ay boyunca Kudüs'e doğru namaz kıldı. Fakat kendisi İbrâhîm'in kıblesine döndürülmesini arzuluyordu. Allah'a duâ ediyor ve göğe bakıyordu. Nihâyet Allah Azze ve Celle «Yüzünü Mescid-i Harâm'a doğru çevir» âyetini inzâl buyurdu. Yahûdîler bunu şüpheyle karşıladılar ve dediler ki; onları bulundukları kıblelerinden çeviren nedir? Bunun üzerine Allah Teâlâ «De ki Doğu da, Batı da Allah'ındır...» âyetini inzâl buyurdu.

Bu konuda pek çok hadîs-i şerîf vârid olmuştur. Mes'elenin özü şudur: Rasûlullah (s.a.) Kudüs'teki mukaddes kayaya doğru yönelerek ibâdet etmekle emrolunmuştu. Mekke'de iken iki rükün arasında namaz kılardı. Ve yönü Kudüs'teki kayaya doğru olunca ön tarafı Kâ'be'ye doğru gelirdi. Medîne'ye hicret edince, Kudüs'le Kâ'be'yi birleştirmek mümkün olmadı. Böylece Allah Teâlâ Kudüs'e yönelmesini emretti. On küsûr ay böylece devam etti. Ama Hz. Peygamber kendisinin İbrâhîm (a.s.) in kıblesi olan Kâ'be'ye döndürülmesi için Allah'a duâ ediyor ve Allah'tan dilekte bulunuyordu. Nihâyet bu isteği karşıladı. Ve Beyt-i Atîk'e doğru yönelmesi emredildi Rasûlullah (s.a.) bunu halka bildirdi. Buhârî ve Müslim'in sahîh'lerinde Berrâ'dan nakledilen rivâyete göre, Hz. Peygamberin Kâ'be'ye doğru kıldığı ilk namaz ikindi namazı idi. Neseî'de Ebu Saîd'in rivâyetine göre ise, ilk kıldığı namaz öğle namazıydı. Kubâ halkına bu haber ancak ertesi günün sabah namazında ulaştı. Nitekim Buhârî ve Müslim'de Abdullah İbn Ömer'in şöyle dediği rivâyet edilir: Halk Kubâ'da sabah namazını kılıyordu ki bir kişi geldi ve şöyle dedi: Doğrusu Rasûlullah (s.a.) a bu gece bir Kur'ân âyeti nâzil oldu ve Kâ'be'ye yönelmesi emri geldi. Siz de oraya yönelin. Onların yüzü Şam'a doğruydu. Hemen Kâ'be'ye doğru yöneldiler. Bu da gösteriyor ki; neshedilen hükmün uygulanması, ancak onun bilinmesinden sonra gereklidir. İsterse o hüküm daha önce nâzil olmuş bulunsun. Çünkü Kubâ halkı ikindi, akşam ve yatsı namazını iâde etmekle emrolunmamışlardı. En iyisini Allah bilir.

Bundan sonra nifâk ve küfür erbâbı Yahûdîlerden bir gruba şüphe hâsıl oldu. Hidâyetten yüz çevirerek, kuşkuya düştüler ve dediler ki: «Onları üzerinde bulundukları kıblelerinden çeviren nedir?» Bunlara ne oluyor ki bir oraya, bir buraya dönüyorlar. Allah Teâlâ onlara cevap olarak: «Doğu da, Batı da Allah'ındır.» âyetini inzâl buyurdu. Her şeyde hüküm, tasarruf ve emir Allah'ındır. Yüzünüzü nereye çevirirseniz çevirin, orası Allah'ın vechi'dir: «Yüzünüzü doğu veya batı yönüne çevirmeniz birr veya ihsân değildir. Birr; ancak Allah'a îmân edeninkidir.» Yani ister doğuya ister batıya yönelinsin mes'ele Allah'ın emrine uymak mes'elesidir. Allah bizi nereye yöneltirse oraya yöneliriz. Allah'ın emrine ittibâ ederiz. İsterse bizi günde yüz kere değişik yönlere yöneltsin. Biz O'nun kulu, kölesi ve hizmetçileriyiz. Nereye derse oraya yöneliriz. Allah Teâlâ'nın kulu ve Rasûlü Muhammed (s.a.) e ve onun ümmetine lutuf ve inâyeti pek yücedir. Çünkü onları Rabbının dostu olan İbrâhîm'in kıblesine yöneltmiş ve şerîki bulunmayan Allah adına, yeryüzünde binâ edilmiş ve yeryüzündeki Allah evlerinin en şereflisi olan Kâ'be'ye yöneltmiştir. Kâ'be İbrâhîm Halîlullah'ın binâsıdır. Bunun için Allah Teâlâ, «De ki Doğu da Batı da Allah'ındır. O, dilediği kimseyi doğru yola iletir.» buyurmuştur.

İmâm Ahmed İbn Hanbel der ki; bize Ali İbn Âsım... Hz. Âişe'nin şöyle dediğini nakletti : Rasûlullah (s.a.) ehl-i kitâb'ı kastederek buyurdu ki : Onlar, Allah'ın bizi hidâyete erdirdiği ve kendilerininse sapıklığa düştüğü cum'a günüyle, Allah'ın bizi hidâyete erdirdiği ve kendilerininse sapıklığa düştüğü Kıble konusunda bizi kıskandıkları kadar başka hiçbir şeyde kıskanmazlar. Bir de bizim imâmın arkasında «âmîn» dememizi kıskanırlar.

Vasat Ümmet

«Böylece sizi vasat bir ümmet kıldık ki insanların üzerine şâhidler olasınız. Peygamber de sizin üzerinize şâhid olsun.» Allah Teâlâ buyuruyor ki: Sizi İbrâhîm (a.s.) in kıblesine döndürmekle ve orayı sizin için kıble yapmakla sizi kıyâmet gününde bütün milletlere şehâdet eden, ümmetlerin en hayırlısı kılmak üzere seçtik. Bütün ümmetler sizin fazîletinizi kabul ederler. Buradaki «vasat» kelimesi en seçkin ve en iyi demektir. Nitekim, «Kureyş soy ve yurt bakımından arapların vasatıdır» denildiği zaman, en iyisidir denilmek istenir. Rasûlullah (s.a.) da kavminin arasında vasat idi. Yani neseb bakımından en şereflisi idi. Orta namaz, namazların en afdalı olarak belirtilir ki bu, ikindi namazıdır. Sahîh hadîslerde böyle sâbit olmuştur. Allah Teâlâ bu ümmeti en seçkin ümmet yapınca, ona şerîatların en mükemmelini, sistemlerin en doğrusunu, yolların en açığını vermiştir. Nitekim bir âyet-i kerîme'de şöyle buyurur : «O sizi seçmiş, babanız İbrâhîm'in yolu olan dinde sizin için bir zorluk kılmamıştır. Daha önce ve Kur'ân'da peygamberin size şâhid olması, sizin de insanlara şâhid olmanız için size müslüman adını veren O'dur. Artık namaz kılın, zekât verin, Allah'a sarılın. O, sizin mevlânızdır. O ne güzel mevlâ; ne güzel yardımcıdır.» (Hacc, 78)

İmâm Ahmed İbn Hanbel der ki; bize Vekî'... Ebu Saîd'in şöyle dediğini rivâyet etti: Rasûlullah (s.a.) buyurdu ki; Kıyâmet gününde Nûh (a.s.) çağırılır ve kendisine, emri teblîğ ettin mi? denir, o, evet der. Bunun üzerine kavmi çağrılır ve kendilerine; o (Nûh) size tebliğ etti mi? denir. Onlar; bize hiçbir uyarıcı gelmedi, kimsecikler bir şey getirmedi, derler. Bunun üzerine Hz. Nûh'a; sana kim şâhidlik edecek? denilir. Hz. Nûh, Muhammed ve ümmeti, der. —İşte Allah Teâlâ'nın «Sizi vasat bir ümmet kıldık» âyetindeki kavli bu mânâdadır. Ebu Saîd der ki; Vasat, âdil demektir— Onlar çağrılır ve peygamberin emri teblîğ ettiğine şehâdet ederler. Sonra da onlara şehâdet edilir. Buhârî, Tirmizî, Neseî ve İbn Ma'ce de A'meş kanalıyla bu hadîsi rivâyet ederler.

Yine İmâm Ahmed İbn Hanbel der ki; bize Ebu Muâviye... Ebu Saîd el-Hudrî'den rivâyet etti ki o, Rasûlullah (s.a.) ın şöyle buyurdu-

ğunu söylemiş: Kıyâmet gününde bir peygamber gelir, beraberinde iki veya daha fazla kişi vardır. O'nun yanısıra kavmi çağırılır ve; «Size bu, Allah'ın emrini teblîğ etti mi?» denir. Onlar, hayır derler. Ona sen Allah'ın emrini kavmine teblîğ ettin mi? denir. O, evet der. Ona, kim sana şâhidlik edecek? denir. O, Muhammed ve ümmeti der. Muhammed ve ümmeti çağırılır ve onlara bu, kavmine Allah'ın emrini teblîğ etti mi? denir. Onlar, evet derler. Onlara nereden biliyorsunuz denir. Onlar, peygamberimiz (s.a.) bize peygamberlerin teblîğ ettiğini haber verdi, derler. İşte Allah Teâlâ'nın: «Boylece sizi vasat bir ümmet kıldık ki insanlara karşı şâhidler olasınız.» âyetinin mânâsı budur. Yani âdil, bir ümmet kıldık. İmâm Ahmed der ki; bize Ebu Muâviye Ebu Said el-Hudrî'den Hz. Peygamberin şöyle dediğini rivâyet etti: «Böylece sizi vasat bir ümmet kıldık.» Yani dengeli, âdil bir ümmet kıldık, demektir. Hâfız Ebu Bekr İbn Merdûyeh ve İbn Ebu Hâtim... Câbir İbn Abdullah'tan nakleder ki; Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuş: «Ben ve ümmetim kıyâmet gününde yüksekçe bir yerden halkı gözetleriz. Herkes ister ki; kendisi de bizden olsun. Hangi peygamberi kavmi yalanlarsa biz o peygambere şehâdet eder ve o peygamberin Rabbı Azze ve Celle'nin risâletini teblîğ ettiğini belirtiriz.» Hâkim, Müstedrek'inde ve Ibn Merdûyeh tefsîrinde bu hadîsi rivâyet ederler. Lafız İbn Merdûyeh'indir. Şöyle ki; Mus'ab İbn Sâbit... Câbir İbn Abdullah'tan nakleder ki, o şöyle demiş : Rasûlullah (s.a.) Seleme oğullarından bir cenazede hazır bulundu. Ben, Rasûlullah'ın yanında idim. Bazı kişiler dediler ki; Allah'a andolsun ki ey Allah'ın Rasûlü o çok iyi bir adamdı. İffetliydi. Müslümandı ve şöyle şöyle idi diyerek, hakkında iyi övgülerde bulundular. Rasûlullah (s.a.) dedi ki: Sen dediğin gibisin. Adam, Allah gizlileri en iyi bilendir. Ama bize ayân olan böyledir, dedi. Rasûlullah (s.a.) hak ettin buyurdu. Sonra Hârise oğullarından bir cenâzede hazır bulundu. Ben Rasûlullah (s.a.) ın yanında idim. Bazı kişiler dediler ki; ey Allah'ın Rasûlü, ne kötü adamdı o. Sert, katı birisiydi diyerek aleyhinde kötü ifâdelerde bulundular. Rasûlullah (s.a.) onlardan bir kısmına dedi ki; sen dediğin üzeresin. Adam, Allah gizlileri en iyi bilendir. Ama bize ayân olan böylesidir, dedi. Rasûlullah (s.a.) buyurdu ki: O bunu hak etti. Müs'ab İbn Sâbit der ki; Muhammed İbn Kâ'b el-Kurazî o sırada bize şöyle dedi: Rasûlullah (s.a.) doğru söyledi. Ve ardından «Böylece sizi vasat bir ümmet kıldık ki insanlara karşı şâhidler olasınız. Peygamber de sizin üzerinize şâhid olsun.» âyetini okudu. Hâkim ardından der ki; bu hadîsin isnâdı sahîhtir. Ancak Buhârî ve Müslim onu tahrîc etmemişlerdir.

İmâm Ahmed İbn Hanbel derki; bize Yûnus İbn Muhammed... Ebu'l-Esved'den nakletti ki; o şöyle demiş: Ben Medîne'ye geldiğimde Medîne'de yaygın bir hastalığa rastladım. İnsanlar çabucak ölüveriyor-

lardı. Ömer İbn el-Hattâb'ın yanına oturdum. O sırada bir cenâze geçti. Ömer, cenâze sahibini hayırla yâd etti. Ve hak etti, hak etti, dedi. Sonra bir başkası geçti. Onu da kötülükle yâd etti ve hak etti, hak etti, dedi. Ebu'l-Esved diyor ki; ey mü'minlerin emîri, neyi hak etti? diyorsun. Ömer dedi ki; ben Rasûlullah (s.a.) ın söylediğini söylüyorum. O, buyurdu ki: Hangi müslümanı dört kişi hayırla yâd edersе, Allah onu cennetine girdirir. Biz ya Rasûlullah ya üç kişi olursa? dedik. Rasûlullah üç de buyurdu. Biz ya iki kişi olursa dedik. Rasûlullah iki de buyurdu. Sonra biz ya bir kişi olursa? diye suâl etmedik. Buhârî, Tirmizî, Neseî bu hadîsi Davûd İbn Ebu Furât kanalıyle rivâyet ederler.

İbn Merdûyeh der ki; bize Ahmed İbn Osman İbn Yahyâ... Ebu Bekr İbn Ebu Züheyr el-Sakifî'nin babasından şöyle dediğini nakleder: Ben Rasûlullah (s.a.) ın Nûbave'de (Tâif'te bir yer) şöyle dediğini duydum: İyilerinizi kötülerinizden ayırt edebilirsiniz. Orada bulunanlar, ne ile ayırt edelim, ey Allah'ın Rasûlü, dediler. Rasûlullah; güzel övgü ve kötü yâd ile, buyurdu. Siz, yeryüzünde Allah'ın şâhidlerisiniz, dedi. Bu hadîsi İbn Mâce, Ebu Bekr İbn Şeybe yoluyla... Abdullah İbn Ömer'den nakleder.

«Ve senin üzerinde bulunduğun Kıble'yi peygambere uyanları, ayağının iki ökçesi üzerinde geri döneceklerden ayırt etmek için Kıble yaptık. Gerçi bu büyük bir şeydir. Ama Allah'ın doğru yola ilettiği kimseler için değil.» Allah Teâlâ buyuruyor ki: Ya Muhammed; seni önce Kudüs'e yönelttik, sonra oradan döndürüp Kâ'be'ye yönelttik ki; sen nereye yönelirsen ardından gidip itâat edenlerle, ökçesi üzeri geri dönenlerin hali ortaya çıksın. Bu davranış, yani Kudüs'ten Kâ'be'ye yönelme davranışı her ne kadar rûhlarda büyük bir etki bırakırsa da Allah'ın kalblerini hidâyete sevkettiği, peygamberi tasdîk ile yakîn getiren ve Allah'ın gönderdiğinin şüphesiz bütünüyle hak olduğunu kabul eden ve Allah'ın dilediğini yapıp dilediğine hükmeden olduğunu bilen, kullarını dilediği mükellefiyetlerle sorumlu kılıp dilediğini kaldıracağını, tam hikmetin ve erişilmez huccetin bütünüyle Allah'a âit olduğunu kabul edenler için değildir. Kalblerinde hastalık olanlar ise bunun tersinedir. Onlar için her yeni durum; yeni bir kuşku kaynağıdır. Halbuki îmân edenler için her yeni durum; yakîn ve tasdîk kaynağıdır. Nitekim Allah Teâlâ bu konuda başka âyetlerde şöyle buyurur: «Bir sûre de inince aralarında; bu hanginizin îmânını arttırdı diyen iki yüzlüler vardır. Mü'minlerin ise îmânını arttırmıştır. Onlar birbirlerine bunu müjdelemek isterler. Kalblerinde hastalık olanların ise güçlüklerine güçlük katılır. Onlar kâfirler olarak ölmüşlerdir. (Tevbe, 124-125) Bir başka âyet-i kerîme'de ise şöyle buyurur: «De ki bu, insanlara doğruluk rehberi ve gönüllere şifâdır. İnanmayanların kulaklarında ağırlık vardır ve on-

lara kapalıdır. Sanki bunlara uzak bir mesâfeden sesleniliyor da anlamıyorlar.» (Fussilet, 44) Bir başka âyet-i kerîme'de ise şöyle buyurulur: «Kur'ân'ı mü'minlere rahmet ve şifâ olarak indiriyoruz. O, zâlimlerin sadece hüsrânını arttırır.» (İsrâ, 82) İşte bu sebeple Rasûlullah'a ittibâ edip onu doğrulamada sebât eden, Allah'ın peygamberini emrettiği ve döndürdüğü yöne şüphe ve kuşku duymadan yönelen kişiler sahâbenin önderlerinden olmuşlardır. Bazıları bunların Muhâcir ve Ansârdan önde gidenler (sâbikûn) olduğunu ve onların iki kıbleye yönelerek namaz kıldıklarını söylerler. Buhârî bu âyetin tefsîrinde der ki: Bize Müsedded... Abdullah İbn Ömer'den nakletti ki. o şöyle demiş:

بَيْنَا النَّاسُ يُصَلُّونَ الصُّبْحَ فِي مَسْجِدِ قُبَاءٍ إِذْ جَاءَ جَاءٍ فَقَالَ أُنْزِلَ اللَّهُ عَلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قُرْآنًا أَنْ يَسْتَقْبِلَ الْكَعْبَةَ فَاسْتَقْبِلُوهَا فَتَوَجَّهُوا إِلَى الْكَعْبَةِ

«Halk Kubâ mescidinde sabah namazını kılarken, adamın biri geldi ve dedi ki; Rasûlullah (s.a.) a Kur'ân'dan bir âyet indi ve Kâ'be'ye yönelinmesini emretti, siz de Kâ'be'ye yönelin. Bunun üzerine cemâat Kâ'be'ye yöneldi.» Bu hadîsi Müslim bir başka yolla Abdullah İbn Ömer' den nakleder. Tirmizî de Süfyân el-Sevrî'nin hadîsinden nakleder ki onlar rükû'da iken oldukları gibi rükû' halinde Kâ'be'ye dönmüşlerdir. Müslim de Hammâd İbn Seleme'nin, Enes İbn Mâlik'ten aynı şeyi rivâyet ettiğini kaydeder. Bu, onların Allah'a ve Rasûlüne itâatlarının kemâline delildir. Allah Azze ve Celle'nin emirlerine gönülden bağlılıklarının işâretidir. Allah onların hepsinden razı olsun.

«Allah elbette îmânınızı zâyi' edecek değildir.» Yani daha önce Kudüs'e doğru kılmış olduğunuz namazın sevâbını zâyi' edecek değildir. Ebu İshâk'ın Berrâ'dan naklettiği sahîh hadîste, Berrâ der ki: Kudüs'e doğru namaz kılmış olan bir grup vefât etmişti. Halk, bunların durumu ne olacak? deyince Allah Teâlâ bu âyeti inzâl buyurdu. İbn İshâk der ki; Muhammed İbn Ebu Muhammed, İkrime'den veya Saîd İbn Cübeyr kanalıyla İbn Abbâs'tan nakleder ki o «Allah elbette îmânınızı zâyi' edecek değildir» âyeti konusunda şöyle demiştir: Allah ilk kıble ile peygamberi tasdîk etmenizi ve ikinci Kıble'ye ittibâ etmenizi zâyi' edecek değildir. Onun her ikisine de birlikte mükâfât verecektir, demektir. «Şüphesiz ki Allah, insanlara Raûf ve Rahîm'dir.»

Sahîh bir hadîste buyurulur ki: Rasûlullah (s.a.) çocuğundan ayrılmış esîr bir anne gördü. Kadın, esîrlerden bir çocuk gördükçe onu alıyor ve göğsüne yaslıyordu ve çocuğunun peşinden koşuyordu. Rasûlullah (s.a.) buyurdu ki: Şu kadın, çocuğunu ateşe atmayacak güce sahip ise hiç yavrusunu ateşe atabilir mi? Orada bulunanlar, hayır ey Allah'ın Rasûlü dediler. Bunun üzerne Hz. Peygamber Allah'a andolsun

ki Allah Teâlâ kullarına şu kadının çocuğuna şefkatından daha çok şefkatlidir.

İ Z Â H I

Muhyiddîn İbn el-Arabî bu konuda şöyle diyor:

Onların; insanlara şehâdet etmelerinin ve Rasûlullah (s.a.) ın da onlara şehâdet etmesinin anlamı şudur : Onları tevhîd nurû ile diğer dinlerin gerçeklerine muttali kılması, her dinin ve din mensûbunun hakkını iyice vererek dini gerçek anlamda onlara öğretmesidir. Ayrıca kendi nefislerinin uydurması ve temennilerinden ibâret olan yalan haberlerinin ve uydurma sözlerinin hakikatını kendilerine göstererek bâtıllarını ortaya koymasıdır. (...) Rasûl, her dine bağlı olan kişinin dinindeki rütbesini ve hakîki derecesini, dinin mükemmelliğini görmesini önleyen engelleri bilen kişidir. Rasûl, onların günâhlarını ve günâhlarının hudûdunu, îmân, amel, iyilik, kötülük, ihlâs ve nifâklarının derecesini en iyi bilen kişidir. O, her şeyi hakkın nûruyla görür. Onun ümmeti de bunu diğer milletler nokta-i nazarından görür ve değerlendirirler.

Senin yöneldiğin kıbleyi; peygambere uyanları, cayacaklardan ayırmak için kıble yaptık. Tafsîlî bilgiyle bilip ayırdetmek için. O tafsîlî bilgi bilinenin gerçekliğine bağlıdır. Yoksa varlığın safhasındaki bütün eşyâdan önce yeralan bilgiye bağlı değildir. Eşyânın varlığı, ona eşyânın varlığından önce malûmdur. Çünkü bütün bilgi onundur. Ondan başka bir kimsenin bilgisi yoktur. Bizim eşyâyı bildiğimiz bilgiler, onun bilgisinin tezâhürlerinden ortaya çıkan bilgilerdir. Onun bilgisi ise tafsîlî bilgidir. Yani varlıkların tafsîlâtının bilgisidir. O, bizim görüntülerimizle tezâhür eden tafsîlî bilgiyle eşyâyı varlığından sonra bilir. Tıpkı eşyânın varlığından önce bütün eşyayı aynıyla ilk bilmesindeki bilişi gibi. (Muhyîddîn İbn el-Arabî, Tefsîr el-Kur'an'il-Kerîm, I, 91 - 92)

İslâm Ümmeti

İslâm ümmetinin durumunu değerlendiren bu ayet-i kerîme, müslümanların her bakımdan vasat ümmet olduklarını bildirmektedir. Vasat ümmet olmanın gereği her şeyde dengeli ve ölçülü olmaktır. Bu konuda Reşîd Rızâ ve Seyyid Kutub şu bilgileri vermektedirler:

Derler ki «Vasat» adâlet ve hayırdır. Şöyle ki; istenenin üzerinde olan şey ifrât, istenenin altında olan şey de tefrît ve eksikliktir. Gerek ifrât, gerekse tefrît, doğru yoldan ayrılmadır ve bu hem şer, hem de

yerilen bir haldir. Hayır, iki noktanın ortası yani tam vasat kısmıdır. Muhammed Abduh bu görüşü serdettikten sonra der ki: Öyleyse maksâd hayır olduğu halde, neden «siz hayırlı ümmetsiniz» denilmiyor da, «vasat ümmetsiniz» deniliyor? Vasat kelimesinin hayra delâleti ancak iltizâmîdir. Bununla beraber neden bu kelime tercîh edilmiştir? Ona iki yönden cevap verilir:

a) Vasat kelimesinin seçilmesi aşağıdaki gerekçeye hazırlık içindir. Bir şeyin şâhidi olanın onu bilmesi gerekir. İki şey arasında mutavassıt olan kişinin de; iki şeyden birini bir noktadan, diğerini de öbür noktadan bilmesi icâbeder. Ama bir şeyin iki noktasından bir tarafında bulunan kişi, öbür tarafı ve orta noktayı gerçek olarak kavrayamaz.

b) Vasat kelimesi sebebiyyeti iş'âr içindir. Ve sanki bu kendi kendine delil olmaktadır. Yani müslümanlar; seçkin, adâletli insanlardır. Çünkü ortada yer alırlar. Dinde aşırıya giden ifrâtçılardan olmadıkları gibi, dîni geçersiz kılan tefritçilerden de değildirler. İnanç, ahlâk ve hareket noktasından müslümanlar gerçekten ortada yer alırlar. Zîra İslâm gelmezden önce insanlar iki kısma ayrılıyorlardı. Bir kısmının geleneği saf mataryalist esâslara dayalıydı ve bedenî hazlardan başka bir şey düşünmüyorlardı. Yahûdîler ve müşrikler böyledir. Bir kısmının da gelenekleri saf rûhâniyete dayanıyor, dünyayı ve dünyadaki her türlü bedenî zevkleri bırakmayı teşvik ediyordu. Hıristiyanlar, Sâbiîler ve riyâzat sahibi Bırahmanist putperestlerden bir grup böyleydi.

İslâm ümmeti ise bu iki yoldan her ikisinin orta noktasını benimseyerek rûh ve bedenin hakkını verdi. O, hem rûhânî hem de cismânî ilkeleri esâs aldı. İsterseniz siz, İslâm insanlara bütün insânî hakları vermiştir, diyebilirsiniz. Çünkü insan hem beden, hem rûhdan, hem hayvânî, hem de melekî vasıflardan müteşekkil bir varlıktır. Sanki Hak Teâlâ şöyle demektedir: Biz sizi vasat ümmet kıldık ki, her iki gerçeği de bilesiniz ve her iki noktayı da kemâle erdirip insanlar üzerinde hak ile şâhidler olasınız. Dinî noktadan aşırılığa sapan kitleler üzerinde şâhid olasınız. Siz, «hayat yalnızca bu dünyadaki hayatımızdır, ölür ve diriliriz. Bizi ancak dehr helâk eder» diyen ve aşırılığa gidip hayvânî hisleri esâs alan, rûhânî meziyyetleri inkâr eden ifrâtçılara karşı şehâdet edesiniz. Kezâ vücud; rûh için bir zindandır, rûhun bedene girmesi onun için bir cezâdır. Biz rûhumuzu bedenimizden kurtarmalıyız. Bunun için de her türlü zevkleri ve bedenî istekleri reddedip vücûdumuza işkence etmeliyiz. Nefsin her türlü hakkını elinden alıp bedenin yaşaması için Allah'ın hazırlamış olduğu bütün nimetlerden onu mahrûm etmeliyiz diyerek dinde aşırı gidenlere karşı da şâhidlik yapasınız. Her iki grubun da beden ve rûh güçlerine karşı işledikleri cinâyeti ortaya koyarak, aleyhlerinde şehâdet eder ve orta yolu, i'tidâli, her şeyde dengeyi esâs alarak öbür milletleri geçersiniz. Çünkü size gösterilen yol; on-

dan öte mükemmellik bulunmayan kemâlin zirvesidir. Bu yola giren kişi, her hak sahibinin hakkını verir. Rabbının hakkını, nefsinin hakkını, bedeninin hakkını, akrabalarının hakkını ve tüm insanların hakkını gözetir. Peygamber de sizin üzerinize şehâdet eder. Rasûlullah (s.a.) vasat noktanın en mükemmel örneğidir. İslâm ümmeti davranışlarında ve hükümlerinde peygambere uydukları takdîrde vasat ümmet olmak şerefine ererler. Peygamberin sünnetine uyanlarla bid'atların peşinde koşan ve kendiliğinden başka yollar icâd edenler arasında hüküm, peygamberin şerîatıdır. Nasıl İslâm ümmeti davranışları, bedenî ve rûhî gelişmeleri noktasından diğer milletlere şehâdet ederse ve onların doğru yoldan ayrılıp ayrılmadıklarını ortaya koyarsa Rasûlullah (s.a.) da ümmetine şehâdet ederek kendisinin sünnetine uyan ve onu en güzel örnek edinen sırât-ı müstakîm istikâmetinde yürüyen mü'minlere şehâdet eder. Sanki Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: Vasat ümmet niteliğini, ancak Rasûlullah'ın hidâyetine ve sünnetine uyduğunuz takdîrde kazanabilirsiniz. Ama bu doğru yoldan ayrılırsanız, Rasûlullah'ın kendisi, dini, hayatı; sizi Allah'ın kitabında nitelendirdiği Muhammed ümmetinden olmadığınızın göstergesi ve delili olur. Çünkü Allah kitabında Muhammed ümmeti için, «siz insanlar için çıkarılmış ümmetlerin en hayırlısısınız, ma'rûfu emreder, münkerden nehyedersiniz» buyuruyor. Aksi takdîrde orta yoldan çıkar, siz de iki aşırılıktan birine kapılırsınız. (Reşîd Rızâ, Tefsîr el-Menâr, II, 4-6)

Bütün insanlığa şâhid olan, insanlar arasında adâlet ve hakkı ikâme eden, insanlar için ölçü ve değerler koyan, vasat bir ümmet... İnsanlar arasında i'timâda şâyân görüşler izhâr eden, beşerî tasavvurları, âdet ve duyguları hesaba katarak hüküm veren, hakka hak, bâtıla bâtıl diyen bir ümmet... Ölçülerini, değer ve tasavvurlarını insanlardan alan bir ümmet değil... Bu ümmet insanlara şâhittir. Beşeriyyete hüküm ve adâlet icrâ etme mevkiindedir... Onlar insanlara şehâdet ederken, kendilerine de şehâdet eden bir Rasûlullah vardır. Bunların ölçü ve değerlerini, o vaz' eder. Amel ve itiyâdlarına, o hükmeder. Bütün işlerini, o ölçer ve son sözü, o söyler... Ancak bu şekilde İslâm ümmetinin vazîfesi tahakkuk etmiş olabilir. Müslümanlar bunları bilsinler, meselenin azametini düşünerek gerçek değerini kavrasınlar. Ve buna lâyık olabilecek işler yapsınlar...

Gerçekten bu ümmet, bütün mânâlarıyla vasat bir ümmettir. İster (الوسط) kelimesi güzellik ve fazîlet mânâsına (الوساطة) kökünden gelmiş olsun, ister i'tidâl ve kasd manasına gelen (الوسط) kökünden gelmiş olsun, bütünüyle vasat bir ümmet...

«Vasat bir ümmettir...» Tasavvur ve itikâdda. Ne sırf maddeye dalar, ne de tamamen âhirete gömülür. Cesede bürünmüş bir rûh veya

rûha sarılmış bir cesed gibidir. Güç ve kuvvetleri birbiriyle kaynaşmış bünyeye, her gıdâdan hakkını tam olarak verir. Hayatın imtidâdı için çalıştığı kadar, manen terakkî edip yükselmesi için de çalışır... İfrât ve tefrît'e dalmadan şevk ve arzularını serbest bırakır...

«Vasat bir ümmettir...» Düşünce ve şuûrda tecrübe ve marifet kapılarını kapamadığı gibi, bildiği ile de donup kalmaz. Her yere koşmadığı gibi gülünç maymun taklidi de yapmaz. Önce beraberindeki mefkûre ve usûle sarılır, sonra fikir ve tecrübelerin neticelerine göz atar. Mü'minin şiârı: «Hakîkat mü'minin yitiğidir, nerede bulursa alır.» hadîs-i şerîfi'dir.

«Vasat bir ümmettir...» İntizâm ve insicâmda... Hayatı tamâmen hislerin ve vicdânın emrine terk etmediği gibi, büsbütün tecziye usullerine de bırakmaz. Vicdânı terbiye ve tevcîhâtıyla ulvîleştirir. Cemiyet nizâmını teşri' ve te'dîb usûlleriyle temînât altına alır. İkisini birlikte kaynaştırır. İnsanları sultânların kamçısına terk etmediği gibi, vicdânların ilhâmıyla da başbaşa bırakmaz.

«Vasat bir ümmettir...» İlişki ve münasebetlerde... Ne ferdin şahsiyyetini ve temel kuvvetlerini hiçe sayar, ne de onun şahsiyyetini cemiyet ve devletin şahsiyyeti içerisinde eritir. Ferdi, kendi menfaatını düşünen, egoist ve tamahkâr yapmaz. Gelişmeye müteveccih hamleleri harekete geçirerek ferdin şahsiyyetini geliştiren husûsiyet ve tabiî arzularını serbest bırakır. Bir taraftan taşkınlığın önüne geçecek mânialar vaz' ederken, diğer taraftan da cemiyete hizmet husûsunda ferdin arzusunu harekete geçirecek âmiller yerleştirir. Ferdi cemiyete yardımcı kılan, cemiyeti de ferdi himâye eden vazîfe ve mükellefiyetler takrîr eder.

«Vasat bir ümmettir...» Mekânda... Yerin göbeğinde... Yeryüzünün orta bölgelerinde. Dünyasını İslâm'ın kuşattığı bu ümmet, şu ana kadar Şarktan, Garptan, Kuzeyden, Güneyden yeryüzünün en orta bölgelerinde bulunmaktadır. Ve halen şu durumuyla bütün insanlığı gözetleyerek şehâdet vazîfesini deruhde etmektedir. Sahip olduğu değerleri yeryüzü sâkinlerinden esirgememekte, rûh ve fikir meyvelerini cihâna neşr etmektedir. Bu hareketi icrâ ederken de maddesi ve mânâsı ortaklaşa çalışmaktadır.

«Vasat bir ümmettir...» Zamanda... Kendisinden önceki beşeriyyetin çocukluk çağlarından kalma evhâm ve hurâfeleri silkip atar. Akıl ve beşerî duygulara meftûn olmasını engelleyip, peygamberler devrinden kalma rûhî mîrâslarıyla, devâmlı gelişen aklî hazînelerini birleştirerek, ikisinin ortasında, doğru yolda yürütür.

Bugün, yine bu ümmetin, Allah'ın kendisine sunduğu bu mevkide olması için hiçbir engel yoktur. Fakat bu ümmet, Allah'ın kendisi için seçtiği nizâmdan uzaklaşmış, başka prensiblere sarılmış, Allah boya-

sından eser olmayan çeşitli boyalara boyanmıştır. Halbuki Allah Teâlâ, bu ümmetin sadece kendi boyasıyla boyanmasını istemektedir. Bu ümmet ilâhî mes'ûliyyetleri yüklenmek ve fedâkârlıklara katlanmak için yaratılmıştır. Mükellefiyetler liderliğin bedeli, mes'ûliyetler hâkimiyetin karşılığıdır. Şu halde Allah'a bağlanıp, ferâgat göstermesi ve ideal kumandaya hazırlanması için fitne ve imtihânlara ma'rûz kalması gayet tabiîdir... (Seyyid Kutub, Fî Zılâl'il-Kur'ân, I, 273 - 275)

—————oOo—————

قَدْ نَرَىٰ تَقَلُّبَ وَجْهِكَ فِي السَّمَاءِ ۖ فَلَنُوَلِّيَنَّكَ قِبْلَةً تَرْضَاهَا ۚ فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ
الْحَرَامِ ۚ وَحَيْثُ مَا كُنْتُمْ فَوَلُّوا وُجُوهَكُمْ شَطْرَهُ ۗ وَإِنَّ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ
لَيَعْلَمُونَ أَنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّهِمْ ۗ وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا يَعْمَلُونَ ﴿١٤٤﴾

144 — Doğrusu biz, yüzünün semâya doğru çevrilip durduğunu görüyoruz. Şimdi seni hoşnûd olacağın bir kıbleye çevireceğiz. Yüzünü Mescid-i Harâm tarafına çevir. Nerede bulunursanız bulunun, yüzlerinizi o tarafa çevirin. Şüphesiz ki, kendilerine kitâb verilenler bunun Rablarından gelen bir gerçek olduğunu bilirler. Allah, onların yaptıklarından gâfil değildir.

Müslümanlar İçin Bir Kıble

Ali İbn Ebu Talha İbn Abbâs'tan nakleder ki; o şöyle demiş: Kur'an'dan ilk neshedilen bölüm Kıble âyetidir. Şöyle ki; Rasûlullah (s.a.) Medîne'ye hicret ettiğinde Medîne halkının çoğunluğu yahûdîlerdi. Allah ona Kudüs'e doğru yönelmesini emretti. Buna yahûdîler çok sevindiler. Rasûlullah (s.a.) yaklaşık on ay boyunca Kudüs'e doğru namaz kıldı. Ancak İbrâhîm'in kıblesine yönelmek istiyordu. Allah'a bu konuda duâ ediyor ve göğe bakıyordu. Bunun üzerine Allah Teâlâ: «Doğrusu biz senin yüzünün semâya doğru çevrilip durduğunu görüyoruz. Şimdi seni hoşnûd olacağın bir kıbleye çevireceğiz. Yüzünü Mescid-i Harâm tarafına çevir. Nerde bulunursanız bulunun yüzlerinizi o tarafa çevirin.» âyeti nâzil oldu. Yahûdîler bu konuda şüphe yayarak, dediler ki; onları üzerinde bulundukları kıbleden çeviren nedir? Bunun üzerine Allah Teâlâ : «De ki Doğu da Batı da Allah'ın-

dır. Nereye yönelirsenız Allah'ın veçhi orasıdır» âyetini inzâl buyurdu. Kezâ «Ve senin üzerinde bulunduğun kıbleyi peygambere uyanları, ayağının iki ökçesi üzerinden geri döneceklerden ayırt etmek için kıble yaptık.» âyetini indirdi.

İbn Merdûyeh Kâsım el-Ömerî'nin... İbn Abbâs'tan naklettiği hadîsi rivâyet ederek der ki: Rasûlullah (s.a.) Kudüs'e doğru namazı kıldıktan sonra selâm verdi ve başını semâya kaldırdı. O esnâda Allah Teâlâ'nın yüzünü «Mescid-i Harâm tarafına çevir.» âyeti nâzil oldu. Cebrâîl (a.s.) ona rehberlik ederek; yüzünü Kâ'be'nin oluk tarafına döndürdü. Hâkim, Müstedrek'inde Ya'lâ İbn Atâ kanalıyla Şu'be'nin naklettiği hadîste Yahyâ İbn Kumta der ki; ben Abdullah İbn Amr'ı Mescid-i Harâm'da oluk hizâsında otururken gördüm ve o «Şimdi seni hoşnûd olacağın bir kıbleye çevireceğiz» âyetini okudu. Sonra bunun Kâ'be'nin oluğu olduğunu söyledi. Hâkim der ki; bu hadîsin isnadı sahîhtir. Ancak Buhârî ve Müslim onu tahrîc etmemiştir. Bu hadîsi İbn Ebu Hâtim Hasan kanalıyla Hüşeym ve Yâ'lâ İbn Atâ'dan nakleder. Başkaları da böyle demişlerdir. Nitekim Şâfiî merhûmun iki görüşünden birisi böyledir. Buna göre maksad, Kıble'nin kendisini tutturmaktır. Şâfiî'nin diğer görüşüne göre —ki ekseriyet bu kanâattadır.— maksad yönelmedir. Hâkim, Muhammed İbn İshâk kanalıyla... Hz. Ali (r.a.) den nakleder ki; «Yüzünü Mescid-i Harâm tarafına çevir,» âyeti konusunda «o yöne» demiştir. Ve ardından da bu hadîsin isnadı sahîhtir, ancak Buhârî ve Müslim tahrîc etmemişlerdir, der. Bu kanâat Ebu'l-Âliye, Mücâhid, İkrime, Saîd İbn Cübeyr, Katâde, Rebî' İbn Enes ve diğerlerinin görüşüdür. Bir başka hadîste vârid olduğuna göre; Kıble Doğu ile Batı arasıdır. Ebu Nuaym der ki; bize Züheyr, Berrâ'dan nakletti ki Rasûlullah (s.a.) onaltı veya onyedi ay boyunca Kudüs'ü kıble edindi. Ancak içinden Kâ'be'nin kıble olmasını istiyordu. O, ikindi namazını kıldı. Beraberinde bir de topluluk vardı. Onunla beraber namaz kılanlardan bir kişi çıktı. Ve bir mescid halkına rastladı ki onlar rükû'da idiler. Adam, Allah adına şâhidlik ederim ki ben Rasûlullah (s.a.) ile Mekke yönüne doğru namaz kıldım, dedi. Bunun üzerine onlar oldukları gibi Mekke yönüne döndüler. Abdürezzâk der ki bize İsrâîl... Berrâ'dan nakletti ki; Rasûlullah (s.a.) Medîne'ye geldiğinde onaltı veya onyedi ay boyunca Kudüs'e doğru namaz kılmıştır. Ancak Rasûlullah (s.a.) Kâ'be'ye yöneltilmesini arzuluyordu. Nihâyet «Doğrusu biz senin yüzünün semâya doğru çevrilip durduğunu görüyoruz...» âyeti nâzil oldu ve böylece Kâ'be'ye çevrildi. Neseî de, Saîd İbn el-Muallâ'dan nakleder ki; o şöyle demiştir: Biz Rasûlullah (s.a.) devrinde erkence mescide giderdik ve mescidde namazımızı kılardık. Bir gün mescide uğradık. Rasûlullah (s.a.) minberde oturuyordu. Ben dedim ki; yeni bir şey olmuş ki Rasûlullah minberde otu-

ruyor. O sırada Rasûlullah (s.a.) «Doğrusu biz senin yüzünün semâya doğru çevrilip durduğunu görüyoruz...» âyetini okudu. Âyeti bitirince arkadaşıma Rasûlullah (s.a.) minberden inmeden önce gel iki rek'at namaz kılalım, ve ilk namaz kılanlar biz olalım, dedim. Arka arkaya geçtik ve iki rek'at namaz kıldık. Sonra Rasûlullah (s.a.) minberden indi ve insanlara namaz kıldırdı. O gün kılınan öğle namazı idi. İbn Merdûyeh Abdullah İbn Ömer'den nakleder ki; Rasûlullah (s.a.) ın Kâ' be'ye doğru yönelerek kıldığı ilk namaz öğle namazıdır ve o orta namazdır. Ancak meşhûr olan görüş Rasûlullah'ın Kâ'be'ye doğru yönelerek kıldığı ilk namazının ikindi namazı olduğudur. Bu sebeple haber Kubâ halkına gecikmeli olarak ancak sabah namazında ulaşmıştır.

Hâfız Ebu Bekr İbn Merdûyeh der ki; bize Süleymân İbn Ahmed... Nüveyre bint Müslim'den (Bint Eslem de denir) şöyle dediğini nakletti: Biz öğle veya ikindi namazını hârise mescidinde yüzümüzü Kudüs mescidine çevirerek iki rek'at namaz kıldık. Sonra bir kişi Rasûlullah (s.a.) ın Beyt el-Harâm'a doğru yöneldiği haberini getirdi. Kadınlar erkeklerin yerine, erkekler de kadınların yerine geçtiler. Geriye kalan iki secdeyi böyle kıldık. Beyt el-Harâm'a yönelmiştik. Hâris oğullarından bir adam bana nakletti ki, Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuş: İşte onlar görmeden îmân eden erlerdir. İbn Merdûyeh ayrıca der ki; bize Muhammed İbn Ali... Umâre İbn Evs'ten nakleder ki; o şöyle demiş: Biz Kudüs'e doğru durmuş ve rükû'a gitmiştik. O anda kapıdan bir münâdî geldi ve kıblenin Kâ'be'ye döndürüldüğünü söyledi. Bunun üzerine imâmımız yerinden ayrılarak yönünü döndürdü. Onun arkasından erkekler ve çocuklar döndüler. Hepsi rükû'da idiler.

«Nerede bulunursanız bulunun yüzlerinizi o tarafa çevirin» Allah Teâlâ yeryüzünün doğusunda, batısında, kuzeyinde, güneyinde nerede bulunulursa bulunulsun, her yerde Kâ'be'ye yönelmeyi emretmiştir. Bunun istisnâsı sadece sefer halindeki yolcunun durumudur. O nereye dönerse o tarafa doğru kılar. Vücudu hangi yönde olursa olsun kalbi Kâ'be tarafındadır. Savaşta da çarpışmanın olduğu yöne doğru namaz kılınır. Kezâ kıblenin hangi yönde olduğunu bilemeyen kişi kendi içtihâdıyla namazını kılar. İsterse o anda yanılmış olsun. Çünkü Allah Teâlâ kişiye götüreceğinden fazlasını yüklemez.

«Şüphesiz ki kendilerine kitâb verilenler bunun Rablarından gelen bir gerçek olduğunu bilirler.» Sizin Kudüs'ten dönerek Kâ'be'ye yönelmenizi kötüleyen yahûdiler, sizi buraya Allah'ın yönelttiğini bilirler. Çünkü kendi kitaplarında peygamberlerinin diliyle Rasûlullah (s.a.) ın ve ümmetinin nitelikleri yazılmıştır. Allah Teâlâ peygambere lutfettiği nimetleri, şerefi ve yüce şerîatı onlara anlatmıştır. Ancak ehl-i kitâb küfür, inâd ve kıskançlık yüzünden kendi aralarında bu gerçeği gizle-

mektedirler. Bunun için Allah Teâlâ «Allah onların yaptıklarından gâfil değildir.» buyurarak onları tehdîd ediyor.

İZÂHI

Müslümanların kendilerine hâs bir kıblelerinin bulunması, İslâm ümmetinin apayrı bir özellik kazanmasına vesîle olması nedeniyle elbette ki büyük önemi hâizdir. Bilhâssa konuya bir liderlik noktasından bakılacak olursa mes'elenin ehemmiyeti daha da açık olarak ortaya çıkar. Seyyid Kutub ve Mevdûdî konuyu bu açıdan değerlendirmektedirler.

Âlûsî bu konuda şöyle diyor:

«Yani vahyin gelmesini arzu ederek senin yüzünün ve bakışlarının göğe doğru yöneldiğini görüyoruz. Rasûlullah (s.a.) hem içine doğuyor, hem de Rabbından istiyordu ki, kıblegâhı Kâ'be'ye doğru döndürülsün. Çünkü yahûdîler, Muhammed bize hem muhâlefet ediyor hem de kıblemize uyuyor, diyorlardı. Kaldı ki Kâ'be, atası İbrâhîm (a.s.) in kıblesi ve kıblelerin en kadîmi idi. Arapların îmâna gelmesinde de en önemli etkendi. Âyetin zâhirinde anlatıldığına göre, Hz. Peygamber Rabbından bunu istememişti. Sadece umuyor ve bekliyordu. Çünkü şayet istemiş olsaydı, âyetin zâhiri bunu açıkça zikrederdi. Bu ifâdede Hz. Peygamberin edebinin kemâline delâlet vardır. Katâde ve Süddî ile başkaları da derler ki; Rasûlullah (s.a.) Allah'a yönelerek yüzünü semâya çeviriyor ve kıblenin Kâ'be'ye döndürülmesi için duâ ediyordu. Bu rivâyet esâs alınacak olursa, Hz. Peygamberin kıblenin Kâ'be'ye döndürülmesi için duâ ettiği ortaya çıkar. Hz. Peygamber duâ etmiştir, çünkü yüzünü kıbleye doğru döndürmesi —ki isteğin kıblegâhı orasıdır— buna işâret etmektedir. Öyle sanıyoruz ki peygambere duâ izninin çıkmasından sonra bu istek vâki' olmuştur. Çünkü peygamberler kendilerine izin verilmeksizin Allah'tan hiçbir şey isteyemezler. Olabilir ki, istedikleri şeyde bir menfaat bahis mevzûu olmadığı için istekleri yerine getirilmez ve bu durum kavimleri arasında fitneye vesîle olur. Nitekim bazı hadîslerde; Hz. Peygamberin Cibrîl'den duâ izni istediği ve Cibrîl'in de Allah Teâlâ'nın kendisine duâ izni verdiğini bildirdiğini nakleden rivâyetler yer almaktadır. Bu rivâyetler de bahsettiğimiz husûsu te'yid edici niteliktedir. Benim kanâatıma göre; Hz. Peygamberin Allah'ın kendisine ilhâm ettiği bir menfaat ve dînî fayda sebebiyle kıblenin tahvîlini isteyen duâ yapmış olmasında hiçbir beis yoktur. Ve bu husûs bize bağlı değildir. Çünkü nâfilelerle Allah'a yaklaşabilenler bu tür izinlerden müstağnî oldukları halde, kavminin efendisi olan ve farzlarla Allah'a kurbiyet makâmına erişmiş olan peygamber için böyle bir izin

neden söz konusu olsun? Dostun mertebesini bilen kişi sonsuz edebe riâyet kaydıyla ,onun yaptığı her davranışın gâyet mükemmel olduğunu kabul eder. Hz. Peygamberden Sâdır olan bazı fiillerden dolayı Allah Teâlâ'nın onu kınamasına gelince; bu, Hz. Peygamberin —hâşâ, sümme hâşâ— edebindeki eksiklikten veya yetersizlikten değildir. Sadece gizli sırlardan ve Rabbânî hikmetlerden dolayıdır. Onu bilen bilir, bilmeyen de bilmez. Geriye şu mesele kalıyor: Hz. Peygamber bu hâdisede açık olarak duâ etmiş midir, etmemiş midir? Haberlerin zâhirine göre ikinci görüş sahîhtir. (Âlûsî, Rûh el-Meânî, II, 8)

Müslümanlar İçin Ortak Hedef Kâ'be

Bu bahis, kıblenin değiştirilmesi münâsebetiyle çıkarılan karışıklıklar, yahûdîlerin müslüman saflarında yürütmeğe çalıştıkları desîseler, bu mevzû etrafında yaydıkları uydurma sözler ve bu uydurma sözlerin, müslüman saflarında meydana getirebileceği fena tesîrleri tedâvî etme çâreleriyle sona ermektedir.

Bu hâdise ile ilgili kat'î bir rivâyet mevcûd değildir. Kur'an-ı Kerîm' de de bu husûsta tafsîlâtlı tarihî bilgi yoktur. Buradaki âyetler kıblenin Kudüs'ten Kâ'be'ye tahvîli ile alâkalıdır. Bu vak'a hicretin onaltıncı yahut da onyedinci ayında, Medîne'de cereyan etmiştir.

Mevzû ile alâkalı rivâyetlerin bütününden özetle çıkarılacak bilgi şundan ibârettir: Mekke'de iken Müslümanlar, namaz farz olduğundan beri, Kâ'be'ye doğru dönerek namaz kılıyorlardı. Bu husûsta Kur'an'da hiçbir hüküm yoktur. Hicretten sonra gelen bir ilâhî emirle yönlerini Kudüs'e doğru çevirdiler. Tercîhe şâyân olan kavle göre bu ilâhî emir, Kur'an dışı bir vahiy yoluyla olmuştur. Müteâkiben Kur'an-ı Kerîm'in son hükmü nâzil oldu. «Yüzünü Mescid-i Harâm'a doğru çevir. Siz de nerede olursanız, yüzünüzü Mescid-i Harâm tarafına çeviriniz...»

Böylece daha evvel gelmiş olan hüküm, nesh edilmiş oluyordu.

Mesele nasıl olursa olsun, her iki halde de yahûdîleri İslâm'a girmekten alıkoyan âmillerden birisi de, Müslümanların, yahûdîlerin kıblesi olan Beyt'ül-Mukaddes'e doğru dönmeleri oluyordu. Yahûdîler dillerini daha da uzatarak, Hz. Peygamberin beraberindekilerle namazda Kudüs'e doğru dönmelerini, kendi dinlerinin, kıblelerinin ve milletlerinin asâletinin delili kabul ediyorlardı. Bu münâsebetle Hz. Muhammed (s.a.) ve beraberindekilerin yahûdîleri İslâm'a davet edeceklerine, kendilerinin yahûdîliğe girmeleri icâb ettiğini söylüyorlardı...

Aynı zamanda mesele, câhiliyet devrinde Beyt'ül-Harâm'a yüce değer vermeye alışmış olan, henüz yeni müslüman olmuş araplar için de önemliydi. Onlar cehâlet devrinde Kâ'be'yi kıble olarak tanıyorlardı.

Bu konuda yahûdîlerden işittikleri şımarıkça laflar ve iddiâlar da durumun vehâmetini arttırıyordu.

Rasûlullah (s.a.) Rabb-i Zülcelâl'ine yönelerek, başını semâya kaldırıyor, fakat teeddüben hiç bir söz söyleyemiyordu. Ancak yüzlerinin, Allah'ın hoşnûd olacağı mahalle yöneltilmesi emrini bekliyordu...

Sonra Kur'an-ı Kerîm, Rasûlullah (s.a.) ın gönlünden geçene cevap verecek mâhiyette hükm-ü ilâhî'yi indirdi:

«Muhakkak ki biz, yüzünün semâya doğru çevrilip durduğunu görüyoruz. Şimdi seni hoşnûd olacağın bir kıbleye çevireceğiz. Haydi, yüzünü Mescid-i Harâm tarafına çevir. Ve nerede bulunursanız yüzlerinizi o yana çevirin.»

Rivâyetlerin anlattığına göre bu vâkıa, hicretin onaltıncı veya onyedinci ayında vukû' bulmuştu. Kıblenin değiştirilmesi emrini müslümanlar işittiklerinde bir kısmı namazın yarısında idi. Namazlarını kılarken yüzlerini Mescid-i Harâm tarafına çevirdiler ve namazlarını yeni kıblelerine yönelmiş olarak tamamladılar.

İşte bunun üzerine yahûdîlerin boruları daha fazla ötmeye başladı. Hz. Muhammed (s.a.) in ve beraberindekilerin kendi kıblelerinden yüz çevirmeleriyle ellerinde delil olarak kullandıkları dayanak noktalarının kaybolması ve müslümanları şüpheye düşürme fırsatlarının ellerinden kaçmış olması, yahûdîlerin zoruna gitmişti. Bunun üzerine seslerini daha da yükselterek müslümanların liderlerine teslîm olup itikâd esasları mevzûunda şek ve şüphe hislerini harekete geçirmeye başladılar. Müslümanlara diyorlardı ki: «Eğer Kudüs'e dönmek —daha evvelce olduğu gibi— bâtıl idiyse, sizin önce kılmış olduğunuz namazlar boşa gitmiştir. Şâyet bâtıl değildi ise, şimdi Mescid-i Harâm'a doğru yönelmeniz yersizdir. Ve buraya yönelerek kıldığınız namazların hepsi boşa gitmiştir. Her iki halde de, bir âyetin neshedilmiş olması, Allah tarafından gelen vahye mebnî değildir. Dolayısıyla bu, Hz. Muhammed (s.a.) e gelen vahiylerin Allah tarafından olmadığının delilidir.»

Bu mevzûda nâzil olan âyetleri incelemek, bize yahûdîlerin serpmiş oldukları fitne tohumlarının İslâm saflarında ve müslümanlar arasında ne büyük tesîrler icrâ ettiğini gösterir. Allah Teâlâ'nın: «Biz bir
âyeti nesheder veya unutturursak...» diye başlayan kavl-i şerîf'inden beri devâm edip birinci cüz'den iki ders, bu cüz'den de buraya kadar aynı mevzûun devâm etmesi hamlenin büyüklüğünü gösterir. Biraz sonra gelecek olan âyetlerde de tafsîlâtlı olarak göreceğimiz gibi bunca te'kîdler, tavzîhler, tahzîrler durumun vehâmetini arzeder.

Şimdi biraz da kıblenin değiştirilmesi ve müslümanlara mahsûs bir kıblegâhın bulunmasındaki hikmet üzerinde duralım. Haddizâtında kıblenin değişmesi husûsu, müslüman cemâatının tarihinde büyük bir

hâdisedir. Müslümanların hayatında bu hâdisenin çok mühim rolü vardır...

Bir kere kıblenin önce Kâ'be'den Mescid-i Aksâ'ya çevrilmesi, bu bahiste de izâh edildiği gibi terbiyevî bir hikmete mebnî idi: «Ve senin evvelce tarafına döndüğün Kâ'be'yi, o peygambere uyanları, ayağının iki ökçesi üzerinden geri döneceklerden ayırdetmek için kıble yaptık.» Araplar câhiliyyet devrinde Kâ'be'ye çok büyük değer verirlerdi. Ve Kâ'be'yi millî üstünlüklerinin alâmeti sayarlardı. İslâm, gönüllerde sadece Allah sevgisinin yerleşmesini, diğer bütün değerlerin silinmesini, tarihî, millî, ırka dayalı, bölgesel ve bilumûm duygulardan uzak, sırf Allah'a dayanan İslâm nizâmından başka her şeyden alâkayı kesmeyi istediğinden dolayı müslümanları Beyt'ül-Harâm'a yönelmekten men' etti. Nefislerindeki câhiliyet artıklarını temizlemek ve câhiliyet ile ilgili her nevî münâsebetlerini kesip atmak için, onları bir müddet Mescid-i Aksâ'ya yöneltmeyi tercîh etti. Diğer bütün duygulardan uzak olarak Rasûlullah'a mutlak uyanlarla... Gönül rızâsıyla, isteyerek, bağlanarak, güvenerek emre itâat ederek bağlananlarla... Cins, ırk, bölge ve tarih gibi câhiliyet nâralarına kapılarak izzetlenenleri ve yakından, yahut da uzaktan kalbinin bir yerinde, zihninin bir köşesinde yer eden o nevî hislerle kibirlenerek ayağının iki ökçesi üzerinden geri dönecek olanları ayırd etmek için, Allah Teâlâ mü'minlerin kıblesini değiştirmişti...

Müslümanlar tamamen Allah'a teslîm olup Resûlullah'ın emrettiği kıbleye yöneldikleri ve bu durumdan yahûdîler, kendileri için bir hüccet çıkarmaya başladıkları sırada Mescid-i Harâm'a yönelme hususunda ilâhî emir sudûr etti. Gelen ilâhi emir, aynı husûsta kalbleri bir başka İslâmî hakîkata daha bağlıyordu. Şöyle ki, İbrâhîm ve İsmâîl (a.s.) in, oğullarının ve torunlarının bağlı bulundukları İslâm dini üzerinde evlâtlarına da bir peygamber göndermesi için Allah Teâlâ'ya yaptıkları duânın kabûlüne bir nişâne olarak meydana çıkan İslâm ümmetine bir mîrâs olması için, bu mübârek evi hâlisen lillâh inşâ etmişlerdi... Nitekim bu mevzû «Ve hatırlayın o zamanı ki Rabbı İbrâhîm'i birtakım kelimelerle imtihân etmişti. O bunları tamamen yerine getirince...» âyet-i kerîme'sinin tefsîrinde geçmişti. Mescid-i Harâm'ın ta'mîrinden, yapımından ve İbrâhîm (a.s.) in torunlarından bahsederken... İbrâhîm (a.s.) in kıblesi, ahdi ve vasiyyeti mevzûunda ehl-i kitâb ve müşriklerle olan mücadeleyi açıklarken... Böyle bir giriş ile kıblenin Mescid-i Aksâ'dan Mescid-i Harâm'a tahvîli mevzûuna geçişi, gâyet yerindedir. Sûrenin akışından müslümanların, İbrâhîm (a.s.) in ahdine ve dinine vâris olmaları mevzûundaki mantıkî hükme uygun bir yöneliş meydana çıkıyor. Bu, şuûrla birlikte hissiyâtın yönelişine uygun bir akış şeklidir ki, o tarihî vâkıayı meydana getiriyor.

Allah Teâlâ, Hz. İbrahim'den müslüman olması için ahd almıştı. Hz. İbrâhım de kendisinden sonra gelen evlâtlarına ahdetmişti: Aynı ahdi Yâ'kûb-İsrâîl-Peygamber de tekrârlamıştı. Hz. İbrâhîm ilâhî ahdin verâsetinin ve fazîletinin zâlimlere şâmil olmayacağını biliyordu...

Gerçekten Cenâb-ı Allah, İbrâhîm ve İsmâîl (a.s.) e Beyt'ül Harâm'ın kâidelerini yükseltmelerini emretmişti... Bu, onların mîrâsıydı. Allah'ın onlara yüklediği ahitlere vâris olanlar, bu mîrâsa da vâris olacaklardı... Hiç şüphe yok ki Allah'ın, İbrâhîm ve İsmâîl (a.s.) e yüklediği ahdin vârisleri, fazlın sahipleri, müslümanlardır. Şu halde müslümanlar Mekke'deki Beytullah'a vâris olmaları ve orasını kıble edinmeleri, hem tabiî, hem de mantıkîdir.

Yahûdîlerin ve Hıristiyanların yöneldikleri Mescid-i Aksâ'ya şâyet müslümanlar bir müddet yönelmişler idiyse, bu yöneliş biraz önce beyân ettiğimiz ve âyet-i kerîme'den de anlaşılan hikmete mebnî idi. Şu anda Allah, ahde verâseti müslüman ümmetine yüklüyordu. Daha evvel ehl-i kitâb'dan olanlar, ataları İbrâhîm'in dinine uymayı terkettiği için bu verâsete ortak olma hakkını kaybetmişlerdi... İşte tam bu sırada ve yerinde kıblenin değiştirilmesi mevzûu geliyor. İbrâhîm (a.s.) in, ilk olarak inşâ ettiği Beytullah'a tahvîli... Müslümanları verâsetin bütün vasıflarıyla temâyüz ettirebilmek için tahvîli... His bakımından şuûr bakımından temâyüz... Dine verâset, kıble'ye verâset ve Allah'tan gelen bütün fazîletlere, ihsânlara verâset...

Müslümanların temâyüz edip ihtisâs kazanması, zarûrîdir. Tasavvur ve i'tikâdda, kıble ve ibâdette temâyüz ve ihtisâs... İ'tikâdda olduğu gibi kıble husûsunda da temâyüz ve ihtisâs şarttır. İtikâd ile ilgili husûslarda durum belki biraz vâzıh olabilir. Fakat kıble ve ibâdet husûslarında, çok zaman durum aynı değildir. Burada bir nebze de ibâdet şekillerinin değeri mevzûuna göz atalım:

Yalnızca ibâdet şekillerinin dış görünüşüne ve insanın psikolojik tabîatına göz atan kimse... İbâdetler husûsunda fazla alâkayı, ilk anda bir nevî taassub ve dar görüşlülük, yahut da şekilperestlik olarak kabul edebilir. Fakat daha derin ve şümûllü bir nazar, insan fıtratını derinliğine araştırma, daha başka hakîkatların belirmesini te'mîn eder.

İnsanoğlunun rûhunda —insanın belli bir beden ile gizli bir rûhtan ibâret varlığından doğan— gizli duygularını ifâde etmek için, bir tek zâhirî şekilleri kullanma temâyülü vardır. Bu gizli duygularını ifâde için, hisleriyle kavrayabileceği zâhirî şekillere baş vurmadan insan, rûhî duygularını tatmîn edemez. Bu yüzden o hislerin ifâdesi olan bir takım tâ'bîrlere başvurur. Duygularını bu tip remizlerle ifâdelendirdiği zaman, hissen ve rûhen bir bütünlük kazanır. Ve bu şekilde rahat edip, huzûra kavuşur. Şuûrunu ezen ağırlıkları üstünden atarak, dışı ile içi-

nin tam bir uygunluk içinde olduğunu hisseder. Esrârlı şeylere âit hislerini, zâhirî şekillerle dindirerek rahat eder.

İslâm bütün ibâdet kâidelerini, bu fıtrî esâs üzerine ikâme eder. İşi ne sadece içten geçen niyetlere, ne de ruhî yönelişlere terkeder. İbâdetler husûsundaki yönelişlere zâhirî bir şekil vererek insanı rûhen tatmîn eder.

Bu cümleden olarak mü'min, namazda kıbleye yönelir, kıyâma durur, iftitâh tekbîrini alır, kırâetini ikmâl ettikten sonra, rükûa gider, secdeye kapanır. Hacda muayyen bir yerde ihrâma girer, muayyen bir kıyâfete bürünerek sa'y eder, yemez, içmez ve cinsî münâsebette bulunmaz... Böylece her ibâdetiyle bir hareket, her hareketiyle bir ibâdet icrâ eder. İslâm, bu şekilde nefsin zâhiriyle bâtınını birleştirip, kuvvetler arasında denge kurar. Ve kendi mefkûresine uygun olarak, insan fıtratına tâm bir insicâm bahşeder...

Allah Teâlâ, insan fıtratının, gizli kuvvetleri zâhirî şekillerle belirtme arzusunu ve bu arzunun doğru yoldan inhirâf edenlere tek engel olduğunu bildiği için, bu mükellefiyetleri koydu. Kâinatı tanzîm ve idâre eden en büyük ve gizli kuvvetin varlığını kabul etmek zorunda kalan bir takım hayvan, kuş vs. gibi elle tutulan, gözle görülen şeylerle remizlendirip ifâde etmeye çalıştılar. Nihâyet İslâm geldi. Ve insan fıtratında mevcûd olan ibâdet duygularını, muayyen şekillerle giderme ihtiyâcına cevap verdi. Zât-ı İlâhî'yi de her türlü hissî tasavvurlardan, cihet ve mekân atfı gibi şeylerden tamâmen uzaklaştırdı. Ferd; kalbi, hissi ve bütün uzuvlarıyla... Allah'a yöneldiği gibi, kıbleye de yönelir. Bir taraftan da bütün kuvvetlerin birliği ve insicâmıyla muayyen bir mekâna doğru yönelir...

Müslümanın yönü, nizâmı ve mefkûresiyle husûsiyyet kazanması için, namaz ve ibâdeti esnâsında yöneldiği mekânın da temâyüz etmesi gerekir. Ve bu yöneliş müslümanın diğerlerinden şuûr bakımından ayrılarak, mümtâz bir vasıf kazanmasını te'mîn eder.

Bâtınî duyguların ifâdesi olan zâhirî kıyâfetlerde, müslümanın başkalarına benzememesi, buradan gelmektedir. Başkalarına benzeme yasağı, duygu ve hareketlere de şâmildir. Bu, taassub veya şekliyâta mücerret bağlılık demek değildir. Fakat şekliyâtın gerisinde derin bir görüşten ve zâhirî şekillerin gerisinde gizlenmiş âmillere bakıştan ibârettir. İşte, milletleri birbirinden, düşünceleri birbirinden, bir tasavvuru diğerinden, bir vicdânı öbüründen, bir ahlâk anlayışını başkasından, bütün hayat yönelişlerini birbirinden ayıran âmiller bunlardır...

Dış görünüş ve kıyâfet bakımından benzememek... Hareket ve gidişât yönünden benzememek... Söz ve edep yönünden benzememek... Bütün bunların gerisinde, bir tasavvuru diğerinden, bir hayat sistemi-

ni öbüründen, bir cemâatı ötekinden temâyüz ettiren bir gizli duygu vardır.

Ayrıca bu âyette; Allah'tan başkasından, bu ümmetin yeryüzünde tahakkuk ettirmesi için gönderilen İlâhî nizâmdan başka sistemlerden ve diğer topluluklara karşı dâhilî hezîmetten nehiy yer alıyor. Başkaları karşısında iç hezîmete uğrandığı takdîrde, taklîd duygusu başlar. Müslümanlar, beşeriyyetin liderlik mevkiini ellerinde bulundurmak için gelmişlerdir. Binâenaleyh —i'tikâdî husûslarda olduğu gibi— i'tikâd ve alışkanlıklarını da, kendisini o makâma seçen Zât-ı Bârî'den almaları gerekir... Müslümanlar hem en üstün, hem de vasat ümmettir. Ve bu ümmet, yeryüzünde insanlar için meydana çıkarılan en hayırlı ümmettir. Öyleyse müslümanlar, düşünce ve metodlarını hangi kaynaktan almalıdırlar? Âdet ve nizâmlarını nereden öğreneceklerdir? Şâyet bunları Allah'ın nizamından almazlarsa, dönüp, dolaşıp ulvîleştirmek için vazifelendirildikleri aşağılık kimselerden almak mecbûriyyetinde kalacaklardır.

Muhakkak ki İslâm, beşeriyyete en yüce mefkûreyi sunmuş ve en sağlam hayat nizâmını te'mîn etmiştir. İslâm bütün beşeriyyeti kendisine davet eder Beşeriyyeti İslâm'a davet etmek, İslâmî esâslara istinâd eden bir birlik kurmak, başka nizâmları değil de, İslâm nizâmını hâkim kılmak ve beşeriyyeti İslâm sancağı altında toplamak elbette ki taassub sayılamaz.

Sizi Allah'ın birliğine ve bu yüce mefkûre adına birleşmeye, fazîletli bir nizâmda elele vermeye davet ediyor İslâm... Allah'ın nizâmından uzakta, câhiliyyet bataklığına batmaktan kaçıp İslâm'a teslîm olan kimse, aslâ mutaassıb değildir. Şayet mutaassıb ise hakkın, hayrın, salâhın mutaassıbıdır...

Ayrı bir kıbleye yönelen müslümanların, bu yönelişin şuûruna ermesi gerekir Kıble, sadece namaz kılan topluluğun yöneldiği mücerred bir yön ve mekândan ibâret değildir. Yerler ve yönler işâretten başka anlam ifâde etmez. Kıble, mefkûrede temâyüzün, şahsiyette temayüzün, hedef ve değerlerde temâyüzün, varlıklar âlemindeki temâyüzün işâretidir.

Bugün İslâm ümmetinin, yeryüzünü saran câhiliyyet tasavvuruyla, câhiliyyet bayraklarıyla, câhiliyyet şahsiyyetiyle kirlenmemiş husûsî bir şahsiyyetle temâyüz etmesi ve bütün câhiliyyete eşit değerlerden arınması gerekir. O şahsiyyet ve mefkûreye lâyık hedef ve metodları te'mîn etmesi şarttır. Yine bu ümmetin akîde emânetini taşıyabilmesi, Allah ta'alâ'dan gönderilmiş vasat ümmet olduğunu bilmesi için, yalnız Allah adını taşıyan özel bir ünvânla temâyüz etmesi lâzımdır.

Bu akîde bir hayat nizâmıdır. Bütün beşeriyyeti Allah'a götürmekle mükellef insanlığın şâhidi, i'tikâd mîrâsının hâmili ve hilâfet vazîfesinin sahibi olan bu ümmeti temâyüz ettiren de şüphesiz ki bu nizâmın kendisidir. Bu nizâm alâmet ve sancaklarda, ihtimâm ve hedeflerde, benzerlik ve şahsiyyette İslâm ümmetine seçkin bir husûsiyyet verir. Ve yaratılışının esâs gâyesi olan riyâset makâmını takdîm eder... Bu nizâm dışında müslüman, hangi kıyâfete girerse girsin, hangi dâvâya sarılırsa sarılsın, hangi ünvâna tutunursa tutunsun, izleri belirsiz, alâmetleri müphem, başıboş kalabalığın içerisinde kaybolup gitmiş demektir. (Seyyid Kutub, Fî Zılâl'il-Kur'an I, 263 - 271)

İslâm Ümmetinin Liderliği

Bu, İslâm cemâatının lider olmasının ilânıdır. Bu şekilde gerek Muhammed (s.a.) vâsıtasıyla gönderilen hidâyet yolu ve gerekse de kıbledeki değişiklik i'mâ edilmektedir. Öyle bir hidâyet yolu ki, onu ta'kîb sûretiyle müslümanlar «ifrât ve tefrîtten âzâde» bir cemiyet olarak tayînlerine yol açan, üstünlüğe ulaştılar. Kıblenin Kudüs'teki ma'bedden Kâ'be istikâmetine çevrilmesi ise, israîllilerin liderlikten iskâtı ve onların yerine bu liderliğe müslümanların tayînine alâmet idi. Bu sebepten, Kudüs'teki Ma'bedden Kâ'be'ye değiştirilmesi sefîh insanların düşündüğü gibi sadece bir istikâmet değişikliği değil idi. Fakat liderliğin israîllilerden alınıp Muhammed (s.a.) ümmetine geçtiğinin resmen ilânı idi.

«İfrat ve tefritten azâde cemiyet» olarak tercüme edilen arapça ümmet el-vasat, çümûllü bir kelimedir. Tercümesi tam manâsını ifâde edemez. O öyle âdil ve asîl bir cemiyettir ki, muayyen had ve hudûdu aşmaz. Fakat itidâlle hareket eder. Diğer milletlerle olan münâsebetlerinde hak ve adâlet esâsına dayanır.

«Sizleri vasat ümmet kıldık ki, beşeriyete şehâdette bulunasınız» âyetinin manâsına gelince;

Mahşer günü bütün beşer biraraya toplanınca, Allah'tan aldığı hakîkatı olduğu gibi ümmetine fiilen ve kavlen bildirmiş olduğunu isbât eden delilleri açıklaması, her Rasûlden istenecektir. Buna mukâbil Rasûllerinden tebellüğ etmiş oldukları hidâyet yolunu bütün dünya halkına kavlen ve fiilen yaymak husûsunda a'zamî gayreti sarf etmiş olduklarına dâir isbât delillerini vermeleri de ümmetten sorulacaktır.

Şu husûs unutulmamalıdır ki, Allah Teâlâ liderliğin şerefi ile birlikte, hakîkate, halkın huzûrunda, şehâdette bulunma mükellefiyetini de ihsân buyurmuştur. Liderlik bir şeref mevkii olmakla beraber çok yüklü mes'ûliyeti taşır. Müslüman cemiyetin, mübârek peygamberin yaptığı gibi bütün dünya önünde takvâ ve adâletin canlı şâhidi olması

icab eder. Onun kavil ve ef'âli bütün dünyada hak, adâlet ve takvânın tezâhürüne kâfi gelecektir. Müslüman cemiyetin ne muazzam mes'ûliyet taşıdığı anlaşılmaktadır. Mübârek peygamberin İlâhî rehberliği tebliğ husûsunda taşıdığı mes'ûliyet gibi, aynı şekilde müslümanlar da o tebliği bütün dünya halkına ulaştırma mes'ûliyetini taşımaktadırlar. Bu mükellefiyeti güçleri yettiği kadar ifâ etmiş olduklarını huzûr-u İlâhî de isbât edemiyenler, orada mahkûm olacaklardır.

Ve eğer hakîkata şâhitlik mükellefiyetinin ifâsında herhangi bir ihmâl göstermiş iseler, o vakit kendi suç ve kabâhatleri ile birlikte, liderlikleri zamanındaki bütün kötülüklerden dahi mes'ûl tutulacaklardır. Hüküm gününde pek tabiî ki Allah Teâlâ onlara «dünyayı saran günâh, zulüm ve dinsizlik salgınını gördüğünüz zaman, bunları men etmek için ne yaptınız?» diye soracaktır. (Mevdûdî, Tefhîm el-Kur'an, I, 166 - 167)

---oOo---

وَلَئِنْ أَتَيْتَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ بِكُلِّ آيَةٍ مَا تَبِعُوا قِبْلَتَكَ ۚ وَمَا أَنْتَ بِتَابِعٍ قِبْلَتَهُمْ ۚ وَمَا بَعْضُهُمْ بِتَابِعٍ قِبْلَةَ بَعْضٍ ۚ وَلَئِنِ اتَّبَعْتَ أَهْوَاءَهُمْ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ ۙ إِنَّكَ إِذًا لَمِنَ الظَّالِمِينَ ﴿١٤٥﴾

145 — Andolsun ki; sen, kendilerine kitâb verilmiş olanlara her âyeti getirsen, onlar yine senin kıblene uymazlar. Sen de onların kıblesine uyacak değilsin. Onların kimi de, kiminin kıblesine uyacak değildirler. Andolsun ki sana gelen bunca ilimden sonra şâyet sen onların heveslerine uyacak olursan, o takdîrde şüphesiz zâlimlerden olursun.

Kâfirlerin Kıblesi

Allah Teâlâ yahûdîlerin küfür, inâd ve muhâlefetlerini haber veriyor. Rasûlullah'ın durumunu bildikleri halde, ona karşı çıkmalarının nedenini açıklıyor. Peygamber getirmiş olduğu dinin doğruluğuna dâir ne kadar belge gösterirse göstersin yine de onlar peygambere uymazlar. Arzularını ve heveslerini terketmezler. Nitekim Allah Teâlâ bir başka âyet-i kerîme'de şöyle buyuruyor: «Doğrusu Rabbının sözünü hak etmiş olanlar can yakıcı azâba girene kadar kendilerine her türlü âyet gelse de inanmazlar.» (Yûnus, 96-97) Yine aynı sebeple burada «Andolsun

ki sen kendilerine kitâb verilmiş olanlara her âyeti getirsen onlar yine senin kıblene uymazlar» buyuruyor.

«Sen de onların kıblesine uyacak değilsin.» Burada Allah Teâlâ; Rasûlullah (s.a.)ın Allah'ın emirlerine uymakta ne kadar şiddetli davrandığını, ehl-i kitâb kendi arzu ve heveslerine ne kadar sarılırlarsa sarılsın, Rasûlulah'ın da Allah'ın buyruğuna sarılıp, itâatına boyun eğdiğini, Allah'ın rızâsına uyduğunu ve hiçbir şekilde onların arzu ve heveslerine tâbi olmayacağını, bu sebeple yahûdîlerin kıblesi olan Kudüs'e yönelmeyeceğini haber veriyor. Bütün bunların Allah'ın bir emri olduğunu bildiriyor. Sonra da hak Teâlâ, hakkı bilen kişinin hakka aykırı davranıp hevesine tâbi olmaktan sakınacağını belirtiyor. Çünkü âlim kişinin aleyhindeki belge diğerlerinden daha sağlamdır. Bu sebeple Rasûlüne hitâb ederek ümmet-i Muhammed'i kastediyor ve buyuruyor ki: «Andolsun ki sana gelen bunca ilimden sonra şâyet sen onların heveslerine uyacak olursan o takdîrde şüphesiz zâlimlerden olursun.»

İ Z Â H I

Konuyu açıklayan Mevdûdî şöyle diyor :

Kıblenin değişmesi, kezâ mü'minlerin ırk-perestlerden ve haksız hükmün zebûnu olanlardan fark edilmesine de yaramaktadır. Bir tarafta kendi Kâ'belerinden vazgeçmeğe ve Kudüs'teki mabedi kıble olarak benimsemeye hâzır durumda olmayan araplar vardı. Evvelâ onlar imtihâna tâbi tutulmuş oldu. Bu, zor bir imtihândı. Fakat samîmiyetle îmân edenler bu imtihândan muvaffakiyetle geçtiler ve ırkçılığı putlaştırıp tapanlar ise muvaffak olamadılar. Kıble Kudüs'ten Kâ'be'ye değiştirilince, İslâmiyeti kabul eden yahûdî ve hıristiyanlar böylece denenmiş oldular. Onlar için atalarının kıblesinden başkasını kabul etmek pek zor bir iş idi. Irk-Perestler ile Allah'a ibâdet edenler, bu şekilde ayrılmış oldu. Binnetîce mübârek peygamberin yanında sadece Allah'a ibâdet edenler kaldı. (Mevdûdî, Tefhîm el-Kur'an, I, 167)

oOo

الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَعْرِفُونَهُ كَمَا يَعْرِفُونَ أَبْنَاءَهُمْ وَإِنَّ فَرِيقًا مِنْهُمْ لَيَكْتُمُونَ الْحَقَّ
وَهُمْ يَعْلَمُونَ ﴿١٤٦﴾ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُمْتَرِينَ ﴿١٤٧﴾

146 — Kendilerine kitâb verdiklerimiz, onu oğullarını

tanıdıkları gibi tanırlar. Öyle iken içlerinden bir gürûh bilir oldukları halde, yine de hakkı gizlerler.

147 — Hak Rabbındandır. Öyleyse aslâ şüphecilerden olma!

Hak ve Şüphe

Allah Teâlâ, ehl-i kitâb'tan bilginlerin çocuklarını tanıdıkları gibi, Allah'ın Rasûlünün getirdiği gerçeklerin doğruluğunu bildiklerini haber veriyor. Araplar bir şeyin doğruluğu için kişinin çocuğunu tanımasını örnek olarak verirler. Nitekim hadîste vârid olur ki; Rasûlullah (s.a.), beraberinde küçük bir çocuk olan adama, bu senin oğlun mu? demiş. Adam, evet ey Allah'ın Rasûlü buna şehâdet ederim, demiş. Bunun üzerine Hz. Peygamber, öyleyse o senin aleyhinde sen de onun aleyhinde suç işlemezsin, buyurmuş. Bununla beraber Allah Teâlâ, onların gerçeği bilmelerine ve bu bilgilerindeki titizliklerine rağmen, hakkı gizlediklerini ve kendi kitaplarında Rasûlullah'ın niteliklerine âit yazılı olan gerçekleri bile bile gizlediklerini bildiriyor. Sonra da peygamberine sebât vererek, Rasûlullah (s.a.) ın getirmiş olduğu gerçeğin şüphe ve kuşku götürmeyen hakkın kendisi olduğunu bildirerek «Hak Rabbındandır. Öyleyse aslâ şüphecilerden olma.» buyuruyor.

İ Z Â H I

İsmâîl Hakkı Bursevî konuyu tasavvufî açıdan değerlendirerek şöyle diyor:

«Sakın şüphecilerden olma.» Yani Rabbının katından gelenin hak olduğundan şüphe etme. Bu hitâb Hz. Peygamberedir. Ancak kasdedilenler onun ümmetidir. Ümmet-i Muhammed şüphecilikten nehyedilmiştir. Muhammed ümmetinin şüphecilikten nehyedilmesi; bunun zıddı olan yakîn ve gayb ile emredilmiş olmalarını gerektirir. Kuşeyrî der ki; hased'in gizlilikleri ve kötü irâde, zorunlu olarak bildiklerinden dolayı onları büyüklenmeye sevketmiştir. Aynı şekilde nefsinin karanlıklarına dayanan hayâ örtüsünü atar. Onun için hiçbir kınama onu durumundan alıkoymaz ve hiçbir söz de onun kötülüklere dalmasını önlemez. Üftâde Efendi diye şöhret bulan şeyh hazretleri dedi ki; bizim için üç mertebe vardır: Birincisi taklîd mertebesidir ki bu, bütün insanlar için sözkonusudur. İkincisi tahkîk ve yakîn mertebesidir ki bu, dört mezheb imâmı ve onların seviyesinde olan müctehidlerin mertebesidir. Üçüncüsü müşâhede ve a'yân mertebesidir ki bu, sülûk ehlinden kemâle ermiş olan zevâtın mertebesidir. Üftâde Efendi dedi ki; nefis, kötü

huylardan arındırılmadıkça akıl ve bilgi bakımından ne kadar mükemmel olursa olsun ilâhî bilgilere vâkıf olamaz. Görmüyor musunuz ki şeytân aklı ve bilgisine rağmen nasıl böbürlenip Allah'ın emrine isyân etti, kendinde kibir ve kıskançlık duydu. Ehl-i kitâb'ın kıble konusu ve Hz. Peygamberin durumuyla ilgili hali de böyledir. Onlara ilim ve bilgi fayda vermez. Çünkü içleri pistir. Binaenaleyh rûhların arındırılması, kalbin tasfiyesi ve hak kapısına doğru yürümek gerekir ki nihâyet yakîne ulaşılabilsin.

Hikâye edilir ki; Yûnus (Emre) şeyhine onun buyruğu uyarınca üç yıl samîmiyyetle hizmet etti. Nihâyet odun taşımaktan dolayı sırtı kamburlaştı. Ancak o bunu açığa vurmadı. Şeyhi ona nazar etmişti. Bu durum diğer sâliklere ağır geldi. Ve dediler ki; Yûnus kızını sevdiği için şeyhine hizmet ediyor. Nihâyet bu söz şeyhin kulağına gitti. Yûnus odunu getirince, şeyhi «ey Yûnus ne güzel dosdoğru odun getirmişsin» dedi. Yûnus bu kapıya eğri odun yaraşmaz, dedi. Onun aleyhinde konuşanlar onu çekemediklerinden değil, Yûnus gibi odun getirmeye tahammül edemediklerinden ve durumun onlar için zor olmasından dolayı böyle konuşmuşlardı. Bu sebeple Yûnus'un gayretini şeyhin kızını sevmesine bağladılar. Şeyhin sorusu ve Yûnus'un bu şekilde cevâbı sırf onları irşâd ve şüphelerini izâle içindi. Aksi takdirde şeyhi Yûnus'un halini biliyordu. Şeyh onların sözlerinden dolayı kendileri hakkında sûizan beslememişti. Çünkü mürşid olan, mürîdin halini başkalarının övgü veya yergilerinden öğrenmez. Nihâyet şeyh kızını Yûnus'a verdi. Ve maksadı ihvânı yalan çıkarmamak, onları mahçûb düşürmemekti. Şeyhin kızı Kur'an okuduğu zaman sular dururdu. Yûnus ömrünün sonuna kadar ona el sürmedi ve ben ona lâyık değilim, dedi. Sâlikin tabîatın gereği olan şeyleri terketmesi ve yeterince yemek ve içmekle iktifâ etmesi gerekir. Tabîatın istediklerini elde etmek kaydına düşmemesi icâbeder. Çünkü hayır; tabîatın istediğine muhâlefettedir. Mal ve evlâd sevgisinden kaçınmak da nefis terbiyesi arasında yeralır. Çünkü bu ikisi fitnedir. Ve mal ve evlâdın çokluğu da nefsin kibirlenmesine yardımcı olur. İnsanların çoğu; malı Allah rızası için sarfetmek üzere değil, kibirlerini daha fazla arttırmak için biriktirirler. Bunun için Allah Teâlâ mal ve evlâdın fayda vermediğini, ancak selîm kalble Allah'ı gözetmenin fayda verdiğini bildirmiştir. Tabîat ve nefis islâh olmadıkça tâlib matlûbuna ulaşamaz. Bunun için haccda bu husûsa işâret vardır. Çünkü Kâ'be-i Muazzama'yı kasdeden, bedeninin istirâhatından vazgeçtiği gibi, müşâhedesine vâki' olmak üzere malını da harcamaktadır. Rabbın evini kasteden kişi de; onun dışındaki her şeyi yok etmektedir. Ancak basîretiyle müşâhede etmek istediğini edebilir. Mescid-i Harâm'a doğru yönelerek namaz kılmak zât-ı Ahadiyyete yönelmenin aynıdır. Çünkü Kâ'be, Allah Teâlâ'nın şeklî bir örneğidir.

Kâ'be'ye yönelmekten maksad, Allah Teâlâ'ya koşmaktır. Kaldı ki bu, gerçek anlamda yönelmeyi sınırlamaz. Sadece şeklî olarak yönelmeyi sınırlandırır. Bu ise ilâhî emirle birlikte dönüşü ifâde eder. Çünkü Allah Teâlâ'nın her emrinde bir hikmet ve menfaat sözkonusudur. Kim kayıdlardan uzaklaşır, Rabba ve Ma'bûd'un cezbesine bağlanırsa onun için, «nereye dönerseniz orası Allah'ın veçhidir», sırrı tecellî eder. Zâhir ve muzhirin sırrı a'yân olur... İlâhî emirle birlikte dönen, i'tirâzdan arınan, nefsinden varlık izâfetini silen, Rabbın ve O'nun kemâlâtıyla birlikte kalan kişiye ne mutlu. Allah'ım, bizi bu yüce rütbeye eren, bu üstün Kâ'be'ye yönelen hidâyete erenlerden eyle. Dünya ve âhirette en küçük inhirâftan bizi geri çevir. (İsmâîl Hakkı Bursevî; Rûh el-Beyân, I, 171 - 172)

——oOo——

وَلِكُلٍّ وِجْهَةٌ هُوَ مُوَلِّيهَا فَاسْتَبِقُوا الْخَيْرَاتِ أَيْنَ مَا تَكُونُوا يَأْتِ بِكُمُ اللَّهُ جَمِيعًا
إِنَّ اللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿١٤٨﴾

148 — Herkesin bir yönü vardır oraya döner. Öyleyse siz hayırlı işlerde birbirinizle yarışın! Nerede bulunursanız bulunun, Allah hepinizi birden getirir. Şüphesiz ki, Allah her şeye Kâdir'dir.

Hayır Yarışı

Avfî, İbn Abbâs'tan naklen der ki: «Herkesin bir yönü vardır. Oraya döner.» âyetiyle din mensupları kastedilmiştir. Yani herkesin hoşlandığı bir kıblegâhı vardır. Allah'ın yönü ise mü'minlerin yöneldiği yöndür. Ebu'l-Âliye der ki : Yahûdînin yöneldiği bir yönü, Hıristiyanın yöneldiği bir yönü vardır. Ey Muhammed ümmeti, Allah size kendi kıblesini göstermiştir. Mücâhid, Atâ, Dahhâk, Rebî' İbn Enes ve Süddî' den de buna benzer bir rivâyet nakledilmiştir. Mücâhid ise bir başka rivâyette der ki; herkesin yöneldiği bir yönü olmakla beraber, herkesin Kâ'be'ye doğru namaz kılması emredilmiştir. İbn Abbâs, Ebu Ca'fer el-Bâkır ve İbn Âmir bu âyeti (ولكل وجهة هو مولاها) şeklinde okumuşlardır. Bu âyet Allah Teâlâ'nın (هل جعلنا منكم شرعة و منهاجا-ولو شاء الله لجعلكم امة واحدة و لكن ليبلوكم فيما آتاكم - فاستبقوا الخيرات الى الله مرجعكم جميعا) âyetlerine benzemektedir

«Nerede bulunursanız bulunun Allah hepinizi birden getirir. Şüp-

hesiz ki Allah her şeye Kâdir'dir.» Sizin cesetleriniz parça parça da olsa hepinizi topraktan toplamaya kâdir'dir.

İ Z Â H I

Âlûsî bu âyeti şöyle tefsîr ediyor:

Âyet şunu demek istiyor: Ey mü'minler, kıbleye yönelmek ve benzeri konularda iki dünyanın mutluluğuna vesîle olacak şeylere koşun. Size karşı çıkanlarla tartışmayın. Çünkü bir kıble üzerinde birleşmek imkânı yoktur. Her kavmin yöneldiği bir kıblesinin bulunması normaldir. Sâ'd'ın da dediği gibi; mü'minlerin kendi aralarında yarış etmeleri buyruğu, başka topluluklarla yarışmalarının daha evlâ olacağına delâlet eder. Bazıları da dediler ki: Kendi aralarında yarışa girilmesinin bildirilmesi, başkalarının hayır yolda olmadığına işârettir. Onlar hayır yolda değillerdi ki hayır üzerine onlarla yarışılabilsin... Şâfiîler bu âyete dayanarak vakit girdiği ilk anda namaz kılmanın fazîletli olduğunu söylemişlerdir. Fıkhın teferrûatla ilgili bölümünde bu konuya geniş yer verilmiştir. Âriflerden bazıları bu âyete bir başka şekilde anlam vermişlerdir. Onlara göre; Allah Teâlâ insanları dünya ve âhiret işlerinde değişik yaratmıştır. Ve insanları birbirinin yardımcıları kılmıştır. Sözgelimi biri buğdayı eker, çiftçidir. Diğeri değirmencidir onu öğütür, bir başkası fırıncıdır, onu ekmek yapar. Din işlerinde de mesele böyledir. Biri hadîs derler, diğeri fıkıh tahsîl eder, bir başkası usûl tahsîl eder. Onlar zâhirde hürdürler. Ama bâtında bu görevle mükelleftirler. Hz. Peygamberin «Herkes kendisi için yaratılana uygun görülmüştür.» kavli de buna işâret etmektedir. Bu nedenle bazı sâlih kişilere, insanların davranışlarının farklılığı sorulduğunda şöyle cevap vermişlerdir. Hepsi Allah'a giden yollardır. Allah kendi yollarını kullarıyla ma'mûr etmek istemiştir. Her kim ne şekilde olursa olsun, tuttuğu yolla Allah'ın rızâsını gözetirse, ona vâsıl olur. Ne var ki yolların en güzelini arayıp bulmak gerekir. Mertebeler farklı, işler değişik, isimlerin tezâhürleri ayrı ayrıdır. Bazıları da derler ki; bu âyetten maksad, herkesin bir kıblesi vardır. Mukarrebûn'un kıblesi Arş'tır. Rûhânî'lerin kıblesi Kürsî, Kerrûbî'lerin kıblesi Beyt el-Ma'mûr'dur. Senden önceki peygamberlerin kıblesi Kudüs'tür. Senin kıblen ise Kâ'be'dir. Kâ'be senin bedeninin kıblesidir. Rûhûnun kıblesi ise benim. Benim kıblem de sensin. Nitekim kudsî hadîste yer alan «Ben gönülleri benim için kırık olanların yanındayım.» kavli buna işâret etmektedir. (Âlûsî, Rûh el-Meânî, II, 15)

oOo

وَمِنْ حَيْثُ خَرَجْتَ فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ ۖ وَإِنَّهُ لَلْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ ۗ وَمَا اللَّهُ
بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ ﴿١٤٩﴾ وَمِنْ حَيْثُ خَرَجْتَ فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ ۖ
وَحَيْثُ مَا كُنْتُمْ فَوَلُّوا وُجُوهَكُمْ شَطْرَهُ لِئَلَّا يَكُونَ لِلنَّاسِ عَلَيْكُمْ حُجَّةٌ إِلَّا الَّذِينَ
ظَلَمُوا مِنْهُمْ فَلَا تَخْشَوْهُمْ وَاخْشَوْنِي وَلِأُتِمَّ نِعْمَتِي عَلَيْكُمْ وَلَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ ﴿١٥٠﴾

149 — Nereden (yola) çıkarsan yüzünü Mescid-i Harâm'a doğru çevir. Şüphesiz bu, Rabbından bir haktır. Allah, yaptıklarınızdan gâfil değildir.

150 — Nerede (yola) çıkarsan, yüzünü Mescid-i Harâm'a doğru çevir. Siz de nerede olursanız, yüzünüzü o yana döndürün, Tâ ki, zâlim olanlardan başka insanların aleyhinizde (herhangi) bir delili bulunmasın. Artık onlardan korkmayın, benden korkun ki, hem üzerinizdeki nîmetimi tamâmlayayım; hem de siz hidâyeti ümid edebilesiniz.

Tek Yön Kâ'be

Yeryüzünün neresinde bulunulursa bulunulsun, Mescid-i Harâm'a yönelme konusunda Allah'ın üçüncü bir emri de bu. Allah Teâlâ'nın «Tâ ki zâlim olanlardan başka insanların aleyhinizde herhangi bir delili bulunmasın.» âyetiyle ehl-i kitâb kastedilmiştir. Çünkü onlar, Muhammed (s.a.) Kâ'be'ye çevrildi, adam babasının evine, kavminin dinine iştiyâk duydu, demişlerdi. Peygamberin aleyhine delil olarak onun Beyt'ül-Harâm'a döndürüldüğünü söylemişler ve kendi kıblemize döndürüldüğü gibi dinimize de döndürülecektir, demişlerdi. İbn Ebu Hâtim, Mücâhid, Atâ, Dahhâk, Rebî' İbn Enes, Katâde, Süddî'den de buna benzer bir rivâyet nakledilir. Ve adı geçen bu zevât «Zâlim olanlardan başka» âyetiyle Kureyşli müşriklerin kastedildiğini söylerler. Bazı zâlimler; bu adam kendisinin İbrâhîm'in dininde olduğunu iddiâ ediyor, şâyet Kudüs'e doğru yönelmesi İbrâhîm'in dini üzere olduğunun delili ise, neden ondan geri döndü? diyerek aleyhte bir delil serdetmek isterlerse de, onların bu delilleri çökertilmiştir. Cevap olarak onlara denilir ki; Allah Teâlâ başlangıçta yalnızca kendisinin bildiği bir hikmete dayalı olarak peygamberinin Kudüs'e yönelmesini uygun bulmuştur.

Rasûlullah da bu konuda Rabbının emrine itâat etmiştir. Sonra Rabbı onu Kudüs'ten İbrâhîm (a.s.) in kıblesine yöneltmiş ve Rasûlulah da bu konuda Allah'ın emrine imtisâl etmiştir. Allah'ın salât ve selâmı onun üzerine olsun. Rasûlullah herhalükârda Allah'ın emrine itâat etmektedir. Bir göz kırpacak kadar bile Allah'ın emrinin dışına çıkmaz. Ümmeti de Rasûlullah'ın izinden gider.

«Artık onlardan korkmayın. Benden korkun.» İnatçı zâlimlerin şüphelerinden korkmayın. Yalnızca Benden korkun. Çünkü korkulmaya lâyık olan Allah Teâlâ'dır. «Ki hem üzerinizdeki nimetimi tamamlayayım, hem de siz hidâyeti ümîd edebilesiniz.» Hem Kâ'be'ye yönelme konusunda verdiğim hükümlerle sizin üzerinizdeki nimetimi tamamlayayım. Ve her yönüyle şerîatımı ikmâl edeyim. Hem de sizden önceki milletlerin sapıttığı noktalarda sizi doğru yola ileteyim. Hidâyeti biz size tahsîs ettik. Bu sebeple bu ümmet, ümmetlerin en üstünü ve en değerlisi olmuştur.

كَمَآ أَرْسَلْنَا فِيكُمْ رَسُولًا مِّنكُمْ يَتْلُوا۟ عَلَيْكُمْ ءَايَٰتِنَا وَيُزَكِّيكُمْ وَيُعَلِّمُكُمُ ٱلْكِتَٰبَ وَٱلْحِكْمَةَ
وَيُعَلِّمُكُم مَّا لَمْ تَكُونُوا۟ تَعْلَمُونَ ﴿١٥١﴾ فَٱذْكُرُونِىٓ أَذْكُرْكُمْ وَٱشْكُرُوا۟ لِى وَلَا تَكْفُرُونِ ﴿١٥٢﴾

151 — Nitekim size içinizden; âyetlerimizi okuyan, sizi tezkiye eden kitâbı ve hikmeti öğreten ve bilmediğiniz şeyleri bildiren bir peygamber gönderdik.

152 — Öyleyse Beni zikredin ki, Ben de sizi anayım. Bir de Bana şükredin, nankörlük etmeyin.

Hikmet Sahibi Peygamber

Allah Teâlâ, mü'min kullarına Rasûlullah Muhammed Mustafâ'yı peygamber olarak göndermekteki nimetini hatırlatıyor. O peygamber, mü'minlere Allah'ın açıklayıcı âyetlerini okuyor ve onları câhiliyet davranışlarından, rûhî pisliklerden, ahlâkî kötülüklerden arıtıp temizliyor. Onları karanlıklardan aydınlığa çıkarıyor. Kitâbı —ki bu Kur'ân'dır.— hikmeti —ki bu sünnettir— kendilerine öğretiyor. Ve daha bilmedikleri başka şeyleri de belletiyor. Onlar câhiliyet devrinde bilgisiz, uydurma sözler peşinden koşan beyinsizler gürûhu idiler. Hz. Muhammed'in risâleti bereketiyle, onun elçiliğinin uğuruyla velîler haline geldiler. Bilgiler seciyesine sahip oldular. İnsanların bilgi bakımından en derini, kalb bakımından en iyisi, zahmet bakımından en azı, ifâde bakımından en doğrusu haline geldiler. Nitekim Allah Teâlâ bir başka

âyet-i kerîme'de şöyle buyurur: «Andolsun ki Allah insanlara âyetlerini okuyan, onları arıtan, onlara kitap ve hikmeti öğreten, kendilerinden bir peygamber göndermekle lutufta bulunmuştur. Halbuki onlar önceleri apaçık sapıklıkta idiler.» (Âl-i İmrân, 164) Aynı zamanda Allah Teâlâ bu nimetin kadrini bilmeyenleri de kınayarak şöyle buyuruyor: «Allah'ın verdiği nimeti nankörlükle karşılayanları ve kavimleri helâk olacakları yere, yaslanacakları cehenneme götürenleri görmüyor musun? Ne kötü bir duraktır orası.» (İbrâhîm, 28-29)

İbn Abbâs derki: Bu âyeti kerîme'yle Allah'ın Muhammed Mustafâ'yı (s.a.) göndermekteki nimeti kastediliyor. Ve bu sebeple mü'minlerin bu nimeti i'tirâf etmeleri, Allah'a şükür ve zikirle mukâbele etmeleri gerektiği bildiriliyor. «Öyleyse Beni zikredin ki Ben de sizi anayım. Bir de Bana çok şükredin, nankörlük etmeyin.» Mücâhid, «Nitekim size içinizden âyetlerimizi okuyan, sizi tezkiye eden, kitâbı ve hikmeti öğreten ve size bilmediğiniz şeyleri öğreten bir peygamber gönderdik.» buyruğu; öyleyse benim bu yaptıklarıma karşılık siz de beni zikredin demektir, der. Abdullah İbn Vehb... Zeyd İbn Eslem'den nakleder ki; Mûsâ (a.s.) «Yarabbi Sana nasıl şükredeyim?» demiş. Rabbı ona, «Beni hiç unutmamacasına hatırlayarak, anarsan Bana şükretmiş olursun. Unutursan da Beni inkâr etmiş olursun.» demiş. Hasan el-Basrî, Ebu'l-Âliye, Süddî, Rebî' İbn Enes de derler ki; kim Allah'ı zikrederse, Allah da onu anar ve şükrünü arttırır. Küfredeni de azabına girdirir. Seleften bazı kişiler, Allah Teâlâ'nın: «Allah'dan nasıl korkulması gerekiyorsa öylece korkun» kavli konusunda, Allah'a isyân etmemecesine itâat etmek, unutmamacasına zikretmek, küfretmemecesine şükretmek gerekir, dediler.

İbn Ebu Hâtim der ki, bize Hasan İbn Muhammed... Mekhûl el-Ezdî'den nakletti ki, o şöyle demiş: Ben Abdullah İbn Ömer'e; cana kıyan, içki içen, hırsızlık yapan ve zinâ eden kişi Allah'ı zikrederse ne olur? dedim. Allah Teâlâ «Öyleyse Beni zikredin ki Ben de sizi anayım» buyuruyor. Abdullah İbn Ömer dedi ki; bu kişiler, Allah'ı zikrederlerse Allah da onlar susuncaya kadar kendilerini la'netle anar. Hasan el-Basrî de «Öyleyse Beni zikredin ki Ben de sizi anayım.» âyeti konusunda şöyle demiştir: Benim size farz kıldığım şeylerde Beni zikredin ki, Ben de sizin için kendime vâcib kıldığım şeylerde sizi anayım. Saîd İbn Cübeyr der ki; İtâatımla beni zikredin ki Ben de sizi mağfiretimle zikredeyim. Bir başka rivâyette ise, rahmetimle demiştir. İbn Abbâs der ki; Allah'ın sizi anması, sizin Allah'ı zikretmenizden daha büyüktür.

Sahîh hadîste Allah Teâlâ'nın meâlen şöyle buyurduğu belirtilir: «Kim Beni kendi nefsinde zikrederse, Ben de onu kendi nefsimde zikr

ederim. Kim Beni bir topluluk yanında zikrederse Bende ondan daha iyi bir topluluk yanında onu zikrederim.»

İmâm Ahmed İbn Hanbel der ki; bize Abdürezzâk... Enes İbn Mâlik'ten Rasûlullah (s.a.) ın şöyle buyurduğunu nakletti: Allah Azze ve Celle der ki : Ey Âdemoğlu, eğer sen Beni kendi nefsinde zikredersen, Ben de seni kendi nefsimde zikrederim. Eğer sen Beni bir topluluk huzûrunda zikredersen Ben de seni meleklerden bir topluluk huzûrunda zikrederim. —Veya onlardan daha hayırlı bir topluluk yanında, buyurmuştur.— Sen, Bana bir karış yaklaşırsan Ben sana bir arşın yaklaşırım. Sen, Bana yürüyerek gelirsen, Ben sana koşarak gelirim. Bu hadîsin isnâdı sahîhtir. Buhârî bu hadîsi Katâde'den tahrîç etmiştir. Buhârî'ye göre; Katâde «Allah, rahmete daha yakın olandır» diye eklemiştir.

«Bir de bana şükredin, küfretmeyin.» Allah Teâlâ kendisine şükredilmesini emrediyor. Ve şükredenin hayrını arttıracağını vaad ediyor. Ve buyuruyor ki: «Hani, Rabbınız şükrederseniz andolsun ki size karşılığını arttıracağım. Eğer küfrederseniz bilin ki azâbım çok şiddetlidir» diye ilân etmişti.» (İbrâhîm, 7) İmâm Ahmed İbn Hanbel der ki: Bize Revh... Ebu Recâ el-Utâridî'den nakletti ki, o şöyle demiş: Bir gün İmrân İbn Hasîn, üzerinde ipekten renkli bir elbise olarak yanımıza çıktı —ki onu ne önce, ne de daha sonra bu kıyâfetle görmemiştik— ve dedi ki; Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurdu: Allah bir kuluna bir nimet ihsân ederse, o nimetin eserini yarattığının üzerinde görmek ister. Bir seferinde de Revh; bu ifâdeyi «Kulunun üzerinde eserini görmek ister» şeklinde rivâyet etmiştir.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلَاةِ إِنَّ اللَّهَ مَعَ الصَّابِرِينَ ﴿١٥٣﴾ وَلَا تَقُولُوا لِمَنْ
يُقْتَلُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْوَاتٌ بَلْ أَحْيَاءٌ وَلَٰكِنْ لَا تَشْعُرُونَ ﴿١٥٤﴾

153 — Ey îmân edenler, sabır ve namazla (Allah'dan) yardım isteyin. Şüphesiz ki Allah, sabredenlerle beraberdir.

154 — Allah yolunda öldürülenlere «ölüler» demeyin. Bilâkis onlar, diridirler, ama siz farketmezsiniz.

Sabır ve Namaz

Allah Teâlâ şükür etmek gerektiğini buyurduktan sonra, sabrı açıklamaya başlıyor ve sabır ve namazla yardım dileme yollarını gös-

teriyor. Kul; ya bir nimet içerisinde bulunacaktır ki ona şükretsin. Veya bir imkânsızlık içerisinde bulunacaktır ki ona sabretsin. Nitekim hadîs-i şerîf'te şöyle buyurulur : «Ne garîbtir, mü'minin hali ki; Allah onun için ne hüküm verirse muhakkak bu kendisi için hayırlıdır. Ona bir bolluk gelecek olursa buna şükreder ve bu kendisi için hayır olur. Bir sıkıntı değecek olursa, buna sabreder ve bu kendisi için hayırlı olur.» Kulun musîbetlere dayanabilmek için yardım isteyebileceği en geniş kaynak sabır ve namazdır. Bunun için Allah Teâlâ «Sabır ve namazla yardım isteyin» buyuruyor. Hadîs-i şerîf'te de zikredilir ki: Rasûlullah (s.a.) bir şeyden dolayı sıkıldığı zaman namaz kılardı.

Sabır iki kısımdır. Bir kısmı harâmları ve günâhları terketmek diğeri de Allah'a itâat ve iyi ameller işlemek için sabırdır. İkinci tür sabır sevâb bakımından daha fazla sevâbtır. Çünkü asıl kasdedilen budur. Nitekim Abdurrahmân İbn Zeyd İbn Eslem der ki: Sabır iki kısımdır. Birisi rûhlara ve bedenlere ağır da gelse Allah'ın hoşnûd olacağı şeylere sabırdır. Diğeri de arzu ve istekler ona tutkun olsa da Allah'ın hoşlanmadıklarına karşı sabırdır. Kim bu durumda olursa kimse Allah'ın izniyle kendisi selâmete ermiş olan sâbirîn zümresindendir. Ali İbn Hüseyn Zeyn el-Âbidîn der ki: Allah Teâlâ evvelkileri ve sonrakileri topladığında bir münâdî, sabredenler nerededirler, gelsinler, hesâbdan önce cennete girsinler, diye seslenir. Ali İbn Hüseyn dedi ki: İnsanlardan bir grup kalkar. Melekler onları karşılayarak derler ki: ey Âdemoğulları nereye gidiyorsunuz? Onlar, cennete, derler. Melekler ya hesâb? dediklerinde, onlar, evet (tamâm) derler. Melekler siz kimsiniz? dediklerinde onlar, biz sabredenleriz, derler. Melekler neye sabrettiniz? dediklerinde, onlar, Allah'a itâat konusunda sabrettik, Allah'a isyân konusunda sabrettik. En sonunda Allah bizim canımızı aldı, derler. Melekler siz dediğiniz gibisiniz, «Cennete giriniz. Çalışanların mükâfâtı ne güzeldir» derler. Ben derim ki bu konuda delil Allah Teâlâ'nın «Doğrusu sabredenlere ecirleri hesâbsız olarak ödenecektir» (Zümer, 10) âyet-i celîle'sidir.

Saîd İbn Cübeyr der ki; sabır kulun, Allah'dan geleni O'ndan bilip kabullenmesi ve bu husûsta Allah'ın sevâbını ummasıdır. Bazan kişi sıkılarak feryâd eder ama bundan ancak sabırla kurtulabilir.

«Allah yolunda öldürülenlere ölüler demeyin. Bilâkis onlar diridirler. Ama siz farketmezsiniz.» Allah Teâlâ şehîdlerin kendi âlemlerinde canlı olduklarını ve rızıklandırılacaklarını haber vermektedir. Nitekim Müslim'in sahîh'inde vârid olur ki; Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur : Şehîdlerin rûhları cennette dilediği gibi kanatlanan yeşil kuş halindedirler. Sonra Arş'ın altında asılı bulunan kandillere sığınırlar. Rabbımız onlara bir kerre gözükür ve der ki; ne istersiniz? Onlar ey Rabbımız ne gerekir ki, Sen yaratıklarından hiçbirine vermediğin nimeti

bize verdin, derler. Sonra Rabları onlara aynı şekilde tekrâr sorar. Onlar istenmeden bırakılmayacaklarını görünce derler ki: Bizi dünya diyârına tekrâr döndürmeni ve Senin yolunda savaşarak bir kerre daha öldürülmemizi isteriz, derler. Onlar, şehîdliğin sevâbını gördükleri için böyle derler. Rabb Celle Celâlûhû buyurur ki; ben kulların bir daha dünyaya döndürülmeyeceklerini yazdım. İmâm Ahmed'in İmâm Şâfiî'den, onun Mâlik'ten, onun Zührî'den, onun Abdurrahmân İbn Kâ'b İbn Mâlik'ten, onun da babasından rivâyet ettiği hadîste Rasûlullah (s.a.) buyurur ki: «Mü'minin rûhu cennet ağacına konmuş bir kuş gibidir. Tâ ki Allah cesetleri dirilttiği gün o dönüp cesedine girsin.» Bu âyette bilumûm mü'minlere delâlet vardır. Ancak Kur'an'da şehîdler zikredilmekle tahsis edilmişlerdir. Böylece onların üstünlüğü, şerefi ve yüceliği belirtilmiştir.

İZÂHI

Ölüm, sabır ve cihâd mevzûunu müfessirler değişik açıdan değerlendirmektedirler. Konuyu Âlûsî tasavvufî noktadan ele alırken nev-i şahsına münhasır tefsîre tevessül etmektedir. Seyyid Kutub ise her zaman olduğu gibi konuya ideolojik yaklaşımla bakmaktadır. İsmâîl Hakkı Bursevî ile Muhammed Abduh ise daha değişik açıdan değerlendirmektedirler.

İşâret ve te'vîl bakımından bu âyet şöyle tefsîr edilmiştir. Ey görerek inanmış olanlar, azametimin ve büyüklüğümün tecellîlerinin sadmesi ânında bana sabrederek ve hakîkî şuhûd olan namaz ile benden yardım isteyin. Doğrusu benim nûrlarımın tecellîlerine dayanarak sabredenlerle beraberim. Tevhîd yoluna sülûk ederken, ölmüş olan fânîlere ölüler, yani azîz ve miskînler demeyin. Onlar Rabbları katında hakîkî, dâimî ve sermedî bir hayat ile diridirler. Allah yolunda şehîd olmuşlardır. Ancak basîretiniz kör, gönülleriniz kudsî, âlemlerdeki varlıkların ve rûhların gerçeklerini gördükleri nûrdan mahrûm olduğu için siz bunu farkedemezsiniz. Doğrusu biz sizi biraz korku ile deneriz. Nefsin yenilip inkisâra uğramasını gerektiren korku ve bedenin yenilip güçsüz düşmesine vesîle olan açlık ile, heves perdelerini kaldırıp şeytânın kalbe akışını hızlandırarak deneriz. Azgınlığı gittikçe kabaran, nefsi güçlendiren şehvetin ana maddeleri demek olan mallar ile imtihân ederiz. Bütün sıfatlarıyla gönle hâkim olan veya benim için herşeyden vazgeçenlerin sığındığı rûhlara gâlip gelen nefislerden ve nefsânî zevklerden ibâret meyvelerden eksiltmekle deneriz. Tâ ki mükâşefe, kalbî bilgi ve rûhî gözlemlerle zevke vâsıl olasınız. Riyâzet ateşiyle kalbiniz arınsın içiniz parlayıp safâ bulsun. Benim sevgimin zevkine âşinâ ola-

rak, benimle beraber olup benim için sabredenlere müjdele. Onlar ki Benim kendileri hakkındaki tasarruflarım meyânında yer alan bir musîbete dûçâr olduklarında kudretimin eserlerini görürler. Sıfatımın tecellî yollarını farkederler ve bana teslîm olurlar. Kendilerinin benim mülkümde olduklarını, tecellîlerimle istediğim gibi onlara tasarruf edeceğimi kesinkes kabul ederler ve Bende fenâ bulup, Bende yok olduklarını müşâhede ederler. Biz Allah içiniz ve yine O'na döneceğiz, derler. İşte onlara yok olduktan sonra Rabbları katında üzerine nûrların saçıldığı, sıfatların yayıldığı, varlık verilecektir. Bu sâyede Rabbları katından salavât onların üzerinedir, rahmet de. Yaratıklarımı ve bana yönelmek isteyenleri onunla hidâyete eriştirirler. Ve işte onlar Bana göre en büyük günâh olan varlıklarından kurtulduktan sonra ,Bana vâsıl olan ve hidâyete erenlerin kendileridir. (Âlûsî, Rûh el-Meânî, II, 24)

İslâm'da Sabır

Kur'an-ı Kerîm'de sabır, tekrâr tekrâr zikredilir. Zîra âlemleri yaratan Allah ü Zülcelâl, insanların bunca nefsânî arzu ve isteklerin baskısı altında, doğru istikâmette yürümelerinin zorluğunu, bunca çekişmeler içinde ve engeller karşısında hak dâvâsını hâkim kılmanın azametini, fertlerin gerilen âsablarını, iç ve dış düşmanlara karşı bütün yardımcı kuvvetleri uyanık tutmanın zorluğunu çok iyi biliyor ve o nedenle bunlara karşı sabırlı olmayı emrediyor. Bütün bunlara karşı sabretmek gerek...

Allah'ın emirlerine karşı sabır... Günahlardan sakınmak için sabır... Hakka karşı gelenlerle cihad etmek için sabır... Her türlü hilekârlığa karşı sabır... Zaferin gecikmesine karşı sabır... Bâtılın çığırtkanlığına ve yayılışına karşı sabır... Yardımcının azlığına karşı sabır.. Tehlikeli yolların uzamasına karşı sabır... Nefsin süflî arzularına karşı sabır... İnsanların inâtçılığına ve sapıklığa meyline karşı sabır...

Eğer meydanda tâyîn edilmiş bir müddet, iyi hazırlanmış yol azığı yoksa, zaman uzayıp, zorluklar artınca, sabır azalır veya tükenir. Bunun için Allah Kur'an-ı Kerîm'de sabırla namazı aynı paralelde zikrediyor. Namaz, kurumayan bir kaynak, bitmeyen bir hazînedir. Kalbi sükûnete ulaştırır ve azmi arttırır. Sabır ipi yalnız namazla uzar ve namazla birlikte olduğu müddetçe kopmaz. Namaz, sabra rızâullah'ı, tatlı yüzü, iç huzûrunu, güveni ve yakîni ekler.

Elbette şu zayıf, fânî, tâkatı mahdûd insanoğlunun büyük ve ebedî güç olan ilâhî kuvvete sarılması gerektir. Karşılaşılan iş insanoğlunun zayıf tâkatını aşınca, mutlakâ o büyük varlıktan yardım dilemek mecbûriyetindedir. Nefsânî arzuları yenmenin, şehvânî duyguları yok

etmenin, hak yolunda azimle yürümenin, fasâd ve zulümle cihâd etmenin zorlaştığı zamanlarda insanoğlunun O ezelî ve ebedî güce sarılmaktan başka çâresi yoktur. Şu maddî, fânî hayatta yolların uzayıp, şiddetlerin arttığı hedefe bakınca henüz ön belirtilere bile rastlanmadığı ve ömrün zevâle doğru yöneldiğini gördüğü zamanlarda elbette O bitmez tükenmez, ilâhî kuvvete sarılmak mecbûriyetini duyar. Şer hareketlerin yayıldığı, hayır fiillerin gizlenildiği, ufukta ışık belirtilerinin görülmediği, yolda işâretlere rastlanılmadığı zamanlarda elbette yöneliş yalnız O'na olacaktır.

İşte bu gibi dar zamanlarda namazın hüviyeti ortaya çıkar. Namaz, fânî olan, insanla, bâkî olan Allahü Zülcelâl arasında bir bağdır. Namaz bir zerrelik damlayla, bitmez tükenmez deryâ arasında buluşma zamanı ve yeridir. Namaz, kaynayıp coşan bir hazînenin anahtarıdır. Namaz, fânî olan şu insanoğlunun bu daracık kara parçasından kanatlanıp, kâinatı ihâta eden ilâhî kudretin sâhasına süzülüşüdür. Namaz, kızgın çöl güneşinin altında, serin bir ağaç gölgesidir. Namaz, bir ilkbahar yağmuru ve bitmeyen meltemdir. Namaz, üzgün ve yorgun gönüllerin şefkatli bir el(ilâhî kudret) tarafından okşanışıdır. Bunun için Rasûl-ü Kibriyâ zorluklarla karşılaştığı anlarda «Bizi ona (namaza) çağır ya Bilâl...» derdi. İşinin çok olduğu yorgun zamanlarında, gönlünü ilâhî haşyetin derinliklerine bırakmak için namaz kılardı.

İslâm, bir ibâdet nizâmıdır. İbâdetlerde pek çok esrâr-ı ilâhî gizlidir. İbâdet, sonsuz yolculuğun zahîresi, rûhun istinâdgâhı, kalbin cilâsıdır. Ne zaman bir ilâhî emir vârid olmuşsa, bu emri, ferdlerin gönül rızâsı ile karşılaması için kalblerin anahtarı ibâdet olmuştur. Bunun için Allahü Teâlâ, efendimizin omuzuna bu yüce ve ağır vazîfeyi yüklerken : «Ey elbisesine bürünen... Gecenin birazı hâriç olmak üzere kalk. Gecenin yarısı miktarınca yahut ondan birazını eksilt. Yahut üzerine ekle. Kur'an'ı açık açık, tâne tâne oku.» buyurdu (Müzzemmil, 1-4). Bu ağır yüke, meşakkatli işe ve azametli cihâd devresine hazırlık, geceleri ihyâ etmek, Kur'an okumakla başlamıştı... İbâdet kalpleri açar, Allah'la kul arasındaki bağı kuvvetlendirir, işi kolaylaştırır, gönüllere nur yağdırır, rûhlara sükûnet ve huzûr verir. İbâdet bir kurtuluş helvâsıdır. O bir menn u selvâdır.

Âyet-i kerîme'de Allah Teâlâ, mü'minlere, kendilerine yapılan eziyetlere namaz ve sabırla mukâvemet etmelerini emrediyor ve âyetin devâmında:

«Şüphesiz ki Allah sabredenlerle beraberdir.» buyuruyor.

Allah onlarla beraberdir, sabredenleri destekler. Mü'minlere sebât verir, takviye eder ve tehlikeli yollarda yalnız bırakmaz. Mü'minleri mahdûd tâkatleri zayıf kuvvetleriyle başbaşa terketmez. Yol azıkları tü-

kenince imdâtlarına yetişir. Katedecekleri mesâfeler uzayınca azimlerini artırır. (Seyyid Kutub, Fî Zılâl'il-Kur'an, I, 293 - 295)

Bu âyette rûhların kendi nefsiyle kâim cevherler olup bedende duyulanın zıddı olduğuna, idrâk edici olarak öldükten sonra bâkî olduğuna delâlet vardır. Cumhûr'un görüşü de böyledir. Diyecek olursanız ki; zevk ve acıyı kavramaya bağlı olan rûhânî hayat bütün kişilerde ortaktır. Öyleyse burada şehidlere tahsîs edilmesinin sebebi nedir? Ben derim ki; onların Allah'a yakınlıklarının kerâmet ve yüceliklerinin fazlalığına işâret vardır. Onların mertebesine ermeyenlerin hayatı onlar gibi olmaz. Ve onların hayatı sanki hayat değildir. Nitekim Allah Teâlâ cehennemlikler hakkında «öldürülmez ve diriltilmezler» buyurmaktadır.

İyi bil ki; insanın nefsi Allah'ın emir ve nehiyleriyle mükellef olan, bu nefsi cismânîdir, latîftir. Bedende tıpkı ateşin kömüre, gül suyunun güle sirâyeti gibi sirâyet eder. İşte herkesin «Ben» derken işâret ettiği şey budur. Gerçek insan işte budur. Velî, nebî de odur. Cevap ve davranışlarından dolayı cezâya muhâtab olan odur. Meleklerin secde ettiği sırada Âdem'in sulbünde olan budur. Allah'ın; «Ben sizin rabbınız değil miyim?» kavli ile sorup da onların evet, dedikleri budur. Dünyada lödürülüp de bedeninden çıkarılan ve gezdirilen odur. Rü'yâyı görüp, rü'yâsıyla üzülen veya sevinen odur. Eğer Allah onu tutup da bedenine geri döndürmemiş olsaydı o giremezdi. Rûh onun peşinden gelir. Beden diye ifâde edilen kesif cesed ve sultânî rûh, onun taayyün etme yeridir ve bu kozalak şeklinde olan kalbtir. Hayvânî rûh ise onun taayyün etme yeridir ve o beyindir. Ki ona kalb, akıl ve nefs adı verilir. O da bütün bedene sirâyet eden kısımdır. Ancak bunun gücü beyinden daha fazladır. Ve en önemli tezâhür yeri burasıdır. Hayvânî rûh sultânî rûhûn iskelete eilşmesinden sonra meydana gelmiştir. O sultnânî rûhun yollarının yansımasından ibârettir. Tâ ki fiillerin başlangıcı olsun. Çünkü hayat meselesi canlı varlık için farklı ve bilinmezdir. O ancak his, hareket, ilim, irâde vs. şeklinde eserleriyle bilinir. Bu ise hayvânî rûh üzerinde dönüp dolaşır. Bu buhar, bedenle rûh arasındaki ilişki için müsâit olduğu şekilde durduğu müddetçe hayat vardır. Onun yokolması ve elverişli olmaktan uzaklaşması halinde hayat yokolur. Rûh bedenden zorunlu olarak çıkar. İşte gerçek ölüm budur. Rûh bedenden zorunlu olarak çıktığı gibi, bazan da ihtiyârî olarak çıkar ve dilediği zaman tekrâr ona girer. İşte sûfîlerin insilâh dedikleri budur. Buradan öğrenmiş oluyorsunuz ki ehl-i sünnet ve'l-Cemâat mezhebine göre rûh, şu bilinen iskeletin dışında zâtî bir cisimdir. (İsmâîl Hakkı Bursevî, Rûh el-Beyân, I, 175)

Ayrıca bu hayatın eski milletlerin inandıkları türden rûhun bedenden ayrılmasına müteakip yaşadığı inancından farklı, özel bir ha-

yat olması gerekir. Bunun için bazı kişiler derler ki, bedenleri yok olsa, yansa, yırtıcı hayvanlar veya denizdeki balıklar tarafından yense de şehîdler bedenleriyle ilişkilerini devâm ettirirler. Onlara göre bu hayat, bizim mâhiyetini bilmediğimiz bir hayat tarzıdır. Aynı kanâatları paylaşarak biz de deriz ki; bu hayat tarzının nasıl olduğunu bilmediğimiz gibi buna ek olarak bilmediğimiz şeyi tesbît de edemeyiz, deriz.

Bazıları da derler ki; bu hayat, Allah'ın bir başka bedene yerleştirdiği rızık ve yaşama nimetiyle nimetlendirdiği bir hayat tarzıdır. Bu noktada bazı rivâyetler de serdederler. Bu rivâyetlerden birisi müfessir Celâleyn'in işaret ettiği hadistir. Şöyle ki şehîdlerin rûhları Allah katında yeşil kuş biçiminde kaplardadır ve o rûhlar cennette uçuşurlar. (Bu hadîs biraz eksik gibi görünmektedir. Çünkü Müslim ve Tirmizî'nin Abdullah Ibn Mes'ûd'dan naklettiği rivâyette ifâde şöyledir: Yeşil kuşlar biçimindedir. Cennet ırmaklarında istedikleri gibi gezinirler. Sonra Arş'ın altındaki kandilden yuvalarına dönerler, buyururken, Abdürrezzâk'ın Abdullah İbn Kâ'b İbn Mâlik'den naklettiği rivâyette şöyle buyurulmaktadır: «Şehîdlerin rûhları yeşil kuş biçiminde cennette kandillere asılıdır. Kıyâmet günü Allah onları diriltinceye kadar burada bulunurlar.» Bu hadîs gösteriyor ki rûhlar özel bir yerde saklanmaktadırlar. Birinci hadîs ise rûhların serbest olduğunu, diledikleri noktaya doğru kanatlandıklarını ifâde etmekte, sonra istedikleri zaman dönüp gelebilecekleri bir yuvaları olduğunu belirtmektedir. İmâm Mâlik ve Sünen sahiplerinin rivâyetinde ise —Ebu Dâvûd müstesnâ— şehîdlerin rûhlarının yeşil kuşların karınlarında bulunduğu cennet meyvelerinden veya ağaçlarından keserek yedikleri ifâdesi yer alır. Bazı tefsîrlerde de bu rivâyet nakledilmektedir. Bu konuda daha başka rivâyetler de bulunmaktadır.)

Denildi ki; bu hayat; yâd-ı cemîl ve öldükten sonra güzel olarak anılmaktır. Yine denildi ki; buradaki hayat ve ölümden maksad, dalâlet ve hidâyettir. Bu görüş Asamm'ın rivâyetidir. Bu takdîrde âyetin, «rûhunu Allah yolunda verenlere sapıklar demeyin. Onlar doğru yolda olanlardır» şeklinde mânâlandırılması gerekir. Ve yine denildi ki; bu hayat, salt rûhânî bir hayattır. Âyetten maksâd, onların âhirette diriltileceklerini ifâde etmek ve ölümün bazı müşriklerin zannettikleri gibi salt yokluk olmadığına işârettir. Onlara göre bu âyet, «iyiler nimetlerde, kötüler cehennemlerdedir» âyeti gibi her iki grubun da varacağı yer bu ikisidir, demektir.

Üstâd (Muhammed Abduh) bu ihtilâfları zikrettikten sonra der ki; rûh üzerinde araştırma yapan bazı bilginler dediler ki, rûh latîf ve esîrî bir varlık olup bir cisme dayanmaktadır. Latîf beden insanın bu dünyada hayatını üzerine ikâme ettiği bileşik cisimdir. Esîrî beden vâsıtasıyla rûh, bu maddî bedende hareket eder. Kişi ölünce ve rûhu çı-

kınca esîrî bedenle birlikte çıkar ve rûh esîrî bedende hayâtiyetini devâm ettirir. Esîrî beden değişmeyen, ayrışıp bozuşmayan cismin yapısına sahiptir. Bizim şu duyularımızla kavradığımız cisim ise ayrışır, bozuşur ve belirli sürelerde yokolur. Muhammed Abduh'un bu sözü Mâlikî'lerin mezhebine yakındır. Nitekim İmâm Mâlik merhûmdan, «rûh, cesed gibi bir sûrettir» dediği rivâyet edilmiştir. Yani onun bir şekli vardır. Şekil ise ancak cevher ve a'razdan oluşur. Buradaki a'raz bilginlerin esîr d'ye ifâde ettikleri şeydir. Esîrin latîf ve kesîf sızma özelliği bulunduğu bilindiğine göre, hattâ güneşin ışığını atmosferden geçirenin de esîr tabakası olduğu söylendiğine göre, âhirette mutlak olan rûhun bu esîrî bedene ilişmesini önleyecek bir engel yoktur. Sonra o, öbür dünyada bir başka bedene girer, onun içerisinde eğlenir, geçinir ve yaşar. Bu beden kuş şeklinde de olabilir. Başka şekilde de olabilir. Muhammed Abduh'a göre burada sözkonusu edilen hayat bilinmeyen bir hayattır. Bu hayatta şehîdlerin rûhları diğer insanların rûhlarından ayrıdır. Şehîdlerin rûhları orada geçinir ve nimetlere dalarlar. Ancak biz bu hayatın gerçek yüzünü ve o rûhların erdikleri nimetlerin hakîkatını bilemeyiz ve bunu araştırmayız. Çünkü bu husûs bizim inanıp detayını Allah'a bıraktığımız gayb âleminin bir parçasıdır. **(Reşîd Rızâ, Tefsîr el-Menâr, II, 38 - 39)**

—oOo—

وَلَنَبْلُوَنَّكُمْ بِشَيْءٍ مِنَ الْخَوْفِ وَالْجُوعِ وَنَقْصٍ مِنَ الْأَمْوَالِ وَالْأَنْفُسِ وَالثَّمَرَاتِ وَبَشِّرِ
الصَّابِرِينَ ﴿١٥٥﴾ الَّذِينَ إِذَا أَصَابَتْهُمْ مُصِيبَةٌ قَالُوا إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ ﴿١٥٦﴾ أُولَٰئِكَ
عَلَيْهِمْ صَلَوَاتٌ مِنْ رَبِّهِمْ وَرَحْمَةٌ وَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُهْتَدُونَ ﴿١٥٧﴾

155 — Andolsun ki sizi biraz korku, biraz açlık, biraz da mallardan, canlardan ve mahsûllerden yana eksiklikle imtihân edeceğiz, sabredenlere müjdele.

156 — Ki onlara bir musîbet geldiği zaman; biz Allah içiniz ve yine O'na döneceğiz, derler.

157 — İşte onlar için Rabları tarafından mağfiret ve rahmet vardır. Hidâyete erenler de onlardır.

Can ve Mal İmtihânı

Allah Teâlâ, kullarını deneyip imtihân edeceğini haber veriyor. Nitekim bir başka âyet-i kerîme'de şöyle buyurur : «Andolsun ki içinizden

cihâda çıkanları ve sabredenleri meydana çıkarıncaya ve haberlerinizi açıklayıncaya kadar sizi tecrübe edeceğiz.» (Muhammed, 31) Bazen bollukla dener, bazan darlıkla. Bazan korkuyla dener, bazan azlıkla. Nitekim Allah Teâlâ bir diğer âyet-i kerîme'de şöyle buyurur: «Allah size güven ve huzûr içinde olan bir kasabayı misâl verir. Her taraftan oraya bolca rızık geliyordu. Ama Allah'ın nimetlerine küfrettiler. Bu yüzden yaptıklarına karşılık Allah onlara açlık ve korku belâsını tattırdı.» (Nahl, 112) Çünkü korkan ve aç kalan kişilerde bu sıkıntı ve imtihân apaçık ortaya çıkar. Bu sebeple Allah Teâlâ «Korku ve açlık belâsını» buyuruyor. Burada ise «Biraz korku, biraz açlık ve mallardan, canlardan ve mahsûllerden yana eksiklikle imtihân edeceğiz» buyuruyor. Yakınların ve dostların ölmesi, malların yok olması, meyvelerin, ürünlerin ve bahçelerin ürün vermemesi gibi imtihânlarla deneyeceğiz. Nitekim seleften bazılarının dediğine göre, bazan hurma bir tek meyve vermezdi. Bütün bunlar Allah'ın kullarını denediği bir imtihândır. Kim bu imtihânda sabrederse sevâba ulaşır. Kim de ümitsizliğe düşerse, Allah'ın azâbını hak eder. Bunun için Allah Teâlâ «Sabredenlere müjdele» buyurmuştur. Müfessirlerden bazıları, buradaki korkunun Allah korkusu, açlığın Ramazân orucu, mallardan eksilmenin zekât, canlardan eksilmenin hastalık, meyvelerden eksikliğin de çocuklar olduğunu belirtmişlerdir. Ancak bu konu üzerinde durulması gerekir. En iyisini Allah bilir.

Daha sonra Allah Teâlâ şükreden ve sabreden kullarını açıklayarak buyruyor ki: «Ki onlara bir musîbet geldiği zaman «Biz Allah içiniz, ve yine O'na döneceğiz, derler.» Bu sözleriyle başlarına gelen musîbetlere teslîm olurlar ve bunun Allah'ın kudreti dâhilinde olduğunu ve O'nun kullarına dilediği şekilde tasarruf edeceğini bilirler. Ve yine bilirler ki; Allah'ın katında, kıyâmet gününde zerre miktarınca bir şey kaybolmaz. Bu inanç, onların Allah'ın kulu olduklarını ve âhiret yurdunda tekrâr Allah'a döneceklerini kabullenmelerinden gelmektedir. Bunun için Allah Teâlâ kıyâmet gününde onlara vereceği şeyleri hemen ardından haber veriyor: «İşte onlar için Rabları tarafından mağfiret ve rahmet vardır.» Allah tarafından övgü ve merhamet. Saîd İbn Cübeyr ise, azâbtan emniyette olmak vardır, diyor. «Hidayete erenler de onlardır» Mü'minlerin emîri Ömer İbn el-Hattâb der ki: Ne güzeldir iki denk ve iki ilâvesi. İşte «onlar için Rabbları tarafından mağfiret ve rahmet vardır» âyeti iki denktir. «Hidâyete erenler de onlardır» âyeti ise bunun ilâvesidir. İlâve iki dengi denkleştirmek için yüke eklenen bir fazlalıktır. İşte onlar da bu iki nimetin yanısıra ayrıca ilâve bir ağırlıkla donatılmışlardır. Musîbetler halinde istircâ'ın (İnnâ Lillâh ve İnnâ İleyhi Râciûn demenin) sevâbı hakkında pek çok hadîs vârid olmuştur. Bunlar arasında İmâm Ahmed İbn Hanbel'in rivâyet ettiğine gö-

re Yûnus... Ümmü Seleme'den nakleder ki, o şöyle demiş: Bir gün Ebu Seleme Rasûlullah (s.a.) ın yanından geldi ve dedi ki; ben Rasûlullah'tan öyle bir söz işittim ki bundan dolayı sevinçle doldum. Rasûlullah buyurdu ki; Müslümanlardan herhangi bir kişiye bir musîbet isâbet ettiğinde o esnâda «İnnâ Lillah ve İnnâ İleyhi Râciûn» der ve sonra, Allah'ım bu musîbetten dolayı bana mükâfât ver, bana ondan daha hayırlı bir sonuç çıkar derse mutlakâ bu istediği kendisinin olur. Ümmü Seleme dedi ki : Ben bunu Ebu Seleme'den sakladım. Ebu Seleme vefât edince «İnnâ Lillah ve İnnâ İleyhi Râciûn» dedim. Sonra Allah'ım, musîbetimden dolayı beni mükâfâtlandır ve bana ondan daha hayırlı bir sonuç çıkar, dedim. Sonra kendi kendime benim için Ebu Seleme'den daha hayırlı kim olacak? dedim. İddet sürem bitince, Rasûlullah (s.a.) bir deriyi tabakaladığım sırada benden izin istedi. Ben de elimi tabaklama için sürdüğüm şeyden yıkayarak kendisine izin verdim. Rasûlullah'a kılıfı lif olan bir minder serdim. Rasûlullah onun üzerine oturdu ve beni kendisi için istedi. Sözünü bitirince, dedim ki; ey Allah'ın Rasûlü, isteğin neden olmasın? Ne var ki ben çok onurlu bir kadınım. Benden Allah'ın beni azâblandırmasına vesîle olacak bir şey duymandan korkarım. Ben yaşlanmış bir kadınım ve çoluk-çocuk sahibiyim Rasûlullah buyurdu ki: Söz konusu ettiğin onura gelince; Allah ilerde onu senin üzerinden alacaktır. Zikrettiğin yaşlılığa gelince, senin yaşlılığın gibi ben de yaşlandım. Bahsettiğin çoluk-çocuğa gelince, senin âilen benim âilemdir. Ümmü Seleme der ki; ben Rasûlullah (s.a.) a teslîm oldum. Böylece Rasûlullah (s.a.) benimle evlendi. Ümmü Seleme daha sonra dedi ki: Allah Teâlâ bana Ebu Seleme'den daha hayırlı birisini, Rasûlullah (s.a.) ı verdi.

Müslim'in Sahîh'inde Ümmü Seleme'den rivâyet edilir ki; o şöyle demiş :

سَمِعْتُ رَسُولَ اللهِ ﷺ يَقُولُ « مَا مِنْ عَبْدٍ تُصِيبُهُ مُصِيبَةٌ فَيَقُولُ : إِنَّا لِلّٰهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ . اللّٰهُمَّ أْجُرْنِي فِي مُصِيبَتِي وَأَخْلِفْ لِي خَيْرًا مِنْهَا ، إِلَّا أَجَرَهُ اللهُ فِي مُصِيبَتِهِ ، وَأَخْلَفَ لَهُ خَيْرًا مِنْهَا »

«Ben Rasûlullah (s.a.) ın şöyle dediğini duydum : Hangi kula bir musîbet isâbet eder ve o, «İnnâ Lillah ve İnnâ İleyhi Râciûn, Allah'ım bu musîbetimden dolayı beni mükâfatlandır. Bana ondan daha iyi bir sonuç çıkar» derse, muhakkak bu musîbetinden dolayı onu mükâfâtlandırır ve ondan daha hayırlı bir sonuç bahşeder.» Ümmü Seleme dedi ki: Ebu Seleme vefât edince, ben Rasûlullah (s.a.) ın bana buyurduğu gibi söyledim. Bunun üzerine Allah bana Ebu Seleme'den daha hayırlı birisini, Allah'ın Rasûlünü verdi.

İmâm Ahmed İbn Hanbel der ki; bize Yezîd... Hüseyn İbn Ali'den

nakletti ki; Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuş: Müslüman bir erkek veya müslüman bir kadın bir musîbeet d»çâr olur da onu hatırlarsa aradan ne kadar süre geçmiş olursa olsun —der ki, geçmişte de olsa— bunun için yeniden «İnnâ Lillah ve İnnâ İleyhi Râciûn» derse, Allah Teâlâ onun mükâfâtını yeniler ve tıpkı o musîbete dûçâr olduğu günkü kadar ecir ve mükâfât verir. Bu hadîsi İbn Mâce, Sünen'inde Ebu Bekr İbn Ebu Şeybe kanalıyla... Hz. Hüseyn'den nakleder. Bu hadîsi, İsmâîl İbn Uleyye de... Yezîd İbn Hârûn kanalıyla Hişâm İbn Ziyâd'ın babasının Hz. Hüseyn'in kızı Fatma'dan naklettiğini, onun da Hz. Hüseyn'den aktardığını rivâyet eder.

İmâm Ahmed İbn Hanbel der ki; bana Yahyâ İbn İshâk... Ebu Sinân'dan nakletti ki, o şöyle demiş: Ben çocuklarımdan birini defnetmiştim. Kabirde iken elimi Ebu Talha tuttu ve beni mezarlıktan dışarı götürerek dedi ki; sana bir müjde vereyim mi, Ben, evet dedim. Ebu Talha dedi ki : Dahhâk İbn Abdurrahmân İbn, Arzeb, Ebu Mûsâ'dan nakletti ki, o Rasûlullah (s.a.)ın şöyle dediğini söylemiş: Allah Teâlâ buyurur ki: Ey ölüm meleği, sen kulumun çocuğunun rûhunu aldın mı? Gözünün bebeğini, kalbinin meyvesini kopardın mı? Ölüm meleği, evet deyince, Allah Teâlâ, kulum ne dedi? buyurur. Melek, sana hamd etti ve tekrâr sana döneceğini, «İnnâ Lillah ve İnnâ İleyhi Râciûn» diyerek bildirdi. Allah Teâlâ öyleyse onun için cennetten bir köşk yap ve o köşke Beyt'ül-Hamd (Hamd evi) adını ver. Ahmed İbn Hanbel bu hadîsi Ali İbn İshâk kanalıyla Abdullah İbn Mübârek'ten de rivâyet eder. Kezâ aynı hadîsi Tirmizî Süveyd İbn Nasr kanalıyla İbn Mübârek'den nakleder ve bunun garîb, hasen bir hadîs olduğunu söyler. Rivâyet silsilesinde adı geçen Ebu Sinân İsâ İbn Sinân'dır.

İ Z Â H I

Bu konuda Hâzin şöyle diyor :

«Meyvelerden eksiltme» âyeti ile kuraklık yüzünden meyvelerin yokolması kastedilmektedir. Ağaçların bakımsızlığı ve iyi imâr edilmemesi yüzünden de meyveler mahvolur. Bu âyetin tefsîri konusunda İmâm Şâfiî'nin buradaki korkunun Allah korkusu, açlığın Ramazân orucu, maldan eksiltmenin zekât ve sadaka vermek, candan eksiltmenin hastalık, meyvelerden eksiltmenin ise, çocukların ölümü olduğunu söylediği bildirilir. (Hâzin, Lübâb, I, 227)

—oOo—

إِنَّ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَآئِرِ اللَّهِ فَمَنْ حَجَّ الْبَيْتَ أَوِ اعْتَمَرَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ أَنْ يَطَّوَّفَ بِهِمَا وَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْرًا فَإِنَّ اللَّهَ شَاكِرٌ عَلِيمٌ ﴿١٥٨﴾

158 — Şüphesiz ki Safâ ile Merve Allah'ın nişânelerindendir. Artık kim hacc veya umre niyetiyle Kâ'be'yi ziyâret ederse bu ikisini de tavâf etmesinde bir beis yoktur. Kim gönüllü olarak iyilik yaparsa muhakkak ki Allah; Şâkir'dir, Alîm'dir.

Safa ve Merve

İmâm Ahmed İbn Hanbel der ki; bana Süleymân İbn Dâvûd el-Hâşimî... Urve'den nakletti ki, Hz. Âişe (r.a.) ona «Şüphesiz ki Safâ ile Merve Allah'ın nişânelerindendir. Artık kim hacc veya umre niyetiyle Kâ'be'yi ziyâret ederse bu ikisini de tavâf etmesinde bir beis yoktur. Kim gönüllü olarak iyilik yaparsa muhakkak ki Allah Şâkir'dir, Alîm' dir.» âyeti hakkında ne dersin? dedi. Allah'a andolsun ki bu ikisinin tavâf edilmemesinde hiç bir beis yoktur, dedim. Bunun üzerine Hz. Âişe, ey yeğenim çok kötü söylersin. Eğer o senin yorumladığın gibi olsaydı, âyet-i kerîme bu ikisini ziyâret etmemekte bir beis yoktur, anlamına (فلا جناح عليه ان لايطّوّف بهما) buyururdu. Bu âyet-i kerîme Ansâr hakkında nâzil olmuştur. Onlar müslüman olmazdan önce, dağın eteğinde azgın Menât'a saygı besliyorlardı. Ona saygı besleyenin Safâ ile Merve arasını ziyâret etmesi zor oluyordu. Bu durumu Rasûlullah'a sorarak ey Allah'ın Rasûlü câhiliyet devrinde biz Safâ ile Merve arasını ziyâret etmekten kaçınırdık, dediler. Bunun üzerine Allah Azze ve Celle bu âyet-i kerîme'yi inzâl buyurdu. Hz. Âişe dedi ki : Bilâhere Rasûlullah (s.a.) Safâ ile Merve'yi tavâf etmeyi sünnet kılmıştır. Bu ikisini tavâf etmemek olmaz. Buhârî ve Müslim bu hadîsi tahrîç etmişlerdir. Bir başka rivâyette ise Zührî der ki; ben bu hadîsi Hişâm oğlu, Hâris oğlu, Abdurrahmân oğlu Ebu Bekr'e okuduğumda, dedi ki: Bu bilgiyi ben duymuş değildim. Ancak ilim ehlinden bazı kişilerden duyduğuma göre, onlar şöyle demişlerdir: Halk —Âişe'nin zikrettikleri müstesnâ— diyorlardı ki; bu iki taş arasında tavâf yapmamız câhiliyet âdetidir. Ansârdan başkaları da dediler ki, biz Beytullah'ı tavâf etmekle emrolunduk. Safâ ile Merve arasını tavâf etmekle emrolunmadık. Bunun üzerine Allah Teâlâ «Şüphesiz ki Safâ ile Merve Allah'ın nişânelerindendir...» âyetini inzâl buyurdu. Ebu Bekr İbn Abdurrahmân dedi ki; belki de bu âyet bunlar ve onlar hakkında nâzil olmuş-

tur. Bu hadîsi Buhârî, Mâlik kanalıyla Hişâm İbn Urve'den, o da ba basından o da Hz. Âyşe'den yukarıda geçtiği şekilde rivâyet etmiştir. Sonra Buhârî der ki; bize Muhammed İbn Yûsuf... Âsım İbn Süleymân'dan nakletti ki, o:

سَأَلْتُ أَنَسَ بْنَ مَالِكٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ عَنِ الصَّفَا وَالْمَرْوَةِ فَقَالَ كُنَّا نَرَى أَنَّهُمَا مِنْ أَمْرِ الْجَاهِلِيَّةِ فَلَمَّا كَانَ الْإِسْلَامُ أَمْسَكْنَا عَنْهُمَا فَأَنْزَلَ اللهُ تَعَالَى إِنَّ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَائِرِ اللهِ

Ben Enes'e Safâ ile Merve'den sorduğumda, Enes şöyle dedi: Biz Safâ ile Merve'nin tavâf edilmesini câhiliyet âdeti sanır ve İslâm'ın onu yasakladığını kabul ederdik. Bunun üzerine Allah Azze ve Celle «Şüphesiz ki Safâ ile Merve Allah'ın nişânelerindendir...» âyetini inzâl buyurdu.

Müslim'in Sahîh'inde Câbir'den nakledilen uzun bir hadîste; Rasûlullah (s.a.) ın Kâ'be'yi tavâf edip bitirdikten sonra, Rükne gelerek Hacer-i Esved'e doğru istilâm ettiği, sonra Safâ kapısından çıkarak «Şüphesiz ki Safâ ile Merve Allah'ın nişânelerindendir...» âyetini okuduğu zikredilir. Sonra peygamber, ben Allah'ın başladığıyla başlarım, buyurmuştur. Nesei'nin rivâyetinde ise «siz Allah'ın başladığıyla başlayın» şeklinde vârid olmuştur.

Ahmed İbn Hanbel der ki; bize Şüreyh... Habîbe Bint Ebu Teccât'tan nakletti ki, o şöyle demiş: Ben Rasûlullah (a.s.) ın insanlar onun önünde ve o insanların arkasında iken Safâ ile Merve'nin arasını tavâf ettiğini gördüm. O koşuyordu. Hızlı koşmaktan diz kapaklarının açıldığını, örtüsüyle onu örttüğünü görüyordum. Ve koşunuz, muhakkak ki Allah size koşmayı yazdı, diyordu. İmâm Ahmed İbn Hanbel... Safiyye Bint Şeybe'den rivâyet eder ki, kadının birisi ona Rasûlullah (s.a.) ın Safâ ile Merve arasında koşarken, size koşma yazıldı, koşunuz dediğini duvduğunu, haber vermiş. Bu hadîse dayanarak bazı mezhebler Safâ ile Merve arasında sa'y edip koşmanın haccın rüknü olduğunu kabul etmişlerdir. Şâfiî'nin ve ona uyanların mezhebi budur. Bazıları da onun haccın rüknü olmayıp vâcib olduğunu hattâ müstehab olduğunu söylemişlerdir. Tercîh edilen görüş birincisidir. Çünkü Hz. Peygamber Safâ ile Merve arasında tavâf etmiş ve «Siz ibâdet şekillerinizi benden alırsınız.» buyurmuştur. Binâenaleyh Hz. Peygamberin hacc ederken yaptığı her şey vâcibtir ve hacca gidenlerin onu yapması gerekir. Ancak delil ile çıkarılan müstesnâdır. En iyisini Allah bilir.

Allah Teâlâ Safa ile Merve arasında tavâfın Allah'ın nişânelerinden olduğunu belirtmiştir. Yani Allah Teâlâ bunu, İbrâhîm Halîlullah'a teşrî kıldığı haccın erkânından olduğunu bildirmiştir. İbn Abbas'ın hadîsinde de daha önce geçtiği gibi, Safâ ile Merve arasında sa'y; Hz. Hâ-

cer'in bu iki tepenin arasında gezinmesi ve çocuğuna su aramasından kaynaklanmıştır. İbrâhîm (a.s.) onları buraya bıraktığında yanlarında hiç kimse yoktu. Beraberlerindeki azık ve su da bitmişti. Kadın çocuğunun helâk olmasından korkunca Allah Azze ve Celle'den yardım dileyerek kalktı ve çevrede dolaşıp su araştırmaya başladı. Safâ ile Merve arasında boynu eğik, korkak, ürperti içinde ve Allah'a muhtâç olarak zorluk içerisinde gidip geliyordu. Nihâyet Allah onun sıkıntısını gidermiş, yalnızlığını yoketmiş, zahmetini kolaylaştırmıştı. Ona Zemzem kaynağını vermiş, hastalıklara şifâ olan tatlı suyu bahşetmişti. Safâ ile Merve arasında sa'y edenler; fakîrliklerini, ihtiyâçlarını, zilletlerini ve Allah'a muhtâç olduklarını göz önünde bulundurarak kalblerinin doğru yola çekilmesini, hallerinin islâh edilmesini, günâhlarının bağışlanmasını istemeli ve eksikliklerini gidermesi için Allah'a sığınmalıdırlar. Ölünceye kadar Allah'ın yolunda sebât etmelerini sağlaması ve günâhkârlıktan kurtararak Allah'a isyân halini mağfirete, kuvvete ve istikâmete çevirerek kemâle erdirmesini, Sırât-ı müstakîm'e götürmesini dilemelidirler. Tıpkı Hâcer'in (Allah'ın selâmı onun üzerine olsun) yaptığı gibi.

«Kim de gönüllü olarak iyilik yaparsa, muhakkak ki Allah Şâkir' dir ve Alîm'dir.» Denildi ki bu âyetin mânâsı şöyledir: Kim de vâcib olan miktarın üzerinde sekizinci veya dokuzuncu kere tavâf yaparsa, demektir. Bu âyetin Safâ ile Merve arasının gönüllü olarak hacc veya gönüllü umre yaparken tavâf edileceği mânâsına geldiği de söylenmiştir. Ve yine denildi kı bu âyetin anlamı; kim de gönüllü olarak diğer ibâdetleri yapıp hayra koşarsa, demektir. Râzî böyle hikâye etmiştir. Üçüncü görüş de Hasan el-Basrî'ye atfedilmiştir. En iyisini Allah bilir.

«Muhakkak ki Allah Şâkir'dir, Alîm'dir.» Çoğa da, aza da mükâfât verir. Hiç kimseye zulmetmeden sevâbını, cezâsına göre vermesini bilir. Nitekim bir başka âyet-i kerîme'de şöyle buyurulmuştur : «Şüphesiz Allah zerre miktarı haksızlık yapmaz. Zerre miktarı iyilik olsa onu kat kat arttırır ve yapana büyük mükâfât verir.» (Nisâ, 40)

İ Z Â H I

İslâm ve câhiliyyet gelenekleri noktasından âyeti tefsîr eden Seyyid Kutub şöyle diyor:

Bu âyetin nüzûl tarihi hakkında kat'î bir rivâyet yoktur. Tercîhe şâyân olan kavil, bu âyetin kıblenin değiştirilmesini âmir olan âyetten sonra inmiş olmasıdır. O yıllarda Mekke, müslümanlar için bir dâr'ülharb olmuştu. Buna rağmen müslümanlardan bazıları münferid ola-

rak hac ve umre yapma imkânını buluyorlardı. Bunlar safâ ile Merve arasını tavaf etmekten çekinmekte idiler. Bu hareketleri, aldıkları terbiyenin ve rûhlarında îmân mefkûresinin meydana getirdiği aydınlığın ifâdesiydi. Ve bu aydınlık, câhiliyet devrinde yaptıkları her şeyden onları alıkoyuyordu. Bu bakımdan o derece hassâs idiler ki; câhiliyet devrinde yaptıkları her şeyden çekinir oldular ve o şeylerin İslâm'da yasak olduğu kanâatına vardılar. Bir çok münâsebetlerde müslümanların bu hassâsiyetlerine açıkça rastlanmakta idi. Ve bunun müsbet te' sîrleri, rûhlarının derinliklerine kadar inmiştir. Onlarda, şuûrlu bir i'tirâf hâssası meydana getirmiş ve bu i'tirâf duygusu câhiliyyet devrinden kalma âdetlerine nefretle bakmalarını sağlamıştı. Artık ne o hayat kendilerine, ne de kendileri o hayatın malı olabilecekti. O kokmuş, o denî hayata dönüş diye bir şey tasavvur olunamazdı.

Arapların bu son hayat safhalarını gözden geçirdiğimiz zaman, bu akîdenin onların hayatında meydana getirdiği müthiş te'sîrleri hayretle müşâhede ederiz. Davranışlarında öylesine mükemmel bir değişme olmuştu ki, sanki Hz. Peygamber bunları tutup, var gücüyle silke silke bütün pisliklerini dökmüş ve elektrik akımının atom parçalarına yeni şekiller verdiği gibi, bünyelerindeki hücreleri yeni bir düzene sokmuş, yeni bir dokuyuş ile dokumuştu.

İşte İslâm budur... Câhiliyet devrine ait şeylerden tamamen sıyrılıp, o devrin her türlü gelenekleriyle alâkayı kesmek... Allah nizâmının yeni tasavvurunu her cephesiyle kalblere yerleştirebilmek için, câhiliyet devrinin gönüllerdeki kalıntılarını söküp atmak... İşte, ancak bunlar tahakkuk ettikten sonradır ki İslâm, beis görmediği bazı câhiliyet âdetlerinin tatbîkâtına müsâade etmiştir. Fakat onları da aslından koparark, İslâm potasında eriterek müsâade etmiştir. Artık müslüman onları yaparken, câhiliyet devrinden kalma bir âdet olduğu için değil, İslâm mefkûresine istinâd eden yeni bir emir saydığı için yapmıştır.

İşte burada, o derin terbiye nizâmının bir nümûnesini görüyoruz. Âyet-i kerîme Safâ ile Merve'nin Allah'ın şeâirinden bir şiâr olduğunu bildiriyor... (Seyyid Kutub, Fî Zılâl'il-Kur'an, I, 310 - 311)

———oOo———

إِنَّ الَّذِينَ يَكْتُمُونَ مَا أَنزَلْنَا مِنَ الْبَيِّنَاتِ وَالْهُدَىٰ مِن بَعْدِ مَا بَيَّنَّاهُ لِلنَّاسِ فِي الْكِتَابِ ۙ أُولَٰئِكَ
يَلْعَنُهُمُ اللَّهُ وَيَلْعَنُهُمُ اللَّاعِنُونَ ﴿١٥٩﴾ إِلَّا الَّذِينَ تَابُوا وَأَصْلَحُوا وَبَيَّنُوا فَأُولَٰئِكَ

أَتُوبُ عَلَيْهِمْ وَأَنَا التَّوَّابُ الرَّحِيمُ ﴿١٦٠﴾ إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَمَاتُوا وَهُمْ كُفَّارٌ أُولَٰئِكَ
عَلَيْهِمْ لَعْنَةُ اللَّهِ وَالْمَلَائِكَةِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ ﴿١٦١﴾ خَالِدِينَ فِيهَا لَا يُخَفَّفُ عَنْهُمُ الْعَذَابُ
وَلَا هُمْ يُنْظَرُونَ ﴿١٦٢﴾

159 — İndirdiğimiz, açık delilleri ve hidâyeti, kitâbda insanlara açıkça beyân ettikten sonra gizleyenlere; muhakkak ki onlara, Allah la'net eder ve la'net etmek şânından olanlar da la'net eder.

160 — Ancak tevbe edenler, islâh edenler ve (gerçeği) söyleyenler müstesnâ. Ben; onların tevbelerini kabul ederim. (Çünkü) Tevvâb, Rahîm'im Ben.

161 — Gerçekten küfredip de, kâfir olarak ölenler: (var ya) işte Allah'ın, meleklerin ve bütün insanların la'neti onların üzerinedir.

162 — Onun içinde temelli kalacaklardır. Onlardan ne azâb hafifletilir, ne de yüzlerine bakılır.

Hidâyeti Gizleyen Kâfirler

Bu; peygamberlerin getirdikleri ve dosdoğru amaçlara müteveccih apaçık belgeleri, kalplere fayda veren hidâyeti inkâr edenlere şiddetli bir tehdîddir. Allah Teâlâ'nın peygamberlerine indirdiği kitapları vâsıtasıyla kullarına açıkladığı hakîkatları gizleyenler için ağır bir tehdîddir. Ebu'l-Âliye der ki; bu âyet ehl-i kitâb hakkında nâzil olmuştur. Onlar Hz. Muhammed (s.a.) in sıfatlarını gizlemişlerdir. Ayrıca Allah Teâlâ bu davranıştan dolayı kendilerini la'netleyeceğini bildirmiştir. Nasıl, bilgin kişiye; denizdeki balık, havadaki kuş dâhil olmak üzere her varlık mağfiret dilerse, bilginlerin aksine onlara da herşey la'net eder. Müsned bir hadîste birbirine bağlı yollarla Ebu Hüreyre ve diğerlerinden nakledilir ki Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur: Kime bir bilgi sorulur da o kimse bildiğini gizlerse kıyâmet gününde ateşten bir gemle gemlenir. Sahîh bir rivâyette Ebu Hüreyre (r.a.); eğer Allah'ın kitabında bir âyet olmasaydı kimseye bir söz söylemezdim demiş ve «İndirdiğimiz açık delilleri ve hidâyeti kitapta insanlara açıkça beyân ettikten sonra gizleyenlere, muhakkak ki onlara Allah lâ'net eder ve la'net etmek şânından olanlar da la'net eder» âyetini okumuş. İbn Ebu Hâtim der ki; bize Hasan... Berrâ İbn Âzib'ten nakletti ki, o şöyle

demiş : Biz Hz. Peygamber'le bir cenâzede idik. Rasûlullah (s.a.) buyurdu ki : Doğrusu kâfirin iki gözünün önüne bir darbe ile vurulur ki insan ve cinlerin dışında bütün canlılar onun sesini işitirler. Ve o sesi işiten her canlı ona la'net eder. İşte Allah Teâlâ'nın : «La'net etmek şânından olanlar da lâ'net eder» kavliyle kasdedilen budur. Yeryüzünde kuraklık başgösterince hayvanlar; bu âdemoğullarının günâhkârlarının yüzündendir, Allah âdemoğlundan günâhkârlara la'net etsin, derler. Ebu'l-Âliye, Rebî' İbn Enes ve Katâde «Lâ'net etmek şânından olanlar da la'net eder» âyetini, onlara Allah'ın melekleri ve mü'minler la'net ederler, diye tefsîr etmiştir.

Ve ardından Allah Teâlâ tevbe edenleri bu gruptan istisnâ etmektedir:

«Ancak tevbe edenler, islâh edenler ve hakkı söyleyenler müstesnâ.» Yani durumlarından vazgeçip amellerini ve hallerini islâh edenler ve insanlara gizledikleri gerçeği açıklayanlar müstesnâdır. «İşte ben onların tevbelerini kabul ederim. Çünkü Tevvâb, Rahîm'im Ben.» Bu âyet de gösteriyor ki küfre veya bid'at'a da'vet eden kişi, Allah'a tevbe ettiği zaman, Allah onun tevbesini kabul buyurur. Rivâyet edilir ki; geçmiş milletlerden bu gibilerin tevbesi kabul edilmezdi. Ancak bunların tevbesinin kabul edilişi, tevbe ve rahmet peygamberinin şerîatında yer almıştır. Allah'ın salât ve selâmı onun üzerine olsun. Sonra Hak Teâlâ kendisine küfredip ölünceye kadar aynı hal üzere devâm edenler hakkında «Allah'ın, meleklerin ve bütün insanların la'neti onların üstünedir» buyuruyor. Kıyâmet gününe kadar ardarda gelen la'net onlaradır, sonra da azâb hiç hafifletilmeyecek olan cehenneme yâr olacaklardır. Onun içinde temelli kalacaklardır. Onlardan ne azâb hafifletilir, ne de yüzlerine bakılır. Bir an bile onların durumu değişmez. Azâb yok olmaz. Sürekli olarak ardarda gelen azâb içerisinde kıvranırlar. Bu halden Allah'a sığınırız. Ebu'l-Âliye ve Katâde derler ki; kafir kıyâmet gününde durdurulur ve ona önce Allah, sonra melekler, sonra da bütün insanlar la'net ederler.

İZÂHI

Küfür Kavramı

Mevdûdî, âyette bahis mevzûu edilen küfür konusunda şu bilgileri veriyor:

Arapça «küfür» kelimesinin tam karşılığı gizlemek ve saklamak demektir. Bilâhare, hakîkatı gizlemek ve îmân hilâfına inkâr mânâsını aldı.

«İmân» ise inanmak, kabul etmek ve teslîm olmak demektir. «Küfür» de inanmamak, inkâr etmek ve karşı gelmektir. Kur'anı- Kerîm'e nazaran bir kişinin küfrüne sebep olan haller şunlardır:

1 — Allah'a hiç îmân etmemek yahut O'nun ulviyetine ve ibâdete lâyık tek bir ilâh olarak, kâinatın ve hepimizin sahibi bulunduğunu kabûl etmemek.

2 — Allah'ı kabul edip de, O'nun emirlerini ve rehberliğini hakîkat ilminin ve hakîkat nizâmının yegâne kaynağı olarak, kabul etmemek.

3 — İlâhî prensipleri kabul edip de, Allah tarafından ilâhî rehberlik ve ilâhî emirlerle gönderilen rasûllerin selâhiyetini kabul etmemek.

4 — Bazı Rasûlleri kabul edip de, bazılarını kabul etmemek ve diğerlerini inkâr husûsunda tarafgîrlik yapmak ve kaprise kapılmak.

5 — İslâm akâidini ve onun hayat prensiblerini ve Rasûlün telkînâtını topluca veya kısmen reddetmek.

6 — Bütün bu hususları kabul edip de, ilâhî emirleri kasten terk etmek ve bu davranışta israr ile, teslîmiyet yerine isyân hayatı sürmeye devâm etmek.

Yukardaki bütün menfî düşünce ve ameller, Allah'a karşı isyândır ve Kur'an-ı Kerîm'e göre küfürdür. Yukardaki mânâlarından mâadâ, küfür kelimesi Kur'an-ı Kerîm'de bazen nankörlük, nassları ilâhî arzuya uymayacak şekilde kullanmak ve bir kimsenin velinîmetine karşı isyân tutumunu benimsemesi, nankörlüğün yerine kullanılmıştır. (Mevdûdî, Tefhîm el-Kur'an, I, 180 - 181)

———oOo———

وَإِلَٰهُكُمْ إِلَٰهٌ وَاحِدٌ ۖ لَا إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ الرَّحْمَٰنُ الرَّحِيمُ ﴿١٦٣﴾

163 — Sizin İlâhınız bir tek ilâhtır. O'ndan başka hiçbir ilâh yoktur. O'dur Rahmân, Rahîm.

Allah Teâlâ ulûhiyyetteki eşsizliğini, şerîkinin ve benzerinin bulunmadığını, bir tek eşsiz, benzersiz ve kimseye muhtâç olmayan ilâhın Rahmân ve Rahîm olan Allah olduğunu haber veriyor. Rahmân ve Rahîm isimlerinin tefsîri sûrenin başında geçmişti. Hadîs-i şerîf'de vârid olur ki Şehr İbn Havşeb... Esma Bint Yezîd kanalıyla Rasûlullah (s.a.) ın şöyle buyurduğunu nakleder : Allah'ın en büyük ismi (ism-i

A'zamı) şu iki âyet-i kerîme'dedir : «İlâhınız bir tek ilâhtır. O'ndan başka hiçbir ilâh yoktur. O'dur Rahmân, Rahîm», «Elif, Lâm, Mîm. Allah, ondan başka ilâh yoktur. O'dur Hayy ve Kayyûm.» Allah Teâlâ ulûhiyetteki eşsizliğini; gökleri, yeri ve ikisi arasında bulunanları kendisinin yarattığını bildirerek delil getiriyor. Bu ikisi arasında, Allah'ın birliğini gösteren yaratıkları yayıp, dağıttığını beyân ediyor:

İ Z Â H I

Allah'ın birliği konusunu kelâmî ve felsefî noktadan izâh eden Râzî' şu malûmât veriyor :

Râzî'ye Göre İlâh Kavramı

İyi bil ki; İlâh lafzının tefsîri konusunda besmeleyi açıklarken izâhât vermiştik. «Bir» e gelince, bu konuda birkaç mes'ele vardır.

Birinci mes'ele : Ebu Ali der ki : Bir (Vâhid) lafzı iki şekilde kullanılır : Biri isim, diğeri de sıfattır. Sıfat olmayan ve isim olan «bir», sayı sayarken «bir, iki, üç...» diye sıraladığınız sayılar basamağındaki «bir» dir. Bu «bir» sıfat değil, isimdir. Diğer sayı isimleri de böyledir. Sıfat olarak kullanılan «bir» ise, «bir adama rastladım, şu bir tek şeydir» dediğim zaman kullandığım «bir»dir. Bu isim Hak Subhânehu ve Teâlâ için kullanıldığında Alîm ve Kadîr sıfatı gibi «bir»in de Allah'ın sıfatı olması câizdir. Yine «bir tek şey» sözümüzde olduğu gibi, isim olması da câizdir. Birinciyi «sizin ilâhınız bir tek ilâhtır.» âyeti takviye etmektedir. Ben derim ki; bu kelimenin akıl bakımından tahkîki şöyledir : Akıl bakımından «bir» olduğu doğrulanan şeyler birlik kavramında müşterek, ancak mâhiyyetleri ve özellikleri bakımından farklı birlerdir. Yani cevher, a'raz, cisim veya mücerred olmak bakımından ayrıdırlar, demek istiyorum. Keza bunlardan herbirini ayrı ayrı kullanmadan da doğru olabilir. Yani onun mâhiyyetinin «bir» olması; «bir» olmakla beraber, başkalarından ayrı olması gibi. Öyleyse cevherin cevher olması sözgelimi ayrı bir şeydir de, «bir» olması ayrı bir şeydir. Bu ikisinin birleşiği olması ise ayrı bir şeydir. «Bir» lafzı, bazen mücerred bir anlam olarak birliği gösterir ki bu, isimdir. Bazan da başka bir şeyin sıfatı olarak «bir» olduğunu ifâde eder ki, bir başka şeyin niteliği, olarak elde edildiği zaman böyledir. İşte sıfat olarak birliğin anlamı budur.

İkinci mes'ele : Birlik zâtın üzerine artık bir sıfat mıdır, değil midir? Bu konuda ihtilâf vardır. Bir grup der ki; birlik zâtın üzerine artık bir sıfattır. Onlar delil olarak derler ki; biz «şu cevher bir tekdir» dediğimizde onun cevher olmasından anlaşılan şey, bir tek olmasından

anlaşılan şeyden ayrıdır. Çünkü «bir» olmak bakımından cevhere a'raz eşlik eder de, cevher olmak bakımından eşlik edemez. Ayrıca onun cevher olması «bir» oluşundan ayrı olarak da düşünülebilir. Bilinen şey, bilinmeyen şeyden ayrıdır. Kaldı ki bir şeyin «bir» olması cevher olmasının aynı olsaydı bizim, «cevher bir tekdir» dememiz «cevher cevherdir» dememizin yerine geçmesi gerekirdi. Ayrıca cevherin karşısında a'raz yer alırken, «bir» in karşısında çok yer alır. Öyleyse cevherin birçok olmasından anlaşılan şey, ya olumsuz veya olumlu olmasıdır. Olumsuz olması doğru değildir. Çünkü olumsuz olsaydı «bir» lik çokluğun nefyedilmesi olurdu. Çokluk; ya olumlu veya olumsuz olur. Eğer çokluk olumsuz ise ve teklik de olumsuzluğun nefyedilmesi ise; teklik olumsuzluğun olumsuzlanması olur ki, olumsuzluğun olumsuzlanması olumluluktur. İstenen de zâten budur. Eğer çokluk olumluluk olsaydı, çokluğun teklerin bütünü olmaktan başka bir mânâsı olmazdı. Eğer teklik çoklukla beraber olumsuzluk olsaydı, yokların toplamı var olan bir şey olurdu ki bu, muhâldir. Öyleyse «bir» liğin olumlu ve zâtın üzerine eklenmiş artık bir sıfat olduğu sâbit oluyor. Ayrıca bu artık sıfatın; zihnin dışında gerçekleşmesi ya mümkün değildir veya mümkündür Birincisi bâtıldır. Aksi takdîrde zihinde olan şey, zihnin dışında olana uygun olmaz. Ve bundan da şu netîce çıkar; kendi kendine bir tek olan şey, tek olamaz. Halbuki bu, muhâldir. Zîra biz, zarûrî olarak biliyoruz ki; bir tek olduğuna hüküm verilen şey; zihnî, arazî ve i'tibârî olarak varolmazdan önce kendiliğinden bir tekdir. Burada şu sâbit oluyor ki, bir şeyin «bir tek» olması onun zâtına eklenmiş artık ve olumlu bir sıfattır. Ve o zâtın kendisi ile kâimdir. Birliğin olumlu bir nitelik olmasını kabul etmeyenlere şöyle delil getirilir : Eğer birlik zâtın üzerinde, ona eklenmiş artık bir sıfat ise, birlerin bir olmaları bakımından mâhiyyet itibârı ile eşit, taayyün edişleri (tek tek eşyâda belirmeleri) itibâriyle birbirinden ayrı olmaları gerekirdi ki bu, birliğin bir başka birliği olmasını gerektirir ve o birlik de sonsuza kadar bir başka birliği icâbettirirdi. Halbuki bu, muhâldir.

Üçüncü mes'ele: «Bir», ona «bir» denilmesi yönünden bölümlenemeyen bir şeydir. Zîra bir insanın insan olmak bakımından iki insan haline bölümlenmesi imkânsızdır. Aksine insan, kısımlara ve parçalara bölünebilir ki, bu birlikten ayrı değildir. Hattâ sayı bakımından da böyledir. Zîra bir tek on, bir tek on olması bakımından onda, birlik vardır. Ben iki on diyorsam iki onu bir defada söylediğim için ona bu bakımdan birlik ârız olmuştur. Dolayısıyla varlıklarda birlikten ayrılmak imkânsızdır. Bunun için bazı insanlara var oluş bakımından birlik kuşkulu görülmüştür. Bu sûretle onlar kendisi için bir olduğu doğrulanan her varolanın kendi nefsinin varlığı onun birliği olmuş gibi bir zanna

düşmüşlerdir ki, gerçek hiç de böyle değildir. Çünkü varlık bir ve çok diye bölünemez.

Dördüncü mes'ele: Hak Subhânehu ve Teâlâ iki bakımdan «bir tek» dir. Birincisi; O'nun zâtı bir çok şeylerin birleşmesinden meydana gelen bileşik bir zât değildir. İkincisi de O'nun varlığının vâcib olması ve bütün mümkünlerin varlığının ilkesi olması bakımından O'na eşlik eden hiçbir şeyin bulunmamasıdır. Cevher-i ferd —onu var sayanlara göre— birinci yorumla tekdir. Ama ikinci yorumla tek değildir. Birinci yorumun bir tek oluşunun delili şöyledir: Eğer o bileşik olsaydı onun gerçekleşmesi, bölümlerinden her birinin gerçekleşmesine muhtâç olurdu. Cüz'lerinden her biri ise kendinin gayrıdır. Öyleyse her bileşik kendinden başkasına muhtâçtır. Kendinden başkasına muhtâç olan her şey de kendisi için mümkün, başkası için vâcibtir. Bu ise bileşiktir ve başkasına muhtâç olduğundan kendisi için mümkündür. Böyle olmayan bir şeyin bileşik olması imkânsızdır. Öyleyse Allah Teâlâ'nın hakîkatı; hiçbir şekilde çokluğun bulunmadığı bir tek birliktir. Onda cisimlerde olduğu gibi, mikdâr bakımından çokluk yoktur. Fasıl ve cinsten bileşen bütün için veya mâhiyet ve şahıslanmadan (teşahhus) bileşen şahıs için olan manevî çokluk yoktur. Ancak bir çokları bakımından bu husûsun anlatılması zor olmuştur. Zîra Allah Sübhânehu Âlim, Kâdir, Hayy ve Murîd'dir. Bu sıfatlardan anlaşılan; ya onun zâtından anlaşılanın kendisidir veya değildir. Birincisi bir kaç bakımdan bâtıldır. Bizim Cenâb-ı Hakk'ın zâtını bu sıfatların her birinden ayrı ayrı düşünmemiz mümkündür. Bunu düşünmemiz mümkün olsa da hiç şüphesiz ki, bu sıfatlardan her birini Cenab-ı Hakk'a mahsûs olan zâtı düşünmeden ayrı olarak düşünmemiz mümkündür. Hattâ O'nun husûsî zâtı ma'lûm değildir, diyenler bakımından da gereken budur. Onlar derler ki; Cenab-ı Hakk'ın husûsî zâtı ma'lûm değil, sıfatları ma'lûmdur. Ma'lûm olan ise ma'lûm olmayan şeye aykırıdır. Dolayısıyla bu sıfatlar zâtın üzerine eklenmiş artık şeylerdir. İkincisi; bu sıfatlar zâtın kendisi olsaydı, bizim zât hakkında, «o, bilendir veya bilen değildir» sözümüz; zât zâttır veya zât değildir, sözümüzün yerine geçmesi gerekirdi. Araştırma bakımından bunun olumlanıp olumlanmaması üzerine delilin dayandırılması ihtimâli imkânsız değildir. Çünkü zât, zâttır dendiğinde, herkes zarûrî olarak bunun doğrulandığını kabul eder. Yine zât, zât değildir, dendiğinde herkes zarûrî olarak zâtın yalanlandığını bilir. Öyleyse bizim, «zât bilendir veya bilen değildir» sözümüz, zâtın zâtı için, «zât, zât değildir» sözümüz mesâbesindedir. Böylece öğrenmiş oluyoruz ki; bu sıfatlar zâtın üzerine artık (zâid) şeyler değildir (...) (Râzî, Tefsîr el-Kebîr, IV, 168 - 170)

———oOo———

إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَالْفُلْكِ الَّتِي تَجْرِي فِي الْبَحْرِ بِمَا
يَنْفَعُ النَّاسَ وَمَا أَنْزَلَ اللَّهُ مِنَ السَّمَاءِ مِنْ مَاءٍ فَأَحْيَا بِهِ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا وَبَثَّ فِيهَا مِنْ
كُلِّ دَابَّةٍ وَتَصْرِيفِ الرِّيَاحِ وَالسَّحَابِ الْمُسَخَّرِ بَيْنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ
يَعْقِلُونَ ﴿١٦٤﴾

164 — Şüphesiz ki; göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün değişmesinde, insanlara yararlı şeylerle denizde akıp (giden) gemilerde, Allah'ın gökten indirip, yeryüzünü ölümünden sonra dirilttiği suda, her türlü canlıyı orada yaymasında, rüzgârların değiştirilmesinde, gökle yer arasında emre hâzır bekleyen bulutta elbette akleden bir kavm için âyetler vardır.

Yaratılış Mûcizesi

Şüphesiz ki bunca yüceliği, genişliği, hareketli sabit gezegenleri ve dönen yörüngeleri ile göklerin yaratılışında; inişli, çıkışlı dağı, gölü, denizi, ovası, verimli, verimsiz arâzîsi ve daha pek çok faydalarıyla yeryüzünün yaratılışında; geceyle gündüzün birbiri ardınca inişinde âyetler vardır. Allah Teâlâ'nın bir başka âyette buyurduğu gibi: «Aya erişmek, güneşe düşmez, gece de gündüzü geçemez. Her biri bir yörüngede yüzerler.» (Yâsîn, 40) Bazan gece kısalır, gündüz uzar. Bazan gündüz geceden, bazan da gece gündüzden çalar. Allah Teâlâ'nın buyurduğu gibi : «Geceyi gündüze katar, gündüzü geceye katar.», «Bir ondan arttırır, bir bundan arttırır.» «İnsanlara yararlı şeylerle denizde akıp (giden) gemilerde.» Yani gemileri bir yandan bir yana taşımak için insanların yaşamasına ve faydalanmasına vesîle kılmak üzere denizi müsahhâr kılmasında; bir iklimde olanları öbür iklime, öbür iklimde olanları bir iklime taşıtmasında ve «Allah'ın gökten indirip yeryüzünü ölümünden sonra dirilttiği suda» âyetler vardır. Yâsîn sûresinde buyurulduğu gibi: «İşte onlara bir âyet: Ölü yeri diriltir ve oradan taneler çıkarırız da ondan yerler. Orada hurmalıklar ve üzüm bağları varederiz. Aralarında pınarlar fışkırtırız. Onu ve elleriyle yaptıklarının ürünlerini yesinler. Hâlâ şükretmezler mi? Yerin yetiştirdiklerinden, kendilerinden ve daha bilmediklerinden çift çift yaratan Allah ne yücedir.» (Yâsîn,

33 - 36) «Her türlü canlıyı yerde yaymasında» değişik şekillere, renklere, faydalarına, zararlarına, büyüklüklerine, küçüklüklerine rağmen canlının dağılımında âyetler vardır. O, hepsini bilir, rızıklandırır ve hiçbir şey O'nun bilgisinden saklı kalmaz. Nitekim Allah Teâlâ bir başka âyet-i kerîme'de şöyle buyurur : «Yeryüzünde yaşayan bütün canlıların rızkını vermek Allah'a mahsûstur. O, canlıları babaların sulbünde kararlaşmış ve anaların rahminde kararlaşmakta iken de bilir. Her şey apaçık bir kitaptadır.» (Hûd, 6) «Rüzgârların değiştirilmesinde» Bazan rahmet, bazan azâb getirmesinde, bazan bulutları toplayıp, bazan dağıtmasında, âyetler vardır. Gökle yer arasında emre hazır bekleyen bulutda. Allah'ın istediği şekilde yerlerde ve topraklarda emre âmâde bekleyen bulutlarda. Evet bütün bunlarda «Elbette akleden bir kavim için âyetler vardır.» Bütün bunlar Allah'ın birliğinin apaçık delilleridir. Nitekim Allah Teâlâ Âl-i İmrân sûresinde şöyle buyurur : «Göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün birbiri ardınca gelmesinde, akıl sahipleri için şüphesiz ki âyetler vardır. Onlar ki ayaktayken, otururken, yanları üstü yatarken, Allah'ı anarlar. Göklerin ve yerin yaratılışını düşünürler. Rabbımız, Sen bunu boşuna yaratmadın. Tenzîh ederiz Seni. Bizi ateşin azâbından koru derler.» (Âl-i İmrân, 190 - 191)

Hâfız Ebu Bekr İbn Merdûyeh der ki; bize Muhammed İbn Ahmed... İbn Abbâs'tan nakletti ki, o şöyle demiş : Kureyşliler Hz. Muhammed (s.a) e gelip dediler ki; ey Muhammed Rabbına duâ etmeni; O'nun Safâ tepesini altın yapmasını ve bununla at ve silâh alıp sana inanarak, seninle birlikte savaşmak isteriz. Rasûlullah (s.a.) buyurdu ki : Rabbıma duâ eder de, O size Safâ tepesini altın kılarsa, muhakkak bana inanacağınıza dâir kesin söz verin. Onlar Hz. Peygambere kesin söz verdiler. Hz. Peygamber Rabbına duâ etti. Bunun üzerine Cebrâîl gelerek dediki: Rabbın onlara Safâ tepesince altın vermiştir. Ancak onlar sana inanmayacak olurlarsa Rabbın daha önce âlemlerden kimseyi azâblandırmadığı biçimde onları azâblandıracaktır. Hz. Muhammed (s.a.) buyurdu ki; hayır yarabbi kavmimi bana bırak, ben onları hiçbir gün yalnız başlarına terk etmem, dedi. Bunun üzerine Allah Teâlâ bu âyeti inzâl buyurdu. İbn Ebu Hâtim bir başka şekliyle İbn Abbâs'tan bu rivâyeti nakleder ve sonunda da şunu ilâve eder: Gözleriyle Safâ tepesinden çok daha büyük mucize ve âyetleri gördükleri halde Safâ tepesinin altın olmasını nasıl istiyorlar?

İbn Ebu Hâtim de der ki; bana babam... Atâ'dan nakletti ki, o şöyle demiş : Medine'de Hz. Peygambere «İlâhınız bir tek ilâhtır. O'ndan başka hiçbir ilâh yoktur. O'dur Rahmân, Rahîm.» âyeti nâzil olunca, Mekke'de bulunan Kureyş'li kâfirler dediler ki : bir tek ilâh bütün insanlara nasıl yetecek? Bunun üzerine Allah Teâlâ bu âyeti inzâl buyurdu. Böylece onlara ilâhın bir tek ilâh olduğunu ve O'nun her şeyi

yaratan ve her şeyi vareden ilâh olduğunu belletti. Vekî' der ki, bize Süfyân... Ebu Duhâ'dan nakletti ki; o şöyle demiş: «İlâhınız bir tek ilâhtır» âyet' sonuna kadar nâzil olunca müşrikler dediler ki; eğer mes'ele böyleyse o bize bir âyet getirsin. Bunun üzerine Allah Teâlâ «Şüphesiz ki göklerin ve yerin yaratılışında...» âyetini inzâl buyurdu. Bu hadîsi Âdem İbn Ebu İyâs Ebu Ca'fer el-Râzî'den, o da İbn Mesrûk'dan o da Ebu Duhâ'dan rivâyet eder.

İZÂHI

Yaratılışın muhtelif hârikalarını gözler önüne seren bu âyetler; bir yandan müslümanın dikkatini çevresindeki evrene ve eşyâya çekerken, diğer yandan da yaratıcının gücüne ve kudretine delil getiriyor.

Müfessirlerden herbirisi bu âyeti. kendi devrindeki bilgilerle yorumlamaya çalışmışlardır. Nitekim Fahreddîn Râzî bu konuda şöyle diyor:

Varlık Delili

İyi bil ki; bu âyette geçen sekiz delil şekli üzerindeki söz birkaç bölümdür : Birinci kısım her biri hakkındaki tafsîlâtlı sözle ilgilidir. Delillerden birincisi göklerin ahvâli ile Allah'ın varlığına delil getirmedir ki biz bunu başlangıçta «Sizin için yeri döşek kılmış olan O'dur» âyetinin tefsîrinde açıklamıştık. Burada ise bir başka şekilde söz etmeye çalışalım:

Rivâyet edilir ki Ömer Hayyâm, Ömer el-Ebherî'den el-Macestî'yi okuyordu. Bir gün bazı fakîhler ona ne okuyorsun? demişler. O da Kur'an'dan bir âyeti tefsir ediyorum, bu âyet, «Üstlerindeki göğe bakmazlar mı? Biz onu nasıl binâ ettik?» âyetidir, ben göğün nasıl binâ edildiğini açıklıyorum, diye cevap vermiş. Doğrusu Ebherî hakîkati söylüyordu. Çünkü kim Allah'ın yaratıklarının denizine daha çok dalarsa, Allah'ın Celâl ve azametini daha iyi öğrenir. Biz deriz ki; göklerin ahvâline dâir söz buraya uygun olarak kısaca birkaç fasılda anlatılabilir: Birinci fasıl, feleklerin sırası konusundadır. Dediler ki feleklerden bize en yakın olanı ay küresidir. Onun üzerinde utârid küresi, sonra Zühre küresi, sonra Güneş küresi, sonra Merîh küresi, sonra Müşterî küresi, sonra Zühâl küresi, sonra sâbit gezegenler küresi, sonra da en büyük felek (el-Felek'ül-A'zam) vardır. İyi bil ki; bu konuda bazı bahîsler bulunmaktadır.

Birinci bahîs: Bilginler bu sıranın bilinmesi husûsunda üç şekil

zikretmişlerdir. Birincisi; gezegenlerin seyridir. Şöyleki en altta bulunan yıldız, en üstte bulunan yıldız ile bizim gözümüz arasından geçecek olursa, bu iki yıldız bir tek yıldız gibi görülür. Gizlenenle, gizleyen bu durumda daha çok hâkim olan rengi ile ayırdedilir. Sözgelimi Utârid'in sarılığı, Zühre'nin beyâzlığı, Merîh'in kızıllığı, Müşterî'nin parlaklığı ve Zühâl'in sönüklüğü gibi. Sonra eskiler ayın, altı yıldızı görmeyi önlediğini gördüler. Burçlardaki güzergâhında seyrini ta'kîb ederken ay sâbit yıldızlardan birçoğunu da kapatmaktadır. Utârid yıldızı, Zühre'yi, Zühre yıldızı Merîh'i ve bu sıraya göre diğerleri birbirini engellerler. Bu da gösteriyor ki; ay, güneşi engellediği için güneşin altındadır. Ancak bu husûs güneşin diğer yıldızların altında mı üstünde mi olduğunu göstermez. Zîra onların ışığı güneşin ışığı sebebiyle yok olduğu için, güneş onların ışığıyla kapanmaz. Öyleyse bu görüş, güneş bakımından geçersiz demektir.

İkincisi, görünüşlerin ihtilâfıdır. Çünkü görünüşler Ay, Utârid ve Zühre için hissedilebilir. Merîh, Müşterî ve Zühâl için hissedilemez. Güneş ise çok az hissedilebilir. Öyleyse güneşin bu ikisi arasında ortalama bir yolu olması icâb eder. Bu metod yıldızların görünümlerinin karşılığını değerlendiren ve bizim anlattığımız şekilde gözetleyenler için çok açıktır. Bunu tecrübe etmemiş olanlar ise, bu konuda taklîdçi durumunda olurlar. Bilhâssa bu kanâatın üstâdı olan Ebu Reyhân (el-Bîrûnî), Ferğânî'nin el-Füsûl isimli eserini özetlemesinde (Telhîs) görünüm ayrılıklarının ancak ay için hissedilebilir olduğunu söylemiştir.

Üçüncüsü; Batlamyus der ki: Zühâl, Müşterî, Merîh, güneşten her yönden uzaklaşırlar. Utârid ve Zühre ise güneşten diğer yönlerin ötesinde, altıgenlikten öte uzaklaşmaz. Öyleyse güneşin ikisi arasında mütavassıt olması icâbeder. Bu delil de zayıftır. Çünkü bu delil ay ile nakzedilmiştir. Zîra ay güneşten her yönden, her boyutta uzaklaşır. Halbuki o hepsinin altındadır.

İkinci bahis: Feleklerin sayısı konusundadır. Dediler ki; felekler sadece 9 tanedir. Gerçek odur ki; gözlem bu 9 tanesini gösterdiği için biz bunları kabul etmişiz. Bunun dışında kalanları ise gözlem göstermediği için, biz varlık veya yoklukları hakkında kesin bir şey söyleyemeyiz. İbn Sînâ el-Şifâ isimli eserinde der ki; şu ana kadar benim için sâbit yıldızlar küresinin bir tek küre mi, yoksa birbiri üzerine binmiş küreler mi olduğu konusu açıklık kazanmamıştır. Ben derim ki; bu ihtimâl vâki'dir. Çünkü sâbit yıldızlar küresinin bir tek küre olduğu konusunda delil olarak serdedilen kısmın hareketleri birbirine eşit olduğuna göre; bir küre halinde hepsinin yığılmış olması icâbeder. Bu iki öncül de zayıftır. Birinci öncül zayıftır, çünkü bu yıldızların hareketleri her ne kadar duyularımız bakımından birbirinin benzeri ise de, hakîkatte böyle olmayabilir. Biz birisinin 36.000 senede devrini ta-

manladığını farzedecek olursak, diğeri bu devri böyle bir zaman içerisinde tamamlamayabilir. Ancak onuncuyu 36.000 senenin günlerine dağıttığımız zaman, elbette ki onuncu eksik olacaktır. Çünkü her günün, hattâ her yılın, hattâ her bin yılın payı hislerde kavranmayacaktır. Öyleyse sâbit yıldızların hareketlerinin birbirine benzerliğinin kesin olduğunun isbâtı geçersiz olmaktadır. İkinci mukaddimeye gelince; «sâbit yıldızların hareketleri birbirine benzediğine göre, bir çok küre halinde yığılmış olmaları gerekir» sözüdür ki, bu da aynı şekilde kesin değildir. Çünkü muhtelif şeylerin birçok lâzım konusunda müşterek olmaları uzak sayılamaz. Hattâ ben derim ki; İbn Sînâ'nın sâbit yıldızlar küresi konusunda zikrettiği ihtimâl, bütün küreler için de geçerlidir. Çünkü her kürenin bir tek küre olduğunun söylenmesi sadece yukarda zikrettiğimiz ve zayıf olduğunu gösterdiğimiz şekildedir. Şu halde, günlük hareket halinde bulunan kürelerin bir tek küre olduğunu kesin olarak söylemek mümkün değildir. Olabilir ki, onlar hareket miktarları bakımından çok az bir farklılık arzederler ve pek çok kürelerden meydana gelmektedirler de biz, bu farklılığı ömrümüzle zaptedebilme imkânına sahip değiliz. Kaldı ki insanlardan bir kısmı sâbit yıldızlar küresinin üzerinde de küreler bulunduğunu ve yine en büyük feleğin (el-Felek'ül-A'zam) altında da küreler bulunduğunu söylemişler ve bunu da bir tek şekilde te'yîd etmişlerdir. (...)

Dördüncü bahis : Bilginler en büyük feleğin hareketinin hareketlerin en hızlısı olduğunu iddiâ etmişlerdir. Çünkü o, bir gün ve gecede yaklaşık tam bir dönüm yapar. Ve o, Doğudan Batıya doğru döner. Bu en büyük feleğin altında bulunan 8. felek ise son derece yavaş hareket etmektedir. Hattâ o, her yüz senede —Batlamyûs'a göre— bir derece hareket eder ve onun hareketi birincinin hareketinin tersine olarak Batıdan Doğu'yadır. Buna delil olarak da, derler ki; biz bu sâbit yıldızları gözetlediğimiz zaman, onların hareketinin günlük hareketin tersine olduğunu görmekteyiz. İyi bil ki; bu da zayıf bir sözdür. Neden en büyük felek Doğudan Batıya doğru her gün ve gecede tam bir dönümden ancak 10 sâniye daha az hareket etmektedir, demek câiz olmasın? Şüphesiz ki biz, yıldızın hareketinin duyularımız bakımından çok çok az bir miktar ile ilk hareketin tersi yönde olduğunu görebiliriz. Bu az bir miktar birleşince sâbit yıldızın günlük hareket cihetinin içerisinde ve yavaş hareket etmekte olduğunu hissediyor olabiliriz. Bu ihtimâl vâriddir ve onlar bunun ibtâli konusunda hiçbir delil getirememişlerdir. (...)

İkinci Fâsıl : Feleklerin bilinmesi konusundadır. Feleklerin bilinmesi husûsunda bilginler zanna dayalı iki öncül vazetmişlerdir. Birincisi; gök cisimlerinin hareketleri birbirine bitişik ve eşittir. Onlar bir zaman yavaşlayıp sonra hızlanmazlar. Ve yöneldikleri yönden geri dönmeleri mümkün değildir. İkinci öncülleri ise şudur: Yıldızlar kendili-

ğinden hareket etmezler. Ancak feleğin hareketiyle hareket ederler. Sonra onlar bu iki öncüle bir başka öncül daha dayandırmışlar ve demişlerdir ki; yıldızları taşıyan feleğin merkezi; ya yeryüzünün merkezi olacaktır veya olmayacaktır. Eğer onun merkezi, yeryüzünün merkezi ise, ya yıldız onun sıcaklığı içerisinde toparlanmış olacaktır, ya da o feleğin sıcaklığı içerisinde toparlanmış olan bir cismin sıcaklığı içerisinde toparlanmış olacaktır. Eğer birincisi sözkonusu ise, yıldızın yeryüzünden uzaklığı veya yakınlığının farklı olması imkânsız olacaktır. (...) Bunu bildikten sonra şimdi Allah'ın felekler konusundaki sözlerinin tafsîlâtına geçelim : Onlar derler ki bu 9 feleklerin bir kısmı tek bir küre halindedir ki bu en büyük felek ve sâbit yıldızlar feleğidir. Bir kısmı iki küreye bölünür ki bu güneşin feleğidir. Şöyle ki, ondan; merkezi âlemin merkezinden ayrı olan bir başka felek bölünür. Onların iki yuvarlak yüzeyi birleşim noktası adı verilen noktada birbirine değerler. İşte bu nokta ayrılan feleğin en uzak noktasıdır. (...)

Üçüncü fasıl, hareketlerin miktarı konusundadır. Cumhûr der ki; bütün felekler Batıdan Doğuya doğru hareket eder. Sadece en büyük felek müstesnâdır. Utârid'i idâre eden felek de bunun dışındadır. (...)

Dördüncü fasıl, bu hallerin yaratıcının varlığına delil gösterilmesi konusundadır: Bu da birçok yönlü olur.

Birincisi, feleklerin mikdârlarına bakış ile olabilir. Felekler; felek tabîatı bakımından ortak olmakla beraber, her birinin özel bir mikdârı vardır. Akıl bakımından bu mikdârın bundan daha fazla veya daha az olması imkânsız olmamakla beraber, sarîh akıl bütün mikdârların eşit birine muhtâç olması gerektiği kendiliğinden ortaya çıkar.
özel bir mikdâr ile mikdârlandırılması için onu yöneten ve idâre eden birine muhtâç olması gerektiği kendiliğinden ortaya çıkar

İkincisi; feleklerin yerlerine bakmakla olur. Çünkü her felek dış bükey kısmıyla üstündeki bir başka felekle temâs eder. İç bükey kısmıyla da altındaki bir başka felekle temâs eder. Sonra felek bölümleri ya birbirinin aynı olacaktır, ya da netîcede bölümleri birbirinin benzeri olan bir cisimle son bulacaktır. Bu bölümleri birbirine benzeyen cisimler elbette yapısı itibâriyle, iki tarafı diğer tarafın yapısına eşit olan bir cisim olması icâbedecektir. Nasıl dış bükey kısmın bir cisimle sürtüşmesi doğru ise, iç bükey kısmın o cisimle sürtüşmesi de doğru olmalıdır. Böyle olduğuna göre; üstte bulunanın, altta bulunması, altta bulunanın da üstte bulunması mümkün olur. Böyle olduğuna göre; her birinin muayyen bir yerde bulunması normal olarak böyle bir şeyi yapan bir zâta ihtiyâç bulunduğuna aklın da hükmetmesi sonucunu doğurur (...)

Üçüncüsü; bir feleğin iç bükey kısmında meydana gelen her yıldız, o feleğin diğer taraflarına değil de sadece o kısmına hâs olmuştur.

Sonra o feleğin diğer kısımlara tahsîsi ile mevcûd kısımlara tahsîsi konusunda her tarafı eşittir. Çünkü felek bölümleri birbirine benzer bir cisimdir. O iç bükey kısmın o yıldıza yer teşkil etmiş olup da diğer kısımlarının olmaması mümkün olan bir şeydir. Öyleyse akıl bunu tahsîs eden bir muhassısın bulunmasına kendiliğinden hükmeder.

Dördüncüsü; her küre belirli iki kutup üzerindedir. Feleğin her bölümü birbirinin benzeri olduğuna göre, onun üzerinde var sayılacak her nokta kutup olmak bakımından eşit olacaktır. Feleğin üzerinde varsayılan bütün dâireler eşittir. Öyleyse tabîatları bakımından eşit olan bütün noktalar içerisinden, sadece iki noktanın kutup noktası olarak seçilmesi aklen kişiyi bir seçiciye ihtiyâç bulunduğu hükmüne sevkeder. (...)

Yedincisi; felekler hareket yönleri itibâriyle muhteliftirler. Bir kısmı Doğudan Batıya, bir kısmı Batıdan Doğuya, bir kısmı Güneye, bir kısmı Kuzeye doğru hareket eder. Halbuki felek için her yön eşit noktada mümkündür. Öyleyse belirli bir noktaya yönlendirilince diğer noktaya döndürülmemesi bir yönlendiriciye ihtiyâç olduğunu gösterir.

Sekizincisi; biz feleklerin hareketli olduğunu görüyoruz. Ezelden beri hareketli olduğunu söylememiz veya ezelden hareketli değildi de sonra hareketlendi dememiz mümkün değildir. Ezelden hareketliydi denmesi muhâldir. Çünkü hareketin mâhiyyeti ondan önce başkasının varlığını gerektirir. Bilindiği gibi, hareket bir durumdan bir duruma geçiştir. Ezeliyyet ise daha önce başkasının var olmasını reddeder. Öyleyse hem harekette bulunup, hem de o hareketin ezelî olması muhâldir. Eğer felek ezelden hareketli değildir dersek, bu sözümüz ile, o felek hareketten önce mevcûd idi veya sâkin idi veya bu hareketten önce aslâ yok değildi dememiz arasında fark yoktur. Çünkü hareket yokken hareketin başlaması, kâdir bir hareket ettiricinin varlığını gerektirir ki o zât, olmayan şeyi hareket haline geçirebilsin veya önceden varken durmuş olanları hareket ettirsin. Bu nokta en güzel ve en güçlü noktadır (...)

Onuncusu; feleklerin terkîbindeki bu hârika terkîb ve hareketlerindeki âhenk bir hikmete mi dayanmaktadır, yoksa başıboş ve tesâdüfî olarak mı meydana gelmiştir? İkinci ihtimâl (tesâdüfîlik) hem geçersiz, hem de akıl için uzaktır. Çünkü yüce bir binânın ve muhteşem bir köşkün yapılışı için; toprak ve su birleşerek tuğlaları, tuğlalar da birleşerek böyle bir köşkü meydana getirdi diye cevap vermek delilik için yeterlidir. Kaldı ki biz feleklerin yapısının, yıldızların mâhiyyetinin ve bunların hareketinin bir binâdan hiç de az ve değersiz olmadığını biliyoruz. Öyleyse mutlakâ bunu yöneten hikmet sahibi bir yöneticiye ihtiyâç vardır. (...)

Onbirincisi; biz feleklerin renklerinin değişik olduğunu görüyoruz. Utârıd sarı, Zühre beyâz, Güneş parlak, Merîh kırmızı, Müşterî parlak, Zühâl soluk. Sâbit yıldızlardan her birinin renginin ve birleşiminin birbirinden farklı olduğunu görüyoruz. Kezâ bunların mutluluk ve mutsuzluk bakımından da farklı olduğunu görüyoruz. Gezegenlerin en üstte bulunanının en çok mutsuzluğa vesîle olduğunu, onun altında bulunanın da ondan daha az mutluluğa vesîle olduğunu görüyoruz. Gezegenlerin hâkiminin bazı bileşimlerden mutlu, bazısından mutsuz olduğunu görüyoruz. Kezâ bunların erkeklik ve dişilik bakımından etkilerinin farklı olduğunu görüyoruz. Bir kısmının gece, bir kısmının gündüz olduğunu görüyoruz. Bir kısmının gidip bir kısmının geldiğini, bir kısmının yükselip bir kısmının düştüğünü görüyoruz. Halbuki şeffâflık, parlaklık ve cevher bakımından temizlik husûsunda hepsi bir felektir. Akıl bunlardan her birinin belirli özelliği kazanmasının muhakkak bir özellik kazandırıcının gücüne bağlı olduğuna hükmetmektedir.

Onüçüncüsü; felekler cisimdirler. Her cisim mürekkebtir. Her mürekkeb bölümlerinden diğerine muhtâçtır. Bölümlerinden her biri, kendinin gayridir. Öyleyse her cisim kendinden başkasına muhtâçtır. Dolayısıyla mümkündür. Kendinden başkasına muhtâç olan her şey kendiliğinden mümkündür. Kendiliğinden mümkün olan her şey etkilenmiştir. Etkilenmiş olan her şeyin; ya var olduğu sürece veya meydana geldiği zaman veya yok olduğu zaman etkileyiciye ihtiyâcı vardır. Birincisi bâtıldır. Çünkü var olanın, var edilmesini gerektirir. Bu ise muhâldir. Geriye son ikisi kalıyor ki bu da yaratıcının varlığına delâlet eden hâdis olmayı icâbettirmektedir.

Ondördüncüsü; cisimler cisim olmak bakımından eşittirler. Çünkü cisimleri felekî, unsurî cisimler, kesîf ve latîf cisimler, sıcak ve soğuk, yaş ve kuru diye bölümlemek doğrudur. Bu bölümleme konusunda bütün cisimler müşterektir. Öyleyse cisim olmak bu nitelikler arasında ortak bir değerdir. Mâhiyyet bakımından eşit olan şeylerin, sıfatlara elverişlilik bakımından da eşit olması icâbeder. O halde bir cisim için doğru olan, diğer cisim için de doğru olur. Binâenaleyh cisimlerden her birinin özellik kazandığı mikdâr, durum, şekil, yapı ve nitelik diğerleri için de elverişli olmasını icâbettirir. Binâenaleyh bu özelliğe sahip olmak onu meydana getirecek kadîm bir yaratıcının varlığına muhtâç olduğu neticesini doğurur. (...) İşte göklerin ve yeryüzünün cisim olmasından çıkarılan yaratıcının isbâtına dâir delillerin işâreti bunlardır. (...) (Râzî, Tefsîr el-Kebîr, IV, 179 - 190)

Bu konuda Muhyiddîn İbn el-Arabî şöyle diyor :

Sizin tanrınız bir tek tanrıdır. Ey muvahhidler; sizin ibâdeti tahsîs

ettiğiniz ma'bûdunuz bizzât tek bir ma'bûddur. Mutlâk birdir. Varlıkta ondan başka hiçbir şey yoktur. Ondan başka ibâdet edilecek hiçbir mevcûd yoktur. Öyleyse siz nasıl ondan başkasını kendisine şirk koşabiliyorsunuz? Gerçekte ondan başka her şey, sâf yokluktur. Şirk koşmak onu bilmemekten neş'et etmektedir. Çünkü o, rahmeti bütün varolanlara şâmil olan Rahmândır. O, rahmetini yalnız inanmış muvahhidlere tahsîs eden Rahîm'dir. Bu âyet rütbe bakımından tevhîd konusunda nâzil olan ilk âyettir. Yani hak bakımından tevhîdde en önce olan, yoksa bizim bakımımızdan değil. Bizim bakımımızdan tevhîdin ilki fiillerdeki tevhîddir. Bu ise, bizzât tevhîdin kendisidir. Zâtî tevhîd, insanların kavrayış alanlarının uzağında kaldığı için fiillerdeki tevhîd makâmına inmiştir ki bununla onun zâtının tevhîdine delil getirilsin. Bu sebeple, «doğrusu göklerin ve yerin yaratılışında...» buyurmaktadır. Yani rûhlar, gönüller, akıllar göğünün icâd edilmesinde ve nefisler yerinin varedilmesinde ve bu ikisi arasında; karanlıkla aydınlığın değişmesinde ve mutlâk cisim denizinde yüzen beden feleklerinin varedilişinde, insanların helâli kazanmaları için faydalarına olan şeyler vardır. Allah'ın gökten indirdiği şeyde yani ilim suyundan meydana gelen rûhda, Bilgisizliği nedeniyle ölümünden sonra onunla nefis toprağını tekrâr diriltmektedir. Yeryüzünde her canlıyı yaymasında. Kalb hayatı ile canlılarda dirilik gücünü yaymasında. Hakkânî fiillerde fazla gelen fırtınaları döndürmesinde. Rûh göğüyle nefis yeri arasında hazır ve emre âma'de bekleyen Rabbânî sıfatların tecellî bulutlarını döndürmesinde akleden bir kavim için âyetler ve deliller vardır. Vehmin şâibelerinden sıyrılmış şerîat nûruyla aydınlanmış olan akıllar için âyetler vardır. (Muhyiddîn İbn el-Arabî, Tefsîr el-Kur'an'il-Kerîm, I, 103)

Kâdî Beydâvî ise şöyle diyor:

Rasûlullah (s.a.) «Bir âyeti okuyup da üzerinde düşünmeyen kimseye yazıklar olsun» buyurmuştur. İyi bil ki; bu âyetin Tanrı'nın varlığına ve birliğine delâleti pek çok yöndendir. Bunların mufassal olarak açıklanması uzun sürer. Özet olarak söylenecek olursa; burada zikredilen konulardan her biri özellikleri bakımından muhtelif şekilleri alabilme imkânı olan konulardır. Sözgelimi göklerin bütününün veya yeryüzü gibi bir kısmının hareket etmemesi câizdir. Kezâ göklerin aksi yönde hareket etmesi ve ekvator bölgesinin iki kutup arasından geçerek bir çizgi halinde bulunması, düşüş ve yükseliş noktalarının bulunmaması mümkündür. Yine bu şekli, basitliği ve bölümlerinin birbirine eşit olması nedeniyle bu âlem, hikmet sahibi bir Kâdir'in varlığını ve O'nun bu âlemi hikmeti, irâdesiyle yoktan varettiğini haykırmaktadır Aynı şekilde bu yaratıcının muhâlifinin de bulunmaması gerektiğini bildirmektedir. Çünkü onun muktedir olduğu şeylere gücü yeten başka bir tanrı bulunsaydı, bu takdirde, her ikisinin irâdesi birleşecekti. Her

ikisinin irâdesinin netîcesinde fiil gerçekleşecek olursa; bir eser üzerinde iki müessirin birleşmesi gerekirdi. Şayet fiil bu ikisinden birinin irâdesinin sonunda gerçekleşecek olursa tercîh ettirici irâde olmadan bir fâilin tercîh etmesi icâb ederdi. Öbürünün âciz olması ise onun tanrılığını imkânsız kılardı. Şayet irâdeleri uyuşmazsa birbiriyle çekişmeleri ve birbirlerini kovmaları gerekirdi. Nitekim Allah Teâlâ «şayet göklerle yeryüzünde Allah'dan başka birçok tanrılar bulunsaydı her ikisi de fesâda uğrardı», âyetiyle buna işâret etmiştir. Âyet-i kerîme'de Kelâm ilminin ve Kelâmcıların şerefine dikkat çekilmekte, Kelâm konularını araştırıp derinliğine incelemeye teşvik edilmektedir. (Kâdî Beydâvî, Envâr'üt-Tenzîl II, 236)

Hâzin, kısaca şöyle diyor:

«Doğrusu göklerin ve yerin yaratılışı» ve bunun bilinerek Sânî' in (Allah) birliğine delil getirilmesi insanların Allah'ın âyetlerini tefekküre sevkedilip yaratıklarındaki hârikaları görmelerinin sağlanması, fiillerindeki i'tinânın ortaya konulması... Evet bütün bunlar onun birliğinin delilleridir. Şayet bu fiiller için iki yapıcı bulunmuş olsaydı, ikisinin bir konuda birleşmesi müstahsîl olurdu. Fiillerinin kemâl noktasında eşit olması imkânsız olurdu. Böylece bu âlemin yaratıcısının ve yöneticisinin irâde sahibi Kadîr bir tek yaratıcı olduğu sâbit bulunmaktadır. Allah Teâlâ burada yedi tür tabîat hârikasından söz etmektedir. (Hâzin, Lübâb, I, 234).

Kâinatın Yaratılışı ve Allah

Tantâvî Cevherî ise şöyle diyor:

Fakat size ön bilgiler mâhiyetinde bazı ilmî hârikaları göstermem icâb edecek. Burada organik dünyanın bazı meselelerine temâs edeceğim. Bitkilerin farklı yapılarının sebep olduğu husûsiyetleri açıklayacağım. İyi bil ki; Allah Azze ve Celle maddeyi yaratmış ve onu tür tür, cins cins ayırmıştır. Bir kısmını bitki bir kısmını organik varlık haline getirmiştir. Bunların her ikisi de büyüleyici ilâhî mülkün numûneleridir. Nerdeyse gözle görülmeyecek kadar küçük olan bir bitkiden, büyüteçle dahi zor görülebilen küçük bir organizmadan, hurma ağacına ve ormanlardaki dev cüsseli ağaçlara, korkunç kuvvete sahip muazzam fillere ve bunların arasında kalan varlıklara kadar her şeyde akılları hayrete düşüren özellikler saklı bulunmaktadır. Öyle ki siz, hikmet ilimlerine vâkıf, güçlü bir bilginin bir bit veya fil karşısında aynı derecede hayrete düştüğünü görürsünüz. Öyle insanlarla karşılaşırsınız ki; çocuklarını otomobillere bindirip hayvânât bahçesine götürürler ve gezdirirken file bindirirler. Analar babalar fil bakıcıları gaflet içerisinde güler, oynar, gezinirler. Bilmezler ki, o büyük cüsseli filin dört

ayağı, hortumu ve dışa çıkmış iki tane dişi vardır. İnsanlar görünce öğrendikleri aşağılık, çirkin, pis bitin de onca kuçüklüğüne, değersizliğine ve basitliğine karşılık aynı şekilde hârika bir yapıya sahip olduğunu farketmezler. Bitin altı ayağı, hortumu, dört kanadı, kuyruğu, ağzı, boğazı, karnı, bağırsakları ve gözle görülmeyecek kadar başka organları da vardır. Bit fili rahatsız eder ama fil ona bir şey yapamadığı gibi ondan kaçıp kurtulamaz da. San'atkâr kişiler ağaçtan, deriden ve altın gibi madenlerden bir fil heykeli yapabilirler de bit heykeli yapamazlar. Görülüyor ki bitin yapısı filin yapısından daha zor ve daha kompledir. Bitkiler âleminde, asırlarca yaşansa farkına varılamayacak sayısız hârikalar vardır. Bu hârikalar sadece iki tür varlık için burada sözkonusu edilmiştir. Daha yeryüzünde nice madenler, ırmaklar, denizler, gökyüzünde hava, bulut, yıldızlar, aylar ve güneşler var ki hepsinin kâinattaki ana maddesi aynıdır. (...)

Allah Teâlâ insanın zayıflığını bildiği için, ona dil, dudak, ağız vermiş. Ciğerlerinde biriken kirli havayı temizleyerek kana oksijen götürmesi için ciğer vermiş. Bu kirli havadan karbon adı verilen kömür maddesini çekip almış. Nefes aldığı zaman ağzına giren hava, nefesini verdiği zaman ağzından çıkan kirli karbondioksit ile bir takım harfler çıkarma imkânına ulaştırmıştır. Bu harfler milletlere göre farklılık ifâde eder. Bu harfler ile konuşmalar, fiiller, resimler, öğütler, ticârî siyâsî anlaşmalar ve çakışmalar dile getirilir. (...) Bu yapılan iş haddi zâtında havadaki oksijenin ciğerlere çekilmesinden başka bir şey değildir. (...)

İyi bil ki; eski bilginler bütün bu âlemin aslının heyûlâdan ibâret olduğunu söylerler. Heyûlâ arapça bir kelimedir ve pamuk anlamına gelir. (...)

Çağdaş bilginler ise derler ki; âlemin ana maddesi başlangıçta kendi etrafında dönmekte olan nebülozdu. Nebülozdan kopan parçalardan güneş, yeryüzü ve âlemler oluşmuştur. Bu gün gözle görünmeyen, zihnen farkedilmeyen esîr; maddenin esâsı olarak kabul edilmektedir. Işıktan daha parlak, güzelden daha güzel ve rûhî bir şey olan bu esîrden atalarımızın dediği gibi madde, elektrik ve mıknatıs meydana gelmiştir. Isı ve ışık da burada oluşmaktadır. Esîr maddesinin değişik şekilleri ve nitelikleri vardır. Madde esîrden oluşmuştur. Bir başka deyimle keyfiyeti bilinmeyen esîrin hareketinden demir, bakır, altın, gümüş, radyum, oksijen, hidrojen, azot ve karbon gibi bütün elementler meydana gelmiştir. Tıpkı ağızdan çıkan sesler ile alfâbe harflerinin teşkîl edilmesi gibi. (...) Görüyoruz ki, bütün hayvan ve insan türleri elementlerden oluşmaktadır. Tıpkı kelimelerin harflerden oluşması gibi. (...)

Kimya bilginleri, bitki ve hayvanın canlı olmayan maddelerin bir-

leşmesinden meydana geldiğini belirtmektedirler. Bu maddelerin başlıcası oksijen, hidrojen, azot ve karbon ile bazı tuzlardır. Bu dört element değişik miktarlarla bitkilerin, hayvanların organlarını meydana getirirler. Bu elementlerin birleşmesinden kan, yağ, sinir, bitkilerdeki yeşillik (klorofil) kâğıt, meyve, hurma, portakal ve zeytin gibi muhtelif maddeler meydana gelir. Tatlılık, ekşilik, yağlılık, acılık, hepsi bu katı maddelerden türemiştir. Bir başka ifâde ile bunlar harflerden meydana gelen kelimeler gibidir. Madde aslında birdir. Bunun görünüşü muvakkattir. Tıpkı sözlerin ve mısraların aynı harflerden meydana gelmiş olup değişik şekil kazanmış olması gibi. Üzüm suyu ne alkol, ne de alkol maddesini ihtivâ eder. Alkol su ve şekerden ibârettir. Su ve şeker bir yerde uzun süre bekletilirse şekerin bir atomu parçalanıp ondaki oksijen, hidrojen ve karbon ayrılır. Ve yeni bir ölçüyle belirli oranlar dâhilinde birleşir... Ve bundan alkol adı verilen alkollü madde neş'et eder. Böylece üzüm suyu alkol olur. Aslında arttırılan veya eksiltilen bir şey yoktur. Tıpkı ağzımızdan çıkan ses ve harfler gibi. Yediğimiz meyvelerde ne kan vardır, ne et vardır, ne kemik vardır, ne de damar. Ama bunları yediğimiz zaman hepsi kan, et ve kemik haline dönüşür. Böylece tane çekirdek olur. Tane ve çekirdekte ne yaprak vardır, ne çiçek. Fakat toprağın öz sularını emerek, havadan aldığı oksijeni teneffüs ederek müthiş bir ameliye gerçekleşir ve bildiğimiz gibi göz kamaştırıcı sonuçlar ortaya çıkar. Böylece Allah Teâlâ'nın denizler mürekkeb olsaydı Rabbımın kelimeleri bitmeden denizler biterdi âyetinin sırrını daha iyi anlamış oluyorsunuz. (Tantâvî, Cevherî, Tefsîr el-Cevâhir, I, 145 - 147)

Kendinden önceki müfessirlerin görüşlerini aktaran Reşîd Rızâ ezcümle şöyle diyor:

«Doğrusu göklerin ve yerin yaratılışında...» Bu âyet Allah'ın birliğini ve engin rahmetini gösteren kâinat mucizelerinden bir kısmını açıklamaktadır. Daha önce de bahsettiğimiz gibi itikâdî problemler arasında Allah Teâlâ'nın iki özelliği sözkonusu edilmişken bu âyette de aynı türden özellikler dile getirilmektedir. Bu işâretlerden birincisi ve ikincisi göklerin ve yerin yaratılışı ile ilgilidir. Göklerin ve yerin yaratılışı, düşünen kafaları dehşete götürecek çok yönlü mucizelerle ve işâretlerle doludur. Bu görüşün sadece bir yönünü seyreden insanlar böylesine dehşete kapılırsa, derinliğini keşfeden ve halkın bildiğinden çok daha büyük kısmını bilen bilginlerin hali ne olacak? Göklerin cisimleri, birbirinden milyonlar, milyarlarca ışık hızı mesâfede olan bazı semâvî kümelerden teşekkül eder. Bu kümelerin her birinin mükemmel bir nizâmı, muhkem bir sistemi vardır. Birinin düzeni diğerini bozmaz. Çünkü hepsi birlikte genel kanun ve nizâmlara bağlıdır. Bu nizâm; eşi ve benzeri bulunmayan yaratıcılığında, takdîrinde, hikmetin-

de ve tedbîrinde ortağı olmayan bir tek tanrıdan sâdır olduğunu gösterir. Bu gök cisimlerinden bize en yakın olanı parlak ışığıyla dünyamızı aydınlatan ve yeryüzündeki hayvânî ve bitkisel hayatın sebebi olan, güneşimize nisbetle güneş manzûmesi adı verilen kümedir. Güneş ve ona bağlı muhtelif uzaklıklardaki yıldazlardan oluşan bu kümede her yıldız belirli bir yörüngede karâr kılmış ve muntazam ilâhî bir kanun uyarınca, genel câzibe kanunu denilen ince bir sistem gereğince aralarındaki oran her zaman farklı tutulmuştur. Şayet bu nizâm olmasa yörüngelerinde giden o yıldızlar yörüngeden çıkarlar ve birbirleriyle çarpışırlar. O zaman hem bu dünya mahvolur, hem de bütün kâinatın sistemi bozulur. İşte bu nizâm ilâhî rahmetin bir göstergesi olduğu gibi, Allah'ın birliğinin de delilidir.

Yukardan beri işâret ettiğimiz husûs göklerin yaratılışıyla ilgilidir. Ardından yerlerin yaratılışı gelmektedir. Ağırlığı, maddesi, şekli ve içinde yaşıyan katı, bitkisel ve hayvanî hayat tarzıyla yeryüzü. Her bir varlığın dakîk bir düzeni, uyumlu bir kanunu ve sürekli bir tekevvün nizâmı vardır. Hepsi doğuşlarından yokoluşlarına kadar belirli bir düzene tâbi olurlar. Hattâ siz, muhtelif türden katı varlıkları oluşturan kayaları ve değişik özelliklere, renklere sahip olan metalleri dikkatle inceleyecek olsanız, onda hârika bir düzeni müşâhede eder ve bu düzen farklılığından doğan sayısız faydaları görürsünüz. Kesin olarak, bütün bunların Azîz bir yaratıcının hârika eseri olduğunu haykırırsınız. (...) Üçüncü husûs geceyle gündüzün birbirinden farklı olmasıdır. Birinin gelip diğerinin gitmesi, birinin uzayıp, diğerinin kısalması olayıdır. Bütün bunlar bir hesaba göredir. Her ülkede, her mevsimde, her enlemde ve boylamda farklı farklıdır. Âyette önce göklerin ve yerin yaratılışı, sonra geceyle gündüzün farklılığı sözkonusu edilmiştir. Çünkü bu farklılık güneşle yeryüzünün arasındaki karşılıktan ve hareketten kaynaklanmaktadır. Bu konu, ilgili bilim dalında detaylı olarak açıklanmıştır. Geceyle gündüzün farklılığından doğan görünümler, mevsimler ve bunlarda insanların yararına olan husûslar Allah'ın eşsiz ve biricik yaratıcılığının apaçık belgeleridir. Bu sürekli nizâmı ibdâ' edişinin belgeleridir. Allah'ın kullarına rahmeti sayesinde herkes bu farklılığın derecesini ve sebeplerini bilmese de hârika ve büyüleyici yönlerini kendi çapına göre kolayca bilir. (...)

Allah Teâlâ bu âyetini, âyetlerinin en büyüğü olarak tavsîf buyurmuştur. Çünkü onunla ölümünden sonra yeri yeniden dirilttiğini bildirmektedir. Gelişme, beslenme ve üreme gibi her türlü canlılık vasıflarından uzak olan toprağı su ile ihyâ etmiştir. Ve orada değişik türden canlıları yaymıştır. Yeryüzünde bitkisel hayat su ile başlamıştır. Ve su sayesinde diğer canlı türlerinin doğmasına elverişli ortam zuhûr etmiştir.

Bu âyetteki diriltmeden maksad; toprağın ilk defa diriltilip muhtelif varlıkların doğumunu sağlayan dirilme midir? Yoksa her gün değişik canlıların dünyanın her tarafından gözlemlenen doğuşlar mıdır? Âyetin zâhirinden ilk diriliş olduğu anlaşılmaktadır. Bilhâssa bir başka âyette sözkonusu edilen ilk diriliş bahis mevzûudur ki bu âyet şudur : «O küfredenler görmediler mi ki, göklerle yeryüzü bitişik idi. Onları biz ayırdık ve her canlıyı sudan yarattık.» Bu âyette her şeyin su ile canlandırıldığı ifâde edilmektedir. Bu canlanış göklerle yeryüzünün ayrılmasından sonradır. Şöyle ki göklerle yeryüzü bitişik bir tek maddeden ibâretti. Duman gibi gaz akımlarından oluşmuş bölümleri yanyanaydı. Nitekim Allah Teâlâ bir başka âyette «Sonra semâya yöneldi ki o duman halindeydi. Ona ve yeryüzüne isteyerek, istemeyerek gelin, dedi.» buyurmaktadır. Maddenin parçalanması sırasında yeryüzünün kütlesi ile güneşin kütlesi birbirinden ayrıldı ve yeryüzü başlı başına dönen bir alev topu haline geldi. Yeryüzünün ısısı nedeniyle üzerinde bulunan su maddesi —bugün kimya bilginlerinin analiz ve sentezleri neticesinde oksijen ve hidrojen dedikleri şey— buharlaştı. Ve atmosferde soğuma oldu ve bu buhar atmosferdeki soğuklukla karşılaşınca yeryüzüne tekrâr inmeye başladı. Daha önce anlattığımız gibi, ısısını kaybetti. Böylece yeryüzü gittikçe ısı kaybına uğradı ve dünyanın her tarafını su kapladı. Bilâhere sudan karalar oluştu ve bitki, hayvan çıktı. İşte böylece her şey sudan canlı kılındı. İlk canlanma budur. Yeryüzünün her tarafında görülen sürekli canlılığa gelince, bu şu âyet-i kerîme'de işâret edilen canlılıktır : «Sen yeryüzünü durgun görürsün. Biz onun üzerine su indirdiğimizde sarsılır ve canlanır. Her bitkiden güzel çiftler üretir.» Şöyleki biz yağmur yağmayan toprağın, susuz arâzîlerin hiçbir şekilde bitkisel örtüye sahib olmadığını görüyoruz. Dolayısıyla burada bitki ve hayvan türü yaşayamamaktadır. Sadece mücâvir alandan oraya gelip sonra giden varlıklar bulunmaktadır. Böyleyken yeryüzünde canlıların hayatı su ile orantılıdır. Gerek âlemlerin ilk yaratılışındaki canlı varlık türleri sözkonusu olsun, gerekse bu türlerin tek tek ferdlerinin günlük doğum ve gelişme sonucu ortaya çıkan canlılıkları bahis mevzûu olsun hepsi de suya bağlıdır. Kara parçası üzerinde, bitki ve hayvanların beslendiği su kaynağı yağmurdur. Mısır toprağı da buna dâhildir. «Mısır'ın hayatı Nil ile kâimdir, yağmurla değil.» sözü yanlıştır. Çünkü yeryüzündeki ırmaklar ve gözelerin hepsi yağmurdan beslenir. Yağmur toprağın derinliklerine sızar, orada toplanır, sonra bir başka yerden toprağın yüzüne taşar... Yağmur ve hayat sebebi olan su, varoluşu ve bileşimi bakımından Allah'ın bir âyetidir. Çünkü o vahdet ve rahmete delâlet eden hakîmâne ilâhî kanunlara göre cereyân eder. Ayrıca suyun canlı varlıklar üzerindeki etkisi de bir ilâhî işârettir. Şu bitki

aynı suyu emer ve hayatının kaynağı aynı sudur. Ama rengi ayrı, tadı ayrı, kokusu ayrıdır. Aynı toprak parçasında kavun da biter, Ebu Cehil karpuzu da. Her ikisinin şekli ağaç yukarı birbirine benzer, ama tatları ayrıdır. Hurma ağacının meyvesi lezzetlidir. Onun yanında biten limon ağacının ki ekşidir. Portakalın ise ürünü ekşi ve tatlı karışımıdır. Bunların hemen yanında muşmulayı görürsünüz ki, ne hurmada ne de narenciyede bulunmayan bir koku saçar. Hattâ bir ağacın çiçeği tatlı kokar ama bu çiçeğin yer aldığı dalı kestiğinizde çirkin bir koku yayılır çevreye. İşte yağmurun meydana gelişi, yeryüzüne inişi, bitkilerin sudan beslenip meyve üretmesi aynı kanuna bağlı. Şu halde nizâmın vahdeti ve duzensizliğin bulunmayışı aynı kanunun bir tek kaynaktan sâdır olduğuna delâlet eder. Bu bakımdan mükemmel şekliyle vahdâniyet esâsı ortaya çıkar. Yaratılan şeylerle insanların fayda ve menfaatına olan husûslar ilâhî rahmetin göstergeleridir. Bu söylediklerimiz yeryüzündeki her canlı için geçerlidir. Hepsi de Allah'ın varlığının birliğine, rahmetinin herkesi içine aldığına delildir. (...)

Atmosferde yeryüzüne yağmur indirmek için birikip dolaşan bulutlar da Allah'ın yüceliğinin delilidir. Âyette önce rüzgarın, sonra bulutların zikredilmesi bazan rüzgarın bulutları sürükleyip yağmur yağacak yere götürmesi, bazan da bulutları dağıtıp yağmura engel olmasındandır. Bulutların sudan bahsedilirken zikredilmeyip de rüzgardan bahsedilirken zikredilmesi husûsuna gelince; su bulutun ana sebebi olmasına rağmen, orada bahsedilmeyip burada bahsedilmesi bizi bir delile götürmek içindir. Bulut bir nizâma göre oluşur. Gökle yeryüzü arasında bir düzen uyarınca dağılır. İnsan; alışıp da her zaman gördüğü için normal kabul etmese bulut bizâtihi —derinliğini bilmese de— hayret verici bir tabîat hârikasıdır. Onun mâhiyetini ancak latîf cisimlerin birleşmesi ve ayrışması, yücelmesi ve düşmesini sağlayan ilâhî kanuna— ki günümüzde bilginler buna câzibe (gıravitasyon) kanunu adı veriyorlar— vâkıf olanlar çok iyi bilirler. Câzibe kanununun değişik yönlerini ve esrârını bilmeyenler sadece görüntülerini müşâhede ederler. Rabbânî varlıklar gibi onlara bakarlar. Ve bunun bir mucize olduğunu bilmezler. Çünkü onların, insanı öteki varlıklardan ayıran idrâk kâbiliyetleri dumûra uğramıştır. Yani akılları gelişmemiştir. Bunun için Allah Teâlâ bu husûsların ancak akleden bir kavim için âyet olduğunu bildirmektedir. Şu halde bunun sebeplerini görenler, hikmet ve esrârını kavrayanlar, fayda ve zararını ayırdedenler, onda mevcûd olan dikkat ve itinâyı ve bu nizâmın üstüne dayandığı kanunları görenler onu yaratanın hikmetine, lutuf ve rahmetine delil getirirler. Akılları, ilim ve irfânları ilerledikçe onun ibâdete lâyık olduğunu, daha iyi anlarlar. Akıl, ilim ve irfânın tekâmülü nispetinde îmânda tevhîdi bulurlar. Çünkü ancak akılsız insanlar ve bilgisiz kişiler Allah'a şirk koşabilirler.

İslâm'a mensûb olanların Allah'ın kitâb-ı kerîm'inde dikkatle bakmalarını emrettiği hârikaları görmemeleri dîne karşı işlenmiş bir suç ve büyük bir sorumluluk nedeni değil midir? Halbuki Allah'ın kitabı, müslümanları bu hârikalara bakıp ibret almaya sevketmektedir. Din önderlerinin Allah'ın hüküm ve âyetlerini açıklayan bu hârikaları terketmelerini milletin başına gelen büyük bir musîbet ve aynı zamanda dîni mahveden, zayıf düşüren bir hal değil midir? Kendilerini bu konuda akıllıca düşünmeye sevkeden Allah'ın kitabına muhâlefet ederek bu konularla uğraşmamaları büyük bir eksiklik değil midir? Evet onlar bu konularla uğraşmazlarken, geleneksel anlayışlarında ısrâr ederler ve eskilerin izinden gittiklerini söylerler... Bunlardan bir kısmı kâinat bilimleri adı verilen pozitif bilimlere din adına karşı çıkarlar. Eşyânın yalnızca dışyüzüne bakmanın, Allah'ın âyeti olup yaratıcısının hikmet ve rahmetinin bilinmesi için yeterli olduğunu iddiâ ederler. Bunların durumu bir kitabın dış kapağına ve yüzüne bakıp içindeki ilim ve hikmeti bilmeyen kimselerin durumuna benzer. Evet bu kâinat Allah'ın Kemâl, Celâl ve Cemâlinden yayılan ilâhî san'at hârikalarıyla dolu bir kitaptır. Nitekim bu kitaba Allah Teâlâ şöylece işâret buyurmaktadır: «De ki denizler mürekkeb olsaydı, Rabbımın kelimeleri onlarla yazılsaydı, Rabbımın kelimeleri bitmeden denizler biterdi. Birkaç misli daha mürekkeb getirmiş olsaydık yine tükenirdi.» Ve yine Allah Teâlâ «Eğer yeryüzünde bulunan ağaçlar kalem, denizler de mürekkeb olsaydı sonra buna yedi deniz daha eklenseydi yine Allah'ın kelimeleri tükenmezdi.» buyurarak işâret etmiştir. Allah'ın yeryüzündeki kelimeleri şu ilâhî yaratıkların her biridir. Her yaratık dille söylenenden daha açık bir lisanla konuşur. Ancak kulağı olmayanlar bunu anlamazlar. İlim düşmanları ve ilâhî bilginin yalnızca nazarî tartışmalardan, mantıkî kıyâslardan öğrenilebileceğini söyleyenler; varlıktaki gerçek delilleri görmeyen ve bunu kavrayamayanlardır. Onların bu iddiâsı vehim değil, gerçek olsaydı ve Allah Teâlâ kitâb-ı mübîn'inde nazarî delilleri, fikrî hüccetleri devir ve tesessül gibi kelâmî ıstılâhları zikrederdi de; gökyüzü yeryüzü, gece, gündüz, felek, yağmur ve bunların hayat üzerindeki etkileri gibi konulardan bahsetmezdi. Halbuki Allah'ın iki çeşit kitabı vardır : Biri yaratılmış kitabıdır ki bu kâinattır. Diğeri indirilmiş kitabıdır ki bu Kur'an'dır. Biz her iki kitabı, ancak bize verilen bilginin sağladığı imkân ile öğrenebiliriz. Kim Allah'ın emrine itâat ederse o kurtulanlardandır, kim de Allah'ın emrinden yüzçevirirse o kaybedenlerdendir.» (Reşîd Rızâ, Tefsîr el-Menâr, II, 57 - 64)

Ülkemizin yetiştirdiği büyük tefsir bilgini Elmalılı merhûm ise şöyle diyor :

Akıl ve Îmân

Akıl; madeni kalb ve rûhda, şûası beyinde bulunan bir manevî ışıktır ki insan bununla duyumlanamayan şeyleri idrâk eder. Akletmek, sebebler ile müsebbebler, eser ile müessir arasındaki alâkayı, yani illiyet kanununu ve müessire veya müessirden esere veya bir müessirin iki eserinin birinden diğerine geçmektir. Mantık denilen bu geçişi sayesinde bir eser-i mahsûsdan, gayr-i mahsûs olan müessiri, yahud mahsûs bir eserden alâkadâr bulunduğu diğer bir eser, meselâ görülmeyen bir arının vızıltısından, henüz gayr-i mahsûs bulunan balı ve yeri keşf ve idrâk olunur. İşte böyle mahsûsdan gayr-i mahsûse intikâ e vesîle olan veya gayr-i mahsûs bir mânâyı bizzât ve bilbedâhe keşfeden idrâk âletine akıl adı verilir. Ve bu intikâlin başlıca üç nev'i vardır. Birincisi, cüz'îden cüz'îye, ferdden ferde intikâldir ki buna temsîl veya kıyâs-ı fıkhî denilir. (Deduction)... İkincisi, cüzî'den külliye, tekten bütüne veya vâhid-i nev'îden vahid-i cinsîye intikâldir ki buna istikrâ (induction) adı verilir. Küllî kaziyyelerin ve ilmî kuralların çoğunluğu hattâ umûmu bu metodla keşf edilegelmiştir. Bunda müşâhede ve tecrübenin ehemmiyeti büyüktür. Üçüncüsü, küllîden cüz' îye, vâhid-i cinsden vâhid-i nev'îye veya vâhid-i nev'îden vâhid-i ferdîye intikâldir ki buna da özel bir anlam ile istintâc veya kıyâs-ı Mantıkî veya sadece kıyâs ta'bîr olunur ki bütün ulûmun fiilî tatbikâtı bununla yapılır. İstikrâ işleminin sonucu bununla elde edilir. Ve ilmî metodların en kuvvetlisi budur. Çünkü bunda bir taraftan te'sîs, diğer taraftan te'kîd vardır.

Bütün ilimlerin ve fenlerin, her türlü beşerî gelişmelerin temeli illiyet kanununu iyi kavramak ve uygulamak sâyesinde akıl, bu âyetlerden bu metodlarla vücûd ve Allah'ın vahdâniyetini, şümûllü rahmetini zorunlu olarak anlar, keşfeder. Bu metodlardan birinde veya hepsinde yürüyen aklın da başlıca iki işleyiş şekli vardır. Birincisi ağır, tedrîcî ve zamânî olan teemmülî seyridir ki buna fikir adı verilir. Diğeri de bir lahzada, bir hamlede istenene ulaştıracak derecede serî olan ânî seyridir ki buna da hads (tahmîn) adı verilir. Hads de iki kısımdır: Birisi her birinde mevzûuna göre uzun müddet vâki olan tahsîl, tecrübe ve tatbikâttan meydana gelen i'tiyâd melekesidir ki kesbîdir. Nazarî, amelî tahsîl ve ilmî terbiye bu gâyeye ermek içindir. Buna aklı mesmû' da denilir. Diğeri doğrudan doğru fıtratta saklı ve sırf vehb-i ilâhî olan melekedir ki buna da kuvve-i kudsiye veya aklı matbû veya garîzî adı verilir. Bunda esâs itibâriyle sa'y ve kazancın hiç hükmü yoktur. Ve herkesin bu nevi hads ve akıldan az çok nasîbi vardır. Bu olmayınca mesmû' aklın hiç hükmü olmaz. Bunun sınırlaması imkânsız bir

çok mertebeleri vardır ki, bir basît zekâdan Enbiyâ akılları mertebelerine kadar gider. En yüksek mertebesine Akl-ı Evvel denilir ki mebde'den gâyeyi, gâyeden mebdei, evvelden âhırı âhırdan evveli kesin mükemmellik ile gören bu Akl-ı Evvelden âhırı âhırdan evveli kesin mükemmellik ile gören bu Akl-ı Evvel, Kelâm-ı ilâhî ve nur-u Muhammedîdir. Nitekim hadîs-i şerîfte : Allah'ın ilk yarattığı şey benim nûrumdur (اول ما خلق الله نورى), Allah'ın ilk yarattığı şey akıldır (اول ما خلق الله العقل), Allah'ın ilk yarattığı şey kalemdir (اول ما خلق الله القلم), buyurulmuştur. Akılların derecâtındaki ihtilâf akılların noksanlarından kaynaklanır. Yoksa esâs itıbâriyle akıllar için yol birdir, o da hak yoludur. Bizim illiyet prensibi, çelişmezlik prensibi gibi hakkı idrâke vesîle olan aslî sebepler hakkındaki bedihî idrâklerimiz Akl-ı Evvelin idrâkinin derinliğini gösteren birer hissemizdir. Biz bu sâyede her nevi ma'lûmâtı böyle bir bedâhet şeklinde idrâk eden Akl-ı Evvelin, mutlaka kudsi gücün kemâlini isbâta bir belge buluruz. Bizim nisbî ve cüz'î olan tahmîn gücümüzle Akl-ı Evvele böyle bir yaklaşmamız ve bu sâyede hakka ulaşmamız vardır. Bütün mertebeleriyle vehbî hads, kesbî olmadığı için bunda beşerî sa'y ve irâde âmil değil ise de bunda Allah'ın lutfuyla mâlik olduğumuz hissemiz nisbetinde aklî, fikrî ve bu konudaki uzun tecrübeden elde edilen itiyâdî hads melekesi kesbî olduğundan, Kur'an'ında Cenab-ı Hak umûm insanları bu yola hidâyet ve sevk için (لآيات لقوم يعقلون) buyurmuş ve akıl olmayınca doğrudan doğru hislerde te'sîr icrâ edecek olan mucizelerin büyük bir faydası olmıyacağını anlatmıştır. Kur'an'ın bu gibi âyetlerinde insanları idrâk ve istidlâl için mucizelerden çok küllî kategorilere sevk vardır. Ve bunun için Kur'an; mucizelerin en büyüğüdür. Fakat bundan bazılarının zannetmek istediği gibi peygamberlerin mucizelerinin imkânsızlığına ve Hâtem'ül-Enbiya Efendimizin maddî mucizeler göstermediğine ve göstermeyeceğine işâret gibi bir mânâ çıkarmaya kalkışmak da doğru değildir. Çünkü bu âyette özetlenen ve her biri aynı zamanda en büyük ve eşsiz harika olan eserler ve âyetleri açığa çıkaran erişilmez güç düşünüldüğü zaman, Safâ tepesinin altına çevirilmesi bu kavle göre hiç bir ehemiyeti haiz olamayacağı ve bir muhâl teşkîl edemiyeceği kolaylıkla anlaşılır. Binâenaleyh Cenâb-ı Hakk nüzûl sebebi nokta-i nazarından bu âyetle şunu da anlatmış oluyor ki; göklerin ve yerin yaratılışı ve yoktan varedilişi ve bunlar üzerinde zikrolunan eşsiz tasarrufların icrâsı gibi en büyük mucizeler ve sürekli olan bu mucizelerin idrâkinden hâsıl olacak faydaların yanında Safâ tepesinin altına çevirilmesi gibi muvakkat ve münferid bir hârika olayın istenmesi önemsiz bir şeydir. Bu büyük ve sürekli mucizeleri idrâk ve mütâlaa edenler ve bu mütâlaa ile Hâlık Teâlâ'nın kanunlarına vâkıf olup

uyanlar Safâ tepesini altın yapmak gibi bir arzuyu bilâhare kendileri bile gerçekleştirebilirler. Çünkü bu sayede yalnız Safâ'nın değil, bütün Mekke dağlarının altın ile döşenmesi bile mümkün olur. Allah Teâ.â bunun da yolunu yapmıştır. Yalnız metalurji kanunlarını iyice idrâk etmek bu istek için yeterlidir. Binâenaleyh Allah'tan ve Peygamberden; daha büyük, daha hayâtî, kudsî, küllî ve ebedî isteklerde bulunmak icâbeder.

Âyet; apaçık alâmet ve kat'î deliller karşısında ciddî olarak hiçbir söz söylenmek ihtimâli bulunmayan parlak mu'cize demektir ki Kur'an'ın âyetlerine âyet denilmesi de bu mânâ ile alâkadârdır. Demek ki Allah Teâlâ'nın iki nevi âyeti vardır. Birisi varlık kitabı ve yaratılıştaki fiilî işâretler, diğeri de indirilmiş kitabdaki kavlî âyetlerdir. Bunların ikisi de zât, sıfât ve ilâhî irâdenin hükümlerine delâlet ettiklerinden dolayı âyet adı verilmiştir. Bu iki kitabın ve bu iki nevi âyetler karşılıklı olarak yekdiğerlerinin dâll ve medlûlü, şerh ve tefsîridirler. Mârifetin kemâli; indirilmiş kitabın kavlî âyetlerini anladıktan sonra, onun kanunlarına, emirlerine, hükümlerine uyarak tarîk-ı müstakîmden râdıye ve mardiyye makâmlarını ihrâz ile bakâbillâha vâsıl olmaktır. İşte Kur'an'ın bu kavlî âyeti bize birçok fiilî âyetlerini özetleyip göstererek bu kâinât devletinin sınırsız ve sayılmaz ihtilâflarını sürekli i'cazkâr nizâm ile ibdâ' ve düzenleyip birleştiren Hâlık-ı Müdebbir'in ve akl ile akledilmiş, hariç ile zihnin intibâk noktasında kayyûm-ı kül olan vücûd-i vâhidini izhâr eyleyen Hak Teâlâ'nın Zât-ı ahadiyetine ve kudret ve rahmet-i şâmilesine ve binâenaleyh bütün insanlara ve kâffe-i mevcûdâta yeterli ve bol şerik ve nazîrden münezzeh bir ilâh olduğuna delâlet eden bir çok apaçık delilleri gayet vecîz ve vecîzliğiyle beraber gâyet basit ve açık sûrette cemedivermiştir ki bunda açıklanan ve açıklanmayan nice nice ilim ve fenlerin mevzu ve gayeleri vardır. Bunu en âdî ve en basît bir akıl duyar ve en yüksek akıllar bunda ebedî bir gâyeyi tedkîk ve müşâhede ederler. Ve binnetice hiçbir akıl bu karardan dışarı çıkamaz.

İşte Kur'an; en yüksek ilim ve fenlerin isteklerini bu veçhile kökünü alarak bütün havâss ve avâmın açıklıkla anlayacağı derecede basîtleıdirip öğretir. Vehm ve hayâlin şi'rî edebiyatında hiçbir hakîkate uymayan ve haksız yere ibdâ' nâmı verilen ve kuvve-i vâhimenin gelip geçici yalancı ânını okşayarak insanı bir an için ve bir daha tekerrür etmemek şartiyle çarpıp geçen boş müeddalarında bir zevkı tesellî aramağa alışmış olan rûhlar, Kur'an'ın bütün fıtrata ayna olan nazm-ı bedîinde i'cazkâr bir yükseklik duyamazlarsa bunun sebebini fıtrî zevklerinin ve akıllarının hevâilik içinde iflâs etmiş olmasında aramalıdırlar. Bu gibiler hakkı hep acı diye telâkki etmiş ve aklı hakka ulaşmak için bir âyet tanıyacak yerde onu hakkı redde ve ibtâl ile mağ-

lûb edebilecek gaddâr bir silâh gibi kullanmak isteyen zâlim müşriklerdir. (Elmalılı Muhammed Hamdi, Hak Dini Kur'an Dili, I, 566 - 570)

İlim ve Îmân

Seyyid Kutub ise âyeti ilim ve îmân noktasından şöyle değerlendiriyor :

Defalarca tekrârlanan şu manzaralarda, ne büyük fevkalâdelikler vardır. Kâinattaki manzaraları ilk gördüğü zaman gözler ve gönüller, ne helecâna kapılırlar... Fakat zaman zaman husûle gelen ünsiyet netîcesinde gözler ve gönüller, bu dehşetli manzaraya karşı garîbliğin, taaccübün ve heyecânın sarsıntılarından kurtulur.

İşte gökler ve yer... Şu uzak mesâfeler, bu kocaman cisimler, şu büyüleyici ufuklar ve meçhûl âlemler... Başları döndüren şu korkunç fezâdaki varlıkların, kâinat içinde yer alışlarındaki intizâm, o hareketlerindeki, düzenlilik... Bilinmezlik örtüsüne bürünmüş, insanoğluna çok az sır veren şu meçhûller âlemi... Şu gökler ve yeryüzü...

İnsanlığın tekâmül edip, ilmî araştırmalar yapması sonunda, kendisine Allah Teâlâ'nın nisbet dâhilinde bazı bilgiler bahşettiği yer ve gökler... Aslında insanoğluna hakîkî sırları, hakîkî uzaklıkları ve hakîkî hacimleri meçhûl olan âlemler...

Geceyle gündüzün yer değiştirmesi, aydınlıkla karanlığın birbirini takîb etmesi, şu doğuş ve batışları, şu fecir ve ğurûb... Bunların karşısında duygular ne kadar titremiş ve gönüller ne kadar sarsılmıştır. Hayretler hayretleri kovalamıştır. Nihayet insanoğlu, tekrârlanan bu korku ve dehşete alışmış ve heyecânını kaybetmiştir. Ancak bu dehşet ve heyecânı devâmlı olarak yaşayan mü'min kalbler müstesnâ... O, dehşet saçan bütün bu varlıklarda Allah Teâlâ'nın kudret ehlinin bulunduğunu, her an tefekkür eder. Ve her varlığın karşısında yeni yaratılmış gibi heyecân duyar.

İnsanlara faydalı olan şeyleri denizde akıtan (taşıyan) gemiler, şu azametli okyanusta, bir nokta sayılacak kadar küçücük geminin, bizleri yüklenip seyr etmesi yeni yeni duygulara sevk ediyor. İnsanı sonsuz bir maviliğin korkunç dalgaları arasında geminin, bir şu yana, bir bu yana salınarak yol alışı... Bunlar, ancak Allah'ın kudreti ve muhâfazası altında cereyân etmektedir. Şayet «bunu yapan tabiat kanunudur.» diyecek olursak bilelim ki, o kanunun sahibi de yine Hz. Allah' tır. O korkunç dalgaların arasında küçücük noktayı koruyup yürüten kuvvet, O'nun kuvvetidir.

Allah'ın semâdan indirip yeryüzünü ölümden sonra dirilttiği suda, yeryüzünde çeşitli canlılar yaymasında, rüzgârların değişik yönlerden estirilmesinde, gökle yer arasında müsahhar olan bulutta... Lutf-u

İlâhî ile canlanan, serpilen gücü ilân eden, cevheri gizli, künhü meçhûl şu hayat... Evet bu hayat nereden gelmektedir? Çekirdekte, yahut da tanede gizli... Ama o taneye ve çekirdeğe nereden geldi? Esâsı nedir? İlk kaynağı neresidir? Fıtratın insanoğluna ısrârla yücelttiği bu suâl karşısında kaçamaklı cevâb ile bir netice elde edilemez.

Ölülere hayat verme kudretine sahip bir yaradanın mevcûdiyetinden başka cevabı olmayan bu suâli, îmânsızlar hep bilmezlikten gelmeye çalışmışlardır. Ve uzun müddet insanlara kendilerinin de —hâşâ Allah'a muhtâç olmadan— hayat verebilme yolunda oldukları vehmini yaymaya çalışmışlardır. Sonunda bakıyorsunuz ki onlar da küfür, inkâr ve ilhâddan ellerini silkerek, ister istemez gerçeği ikrâr etmek mecbûriyetinde kalıyorlar : Hayatı yaratmanın imkânsız olduğunu söylüyorlar. İşte bu gün hayat mevzûunda bu gerçeği söylemek mecbûriyetinde kalanlardan biri de, Rusya'nın en büyük bilgini geçinen bir münkirdir. Daha önce, tekâmül nazariyesinin sahibi olan Darwin de bu suâle cevap vermek için çırpınmıştı...

Sonra, bir yandan öbür yana akıp giden şu rüzgârlar, gökle yer arasındaki rahmet yüklü bulutlar ve Hak Teâlâ'nın mevcûdâtta gizlediği esrârengiz kanunlara boyun eğen şu muammâlar... Şüphesiz ki bulutların meydana gelişi ve rüzgârların esişi hakkında, birtakım nazariyeler ileri sürmekle iş bitmez. Gerçekten bütün bu sırlar, sebeplerin gerisindeki o gizli sırdır... Kâinatın bu durum bu nisbet ve bu tabîatla yaratılmış olması sırrı. Hayatın doğması ve gelişmesi için yerine göre rüzgâr, bulut, yağmur ve toprak gibi sebepleri ihtivâ eden bu hilkat sırrı... Bilinenleri binleri aşan bu tevâfuklar... Şartlardan bir tanesi eksik olsa, hayatın yok olacağı ve tabiî seyrini kaybedeceği bu tevâfuklar... Allah'ın irâde ve ihtiyârına uygun, aynı zamanda tedbîr ve rahmetine muvâfık olan ince sır...

«Şüphesiz ki akıllıca düşünen bir kavm için, nice âyetler vardır.»

Evet, insanoğlu aklını gaflet ve alışkanlık hamâkatından sıyırıp, kâinatı; her an yenilenen bir hisle, ileri bir görüşle, ve îmân nûruyla nurlanmış bir kalble seyredebilse... Ve şu âlemi ilk gelen bir yolcu gibi gezebilse... Gözünü her parıltıya dikebilse... Kulağını her sese verebilse. Hislerini her harekete celbedebilse... Bıkmadan, her an gözüne, kulağına ve gönlüne ilişen bu muammâlarla varlığı titreyebilse... Bu hassâsiyet. Bu kemâl. İşte îmânın bahşettiği şey: Açılmak... Şuûrlanmak... Güzelliği, kemâli ve insicâmı takdîr edebilmek... Şüphesiz ki îmân, kâinata yeni bir bakışı, güzelliği, yeniden idrâk edişi ve geceli gündüzlü Allah'ın san'atından meydana gelen neş'e ve âhenk içerisinde yaşamayı bahşeder. (Seyyid Kutub, Fî Zılâl'il-Kur'an, I, 317 - 319)

———oOo———

وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَتَّخِذُ مِنْ دُونِ اللَّهِ أَندَادًا يُحِبُّونَهُمْ كَحُبِّ اللَّهِ ۖ وَالَّذِينَ آمَنُوا أَشَدُّ حُبًّا
لِّلَّهِ ۗ وَلَوْ يَرَى الَّذِينَ ظَلَمُوا إِذْ يَرَوْنَ الْعَذَابَ أَنَّ الْقُوَّةَ لِلَّهِ جَمِيعًا وَأَنَّ اللَّهَ شَدِيدُ
الْعَذَابِ ﴿١٦٥﴾ إِذْ تَبَرَّأَ الَّذِينَ اتُّبِعُوا مِنَ الَّذِينَ اتَّبَعُوا وَرَأَوُا الْعَذَابَ وَتَقَطَّعَتْ بِهِمُ
الْأَسْبَابُ ﴿١٦٦﴾ وَقَالَ الَّذِينَ اتَّبَعُوا لَوْ أَنَّ لَنَا كَرَّةً فَنَتَبَرَّأَ مِنْهُمْ كَمَا تَبَرَّءُوا مِنَّا ۗ كَذَٰلِكَ
يُرِيهِمُ اللَّهُ أَعْمَالَهُمْ حَسَرَاتٍ عَلَيْهِمْ ۖ وَمَا هُم بِخَارِجِينَ مِنَ النَّارِ ﴿١٦٧﴾

165 — İnsanlardan kimi de Allah'dan başkasını O'na emsâl edinir, Allah'ı sever gibi onları severler. İmân edenlerin, Allah sevgisi ise, daha fazladır. Zulmedenler azâbı görecekleri zaman; bütün kuvvetin Allah'a âit olduğunu ve Allah'ın pek çetin azâbı bulunduğunu keşki bilselerdi.

166 — O zaman uyulanlar, uyanlardan uzaklaşmış ve azâbı görmüş oldular. Aralarındaki bütün bağlar kopmuştur.

167 — Uyanlar dediler ki: Bizim için (dünyaya) bir dönüş olsaydı da (şimdi) bizden uzaklaştıkları gibi, biz de onlardan uzaklaşsaydık. Böylece onların bütün yaptıklarını Allah hasretler halinde kendilerine gösterecektir ve onlar ateşten çıkacak değildirler.

Allah'a Şirk Koşanlar

Allah Teâlâ dünyada kendisine şirk koşanların halini anlatıyor. Ve âhiret yurdunda başlarına gelecekleri bildiriyor. Onlar Allah'a eşler ve ortaklar koşmuşlardır. Allah'ı sevdikleri gibi onları da seviyorlar. Halbuki Allah'tan başka ilâh yoktur. O'nun zıddı, şerîki ve nazîri yoktur. Buhârî ve Müslim'in Sahih'inde Abdullah İbn Mes'ûd'dan vârid olur ki; O, ben ey Allah'ın Rasûlü günâhların en büyüğü hangisidir? dedim. Rasûlullah; Allah'a seni yarattığı halde şirk koşmandır, buyurdu demiştir.

«İmân edenlerin Allah sevgisi ise daha fazladır.» Onlar Allah'ı tam olarak bildikleri, O'na saygı duydukları, O'nu birleyip sevdikleri için

hiçbir şeyi O'na ortak koşmazlar. Yalnızca O'na ibâdet eder, tevekkül eder ve her işlerinde O'na sığınırlar. Sonra Allah Teâlâ kendi nefislerine zulmeden müşrikleri tehdîd ederek buyuruyor ki: «Zulmedenler azâbı görecekleri zaman, bütün kuvvetin Allah'a âit olduğunu ve Allah'ın pek çetin azâbı bulunduğunu keşki bilselerdi.» Bazıları derler ki; sözün takdîri şöyledir : Eğer küfredenler azâbı gözleriyle görselerdi, o zaman bütün kuvvetin Allah'a âit olduğunu bilirlerdi. Bütün hükmün tek başına ve eşi bulunmaksızın Allah'a ait olduğunu, her şeyin O'nun etkisi, üstünlüğü, saltanatı ve hâkmiyeti altında bulunduğunu anlarlardı. Ve Allah'ın azâbının şiddetli olduğunu da bilirlerdi. Nitekim bir başka âyet-i kerîme'de şöyle buyuruluyor : «O gün hiç kimse Allah'ın azâb ettiği gibi azâb edemez. Hiç kimse O'nun vurduğu bağ gibisini bağlayamaz.» (Fecr, 25-26) Allah Teâlâ buyuruyor ki; onlar gözleriyle görecekleri şeyi bilmiş olsalardı, şirkleri ve küfürleri yüzünden başlarına gelecek fecî, kötü ve baş döndürücü hali görmüş olsalardı, bulundukları sapıklıktan vazgeçerlerdi.

Sonra putlara inanıp, Allah'ı inkâr edişlerini bildirerek, kendisine tâbi olanlarla, tâbi olunanların birbirinden uzaklaşacaklarını haber veriyor : «O zaman uyulanlar, uyanlardan uzaklaşmış ve azâbı görmüş oldular.» Dünya diyârında ibâdet ettiklerini sandıkları melekler, onlardan uzaklaşarak derler ki; biz sana sığındık, onlar bize ibâdet etmezlerdi. Tesbîh ederiz Seni. Sensin bizim dostumuz. Hayır onlar cinlere ibâdet ederlerdi. Çoğunluğu buna inanırlardı. Cinler de onlardan uzaklaşarak kendilerine ibâdet ettiklerini kabul etmezler. Nitekim Allah Teâlâ onlar hakkında bir başka âyette şöyle buyuruyor : «Allah'ı bırakıp da kıyâmet gününe kadar cevap veremeyecek şeylere yalvarandan daha sapık kimdir? Halbuki yalvardıkları şeyler onların yalvarışlarından habersizdirler. Fakat insanlar haşr edildiklerinde onlara düşman olurlar. Ve onların tapınmalarını inkâr ederler.» (Ahkâf, 5 - 6)

Bir başka âyet-i kerîme'de ise şöyle buyuruyor : «Onlar kendilerine kuvvet kazandırsın diye Allah'ı bırakarak tanrılar edindiler. Hayır, tanrıları kendilerinin ibâdetlerini inkâr edeceklerdir ve onların aleyhine döneceklerdir.» (Meryem, 81 - 82) Hz. İbrâhîm'in kavmine söylediklerini de Allah Teâlâ şöyle ifâde ediyor : «İbrâhîm şöyle demişti : «Dünya hayatında Allah'ı bırakıp aranızda putları mahabbet vesîlesi kıldınız. Sonra kıyâmet günü birbirinize küfreder ve karşılıklı la'net okursunuz. Varacağınız yer ateştir, yardımcılarınız da yoktur.» (Ankebût, 25) Bir başka âyeti- kerîme'de ise şöyle buyuruyor : «Büyüklük taslayanları bir görseydin. Hani zâlimler Rablerinin huzûrunda dikilmişler, bir kısmı bir kısmına söz atıyordu. Güçsüz sayılanlar büyüklük taslayanlara diyorlardı ki : Siz olmasaydınız biz muhakkak inananlar olurduk. Güçlü sayılanlar da, güçsüz sayılanlara, geldikten sonra hidâyetten sizi

biz mi alıkoyduk? Hayır siz, mücrimler oldunuz. Güçsüz sayılanlar da büyüklük taslayanlara dediler ki : Hayır gece ve gündüzün işiniz hilekârlıktı. Hani siz bizim Allah'a küfretmemizi ve ona eş'ler koşmamızı emrediyordunuz. Azâbı gördüklerinde, ettiklerinden dolayı içleri yandı. Ve küfretmiş olanların boyunlarına demir halkalar vurduk. Yapmakta olduklarından başkasıyla cezâlandırılmazlar.» (Sebe', 31 - 32) Bir başka âyet-i kerime'de de şöyle buyurulur : «İş olup bitince şeytân; doğrusu Allah size gerçeği söz vermişti. Ben de size söz verdim ama sonra caydım. Esâsen sizi zorlayacak bir nüfûzum yoktu. Sadece çağırdım, siz de geldiniz. O halde beni değil, kendinizi yerin. Artık ben sizi kurtaramam, siz de beni kurtaramazsınız. Beni Allah'a ortak koşmanızı daha önce kabul etmemiştim. Doğrusu zâlimlere can yakan bir azâb vardır.» der. (İbrâhîm, 22)

«Ve azâbı görmüş oldular. Aralarındaki bütün bağlar kopmuştur.» Allah'ın azâbını gördüklerinde; bütün ipler ve bağlar kopmuş, kurtuluş vâsıtaları kalmamıştır. Ateşten döndürecek veya alıkoyacak hiçbir şey yoktur. Atâ, İbn Abbâs'tan naklen der ki; buradaki bağlardan maksad, dostluktur. Mücâhid de İbn Ebu Necîh'den nakledilen rivâyette böyle demiştir.

«Uyanlar dediler ki; bizim için dünyada bir dönüş olsaydı da şimdi bizden uzaklaştıkları gibi biz de onlardan uzaklaşsaydık » Keşki dünyaya bir kere daha dönseydik de bunlardan ve bunlara ibâdetten uzaklaşsaydık. Onlara iltifât etmeseydik, yalnız ve yalnız Allah'a ibâdet etseydik, derler. Ne var ki onlar bu sözlerinde yalan söylemektedirler. Çünkü tekrâr dünyaya döndürülmüş olsalardı, yasaklandıkları şeyleri yine yaparlardı. Bunun için Allah Teâlâ «Böylece onların bütün yaptıklarını Allah hasretler halinde kendilerine gösterecektir ve onlar ateşten çıkacak değildirler.» buyuruyor. Nitekim bir başka âyet-i kerime de işte şöyle buyurur : «Yaptıkları her işi ele alır, onu darmadağın ederiz.» (Furkân, 23) Bir başka âyet-i kerîme'de ise şöyle buyuruyor : «Rablarını inkâr edenlerin işleri fırtınalı bir günde rüzgârın şiddetle savurduğu küle benzer. Yaptıklarından hiçbir şey elde edemezler. İşte bu, derin sapıklıktır.» (İbrâhîm, 18) Bir diğer âyet-i kerîme'de ise şöyle buyuruyor : «Küfredenlerin işleri engin çöllerdeki serâb gibidir. Susayan kimse onu su zanneder. Fakat oraya geldiğinde hiçbir şey bulamaz. Orada Allah'ı bulur. Ve Allah orda hesabını görür. Allah hesâbı çabuk görendir.» (Nûr, 39) İşte bunun için Hakk Teâlâ Hazretleri bu âyette «Ve onlar ateşten çıkacak değildirler» buyurmaktadır.

İ Z Â H I

Ulûhiyyet ve ubûdiyyet mevzûunu ele alan Elmalılı şu bilgileri veriyor :

Ulûhiyyet ve Ubûdiyyet

Bu âyet bize gösteriyor ki; ûlûhiyetin anlamında son derece sevgi esâstır. Ve ma'bûd, en yüksek sevgilidir. Böyle son derece sevilen şeyler ne olursa olsun, ma'bûd ittihaz edilmiş olur. Mahabbetin hükmü ise itâattır. Ve bunun için ma'bûd son derece itâat edilendir. Ve her insanın davranışında hareketin başlangıcı onun ma'bûdudur. İnsanlar tarafından böyle muhabbet ile ma'bûd payesi verilen putlar o kadar çeşitlidir ki bir taş, bir maden parçasından, bir ot, bir ağaçtan tut da gök cisimlerine, rûhlara, meleklere kadar çıkar. Maamafih (يحبونهم) de akıllılara râci olan (هم) zamîri bunların bilhassa akıllılar (kısmını tasrîh etmektedir. Buna binâendir ki müfesîrin-i kirâm bu (انداد) «Allah'a ma'siyette itâat ettikleri efendileri, reisleri, büyükleri» diye beyân etmişlerdir. Bu zamîrin tağlîb sûretiyle sâir putlara da teşmîli takdîrinde bile bu mânâ zâhirdir. Filvâki servet ve sâmân, haşmet ve kuvvet, makâm ve ikbâl, hüsn ve cemâl gibi her hangi bir ümide sebep addedilen dilberler, kahramanlar, hükümdarlar gibi insanları Allah gibi seven ve onlar uğrunda herşeyi göze alan nice kimseler vardır ki, bu şirk noktasının putperestlik esâsını, beşeriyetin en büyük yarasını teşkil eder. Yunan, Roma, Avrupa medeniyet ve edebiyatında böyle mahabbet ma'bûdlarının haddi hesâbı yoktur. Bu his, zamanına göre türlü türlü şekillerde zuhûr eder. Hıristiyanlık da bu rûh ile doludur. Hele Avrupa rûhunda, Avrupa edebiyatında bu nevi şirk o kadar ileri gitmiştir ki, her eline kalem alan ve herhangi bir şiir söylemek isteyen kimse mahbûbuna ilâh pâyesini vermeyi ve en ufacık bir işi medh için hemen yaratmak kudretini isnâd edivermeyi, bir hüner, bir şeref addeder. Yeryüzündeki beşerî tartışmalar bütün bu muhtelif ve çelişik ma'bûdların mücâdeleleri yüzündendir. Bu tartışma ve ihtilâf, her birinin arkasındaki binlerce taraftârlar tarafından körüklenir ve beşeriyet günden güne ahlâkî sukûta sürüklenir. İlimlerin, fenlerin, san'atların terakkîsi buna çâre bulamaz, bil'akis hepsi bu şirk ocağını yakmak için gaz ve benzin yerine kullanılır. Bunlar hakîkatte ne Allah tanır, ne peygamber. Her birinin gönlünde zaman zaman bir veya birkaç mahlûk yer tutmuştur. Onları Allah gibi severler, ve onlara ma'bûd muâmelesi yaparlar, onlara itâat etmek için Allah'a isyân ederler, (يحبونهم كحب الله) kavli bütün bunları tasvîr eder. Ve burada evliyâ ve enbiyâyı ma'bûd derecesine çıkaranlar da dâhildir. Bunun için Allah'ın evliyâsı, enbiyâsı, melekleri gibi sevgili kullarını severken nazm-ı celîlin mazmûnunu iyi düşünmeli, mahabbetlerini Allah mahabbeti derecesine vardırmaktan kaçınılmalıdır. Zira Allah için sevmekle, Allah'ı sever gibi sevmek arasındaki farkı bilmek lâzımgelir. Allah'ı sevenler Allah'ın yolunda giden sevgili kullarını da severler, lâkin

Allah gibi değil, Allah için severler ve bu sevgi ile Allah yolunda onlara ittibâ ederler. (قل ان كنتم تحبون الله فاتبعونى يحببكم الله) Binaenaleyh Allah'ın sevdiği kullarını sevmek ve onlara ittibâ etmek günah ve şirk değildir, bil'akis Allah sevgisine delil olur. Fakat bu mahabbet hiçbir zaman Allah mahabbeti gibi olmamalı, yani hıristiyanların Hz. İsâ hakkında yaptıkları gibi onları ma'bûd derecesine çıkaracak bir tapınma şeklini almamalıdır. Bunun en güzel misalini müslümanlığın, anahtarı îmân olan kelime-i şehâdetinde ve ibadetlerinin başı olan namazında buluruz. Bir müslüman (اشهد ان لا اله الا الله و اشهد ان محمدا عبده و رسوله) derken Allah'tan mâadâ bütün ma'bûdların hepsini redd ve inkâr eder de bu kalbi pâk ile Peygamberi, Hz. Muhammed'in ona kulluk ve risaletle izâfetini tasdîk ve Allah için bu hakka şehâdet eder ki bu şehâdette Allah'tan sonra Peygambere bir ilân-ı mahabbet vardır ve îmân bu mahabbetle tamâm olur. Fakat Allah sevgisi, Allah'ın birliği ulûhiyet ile ve bunun yanında Hz. Muhammedin sevgisi Allah'a kulluğu ve risâleti sebebiyledir. İşte Allah için mahabbetin en büyük nümûnesi. (...) Kezâ namazda Allah'dan mâadâsını cüz'i bir şekilde de olsa niyete karıştırmak küfürdür. Ve namazı bozar. Namazda Peygamberden ve Allah'ın sâlih kullarından hiçbir şey istenmez, nihâyet tahiyyâtta onlar hesabına da Allah'tan selâm salavât, rahmet ve bereket niyâz edilir ki bu duâda, Resûlullah'a ve sâlih kullara elbette mahabbetin izhârı mevcûttur. Lâkin namaz kılan huzûr-u ilâhîde onlardan bir şey istemek mevkiinde değil, onlara da derecelerinin artması için rahmeti ilâhiyeyi isteyivermek; hayatında onlara ikrâm etmek mevkiinde bulunacaktır. Ve müslüman bütün ömründe bu hattı hareketi davranış esâsı addedecektir. Buna mukâbil, evliyâ ve enbiyâyı veya rûhları veya melekleri müşriklerin aracı ma'bûdları gibi tanrılık payesi vererek sevmek, onları severken Allah'ı ve Allah'ın emirlerini unutmak, onlar nâmına kurbânlar, âyînler yapmak, onların isimlerini (بسم الله) gibi işlerin başlangıcı kabul etmek (يحبونهم كحب الله) âyetine göre bir şirk ve küfür olduğunda şüphe yoktur. Ve böyle yapmak onlardan uzaklaşmaktır, çünkü onlar ancak Allah'ı sevmişlerdir. Maatteessüf müslümanlık nâmına da böyle bâtıl bir mahabbet inancına tutulan ve bununla dindârlık yapıyoruz zanneden bir takım gaflet erbâbı da zuhûr etmiştir. Bunlar çoğunlukla din ilminin iyi tahsîl edilmediği ve dînî mâlûmâtın esâsı bilinmeden ağızdan ağıza bir efsâne gibi dolaştırdığı câhiliyet devirlerinde, câhiliyet mıntıkalarında zuhûr edegelmiştir. Çünkü kulluk hissi insanlarda fıtrî olduğundan dolayı hakîkî ve mütekâmil din ilmi sönünce, insanlar ilk câhiliyet devrindeki efsânelerle gönlüne doğan garîb hevesleri içinde tapınmaya çalışır. Hurâfeler ile boğulur gider. Ölü veya diri, canlı veya cansız putlara bağlanır. Ma-

mafih bu dalâletin felsefî metod ile ilm ve marifet nâmı altında yayılan kısmı da yok değildir. Ve elbette bu daha mühimdir. Burada tanrı tanımayan (ateizm) felsefelerinden bahse lüzum görmüyoruz. En derin cehâlete müsâvî ve hattâ daha beter olan ateizmin şenâati ihtârdan müstağnî olduğu gibi ilmî ve felsefî bakımdan değeri de yoktur. Fakat felsefe-i ilâhiye ve vahdet-i vücûd nâmı altında gizlenen bir ateizm felsefesi vardır ki; din ve ahlâk nâmına ilmî ve hikemi şekilde en büyük zarar bundan neş'et edegelmiştir. Ve her nerede bir şirk varsa, bununla az çok bir alâkası vardır. Evvelâ şunu kayd edelim ki (وإلهكم إله واحد لا إله إلا هو) âyetinde de sarîh olduğu üzere İslâm'da emrolunan umûmî îmân konusu (لا إله إلا الله) tevhîd, yani tevhid-i ulûhiyyettir, (لا موجود إلا هو) diye ifade edilen tevhid-i vücûd değildir. Bu olsa olsa ma'rifet yolunda merhaleleri kat'etmiş havâss için mevzûu bahs olabilir. Ve bizim nazarımızda tevhid-i vücûd genellikle münker değil, belki keşfen müsbettir. Lâkin «Allah'tan başka mevcûd yoktur» demekle «her mevcud Allah'dır» demek arasında pek büyük fark vardır. Evvelkisi sâf tevhîd olabilir. Lâkin ikincisi sâf şirktir. «Allah'tan başka mevcûd yoktur» denildiği zaman, mâsivâya isnâd edilen vücûdun hakîkî olmayıp hayâlî, vehmî, şuûrda yansıyan gölge bir durum olduğu ve hakîkî vücûdun ancak Allah'a tahsis edilmiş bulunduğu ikrâr ve âlemin kendiliğinden ve kendisi için hakîkî vücûdu nefyedilmiş olur ki bu vahdet-i vücûddur. Çünkü keşfen sâbit olduğu üzere biz âlem nâmına ne biliyorsak hepsi duyularımız, hayâlimiz, zihni şekiller ve rûhî intibâlarımızdan ibârettir. Bunları a'yân tasavvur etmemiz ve buna bağlı olarak hak diye bilmemiz zâtında vâhid-i ekmel olan Hak mefhûmunun ezelen ve ebeden tahakkukunu tasdîk sâyesinde mümkün olabilir ki bunu Fâtiha'da izâh etmiş idik. Binâenaleyh vahdet-i vücûd, tevhîd-i vücûdîsi, eşbâh-ı âlemin zıllî ve hayalî olduğunu görmek ve onları silip mâverâsındaki hakk-ı vahidin vücûduna îmân eylemek ile mümkün olur. Nitekim, «Allah'tan başka İlâh yok» dediğimiz zaman da bir takım putların, bir çok kimseler tarafından ma'bûd ittihâz edildiğini inkâr etmiş olmuyoruz da bunların hakk olmadıklarını i'lân ve ancak bir Allâh'ı isbât ve kabul etmiş oluyoruz, lâkin «Her mevcud Allah'dır» denildiği zaman vücûdda hakîkî bir çokluk kabul edilmiş ve hepsinin Allah olduğu iddiâ edilmiş oluyor ki bunda tevhîd yok, bil'akis Allah'ı çoğaltma ile şirk vardır. Bu bir vahdet-i vücûd değil, ittihad-ı vücûd veya hülûl nazariyesidir veyahut Allah'ı inkâr ile ancak âlemi isbâttır, «bir»e «her» demektir. Şerîki olmayan Allah'a sonsuz ortaklar varsaymaktır. Buna en ziyade «Panteizm», «İttihad-ı ilâhiyyet» denilir ki bu nazariyede Allah ve vücûd hakîkaten her şey ile müttehiddir veya her şeyin içine hülûl etmiştir. Hâşâ Ali İlâh, Veli ilâh, Fir'avn ilâh, Nemrûd ilâh v.s... herşey ilâhdır. Bunda isbat-ı âlem ve nefyi sâni var-

dır. İşte bir takım câhiller veya mülhidler ilâhî hikmet nâmiyle muhâl olan bu ittihâd veya hülûl veya ateizm nazariyesini vahdet-i vücûd ve mahz-ı tevhîd diye ele alarak (لا اله الا هو) demek (لا موجود الا هو) demek olduğunda ısrâr eder ve bunu da «her mevcud O'dur» mânâsiyle tefsîr eyler ve hattâ toplam yekûn ile toplam teki tefrîk etmiyerek (همه اوست) derler. Her şeyin ötesinde Allah'ı görecek yerde, her şeyde ve hattâ her şeyi Allah görmek isterler. هو الاول والاخر والظاهر والباطن) âyetinin beyân ettiği cem' mertebesini fark mertebesinde ayrı ayrı söyler ve bu sûretle kendini Allah görmek ve göstermek için kâmil insanları bizzât Allah gibi gösterirler. Artık erenler, evliyâlar, bir ilâhlar cemâatı manzarasında tahayyül olunur. Halbuki bu nazariyenin esâsına göre şeytânların velîlerden, kâfirlerin mü'minlerden farkı kalmamak lâzımgelir. Çünkü her mevcûd o sayılır. İşte (ومن الناس من يتخذ من دون الله اندادا يحبونهم كحب الله) âyeti kerimesi bilhassa bunları da redd ve ibtâl içindir. Zaten İsâ'ya Allah veya tanrının oğlu denilmesi de Mısır'dan, Hind'den, Yunan'dan, Roma'dan gelen bu ittihâd nazariyesinin bir dalıdır. Bu ifrat ve telbîsten kaçınmak için nihâyet İslâm âleminde Hanbelî'ler içinden Vehhabî mezhebi zuhûr etmiş ve bu mezhep Allah'dan mâadâ her kim olursa olsun ona izhâr-ı hürmet ve muhabbet etmenin şirk olduğunu ilân eylemiş ve buna binâen kendilerine hürmet etmeyi bile şirk telakkî etmiştir. Bu hürmet ve mahabbet (يحبونهم كحب الله) mazmûnuna dayanak olacak derecede olursa bizim dahi buna şirk nazariyle baktığımızda şüphe yok ise de, bundan genellikle hürmet ve mahabbetin inkârı mânâsını çıkarmak ve mü'minlerin kalbinden enbiyânın ve sâlih kulların mahabbetlerini atmağa çalışmak da bir ifrât ve ilâhî mahabbetle uyuşturulması kâbil olmayan tehlikeli bir durum olduğundan şüphe etmeyiz. Sünnet olan şekilde kabir ziyâret etmek, ölülere Allah rızâsı için hürmet etmek, ölülerin hak olan eserlerinden, fikirlerinden istifâde etmek, rûhlarını hayr ile yâd ederek şâd etmek ve onlar için Allah'a duâ etmek ve bu duâ ile feyz kazanmak onları Allah sever gibi sevmek değil, Allah için Allah'ın kullarını ve mahlûklarını sevmek olduğu âşikârdır. Özellikle kabir ziyareti öleni yâd demektir. (اكثروا ذكر هادم اللذات) hadis-i şerîfi mucibince ölüyü anmak meşrû olduğu gibi kabir sahibinin fânîliğini de gözleyerek tasdik demektir. Ve kabir ziyâretinin Allah ziyâreti ne benzetmekte Allah için hâşâ kabir tevehhümüne cevâz vermek gibi bir küfür şâibesi vardır, bir de (يحبونهم كحب الله) mazmûn-i celîli ölü ile diriyi tefrîk etmemiş ve belki ölülerden ziyâde dirilere işâret etmiştir. Binâenaleyh ölülere ve kabirlere hürmet ve mahabbeti mutlak olarak kesmek istiyenler daha evvel bütün dirilerle alâkayı kesmek, meşrû

veya gayri meşrû hiç bir emîre hürmet etmemek icâb edecektir. O halde İslâm büyüklerinin kabirlerini yıkan ve ziyâretlerini men'eden Vehhabîlerin berhayat olan emîrlerine dahi aslâ muhabbet ve hürmet etmemeleri, ziyâret ve ta'zîm eylememeleri icâbeder. (Elmalılı M. Hamdi Yazır, Hak Dini Kur'an Dili, I, 572 - 578)

—oOo—

يَا أَيُّهَا النَّاسُ كُلُوا مِمَّا فِي الْأَرْضِ حَلَالًا طَيِّبًا وَلَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ إِنَّهُ لَكُمْ
عَدُوٌّ مُبِينٌ ﴿١٦٨﴾ إِنَّمَا يَأْمُرُكُمْ بِالسُّوءِ وَالْفَحْشَاءِ وَأَنْ تَقُولُوا عَلَى اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ ﴿١٦٩﴾

168 — Ey insanlar, yeryüzünde bulunan helâl ve temiz şeylerden yeyin. Şeytânın adımlarına uymayın. Şüphesiz ki o, sizin için apaçık bir düşmandır.

169 — O; size yalnız kötülüğü, hayâsızlığı ve Allah'a karşı bilmeyeceğiniz şeyi söylemenizi emreder.

Helâl Rızık

Allah Teâlâ; kendisinden başka ilâh bulunmadığını, yaratıcılıkta eşsiz ve bağımsız olduğunu belirttikten sonra, bütün yaratıkların rızkını kendisinin verdiğini açıklamaya başlıyor. Kullarına lutfu sadedinde; insanların yeryüzünden elde ettikleri her şeyi helâl kıldığını ve temiz olarak belirtildiği takdîrde yemelerinin mübâh olduğunu anlatıyor. Bu yiyecekler; kendilerinden güzel, temiz iseler, kafalara ve bedenlere zararları yoksa onları yemeyi Allah mübâh kılmıştır. Ancak şeytânın adımlarına uymak yasaklanmıştır. Şeytânın adımları; onun sapıklıkları ve câhiliyet devrinde Bahîre, Sâibe, Vasîlye, vb. şeyleri kendilerine hoş gösterip yasaklamasıdır. Nitekim Müslim'in Sahîh'inde İyâz'dan nakledilir ki; Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur : Allah Teâlâ buyurur ki; Benim kullarıma lutfettiğim her şey onlar için helâldir. Ben kullarımı hanîfler olarak yarattım. Ama şeytânlar gelip onları sapıklığa götürdüler ve Benim onlara helâl kıldığım şeyleri kendilerine harâm kıldılar. Hâfız Ebu Bekr İbn Merdûyeh der ki; Bize Süleymân İbn Ahmed... Abdullah İbn Abbâs'tan nakletti ki, o şöyle demiş : Rasûlullah (s.a.) ın huzûrunda «Ey insanlar yeryüzünde bulunan helâl ve temiz şeylerden yeyin...» âyeti okunduğunda, Sa'd İbn Ebu Vakkâs ayağa kalkarak dedi ki; ey Allah'ın Rasûlü benim için

Allah'a duâ et de duâsı kabul edilenlerden olayım. Rasûlullah (s.a.) buyurdu ki; ey Sa'd, yiyeceğini güzelleştir, duâsı kabul edilenlerden olursun. Muhammed'in nefsi yed-i kudretinde olan Allah'a yemîn ederim ki, kişi karnına harâm lokmayı atınca onun duâsı kırk gün kabul olunmaz. Ve hangi kulun eti harâm ve faizden oluşursa onun için cehennem daha uygundur.

«Şüphesiz ki o sizin için apaçık bir düşmandır.» Bu âyet şeytândan nefret ettirip, sakındırmaktadır. Nitekim bir başka âyet-i kerîme' de Allah Teâlâ şöyle buyurur : «Doğrusu şeytân sizin için düşmandır. Siz de onu düşman edinin. O taraftârlarını ancak cehennem ashâbından olmaları için da'vet eder.» Bir başka âyet-i kerîme'de ise şöyle buyurur : «Onu ve soyundan gelenleri benden ayrı olarak dostlar mı ediniyorsunuz? Halbuki o sizin düşmanınızdır.»

Katâde ve Süddî «Şeytanın adımlarına uymayın» âyeti konusunda derler ki; Allah'a her isyân «şeytânın adımlarından»dır. İkrime ise, şeytânın aldatmacalarıdır, diye tefsîr eder. Mücâhid, şeytânın adımının; şeytanın yanlışları olduğunu söyler. Ebu Miclez ise bunların günâh adaklar olduğunu belirtir. Şa'bî de der ki; adamın biri oğlunu kurban etmeyi adadı. Mesrûk ona koyun kesmesi için fetvâ verdi ve «bu yaptığın şeytânın adımlarındandır» dedi. Ebu Duhâ, Mesrûk'tan nakleder ki; Abdullah İbn Mes'ûd'a yeşillik ve tuz getirildi, o da bunları yiyordu. Adamın biri topluluktan ayrıldı. İbn Mes'ûd arkadaşınıza da verin dedi. O, istemem deyince, oruç musun? diye sordu. Adam, hayır dedi. Abdullah İbn Mes'ûd neden yemezsin öyleyse? dedi. Adam, ben yeşillik yemeyi ebediyyen kendime yasakladım, dedi. Abdullah İbn Mes'ûd bu şeytânın adımlarındandır. Onu ye ve yemînine keffâret ver, dedi. Bunu İbn Ebu Hâtim de rivâyet eder ve der ki; bana babam... Ebu Râfi'den nakletti ki; o şöyle demiş : Bir gün eşim bana kızdı ve dedi ki : O, bir gün Yahûdî, birgün Hıristiyandır, bütün köleleri de hürdür. Ben Abdullah İbn Ömer'e geldim ve durumu anlattım. O, bunlar şeytânın adımlarındandır, dedi. Zeyneb Bint Ümmü Seleme de aynı şekilde söyledi. Zeyneb, zamanında Medîne kadınlarının en bilginiydi. Âsım ve İbn Ömer'e geldim onlara sordum. Onlar da aynı şeyi söylediler. Abd İbn Humeyd... İbn Abbâs'ın şöyle dediğini nakleder : Kızgınlık anındaki yemîn veya adak şeytânın adımlarındandır. Onun keffâreti yemîn keffâretidir. «O size yalnız kötülüğü, hayâsızlığı ve Allah'a karşı bilmeyeceğiniz şeyleri söylemenizi emreder.» Düşmanınız olan şeytân size kötü fiilleri emreder. Bu kötü fiillerin en ağırı zinâ ve benzeri fuhuştur. Bundan da ağırı Allah hakkında bilgisizce söz söylemektir. Her bid'atçı ve kâfir bu âyetin muhtevâsı içerisine girer.

وَإِذَا قِيلَ لَهُمُ اتَّبِعُوا مَا أَنزَلَ اللَّهُ قَالُوا بَلْ نَتَّبِعُ مَا أَلْفَيْنَا عَلَيْهِ آبَاءَنَا ۚ أَوَلَوْ كَانَ آبَاؤُهُمْ
لَا يَعْقِلُونَ شَيْئًا وَلَا يَهْتَدُونَ ﴿١٧٠﴾ وَمَثَلُ الَّذِينَ كَفَرُوا كَمَثَلِ الَّذِي يَنْعِقُ بِمَا لَا يَسْمَعُ
إِلَّا دُعَاءً وَنِدَاءً ۚ صُمٌّ بُكْمٌ عُمْيٌ فَهُمْ لَا يَعْقِلُونَ ﴿١٧١﴾

170 — Onlara; Allah'ın indirdiğine uyun, denildiği zaman, onlar: Hayır, biz atalarımızı üzerinde bulduğumuz şeye uyarız, dediler. Peki, ya ataları bir şey akledemeyen, doğruyu bulamayan kimseler olsa da mı ?

171 — Küfredenleri (hakka) çağıran kimsenin misâli; bağırıp çağırmadan başka bir şey duymayan (hayvanlar)a haykıranınki gibidir. Onlar sağırdırlar, dilsizdirler, kördürler, akledemezler.

Allah'ın Emrine Değil de Atalarının Âdetlerine Uyanlar

Allah Teâlâ buyuruyor ki : Müşriklerden şu kâfirlere; Allah'ın Rasûlüne indirdiği şeye tâbi olun ve üzerinde bulunduğunuz cehâleti, sapıklığı terkedin denildiğinde, cevâb olarak; hayır, biz atalarımızı üzerinde bulduğumuz şeye uyarız. Putlara tapınmaya devâm edeiiz, derler. Allah Teâlâ onları reddederek buyuruyor ki; peki ya ataları düşünmeyen, doğruyu bulamayan kimseler olsa da mı? İbn İshâk Muhammed İbn Ebu Muhammed yoluyla İkrime veya Saîd İbn Cübeyr' den, onlar da İbn Abbâs'tan naklederler ki, bu âyet-i kerîme Yahûdîlerden bir tâife hakkında nâzil olmuştur. Rasûlullah (s.a.) onları İslâm'a dâvet ettiğinde, onlar hayır, biz atalarımızı üzerinde bulduğumuz şeye uyarız, demişlerdi. Bunun üzerine Allah Teâlâ bu âyet-i kerîme'yi inzâl buyurmuştur.

Bilâhere Allah Teâlâ böyle diyen kişilere bir örnek veriyor. Küfredenleri çağıranın misâli; bağırıp çağırmadan başka bir şey duymayan hayvanlara bağıran kimse gibidir. Küfredenlerin sapıklıktaki, yanlışlıktaki, cehâletteki örneği; kendisine ne denildiğini anlamayan hayvanlar gibidir. Sahibi ona bağırıp çağırdığı zaman; o ne dediğini anlamaz, bakıp durur. Sadece sesini işitir. İbn Abbâs, Ebu'l-Âliye, Mücâhid, İkrime, Atâ, Hasan el-Basrî, Katâde ve Atâ el-Horasânî ile Rebî' İbn Enes'ten de bu tefsîr rivâyet edilmiştir. «Onlar sağırdırlar, dilsizdirler, kördürler, düşünmezler.» Onlar hakkı işitmekte, sağır söylemekte

dilsiz, hak yolunu görmekte kördürler Hiç bir şeyi dinleyip anlamazlar.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُلُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ وَاشْكُرُوا لِلَّهِ إِنْ كُنْتُمْ إِيَّاهُ تَعْبُدُونَ ﴿١٧٢﴾
إِنَّمَا حَرَّمَ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةَ وَالدَّمَ وَلَحْمَ الْخِنْزِيرِ وَمَا أُهِلَّ بِهِ لِغَيْرِ اللَّهِ فَمَنِ اضْطُرَّ
غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿١٧٣﴾

172 — Ey îmân edenler, size rızık olarak verdiğimiz şeylerin temiz olanlarından yeyin, Allah'a şükredin, eğer O'na kulluk ediyorsanız.

173 — O, size, ölüyü, kanı, domuz etini, Allah'tan başkası için kesileni harâm kılmıştır. Ancak kim mecbûr kalırsa saldırmamak ve sınırı aşmamak şartıyla (yemesinde) günâh yoktur. Muhakkak ki Allah, Ğafûr'dur, Rahîm'dir.

Helâl ve Harâm

Allah Teâlâ mü'min kullarına rızık olarak verdiği temiz şeyleri yemelerini ve Allah'ın kulu oldukları için kendisine şükretmelerini emrediyor. Helâl yemek; duânın ve ibâdetin kabûlünün sebebidir. Kezâ haram yemek de; duânın ve ibâdetin kabul olmamasının sebebidir. Nitekim İmâm Ahmed İbn Hanbel'in rivâyet ettiği hadiste Ebu Nadr... Ebu Hüreyre'den nakleder ki; Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur: Ey insanlar, doğrusu Allah güzeldir, ancak güzeli kabul eder. Allah mü'minlere ve peygamberlere emrettiği şeyi emretmiştir. Ve demiştir ki: «Ey peygamberler güzel şeylerden yeyin ve sâlih amel işleyin, muhakkak ki Ben sizin yaptıklarınızı bilenim.» Ve yine buyurmuştur ki: «Ey îmân edenler size rızık olarak verdiğim şeylerin temiz olanından yeyin.» Sonra bir adamdan sözetmiş: Adam uzun yolculuktan dolayı saçı birbirine karışmış, yüzü tozlanmış, iki elini semâya kaldırmış ve «Ya Rab, ya Rab» demiş. Halbuki adamın yediği harâm, içtiği harâm, giydiği harâm imiş. Harâmla beslenmiş onun duâsı nasıl kabul olur? buyurmuş. Bu hadîsi Müslim Sahîh'inde Tirmizî de Sünen'inde İbn Merzûk'tan nakleder.

Allah Teâlâ kullarına verdiği rızkı ve helâl nimeti yemelerini belirttikten sonra, bunların bir kısmını kendilerine harâm kıldığını açıklıyor. Harâm olanlar ölü, kan, domuz eti ve Allah'tan başkası için ke-

silen şeylerdir. Ölü; kesilmeden ânîden ölen hayvandır. İster boğulmuş, ister atılmış, ister sürçülmüş, ister yırtıcı hayvanlar tarafından parçalanmış olsun. Kezâ domuz eti de harâm kılınmıştır. İster kesilsin, ister kendiliğinden ölsün. Domuzun yağı, eti hükmündedir. Bunun sebebi etin yağı da ihtivâ etmesidir. Yağın harâm oluşu ya gâlibiyyet yönündendir veya kıyâs yoluyladır. Kezâ Allah'tan başkası adına kesilmiş olan şeyler de harâm kılınmıştır. Putlar, fal okları ve Allah'a şirk koşularak kesilmiş olanlar. Nitekim câhiliyet devrinde kurbanlar bunların adına kesiliyordu. Harâmlar belirtildikten sonra, zarûret ve ihtiyaç halinde bunlardan bir miktar yenilebileceği, ve bunun başka yiyecek bulunmaması halinde câiz olduğu belirtilerek «Ancak kim mecbûr kalırsa saldırmamak ve haddi aşmamak şartıyla yemesinde bir günâh yoktur. Muhakkak ki Allah Ğafûr'dur, Rahîm'dir.» buyuruluyor.

Mücâhid der ki : «Ancak kim mecbûr kalırsa saldırmamak ve sınırı aşmamak şartıyla» yani, yol kesmemek, ümmete karşı çıkmamak, Allah'a isyân konusunda hurûç etmemek şartıyla ona ruhsat vardır. Ama kim de baş kaldırır, saldırır veya Allah'a isyân ederek hurûc ederse mecbûr da kalsa ona ruhsat yoktur. Saîd İbn Cübeyr'den de böyle dediği rivâyet edilmiştir. Saîd İbn Cübeyr, Mukâtil İbn Hayyân derler ki; «saldırmamak» ta'bîri onu helâl saymamak demektir. Süddî ise «saldırmamak» ta'bîrinden, kendi arzu ve hevesinin peşinde koşmamak anlamını çıkarmıştır. Atâ el-Horasânî ise, iştâhla, isteyerek ve pişirilip kızartılarak değil, ancak doyacak kadar ölü eti yenebileceğini, helâl yiyecek elde edilince atılacağını söyler. İbn Abbâs da bu yiyeceklerden karın doyurulamıyacağını söyler. Süddî «saldırmayı» düşmanlık olarak tefsîr etmiştir. İbn Abbâs da der ki; «saldırmamak ve sınırı aşmamak şartıyla» âyeti; ölüye saldırmamak ve yerken sınırı aşmamak, demektir. Katâde der ki; yeyişinde sınırı aşmamak ve saldırmamak kaydıyla mecbûr kalan kişi, ölüden yeyebilir. Helâldan harâma tecâvüz etmemek kaydıyla. Yani yiyecek helâl şey varken harâma koşmamak şartıyla, demektir. Mukâtil İbn Hayyân «yemesinde günâh yoktur. Muhakkak ki Allah Ğafûr'dur, Rahîm'dir.» âyeti konusunda der ki; zarûret sonunda yemiş olduğu şeyde günâh yoktur. Allah en iyisini bilir ya bize ulaştığına göre bu, mecbûriyet yeyişi üç lokmayı aşmayacak miktardır. Saîd İbn Cübeyr de der ki; Allah Teâlâ, harâmdan yemiş olduklarını bağışlar, zarûret halinde harâmı kendisi için helâl kılmakla merhamet sahibi olduğunu gösterir. Vekî' der ki; bize A'meş, Mesrûk'un şöyle dediğini nakletti : Sizden biriniz mecbûr kalır da yemez, içmez, sonra da ölürse cehenneme gider.

إِنَّ الَّذِينَ يَكْتُمُونَ مَا أَنزَلَ اللَّهُ مِنَ الْكِتَابِ وَيَشْتَرُونَ بِهِ ثَمَنًا قَلِيلًا أُولَٰئِكَ
مَا يَأْكُلُونَ فِي بُطُونِهِمْ إِلَّا النَّارَ وَلَا يُكَلِّمُهُمُ اللَّهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَلَا يُزَكِّيهِمْ
وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿١٧٤﴾ أُولَٰئِكَ الَّذِينَ اشْتَرَوُا الضَّلَالَةَ بِالْهُدَىٰ وَالْعَذَابَ
بِالْمَغْفِرَةِ ۚ فَمَا أَصْبَرَهُمْ عَلَى النَّارِ ﴿١٧٥﴾ ذَٰلِكَ بِأَنَّ اللَّهَ نَزَّلَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ ۗ وَإِنَّ الَّذِينَ
اخْتَلَفُوا فِي الْكِتَابِ لَفِي شِقَاقٍ بَعِيدٍ ﴿١٧٦﴾

174 — Allah'ın indirdiği kitabtan bir şey gizleyip te, onu az bir pahaya satanlar; işte onlar karınlarına ateşten başka bir şey yemezler. Kıyâmet günü Allah onlarla konuşmaz. Onları temize de çıkarmaz. Ve onlar için acıklı bir azâb vardır.

175 — Onlar hidâyet karşılığında dalâleti, mağfiret karşılığında azâbı satın almışlardır. Onlar ateşe karşı ne de sabırlıdırlar.

176 — Bu, Allah'ın kitâbı hak olarak indirilmiş olup, o kitâbda ihtilâfa düşenlerin şüphesiz ki, pek uzak bir şikâk (çıkmaz) içinde olmalarındandır .

Allah'ın Emrini Gizleyip, İstismâr Edenler

Allah Teâlâ «Allah'ın indirdiği kitâbtan bir şey gizleyip de onu az bir pahaya satanlar» buyruğu ile yahûdîleri kasdetmektedir. Çünkü onlar yanlarında bulunan kitapta Rasûlullah'ın risâlet ve nübüvvetine delil olan niteliklerini saklamışlar, gizlemişlerdir. Bunu yaparken de; ellerinden başkanlıklarının gitmemesi ve araplardan elde ettikleri hediyeleri, ikrâmları kaybetmemek kasdı gütmüşlerdir. Hz. Peygamberin kendi kitaplarındaki niteliklerini açıklayacak olurlarsa; insanların Hz. Peygamber'e tâbi olup kendilerini terketmelerinden korkmuşlardı. Allah'ın la'neti onların üzerine olsun. Böylece basît şeylerden dolayı gerçeği gizlemişler ve nefislerini bu basît şeylere satmışlardı. Hidâyetten yüz çevirip, hakka ittibâdan uzaklaşıp, Rasûlü tasdîk etmeyi ve Allah katından getirdiği gerçeklere inanmayı bu basît şeylerle değişmişler, dünya ve âhirette hüsrâna uğrayıp kaybetmişlerdi. Dünyada kaybetmıştır. Onun peygamberliğinin delillerini, mucizelerini apaçık olarak

ortaya koymuştur. Yahûdîlerin peygambere tâbi olmasından korktukları araplar bu konuda Rasûlullah'ı tasdîk etmişler, yahûdîlerle savaşmak için peygambere yardımcı olmuşlardır. Böylece yahûdîler gazab üzerine gazabı hak etmişlerdir. Allah yahûdîleri kitâb-ı kerîm'inde bundan başka bir çok âyette zemmetmiştir. «İşte onlar karınlarına ateşten başka bir şey yemezler.» Onların, hakkı gizlemeleri mukâbilinde yedikleri şey, sadece ateştir. Ateş, kıyâmet gününde onların karınlarını acı acı yakacaktır. Nitekim Allah Teâlâ bir başka âyet-i kerîme'de şöyle buyurur : «Yetimlerin mallarını haksız yere yiyenler, karınlarına ancak ateş tıkamış olurlar. Zaten onlar çılgın aleve atılacaktır.» (Nisâ, 10) Sahîh hâdiste de Rasûlullah (s.a.) buyurur ki : Altın ve gümüş kaplarda yiyip içenler, sadece karınlarına cehennem ateşini doldururlar.

«Kıyâmet günü Allah onlarla konuşmaz. Onları temize çıkarmaz. Ve onlar için acıklı bir azâb vardır.» Çünkü Allah onlara kızmıştır. Zîra onlar bildikleri halde gerçeği gizlemişlerdir. Bu sebeple gazabı hak etmişlerdir. Onlara kıyâmet günü bakılmaz ve temize çıkarılmazlar. Onların lehinde güzel söz söylenmez, onlar için elîm bir azâb vardır. İbn Ebu Hâtim ve İbn Merdûyeh burada A'meş'in Ebu Hâzım kanalıyla Ebu Hüreyre (r.a.) den naklettiği şu hadîsi zikrederler : Rasûlullah (s.a.) buyurdu ki : Allah üç kişiyle konuşmaz, onlara (rahmet nazarıyla) bakmaz ve onları temize çıkarmaz: Bunlar zinâ eden yaşlı, yalan söyleyen hükümdâr ve büyüklenen fakîrdir.

Bilâhere Allah Teâlâ onların durumunu şöyle haber veriyor : «Onlar hidâyet karşılığında dalâleti, mağfiret karşılığında azâbı satın almışlardır.» Hidâyetten yüz çevirmişler ve kendi kitaplarında Rasûlullah'ın sıfatı, peygamber olarak gönderilişi ve müjdelenmesi konusundaki hakîkatlerden yüz çevirmişlerdir. Diğer peygamberlerin; kendi tâbilerine Hz. Peygamberin geleceğini müjdeleyip doğruladığı gerçeğini değiştirmişler ve bunun yerine sapıklığı seçmişlerdir. Sapıklık; Hz. Peygamberi yalanlamak, inkâr etmek ve kendi kitaplarındaki niteliklerini gizlemektir. «Onlar mağfiret karşılığında azâb satın almışlardır. Onlar ateşe karşı ne de sabırlıdırlar.» Allah Teâlâ onların şiddetli, büyük ve çok ağır bir azâb içerisinde bulunacaklarını bildirerek bu şiddetli azâb ve felâkete nasıl dayandıklarını, görenlerin hayretle karşıladığını haber veriyor. Allah bizi bunlardan korusun.

«Bu, Allah'ın kitâbı hak olarak indirilmiş olup o kitâbda ihtilâfa düşenlerin şüphesiz ki pek uzak bir şikâk içinde olmalarındandır.» Onlar bu şiddetli azâbı hak etmişlerdir. Çünkü Allah Teâlâ Rasûlü Muhammed (s.a) ve ondan önceki bütün peygamberlere gönderdiği kitaplarında, hakkı hak olarak ortaya koymuş ve bâtılı ibtâl etmiştir. Onlar ise Allah'ın âyetlerini alay konusu etmişlerdir. Kitapları kendilerine el-

lerindeki bilgi ve belgeyi açıklayıp yayınlamayı emrettiği halde, onlar emri reddedip, gerçek bilgiyi tekzîb etmişlerdir. Peygamberlerin sonuncusu olan Hz. Peygamber ise kendilerini Allah'a da'vet etmekte ma' rufu emredip münkerden sakındırmaktadır. Ne var ki onlar Hz. Peygamberi yalanlayıp karşı çıkmakta ve inkâr etmektedirler. Onun sıfatlarını gizleyerek Allah'ın peygamberlerine indirmiş olduğu âyetleriyle alay etmektedirler. İşte onların azâbı ve hüsrânı hak etmelerinin sebebi budur. Bunun için Allah Teâlâ «Bu, Allah'ın kitâbı hak olarak indirmiş olup, kitâbta ihtilâfa düşenlerin şüphesiz ki pek uzak bir şikâk içinde olmalarındandır» buyuruyor.

لَيْسَ الْبِرَّ أَنْ تُوَلُّوا وُجُوهَكُمْ قِبَلَ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ وَلَٰكِنَّ الْبِرَّ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ
وَالْمَلَائِكَةِ وَالْكِتَابِ وَالنَّبِيِّينَ وَآتَى الْمَالَ عَلَىٰ حُبِّهِ ذَوِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسَاكِينَ
وَابْنَ السَّبِيلِ وَالسَّائِلِينَ وَفِي الرِّقَابِ وَأَقَامَ الصَّلَاةَ وَآتَى الزَّكَاةَ وَالْمُوفُونَ بِعَهْدِهِمْ إِذَا
عَاهَدُوا وَالصَّابِرِينَ فِي الْبَأْسَاءِ وَالضَّرَّاءِ وَحِينَ الْبَأْسِ أُولَٰئِكَ الَّذِينَ صَدَقُوا وَأُولَٰئِكَ هُمُ
الْمُتَّقُونَ ﴿١٧٧﴾

177 — Yüzlerinizi Doğu ve Batı tarafına çevirmeniz «birr» değildir. Lâkin asıl «birr»; Allah'a, âhiret gününe, meleklere, kitâblara, peygamberlere îmân eden, malını seve seve yakınlarına, yetîmlere, miskînlere, yolculara, dilenenlere, kölelere, esirlere veren, namazı kılan, zekâtı veren, muâhede yaptıklarında ahidlerini yerine getiren, sıkıntıda ,hastalıkta ve şiddetli savaş anında sabredenlerinkidir. İşte sâdık olanlar da onlardır, müttakî (olanlar da) onlardır.

Doğu ve Batı

Bu âyet-i kerîme önemli cümleleri, derin kâideleri ve doğru inanç esâslarını ihtivâ etmektedir. Nitekim İbn Ebu Hâtim der ki; babam... Ebu Zerr'den nakletti ki o, Rasûlullah (s.a.) a îmân nedir? diye sormuş. Rasûlullah (s.a.) «Yüzlerinizi Doğu ve Batı tarafına çevirmeniz birr değildir...» âyetini sonuna kadar okumuş, sonra Ebu Zerr yine îmân nedir? diye sormuş, Rasûlullah (s.a.); sen iyi bir amel işlediğin

zaman kalbin onunla sevinir, kötü bir amel işlediğin zaman kalbin ondan nefret eder, buyurmuş. Bu hadîs munkatı'dır. Mücâhid, Ebu Zerr'e ulaşmamıştır. Ebu Zerr daha önce ölmüştür.

Mes'ûdî der ki; bize Kâsım İbn Abdurrahmân nakletti : Adamın biri Hz. Ebu Zerr'e gelmiş ve îmân nedir? diye sormuş. Ebu Zerr «Yüzlerinizi Doğu ve Batı tarafına çevirmeniz bir değildir» âyetini sonuna kadar okumuş. Adam, ben sana birr'i sormadım, deyince Ebu Zerr adamın biri Rasûllulah (s.a.) a geldi ve bu adamın bana sorduğunu Rasûlullah'a sordu. Hz. Peygamber de bu âyeti okudu. Senin hoşnûd olmaktan kaçındığın gibi o da hoşnûd olmaktan kaçındı. Bunun üzerine Rasûlullah (s.a.) eliyle işâret ederek buyurdu ki; «Mü'min iyi bir amel işlerse bu, onu sevindirir ve sevâbını ümîd eder. Kötü bir amel de işlerse bu, onu üzer ve Allah'ın azâbından korkar.» Bu hadîsi İbn Merdûyeh rivâyet etmiştir. Ancak bu da munkatı'dır. En iyisini Allah bilir.

Bu âyetin tefsîrine gelince; Allah Teâlâ, önce mü'minlere Beyt'ül-Mukaddes'e doğru yönelmeyi emretmiş, sonra Kâ'be'ye döndürmüştü. Bu durum ehl-i kitâb'dan bir grupla, bazı müslümanlara zor gelmiş ve bunun üzerine Allah Teâlâ bu emirdeki hikmeti açıklayıcı âyeti indirmiştir. Kıblenin tahvîlindeki ana maksadın; Allah Azze ve Celle'ye itâat, emirlerine boyun eğme, döndürdüğü yöne yönelme ve getirdiği hükme uyma olduğunu ve bunun da birr, takvâ ve kâmil îmân olduğunu belirtmiştir. Doğu veya Batı yönüne yönelmenin birr ve itâat anlamına gelmediğini, Allah'ın emriyle ve şerîatın buyruğu ile olmayınca hiç bir anlam taşımayacağını bildirerek «Yüzlerinizi Doğu veya Batı tarafına çevirmeniz birr değildir. Lâkin birr, Allah'a, âhiret gününe, meleklere, kitaplara, peygamberlere îmân...» buyurmuştur. Nitekim Kurban ve hediyeler konusunda da, «Allah Teâlâ'ya onların ne eti ne de kanı ulaşır. Sadece sizden takvâ Allah'a ulaşır.» buyurmuştur. Avfî, İbn Abbâs'tan naklen bu âyet konusunda der ki; birr namaz kılıp, amel etmeniz değildir. Bu hüküm Mekke'den, Medîne'ye hicret sırasında söz konusudur. Bilâhere farzlar ve hadler nâzil olmuş, Allah Teâlâ farzları emrederek, onlarla amel edilmesini buyurmuştur. Dahhâk ve Mukâtil' den de benzer bir rivâyet nakledilir. Ebu'l-Âliye der ki; Yahûdîler Batı tarafına yöneliyorlardı. Hıristiyanlar da doğu tarafına, Allah Teâlâ «Yüzlerinizi Doğu ve Batı tarafına çevirmeniz birr değildir» buyurdu. Birr, Îmândır, onun hakîkati ise ameldir. Hasan ve Rebî' İbn Enes'ten de benzer bir rivâyet nakledilir. Mücâhid der ki; lâkin birr, kalbte yerleşen Allah'a itâattır. Dahhâk da der ki; lâkin birr ve takvâ; farzları olduğu şekilde yerine getirmenizdir.

Sevrî «Lâkin asıl birr; Allah'a, âhiret gününe, meleklere, kitaplara, peygamberlere îmân...» âyeti konusunda şöyle der: Bütün bunlar birr'in

çeşitleridir. Sevrî merhûm doğru söylemiştir. Çünkü bu âyetteki sıfatlarla bezenen kimse, bütünüyle İslâm bağı içine girer ve tüm hayırları nefsinde toplar. Çünkü hayrın bütünü Allah'a îmân'dadır. Allah'a îmân ise; Allah'tan başka ilâh olmadığını kabul etmek, Allah ile peygamberleri arasında elçiler olan meleklerin varlığını doğrulamaktır. Kitap cins ismi olup, bütün peygamberlere indirilmiş olan kitapları ihtivâ eder. Kitap; kitapların en değerlisi, önceki kitapların hâkimi, bütün hayrın kendisinde toplandığı dünya ve âhiret saâdetini ihtivâ eden, önceki kitapların bütününü nesheden Kur'an-ı Kerîm'dir. Onda başlangıçtan son peygambere kadar bütün peygamberlere îmân yer alır. Allah'ın salât ve selâmı son peygamberin ve bütün peygamberlerin üzerine olsun.

«Malını seve seve veren.» Malını verirken onu hem seven, hem de vermek isteyen. Bu âyetin İbn Mes'ûd, Saîd İbn Cübeyr ve seleften, haleften diğerleri tarafından böyle tefsîr edildiği sâbittir. Nitekim Buhârî ve Müslim'de sâbit olduğuna göre, Ebu Hüreyre merfû' olarak nakleder ki, Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur :

« أَفْضَلُ الصَّدَقَةِ أَنْ تَصَدَّقَ وَأَنْتَ صَحِيحٌ شَحِيحٌ . تَخْشَى الْفَقْرَ وَتَأْمُلُ الْغِنَى

«Sadakanın afdalı senin sağlıklı, cimri olduğun halde zenginliği bekleyerek ve fakîrlikten korkarak sadaka vermendir.» Hâkim'in de Müstedrek isimli eserinde, Şu'be ve Sevrî'nin... İbn Mes'ûd (r.a.) dan naklettiği hadiste Rasûlullah (s.a.) bu âyet konusunda şöyle buyurur : Senin sağlıklı ve tutkulu olarak, zenginliği uman ve fakîrlikten korkarak vermendir. Sonra Hâkim bu hadîsin Buhârî ve Müslim'in şartına göre sahîh olduğunu ancak onların tahrîc etmediklerini söyler. Ben derim ki; bu hadîsi Vekî'... İbn Mes'ûd'dan mevkûf olarak rivâyet etmiştir ki sahîh olanı da budur. Allah en iyisini bilendir. Buna münâsib bir diğer âyet-i kerîme'de Allah Teâlâ şöyle buyurur : «Onlar içleri çektiği halde yiyeceği; yoksula, öksüze ve esîre yedirirler. Biz sizi ancak Allah rızâsı için doyuruyoruz, bir karşılık ve teşekkür beklemiyoruz.» (İnsan, 8-9) Bir diğer âyet-i kerîme'de ise şöyle buyurur : «Sevdiğiniz şeylerden infâk etmedikçe birr'e erişemezsiniz. Her ne infâk ederseniz muhakkak ki Allah onu bilendir.» (Âl-i İmrân, 92) Bir diğer âyet-i kerîme'de ise şöyle buyurur : «Kendileri zarûret içinde bulunsalar da onları kendilerine tercîh ederler. Nefsinin tamahkârlığından korunabilmiş kimseler, işte onlar felâha erenlerdir.» (Haşr, 9) Bundan çok daha üstün bir infâk tarzı da; kendileri muhtâç oldukları halde, başkalarını kendilerine tercîh edenlerin infâkıdır. Bunlar en çok sevdikleri şeyleri başkalarına verip, yedirirler.

«Yakınlarına» kişinin akrabâları, sadaka verilmesi daha evlâ olanlardır. Nitekim hadîste sâbit olduğuna göre; miskinlere sadaka sadaka-

dır. Yakınlığı olanlara sadaka iki kerre sadakadır. Bir sadaka bir de sılâdır. Onlar senin için en yakın olanlardır. Senin iyiliğine ve ihsânına en çok lâyık olanlardır. Nitekim Allah Teâlâ aziz kitabında bir çok yerde akrabâya iyiliği emretmiştir.

«Yetîmlere» Bunlar babaları ölmüş, henüz bülûğa ermemiş, kendi kazançlarını kendileri temin edecek duruma gelmemiş olan küçük yavrulardır. Abdürrezzâk der ki; bize Ma'mer... Hz. Ali'den, o da Rasûlullah (s.a.) dan nakleder ki; Rasûlullah şöyle buyurmuştur : «Bülûğa erdikten sonra yetîmlik yoktur.»

«Miskînlere» gelince bunlar yiyecek, giyecek ve oturacak imkâna sahip olmayanlardır. Onlara ihtiyâçlarını kapatacak ve sıkıntılarını giderecek miktarda verilir. Buhârî ve Müslim'in Sahih'lerinde Ebu Hüreyre (r.a.) den nakledilir ki, Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur : Miskin; şu bir veya iki hurma, bir veya iki lokma verilen gezginler değildir. Ancak miskîn; ihtiyâcını giderecek bir imkân bulamayan ve bu durumu başkaları tarafından farkedilip de kendisine sadaka verilmeyen kişidir.

«Yolculara» yiyeceği tükenmiş olan, yolda giden yolcuları memleketlerine ulaştıracak kadar gerekli imkân verilir. Kezâ Allah'a itâat için bir sefer düşünen kişiye de gidip gelmesine yetecek kadar nafaka verilir. Misâfir de yolcular arasına girer. Nitekim Ali İbn Ebu Talha, İbn Abbâs'tan nakleder ki; o şöyle demiştir : Yol oğlu müslümanlarda konaklayan misâfirlerdir. Mücâhid, Saîd İbn Cübeyr, Ebu Ca'fer, Hasan, Katâde, Dahhâk, Zührî, Rebî' Ibn Enes ve Mukâtil İbn Hayyân da böyle demişlerdir.

«Dilenenlere» bunlar isteyip de zekât ve sadaka verilen kişilerdir. Nitekim İmâm Ahmed İbn Hanbel der ki; bize Vekî' ve Abdurrahmân... Hz. Ali'nin oğlu Hüseyn'den naklettiler ki; Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur : Dilenci atın üstünde de gelse onun bir hakkı vardır. Bu hadîsi Ebu Dâvûd rivâyet etmiştir.

«Kölelere» bunlar esîrlikten kurtulmak üzere sözleşme yapıp da sözleşmenin karşılığını ödeyememiş olanlardır. Bu sınıfların bir çoğu hakkında Tevbe sûresindeki zekât âyetinde söz edilecektir. İnşâallah. İbn Ebu Hâtim der ki; bana babam Fâtıma Bint Kays'dan nakletti, Fâtıma Rasûlullah (s.a.) a; malda zekâttan başka da hak var mıdır? diye sormuş. Rasûlullah (s.a.) ona «Malını seve seve yakınlarına, yetîmlere, miskînlere, yolculara, dilenenlere, kölelere (esîrlere) veren...» âyetini okumuş. Bu hâdisi İbn Merdûyeh, Âdem Ibn Ebu İyâs kanalıyla Fâtıma Bint Kays'dan nakleder. Bu hadîse göre Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuş : «Malda zekâttan başka da hak vardır. Sonra «Yüzlerinizi Doğu ve Batı tarafına çevirmeniz birr değildir...» âyetini «köleler» kelimesine kadar okumuş.»

«Namazı kılan, zekâtı veren» namazı rükû' ve secdeleriyle huzûr ve huşû içerisinde şer'î âdâba uygun olarak edâ eden. «Zekâtı veren» Burdaki zekâtın canın zekâtı olması ve bedeni her çeşit aşağılık ve kötü huylardan kurtarma olması muhtemeldir. Nitekim Allah Teâlâ «Kendini arıtan, felâha ermiştir. Kendini fenalıklara gömen kimse de kaybetmiştir.» (Şems, 9 - 10) buyuruyor. Bir diğer âyet-i kerîme'de ise şöyle buyuruyor : «Ona de ki; arınmağa niyetin var mı? Rabbına giden yolu göstereyim ki? O'nu sayasın.» (Nâziât, 18 - 19) Bir diğer âyet-i kerîme' de ise şöyle buyurur : «Vay o müşriklere ki. Onlar zekât vermezler.» Fussilet, 6 - 7)

Fakat maldan verilen zekâtın da kasdedilmiş olması muhtemeldir. Nitekim Saîd İbn Cübeyr ve Mukâtil İbn Hayyân böyle demişlerdir. Bu takdîrde sadece gönüllü infâk, birr ve sıla-i rahm için zekât verilebilir, anlamı çıkar. Bunun için Fâtıma Bint Kays'dan nakledilen hadîste maida, zekâttan başka hakkın bulunduğu belirtilmiştir. Allah en iyisini bilendir.

«Muâhede yaptıklarında ahidlerini yerine getirenler.» Bu âyet-i kerîme Allah Teâlâ'nın «Onlar ki Allah'ın ahdini yerine getirirler ve sözleşmeyi bozmazlar.» kavli gibidir. Bu niteliğin aksi sahih hadîste vârid olduğu gibi münâfıklıktır. Nitekim Rasûlullah (s.a.) buyurur ki; münâfıkın alâmeti üçtür : Konuştuğu zaman yalan söyler, vaad ettiği zaman döner, kendisine emânet edildiği zaman hıyânet eder. Bir başka hadîste ise şöyle buyurulur : Konuştuğu zaman yalan söyler, sözleştiği zaman ahdini çiğner, çatıştığı zaman kötüleşir.

«Sıkıntıda, hastalıkta ve şiddetli savaş anında sabredenlerinkidir.» Hastalık, sıkıntı, savaş ve düşmanla karşılaşma halinde sabredenlerinki asıl birr'dir. İbn Mes'ûd, İbn Abbâs, Ebu'l-Âliye, Mürre el-Hemadânî, Mücâhid, Saîd İbn Cübeyr, Hasan, Katâde, Rebî' İbn Enes, Süddî, Mukâtil İbn Hayyân, Ebu Mâlik ve Dahhâk ile diğerleri de böyle demişlerdir.

«İşte sâdık olanlar onlardır.» İşte îmânlarında sâdık olanlar bu niteliklerle nitelenmiş olan kimselerdir. Çünkü onlar kalbî îmânı, sözleri ve fiilleriyle gerçekleştirmişlerdir. Sâdık olanlar, doğru söyleyenler bunlar olduğu gibi «müttakî olanlar da bunlardır.» Çünkü onlar yasaklardan kaçınıp Allah'a itâat edenlerdir.

İZÂHI

Birr ve ihsânı îmân noktasından ele alan Seyyid Kutub şöyle diyor:

Gerçek İyilik

Şüphesiz ki Allah'a îmân, beşer hayatında muhtelif kuvvetlere,

muhtelif eşyâya, muhtelif değerlere kölelikten... Evet, insanoğlunun her türlü ubûdiyetten kurtulup hürriyete ulaştığı, bir tek ma'bûdun huzurunda tek saf halinde, diğer kimselerle müsâvât makâmına yüceldiği ve nihâyet, her değerin ve her eşyânın üstüne yükseldiği bir dönüm noktasıdır... Aynı zamanda Allah'a îmân, buhrândan nizâma, bataklıktan selâmete ve ayrılıktan yön birliğine geçiş noktasıdır... Şu beşeriyet tek bir Allah'a îmân edip bağlanmadıkça, ne doğru yolu bulabilir, ne de ciddiyet ve müsâvât ölçüsü içinde mevcûdâtın birleştiği gibi el ele verip münâsebet ve hedeflerini bir noktada toplayabilir... Âhiret gününe îmân ise, cezâ ve mükâfât mevzûunda Allah'ın adâletini kayıtsız şartsız kabul etmektir. Âhiret gününe îmân, yeryüzündeki hayatın başıboş ve hiç bir ölçüye bağlı olmadığı fikrini reddedip, her şeyin ölçü içerisinde cereyân ettiğini kabullenmektir. Cezâ ve mükâfâtların yeryüzünde tâm olarak yerini bulmadığını gören insanoğlu, âhirete îmân sayesinde, hayrın er-geç mükâfâtının verileceğine inanır ve huzûrla yaşar... Meleklere îmâna gelince bu, insan idrâkiyle hayvan idrâkinin, insanın mevcûdât hakkındaki düşüncesiyle hayvan düşüncesi arasındaki farkların ayrılış noktası olan gayb â'eminden bir cüz'e îmândan ibârettir. İnsan, hissiyatının ötesindeki varlıklara îmân eder. Fakat hissin elinde bağlı olan hayvan, bu mertebeye ulaşamaz.

Kitaplara ve peygamberlere îmân ile bütün peygamberlere ve bütün risâletlere îmân kastedilmektedir. Bu îmân, beşeriyetin birliğine, îmân etmekten ibârettir... Geçmiş peygamberlerin ve risâletlerin mîrâslarına vâris olan mü'minin bu şuûru ayrı bir değer taşımaktadır.

Yakınlarına, yetîmlere, miskînlere, yolculara, dilenenlere, ve köleleri, esîrleri kurtarmak için —seve seve— malı vermenin önemi nedir?

Bütün bunların değeri, hırsın, cimriliğin, zaafın ve hodkâmlığın köleliğinden kurtulup, âzâd olmaktan ibârettir. İnsanları Allah yolunda vermekten alıkoyan, nefisleri cömertlikten men'edip, insan rûhunun yayılmasını önleyen mal sevgisinden rûhun kurtulup âzâd oluşu. Bu, âyet-i kerîme'nin işâret ettiği mal sevgisi üzerindeki rûhî değerlerdir. İnsanın sevdiği malın değersizinden yahut kötüsünden değil de, sevdiğinden elini ve gönlünü çekip salıvermesinin insan şuûrunda meydana getirdiği değer... Böylece insan, malın kulu olmaktan kurtulup hürriyete erişir ki, bu kulluk, insanı zillete dûçâr edip başları öne eğdiren kulluktur. Böylece, insan hırstan kurtulur. Hırs, insanı zelîl eder Bu, İslâm nâmına büyük bir insânî değerdir. O İslâm ki dâimâ insanı, nefsinin vesveselerinden, hırsından ve zaafından kurtarıp, onu çevresindeki dış münâsebetlerinden evvel, şahsî hürriyetine ulaştırmağa çalışır.

İslâm nazarında; kendi nefislerinin kölesi olanlar, cemiyetin de

kölesidir. Ancak kendi nefislerindeki şehevî duygulara karşı hürriyetini elde etmiş olanlar, cemiyetler içinde de hür olarak yaşarlar... Ve netîcede, cemiyet içerisinde tamâmen insanî bir değere hâizdirler... Akrabalarla sıla-i rahimde bulunmak, şahsî mürüvveti, âilenin şerefini ve akrabalık bağlarını tahakkuk ettirmesi bakımından önemlidir. Âile, cemiyetin ilk nüvesini teşkil eder. Bu sebeple üzerinde dikkatle durulmakta ve önem bakımından başa alınmaktadır... Yetîmlere yardım ise, cemiyette büyüklerle küçükler ve kuvvetlilerle zayıflar arasındaki yardımlaşmanın tahakkuku içindir. Bu sûretle yetîm kalmış küçüklerin, anne ve baba himâyesinden mahrûm kalmış yavrucakların korunması sağlanır. Aynı zamanda cemiyette, küçüklerin yanlış yola gitmesini, fesâda ma'rûz kalmasını önlediğinden, muhâfaza görevini yapmış olur ve cemiyet bozulmaz. Bu hüküm, yetîm kalmış yavrulara iyilik yapmayıp onları muhâfaza etmeyen cemiyetler için de cezâ mâhiyetini taşır... Muhtâç olduğu halde, yüzünün suyunu döküp kimseden bir şey istemeyen miskînlere yardım etmek, hem insânî vakârların korunması, hem helâk olmalarının önlenmesi, hem de İslâm cemiyetindeki yardımlaşma ilkesinin tahakkuku bakımından büyük önem taşır. İslâm cemiyeti ki, hiç bir ferdi ihmâle ma'rûz bırakmaz. Âilesinden ve mülkünden uzak düşmüş yolculara yapılan mâlî yardım, zorluk ânında imdâdına yetişilmesi bakımından vâcibtir. Maldan, âileden ve yurttan uzak yolda kaldığı zamanda... Yolda kalmış kimseye yardım eliini uzatmak sûretiyle, bütün insanlığın bir âile olduğunu, yeryüzünün insanlar için müşterek bir vatan olduğunu bu vatanda âilelerin âilelerle, malın malla, kararın karârla ve münâsebetlerin karşılıklı olarak kabul edildiği izhâr edilmiş olmaktadır... Dilenenlerin de ihtiyâçlarını giderip, onları dilencilikten kurtarmak, İslâm'ın şiâr edindiği şeyler arasındadır. İslâm'da kendi kendisini geçindirebilen veya geçindirecek iş bulabilen kimse dilenemez. Böyle bir kimse dînî bakımdan dilenmek yerine çalışmakla, çalışamıyorsa kimseye avuç açmadan kanâat etmekle mükelleftir. İşten ve maldan mahrûm olmadıkça dilencilik yoktur.

İslâm'ın kölelere mâlî yardım yapılması husûsundaki emrine gelince, bu, İslâm'a karşı kılıç çekmek gibi kötü bir fiili işlemesi sonunda köle olmuş kimseyi, hürriyete ve insanlık şerefine kavuşturmak içindir. Ona bu imkânı sağlamak ise, ya satın alıp âzâd etmekle, yahut da efendisiyle yapmış olduğu mükâtebe anlaşmasının tahakkuku için mâlî yardım yapıp, hürriyetini sağlamakla olur. Köle; âzâd olmayı veya mükâtebe ile kölelikten kurtulmayı istediği an, İslâm onun hürriyetini ilân eder.

O günden itibâren, kölenin çalıştığı ve kazandığı şeyler kendi hesabına kaydedilir. Zekât ve hayır yolda verilen yardımları almağa hak

kazanır. İslâm'ın sağladığı bütün bu imkânlar, onun en kısa zamanda kölelikten kurtulup hürriyetine kavuşması içindir...

Bir de bütün hayrı içine alan «birr» ölçüsü içinde namazın değerlerine göz atalım :

Namaz, yüzü mağribe veya meşrika çevirmekten ibâret değildir. Namaz, insanoğlunun zâhiri, bâtını, cismi, rûhu, aklı ve bütün benliği ile Rabbına yönelmesidir. O ne mücerred bir idmân hareketi, ne de mücerred bir rûhânî harekettir. İslâm'daki namaz, hayat görüşünü İslâmî yönden hülâsa eden bir ibâdettir...

İslâm, insanı ancak bedeni, aklı ve rûhuyla birlikte bir varlık olarak kabul eder. Ondaki bu hasletlerin birbirine zıt olmadığını haber verir. Rûhun harekete geçmesi için cismin hareketsiz kalması şart olmadığından, ikisinin de hareket ve faâliyetini temîn eder. Böylece mü' min büyük namaz ibâdetinde, üç kuvveti birlikte harekete geçirerek, tam bir teslîmiyet içinde Allah'a yönelmesiyle de rûhunu harekete geçirmiş oluyor ki, bunların hepsi aynı anda yapılmaktadır. Böyle bir namaz, her rek'at ve her çeşidinde İslâm'ın hayat nizâmının ve hayat görüşünün hatırlanmasına vesîle olur.

Zekât verme bahsine gelince, zekât, Allah Teâlâ'nın, zenginin servetinden fakire hak olarak tanıdığı ve İslâm'ın içtimâî vergisi olarak ödenmesi gereken bir farîzedir. Mal ve mülkün asıl sahibi Allah Teâla olduğundan, kullarına servet ihsân ederken, bu servetten fakîrlere zekât ismi altında bir hak ayırmalarını da şart koşmuştur. Daha önceki bahislerde zekâtla sadaka, mutlak olarak zikredildiği halde, burada önce Allah yolunda verilecek sadaka, sonra da zekât sözkonusu edilmektedir. Bu bahiste açıkça anlaşılıyor ki, zekât sadakanın yerine kâim olmamaktadır. Zekât farz kılınan bir vergi, sadaka ise gönülden kopan bir yardımdır. «Birr» denen hayır, ancak ikisinin de icrâsıyla tahakkuk eder. Her ikisi de İslâm'ın emirlerindendir. Kur'ân-ı Kerîm, sadakayı müteâkiben zikrettiği zekâtı farz olarak bildirmiştir. Zekât farîzesini yerine getirmekle sadakadan kurtulmuş olamayacağımız gibi, sadaka vermekle de zekâtı yerine getirmiş olamayız.

Sıra, ahde vefâya geliyor... İslâm'ın şiâr edindiği ahde vefâyı, îmânın, ihsânın ve insanlığın alâmeti olarak Kur'an-ı Kerîm birçok yerde zikreder. Ferdler, milletler ve devletler arasında itimâd ve güvenin sağlanabilmesi için ahde vefâ şarttır. Bu ise, Allah'la kullar arasında «ahd» e vefâ etmekle başlar. Bu meziyete sahip olunmadığı takdîrde, hayatı karârsızlık ve endîşe kaplar, kimse kimsenin va'dine güvenmez ve insanlar birbirine itimâd edemez. İslâmiyet hem dostuna, hem düşmanına karşı takîb ettiği ahde vefâ prensibinde, tarih boyunca beşeriyetin ulaşamadığı zirveye ulaşmıştır. Bu zirveye ancak İslâm'ın nizâmı ve hidâyeti sayesinde ulaşılır.

Nihayet âyet-i kerîme'nin temâs ettiği, sıkıntıda, hastalıkta ve harpte sabr u sebât gösterme bahsine geliyoruz : Bu, fâcialar ve şiddetler karşısında paniğe kapılmaması, hayatın sıkıntılı ve çetin günlerinde kendine hâkim olabilmesi için, rûhların terbiye edilip hazır hâle getirilmesidir. Allah Teâlâ'nın her zorluktan sonra bir kolaylık lutfedeceğini bilip, çöken kara bulutlar ve etrâfı saran karanlıklar dağılıncaya kadar sabır, sebât ve tahammül göstermek... Şüphesiz ki bu; Allah' dan ümîdi kesmemenin, O'na bağlanıp, güvenmenin ifâdesidir. Bilhâssa, beşeriyyeti kurtarmakla görevli, yeryüzünü islâh edip adâleti hâkim kılmakla vazîfeli olan bir ümmetin, bütün güçlükler karşısında sabır ve metânetle yoluna devâm etmesi lâzımdır. Fakîrlik ve yoksulluğa karşı sabır... Kuvvetsizlik ve hastalığa karşı sabır... Kifâyetsizlik ve azlığa karşı sabır... Cihâd ve muhâsaraya karşı sabır... Her hâle ve her duruma karşı sabır... Yüklenilen büyük vazîfeyi huzûr, emniyet ve itidâlle hedefine ulaştırabilmek için sabır...

Kısas, intikâm almak ve kin duygularını dindirmek değildir. Kısas bütün bunların üstünde ulvî bir değeri hâizdir. Kısas, hayat içindir... Kısas, hayat uğrunadır. Haddi zatında kısas, hayatın ta kendisidir... Kısas, gönüllerdeki Allah korkusunu cûş-u hurûşa getirip kalpleri diriltmek ve ilâhî hikmeti düşünüp, araştırmak içindir. (Seyyid Kutub, Fî Zılâl'il-Kur'an, I, 330 - 335)

—oOo—

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِصَاصُ فِي الْقَتْلَى الْحُرُّ بِالْحُرِّ وَالْعَبْدُ بِالْعَبْدِ وَالْأُنْثَى بِالْأُنْثَى
فَمَنْ عُفِيَ لَهُ مِنْ أَخِيهِ شَيْءٌ فَاتِّبَاعٌ بِالْمَعْرُوفِ وَأَدَاءٌ إِلَيْهِ بِإِحْسَانٍ ذَٰلِكَ تَخْفِيفٌ مِنْ رَبِّكُمْ
وَرَحْمَةٌ فَمَنِ اعْتَدَىٰ بَعْدَ ذَٰلِكَ فَلَهُ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿١٧٨﴾ وَلَكُمْ فِي الْقِصَاصِ حَيَاةٌ يَا أُولِي الْأَلْبَابِ
لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ ﴿١٧٩﴾

178 — Ey îmân edenler; öldürmede size kısas farz kılındı. Hür; hür ile, köle; köle ile, dişi; dişi ile. Ama kim de kardeşi tarafından affedilirse, ma'rûf olan emre ittibâ etmeli ve ona güzellikle (diyet) ödemelidir. Bu, Rabbınız tarafından bir hafifletme ve rahmettir. Kim bundan sonra da tecâvüzde bulunursa; onun için pek acıklı bir azab vardır.

179 — Kısasta sizin için hayat vardır, ey akıl sahipleri. Tâ ki, sakınasınız.

Kısasta Hayat Var

Allah Teâlâ buyuruyor ki; size kısasta adâlet yazıldı. Ey mü'minler sizden; hür bir kişiye karşılık, hür bir kişi, köleye karşılık köle, dişiye karşılık dişi kısas etmek gerekir. Haddi aşıp tecâvüz etmeyiniz. Nitekim sizden öncekiler haddi aştılar ve Allah'ın onlar hakkındaki hükmünü değiştirdiler. Bunun sebebi Kurayza ve Nadîr oğullarıdır. Nadîr oğulları câhiliyyet devrinde Kurayza oğullarıyla savaşmış ve onları yenmişlerdi. Nadîr oğullarından bir kişi Kurayza oğullarından birini öldürürse; buna karşılık o öldürülmez sadece yüz vesak (Kûfe'lilere göre ikiyüz kilogram) hurma fidye verirlerdi. Kurayza oğullarından birisi; Nadîr oğullarından birini öldürünce buna karşılık o da öldürülür. Eğer fidyeleşirlerse, bu takdîrde ikiyüz vesak hurma fidye verirlerdi. Yani Kurayza oğullarının diyetinin bir misli. Bunun üzerine Allah Teâlâ kısasta adâleti emretti. Kendileri hakkında verilmiş olan ilâhî hükme küfür ve azgınlık sebebiyle karşı gelen, onu tahrîf eden fesâdçıların yoluna uyulmamasını bildirerek «Ey îmân edenler, öldürmede size kısas farz kılındı. Hür; hür ile, köle; köle ile, dişi; dişi ile» buyuruldu.

Bu âyetin sebeb-i nüzûlü konusunda İmâm Muhammed İbn Ebu Hâtim der ki; bize Ebu Zur'a... Saîd İbn Cübeyr'den nakletti ki o, Allah Teâlâ'nın «Ey îmân edenler, öldürmede size kısas farz kılındı.» âyeti konusunda şöyle demiştir : Eğer kasıtlı olursa hürr'e karşılık hürdür. Şöyle ki İslâm'dan kısa bir müddet önce câhiliyet devrinde iki Arap kabîlesi savaşmış ve birbirlerini yaralayıp öldürmüşlerdi. Öyle ki köleler ve kadınlar öldürülmüş ve birbirlerinden intikâm almadan müslüman olmuşlardı. Bu iki kabîle çatışıyordu. Ve kendilerinden köleye mukâbil bir hürr'ün, kadına mukâbil bir erkeğin öldürülmesi halinde anlaşmayı kabul edebileceklerine and içtiler. Bunun üzerine yukardaki âyet-i kerîme nâzil oldu. Ancak bu âyet-i kerîme'deki «hür; hür ile, köle; köle ile, dişi; dişi ile» âyeti «cana can» (Mâide, 45) âyeti ile neshedilmiştir. Ali İbn Ebu Talha «dişi; dişi ile» kavli konusunda İbn Abbâs'ın şöyle dediğini nakleder : Zîra onlar; dişiye mukâbil erkeği öldürmüyorlardı. Erkeğe mukâbil erkeği öldürüyorlar, dişiye mukâbil dişiyi öldürüyorlardı. Bunun üzerine Allah Teâlâ cana can, göze göz emrini inzâl buyurdu. Ve ister cana, ister candan aşağıya tecâvüz etmiş olsunlar, kasıtlı oldukları takdîrde hür erkekle hür kadını kendi aralarında eşit kıldı. Aynı şekilde köleler arasında da kasıtlı olarak cana ve candan aşağıya tecâvüz halinde erkeklerle kadınları

eşit kıldı. Bu âyetin cana can (Mâide, 45) âyeti ile neshedildiği Ebu Mâlik'ten de rivâyet edilir.

«Ama kim de kardeşi tarafından affedilirse, ma'rûf olan emre ittibâ etmeli ve ona güzellikle diyet ödemelidir.» Mücâhid, İbn Abbâs'tan nakleder ki; affetmek, kasıtlı öldürmede diyeti kabul e mektir. Ebu'l-Âliye, Ebu Şa'sâ, Mücâhid, Saîd İbn Cübeyr, Atâ, Hasan, Katâde ve Mukâtil İbn Hayyân'dan da böyle dedikleri rivâyet edilir. Dahhâk, İbn Abbâs'tan nakleder ki; o «Kim de kardeşi tarafından affedilirse» âyeti konusunda şöyle demiştir : Kim de kısası hakettikten sonra diyeti kabul ederse; bu kardeşi tarafından affedilmedir. Bu takdîrde diyet isteyenin —diyeti kabul ediyorsa— ma'rûfa uyması gerekir ve kâtile de zarar vermeden ve uzatmadan diyeti ödemek düşer. Hâkim, Süfyân'dan... İbn Abbâs'ın şöyle dediğini rivâyet eder : İstenen miktar, iyilikle ödenir. Saîd İbn Cübeyr, Ebu Şa'sâ, Câbir İbn Zeyd, Hasan, Katâde, Atâ el-Horasânî, Rebî' İbn Enes, Süddî ve Mukâtil İbn Hayyân da böyle demişlerdir.

«Bu, Rabbınız tarafından bir hafîfletme ve rahmettir.» Allah Teâlâ buyuruyor ki; kasıtlı öldürmede diyetin alınması, Rabbınız tarafından sizin için bir hafîfletme ve rahmettir. Halbuki sizden önceki milletler için öldürme veya afdan birini tercîh etme emredilmişti. Nitekim Saîd İbn Mansûr der ki; bize Süfyân... İbn Abbâs'tan nakletti ki, o şöyle demiş : İsrâil oğullarına öldürmede kısas farz kılınmıştı. Ve onlarda affetme hakkı yoktu. Allah Teâlâ bu ümmete «Ey îmân edenler öldürmede size kısas farz kılındı. Hür; hür ile, köle; köle ile, dişi; dişi ile. Ama kim de kardeşi tarafından affedilirse ma'rûf olan emre ittibâ etmeli ve ona güzellikle (diyet) ödemelidir» buyurmuştur. Af; kasıtlı öldürmede diyeti kabul etmektir. Bu, sizden önce geçen milletlere göre sizin için bir hafîfletmedir. Öyleyse ma'rûfa uyulmalı ve iyilikle diyet ödenmelidir. Bu hadîsi bir çok kişi Amr'dan rivâyet etmiştir. İbn Hibbân sahîh'inde, Amr İbn Dinâr'dan bu hadîsi rivâyet eder. Bir topluluk da Mücâhid kanalıyla İbn Abbâs'tan buna benzer bir rivâyet nakletmiştir.

Katâde der ki; «Bu, Rabbınız tarafından bir hafîfletmedir.» âyetinde Allah bu ümmete merhamet etmiş ve onlara daha önceki milletlere helâl olmayan diyeti helâl kılmıştır. Tevrât mensûbları (Yahûdîler) için yalnızca kısas ve bağışlama farz kılınmıştı, diyet yoktu. İncil mensûblarına (Hıristiyanlar) da yalnızca bağışlama emredilmişti. Bu ümmete ise hem diyet, hem kısas, hem de bağışlama emrolunmuştur. Saîd İbn Cübeyr, Mukâtil İbn Hayyân, Rebî' İbn Enes'ten de buna benzer bir rivâyet nakledilmiştir.

«Kim bundan sonra da tecâvüzde bulunursa, onun için elîm bir azâb vardır.» Allah Teâlâ buyuruyor ki; kim de diyeti aldıktan veya

kabul ettikten sonra, hasmını öldürürse onun için Allah katında pek acıklı bir azâb vardır. İbn Abbâs, Mücâhid, Atâ, İkrime, Hasan, Katâde, Rebî' İbn Enes, Süddî, Mukâtil İbn Hayyân'dan da aynı şekilde rivâyet edilerek; diyeti aldıktan sonra hasmını öldüren kimsenin öldürüleceği nakledilmiştir. Nitekim Muhammed İbn İshâk .. Ebu Şüreyh'ten nakleder ki Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur : Kim öldürülür veya sakat bırakılırsa o üç şeyden birinde serbest bırakılır : Ya kısas yapar, ya affeder veya diyet alır. Eğer bunun dışında dördüncü bir şeyi isterse onun elini tutunuz. Kım de bunu tecâvüz ederse, ona cehennem ateşi vardır : Orada ebediyyen kalacaktır. Bu hadîsi Ahmed İbn Hanbel rivâyet eder. Said İbn A'rûbe... Semure'den nakleder ki; Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur : «Ben diyeti aldıktan sonra hasmını öldüreni bağışlamam.» Yani artık ondan diyet almam, aksine onu öldürürüm.

«Kısasta sizin için hayat vardır.» Allah Teâlâ buyuruyor ki : Kâtilin öldürülmesinden ibâret olan kısas hükmünde sizin için pek büyük bir hikmet vardır. Bu; kanın akıtılmaması ve korunması için bir sebebdir. Çünkü kâtil, hasmını öldürdüğü takdîrde kendinin de öldürüleceğini bilirse, suçu işlemekten kaçınır. Bu da canların yaşamasının sebebi olur. Geçmiş kitaplarda şöyle yazıldığı bildirilir : Öldürmeyi en iyi yine öldürme yokeder. Bu ifâde, Kur'an-ı Azîmüşşân'da çok daha fasîh, çok daha belîğ, çok daha vecîz şekilde «Kısasta sizin için hayat vardır» ifâdesiyle yer almıştır. Ebu'l-Âliye der ki : Allah kısasta hayat varetmiştir. Nice kimseler var ki; hasmını öldürmek ister de kendinin öldürülmesinden korkarak onu öldürmez. Mücâhid, Saîd İbn Cübeyr, Ebu Mâlik, Hasan, Katâde, Rebî' İbn Enes ve Mukâtil İbn Hayyân'dan da böylece nakledilmiştir.

«Ey akıl sahipleri. Tâ ki sakınasınız.» Allah Teâlâ buyuruyor ki : Ey akıl, anlayış ve kavrayış sahipleri. Umulur ki artık sakınır ve Allah'ın harâm ve yasaklarını terkedersiniz. Takvâ; tâkatı bilfiil yapmayı ve münkerleri bilfiil terketmeyi kendi içinde toplayan bir kelimedir.

İ Z Â H I

Kısas mes'elesini müfessirler muhtelif açıdan değerlendirmektedirler. Nitekim Nesefî ve Âlûsî konuyu edebî i'câz ve filolojik özellikler bakımından ele alırken, Mevdûdî ve Seyyid Kutub, İslâm hukuk sistemi noktasından incelemektedirler:

Nesefî şöyle diyor :

Sizin için kısasta hayat vardır. Bu, fasîh bir sözdür. Arapların pek kullanmadığı garîb bir ifâdedir. Kısas öldürme ve hayatı yoketmedir.

Halbuki burada hayatın mahalli olarak zikrediliyor. Ayrıca kısas kelimesinin ma'rife, hayat kelimesinin nekire olarak kullanılması çok açık bir belâğat örneğidir. Çünkü burada sizin için kısas olan bu hüküm türünde bütünüyle hayat var demektir. Kısas ile bir kişiye karşılık güçyettiği takdîrde bir toplumu öldürme hali ortadan kalkar. Kısas bu durumda hayat olur. Herhangi bir şekilde hayat veya bir tek hayat. Buradaki hayat; kısasın vârid olduğunu bilerek kâtilin öldürmekten çekinmesi netîcesinde doğan hayattır. Zîra kâtil birisini öldürmek isterse, kendisine kısas uygulanacağını hatırlar, korkar ve öldürmez. Böylece kısas kâtilin kendisinin öldürülmesini de önler. Dolayısıyla kısas iki canlının yaşamasının sebebi olur. (Nesefî, Medârik, I, 252 - 253)

«Sizin için kısasta hayat vardır.» Bu söz son derece fasîh ve belîğ bir sözdür. Çünkü bir şey zıddının yerine konulmuş, kısas ma'rife hayat da nekire olarak ifâde edilmiştir. Böylece bu hüküm tarzında büyük bir hayat şekli bulunduğuna işâret edilmiştir. Çünkü kısasın bilinmesi kâtili öldürme fiilini işlemekten alıkoyar. Böylece kısas iki canın yaşamasının nedeni olur. Kaldı ki araplar tek kişiye karşılık bir topluluğu, kâtil yerine başkalarını da öldürüyorlardı. Bu sebeple aralarında fitne yayılıyordu. Kâtile kısas uygulanınca bu durumda ötekiler huzûr bulur ve bu, onların hayatlarının sebebi olur. Birinci şekilde (gramer bakımından) izmâr, ikinci şekilde ise tahsîs vardır. Denildi ki burada kastedilen hayat uhrevî hayattır. (Kâdî Beydâvî, Envâr'üt-Tenzîl, I, 252 - 253)

«Sizin için kısasta hayat vardır.» Bu bölüm önce geçen, «Sizin üzerinize kısas farz kılındı» âyetine ma'tûftur. Maksâd, rûha kısas hükmünü benimsetmektir. Çünkü kısas nefislere ağır gelen bir cezâdır. Bu cümle belâğatın zirvesinde bir ifâdedir. Arap dilinde bu mânâya gelmek üzere en çok şöhret bulan atasözü, «ölümü en iyi ölüm önler.» ifâdesidir. Ne var ki, «ölümü en iyi ölüm önler» sözünden, «sizin için kısasta hayat vardır» buyruğu her bakımdan daha belîğânedir. Bu üstünlüğü bir kaç yönden ifâde edebiliriz :

a) Harflerin azlığı bakımından. Burada maksâd 10 harfle ifâde edilmiştir. —tenvîn harf sayılmaz— diğerinde ise 14 harf vardır.

b) İttirâd vardır. Çünkü her kısasta hayat vardır. Ancak her öldürme ölümü önlemez. Çünkü zulm ile öldürme daha çok ölümü celbeder.

c) Hayat derken kullanılan tenvîn ile bir tür yücelik anlamı verilmiştir.

d) Kısas ile hayat arasında bir intibâk sağlanmıştır. Aslında kısas hayatın yok edilmesi ve hayat ise kısasın mukâbilinde yer alır.

e) İfâdede istenen doğrudan doğruya hayattır. Ölümün önlenmesi ise yalnızca bunun için gereklidir. Yoksa kendiliğinden gerekli değildir.

f) Bir şeyin kendi zıddında mevcûd kılınması şeklindeki garâbet sözkonusudur. Diğer bakımdan zarf, mazrûfu ihtivâ ederse o şeyin dağılmasını önler. Böylece bizim için sözkonusu olan kısas, hayatı felâketlerden muhâfaza eder.

g) İfâdede birbirine yakın olmakla beraber tekrârdan uzak durulmuştur...

h) İfâdede farklılık ve selâset vardır. Çünkü bu ifâde ile araplarca kullanılan cümle arasında hafîf sebeplerin ardarda gelmesi şeklindeki durum bahis mevzûu değildir. Çünkü arap dilinde ardarda gelen harekeli iki harf, ancak bir yerde vardır. Bu ise ifâdenin selâsetini azaltıp dilde açıklığı eksiltir. Kezâ, fa'dan lâm'a geçiş, elîf'ten lâm'a geçişten daha doğrudur. (Kısas kelimesinden sonra hayat kelimesinin gelmesi)

ı) Belirli bir sebebe ihtiyâç göstermemesi bakımından da bu ifâde üstündür. Halbuki öbür ifâde bunu gerektirir.

j) Vurmayı, yaralamayı ve öldürmeyi ihtivâ eden bu hükmün hakîkatini gösteren cins edâtı olan eliflâm ile birlikte kısas kelimesinin kullanılması özelliği öbür ifâdede yoktur.

k) Öldürmeyerek diri bırakmanın da ölümü önleyeceği vehmi doğuracak fiillerden uzak olması da bir ayrı özelliktir.

l) Âyet-i kerîme öldürme için en uygun karşılık olan hayatı ihtivâ etmektedir. Arapların kullandıkları söz ise bunun tersinedir. Çünkü o öldürmeyi içermektedir.

m) Arapların kullandıkları ifâdede bir şeyin bizzât kendisinin yok olmasının sebebi olması şeklindeki vehim bu ifâde de yoktur. Sözü, sözlerin en yücesi, âyetleri işâretlerin en parlağı olan Rabbımızı hamd ile tesbîh ederiz. (Âlûsî, Rûh el-Meânî, II, 51)

Arapça «kısas» kelimesi, katl vak'asında cana canla mukâbele, edilmesidir. Ama, kâtilin canına son verilmesinde, onun adam öldürür iken kullandığı usûlün kendisine tatbîk edileceği demek değildir. Ancak başkasının hayatına kıyması dolayısıyla, onun hayatına son verileceği mânâsına gelmektedir.

Burada tam olarak adâleti temîn için, beşer hayatına âit değer ölçüsünde eşitlik prensibi esâs alınmaktadır. Kan bedeli ve netîce olarak da onun karşılığında ödenecek diyetin tayîni kâtilin veya maktûlün mensûb olduğu içtimâî sınıf tarafından yapılmamaktadır. Bu sebepten ötürü kâtilin kan bedeli karşılığında şahsen mes'ûl tutulması amaçlanmıştır.

İslâmiyetin zuhûrundan evvel, kendi kabîle mensûblarının kan bedelini yüksek tutarlar ve maktûlün kan bedeline göre katilin mensûb olduğu soydan eşit değerde bir insanın başını isterlerdi. Eğer onun değeri istedikleri bedeli dolduramaz ise o vakit o bedeli dolduracak miktarda, ve hatta bazen de bir maktûle karşılık yüzlerce kişinin başını isterlerdi. Diğer taraftan, eğer kâtil maktûlden daha yüksek sınıfa mensûb ise, o maktûlun hayatına karşılık kâtilin hayatına son verilmesini kabul etmezlerdi. Kan bedelindeki bu eşitsizlik sadece o cehâlet devrine inhisâr etmemektedir. Hatta bu gün bile «medenî» milletler, kendi milletlerinden bir kişinin öldürülmesine, mukâbil kâtilin mensûb olduğu milletten elli kişiyi öldüreceklerini açıkça ilân etmekten, utanç duymamaktadırlar. Ve bu gibi meydan okumayı tatbîk sâhasına koymaktadırlar. Hâkim milletlerden bir tek şahsın öldürülmesine mukâbil, mağlûb milletlere mensûb birçok kimsenin öldürülmüş olduğunu ekseriya duymaktayız. Fakat kâtil hükümrân medenî milletlerden birine mensûb ise, onların hâkimleri, kâtili ölüm cezâsına çarptırmamaktadır. Bu gayri âdil usûlü önlemek üzere Allah Teâlâ, kâtil veya maktûlün sınıf ve ırk farkı gözetilmeksizin, kâtilin ve sâdece kâtilin hayatına son verileceğini emir buyurmaktadır.

Burada «kardeş» kelimesinin kullanışında bir nevi tavsiye mâhiyyeti bulunmaktadır. Kâtil, sizi elîm sûrette rencîde etmişse de yine siz, beşerî münâsebet bakımından, onun kardeşisiniz. Bu sebebten affetmek hakkı tanınmaktadır. Bu gibi halde mahkeme onun ölüm cezâsına çarptırılmasına hüküm veremez. Pek tabiî ki, meşrû hak sahibi talep ederse kâtil, tazmînât bedelini (diyet) ödeyecektir.

Arapça «ma'rûf» kelimesi, Kur'an-ı Kerîm'in birçok yerinde kullanılmıştır. Umûmiyetle bilinen ve aklı selîm kimselerce olduğu kabul edilen, âdil ve ma'kûl olan, örf ve âdete delâlet etmektedir. Onlar o kadar bâriz ve o kadar iyi bilinmektedirler ki, şahsî menfaat ve haksız hüküm vermenin tesîri altında göremez hale gelmiş olmayan herkes, onların adâlet ve doğruluğunu tasdîk eder. İslâmî kanunların şümûlü içinde bulunmayan bütün mes'elelerde, İslâm'a göre onlar kabul edilir. Bu gibi umûmî hüküm ve teâmüle «ma'rûf» denir.

Meselâ : Eğer maktûlün akrabâları fidye almayı kabulden sonra, gene de intikâm almaya çalışırlarsa, yahut kâtil veya arkadaşları fidyeyi vermekte hulûsu niyetle hareket etmezler veya karşı tarafın göstereceği hüsn-ü niyeti kabûl edip onların âlicenâblığına aynen mukâbelede bulunmazlar ise, bu bir zulüm olur.

Bu âyet, diğer istikâmette ifrâta varıp ölüm cezâsının toptan kaldırılmasını müdâfaa eden kimseleri cerh etmektedir. Başkaca hiç bir düşünceye ehemmiyet vermeden sadece «misilleme» üzerinde ısrâr etmek ne kadar gayr-i insanîdir. Bu sebepten dolayı Allah Teâlâ, kısas-

ta hayat bulunduğunu buyurmaktadır. Eğer bir cemiyet, hayatın kudsiyetine itibâr göstermeyip kâtilleri korur ise, cinâyeti mükâfâtlandırmış ve birçok ma'sûm insanın hayatını tehlikeye sokmuş olur. (Mevdûdî, Tefhîm el-Kur'an, I, 193 - 195)

Kısastaki hayat, başlangıçta cânîleri başkalarına tecâvüz etmekten alıkoymakla başlar. Öldüreceği kimsenin hayatının bedelini, kendi hayatıyla ödeyeceğine inanan kimse, elbette düşünecek ve bu işi yapıp yapmamakta tereddüd edecektir. Kısastaki hayat, katl vukû' bulduğu zaman, kan sahibinin gönlünü almakla tahakkuk etmektedir. Kısas, katl hâdisesinde kan sahiplerinin kin ve intikâm duygusunu bertaraf ettiği için bir hayat unsurudur. Yıllarca Arab kabîlelerini birbirine kırdıran, durmak ve dinmek bilmeyen intikâm duygusunu... Nitekim Bessus muhârebesi, 40 yıl devam etmiştir. Araplar, bu harbin felâketini pek iyi biliyorlardı. Biz bu intikâm duygularının, günlük hayatımızda, ne acı tesîrler icrâ ettiğini bizzât müşâhede ediyoruz. Nesilden nesile sürüp gelen bu dünyayı kin mezbahasına çeviren, bu bitmek bilmeyen selin dehşetini her gün gözlerimizle seyrediyoruz. Kısasta en geniş anlamıyla hayat mevcuttur. Bir ferdin hayatına tecâvüz, bizzât hayata tecâvüzdür. Canlılık vasfını taşıyan bütün insanlığın hayatına tecâvüzdür. Şayet kısas hükmü, bir câniyi başkasının hayatına kıymaktan alıkoyuyorsa, hayata tecâvüzden alıkoymuş demektir. Ve kısastaki hayat buradandır. Mutlak hayat... Bir ferdin hayatı veya bir âilenin hayatı, yahut da bir topluluğun hayatı değil, bütünüyle hayat vardır...

Sonra —hayatın muhâfazasında en mühim âmil olan— Allah'ın hikmetini ve takvâsını düşünüp şuûru uyanık bulundurmayı te'mîn eder.

İşte ferdlerin başkasına tecâvüz etmesini engelleyen yegâne engel budur. Önce öldürerek tecâvüz etmekten, sonra da intikâm alarak tecâvüz etmekten alıkoyan bir engel. Takvâ... Kalbin hassâsiyeti. Allah korkusunun şuûrda yer etmesi... Allah'ın gazabından sakınıp rızâsını talep etmek...

Takvâ bağı olmadan, hiç bir şerîat kâim olamaz. Hiçbir kanun ayakta duramaz, hiç kimse bir şeyden sakınmaz. İnsanın kendi kuvvetinden daha büyük bir kuvvete karşı hassâsiyet ve korku şuûrunun bulunmadığı bir nizâm, hâkimiyet kuramaz.

Peygamber ve Hulefâ-i Râşidîn devrinde siyâsî huzûrun tamâmen hâkim olduğu zamanlarda, suç nisbetinin azlığının bundan başka bir sebebi yoktur. Bu cinâyetlerin pek çoğunda da, cânî bizzat geliyor ve kendi isteğiyle itirâf ediyordu. Kalblerde Allah korkusu vardı. Gönüllerin derinliğine yerleşmiş uyanık bir bekçi vazîfesini gören takvâ, ferdleri cezâ sâhâsından uzaklara itiyordu. Bunun yanı sıra da fıtra-

tın gizliliklerini, gönüllerde saklı bulunan şeyleri inceden inceye görebilen keskin bir şerîat vardı... Bir yandan nizâmlar ve şerîatlar arasında büyük bir tekâmül olduğu gibi, diğer yandan da ibâdetlerle ilâhî emirler arasında bir uygunluk vardı. Ve hepsi birden düşüncesi ve şuûru sağlam bir cemiyet inşâ etmek için birbirlerini destekliyorlardı. Hareketi ve davranışı tertemiz bir cemiyet. Çünkü şerîat, ilk mahkemesini, vicdânların derinliğinde kurmuştu.

Öyle bir durum meydana gelmişti ki, hayvânî hisler, şerkeşlik yapar, insanın ayağını kaydırır ve bu, gözlerin görmediği, kanun pençesinin ulaşmadığı bir yerde vuku' bulmuş olursa, gönüllerde mevcûd olan îmân, şiddetle azarlayan bir nefis, yüreği sızlatan bir müessir ve korku veren bir hayal haline gelir ve sahibi, günahını kanun huzûrunda itirâf etmeden, nefsini o şiddetli cezâya teslîm etmeden rahat edemezdi. Âhiret azâbından ve Allah'ın gazabından kurtulmak için, rahat ve huzûr içinde bu cezâlara koşardı. İşte takvâ... İşte takvâ... (Seyyid Kutub, Fî Zılâl'il-Kur'an, I, 344 - 345)

(Daha geniş bilgi için Mâide 32, 38, 45. âyete bakınız.)

———oOo———

كُتِبَ عَلَيْكُمْ إِذَا حَضَرَ أَحَدَكُمُ الْمَوْتُ إِنْ تَرَكَ خَيْرًا الْوَصِيَّةُ لِلْوَالِدَيْنِ وَالْأَقْرَبِينَ بِالْمَعْرُوفِ
حَقًّا عَلَى الْمُتَّقِينَ ﴿١٨٠﴾ فَمَنْ بَدَّلَهُ بَعْدَمَا سَمِعَهُ فَإِنَّمَا إِثْمُهُ عَلَى الَّذِينَ يُبَدِّلُونَهُ
إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿١٨١﴾ فَمَنْ خَافَ مِنْ مُوصٍ جَنَفًا أَوْ إِثْمًا فَأَصْلَحَ بَيْنَهُمْ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ
إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿١٨٢﴾

180 — Sizden birinize ölüm geldiği zaman; eğer bir hayır (mal) bırakacaksa; anaya, babaya, yakın akrabâya, ma'rûf şekilde vasiyette bulunması farz kılındı. Bu, takvâ sahipleri üzerinde bir haktır.

181 — Kim de bunu (vasiyyeti) işittikten sonra değiştirirse ;onun günâhı değiştirenlerindir. Şüphe yok ki, Allah Semî'dir, Alîm'dir.

182 — Bununla birlikte, kim vasiyyet edenin haksızlığa meylinden, günâha girmesinden korkup (tarafların) aralarını bulursa; ona da bir günâh yoktur. Şüphesiz ki Allah Ğafûr'dur, Rahîm'dir.

Vasiyyet

Bu âyet-i kerîme anne ve babalara, yakınlara vasiyyet etmelerini emretmektedir. Mîrâs âyeti nâzil olmadan önce, iki kavilden en sahîhine göre, vasiyet vâcib idi. Mîrâsı bildiren âyet nâzil olunca bu âyet neshedildi ve Allah tarafından takdîr edilen mîrâs payları farîze olarak vaz' edildi. O hakkın sahipleri, vasiyetsiz ve vasiyet edenin minnetine katlanmadan doğrudan doğruya vâris oldular. Bu konuda vârid olan hadiste Amr İbn Hârice der ki; Rasûlullah (s.a.) ın hutbe okurken şöyle dediğini duydum : «Doğrusu Allah Teâlâ her hak sahibinin hakkını vermiştir. Binâenaleyh vârise vasiyet yoktur.» İmâm Ahmed İbn Hanbel derki; bize İsmâîl İbn İbrâhîm... Muhammed İbn Sîrîn'den nakletti ki, o şöyle demiştir : Abdullah İbn Abbâs, oturdu ve Bakara süresini okudu. Bu âyete geldiğinde dedi ki; bu âyet neshedilmiştir. Bunu Saîd İbn Mansûr Hüşeym kanalıyla Yûnus'tan nakleder. Hâkim de Müstedrek'inde rivâyet ettikten sonra, Buhârî ve Müslim'in şartlarına göre sahîhtir, der. Ali İbn Ebu Talha... İbn Abbâs'ın «anaya, babaya yakın akrabâya ma'rûf şekilde vasiyette bulunmak takvâ sahipleri üzerinde bir haktır.» âyeti konusunda şöyle dediğini nakleder : Anne ve babalarla birlikte başkaları vâris olamazlardı. Ancak akrabâlara vâsiyet edilirse mümkün olurdu. Nihâyet Allah Teâlâ mîrâs âyetini indirdi. Anne ve babanın mîrâsını orada açıkladı ve ölenin malının üçte birinin akrabâlara vasiyeti hükmünü getirdi.

İbn Ebu Hâtim der ki; bize Hasan Ibn Muhammed... İbn Abbâs'ın bu âyet konusunda şöyle dediğini nakletti : Bu âyet «ana, babanın ve yakınların bıraktıklarından erkeklere hisse vardır. Ana babanın ve yakınların bıraktıklarından kadınlara da hisse vardır. Bunlar az veya çok belirli bir hissedir.» (Nisâ, 7) âyetiyle neshedilmiştir. İbn Ebu Hâtim Abdullah İbn Ömer'den, Ebu Mûsa'dan, Saîd İbn Müseyyeb'den, Hasan'dan, Mücâhid'den, Atâ'dan, Saîd İbn Cübeyr'den Muhammed İbn Sîrîn'den, İkrime'den, Zeyd İbn Eslem'den, Rebî' İbn Enes'ten, Katâde'den, Süddî'den, Mukâtil İbn Hayyân'dan, Tâvûs'tan, İbrâhîm el-Nehâî'den, Şüreyh'den, Dahhâk'dan, Zührî'den bu âyetin mensûh olduğu ve onu mîrâs âyetinin neshettiği görüşünü nakletmiştir.

Ne gariptir ki, Ebu Abdullah Muhammed İbn Ömer el-Râzî merhûm, tefsîr el-Kebîr isimli eserinde Ebu Müslim el-Isfahânî'den bu âyetin mensûh olmadığı görüşünü nakleder. Ona göre bu âyet, mîrâs âyetiyle tefsîr edilmiştir. Ve mânâsı şöyledir : Allah Teâlâ size anne ve babalarla akrabaların mîrâstan mahrûm edilmemelerini tavsiye etmiştir. Râzî der ki; bu müfessirlerin ekseriyetiyle fukâhânın muteber olanlarının görüşüdür. Bazıları da onun vâris olanlar hakkında mensûh, vâris olmayanlar hakkında sâbit olduğunu söylemişlerdir. Bu İbn Ab-

bâs, Hasan, Mesrûk, Tâvûs, Dahhâk, Müslim, İbn Yessâr ve A'lâ İbn Ziyâd'ın mezhebidir.

Ben derim ki; bu görüşü serdedenler arasında Saîd İbn Cübeyr, Rebî' İbn Enes, Katâde ve Mukâtil İbn Hayyân da bulunmaktadır Ancak bunlara göre bizim istilâhımızda buna nesh adı verilemez. Çünkü mîrâs âyeti vasiyyet âyetinin umûmunun delâlet ettiği fertlerden bir kısmının hükmünü kaldırmıştır. «Yakınlar» ta'bîri «vâris olan ve olmayanlar» ta'bîrinden daha geniştir. Vâris olanların hükmü belirtildiği için, buradaki hükmü kaldırılmış ve diğerleri de ilk âyetin delâlet ettiği şekil üzere kalmıştır. Bu görüş bazılarının vasiyyet İslâm'ın başlangıç devrinde mendûb idi, sonra neshedildi görüşünden kaynaklanmaktadır. Vasiyetin vâcib olduğu görüşüne gelince —ki bu âyetin akışından anlaşılmaktadır— bunun mîrâs âyetiyle neshedilmiş olması gerekir. Nitekim müfessirlerin çoğunluğu ile fukahânın muteber olanları böyle demişlerdir. Şüphesiz ki anne ve babalarla yakınlara vasiyetin vâcib oluşu icmâ' ile neshedilmiştir. Hattâ geçen hadîse binâen yasaklanmıştır. Çünkü hadîste; «Allah her hak sahibine hakkını vermiştir. Binâenaleyh vârise vasiyet yoktur.» buyurulmuştur. Mîrâs âyeti müstakil bir hükümdür ve Allah tarafından hak sahiplerine verilmiş bir vecîbedir. Bu âyetle hak sahipleri bakımından hüküm tamâmen kaldırılmıştır. Geriye mîrâstan payı olmayan yakınların durumu kalmaktadır. Onlar içinse vasiyet âyetinin şumûlü içerisinde olmak kaydıyla, malın üçte biri kadar bir kısmından vasiyet edilmesi uygun görülmüştür. Nitekim Buhârî ve Müslim'in Sâhih'lerinde sâbit olduğuna göre, Abdullah İbn Ömer der ki; Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurdu : Müslüman kişinin sahib olduğu şeydeki hakkı vasiyyet etmesidir. Müslüman iki gece yatarsa, mutlakâ vasiyeti yanında yazılı olmalıdır. Abdullah İbn Ömer der ki : Ben Rasûlullah (s.a.)ın böyle dediğini işittikten sonra, bir gece bile vasiyetsiz yatmadım. Yakınlara iyi davranmayı ve ihsânda bulunmayı emreden âyet ve hadisler gerçekten pek çoktur. Nitekim Abd İbn Humeyd Müsned'inde der ki; bize Ubeydullah... Abdullah'tan nakletti ki, Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur : Allah Teâlâ, ey âdemoğlu iki şeyin var ki onlardan birisi sana âit değildir. Birisi, gırtlağına yapıştığım zaman seni temizleyip arıtmak için malından sana bir pay kıldım. Diğeri de, ecelin geldikten sonra kullarımın sana duâ etmesidir.

«Eğer bir hayır bırakacaksa» Buradaki hayrın mal olduğunu İbn Abbâs, Mücâhid, Atâ, Saîd İbn Cübeyr, Ebu'l-Âliye, Atıyye, Dahhâk, Süddî, Rebî' İbn Enes, Mukâtil İbn Hayyân, Katâde ve diğerleri söylemişlerdir. Bunlardan bir kısmı, ister az olsun ister çok olsun, verâset gibi mal için vasiyet meşrû'dur, derler. Bir kısmı da fazla mal bırakıldığı takdîrde vasiyet edilebilir, derler. Sonra bu fazla malın mik-

tarı konusunda ihtilâf ederler. İbn Ebu Hâtim der ki; bana Muhammed İbn Abdullah... Hişâm İbn Urve'den nakletti ki, ona babası söylemiş : Hz. Ali (r.a.)ye, Kureyş'ten bir adam öldü. Üç veya dörtyüz dînâr bıraktı, vasiyet etmedi, denilmiş. Hz. Ali, bir şey gerekmez. Çünkü Allah Teâlâ «Eğer bir hayır bırakacaksa» buyurmuştur. İbn Ebu Hâtim der ki; Bize Hârûn İbn İshâk, Hişâm İbn Urve'den nakletti ki, o babasından aktarmış : Hz. Ali kavminden birisinin hastalığında yanına varmış; adam ona vasiyet edeyim mi? deyince Hz. Ali Allah Teâlâ «Eğer bir hayır bırakacaksa» buyuruyor. Sen az bir şey bıraktın. Onu da çocuğuna bırak demiş. Hakem İbn Ebân der ki; bana İkrime, İbn Abbâs'tan bu âyet konusunda şöyle dediğini nakletti : Bir kimse altmış dînâr bırakmazsa, hayır bırakmış sayılmaz. Hakem ise Tâvûs'un seksen dînâr bırakmayanın hayır bırakmamış olacağını söylediğini nakleder. Katâde ise bin veya daha fazla demiştir.

«Ma'rûf şekilde» yani rıfk ile, ihsân ile. Nitekim İbn Ebu Hâtim der ki; bize Hasan İbn Ahmed... Hasan'dan nakletti ki o, bu âyet konusunda şöyle demiş : Evet vasiyet haktır. Her müslümanın öleceği zaman münker üzere değil, ma'rûf üzere vasiyet etmesi gerekir.

Buradaki ma'rûftan maksad; ölenin; yakınlarının hakkını aşmaksızın, fakat cimriliğe dalmaksızın, vârislerini de mağdûr etmeksizin vasiyette bulunmasıdır. Buhârî ve Müslim'in Sahîh'inde sâbit olduğuna göre, Sa'd der ki : Ya Rasûlallah malım var, kızımdan başka da vârisim yok. Malımın üçte ikisini vasiyet edeyim mi? dedim. Rasûlullah (s.a.) hayır, dedi. Sonra yarısını vasiyet edeyim mi? dedim. Rasûlullah hayır, dedi. Üçte birini vasiyet edeyim mi? dedim. Rasûlullah üçte bir olur ama, üçte bir bile çoktur. Doğrusu senin vârislerini zenginler olarak bırakman, insanlara el - avuç açan fakîrler olarak bırakmandan daha hayırlıdır, buyurdu. Buhârî'nin Sahîh'inde İbn Abbâs (r.a.)ın şöyle dediği nakledilir. Keşki insanlar vasiyette üçte birden dörtte bire geçmiş olsalardı. Çünkü Rasûlullah (s.a.) üçte bir olur ama, üçte bir bile çok, buyurmuştur. İmâm Ahmed İbn Hanbel, Hâşim'in kölesi Ebu Saîd'in... Hanîfe'nin torunu Hanzele'den şöyle duyduğunu nakleder : Hanîfe kendi evinde bulunan bir yetîme yüz deve vasiyet etti. Bu durum çocuklarına ağır geldi. Mes'eleyi Rasûlullah (s.a.)a götürdüler. Hanîfe dedi ki; ben yetîmlerimden birine yüz deve vasiyet ettim. Ki biz bu develere «mutayyebe» adını veriyorduk. Rasûlullah (s.a.) buyurdu ki : Hayır, hayır, hayır. Sadaka beştir Yoksa ondur. Yoksa onbeştir, yoksa yirmidir, yirmibeştir, yoksa otuzdur, yoksa otuzbeştir, yoksa kırktır. Ahmed İbn Hanbel, bu hadîsi uzun uzadıya zikretmiştir.

«Kim de bunu işittikten sonra değiştirirse, onun günâhı değişti-

renlerindir.» Allah Teâlâ buyuruyor ki; kim vasiyyeti değiştirir, tahrîf eder, hükmünü kaldırır, artırır veya eksiltirse —vasiyyetin hükmünü gizlemenin de bu emrin içerisine girmesi uygundur— onun günâhı değiştirenleredir. İbn Abbâs ve bir çok kişi derler ki; ölünün mükâfâtı Allah'a, günâhı ise bu vasiyyeti değiştirenlere ilişir. «Doğrusu Allah Semî'dir, Alîm'dir.» Ölenin vasiyet ettiğini görür ve bilir. Kezâ vasiyet edilenlerin yaptıklarından da haberdârdır.

«Bununla birlikte kim, vasiyet edenin haksızlığa meylinden, günâha girmesinden korkup (tarafların) arasını bulursa» İbn Abbâs, Ebu'l-Âliye, Mücâhid, Dahhâk, Rebî' İbn Enes ve Süddî buradaki (الجنف) kelimesinin hatâ olduğunu söylemişlerdir. Bu ifâde her türlü hatâ çeşidini içine alır. Vârisin herhangi bir vâsıta ve vesîle ile arttırması veya aldatmaca olarak kalan şevi satmasını vasiyet etmesi gibi. Veya kızının oğluna vasiyet edip, onun mîrâsını arttırması gibi. Veya buna benzer davranışlar kasıtlı olabilir, kasıtsız olabilir. Kişinin tabîatından ve iyi düşünmeden yakınlarına şefkat etmesinden doğabilir. Ya da kasıtlı olarak günâh işleyebilir. Vasînin bu durumda mes'eleyi islâh etmesi, vasiyette şer'î usûllere uygun düzeltmeler yapması, câizdir. Ölenin, vasiyet ettiği kişiden daha uygun ve daha yakın olanlara dönerek vasiyyet edenin istekleriyle şer'î esâsları birleştirmesi gerekir. Bu tür ıslâh ve birleştirme âyette geçen değiştirme hükmüne dâhil değildir. Bunun için Allah Teâlâ ona atfederek bunların yasaklar arasında bulunmadığını belirtiyor. Allah en iyisini bilendir.

İbn Ebu Hâtim der ki; bize Abbâs İbn Velîd... Hz. Âişe'den naklettiki, Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuş : Nasıl haksızlığa meyleden vasînin vasiyeti; öldüğünde geri çevrilirse, pişman olan kişinin sadakası da hayatında geri çevrilir. Bu hadisi Ebu Bekr İbn Merdûyeh Abbâs İbn Velîd'den, o da Hz. Âişe'den rivâyet eder. İbn Ebu Hâtim der ki; Velîd burada yanılmıştır. Çünkü bu söz Urve'ye âittir. Bunu Velîd İbn Müslim Evzâî'den nakletmiş ve Urve'den başkasına atfetmemiştir. İbn Merdûyeh ayrıca der ki; bize Muhammed İbn Ahmed... İbn Abbâs kanalıyla Rasûlullah (s.a.) ın şöyle buyurduğunu nakletti : Vasiyette pişmanlık büyük günâhlardandır. Bu hadîsin peygambere âit oluşunda da bazı noktalar vardır. Ancak bu husûsda vârid olan hadîslerin en güzeli Abdürrezzâk'ın Ebu Hüreyre'den naklettiği hadîstir ki, burada Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurur : Bir kimse yetmiş yıl hayır işleyen kişilerin amelini yapar. Vasiyet edeceği zaman, vasiyetinde pişman olur ve ömrünün sonunu amelinin kötüsüyle mühürler. Ve cehenneme gider. Bir kişi de yetmiş yıl şer ehlinin amelini işler. Sonunda vasiyetinden dönerek ömrünün sonunu iyi amelle mühürler ve cennete girer. Ebu Hüreyre dedi ki; isterseniz Allah Teâlâ'nın : «İşte bunlar Allah'ın hudûdudur, sakın onları aşmayasınız» âyetini okuyunuz.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ كَمَا كُتِبَ عَلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ ﴿١٨٣﴾
أَيَّامًا مَعْدُودَاتٍ فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَرِيضًا أَوْ عَلَى سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِنْ أَيَّامٍ أُخَرَ وَعَلَى الَّذِينَ
يُطِيقُونَهُ فِدْيَةٌ طَعَامُ مِسْكِينٍ فَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْرًا فَهُوَ خَيْرٌ لَهُ وَأَنْ تَصُومُوا
خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿١٨٤﴾

183 — Ey îmân edenler, sizden öncekilere farz kılındığı gibi, size de oruç farz kılındı. Tâ ki korunasınız.

184 — Sayılı günler olarak. Sizden kim hasta veya seferde olursa, tutmadığı günler sayısınca diğer günlerde; gücü yetmeyenler de bir yoksul doyumu fidye (verir). Bununla beraber kim gönüllü olarak iyilik yaparsa bu; kendisi için daha hayırlıdır. Oruç tutmanız; bilirseniz, sizin için daha hayırlıdır.

Oruç Farîzası

Allah Teâlâ bu ümmete sesleniyor ve orucu emrediyor. Oruç sırf Allah Azze ve Celle'ye ihlâs niyetiyle yemekten, içmekten ve cinsî temâstan kaçınmaktır. Oruçta rûhun arınması, temizlenmesi, parlatılması, kötü davranışlardan ve fenâ huylardan uzaklaştırılması bahis mevzûudur. Zikredilir ki oruç, nasıl müslümanlara farz kılınmışsa müslümanlardan öncekilere de farz kılınmıştır. Öncekiler müslümanlar için mükemmel bir örnektir. Öyleyse müslümanlar bu ibâdeti eniyi şekilde yapmaya çalışmalıdırlar. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurur : «Her biriniz için bir yol ve bir şerîat kıldık. Eğer Allah dileseydi sizi bir tek ümmet yapardı. Fakat bu verdikleriyle sizi denemesi içindir. O halde iyiliklere koşuşun, hepinizin dönüşü Allah'adır.» (Mâide, 48) Bunun için de burada «Ey îmân edenler, sizden öncekilere farz kılındığı gibi size de oruç farz kılındı. Tâ ki korunasınız» buyuruyor. Oruçta bedenin temizliği ve şeytânın sızabileceği yolların tıkanması vardır. Bunun için Buhârî ve Müslim'de vârid olan sahîh hadîste Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurur : «Ey gençler topluluğu; sizden kimin evlenmeye gücü yeterse evlensin, kimin de gücü yetmezse, oruç tutsun. O kendisini korur!» Sonra Allah Teâlâ; orucun miktarını belirterek insanlara ağır

gelip tutmaktan kaçınmalarını ve yerine getirmekten uzak durmalarını önlemek için; her gün farz kılınmadığını, sadece sayılı günlerde farz olduğunu bildiriyor. İslâm'ın başlangıç devrinde her ayın üç günü oruç tutulurdu. Sonra bu oruç —yerinde açıklanacağı gibi— Ramazân orucuyla neshedilmiştir. Rivâyet edilir ki; oruç başlangıçta bizden önceki ümmetlerde olduğu gibi her ay üç gündü. Bu rivâyet Muâz, İbn Mes'ûd, İbn Abbâs, Atâ ve Katâde'den nakledilir. Dahhâk İbn Müzâhim de her ayın üç gününü oruçlu geçirmek Nûh (a.s.)un zamanından beri meşrû kılınmıştır. Nihâyet Allah onu Ramazân orucuyla neshetti, diye ilâve etmiştir. Abbâd İbn Mansûr, Hasan el-Basrî'den bu âyet konusunda şöyle dediğini nakleder : Evet, Allah'a andolsun ki oruç, her ümmete farz kılınmıştır. Bize farz kılındığı gibi tam bir ay ve ayrıca; belirli günlerde farz idi. Süddî'den de benzeri bir rivâyet nakledilmiştir. İbn Ebu Hâtim... Abdullah İbn Ömer'den nakleder ki; o, Rasûlullah (s.a.)ın şöyle dediğini söylemiştir : Ramazân orucunu Allah sizden önceki milletlere de farz kılmıştır. Bu uzun bir hadîstir. Ben bu hadîsten sadece bir kısmını iktibâs ettim.

Ebu Ca'fer el-Râzî der ki; Rebî' İbn Enes, Abdullah İbn Ömer'in şöyle dediğini bir kişiden duyduğunu nakletti : «Sizden öncekilere farz kılındığı gibi, size de oruç farz kılındı.» âyeti nâzil olduğunda, önceki milletlere farz kılınan oruç şöyleydi : Onlardan birisi yatsı namazını kılıp yattığında, ona yemek, içmek, kadın vb. şeyler harâm olurdu. İbn Ebu Hâtim; İbn Abbâs'tan Ebu'l-Âliye'den, Abdurrahmân İbn Ebu Leylâ'dan, Mücâhid'den, İbn Cübeyr'den, Mukâtil İbn Hayyân'dan, Rebî' İbn Enes'ten ve Atâ el-Horasânî'den de buna benzer bir rivâyet nakledildiğini söyler.

Atâ el-Horasânî; İbn Abbâs'ın «Sizden öncekilere farz kılındığı gibi» âyetiyle ehl-i kitâb'ın kastedildiğini söylediğini nakleder. Şa'bî, Süddî ve yine Atâ el-Horasânî'den de benzer bir rivâyet nakledilmiştir.

Sonra Allah Teâlâ, İslâm'ın başlangıcında olduğu şekilde orucun ahkâmını açıklamaya başlıyor : «Sizden kim hasta veya seferde olursa, tutmadığı günler sayısınca, diğer günlerde. Gücü yetmeyenler de bir yoksul doyumu fidye verir.» Hasta ve misâfir; hastalık ve sefer halinde oruç tutmaz. Çünkü bu iki durum da sahibleri için meşakkatlidir. Oruçlarını bozarlar ve sayısınca başka günde oruç tutarlar. Mukîm ve sağlıklı olup da oruç tutabilen kişi; oruç tutmakla yemek arasında muhayyerdir. İster yer, ister bozar ve her güne karşılık bir miskîn doyurur. Eğer bir miskînden fazlasını doyuracak olursa, bu kendisi için daha hayırlıdır. Oruç tutacak olursa bu miskîn doyurmaktan daha afdaldır. İbn Mes'ûd, İbn Abbâs, Mücâhid, Tâvûs, Mukâtil İbn Hayyân ve selef-i sâlihînden başkaları böyle demişlerdir. Bunun için Allah Teâlâ «Gücü yetmeyenler de bir yoksul doyumu, fidye verir. Bununla beraber kim

gönüllü olarak iyilik yaparsa bu kendisi için daha hayırlıdır. Oruç tutmanız, bilirseniz sizin için daha hayırlıdır.» buyuruyor.

İmâm Ahmed İbn Hanbel der ki; bize Ebu Nadr... Muâz İbn Cebel'den nakletti ki, o şöyle demiş : Namaz da, oruç da üç kerre değişmiştir. Namazın durumu şöyledir : Rasûlullah (s.a.) Medîne'ye geldiğinde onyedi ay boyunca Kudüs'e doğru namaz kıldı. Sonra Allah Teâlâ onu «Senin yüzünün semâya doğru dönüp durduğunu görüyoruz. Şimdi seni hoşnûd olacağın bir kıbleye çevireceğiz...» âyeti ile Mekke'ye yöneltmiştir. Bu bir dönüştür. Muâz İbn Cebel devâmla der ki : Müslümanlar namaz için toplanıyorlardı ve birbirlerini seslıyorlardı. Nihâyet bir ağaçtan çan yapmaya karar kıldılar veya az kalsın yapıyorlardı. Sonra Ansârdan Abdullah İbn Zeyd denilen bir adam Rasûlullah'a geldi ve dedi ki : Ey Allah'ın Rasûlü ben her uyuyanın gördüğü gibi bir rü'ya gördüm. Eğer uyumuyordum deseydim daha doğru söylerdim. Ben uyku ile uyanıklık arasındaydım ki; yeşil kaftanlı bir şahıs geldi. Kıbleye doğru yöneldi ve «Allahü Ekber, Allahü Ekber Eşhedü en lâ İlâhe İllallah...» diyerek ezânı bitirinceye kadar okudu. Sonbir süre durdu, sonra tekrâr dediği gibi dedi. Ancak fazla olarak iki defa «Kad Kâmet'is-salat» dedi. Rasûlullah (s.a.) öyleyse onu Bilâl'e öğret te; böylece halkı namaza çağırsın, buyurdu. Bunun üzerine Bilâl ilk ezânı okuyan kişi oldu. Muâz İbn Cebel devamla der ki : Hattâb oğlu Ömer (r.a.) gelerek dedi ki : Ey Allah'ın Rasûlü o adama gelen bana da geldi. Ancak o beni geçti, dedi. Namazın iki durumu böyledir.

Muâz İbn Cebel devamla der ki : İlkin müslümanlar namaza geldiklerinde Rasûlullah (s.a.) onların bir kısmından önce gelirdi. Bir kişi diğerine kaç rek'at kıldı? diye sorardı. O da bir veya iki rek'at derdi. Gelen adam o kadar rek'at kılar, sonra toplulukla beraber namaza girerdi. Ahmed İbn Hanbel der ki : Muâz geldi ve dedi ki; Ben her halükârda onunla beraber idim. Sonra o beni geçti. Ve ben geçen kısmını kazâ ettim, Muâz der ki, Rasûlullah (s.a.) onu bir miktar geçmiştir, Muâz onunla beraber namaza durdu. Rasûlullah (s.a.) namazı bitirince o kalktı ve namazını kıldı. Bunun üzerine Rasûlullah (s.a.) doğrusu Muâz, sizin için bir sünnet koydu. Siz de böyle yapın buyurdu. Namazla ilgili üç değişiklik bunlardır.

Oruca gelince; Rasûlullah (s.a.) Medîne'ye geldiğinde her ayın üç günü ve aşûre günlerini oruçlu geçirirdi. Sonra Allah Teâlâ orucu farz kılarak bu âyet-i kerîme'yi inzâl buyurdu. Bu sırada isteyen oruç tutar, isteyen bir miskîni doyururdu. Ve bu doyurma oruç yerine geçerdi. Nihâyet Allah Azze ve Celle bir başka âyet inzâl buyurarak «Ramazân ayı öyle bir aydır ki, insanlara doğru yolu gösteren, hak ile bâtılı ayıran Kur'an o ayda indirilmiştir. Sizden her kim o ayı görürse oruç tutsun. Kim hasta olur veya seferde bulunursa diğer günlerde o kadar

oruç tutsun» âyetini inzâl buyurdu. Ve böylece Allah sağlıklı ve mukîm olanlara orucu emrederken, hasta ve misâfirlere ruhsat verdi. Kezâ oruç tutamayan yaşlılara da fidye verme izni verdi. İşte bu iki haldir. Ahmed İbn Hanbel der ki; insanlar yatmazdan önce yeyiyor, içiyor ve eşlerine yaklaşıyorlardı. Uyuyunca bundan kaçınıyorlardı. Sonra Ansâr'dan Sarme (صرمة) adında bir adam akşama kadar oruç tuttu. Âilesinin yanına geldi. Namazı kıldı. Sonra yeyip içti ve uyudu. Ertesi sabah orucu tuttu. Rasûlullah (s.a.) onun çok yorulmuş olduğunu gördü ve neden seni çok yorgun görüyorum? dediğinde, adam ey Allah'ın Rasûlü, ben dün çok çalıştım. Senin geldiğinde geldim, kendimi attım ve namaz kıldım. Sabah olunca oruç tuttum, dedi. İbn Hanbel der ki; Hz. Ömer uyuduktan sonra kadınlarına yaklaşmıştı. Rasûlullah (s.a.) a bunu anlattı. Bu iki hâdise üzerine Allah Teâlâ «Oruç gecesi kadınlarınıza yaklaşmak size helâl kılındı. Onlar sizin için, siz de onlar için bir elbisesiniz...» âyetini inzâl buyurdu. Bu hadisi Ebu Dâvûd Sünen'inde, Hâkim Müstedrek'inde Mes'ûdî'den tahrîç ederler. Buhârî ve Müslim ise, Zührî'nin hadîsinde Urve kanalıyla Hz. Âişe'nin şöyle dediğini naklederler : Aşûra günlerinde oruç tutulurdu. Ramazân orucunu farz kılan emir inince isteyen Aşûra'da oruç tuttu, isteyen tutmadı. Buhârî Abdullah İbn Ömer ve İbn Mes'ûd'dan da benzer bir rivâyet nakleder.

«Gücü yetmeyenler de bir yoksul doyumu fidye verir.» Muâz'ın dediğine göre; başlangıçta isteyen oruç tutardı, isteyen de yerine bir yoksul doyumu fidye verirdi. Buhârî de Seleme İbn Ekvâ'dan böyle nakleder. (Buradaki gücü yetmeyenler ta'bîri müfessirler tarafından değişik şekilde tefsîr edilmiştir. Bazıları buradaki nefy edâtının zâid olduğunu söylerken; bazıları da âyeti olduğu gibi alarak gücü yetenler şeklinde tefsîr etmişler ve bunun Ramazân'dan sözeden bir sonraki âyet ile neshedildiğini belirtirler. Buna göre Seleme İbn Ekvâ der ki; bu âyet nâzil olduğunda isteyen oruç bozuyor ve fidye veriyordu. Nihâyet daha sonraki âyet nâzil oldu ve bunu neshetti. Ubeydullah'ın Nâfî kanalıyla Abdullah İbn Ömer'den naklettiği hadîste de bu âyetin mensûh olduğu rivâyet edilir. Süddî Mürre kanalıyla Abdullah'tan nakleder ki: bu âyet nâzil olduğunda isteyen oruç tutardı, isteyen orucunu bozar ve bir yoksulu doyururdu, demiş. «Kim de gönüllü olarak» bir başka yoksulu doyuracak olursa bu, kendisi için fazlaca bir hayırdır. Ancak âyet-i kerîme oruç tutarsanız bu sizin için daha hayırlıdır, buyuruyor. Mü'minler; «Sizden her kim ayı görürse oruç tutsun» âyeti nâzil olup da bu âyeti neshedinceye kadar bu şekilde oruç tutarlardı. Kezâ Buhârî der ki; bize İshâk... Atâ'dan nakletti ki o İbn Abbâs'ın bu âyeti (وعلى الذين يطيقونه فدية طعام مسكين) şeklinde okuduğunu duymuş. İbn Abbâs, bunun mensûh olmadığını, sadece yaşlı kadın ve erkeklere

mahsûs olduğunu, bunlar oruç tutmaya muktedir olmadıkları için her güne mukâbil bir miskîn doyuracaklarını bildirmiş. Bir çok kişi Saîd İbn Cübeyr ve İbn Abbâs'tan benzer rivâyet nakletmiştir. Ebu Bekr İbn Ebu Şeybe... Abdullah İbn Abbâs'tan naklen der ki; o, bu âyetin oruç tutmaya gücü yetmeyen zayıf düşmüş ihtiyârlar hakkında nâzil olduğunu, onlara her güne mukâbil bir yoksulu doyurma ruhsatı verildiğini söylemiş.

Hâfız Ebu Bekr İbn Merdûyeh der ki; bize Muhammed İbn Ahmed... İbn Ebu Leylâ'dan nakletti ki; o şöyle demiş : Ben Ramazânda Atâ'nın yanına girdim. O orucu yiyordu. Dedi ki İbn Abbâs «gücü yetmeyenler de bir yoksul doyumu fidye verir» âyetinin nâzil olduğunda; dileyen oruç tutardı, dileyen iftâr eder ve bir miskîni doyururdu. Sonra başka bir âyet nâzil oldu ve bu âyeti neshetti. Ancak yaşlı kişiler isterse her güne mukâbil bir miskîn doyurarak iftâr edebilirler, dedi.

Özetleyecek olursak; mukîm ve sağlıklı kişilere orucun farz olduğunu bildiren âyetin bu âyeti neshettiği sâbittir. Oruç tutamayacak derecede yaşlı olan ihtiyârlara gelince; isterlerse orucu yer, fidye verir ve bir daha kazâ etmezler. Çünkü onların oruç tutacak derecede dinçleşmeleri pek ümîd edilemez.

Ancak yaşlıların her gün için bir mıskîni doyurarak fidye verip vermeyecekleri konusu bilginlerce ihtilâflıdır. Bu husûsta iki farklı görüş vardır :

Birincisine göre; yaşlı kişi, yaşlılıktan dolayı zayıf düştüğü için ona yoksulu doyurmak gerekmez. O çocuk gibi olduğundan kendisine artık oruç farz değildir. Çünkü Allah bir kişiyi ancak götürebileceği yükümlülükle mükellef kılar, Bu, Şâfiî'nin görüşlerinden birisidir. İkinci görüş ise; —ki ulemânın ekseriyeti bu görüştedir ve sahîh olan da budur— bu durumda olan yaşlının her gün için, fidye vermesi gerekir. Nitekim İbn Abbâs ve selef-i sâlihînden diğerleri bu âyeti bu şekilde tefsîr etmişlerdir. İbn Mes'ûd ve diğerleri de böyle derler. Buhârî'nin görüşü de budur. Buhârî der ki : Oruç tutamayacak yaşlılara gelince; Enes yaşlandıktan sonra bir veya iki yıl boyunca her güne mukâbil bir miskîne et ve ekmek infâk etti, kendisi de orucu yedi.» Buhârî'nin düştüğü bu notu Hâfız Ebu Ya'la el-Mavsilî Müsned'inde ona isnâd ederek der ki; bize Ubeydullah İbn Muâz... Eyyûb İbn Ebu Temîme'den nakletti ki, o şöyle demiş : Enes İbn Mâlik oruç tutmaya güç yetiremedi. Bir çanak tirit yaptı, ve otuz miskîni çağırarak onlara yedirdi. Bunu Abd İbn Humeyd... Eyyûb İbn Ebu Temîme'den nakleder. Kezâ Abd, bu ifâdeyi Enes İbn Mâlik'in arkadaşlarından altı kişiden naklet-miştir.

Bu hükme iliştirilmesi gerekenler; hâmile ve emzikli kadınlardır.

Hâmile veya emzikli kadınlar, kendilerinden veya çocuklarından endişe edecek olurlarsa bu konuda bilginler arasında ihtilâf vardır. Bir kısmı der ki; hâmile ve emzikli kadın orucunu bozar, fidye verir, sonra kazâ eder. Bir kısmı da der ki; yalnızca fidye verir ve kazâ etmez. Denildi ki; fidye gerekmez, kazâ gerekir. Ve denildi ki; orucunu bozar, ne fidye verir, ne de kazâ eder. Biz bu mes'eleyi etraflı olarak ayrıca yazmış olduğumuz oruç kitabında açıkladık. Hamd ve minnet Allah'a mahsûstur.

İ Z Â H I

Bu âyeti Reşîd Rızâ şöylece açıklıyor :

Eski Kavimlerde Oruç

«Sizden öncekilere farz kılındığı gibi.» Yani Hz. Âdem'den sizin döneminize kadar olan daha önceki peygamberlere ve milletlere farz kılındığı gibi size de oruç farz kılındı. Oruç eski zamandan beri bilinen bir ibâdettir. Allah Teâlâ size farz kıldığı gibi öteki milletlerin hepsine de orucu farz kılmıştı. Çünkü oruç zor bir ibâdettir. Zor şey, yaygınlaşınca yapılması kolay olur. Denildi ki; ramazân orucu bize farz kılındığı gibi Hıristiyanlara da farzdır. Onlar bir süre Ramazân orucunu tutmuşlardı. Çok sıcak, veya çok soğuk günlerde yolculuk ederken oruç tutmak zor geldi. Geçimlerini sıkıntıya düşürdü. Yolculuklarını zorlaştırdı. Bilginleri ve dinî liderleri orucu yazla kış arasında muhtelif bir mevsimde tutmayı öngördüler. Ve bunun için bahar mevsimini kabul ettiler. Sonra yaptıklarına keffâret olarak on gün daha ilâve edip bunu kırk güne çıkardılar. Bir süre sonra kralları ağzından rahatsız oldu. Allah'a and içerek, ağrısı geçerse orucu bir hafta daha arttıracağına söz verdi. Kral iyileşince bir hafta daha oruç süresini uzattı. Sonra kral öldü. Bir başka kral geçti ve neden üç gün az tutalım, bari elli güne tamamlayalım dedi ve elli gün yaptı. Denildi ki; onlara iki büyük ölüm geldi. Onlar orucu arttıralım, belki felâket gider, dediler. Önce bir on gün, sonra da bir başka on gün arttırdılar. Ve yine denildi ki; Hıristiyanlara Allah Ramazân orucunu farz kılmıştı. Önce bir gün tuttular. Sonra her gün bir gün arttırarak elli güne ulaştırıncaya kadar artırmaya devâm ettiler. Bunun için İslâm'da şekk günü oruç tutmak yasaklanmıştır. (Hâzin, Lübâb, I, 256 - 257)

Oruç (الصوم) lügatta tutunmak ve bir şeyden vazgeçmek anlamınadır. Şeriatta ise fecirden akşama kadar yeme, içme ve kadınlarla birleşme konusunda Allah rızâsı için kendini tutmaktır. Oruçtan maksad Allah'ın rızâsı, nefsin terbiyesi, arzuları sindirme ve bastırma biçiminde irâde eğitimi ve Allah'ın takvâsını gözetmektir. Böylece oruç

tutan kötülüklerden kaçınma ve yasaklardan uzaklaşma konusunda kendine hâkim olmayı öğrenir. Geçmiş milletlerin üzerine de oruç farz olmuştu. Oruç her dinin temel rükünlerinden birisiydi. Çünkü oruç ibâdetlerin en kuvvetlisi, eğitim vâsıtalarının en önemlisidir. Allah Teâlâ'nın orucu bize farz kıldığı gibi, bizden öncekilere de farz kıldığını ilân etmesi, dinlerin temel ve amaç bakımından birliğini, bize iş'âr etmek içindir. Ayrıca bu farzın önemini belirtmek ve yerine getirilmesi için teşvîk sadedindedir. Bizden önceki milletlerden hangisine orucu farz kıldığını Allah açıklamamıştır. Bilindiği gibi oruç, putperestlik de dâhil olmak üzere her dinde meşrû'dur. Eski Mısırlılarda oruç tutulurdu. Bu ibâdet Mısır'dan Yunanistan'a geçti .Onlar bilhâssa kadınların oruç tutmasını öngörürlerdi. Romalılar da oruca yerveriyorlardı. Putperest Hintliler bugün dahi oruç tutmaktadırlar. Elimizde bulunan Tevrât nüshalarında orucun farz olduğunu belirten bir delil yoktur. Sadece Tevrât orucu ve oruç tutanları övmekte, Hz. Mûsâ'nın kırk gün oruç tuttuğunu bildirmektedir. Bu da Yahûdîler arasında orucun meşrû ibâdetlerden birisi olduğunu gösterir. Günümüzdeki yahûdîler Kudüs'ün kurtarılmasının hâtırasına bir hafta ve Ağustos ayında da bir gün oruç tutarlar. Tevrât'ın Temmuz ayının 10. günü oruç tutmayı farz kıldığını kabul ederler. Ayrıca gündüz oruç tuttukları zamanlar da vardı. Hıristiyanlara gelince, onların incillerinde orucun farz olduğuna dâir açık bir ifâde yoktur. Sadece oruç övülmekte ve oruç tutulması bahis mevzûu edilmektedir. Orucun riyâdan ve egoizm'den uzaklaştıran bir ibâdet olduğu belirtilmektedir. Kezâ oruçlunun başına yağ sürmesi, yüzünü yıkaması ve üzerinde oruç emâresinin görülmemesi gerektiğini, aksi takdîrde Yahûdî Ferîsî'ler gibi iki yüzlü olacaklarını bildirmektedir. Hıristiyanların en ünlü orucu Fısh bayramından önceki büyük oruçtur. Hz. Mûsâ'nın, Îsâ'nın ve Havârîlerin bu orucu tuttukları rivâyet edilir. Sonra kilise liderleri değişik oruçlar koymuşlardır. Orucun şekli konusunda Hıristiyan mezhepleri arasında farklılıklar vardır. Bazıları eti, bazıları balığı, bazıları yumurta ve sütü yasaklamışlardır. Ancak ilk Hıristiyanlarca meşrû olan oruç Yahûdîlerin tuttuğu şekildeki oruçtur. Gündüz ve gece bir defa yemek yerlerdi. Sonra bunu değiştirdiler, gece yarısından sabaha kadar yemek yediler. (Reşîd Rızâ, Tefsîr el-Menâr, II, 143 - 144)

Ca'ferî müfessirlerden Tabressî ise şöyle açıklıyor :

«Sayılı günler» konusunda ihtilâf vardır. Meşhûr olan iki görüşten birincisine göre; bu günler Ramazân ayının dışındaki günlerdir. Ve her ayın ilk günüdür. Muâz, Atâ ve İbn Abbâs'tan nakledildiğine göre, bilâhere bu hüküm neshedilmiştir. Katâde'den rivâyet edildiğine göre bu günler her aydan üç gün ve Aşûra günlerinde tutulan oruçtur.

Sonra bunun nâfile olduğunu söylemişlerdir. Bazıları da vâcib olduğunu söylerler. Ancak vâcib olduğunu söyleyenler bu âyetin Ramazân ayında oruç tutulmasını emreden âyet ile neshedilmiş oluduğunu bildirirler. İkinci görüşe göre, «sayılı günler»den maksad, Ramazân ayıdır. Abdullah İbn Abbâs'dan, Hasan'dan böyle rivâyet edilmiştir. Cübbâî Ebu Müslim de bu görüşü tercîh etmiştir. Müfessirlerin çoğunluğu da bu görüştedir. Onlar derler ki : Allah Teâlâ orucu farz kılmış, ancak kaç gün olduğunu bildirmeyerek, yalnızca «belirli günler» diye ifâde buyurmuştur. Bu belirli günler böylece müphem bir ifâde olarak kalmıştır. Sonra Kur'an'ın indirildiği ay olması hasebiyle Ramazân ayında oruç emri açıklanmıştır. Kâdî der ki, bu görüş daha uygundur. Çünkü nehedilmiş olduğu belirtilmeden âyetin bir mânâya hamledilme imkânı var ise buna hamletmek daha evlâdır. Kaldı ki bu konuda söylenenler delilsiz ifâdelerden başka bir şey değildir. (...)

Bu âyetin anlamı şöyle olmaktadır : Sizden her kim hasta veya misâfir olursa Ramazânın yerine geçecek şekilde başka günlerde oruç tutar. Bu âyet hasta ve misâfirin oruçlarını bozmalarının vâcib olduğunu göstermektedir. Çünkü Allah Teâlâ hastalık ve yolculuk sebebiyle bozulan orucun tekrâr kazâ edileceğini belirtmiştir. Âyette (افطر) kelimesini takdîr edenler zâhire muhâlefet etmiş olurlar. Aralarında Ömer İbn Hattâb, Abdullah İbn Abbâs, Abdullah İbn Ömer, Abdurrahmân İbn Avf, Ebu Hüreyre, Urve İbn Zübeyr gibi Zevâtın da bulunduğu sahâbelerden bir topluluktan seferde orucu bozmanın vâcib olduğu görüşü nakledilir. Bu görüş bizim imâmlarımızdan da (Şiî imâmlar) menkûl olan görüştür. Rivâyet edilir ki; Ömer İbn Hattâb seferde oruç tutan bir adamın orucunu iâde etmesini buyurmuştur. Yûsuf İbn Hakem de der ki; ben Abdullah İbn Ömer'e yolculuk halinde oruç tutmanın hükmünü sordum. O şöyle dedi : İster misin ki sen bir adama sadaka veresin de o, sadakanı geri iâde ede ve sen de kızmayasın. Abdurrahmân İbn Avf da der ki; Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurdu : Seferde oruç tutan hazarda oruç bozan gibidir. Abdullah İbn Abbâs'tan da rivâyet edilir ki o şöyle demiştir : Seferde oruç yemek azîmettir. Bizim arkadaşlarımızdan bir kişi Ebu Abdullah'dan nakletti ki, o şöyle demiş : Ramazân ayında yolculuk yapan kişinin oruç tutması, mukîm olan kişinin Ramazân ayında orucu yemesi gibidir. Yine rivâyet edilir ki, o şöyle demiştir : Bir kişi seferde oruç tutarak ölse ben onun namazını kılmam. Yine ondan rivâyet edilir ki : Sefere giden orucunu bozar, namazını kısaltır. (iki rek'ât kılar) Ancak avcılık veya Allah'a isyân için sefere çıkmış olan kişi müstesnâdır.

Ayyaşî kendi isnâdıyla Muhammed İbn Müslim'e yükselen bir rivâyette Ebu Abdullah'ın şöyle dediğini nakleder : Rasûlullah (s.a.)

seferde iken —farz olmamak üzere— nâfile oruç tutardı. Nihâyet sabah namazı esnâsında Kürrâ el-Gamîm mevkiinde bu âyet nâzil olunca Rasûlullah içinde su bulunan bir kab istedi ve o suyu içti. Halkın da orucunu bozmasını emretti. Bir topluluk dedi ki; gün döndü, bu gün orucumuzu tamamlasak olmaz mı? Rasûlullah (s.a.) onlara âsîler adını verdi. Hz. Peygamber rûhunu teslîm edinceye kadar onlar bu adla anılırlardı. (Ebu Ali et-Tabressî, Mecma'ül-Beyân, I, 273 - 274)

———oOo———

شَهْرُ رَمَضَانَ الَّذِيٓ أُنزِلَ فِيهِ الْقُرْآنُ هُدًى لِّلنَّاسِ وَبَيِّنَاتٍ مِّنَ الْهُدَىٰ وَالْفُرْقَانِ ۚ فَمَن شَهِدَ مِنكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ ۖ وَمَن كَانَ مَرِيضًا أَوْ عَلَىٰ سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِّنْ أَيَّامٍ أُخَرَ ۗ يُرِيدُ اللَّهُ بِكُمُ الْيُسْرَ وَلَا يُرِيدُ بِكُمُ الْعُسْرَ وَلِتُكْمِلُوا الْعِدَّةَ وَلِتُكَبِّرُوا اللَّهَ عَلَىٰ مَا هَدَاكُمْ وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿١٨٥﴾

185 — Ramazân ayı; öyle bir aydır ki, insanlara doğru yolu gösteren ,hak ile bâtılı ayıran Kur'ân, o ayda indirilmiştir. Sizden her kim ayı görürse oruç tutsun. Kim de hasta olur veya seferde bulunursa, diğer günlerde o kadar oruç tutsun. Allah, sizin için kolaylık ister, güçlük istemez. Bu sayıyı tamamlamanız; size hidâyet ihsân etmiş olduğundan Allah'ı tekbîr ile yüceltmeniz içindir ve umulur ki, şükredesiniz .

Ramazân Ayı

Allah Teâlâ; Ramazân ayını diğer aylardan ayırd ederek övüyor ve bu ayı, Kur'an-ı Azîm'i indirmek üzere bizzât kendisinin seçtiğini bildiriyor. Bu ayın bütün ilâhî kitapların peygamberlere indirilmek üzere tahsîs edilmiş ay olduğu hadîsde vârid olmuştur. Nitekim İmâm Ahmed İbn Hanbel der ki; bize Hâşim oğullarının kölesi Ebu Saîd... Vâsile İbn Eskâ'dan nakletti ki; Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuş : İbrâhîm'in sahîfeleri Ramazânın ilk gecesinde indirildi. Tevrât Ramazânın altıncı gecesinde indirildi. İncil Ramazânın onüçüncü gecesinde indirildi. Allah Teâlâ Kur'an'ı ise Ramazânın yirmidördüncü gecesinde indirmiştir. Câbir İbn Abdullah'tan rivâyet edilen hâdiste ise, Zebûr Ra-

mazânın onikinci gecesinde, İncil onsekizinci gecesinde indirilmiştir, ötekilerin yukarıda geçtiği gibi olduğu belirtiliyor. Bu hadîsi İbn Merdûyeh rivâyet etmiştir.

Hz. İbrâhîm'in sahîfeleri, Tevrât, Zebûr, İncil topluca bir gecede indirildi. Kur'an-ı Kerîm ise bütün halinde bir gecede Beyt'ül-İzzet'den Ramazân ayında ve Kadir gecesinde dünya göğüne indirildi. Nitekim Allah Teâlâ «Doğrusu biz onu Kadir gecesinde indirdik.» ve «Doğrusu biz onu mübârek bir gecede indirdik.» buyurmaktadır. Daha sonra Kur'an, olayların akışı doğrultusunda Rasûlullah'a peyderpey indirilmiştir. Bu ifâde değişik yollarla İbn Abbâs'tan rivâyet edilmiştir. Nitekim İsrâil... Miksem'den nakleder ki; Atiyye İbn Esved bu konuyu İbn Abbâs'a sorduğunda, İbn Abbâs şöyle demiş : «Ramazân ayı öyle bir aydır ki; insanlara doğru yolu gösteren, hak ile bâtılı ayıran Kur'an o ayda indirilmiştir» âyeti «Doğrusu biz onu mübârek bir gecede indirdik» âyeti ve «Doğrusu biz onu Kadir gecesinde indirdik» âyetlerinden kalbime şüphe geldi. Şevvâl, Zülkâde, Zülhicce, Muharrem, Safer, Rebîu'l-Evvel ve Rebîu'l-Âhir aylarında indirilmiş olabilir, dedim. İbn Abbâs dedi ki; o Ramazân ayında Kadir gecesinde ve mübârek bir gecede bütün olarak indirildi. Sonra okunarak günler ve aylara göre inzâl buyuruldu. Bu hadîsi, İbn Ebu Hâtim ile İbn Merdûyeh de bu lafızla rivâyet ederler.

Saîd İbn Cübeyr, İbn Abbâs'tan rivâyet eder ki o şöyle demiş : Kur'an Ramazânın yarısında dünya göğüne indirildi. Ve Beyt'ül-İzzet'e kondu. Sonra insanların sözlerine cevab olarak yirmi senede Rasûlullah (s.a.) a indirildi. İkrime'nin İbn Abbâs'tan rivâyetine göre o şöyle demiş : Kur'an-ı Azîmüşşân Ramazân'da Kadir gecesinde bütün olarak dünya göğüne indirildi. Allah peygamberine dilediği şekilde onu söylüyordu. Müşrikler peygamberle tartışmak için ne gibi örnek getirseler, Allah onun cevabını gönderiyordu. İşte Allah Teâlâ'nın : «Küfredenler; Kur'an ona bir defada indirilmeliydi, derler. Oysa biz onu böylece senin kalbine yerleştirmek için azar azar indirir ve ağır ağır okuruz. Sana bir misâl vermezler biz onun hakîkatını ve en iyi anlaşılanını sana vermemiş olalım.» (Furkân, 32 - 33) Kavl-i celîli bu konudadır.

«İnsanlara doğru yolu gösteren, hak ile bâtılı ayıran.» Bu ifâde, Allah'ın insanları hidâyete erdirmek üzere indirdiği, inananları ve onu tasdîk edip tâbi olanları dosdoğru yola götüren Kur'an'ın medhi ve senâsıdır. Onu düşünen ve anlayanlar için Kur'an'da apaçık deliller ve huccetler vardır. Bu da onun sapıklığa karşı olan hidâyetini, azgınlığa karşı olan doğruluğunu, hak ile bâtılın arasını ayıran, helâl ile harâmı tefrîk eden bir kitap olduğunu gösterir. Selef-i sâlihînden bazıları Ramazân denmeyip Ramazân ayı denmesini istemişlerdir. Nitekim İbn Ebu Hâtim der ki; bize babam... Ebu Hüreyre (r.a.)den nakletti

ki, o şöyle demiş : Ramazân demeyin, çünkü Ramazân Allah'ın isimlerinden biridir. Sadece Ramazân ayı deyin. İbn Ebu Hâtim der ki; Mücâhid ve Muhammed İbn Kâ'b'dan da benzer şekilde bir rivâyet nakledilmiştir. Bu konuda Abdullah İbn Abbâs ve Zeyd İbn Sâbit ruhsat vermişlerdir. Ben derim ki; yukarıda zikredilen râvîlerden Ebu Ma'şer, Mağâzî ve Siyer imâmı Necîh İbn Abdurrahmân el-Medenî'dir. Ve bu zât zayıftır. Bu rivâyeti oğlu Muhammed, Ebu Hüreyre'den merfû olarak zikreder. Hâfız İbn Adiyy onu reddetmiştir ki bu zât reddedilmeye lâyıktır. Çünkü o metrûktur. Bu hadîsin ayrıca merfû olduğunu iddiâ etmiştir. Bu konuda İmâm Buhârî merhûm (Ramazân denilip denilmeyeceğine dâir bâb) başlığı altında birçok hadîs zikretmiştir ki bunlardan birisi şöyledir : «Kim Ramazân ayını îmân ve ihtisâb ile tutarsa onun geçmiş günâhları bağışlanır.» Ve buna benzer başka hadîsler de rivâyet etmektedir.

«Sizden her kim ayı görürse oruç tutsun.» Bu ifâde kesinlikle ayı görenlerin oruç tutması gerektiğini bildirmektedir. Sağlığı yerinde olan kişi, memleketinde mukîm olduğu sırada Ramazân ayını görürse hiç şüphesiz oruç tutacaktır. Bu âyet-i kerîme, daha önce geçen mukîm ve sağlıklı olan kişinin her güne karşı bir miskîn doyurmak kaydıyla orucunu bozabileceğini bildiren âyeti neshetmiştir. Yukarda bu konunun açıklaması geçti. Allah Teâlâ orucun kesinkes bir emir olduğunu bildirdikten sonra, oruç konusunda hasta ve misâfirlere rûhsat verildiğini yeniden belirterek, bunu kazâ edilmesi şartına bağlıyor : «Kim hasta olur veya seferde bulunursa diğer günlerde o kadar oruç tutsun.» Kimin bedeninde orucun kendisine ağır gelmesine veya acı vermesine sebep olacak bir rahatsızlık bulunursa veya sefer halinde olursa o orucu bozabilir. Orucunu bozunca yolculuk süresince kaç gün oruç tutmamışsa, onu tekrâr tutar. Bunun için Allah Teâlâ : «Allah sizin için kolaylık ister, güçlük istemez.» buyuruyor. Allah hastalık ve sefer halinde oruç bozma ruhsatını vermiştir. İkâmet ve sağlık halinde oruç tutmayı emretmiştir. İşte bunlar size Allah'ın rahmeti ve kolaylığıdır.

Ramazân İle İlgili Bazı Mes'eleler

Birincisi; seleften bazıları Ramazân ayının başında mukîm olup Ramazân esnâsında sefere çıkan kişinin sefer dolayısıyla orucunu bozamayacağı görüşünü serdetmişlerdir. Bu görüşlerini Allah Teâlâ'nın «Sizden her kim ayı görürse oruç tutsun.» kavl-i celîline dayandırmaktadırlar. Onlara göre; seferde oruç bozmak, ancak ayın başında misâfir olanlar için mübâh olur. Bu görüş garîb olmakla beraber Ebu Muhammed İbn Hazm'ın el-Muhallâ isimli kitabında sahâbe ve tâbiîn'den bir topluluktan nakledilmektedir. Onun naklettiği husûslarda üzerin-

de durulması gereken noktalar vardır. En iyisini Allah bilir. Rasûlullah (s.a.) dan nakledilen sünnette sâbit olmuştur ki; Hz. Peygamber Ramazân ayında Mekke'nin fethi için savaşa çıkmış ve Kedîd (Mekke'ye 42 mil mesâfede bir yer) isimli yere geldiğinde orucunu bozmuş ve halka da oruçlarını bozmalarını emretmiştir. Bu hadîsi Buhârî ve Müslim Sahîh'lerinde tahrîç etmişlerdir.

İkincisi; sahâbe ve tâbiîn'den başkaları da seferde oruç bozmanın vâcib olduğu görüşünü serdetmişlerdir. Onlar «diğer günlerde o kadar oruç tutsun» kavline dayanarak bu görüşü belirtmişlerdir. Sahîh olan görüş Cumhûr'un görüşüdür. Buna göre; oruç tutmak veya tutmamak kesin değil, isteğe bağlıdır. Zîra ashâb-ı güzîn Rasûlullah (s.a.) ile birlikte Ramazân ayında sefere çıkıyorlardı. Bunlardan birisi (Enes İbn Mâlik) der ki : «İçimizden kimimiz oruçlu, kimimiz oruçsuzduk. Oruç tutan bozanı kınamıyordu, bozan da tutanı kınamıyordu. Eğer seferde iken oruç bozmak vâcib olsaydı, oruç tutanlar kınanırdı. Aksine Rasûlullah (s.a.) ın bu gibi hallerde oruç tuttuğu fiilen sâbit olmuştur. Nitekim Buhârî ve Müslim'de de sâbit olduğuna göre; Ebu Derdâ diyor ki; biz Rasûlullah (s.a.) ile beraber çok şiddetli bir sıcakta sefere çıktık. Öyle ki her birimiz elini sıcaktan başına koyuyordu. İçimizde Rasûlullah (s.a.) ve Abdullah İbn Revâha'dan başka oruçlu yoktu.

Üçüncüsü; aralarında Şâfiî'nin de bulunduğu bir grup da dedi ki; seferde oruç tutmak yemekten daha iyidir. Çünkü yukarda geçtiği gibi, Rasûlullah (s.a.) böyle yapmıştır. Bir başka grup ise derler ki; seferde ruhsatı kullanarak oruç bozmak tutmaktan daha evlâdır. Onlara göre, Rasûlulah (s.a.) a seferde oruç tutmak sorulduğu zaman; kim orucunu bozarsa iyi yapmış olur, kim de tutarsa ona bir vebâl yoktur, buyurmuştur. Bir başka hadîste de şöyle buyurmuştur : Siz Allah'ın verdiği ruhsatlara uyun.

Bir diğer grup ise derler ki; Hz. Âişe'nin naklettiği hadîse göre, tutmakla tutmamak eşittir. Hz. Âişe'nin rivâyetine göre, Hamza İbn Amr el-Eslemî der ki; Ya Rasûlullah ben çok oruç tutuyorum. Seferde de oruç tutayım mı? Rasûlullah (s.a.) buyurur ki ister oruç tut, ister ye. Bu hadîs Buhârî ve Müslim'de yeralmaktadır.

Denildi ki; seferde oruç, zor gelecekse bozmak daha afdaldır. Nitekim Câbir'in hadîsinde Rasûlullah (s.a.) üzerine gölgelik yapılmış bir adamı görmüş, bu nedir? diye sormuş. Onlar oruçlu, demişler. Bunun üzerine Hz. Peygamber; seferde oruç tutmak birr ve ihsân değildir, buyurmuş. Bu hadîsi Buhârî ve Müslim tahrîç ederler. Kim de sünnete tâbi olmaz ve oruç bozmanın kendisi için mekrûh olduğu görüşünü benimserse, bu kişinin orucunu bozması gerekir. Onun oruç tutması harâmdır. Bu, böyledir. Çünkü Ahmed İbn Hanbel'in Müsned'inde ve diğer kaynaklarda Abdullah İbn Ömer ve Câbir'den nakledildiğine göre;

Rasûlullah (s.a.) buyurur ki : Kim Allah'ın verdiği ruhsatı kabul etmezse onun üzerine Arafât dağı gibi günâh biner.

Dördüncüsü; orucun kazâsı konusudur. Seferde veya hastalıklı iken yenilen orucun kazâsı arka arkaya mı olacaktır yoksa ayrı ayrı mı? Bu konuda iki görüş vardır : Bir kısmı ardarda tutulması gerektiğini söyler. Çünkü kazâ, edânın aynı olmalıdır. Diğer bir kısım ise ardarda tutmanın gerekmediğini, kişinin isterse ayrı ayrı, isterse ardarda tutabileceğini söylemektedirler. Bu görüş halef ve seleften Cumhûr'un görüşüdür. Deliller de böyle sâbit olmuştur. Çünkü ardarda oruç tutmak Ramazân ayında oruç tutulması zarûreti olduğu için vâcib olmuştur. Ramazândan sonra oruçtan maksad; yenildiği günler sayısınca oruç tutmaktır. Bunun için Allah Teâlâ «diğer günlerde o kadar oruç tutsun» buyuruyor. Ve ardından da «Allah sizin için kolaylık ister, güçlük istemez» buyuruyor. İmâm Ahmed İbn Hanbel der ki; bize Ebu Seleme... Ebu Katâde'den nakletti, o da Rasûlullah (s.a.) ın şöyle dediğini duyan bir bedevî'den nakletmiş: Sizin dininizin en hayırlısı kolay olanıdır. Sizin dininizin en hayırlısı kolay olanıdır. Ahmed İbn Hanbel ayrıca der ki; bize Yezîd İbn Hârûn Ebu Urve'den nakletti ki; o şöyle demiş : Biz Rasûlullah (s.a.) ı bekliyorduk. Adamın biri abdest veya gusül nedeniyle başından su damlayarak çıkageldi ve namaz kıldı. Namazı bitirince halk ona böyle yapmakta bizim için bir beis var mıdır? diye sorduklarında, Rasûllulah (s.a.) buyurdu ki; Allah'ın dini kolaylıktır, Allah'ın dini kolaylıktır, Allah'ın dini kolaylıktır. Üç kere söyledi. İmâm Ebu Bekr İbn Merdûyeh bu âyetin tefsîrinde Müslim İbn İbrâhîm'in Âsım İbn Hilâl'den naklettiği şekilde bu hadîsi rivâyet eder

İmâm Ahmed İbn Hanbel der ki; bize Muhammed İbn Ca'fer.. Ebu Teyyâh'tan nakletti ki; o Enes İbn Mâlik'in şöyle söylediğini duydum, demiş : Rasûlullah (s.a.) buyurdu ki; kolaylaştırınız, zorlaştırmayınız, sâkinleştiriniz, nefret ettirmeyiniz. Bu hadîsi Buhârî ve Müslim Sahîh'lerinde tahrîç etmişlerdir. Buhârî ve Müslim'in Sahîh'inde vârid olduğuna göre; Rasûlullah (s.a.) Ebu Mûsâ el-Eş'arî ile Muâz İbn Cebel'i Yemen'e gönderdiğinde şöyle buyurmuş : Müjdeleyiniz, kaçırmayınız, kolaylaştırınız, zorlaştırmayınız, gönüllü olarak yaptırınız, ayırmayınız. Sünen ve Müsnedlerde ise Rasûlullah (s.a.) ın : Ben kolay, Hanîf dini üzere gönderildim, buyurduğu nakledilir. Hâfız Ebu Bekr İbn Merdûyeh tefsîrinde der ki; bize Abdullah İbn İshâk İbn İbrâhîm, Mihcen, İbn Edra'dan nakleder ki; Rasûlullah (s.a.) bir adamı namaz kılarken görmüş. Bir süre onu gözleriyle izlemiş ve demiş ki : Onun sâdık olarak namaz kıldığı kanâatında mısınız? Evet ey Allah'ın Rasûlü, bu Medîne halkının en çok namaz kılanıdır, demişler. Bunun üzerine Rasûlullah (s.a.) buyurmuş ki : Ona kulak verme, seni mahveder. Sonra devâm etmiş : Allah bu ümmete kolaylık istemiştir, güçlük istememiştir.

«Allah, sizin için kolaylık ister, güçlük istemez. Bu sayıyı tamamlamanız, size hidâyet ihsân etmiş olduğundan Allah'ı tekbîr ile yüceltmeniz içindir.» Allah, hastalık ve sefer gibi ma'zeretlerin mevcûdiyeti halinde size oruç yeme ruhsatı vermiştir. Çünkü size kolaylık murâd eder. Ardından yediğiniz gün sayısınca tamamlayarak orucu kazâ etmenizi emretmiştir ki, ibâdetiniz bittiği zaman Allah'ı zikredesiniz. Nitekim bir başka âyet-i kerîme'de şöyle buyurur : «İbâdetinizi bitirince, atalarınızı andığınız gibi, hattâ daha kuvvetli bir anışla Allah'ı zikredin.» (Bakara, 200) Bir başka âyet-i kerîme'de ise şöyle buyurur «Namaz bitince yeryüzüne dağılın. Allah'ın lutfundan rızık isteyin ve Allah'ı çokça zikredin ki, felâhâ eresiniz.» (Cum'a, 11) Bir başka âyet-i kerîme'de de buyurur ki : «Rabbını güneşin doğmasından önce ve batışından önce hamd ile tesbîh et. Geceleyin ve secdelerin ardından onu tesbîh et.» (Kâf, 39 - 40) Bunun için sünnet-i seniyye'de tesbîhin, tahmîdin ve farz namazlardan sonra tekbîrin müstehab olduğu belirtilmiştir. Nitekim İbn Abbâs der ki; Biz Rasûlullah (s.a.) ın namazının tekbîrsiz son bulduğunu bilmezdik. Bilginlerden çoğu bu âyete dayanarak, Ramazân bayramında tekbîrin vâcib olduğunu söylemişlerdir. Dâvûd İbn Ali el-İsfahânî (zâhirî mezhebi mensûbudur) Ramazân bayramında tekbîrin vâcib olduğu kanâatini belirtmiştir. Buna mukâbil Ebu Hanîfe mezhebinde Ramazân bayramında tekbîr vâcib kabul edilmez. Ötekiler ise tekbîrin müstehab olduğu görüşündedirler. Ancak bazı teferruât konusunda mezhepler arasında ihtilâf vardır. «Umulur ki şükredesiniz.» Allah'ın size emrettiği şekilde buyruklarını yerine getirin, farzlarını edâ edin, yasaklarını terkedin, hadlerini muhâfaza edin. Umulur ki böylece şükredenlerden olursunuz.

İ Z Â H I

Oruçla ilgili olarak Tabressî şöyle diyor :

Orucu bozmayı gerektiren hastalığın sınırına gelince, bu ölçü kişinin hastalığının aşırı derecede artmasından endişe edilmesidir. Nitekim İbn Basîr der ki : Ben Ebu Abdullah'a oruçlu kişinin orucu bozmasını gerektiren hastalığın sınırını sorduğumda, şöyle dedi : Bu sınır ona bırakılmıştır. Eğer bünyesinin zayıf düştüğünü görürse orucunu bozsun. Eğer dayanabilecek durumdaysa tutsun. Hastalık olduğu gibi yerinde kalsın. Yine rivâyet edilir ki, Ebu Abdullah şöyle demiştir : Bu hastalığın sınırı namaz kılacak bir sürede ayakta durmaya güç yetirmektir. Hasan da böyle demiştir. Bu konuda fukahâ arasında ihtilâf vardır.

Bize göre (Şiî'ler) oruç bozmayı gerektiren sefer miktarı —mübah ve emre itâat şeklinde bir yolculuk olmak kaydıyla— sekiz fersah, ondört mildir. Şafiîlerde 16 fersah, Hanefîlerde 24 fersahtır. Başka günlerde oruç tutma konusuna gelince, bu husûsta ihtilâf vardır. Hasan ve bir topluluk der ki; bu daraltılmış olarak hasta iyileşirse veya misâfir seferden dönerse tutmak anlamındadır. Ebu Hanîfe ise bu konuda süs'at olduğu görüşündedir. Bize göre (Şîa) bu süre iki Ramazân arasında sınırlıdır. Orucun ardarda veya aralıklı olarak tutulması câizdir. Ardarda tutmak daha afdaldır. Eğer boş verip de öbür Ramazân gelinceye kadar tutmazsa; hem fidye, hem de orucun kazâsı gerekir. (Ebu Ali Tabressî, Mecma'ül-Beyân, I, 277)

وَإِذَا سَأَلَكَ عِبَادِي عَنِّي فَإِنِّي قَرِيبٌ أُجِيبُ دَعْوَةَ الدَّاعِ إِذَا دَعَانِ فَلْيَسْتَجِيبُوا لِي وَلْيُؤْمِنُوا بِي لَعَلَّهُمْ يَرْشُدُونَ ﴿١٨٦﴾

186 — Kullarım sana Beni sorarsa, şüphesiz ki Ben, çok yakınım. Bana duâ edince Ben, o duâ edenin duâsına icâbet ederim. Öyleyse onlar da Benim da'vetime icâbet etsinler. Bana îmân etsinler ki, doğru yola varmış olalar.

Duâ

İbn Ebu Hâtim der ki; bize babam... Salb İbn Hakîm'den, o da babasından, o da dedesinden rivâyet etti ki; Bedevînin biri Hz. Peygambere, Ya Rasûlullah Rabbımız yakın mıdır ki ona fısıldayalım, uzak mıdır ki yüksek sesle duâ edelim? demiş. Rasûlullah (s.a.) susmuş. Bunun üzerine : «Kullarım sana Beni sorarsa şüphesiz ki Ben çok yakınım...» âyeti nâzil olmuş. Bu hâdîsi İbn Merdûyeh, Ebu Şeyh el-İsfahânî, Muhammed İbn Ebu Humeyd tarîkıyla Cerîr'den nakleder. Abdürrezzâk da der ki; bize Ca'fer İbn Süleymân, Avf kanalıyla Hasan'dan nakletti ki; o şöyle demiş : Rasûlullah'ın ashâbı Rabbımız nerededir? diye sorduklarında Allah Azze ve Celle bu âyeti inzâl buyurdu. İbn Cüreyc de Atâ'dan nakleder ki, o kendisine şöyle nakletmiş : «Rabbımız dedi ki; Bana duâ edin, size icâbet edeyim» âyeti nâzil olduğunda, insanlar hangi saatte duâ edelim bir bilsek, dediler. Bunun üzerine «Kullarım sana Beni sorarsa, şüphesiz ki Ben çok yakınım...» âyeti nâzil oldu.

İmâm Ahmed İbn Hanbel der ki; bize Abdülvehhâb İbn Abdülmecid... Ebu Mûsâ el-Eş'arî'den nakleder ki; o şöyle demiş : Biz bir savaşta Rasûlullah ile birlikteydik. Bir tepeye tırmandığımızda, yüksekçe

bir yerden indiğimizde, bir vâdîyi geçtiğimizde, mutlakâ sesimizi tekbîrle yükseltirdik. Ebu Mûsâ der ki; Rasûlullah (s.a.) bize yaklaşarak buyurdu ki; ey insanlar, kendi canınıza acıyın. Siz, sağır ve görünmez birine seslenmiyorsunuz. Duyan ve gören bir zâta sesleniyorsunuz. Sizin duâ ettiğiniz zât, sizden her birinize bineğinin boynundan daha yakındır. Ey Kays oğlu Abdullah, sana cennet hazînelerinden bir söz öğreteyim mi? Bu, Lâ havle Velâ kuvvete İllâ Billâh'tır. Bu hadîsi Buhârî ve Müslim Sahîh'lerinde tahrîç etmişlerdir. Diğer bir topluluk da Ebu Osmân el-Nehdî'den aynı hadîsi rivâyet etmişlerdir. İmâm Ahmed İbn Hanbel der ki; bize Süleyman İbn Dâvûd, Enes İbn Mâlik'den nakletti ki; Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuş : «Ben, kulumun Beni zannettiği gibiyim. Ve o Bana duâ ettiğinde, Ben onunla beraberim.» İmâm Ahmed İbn Hanbel der ki; o Ebu Hüreyre (r.a.) den Rasûlullah (s.a.) ın şöyle buyurduğunu duymuş : Allah buyurur ki; kulum Beni zikrettiği ve Benimle iki dudağını kımıldattığı sürece, Ben kulumun yanındayım.

Ben derim ki; bu Allah Teâlâ'nın : «Muhakkak ki Allah müttâkîler ve ihsân edici olanlarla beraberdir.» kavli gibidir. Kezâ Mûsâ ve Hârûn (a.s.)a «Ben sizinle beraberim, duyar ve görürüm.» buyurması gibidir. Bundan maksad, Allah Teâlâ'nın hiçbir duâ edenin, duâsını boş çevirmeyeceği hiçbir şeyin onu alıkoyamayacağıdır. O duâları işitir. Bu âyette duâya teşvîk sözkonusudur. Allah Teâlâ'nın katında duânın karşılıksız bırakılmayacağı ifâde edilmektedir. Nitekim İmâm Ahmed İbn Hanbel der ki; bize Yezîd bir adamdan, o da... Selmân el-Fârisî'den nakletti ki; Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuş : Doğrusu kulunun iki elini kendisine açıp hayır isteğinde bulunması halinde; Allah Teâlâ onları boş çevirmekten hayâ eder. Yezîd der ki; bana bu adamın adının kilim satıcısı Ca'fer İbn Meymûn olduğunu da söylediler. Bu hadîsi Ebu Dâvûd, Tirmizî ve İbn Mace, Ca'fer İbn Meymûndan rivâyet etmişlerdir. Tirmizî bunun hasen ve garib olduğunu söylemiştir. Bir kısmı da bu hadîsi rivâyet etmiş, ancak ona kadar yükseltmemiştir. Şeyh Hâfız Ebu Haccâc el-Mizzî... Ebu Osmân el-Nehdî'den bu hadîsi rivâyet eder.

İmâm Ahmed İbn Hanbel ayrıca der ki; bize Ebu Amîr... Ebu Saîd' den nakletti ki; Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuş : Hangi müslüman; günâh ve sıla-i rahmi (akrabalarla münâsebeti) koparmak suçu olmadan Allah Azze ve Celle'ye duâ ederse; Allah şu üç şeyden birini muhakkak ona verir : Ya onun duâsını çabucak kabul eder veya duâsını onun için âhirette azık yapar veya duâsı nisbetinde ona kötülüklerin gelmesini önler. Orada bulunanlar öyleyse çok duâ edelim, dediklerinde Allah'ın Rasûlü, Evet Allah en çok duâyı kabul edendir, buyurdu. Abdullah İbn İmâm Ahmed der ki; biz İshâk İbn Mansûr... Cübeyr İbn Nefîr'den nakletti ki; onlara Ubâde İbn Sâmit Rasûlullah (s.a.) ın şöy-

le buyurduğunu anlatmış : Yeryüzünde müslüman her kim, Allah Azze ve Celle'ye duâ ederse Allah mutlakâ onun duâsına karşılık verir. Veya onu benzer kötülüklerden alıkoyar. Yeter ki günahkâr olarak veya sıla-i-rahmi kesmiş olarak duâ etmiş olmasın. Bu hadîsi Tirmizî, Abdullah İbn Abdurrahmân kanalıyla, İbn Sevbân'dan nakleder. Bu ifâdesiyle bu hadîs sahîhtir, hasendir, garîptir, der. İmâm Mâlik de İbn Şibâb kanalıyla... Ebu Hüreyre'den nakleder ki; Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuş :

« يُسْتَجَابُ لِأَحَدِكُمْ مَا لَمْ يَعْجَلْ ، فَيَقُولُ : قَدْ دَعَوْتُ رَبِّي فَلَمْ يَسْتَجِبْ لِي » .

«Sizden biriniz acele edip de Allah'a duâ ettim, benim duâmı kabul etmedi demediği sürece, duânıza icâbet edilir.» Buhârî ve Müslim bu hadîsi Mâlik'in hadîsinden tahrîc etmişlerdir. Buhârî'nin metninde «Allah onu cennetle sevâblandırır» ifâdesi vardır. Müslim de der ki; bana Ebu Zâhir... Ebu Hüreyre'den nakletti ki; Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur :

« لَا يَزَالُ يُسْتَجَابُ لِلْعَبْدِ مَا لَمْ يَدْعُ بِإِثْمٍ أَوْ قَطِيعَةِ رَحِمٍ مَا لَمْ يَسْتَعْجِلْ » قِيلَ : يَا رَسُولَ اللهِ مَا الِاسْتِعْجَالُ ؟ قَالَ « يَقُولُ : قَدْ دَعَوْتُ ، وَقَدْ دَعَوْتُ ، فَلَمْ أَرَ يَسْتَجِيبُ لِي . فَيَسْتَحْسِرُ عِنْدَ ذَٰلِكَ ، وَيَدَعُ الدُّعَاءَ »

«Kul bir günâhla veya sıla-i rahmi keserek duâ etmediği ve acele etmediği sürece duâsına icâbet edilir. Orda bulunanlar; ey Allah'ın Rasûlü acele etmek nedir? diye sorduklarında, Rasûlullah; duâ ettiğim halde duâm kabul edilmedi, diyerek dertlenip duâyı terketmektir,» buyurdu.

İmâm Ahmed der ki; bize Abdüssamed... Enes'ten Rasûlullah (s.a.) ın şöyle buyurduğunu nakletti : «Kul acele etmediği sürece hayır üzeredir. Orada bulunanlar nasıl acele eder? dediklerinde, Rasûlullah buyurdu ki; ben, Rabbıma duâ ettim, o benim duâmı kabul etmedi, diyerek çabucak kabul olmasını ister.

İmâm Ebu Ca'fer Taberî tefsîrinde der ki; bana Yûnus İbn Abd'ül-A'lâ... Hz. Âişe (r.a.)den nakletti ki, o şöyle demiş : Hangi bir mü'min kul Allah'a duâ ederse, duâsı; ya dünyada çabucak karşılanır veya acele edip ümitsizliğe düşmediği takdîrde, âhirete saklanır. Urve İbn Zübeyr der ki; ben anacığım acele edip ümitsizliğe düşmek nasıldır? dedim. Hz. Âişe; istedim, verilmedi, duâ ettim, kabul edilmedi diyerek acele eder, dedi. İbn Kuseyt der ki; ben Saîd İbn Müseyyeb'in de Hz. Âişe'nin söylediğinin aynısını söylediğini duydum.

İmâm Ahmed İbn Hanbel der ki; bize Hasan... Abdullah İbn Amr' dan nakletti ki, Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştu : Kalbler bir kap gibidir. Bazısı bazısından daha fazla alır. Ey insanlar, Allah'a duâ ettiğiniz zaman; siz onun mutlakâ kabul edileceğine kanâat getirerek duâ edin. Çünkü gaflet dolu bir kalble duâ eden kulun duâsına icâbet edilmez. Ebu Bekr İbn Merdûyeh der ki; bize Muhammed İbn İshâk... Ebu Nâfî'den nakletti ki; o şöyle demiş : Ben ve Hz. Âişe «Bana duâ edince Ben o duâ edenin duâsına karşılık veririm» âyeti konusunu Rasûlullah (s.a.) a sorduğumuzda, Rasûlullah buyurdu ki : Yarabbi Âişe'nin sorusuna bak. Bunun üzerine Cebrâîl Aleyhisselâm indi ve dedi ki : «Allah sana selâm ediyor ve buyuruyor ki : «Benim sâlih kulum sâdık niyetle duâ ediyor, kalbi tertemiz, yarabbi diyor. Ben de ona buyur derim ve hâcetini karşılarım.» Bu hadîs bu şekliyle garîbtir.

Ebu Bekr İbn Merdûyeh... Câbir İbn Abdullah'tan rivâyet etti ki, Rasûlullah (s.a.) bu âyeti okuduktan sonra şöyle buyurmuş : Allah'ım duâyı Sen emrettin, kabul edilmesini Sen üzerine aldın, Lebbeyk Allahümme Lebbeyk. Lebbeyk lâ Şerîke lek, Lebbeyk inne'l-Hamde ve'n-Ni'mete lek, ve'l-Mülke Lâşerîke lek. Ben şehâdet ederim ki Sen birsin, teksin, doğrulmamışsın, doğurmamışsın. Senin eşin ve benzerin yoktur. Ben şehâdet ederim ki Senin va'din haktır. Sana ulaşmak haktır. Cennet haktır. Cehennem haktır. Kıyâmet şüphesiz gelecektir ve Sen kabirdekileri dirilteceksin.

Hâfız Ebu Bekr el-Bezzâr der ki; bize Hasan İbn Yahyâ... Enes İbn Mâlik'ten rivâyet etti ki, Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuş : Allah Teâlâ; «Ey Âdemoğlu, bir şey senin, bir şey Benim, bir şey de seninle Benim aramdadır. Benim olan; Bana ibâdet etmen ve Bana hiç bir şeyi ortak koşmamandır. Senin olan; ne yaparsan onun karşılığını sana Benim ödeyeceğimdir. Benimle senin aranda olan; senden duâ etmek, Benden de duânı kabul etmektir» buyurur.

Allah Teâlâ'nın duâyı teşvîk eden bu âyeti orucun ahkâmı arasına yerleştirmiş olması, her orucu bozarken veya kazâ ederken duâ ile Allah'a yalvarmayı teşvîk içindir. Nitekim İmâm Ebu Dâvûd Müsned' inde der ki; bize Ebu Muhammed... Abdullah İbn Amr'dan rivâyet etti ki, o Rasûlullah (s.a.) ın şöyle buyurduğunu işittim, demiş : Oruçlunun iftâr anında duâsı kabul olunur. Abdullah İbn Amr, orucunu bozarken duâ ederdi, âilesi ve çocukları da kendisiyle birlikte duâ ederlerdi. Ebu Abdullah Muhammed İbn Mâce Sünen'inde der ki; bize Hişâm İbn Ammâr... Abdullah İbn Amr'dan rivâyet etti ki; Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuş : Oruçlunun iftâr anında duâsı reddedilmez. Abdullah İbn Ebu Müleyke der ki; ben Abdullah İbn Amr'ın iftâr anında şöyle dediğini duydum : Allah'ım her şeyi kuşatan rahmetin adına beni bağışlamanı diliyorum.

Imâm Ahmed'in Müsned'inde Tirmizî, Nesei ve İbn Mace'nin Sünen'inde Ebu Hüreyre (r.a.) den nakledilir ki Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur : Üç kişinin duâsı reddedilmez. Adaletli imâmın, iftâr ederken oruçlunun ve mazlûm'un duâsı. Allah kıyamet gününe kadar mazlûmun duâsını bulutların altına yüceltir ve ona göklerin kapısını açarak buyurur ki : İzzetimin hakkı için bir süre sonra da olsa muhakkak sana yardım ederim.

İ Z Â H I

Duâ konusunu Raşid Rızâ ve Elmalılı muhtelif cepheleriyle ele alıyor ve konunun hem insan psikolojisi bakımından önemini, hem de istismâra müsâid olan cephesini inceliyorlar :

Duânın Önemi

Mü'minlere seslenerek, orucun ahkâmını bildirmekte olan hitâb, bu âyette Hz. Peygambere yönelmektedir. Rasûlullah'ın, mü'minlere ibâdetlerinde ihlâslı olmaları gerektiğini hatırlatmasını böylece hidâyete ereceklerini belirtmekte ve duâ ile Allah'a yaklaşmaları emredilmektedir. Dikkat çekmek için bir suâl sorulduğu varsayımıyla, suâle cevap veren üslûb tarzı kullanılmaktadır. Maksad şudur : Onlar bilmelidirler ki, Allah Teâlâ kendilerine pek yakındır. O'nunla kendileri arasında duâ ve ibâdetlerini Allah'a iletecek bir aracı ve şefâatçı yoktur. Allah Teâlâ'nın duâlarına icâbet edip sevâbla mükâfatlandırması halinde araya girecek hiç kimse yoktur. Öyleyse ihlâsla ve tevhîd ile yanlızca Allah'a yönelmelidirler.

Kâdî Beydâvî, bu âyetin bir önceki âyetle bağlantısı konusunda şöyle diyor : İyi bil ki, Allah Teâlâ mü'minlere Ramazân'da orucu emredip sayısını dikkate almalarını ve tekbîr gibi vazîfelerle Ramazân'ı ikâme edip, şükretmeleri gerektiğini bildirdikten sonra, Allah'ın onların ahvâlini bildiğini, sözlerini duyduğunu, duâlarına cevap verdiğini, amellerini mükâfatlandırdığını bildiren hemen bu âyeti serdediyor ki onları bu ibâdetler konusunda te'kîd ve teşvîk etsin.

Biz biliyoruz ki; amelî hükümler îmânı kuvvetlendirmek ve nefsi islâh etmek için meşrû kılınmıştır. Bunun için Kur'an-ı Kerîm'de her hükümle birlikte, îmânı takviye sadedinde o hükmün fayda ve teşrîindeki hikmeti anlatan bir açıklama gelir. Ancak söz arasında Allah'ın azametini, murâkabesini ve teveccühünü gösteren bu noktada îmânı takviye eden bölümler de yeralır. İşte bu âyet-i kerîme bunun tipik örneğidir. Bizim fakîhlerimiz, keşki Kur'an'ın bu hidâyetine uysalardı da

ahkâm kitaplarını katı ve bedenî amelleri anlatmaya münhasır, dar kalıplar içerisine sokmasalardı ve İslâm'ı gönül ve rûh tarafı bulunmayan maddî ve bedenî bir şekil dini imiş gibi takdîm etmeselerdi. Allah'ın yakın olması konusunda denilir ki, bu yakınlık bilgisinin her şeyi kuşatması anlamınadır. Allah kullarının sözlerini duyar, amellerini görür. Kâdî Beydâvî'nin ibâresi ise şöyledir : Bu yakınlık, Allah Teâlâ'nın kulların fiilerini ve sözlerini bilmede kemâlinin ve hallerine muttâli olmada yüceliğinin temsîlidir. Böylece O'nun yerinin kullarına yakın olduğu ve hallerine muttali olduğu temsil edilmeye çalışılmaktadır. Bilginler buradaki sözü temsîlî anlamında almışlar, yakınlık ve uzaklığın mekân bakımından olacağını, Allah'ın ise bir mekâna sığmaktan uzak olduğunu belirtmişlerdir. Yakınlığını varlık bakımından olmasının doğru olacağını söyleyen İmâm (Muhammed Abduh) der ki; bir mekâna yerleşmeyen ve bir sınırla sınırlanmayan zât için bütün insanlar nısbetler ve yerler aynı derecede bulunur. Allah Teâlâ zâtı bakımından her şeye yakındır. Çünkü her şey O'nun tarafından varedilmiş ve dönüşü O'nadır. İşte Abduh'un söylediği bu yüce gerçekler tasavvuf önderlerinin üzerinde bulundukları gerçeklerdir. Hattâ bilginlerden birisi, «Biz senden ona daha yakınız.» âyeti konusunda bu yakınlığı açıkladığı esnâda tasavvuf büyüklerinden birisi orada imiş. Demiş ki; eğer maksad sizin dediğiniz gibi olsaydı, Allah Teâlâ âyetin devamında fakat siz bilmezsiniz derdi. Halbuki insanlardan bilgiyi nefyetmemiştir. Sadece siz görmezsiniz buyurmuştur. Öyleyse bilginin görme özelliği yoktur. Bu ancak zâtın kendisine hâs özelliğidir, demiş. Bu husûs Şa'rânî' nin el-Yavâkît ve'l-Cevâhir isimli kitabında mezkûrdur. Her hâlükârda bu yakınlığın bütün gerekleri kastedilmiştir.

(.....)

Üstâdımız Muhammed Abduh'un varlık bakımından yakınlık konusundaki sözü ile ilgili bu notlarımı ilk baskıda neşrettim. Ve o bizzat bunlara muttalî oldu. Ancak bazı selefiyeci kardeşlerimiz bunun selef mezhebine muhâlif olduğunu söyleyerek ona karşı çıktılar. Onlar «yakınlığı» Kelâmcılar gibi bilgi olarak tefsîr veya te'vîllerinde, selefiye mezhebine daha yakındır. Çünkü her şeyden ayrı olan bir yere sığmaz ve bir sınırla sınırlanmaz. Dolayısıyla onun için bütün yerler aynı nisbette sözkonusu olur. Ve her yerde bulunmak, aynı derecede bahis mevzûu olur. Bu ifâde, mutlak yüceliğin gereği ve her şeyi ihâta etmenin icâbı olan mutlak farklılığın ifâdesidir. Zâtta yakınlık olmadan, sıfatlarda yakınlık düşünülemez. Çünkü zât ile sıfat arasında ayrılma, bölünme yoktur. Gerçekte Selefiye mezhebi; sıfat konusunda nasları zâhirine hamletmek ve ta'tîl, temsîl ve te'vîl yoluna gitmemektir. (...)

Allah'ın duâlara icâbet etme şekli ise burada bahis mevzûu edilmemektedir. Şüphesiz ki Allah'ı bilen, şerîatını ve Allah'ın yaratılışla

ilgili kanunlarını tanıyan kimse, Allah'a duâ etmekle; Allah'ın kendisini ilâhî kanunların cereyan ediş sebeplerine ve metodlarına vâkıf kılmasından başka bir şey istemez. O kanunları öğrenmek ve bu kanunlara uymakta Allah'ın kendisine yardım ve tevfîkini ulaştırmasını arzular. Şüphesiz ki mü'min Allah'tan bilgisini arttırmasını veya rızkını bollaştırmasını isterken; bilginin bir vahiy olup kendisine ilhâm edilmesini veya gökten altın ve gümüş yağdırıp kendisini zengin etmesini dilemez. Kezâ Allah'tan hastalığına şifâ veya mümkün olmayan tedâvî yollarının bulunmasını dilerken, Allah'ın normal kanunlarını ortadan kaldırıp fevkalâde şeyler yapmasını dilemez. Veya kendisinin mucize ve hârikalarla desteklenmesini istemez. Duânın mâhiyyetini iyi bilen mü'min; Allah'dan sadece tedâvî konusunda kendisini başarıya ulaştırmasını veya şifânın sebebi olan şeyleri elde ettirmesini ister. Bu bir yol gösteren vâsıtasıyla olabileceği gibi ilhâm yoluyla da olabilir. Nitekim nice insanlar sebeplere sarılıp son derece gayretle çalıştıkları halde, başarıya ulaşamamışlardır. Ancak bundan sonra Allah'a duâ ile yönelmişler ve Allah'tan yardım dilemişlerdir. Allah'ın hidâyetiyle yardımı; kula yeni bir yol açmasıdır. Ve faydalı bir işi akla ilhâm etmesidir, hastanın mizacını hastalığa karşı kuvvetlendirmesidir. Âyet-i kerîme'de her duânın kabul edileceğine dâir bir delil yoktur. Sadece Allah Teâlâ'nın duâları kabul edeceğini bildirmektedir. Öyleyse Allah'tan başkasına duâ edilmemesi gerekir. Öyleyse îmân özelliğiyle özellik kazanmış olan mü'minler, sıkıntıya düştükleri zaman; Allah'tan başkasından hidâyet beklememelidirler. Kabirlere gidip; ey falan, ey falan diyerek onlardan yardım istememelidirler.

İyi bakın, Allah Teâlâ «duâ edenlerin duâsını kabul ederim» demiyor da bunu bir kayda bağlıyor. «Bana duâ ettikleri zaman» buyuruyor. Yani mü'min duâ ile bana gerçek anlamda yönelir ve kendini bana vererek, benden başka bir sığınak olmadığını farkederse, başka yerden bir şey ummaz, bir şey beklemez, sadece bütün vâsıtalara doğruca başvurduktan sonra Allah'ın emrine imtisâl ederse duâsını kabul ederim, diyor. Bilgi, azîmet ve amelden sonra; duâ gerçekleşir. Evet kul, yapılması gereken her şeyi yaptıktan sonra duâ ederse Allah Teâlâ kanunlarına uyan herkese lutfettiği hazînelerini ona da verir. Kul yapması gereken şeyleri yapar da başarıya ulaşmazsa, sebepleri halkeden müsebbibe sığınmalı, kalbleri doğru yola götüren Allah'a yönelmeli ve görmediği, bilmediği şeyleri ondan dilemelidir. Her şeyin mülkü elinde bulunan Allah'ın yardım ve inâyetini istemelidir. Seleften bazı kişiler bu gibi duâların muhakkak kabul edileceğini söylemişlerdir. Sûfîler de derler ki, kabul edilen duâ, istidât diliyle istenendir. Nitekim Hz. peygamber de istenmeyecek şeyleri istemekten Allah'a sığınmıştır. Öyleyse bir kimse çalışmayı ve kazanmayı bırakıp her gün «Rabbım bana

bin lira ver, Rabbım bana bin lira ver» diyerek Allah'tan isterse, bu kimse duâ eden insan değil, düpedüz bir câhildir. Bunun misâli tedâvî yolunu benimseyerek doktora görünmediği halde, Rabbım bana şifâ ver, bana âfiyet ver diyen kimse gibidir. Sanki o bu duâsıyla şöyle demektedir : Allah'ım sen değişmez dediğin, kanunlarını benim için değiştir.

Derste bir öğrenci şunu sordu : Rızık önceden belirlenmişse neden isteyelim? Üstâd Muhammed Abduh dedi ki; benim sana cevap vermem veya vermememem önceden belirlenmişse niye suâl soruyorsun? Bu söylenebilecek bir söz değildir. Bu âyette ve diğer âyetlerde, hadîslerde bizden Allah'a duâ etmemizi istemenin hikmeti ne olabilir? Hadîste duâ hidayetin beynidir, buyurulmuştur. Allah bizim nefsimizde olanı ve içimizde saklı bulunanı bildiğine göre, niçin bizden duâ etmemizi istiyor? Sûfîler der ki; duâdan maksad, gönlün Allah'a karşı çırpınışı ve Allah'ın yardımına muhtâç olduğunu anlayıp O'na sığınmasıdır. Buna delil olarak İbrâhîm (a.s.)in ateşe atılmazdan önce Cebrâîl'in ona gelip bir ihtiyâcın var mı? diye sormasını gösterirler. O, sana ihtiyâcım yok, deyince Cebrâîl, öyleyse Allah'a duâ et, demişti. Bunun üzerine İbrâhîm Allah'ın halimi bilmesi benim suâlimden daha yeterlidir cevabını vermişti. Ben derim ki; âyetin ve hadîslerin zâhirinden anlaşılan, gönülden Allah'a yönelip duâ edilmesi gerekir. Nitekim kitâb ve sünnette me'sûr duâlar bulunmaktadır. Dille duâ, kişinin Allah'a ihtiyâcını hissetmesi, gönlüyle çırpınması ve bunun şuûru içerisinde bulunmasıdır. Bunun etkisi olmasa da bu kula kendi durumunu hatırlatır ki işte bu da îmânın en büyük belirtilerinden biridir. Bunun için Hz. Peygamber duâyı ibâdetin beyni olarak isimlendirmiştir. Bunun için duâ edilmesi istenmektedir. Samîmiyetle Allah'a yönelen, rûhuyla Allah'a ve Allah'ın rızâsına koşan kişinin duâsı muhakkak kabul edilir. (...) (Reşîd Rızâ, Tefsîr el-Menâr, II, 167 - 172)

Duânın Gayesi

Duâ, esâsen davet gibi çağırmak mânâsına masdardır. Sonra küçükten büyüğe, aşağıdan yukarıya vaki' olan taleb ve niyâz mânâsına bilinmiş ve isim olarak da kullanılmıştır ki, duâ dinledim, duâ okudum denilir. Duânın hakîkâti, kulun Rabbı Celle Celâlühü'den istimdâd, inâyet ve yardım istemesidir. İlimden dem vuran bazı câhiller duâyı faydasız bir şey zannetmişlerdir, bunların başında yaratıcı kudreti, kör bir kuvvet sayan kör kuvvetçiler vardır. Fakat bunlardan başka İcâb veya Cebir nazariyelerine saplananlardan da bu babda bir takım şüpheler irâdına kalkışanlar olmuştur. Şöyle ki :

1 — Duâ ile istenen şeyin vukûu Allah katında ya ma'lûmdur, ya da değildir. Ma'lûm ise vukûu vâcibtir, öyleyse duâya ihtiyâç yoktur.

Ma'lûm değilse vukûu imkânsızdır, o halde yine duâya ihtiyâç yoktur.

2 — Bu âlemdeki bütün hâdiselerin kadîm bir müessire ihtiyâcında şüphe yoktur. O halde bu kadîm müessirin ezelde varlığını gerektiren şeyin vukûu vâcibtir, gerektirmeyen de vukûu imkânsızdır. Bunlar ezelde sâbit ve mukadder olunca duânın da elbette te'sîri olamaz. Bu nokta muhtelif ta'bîrlerle de ifâde olunur. Derler ki kaderler sâbık kazâlar mütekaddimdir, duâlar bunu ne artırır, ne azaltır, o halde duânın faydası nedir? Aleyhissalâtü Vesselâm Efendimiz bize :

«Allah kaderleri halkı yaratmazdan şu kadar ve şu kadar sene önce takdîr etti» buyurmamış mıdır? «dört şeyden ferâgat hâsıl olmuştur : Ömür, rızık, halk, ahlâk» hâdisi de mervî değil midir? O halde duâdan ne fayda umulur?»

3 — Hak Sübhânehu gaybları en iyi bilendir. Gözlerin hâin bakışını, sînelerin gizli tuttuğu niyetleri bilir. O halde duâya ne hâcet? Cibrîl (a.s.) bile bu meâldeki kelâm ile ihlâs ve ubûdiyetin en yüksek derecesine ermiş. Hz. İbrâhîm ateşe atılırken (حسبی من سؤ الی علمه بحالی) demekle dostluk makâmını kazanmış diyorlar, aklî deliller sahîh hadîsler ile sâbit olduğuna göre, sıddîkîn makâmlarının en yükseği Allah'ın kazâsına rızâ değil midir? Duâ ise nefsin murâdını Allah'ın murâdına tevcîh ve hisse-i beşeriyyeti taleb ve iltimâs demek olduğundan dolayı buna aykırı olmaz mı? Binâenaleyh duâyı terk etmenin evlâ olduğu bu şekilde sâbit olmaz mı? Demeğe kadar varanlar olmuştur. Bunlara karşı ukalâ ve ulemânın büyük çoğunluğu duânın kulluk makâmlarının en önemlisi olduğunda tereddüd etmemişlerdir. Ve buna aklî ve naklî pek çok deliller vardır :

1 — Görülüyor ki, zikredilen şüphelerin başı kader mes'elesinden Cebr ve İcâba dayanmaktır. Halbuki bununla duâyı inkâra kalkışmak çelişki olur. Zîra bu sûrette insanın duâ etmesi ve duâya îmân etmesi ezelde vukûu ma'lûm ise o duâ herhalde yapılacaktır. Bundan kuşku duyarak ibtâle çalışmak, cebr ve kaderden bahsetmek mânâsızdır. Eğer yokluğu ma'lûm ise inkâra kalkışmağa hacet yoktur. O duâ zaten yapılmayacaktır. Ezelde duâya bağlı olarak takdir olunan isteklerin de herhalde duâ şartiyle vukûu ma'lûm olması lâzımgelir. Meselâ yemek yemek şartiyle doyması mukadder olanın ve taleb ve azmetmek şartiyle muvaffakiyeti mukadder olanın, doyması ve muvaffak olması, yemeye, taleb ve azme bağlı olduğu gibi duâ da öyledir. Binâenaleyh birinci ve ikinci şüphelerde mutlak olarak yapılan terdîd noksândır. Taleb ve duâ ile mukayyed olarak vukûu ma'lûm olan mukadderât vardır.

2 — Cenâb-ı Allah evvel-i küldür, bu mânâ iyi düşünülünce anlaşılır ki kadere mahkûm olan Allah değil mahlûkâttır. Kaderler sâbit ise, Cenâb-ı Allah da kaza ve kadere sâbık ve duâ bu önceliği ikrâr, iti-

râf olduğu için kulluk makâmlarının en önemlisidir : Bize gelince Allah Teâlâ'nın ilmi ve keyfiyeti kazâ ve kaderi akıllarımızın gıyâbındadır. Sırr-ı kader vukûundan evvel ma'lûm olmaz. Bu veçhile hikmet-i ilâhiye ibâdet edenin ümid ve çekinme arasında koşup korunmasını gerektirmiştir. Ümid ve ricâ, muvaffakiyetin sâiki, korku ve çekinme de muvaffakiyetin nâzımıdır. Yaşamak bu iki hasletin muvâzenesidir. Vücud ile adem arasında deverân eden mümkünün mâhiyeti de budur. Bunun için ilm-i ilâhi muhîti kül, kazâ ve kader-i ilâhî umûmda câri olmakla beraber tekâlif de sahîhtir. Biz hem kanunsuz yaşadığımızı biliriz, hem iradenin ve azmin dahi bir kanun olduğunu biliriz. Ümid ve çekinme taleb ve azim kanunlarının biri de duâdır. Bütün vukûât sebeplere bağlı ise duâ da o sebeplerden birisidir.

3 — Ashâb-ı kirâm Resûlullaha Cebr ve kader meselesini sormuşlar : «Ya Rasûlullah nasıl görürsün? Bizim amellerimiz boşa terkedilmiş bir şey mi? Yoksa bir emr-i müste'nef midir?» demişler (قد شئ فرغ منه) buyurulunca, «O halde amel nerede kalır?» suâlini irâd eylemişlerdi. Hem kaderin sebkını ve hem müyesser olmak için çalışıp amel etmenin lüzûmunu göstererek, işin ne mahzâ cebr ve icâb, ne de mutlakâ hürriyet olmadığını, belki ikisi arasında mutavassıt ve icâb ile ihtiyârın özeti olduğunu göstermiş ve müsahhar değil müyesser buyurmuştur. Şaşıraniar bu itıdâl noktasının ya ifrât veya tefrîtine düşenlerdir.

4 — Duâdan maksûd, i'lâm değil, izhar-ı ubûdiyyet, arz-ı zıllet ve inkisâr ile mürâcaattır. Maksûd bu olunca, kaza ve kaderine rızâ ile beraber Allah'a duâ etmek, beşeriyyet hissesini tercîh değil, ilâhî kudrete her şeyden çok ta'zîmdir. Bu da en büyük makâmdır. Cebrâîl'in ve Hz. İbrâhîm'in zikr olunan sözleri de makâmına göre duânın en belîğidir. Tasrîh-i suâl duânın zarûriyâtından değildir. Zaman olur ki edeb ve makâmını bilen ehl-i huzûr için hâl, kâlden daha belîğ olur. «Yarab huzûrundayım hâlim sana ma'lûm» demek, söyleyenin makâmına kalbinin sıdk ve ihlâs derecesine göre en belîğ duâlardan daha belîğ olur. Daha doğrusu duâ sarîh olduğu gibi kinâye ve i'mâ ile de olur. Bu nokta-i nazardandır ki, Kerîm ve Cevâd olan Allah'a karşı arzı hamd ü senâ duâyı da tazammun eder.

5 — Duâ hakında naklî deliller o kadar çoktur ki bunları ancak kâfirler inkâr edebilirler, ezcümle, bu âyetten başka nice âyetler vardır. Daha evvel Fâtiha'nın duâ sûresi ve Ta'lîm-i mesele isimlerini de hâiz olduğu ve bununla duâ edebinin ta'lîm buyrulduğu geçmiştir... Duânın ehemmiyetini anlamak için yalnız sadedinde bulunduğumuz âyeti düşünmek kifâyet edecektir. Çünkü cenab-ı Allah kitabının ondört yerinde suâl ve cevabı zikretmiştir. Bunların cevapları da üç sûretle vâ-

rid olmuştur : Ekserisinde (قل), yerinde (فقل) buyurulmuştur ki bu (فا) da cevabın müsta'celiyyetine ve çabucak tebliğine tenbîh vardır. Üçüncüsü de duâ hakkında bu âyettir ki burada (إذا سألك عبادي عني فإني قريب) tasrîh edilmiyerek cevabında doğrudan doğruya (فإني قريب) buyurulmuş, vâsıta hazfedilmiş ve kurbiyyet de icâbet-i duâ il. beyân kılınmıştır ki bunda büyük bir nükte vardır. Cenab-ı Allah duâda kulu ile kendisi arasına bir aracının girmesini istemiyor ve gûyâ diyor ki : «Kulum, vâsıtaya duâ vaktinden başkasında muhtâç olabilirse de duâ vaktinde benimle onun arasında vâsıta yoktur, ben ona böyle yakınım» Ben yakınım buyrulup da kullarım bana yakındır buyurulması da gâyet mânâlıdır. Zîra kul, vücûdu mümkün olduğundan kul olduğu haysiyetle merkezi ademde ve hadîdı fenâdadır. Bunun Hak Teâla'ya bizzat yaklaşması mümkün değildir. Binâenaleyh kurbiyyet ibâdet eden tarafından değil, hakk tarafındandır. Şimdi bu iki nükte mülâhaza edilirse şu hakîkata erilir ki, duâ eden kimsenin gönlü, Allah'ın gayriyle meşgûl olduğu müddetçe hakîkaten duâ etmiş olmaz. (Elmalılı M. Hamdi Yazır, Hak Dini Kur'an Dili, I. 662 - 666)

———oOo———

أُحِلَّ لَكُمْ لَيْلَةَ الصِّيَامِ الرَّفَثُ إِلَىٰ نِسَائِكُمْ ۚ هُنَّ لِبَاسٌ لَّكُمْ وَأَنتُمْ لِبَاسٌ لَّهُنَّ ۗ عَلِمَ اللَّهُ أَنَّكُمْ
كُنتُمْ تَخْتَانُونَ أَنفُسَكُمْ فَتَابَ عَلَيْكُمْ وَعَفَا عَنكُمْ ۖ فَالْآنَ بَاشِرُوهُنَّ وَابْتَغُوا
مَا كَتَبَ اللَّهُ لَكُمْ ۚ وَكُلُوا وَاشْرَبُوا حَتَّىٰ يَتَبَيَّنَ لَكُمُ الْخَيْطُ الْأَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ الْأَسْوَدِ
مِنَ الْفَجْرِ ۖ ثُمَّ أَتِمُّوا الصِّيَامَ إِلَى اللَّيْلِ ۚ وَلَا تُبَاشِرُوهُنَّ وَأَنتُمْ عَاكِفُونَ فِي الْمَسَاجِدِ ۗ
تِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ فَلَا تَقْرَبُوهَا ۗ كَذَٰلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ آيَاتِهِ لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ ﴿١٨٧﴾

187 — Oruç gecesi kadınlarınıza yaklaşmak size helâl kılındı. Onlar sizin için ,siz de onlar için bir elbisesiniz. Sizin nefislerinize hıyânet eder olduğunuzu Allah bildi de tevbenizi kabul edip, sizi bağışladı. Artık onlara yaklaşın ve Allah'ın hakkınızda yazdığını isteyin. Sizin için şafağın beyaz ipliği ,siyah ipliğinden seçilinceye kadar yeyin, için. sonra geceye kadar orucu tamamlayın. Mescidlerde i'tikâfta bulunduğunuz zaman, kadınlarınıza yaklaşmayın.

Bu, Allah'ın hudûdudur. Sakın onlara yaklaşmayın. İşte Allah âyetlerini insanlara, korunsunlar diye böyle açıklar.

Oruçla İlgili Hükümler

Bu âyet ile Allah müslümanlara ruhsat vermiş ve İslâm'ın başlangıç dönemindeki bir durumu kaldırılmıştır. Çünkü İslâm'ın başlangıcında bir kişi iftâr ettiği zaman; ona yatsı namazına veya uyuyuncaya kadar; yemek, içmek ve cinsî münâsebet helâl idi. Ama uyuyunca veya yatsı namazını kılınca, artık bir daha yemek, içmek ve cinsî münâsebet ertesi akşama kadar yasaktı. Bu, onlara çok ağır gelmeye başladı. Bu âyette geçen (الرَّفَثُ) kelimesi cinsî münâsebettir. İbn Abbâs, Atâ, Mücâhid, Saîd İbn Cübeyr, Tâvûs, Sâlim İbn Abdullah, Amr İbn Dînâr, Hasan, Katâde, Zührî, Dahhâk, İbrâhîm el-Nehaî, Süddî, Atâ el-Horasânî ve Mukâtil İbn Hayyân böyle demişlerdir.

«Onlar sizin için, siz de onlar için bir elbisesiniz.» İbn Abbâs Mücâhid, Saîd İbn Cübeyr, Hasan, Katâde, Süddî ve Mukâtil İbn Hayyân, onlar sizin için huzûr kaynağı, siz de onlar için huzûr kaynağısınız, diye tefsîr etmişlerdir. Rebî' İbn Enes ise; kadınlarınız sizin için yorgan, siz de onlar için yorgansınız, diye tefsîr etmiştir. Kısacası kadın ve erkek birbiriyle içiçe düşüp kalktığı için, Ramazân ayında zorluk olmasın diye cinsî münâsebet ruhsatı verildi. Nitekim Muâz'ın uzun hadîsinde de geçtiği gibi, bu âyetin sebebi nüzûlü şöyledir : Ebu İshâk, Berrâ İbn Âzib'ten nakleder ki Rasûlullah (s.a.) ın ashâbından bir kişi oruç tuttuğunda iftâr etmeden uyursa, ancak ertesi gün akşama kadar yemek yiyebilirdi. Kays İbn Sırma el-Ansârî oruçlu idi. O gün kendi arâzîsinde çalışıyordu. İftâr vakti olunca, karısına geldi ve yiyecek bir şeyler varmı? dedi. Kadın, hayır çıkıp bir şeyler araştırayım, dedi. Ancak Kays'ın uykusu geldi ve yattı. Karısı gelip onun uyuduğunu görünce, yazık oldu da uyudun, dedi. Ertesi gün öğleye doğru adam bayılmaya başladı. Rasûlullah (s.a.) a bu durum anlatılınca, işte bu âyet-i kerîme nâzil oldu. Bunun üzerine ashâb-ı güzîn fazlasıyla sevindiler. Burada Buhârî'nin Ebu İshâk'tan naklettiği ifâde şöyledir : Ben Berrâ'dan duydum ki; o şöyle dedi : Ramazân orucu emredildiğinde müslümanlar eşlerine yaklaşamazlardı. Ramazân boyu onlarla birleşemezlerdi. Bazı kişiler nefislerine hiyânet ederlerdi. Bunun üzerine Allah Teâlâ «Sizin nefislerinize hiyânet edeceğinizi Allah bildi de» âyetini inzâl buyurdu.

Ali İbn Ebu Talha, İbn Abbâs'ın şöyle dediğini nakleder : Ramazân ayında yatsı namazını kıldıktan sonra müslümanlara ertesi akşama kadar yemek ve eşleriyle birleşmek yasaktı. Sonra müslümanlar

dan bazı kişiler Ramazân ayında yatsıdan sonra yemek yediler ve eşleriyle birleştiler. Bunlar arasında Hattâb oğlu Ömer (r.a.) de bulunuyordu. Durumu Rasûlullah'a dertlenerek anlattıklarında, bu âyet-i kerîme nâzil oldu. Bu rivâyeti Avfî de İbn Abbâs'tan nakleder.

Mûsâ İbn Ukbe, Kureyb kanalıyla İbn Abbâs'ın şöyle dediğini nakleder : Müslümanların yemelerini, içmelerini ve eşleriyle birleşmelerini helâl kılan oruçla ilgili âyet nâzil olmazdan önce; bir kişi uyuyacak olursa, bir daha ertesi akşama kadar yiyemez, içemez ve eşiyle birleşemezdi. Bize ulaştığına göre; Hattâb oğlu Ömer (r.a.) uyudu, oruç başladıktan sonra eşiyle birleşti. Sonra Rasûlullah (s.a.) a gelip dedi ki; yaptığım şeyden dolayı sana ve Allah'a şikâyet ederim. Hz. Peygamber ne yaptın ya Ömer? dedi : O ben nefsime uydum ve uyuduktan sonra eşimle birleştim. Halbuki oruç tutmak istiyordum, dedi. Halk; Rasûlullah (s.a.) ın; sen bunu yapacak adam değildin, demesini bekliyordu. Ancak o sırada âyet-i kerîme nâzil oldu. Ve Rasûlullah «Oruç gecesi kadınlarınıza yaklaşmak size helâl kılındı» âyetini okudu.

Sa'd İbn Arûbe... Ebu Hüreyre'nin bu âyet-i celîle konusunda şöyle dediğini rivâyet eder : Bu âyet nâzil olmazdan önce yatsı namazını kıldıktan sonra müslümanlara yemek, içmek ve kadınlara yaklaşmak ertesi gün iftâr edinceye kadar harâm olurdu. Hattâb oğlu Ömer (r.a.) yatsı namazından sonra eşiyle birleşti. Sırma İbn Kays el-Ansârî de akşam namazını kıldıktan sonra uykusu geldi, yattı, yemek yemedi. Rasûlullah (s.a.) yatsı namazını kılıncaya kadar o uykusundan uyanmadı. Kalktı, yemek yedi ve içti. Ertesi sabah Rasûlullah (s.a.) a gelerek durumunu haber verdi. Bunun üzerine Allah Teâlâ : «Oruç gecesi kadınlarınıza yaklaşmak size helâl kılındı...» âyetini inzâl buyurdu. Bu, Allah'ın bir affı ve rahmetiydi...

Hüşeym... Abdurrahmân İbn Ebu Leylâ'dan nakleder ki; o şöyle demiş : Hattâb oğlu Ömer ayağa kalktı ve dedi ki; Ey Allah'ın Rasûlü, ben dün akşam bir kişinin âilesinden isteyeceği şeyi istedim. Eşim, uykusu geldiğini söyledi. Ben, hastalık gösterisinde bulunuyor sandım. Ona yaklaştım. Bunun üzerine Hz. Ömer hakkında bu âyet-i celîle nâzil oldu. Bu haberi Şu'be, Amr İbn Mürre kanalıyla İbn Ebu Leylâ'dan nakletmiştir.

Ebu Ca'fer İbn Cerîr el-Taberî der ki; Bana Müsennâ, Mûsâ İbn Cübeyr'den nakletti ki, o Abdullah İbn Kâ'b İbn Mâlik'in babasının şöyle dediğini duymuş : Ramazân ayında oruç tuttukları zaman, geceleyin yatınca; ertesi gün iftâra değin insanlara yemek, içmek ve kadın yasaklanmıştı. Bir gece Ömer İbn el-Hattâb Hz. Peygamberin yanından geç vakitte dönmüştü. Eşinin uyumuş olduğunu görmüş ve ona yaklaşmak istemişti. Kadın, ben uyudum deyince, uyumadın di-

yerek ona yaklaşmıştı. Kâ'b İbn Mâlik de böyle yapmıştı. Ertesi sabah Hattâb oğlu Ömer Hz. Peygambere gelip durumu haber verdi. Bunun üzerine Allah Teâlâ «Sizin nefislerinize hiyânet edeceğinizi Allah bildi de tevbenizi kabul edip sizi bağışladı. Artık onlara yaklaşın ve Allah'ın hakkınızda yazdığını isteyin...» âyetini inzâl buyurdu. Mücâhid, Atâ, İkrime, Süddî ve Katâde ile diğerlerinden de bu âyetin nüzûl sebebi konusunda, Ömer İbn el-Hattâb'ın ve onun gibilerin davranışlarıyla, Sırma İbn Kays'ın davranışı nakledilir. Onlar sayesinde Allah'ın bir rahmeti ve ruhsatı olarak rıfk ile bütün gece boyu, yemek, içmek ve cinsî münâsebet mübâh oldu.

«Ve Allah'ın hakkınızda yazdığını isteyin.» Ebu Hüreyre, İbn Abbâs, Enes İbn Mâlik, Kâdı Şüreyh, Mücâhid, İkrime, Saîd İbn Cübeyr, Atâ, Rebî' İbn Enes, Süddî, Saîd İbn Eslem, Hakem İbn Utbe, Mukâtil İbn Hayyân, Hasan el-Basrî, Dahhâk ve Katâde ile diğerlerinden rivâyet edilir ki; bu âyetten maksad çocuktur. Abdurrahmân İbn Zeyd İbn Eslem de bununla cinsel münâsebetin kastedildiğini söyler. Amr İbn Mâlik... İbn Abbâs'tan «Ve Allah'ın hakkınızda yazdığını isteyin.» âyetinden Leyle-i Kadrin kastedilmiş olduğu, rivâyetini nakleder. İbn Ebu Hâtim ile İbn Cerîr de böyle rivâyet etmişlerdir. Abdürrezzâk der ki, bize Ma'mer Katâde'nin şöyle dediğini nakletti : «Ve Allah'ın hakkınızda yazdığını isteyin» Yani Allah'ın sizin için yazdığı ruhsatı arayın. Saîd, Katâde'nin bu âyetin tefsîri konusunda; Allah'ın sizin için helâl kıldığını arayın, dediğini nakleder. Kezâ Abdürezzâk... Âtâ İbn Ebu Rebâh'tan nakleder ki, o şöyle demiş : Ben İbn Abbâs'a bu âyeti nasıl okuyorsun? (ابتغوا) şeklinde mi yoksa (اتبعوا) şeklinde mi? dedim. İbn Abbâs hangisini istersen dedi. Sonra ilk okunuşunu tut, dedi. İbn Cerîr der ki; bu âyet yukarda söylenenlerin hepsinden çok daha umûmîdir.

«Sizin için şafağın beyaz ipliği siyah ipliğinden seçilinceye kadar yeyin için, sonra geceye kadar orucu tamamlayın.» Allah Teâlâ yukarda geçtiği gibi, cinsel münâsebeti, yemeyi ve içmeyi her gece için mübâh kılmıştır. Oruçlu; sabahın aydınlığı, gecenin karanlığından ayrılıncaya kadar istediği gece bunları yapabilir. Sabahın aydınlığının gecenin karanlığından ayrılması «Şafağın beyaz ipliği siyah ipliğinden seçilinceye kadar» ifâdesiyle belirtilmiştir. Bu ifâdedeki iltibâsı ve kapalılığı «fecrin» kelimesi kaldırmaktadır. Nitekim İmâm Ebu Abdullah el-Buhârî'nin... Sehl İbn Sa'd'dan naklettiği hadîste Sehl der ki : Bu âyet nâzil olduğunda, «fecrin» kelimesi henüz inmemişti. Bazı kişiler oruç tutmak istediklerinde ayaklarından birine beyaz ve siyah ip bağlıyorlardı ve onları ikisinden ayırt edecek zamana kadar yiyorlardı. Daha sonra Allah Teâlâ fecr kelimesini inzâl buyurdu ve böylece gece ve gündüzün kastedildiği öğrenilmiş oldu.

İmâm Ahmed İbn Hanbel der ki; bize Hüşeym... Adiyy İbn Hâtim'den nakletti ki; o şöyle demiştir : «Sizin için şafağın beyaz ipliği siyah ipliğinden seçilinceye kadar yeyin, için sonra geceye kadar orucu tamâmlayın» âyeti nâzil olunca, ben iki ip aldım. Biri siyah, diğeri beyazdı. Ve onları yastığımın altına koydum. Bunlara bakıyordum, ancak siyah ile beyazı, beyaz ile siyahı birbirinden ayırt edemiyordum. Sabah olunca, Rasûlullah (s.a.) a varıp, yaptığımı haber verdim. Bunun üzerine Rasûlullah dedi ki; öyleyse senin yastığın geniştir. Çünkü burada kasdolunan; sabahın beyazlığı ile gecenin karanlığıdır. Buhârî ve Müslim bu hadîsi bir başka şekilde Adiyy'den naklederler. Rasûlullah'ın «Öyleyse senin yastığın geniştir» kavlinin mânâsı şudur : Bu âyette kasdedilen siyah iple beyaz ipi altına koyacak kadar yastığın geniş olmalıdır. Çünkü bu ipler gündüzün beyazlığıyla, gecenin karanlığıdır. Dolayısıyla senin yastığının Doğu ve Batı genişliğinde olması gerekir. Buhârî'nin rivâyetinde bu hadîs bu şekilde tefsîr edilmiş olarak yer alır. Bize Mûsâ İbn İsmâîl Adiyy'den nakleder ki, o şöyle demiştir : Adiyy bir siyah ip, bir de beyaz ip aldı. Gecenin bir kısmı geçince onlara baktı ve birbirinden ayırt edemedi. Sabahlayınca dedi ki; ey Allah'ın Rasûlü ben onları yastığımın altına koydum. Rasûlullah buyurdu ki; öyleyse senin yastığın geniş olmalıdır ki; beyaz iple siyah ip yastığının altına girebilsin. Bu hadîsin bazı rivâyetlerinde, «Yastığın geniş olmalıdır» yerine «kafan geniş olmalıdır» lafzı vârid olmuştur. Bazıları bu hadîsi budalalıkla tefsîr etmişlerdir ki bu, zayıftır. Ancak hadîsin muhtevâsı yine bu anlama gelir. Çünkü bir kişinin yastığı geniş olursa kafası da geniş olacaktır. Allah en iyisini bilir. Buhârî'nin rivâyeti ayrıca bu âyetin tefsîrini de ihtivâ etmektedir. Kuteybe... Ali İbn Hâtim'den nakleder ki; o şöyle demiştir : Dedim ki, ey Allah'ın Rasûlü beyaz ipin siyah ipten ayrılması ne demektir? Bu gerçekten iki ip midir? Rasûlullah buyurdu ki; eğer bu iki ipi görebilirsen senin kafan çok geniş olmalıdır. Sonra buyurdu ki; hayır, bunlar gecenin karanlığıyla gündüzün beyazlığıdır. Allah Teâlâ'nın fecrin doğuşuna kadar yemeye izin vermesi, sahûrun müstehâb olduğunun delîlidir. Çünkü bu, ruhsat kabîlindendir. Ve bu ruhsattan yararlanmak iyidir. Bunun için Rasûlullah (s.a.) dan sâbit olan sünnet-i seniye'de sahûra teşvîk emri vârid olmuştur. «Buhârî ve Müslîm'in Sahîh'lerinde Enes İbn Mâlik der ki; Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur :

« تَسَحَّرُوا فَإِنَّ فِي السَّحُورِ بَرَكَةً » .

«Sahûr yapın, çünkü sahûrda bereket vardır.» Müslim'in sahîh'inde Amr İbn Âs der ki; Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur :

« فَصْلُ مَا بَيْنَ صِيَامِنَا وَصِيَامِ أَهْلِ الْكِتَابِ ، أَكْلَةُ السَّحَرِ »

«Bizim orucumuzla ehl-i kitâb'ın orucunu ayıran fark, sahûr yemektir.»

İmâm Ahmed İbn Hanbel der ki; bize İshâk İbn Îsâ... Ebu Saîd' den nakletti ki; Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur : Sahûrda yemek berekettir, sakın terketmeyiniz. İçinizden birisi bir bardak su da içmiş olsa Allah ve melekleri sahûra kalkanlara duâ eder.

Bir bardak su içme şeklinde de olsa, sahûr konusunda tesvîk edici pek çok hadîs-i şerîf vârid olmuştur. Sahûrun fecrin aydınlanmasına yakın zamana kadar te'hîr edilmesi müstehabtır. Nitekim Buhârî ve Müslim'in Sahîh'lerinde vârid olduğuna göre; Enes İbn Mâlik, Zeyd İbn Sâbit'ten nakleder ki; o şöyle demiştir : Biz Rasûlullah (s.a.) ile birlikte sahûr yaptık, sonra namaza kalktık. Enes der ki; ben Zeyd'e ezânla sahûr arası ne kadardır? diye sordum. O elli âyet okunacak kadardır, dedi.

İmâm Ahmed İbn Hanbel der ki; bize Mûsâ İbn Dâvûd... Ebu Zerr'in şöyle dediğini nakletti : Rasûlullah (s.a.) buyurdu ki : Ümmetim iftârı acele ettikleri, sahûru geriye bıraktıkları sürece hayır üzere kâim olacaktır. Rasûlullah (s.a.) ın sahûru mübârek gıdâ diye isimlendirdiği pek çok hadîs-i şerîfte vârid olur. İmâm Ahmed'in, Neseî ve İbn Mâce'nin Hammâd İbn Seleme kanalıyla... Huzeyfe İbn el-Yemmân'dan naklettikleri hadîste Huzeyfe şöyle der : Biz Rasûlullah (s.a.) ile sahûr yaptık. O sırada gün ağarmıştı ancak güneş henüz doğmamıştı. Bu hadîsi yalnızca Âsım İbn Ebu Necûd rivâyet etmiştir ki, Neseî bunun tek kaldığını söyler ve burada fecrin yaklaştığı mânâsının kastedildiğini belirtir. Nitekim Allah Teâlâ «Onlar sürelerini doldurunca; ya ma'rûf ile tutuverin veya ma'rûf ile bırakın.» âyetinde iddet müddetinin son bulması yaklaşınca, onların ya eve tutulması veya ayrılarak bırakılması gerektiğini böylece ifâde tmiştir. Hadîsi burada belirlenen husûsa hamletmek gerekir. Rasûlullah (s.a.) sahûr yapmış, ancak fecrin doğduğunu zannetmiş, bir kısmı ise bunun farkına varamamıştır. Selef-i salihînden pek çok kişiden sahûrun, fecrin yaklaştığı ana kadar geciktirilmesine müsâmaha gösterildiği rivâyet edilir. Nitekim buna benzer nakiller Hz. Ebu Bekir, Ömer, Ali, Abdullah İbn Abbâs, Zeyd İbn Sâbit ve ayrıca tâbiînden büyük bir kitle tarafından rivâyet edilmiştir. Bunlar arasında Muhammed İbn Ali, İbn Hüşeym, Ebu Miclez, İbrâhîm el-Nehâî, Ebu Duhâ, Ebu Vaîd bulunduğu gibi İbn Mes'ûd'un arkadaşlarından başka kişiler de vardır. Kezâ Atâ, Hasan, Hakem İbn Üyeyne, Mücâhid, Urve İbn Zübeyr, Ebu Şa'sâ, Câbir İbn Zeyd'den de böyle rivâyet edilir. Ahmed de bu gö-

rüşe kâil olmuştur. Biz bunların dayanaklarını başlı başına yazdığımız oruç kitabında kaydettik. Hamd Allah'a mahsûstur.

İbn Cerîr tefsîrinde bazı kişilerden nakleder ki iftâr; nasıl güneşin batışıyla câiz oluyorsa, imsak da; güneşin doğuşundan itibâren vâcib olur. Ben derim ki; ilim ehlinden herhangi bir kişinin bu görüşü ayağını sağlam basarak serdedeceğini tahmîn etmiyorum. Çünkü Kur'an'ın açık nassına aykırıdır. Allah Teâlâ; «sizin için şafağın beyaz ipliği siyah ipliğinden seçilinceye kadar yeyin, için, sonra geceye kadar orucu tamâmlayın» buyuruyor.

Buhârî ve Müslim'in Sahîh'lerinde Kâsım kanalıyla... Hz. Âişe' den nakledilir ki; Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur : Bilâl'in ezânı sizi sahûrunuzdan alıkoymasın. Çünkü o geceleyin ezân okur. Ibn Ümmü Mektûm'un ezânını duyduğunuz zamana kadar yeyip, için. Çünkü o fecir doğuncaya kadar ezân okumaz. Bu lafız Buhârî'ye âittir. İmâm Ahmed İbn Hanbel der ki; bize Mûsa İbn Dâvûd... Kays İbn Talk kanalıyla babasından nakletti ki; Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuş : Fecir, ufukta uzanan fecir değildir. Ancak beliren kızıllıktır. Ebu Dâvûd ve Tirmizî de bu hadîsi rivâyet ederler. Ancak onların metni şöyledir : Yükselen ve parlayan ışık sizi rahatsız etmesin. Kızıl ışık belirinceye kadar yeyin ve için. İbn Cerîr der ki; bize Muhammed İbn Müsennâ... Semure İbn Cündeb'den Rasûlullah (s.a.)ın şöyle buyurduğunu nakletti : Şu beyazlık ve Bilâl'in seslenmesi sizi aldatmasın. Fecir doğuncaya veya çatlayıncaya kadar yeyin. Kezâ İbn Cerîr, Şu'be ve diğerleri kanalıyla, Semûre İbn Cündeb'ten Rasûlullah (s.a.)ın şöyle buyurduğunu rivâyet eder : Sizi Bilâl'in ezânı ve uzanan fecir, sahûrdan alıkoymasın. Sadece ufukta uçuşan fecir, sahûrdan alıkoysun. İbn Cerîr der ki, bana Ya'kûb İbn İbrâhîm... Semûre İbn Cündeb'ten Rasûlullah (s.a.)ın şöyle buyurduğunu nakletti : Şu beyazlık ve Bilâl'in ezânı sizi aldatmasın. Fecr uçuştuğu zaman sabaha kalkın. Müslim Sahîh'inde bu hadîsi Züheyr İbn Harb kanalıyla İsmâil İbn İbrâhîm' den nakleder.

İbn Cerîr der ki; bana Abd İbn Humeyd... Abdullah İbn Mes'ûd' dan nakletti ki; Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuş : Bilâl'in ezânı —veya seslenişi dedi— sizden birini sahûrdan alıkoymasın. Çünkü Bilâl uyuyanınızı uyandırmak, ayakta olanınızı geri döndürmek için ezân okur. —veya seslenir demiştir— Fecir şöyle veya şöyle (Hz. Peygamber elini sıkıp kaldırmış, sonra parmaklarını açmıştır.) demek değildir ki öyle desin. İbn Cerîr bir başka yolla Teymî'den bu hadîsi rivâyet eder. İbn Cerîr der ki; bana Hasan İbn Zeberkan el-Nehâî... Abdurrahmân İbn Sevbân'dan nakletti ki; Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuş : Fecir iki tanedir : Kurt kuyruğu gibi olan (fecir) bir şeyi harâm

kılmaz. Ama ufku sarıp uçuşan (fecir) namazı helâl, yemeyi harâm kılar. Bu hadîs gerçekten mürseldir.

Abdürrezzâk der ki; bana İbn Cüreyc, Atâ'dan nakletti ki; o İbn Abbâs'ın şöyle dediğini duydum, demiş : Fecir iki tanedir. Gökyüzünde parlayan (fecir) bir şeyi helâl veya harâm kılmaz. Fakat dağların başında beliren (fecir) içmeyi harâm kılar. Atâ der ki; gökyüzünde parlamak demek, semâda uzunluğuna yayılmak, demektir. Bu fecir oruçlu için içmeyi ve namazı harâm kılmaz. Kezâ haccı fevtettirmez. Ama dağların başında dağılırsa, oruçlu için içmek haram olur, haccı da fevt eder. Bu hadîsin İbn Abbâs'la Atâ'ya isnâdı sahîhtir. Selef-i sâlihînden bir çok kişi tarafından böyle rivâyet edilmiştir. Allah onlara rahmet etsin.

Önemli Bir Mes'ele

Allah Teâlâ; oruç tutmak isteyen kişi için cinsî münâsebet, yemek ve içmek konusunda fecir vaktini sınır kıldığından sabahleyin cünüb olan kişinin, gusül edip orucunu tamamlaması gerekir ve bundan dolayı hiçbir beis yoktur. Dört imâmın ve seleften, haleften Cumhûr-u ulemanın mezhebi budur. Buhârî ve Müslim'in rivâyet ettiklerine göre; Hz. Âişe ve Ümmü Seleme (r.a.) dediler ki; Rasûlullah (s.a.) ihtilâmdan değil ama cinsî münâsebette bulunmaktan dolayı cünüb olunca gusül edip oruç tutardı. Ümmü Seleme'nin hadîsinin devamında «Sonra ne orucunu bozar, ne de kazâ ederdi.» ibâresi bulunmaktadır. Müslim'in Sahîh'inde Hz. Âişe (r.a.) den nakledilir ki adamın birisi; Ey Allah'ın Rasûlü, ben cünüb iken namaz vakti gelip çatıyor, oruç tutayım mı? dedi. Rasûlullah (s.a.) buyurdu ki : Ben cünüb iken namaz vakti gelip çatıyor ve orucumu tutuyorum. Adam dedi ki; ey Allah'ın Rasûlü sen bizim gibi değilsin. Allah senin gelmiş geçmiş günâhlarını bağışlamıştır. Rasûlullah (s.a.); Allah'a andolsun ki, ben sizin Allah'tan en çok korkanınız ve Allah'tan en iyi sakınmasını bileniniz olmayı umarım, buyurdu. İmâm Ahmed İbn Hanbel'in... Ebu Hüreyre (r.a.) den naklettiği hadîste Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurur : Sizden biriniz sabah namazına niyet edildiği zaman cünüb ise, o gün oruç tutmasın. Bu hadîsin isnâdı Buhârî ve Müslim'in şartlarına göre sahîhtir. Buhârî ve Müslim'de bu hadîs, Ebu Hüreyre ve Fadl İbn Abbâs'tan nakledilir. Neseî'nin Sünen'inde ise Üsâme İbn Zeyd ve Fadl İbn Abbâs'tan nakledilir. Ancak bu, merfû' değildir. Bu bakımdan bilginlerden bir kısmı bu hadîsi illetli saymış, bir kısmı da onu benimsemiştir. Bu görüşte olanlar Ebu Hüreyre, Sâlim, Atâ, Hişâm İbn Urve ve Hasan el-Basrî'dir. Bir kısmı da uyurken cünüb (ihtilâm) olmakla, isteyerek cünüb olma arasında ayrım yapmaktadırlar. Bunlar Hz. Âişe

ve Ümmü Seleme'nin hadîsine istinâden birincilere bir şey gerekmediğini, Ebu Hüreyre'nin hadîsine binâen ikincilerin orucunun ise câiz olmadığını söylemişlerdir. Urve, Tâvûs ve Hasan'dan böyle nakledilir. Bir kısım ulema da farz oruçla nâfile oruç arasında ayırım yaparak, farzın tamâmlanıp kazâ edileceğini, nâfilenin ise hiçbir zarar vermeyeceğini söylemişlerdir. Sevrî; Mansûr ve İbrâhîm el-Nehaî'den bu görüşü rivâyet eder. Bu görüş Hasan el-Basrî'nin de görüşüdür. Bazı bilginler de Ebu Hüreyre hadîsinin Âişe ve Ümmü Seleme hadîsiyle neshedildiğini iddiâ etmişlerse de bu konuda tarihî bir belge yoktur. İbn Hazm; o hadîsin bu âyet-i kerîme ile neshedildiğini söyler ki, bu da cidden uzak bir ihtimâldir. Zîra tarihî bir belge yoktur. Hattâ tarihî verilerde ortaya çıkan sonuç bunun aksidir. Bazı bilginler de Ebu Hüreyre'nin hadîsinin Hz. Âişe ve Ümmü Seleme'nin cevâz ifâde eden hadîsini tamâmladığını söylemişlerdir ki bu, görüşlerin en yakını ve sözlerin en derli toplusudur. Allah en iyisini bilir.

«Sonra geceye kadar orucu tamâmlayın.» Şer'î bir hüküm olarak iftâr; güneşin battığı anda câiz olur. Nitekim Buhârî ve Müslim' de mü'minlerin emîri Ömer İbn Hattâb'dan nakledilir ki; Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur :

«Gece şuradan geldiği ve gündüz de şuradan gittiği zaman, oruçlu iftâr yapar.»

Sehl İbn Sa'd el-Sâidî (r.a.) der ki; Rasûlullah (s.a.) :

لا يَزالُ النّاسُ بِخَيْرٍ ما عَجَّلُوا الفِطْرَ.

«İnsanlar iftârda acele ettikleri sürece hayr üzere kâim olurlar.» buyurmuştur. Bu hadîsi Buhârî ve Müslim de tahrîç etmişlerdir.

İmâm Ahmed İbn Hanbel der ki; bize Velîd İbn Müslim... Ebu Hüreyre (r.a.) den Rasûlullah'ın şöyle buyurduğunu nakletti : Allah Azze ve Celle; kullarından en çok sevdiğim iftârı en çabuk yapandır, buyurmuş. Tirmizî bir başka şekilde bunu Evzâî'den nakleder ve bu hadîs hasendir, garîbtir, der.

Ahmed İbn Hanbel ayrıca der ki; bize Affân... Beşîr İbn Hassâsiye'nin hanımı Leylâ'dan nakletti ki o şöyle demiş : Ben ardarda iki gün iftârsız oruç tutmak istedim. Beşir beni men'ederek dedi ki, Rasûlullah (s.a.) bu tür orucu yasakladı ve bunu Hıristiyanlar tutar siz Allah'ın size emrettiği gibi oruç tutun ve orucu geceye kadar tamamlayın. Gece bastırınca iftâr edin, buyurdu. Bu sebeple sahîh hadîslerde «visâl» adı verilen iki günü birleştirerek hiçbir şey yemeden oruç tutmak yasaklanmıştır. Nitekim İmâm Ahmed İbn Hanbel der ki; bize Abdürrezzâk... Ebu Hüreyre'den nakletti ki, Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuş : Oruçları birleştirmeyin. Sahâbe-i güzîn; ey Allah'

ın Rasûlü, sen birleştiriyorsun, dediklerinde; Rasûlullah (s.a.), ben sizin gibi değilim. Akşam olunca Rabbım beni yedirir, içirir buyurmuş. Ebu Hüreyre der ki; Sahâbe iki günü birleştirerek oruç tutmaktan vazgeçmediler. Rasûlullah (s.a.) iki gün iki gece onlarla birlikte orucu birleştirdi. Sonra hilâli gördüler. Ve onları tenkîd ederek buyurdu ki; eğer hilâl gecikmiş olsaydı ben de size onu arttırırdım. Bu hadîsi Buhârî ve Müslim, Zührî'den tahrîç ederler. Kezâ birleştirmeyi yasaklayan hadîsi her iki imâm Enes ve İbn Ömer'den tahrîc eder. Hz. Âişe (r.a.) der ki; Rasûlullah (s.a.) mü'minlere rahmet olarak iki günü birleştirmeyi yasakladı. Onlar dediler ki; ama sen birleştiriyorsun. Rasûlullah buyurdu ki; ben sizin gibi değilim. Rabbım beni yedirir, içirir. Orucu birleştirerek tutmaktan nehy bir çok şekilde sâbit olmuştur. Ve bunun sadece peygambere hâs özelliklerden olduğu belirtilmiştir. Bu konuda Allah'ın ona yardım edip destek olduğu ifâde edilmiştir. En doğrusu Allah'ın Rasûlullah'ı, yedirip, içirmesinin hissî olmayıp, ma'nevî olduğudur. Aksi takdîrde hissî olarak yedirilmiş olsaydı, orucu birleştirmiş sayılmazdı... Kim de güneş battıktan sonra, seher vaktine kadar bir şey yemezse bu onun bileceği bir şeydir. Nitekim Ebu Saîd el-Hudrî (r.a.) der ki; Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurdu : İki gün orucu birleştirmeyiniz. Sizlerden birisi birleştirmek isterse, seher vaktine kadar ulaştırsın. Onlar dediler ki; ey Allah'ın Rasûlü, sen birleştiriyorsun. Rasûlullah buyurdu ki; ben sizin gibi değilim. Ben yattığım zaman beni doyuran yiyeceğim ve su içiren sâkî'm vardır. Bu hadîsi Buhârî ve Müslim tahrîç etmişlerdir.

İbn Cerîr der ki; bize Ebu Küreyb... Hâtib İbn Ebu Belta'nın Ümmü Veled'inden nakleder ki, o sahûr yaparken Rasûlullah (s.a.) a rastlamış. Rasûlullah onu, yemeğe çağırmış. Kadın ben oruçluyum deyince, Rasûlullah, siz nasıl oruç tutarsınız? buyurmuş. Ben tuttuğum orucu Rasûlullah (s.a.) a anlatınca o, Muhammed'in âilesinin visâl orucundan sana ne? Sahûru, sahûra birleştirmek sana ne? buyurmuş. İmâm Ahmed der ki; bize Abdürrezzâk... Hz. Ali'den Rasûlullah (s.a.) ın seherden sehere orucu birleştirdiğini nakletti. İbn Cerîr, Abdullah İbn Zübeyr ve diğer selef-i sâlihinden rivâyet eder ki; onlar da sayılı günlerde orucu birleştirirlermiş. Ancak bunu, onların ibâdet şeklinde değil, riyâzat olarak yaptıklarına hamletmiştir. Allah en iyisini bilendir. Muhtemeldir ki, onlar buradaki yasağı şefkat babından bir yol gösterme olarak anlamışlardır. Nitekim Hz. Âişe'nin hadîsinde bu husus, «onlara rahmet olarak» diye ifâde edilmiştir. İbn Zübeyr, onun oğlu Âmir ve onların yolunda gidenler, bu konuda güçlüğü yeğleyerek böyle yapıyorlardı. Çünkü kendilerini kuvvetli buluyorlardı. Nakledilir ki onlar, bağırsaklarının yemekle tahrîş olmaması için ilkin yağla iftâr ederler ve sabrederlermiş. İbn Zübeyr'den rivâyet edilir ki; o yedi

gün ardarda oruç tutar ve yedinci günün sabahında da en güçlü ve en sağlam olarak kalkarmış. Ebu'l-Âliye der ki; Allah orucu gündüz farz kılmıştır. Gece bastırınca isteyen yer, isteyen yemez.

«Mescidlerde i'tikâfta bulunduğunuz zaman kadınlarınıza yaklaşmayınız.» Ali İbn Ebu Talha, İbn Abbâs'tan nakleder ki; bu âyet Ramazânda veya Ramazân dışında mescidde i'tikâfa giren kişiler hakkındadır. İ'tikâfa girenlere i'tikâf süresi bitinceye kadar, gece veya gündüz kadınlara yaklaşmayı Allah yasaklamıştır. Dahhâk der ki; adam, i'tikâfa girip de mescidden dışarı çıkacak olursa, dilerse karısıyla temâsta bulunabilirdi. Nihâyet Allah Teâlâ «mescidde kaldığınız sürece onlara yaklaşmayın», buyurdu. Yani ne mescidde, ne de mescidin dışında. Mücâhid, Katâde de böyle dediler. Başkalarının da bu âyet ininceye kadar böyle yaptığı rivâyet edilir.

İbn Ebu Hâtim der ki; İbn Mes'ûd; Muhammed İbn Kâ'b, Mücâhid, Atâ, Hasan, Katâde, Dahhâk, Süddî, Rebî' İbn Enes ve Mukâtil'in, i'tikâfta iken hanımlara yaklaşılmayacağını söylediklerini nakletti. Bu nakil ulemâ katında ittifak edilmiş olan bir husûstur. İ'tikâfa giren kişi; mescidde bulunduğu sürece hanımına yaklaşmak ona harâm olur. İsterse ihtiyâcını gidermek için evine gitmiş olsun. Evinde ancak yemek veya def-i hâcet için kalabilir. Daha fazla kalması helâl olmaz. Karısını öpemez, onu kucaklayamaz ve i'tikâf'ın dışında başka bir şeyle meşgûl olamaz. Hasta ziyâretine gidemez. Ancak yolda yürürken ona bir şeyler sorulabilir. İ'tikâf konusunda tafsîlatlı hükümler i'tikâf bahsinde açıklanmıştır. Bunlardan bir kısmı üzerinde ulemâ icmâ' etmiş, bir kısmı üzerinde ihtilâf etmiştir. Biz oruç kitabında bu konuda uzunca bilgi verdik. Hamd Allah'a mahsûstur.

Bu sebeple fukahâ oruç kitabından sonra i'tikâf kitabını tasnîf ederlerdi. Bunu yaparken Kur'an-ı Azîm'e uyarlardı. Çünkü Kur'an-ı Azîm orucu zikrettikten sonra, i'tikâfı bahis konusu yapmıştır. Oruçtan sonra i'tikâfın zikredilmesi Allah Teâlâ tarafından i'tikâfın oruçlu iken yapılmasına dikkatleri çekmek içindir. Ya da Ramazân ayının son günlerinde i'tikâfa girmeyi teşvîk içindir. Sünnet-i seniyye'de sâbit olduğuna göre, Rasûlullah (s.a.) Ramazân ayının son on gününde i'tikâfa girermiş. Allah Azze ve Celle onu kendi katına yücelttiği zamana kadar böyle yapmıştır. Sonra eşleri de aynı şekilde i'tikâfa girmişlerdi. Buhârî ve Müslim'in Sahîh'inde mü'minlerin annesi Hz. Âişe ve Safiyye'nin Hz. Peygamber mescidde i'tikâfta iken onu ziyâret ettikleri nakledilmiştir. Safiyye bir süre Rasûlullah'ın yanında konuşmuş ve sonra akşam üzeri evine gelmek için döndüğünde; Rasûlullah (s.a.) onunla beraber evine getirinceye kadar yürümüş. Evi Medîne'nin yanındaki Usâme İbn Zeyd'in eviymiş. Yolun bir kısmına geldiğinde, Ansârdan iki kişi onunla karşılaşmış. Rasûlullah (s.a.) ı

görünce, Rasûlullah (s.a.) ın eşiyle birlikte olmasından dolayı ondan hayâ ederek hızlıca kaçıp gizlenmeye çalışmışlar. Rasûlullah (s.a.) onlara buyurmuş ki; koşmayınız, o Safiyye'dir. İyi bilirim o benim eşim olan Safiyye'dir. O iki kişi; Sübhânallah ey Allah'ın Rasûlü, demişler. Bunun üzerine Aleyhisselâtü Vesselâm Efendimiz; şeytân âdemoğlunun içerisinde kanın akışı gibi sirâyet eder. Ben sizin kalblerinize bir şey veya bir şer sokmasından korktum, buyurmuştur. Şâfii merhûm der ki; Rasûlullah (s.a.) böylece günâha girmelerini önlemek için ümmeti töhmetten uzaklaştırmak gerektiğini öğretmiştir. Halbuki o iki zât Rasûllulah (s.a.) a kötü zan beslemekten sakınacak kadar Allah'tan korkan kişilerdi. Allah en iyisini bilendir.

Âyet-i kerîme'de geçen, «Yaklaşmaktan» maksat, cimâ' (cinsel temâs) dır. Cinsî temâs ve bunun gerekleri olan; öpme, sarılma vb. hallerdir. Bir şey vermek veya almak konusuna gelince; bunda bir beis yoktur. Nitekim Buhârî ve Müslim'in Sahîh'lerinde Hz. Âişe (r.a.) den nakledilir ki, o şöyle demiştir : Rasûlullah (s.a.) ben âdet halinde iken başını bana uzatırdı ve ben onu tarardım. Eve ihtiyâcı için ancak girerdi. Hz. Âişe der ki; bazan evde bir hasta olurdu. Ben ancak geçerken ona suâl sorardım.

«Bu, Allah'ın hudûdudur.» Yani şu açıkladığımız, belirttiğimiz, anlattığımız oruç ve ahkâmıyla ilgili husûslar, bu konuda koyduğumuz helâl ve haramlar, ruhsat ve azîmetler Allah'ın bizzât teşvîk edip, açıklamış olduğu sınırlarıdır. «Sakın onlara yaklaşmayın.» Haddi tecâvüz edip aşmayın. Dahhâk ve Mücâhid; «bu Allah'ın hudûdudur» kavlini i'tikâfda cinsî münâsebet konusundaki hadleridir diye tefsîr etmişlerdir. Abdurrahmân İbn Zeyd İbn Eslem «Oruç gecesi kadınlarınıza yaklaşmak size helâl kılındı» âyetini okumuş sonra «Geceye kadar orucu tamâmlayın» âyetine gelince babam ve üstâdlarımızdan diğerleri böyle derlerdi ve bu âyeti bize okurlardı, demiş.

«İşte Allah, âyetlerini insanlara korunsunlar diye böyle açıklamış» Allah nasıl orucu, hükümlerini ve tafsîlâtını açıklamışsa, diğer hükümleri de kulu ve habîbi Muhammed'in dilinden öylece açıklamıştır. Tâ ki insanlar nasıl hidâyete ereceklerini, ve Allah'a nasıl itâat edeceklerini öğrensinler. Nitekim bir diğer âyet-i kerîme'de şöyle buyurulur : «O'dur kuluna sizi karanlıktan aydınlığa çıkarması için apaçık âyetleri indiren.»

İ Z Â H I

Orucun süresiyle ilgili olarak Tabressî şöyle diyor :

Buradaki (من) edâtı iki anlama gelebilir : Birincisi; ba'ziyet

anlamına gelir. Ve o takdîrde mânâ, fecrin bir kısmı demek olur. Yoksa fecrin hepsi anlamına gelmez. Nitekim İbn Cüreyc'den böyle rivâyet edilmiştir. İkincisi beyân (açıklama) anlamına gelir ki bu; beyaz ipin açıklaması mâhiyyetindedir. Beyaz ip fecr demektir. Rivâyet edilir ki Adiyy İbn Hâtim Rasûlullah (s.a.) a demiş ki : Ben siyah ve beyaz iki kılıç koydum. Ve onlara bakıyordum. Ama birbirinden ayırdedemiyordum. Bunun üzerine Rasûlullah ön dişleri görününceye kadar gülmüş, sonra buyurmuş ki : Ey Hâtim'in oğlu bu gecenin karanlığıyla, gündüzün aydınlığıdır. Şu halde orucun başlaması bu vakitten itibârendir. (Ebu Ali, et-Tabressî. Mecma'ül-Beyân, I, 281)

Konuyu, Mevdûdî'de şöyle açıklıyor :

Önceleri Ramazân gecelerinde cinsî münâsebeti men'eden açık bir emrin bulunmamasına rağmen, gene de müslümanlar böyle bir harekette bulunmanın meşrû' olamıyacağı şüphesine kapıldılar. Bazıları ara sıra zevcelerinin yanına suç işler gibi sokulurlardı. Böylece suçluluk kompleksinin gelişme tehlikesi bulunmakta idi. Bu sebepten Allah Teâlâ, onları nefislerine karşı davranışları dolayısıyla ikâz ediyor. Bilâhare, boyle bir işi huzûru kalple yapabilmeleri için, onu helâl kıldı.

Kezâ, Ramazân ayında yeme ve içme vaktinin tayîninde bir anlaşmazlık mevcûd idi. Bazıları, yatsı namazından sonra başlayarak ertesi günü güneş batıncaya kadar geçen müddet zarfında yemek ve içmenin men'edilmiş olduğu fikrinde idiler. Diğerleri ise, bir kimsenin yatsı namazından sonra uyanık kaldığı müddetçe yiyip içebileceğini, fakat uyuduktan sonra artık ağzına bir şey koyamıyacağını düşündüler. Kendi icâtları olan bu düşünceler sebebiyle, ekseriyâ huzûrsuzluk içinde bulunuyorlardı. Bu âyette, onların yanlış anlamaları bertaraf edilmiş ve oruç müddeti, imsâktan güneş batıncaya kadar olarak tesbît edilmiştir. Yemek, içmek ve zevcelerle cinsî münâsebete ise, güneş battıktan imsâk vaktine kadar müsâade edilmiştir.

Kezâ Peygamber Efendimiz, oruca hazırlık olmak üzere, imsâktan evvel sahûr yenilmesini de tenbîh buyurmuşlardır.

İslâmiyetin ibâdet için ta'yîn ettiği vakitlerin ölçüsü, her medeniyet çağında ve dünyanın her kısmındaki insanlar tarafından tatbîk edilebilir mâhiyettedir. Bu sebepten dolayıdır ki, dinî ibâdet için vakit ölçüleri saatla değil de, gökteki bâriz işaretlerle tesbît edilmektedir. Bu her memleket ve her çağdaki insanları tatmîn edecek bir ölçü olup, saatle ayarlanması ancak ahvâle göre bir kolaylık olsun diye ve gökteki işâretlere sâdık kalınmak şartiyle yapılabilir. Fakat bu işteki hikmeti anlayamayan insanlar, akılsızca i'tirâzda bulunurlar. Meselâ, bu ölçünün kutup çevresinde tatbik edilemeyeceğini, çünkü orada gündüz ve gecenin birkaç ay müddetle devâm ettiğini söylerler. Fakat şu

husûsu unuturlar ki, sabah, akşam, öğle ve gece işâretleri başka yerlerde olduğu gibi kutup mıntıkasında da muntazaman görülür. Ve oralar da (kutup mıntıkasında) yaşayanlar iş, oyun, uyku vesâir husûslarda vakitlerini bu işâretlerle düzenlerler. Saat bulunmadığı devirlerde, kuzey kutbu çevresinin sâkinleri bu işâretlere göre iş vakitlerini tesbît etmekte idiler.

«Geceye kadar orucu tamamlayın» âyetinin mânâsı ise; orucunuzun son noktası, gecenin başladığı noktadır demektir. Kezâ, gecenin güneş batmasıyla başladığı malûmdur. Onun için, ufuk da müşâhede edeceğimiz güneş batmasıyla oruç bozulacaktır. Orada gecenin kara ipliğinin yükseldiğini görmemiz orucun bozulacağına işâret-tir. Aynı şekilde, şark ufkunda fecrin ak ipliğinin yükselmesi ise, oruca başlanacağının işâretidir.

Şu husus açıkça anlaşılmaktadır ki; İslâmî nasslarda, orucun müddeti hakkında sâniyesi sâniyesine ve dakîkası dakîkasına bir kesinlik yoktur. Oruç vakitlerinin sınırlarında bir hayli genişlik mevcûd bulunmaktadır. Birkaç sâniye veya birkaç dakîka fark, orucu zedelemez. Gece karanlığı garpta yükselir yükselmez, oruc tamâmlanmış olur. Bu sebeple güneşin batışında oruç bozulmalıdır. Aynı şekilde, sabahleyin fecrin şark ufuklarından doğuşunda, yemek ve içmeye son verip oruc tutmanın sınırı başlar. Fakat burada da, bir kimse eğer vaktinde kalkamamış ise sahûr yemeğini bitirmek üzere hattâ sabah fecrinin görülmüş olmasına rağmen müsâade vardır. Bu husûsta şu mealde bir Hadîs-i Şerîf mevcûd bulunmaktadır : «Eğer bir kimse sahûr yemeğini yer iken, imsâk vaktini ilân eden müezzin sesini işitse bile yemeğini bitirmelidir.»

Kezâ, garpta gecenin kara ipliği gözükür gözükmez, hiç geciktirmeden derhâl orucun bozulması emredilmiştir.

İ'tikâf, Ramazân ayının son on gününde yapılan ve nev'ine hâs husûsiyeti olan ihtiyârî bir ibâdettir. İ'tikâfa giren kimse; bir mescide kapanır ve mutâd dinî vazifelerine ilâveten bütün zamanını Allah'a bağlanmakla geçirir. Onun bütün dünyevî meşgûliyet, arzu ve nefsâniyet misâli şeylerden sarf-ı nazar eylemesi ve tabiî ihtiyâçları hâricinde mescidi terk etmemesi icâb eder.

Allah Teâlâ tarafından ta'yîn buyrulan hadlere dâir emrin ifâde ettiği husûs çok mânîdârdır. O, hadlerin yalnızca ihlâli men' edilmekle kalmayıp aynı zamanda o hadlere yaklaşılmaması da ihtâr olunmaktadır. Memnû' bir mıntıkanın hudûdları etrâfında dolaşmak tehlikelidir. Çünkü orada dolaşan kimse yanlışlıkla o mıntıkaya girebilir. Bu sebeple onların yakınına gidilmesi men'edilmiştir. Mübârek peygamberimiz aynı mesele üzerinde ehemmiyetle durarak şöyle buyurmuşlardır : «Her sultânın sınırlanmış mülkleri bulunmaktadır. Allah'

ın mülkü ise harâm ile helâl ve hak ile bâtıl hudûdları ile sınırlanmıştır. Sınırların yakınında otlayan hayvanlar, günün birinde oraya girebilirler.» Bu açık ikâza rağmen, maalesef İslâmî hükümlerin rûhuna vâkıf olamıyan bazı kimseler son hadde kadar gitmekte ısrâr ederler. Ve bazı «bilgili» kimseler de, son hudûda kadar yaklaşılmamasını müslümanlara ihtâr eden aynı İslâmî hükümde kendilerine mâzeret aramağa koyulurlar. Çok kişilerin doğru yoldan ayrılıp, tuzağa düşmesi bu yüzdendir. Âşikâr olan şudur ki, bir kimsenin, etrâfında dolaşırken bu açık hudûtları terk etmesi ve orayı ihlâlden kendini koruması pek kolay bir iş değildir. (Mevdûdî, Tefhîm el-Kur' an, I, 205 - 207)

———oOo———

وَلَا تَأْكُلُوٓا۟ أَمْوَٰلَكُم بَيْنَكُم بِٱلْبَٰطِلِ وَتُدْلُوا۟ بِهَآ إِلَى ٱلْحُكَّامِ لِتَأْكُلُوا۟ فَرِيقًا مِّنْ أَمْوَٰلِ ٱلنَّاسِ بِٱلْإِثْمِ وَأَنتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿١٨٨﴾

188 — Mallarınızı aranızda bâtıl ile yemeyin. Ve insanların mallarından bir kısmını, siz bildiğiniz halde günâhla yemek için onları hâkimlere aktarmayın.

Yöneticilere Verilen Mallar

Ali İbn Ebu Talha İbn Abbâs'dan naklen der ki, Bu âyet-i kerîme kendisinin malı olmadığı ve bu konuda elinde apaçık bir belge bulunmadığı halde, bir malın kendisine âit olduğunu iddiâ ederek hâkimlerin yanında dâvâ açan ve hakkın kendisinin lehinde olmadığını bilerek hak sahibi olduğunu iddiâ eden kimseler hakkında nâzil olmuştur. Bu kimseler bile bile harâm yiyip, günâha girmektedirler. Kezâ Mücâhid, Saîd İbn Cübeyr, İkrime, Hasan, Katâde, Süddî ve Mukatil İbn Hayyân ile Abdurahmân İbn Zeyd İbn Eslem'in şöyle dedikleri rivâyet edilir : Sen zâlim olduğunu bile bile dâvâcı olma. Buhârî ve Müslim'in Sahîh'lerinde Ümmü Seleme (r.a.) den nakledilir ki; Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur :

« إِنَّمَا أَنَا بَشَرٌ وَإِنَّهُ يَأْتِينِي الْخَصْمُ، فَلَعَلَّ بَعْضَهُمْ أَنْ يَكُونَ أَبْلَغَ مِنْ بَعْضٍ، فَأَحْسِبُ أَنَّهُ صَادِقٌ، فَأَقْضِي لَهُ. فَمَنْ قَضَيْتُ لَهُ بِحَقِّ مُسْلِمٍ فَإِنَّمَا هِيَ قِطْعَةٌ مِنَ النَّارِ. فَلْيَحْمِلْهَا أَوْ يَذَرْهَا ».

«Dikkat edin, ben sadece bir insanım. Bana bir dâvâcı gelir. Belki

de içinizden bir kısmınız delîlini çok daha güzel bir dille ifâde eder ve ben onun lehine hüküm veririm. Kimin için bir müslümanın aleyhinde hüküm vermişsem o ateşten bir parçadır. Ya onu taşısın, ya da atsın.» Bu âyet-i kerîme ve bu hadîs-i şerîf gösteriyor ki; hâkimin hükmü gerçekte bir şeyi değiştirmez. Kendiliğinden harâm olan bir şeyi —harâm olduğu halde— helâl kılmaz. Kendiliğinden helâl olan bir şeyi de —helâl olduğu halde— harâm kılmaz. Hâkim, zâhire göre hüküm verir. Eğer verdiği hüküm gerçeğe uyarsa, hüküm gerçek olur. Aksi takdîrde hâkimin verdiği hükümden dolayı mükâfâtı vardır. Ancak hîle yapan da vebâle girer. Bunun için Allah Teâlâ «Mallarınızı aranızda haksız sebeplerle yemeyin» buyurmuştur. Yani iddiânızın bâtıl olduğunu bile bile, sözünüzle haklı olduğunuzu göstermeye çalışmayınız. Sonra Katâde derki; ey ademoğlu iyi bil ki; hâkimin hükmü senin için harâmı helâl kılmaz, bir bâtıl seni haklı çıkarmaz. Hâkim ancak gördüğüne ve şâhidlerin şehâdetine göre hüküm verir. Hâkim beşerdir. Yanılabilir de, isâbet edebilir de. İyi bilin ki; kime bâtıl konusunda lehte bir hüküm verilmişse onun dâvâsı son bulmamıştır. Allah, kıyâmet gününde onları birleştirir. Ve haksız olanın; dünyada haklının aleyhine almış olduğu hükümden, çok daha sağlam, çok daha doğru hükmü o zaman haksız olanın aleyhinde verir.

İZÂHI

Haksız yere başkasının malını yemek, İslâm'da reddedilen kazançların başında yeralır. Bu konuyu Reşîd Rızâ şöyle açıklıyor:

Buradaki yemekten maksad, mutlâk şekilde almaktır. «Almak» ta'bîrinin yemek kelimesiyle ifâdesi, Arap dilinde bilinen bir kullanış şeklidir. Kur'ân'ın nüzûlünden önce de bu ta'bîr bu anlama kullanılıyordu. Ta'bîrin menşei şuradan gelmektedir : Yemek, ihtiyâcın en yaygın biçimidir. Her ne kadar bazı kişiler mallarını yemenin dışında başka konularda harcamakta iseler de bu, yeme ihtiyâcının ve bünyeyi sağlam tutmak isteğinin en önemli ve en yaygın istek olduğunu ortadan kaldırmaz. Mal yeme ta'bîri, çoğu kerre boş yere harcamak anlamına kullanılır. Diğer şekilde de kullanıldığı vâriddir.

Boş yere demek olan (باطل) kelimesi, bir şeyin gerçek karşılığı olmayan demektir. Bu kelimeden (ابطال) kelimesi de türetilmiştir. Ve bu kelime kaybetme, zarar anlamına gelir. İslâm şeriatı alışılagelen şekliyle hakîkî karşılığı olmaksızın veya mal sahibinin rızâsı olmadan birinin malını almayı harâm kıldığı gibi malı faydalı ve gerçek şeklin dışında harcamayı da yasaklamıştır. Üstâd Muhammed Abduh der ki; kendisine yetecek bir iş yapacak durumda olduğu halde

sadaka alan kişilere aldıkları şey haramdır. Biz diyoruz ki nasıl böyle birine sadaka vermek harâm ise o kimsenin sadaka alması da harâmdır. Şu halde mecbûr olmadıkça bir müslümanın sadaka kabul etmesi helâl değildir. Kezâ mecbûr kalan kişi kendi kazancı ve çabasıyla bu durumunu izâle etmekten âciz olmadığı sürece sadaka alması yasaktır. Ben derim ki; bundan çok daha belîğ olanı; fakihlerin bu konuda zikrettikleri şu örnektir : Fukahâ der ki; namaz kılarken avret mahallini örtecek bir şeyi olmayan kişinin, sadaka kabul ederek veya birisinden emânet elbise alarak namaz kılması vâcib değildir. Çünkü bu İslâm'ın mükellef kılmadığı bir minnetin altına girmektir. O kişi çıplak olarak namazını kılabilir. Bu bâtıl şeyler arasında faiz yasağı da vardır. Çünkü faiz, halkın malını kapitali veren kişinin karşılığında bir şey koymadan yemesidir. Buna benzer bir durumda kat kat faiz yiyenlerin durumudur. Ancak bu tür faizle selem arasında fark vardır. Şerîatın rûhu, bu gibi âyetlerle bize insanın kimseye zarar vermeden meşrû yollarla mal kazanması gerektiğini öğretmektir. Kur'an bu husûsu daha vecîz şekilde «bâtıl» terimiyle ifâde ediyor. Çünkü halk arasında bâtılın pek çok şekilleri vardır. Müslümanın, bâtıl saydığı her şeyden kaçınması gerekir. Halkın gözünden uzak kalabilecek, ancak zamanla ortaya çıkacak devlet adamlarına para yedirmek ve faiz yemek gibi konular da bâtıl teriminin içerisinde yer alır (...) Kezâ insanları birbirine bağlayarak karşılıksız çalıştırmak için menfaatlarını gasbederek halka tecâvüz edenler de bu âyetin muhtevâsı içerisine girerler. Ya da çalıştırdığı işçinin ücretini vermeyenler, az verenler de bu terimin içinde yer alır. Her türlü tecâvüz, hîle, sahtekârlık, göz bağcılık, karaborsacılık da bunun içerisinde yer alır. Çünkü onlar halkın gözünü boyayarak, sahte ve değersiz şeyleri güzel göstermektedirler. Başkasına gerçek olmayan ve doğru olmayan bilgiler vererek reklâm yapıp alış-verişte bulunanlar da böyledir. Eğer alıcı gizli tarafını bilirse, aldığı veya sattığı şeyler hakkındaki kanâati değişecek olursa onu satan kişi bâtıl bir malı yemiş olur.

Kadınların kocaları tarafından sevilmeleri için taktıkları bir takım muskalar, büyüler, göz değmesini önleyici şeyler, Kur'an hatimleri, sayılı miktarda okunmuş yâsinler veya bazı zikirler de bâtıl şeyler arasında yer alır. Bu gibilerin dinle alay etmeleri bazan o hadde ulaşmaktadır ki, ünlü bazı kimseler Yâsîn sûresini satmaktadırlar. İhtiyâç gidermek veya ölülere rahmet olması için bazıları Yâsîn okumakta ve her seferinde bir ipe bir düğüm çalmakta ve ipi beraberinde taşımaktadır. Yâsîn okutturacak kişi gelince, uygun olan parayı alıp adamın istediği kadar sayıda düğümleri çözerek adama Yâsîni vermektedirler. Bana bu vak'ayı Şeyh Muhammed Abduh derste anlatmıştı. Biz bazı Hıristiyan papazlarının bu türden endülüjans adı al-

tında vergiler kestiklerini ve cennetten arsalar sattıklarını duyar ve onlarla alay ederdik. Nihâyet öğrendik ki içimizden de onların yolundan adım adım gidip ayının inine düşenler bulunmaktadır.

Muhammed Abduh der ki; bir ibâdet için alınan her ücret halkın malını bâtıl olarak yemektir. Asr-ı saâdette ibâdet için para alındığı bilinir şey değildi. İlk ve ikinci neslin söyledikleri arasında bunu gösteren hiçbir ifâde bulunmamaktadır. Kaldı ki ibâdetin para ile elde edilmesi aklın kabul edeceği bir şey değildir. Zîra ibâdet ancak niyet ve Allah'ın rızâsını kastetmekle gerçekleşir. İbâdetten maksad, Allah'ın buyruğunu yerine getirmektir. Ne zaman bu niyete dünya menfaatı gibi bir şâibe karışırsa, o davranış Allah rızası için bir ibâdet olmaktan çıkar. Allah Teâlâ ancak her türlü menfaat ve şâibelerden uzak olan ihlâslı amelleri kabul eder. (...)

Ben derim ki; şerîatı gönderen şâri'in dilinde bu gibi davranışlar şirk olarak isimlendirilmiştir. Meselâ Müslim'in ve diğerlerinin naklettiği hadîste Allah Teâlâ, «Ben,. ortaklardan ortağa en az muhtâç olanım» buyurmuştur. Kim yaptığı bir amele Benden başkasını ortak koşarsa onu ve ortağını başbaşa bırakırım. Kıyâmet günü olduğunda mühürlü sayfalar getirilir ve Allah'ın huzûrunda açılır. Allah Teâlâ meleklerine; şunu kabûl edin, şunu atın buyurur. Melekler, Senin İzzetin hakkı için bunda hayırdan başka bir şey görmedik, derler. Allah Teâlâ; evet doğru söylersiniz, ama bu benden başkası için yapılmıştı. Ben bu gün ancak benim rızâmı kastedeni kabul ederim, buyurur. Bir başka rivâyette de melekler; biz ancak yapılan amelleri yazdık. derler. Ve hadîs aynı şekilde devâm eder. İmâm Ahmed ve Tirmizî ile İbn Mâce'nin hadîsinde ise şöyle buyurulur : Allah Teâlâ geleceğinden şüphe olmayan bir günde, öncekileri ve sonrakileri toplayınca bir münâdî şöyle seslenir : «Kim yaptığı amelde Allah'dan başka birini kastetmişse sevâbını onun katında arasın. Çünkü Allah Teâlâ ortaklardan en çok müstağnî olandır.»

Bu hadîsin anlatmak istediği husûs; hem ibâdet etmek, hem de para kazanmak isteyen kimselerin durumudur. Bu kimselere şayet para verilmeyecek olsa da yine Kur'an okuyacak olanlardır. Ama sadece para için Kur'an okuyanlar ve para verilmediği takdîrde, ne o hatmi, ne de o kadar sûreyi veya zikir okumayacak olanlara gelince; onların durumu daha çirkin, günâhları daha büyüktür. Yaptıkları iş bâtıldır ve meşrû sayılmaz. Ona ücret verenin de o işten ücret alanın da âkibeti hüsrândır.

Bazı fakîhler Kur'an okumakla, Kur'an öğretmek arasında ayırım gözetirler. Kur'an öğretme için ücret almaya cevâz verirler. Ve bunu ilim tahsîli olarak sayarlar. Çünkü öğretme ile meşgûl olurken başka yönlerden kazanç sağlama imkânı bulunmaz. Biz Kur'an öğ-

retenlere para kazanmayı câiz görmezsek, çocuklarımıza Kur'an okutacak kimseyi bulmamız mümkün olmaz, derler Zamanımız geçmiş zamanlar gibi değildir. Eskiden olduğu gibi insanlar ilim yapmak ve öğretmek için çalışırken bunu sırf Allah rızâsı için onun rızâsına nâil olmak için yapmamaktadırlar.

Şeyh Muhammed Abduh der ki : Kim para karşılığı ilim ve din öğretirse, o kimse diğer sanatkârlar ve çalışanlar gibidir. Onun yaptığı işten dolayı sevâbı yoktur. Sadece dikkat ve itinâsıyla ihlâs ve samîmiyetiyle öğrettiği ve talebelerine öğüt verdiği takdirde sevâb kazanır. Ben hatırlıyorum; bir zaman Şeyh Muhammed Abduh şöyle demişti : Hayrât vakıflardan maaş bağlanan öğretmenlerin, yanlızca ihtiyâçlarını gidermek için ücret almaları icâbeder. Ancak o zaman bizzat öğretmenlik görevinden dolayı Allah'a ibâdet etmiş olurlar. Bunun işâreti; gerek duymayınca iffet gösterip vakıftan bir şey almamasıdır. Müezzinler konusunda da, Kur'an öğreticileri konusunda söylenenler söylenmiştir. Burada da öğretmenlikte olduğu gibi maksad ve niyet önemlidir. Ancak ma'rûz kaldığı dînî bir mes'eleyi soran kişiye para karşılığı cevap vermenin câiz olmadığı konusunda görüş birliği vardır. Çünkü bilenlerin cevap vermesi farzdır. İlmi gizlemek yasaktır. Özet olarak diyebiliriz ki; halkın malını bâtıl ile yemek hükmü içerisine, vehim, hîle, zarar ve bilgisizlik şâibesi bulunmadan kişinin rızâsı olmaksızın alınan her türlü mal girer. Ölüler için veya dirilerden cin ve şeytânların zararını defetmek için Kur'an okutmak da bu şâibeli işler arasında yer alır. Bunun mukâbilinde para verenler, bilmezler ve böylece ölünün veya dirinin faydalandığını, dünyada cinlerin, âhirette azâbın defedileceğini sanırlar. Herhangi bir konuda şerîatın hükmünü bilmeyen kişi sahtekârların ve hîlecilerin aldatılmasına hazır durumdadır. Ev halkının öğüt alması için evlerde Kur'an okutmak böyle değildir. Kur'an dinleterek ev halkının inancını takviye etmek, tıpkı öğretmenin ilim öğretmesi gibidir. Ancak okuyan kişiye ücret niteliğinde olmaksızın, ikrâmda bulunmak lâzımdır. (Reşîd Rızâ, Tefsîr, el-Menâr, II, 195-198)

———oOo———

يَسْـَٔلُونَكَ عَنِ ٱلْأَهِلَّةِ ۖ قُلْ هِىَ مَوَٰقِيتُ لِلنَّاسِ وَٱلْحَجِّ ۗ وَلَيْسَ ٱلْبِرُّ بِأَن تَأْتُوا۟ ٱلْبُيُوتَ
مِن ظُهُورِهَا وَلَٰكِنَّ ٱلْبِرَّ مَنِ ٱتَّقَىٰ ۗ وَأْتُوا۟ ٱلْبُيُوتَ مِنْ أَبْوَٰبِهَا ۚ وَٱتَّقُوا۟ ٱللَّهَ لَعَلَّكُمْ
تُفْلِحُونَ ﴿١٨٩﴾

189 — Sana yeni doğan aylardan soruyorlar. De ki: Onlar insanların faydası ve hacc için birer vakit ölçüleridir. Evlere arka taraflarından girmeniz birr değildir. Ancak birr; müttakî olanınkidir. Evlere kapılarından gelin. Allah'dan korkun ki, felâha eresiniz.

Aylar'ın Mâhiyyeti

Avfî, İbn Abbâs'tan naklen der ki; halk Rasûlullah (s.a.) a hilâllerden sorduğunda bu âyet-i kerîme nâzil olmuştur. Böylece onlar borçlarının geldiği süreyi, kadınlarının iddetini ve hacc vakitlerini öğrenirler. Ebu Ca'fer, Rebî' kanalıyla Ebu'l-Âliye'den naklederki; halk, ey Allah'ın Rasûlü aylar niçin yaratılmıştır? diye sorunca, Allah Teâlâ bu âyet-i Celîle'yi inzâl buyurmuş. Allah müslümanların oruç ve iftârı, kadınların iddeti ve borçlarının ödeme süresi olarak ayları yarattığını belirtmiştir. Atâ, Dahhâk, Katâde, Süddî ve Rebî' İbn Enes ten de böylece rivâyet edilir. Abdürrezzâk; Abdullah İbn Ömer'den nakleder ki, Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuş : Allah ayları insanlar için vakit ölçüsü kılmıştır. Onu gördüğünüz zaman oruç tutun, gördüğünüz zaman iftâr edin. Eğer hava bulutlu olursa otuz günü sayın. Hâkim bu hadîsi Müstedrek'inde İbn Ebu Revâd'ın hadîsinden nakleder ve der ki; o soylu, çalışkan, âbid ve güvenilir bir kişiydi. Bu hadîsin isnâdı sahîhtir, ancak Buhârî ve Müslim tahrîç etmemiştir.

Muhammed İbn Câbir, Kays İbn Talk kanalıyla, babasından nakleder ki, Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur : Allah ayları yaratmıştır. Ayı gördüğünüzde oruç tutun, onu gördüğünüzde iftâr edin. Eğer bulutlu olursa otuz sayısını tamamlayın. Ebu Hüreyre'nin hadîsinde Ali İbn Ebu Tâlib'den de böylece nakledilir.

«Evlere arka taraflarından girmeniz birr değildir. Ancak birr müttakî olanınkidir. Evlere kapılarından gelin.» Buhârî, Ubeydullah İbn Mûsâ kanalıyla... Berrâ'dan nakleder ki; o şöyle demiştir : Araplar câhiliyet devrinde ihrâma girdiklerinde, evlere arka taraflarından girerlerdi. Bunun üzerine Allah Teâlâ işbu âyeti inzâl buyurdu. Ebu Dâvûd el-Tayâlisî... Berrâ'dan böylece rivâyet etmiş ve demiş ki; Ansâr seferden döndüklerinde hiç birisi evlerine kapılarından girmezdi. Bunun üzerine bu âyet-i kerîme nâzil oldu.

A'meş, Ebu Süfyân kanalıyla, Câbir'den nakleder ki; Kureyş'liler hums (dindârlık) iddiâsında bulunurlar ve ihrâmlı iken evlerine kapılarından girerlerdi. Ansâr ve diğer araplar ise ihrâmlıyken kapıdan girmezlerdi. Rasûlullah (s.a.) bir bahçede iken, bahçenin kapısından dışarı çıktı. Kutbe İbn Amir el-Ansârî de onunla birlikte çıktı. Orada bulunanlar dediler ki; ey Allah'ın Rasûlü, Kutbe İbn Âmir tüccar

bir adamdır ve seninle beraber kapıdan çıktı. Rasûlullah Kutbe İbn Âmir'e neden benim gibi yaptın? dediğinde, o senin yaptığını gördüm ben de öyle yaptım, dedi. Rasûlullah ben humus yapıyorum, dediğinde o, benim dinim senin dinindir karşılığını verdi. Bunun üzerine işbu âyet-i kerime nâzil oldu. Bu hadîsi İbn Ebu Hâtim ve Avfî, İbn Abbâs'tan bu şekilde rivâyet ederler. Kezâ Mücâhid, Zührî, Katâde, İbrâhîm el-Nehaî, Süddî ve Rebî' İbn Enes'ten de böylece rivâyet edilir.

Hasan el-Basrî der ki : Câhiliyet ehli olan kavimlerden birisi yolculuk etmek istediği ve sefer maksadıyla evinden çıktığı zaman evinden çıkıp da tekrâr seferden vazgeçerek evinde kalmak isterse, evin kapısından girmezdi. Aksine arka tarafından tırmanarak girerdi. Bunun üzerine Allah Teâlâ «Evlere arka taraflarından girmeniz birr değildir...» buyurdu.

Muhammed İbn Kâ'b der ki; adam i'tikâfa girdiğinde eve kapısından gelmezdi. Bunun üzerine bu âyet-i kerîme nâzil oldu.

Atâ İbn Ebu Rebâh der ki; Medîne halkı bayram törenlerinden döndüklerinde, evlerine arka taraflarından girerlerdi ve bunun birr'e (iyiye) en uygun olacağını söylerlerdi. Bunun üzerine Allah Teâlâ bu âyeti inzâl buyurdu.

«Allah'tan korkun ki felâha eresiniz» Allah'tan sakının. Size emrettiğini yapın, yasakladığını bırakın. Böylece Allah'ın huzûruna getirdiğiniz zaman en mükemmel şekliyle sizi mükâfâtlandırır ve karşılığını verir.

İZÂHI

Aylar konusunu ele alan Râzî şöyle diyor :

Ayların Vakit Ölçüsü Olarak Önemi

İkinci mes'ele : İyi bil ki; Allah Sübhânehû ve Teâlâ Hazretleri zamanı dört yönden belirli kılmıştır : Sene, ay, gün ve saat. Sene, güneşin felekin hareketinin tersi yönde, felek üzerindeki muayyen bir noktadan harekete başlayıp, o noktaya gelinceye kadar hâsıl olan zamandan ibârettir. Astronomi bilginleri bu noktaya dönüm noktası (zodiaque) derler ki; bu oğlak burcunun başlangıcıdır. Ay ise; ayın kendine hâs yörüngesinde muayyen bir noktadan hareket edip tekrâr o noktaya dönünceye kadar geçirdiği hareketten ibârettir. Ayın en belirgin durumları güneşle birlikte olan konumundan ibâret olduğu için, güneşle birlikte konumlarının en belirgin noktası da Arabî aylardır. Halbuki ay bu vakitte yok olduktan sonra meydana gelen ve

karanlıktan çıkıp yeni doğan varlığa benzemektedir. İşte bu noktaya ayın vakti denmiştir. Gün ve gece ise; gündönümü noktasındaki dâirenin ufuk noktasındaki dâireden ayrılması veya yarım gün dâiresi noktasından ayrılıp gene oraya dönmesinden ibârettir. İşte bu zaman ölçümüne gündüz ve gece adı verilir. Sonra müneccimler yarım gün dâiresinin ta'yîni için gündüz ve gecenin başlangıç noktası ta'bîrini kullanmışlardır. Fakat milletlerin ekseriyyeti günün başlangıcını; güneşin doğu ufkundan ayrılıp ertesi gün oraya dönmesine kadar olan zaman, diye belirlemişlerdir. Bu görüşü destekleyenler; güneşin doğuşu zamanını onun yoktan var olduğu anmış gibi değerlendirip o anı başlangıç kılmayı daha uygun görmüşlerdir. Gündüzün zamanı; güneşin yerin üstünde olduğu süreden ibârettir. Gecenin zamanı da; güneşin yerin altında olduğu zamandan ibârettir. İslâm şerîatine göre; müslümanlar namaz, oruç ve diğer hükümlerin vâcib olduğu ana göre değerlendirerek gündüzü fecrin doğuşu vaktinden başlamışlardır. (Fahreddîn Râzî, Tefsîr el-Kebîr, V, 121)

Kâdî Beydâvî de bu konuda şu bilgiyi veriyor :

«Onlar, Hz. Peygambere ayın durumunun ve değişikliğinin nedenini sordular. Allah Teâlâ Hz. Peygambere onlara bu konuda beliren şu hikmetle cevap vermesini bildirdi. Ayın durumunun değişik olmasındaki hikmet; insanların işlerini düzenlemek üzere ayın vakit ölçüsü olması, yine muayyen vakitlerde yaptıkları ibâdetlerin zamanını onunla öğrenmeleridir. Özellikle haccın edâsı ve kazâsı bakımından vaktin önemi ortadadır. Âyette geçen (المواقيت) kelimesi vakit kelimesinden türemiş olan (ميقات) kelimesinin çoğuludur. Vakitle zaman ve müddet arasındaki fark şöyledir : Mutlak müddet feleğin baştan sona kadar hareketinin uzamasından, (imtidâd) ibârettir. Zaman taksîm edilmiş müddettir. Vakit ise herhangi bir kısmı belirlenmiş olan zamandır. (Kâdî Beydâvî, Envâr'üt-Tenzîl, I, 274)

Âlûsî ise şöyle diyor :

Yüce Allah'ın bol şefkati ve nimetini hatırlatan genel tebliğin durumuna yaraşır biçimde ortaya çıkan hikmetin açıklanması olarak aylar, insanlar ve hacc için vakit ölçüleridir. Şöyle ki; onunla insan lar dünyevî işlerinin zamanını ta'yîn ederler. Ticâret zırâat, oruç iftâr ve özellikle de hacc gibi belirli vakitlerde yapılan ibâdetlerin zamanını öğrenirler. Çünkü haccda gerek edâ için, gerekse kazâ için vakit bahis mevzûudur.

Eğer ay güneş gibi olsaydı veya aynı şekilde durup kalsaydı onunla vakit ayarlaması mümkün olmazdı. Bu sebeple Rasûlullah (s.a.) onun bâtınî hikmetini sözkonusu etmemiştir. Meselâ ayın teşekkülünün, muhtelif zamanlardaki durumlarının farklı olması için normal

veya sun'i sebep olması bunun örneğidir. Bu husûs yerinde belirtilmiş tir ve bu konuya kimse muttali' değildir. Eğer ikinci şekilde olursa bu ifâde felsefî bir üslûba bürünür. Ve gereğine göre söylenmiş denir. Bu durumda soru soranın sorusunu yerli yerince koyamamış olması, onun durumunun daha evlâ olduğuna dikkatleri çekmek içindir. Nitekim Sekkâkî bu görüşü tercîh etmiştir. Onunla beraber bir topluluk da bu görüşü benimsemiştir. Bu takdirde âyet-i kerîme, vârid olan bir suâle verilmiş bir cevaptır. Suâli soranlar sebebi değil, hikmeti sormuşlardır. Çünkü sebep, onların geçimlerinin ve sonuçlarının iyi olmasıyla alâkalı değildir. Peygamber ise hikmeti açıklamak üzere gönderilmiştir. Bunun nedeni, bazılarının vehmettiği gibi sahâbe-i güzînin felsefî delillere ve gözlemlere dayalı heyet ilminin (astronomi) incelikle rine muttâlî' olmamaları değildir. Şayet, o peygamber otağında yürüyen, fütüvvet revâkında sefâya eren, nûrların aydınlığıyla kurtulan, kalplerinin rasadlarıyla sırların inceliklerine vâkıf olan zevât hakkında bu vehim doğru sayılacak olursa, bu onların değerini düşürmez. Sadece —astronomi ilminde belirtildiği gibi— ayın, güneşe uzaklığı ve yakınlığının nedenlerine delâlet eder ki bu şerîat ehlinin yanında bâtıldır. Çünkü bu hususların hiçbirisi kesin olarak isbât edilmiş esâslara dayanmamaktadır. Mes'ele şudur : Eski filozoflar bunu mutlak hakîmin ibdâ' edişine uygun şekilde tahayyül etmişler. Nitekim efendimiz Şeyh el-Ekber (Muhyiddîn İbn el-Arabî) Fütûhât isimli eserinde bu husûsa işâret etmiştir. Ancak filozofların bu görüşlerinin hikmete dayanmayan ve gerçeğe mutâbık olmayan mücerred hayâllerden ibâret olduğu bildirilmiştir. Nitekim filozof Herşel, ve onun peşinden giden modern rasad ve Zeyc ashâbının astronomi konusunda öncekilerin görüşlerinin aksini düşündükleri gözlenmektedir. Bunlar güneş merkezde, dünya ve yıldızlar ise güneşin etrafında dönmektedir, diyorlar. Ay ve güneş tutulmasını da buna göre binâ ediyorlar. Bu görüşlerini delillere dayandırarak muhâliflerini reddediyorlar. Ancak onların da görüşleri kesinlik kazanmış değildir. Kendi iddiâlarına göre; öncekilerin binâ ettikleri esâsa dayanmaktadırlar. Binâ edilen kaynak farklı olduğuna göre görüşlerin ittifâk edemeyeceği ortadadır. İddiâ sahiplerinden birisi diğerini reddedince her iki mezhebe de güvenme imkânı ortadan kalkar. Risâlet kaynağından iktibâs edilmiş olan bilgiye dönmek; efendilik ve hâkimiyyet güneşinin ışıklarından kıvılcımlar almak, yüce Şâri'in söylediklerine dayanmak icâb eder. Bu konuyu iyice araştırıp şerîat koyucunun buyruğunu en güzel an'ama hamlettikten sonra ona bağlanmak hepsinden evlâdır. Lâkin filozofların söyledikleriyle hakîmlerin efendisi, gök ve yeryüzü halkının nûrunun söylemiş olduğu şeyleri birleştirmek mümkün olursa bu konuda bir beis olmadığı gibi, bilginlerden zayıf akıllıların ma'rûz kaldıkları pek çok şüpheleri defetmek için en uygun ve en doğru yol da budur.

Ancak bu mümkün olmazsa sen şerîat meleklerinin üzerine indiği hikmet sahibinin hikmetine (Rasûlullah) başvurur. Şâirin dediği gibi :

«Hazâmî söylediği zaman doğrulayın onu,
Çünkü sözlerin en doğrusudur Hazâmî'nin sözü.»

(Âlûsî, Rûh el-Meânî, II, 71 - 72)

Seyyid Kutub konuya daha başka açılardan bakarak diyor ki :

Suâle «ilmî» bir cevap verilseydi, belki suâli soranların o günkü astronomi bilgileri nisbetinde küçük bir fayda sağlayabilirdi. Fakat, bu sâhada esâslı bilgiyi elde edebilmeleri için ellerinde bazı ön bilgiler ve bir takım vâsıtalar olması gerekirdi ki, bundan mahrûmdular. Bu sâhadaki ilim sahiplerinin ilmi, akla dayanan bir takım nazariyelerden öteye gidememişti.

İşte bunun içindir ki, Kur'an-ı Kerîm'in asıl gâyesi dışında kalan ve o gün için beşeriyetin anlamaktan çok uzak bulunduğu ilmî cevâba lüzûm görülmemişti. Zaten Kur'an, bu sâhalardaki ilmî meseleleri halletmek için gönderilmiş değildi. O, bu cüz'î malûmâtın üstünde daha büyük hizmetler için gelmişti. Bazı kimselerin ileri sürdükleri gibi tıp kimya, astronomi ve benzeri bilimlerdeki problemlerin Kur'an-ı Kerîm tarafından çözülmesini beklemek —bir takım haksız tenkîtçilere rağmen— hatâdır.

Her ikı grubun da bu çırpınışı, Kur'an'ın gâyesini, vazîfesini ve faâliyet sâhasını anlayamadıklarının delilidir. Bu kitâbın sâhası, bizzât insanın kendisidir. İnsan hayatıdır. Bu kitabın esâs vazîfesi, mevcûdât ve mevcûdâtın yaratılışıyla insanoğlu arasındaki ilişkilerle alâkalıdır. Kâinatın yapısında insanoğlunun yerini ta'yîn eder, onun Rabbı ile olan münâsebetlerini açıklar ve bütün güç ve enerjisini kullanabileceği bir hayat nizâmı ikâme eder... Bu tâkat ve enerjilerin arasında oa aklî kudretler yer alır ki, bu kudretler, ancak sağlam bir istikâmet verildiği zaman faydalı olabilir. Kur'an'ın vereceği bu istikâmetle insanoğlu, bütün enerjisini biraraya getirerek sonsuz başarılara ulaşmak üzere, tecrübelere ve ilmî araştırmalara girebilir.

Kur'an'ın ele aldığı ve üzerinde işlediği madde, insanın bizzât kendisidir. İnsanın tasavvur ve i'tikâdı, anlayış ve duygusu, hareket ve ameli, münâsebet ve alâkaları... Maddî ilimler âleminde meydana getirilen çeşitli buluşlara gelince; bunlar insan aklına, tecrübelerine, insan aklının keşfettiği nazariye ve faraziyelere terk edilmiştir. Zâten bunlar insanın yeryüzünde halîfe oluşunun tabiî bir icâbı olarak hazırlanmış ve ona teslîm edilmiştir... Kur'an, insan fıtratına istikâmet vermeyi hedef alır. Bu istikâmet, sapıtıp, bozulmaması ve kendisine bahşedilmiş olan kuvvet ve enerjisini kullanabilmesi içindir. Kur'an-ı Kerîm diğer taraftan da insanoğlunun içinde yaşadığı hayat şartlarını tanzîm etmekte ve onu bir yandan Rabbı ile olan alâkalarında,

diğer taraftan kâinat ile olan ilişkilerinde takviye etmeye çalışmaktadır. Böylece kâinattan bir cüz' olan insanı, hayatın teferruâtı sayılan bütün sâhalardan faydalanmak ve yeryüzünde hilâfet vazîfesini deruhte etmek bâbında kendi başına bırakmamıştır. O yüzden bu mevzûlarda tafsîlatlı bilgiler vermiyor. Çünkü verilmesi gereken o bilgilerin, insanın bizzât kendisi tarafından araştırılıp bulunması istenmektedir.

Ben bilhassa, şu Kur'an-ı Mübîn'e onda olmayan şeyleri isnâd etmeye ve Kur'an'ın kasdetmediği şeyleri üzerine yüklemeye ve tıb, kimya, astronomi ve benzeri ilimlere dair cüz'î bilgiler elde etmeye çalışan cür'etkârların budalalığına hayret ediyorum... Bu hareketleriyle Kur'an'ı büyütüp ululaştırdıklarını sanıyorlar...

Şüphesiz ki Kur'an, kendi mevzûunda mükemmel bir kitabtır. Fakat Kur'an'ın mevzûu, bütün bu ilimlerin fevkinde büyük ve cesâmetlidir... Zîra Kur'an'ın mevzûu, bütün bilgileri keşfedip ondan faydalanmasını bilen bizzât insanın kendisidir. Bu büyük kitap, akıl nimetinden faydalanarak tecrübeler, tatbîkât ve araştırmalar yapan insanoğlunun bizzât kendi bünyesini islâh ediyor. Şahsiyetinin, nizâmının, aklının ve fikrinin temellerini sağlamlaştırıyor. Aynı zamanda insanda gizlenmiş olan enerji ve kudretleri, yerinde kullanabilmesini temîn ediyor... İnsânî bir cemiyet nizâmı kuruyor... İnsan için sağlam düşünce, tasavvur ve şuûru hazırladıktan, insanın çalışma sâhasını temîn eden cemiyeti kurduktan sonra, artık Kur'an, insanı, araştırma ve tecrübelerinde, hatâ veya sevap işlemesinde, ilmî araştırma ve tecrübe sâhalarında kendisiyle başbaşa bırakıyor. Zâten ona, düşünce, idrâk ve tasavvuru için sağlam ölçüleri hazırlamıştır. Mevcûdâtın mâhiyeti, yaradanıyla olan irtibâtı ve cüz'leri arasındaki münâsebetin tabîatı hakkında, beşerin araştırarak bulduğu bir takım netîceleri, Kur'an'ın zaman zaman kâinattan ve ona dâir meselelerden bahsetmesine bağlayarak kat'î netîceler çıkarmak da doğru olmaz. Aynı zamanda Kur'an'ın zikrettiği sonsuz hakîkatları beşer aklının faraziye ve nazariyelerine bağlamamız da doğru değildir. Hattâ insanların «İlmî hakîkat» adı verdiği ve kat'î tecrübelerle hükümler çıkardığı meseleleri dahi Kur'an'ın hükümlerine bağlayamayız.

(.....)

Muhakkak ki Kur'an'ın beyân ettiği hakîkatlar, mutlak ve sonsuz hakîkatlardır. Elde edilmesi yolunda kullandığı âlet ve edevât ne olursa olsun, insanoğlunun yaptığı araştırmalarla ulaşabildiği şeylere, sonsuz ve kesin nazarıyla bakamayız. Onlar, insan tecrübelerinin hudûdu, mekânı ve vâsıtası ile mukayyeddir... Kur'an hakîkatlarını ilmî metodlara göre değerlendirmek doğru değildir. Bununla onu birbirine karıştırmamak gerekir. Kur'an hakîkatları, beşer ilminin vâsıl olduğu buluşların hepsini ihtivâ etmektedir.

Bu, ilmî realitelere kıyasla böyledir. Astronomik nazariye ve faraziyelerin, insanın doğuşu ve tekâmülü ile alâkalı görüşlerin, insan rûhuyla yakından ilgili iddiâların hepsi de bu nevi'dendir. Cemiyetlerin doğuşu ve tekâmülü ile alâkalı faraziyeler de bundan pek farklı değildir. Ve bu ilimlerin bildirdiği şeylerin hepsi —bazı beyinsizlerin dediği gibi— ilmî hakîkatlar mesâbesinde değildir. İddiâ edilen birer nazariyeden ileri geçemezler. Ve yarın değişmeyeceğini de kimse iddiâ edemez. Bunların bütün hükmü, hâdiselerin tezâhüründen ibârettir. Dış dünyada ve iç âlemde görülen hallerin bir kısmını tefsîr etmektedirler. Bunların geçerlilik derecesi, daha derin ve geniş araştırmaların yapılmasına kadar devâm edebilir. Binâenaleyh her zaman tâdilâta ve değişikliğe mahkûmdur.

Hattâ yeni bir âletin keşfi veya bütün bu görüşlerin yeni bir yorum şeklinin bulunmasıyla iflâs edip, baş aşağı düşmesi de mümkündür...

Kur'an'ın umûmî işâretlerini her an değişebilen —hatta kat'îyet ihtimâli pek az olan— nazariyyelere bağlamak evvel emirde bir metod hatâsıdır. Böyle bir alâka kurulmaya çalışıldığı takdîrde şu üç husûsla karşı karşıya kalırız:

1 — Böyle bir anlayış her şeyden evvel dâhilî bir hezîmetin ifâdesidir. Bunun netîcesinde esâs hâkimiyyetin ilimde olduğu, Kur'an'ın ona tâbi durumunda bulunduğu vehmi doğar. Binâenaleyh, Kur'an'ın hükümlerini ilme göre tesbît etmek veya Kur'an'ı ilimle tasdîk etmek arzusu belirir. Halbuki Kur'an'ın ortaya koyduğu hakîkatlar tam ve mükemmel hükümlerdir. İlim ise dün kabul ettiği bir şeyi, bugün inkâr etmektedir. Ulaştığı hükümler mutlak olmaktan uzaktır. Zîra ilmin bizzât kendisi, insanın bulunduğu vasat, insanın aklı ve kullandığı âletle mukayyettir. Bütün bunlar gayet tabiî ki mutlak olmaktan çok uzaktır.

2 — Böyle bir anlayış, Kur'an'ı Kerîm'in mâhiyetini ve vazîfesini yanlış anlamak olur. Kur'an; değişmeyen, şek ve şüphe olmayan hakîkatları, insanlığın tahammül ve kudreti nisbetinde —kâinat ve kâinattaki ilâhî sırlarla— bağdaştırarak yayar. Bu suretle, insanoğlunun kâinattaki varlıklarla tezâd halinde yaşamasını önlemekte ve onları birbiriyle bağdaştırarak sırlarını öğretmekte, bunları da yeryüzünün hilâfeti vazîfesinde istihdâm etmektedir. O sırlar, beşeriyete hazır vaziyette takdîm edilmekte, lutf edilen akıl nîmeti sayesinde araştırmalar yapması, çalışıp o esrârı keşfetmesi istenmektedir.

3 — Böyle bir anlayış, her gün yeni bir şekle giren ve durmadan değişen ilmî nazariyyeler karşısında —kendimizi zorlayarak— Kur'an âyetlerini devâmlı te'vîl etme yollarına saptırır.

İşte, bütün bunlar —daha önce de açıkladığımız gibi— hem başlı

başına bir metod hatâsıdır, hem de Kur'an-ı Kerîm'in yüceliği ile bağdaşmaz.

Fakat bununla asla ilmin keşfetmiş olduğu nazariye ve hakîkatlardan faydalanarak, Kur'an-ı Kerîm'in kâinat ve hayat hakkındaki hakîkatlarını açıklamaya çalışmayalım demek istemiyorum... Aslâ... Onu kasdetmiyorum... Hakk Teâlâ : «Onlara bunun hak olduğu belirinceye kadar, ufuklarda ve kendi nefislerinde âyetlerimizi göstereceğiz.» buyuruyor. Bu işârete binâen bizim, Rabbımızın ufuklarda ve nefislerimizde varettiği delilleri bulup öğrenmemiz gerekir. Bunlar üzerinde tefekküre dalmamız lâzımdır. Değil bunları terketmek, bilakis o husûslarda bilgilerimizi daha da genişletmemiz icâb eder. Nasıl olur? Kur'an-ı Kerîm'in ebedî olan âyetlerini günlük buluşlarla ifâde etmek mümkün müdür? diyenler olabilir. Bu husûsu bir misâlle izah edelim.

Kur'an-ı Kerîm diyor ki : «O, her şeyi halk etti ve yerli yerine yerleştirdi.»

Sonra ilmî incelemeler, kâinatta akılları hayrete düşürecek inceliklerin ve dikkatin mevcûdiyetini keşfettiler... Meselâ dünyamızı ele alalım. Dünyada hayatın mümkün olabilmesi için güneşten bu kadar uzak bir mesâfede bulunması, aya bugünkü miktarda yakın olması, ayın ve güneşin hacmına nisbetle hâl-i hâzırdaki oranda bulunması şarttır. Mihverinin bu kadarlık eğikliği ve bugünkü kadar hareket etmesi sathının bu haliyle tekevvün etmiş olması lâzımdır. İşte ancak bunlar ve benzeri binlerce husûsiyet sâyesinde yeryüzünde hayat mümkün olabilmektedir.

Bunlarda meydana gelecek pek az bir değişiklik yeryüzünde hayatın mahvolmasına sebep olabilir. Bunların değil hepsi, bir tanesi bile boş bir tesâdüfün eseri olabilir mi?.. Aslâ. Bunlar Allah Teâlâ'nın: «O, her şeyi yarattı ve yerli yerince yerleştirdi.» fermânının delâlet ettiği hakîkatlar cümlesindendir. Bizim bundan istifâde ederek, Allah'ın kelâmının medlûllerini, daha derin ve daha geniş incelemeye tâbi tutmamız lâzımdır. Şu halde bu gibi ilmî husûslarda çalışmak mahzûrlu değildir... Evet böyle bir çalışma mahzûrlu olmadığı gibi, çok lüzûmludur. Ve müslümanların bilmesi şart olan şeylerdendir. Ancak dînen câiz olmayan husûs şudur :

Kur'an-ı Kerîm diyor ki : «And olsun. Biz insanı çamurdan süzülmüş bir hülâsadan yarattık.» (Mü'minûn, 12)

Sonra tekâmül nazariyesi ortaya çıkıyor. Darvin kalkıyor; hayatın tek bir hücreden başladığını, bu hücrenin de sudan neş'et ettiğini söylüyor. Ve netîcede insanın meydana gelmesine sebep olduğunu ileri sürüyor... Bunun üzerine Kur'an'ın bu nassını alarak hemen o nazariyenin peşinden hararetle koşup, «İşte Kur'an'ın kastettiği de budur» demek câiz değildir.

Hayır... Bir kere bu nazariye sürekli değildir. Bir asırdan az bir zaman içinde, ne kadar ta'dilâta uğramıştır? Daha sonra uğrayacağından başka... Bilindiği gibi insan menîsinde bulunan «genler» her şahsa âit husûsiyetleri taşır. Bir cinsin, başka bir cinse intikâlini kat'î şekilde engeller. Haddi zâtında bu husûstaki ilmî bilgiler henüz kısırdır. Darvin nazariyesinin bir değer ifâde etmediği, artık bugün bir gerçektir. Kur'an hakîkatları ise ebedîdir. Kur'an'ın beyân ettiği husûsların illâ da modern nazariyelere muvâfık olması icâb etmez. Kur'an, sadece insanın meydana gelişinin esâsını tesbît eder. Ve bu gelişmenin tafsîlâtını zikretmez. Hedef aldığı nokta bakımından bu, nihâîdir. Kur'an'da hedef alınan nokta, insanın doğuşunun esâsıdır. Bu kadarı yeter... Fazlası yok...

Kur'an-ı Kerîm diyor ki : «Güneş de kendi karargâhında cereyân etmektedir.»

En son bilgilere göre, güneş de hareket etmektedir... Modern ilim diyor ki : Güneş kendi etrafında bulunan yıldızlara nisbetle, saniyede 12 Mil'e yakın bir hızla hareket etmektedir. Fakat güneşin de bir üyesi bulunduğu saman yolu (galaksi) kümeleriyle birlikte ta'kîb ettiği dönüş hızı sâniyede toplam olarak 170 Mil civârındadır... Bu astronomik bilgiler Kur'an âyetlerinin delâlet ettiği şeylerin aynısı değildir. Muhakkak ki bu rakamlar bize, sürekli olmayan, her zaman değişebilen nisbî hakîkatlar vermektedir... Kur'an ise, sonsuz bir hakîkat vermekte ve güneşin hareket ettiğini bildirmektedir. Hepsi bu kadar... Biz bu hakîkatları ilmî buluşlara değil de, ilmî buluşları bu hakîkatlara bağlamak mecbûriyetindeyiz.

Kur'an-ı Kerîm diyor ki : «Göklerle yer bitişik bir halde iken bizim, onları birbirinden yarıp ayırdığımızı, o küfredenler görmediler mi?»

Sonra bir nazariye ortaya çıkıyor ve diyor ki : Yer, güneş'ten bir parça idi. Sonra ondan ayrıldı. Biz Kur'an'ın nassını alıp bu ilmî nazariyeyi anlayabilmek için, hemen onun peşine götürüp desek ki, İşte Kur'an âyetinin bahsettiği mânâ budur...

Hayır, Kur'an'ın kastettiği mânâ, aslâ bu değildir. Bu, sadece geçici bir nazariyedir. İlmî isbât yönünden, bununla aynı seviyede olan yeryüzünün meydana gelişine âit, daha birkaç nazariye vardır. Fakat Kur'an'ın belirtmiş olduğu hakîkat, hem ebedî, hem de mutlaktır. Kur'an sadece yerin semâdan ayrılmış olduğunu bildiriyor... Ama bu nasıl oldu? Yeryüzünün kendisinden ayrıldığı şey nedir? Âyet-i kerîme bu mevzûa hiç dokunmuyor... Bu yüzden ilmî faraziyelerden herhangi birisine, âyete uygun olan son tefsir budur, denemez... (Seyyid Kutub. Fî Zılâl'il-Kur'an, I, 376 - 382)

———oOo———

وَقَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ الَّذِينَ يُقَاتِلُونَكُمْ وَلَا تَعْتَدُوا إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ ﴿١٩٠﴾
وَاقْتُلُوهُمْ حَيْثُ ثَقِفْتُمُوهُمْ وَأَخْرِجُوهُمْ مِنْ حَيْثُ أَخْرَجُوكُمْ وَالْفِتْنَةُ أَشَدُّ مِنَ الْقَتْلِ وَلَا تُقَاتِلُوهُمْ عِنْدَ
الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ حَتَّىٰ يُقَاتِلُوكُمْ فِيهِ فَإِنْ قَاتَلُوكُمْ فَاقْتُلُوهُمْ كَذَٰلِكَ جَزَاءُ الْكَافِرِينَ ﴿١٩١﴾ فَإِنِ انْتَهَوْا
فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿١٩٢﴾ وَقَاتِلُوهُمْ حَتَّىٰ لَا تَكُونَ فِتْنَةٌ وَيَكُونَ الدِّينُ لِلَّهِ فَإِنِ انْتَهَوْا فَلَا عُدْوَانَ إِلَّا
عَلَى الظَّالِمِينَ ﴿١٩٣﴾

190 — Size harb açanlarla, Allah yolunda siz de harbedin. Ancak haddi aşmayın. Şüphesiz ki Allah, haddi aşanları sevmez.

191 — Ve onları nerede yakalarsanız öldürün. Sizi çıkardıkları yerden siz de onları çıkarın. Fitne, katilden beterdir. Onlar sizinle savaşmadıkça, siz de Mescid-i Harâm'da onlarla savaşmayın. Ancak onlar sizinle savaşırlarsa, siz de onları öldürün. İşte kâfirlerin cezâsı böyledir.

192 — Eğer onlar vazgeçerlerse; şüphesiz ki Allah, Ğafûr'dur, Rahîm'dir.

193 — Fitne kalmayıp, din de Allah'ın oluncaya kadar onlarla savaşın. Vazgeçerlerse, artık zâlimlerden başkasına düşmanlık yoktur.

Allah Yolunda Savaş

Ebu Ca'fer el-Râzî, Rebî' İbn Enes kanalıyla Ebu'l-Âliye'den nakleder ki; o bu âyet-i kerîme konusunda şöyle demiştir : Medîne'de savaş konusunda nâzil olan ilk âyet budur. Bu âyet nâzil olunca Rasûlullah (s.a.) kendisiyle savaşanlara karşı savaşıyor, kendisiyle savaşmaktan kaçınanlardan da uzak duruyordu. Nihâyet Berâe (Tevbe) sûresi nâzil oldu. Abdurrahmân İbn Zeyd İbn Eslem de böyle dedikten sonra, bu âyetin Tevbe sûresindeki : «Müşrikleri bulduğunuz yerde öldürün.» (Tevbe, 5) âyeti tarafından neshedildiğini söyler. Bu konu üzerinde düşünülmesi gerekir. Çünkü Allah Teâlâ'nın «Size harp açanlarla» kavli müslümanlarla savaşıp onlara düşmanlık edenlere karşı tahrîk ve teşvîk içindir. Yani onlar sizinle nasıl savaşıyorlarsa, siz de

onlarla öylece savaşın, buyurmuştur. Tıpkı «Onlar sizinle topluca savaştıkları gibi siz de müşriklerle topluca savaşın» kavli gibi. Bu âyet-i kerîme'de ise «Ve onları nerede yakalarsanız öldürün. Sizi çıkardıkları yerden siz de onları çıkarın» buyuruyor. Yani nasıl onların hedefi sizinle savaşmak ise sizin hedefiniz de onlarla savaşmak olsun. Onlar, sizi nasıl bulunduğunuz yerden çıkarmışlarsa, kısas olarak siz de onları ülkelerinden çıkarmaya çalışın.

«Ancak haddi aşmayın. Şüphesiz ki Allah haddi aşanları sevmez.» Allah yolunda savaşın, ancak bu konuda haddi aşmayın. Hasan el-Basrî'nin dediği gibi; bu yasağın içerisine işkence yapmak, aşırı gitmek, çocukları, kadınları ve savaşa katılmamış olan yaşlıları öldürmek, râhipleri, hahamları katletmek, gereksiz yere ağaçları yakıp, hayvanları öldürmek gibi yasak davranışlar da girer. Nitekim İbn Abbâs. Ömer İbn Abdülazîz, Mukâtil İbn Hayyân ve diğerleri böyle tefsir etmişlerdir. Bunun için Müslim'in Sahîh'inde Büreyde'den nakledilir ki; Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuş :

« اغْزُوا بِاسْمِ اللهِ، وَفِي سَبِيلِ اللهِ قَاتِلُوا مَنْ كَفَرَ بِاللهِ. اغْزُوا وَلَا تَغْدِرُوا وَلَا تَغُلُّوا وَلَا تَمْثُلُوا وَلَا تَقْتُلُوا وَلِيدًا.

«Allah yolunda ve Allah adına gazâ edin. Allah'a küfredenlerle savaşın. Gazâ edin, ancak aşırı gitmeyin, gadretmeyin, intikâm almayın, yeni doğmuşları ve ma'bed mensûblarını öldürmeyin» Bunu İmâm Ahmed İbn Hanbel de rivâyet eder. Abdullah İbn Abbâs der ki; Rasûlullah (s.a.), askerlerini gönderdiği zaman, şöyle buyururdu : Allah adına çıkın. Allah adına Allah'a küfredenlerle savaşın. Gadr etmeyin, haddi aşmayın ve intikâma yeltenmeyin. Çocukları ve ma'bed mensûblarını öldürmeyin. Bu hadîsi Ahmed İbn Hanbel rivâyet eder. Ebu Dâvûd'un da Enes İbn Mâlik'ten menkûl olarak böyle bir hadîs rivâyeti vardır. Buhârî ve Müslim'in Sahîh'lerinde Abdullah İbn Ömer'den nakledilir ki; o şöyle demiştir : Rasûlullah (s.a.) ın bazı gazâlarında öldürülmüş kadınlar bulundu. Rasûlullah (s.a.) bunun üzerine kadınların ve çocukların öldürülmesini nehyetti.

İmâm Ahmed İbn Hanbel der ki; bize Mus'ab İbn Selâm... Rib'î İbn Harâs'tan nakleder ki; o, Huzeyfe'nin şöyle dediğini duydum, demiştir : Rasûlullah (s.a.) bize 1, 3, 5, 7, 9 ve 11 er tane örnekler verdi.Rasûlullah (s.a.) bunlardan sadece ölmeyi anlattı, diğerlerini bıraktı. Ve dedi ki : Bir topluluk zayıf ve güçsüz idiler. Zulüm ve düşmanlık ehli bir topluluk onlarla savaştı. Allah zayıfları azgınlara gâlip getirdi. Onlar düşmanlarına baskın gelip, onları istedikleri gibi kullan-

dılar. Tasallut ettiler. Allah Teâlâ da o kavme kendisine ulaşacakları güne kadar gazab etti. Bu hadîsin isnâdı hasendir ve burada anlatılmak istenen mânâ şudur : Bu zayıf topluluk güçlülere baskın gelince, onlara şiddetli davrandılar ve insanlara uygun düşmeyecek biçimde hareket ettiler. Bu azgınlık sebebiyle Allah Teâlâ onlara gazab etti. Bu konuda rivâyetler gerçekten pek çoktur.

Cihaddan maksad; rûhların sindirilmesi ve erkeklerin öldürülmesi olduğu için, Allah Teâlâ bunların içinde bulundukları küfür, şirk ve Allah yolundan alıkoyma davranışlarının ölümden daha beter, daha önemli ve daha ağır olduğuna dikkat çekerek buyuruyor ki : «Fitne katilden beterdir.» Ebu Mâlik der ki; yani sizin üzerinizde bulunduğunuz hal, öldürmekten daha büyüktür. Bu âyet konusunda Ebu'l-Âliye, Mücâhid, Saîd İbn Cübeyr, Katâde, İkrime, Hasan, Dahhâk ve Rebî' İbn Enes dediler ki : şirk katilden daha beterdir.

«Onlar, sizinle savaşmadıkça, siz de Mescid-i Harâm'da onlarla savaşmayın.» Buhârî ve Müslim'in Sahîh'inde vârid olduğuna göre, Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur.»

إِنَّ هٰذَا الْبَلَدَ حَرَّمَهُ اللهُ يَوْمَ خَلَقَ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضَ فَهُوَ حَرَامٌ بِحُرْمَةِ اللهِ وَاِنَّهُ لَمْ يَحِلَّ الْقِتَالُ فِيهِ لِاَحَدٍ قَبْلِي وَلَمْ يَحِلَّ لِي اِلَّا سَاعَةً مِنْ نَهَارٍ فَهُوَ حَرَامٌ بِحُرْمَةِ اللهِ اِلٰى يَوْمِ الْقِيَامَةِ لَا يُعْضَدُ شَوْكُهُ وَلَا يُنَفَّرُ صَيْدُهُ

«Bu beldeyi Allah gökleri ve yeri yarattığı gün harâm kılmıştır. Kıyâmet gününe kadar da Allah'ın harâm kılışıyla bu belde harâmdır. Doğrusu benden önce hiç kimseye orada savaş helâl olmamıştır. Benim için sadece günün belirli bir süresinde helâl kılındı. Bu belde şu anda Allah'ın harâm kıldığı gibi kıyâmet gününe kadar harâmdır. Ağacı devrilmez, otu koparılmaz. Bir kişi Rasûlullah (s.a.) ın burada savaştığını söyleyerek kendine ruhsat çıkarmaya çalışırsa ona deyin ki; Allah, Rasûlüne savaşmak için izin verdi, ama size vermedi.» Bununla Allah'ın Rasûlü —Sâlat ve selâmı onun üzerine olsun— Mekke'nin fethi günü Mekke'deki savaşı kastetmektedir. Mekke, savaşla fethedilmiş tir. Burada Handeme (Mekke'de bir dağ) yakınlarında onlardan bazı kişiler öldürülmüştür. «Barış içinde kapısını kapayan emîndir, mescide giren emîndir ve Ebu Süfyân'ın evine giren emîndir» denilmiştir.

«Ancak onlar sizinle savaşırlarsa, siz de onları öldürün. İşte kâfirlerin cezâsı böyledir.» Allah Teâlâ buyuruyor ki; kâfirlerle Mescid-i Harâm'da savaşmayın. Ancak onlar sizinle savaşmaya başlarlarsa siz de saldırıyı defetmek için bu takdîrde onlarla savaşıp öldürebilirsiniz. Nitekim Rasûlullah (s.a.) Hudeybiye'de ağacın altında savaşmak üzere ashâbından bîat almıştı. Çünkü Kureyş kabîleleri ve onlarla dostlukları olan kabileler bu noktada aşırı davranmışlardı. Fakat sonra

Allah Teâlâ müslümanlara onlarla savaşmayı yasakladı. Ve âyet-i kerîme şöyle buyurdu : «Sizi onlara muzaffer kıldıktan sonra Mekke bölgesinde onların ellerini sizden, sizin ellerinizi onlardan geri tutan, savaşı önleyen O'dur. Allah yaptıklarını görendir.» (Feth, 24) Daha sonra Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur : «Eğer oradaki henüz tanımadığınız inanmış erkeklerle, inanmış kadınları bilmeyerek ezmek suretiyle üzüntüye kapılmanız ihtimâli olmasaydı, Allah savaşı önlemezdi. Allah dilediklerine rahmet için böyle yapmıştır. Eğer inananlarla kâfirler ayrılmış olsalardı, küfredenleri canyakıcı bir azâba uğratırdı.» (Feth, 25)

«Eğer onlar vazgeçerlerse, şüphesiz ki Allah Ğafûr ve Rahîm'dir.» Eğer onlar Harem'de savaşmaktan vazgeçip, tevbe ederek islâm'a koşarlarsa, Allah elbette ki günâhlarını bağışlar. Allah'ın haremgâhında müslümanlar öldürülmüş olsalar da Allah Teâlâ'nın affedemiyeceği hiçbir günâh yoktur. Kim Allah'a tevbe ederse Allah tevbesini kabul eder.

Daha sonra Allah Teâlâ; fitne kalmayıncaya kadar kâfirlerle savaşı emretmektedir. İbn Abbâs, Ebu'l-Âliye, Mücâhid, Hasan, Katâde, Rebî' İbn Enes, Mukâtil İbn Hayyân, Süddî ve Zeyd İbn Eslem buradaki fitnenin şirk olduğunu söylemişlerdir.

«Din de yalnız Allah'ın oluncaya kadar.» Allah'ın dini bütün dinlere üstün gelinceye kadar, demektir. Nitekim Buhârî ve Müslim'in Sahîh'lerinde sâbit olduğuna göre, Ebu Mûsâ el-Eş'arî der ki :

سُئِلَ رَسُولُ اللهِ ﷺ : عَنِ الرَّجُلِ يُقَاتِلُ شَجَاعَةً ، وَيُقَاتِلُ حَمِيَّةً . وَيُقَاتِلُ رِيَاءً ، أَيُّ ذَلِكَ فِي سَبِيلِ اللهِ ؟ فَقَالَ رَسُولُ اللهِ ﷺ مَنْ قَاتَلَ لِتَكُونَ كَلِمَةُ اللهِ هِيَ الْعُلْيَا ، فَهُوَ فِي سَبِيلِ اللهِ .

«Rasûlullah (s.a.) a; kahramanlık için, hamiyet için, riyâ için savaşan kişilerin hangisinin Allah yolunda savaştığı sorulduğunda, şöyle buyurdu : Allah'ın sözünün en üstün olması için savaşan Allah yolundadır.»

Yine Buhârî ve Müslim'in Sahîh'lerinde vârid olduğuna göre, Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur :

أُمِرْتُ أَنْ أُقَاتِلَ النَّاسَ حَتَّى يَقُولُوا: لَا إِلٰهَ إِلَّا اللهُ . فَإِذَا قَالُوا: لَا إِلٰهَ إِلَّا اللهُ عَصَمُوا مِنِّي دِمَاءَهُمْ وَأَمْوَالَهُمْ إِلَّا بِحَقِّهَا

«İnsanlar La İlâhe İllâllah (Allah'tan başka ilâh yoktur) deyinceye kadar ben onlarla savaşmakla emrolundum. Bunu söylerlerse kanlarını, mallarını benden korurlar. Ancak hak ile olan müstesnâdır. Ve onların hesabı Allah'a âittir.»

«Vazgeçerlerse artık zâlimlerden başkasına düşmanlık yoktur.» Eğer onlar şirkten vazgeçerlerse, mü'minlerle savaşmazlarsa, siz de onlardan vazgeçin. Çünkü bundan sonra onlarla savaşan zâlimdir. Ve düşmanlık ancak zâlimleredir. Bu, Mücâhid'in; «ancak savaşanla savaşılır,» sözünün mânâsıdır veya bu sözün takdîri böyledir. Eğer onlar savaştan vazgeçerlerse, şirk demek olan zulümden kurtulmuş olurlar ve dolayısıyla artık onlara düşmanlık kalmaz. Buradaki düşmanlıktan maksad, savaşmak ve cezâlandırmaktır. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurur : «Kim de size saldırırsa, size saldırdığı gibi siz de ona saldırın.» (Bakara, 194) Bir başka âyet-i kerîme'de ise şöyle buyuruyor : «Bir kötülüğün cezâsı da misli ile kötülüktür.» (Şûrâ, 40) «Eğer azâb ederseniz, size yapılanın aynıyla azâb edin. Sabrederseniz ,andolsun ki bu, sabredenler için daha iyidir.» (Nahl, 126) Bunun için İkrime ve Katâde zâlim; Lâ İlâhe İllallah demekten kaçınan kimsedir, demişlerdir.

Buhârî «Fitne kalmayıp, din de yalnız Allah'ın oluncaya kadar onlarla savaşın.» âyeti konusunda der ki : Bize Muhammed İbn Beşşâr... Abdullah İbn Ömer'den nakletti ki; ona İbn Zübeyr fitnesi esnâsında iki kişi gelip demiş ki, halk yapacağını yaptı. Sen Hz. Ömer'in oğlu ve Rasûlullah'ın sahâbesisin. Seni savaşa çıkmaktan alıkoyan nedir? Abdullah İbn Ömer demiş ki; beni Allah'ın, kardeşin kanını kardeşe harâm kılmış olması alıkoyuyor. Onlar, Allah Teâlâ; «Fitne kalmayıp, din de yalnız Allah'ın oluncaya kadar onlarla savaşın» buyurmuyor mu? demişler. Abdullah İbn Ömer demiş ki : Biz, fitne kalmayıncaya kadar savaştık. Din de yalnız Allah'ın oldu. Siz ise fitne yayılıp din de Allah'tan başkası için oluncaya kadar savaşmak istiyorsunuz. Osmân İbn Sâlih... Nâfi'den nakleder ki :

أَنَّ رَجُلاً أَتَى ابْنَ عُمَرَ فَقَالَ يَا أَبَا عَبْدِ الرَّحْمٰنِ مَا حَمَلَكَ عَلَى أَنْ تَحُجَّ عَامًا وَتَعْتَمِرَ عَامًا وَتَتْرُكَ الْجِهَادَ فِي سَبِيلِ اللهِ عَزَّ وَجَلَّ وَقَدْ عَلِمْتَ مَا رَغَّبَ اللهُ فِيهِ قَالَ يَا ابْنَ أَخِي بُنِيَ الْإِسْلَامُ عَلَى خَمْسٍ : إِيمَانٍ بِاللهِ وَرَسُولِهِ وَالصَّلَوَاتِ الْخَمْسِ وَصِيَامِ رَمَضَانَ وَأَدَاءِ الزَّكَاةِ وَحَجِّ الْبَيْتِ قَالَ يَا أَبَا عَبْدِ الرَّحْمٰنِ أَلَا تَسْمَعُ مَا ذَكَرَ اللهُ فِي كِتَابِهِ وَإِنْ طَائِفَتَانِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ اقْتَتَلُوا فَأَصْلِحُوا بَيْنَهُمَا فَإِنْ بَغَتْ إِحْدَاهُمَا عَلَى الْأُخْرَى فَقَاتِلُوا الَّتِي تَبْغِي حَتَّى تَفِيءَ إِلَى أَمْرِ اللهِ فَقَاتِلُوهُمْ حَتَّى لَا تَكُونَ فِتْنَةٌ قَالَ فَعَلْنَا عَلَى عَهْدِ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَكَانَ الْإِسْلَامُ قَلِيلًا فَكَانَ الرَّجُلُ يُفْتَنُ فِي دِينِهِ إِمَّا قَتَلُوهُ وَإِمَّا يُعَذِّبُونَهُ حَتَّى كَثُرَ الْإِسْلَامُ فَلَمْ تَكُنْ فِتْنَةٌ قَالَ فَمَا قَوْلُكَ فِي عَلِيٍّ وَعُثْمَانَ قَالَ أَمَّا عُثْمَانُ فَكَانَ اللهُ عَفَا عَنْهُ وَأَمَّا أَنْتُمْ فَكَرِهْتُمْ أَنْ تَعْفُوا عَنْهُ وَأَمَّا عَلِيٌّ فَابْنُ عَمِّ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَخَتَنُهُ وَأَشَارَ بِيَدِهِ فَقَالَ هٰذَا بَيْتُهُ حَيْثُ تَرَوْنَ

«Adamın biri Abdullah İbn Ömer'e gelip dedi; ey Ebu Abdurrahmân, Allah'ın teşvîk ettiğini bildiğin halde seni bir yıl hacca gidip ertesi yıl umre yapmaya, Allah yolunda cihâda gitmemeye sevkeden şey nedir? Abdullah İbn Ömer dedi ki : Yeğenim İslâm beş şey üzere binâ edilmiştir : Bunlar Allah'a ve Rasûlüne îmân, beş vakit namaz, Ramazân orucu, Zekât ve Allah'ın evini haccetmek. Adam dedi ki; ey Ebu Abdurrahmân Allah Teâlâ'nın kitabında şöyle dediğini duymadın mı? : «Eğer mü'minlerden iki grup birbirleriyle savaşırlarsa, aralarını düzeltin. Eğer biri diğeri üzerine saldırırsa, saldıranlarla Allah'ın buyruğuna dönünceye kadar, savaşın.» (Hucurât, 9) Ve yine Allah Teâlâ buyuruyor ki : «Fitne kalmayıp, din de yalnız Allah'ın oluncaya kadar onlarla savaşın.» (Bakara, 193) Abdullah İbn Ömer dedi ki; biz Rasûlullah (s.a.) devrinde böyle yaptık. O zaman İslâm azınlıkta idi. Kişi dini nedeniyle zorlanıyor, ya öldürülüyor veya işkenceye uğruyordu. Nihâyet İslâm hakim oldu ve fitne kalmadı. Adam dedi ki; Ali ve Osman hakkında ne dersin? Abdullah İbn Ömer dedi ki; Osman'a gelince Allah onu affetmişti, ama siz onun affedilmesinden hoşlanmıyorsunuz? Hz. Ali'ye gelince, o Rasûlullah (s.a.) ın amcası oğlu ve damadıdır. Abdullah İbn Ömer eliyle göstererek dedi ki; işte şu gördüğünüz onun evidir.»

İ Z Â H I

Muhyiddin İbn el-Arabî bu konuda şöyle diyor :

Sizinle savaşanlara; şeytân ve nefs-i emmâre güçlerine karşı, Allah yolunda savaşın. Ancak onlarla savaşta aşırı gitmeyin. Onların haklarını yerine getiremeyecek kadar öldürülmelerine vesîle olacak savaştan kaçının. Savaşı hudûdunda durdurun. Tâ ki kusûr, fütûr ve tefrît içerisine düşmeyesiniz. Çünkü Allah aşırı gidenleri sevmez. Çünkü aşırı gidenler mahabbet gölgesinin dışına çıkmışlar, adâletin kendisi olan vahdetin dışında kalmışlardır. Onları gördüğünüz yerde öldürün. Yani hayatlarını yok edin. Fiillerini yapmaktan alıkoyun, heveslerini kamçı darbeleriyle sindirin. Çünkü nerede olurlarsa olsunlar, onların hevesleri rûhlarıdır. Ve onları göğüs kâ'be'sinden dışarı çıkarın. Sizi nefis beldesine indirip, gönül karargâhından dışarı çıkardıkları gibi, göğüs kâ' be'sini istîlâ ettikleri zaman siz de onları çıkarın. Onların fitnesi heveslerine ibâdet etmeleri, kendi putlarına tapmalarıdır. Bunların arzusunu kamçılamak ve küllîyen öldürmek onlar için daha ağırdır. Veya sizin imtihân edilip denenmeniz ve göğüs kâ'be'sinin istîlâ ettiği zaman ona karşı imtihân edilmeniz, sizin için heveslerinizi köreltmek olan ölümden daha ağırdır. Orada elem daha çok olduğu için bütünüy-

le kâbiliyetlerinizi yok etmek demektir. (Muhyiddîn İbn el-Arabî, Tefsîr el-Kur'an'il-Kerîm, I, 118)

—oOo—

اَلشَّهْرُ الْحَرَامُ بِالشَّهْرِ الْحَرَامِ وَالْحُرُمَاتُ قِصَاصٌ فَمَنِ اعْتَدٰى عَلَيْكُمْ فَاعْتَدُوْا عَلَيْهِ بِمِثْلِ مَا اعْتَدٰى عَلَيْكُمْ وَاتَّقُوا اللّٰهَ وَاعْلَمُوْا اَنَّ اللّٰهَ مَعَ الْمُتَّقِيْنَ ﴿١٩٤﴾

194 — Harâm ay harâm aya karşılıktır. Hurmetler karşılıklıdır. Kim size saldırırsa, siz de tıpkı onun saldırdığı gibi ona saldırın. Allah'tan korkun. Ve bilin ki Allah şüphesiz takvâ sahipleriyle beraberdir.

Harâm Aylar

İkrime, İbn Abbâs'tan nakleder; Dahhâk, Süddî, Katâde, Miksem, Rebî' İbn Enes, Atâ ve diğerleri de derler ki; hicretin 6. yılında Rasûlullah (s.a.) umre yapmak maksadıyla harekete geçince, müşrikler onun Beytullah'a gitmesine engel oldular. Harâm olan Zülkâde ayında peygamberi ve beraberinde bulunan müslümanları Beytullah'tan men'ettiler. Ertesi yıl Hz. Peygamber ve beraberindeki müslümanlar Kâ'be'ye girdiler. Böylece Allah onlara kısas hükmünü uyguladı. İşte bu olay üzerine «Harâm ay harâm aya karşılıktır. Hürmetler karşılıklıdır» âyeti nâzil oldu.

İmâm Ahmed İbn Hanbel der ki; bize İshâk İbn Îsâ... Câbir İbn Abdullah'tan şöyle dediğini nakletti : Rasûlullah (s.a.), harâm ayda kendisiyle savaşılmadıkça savaşmazdı. Savaş hazırlığı yapmış olursa, harâm aylar bitinceye kadar beklerdi. Bu hadîsin isnâdı sahîhtir. Bunun için Rasûlullah (s.a.) Hudeybiye'de konaklamışken, Mekke'de müşriklere elçi olarak göndermiş olduğu Hz. Osman'ın öldürüldüğü haberini alınca 1 400 kişi olan ashâbından müşriklerle savaşmak üzere ağacın altında bîat aldı. Ancak Hz. Osman'ın öldürülmediği haberini alınca, bundan vazgeçti ve barışa kanat açtı. Böylece olanlar oldu.

Kezâ Huneyn savaşında da Hevâzin kabîlesiyle savaşmayı bitirdikten sonra, yenilenlerin Tâif'te karargâh kurduklarını öğrenince, Tâife yöneldi ve orayı muhâsara etti. Tâif mancınıklarla muhâsara altında iken, Zülkâde ayı girdi. Bu muhâsara kırk gün kadar devâm etti Buhârî ve Müslim'in Sahîh'lerinde Enes İbn Mâlik'ten nakledildiğine göre; ashâb arasında savaşın uzun süre devâm ettiği görüşü belirince Rasûlullah Tâif'i muhâsaradan vazgeçti ve Tâif fethedilmedi. Sonra

Mekke'ye döndü ve Ci'râne'de umre yaptı. Orada Huneyn ganîmetlerini dağıttı. Hz. Peygamberin bu umresi hicretin 8. senesindeydi. Allah'ın salât ve selâmı onun üzerine olsun.

«Kim size saldırırsa, siz de tıpkı onun saldırdığı gibi ona saldırın.» Allah Teâlâ, müşrikler hakkında dahi adâletli davranmayı emretmiştir. Nitekim, «Eğer cezâlandırırsanız, sizin cezâlandırıldığınız gibi siz de cezâlandırın» buyurmaktadır. Bir diğer âyet-i kerîme'de de, «Bir kötülüğün cezâsı dengi bir kötülüktür» buyuruyor. Ali İbn Ebu Talha, İbn Abbâs'tan nakleder ki; bu âyet-i kerîme, müslümanların gücünün bulunmadığı ve cihâd emrinin gelmediği Mekke döneminde nâzil olmuştur. Sonra Medîne döneminde gelen cihâd emriyle neshedilmiştir. İbn Cerîr bu sözü reddederek der ki; aksine âyet Medîne'de nâzil olmuştur Ve Umre el-Kadiyye'den sonra inmiştir. Bunu Mücâhid merhûm farke dememiştir.

«Allah'tan korkun ve bilin ki Allah şüphesiz Takvâ sahipleriyle beraberdir.» Allah'ın mü'minlere itâat ve takvâ konusundaki bir emridir bu. Ayrıca destekleyerek zafere ulaştıracağını haber vermektedir.

İ Z Â H I

Mekke Döneminde Cihâda Niçin İzin Verilmemişti?

Mekke döneminde cihâda neden izin verilmediğini ele alan Seyyid Kutub şöyle diyor :

Mekke'de cihâdın men'edilişinin birinci sebebi olarak, biz şunu görüyoruz : Her şeyden evvel, emre uymaksızın kumandaya boyun eğmek ve izni beklemek için, mü'min arapların sabır husûsunda nefislerinde bir arzu meydana getirmektir. Zaten onlar, câhiliyet devrinde şiddetli hamâset sahibi idiler. İlk dâvette hemen koşuyorlardı. Zulme dayanamıyorlardı... Bu ümmete tevdî edilen o büyük vazîfeleri yüklenmek için, bu nevi alışkanlıkları zaptetmek, ölçülü ve tedbîrli bir kumandanın emrine itâat edip takdîrine ve tedbîrine boyun eğmek için zarûrî idi. Hattâ bu itâat, hamâsete ve patlamaya ilk davet anında harbe koşmaya alışmış olan sinirler hesabına da olsa... İşte bu yüzden Ömer İbn Hattâb gibi insanlar, hamiyetini, Abdülmuttalib oğlu Hamza gibi kimseler enerjilerini ve bunlara benzeyen diğer müslümanlar, her türlü şiddet hareketlerine karşı soğukkanlılıklarını muhâfaza ederek, sabırla karşılık veriyorlardı ve sinirlerine hâkim halde, sadece Rasûlullah'ın işâretini bekliyorlardı. Büyük kumanda makâmından gelecek emirlere boyun eğiyorlardı. Halbuki bu kumanda makâmından gelen emir, kendilerine : «Ellerinizi çekiniz, namaz kılınız ve zekât veriniz» diyordu.

Ve böyle bir zamanda o emir sâyesinde, ulu bir vazîfenin hâmili nefisler infiâle düşünce, hamiyetle itâat arasında uygun bir denge kurabilmişlerdi.

İkincisi ise araplar, gurûruna ve onuruna çok düşkün bir topluluktu. Müslümanların arasında, araplardan gelecek her harekete bire iki karşılık verecek kimseler yok değildi. Fakat müslümanların eziyetlere tahammül edip sabırla karşılık vermeleri, gurûruna düşkün olan arapların gönüllerini okşayıp İslâm'a karşı sempatilerini artırabilirdi. Nitekim Kureyşliler : Hâşimîlere boykot ilân edince, bu gerçek ortaya çıkmıştır. Hâşimîlere karşı baskı harekâtı fazlalaşınca, gurûr ve onur sahibi kimseler karşı çıktılar. Yaptıkları anlaşmayı muhtevî sahîfeleri parçalayıp attılar. Ve böylece o bâdire de, Mekke-i Mükerreme'de ta'kîb edilen pasif mukâvemet sayesinde bertaraf edilmiş oldu. Hz. Peygamberin hayat ve sîretini bir hareket ve taktik mihveri olarak araştırdığımızda, bu husûslar açıkça ortaya çıkar.

Üçüncü olarak, İslâm, Mekke'de her evi kanlı bir savaş sahnesine çevirmek istemiyordu. Zira ilk müslümanlar, müşrik âilelerin birer ferdi idiler. Her evde mutlakâ birkaç kişi müşrik idi. Ve müslüman olan kendi evlâdlarına, her türlü eziyetleri revâ görmekten çekinmiyorlardı. Onları dinlerinden döndürmek için ellerinden gelen her şeyi yapıyorlardı. Aynı zamanda bu eziyet planını tatbîk eden teşkîlâtlı bir sulta yoktu. Şayet müslümanlara o gün kendilerini koruma izni verilmiş olsaydı, bu her evin bir mezbaha ve savaş alanı haline gelmesi, her yuvadan oluk oluk kanlar akması demek olacaktı... Böyle bir şey kabîle ve kavmiyet hissiyle yetişmiş olan arapların gözünde İslâm'ı; yuvalar yıkan, âileler arasında fitne alevlerini ateşleyen bir tefrika daveti haline sokacaktı. Ve netîcede ya müslümanların toptan mahvına veya başka yollara başvurmalarına sebep olacaktı.

Halbuki hicretten sonra durum hiç de böyle değildi. Müslümanlar müstakil bir birlik kurmuşlardı. Karşılarında kendilerine düşman Mekke'li teşkilâtlanmış kuvvetler yer alıyordu. Müslümanlara karşı hamlelere girişip ordular hazırlıyorlardı. Binâenaleyh bu durum, Mekke'de her müslümanın müşrik âileler içindeki ferdî durumundan çok ayrıydı.

İşte Mekke'de müslümanların, fitne ve eziyetlere karşı müdâfaada bulunmalarını engelleyen hikmetin gerisinde insan nazarına beliren sebeplerden bazıları bunlardır... Bunlara ilâveten denilebilir ki; o zaman henüz müslümanlar azınlıkta idiler, Mekke'de muhâsara altında bulunuyorlardı. Bu durumda müşriklerle açıktan bir savaş kumandasına sahip bir topluluk halinde savaşa girişselerdi, toptan öldürülebilirlerdi. Halbuki Allah onların çoğalmalarını, emîn bir kâide etrâfında yerlerini almalarını istedi. Sonra da müteâkiben muhârebe izni verdi...

Ne şekilde olursa olsun, muhârebe ahkâmı, bundan sonra yarım

adadaki İslâm hareketinin şartlarına uygun olarak, tedrîci şekilde seyrine devâm etti. Daha sonra yarımadanın dışında aynı şekilde gelişti. Henüz yeni inen bu âyetler, iki ordu arasındaki çatışmanın başlangıcındaki durumun icablarına uygun olarak bir takım hükümler ihtivâ ediyordu... İslâm ordularıyla şirk orduları... aynı zamanda bu hükümler umûmî bir vecihle sâbit kalan ve prensib yönünden Tevbe sûresindeki âyetlerle çok az ta'dîlâta uğrayan hükümler halinde bâki kaldı...

Bilindiği gibi İslâm, en son ilâhî nizâmdır. Bu akîde, beşer hayatının temel kâidesi ve bütün insanlığın hayat nizâmı olmak için gelmiştir. Bu akîde, İslâm ümmetinin, beşerin mevcûdiyeti, beşer varlığının gâyesi husûsunda kâmil ve şâmil bir mefkûreden doğan âlemşümûl kumanda mevkiine yükselmesini te'mîn etmek için gelmiştir. Allah katından inen Kur'an-ı Mübîn, bütün bunları açıklayan bir anayasadır. İslâm'ın kumanda ettiği bu hayırlı teşebbüsten başka hiç bir hayır yoktur. Bütün câhiliyet nizâmlarında hayırdan eser bulmak imkânsızdır. Beşeriyet, İslâm'ın gölgesinde yükseldiği ulvî seviyeye, hiç bir zaman yücelememiştir. Bu nimete denk ,dünyada hiç bir nimet yoktur. Bu nimetten istifâde edebilme şerefine nâil olmak da aynı şekildedir. İnsanlık âlemi İslâm nizâmından mahrûm bırakıldığı takdîrde, bütün kurtuluş yollarını ve başarı çârelerini tamâmen kaybeder. Ve insanlığı bu hayır nizâmından mahrûm bırakanlar kadar, insanın insanlığına tecâvüz eden bir zâlim bulunamaz. İnsanoğlu ile Hâlık Teâlâ'nın istediği yüceliğin, nezâfetin, saâdetin ve kemâlin arasına girmek isteyenler, şüphesiz ki en büyük zâlimlerdir.

Binâenaleyh, bu, âlemşümûl ve ilâhî dâvetin bütün insanlığa ulaşması ve teblîğ edenlerin karşısına çıkan bütün sulta ve engellerin yıkılması şarttır...

İlâhî davet ulaştıktan sonra kabul edip etmemekte herkesin hür olup, itâat edenleri engelleyici bir mânia ve sultanın bulunmaması da, elbette bir insanî haktır. Bir takım kimseler Allah'ın davetini kabûle yanaşmazlar da kaçınırlarsa ilâhî davetin yoluna devâm etmesini önlemeye hakları yoktur. Yapılacak muâhedeler dâhilinde hürriyet ve güveni te'mîn etmek ve müslümanların hiç bir düşmanla karşılaşmadan kendi dâvâlarını teblîğ edebilmelerini sağlamak şarttır...

Allah'ın hidâyet bahşettiği insanlardan bir kişi, şayet bu davete gönül verirse, artık kimse onu eziyet veya fitne taktikleriyle yolundan çevirmeye kalkışmamalıdır. Allah yolundan men' eden ve insanları hidâyet nûrundan uzaklaştıran bir nizâmın sultasının olmamasını istemek de mü'minlerin gâyet tabiî bir hakkıdır. Eziyet ve fitnelere ma' rûz kaldıkları vakit, müslümanların kendilerini kuvvet kullanarak müdâfaa etmeleri, dînî bir vazifedir. İ'tikâd hürriyetini te'minât altına almak, Allah'ın hidâyetine ulaştırdığı kimselerin emniyetini tekeffül et-

mek, Allah'ın nizâmını yeryüzünde hâkim kılmak ve bütün beşeriyeti o umûmî hayırdan mahrûm bırakmamak için kuvvet kullanmak, gayet meşrû bir vazîfedir...

Müslümanların üzerine bu beşerî haklardan neş'et eden bazı vazîfeler terettüb etmektedir. Bu ilâhî daveti hürriyet içinde beşeriyete tebliğ ederken, müslümanların önüne dikilen veya inanç hürriyetini tehdid eden bütün engelleri devirmeleri, bu nevi vazîfeler meyânındadır. Müslüman; din tamamen Allah için oluncaya ve yeryüzünde hiç bir kuvvetin Allah'tan uzaklaştırma imkânı kalmayıncaya kadar durmadan, dinlenmeden cihâd edecektir... İnsanları dine girmeye zorlamak için değil... Allah dinini yeryüzünde yüceltip dine girmek isteyenleri korkutacak hiçbir engel kalmayıncaya, Allah'ın dinini tebliğ etmekten ve dinde sebât gösterip vecibelerini ifâ etmekten alıkoyan hiçbir kuvvetin korkusu kalmayıncaya kadar hâkimiyet-i diniyeyi sağlamak için cihâd edecektir...

Yeryüzünde artık hakk ve hakîkat erbâbını yolundan döndürecek, hidâyetten sapıklığa çevirecek hiçbir sultanın, nizâmın ve idârenin kalmaması için İslâm'ın cihâd mefkûresinin umûmî prensibleri bunlardır. Ve İslâm tarihinde cihâd hareketi bu mefkûre dâhilinde cereyân etmiştir...

Evet, cihâd; sırf bu yüce hedefler için yapılır. Başka hiç bir hedef veya alâmet karıştırılmaz. İslâm'da cihâd, akîde içindir... Akîdeyi muhâsaradan kurtarmak, fitnelerden korumak, akîdenin vaz'ettiği hayatî prensibleri, ilâhî şeriatı muhâfaza etmek içindir... Cihâd, yeryüzünde akîde sancağını dalgalandırmamak cür'etini gösterenlerin, daha saldırmadan evvel başını ezmektir. Tâ ki bu akîdeye gönül vermek isteyenler, yeryüzünde karşılarına dikilecek, hiçbir engelin bulunmayacağını bilsinler ve zorlanmadan, hürriyet içinde bu dine girebilsinler (...)

Filhakîka dîne tecâvüz, insan hayatında mevcûd olan en mukaddes şeye tecâvüzdür. Bundan dolayıdır ki; fitne, katilden daha beter, nefsi öldürmekten, rûhu mahvetmekten ve hayatı yok etmekten daha şiddetli olarak tasrîh edilmiştir. Bu fitne, ister tehdît, ister fiilî eziyet ile olsun, ister dolayısıyla insanları sapıklaştıran, ifsâd eden, Allah nizâmından uzaklaştıran, Allah'ın nizâmını inkâr ettiren, ondan yüz çevirten bozuk bir nizâmı yerleştirmekle olsun, hiç farkı yoktur. Buna en yakın misâl dînî tebliğâtı yasaklayan, dinsizlik öğrenimini serbest bırakan sosyalist sistemlerdir. Sosyalist düzen zinâ ve şarap gibi harâm olan şeyleri serbest kıldığı, bu kötü şeylere muhtelif vâsıtalarla fertleri yöneltmeye çalıştığı, hem de güzel gösterdiği gibi, diğer yönden onlara Allah nizâmını kötü gösterir. Kendisinin koymuş olduğu o bozuk nizâmı, insanların ondan ayrılmasına imkân bırakmıyacak şekilde

mecbûrîleştirir.

İslâm'ın akide hürriyeti için koymuş olduğu nizâm budur. Beşer hayatında akîdeye vermiş olduğu değer, bu şekildedir... İslâm'ın tabiatıyla ve insan varlığının gâyesine bakış tarzıyla uyuşan görüş de budur. İnsanın var oluşunun gâyesi ibâdettir. Sahibini, Allah'a yöneltten her hayırlı hareket ibâdet dâiresine girer... Şüphesiz ki insanın sahip olduğu şeylerin en tabiî olanı itikâd hürriyetidir... İnsandan bu hürriyeti çekip alan veya onu doğrudan doğruya, yahut da vâsıtalı olarak dininden döndürmeye teşebbüs eden kimse insanı öldürmeye kastedenden daha büyük bir cinâyet işlemiştir. İşte bunun için İslâm fitneyi öldürmeyle denk kabul eder ve ona ölümle karşı koyar... Bundan dolayıdır ki Allah Teâlâ onlarla harb edin demiyor da, onları öldürün buyuruyor. Onları bulunduğu yerde öldürün. Her ne durumda olursa olsunlar. Hangi öldürme âletine sahip bulunursanız bulunun, şu kadarı var ki, yakarak yahut da işkence ederek öldürmek, İslâm edeb ve erkânına uymaz.

Mescid-i Harâm'da öldürmek yoktur. Çünkü Allah Teâlâ, orasını emniyet mahalli kılmıştır. Dostu İbrâhîm (a.s.)in duâsını kabul ederek, Mescid-i Harâm'ın çevresini emniyetli bir yer haline getirmiştir. Orayı bütün insanların dönüp dolaşıp toplandıkları ve orada emniyete, hürmete, selâmete kavuştukları mekân kılmıştır. Orada, bu makâmın hürmetine riâyet etmeyen kâfirlerden başkasıyla muhârebe yoktur. Şayet kâfirler orada müslümanları öldürmeye başlarlarsa, işte o zaman müslümanlar da onları öldürünceye kadar onlardan geri kalmazlar İşte insanları dinlerinden çeviren ve çevresinde emîn bir şekilde yaşadıkları Mescid-i Harâm'ın hürmetine riâyet etmeyen kâfirlerin lâyık oldukları cezâ budur. (...)

Muhârebenin gâyesi, insanları Allah Teâlâ'nın dininden saptırmak, onları içinde yaşadıkları nizâmın kuvveti veya benzeri te'sîrlerle dinlerinden döndürmek ve üzerlerine aldatıcı, şaşırtıcı ve ifsâd edici şeyleri musallat kılmamak için verilen bir temînâttır. Bu temînât, Allah dininin azîz olması, taraftârlarının kuvvetlenmesi, düşmanlarının ondan korkarak insanlara eziyet ve fitne suretiyle taarruza cür'et edememesi, îmânı isteyen kimsenin herhangi bir kuvvetin kendisine mânî olacağından, üstüne eziyet ve fitne geleceğinden korkmaması için verilmiştir... Şu halde Allah'ın dini gâlib gelinceye kadar İslâm cemâatı, bu mütecâviz kuvvetlerin kökünü kazımaya devâm etmekle mükelleftir. (Seyyid Kutub, Fî Zılâl'il-Kur'an, I, 384 - 395)

Bu konuda Mevdûdî de şöyle diyor :

Bundan evvel Müslümanlar henüz zayıf ve dağınık vaziyette bulunuyor iken, onlara İslâm'ı neşretmeleri ve her türlü zulme tahammül göstermeleri emir buyurulmuştu. Fakat Medîne'de nüve bir devlet kur-

duklarında, bu ıslâh hareketine karşı zor kullananlarla artık, ilk defa olarak harbe girişmelerine müsâade edildi. Bedir ve başlangıçtaki bir seri harpler bu tarihten sonra vuku' buldu.

Giriştikleri harpleri şahsî menfaat, maddî kazanç ve kin gâyesiyle yapmamaları için müslümanlar i'kâz edildi. Bu sebepten onlara karşı çıkmayanlara ve onları işlerinden alıkoymayanlarla harp etmemeleri lâzım geliyordu. Bundan mâadâ peygamber efendimiz, harpte insânî ölçülere riâyet edilmesi husûsunda mufassal ta'lîmâtta bulundu. Harpte barbar usullerden kaçınılmasını, çocuklara, kadınlara ihtiyarlara ve yaralılara zarar ve ziyân verilmemesini müslümanlara tenbîh etti. Kezâ kılıçtan geçirilenlerin cesetlerine uygunsuz davranışlarda bulunulmasını, mahsûlün, ağaçların, hayvanların vesâir şeylerin tahrîb edilmesini ve her türlü zulüm ve vahşet hareketleri ile san'at eserlerine zarar vermeyi men'etti. Müslümanlara ancak son derece zarûrî ve mutlak sûrette lüzumlu anlarda kuvvete mürâcaat müsâadesi verildi.

İşkence ile, ve fikre karşı şiddet, zor ve tehdît yoluyla baskı yapılması, arapça «fitne» kelimesinin, bu âyetteki kullanış şekliyle tam karşılığıdır. Bir fert veya cemiyeti, zamanının modasına uymayan fikir ve kanâatları benimsiyor diye, ta'cîz ve baskı usûlleriyle yola getirmeye çalışmanın çirkin bir suç olacağı ve içtimâî hayatı ıslâh edici fikir ve kanâatlara bağlılığı ve o fikir ve kanâatları neşretmesi yüzünden halka ezâ ve cefâ sûretiyle zulüm yapmanın çok kötü bir hal olacağı âyette ifâde edilmektedir. Kan akıtılmasının çok kötü bir şey olmasına rağmen, şahsî prensib ve i'tikâdlarına bağlılığı yüzünden başkalarının baskı altında tutulması ve iz'aç edilmesi ve onların bu i'tikâddan vazgeçmeye ve baskı yapanların i'tikâdına uymaya zorlamak bu halden yani kan akıtmaktan da daha kötüdür. Bu sebepten dolayı, münâkaşa yerine kaba kuvveti çâre görenlere karşı kuvvet kullanılması, oldukça meşrû' ve haklı bir harekettir. (Mevdûdî, Tefhîm el-Kur'an, I, 211)

وَأَنفِقُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلَا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ وَأَحْسِنُوا ۛ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ ﴿١٩٥﴾

195 — Allah yolunda infâk edin ve ellerinizle kendinizi tehlikeye atmayın. İhsân edin, şüphesiz Allah ihsân edenleri sever.

Allah Yolunda İnfâk

Buhârî der ki; bize İshâk... Huzeyfe'den nakleder ki; o, bu âyetin nafaka hakkında nâzil olduğunu söylemiştir. İbn Ebu Hâtim de... A'meş

kanalıyla Huzeyfe'den aynı rivâyeti nakleder ve der ki; İbn Abbâs, Mücâhid, İkrime, Saîd İbn Cübeyr, Atâ, Dahhâk, Hasan, Katâde, Süddî ve Mukâtil İbn Hayyân'dan da aynı şekilde rivâyet edilmiştir.

Leys İbn Kâ'b, Yezîd İbn Ebu Hâlid kanalıyla Eslem'den naklederek der ki : Muhâcirlerden bir kişi İstanbul'da düşmanların safına saldırdı. Ve düşman safını deldi. Beraberimizde Ebu Eyyûb el-Ansârî de vardı. Bazı kimseler dediler ki; kendini kendi eliyle tehlikeye attı. Ebu Eyyûb el-Ansârî dedi ki; biz bu âyeti daha iyi biliriz. Çünkü o, bizim hakkımızda nâzil olmuştur. Biz Rasûlullah'la birlikte sohbet ettik. Onunla nice şeylere şâhid olduk ve ona destek olduk. İslâm yayılıp da ortaya çıkınca biz Ansâr topluluğu gizlice toplandık ve dedik ki : Allah bize Nebiyy-i Ekrem'iyle sohbet etme şerefini lutfetti. Ve ona yardımcı olma imkânını bahşetti. Böylece İslâm yayıldı. Müslümanlar çoğaldı. Biz Rasûlullah'ı âilelerimize, mallarımıza ve çocuklarımıza tercîh etmiştik. Şimdi ise savaş ağırlığını kaybetti. Artık âilelerimize, çocuklarımıza dönüp onların yanında kalsak. İşte bunun üzerine «Allah yolunda infâk edin ve ellerinizle kendinizi tehlikeye atmayın» âyeti bizim hakkımızda nâzil oldu. Bu âyette sözkonusu olan tehlike; cihâdı terkederek, mal ve çoluk-çocuk yanında oturmaktır. Bu hadîsi Ebu Dâvûd, Tirmizî, Neseî Sünen'lerinde, Abd İbn Humeyd tefsîrinde, İbn Ebu Hâtim, İbn Cerîr ve İbn Merdûyeh tefsîrlerinde, Hâfız İbn Ya'lâ tefsîrinde, İbn Hibbân Sahîh'inde, Hâkim Müstedrek'inde, Yezîd İbn Ebu Habîb kanalıyla Ebu Eyyûb el-Ansârî'den rivâyet ederler. Tirmizî bu hadîsin hasen, sahîh ve garîb olduğunu söyler. Hâkim ise Buhârî ve Müslim'in şartlarına uygun olmakla beraber, onların tahrîç etmediğini bildirir.

Ebu Dâvûd'un Eslem'den naklettiği lafız ise şöyledir : Biz İstanbul'da idik. Mısır'da Ukbe İbn Âmir, Şam'da da başka bir adam vardı. Bununla Fudâle İbn Ubeyd'i kastediyor. Bizanslılara karşı Medîne'den büyük bir saf savaşa çıktı. Biz onlara karşı saf tuttuk. Müslümanlardan bir kişi Bizanslılara hücûm etti ve içlerine girdi. Sonra yanımıza döndü. Halk ona, sübhânellah; kendi eliyle kendini tehlikeye atıyor, diye seslendi. Bunun üzerine Ebu Eyyûb el-Ansârî dedi ki : Ey insanlar, siz bu âyeti te'vîl edilmeyecek şekilde te'vîl ediyorsunuz. Bu âyet bizim, Ansâr topluluğu hakkında nâzil olmuştur. Allah dinini yüceltip, İslâm'ın destekçilerini çoğaltınca, biz kendi aramızda; artık malımıza dönüp de onları islâh etsek? dedik. Bunun üzerine bu âyet-i kerîme nâzil oldu.

Ebu Bekr İbn Ayyâş, Ebu İshâk el-Sebî'i'den nakleder ki; adamın biri Berrâ İbn Âzib'e; ben, tek başıma düşmana saldırırsam, onlar beni öldürseler, kendi elimle kendimi tehlikeye atmış olur muyum? dedi. Berrâ İbn Âzib, hayır Allah Teâlâ Rasûlüne «Allah yolunda savaş. Sen ancak kendinden sorumlusun. İnananları teşvîk et. Umulur ki Allah küfredenlerin baskınını önler.» (Nisâ, 84) buyuruyor. Bu âyet sadece

nafaka konusunda nâzil olmuştur. Bu hadîsi İbn Merdûyeh rivâyet eder. Hâkim de Müstedrek'inde İsrâil kanalıyla Ebu İshâk'dan naklettikten sonra, Buhârî ve Müslim'in şartlarına göre sahîh olmakla beraber, onlar tahriç etmemişlerdır, der. Sevrî de Kays İbn Rebî' kanalıyla Ebu İshâk'tan nakleder ve «Allah yolunda savaş. Sen ancak kendinden sorumlusun» âyetinden sonra şu sözleri ilâve eder : Tehlike; kişinin günâh işlemesidir. Ve günâh yoluyla kendini tehlikeye atıp tevbe etmemesidir.

İbn Ebu Hâtim der ki; bize babam... Ebu Bekr İbn Abdurrahmân' dan nakletti ki, Abdülkays oğlu Esved oğlu Abdurrahmân ona şöyle haber vermiş : Onlar Şâm'ı muhâsara etmişler. Ezd kabîlesinden adamın birisi bağırarak tek başına düşmanı göğüslemek üzere hızlıca düşmanın içine girmiş. Müslümanlar onu kınamışlar ve durumu Amr İbn Âs'a iletmişler. Amr ona haber gönderdiyse de o reddetmiş. Bunun üzerine Amr demiş ki : Allah Teâlâ «Ellerinizle kendinizi tehlikeye atmayın» buyuruyor.

Atâ İbn Saîb, Saîd İbn Cübeyr kanalıyla İbn Abbâs'tan bu âyet-i celîle ile ilgili olarak nakleder ki; âyette konu edilen tehlike; savaştaki tehlike değildir. Sadece infâk konusundadır. Allah yolunda infâk etmekten kendini alıkoyma, tehlikedir. Öyleyse kendini elinle tehlikeye atma. Hammâd İbn Seleme... Dahhâk'tan nakleder ki, o şöyle demiş : Ansâr, hem sadaka verirlerdi, hem de mallarından infâk ederlerdi. Bir yıl felâket oldu ve onlar da Allah yolunda infâktan kaçındılar. Bunun üzerine bu âyeti- kerîme nâzil oldu. Hasan el-Basrî de der ki; buradaki tehlike cimriliktir. Semmâk İbn Harb, Nu'mân İbn Beşîr'den nakleder ki; buradaki tehlike, kişinin günâh işleyip Allah beni bağışlamaz demesidir. Bunu İbn Merdûyeh de rivâyet eder. İbn Ebu Hâtim der ki; Übeyde el-Selmânî, Hasan, İbn Sîrîn ve Ebu Kılâbe'den de Nu'mân İbn Beşîr'in söylediği nakledilir. Onlar da kişi günâh işler ve bağışlanmayacağını kabul eder. Kendi eliyle kendini tehlikeye atar ve çok günâh işlemekten dolayı helâk olur, demişlerdir. Bunun için Ali İbn Ebu Talha, Abdullah İbn Abbâs'tan buradaki tehlikenin Allah'ın azâbı olduğunu rivâyet etmiştir.

İbn Ebu Hâtim ve İbn Cerîr birlikte derler ki Yûnus... Muhammed İbn Kâ'b el-Kurazî'den nakletti ki; o bu âyet konusunda şöyle demiş : Topluluk Allah yolunda idi. Bir kişi zahîresini biriktirir ve diğerinden daha fazla zahîre yapardı. Sonra biriktirdiği bu zahîresinden muhtâç olanlara verirdi. Ve arkadaşlarına faydalı olmak isteyerek biriktirdiği zâhîresinden hiçbir şey kalmayacak şekilde dağıtırdı. Bunun üzerine Allah Teâlâ «Allah yolunda infâk edin ve ellerinizle kendinizi tehlikeye atmayın» âyetini inzâl buyurdu. İbn Vehb de... Zeyd İbn Eslem'den bu âyet-i kerîme konusunda şunu rivâyet eder : Rasûlullah (s.a.) ın gön-

derdiği elçilerden bazı kişiler; nafakasız olarak yola çıkıyorlardı. Ya yolda nafakaları ellerinden alınıyordu veya fakîrdiler. İşte Allah Teâlâ onlara, Allah'ın kendilerine rızık olarak verdiği şeylerden nafaka edinmelerini ve kendi elleriyle kendilerini tehlikeye atmamalarını emretti. Tehlike; açlık, susuzluk veya yürümekten dolayı kişinin helâk olmasıdır. Ellerinde ilâhî nimet bulunanlara da «İyilik edin, şüphesiz Allah iyilik edenleri sever» buyurdu.

Âyetin muhtevâsına gelince; bu âyet, diğer ibâdetler ve tâatlarla birlikte Allah yolunda infâkı emretmektedir. Bilhâssa düşmanla savaş konusunda müslümanları düşmanlarına karşı takviye edecek şekilde mallarını sarfetmeye teşvîk etmektedir. Bunu terketmenin helâk ve mahvolmak olduğunu, bu davranışın alışkanlık haline gelmesi durumunda felâket doğacağını haber veriyor. Sonra da iyilik etmeyi emrediyor ki; bu, itâat makamlarının en yücesidir. «İyilik edin. Şüphesiz Allah iyilik edenleri sever.»

وَأَتِمُّوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلَّهِ فَإِنْ أُحْصِرْتُمْ فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ وَلَا تَحْلِقُوا رُءُوسَكُمْ حَتَّىٰ يَبْلُغَ الْهَدْيُ
مَحِلَّهُ فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَرِيضًا أَوْ بِهِ أَذًى مِنْ رَأْسِهِ فَفِدْيَةٌ مِنْ صِيَامٍ أَوْ صَدَقَةٍ أَوْ نُسُكٍ فَإِذَا أَمِنْتُمْ فَمَنْ
تَمَتَّعَ بِالْعُمْرَةِ إِلَى الْحَجِّ فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ فِي الْحَجِّ وَسَبْعَةٍ
إِذَا رَجَعْتُمْ تِلْكَ عَشَرَةٌ كَامِلَةٌ ذَٰلِكَ لِمَنْ لَمْ يَكُنْ أَهْلُهُ حَاضِرِي الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَاتَّقُوا اللَّهَ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ
شَدِيدُ الْعِقَابِ ﴿١٩٦﴾

196 — Allah için haccı da umreyi de tamâmlayın. Fakat alıkonulursanız, kurbandan kolayınıza geleni gönderin. Kurban yerine varıncaya kadar başlarınızı tıraş etmeyin. İçinizden her kim, hasta olursa veya başında bir eziyet bulunursa; ona oruçtan, sadakadan veya kurbandan fidye (vâcib olur). Emîn olduğunuz vakitte kim, hacc zamanına kadar umre ile faydalanmak isterse, kolayına gelen bir kurban keser. Ama bulamazsa, hacc günlerinde üç; döndüğünüz vakit yedi gün olmak üzere tam on gün oruç tutar. Bu; âilesi Mescid-i Harâm'da oturmayanlar içindir. Allah'tan korkun. Ve bilin ki Allah, azâbı pek şiddetli olandır.

Hacc ve Umre

Allah Teâlâ, orucun ahkâmını zikrettikten ve buna bağlı olarak cihâdı anlattıktan sonra, haccın menâsikini anlatmaya başlıyor. Hacc ve umreyi tamâmlamayı emrediyor. Âyetin zâhirinden anlaşılan; hacc ve umreyi başladıktan sonra oradaki fiilleri tamâmlamaktır. Bunun için âyetin devâmında «Alıkonulursanız» buyuruluyor. Yani Beytullah'a ulaşmaktan, hacc ve umrenin menâsikini tamâmlamaktan men'edilirseniz deniyor. Bunun için ulemâ hacc ve umreye başlamanın zarûreti konusunda ittifâk etmişlerdir. Ancak ulemânın umrenin vâcib veya müstehab oluşu konusunda iki ayrı görüşü vardır ki biz bunları delilleriyle geniş olarak el-Ahkâm isimli kitabımızda açıkladık. Hamd ve minnet Allah'a mahsustur.

Şu'be... Hz. Ali'den nakleder ki; o, bu âyet konusunda şöyle demiştir : «Allah için haccı da umreyi de tamâmlayın.» Tamâmlamak âile yurdundan itibâren ihrâma girmendir. İbn Abbâs, Saîd İbn Cübeyr, Tâvûs da böyle demişlerdir. Süfyân el-Sevrî bu âyet konusunda der ki : Haccın ve umrenin tamâmlanması, senin âilenin yanında hacc ve umreden başka bir şeyi kastetmeyerek ihrâma girmendir. Ticâret veya ihtiyâç için yola çıkmayıp hacc niyyetiyle mîkâta girdiğinde, tehlîl getirmendir. Nihâyet Mekke'ye yaklaştığında hacc etsem veya umre etsem demeden ticâret veya ihtiyâç maksadıyla olmaksızın mîkât'tan çıkmandır. Bu kâfi gelirse de haccın ve umrenin tamâmlanması demek, Kâ'be'ye hacc niyyetiyle yönelmek, başka bir şey için çıkmamak demektir. Mekhûl der ki; hacc ve umrenin tamâmlanması demek, mîkât'tan itibâren hepsini yerine getirmek demektir. Abdürrezzâk der ki; bize Ma'mer, Zührî'nin şöyle dediğini nakletti : Bize ulaştığına göre, Hz. Ömer (r.a.), Allah Teâlâ'nın «Allah için haccı da umreyi de tamâmlayın» kavli konusunda şöyle demiştir : Bunları tamâmlamak demek, senin her birini diğerinden ayırman ve hacc ayları dışında umre yapman demektir. Çünkü Allah Teâlâ, «Hacc belirli aylardadır» buyuruyor. Hüşeym, İbn Avn'ın şöyle dediğini nakleder : Ben Kâsım İbn Muhammed'i şöyle derken duydum : Hacc aylarında umre yapmak tamâmlamak değildir. Ona ya muharrem'de umre? diye sorulunca; o, bunu tamâmlama olarak görürlerdi, demiştir. Katâde İbn Duâme'den de böyle rivâyet edilmiştir. Ancak bu ifâde üzerinde durulması gerekir. Zîra Rasûlullah (s.a.)ın dört umre yaptığı ve hepsinin de Zülkâde ayında olduğu sâbittir. Birinci umre Hudeybiye umresidir. Altıncı yılın zülkâdesinde yapmıştır. İkinci umre kazâ umresidir. Yedinci yılın Zülkâdesinde yapmıştır. Üçüncü umre irâne umresidir. Ve sekizinci senenin Zülkâde ayında yapmıştır. Dördüncü umre onuncu yılın Zülkâde ayında ve hacc esnâsında ikisine birlikte ihrâm giydiği umredir. Hicretinden sonra bunun dışında hiçbir umre yapmamıştır. Sadece Ümmühanî'ye;

Ramazânda bir umre, benimle birlikte hacc etmeye denktir, buyurmuştur. Bunun sebebi de Hz. Ümmühânî'nin Hz. Peygamberle haccetmek isteyip de âdet görmesi sebebiyle bundan vazgeçmesidir. Bu, Buhârî' nin hadîsinde geniş olarak anlatılmıştır. Saîd İbn Cübeyr bunun tamâmen Ümmühânî'ye mahsûs olduğunu ifâde eder. Allah en iyisini bilendir.

Süddî, «Allah için haccı da, umreyi de tamâmlayın» âyetinin anlamının haccı ve umreyi yapın demek olduğunu söylemiştir. Ali İbn Ebu Talha, İbn Abbâs'tan bu âyet konusunda şöyle dediğini nakleder : Kim hacc veya umre kasdıyla ihrâma girerse, onları tamâmlayıncaya kadar ihrâmdan çıkması helâl olmaz. Haccın tamâmlanması, kurban kesmektir. Son cemrede taş atıp Beytullah'ı tavâf ettikten sonra Safâ ve Merve'de sa'y edince helâl olur. Katâde, Zürâre kanalıyla İbn Abbâs'tan nakleder ki o, hacc Arefedir, umre tavâftır, demiştir. A'meş İbrâhîm kanalıyla, Alkame'nin bu âyet konusunda şöyle dediğini nakleder : Abdullah'ın kırâetinde bu âyet (و اقيموا الحج و العمرة الى البيت) şeklindedir. Yani umre'de Kâ'be geçilmez, demektir. İbrâhîm bunu dedikten sonra, ben bunu Saîd İbn Cübeyr'e naklettim, İbn Abbâs da böyle demişti, dedi. Süfyân, A'meş kanalıyla İbrâhîm'den, o da Alkame'den nakleder ki, Alkame şöyle demiş : Hacc ve umreyi Beytullah'a kadar yerine getirin. Kezâ Sevrî de İbrâhîm kanalıyla Mansûr'dan ve o da İbrâhîm'den nakleder ki o, bu âyeti (و اقيموا الحج و العمرة الى البيت) şeklinde okumuştur.

Şa'bî ise, umre kelimesini merfû yaparak (و العُمرةُ لله) şeklinde okumuş ve umre vâcib değildir, demiştir. Ancak Şa'bî'den bunun aksi de rivâyet edilir.

Müteaddid yollarla Enes ve sahâbeden bir topluluktan nakledilen bir cok hadîs-i şerîflerde Rasûlullah (s.a.) ın hacc ve umrede ihrâmı birleştirdiği sâbittir. Kezâ onun ashâbına şöyle dediği de nakledilir : Kimin beraberinde bir kurban varsa hacc ve umre için yola koyulsun. Sahîh hadîste yine Rasûlullah (s.a.) buyurur ki; kıyâmet gününe kadar umre hacca dâhil oldu.

İmâm Ebu Muhammed İbn Ebu Hâtim, bu âyetin nüzûl sebebi konusunda garîb bir hadîs naklederek der ki; bize Ali İbn Hüseyn... Safvân İbn Ümeyye'nin şöyle dediğini nakletti : Adamın biri Rasûlullah'a omuzunda za'farânla boyanmış bir cübbe giyili olarak geldi ve dedi ki; ya Rasûlullah bana umremde nasıl davranmamı emredersin? Bunun üzerine «Allah için, haccı da umreyi de tamâmlayın» âyeti nâzil oldu ve Rasûlullah (s.a.) umreden soran adam nerede? dediğinde, adam; işte buradayım, dedi. Rasûlullah (s.a.) üzerindeki elbiseni at, sonra guslet ve gücün yettikçe ağzına burnuna su çek. Sonra haccında ne yapıyorsan, umrende de onu yap, buyurdu. Bu hadîs garîbtir ve ifâdesi

de tuhâftır. Buhârî ve Müslim'in sahîh'lerinde, Ya'lâ İbn Umeyye'den Hz. Peygambere ci'râne'de soru soran adamın kıssası nakledilir. Adam Rasûlullah'a şöyle demiş : Umre için ihrâma girip üzerinde eski bir cübbe bulunan bir kişi hakkında ne dersin? Rasûlullah (s.a.) susmuş, sonra vahiy gelmiş. Rasûlullah (s.a.) başını kaldırarak soru soran adam nerede? demiş. O, işte buradayım deyince, Rasûlullah (s.a.) cübbeni soyun, üzerindeki kokuyu yıka. Sonra haccında ne yapıyorsan umrende de onu yap, demiş. Ancak Ya'lâ İbn Umeyye burada gusül ve istinşâkı zikretmediği gibi, âyetin nüzûlünü de zikretmemiştir. Kaldı ki buradaki rivâyet Safvân İbn Umeyye değil, Ya'lâ İbn Umeyye'dendir. Allah en iyisini bilir.

«Fakat alıkoyulursanız kurbandan kolayınıza geleni gönderin.» Zikredilir ki; bu âyet hicretin altıncı senesinde Hudeybiye musâlahasının yapıldığı sırada, Kureyşlilerin Rasûlullah (s.a.) ın Kâ'be'ye girmesini engelledikleri zaman nâzil olmuştur. Bu konudaki hükmün tamâmı Feth sûresinde indirilmiş ve beraberlerinde bulunan kurbanları kesme ruhsatı verilmişti. Müslümanların beraberinde 70 tane dişi deve bulunuyordu. Sonra, âyet-i kerîme ihrâmdan çıkmalarını emretti. Rasûlullah (s.a.) da saçlarını tıraş edip ihrâmdan çıkmalarını buyurdu. Müslümanlar belki neshedilir diyerek tıraş olmadılar ve ihrâmdan çıkmadılar. Nihâyet Hz. Peygamber başını tıraş etti. Beraberinde bulunanlar da tıraş oldular. Bir kısım kimseler de başlarını tâm olarak tıraş etmeyip, saçlarını kısalttılar. Bunun için Rasûlullah (s.a.) : «Allah tıraş olanlara merhamet etsin» buyurdu. Onlar saçlarını kısaltanlar ne olacak ya Rasûlullah? dediklerinde üçüncü kez ancak saçlarını kısaltanlara da merhamet etsin, buyurdu. O seneki kurbanda bir dişi deveye yedi kişi iştirâk etmişti. Bindörtyüz kişi idiler. Ve konakları Hudeybiye'de, haremgâhın dışında idi. Denildi ki; haremin çevresinde bulunuyorlardı. Allah en iyisini bilendir. Bunun için bilginler alıkonulma (ihsâr) husûsunun, yalnızca düşmanlar tarafından alıkonulma durumuna mahsûs olup olmadığı konusunda ihtilâf etmişlerdir. Bir kısmına göre; hastalık veya başka nedenlerle alıkonulanlar buna dâhil değildir. Bu konuda iki görüş vardır : Nitekim İbn Ebu Hâtim birinci görüşe delil o'arak der ki; bize Muhammed İbn Abdullah... İbn Abbâs'tan nakletti ki, o şöyle demiştir : Alıkonulma sadece düşmanın alıkoymasıdır. Bir acı veya hastalık veya kayıp dolayısıyla alıkonulanlara bir şey yoktur. Bunun için Allah Teâlâ «emîn olduğunuz vakitte» buyurmaktadır. Dolayısıyla emniyet, alıkonulmak değildir. İbn Ebu Hâtim der ki; Abdullah İbn Ömer, Tâvûs ve Zührî ise, alıkonulma; düşman tarafından yapılan alıkonmadan daha geniş anlamdadır, demişlerdir. Hastalık, yol yitirme veya benzeri yollarda alıkonulma da bu hükme dâhildir. Nitekim İmâm Ahmed İbn Hanbel der ki; bize Yahyâ İbn Saîd... Haccâc İbn Amr el-Ansârî'den nakletti ki; o, ben Rasûlullah'ın şöyle dediğini duydum, de-

miştir : Kimin ayağı kırılır veya topal hale getirilirse ihrâmdan çıkmış olur. Bu konuda daha başka deliller de vardır. Nitekim İkrime der ki; ben bu husûsu İbn Abbâs ve Ebu Hüreyre'ye anlattığımda, onlar doğru söylemiş, dediler. Bu hadısi dört kitabın müellifi Yahyâ Ibn Ebu Kesîr kanalıyla İkrime'den nakletmişlerdir. Ebu Dâvûd ve İbn Mâce'nin rivâyetinde ise, «Kim topal olur veya ayağı kırılır veya hastalanırsa» kaydı vardır. İbn Ebu Hâtim, bu hadîsi Hasan İbn Arefe kanalıyla... Ebu Osman el-Savvâf'tan nakleder ve der ki; İbn Mes'ûd, İbn Cübeyr, Alkame, Saîd Ibn Müseyyeb, Urve İbn Zübeyr, Mücâhid, Nehâî, Atâ, Mukâtil İbn Hayyân'dan da alıkoyulmanın; düşmandan, hastalıktan veya ayağın kırılmasından olabileceğini söyledikleri rivâyet edilmiştir.

Sevrî, her şeyin alıkonulması, rahatsız edilmesi demektir, der. Nitekim Buhârî ve Müslim'in sahîh'lerinde Hz. Âişe (r.a.) den nakledilir ki, Rasûlullah (s.a.) Abdülmuttalib oğlu Zübeyr'in kızı Dubâa'nın yanına varmış, Dubâa demiş ki; ey Allah'ın Rasûlü ben rahatsızım ama, hacc etmek istiyorum. Rasûlullah (s.a.); haccet ve «benim ihrâmdan çıkma mahallim beni hapsettiğin yerdir», diye şart koş, buyurmuş. Bu hadîsi Müslim, İbn Abbâs'tan bu şekilde rivâyet etmiştir. Bu hadîse dayanarak ulemâdan bir kısmı hacc da şart koşmanın sıhhatine kâil olmuşlardır. İmâm Muhammed İbn İdrîs el-Şâfiî bu görüşün doğruluğunun, bu hadîsin sıhhatine bağlı olduğunu bildirmiştir. Beyhakî ve diğer hâfızlar da bu hadîsin sahîh olduğunu söylerler. Hamd Allah'a mahsûstur.

«Kurbandan kolayınıza geleni gönderin.» İmâm Mâlik... Ali İbn Ebu Tâlib'den naklen der ki; kurbandan kolaya gelen koyundur. İbn Abbâs ise, kurban sekiz çiftten olur ki bunlar; deve, sığır, keçi ve koyundur, der. (Erkek-dişi) Sevrî. İbn Abbâs'tan nakletti ki; kurbandan kolaya gelen koyundur, demiştir. Atâ, Mücâhid, Tâvûs, Ebu'l-Âliye, Muhammed İbn Ali İbn Hüseyn, Abdurrahmân İbn Kâsım, Şa'bî, Hasan, Kâtade, Dahhâk, Nehaî, Mukâtil İbn Hayyân ve diğerleri de böyle demişlerdir. Bu görüş dört imâmın da mezhebidir. İbn Ebu Hâtim der ki; bize Ebu Saîd... Hz. Âişe ve Abdullah İbn Ömer'den nakleder ki; onlar kurbandan kolaya gelenin sadece deve ve sığır olduğu görüşündeymişler. İbn Ebu Hâtim, Sâlim, Kâsım, Urve İbn Zübeyr ve Saîd İbn Cübeyr'den de böyle rivâyet edildiğini söyler. Ben derim ki; anlaşıldığına göre bunların kanâatlarının menşei, Hudeybiye hâdisesidir. Çünkü Hudeybiye vak'asında ihrâmdan çıkmak için koyun kurban edildiğine dâir hiçbir rivâyet nakledilmemiştir. Sadece deve ve sığır kurban edilmiştir. Buhârî ve Müslim'in Sahîh'lerinde Câbir İbn Abdullah'tan nakledlir ki; o şöyle demiştir : Rasûlullah (s.a.) bize deve ve sığıra iştirâk etmemizi emretti. İçimizden yedi kişiye bir sığır düşüyordu. Abdürrezzâk. İbn Abbâs'tan nakleder ki; kurbandan kolaya gelen, herke-

sin kolayına gelendir. Avfî, İbn Abbâs'tan nakleder ki; eğer kişi zengin ise deve, yoksa sığır, yoksa koyun, demiştir. Hişâm İbn Urve, babasından nakleder ki; kurbandan kolaya gelen; ucuzla pahalı arasında olandır.

Alıkonulma halinde, koyun kesmenin kâfi geleceğine dâir Cumhûr'un görüşünün sahîh olduğuna delil şudur : Allah Teâlâ kurbandan kolaya geleninin kesilmesini vâcib kılmıştır. Yani kurban adı verilen ve kolay olan bir hayvanı. Kurban, dört ayaklı davar türünden deve, sığır ve koyundan kesilir. Nitekim Kur'an'ın tercümânı Rasûlullah (s.a.) ın amcası oğlu, denizler denizi, Abdullah İbn Abbâs böyle demiştir : Kezâ Buhârî ve Müslim'in Sahîh'lerinde mü'minlerin annesi Hz. Âişe (r.a.) nin şöyle dediği sâbittir : Rasûlullah (s.a.) bir seferinde koyun kurban etmiştir.

«Kurban yerine varıncaya kadar başlarınızı tıraş etmeyin» Bu bölüm «Allah için haccı da umreyi de tamâmlayın» bölümüne ma'tûftur. Yoksa İbn Cerîr merhûmun zannettiği gibi «Kurbandan kolayınıza geleni gönderin.» bölümüne ma'tûf değildir. Zîra Rasûlullah (s.a.) Hudeybiye senesinde Kureyşli kâfirler tarafından Harem-i Şerîf'e girmekten alıkonulunca, onlar tıraş oldular ve kurbanlarını Harem-i Şerîf'in dışında kestiler. Emniyet ve Harem-i Şerîf'e varış imkânı bulunduğu takdirde «Kurban yerine varıncaya kadar» tıraş câiz olmaz. Kişi eğer «Kırân» haccı yapıyorsa, hacc ve umre fiillerini ancak o zaman bitirir. Şayet «ifrâd» veya «Temettû» haclarından birini yapıyor ise, bunlardan birini yapınca işini bitirir. Nitekim Buhârî ve Müslim'in Sahîh'inde nakledilir ki; Hz. Hafsa Ey Allah'ın Rasûlü ne oluyor ki insanlar umrelerini bitirip ihrâmdan çıktıkları halde, sen umreni bitirip ihrâmdan çıkmadın? demiş. Rasûlullah (s.a.) buyurmuş ki : Ben saçımı (dağılıp bitlenmemesi için zamk gibi bir şeyle) şekillendirdim ve kurbanımı nişanladım. Onu kesinceye kadar ihrâmdan çıkmam.

«İçinizden her kim hasta olursa veya başında bir eziyet bulunursa; ona; oruçtan, sadakadan veya kurbandan fidye (vâcib olur).»

Buhârî der ki; bize Âdem... Şu'be kanalıyla Abdurrahmân İbn Ma'kil'den nakleder ki, o şöyle demiş : Ben bu mescidde —Kûfe mescidini kastediyordu— Kâ'b İbn Ucre'ye «Oruçtan, sadakadan veya kurbandan fiyde'yi sordum. O dedi ki : Ben Hz. Peygamberin yanına götürüldüm. Yüzümde bitler kaynaşıyordu. Buyurdu ki; yorgunluğun seni böyle yapacağını bilmezdim. Bir koyun bulamaz mısın? Hayır, dedim. O, öyleyse üç gün oruç tut. Veya altı miskîni doyur. Her miskîne yarım sa' yemek (sa' bir ölçüdür) ver. Başını tıraş et, buyurdu. Bu âyet özel olarak benim için nâzil oldu, ancak o hepinize şâmildir.

İmâm Ahmed İbn Hanbel der ki; bize İsmâîl... Kâ'b İbn Ucre'den şöyle dediğini nakletti : Rasûlullah (s.a.) yanıma geldi, ben bir kazanın

altını yakıyordum. Bitler yüzüme doğru yayılıyordu —veya kaşıma doğru demiştir.— Rasûlullah; başındaki haşerât seni rahatsız ediyor mu? deyince, evet dedim. Bunun üzerine öyleyse tıraş ol ve üç gün oruç tut, ya da altı miskîni doyur veya bir kurban kes, buyurdu. Eyyûb der ki : Hangisinden önce başladığını bilmiyorum. Kezâ Ahmed İbn Hanbel der ki; bize Hüseym... Kâ'b İbn Ucre'den nakletti ki; o şöyle demiş : Biz Hudeybiye yılında Rasûlullah ile beraberdik. İhrâmlı idik ve müşrikler bizi Kâ'beden alıkoyuyorlardı. Benim gür saçlarım vardı ve haşereler yüzüme doğru üşüşüyorlardı. Rasûlullah (s.a.) bana rastladı ve dedi ki : Başındaki haşereler seni rahatsız etmiyor mu? Sonra tıraş olmamı emretti. Kâ'b İbn Ucre der ki : Bunun üzerine «İçimizden her kim hasta olursa...» âyeti nâzil oldu. Kezâ Affân... Ca'fer İbn İyâs'dan bu hadîsi rivâyet eder. Ayrıca Şu'be, Ebu Leylâ'dan ve Kâ'b İbn Ucre' den benzer bir rivâyeti nakleder. İmâm Mâlik de Humeyd İbn Kays kanalıyla, Kâ'b İbn Ucre'den bu hadîsi rivâyet eder.

Sa'd İbn İshâk Kâ'b İbn Ucre, Ebân İbn Sâlih'ten, o da Hasan el-Basrî'den nakleder ki, o Kâ'b İbn Ucre'nin; ben bir koyun kestim, dediğini duymuş. Bunu İbn Merdûyeh de rivâyet eder. Kezâ Ömer İbn Kays kanalıyla... İbn Abbâs'tan nakledilir ki; Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur : Kurban koyundur. Oruç üç gündür. Yemek ise altı kişi arasında dağıtmaktır. Ali, Muhammed İbn Kâ'b, İkrime, İbrâhîm, Mücâhid, Atâ, Süddî, Rebî' İbn Enes'ten de bu şekilde rivâyet edilmiştir.

İbn Ebu Hâtim der ki; bize Yûnus İbn Abd'ül-A'lâ... Kâ'b İbn Ucre'den nakletti ki; o Rasûlullah (s.a.) ile berabermiş. Başındaki bitler onu rahatsız etmiş. Rasûlullah (s.a.) tıraş olmasını emretmiş, ya üç gün oruç tut veya altı miskîni doyur. Her insana iki müd ver. (iki okkalık bir ölçek adıdır ki 832 gram olduğu kabul edilir) veya bir kurban kes. Bunlardan hangisini yaparsan karşılar, buyurmuş. Leys İbn Ebu Süleym, Mücâhid kanalıyla İbn Abbâs'tan böylece rivâyet eder. Âyetteki «Veya» edâtının istediğin hangisini yaparsan yap karşılar, demek olduğunu söylemiştir. İbn Ebu Hâtim der ki; Mürâhid, İkrime, Atâ, Tâvûs, Hasan, Humeyd, İbrâhîm ve Dahhâk'tan da böylece rivâyet edilmiştir.

Ben derim ki; bu görüş; dört mezheb imâmının ve bilcümle bilginlerin görüşüdür. Bu durumda kişi muhayyer bırakılır. İster oruç tutar, ister bir ferak (16 batman olan bir ölçüdür) sadaka verir. Bir ferak üç Asû (bir ölçü) dur. Her miskîne yarım sa' verir ki, bu iki müd yapar. İsterse bir koyun kurban eder ve onu fakîrlere dağıtır. Hangisini yaparsa kâfi gelir. Kur'ân'ın lafzı, ruhsatı açıklama babında olduğundan, hangisi kolaya gelirse onu yapmak doğrudur. Ya «oruçtan veya sadakadan veya kurbandan birini tercîh etmendir.» Rasûlullah (s.a.) Kâ'b İbn Ucre'ye bunu emrettiğine göre; ona en fazîletlisini göstermiş-

tir. Bu takdîrde en iyisi bir kurban etmektir. Veya altı miskîn doyurmaktır veya üç gün oruç tutmaktır. Bu üç şeyin her biri kendi yerinde güzeldir. Hamd ve minnet Allah'a mahsûstur.

İbn Cerîr der ki; bize Ebu Küreyb, Ebu Bekr İbn Ayyâş'tan nakletti ki; ona A'meş anlatmış ve demiş ki : İbrâhîm, Saîd İbn Cübeyr'e «İçinizden her kim hasta olur veya başında bir eziyet bulunursa ona oruçtan, sadakadan veya kurbandan fidye» âyetini sorduğunda, şöyle cevap vermiş : Ona yemek hükmü verilir. Eğer imkânı varsa bir koyun olsun. Eğer yoksa koyun paraya çevrilir ve onun yerine yemek yaptırılır tasadduk edilir. Buna da gücü yetmiyorsa, her yarım sa' için bir gün oruç hükmü verilir. İbrâhîm dedi ki; ben Alkame'nin böylece naklettiğini duydum. Sonra şöyle dedi : Saîd İbn Cübeyr, bana bu adam kimdir, ne kadar zarîf? dedi. Ben de bu, İbrâhîm'dir dedim. Saîd İbn Cübeyr ne zarîf? dedi. Bizimle sohbet ediyordu. Ben, İbrâhîm'e bunu anlatınca, «Bizimle sohbet ediyordu» kelimesini söylediğimde birden yerinden fırladı.

Ayrıca İbn Cerîr der ki; bize İbn Ebu İmrân... Hasan'dan bu âyet konusunda şöyle dediğini nakletti : İhrâmlı kişinin başında rahatsız edici bir şey bulunursa tıraş olur ve kendi isteğine göre şu üç şeyden birini fidye olarak verir : Ya on gün oruç tutar, ya on miskîni doyurur, ya da her miskîne bir müd sadaka verir. Bir müd hurma, bir müd buğday veya bir koyun kurban eder.Katâde; Hasan ve İkrime'den bu âyet konusunda şöyle dediklerini rivâyet eder : On miskîni doyurmak fidyedir. Saîd İbn Cübeyr, Hasan, Alkame ve İkrime'den nakledilen bu iki görüş üzerinde dikkatle durulması gereken garîb sözlerdir. Çünkü Kâ'b İbn Ucre'nin hadîsinde sâbit olduğuna göre, oruç altı değil, üç gündür. Altı miskîni doyurmak veya bir koyun kurban etmek fidyedir. Kur'an'ın ifâdesinden de anlaşıldığı gibi, kişi bunlardan birini seçmekte serbesttir. Sıralamaya gelince, bu Kur'an'ın ifade ettiği gibi av öldürme halindeki keffâretin sırasıdır. Orada fukahâ bu konuda icmâ' etmişse de burada icmâ' yoktur. En iyisini Allah bilir.

Hüşeym der ki; bize Leys, Tâvûs'un şöyle dediğini haber verdi : Kurban veya yemek Mekke'de, oruç ise istenen yerde tutulur. Atâ, Mücâhid, ve Hasan da böyle demişlerdir. Hüşeym der ki; bize Haccâc ve Abdülmelik'le başkaları Atâ'dan naklettiler ki; O şöyle demiş : Kan (Kurban) Mekke'de, yemek ve oruç ise istenen yerde verilir. Hüşeym der ki; bize Yahyâ İbn Saîd... İbn Ca'fer'in kölesi Ebu Esmâ'nın şöyle dediğini nakletti : Hz. Osman haccetmişti. Beraberinde Hz. Ali ve onun oğlu Hüseyn de vardı. Osman gittiğinde ben Ca'fer'in oğlu ile beraberdim. Baktık ki baş ucunda devesi bağlı olan bir adam uyuyor. Ber dedim ki; ey uyuyan kişi uyan. Baktım bu, Hz. Ali'nin oğlu Hüseyn. İbn Ca'fer onu kaldırdı ve sulama yerine getirdi. Hz. Ali ve beraberinde bu-

lunan Esma Bint Amîs'e haber yolladık. Ve yirmi geceye yakın onu ağırladık. Hz. Ali Hüseyn'e dedi ki; ne görüyorsun? O eliyle başını gösterdi. Hz. Ali emretti, başını tıraş ettiler. Sonra bir dişi deve istedi. Onu kurban etti. Eğer bu kurban, tıraştan dolayı idiyse o deveyi Mekke'nin dışında kurban etmesi gerekirdi. Eğer ihrâmdan çıkmaktan dolayı idiyse, bu konu kendiliğinden açıktır.

«Emîn olduğunuz vakitte, kim hac zamanına kadar umre ile faydalanmak isterse kolayına gelen bir kurban keser.» Haccın menâsikini edâ etme konusunda emîn olursanız, içinizden her kim yararlanarak umre yapmak ister ve hacca giderse ikisi için de ihrâm giyer. Veya önce umre için ihrâm giyer, bunu bitirdikten sonra hacc için ihrâm giyer. Bu, fukahânın ifadesiyle (Temettû') adı verilen hacc şeklidir. Sahîh hadîslerin belirttiğine göre; umûmî olarak Temettû' haccı her iki kısmı da içine alır. Zîra; râvîlerden bir kısmı; Rasûlullah (s.a.) ın Temettû' yaptığını, bir kısmı da Kırân haccı yaptığını belirtiyorlar. Fakat her iki hacda da Rasûlullah'ın kurban kestiği muhakkaktır. Allah Teâlâ buyuruyor ki : «Kim hacc zamanına kadar umre ile faydalanmak isterse kolayına gelen bir kurban keser.» Gücünün yettiği bir kurban kessin. Bunun en azı koyundur. Ama dilerse sığır kurban edebilir. Çünkü Rasûlullah (s.a.) eşleri için sığır kesmiştir. Evzaî der ki : Yahyâ İbn Ebu Kesîr... Ebu Hüreyre'den nakletti ki; Rasûlullah (s.a.) Temettû' haccı yapan eşleri için, bir sığır kurban etmiştir. Bunu Ebu Bekr İbn Merdûyeh de rivâyet eder. Bu rivâyet Temettû'un meşrû' olduğunun delilidir. Buhârî ve Müslim'in Sahîh'lerinde vârid olduğuna göre; İmrân İbn Husayn şöyle demiştir : Allah'ın kitabında temettû' âyeti nâzil oldu. Biz Rasûlullah'la birlikte temettû' yaptık. Sonra onu harâm kılan bir Kur'ân âyeti nâzil olmadı. Rasûlullah (s.a.) vefât edinceye kadar temettû'dan nehyedilmedik. Sonra adamın biri kendine göre bir şey söyledi —Buhârî bunun Hz. Ömer (r.a.) olduğunun söylendiğini bildirir— Buhârî'nin söylemiş olduğu bu husûs açık olarak vârid olmuştur. Çünkü Hz. Ömer (r.a.) halkı temettû' yapmaktan nehyediyor ve eğer Allah'ın kitabını benimsiyorsak, Allah haccı tamâmlamayı emrediyor ve «Allah için haccı da umreyi de tamâmlayın.» buyuruyor, diyordu. Kaldı ki Hz. Ömer (r.a.) onu harâm sayarak yasaklamamıştır. Sadece insanların Kâ' be'yi daha çok hacc ve umre maksadıyla ziyâret etmelerini sağlamak için yasaklamıştır. Ve bunu açıkça beyân etmiştir. Allah ondan râzı olsun.

«Ama bulamazsa hacc günlerinde üç, döndüğü vakit yedi gün olmak üzere tam on gün oruç tutar.» Bir kurban bulamayan kimse hacc günlerinde üç gün oruç tutsun. Bilginler dediler ki; en doğrusu Arefeden önceki on günde oruç tutmasıdır. Atâ böyle der. İbn Abbâs ve diğerleri de «Hacc günlerinde» ifâdesine dayanarak, ihrâmlı iken oruç tu-

tar, demişlerdir. Kimileri Şevvâl'in başında oruç tutmayı câiz görürlerdi. Tâvûs, Mücâhid ve başkaları böyle demişlerdir : Şa'bî ise Arefe ve ondan önceki iki gün oruç tutmaya cevâz vermiştir. Mücâhid, Saîd İbn Cübeyr, Süddî, Atâ, Tâvûs, Hakem, Hasan, Hammâd, İbrâhîm, Ebu Ca'fer, Rebî' İbn Enes, Mukâtil İbn Hayyân böyle demişlerdir. Avfî, İbn Abbâs'tan naklen der ki : Kurban bulamazsa Arefe gününden önce hacc da üç gün oruç tutar. Arefe günü üçüncü gün olunca, orucu tamâmlanır. Memleketine döndüğünde de yedi gün oruç tutar. Ebu İshâk... Abdullah İbn Amr'ın şöyle dediğini rivâyet eder : Bir gün tevriyeden önce, bir gün tevriye günü, bir gün de Arefe günü oruç tutar. Ca'fer İbn Muhammed, babası kanalıyla Hz. Ali'den böyle rivâyet etmiştir.

Ancak kişi bayramdan önce oruç tutmaz veya kısmen tutarsa teşrîk günlerinde bu orucu tutması câiz midir, değil midir? Bu konuda bilginler arasında iki farklı görüş vardır. İmâm Şafiî'nin eski görüşüne göre —ki Buhârî'nin Sahîh'inde Hz. Âişe ve İbn Ömer'den nakledilen hadîse göre— teşrîk günlerinde oruç tutması câizdir. Çünkü hadîste, teşrîk günlerinde oruç tutmak ruhsatı, ancak kurban bulamamış olanlara vardır, buyuruluyor. Mâlik, Zührî kanalıyla Urve'den ve Hz. Âişe' den böylece rivâyet etmiştir. Sâlim ve İbn Ömer'den de bir başka şekilde olmakla beraber yine bunun gibi bir görüş rivâyet edilmiştir. Süfyân, Ca'fer İbn Muhammed'in babası kanalıyla Hz. Ali'nin şöyle dediğini rivâyet eder : Hacc günlerinde üç gün oruç tutamayan, teşrîk günlerinde orucunu tutar. Übeyd İbn Umeyr, İkrime, Hasan el-Basrî, Urve İbn Zübeyr de böyle demişlerdir. Onların bu görüşü Allah Teâlâ'nın «Hacc günlerinde üç» kavlinin umûmiyet ifâde etmesine dayanmaktadır. İmâm Şâfiî'nin daha sonraki görüşü uyarınca teşrîk günlerinde oruç tutmak câiz olmaz. Nitekim Müslim Nübeyşe el-Hezelî'den naklettiğine göre, Rasûllulah (s.a.) şöyle demiştir : Teşrîk günleri; yemek, içmek ve Allah'ı zikr günleridir.

«Döndüğünüz vakit yedi gün olmak üzere» bu konuda da iki görüş vardır : Birincisi, döndüğünüz zaman yolda oruç tutarsınız, der ki Mücâhid'in görüşü budur. Ona göre bu bir ruhsattır. Kişi dilerse yolda orucunu tutar. Atâ İbn Ebu Rebâh da böyle demiştir. İkinci görüşe göre; yurtlarına döndükleri zaman tutarlar. Abdürrezzâk der ki; bize Sevrî... Sâlim'den nakletti. O, Abdullah İbn Ömer'in bu âyetin «Âilesine döndüğü zaman» demek olduğunu söylediğini duydum, demiştir. Saîd İbn Cübeyr, Ebu'l-Âliye, Mücâhid, Atâ, İkrime, Hasan, Katâde, Zührî ve Rebî' İbn Enes'ten de böyle rivâyet edilmiştir. Bu sebeple Ebu Ca'fer İbn Cerîr Taberî, bu konuda icmâ' edildiğini belirtir.

Buhârî der ki; bize Bükeyr... Abdullah İbn Ömer'den nakletti ki, o şöyle demiş : Rasûlullah (s.a.) vedâ haccında hem umreye, hem de hacca niyet etti. Kurban kesti ve kurbanı zü'l-Hüleyfe'den yolladı. Ra-

sûlullah (s.a.) umre için tekbîr getirdi. Sonra hacc için tekbîr getirdi. İnsanlar da Hz. Peygamberle birlikte umre ile hacca niyet ettiler. Bir kısmı kurban kesti gönderdi ve bir kısmı göndermedi. Rasûlullah (s.a.) Mekke'ye geldiğinde, insanlara hitâben buyurdu ki : Sizden her kim kurban göndermişse onun için haccını tamâmlayıncaya kadar harâm olan hiçbir şey helâl olmaz. Kurban göndermemiş olanlar ise Safâ ile Merve'de koşsunlar, saçlarını kestirip, ihrâmdan çıksınlar, sonra hacc için takbîr getirsinler. Kurban bulamıyanlar üç gün haccda, yedi gün de âilesine döndüğünde oruç tutsun. Ve bu hadîsin tamâmını zikretti. Zührî der ki; Urve Hz. Âişe'den, Sâlim'in babasından bild rğinin aynısını bana haber verdi. Buhârî ve Müslim'de bu hadis Zührî'nin hadîsinden tahrîç edilmiştir.

«Tam on gün oruç tutar.» Denildi ki; bu son ifâde te'kîd içindir. Nitekim araplar gözümle gördüm, kulağımla duydum, elimle yazdım, derler. Allah Teâlâ da «İki kanadıyla uçan hiçbir kuş...», «Ve sen onu iki elinle yazmazdın...», «Biz Mûsâ'ya otuz geceyi sözleşmiş ve onu on ile tamâmlamıştık. Böylece Rabbımın mîkâtı kırk geceye ulaştı» buyurarak, aynı şekilde tekrâr te'kîd etmiştir. Bazıları da dediler ki; tam on gün kavlindeki tam kelimesi on güne tamamlanmak üzere emir niteliğindedir. Bu görüş İbn Cerîr Taberi'nin tercîh ettiği görüştür. Denildi ki; kandan maksad; kurbanın karşılığıdır. Hüşeym... Hasan el-Basrî'den nakleder ki, bundan maksad, kurbanı karşılamaktır.

«Bu, âilesi Mescid-i Harâm'da oturmayanlar içindir.» İbn Cerîr Taberî der ki; te'vîl ehli bu âyetle kimin kastedildiği konusunda ihtilâf etmişlerdir. Onlar, bununla Harem ehlinin kastedildiği ve Harem-i Şerîf halkı için temettû' haccı bulunmadığı konusunda icmâ' etmişlerdir. Bazıları der ki; bununla yalnızca Harem ehli kastedilmiştir. Nitekim İbn Beşşâr... İbn Abbâs ve Mücâhid'in şöyle dediğini rivâyet eder : Bunlar Harem sâkinleridir. İbn Mübârek de Sevrî'den aynı ifâdeyi rivâyet ettikten sonra, cemâat bunun üzerinde birleşmiştir, diye ekler.

Katâde der ki, bize anlatıldığına göre; İbn Abbâs şöyle dermiş : Ey Mekke halkı, sizin için temettû' yoktur. Bu, yabancılar için helâl, sizin için harâm kılınmıştır. Sizden biri, bir vâdîyi aşar —veya Harem ile kendisi arasına bir vâdî koyar— sonra umreye tekbîr getirir. Abdürrezzâk der ki; bize Ma'mer... Tâvûs'un oğlundan nakletti ki; babası şöyle demiştir : Temettû' Mekke'liler için değil, Harem-i Şerîf halkından olmayanlar içindir. Allah Azze ve Celle'nin, «Bu, âilesi Mescid-i Harâm'da oturmayanlar içindir.» kavlinin mânâsı budur. Abdürrezzâk der ki; bana İbn Abbâs'ın Tâvûs gibi dediği ulaştı.

Başkaları da dediler ki; burada söz konusu olan halk; Harem-i Şerîf halkı ile, Harem ve Mîkât mahalleri arasında bulunan halktır. Nitekim Abdürrezzâk... Atâ'dan nakleder ki; o şöyle demiştir : Halkı mîkâtlardan uzaksa Mekke halkı gibidir, temettû haccı yapmazlar. Abdullah

İbn Mübârek... Mekhûl'den, bu âyette bahis konusu olanların Mîkâtın dışındakiler olduğunu söylediğini rivâyet eder. İbn Cüreyc, Atâ'dan bu âyetle Urfe, Mûrre, U'râne, Decnân ve Recî kabîlelerinin kastedildiğini söylediğini nakleder. Abdürrezzâk der ki; bize Ma'mer Zührî'nin şöyle dediğini duyduğunu bildirdi : Kimin âilesi bir gün veya bir o kadar sürelik uzaklıkta ise, temettû' yapar. Zührî'den nakledilen bir başka rivâyette ise bir veya iki günlük uzaklıkta oturanlar dediği nakledilir. İbn Cerîr bu konuda Şâfiî'nin mezhebini tercîh etmiştir ki, buna göre bu âyette Harem ehli veya namazlarda kısaltmanın yapılmadığı sefer mesafesi kadar uzaklıkta bulunanlar kastedilmiştir. Bundan daha yakında bulunanlar misafir değil, hâzır ve mukîm sayılırlar. Allah en iyisini bilendir.

«Allah'tan korkun.» Size emrettiklerini yapın. Nehyettiklerinden sakının ve «Bilin ki Allah azâbı çok şiddetli olandır» emrine karşı gelen ve yasakladıklarını yapanlara karşı azâbı çok şiddetlidir.

الْحَجُّ أَشْهُرٌ مَّعْلُومَاتٌ ۚ فَمَن فَرَضَ فِيهِنَّ الْحَجَّ فَلَا رَفَثَ وَلَا فُسُوقَ وَلَا جِدَالَ
فِي الْحَجِّ ۗ وَمَا تَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ يَعْلَمْهُ اللَّهُ ۗ وَتَزَوَّدُوا فَإِنَّ خَيْرَ الزَّادِ التَّقْوَىٰ
وَاتَّقُونِ يَا أُولِي الْأَلْبَابِ ﴿١٩٧﴾

197 — Hacc, bilinen aylardır. Her kim o aylarda kendisine haccı farz ederse; artık hacda kadına yaklaşmak, günâh işlemek, tartışma yoktur. Siz ne hayır yaparsanız, Allah onu bilir. Bir de azık edininiz. Şüphesiz ki, azığın en hayırlısı, takvâdır. Ey akıl sahipleri Ben'den korkun.

Haccın Erkânı

Arap dili bilginleri, «Hacc bilinen aylardır» âyeti konusunda ihtilâf etmişlerdir. Bir kısmı der ki, bunun mânâsı; hacc bilinen aylarda hacc etmek demektir. Bu takdîrde her ne kadar diğer aylarda ihrâm giymek sahîh ise de, hacc aylarında ihrâm, diğer aylardaki ihrâmdan daha mükemmel olur. İhrâmın bütün sene boyunca sahîh olduğunu söyleyen görüş; Mâlik'in Ebu Hanîfe'nin, Ahmed İbn Hanbel'in ve İshâk İbn Rahûyeh'in görüşüdür. İbrâhîm Nehâî, Sevrî, Leys, İbn Kâ'b da böyle derler. Onlar delil olarak : «Sana yeni doğan aylardan soruyorlar, de ki onlar insanların faydası ve hacc için birer vakit ölçüleridir.» (Bakara, 189) âyetini gösteriyorlar. Ve yine bunun iki ibâdetten biri olduğunu delil

getirerek umre gibi senenin her ayında ihrâm giyilmesinin sahîh olduğunu belirtiyorlar. Şâfiî merhûm ise, hacc için ihrâm giymenin ancak hacc aylarında sahîh olacağını kabul eder. Eğer hacc aylarından önce ihrâm giyilirse bu ihrâm makbûl değildir. Umre için sayılıp sayılmayacağı konusunda iki görüş vardır : İhrâmın ancak hacc aylarında sahîh olacağını söyleyen görüş, İbn Abbâs ve Câbir'den mervidir. Atâ, Tâvûs, Mücâhid merhûmlar da böyle demişlerdir. Bunların delili, Allah Teâlâ'nın «hacc bilinen aylardır» âyet-i kerîme'sidir. Arap dili bilginlerinin kabul ettikleri ikinci görüş ise, hacc vakti bilinen aylardır, şeklinde ifâde edilir. Böylece onlar, haccı senenin diğer aylarından bu aylara tahsîs etmişlerdir. Dolayısıyla onun dışındaki aylarda hacc sahîh olmaz. Tıpkı Ramazanın vakti gibi.

Şâfiî merhûm der ki : Bize Müslim İbn Hâlid... İbn Abbâs'ın şöyle dediğini haber verdi : Hacc için ihrâma girenlerin ancak hacc aylarında ihrâm giymeleri gerekir. Çünkü Allah Teâlâ «Hacc bilinen aylardır» buyuruyor. Kezâ bu hadîsi İbn Ebu Hâtim Ahmed İbn Yahyâ kanalıyla... İbn Abbâs'tan rivâyet eder. İbn Merdûyeh de tefsîrinde iki ayrı kanalla bu hadîsi İbn Abbâs'tan rivâyet eder ve der ki; hacc aylarında ihrâm giymek yalnızca sünnettir. İbn Huzeyme de Sahîh'inde der ki : Bize Ebu Kureyb... İbn Abbâs'tan nakletti ki; o, şöyle demiştir : Hacc için ancak hacc aylarında ihrâm giyilir. Çünkü hacc için yalnızca hacc aylarında ihrâm giymek haccın sünnetlerindendir. Bu hadîsin isnâdı sahîhtir. Sahâbî'nin; «Sünnet böyledir» sözü, çoğunlukla o hadîsin merfû' olduğuna işârettir. Bilhâssa İbn Abbâs gibi Kur'ân tercümânı olan birisinin Kur'an tefsîri konusundaki sözü böyledir. Bu konuda merfû' bir hadîs de vârid olmuştur : İbn Merdûyeh... Câ'bir'den nakleder ki; Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuş : Hacc için ihrâm giyen kişinin, ancak hacc aylarında giymesi gerekir. Bu hadîsin isnâdında bir eksiklik yoktur. Aynı meâldeki şu hadîsi, Şâfiî, Beyhakî, muhtelif yollarla Ebu Zübeyr'den naklederler. Câbir İbn Abdullah'a hacc aylarından önce hacc için kurban gönderilir mi? diye sorulduğunda, Câbir hayır, demiştir. Bu mevkûf rivâyet, merfû rivâyetten daha sahîh ve daha sâbittir. Burada İbn Abbâs'ın sözüyle kuvvet kazanmış olan sahâbî mezhebi kalıyor. Bu «hacc için ancak hacc aylarında ihrâm giymek sünnettir.» sözü ile kuvvetlendiriliyor. Allah en iyisini bilendir.

«Bilinen aylar» Buhârî der ki; İbn Ömer bu ayların Şevvâl, Zülkâde ve Zülhicce'nin onuncu günü olduğunu söylemiştir. Buhârî'nin kesinlik ifâde eden sîğa ile düştüğü bu notu, İbn Cerîr merfû' olarak rivâyet eder ve der ki: bize Ahmed İbn Kâsım... Abdullah İbn Ömer'den nakletti ki hacc ayları, Şevvâl, Zülkâde ve Zülhicce'nin onuncu günüdür. Bu hadîsin isnâdı sahîhtir. Hâkim bu hadîsi Müstedrek'inde Esam'ın kanalıyla... Abdullah İbn Ömer'den nakleder ve Buhârî, Müslim'in şartına göre sahîhtir, der.

Ben derim ki; bu görüş Hz. Ömer, Hz. Ali, Abdullah İbn Mes'ûd, Abdullah İbn Cübeyr, Abdullah İbn Abbâs, Atâ, Tâvûs, Mücâhid, İbrâhîm Nehâî, Şa'bî, Hasan, İbn Sîrîn, Mekhûl, Katâde, Dahhâk İbn Müzâhim, Rebî' İbn Enes ve Mukâtil İbn Hayyân'dan rivâyet edilmiştir. Bu görüş aynı zamanda Şâfiî, Ebu Hanîfe, Ahmed İbn Hanbel, Ebu Yûsuf ve Ebu Sevr merhûmların da görüşüdür. Bu görüşü İbn Cerîr de tercîh ederek der ki; cemi sîğasının iki aya ve üçüncünün de bir kısmına itlâk edilmesi, tağlîb kabîlindendir. Nitekim araplar, «Onu bu sene ziyâret ettim. Veya bu gün gördüm» diyerek yılın bir kısmında veya günün bir kısmında olan bir şeyi, güne ve yıla atfederler. Allah Teâlâ da şöyle buyurur : «Kim iki günde acele ederse ona günâh yoktur.» (Bakara, 203) Aslında acele etme birbuçuk gündedir. İki günde değildir.

İmâm Mâlik der ki; hacc ayları Şevvâl, Zülkâde, bütünüyle Zülhicce'dir. Kezâ, Abdullah İbn Ömer'den de bu görüş rivâyet edilmiştir. Nitekim İbn Cerîr der ki; bize Ahmed İbn İshâk... Abdullah İbn Ömer'in hacc ayları Şevvâl, Zülkâde ve Zülhiccedir, dediğini nakletti.

İbn Ebu Hâtim tefsîrinde der ki; bize Yûnus İbn Abd'ül-A'la... İbn Cüreyc'den nakletti ki; o şöyle demiş : Ben Nâfi'e Abdullah İbn Ömer'in hacc aylarının ismini saydığını duydun mu? diye sordum. O, evet Abdullah hacc aylarının Şevvâl, Zülkâde ve Zülhicce olduğunu söyledi, dedi. İbn Cüreyc der ki; İbn Şihâb, Atâ ve peygamberin ashâbı, Câbir İbn Abdullah da böyle demişlerdir. Bu rivâyetin İbn Cüreyc'e isnâdı sahîhtir. Bu görüş aynı zamanda Tâvûs, Mücâhid, Urve İbn Zübeyr, Rebî' İbn Enes, Katâde'den de nakledilmiştir. Bu konuda merfû' bir hadis serdedilir ki, bu hadîs mevzû'dur. Bu hadisi Hâfız İbn Merdûyeh Hüsayn İbn Mehârik —ki bu zât, hadîs uydurmakla ithâm edilmiştir— kanalıyla... Ebu Umâme'den nakleder ki, Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur : Hacc, belirli aylardadır. Bu aylar Şevvâl, Zülkâde ve Zülhicce'dir. Gördüğünüz gibi bu hadîsin Peygambere ref'î sahîh değildir. Allah en iyisini bilir. Mâlikî mezhebinin, haccı Zülhicce ayının sonuna kadar uzatması, Zülhicce'nin hacca mahsûs bir ay olması anlamına gelir. Dolayısıyla Zülhicce ayının geriye kalan günlerinde umre yapmak mekrûh olur. Yoksa kurban gecesinden sonra haccın sahîh olacağı anlamında değildir. Sadece bu ayın hacca mahsûs ay olması anlamındadır.

İbn Ebu Hâtim der ki; bize Ahmed İbn Sinân... Abdullah'dan naklen dedi ki; hacc belirli aylardır. O aylarda umre yoktur. Bu hadîsin isnâdı sahîhtir. İbn Cerîr Taberî der ki; hacc aylarının Şevvâl, Zülkâde ve Zülhicce olduğunu söyleyenler; bununla, sadece bu ayların hacc ayları olduğunu; umre ayları olmadığını kastetmişlerdir. Her ne kadar hacc bilfiil Minâ'da nihâyete ermekteyse de bu aylar hacc aylarıdır. Nitekim Muhammed İbn Sîrîn der ki; hacc ayları dışında yapılan umrenin, hacc ayları içinde yapılan umreden daha afdal olduğunda ilim erbâbından hiçbir kimsenin şüphesi yoktur. İbn Avn der ki: Kâsım İbn Muhammed'e

hacc aylarında umre yapma konusunu sorduğumda, dedi ki; ashab-ı güzîn onu tamâmlanmış olarak görmezlerdi. Ben derim ki; Hz. Ömer ve Osman (r.a.) ın umreyi hacc ayları dışında yapmayı sevdikleri ve hacc aylarında umre yapmayı yasakladıkları sâbittir. Allah en iyisini bilendir.

«Her kim o aylarda kendisine haccı farzederse.» Yani hacc için ihrâma girerek kendisine haccı farz kılarsa. Burada hacc için ihrâmın lüzûmuna delâlet vardır. Nitekim İbn Cerîr der ki; buradaki farzdan maksad, vâcib ve lüzûm kılmaktır. Ali İbn Ebu Talha, Abdullah İbn Abbâs' ın «Her kim bu aylarda kendisine haccı farz ederse» âyeti konusunda şöyle dediğini rivâyet etmiştir : Hacc veya umre maksadıyla her kim ihrâma girerse, Atâ, farzın ihrâma girmek olduğunu söyler. İbrâhîm, Dahhâk ve diğerleri de böyle demişlerdir. İbn Cüreyc der ki; bana Ömer İbn Atâ, İkrime kanalıyla İbn Abbâs'tan nakletti ki; o bu âyet konusunda şöyle demiştir : Hacc için telbiye getirip de sonra bir yerde durmak gerekmez. İbn Ebu Hâtim, Abdullah İbn Mes'ûd, Abdullah İbn Abbâs, Abdullah İbn Cübeyr, Mücâhid, Atâ, İbrâhîm el-Nehâî, İkrime, Dahhâk, Katâde, Süfyân el-Sevrî, Zührî, Mukâtil İbn Hayyân'dan da bu şekilde rivâyet edilmiştir. Tâvûs ve Kâsım İbn Muhammed ise buradaki farz kılmanın telbiye olduğunu söylemişlerdir.

«Artık haccda kadına yaklaşmak, günâh işlemek, tartışma yoktur.» Kim hacc veya umre için ihrâma girerse, artık kadınlara yaklaşmaktan kaçınsın. Bu âyet-i kerîme'de yer alan (رفث) kelimesi cinsî münâsebet demektir. Allah Teâlâ, daha önce «Oruç gecesi kadınlarınıza yaklaşmak size helâl kılındı.» (Bakâra, 187) âyetinde bu kelimeyi kullanmıştır. Aynı şekilde sarılma ve öpme gibi cinsî münâsebetin gerekleri de harâmdır. Bu konunun kadınların bulunduğu yerde konuşulması da böyledir. İbn Cerîr der ki; bana Yûnus... Nâfî'den haber verdi ki o Abdullah İbn Ömer'in şöyle dediğini bildirmiştir : Bu âyet-i kerîme'deki (رفث) kelimesi, kadınlara yaklaşmak ve bu konuda konuşmaktır. Kadın ve erkek, (karşılıklı) sözleriyle bu konuyu anlatırlarsa konuşmuş olurlar. İbn Vehb de... Muhammed İbn Kâ'b el-Kurazî'nin böyle dediğini nakleder.

İbn Cerîr der ki; bize Muhammed İbn Beşşâr... İbn Abbâs'tan nakletti ki; o ihrâmlı iken şu şarkıyı söylüyordu :

Sessizce yürüyordu onlar bizimle,
Doğru söylüyorsa eğer kuş, ulaşırız elbette Lemîs'e

Ebu'l-Âliye der ki; ben ona ihrâmlı olduğun halde kadınlara yaklaşmaktan mı söz ediyorsun? dedim. O, hayır ihrâmlı iken yasak olan kadınlara yaklaşmaktan söz etmek, kadınların yanında söylenen şeylerdir, dedi. A'meş bunu... İbn Abbâs'tan rivâyet eder.

İbn Cerîr ayrıca der ki : Bize Muhammed İbn Beşşâr... Ebu Huseyn İbn Kays'dan nakletti ki; o şöyle demiş : Ben Abdullah İbn Abbâs'ın dostuydum, onunla birlikte hacc için çıktım. İhrâmımızı giydikten sonra İbn Abbâs devesinin kuyruğunu eline alarak, onu büküyor ve şu şiiri okuyordu :

Sessizce yürüyordu onlar bizimle;
Doğru söylüyorsa eğer kuş, ulaşırız elbet Lemîs'e

Ben ona, ihrâmlı iken sen kadınlara yaklaşmaktan mı söz ediyorsun? dedim. O, hayır kadınlara yaklaşmaktan söz etmek, kadınların yanında söylenen şeydir, dedi.

Abdullah İbn Tâvûs, babasından naklederek der ki: Ben İbn Abbâs'a Allah Teâlâ'nın «Kadınlara yaklaşmak, günâh işlemek, tartışma yoktur.» kavli konusunda suâl ettim. O dedi ki : Âyette geçen (رفث) kelimesi cinsî münâsebeti anlatarak ta'rîz etmektir. Bu Arap dilinde «arâbe» denilen sözde aşırı davranışlardır ki bu (رفث) kelimesinden daha aşağıda yer alır. Atâ İbn Ebu Rebâh da der ki: Âyette geçen (رفث) kelimesi, cinsel temâs ve bunun dışında kalan fâhiş sözlerdir. Amr İbn Dînâr da böyle demiştir. Atâ der ki: Ashâb-ı güzîn ihrâmlı iken cinsel temâsı anlatarak ta'rîzden ibâret olan «arâbeyi» (fâhiş sözleri) söylemezlerdi. Tâvûs der ki; âyette geçen (رفث) kelimesi, kadına; ihrâmdan çıktığım takdîrde, seninle birleşirim, demektir. Ebu'l-Âliye de böyle demiştir. Ali İbn Ebu Talha, Abdullah İbn Abbâs'tan naklen der ki: Âyette geçen (رفث) kelimesi, kadını tahrîk edip öpme ve sıkmadır. Ona fâhiş sözlerle yaklaşma ve buna benzer davranışlardır. Abdullah İbn Abbâs ve Abdullah İbn Ömer bu kelimenin kadınları tahrîk olduğunu söylemişlerdir. Saîd İbn Cübeyr, İkrime, Mücâhid, İbrâhîm, Ebu'l-Âliye, Atâ, Mekhûl, Atâ İbn Yessâr, Atiyye, İbrâhîm el-Nehaî, Rebî', Zührî, Süddî, Mâlik İbn Enes, Mukâtil İbn Hayyân, Abdülkerîm İbn Mâlik, Hasan, Katâde, Dahhâk ve diğerleri de böyle demişlerdir.

«Günah işlemek» Miksem ve diğerleri İbn Abbâs'tan naklederler ki; bu âyette yer alan (فسوق) kelimesi günâhlar demektir. Atâ, Mücâhid, Tâvûs, İkrime, Saîd İbn Cübeyr, Muhammed İbn Kâ'b el-Kurazî, Hasan, Katâde, İbrâhîm el-Nehaî, Zührî, Mekhûl, Rebî' İbn Enes, Atâ İbn Yessâr, Atâ el-Horâsânî ve Mukâtil İbn Hayyân da böyle demişlerdir.

Muhammed İbn İshâk, Nâfî kanalıyla Abdullah İbn Ömer'den nakleder ki; o bu âyette geçen (فسوق) kelimesi av ve başka şekilde Allah'ın günâh saydığı şeyleri yapmaktır, demiştir. İbn Vehb de Abdullah İbn Ömer'den bu kelimenin Harem'de Allah'ın yasak kıldığı şeyleri işlemek mânâsına geldiğini söyler.

Başkaları da dediler ki buradaki (فسوق) kelimesi küfretmektir. Abdullah İbn Abbâs, Abdullah İbn Ömer, Abdullah İbn Zübeyr, Mücâhid, Süddî, İbrâhîm, Hasan da böyle demişlerdir. Bunlar sahîh hadîste sâbit olan «Müslümana küfür, günâhtır. Onunla savaşmak küfürdür.» ifâdesinde yer alan (فسوق) kelimesine dayanmaktadırlar. Abdurrahmân İbn Zeyd İbn Eslem ise burada yer alan (فسوق) kelimesinin putlara kurban kesmek olduğunu söylemiştir. Nitekim Allah Teâlâ «Ve yoldan çıkarak Allah'tan başkası adına kesilen hayvandan başkasını yemenin harâm olduğuna dâir bir emir bulamıyorum.» (En'am, 145) âyetinde aynı kelimeyi kullanmaktadır. Dahhâk ise bu kelimenin kötü lakaplar takmak olduğunu söyler.

Bu âyette geçen, (فسوق) kelimesi bütünüyle her türlü günâh anlamına geldiğini söyleyenler doğru söylemektedirler. Nitekim Allah Teâlâ, harâm aylarda zulümü yasaklamıştır. Zulüm her ne kadar bütün sene yasak ise de harâm aylarda daha çok yasaktır. Bunun için Allah Teâlâ; «Onlardan dördü, harâm aydadır, işte dosdoğru din. O aylarda kendinize zulmetmeyin» kezâ «Kim de ondan zulm ile ilhâdı kastederse ona elîm azâbtan tattırırız.» buyuruyor.

İbn Cerîr bu âyette geçen (فسوق) kelimesinin; ihrâmlı iken işlenmesi yasak olan av öldürme, kıl kesme, tırnak kesme gibi davranışların kastedildiği görüşünü tercîh etmiştir ki bu görüş yukarda Abdullah İbn Ömer'den de nakledilmiştir. Ancak bizim zikrettiğimiz daha uygundur. Allah en iyisini bilendir.

Ebu Hâzım'ın Ebu Hüreyre (r.a.) den naklettiği, Buhârî ve Müslim'de sâbit olan sahîh hadîste Rasûlullah (s.a.) buyurur ki : Kim bu evi hacceder, kadına yaklaşmaz ve günâh işlemezse; tıpkı anasından doğduğu günde olduğu gibi günâhlarından kurtulur.»

«Tartışma yoktur.» Bu âyet konusunda iki farklı görüş vardır : Birinci görüş şöyle der; haccın vakti ve ibâdeti konusunda hiçbir tartışma yoktur. Çünkü Allah Teâlâ onu tamâmen açıklamış ve en mükemmel biçimde izâh etmiştir. Nitekim Vekî' Alâ İbn Abdülkerîm'den nakleder ki; o ben Mücâhid'in «Haccda kavga etmek yoktur.» âyetini şöyle tefsîr ettiğini duydum, der : Allah hacc aylarını açıklamıştır. Bu konuda insanlar arasında tartışma yoktur. İbn Ebu Necîh Mücâhid'den nakleder ki; o «Haccda tartışma yoktur.» âyeti konusunda şöyle demiştir : Haccda tartışma yoktur ve hiçbir ay eksiltilmez. Allah Teâlâ bunu apaçık belirtmiştir. Sonra müşriklerin ayları eksiltme konusunda yaptıkları şeylerin mâhiyetini anlatarak, Allah'ın bu davranışları kınadığını belirtmiştir. Sevrî... Mücâhid'den nakleder ki; «Haccda tartışma yoktur» âyeti konusunda o şöyle demiştir : Hacc dosdoğru olarak belirtilmiştir. Onda tartışma yoktur. Süddî de böyle der. Hüşeym... Abdullah

İbn Abbâs'tan nakleder ki; o, «Haccda tartışma yoktur» âyeti konusunda şöyle demiştir : Haccda münâkaşa yoktur. Abdullah İbn Vehb, Mâlik'in şöyle dediğini bildirir : Allah en doğrusunu bilir ya, Haccdaki tartışma şöyledir : Kureyşliler Müzdelife'de Meş'ar-ı Harâm yanında dururlardı. Araplar ve diğerleri ise Arefede dururlar ve bunlar, biz daha doğruyuz, onlar da biz daha doğruyuz diyerek tartışırlardı. İşte Allah'ın «haccda tartışma yoktur» buyruğu bizim kanâatimize göre budur. Allah en iyisini bilendir.

İbn Vehb Abdurrahmân İbn Zeyd İbn Eslem'den nakleder ki; o şöyle demiştir : Araplar muhtelif yerlerde durarak tartışırlar ve her biri kendi durduğu yerin İbrâhîm'in durağı olduğunu iddiâ ederdi. Allah nebiyy-i zîşânına haccın menâsikini bildirerek bu konuda kesin hükmünü açıklamıştır. İbn Vehb... Muhammed İbn Kâ'b el-Kurâzî'nin şöyle dediğini nakleder : Kureyşliler Minâ'da toplandıkları vakit, bir kısmı; bizim haccımız sizin haccınızdan daha tamâmdır, diğer bir kısmı da bizim haccımız sizin hacınızdan daha tamâmdır, derlerdi. Hammâd İbn Seleme... Kâsım İbn Muhammed'in şöyle dediğini nakleder : Haccda tartışma; bir kısmının hacc bugündür, bir kısmının da hacc yarındır, demesidir. İbn Cerîr bu sözlerin muhtevâsını esâs alarak; haccın menâsikinde tartışma yoktur, anlamını tercîh etmiştir.

İkinci görüşe göre; buradaki (الجدال) kelimesinin kavga ve düşmanlık anlamına gelmektedir. Nitekim İbn Cerîr der ki; bize Abdülhamîd... Abdullah İbn Mes'ûd'dan nakletti ki; o «Haccda tartışma yoktur.» kavli konusunda şöyle demiştir : Bu arkadaşını kızdırıncaya kadar onunla münâkaşa etmendir. Aynı isnâdla Ebu İshâk, Temîmî'den nakleder ki; o şöyle demiştir : Ben Abdullah İbn Abbâs'a bu âyette yer alan (الجدال) kelimesini sorduğumda, o bunun münâkaşa ve mücâdele demek olduğunu söyleyerek, senin arkadaşını kızdırıncaya kadar onunla münâkaşa etmendir, dedi. Miksem ve Dahhâk da İbn Abbâs'tan böyle rivâyet etmişlerdir. Ebu'l-Âliye, Atâ, Mücâhid, Saîd İbn Cübeyr, İkrime, Câbir İbn Zeyd, Atâ el-Horasânî, Mekhûl, Amr İbn Dînâr, Süddî, Dahhâk, Rebî' İbn Enes, İbrâhîm el-Nehaî, Atâ İbn Yessâr, Hasan, Katâde, Zührî ve Mukâtil İbn Hayyân'ın da böyle dediği rivâyet edilir.

Ali İbn Ebu Talha, İbn Abbâs'tan nakleder ki; o bu âyette yer alan (الجدال) kelimesi hakkında şöyle demiştir : Bu tartışma ve münâkaşa etmektir. Senin kardeşin ve arkadaşını kızdırıncaya kadar tartışmandır ki Allah bunu yasaklamıştır.

İbrâhîm el-Nehaî bu âyet konusunda der ki; ashâb-ı güzîn haccda tartışmayı hoş karşılamazlardı. Muhammed İbn İshâk, Nâfî kanalıyla Abdullah İbn Ömer'den nakleder ki; buradaki (الجدال) kelimesi küfür ve münâkaşadır. Kezâ İbn Vehb... Abdullah İbn Ömer'den buradaki tartışmanın küfür, düşmanlık ve münâzârâ olduğunu söylemiştir. İbn

Ebu Hâtim, Abdullah İbn Zübeyr, Hasan, İbrâhîm, Tâvûs ve Muhammed İbn Ka'b'ın buradaki tartışmanın münakaşa olduğunu söylediklerini nakleder. Abdullah İbn Mübârek... İkrime'den nakleder ki; hacc'daki tartışma, kızmadır. Senin bir müslümanı kızdırmandır. Ancak bir köleden hakâret görüp de; onu dövmeden kendisine kızmanda bir beis olmaz inşâallah. Ben derim ki; eğer köleyi dövecek olursan bu da câiz ve uygundur. Bunun delili şu hadîstir : İmâm Ahmed İbn Hanbel'in Abdullah İbn Zübeyr'den, onun da babasından naklettiğine göre; Esmâ Bint Ebubekr şöyle demiştir : Biz hacc maksadıyla Rasûlullah (s.a.) ile birlikte çıktık. Nihâyet A'rec'e (Mekke ile Medîne arasında bir yer) geldiğimizde, Rasûlullah (s.a.) bineğinden indi. Hz. Âişe Rasûlullah'ın yanına, ben de babamın yanına oturdum. Rasûlullah'ın bineği ile Ebubekir'in bineği Ebubekir'in kölesinin yanında idi. Ebubekir kölesini beklemek üzere oturdu. Ancak köle devesiz çıkageldi. Ebubekir, deven nerede? deyince, o dün deveyi kaybettim, dedi. Ebubekir bir tek deve var, onu da kayıp mı ediyorsun? dedi ve az kalsın kölesini dövecekti. Rasûlullah (s.a.) tebessüm ederek, ona bakıyordu. Buyuruyordu ki; şu ihrâmlıya bakın. İhrâmlı iken ne yapıyor? Ebu Dâvûd ve İbn Mace de bu hadîsi İbn İshâk'tan tahrîç ederler. (...)

Ancak Rasûlullah (s.a.) ın Hz. Ebubekir'e hitâben «şu ihrâmlıya bakın ne yapıyor?» sözünde bir nevî latif kınama mevcut olduğu için en iyisi bu tür davranışı terketmektir. Allah en iyisini bilendir. İmâm Abd İbn Humeyd Müsned'inde der ki; bize Ubeydullah İbn Mûsâ... Câbir İbn Abdulah'dan nakletti ki Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuş : «Kim haccın menâsikini yerine getirir, müslümanlar da onun elinden ve dilinden sâlim olurlarsa, Allah onun geçmiş günâhlarını bağışlar.»

«Siz ne hayır yaparsanız Allah onu bilir.» Allah onları söz ve fiille kötülükleri işlemekten alıkoyduktan sonra, iyilikleri yapmaya teşvîk ediyor ve Allah'ın bunu bildiğini, kıyâmet gününde en uygun mükâfâtla mükâfâtlandıracağını haber veriyor.

«Bir de azık edininiz. Şüphesiz ki azığın en hayırlısı takvâdır.» Avfî, İbn Abbâs'tan nakleder ki; o şöyle demiştir :

«Bazı kişiler evlerinden yola çıkıyorlardı ve beraberlerine hiçbir azık almıyorlardı. Sonra da biz Allah'ın evini hacc ediyoruz ama o bizi doyurmuyor, diyorlardı. Bunun üzerine Allah Teâlâ sizi insanlardan alıkoyacak şeyleri azık edininiz, buyurmuştur.» İbn Ebu Hâtim der ki; bize Muhammed İbn Abdullah... İkrime'den nakletti ki; o şöyle demiş : İnsanlar azıksız olarak hacc ediyorlardı. Allah Teâlâ bu âyeti inzâl buyurdu. İbn Cerîr... İbn Uyeyne'den aynı şekilde rivâyet etmiştir. İbn Ebu Hâtim der ki; bu hadîsi Verkâ, Amr İbn Dînâr'dan, o da İkrime'den, o da İbn Abbâs'tan nakletmiştir. Ancak İbn Uyeyne'nin naklettiği daha sahîhtir. Ben derim ki; bu hadîsi Neseî, Saîd İbn Abdurrahmân el-

Mahzûmî kanalıyla... İbn Abbâs'tan naklederek şöyle der : Bazı kişiler azıksız hacc ediyorlardı. Bunun üzerine Allah Teâlâ «Bir de azık edinin. Şüphesiz ki azığın en hayırlısı takvâdır» âyetini inzâl buyurdu. Verkâ'nın hadîsini Buhârî Yahyâ İbn Bişir kanalıyla Şebâbe'den rivâyet eder. Ebu Dâvûd da bu hadîsi, Ebu Mes'ûd Ahmed İbn Furât el-Râzî kanalıyla... İbn Abbâs'tan nakleder ve der ki :

كَانَ اَهْلُ الْيَمَنِ يَحُجُّوْنَ وَلَا يَتَزَوَّدُوْنَ وَيَقُوْلُوْنَ نَحْنُ الْمُتَوَكِّلُوْنَ فَاِذَا قَدِمُوْا مَكَّةَ سَأَلُوا النَّاسَ فَاَنْزَلَ اللّٰهُ تَعَالٰى وَتَزَوَّدُوْا فَاِنَّ خَيْرَ الزَّادِ التَّقْوٰى

«Yemen halkı azıksız olarak hacca gidiyorlardı ve biz Allah'a tevekkül edenleriz, diyorlardı. Bunun üzerine Allah Teâlâ «Bir de azık edinin. Şüphesiz ki azığın en hayırlısı takvâdır.» âyetini inzâl buyurdu.» Bu hadîsi Abd İbn Humeyd, tefsîrinde Şebâbe'den, İbn Hibbân da Sahîh'inde Şebâbe'den rivâyet ederler.

İbn Cerîr ve İbn Merdûyeh, Amr İbn Abdülgaffâr'ın Nâfî kanalıyla .. Abdullah İbn Ömer'den naklettiği hadîste rivâyet eder ki, o şöyle demiştir : İnsanlar ihrâma girdikleri zaman, beraberlerindeki azıklarını atarlar ve yeniden başka bir azık edinirlerdi. Bunun üzerine Allah Teâlâ bu âyeti inzâl buyurarak bu davranışlarını yasakladı. Onlara un ve kavut gibi azıklar edinmeyi emretti. İbn Zübeyr, Ebu'l-Âliye, Mücâhid, İkrime, Şa'bî, Nehaî, Sâlim İbn Abdullah, Atâ el-Horasânî, Katâde, Rebî' İbn Enes ve Mukâtil İbn Hayyân da böyle demişlerdir.

Saîd İbn Cübeyr, bu âyet konusunda der ki : Siz un, kavut ve çörek gibi azıklar edinin. Vekî de tefsîrinde der ki; bize Süfyân, Saîd İbn Cübeyr'den bu âyet konusunda «hışknanç» kuru ekmek ve kavut gibi azıklar edinin dediğini, nakleder. Yine Vekî der ki; bize İbrâhîm el-Mekkî... Abdullah İbn Ömer'in şöyle dediğini nakletti : Kişinin seferde iyi azığı olması kerîmliğine işârettir. Hammâd İbn Seleme, Ebu Reyhâne'den naklederek, Abdullah İbn Ömer'in arkadaşlık edenlere suyu da şart koştuğu ifâdesini, ekler.

«Şüphesiz ki azığın en hayırlısı takvâdır.» Allah Teâlâ mü'minlere dünya hayatında yolculuğa çıkarken azık edinmeyi emrettiği gibi, şimdi de âhiret azığına dikkatleri çekmektedir. Âhiretteki azık, Allah korkusudur. Nitekim Allah Teâlâ bir başka âyet-i kerîme'de şöyle buyurur : «Ey âdemoğulları ayıp yerinizi örtecek giyimlikle, sizi süsleyecek elbiseler indirdik. Takvâ örtüsü ise bunlardan daha hayırlıdır. Allah'ın bu âyetleri öğüt almanız içindir.» (A'râf, 26) Allah Teâlâ bu âyette de hissî elbiseyi zikrettikten sonra, ma'nevî elbiseye dikkatleri çekmiştir ki; ma'nevî elbise huşû, itâat ve takvâdır. Ma'nevî elbisenin

maddî elbiseden daha iyi ve daha faydalı olduğunu da hatırlatmaktadır.

Atâ el-Horasânî der ki : «Şüphesiz ki azığın en hayırlısı takvâdır.» Yani âhiret azığıdır. Hâfız Ebu Kâsım Taberânî der ki; bize Abdân... Cerîr İbn Abdullah kanalıyla nakletti ki, Hz. Peygamber; kim bu dünyada azık edinirse bu ,ona âhirette fayda verir, buyurmuştur.

Mukâtil İbn Hayyân der ki; bu âyet-i kerîme nâzil olunca, müslüman fakîrlerden bir adam kalkıp dedi ki; ey Allah'ın Rasûlü biz azık edinecek bir şey bulamıyoruz. Bunun üzerine Rasûlullah (s.a.) buyurdu ki : Yüzünü halktan alıkoyacak bir şeyi azık edin. Şüphesiz ki sizin edindiğiniz azıkların en hayırlısı takvâ azığıdır. Bunu İbn Ebu Hâtim rivâyet etmiştir.

«Ey akıl sahipleri, Benden korkun.» Benim azâbımdan ikâbımdan ve bana muhâlefet edenlere yapacağım işkenceden korkun. Ey akıl ve anlayış sahipleri, benim emrimi dinlemeyenleri, bekleyen şiddetli azâbtan sakının.

لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَبْتَغُوا فَضْلًا مِنْ رَبِّكُمْ ۚ فَإِذَا أَفَضْتُمْ مِنْ عَرَفَاتٍ
فَاذْكُرُوا اللَّهَ عِنْدَ الْمَشْعَرِ الْحَرَامِ ۖ وَاذْكُرُوهُ كَمَا هَدَاكُمْ ۚ وَإِنْ
كُنْتُمْ مِنْ قَبْلِهِ لَمِنَ الضَّالِّينَ ﴿١٩٨﴾

198 — Rabbınızın lutfu keremini aramanızda bir günâh yoktur. Arafât'tan geri döndüğünüz zaman, Meş'ar-ı Harâm'ın yanında Allah'ı zikredin. O, sizi hidâyete ulaştırdığı gibi, siz de O'nu zikredin. Nitekim siz bundan önce, sapıklardan idiniz.

Haccın Mânâsı

Buhârî der ki; bize Muhammed... İbn Abbâs'tan nakletti ki; o şöyle demiş : Ukâz, Mecenne ve Zü'l-Mecâz, câhiliyet devri panayırlarıydı. Hacc mevsiminde araplar burada ticâret yapmayı günâh sayıyorlardı. Nihâyet Allah Teâlâ hacc mevsiminde «Rabbınızın lutf-u keremini aramanızda bir günâh yoktur» âyetini inzâl buyurdu. Abdürrezzâk da bu hadîsi... Süfyân İbn Uyeyne kanalıyla İbn Abbâs'tan nakleder.

Bazıları da derler ki; İslâm geldiğinde bazıları hacc mevsiminde ticâret yapmayı kötü saydılar ve durumu Rasûlullah (s.a.) a sordu-

lar. Bunun üzerine işbu âyet-i kerîme nâzil oldu. İbn Cüreyc, İbn Abbâs'ın şöyle dediğini rivâyet eder : Câhiliyyet devrinde halkın ticâret yeri, Ukâz, Mecenne, ve Zü'l-Mecâz panayırlarıydı. İslâm gelince burada ticâreti kötü karşılar gibi oldular. Nihayet bu âyet-i kerîme nâzil oldu.

Ebu Dâvûd ve diğerleri Yezîd İbn Ebu Ziyâd kanalıyla... İbn Abbâs'ın şöyle dediğini rivâyet ettiler : Müslümanlar hacc mevsiminin Allah'ı anma günleri olduğunu söyleyerek, bu sırada ticâret ve alışverişten kaçınıyorlardı. Bunun üzerine Allah Teâlâ bu âyet-i kerîme' yi inzâl buyurdu. İbn Cerîr de der ki; bana Ya'kûb İbn İbrâhîm... İbn Abbâs'ın şöyle dediğini nakletti : «Hacc mevsiminde Rabbınızın lutf-u keremini aramanızda bir günâh yoktur.» Ali İbn Ebu Talha da İbn Abbâs'tan bu âyet konusunda şöyle dediğini nakleder : İhrâmdan önce ve sonra alış - veriş yapmakta sizin için bir günâh yoktur. Avfî de İbn Abbâs'tan aynı şekilde rivâyet etmiştir.

Vekî' der ki; bize Talha İbn Amr . İbn Abbâs'ın bu âyeti şöyle okuduğunu rivâyet etti : (ليس عليكم جناح ان تبتغوا فضلا من ربكم فى مواسم الحج) «Hacc mevsimlerinde Rabbınızın lutf-u keremini aramanızda size bir günâh yoktur.» Bunu Abd İbn Hümeyd... Ubeydullah İbn Ebu Yezîd'den nakleder ki; o Abdullah İbn Zübeyr'in de böyle okuduğunu duydum, demiştir. Mücâhid, Saîd İbn Cübeyr, İkrime, Mansûr İbn Mu'temir, Katâde, İbrâhîm el-Nehaî, Rebî' İbn Enes ve diğerleri de böyle tefsîr etmişlerdir.

İbn Cerîr Taberî der ki; bize Hasan İbn Urfe... Ebu Umeyme'den nakletti ki; o, ben Abdullah İbn Ömer'e, hacc'da ticâret yapan bir kişinin durumu sorulunca, onun bu âyet-i kerîme'yi okuduğunu duydum, demiştir. Bu rivâyet mevkûf, ancak sağlamdır. Nitekim merfû' olarak Ahmed İbn Hanbel der ki; bize Esbât... Ebu Umâme et-Teymî' den nakleder ki; o şöyle demiş : Ben Abdullah İbn Ömer'e; biz kiralanarak iş yapıyoruz. Bizim haccımız olur mu? dedim. O, Kâ'be'yi tavâf etmiyor musunuz, Arafât'a gelmiyor musunuz? cemrelerde taş atmıyor musunuz? Başınızı tıraş etmiyor musunuz? dedi. Biz evet, dedik. Abdullah İbn Ömer bunun üzerine dedi ki : Adamın biri Hz. Peygambere geldi ve senin bana sorduğunu ona sordu. Fakat Hz. Peygamber ona hemen cevap vermedi. Nihâyet Cebrâîl «Rabbınızın lutf-u keremini aramanızda bir günâh yoktur» âyetini getirdi. Rasûlullah (s.a.) adamı çağırdı ve siz hacılarsınız, buyurdu.

Abdürrezzâk der ki; bize Sevrî... Benu Teym kabîlesinden bir adamdan nakletti ki; birisi Abdullah İbn Ömer'e gelerek şöyle dedi : Ey Ebu Abdurrahmân, biz kiralanarak çalışan bir topluluğuz. Bizim haccımızın kabul olmayacağı iddiâ ediliyor. Abdullah İbn Ömer dedi ki : Siz onlar gibi ihrâm giymiyor musunuz? Onlar gibi tavâf etmiyor musunuz? Onlar gibi şeytân taşlamıyor musunuz? Adam, evet

dedi. Abdullah İbn Ömer sen hacc yapıyorsun öyleyse dedi. Sonra ilâve olarak şunları söyledi : Adamın biri Rasûlullah (s.a.) a geldi. Senin bana sorduğun şeyi ona sordu. Bunun üzerine : «Rabbınızın lutf-u keremini aramanızda günâh yoktur» âyeti nâzil oldu. Bu hadisi Abd, Abdürrezzâk'dan rivâyet eder. Kezâ İbn Huzeyfe, Sevrî'den bu hadîsi merfû' olarak rivâyet eder. Ayrıca bu hadîs başka yollarla merfû' olarak rivâyet edilmiştir. Nitekim İbn Ebu Hâtim der ki; bize Hasan İbn Urfe... Ebu Umâme el-Teymî'den nakletti ki, o şöyle demiş : Ben Abdullah İbn Ömer'e dedim ki, biz Mekke'ye kadar bu şekilde kiraya tutulan bir topluluğuz. Halk bizim haccımızın hacc olmayacağını iddiâ ediyor, sen ne dersin? Bizim haccımız hacc olur mu? Abdullah İbn Ömer dedi ki; siz ihrâma girmiyor musunuz? Kâ'be'yi tavâf etmiyor musunuz? Ve haccın menâsikini yerine getirmiyor musunuz? Adam, evet dedi. Bunun üzerine Abdullah İbn Ömer, öyleyse siz hacılarsınız, dedi ve sonra şunları ekledi : Adamın biri Rasûlullah (s.a.) a geldi ve senin sorduğun şeyi ona sordu. Rasûlullah (s.a.) ona nasıl cevap vereceğini bilmiyordu. —veya ona hiçbir şey demedi— Nihâyet bu âyet-i kerîme nâzil oldu : «Rabbınızın lutf-u kereminden aramanızda bir günâh yoktur.» Rasûlullah adamı çağırdı ve ona bu âyeti okuyarak, siz hacılarsınız, buyurdu. Mes'ûd İbn Sa'd... Â'lâ İbn Müseyyeb'den bu hadîsi merfû' olarak rivâyet eder.

İbn Cerîr Tâberî der ki; bana Vâsıt'lı Muhammed oğlu Talîk... Ebu Ümâme el-Teymî'den nakletti ki; o şöyle demiş : Ben Abdullah İbn Ömer'e, biz kiralanan bir topluluğuz; haccımız kabul mü? dedim. O, siz Kâ'be'yi tavâf etmiyor musunuz? Arafât'a çıkmıyor musunuz? Şeytân taşlamıyor musunuz? Başlarınızı tıraş etmiyor musunuz? dedi. Biz de evet, dedik. Bunun üzerine dedi ki : Adamın biri Hz. Peygambere geldi ve senin bana sorduğunu, ona suâl etti. O, ne diyeceğini bilmiyordu. Nihâyet Cebrâîl (a.s.) bu âyet-i celîle'yi indirdi. Bunun üzerine Rasûlullah (s.a.), siz hacılarsınız, buyurdu. İbn Cerîr der ki; bana Ahmed İbn İshâk... Hz. Ömer'in kölesi Ebu Sâlih'den nakletti ki; o şöyle demiş : Ben, ey mü'minlerin emîri, siz haccda ticâret eder miydiniz? diye sordum. O, onların haccdan başka geçimlikleri var mıydı? dedi.

«Arafât'dan geri döndüğünüz zaman Meş'ar-i Harâm'ın yanında Allah'ı zikredin.» Arafât, müennes bir özel isim olmakla beraber munsarif olmuştur. Çünkü aslında «müslimât» ve «mü'minât» gibi cemî' dir. Ve bu belirli bir bölgenin adıdır. Dolayısıyla aslı nazar-ı itibâre alınarak, munsarif yapılmıştır. Ve haccın temel direğidir. Bunun için İmâm Ahmed ile diğer Sünen sahipleri sahîh isnâdla Sevrî'nin... Abdurrahmân İbn Ya'mer'den naklettiği şu hadîsi rivâyet ederler : Abdurrahmân der ki; ben Rasûlullah (s.a.) ın şöyle buyurduğunu duydum : Hacc Arafât'tır. Bunu üç kerre tekrârladı. Kim fecir doğmadan

önce Arefeye ulaşırsa, haccı idrâk etmiştir. Minâ günleri üçtür. Kim acele eder ve iki günde bitirirse, ona vebâl yoktur, kim de gecikirse ona da vabâl yoktur. Arafât'da vakfenin zamanı, Arefe gününden bayram günü ikinci fecrin doğuşuna kadardır. Çünkü Rasûlullah (s.a.) vedâ hacında, öğle namazını kıldıktan sonra Arafât'ta güneş batıncaya kadar vakfe yapmış ve hacc ibâdetlerinizi benden alın, buyurmuştur. Bu hadîste Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuş : Kim önce arefeyi idrâk ederse, haccı idrâk etmiş olur. İmâm Mâlik, Ebu Hanîfe ve Şâfiî merhûmun mezhebi böyledir. Allah'ın rahmeti onların üzerine olsun.

İmâm Ahmed İbn Hanbel ise, vakfe vaktinin arafa gününün evvelinden başladığını kabul eder. Ahmed İbn Hanbel, delil olarak Şa' bî'nin Urve İbn Mudarris'den naklettiği hadîsi gösterir. Urve der ki : Ben Müzdelife'de Rasûlullah (s.a.) namaza çıktığında yanına geldim ve dedim ki : Ey Allah'ın Rasûlü, ben Tay dağından geldim. Bineğimi sakatladım, kendimi yordum. Allah'a andolsun ki, her dağın üzerinde vakfe yaptım. Benim için hacc var mıdır? Rasûlullah (s.a.) buyurdu ki; kim bizim bu namazımızda hazır bulunur ve bizi gönderinceye kadar bizimle beraber durursa ve bundan önce Arafât'da bir gece veya gündüz durmuş ise; onun haccı tamâm olmuştur. Artık o ihrâmdan çıkabilir. Bu hadîsi İmâm Ahmed ve Sünen erbâbı rivâyet etmişler, Tirmizî de sahîh saymıştır.

Arafât'a bu adın neden verildiği konusunda Abdürrezzâk... Ali İbn Ebû Tâlib'ten rivâyet eder ki; o şöyle demiştir : Allah (c.c.) Hz. Cebrâîl'i Hz. İbrâhîm'e gönderdi, Cebrâîl İbrâhîm ile birlikte hacc etti. Arefeye geldiğinde, o bildim mânâsına (عرفت) dedi. Zîra o, önceden bir kerre daha hacc etmişti. İşte bunun için buraya bildi anlamına (Arefe) adı verilmiştir. Abdullah İbn Mübârek, Atâ'dan nakleder ki; o şöyle demiştir : Buraya «Arefe» adının verilmesi şundandır : Hz. Cebrâîl haccın erkânını Hz. İbrâhîm de bildim, bildim anlamına (عرفت) diyordu. Bunun için oraya «Arefe» adı verilmiştir. İbn Abbâs, İbn Ömer ve Ebu Miclez'den de aynı şekilde nakledilir. Allah en iyisini bilendir. Arafât'a, «Meş'ar-ı Halâl», «Meş'ar-ı Aksâ» ve Hilâl vezninde «İlâl» adı verilir. Arafatın orta yerindeki dağa da Rahmet dağı adı verilir.

İbn Ebu Hâtim der ki; bize Hammâd İbn Hasan... İbn Abbâs'tan nakletti ki; o şöyle demiş : Câhiliyet halkı Arafât'ta dururlardı. Güneş dağların tepesine ulaşınca —ki o, dağların başında bir sarık gibi olurdu— buradan ayrılırlardı. Rasûlullah (s.a.) Arafât'tan ayrılmayı güneşin batışına kadar te'hîr etti. Bu hadîsi İbn Merdûyeh Zem'a İbn Sâlih'in hadîsinden nakleder ve ilâve olarak şunları söyler : Sonra Müzdelife'de durdu. Sabah namazını Ğales'te kıldı. Her taraf ağarınca,

—fecrin son anı idi— Arafât'tan ayrıldı. Bu hadîsin isnâdı hasendir.

İbn Cüreyc der ki; Muhammed İbn Kays, Misver İbn Mahreme' den nakletti ki; o şöyle demiş : Rasûlullah (s.a.) Arafât'ta iken bize hutbe okudu. Allah'a hamd ve senâ etti, sonra dedi ki; İmdi —hutbe okuduğu zamanlar hep imdi diye başlardı— doğrusu bu gün en büyük hacc günüdür. İyi bilin ki; güneş dağların tepesinde, erkeklerin başındaki sarıklar gibi olunca şirk ehli putperestler güneş batmadan önce Arafât'tan ayrılırlardı. Biz ise güneş battıktan sonra ayrılıyoruz. Onlar Meş'ar-ı Harâm'dan güneş doğduktan sonra ayrılıyorlardı. Güneş dağların tepesinde erkeklerin sarıkları gibi olduğu zaman. Bizim kurbanımızın şirk ehlinin kurbanına aykırı olması için biz güneş doğmazdan önce ayrılıyoruz. İbn Merdûyeh de böylece rivâyet eder. Bu lâfız onundur. Hâkim Müstedrek'inde Abdurrahmân İbn Mübârek kanalıyla... İbn Cüreyc'den bu hadîsi rivâyet ettikten sonra; bu hadîs Buhârî ve Müslim'in şartlarına göre sahîhtir, ancak onlar tahrîç etmemişlerdir, der. Misver'in bizim zikrettiğimiz şekilde bu hadîsi Rasûlullah (s.a.) dan duyduğunun sübûtu sağlamdır. Yoksa bazı arkadaşlarımızın ve tarafdârlarının vehmettiği gibi Misver, duymadan söyleyen kişilerden değildir.

Vekî' Şu'be kanalıyla... Marûr İbn Süveyd'den nakleder ki; o şöyle demiştir : Ben Hz. Ömer (r.a.) i Arafât'tan ayrıldığı zaman gördüm. Bakıyordum; o sanki başının saçı dökülmüş, devesinin üzerinde hızlıca gidiyor ve biz Arafât'tan geri dönmenin hızlıca koşu olduğunu gördük, diyordu. Müslim'in Sâhîh'inde vârid olan uzun bir hadîste Câbir İbn Abdullah şöyle diyor : Güneş batıp, sarılık kaybolup güneşin kursu yok oluncaya kadar Rasûlullah Arafât'ta vakfe yapıyordu. Güneşin kursu kaybolunca Üsâme'yi terkisine aldı ve Rasûlullah (s.a.) Kusvâ'nın (devesi) yularını çekti. Devenin başı bineğinin üzengisine değeyazıyordu. Bir taraftan devesini sürüyor, diğer taraftan şöyle diyordu : Ey insanlar, sâkin olun, sâkin olun. Bir dağa gelince devesini yavaşlatıyordu. Nihâyet Müzdelife'ye geldi. Ve orada akşam namazıyla yatsı namazını bir ezân, iki kâmetle kıldı. Sonra Kusvâ'ya bindi ve Meş'ar-ı Harâm'a geldi. Orda Kıble'ye yöneldi. Allah'a duâ etti, tekbîr, tehlîl getirdi ve tevhîd okudu. Böylece tan kararıncaya kadar orda durup kaldı. Sonra güneş doğmazdan önce ayrıldı. Sahîh hadîste vârid olduğuna göre Üsâme İbn Zeyd'e Rasûlullah (s.a.) ın Arafât'tan ayrılırken nasıl yürüdüğü sorulduğunda, o şöyle dedi : O yaya yürürdü. Bir geçit bulunca, üzerinden atlardı. İbn Ebu Hâtim der ki; bana Şâfiî' nin kızının oğlu Ebu Muhammed yazdığı mektupta, babasından veya amcasından naklen der ki; Süfyân İbn Uyeyne; «Arafât'tan geri döndüğünüz zaman Meş'ar-ı Harâm'ın yanında Allah'ı zikredin» âyeti konusunda, bu zikrin iki namazı birlikte kılmak olduğunu söylemişti. Ebu İshâk el-Sebîi de Amr İbn Meymûn'dan naklen der ki; ben Ab-

dullah İbn Amr'a; Meş'ar-ı Harâm'ı sorduğumda sustu. Nihâyet bineklerimizin ayağı Müzdelife'ye bastığında, Meş'ar-ı Harâm'ı soran nerede? İşte Meş'ar-ı Harâm budur, dedi. Abdürezzâk da der ki; bize Ma' mer... İbn Ömer'in Meş'ar-ı Harâm Müzdelife'nin tamâmıdır, dediğini nakletti. Huşeym ise... Abdullah İbn Ömer'e bu âyet sorulunca; o, Arafât dağı ve çevresidir, dediğini nakletti. Abdürrezzâk der ki; bize Ma' mer... İbrâhîm'den nakletti ki; o şöyle demiş : Abdullah İbn Ömer halkın Kuzah'ta (Müzdelife'de imâmın yamında durduğu yer) kaynaştığını görünce, bunlar niçin kaynaşıyorlar, buranın heryanı Meş'ar-ı harâm'dır, dedi. İbn Abbâs, Saîd İbn Cübeyr, İkrime, Mücâhid, Süddî, Rebî' İbn Enes, Hasan, Katâde'nin de Meş'ar-ı Harâm'ın iki dağın arası olduğunu söyledikleri nakledilir.

İbn Cüreyc der ki; ben Atâ'ya Müzdelife neresidir? diye sordum. O, Arafât'ın iki geçidinden geçince burası Muhassîr'dir, bu iki geçit; Müzdelife'den Arafât'a giden geçit değildir, ikisinin dönüş yeridir, istersen bu ikisi arasında dur, dedi. Ben Kuzah'ın biraz ilerisinde durmak isterim, dedim. Halk geçit vermek için bize biraz daha yaklaş, dedi. Ben derim ki : Meşâir; (المشاعر) açık alâmetler demektir. Müzdelife'ye Meş'ar-ı Harâm adı verilmesi; onun Harem-i Şerîf'e dâhil olmasındandır. Ancak Kaffâl ve İbn Huzeyme'nin de arasında bulunduğu Şâfiî fakîhlerinden bazıları ile Selef-i sâlihînden bir tâifenin kanâatine göre; Müzdelife'de durmak haccın bir rüknüdür. O olmadan hacc sahîh olmaz. Çünkü Urve İbn Mudarris'in yukarda geçen hadîsinde bu husûs belirtilmiştir. Diğer taraftan; bazıları da Müzdelife'de durmanın vâcib olduğunu söylerler ki, Şâfiî'nin iki görüşünden birisi budur. Durulmadığı takdîrde kan akıtmak gerekir. Bazıları da Müzdelife'de durmanın müstehab olduğunu, bunu terketmekle herhangi bir şey gerekmediğini söylerler. Bu konuda ulemâ arasında üç ayrı görüş vardır. Bunlar başka bir kitabımızda açıklandı. Allah en iyisini bilendir.

Abdullah İbn Mübârek, Süfyân el-Sevrî kanalıyla Zeyd İbn Eslem'den nakleder ki; Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur : Arafât'ın hertarafı vakfe yeridir. Urene (Arafât'taki vakfe mahallerinden birinin adı) den atınızı koşturun. Cema' (Müzdelife) nin her tarafı Muhassir dışında vakfe mahallidir. Bu hadîs mürseldir. İmâm Ahmed İbn Hanbel... Cübeyr İbn Mut'im kanalıyla, Rasûlullah (s.a.) ın şöyle buyurduğunu nakleder : Arafât'ın her yeri vakfe mahallidir. Urene'den atınızı koşturun. Müzdelife'nin hepsi vakfe mahallidir. Muhassirden atınızı koşturun. Mekke'deki her dere kurban kesme yeridir. Teşrîk günlerinin hepsi kurban kesme vaktidir. Bu hadîs de munkatı'dır. Çünkü burada râvîler arasında zikri geçen, Süleymân İbn Mûsâ, Cübeyr İbn Mutim'i görmemiştir. Ancak bu hadîsi, Velîd İbn Müslim... Cübeyr İbn Mut'im'in oğlu tarîkiyle babasından nakleder. Kezâ Sü-

veyd, Nâfî İbn Cübeyr İbn Mut'im'den, o da babasından, o da Rasûlullah (s.a.) dan yukardaki hadîsi nakleder. Allah en iyisini bilendir.

«O, sizi hidâyete ulaştırdığı gibi siz de O'nu zikredin.» Allah Teâlâ, burada müslümanlara lutfettiği hidâyet, beyân ve irşâd nimetini hatırlatıyor. Allah dostu İbrâhîm peygamberin yaptığı gibi haccın erkânını gösteriyor. Bunun için de «Bundan evvel siz sapıklardan idiniz» buyuruyor. Denildi ki, bu hidâyetten evvel ,bu Kur'ân'dan evvel, bu Rasûl'den evvel sapıklardan idiniz, demektir. Hepsi de birbirine yakın anlamlardır ve birbirini gerektirir, her üç anlam da sahîhtir.

ثُمَّ أَفِيضُوا مِنْ حَيْثُ أَفَاضَ النَّاسُ وَاسْتَغْفِرُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿١٩٩﴾

199 — Sonra insanların döndüğü yerden siz de dönün. Ve Allah'tan mağfiret dileyin. Şüphesiz ki, Allah. Gafûr'dur, Rahîm'dir.

Buradaki «sonra» anlamına gelen (ثم) edâtı, haberin habere atfı ve ona dayandırılması içindir. Sanki Allah Teâlâ Arafât'ta vakfe yapan kişiye; Allah Teâlâ Meş'ar-ı Harâm'ın yanında kendisini zikretmek üzere Müzdelife'ye gitmesini emretmektedir. Bütün halkın Arafât'taki gibi vakfe yapmasını buyurmaktadır. Nitekim Kureyşlilerin dışında bütün halk Arafât'ta vakfe yapardı. Çünkü onlar haremden çıkmazlardı. Dağın alt kısmında Harem-i Şerîf'in bir kenarında durur ve biz Allah'ın beldesindeki Allah'ın halkıyız ve O'nun evinin bekçileriyiz, derlerdi.

Buhârî der ki, bize Ali İbn Abdullah... Hz. Âişe'nin şöyle dediğini rivâyet etti : Kureyşliler ve onların dinine bağlananlar Müzdelife'de vakfe yaparlar ve buna «Hums» adını verirlerdi. Diğer Araplar ise Arafât'ta vakfe yaparlardı. İslâm gelince Allah Teâlâ Nebîyy-i Zîşânına Arafât'a gelmesini, orda vakfe yapmasını sonra oradan dönmesini emretti. İşte Allah Teâlâ'nın «Sonra insanların döndüğü yerden siz de dönün» âyetinin mânâsı budur. İbn Abbâs, Mücâhid, Atâ, Katâde, Süddî ve diğerleri de böyle demişlerdir. İbn Cerîr de bu görüşü benimseyerek bu konuda icmâ' olduğunu bildirmiştir. Allah hepsine rahmet etsin.

Ahmed İbn Hanbel der ki; bana Süfyân... Muhammed İbn Cübeyr İbn Muti'm'den rivâyet etti ki; ona babası şöyle demiş : Arafât'ta devemi kaybettim, onu araştırıyordum. Baktım Rasûlullah (s.a.) vakfe yapıyor. Bu, «humûs»tur, burada yeri nedir? dedim. Bu hadîsi Buhârî ve Müslim sahîh'lerinde tahrîç ederler. Sonra Buhârî, Mûsâ, İbn

Ukbe kanalıyla... İbn Abbâs'tan nakleder ki; buradaki dönüşten maksad Müzdelife'den taş atmak üzere Minâ'ya dönüş olduğunu gerektiren bir söz söylemiştir. En iyisini Allah bilir. Bunu İbn Cerîr de Dahhâk İbn Müzâhim'den nakleder ve der ki; âyetteki «İnsanlardan» maksad, İbrâhîm (s.a.) dir. Dahhâk'tan bir başka rivâyette insanlardan maksad, imâmdır der. İbn Cerîr delillerin bütünü bunun aksini göstermeseydi, elbette ki en çok tercîh edilen görüş bu olurdu, der.

«Ve Allah'tan mağfiret dileyin. Şüphesiz ki Allah Ğafûr'dur, Rahîm'dir.» Allah Teâlâ çoğunlukla ibâdetlerin yerine getirilmesinden sonra, Allah'ı zikretmeyi emreder. Bu sebeple Müslim'in Sahîh'inde Rasûlulah (s.a.) ın namazı bitirince üç kerre istiğfâr ettiği belirtilir. Buhârî ve Müslim'in Sahîh'inde sâbit olduğuna göre, Rasûlullah (s.a.) otuzüç kerre sübhânallah, otuzüç kerre Elhamdülillah, otuzüç kerre Allahü Ekber demeyi iyi sayardı. İbn Cerîr burada İbn Abbâs'ın Hz. Peygamberin ümmetine Arafe akşamı mağfiret dilemesi konusunda bir hadîs rivayet eder ki; biz bunu «Arafe Gününün Fazîleti» bölümünde derledik. İbn Merdûyeh burada Buhârî'nin Şeddâd İbn Evs'den naklettiği bir hadîsi îrâd eder ve der ki; Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurdu :

سَيِّدُ الْاِسْتِغْفَارِ اَنْ تَقُوْلَ اَللّٰهُمَّ اَنْتَ رَبِّيْ لَا اِلٰهَ اِلَّا اَنْتَ خَلَقْتَنِيْ وَاَنَا عَبْدُكَ وَاَنَا عَلٰى عَهْدِكَ وَوَعْدِكَ مَا اسْتَطَعْتُ
اَعُوْذُ بِكَ مِنْ شَرِّ مَا صَنَعْتُ اَبُوْءُ لَكَ بِنِعْمَتِكَ عَلَيَّ وَاَبُوْءُ بِذَنْبِيْ فَاغْفِرْ لِيْ فَاِنَّهُ لَا يَغْفِرُ الذُّنُوْبَ اِلَّا اَنْتَ

«Mağfiret dilemenin en büyüğü şöyle demendir : Allah'ım Sen benim Rabbımsın. Senden başka İlâh yoktur. Beni Sen yarattın. Bense Senin kulunum. Gücüm yettiğince Senin ahdin ve va'din üzereyim. Yaptığım şeylerin kötülerinden sana sığınırım. Senin bana verdiğin nimetinle Sana yönelirim. Günâhlarımdan vazgeçerim. Beni bağışla. Çünkü günâhları Senden başkası bağışlayamaz. Kim bu duâyı bir gece söyler ve o gece ölürse cennete girer. Kim de onu gündüzün söyler ve o gün ölürse cennete girer.»

Buhârî ile Müslim'in Sahîh'inde Abdullah İbn Amr'dan nakledilir ki; Hz. Ebubekir (r.a.) şöyle demiş :

Ey Allah'ın Rasûlü, bana namazda yapacağım bir duâ öğret. Rasûlullah (s.a.) buyurmuş ki :

« قُلِ : اللّٰهُمَّ ! إِنِّي ظَلَمْتُ نَفْسِي ظُلْمًا كَبِيرًا وَلَا يَغْفِرُ الذُّنُوبَ إِلَّا أَنْتَ . فَاغْفِرْ لِي مَغْفِرَةً
مِنْ عِنْدِكَ - وَارْحَمْنِي، إِنَّكَ أَنْتَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ » .

«Allah'ım ben kendime çok büyük bir zulmettim. Senden başkası günâhları affedemez. Kendi katından bir mağfiretle beni bağışla ve bana acı. Muhakkak ki Sensin Sen Ğafûr, Rahîm.» İstiğfâr konusunda pek çok hadîs-i şerîf vardır.

فَإِذَا قَضَيْتُم مَّنَاسِكَكُمْ فَاذْكُرُوا اللَّهَ كَذِكْرِكُمْ آبَاءَكُمْ أَوْ أَشَدَّ ذِكْرًا ۗ فَمِنَ النَّاسِ مَن يَقُولُ رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا وَمَا لَهُ فِي الْآخِرَةِ مِنْ خَلَاقٍ ﴿٢٠٠﴾ وَمِنْهُم مَّن يَقُولُ رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِي الْآخِرَةِ حَسَنَةً وَقِنَا عَذَابَ النَّارِ ﴿٢٠١﴾ أُولَٰئِكَ لَهُمْ نَصِيبٌ مِّمَّا كَسَبُوا ۚ وَاللَّهُ سَرِيعُ الْحِسَابِ ﴿٢٠٢﴾

200 — Hacc ibâdetinizi bitirince, atalarınızı andığınız gibi, hatta daha kuvvetli bir anışla Allah'ı zikredin. İnsanlardan öylesi vardır ki, Ey Rabbımız, bize dünyada ver, der. Onun âhirette nasîbi yoktur.

201 — Kimi de Ey Rabbımız, bize dünyada iyilik ver, âhirette de iyilik ver ve bizi ateş azâbından koru ,der.

202 — İşte onların kazandıklarından nasîbleri vardır. Ve Allah hesâbı çok çabuk görendir.

Hacc İbâdeti

Allah Teâlâ haccı bitirince, zikri emrediyor. Âyet-i kerîme'de geçen «Atalarınızı andığınız gibi» kavli konusunda ihtilâf vardır. İbn Cüreyc, Atâ'dan nakleder ki o, bu ifâde çocuğun anacığım demesi gibidir. Yani çocuk anasının ve babasının adını söylemek için nasıl tekrârlarsa sizde öylece haccı bitirdikten sonra Allah'ın adını tekrârlayın demektir. Dahhâk ve Rebî' İbn Enes de böyle demiştir. İbn Cerîr, Avfî kanalıyla İbn Abbâs'tan böyle dediğini rivâyet eder. Said İbn Cübeyr de İbn Abbâs'tan nakleder ki; câhiliyet halkı hacc mevsiminde durur ve içlerinden biri, babam şöyle yemek yedirirdi diyerek yaptıklarını tek tek sıralardı. Onlar atalarının yaptığından başka bir şeyi anmazlardı. Bunun üzerine Allah Teâlâ Hz. Muhammed (s.a.) e «Atalarınızı andığınız gibi hattâ daha kuvvetli bir anışla Allah'ı zikredin» buyurdu. İbn Ebu Hâtim der ki; Enes İbn Mâlik, Ebu Vâil, Atâ İbn Ebu Rebâh —ona atfedilen iki sözden birinde— Said İbn Cübeyr, İkrime

—ona atfedilen iki rivâyetten birinde— Mücâhid, Süddî, Atâ el-Horasânî, Rebî' İbn Enes, Hasan, Katâde, Muhammed İbn Kâ'b ve Mukâtil İbn Hayyân'dan böyle dediklerini rivâyet eder. İbn Cerîr de bir topluluktan aynı şekilde nakleder. Allah en iyisini bilendir.

Bu âyetin asıl maksadı; Allah Azze ve Celle'yi fazlaca zikretmeyi teşvîktir. Bunun için (او اشد ذكرا) ifâdesi gramer bakımından temyîz ve dolayısıyla mansûb olmuştur. Bu takdîrde mânâ şöyledir: «Atalarınızı andığınız gibi hattâ daha kuvvetli bir anışla Allah'ı zikredin.» Buradaki (او) edâtı haberdeki benzerliği gerçekleştirmek içindir. Tıpkı Allah Teâlâ'nın şu kavl-i şerîflerinde olduğu gibi : «Sonra kalbiniz yine katılaştı. Taş gibi, hattâ daha da katı oldu.» (Bakara, 74), «Allah'tan korkar gibi, hattâ daha çok korkarlar.» (Nisâ, 77), «Onu yüzbin hattâ daha çok kişiye peygamber olarak gönderdik.» (Sâffât, 47). «Araları iki yay aralığı kadar, hattâ daha yakın oldu.» (Necm, 9) Bu ifâdelerde kesinlikle şüpheye yer yoktur. Sadece haberin böyle veya daha fazla olduğunu belirtmek için; (او) veya edâtı gelmektedir. Daha sonra Allah Teâlâ fazlasıyla zikretme emrini müteâkib duâya yöneltiyor. Çünkü duânın kabul edileceği umulur. Allah'tan dünya işlerinde istemeyenler kınanıyor. Çünkü onlar âhiretlerinden yüz çevirmektedirler. «İnsanlardan öylesi vardır ki; ey Rabbımız bize dünyada ver, der. Onun âhiretten nasîbi yoktur.» Bu kınama aynı zamanda bu tip kimselere benzemekten de kaçındırmak içindir. Said İbn Cübeyr, İbn Abbâs'tan naklen der ki: Araplardan bir topluluk vakfe yerine geliyor ve diyorlardı ki; Allah'ım bu yılı yağmur, verimlilik ve güzel otlak yılı kıl. Âhiretten hiç bir şeyi zikretmiyorlardı. İşte bunlar hakkında Allah Teâlâ «İnsanlardan öylesi vardır ki; Rabbımız bize dünyada ver, der. Onun âhiretten nasîbi yoktur.» Onlardan sonra başkaları da gelip diyorlardı ki «Rabbımız, bize dünyada iyi hal ver. Âhirette de iyi hal ver. Ve bizi ateş azâbından koru». Allah Teâlâ kullar hakkındaki hükmünü «İşte onların kazandıklarından nasîbi vardır. Ve Allah hesabı çabuk görendir.» buyurarak bildiriyor. Ve hem dünya, hem de âhiret için isteyenleri medhediyor. «Ey Rabbımız bize dünyada iyi hal ver. Âhirette de iyi hal ver. Ve bizi ateş azâbından koru» duâsında dünyadaki bütün iyilikler birleştiriliyor ve bütün kötülükler de reddediliyor. Çünkü dünyadaki her türlü dünyevî istekleri içinde. Âfiyet, bol ev, güzel kadın, geniş rızık, faydalı ilim, sâlih amel, rahat binek, güzel övgü ve daha benzeri, müfessirlerin ibârelerinde görülen her şey yer almaktadır. Bunların hiçbirisi arasında çelişki yoktur. Çünkü hepsi dünyadaki iyilikler arasında münderiçtir. Âhiretteki iyiliklere gelince; bunun en üst derecesi cennete girmektir. Buna bağlı olarak, Arasât'taki büyük dehşetten kurtulmak, hesâbı kolay vermek ve daha buna benzer âhiretteki iyi durumlar yer alır.

Ateşten kurtulmak, dünyada onun için gerekli fiilleri yapmayı icâbettirir. Harâmlardan kaçınmak; günâhlardan uzak durmak, şüpheli şeyleri terketmektir. Kâsım İbn Abdurrahmân der ki; kime şükreden bir kalb, zikreden bir dil, sabreden bir beden verilmişse ona dünyada da âhirette de iyilik verilmiştir ve cehennem azâbından korunmuştur. Bunun için Sünnet-i Seniye'de bu duâya teşvîk vârid olmuştur. Buhârî der ki; bize Ebu Ma'mer... Enes İbn Mâlik'ten nakletti ki Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuş : Allah'ım, Rabbımız bize dünyada iyi hal ver, Âhirette de iyi hal ver. Ve bizi ateş azâbından koru. İbn Ebu Hâtim de der ki; bana babam, Abdüsselâm İbn Şeddâd'tan nakletti ki; o şöyle demiştir : Ben Enes İbn Mâlik'in yanında bulunuyordum. Sâbit ona dedi ki; kardeşlerim, kendilerine duâ etmeni istiyorlar. Enes dedi ki : Allah'ım, bize dünyada ve âhirette iyi hal ver. Ve bizi ateş azâbından koru. Bir süre konuştular ve kalkmak istediklerinde Sâbit; ey Ebu Hamza kardeşlerim kalkmak istiyorlar onlara duâ et, dedi. O size işleri zorlaştırmamı mı istiyorsunuz? Eğer Allah size dünyada iyi hal ve âhirette de iyi hal verirse, ateş azâbından da korursa, bütünüyle hayrı vermiş olur.

Ahmed İbn Hanbel der ki; bize Muhammed İbn Ebu Adiyy... Enes'ten nakleder ki; Rasûlullah (s.a.) müslümanlardan civciv gibi zayıf düşmüş bir hastayı ziyârete gitmişti. Rasûlullah (s.a.) hastaya; Allah'tan istediğin bir şey var mıydı? demiş. O da evet, ben âhirette bana vereceğin mükâfâtı bu dünyada çabucak ver dedim, karşılığını vermiş. Bunun üzerine Rasûlullah (s.a.) Sübhânallah buna gücün yetmez. Veya buna tâkat yetiremezsin. Şöyle deseydin ya : Rabbımız bize dünyada iyilik ver, âhirette iyilik ver. Ve ateş azâbından koru. Enes der ki; adam Allah'a duâ etti ve Allah da onun derdine şifâ verdi Bu hadîsin tahrîcinde Müslim münferid kalmış ve İbn Ebu Adiyy kanalıyla Enes İbn Mâlik'ten rivâyet etmiştir.

İmâm Şâfiî der ki; bize Saîd İbn Sâlim... Abdullah İbn Sâib'den nakletti ki; o, Rasûlullah'ın Rükn el-Yemânî ile Rükn el-Esved arasında şöyle dediğini duymuş : «Rabbımız bize dünyada iyi hal ver, âhirette iyi hal ver ve bizi ateş azâbından koru.» Bu hadîsi İbn Cüreyc, Sevrî'den bu şekilde nakleder. İbn Mace de Ebu Hüreyre'den aynı şekilde rivâyet eder ki; bunun senedinde zayıflık vardır. Allah en iyisini bilendir.

İbn Merdûyeh der ki, bize Abdülbâki... İbn Abbâs'tan nakletti ki; Rasûllulah (s.a.) şöyle buyurmuş : Ben Rükn'ün yanına geldiğim her seferinde orada «âmîn» diyen bir melek gördüm. Siz de oradan geçerseniz, Rabbımız dünyada iyi hal ver, âhirette iyi hal ver ve bizi ateş azâbından koru, deyin. Hâkim de Müstedrek'inde der ki; bize Ebu Zekeriyyâ... Saîd İbn Cübeyr'den nakleder ki; o şöyle demiş : Adamın

biri, İbn Abbâs'a gelerek şöyle dedi : Beni beraberlerinde hacca götürmeleri için bir topluluğa ücret verdim. Bu kâfi midir? dedi. İbn Abbâs dedi ki sen; Allah Teâlâ'nın «İşte onların kazandıklarından nasîbleri vardır ve Allah hesâbı çabuk görendir.» buyurduğu kimselerdensin. Sonra Hâkim der ki; bu hadîs Buhârî ve Müslim'in şartına göre sahîhtir, ancak onlar, bunu tahrîç etmemişlerdir.

وَاذْكُرُوا اللَّهَ فِي أَيَّامٍ مَعْدُودَاتٍ فَمَنْ تَعَجَّلَ فِي يَوْمَيْنِ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ وَمَنْ تَأَخَّرَ فَلَا
إِثْمَ عَلَيْهِ لِمَنِ اتَّقَىٰ وَاتَّقُوا اللَّهَ وَاعْلَمُوا أَنَّكُمْ إِلَيْهِ تُحْشَرُونَ ﴿٢٠٣﴾

203 — Sayılı günlerde Allah'ı zikredin. Kim iki günde acele ederse, ona günâh yoktur. Kim de geri kalırsa, ona günâh yoktur. Bu; takvâ sahibi olanlar içindir. Allah'tan korkun ve bilin ki, şüphesiz siz, O'nun huzûrunda toplanacaksınız.

Allah'ı Zikir

İbn Abbâs der ki; «Sayılı günler», teşrîk günleridir. «Belirli günler» ise Zülhicce'nin on günüdür. İkrime der ki; «Sayılı günlerde Allah'ı zikredin.» âyetinden maksad; farz namazlardan sonra teşrîk günlerinde Allahü Ekber, Allahü Ekber, diyerek tesbîh getirin, demektir. İmâm Ahmed der ki; bize Vekî'... Ali'den nakletti ki; o ben Ukbe İbn Âmir'in şöyle dediğini duydum, demiştir : Rasûlullah (s.a.) ey müslüman ahâlî; Arefe günü, kurban bayramı günü, teşrîk günleri bizim bayramımızdır, buyurdu. Bu günler yeme ve içme günleridir. İmâm Ahmed ayrıca der ki; Hüşeym bize Nübeyşe el Hüzelî'den nakletti ki; Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuş : Teşrîk günleri, yeme içme ve Allah'ı zikir günleridir. Bu hadîsi Müslim de rivâyet eder. Cübeyr İbn Mut'im'in, Arefe bütünüyle vakfe, teşrîk günleri de bütünüyle kurban kesmedir meâlindeki hadîsi yukarda geçmişti. Ve yine Abdurrahmân İbn Ya'mer'in, Minâ günleri üç gündür. Kim çabuk davranır da iki günde bitirirse ona bir vebâl yoktur. Kim de gecikirse ona bir günâh yoktur, hadîsi yukarda geçmişti.

İbn Cerîr der ki; bize İbrâhîm... Ebu Hüreyre'den nakletti ki; Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuş : Teşrîk günleri; yeme ve zikir günleridir. Hallâd İbn Eslem... Ebu Hüreyre'den nakletti ki; Rasûlullah (s.a.) Abdullah İbn Huzeyfe'yi Minâ'ya göndererek; bu gün oruç tutmayın. Çünkü yeme, içme ve Allah azze ve Celle'yi zikretme günüdür, diye gezdirdi. Ya'kub da der ki; bize Hüşeym... Zührî'den nakletti ki;

Rasûlullah Abdullah İbn Huzeyfe'yi göndermiş ve teşrîk gününde; bu günler, yeme, içme ve Allah'ı zikir günleridir. Sadece kurbandan dolayı üzerinde oruç borcu olanlar müstesnâdır, diye ilân ettirmişti. Bu fazlalık, hasen olmakla beraber mürseldir. Hüşeym... Amr İbn Dinâr'dan nakleder ki; Rasûlullah (s.a.) Bişr İbn Suhaym'ı teşrîk günlerinde göndererek şöyle ilân ettirmiştir : Bu günler yeme, içme ve Allah'ı zikir günleridir.

Hüşeym... Hz. Âişe'den nakleder ki; o şöyle demiştir : Rasûlullah (s.a.) teşrîk günleri oruç tutmaktan nehyetmiş ve bu günler yeme, içme ve Allah'ı zikir günleridir, buyurmuştur. Muhammed İbn İshâk... Mes'ûd İbn Hakem'den o da annesinden nakletti ki; annesi şöyle demiştir : Sanki ben Hz. Ali'yi Rasûlullah (s.a.) ın beyaz katırı üzerinde görüyordum.Nihâyet geldi ve Ansârın mahallesinde durdu. «Ey insanlar, bu günler oruç günleri değildir. Aksine yeme, içme ve zikir günleridir» diyordu. Miksem, İbn Abbâs'tan nakleder ki; «Sayılı günler» teşrîk günleridir. Bunlar kurban bayramı günüyle ondan sonraki üç gün olmak üzere dört gündür. Abdullah İbn Ömer, Abdullah İbn Zübeyr, Ebu Mûsâ, Atâ, Mücâhid, İkrime, Saîd İbn Cübeyr, Ebu Mâlik, İbrâhîm el-Nehaî, Hasan, Katâde, Süddî, Zührî, Rebî' İbn Enes, Dahhâk, Mukâtil İbn Hayyan, Ata el-Horasânî, Mâlik İbn Enes ve diğerlerinden de böyle dedikleri rivâyet edilmiştir.

Ali İbn Ebu Tâlib der ki; teşrîk günleri; kurban günü ve ondan sonraki iki gün olmak üzere üç gündür. O günlerden istediğinde kurbanını kes. Ancak afdal olan, ilk gün kesmektir. Meşhûr görüş birinci görüştür. Âyet-i kerîme'nin zâhiri de buna delâlet etmektedir. Nitekim Allah Teâlâ : «Kim iki günde acele ederse ona günâh yoktur. Kim de geri kalırsa ona da günâh yoktur.» buyuruyor. Bu da kurbandan sonra üç güne delâlet etmektedir.

«Sayılı günlerde Allah'ı zikredin» kavlinin içerisine, kurbanların üzerinde Allah'ı zikretmek de girer. Bu günler yukarda sayılmıştır. Şâfiî merhûmun mezhebinde tercîh edilen görüş; kurban vaktinin kurban bayramının ilk gününden teşrîk günlerinin sonuna kadar olmasıdır. Kezâ namazlardan sonraki belirli zikirler ile diğer zamanlarda yapılan genel anlamdaki zikirler bu zikr ifâdesinin içerisinde yer alır. Bu belirli günlerin vakti konusunda bilginler arasında ihtilâf vardır. En meşhûr kavle göre bu, Arefe gününün sabah namazından teşrîk günlerinden dördüncü günün ikindi namazına kadar olan zamandır. Bu ilk umûmî ilândır. Bu konuda Dârekutnî bir hadîs rivâyet ederse de merfû olduğu sahîh değildir. Allah en iyisini bilir. Hadîste sâbit olduğuna göre; Hattâb oğlu Ömer (r.a.) kendi yakasında tekbîr getirirdi. Çarşı halkı da onun tekbîrine uyarak tekbîr getirirlerdi. Böylece Minâ, tekbîrlerle çınlardı. Buradaki zikir ifâdesi aynı zamanda teşrîk

günlerinden her gün ve cemre'de taş atarken yapılan zikir ve tekbîri de ihtîva eder. Nitekim Ebu Dâvûd ve diğerlerinin naklettikleri hadiste buyurulur ki: «Beytullah'ı tavâf, Safa ve Merve arasında sa'y taş atmak, Allah Azze ve Celle'nin zikrini yerine getirmek için konulmuştur.» Allah Teâlâ insanların hacc mevsiminde Meş'ar-ı Harâm'da ve vakfe yerlerinde toplandıktan sonra, dünyanın diğer iklîm ve bölgelerine gitmelerini bildiren ilk ve ikinci umûmî ilândan sonra buyuruyor ki: «Allah'tan korkun ve bilin ki şüphesiz siz onun huzûrunda toplanacaksınız.» Nitekim bir başka âyet-i kerîme'de de şöyle buyurur: «De ki, sizi yerde yaratıp yayan O'dur. Ve O'nun huzûrunda toplanacaksınız.» (Mülk, 24)

وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يُعْجِبُكَ قَوْلُهُ فِي الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَيُشْهِدُ اللّٰهَ عَلٰى مَا فِي قَلْبِهِ وَهُوَ أَلَدُّ
الْخِصَامِ ﴿٢٠٤﴾ وَإِذَا تَوَلّٰى سَعٰى فِي الْأَرْضِ لِيُفْسِدَ فِيهَا وَيُهْلِكَ الْحَرْثَ وَالنَّسْلَ
وَاللّٰهُ لَا يُحِبُّ الْفَسَادَ ﴿٢٠٥﴾ وَإِذَا قِيلَ لَهُ اتَّقِ اللّٰهَ أَخَذَتْهُ الْعِزَّةُ بِالْإِثْمِ فَحَسْبُهُ
جَهَنَّمُ وَلَبِئْسَ الْمِهَادُ ﴿٢٠٦﴾ وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَشْرِي نَفْسَهُ ابْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللّٰهِ وَاللّٰهُ
رَءُوفٌ بِالْعِبَادِ ﴿٢٠٧﴾

204 — İnsanlardan öylesi vardır ki, dünya hayatına dâir sözü senin hoşuna gider. Ve kalbinde olana Allah'ı şâhid tutar. Halbuki o, düşmanların en yamanıdır.

205 — Ve o, yanından ayrılınca yeryüzünde fesâd çıkarmaya, harsı ve nesli kökünden kurutmaya çalışır. Allah fesâdı sevmez.

206 — Ona «Allah'tan kork» denilince, gurûru kendisini günâha sürükler. İşte ona cehennem yeter. O; ne kötü bir yataktır.

207 — İnsanlardan öylesi vardır ki; kendisini Allah'ın rızâsına satar. Ve Allah, kullarına çok merhametlidir.

İnsan Tipleri

Süddî der ki; bu âyet, Ahmed İbn Şüreyk el-Sakîfî hakkında nâzil oldu. O Rasûlullah'a gelerek, içinden inanmadığı halde müslüman olduğunu izhâr etmişti. İbn Abbâs'tan nakledilir ki; bu âyet Recî' va-

kasında öldürülmüş olan Hubeyb ve arkadaşları hakkında söz söyleyip onları kınayan münâfıklardan bir topluluk hakkında nâzil olmuştur. Allah münâfıkları zemmetmiş Hubeyb ve arkadaşlarını medhetmiştir. «İnsanlardan öylesi de vardır ki, kendisini Allah'ın rızâsına satar.» Denildi ki, bu âyet bütünüyle mü'minler ve münâfıkları içine alacak umûmiyettedir. Katâde, Mücâhid, Rebî' İbn Enes ve bir başka kişi de böyle demişlerdir. Sahîh olan da budur.

İbn Cerîr der ki; bana Yûnus... Muhammed İbn Kâ'b'dan —ki bu eski kitapları okuyanlar arasındaydı— şöyle dediğini rivâyet etti : Ben bu ümmetten bazı insanların niteliklerini Allah tarafından indirilmiş olan diğer kitaplarda görüyorum. Bu topluluk dinlerini dünyalarına değişiyorlar. Dilleri baldan tatlıdır. Kalbleri ise biberden daha acıdır. İnsanlara karşı koyun postu giyinirler, kalpleri ise kurt kalbidir. Allah Teâlâ onlar için buyurur ki : «Bana karşı cesûr davranıyorsunuz. Bana karşı gururlanıyorsunuz. Onlara öyle bir fitne göndereceğim ki içlerinden ilim sahibi olanlar bile buna hayrette kalacaklardır.» diye ahdettim. Kurazî der ki; ben bunu Kur'an'da araştırdım ve bunların münâfıklar olduğunu gördüm. Nitekim Allah Teâlâ Kur'an-ı Kerîm'inde : «İnsanlardan öylesi de vardır ki, dünya hayatına dâir sözü senin hoşuna gider...» buyuruyor.

Bana Muhammed İbn Ebu Ma'şer... Necîh'ten nakletti ki o şöyle demiş : Saîd el-Makberî'nin Muhammed İbn Kâ'b el-Kurazî ile müzâkere ederken şöyle dediğini duydum : Bazı mukaddes kitaplarda, dilleri baldan daha tatlı, kalbleri biberden daha acı kullar bulunduğu yazılıdır. Onlar yumuşaklıkta, halka koyun postu giyinmiş gibi görünürler. Dinlerini dünyalarına satarlar. Allah Teâlâ onlara : «Bana karşı cüretkâr davranıyorsunuz. Bana karşı gurûrlanıyorsunuz. İzzetim hakkı için, onların üzerine öyle bir fitne gönderirim ki aralarındaki ilim sahipleri bile hayrette kalırlar.» Muhammed İbn Kâ'b, bu Allah'ın kitabında da var deyince; Saîd Alalh'ın kitabının neresinde var? dedi. O da bu âyet-i kerîme'yi okudu. Saîd, bu âyetin kimler hakkında nâzil olduğunu biliyor musun? dedi. Muhammed İbn Kâ'b bu âyet bir kişi hakkında nâzil olmuştu. Ama bilâhere umûmileşti dedi. Kâ'b el-Kurazî' nin naklettiği bu rivâyet sahîhtir, hasendir.

«Ve kalbinde olana Allah'ı şâhid tutar.» İbn Muhaysın bu âyeti kalbinde olana Allah şâhid olur, anlamında (ويشهدالله على ما فى قلبه) şeklinde okumuştur. Bu takdîrde mânâ şöyle olur : O her ne kadar hîle yapsa da Allah onun kalbindeki kötülükleri bilir. Tıpkı Allah Teâlâ'nın şu kavl-i celîli gibi : «Münâfıklar sana gelince; senin şüphesiz Allah'ın peygamberi olduğuna şehâdet ederiz, derler. Allah senin kendisinin peygamberi olduğunu, bununla beraber münâfıkların yalancı olduklarını bilir.» (Münâfikûn, 1) Cumhûr'un kırâeti ise «Kalbinde olana Al-

lah'ı şâhid tutar» anlamına (ويشهد الله على ما فى قلبه) şeklindedir. Bu takdîrde mânâ şöyle olur : Halka İslâm'ı, müslümanlığını izhâr eder ve Allah'ı kalbindeki küfür ve nifâka şâhid gösterir. Nitekim Allah Teâlâ : «İnsanlardan korkmaya çalışırlar da Allah'tan korkmaya çalışmazlar» buyurmaktadır. Bu mânâyı İbn İshâk... İbn Abbâs'tan rivâyet eder.

Denildi ki; bu âyetin mânâsı şöyledir : Münâfık, insanlara müslümanlık izhâr eder ve yemîn eder. Allah da onların yemînine şehâdet eder. Onlar, kalplerindekinin dillerindekine uygun olduğu konusunda Allah'ı şâhid tutarlar. Bunu, Abdurrâhman İbn Zeyd İbn Eslem söyler, İbn Cerîr Taberî tercîh eder. Taberî onu İbn Abbâs'a izâfe eder. Mücâhid'den de bu mânâya dâir bir rivâyet nakleder. Allah en iyisini bilendir.

«Halbuki o düşmanların en yamanıdır.» âyet-i kerîme'de geçen (ألدّ) kelimesi lügatta en kötü mânâsına gelir. Nitekim Allah Teâlâ «Onunla kötü bir kavmi uyarasın diye» buyurmaktadır. Münâfık da düşmanlık halinde aynen böyledir. Yalan söyler, haktan ayrılır ve hak üzre yürümez. İftirâ eder ve fisk u fücûra dalar. Nitekim sahîh hadîste sâbittir ki; Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur : Münâfığın alâmeti üçtür. Konuşunca yalan söyler, sözleşince sözünü çiğner, düşmanlık edince aşırı gider. Buhârî der ki; bize Kabîse... Ebu Müleyke kanalıyla Hz. Âişe'den nakleder ki; o şöyle demiştir : Kişiler içinde Allah'ın en çok buğz ettiği kimse; düşmanlıkta aşırı giden kimsedir. Buhârî der ki; Abdullah İbn Yezîd... Hz. Âişe'den Rasûlullah (s.a.) ın şöyle buyurduğunu nakletti : Kişiler içinde Allah'ın en çok buğz ettiği; düşmanlıkta aşırı gidendir. Bu hadîsi Abdürrezzâk Ma'mer kanalıyla İbn Cüreyc'den o da Ebu Müleyke kanalıyla Hz. Âişe'den rivâyet etmiştir.

«Ve o, yanından ayrılınca yeryüzünde fesâd çıkarmaya, harsı ve nesli kökünden kurutmaya çalışır. Allah fesâdı sevmez.» Münâfıkın sözü eğri büğrüdür, fiilleri çirkindir. İşte onun sözü ve işte fiili. Sözü yalan, inancı bozuk, fiilleri çirkindir.

Bu âyette geçen (سعى) kelimesi kasdetmek anlamındadır. Nitekim Allah Teâlâ Firavun'dan bahsederken bu kelimeyi aynı anlamda şöyle kullanır : «Geri dönüp yürüdü. Adamlarını toplayıp seslendi. Sizin en yüce Rabbınız benim, dedi. Allah bunun üzerine onu dünya ve âhiret azâbına uğrattı. Doğrusu bunda Allah'tan korkan kimseler için ibret vardır.» (Nâziât, 22 - 26) Yine Allah Teâlâ bir başka âyet-i kerîme' de şöyle buyurur : «Ey îmân edenler, cum'a günü namaz için ezân okunduğu zaman Allah'ın zikrine koşun ve alışverişi bırakın. Bilseniz bu sizin için daha hayırlıdır.» (Cum'a, 9) Burada ki (فاسعوا) kelimesi kasdedin ve cum'a namazına niyet ederek gelin mânâsınadır. Zîra sünnet-i

nebeviyye'de vârid olan «Namaza geldiğinizde koşarak gelmeyin. Üzerinizde sükûnet ve vakâr olarak namaza gelin» buyurulduğundan koşmak yasaktır. İşte şu münâfığın; yeryüzünü fesâda vermek, harsı (ekinlerin ve meyvelerin gelişme yeri) ve nesli (insanların varlığını devâm ettirdikleri canlı üreme mekanizması) mahvetmekten başka bir maksadı yoktur.

Mücâhid der ki; yeryüzünde münâfıklar fesâd maksadıyla koştuklarından Allah yağmuru men'eder böylece ekinler ve nesiller helâk olur. «Ve Allah fesâdı sevmez.» Özellikleri fesâd olan ve kendisinden bu gibi fiiller sudûr eden kişileri de sevmez.

«Ona Allah'tan kork, denilince gurûru kendisini günâha sürükler.» Bu fâsık kimseye fiillerinden ve sözlerinden dolayı öğüt verilip, «Allah' tan kork, söz ve fiillerinden vazgeç ve hakka koş» dendiği zaman o bundan rahatsız olur. Bir nevi hamiyete kapılır. Günâhla gazaplanır. Öyle ki günâh onu çepeçevre kuşatmıştır. Allah Teâlâ'nın bu kavli şu âyet-i celîle'ye benzemektedir : «Onlara âyetlerimiz apaçık olarak okunduğu zaman, küfredenlerin yüzlerinden küfürlerini anlarsın. Nerdeyse kendilerine âyetlerimizi okuyanlara saldıracaklar. De ki size bundan daha fenâsını haber vereyim mi? Allah'ın kâfirlere va'd ettiği ateş. Ne kötü bir dönüş.» (Hacc, 72) Bunun için de Allah Teâlâ bu âyet-i kerîme'de «İşte ona cehennem yeter. O ne kötü bir yataktır.» buyuruyor. Yani cezâ olarak cehennem onun için kâfidir.

«İnsanlardan öylesi de vardır ki kendisini Allah'ın rızâsına satar.» Allah Teâlâ; münâfıkları kötü nitelikleriyle anlattıktan sonra, mü'minleri iyi nitelikleriyle zikretmeye başlıyor. İbn Abbâs, Enes İbn Mâlik, Saîd İbn Müseyyeb, Ebu Osman el-Nehdî, İkrime ve bir topluluk bu âyetin Süheyb İbn Sînân el-Rûmî hakkında nâzil olduğunu söylerler. Şöyle ki Hz. Süheyb Mekke'de müslüman olup hicret etmek istediğinde, kâfirler onun malıyla birlikte hicret etmesine engel oldular. Ve isterse malından vazgeçip hicret edebileceğini söylediler. O da böyle yaptı ve Kureyşlilerden kurtuldu. Malını onlara bıraktı. İşte Allah Teâlâ onun hakkında bu âyeti inzâl buyurdu. Ömer İbn el-Hattâb ve bir topluluk onu Harre taraflarında karşılayarak kârlı alış veriş, dediler; O, sizin ki de kârlı, dedi. Allah ticaretinizi eksik etmesin, nedir bu kârlı olan kazanç? dedi. Onlar da bu âyetin kendisi hakkında nâzil olduğunu haber verdiler. Rivâyet edildiğine göre; Rasûlullah (s.a.) Hz. Süheyb'e «kârlı alış-veriş Süheyb, kârlı alış-veriş Süheyb» demiştir.

İbn Merdûyeh der ki; bize Muhammed İbn İbrâhîm... Süheyb İbn Sînân el-Rûmî'den nakletti ki; o şöyle demiş : Ben Mekke'den Rasûlullah (s.a.) a hicret etmek istediğimde, Kureyşliler bana dediler ki : Ey Süheyb bize geldiğinde hiç malın yoktu. Bizden ayrılınca malınla birlikte mi gideceksin? Allah'a andolsun ki bu kesinlikle olmaz. Ben on-

lara dedim ki : İsterseniz; ben size malımı bırakayım, siz de beni serbest bırakın? Onlar, peki dediler. Ben kendilerine malımı bıraktım. Onlar da beni serbest bıraktılar. Çıkıp Medîne'ye geldim. Bu durum Rasûlullah (s.a.) a ulaşınca buyurdu ki : «Süheyb kâr etti, Süheyb kâr etti.» İki kerre tekrârladı.

Hammâd İbn Seleme... Saîd İbn Müseyyeb'den nakletti ki; o şöyle demiş : Süheyb muhâcir olarak Hz. Peygamberin yanına geldi. Kureyşlilerden bir topluluk onun peşine düştüler. Süheyb bineğinden indi ve ok çantasındaki oklarını çıkardı. Sonra ey Kureyşliler topluluğu, bilirsiniz ki ben sizin en iyi atıcılarınızdanım. Allah'a andolsun ki, ben ok çantamdaki bütün okları atıp bitirmeden siz bir ok atamazsınız. Sonra elimde kalanları kılıcımla vururum. Bundan sonra siz istediğinizi yaparsınız. İsterseniz malımı ve Mekke'de kendim için ayırdığım şeyleri vereyim de siz benim yolumu açınız. Onlar, peki dediler. Süheyb Hz. Peygamberin yanına gelince Rasûlullah (s.a.); kârlı alış-veriş, dedi. Saîd İbn Müseyyeb der ki; bu sırada «İnsanlardan öylesi de vardır ki kendisini Allah'ın rızâsına satar...» âyeti nâzil oldu.

Ekseriyet ise bu âyetin Allah yolunda cihâd eden mücâhidler hakkında nâzil olduğunu kabul ederler. Nitekim Allah Teâlâ mücâhidler hakkında şöyle buyuruyor : «Şüphesiz ki Allah, Allah yolunda savaşıp, öldüren ve öldürülen mü'minlerin canlarını ve mallarını Tevrât, İncil ve Kur'an'da söz verilmiş bir hak olarak cennete karşılık satın almıştır. Verdiği sözü Allah'tan daha çok tutan kim vardır? Öyleyse yaptığınız alış-verişe sevinin. Bu, büyük kurtuluştur.» (Tevbe, 111) Hişâm, İbn Âmir düşman safları içerisine saldırınca, halktan bir kısmı onu hoşgörmediler. Hoş karşılamayanları; Ömer İbn el-Hattâb, Ebu Hüreyre ve diğerleri «İnsanlardan öylesi de vardır ki kendisini Allah'ın rızâsına satar» âyetini okuyarak reddettiler.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا ادْخُلُوا فِي السِّلْمِ كَافَّةً وَلَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ إِنَّهُ
لَكُمْ عَدُوٌّ مُبِينٌ ﴿٢٠٨﴾ فَإِنْ زَلَلْتُمْ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَتْكُمُ الْبَيِّنَاتُ فَاعْلَمُوا
أَنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿٢٠٩﴾

208 — Ey îmân edenler; hep birden barışa girin. Şeytânın adımlarına uymayın. Çünkü O, sizin için apaçık bir düşmandır.

209 — Size apaçık deliller geldikten sonra yine kayarsanız bilin ki Allah, şüphesiz Azîz'dir. Hakîm'dir.

İslâm'da Barış

Allah Teâlâ, kendisine inanan ve Rasûlünü tasdîk eden kullarına; İslâm'ın bütün hükümlerini ve prensiblerini benimsemelerini, bütün buyruklarını uygulamalarını ve yasaklarını —güçleri yettiğince— terketmelerini emrediyor.

Avfî, İbn Abbâs, Mücâhid, Tâvûs, Dahhâk, İkrime, Katâde, Süddî, İbn Zeyd bu âyetteki «Sulh ve selâmetin» İslâm olduğunu söylediklerini bildirir. Dahhâk da İbn Abbâs, Ebu'l-Âliye ve Rebî' İbn Enes'in buradaki sulh ve selâmetin Allah'a itâat olduğunu söylediklerini bildirir.

«Hep birden» anlamına gelen (كافة) kelimesinin topluca demek olduğunu İbn Abbâs, Mücâhid, Ebu'l-Âliye, İkrime, Rebî', Süddî, Mukâtil İbn Hayyân, Katâde ve Dahhâk bildirirler. Mücâhid ise; bütün iyi davranışları ve iyilik şekillerini yerine getirin demek olduğunu, söyler. İkrime bu âyetin yahûdîlerden ve diğer dinlerden İslâm'a girmiş olan Abdullah İbn Selâm, Sa'lebe, Esed İbn Ubeyd gibi bir topluluk hakkında nâzil olduğunu iddiâ etmiştir. Ayrıca bir grup Rasûlullah (s.a.) dan cumartesi gününe riâyet etmek ve geceleyin Tevrât'ı okumak için izin istemişti. Allah Teâlâ bu âyette onlara İslâm'ın emirlerini yerine getirmelerini ve bunun dışında bir şeyle meşgûl olmamalarını emretmiştir. Abdullah İbn Selâm'ın bu kişilerle birlikte zikredilmiş olma husûsunun üzerinde durulması gerekir. Çünkü onun cumartesi gününe riâyet etmek istemesi uzak bir ihtimâldir. Îmân tam olunca artık diğer günlerin anlamsızlığı kesinleşir ve yerine İslâm'ın bayramları geçer.

Müfessirlerden bir kısmı âyet-i kerîme'de geçen (كافة) kelimesinin (ادخلوا) kelimesinin hali olduğunu kabul ederler. Ve o zaman mânâ; hepiniz İslâm'a girin, şeklinde olur. Ancak sahîh olan birinci tefsîrdir. Buna göre onlar, îmânın bütün şubeleriyle, İslâm'ın bütün hükümleriyle muhâtabtırlar. İslâm'ın hükümleri gerçekten pek çoktur. Ancak güçleri yettiğince o hükümleri uygularlar. İbn Ebu Hâtim der ki; bize Ali İbn Hüseyn... İbn Abbâs'tan nakletti ki; o bu âyetin ehl-i kitâb'dan îmân edenleri kastettiğini söylemiştir. Çünkü ehl-i kitâb'dan îmân edenlerin bir kısmı Allah'a îmân etmekle beraber, kendilerine indirilmiş olan şerîata ve Tevrât'ın bazı emirlerine bağlı bulunuyorlardı. Bunun için Allah Teâlâ onlara; bütünüyle Hz. Muhammed'in şerîatına girin ve onun hiçbir emrini terketmeyin. Bu sizin için Tevrât'a ve onda bulunanlara îmân etmek gibidir, buyuruyor.

«Şeytânın adımlarına uymayın.» Yani Allah'ın emirlerini, yapın ve şeytânın emrettiği şeylerden kaçının. Çünkü şeytân «size kötülüğü, fuhşu ve Allah Teâlâ hakkında bilmeyeceğiniz şeyleri söylemenizi emreder. Bunun için Allah Teâlâ «Çünkü o sizin apaçık düşmanınızdır.» buyu-

ruyor. Mutarrif der ki; Allah'ın yaratıklarından Allah'ın kullarına, en çok hîle yapan şeytândır.

«Size apaçık deliller geldikten sonra yine kayarsanız...» Bunca hüccetler gösterildikten sonra, tekrâr haktan dönecek olursanız, bilin ki Allah intikâmında Azîz'dir. Hiçbir kimse O'ndan kurtulamaz, hiçbir şey O'nu mağlûb edemez, hükümlerinde hikmet sahibidir. Hükümlerini bozar ve düzeltir. Bunun için Ebu'l-Âliye, Katâde ve Rebî' İbn Enes bu âyetin son kısmını «intikâmında Azîz, emrinde Hakîm'dir», şeklinde tefsîr etmişlerdir. Muhammed İbn İshâk ise dilediği zaman kendisine küfredenlere bile yardım etmekte İzzet sahibidir. Kullarına karşı hüccetlerinde ve özürlerini kabulde hakîm'dir, diye tefsîr etmiştir.

İZÂHI

Gerçek Barış İslâm'dadır

İslâm'daki gerçek barışı Seyyid Kutub şöyle açıklıyor :

Bu, îmân nâmına mü'minleri da'vet'tir. Bu, mü'minlerin hoşuna giden vasıflarla, kendilerine mahsûs özelliklerle, kendilerini çağıran Allah'a bağlayan bağlarla yapılan bir da'vettir... Hep birden sulh ve selâmete girmeleri için mü'minleri da'vet...

Bu da'vetin birinci esâsı; bütün varlıklarıyla, bütün benlikleriyle, küçük büyük her işleriyle mü'minlerin Allah'a teslîm olmalarıdır.

Öyle bir teslîmiyet ki, bundan sonra ne düşünce, ne şuûr, ne rağbet, ne korku, ne niyyet, ne amel, hiçbir şey yok... Allah'a boyun eğmemek, İlâhî hükme rızâ göstermemek de yok... Sadece gönül rızâsıyla ve mutmain olarak emre bağlılık ve teslîmiyet... Mü'mînler, teslîm oldukları bu kudret elinin kendilerini hayra, iyiye ve doğruya sevkedeceğine güvenirler. Dünya ve âhirette böyle bir da'veti yöneltmesi, o gün bazı insanların içinde, mutlak olarak Allah'a itâat mevzûunda gizli-açık bir takım tereddütlerin bulunduğunu gösterir. Bir cemiyette gönül rızâsıyla tâm olarak bağlanan insanların yanında, böyle kimselerin de bulunması gâyet tabiîdir. Bu da'vet, içlerini temizlemeleri, maddî âlemden sıyrılmaları, ihlâsı kazanmaları, nefislerinin arzularını, duygularının isteklerini Allah'ın murâdına uydurup, içlerinde hiç bir şüphe ve tereddüt kalmadan dinin ve peygamberin emri altına girmeleri için; her zaman îmân edenlere yöneltilen bir da'vettir...

Müslümanlar, bu da'vete uydukları zaman; tamâmen sulh, tamâmen selâmet yuvası olan bir âleme girerler. Öyle bir âlem ki, her yerde i'timâd ve itmi'nân, her şeyde rızâ ve istikrâr bulunur... Şüphe ve hayret, dalâlet ve azgınlık yok. Vicdân ve nefisle birlikte selâmet... Akıl ve mantıkla birlikte selâmet... Canlılar ve insanlarla birlikte selâmet...

Bütün varlıklar ve var olanlarla birlikte selâmet... Gönüllerin tâ derinliklerine inen bir selâmet... Cemiyeti ve hayatı gölgesi altına alan bir selâmet... Yeryüzünün selâmeti, gökyüzünün selâmeti...

Gönüllerde bu selâmet duygusu, ilk önce mü'minin sağlam Allah düşüncesinden, bu düşüncenin aydınlığından ve açıklığından doğar. Gerçekten bir tek İlâh vardır. Müslüman sadece O'na yönelir. Ve ruhu, ancak O'na yönelince huzûra erer. Artık onun için ayrı ayrı yollar, ayrı ayrı yönler yoktur. Eski câhiliyet devri putçuluğunda olduğu gibi şuradan buradan uydurma ilâhlar da etrafını sarmaz. Hakîkaten bir tek İlâh vardır. Mü'min yalnız O'na, sadece O'na, gönül huzûruyla, açık ve berrâk bir şekilde bağlanarak yönelir...

O; kuvvetli, kudretli, izzetli ve kahhâr olan bir ilâhdır. Müslüman O'na yöneldiği zaman, şu varlıklar âleminde hakk'ın kendisi olan biricik kuvvete yönelmiş olur. Her türlü sahte kuvvetlerden kurtulup sükûnete ulaşır, gönül huzûruna kavuşur ve rahat eder. Artık mü'min, hiç kimseden hiçbir şeyden korkmaz. Çünkü o; kuvvetli, kudretli, izzetli, kahhâr olan Allah'dan korkar ve O'na kulluk eder. O, fırsatların fevtinden korkmadığı gibi, şunun bunun vergi ve mahrûmiyetine de tamah etmez.

O; Âdil ve Hakîm olan Allah'dır. Kuvveti ve kudreti, zulmün, hevâ-i nefsin ve sahte şeylerin karşısında bir koruyucudur. O, hâşâ eski câhiliyet devri putçuluğunda olduğu gibi, süflî arzulara, şehevî duygulara sahip ilâhlara hiç benzemez. O yüzden müslüman, Allah'ına yöneldiği zaman, büyük bir kudrete dayanmış olur. O'nda adâlete, riâyete, emânete ulaşır. O, rahmet sahibi, şefkat sahibi bir Rab'dır. Nimet veren, günâhları affeden, tevbeleri kabul edendir. Zorlukta kalanların imdâdına yetişir. Ve sıkıntıyı giderir. Müslüman, O'nun emniyeti altında selîm, şefkatli ve dostâne bir sükûnet içerisindedir. Zayıf düşünce, merhametine sığınır, tevbe edince, affına kavuşur.

İşte böylece müslüman; İslâm'ın kendisine tanıttığı Rabbının sıfatlarıyla birlikte selâmette yaşar. Onun her sıfatında gönlüne yoldaşlık eden, rûhunu sükûnete ulaştıran, kendisini himâyesi, vikâyesi altına alan, sevgi ve rahmetini bahşeden, izzet ve şeref veren, istikrâr ve selâmetini temîn eden bir şeyler duyar.

Aynı zamanda bu selâmet duygusu müslümanın kalbinde, kul ile Allah arasındaki alâkalar, Allah ile kâinat arasındaki münâsebetler ve kâinatla insan arasındaki ilişkiler mevzûunda sağlam tasavvurundan doğar. Allah, bu kâinâtı hak olarak yarattı. Kâinatın içerisindeki her şeyi de, kendi hikmet ve takdîrine göre halketti. Şu insanoğlu başıboş bırakılmamıştır. Bir maksat için yaratılmıştır. Yeryüzündeki her şey, onun emrine tashîr edilmiştir. O, Allah'ın yeryüzündeki halîfesidir. Allah bu hilâfet işinde, onun yardımcısıdır. Etrâfında bulunan kâinat,

onun dostu ve yoldaşıdır. İnsanoğlunun rûhu ile kâinatın rûhu, ancak elele verip ikisi de âlemlerin Rabbı olan Allah'a yöneldiği zaman anlaşırlar. Yerleri ve gökleri kaplayan bu ilâhî şenliğe insanoğlu, anlaşma ve dost olmak için çağrılmıştır. O, bu büyük âlemdeki canlı olan her şeyle kaynaşmak için dâvet edilmiştir. Bu dâvet, çağrılan bütün dostları, o şenlikte sevinç ve neşe içinde birbirleriyle buluşturan bir da'vettir.

Küçücük bir nebâtın karşısında duran kimseye, bu kimsenin sağlam i'tikâdı; o nebâtın susuzluğunu giderip gelişmesini sağlamasına ve büyümesi için engelleri kaldırmasına yardımcı oluyor ve üstelik büyük mükâfatlar va'd ediyorsa, böyle bir i'tikâd güzelliğin de üstünde şerefli bir i'tikâddır. Bu i'tikâd ancak, rûhlara selâmeti yerleştirir. Var olan her şeyle insanı sarmaş-dolaş eder. Etrâfına emniyet ve şefkati yayar. Muhabbet ve selâmeti yerleştirir. Mü'minin rûh ve kâinatında selâmeti coşturmak, ümitsizliği, duygusuzluğu, karârsızlığı yok etmek için âhirete inanması da önemli bir rol oynar. Son hesaba çekilme yeri, bu dünya değildir. En güzel mükâfat da bu geçici âlemde verilmez. Son hesap yeri orasıdır. Mutlak adâlet oradaki hesapla kat'îleşir. Allah yolunda hayır ve cihâd etme mükâfâtı yeryüzünde tahakkuk etmezse, neden pişmanlık olsun?

Bu geçici âlemde insanların ölçüleriyle mükâfatlar değerlendirilemezse, niçin huzûrsuzluk doğsun? Mutlakâ Allah, her şeyi orada kendi ölçüsüyle değerlendirecektir. Şu kısacık göç âleminde adâlet, istenmeyen şekilde tevzî edilirse, neden ümitsizlik başlasın? Adâlet mutlakâ orada yerini bulacaktır. Allah, kullarına aslâ zulmetmek istemez.

Âhiret i'tikâdı aynı zamanda, utanmadan, sıkılmadan kıymetlerin çiğnendiği, mahremiyetlerin ayaklar altına alındığı zamanda, hummalı ve delice çatışmaya karşı büyük bir engeldir. Çünkü bir âhiret vardır. Vergi orada, ihsân oradadır. Zenginlik orda, hak oradadır. Her kaybedilen mutlakâ alınır orada... Bu tasavvur, yarış ve ilerleme sâhasında selâmeti yaymak için bir vesîledir. Bu i'tikâd sâyesinde, müsâbaka edenler hareketlerinde yapmacık tavırlarından vazgeçerler ve mükâfatların sadece şu kısacık, mahdûd dünya hayatında temin edilebileceği duygusundan kurtulup dünya meta'larını nazar-ı itibâra almazlar.

Mü'minin; insan varlığının gâyesinin kulluk olup, insanın sadece ibâdet etmek için yaratıldığını bilmesi, şüphesiz ki onu parlak ufuklara doğru yüceltir. Vicdan ve şuûrunu ulvîleştirir, enerji ve hareketini aydınlatır. O, enerji ve hareketiyle ibâdet etmek, kazancı ve infâkıyla ibâdet etmek ve Allah'ın nizâmını yeryüzünde hâkim kılarak hilâfet vazîfesini îfâ ile ibâdet etmek ister. Bu duygular altında, elbette sapıtıp kötülük yapmaması, hîle ve hud'aya sapmaması gerekir. Elbette tuğyân edip zulmetmemesi, kirli oyunlara başvurup, hasîs menfaatlara dalma-

ması gerekir. Elbette merhalelerde acele etmemesi, yolunu zorlaştırmaması, zorluklar çıkarmaması gerekir. O; hedefine hâlis bir niyetle, tâkatı hudûdunda bitmeyen bir çalışma ile kulluk ederek ulaşacaktır. Böyle bir durumda kendi nefsânî duygu ve isteklerine uymaması, yoldaki merhalelerin hiçbirisinde karârsızlık altında ezilmemesi lâzımdır. O, her adımda Allah'ına kulluk eder. Her tehlike karşısında varlığının gâyesini tahakkuk ettirir. O, her çeşit çalışma sâhasında Allah'ına doğru yücelir.

Mü'minin; Allah'ın takdîri altında, Allah'ın irâdesini tahakkuk ettirmek için, Allah'a itâat etme duygusu ve bu duygunun rûhunda meydana getirdiği istikrâr, huzûr, emniyet ve sükûnetle hayrete düşmeden, karârsızlığa dalmadan engel ve meşakkatlerin altında ezilmeden, maksadını yitirme ve mükâfâtını kaybetme korkusu olmadan yoluna devam edişi... İşte bütün bunlardan dolayı mü'min, Allah'ın ve kendisinin düşmanlarıyla savaşırken bile, rûhunda o huzûru hisseder... O, sadece Allah için savaşır. Yalnız ve yalnız Allah yolunda ve ilâ-i kelimâtullah uğrunda cihâd eder. O, makâm, mevki, dünya metâı ve süflî arzular için savaşmaz.

Mü'minin bu kâinatla birlikte Allah'ın kanununa göre hareket ettiğini bilmesi ve düşünmesi de yine böyledir. Kanun O'nun kanunu, nizâm O'nun nizâmı. Ne döğüş, ne çekiş... Enerjinin boş yere harcanması, cehdin boş yere akıtılması yok. Kâinatın bütün kuvvetleri, insanın kuvvetinde birleşiyor. Ve insan, onlarla birlikte Allah'a yöneliyor.

İslâm'ın mü'minlere farz kıldığı her emir, fıtratın tabiî gereğidir. Hatta fıtratın tashîhi içindir. Bu emirler insan tâkatını aşmaz. İnsanın tabîatını ve tabîatın terkîbini ihmâl etmez. İnsan enerjisini boş yere harcatmaz. Bu enerjiyi insanın çalışması, gelişmesi, ve büyümesi için kanalize eder. İslâm, insanın cismânî ve rûhânî ihtiyâçlarından hiçbirisini geriye atmaz. O yüzden de, inanan kişide, Allah'ın emir ve tekliflerine karşı hayret ve karârsızlık diye bir şey olmaz. İnsana götüreceği kadarı yüklenmiştir. Ve rûh sükûneti, kalb huzûru içinde Allah'ına doğru yol alır.

(.....)

Böyle bir cemiyette kadın kocasına, koca karısına güvenir. Böyle bir cemiyette âile reîsleri ırz ve namuslarına güvenirler... Herkes sinirine ve yüreğine hâkim olur. Gözler yabancılara dikilmez. Kalbler, gözleri nâmahremlere iletmez. Aksi takdîrde, bu iffetli İslâm cemiyeti, emniyet ve sükûn içerisinde gerilen sulh ve selâmet kanatları altındaki huzûrunu kaybederek, ya yaygın bir hiyânet şebekesinin, yahut sinsice kendisini baskı altına alan duyguların veya psikolojik hastalıkların ve sinir krizlerinin pençesine düşüp kıvranır.

Evet gücü yeten her ferde iş ve yiyecek, her âcize insanca yaşamak için hayat teminâtı, iffetli ve temiz yaşamak isteyen her erkeğe sâliha

bir kadın tekeffül eden bir mahalleyi, aralarında aç bir insanın ölümünden dolayı cezâ-i mes'ûliyet altına alan bir cemiyet... Hattâ bazı İslâm fıkıhçıları, aralarında aç bir fakîrin öldüğü cemiyete diyet ödettirmenin şart olduğu fikrindedirler.

Değerler, haysiyetler, mülkler ve hüriyetler, itâatı mecbûrî olan Rabbânî hükümden sonra kanûnî hükümlerin garantisi altına alınan bir cemiyet. Kimsenin zan ile tutuklanmadığı, kimsenin evinin duvarına tırmanılmadığı, kimsenin kimseyi tecessüs edemediği, kimsenin kanının heder olmadığı, kısâsın mevcûd olduğu bir cemiyet... Her ferdin bütün hukûkunun sadece hâkimin irâdesine, akrabâsının arzusuna, yakınının himâyesine değil, Allah'ın şerîatının hükmüne bağlı olduğu bir cemiyet... Eşitlik ve kesin adâlet esâsı üzerine oturduğu gibi, şûrâ, yardımlaşma ve nasîhat temelleri üzerine kurulan bir cemiyet...

Nihâyet insan cemiyetleri arasında, insanın insana boyun eğmediği tek cemiyet... Hâkim ve mahkûm bütün insanların, sadece Allah'a ve O'nun şerîatına boyun eğdiği cemiyet... Onlar, ister hâkim olsun, ister mahkûm, yalnız Allah'ın ve şerîatının hükmüyle amel ederler. Hâkimler hâkimi olan âlemlerin Rabbı Allah'ın huzûrunda, gönül huzûru, kalb sükûneti ve bağlılık içerisinde eşit olarak ayakta dururlar.

İşte âyet-i kerîme'nin işâret ettiği ve îmân edenleri kâffeten çağırdığı salâmetin mânâsı... Kendi nefisleri için bir pay çıkarmadan, kendi keselerini düşünmeden bütün varlıklarıyla Allah'a teslîm olsunlar. Her mü'min gönül hoşnûtluğuyla, tam bir itâat ve teslîmiyetle Allah'a bağlansın...

Bu selâmetin mânâsını, şüpheden nasıl kurtulunulacağını, karârsızlığın nasıl giderileceğini bilmeyen îmânsız kişiler, İslâm'ı bilmeyen cemiyetler, yahut bilip te inkâr eden ve çeşitli adlar altında dini terkeden mürtedler hakkıyla anlayamazlar... Yığın yığın maddî gelişmeler ve medenî terakkîler kaydeden cemiyetler vardır. Câhiliyet devrinin şaşkın hayatını yaşayan, karârsızlıktan ve ızdırâbtan kurtulamayan, düşünceleri sapık, ölçüleri bozuk olan bu cemiyetler de bilemezler...

Misâl olarak, dünyanın en ileri ülkelerinden İsveç'i ele alalım: Bir Avrupa ülkesi olan İsveç'te ferd başına düşen millî gelir, beşyüz Mısır lirası olmasına rağmen, ayrıca, her ferdin sağlık sigortası, nakdî olarak sarfedilen hastahane masrafları, bedâva ilâç alma hakkı olmasına rağmen, her merhalede parasız öğrenim yapılmasına, ayrıca yüksek okul talebelerine yiyecek yardımları, burslar te'mîn edilmesine, evlenme çağında olan herkese devletin üçyüz Mısır lirası prim vermesine rağmen ve böyle evet böyle bir yığın maddî ilerlemelere, korkunç gelişmelere rağmen...

Bütün bunlara rağmen elde edilen ne var? Bu maddî ve medenî ilerlemenin, gönüllerin Allah'a îmân duygusundan boşalmasının ge-

risinde bıraktığı kâr ne? İsveç yine de, inkırâz tehdîdi altında kalmış bir toplumdur. Kadın-erkek karışık hayatın doğurduğu buhrânlardan dolayı nesil devamlı olarak azalmaktadır. Açıklıktan, karışık yaşama hürriyetinden, başıboş duygular ve boşanma hâdiseleri yüzünden, normalin altında bir hayat hüküm sürmektedir. Yeni nesil devamlı sapıklıkların içinde çırpınmakta, îmân duygusundan, i'tikâd sükûnetinden boşalan rûhunu, kendini uyuşturucu maddelere ve alkollü içkilere vererek doldurmaktadır. Psikolojik hastalıklar, asabî buhrânlar, muhtelif krizler, binlerce, yüzbinlerce insanın rûhunu, âsâbını parçalamağa devâm etmektedir... Sonra ne var? İntihâr... Amerika'da durum yine böyle... Rusya'da bunlardan daha beter...

Asıl sebep, îmânın huzûrundan, i'tikâdın sükûnundan mahrûm olan gönüllere yerleştirilen, uğursuz şekâvetten başka bir şey değildir. Onlar mü'minlerin kâffeten da'vet edildikleri emniyet, rahat, istikrâr ve selâmet havasının tadını tatmamışlardır, bilmezler.

«Ey îmân edenler, hep birden sulh ve selâmete girin. Şeytânın adımlarına uymayın. Çünkü o, sizin apaçık düşmanınızdır.»

Cenâb-ı Allah; mü'minleri kâffeten selâmete da'vet ederken, şeytânın izine uymaktan da nehyediyor.

Gerçekten meydanda iki yol vardır : Ya bilumûm selâmete girmek... Yahût da şeytânın izine tâbi olmak... Ya hidâyet, ya dalâlet... Ya İslâm, ya câhiliyet. Ya Allah'ın yolu, ya şeytânın yolu... Ya Allah'ın hidâyeti, ya şeytânın sapıklığı. Böyle kat'î bir halde, elbette müslüman kendi durumunu idrâk etmelidir. Çeşitli yolların ortasında, çeşitli yönlerin arasında tereddüde düşüp, karârsızlığa dalıp, şaşmamalıdır...

Mü'min için meydanda birkaç yol yoktur ki, onlardan birisini seçsin, yahut da birbirine karıştırsın. Aslâ... Kim tamamen selâmete girmemişse, kim kendisini Allah'ın şerîatının kumandasına teslîm etmemişse, kim yabancı düşüncelerden, yabancı nizâmlardan, yabancı prensiblerden tecerrüd etmemişse şüphesiz ki o, şeytânın yolundadır, şeytânın izinde yürümektedir. Şeytânın adımını ta'kîb etmektedir...

Meydanda, ortada kalan bir yol yoktur. Şunun bunun arasında bir sistem de yoktur. Yarısı şuradan, yarısı buradan derlenmiş bir prensib de mevcûd değildir. Meydanda sadece hak veya bâtıl vardır... Hidâyet veya dalâlet vardır... İslâm veya câhiliyet vardır... Allah'ın nizâmı veya şeytânın tuzağı vardır. Allah Sübhânehu ve Teâlâ mü'minleri bilumûm selâmete da'vet ediyor. İkinci olarak da şeytânın adımına uymaktan men'ediyor. Onların vicdân ve şuûrlarını coşturup, şeytânın düşmanlığını hatırlatıyor. Gâfillerden başka kimsenin gâfil olamayacağı şeytânın apaçık düşmanlığını. Gafletle îmân aslâ birleşemez!.. (Seyyid Kutub, Fî Zılâl'il-Kur'an, I, 429 - 440)

هَلْ يَنظُرُونَ إِلَّا أَن يَأْتِيَهُمُ اللَّهُ فِي ظُلَلٍ مِّنَ الْغَمَامِ وَالْمَلَائِكَةُ وَقُضِيَ الْأَمْرُ ۚ وَإِلَى اللَّهِ تُرْجَعُ الْأُمُورُ ﴿٢١٠﴾

210 — Onlar; Allah'ın buluttan gölgeler içinde, meleklerle birlikte kendilerine gelivermesini ve işlerini bitirivermesini mi bekliyorlar? Halbuki bütün işler Allah'a döndürülür.

Allah Teâlâ Hz. Muhammed (s.a.) i inkâr edenleri tehdîd ederek kıyâmet gününde eskilerle yenilerin arasında hükmünü vermek, herkesi ameline göre mükâfâtlandırmak ve ameli uyarınca cezalandırmak üzere «Allah'ın buluttan gölgeler içerisinde meleklerle birlikte kendilerine gelivermesini ve işlerini bitirivermesini mi bekliyorlar? Hüküm verilmiş ve bütün işler Allah'a döndürülmüştür.» buyuruyor. Bir diğer âyet-i kerîme'de ise, «Ama yer çarpılıp, paralandığı zaman, melekler sıra sıra dizilip Rabbının buyruğu gelince, o gün cehennem ortaya konur. O gün insan öğüt almaya çalışır, ama öğütten ona ne?» (Fecr, 21 - 23) «Onlar sadece kendilerine meleklerin gelmesini veya Rabbının gelmesini veya Rabbının bazı âyetlerinin gelmesini mi bekliyorlar?» (En'âm, 158)

İmâm Ebu Ca'fer İbn Tâberî bu âyetin tefsîrinde «sûr» hadîsini zikreder. Hadîs meşhûr olup sahâbeden birden çok kişi tarafından zikredilmiş, ayrıca Müsned sahipleri ve diğer imâmlar onu kaydetmişlerdir. Uzun olan hadîsin baş tarafında Ebu Hüreyre (r.a.) Rasûlullah (s.a.) ın şöyle buyurduğunu nakleder : «İnsanlar Arasât'ta kendi durumlarından endîşe edince, teker teker peygamberlerden şefâat dilerler. Hz. Âdem'den sonra gelen peygamberlere şefâat dilediklerinde, hepsi şefâat etmekten kaçınır. Nihâyet Hz. Muhammed'e (Allah'ın salât ve selâmı onun üzerine olsun) gelirler. Hz. Peygambere geldiklerinde Rasûlullah; «Ben, bunun içinim, ben bunun içinim.» buyurur. Arş'ın altına gider ve Allah'a secde eder. Allah'ın katında kulları arasında kesin hükmün verilmesi için şefâat diler. Allah onun şefâatini kabul buyurur. Dünya göğü yarıldıktan ve ondaki melekler indikten sonra Allah Teâlâ buluttan gölgelikler içerisinde gelir. Göklerin yedisi de böylece yarılır. Arşı taşıyan ve «Kerrûbiyyân» adı verilen melekler yeryüzüne inerler. Daha sonra Cebbâr-ı Zü'l-Celâl buluttan gölgelikler içerisinde meleklerle birlikte yeryüzüne iner. Melekler Allah'ı topluca hamd ve tesbîh ederek; «Mülk ve melekût sahibi olan ne yücedir. Bütün mahlûkâtı öldüren, kendisi ölmeyen ne yücedir. O Subhân ve Kuddûs'tur. Meleklerin ve Rûhun Rab-

bı'dır, o Kuddûstur. Tesbîh ederiz, en yüce Rabbımızı. Tesbîh ederiz saltanat ve azamet sahibini. Tesbîh ederiz ebediyyen onu» derler.

Hafız Ebu Bekr İbn Merdûyeh tefsîrinde bu mevzû ile ilgili olarak pek çok gariplikleri bulunan hadîsler serdetmiştir. Allah en iyisini bilendir. Onun serdettiği hadîsler arasında Minhâl İbn Amr... Abdullah İbn Mes'ûd'dan nakleder ki; Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur : Allah Teâlâ öncekileri ve sonrakileri belirli bir günün vaktinde toparlar. Hepsi ayaktadır, gözleri semâya çevrilidir. Hükmün verilmesini beklerler. Allah Teâlâ buluttan gölgelikler içerisinde Arş'tan Kürsî'ye iner.

İbn Ebu Hâtim der ki; bize Ebu Zür'a... Abdulah İbn Amr'dan bu âyetin tefsîri konusunda şunları nakletti : O ineceği zaman iner. O'nunla yaratıkları arasında aydınlık, karanlık ve su bulunan yetmişbin perde vardır. Su bu karanlık içerisinde öyle bir ses çıkarır ki kalpler ona kapılıverir. İbn Ebu Hâtim der ki; bana babam... Velîd'in şöyle dediğini nakletti : Ben Zübeyr İbn Muhammed'e Allah Teâlâ'nın «Buluttan gölgeler» kavlini sorduğumda dedi ki; buluttan gölgeler yakûtla dizilmiştir, cevher ve zebercedle süslenmiştir. İbn Ebu Yezîd Mücâhid'den nakleder ki; «buluttan gölgeler» ta'bîri bizim bildiğimiz buluttan farklıdır. Bu gölgelik sadece çölde iken İsrâiloğullarının üzerinde görülmüştür. Ebu Ca'fer el-Râzî... Ebu'l-Âliye'den bu âyet konusunda şöyle dediğini nakleder : Melekler de buluttan gölgelikler içerisinde gelirler. Allah Teâlâ dilediği zaman gelir. Bu âyet bazı kırâette (ان ياتيهم الله و الملائكة) şeklindedir. Ve bu takdîrde mânâ şu âyetteki gibi olur : «O gün gök, beyaz bulutlar halinde parçalanacak ve melekler bölük bölük indirilecektir.» (Furkân, 25)

سَلْ بَنِيٓ إِسْرَٰٓءِيلَ كَمْ ءَاتَيْنَٰهُم مِّنْ ءَايَةٍۭ بَيِّنَةٍ ۗ وَمَن يُبَدِّلْ نِعْمَةَ ٱللَّهِ مِنۢ بَعْدِ مَا جَآءَتْهُ فَإِنَّ ٱللَّهَ شَدِيدُ ٱلْعِقَابِ ﴿٢١١﴾ زُيِّنَ لِلَّذِينَ كَفَرُوا۟ ٱلْحَيَوٰةُ ٱلدُّنْيَا وَيَسْخَرُونَ مِنَ ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ ۘ وَٱلَّذِينَ ٱتَّقَوْا۟ فَوْقَهُمْ يَوْمَ ٱلْقِيَٰمَةِ ۗ وَٱللَّهُ يَرْزُقُ مَن يَشَآءُ بِغَيْرِ حِسَابٍ ﴿٢١٢﴾

211 — Sor İsrâiloğullarına onlara nice açık âyetler verdik. Kim kendisine gelen Allah'ın nimetini değiştirirse, şüphesiz Allah'ın cezâsı pek şiddetlidir.

212 — Küfredenlere dünya hayatı pek süslendi. Ve onlar, îmân edenlerden kimiyle eğleniyorlar. Halbuki takvâya erenler kıyâmet gününde onların üstündedirler. Allah, dilediğine hesâbsız rızık verir.

Kâfirlere Dünya Hayatı Pek Süslendi

Allah Teâlâ Hz. Mûsâ'nın İsrâiloğullarına yed-i beyzâ, asâ, denizi yarma, taşa vurma, sıcak çölde buluttan gölgelikler, menn ve selvâ gibi yaratıcı irâdenin varlığına delâlet eden birçok mucizeler ve kendisinin getirdiği gerçeğin doğruluğunu gösteren apaçık huccetler gösterdiğini haber veriyor. Bu mucizeler onları gösteren kişinin doğruluğuna delâlet ediyordu. Ancak onlardan çoğu bu mucizelerden yüz çevirdiler ve Allah'ın îmân nimetini küfürle değiştirdiler, îmândan çıkıp küfre koştular. «Kim Allah'ın kendisine gelen nimetini değiştirirse şüphesiz Allah'ın cezâsı pek şiddetlidir.» Nitekim Allah Teâlâ Kureyşli kâfirlerden de aynı şekilde söz ederek şöyle buyurmaktadır : «Allah'ın verdiği nimeti küfürle değiştirenleri ve kavimlerini helâk olacakları yere; yaslanacakları cehenneme götürenleri görmüyor musun? Ne kötü bir duraktır.» (İbrâhîm, 28 - 29)

Sonra Allah Teâlâ dünya hayatını kâfirlere süslü gösterdiğini, onların bu hayata râzı olup güvendiklerini, dünya hayatında mal, mülk toplamaya çalıştıklarını, fakat Allah'ın râzı olacağı şekilde emrettiği yerlere harcamaktan kaçındıklarını, dünyadan yüz çeviren mü'minlerle alay ettiklerini, mü'minlerin Rablarına itâat için gelirlerinden infâk edip Allah rızâsı için sarfettiklerini görünce, onlarla alay ettiklerini haber veriyor. Ne var ki mü'minler, Allah'a döndükleri gün, hem bol kazanç, hem de mutlu makâm içerisinde kurtuluşa ermiş olacaklardır. Mahşer'de ve neşir anında üstün derecelerde olacaklardır. Mü'minlerin gidiş yerleri ve âkibetleri onlardan iyidir. Çünkü A'lây-ı İlliyyîn'de, dereceler içerisinde karâr kılacaklardır. Kâfirler ise Esfel-i Sâfilîn'de aşağı derecelerde ebediyyen azâblandırılacaklardır. Bunun için Allah Teâlâ «Allah dilediğine hesâbsız rızık verir» buyuruyor. Allah dilediği mahlûkuna dilediği kadar rızık verir. Dünya ve âhirette sınırsız bol mükâfâtlar ihsân eder. Nitekim hadîs-i şerîf'te şöyle buyurulmuştur : Ey Âdemoğlu kendin için infâk et, infâk et. Rasûlullah (s.a.) bir başka hadîste ise şöyle buyuruyor : Ey Bilâl, infâk et. Korkma; Arşın sahibi azaltmaz. Allah Teâlâ ise bir âyet-i kerîme'de şöyle buyurur : «Neyi infâk ederseniz arkadan gelir.» Sahîh hadîs-i şerîf'te Rasûlullah (s.a.) buyurur ki : Doğrusu her sabah iki melek, gökten iner. Bunlardan birisi; «infâk edene devamlılık ver», der. Diğeri ise «Allah'ım infâk etmeyip tutana yokluk ver», der. Yine sahîh hadîste vârid olur ki Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur : Âdemoğlu; malım, malım der. Senin malın; ancak yiyip tükettiğin, giyip eskittiğin ve sadaka verip geçtiğindir. Bunun dışında kalan gidecek olan ve insanlara bırakacağındır. İmâm Ahmed İbn Hanbel'in Müsned'inde Rasûlullah (s.a.) dan şöyle buyurduğu nakledilir : Dünya; yurdu olmayanların yurdu, malı olmayanların malıdır. Aklı olmayan kişi dünya için toplar.

كَانَ النَّاسُ أُمَّةً وَاحِدَةً فَبَعَثَ اللَّهُ النَّبِيِّينَ مُبَشِّرِينَ وَمُنْذِرِينَ وَأَنْزَلَ مَعَهُمُ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ لِيَحْكُمَ بَيْنَ النَّاسِ
فِيمَا اخْتَلَفُوا فِيهِ وَمَا اخْتَلَفَ فِيهِ إِلَّا الَّذِينَ أُوتُوهُ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَتْهُمُ الْبَيِّنَاتُ بَغْيًا بَيْنَهُمْ فَهَدَى
اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا لِمَا اخْتَلَفُوا فِيهِ مِنَ الْحَقِّ بِإِذْنِهِ وَاللَّهُ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ ﴿٢١٣﴾

213 — İnsanlar bir tek ümmetti. Allah müjdeleyici ve korkutucu peygamberler gönderdi ve onlarla beraber insanların ihtilâfa düştükleri şeylerde, aralarında hüküm vermeleri için hak kitâblar indirdi. Halbuki kitâb verilmiş olanlar, kendilerine açık deliller geldikten sonra aralarındaki ihtirâstan dolayı ihtilâfa düştüler. İşte Allah, kendi izniyle, îmân edenleri, üzerinde ihtilâfa düştükleri Hakka ulaştırdı. Allah dilediğini doğru yola ulaştırır.

İnsanlığın Doğuşu

İbn Cerîr Taberî der ki; bize Muhammed İbn Beşşâr... İbn Abbâs'tan nakletti ki; o şöyle demiş : Âdem ile Hz. Nûh arasında on nesil vardır. Hepsi hak şerîat üzereydiler. İhtilâfa düştüler. Bunun üzerine Allah Teâlâ, korkutucu ve müjdeleyici peygamberler gönderdi. İbn Cerîr der ki; bu âyet Abdullah'ın kırâetinde şöyledir : (كان الناس امة واحدة فاختلفوا) Bu hadîsi Hâkim Müstedrek'inde rivâyet ettikten sonra, sahîh olduğunu, ancak Buhârî ve Müslim'in tahrîç etmediklerini söyler. Ebu Ca'fer el-Râzî, Ebu'l-Âliye kanalıyla Übeyy İbn Kâ'b'ın bu âyeti şöyle okuduğunu rivâyet eder : (كان الناس امة واحدة فاختلفوا) «İnsanlar tek bir ümmettiler. İhtilâfa düştüler. Bunun üzerine Allah müjdeleyici ve korkutucu peygamberler gönderdi.» Abdürrezzâk der ki; bize Ma'mer, Katâde'den bu âyet konusunda şöyle dediğini nakletti : İnsanlar tümüyle hidâyet üzereydiler. Sonra ihtilâfa düştüler. Bunun üzerine Allah Teâlâ, müjdeleyici ve korkutucu peygamberler gönderdi. Gönderilen ilk peygamber Nûh (a.s.) dur. Az önce belirttiğimiz gibi İbn Abbâs böyle der. Mücâhid de aynı şeyi söyler. Avfî, İbn Abbâs'tan nakleder ki; insanlar tek bir ümmetti. Ancak kâfir idiler. Allah onlara müjdeleyici ve korkutucu peygamberler gönderdi. İbn Abbâs'ın birinci görüşü sened ve mânâ bakımından daha sahîhtir. Çünkü insanlar Âdem (a.s.) in dini üzereydiler. Nihâyet putlara taptılar. Bunun üzerine Allah onlara Nûh (a.s.) u gönderdi. Allah'ın yeryüzüne gönderdiği ilk peygamber böylece Nûh oldu. Bunun için Allah Teâlâ buyuruyor ki : «Ve onlarla beraber insanların ihtilâfa düştükleri şeylerde aralarında hüküm vermeleri için hak kitâblar indirdik. Halbuki kitâb verilmiş olanlar kendilerine apaçık deliller geldikten sonra aralarındaki ihtirâstan dolayı ihtilâfa düştüler.»

Yani kendilerine apaçık deliller gelmesine rağmen, onları bu ihtilâfa sevkeden şey birbirlerini çekememeleri ve ihtirâslarıydı. «İşte Allah, kendi izniyle imân edenleri üzerinde ihtilâfa düştükleri hakka ulaştırdı. Allah dilediğini doğru yola ulaştırır.» Abdürrezzâk der ki; bize Ma'mer... Ebu Hüreyre'den «İşte Allah kendi izniyle îmân edenleri üzerinde ihtilâfa düştükleri hakka ulaştırdı» âyeti konusunda Rasûlullah (s.a.) ın şöyle buyurduğunu nakleder : Biz kıyâmet gününde hem sonuncularız, hem de ilkleriz. Biz cennete girme bakımından ilkleriz. Ancak onlara bizden önce kitap verilmiş ve biz onlardan sonra geldiğimiz için sonuncularız. Ne var ki onların ihtilâfa düştükleri konuda Allah Teâlâ bizi hak üzre hidâyete erdirdi. Onların ihtilâfa düştükleri bu gün hakkında bizi doğruya sevketti. Bu husûsta insanlar bize tâbîdirler. Yarın yahûdîlerin, öbür gün Hıristiyanlarındır. Sonra Abdürrezzâk Ma'mer kanalıyla... bu hadisi Ebu Hüreyre'den rivâyet eder.

İbn Vehb ise, Abdurrahmân İbn Zeyd İbn Eslem'den nakleder ki; babası bu âyet-i kerîme konusunda şöyle demiş : İnsanlar Cum'a konusunda ihtilâfa düştüler. Yahûdîler cumartesi gününü, Hıristiyanlar da pazar gününü mukaddes kabul ettiler. Allah ümmet-i Muhammed'e cum'a gününü gösterdi. İnsanlar Kıble konusunda da ihtilâf ettiler. Hıristiyanlar Doğuya, Yahûdîler Kudüs'e döndüler. Allah ümmet-i Muhammed'i Kâ'be'ye döndürdü. İnsanlar ibâdet konusunda da ihtilâfa düştüler. Kimileri rükû' eder, secde etmez, kimileri secde eder, rükû' etmez, kimileri ibâdet ederken konuşur, kimileri ibâdet ederken gezinir. Allah bu konuda da ümmet-i Muhammed'i hak yola sevketti. İnsanlar oruç konusunda da ihtilâfa düştüler. Kimileri günün bir kısmını oruçlu geçirir, kimileri bazı çeşit yemeklerden imtinâ' ederek oruç tuttuğunu sanır. Allah Muhammed ümmetini bu konuda da doğru yola hidâyet etti. İnsanlar İbrâhîm (a.s.) hakkında da ihtilâfa düştüler. Yahûdîler onun yahûdî, Hıristiyanlar onun Hıristiyan olduğunu söylediler. Allah ise onun Hanîf ve müslüman olduğunu bildirdi ve bu konuda da Muhammed ümmetini hak üzere doğru yola sevketti. İnsanlar Îsâ (a.s.) konusunda da ihtilâfa düştüler. Yahûdîler onu yalanladılar ve annesine iftîra attılar. Hıristiyanlar ise onu tanrı ve tanrının çocuğu yaptılar. Allah Teâlâ onu Rûhu ve kelimesi kıldı ve Muhammed ümmetini bu konuda da hakka erdirdi.

Rebî' İbn Enes de «İşte Allah kendi izniyle îmân edenleri üzerinde ihtilâfa düştükleri hakka ulaştırdı» âyeti konusunda der ki; onlar önce peygamberlerin getirdikleri gerçekler konusunda ihtilâf ettiler. Mü'minleri Allah bu konuda hakka ulaştırdı. Mü'minler Allah Azze ve Celle'ye ihlâsla ibâdet ettiler. O'na şirk koşmadılar, namaz kıldılar ve zekât verdiler. Böylece insanların ihtilâfa düştükleri durumdan önceki hal üzere devâm ettiler ve ihtilâftan kaçındılar. Kıyâmet gününde de Nûh, Hûd,

Şuayb, Sâlih kavmine şâhid oldular. Firavun hânedanına da şehâdet ederek peygamberlerinin kendilerine hakkı tebliğ ettiğini, onların da peygamberleri tekzîb ettiklerini bildirdiler. Übeyy İbn Kâ'b'ın kırâetinde bu âyette (وليكونوا شهداء على الناس يوم القيامة . والله يهدى من يشاء الى صراط مستقيم) «Kıyamet günü insanlara şâhid olmaları için.» anlamında bir ilâve kısım vardır. Ebu'l-Âliye bu âyetin şüphe, sapıklık ve fitnelerden kurtardığını söylemiştir.

Âyette geçen «Kendi izniyle» ta'bîri, onlara gösterdiği hidâyet yolundaki bilgisiyle demektir. İbn Cerîr böyle der. Ve Allah yaratıklarından dilediğini dosdoğru yola ulaştırır. Hüküm O'nundur, erişilmez delil O'nundur. Buhârî ve Müslim'in Sahîh'inde Hz. Âişe (r.a.) den nakledilir ki :Rasûlullah (s.a.) geceleyin kalkıp namaz kılarken şöyle duâ edermiş:

« اللّٰهُمَّ ! رَبَّ جِبْرَائِيلَ وَمِيكَائِيلَ وَإِسْرَافِيلَ . فَاطِرَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ . عَالِمَ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ أَنْتَ تَحْكُمُ بَيْنَ عِبَادِكَ فِيمَا كَانُوا فِيهِ يَخْتَلِفُونَ . اهْدِنِي لِمَا اخْتُلِفَ فِيهِ مِنَ الْحَقِّ بِإِذْنِكَ إِنَّكَ تَهْدِي مَنْ تَشَاءُ إِلَىٰ صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ » .

«Rasûlullah (s.a.) geceleyin kalkıp namaz kılarken şöyle duâ edermiş : Allah'ım, Cebrâîl'in, Mîkâîl'in ve İsrâfîl'in Rabbı, göklerin ve yerin yaratanı. Görüleni ve görülmeyeni bilen. Sen kullarının arasında ihtilâfa düştükleri konuda hüküm verirsin. Beni insanların ihtilâfa düştükleri konuda izninle hakka hidâyet et. Doğrusu Sen, dilediğini dosdoğru yola ulaştırırsın.» Rasûlullah (s.a.) dan nakledilen duâlar arasında şöyle buyurduğu mervîdir : «Allah'ım, bize hakkı hak olarak göster ve ona uymayı nasîb et. Bâtılı bâtıl olarak göster ve ondan sakınmaya muvaffak kıl. Onu bize karmaşık kılıp da sapıtmamızı önle. Ve bizi müttakîlere önder kıl.»

İZÂHI

İnsanlığın başlangıçta tek bir ümmet oluşu müfessirler tarafından muhtelif şekilde izâh edilmiştir. Bu konuda Hâzin şövle diyor :

Başlangıçta Bütün İnsanlar Tek Bir Ümmetti

İnsanlar bir tek ümmettiler. Bir tek dîne bağlıydılar. Denildi ki, bu, Hz. Âdem ve onun soyunun diniydi, hepsi de müslümandılar. Nihâyet Kâbil, Hâbil'i öldürdü. Böylece ihtilâfa düştüler. Denildi ki; insanlar Hz. Âdem'in gününden Nûh'un gönderilmesine değin hak ve hi-

dâyet üzere tek bir şerîata bağlıydılar. Nihâyet Allah Hz. Nûh'u peygamber olarak gönderdi. Gönderilen ilk peygamber Nûh'tur. Nûh'tan sonra daha başka peygamberler gönderilmiştir. Denildi ki; bu ümmet Nûh peygamberle birlikte gemiye binen halktır. Onunla birlikte gemiye binenler mü'mindiler. Onun vefâtından sonra ihtilâfa düştüler. Denildi ki, araplar Hz. İbrâhîm'in dininde idiler. Nihâyet Amr İbn Lûhay onların dinini değiştirdi. Ve denildi ki; Ahid almak Hz. Âdem'in belinden çıkarılıp da ben sizin Rabbınız değilmiyim? diye sorulduğunda, kulluklarını itirâf edip «evet» dedikleri demde insanlık tek bir ümmetti. O günden başka hiçbir zaman tek bir ümmet olmamışlardır. Sonra varlık âlemine çıkınca, kıskançlık ve zulüm nedeniyle ihtilâfa düştüler. Denildi ki; Âdem tek başına bir ümmet idi. Yani imâm ve kendisine tâbi olunan önder. İhtilâf ondan sonra çıktı. Ve denildi ki; insanlar küfür ve bâtıl üzere tek ümmettiler. Bu görüş, «Allah peygamberler gönderdi» kavliyle desteklenmek istenmiştir. Denilirse ki aralarında Hâbil, Şît, İdrîs ve benzeri müslümanlar yok muydular? Cevap olarak denilir ki, o zaman çoğunluk küfürdeydi. Hüküm de çoğunluğa göre verilir. Denildi ki; âyet-i kerîme insanların bir tek ümmet olduğunu gösteriyor. Burada onların îmân veya küfür üzere oldukları belirtilmiyor. Binâenaleyh bu hârici bir delile dayanır. «Allah peygamberler gönderdi.» Bunların toplamı 124.000 peygamberdir. Bu peygamberlerden rasûl olarak gönderilenler 312 dir. Bunlardan Kur'an'da özel isim olarak zikri geçenler 28 peygamberdir. (Hâzin, Lübâb, I, 311 - 312)

Muhyiddîn İbn el-Arabî şöyle diyor:

İnsanlar tek bir ümmettiler. Yani hak din ve fıtrat üzereydiler. Nitekim Aleyhisselatüvesselâm efendimiz; her doğan islâm fıtratı üzerine doğar, buyurmuştur. Bu doğuş gerçekte ilk fıtrat zamanındaki doğuştur, yahut çocukluk zamanındaki doğuş, ya da Âdem (a.s.) in zamanındaki doğuştur. O zaman insanlar tek bir ümmettiler. Sonra tabîatlarının farklılığı nedeniyle, doğuşları da farklı oldu. Nefislerinin niteliklerinde gâlib gelen durumlar farklı oldu ve arzuları değişti. Çünkü bulundukları bölgelerin farklılığı nedeniyle bünyelerinin temellerindeki değişiklikler ve bedenlerinin merkezleriyle arzularındaki farklılıklar bunu gerektirmişti. Onların kendi menfaatlarına olan şeyleri elde edip kendilerinin zararına olan şeyleri atmaları şeklinde tabîatlarında yer eden duygular da bu yüzden farklıdır. Çünkü her birinin bedeninin maddesi ayrı ayrıydı. Ayrıca gelişme ve büyüme için yararlı olduğundan ilâhî hikmet böyle olmasını gerektiriyordu. Farklılık ve değişiklik bunun gereğiydi. Bu sebeple Allah onlara peygamberler gönderdi ki, kendilerini ihtilâftan anlaşmaya, çokluktan tekliğe, düşmanlıktan sevgiye çağırsınlar. Bu sebeple onlar, bölük bölük olup kendi bölükleriyle temâyüz ettiler. Tabîatlarında bâtılın sevgisi yer etmiş olan ve gönüllerine pasın gâlib geldiği kalbleri damgalı olan süflîlere gelince; onların kalbi kör

olmuş, heveslerinin galebesi netîcesinde istîdâtları yok olmuştur. Bu sebeple, onların ihtilâf ve inâtları gittikçe artmıştır. Onlar peygamber gönderildiği ve o peygamber hakkı getirdikleri zaman ihtilâfa düşmüşlerdir. Halbuki kitab ve peygamber, hakkın ve anlaşmanın ortaya çıkmasının biricik nedenidir. Onlar ise kendiliklerinden, kendi arzu ve isteklerinin galebesiyle doğan hased yüzünden bu yolu seçmişlerdir. (Muhyiddîn İbn el-Arabî, Tefsîr el-Kur'an'il-Kerîm, I, 129 - 130)

Konuyu Elmalılı da şöyle izâh ediyor :

İnsanlığın Tekâmülü

İnsanlığın başlangıcından Hz. Muhammed'in bi'setine kadar geçen beşer tarihinin özeti olan bu âyeti celîle; beşer fıtratının, emr-i nübüvvetin hukukun kaynaklarının, hikmet-i teşrîin, icrâ-i hükûmetin künhünü ve esrârını mutazammın büyük bir ilm-i içtimâî esâslarını muhtevîdir. Bu münâsebetle müfessirlerin bu noktadaki ilmî araştırmalarını özetlemek faydalı olacaktır

Yukarda görmüştük ki ümmet, «insan gruplarının ittibâ ettiği cemâat» diye tarîf edilmiş idi. Lâkin bu mânâ daha ziyâde ümmet-i vasat ıtlâkına yaraşan bir mânâyı hâstır. Mutlak olarak ümmet, bir şey üzerine içtimâ edip birbirine uyan cemâat demektir ki uymak demek olan i'timâmdan alınmıştır. Bu âyet ise mâzîde insanların ümmet-i vâhide olduğunu tasrîh ediyor. Binâenaleyh bu cihet; araştırılmaya değer. Ve bu noktada tefsîrciler ihtilâf etmişlerdir :

1 — Muhakkıkların çoğunluğu, ilk insanların tevhîd-i Hakka îmân ile birtek din üzere içtimâ etmiş tek bir millet olduklarına kâildirler. Âyetin akışında enbiyânın ihtilâf üzerine gönderilmiş olması da buna delâlet eder diyorlar. Ve zâten fıtratta tevhîd asıl, şirk, küfür ve ihtilâf esâs dışıdır. Alel'ıtlâk vahdet ve adem-i ihtilâf mevzûu bahs olduğu zaman tevhîd-i Hak ortaya çıkar... İlk insanların vahdetini şirk, küfür ve ihtilâfta vahdete hamletmek için hak yoktur. Her halde vahdet-i ilâh hissi, fikri; tabîaten dahi teaddüd-i ilâh hissinden ve fikrinden öncedir. Müşriklerin tevhîdden sonra ilâhta ihtilâftan çıkan bir tartışma şeklinin ifâdesidir. Binâenaleyh dinler tarihinde geçmiş kavimlerde, daha öncekilerdeki gibi görünen şirk ve küfür, vahdet-i asliye ve fıtriyenin bozulmasından kaynaklanan geçici ve tâlî bir haldir. Her doğan çocuk, hakka bağlı olarak doğar, nankörlüğü, yalancılığı sonradan öğrenir. Beşer ferdleri çoğaldıkça fikirlerin çatışması çoğalmış, bundan ihtilâf ve şirk zuhûr etmiştir. İrşâd-i ilâhî ile aklî tekâmül hâsıl oldukça tarîki tevhîde rücû olunmuştur. Binâenaleyh İslâm'ın temeli olan tevhid-i Hak îmânı beşeriyetin ilk fıtratında saklı olan ve Hz. Âdem'den itibâren âdemoğullarının şuûruna telkîn edilmiş bulunan bir asl-i kadîm ve mutlaktır.

Buna kâil olanlar bu biricik ümmetin kimler olabileceğine dâir

muhtelif rivâyetler nakletmişlerdir : Mücahidden bu ümmeti vâhide «yalnız Âdem'dir» diye menkûldür. Buna göre ümmet (ان ابراهيم كان امّة قانتا) âyetinde olduğu gibi cemâat makâmına kâim bir ferd veya îmân mânâsiyle mecâzen ferde ıtlâk edilmiş olduğu beyân ediliyor. Âdem; özel ismi olmayıp da cins ismi olsa idi mecâz olmazdı. Lâkin bu mânâ örfî anlama muhâliftir.

Ubeyd İbn Zeyd der ki;

Bu ümmeti vâhide Âdem ve Havvâ ve neseb olarak zahrından çıkarıldıkları sırada Beni Âdem'den ibârettir ki fıtrat üzere idiler.

İbn Abbâs ve Katâde der ki;

Devr-i Âdem'den devr-i Nûh'a kadar geçen on kuşak haküzere edilir, ihtilâfları üzerine Hz. Nûh gönderilmiştir.

Görülüyor ki, bu rivâyetlerde cihet-i vahdet, kanunu hak olduğunda ittifâk bulunmakla beraber, bunun bal arıları gibi bazı hayvanlarda olduğu veçhiyle saf bir fıtrat olarak içgüdü halinde gayri ihtiyârî bir içtimâî şuûr ve zarûrî mi? Yoksa fikrî ve aklî inkişâflar ile alâkalı bir içtimâî, ta'lim ve ihtiyârî mi olduğu noktasında ihtilâf mevcûddur. Yani beşerde içtimaiyet, başlangıçtan tabiî ve zarûrî mi, yoksa sun'î ve iradî midir? Bu ihtilâf bugün Avrupa hukuk ve sosyoloji bilginleri arasında da görülmektedir. Bizim tercîhimize göre bidâyetten fikir veya hissi içtimâ, icâb-ı ilâhî ile zarûrî, tatbîkâtı fiiliyesi ve inkişâfât-ı ihtiyârîdir. Çünkü nübüvvet bir ilm-i zarûrîdir ve Hz. Âdem Nebî'dir.

2 — İkrime ve Kâtâde gibi bazı müfessirlerin kavlidir ki bu ümmet-i vâhide küfr üzere, bâtıl din üzere idiler ve bir başka deyişle hayvanlar gibiydiler. Peygamberler geldiler bunlara îmân ve hakkı telkîn ettiler, îmân edenler etti, etmeyenler etmedi, bu sûretle mü'min ve kâfir muhtelif milletler meydana geldi. Bunlar âyette (فاختلفوا) takdîrine lüzûm görmemişlerdir. Buna göre bu ümmet-i vâhide (الكفر ملة واحدة) mazmûnu üzere îmânsızlıkta müşterek, hak tanımaz insan sûretinde bir sürü hayvan demek oluyor ki bu sûrette şu üç suâl teveccüh eder :

Önce âyetin akışına göre enbiyânın ihtilâfı kaldırmak, hakkı yerleştirmek için gönderilmiş olduğu anlaşıldığı halde eğer (فاختلفوا) mukadder değil ise enbiyânın ihtilâf için gönderilmiş olması lâzımgelecek ve gönderilişlerinin te'hîr edilmesi mânâsız olacaktır. Bu itirâzı, müfessirler ehemmiyetli telâkkî etmişlerdir. Cevaben denebilir ki; «ilk hal, çocukluk dönemi gibi idi ve bunlarda küfrün mânâsı, henüz teklîf mevcud olmadığından dolayı îmânsızlık demektir. Peygamberler terbiye kanunu uyarınca tedricen aklî gelişmelerin mebdeinde gönderilmişlerdir. Ve ihtilâf ihdâsı için değil, terakkî için gönderilmişlerdir. Bunun üzerine ihtilâf, îmân etmiyenlerden çıktı, Peygamberlerden değil.» Bu cevap zamanımızın Avrupa telakkîyâtına muvâfık gelir. Fakat sâbık hali muhâfaza edenlere muhâlefet çıkardı demek doğru olamayacağına göre her halde bu telakkîde Peygamberlere bir ihtilâf ihdâsı, isnadı lâzım-

gelir. Bu ise âyetin akışına, mazmûnun rûhuna muhâliftir. Bu noktai nazardan müfessirlerin bu itiräza ehemmiyet vermeleri yerindedir.

İkinci olarak Hz. Âdem insanlığın babası ise nebî olmamak; nebî ise insanlığın babası olmamak lâzım gelecektir. Çünkü nebî, insanlığın babası olduğuna göre evlâdı küfr ile ona muhâlefet etmiş olacak bu surette teklîf mevcûd ise de ilk insan, ümmet-i vâhide olmamış, ihtilâf etmiş bulunacaktır. Halbuki Âdem'in insanlığın babası ve ilk nebî olması müttefekun aleyhtir. Bu suâl ilk görüş için vârid değildir. Çünkü evlâdı önce ona muvâfakat etmiş ve hak üzere ümmet-i vâhide teşkîl eylemişler, sonra ihtilâf etmişler, bunun üzerine müteaddid enbiyâ gönderilmiştir. Ancak bu takdirde (النبيين) de teahhürün, Âdem'den mâadâsına vârid olması zarûrîdir. Cem'i muhallâ billâm en az üçten başlıyacağı için, müteaddid enbiyâ yani Enbiyânın çokluğu sonradan ihtilâf üzerine vâki olmuştur demek olur. Ve Âdem'in gönderilişi buna dâhil olmaz, bu ise Âdem'in insanlığın babası olmasına mâni olmaz. Lâkin bu mânâ ikinci kavle kâfi değildir.

Üçüncü olarak bu kavilde ümmet kelimesinin içtimâî anlamı da müsbet olarak tahakkuk etmez ve bu sûrette üçüncü kavle zâhib olmak lâzım gelir. Şöyle ki :

Ümmet-i vâhide demek cinsi vâhid veya sınıf-ı vâhid demektir. Yani bunlar üzerinde emr ve nehiy yoktu, hiçbir şer'î kanuna tâbi değil idiler, aslen mübâh olma devrinde yaşıyorlardı. (فبعث الله) gösteriyor ki şerîatler sonradan enbiyâ ile gelmiş ve ma'rûf mânâsiyle din ve içtimâiyat o zaman başlamış, îmân ve küfür taksîmi o zaman zuhûr etmiştir. O halde evvelkiler hayvan veya çocuklar gibi mükellefiyetten ârî ve ahkâmdan hâlî olmak itibâriyle bir cins idiler. Veya cevher-i vahidden bir babadan gelmiş olmaları itibâriyle sınıf-ı vâhid idiler. Muhtelif sınıflar, ırklar, milletler, ayrılmış değildi, vatandaş ve ecnebî yok idi, binâenaleyh bunlara ümmet-i vâhide ıtlâkı hakîkî mânâsiyle din ve şerîatta birleşik cemâat demek değil, cins-i vâhid veya sınıf-ı vâhid demektir. Bu kavl; Ebu Hayyân ile imam Mâturîdî hazretlerine nisbet edilmiştir. Bu sûrette demek olur ki, insanlar başlangıçta Avrupalıların tabiî hali dedikleri gibi mutlak hürriyet içinde bulunuyorlardı, hiçbir vazîfe ve hiçbir engele tâbi olmuyorlardı ve üzerlerinde hiçbir âmir, hâkim tanımıyorlardı. Henüz insanlar az, yeryüzü geniş toprağın ürünleri geçimleri için kâfi idi, serbest serbest yaşıyorlar, yalnız sair hayvanlara karşı mücâdele ediyorlardı, insanlar arasında mücâdele ve mücâdele ihtiyâcı yoktu, hilkatleri, halleri bir, fıtrî temâyülleri bir, hareket tarzları bir idi. İlk babadan gördükleri gibi gidiyorlardı, hep böyle hareket edebilseler idi kanuna, hükûmete muhtâç olmıyacaklardı. Lâkin nesilleri çoğaldıkça bulundukları yerler daraldıkça sıkışma ve engellenme hâsıl oldu, cehâletle, hayat sevgisi ile ihtilâfa düştüler, sınıf sınıf fırka fırka oldular, işte o zaman bu ihtilâfları kaldırmak için iç-

lerinde Allah tarafından âtiyi gören, acı tatlı haberler veren, hayr ve şerden helâl ve harâmdan vazîfe ve memnûniyet kanunlarından bahseden enbiyâ gönderildi, muvâfakat edenler îmân ile birleşti, muhalefet edenler de bunlara karşı koymak için birleşti, bu sûretle mü'min ve kâfir muhtelif milletler zuhûr etti. Nihâyet Hâtem'ül-Enbiyâ küllî tevhîd için gönderildi. Bu izâh, (فاختلفوا) takdîrine ve âyetin akışına da tevâfuk edebilir. Lâkin bunda zâhirin hilâfı iki cihet vardır : Birincisi, ümmet kelimesi zâhir olan mânâyı içtimâîsinde kullanılmamış olur. İkincisi, çocukluk devri gibi de olsa insanın her türlü kanundan soyutlanmış, bir hürriyet ve mutlak serbestlik devri yaşamış olduğu kabul edilemez, bir taraftan bütün hayvânât, doğumun başlangıcından fıtrî bir yetişme devri ve terbiye yaşamış ve her uzvî hayatı bile bir vazîfe ve memnuiyet kanûnuna tâbi olduğu, diğer taraftan (واذ اخذ ربك من بنى ادم) hitâbı- ezelîsiyle de bu nokta daha esâsından takviye edilmiş bulunduğu halde insanın fıtratını başlangıçta basît te olsa medenî ve içtimâî ilkelerden âzâde telakkî etmek hem istihâb-ı hale, hem de delâlet-i nakle muhâlif olur. Binâenaleyh Hz. Âdem'den itibâren bir teklîf sırrı kabul etmek zarûrîdir. (ولا تقربا هذه الشجرة) nehyi, teklîfin önceliğini ifâde ettiği gibi Âdem'in nübuveti kazıyyesi de bunu icâbeder. Nitekim insan tabîatı itibâriyle medenîdir ve insan müânesetten türemiştir deniliyor ki bu da teklîf sırrının ve içtimâîliğin insan fıtratında saklı bulunduğunu ifâde eder. Bu ise bir hak kanunudur, îmân ve şerîat ilkesi ile alâkadâr bir kanundur ve bunun mutlak şuûrsuzca olduğunu iddiâya hak yoktur, bu bir zarûrî şuûrdur. Maamafih şuûrsuzca da olsa yine kanunu haktır. Bunu küfre değil îmâna başlangıç olarak almak lâzım gelir.

4 — Mu'tezileden Kâdî Abdülcebbâr ve ona tâbi olanlar demişlerdir ki; Peygamberin gönderilişinden evvel insanlar aklî şerîata bağlanmakta ümmet-i vâhide idiler, aklî şerîat sani'i Hak Teâlâ'nın vücûdunu ve sıfâtını i'tirâf ve ni'metine şükrile hizmetine iştigâl ve zulmün, tecâvüz, yalan, cehil, abes ve benzeri kabâyihi aklî kötülüklerden kaçınma esâsına müsteniddir. Çünkü bunlar aklen idrâk olunurlar. Mademki âyetde (فبعث الله النبيين) Peygamberlerin gönderilişi süreklilik ifâde eden «fa» ile sonradan olduğunu göstermiştir, demek ki bunlardan evvelki ümmet-i vâhidenin vahdet-i enbiyâ'dan istifâde edilmiş olmayan bir şerîat imiş, böyle bir şerîat ise bir şerîat-ı akliye olabilir. Fakat Hz. Âdem ilk insan ve nebî değil miydi? O halde Peygamberlerin gönderilişinden önce sırf akıl ile mükellef insanlar kabul etmek nasıl doğru olur? Kâdî Abdülcebbâr bu suâli kendine irâd ile demiştir ki : ihtimal, Hz. Âdem ibtidâ, evlâdiyle beraber aklî şerîatta içtimâ etmişlerdi de sonradan Cenâb-ı Allah kendisini evlâdına Peygamber olarak göndermiştir. Ve ihtimâl ki onun ilk şerîati nebeviyyesi yıkılmış ta in-

sanlar aklî şerîatlara bağlanmışlar ve bilâhare diğer enbiyâ gönderilmiştir. Ebu Müslim el-Isfahânî de Kâdî'nin bu mezhebini ihtiyâr eylemiştir. Bunlara göre akıl enbiyâdan evvel bir ilâhî Resûl olmuş oluyor. Nübüvvet de akılları kendi kendilerine idrâk edemeyecekleri üstün faydalara ulaştırmış bulunuyor. Lâkin bu mezhebde de isbâtı mümkün olmayan iki nokta vardır : Birincisi, aklın medâr-ı ahkâm olan hüsn ve kubuhta bizzât hâkim olup olamayacağı ve vücub-ı aklînin vücub-i amelîyi gerektirip gerektirmeyeceği mes'elesidir ki ilm-i Usûl ve Akâidin mühim mes'elelerindendir. İkincisi, başlangıçta insanların adâleti ve zulmü nesiller bilecek ve üzerine muamele binâ edebilecek derecede aklî istidlâle muktedir olup olamıyacakları ve bu kadar derin bir şuûr ile hareket edip edemiyecekleri mes'elesidir. Bu iki nokta bu gün de sâbit değildir.

5 — Bazı müfessirler de demişlerdir ki; âyet ibtidâ ümmet-i vâhideyi tasrîh ediyor. Fakat bunun îmân üzere mi yoksa küfr üzere mi olduğunu beyân etmiyor. Bu cihet, delile muhtâçtır, Binâenaleyh mes'elede hüküm vermeyip (العلم عند الله) diye tevakkuf etmek lâzım gelir.

6 — Burada (الناس) dan murâd, hilkatın başlangıcından beri umûm nâs değildir. Bu ümmet-i vâhide İbrâhîm veya Mûsâ kavmidir. Enbiyâ'dan murâd da bunlardan sonra ki peygamberlerdir, diyen müfessirler de vardır. Ve son kavli âyetin mâkabline irtibâtı nokta-i nazarından muvâfık gibi ise de (الناس) âmm lafzın tahsîsî zahirin hilâfı olduğu gibi âyetin mazmûnunda umûmî görünen yüksek içtimâî sirra kâfî değildir. Biz de şunu ihtâr etmek isteriz ki; aklın en mühim kıymeti illiyyet kanunu uyarınca sebebden müsebbebe veya müsebbebden sebebe intikâldedir. Bu ise garîze, fıtrat veya akl-ı garîzî ve bedîhî ta'bîr olunan zarûrî esâslara veya tecrübeye mütevakkıftır. Nübüvvet ise nazarî istekleri bile zarûrî ilimler halinde idrâk ve telkin eden bir rabbânî kuvvettir. Ve inceleme halinde beşerî dalâletleri aklî inkişâflar ile şehevanî inkişâfları içiçe girmesinden ve akılların şehavât için kullanılmasından neş'et eder. İlk fıtrat bu dalâletten âzâde olduğu gibi nübüvvet de gerek ilmî ve gerek amelî olarak bundan âzâdedir. Meselâ bal arılarının tekniği şaşmak bilmeyen bir tabiî tekniktir. Ve alelumûm nübüvvetler de bir taraftan akılların ve irâdelerin başlangıcı, diğer taraftan da sonucudur. Bunun için bir ilk nübüvvet bir de ikinci nübüvvet vardır. Kitab, ikinci nübüvvettir. Bu ikisi arasında hak tanımayan azgınlık ve baskı üzere hareket eden bir küfür hali vardır ki; hakkın kendi kudret ve irâdesinden ibâret zanneder. Umûmî barışı ihlâl eder. İnsan ilk hilkatten itibâren insandır. Din, lisan, içtimâ mebdei o zamandandır. Nübüvvet-i Âdem ilk nübüvvetin ilk akılların bununla tekâmül etmiş, dünya sevgisi, şehvete bağlı çeşitlilikler beşerî ihtilâflar üzerine, nübüvvet ve kitapların indirilmesi vâki olmuştur. Binâenaleyh

ilk görüşte olduğu gibi ilk insanların fıtrat ve ilk nübüvvete müstenid fıtrî îmân ile, hak kanun üzere bir ümmet-i vâhide olduklarını kabul etmek gerekir. Ve âyetin akışı bize vahdet-i hakkın bu sûretle önceliğ ni ve içtimâî sırrın başlangıcını ilâhî irşâdların ceryân şeklini, hukûkun ve hikmeti teşrîin ilk şartlarını ve Peygamberlerden sonra onlarla yarış ederek zâhirî nasslara karşı ihtilâf çıkaran hukûkî usûlleri azgınlık ve teğallüb ile ihlâle kalkışanlar zuhûr ettiğini beyân etmektedir. O halde nâssı, umûmundan ve ümmeti, zâhirinden ihrâca sebeb yoktur. Mâtürîdî hazretlerine nisbet olunan kavil de bunun bir nevi izâhı olarak kabul edilebilir. Bu âyetten şu da anlaşılıyor ki; her Peygamber, zamanında gönderildiği insanlar arasında ihtilâflı olan hakkın emrini izâh ederek ihtilâfları kaldırarak tevhîd öğretmiş ve bu babda açık hükümler ve kat'î belgeler getirmiştir. Bu sebeble ehl-i imânın ve ulemânın hâdisât-ı hukûkiyede belgesiz delillerden hakkı, hakikatı araştırıp ihtilâf kaldıracak ahkâmı çıkarabilmek ve bu suretle İcmâ-i ümmetin tarîklerini ilmen ihzâr eylemektir. Hâsılı ferdî ihtilâflar olmasaydı insanlar hüküm veren hâkime, cezâî ahkâma muhtâç olmayacaklardı. Ve muhtelif milletler zuhûr etmeyecekti, harbe darbe, hükûmete lüzûm kalmayacak, fıtrat kanunları kâfi gelecekti. Madem ki ihtilâf ettiler ve ferdî ihtilâflardan millî ihtilâfa geçtiler, o halde hak düşmanlarıyle boğuşmaya mecbûr olacaklardır. Bununla boğuşabilmek için de kendi aralarında hakka îmân ve riâyetle yardımlaşma ve dayanışma sayesinde korunmak ve küllî barışı te'sîs etmekle mükelleftirler, ve risâlet-i Muhammediye ile Kur'an-ı Azîm'üşşân beşeriyyeti bu sûretle başından sonuna kadar paralel bir vaziyet içinde tevhîd-i hakka ve küllî selâmete hidâyet için gelmiştir. (Elmalılı M. Hamdi Yazır, Hak Dini Kur'an Dili, I, 743 - 751)

Mevdûdî ise diyor ki :

Burada dinlerin tekâmülü nazariyesi çürütülmektedir. Sözde dinler tarihi bilginlerinin iddiâsına göre : İnsanoğlu dinî hayata, zulmet içinde girerek tabîatperestlik ve politeizmle başladı. Sonraları Allah'a taptı Fakat (uydurma ilâhları) O'na şirk koştu. Bu hal uzun müddet devâm etti. En sonunda Allah'ın birliğini tanıdı ve kabul etti. Fakat Kur'an-ı Kerîm insan hayatının tâm bir ilâhî ışık altında başladığını bildirmekle bu nazariyeyi tekzîb etmektedir. Allah Teâlâ ilk insan olarak Hz. Âdem'i yarattığında, ona hakîkatı açıkladı ve doğru yolu gösterdi. Hz. Âdem'in oğulları bu yolu uzun müddet ta'kîb ettiler. Onların hepsi tek ve müşterek topluluğun âzâsı idiler. Sonradan yeni yollar ta'kîb etmeğe başladılar ve yeni dinler icâdettiler. Sırf kendilerine ayrılan hak ve bu hakların icâbı olan selâhiyetlerden fazlasına haksız yere sahip çıkmak arzularına karşı, hakîkatın onlara açıklanmış olmasına rağmen, onlar bu şekilde davrandılar. Yanlış yola sevk edilen halkı bu kötülükten korunmak üzere esas İlâhî yola da'vet etmek için Allah, Pey-

gamberleri gönderdi. Peygamberlerin gelişi, yeniden dinî topluluklar vücûda getirmek için değil, fakat doğru yoldan ayrılanları, beşerin esâs dînine ve tek müşterek topluluğa getirmek içindi. O topluluk ki, insan oğlunun dünya üzerinde ilk hayata başladığı çağda, İlâhî hidâyet yoluna uygun olarak teşekkül etmiş idi. (Mevdûdî, Tefhîm el-Kur'an, I, 228)

Hak Mefhûmu

Seyyid Kutub bu âyetteki «Hak» mefhumunu şu şekilde açıklıyor :

«Hak» kelimesi üzerinde biraz durmamız gerekiyor. Bu kelime Kitâb-ı Mübîn'in getirdiği şeylerin, hakkın ta kendisi olduğunu belirtiyor. Bu hakkı Cenâb-ı Allah, diğer insanların düşünce, değer, ölçü ve sözlerinde kat'î söz ve hüküm olsun diye indirmiştir. Allah'ın indirdiğinden başka hak yoktur. Hüküm de yok. Başka söz de yoktur. Benzeri bulunmayan bu tek hakîkat olmadan, insanların ihtilâfa düştükleri mevzûlarda onunla hükmetmeden, itirâzsız, şüphesiz onun hükmünü kabullenmeden... evet, bunlar olmadan bu dünya hayatı asla düzelemez. İnsanlar ayrılık ve tefrikadan aslâ kurtulamaz... Yeryüzünde sulh ve selâmet asla yerleşemez. Hiçbir şekilde insanlar selâmete eremezler. İnsanların düşünce ve nizamlarını aldıkları mevkii, ihtilâfa düştükleri zaman başvurdukları hükmü ve tehdîd kuvveti bakımından, bu hakkın büyük bir değeri vardır. Şüphesiz ki yön tektir... O da yalnız hak üzere indirilen yöndür. Bir tek kaynak vardır. Birkaç tane değil. İnsanlar ise tek millettir. Böylece düşünce de tek düşüncedir. Esâs kâidesinde bir tek İlâh, bir tek Yaratıcı, bir tek Ma'bûd, insanoğlunun hayatı için bir tek kanun yapıcı vardır... Milletlerin ve nesillerin ihtiyâcına ve eşyânın durumuna göre mevzûlara ayrılan hayat, nihâyet İslâm'ın getirdiği en son şekle bürünüyor. Kur'an'ın geniş ve engelsiz muhîtinde, Allah'ın ve Allah nizâmının kumandası altında hayat büyüyor ve gelişiyor. Bu geniş ve âlemşümûl muhîtin hudûtları içinde, dipdiri şerîatın gölgesi altında yeni merhalelere ulaşıyor. İşte bu Kur'an'ın kitap mevzûunda takrîr ettiği hüküm, İslâm'ın i'tikâd ve dinler konusundaki seyir çizgisini anlatan en sahîh görüşüdür. Bütün peygamberler, aslında sadece bu dinle gelmişlerdir. O din, mutlak tevhîd gibi temel kâideler üzerine oturur. Bundan sonra inhirâflar başlar. Hurâfe ve efsâneler gelişir. Nihâyet insanlar o büyük kâideden uzaklaşırlar. İşte o zaman o temel i'tikâdı yenileyen yeni bir peygamber gelir. Tevhîd akîdesine ilâve ettikleri inhirâfları temizler. Milletin hal ve tavrını tafsîlâtlı olarak düzene koyar...

Bu nazariye, gayr-i müslim araştırıcıların, dinlerin tekâmülü mevzûundaki nazariyelerinden daha mantıkîdir. Çoğu kez müslüman araştırıcılar da, o yabancıların tesîri altında kalıyorlar. Anlıyamıyorlar. Din-

lerin kaynağı mevzûundaki araştırmalarını, hep inançların ve düşünce kâidelerinin tekâmüle uğradığı fikrine sapıyorlar. Müsteşriklerin ve emsâli Batılı araştırıcıların yaptıkları gibi... İmân düşüncesinin esâsta bir olması görüşü, Allah'ın hak olarak gönderdiği, eski zamandanberi her peygamberle birlikte, her zaman ihtilâfa düştükleri şeylerde, insanlar arasında hükmetmek için gönderilen kitabın vazîfesine de uyan bir görüştür.

Ortada hiç bir zaman bütün insanların başvurduğu sâbit bir nizâm, her kesin kabul ettiği kat'î bir söz yoktur. Elbette böyle bir nizâm, insanın arzularının te'sîri altında kalmıyan, insanlığın eksikliklerinden müteessir olmayan, insanların cehâletlerine dûçâr olmayan âdil bir hâkimin sözü olmalıdır...

Bu sâbit mîzânı yerleştirmek için, hudûtsuz bilgilere ihtiyâç vardır. Olmuşun, olanın ve olacağın bilgisine... İnsan varlığını geçmiş, gelecek ve şimdiki zaman, bilinen, bilinmiyen ve zannedilen, görülen, görülmeyen, gizlenen gibi parçalara ayıran, zamanın sınırlarıyla tahdît edilemiyen geniş bir bilgiye... Bir varlığı, yakın ve uzak, görülen ve görülmeyen, hisseden ve hissedemiyen gibi mekân sınırlarıyla da sınırlamıyan bilgiye...

Bu sâbit mîzânı yerleştirmek için, yarattığı ve yaratacağı şeyleri, uygun olan ve olmayan şeyleri bilen bir İlâha ihtiyâç vardır.

Bu sâbit mîzânı yerleştirmek için, ihtiyaçların üstüne, noksânların üstüne, yoklukların üstüne, geçenlerin üstüne, hırs ve tamâın üstüne, iştiyâk ve dehşetin üstüne, kâinatta olmuş ve olan her şeyin üstüne yüceIen birisine ihtiyâç vardır. Hiç bir şeye muhtâç olmayan, Zât-ı Sübhânîsinde zaaf ve kusûr bulunmayan, heves ve zevki olmayan bir İlâha ihtiyâç vardır. İnsan aklının vazîfesi, sadece gelişen durumlara, değişen hallere, yenilenen ihtiyâçlara karşı tedbîr almaktır.

Meydanda kendisine başvuracağı, hatâ ve savâbını anlıyacağı, eğri ve doğrusunu, hak ve bâtılını ayarlıyacağı sâbit bir mîzân olunca... Ancak hayat düzelebilir. İnsanlar, kendilerini idâre eden son merciin yalnız Allah olduğuna o zaman güvenebilirler...

Bu kitap, değişik kâbiliyetleri, muhtelif yolları mahvetmek için hak üzere inmemiştir. Bu kitap, insanlar ihtilâfa düştükleri zaman, sadece ona, sadece onun hükmüne başvurmaları için gelmiştir...

Bu hakîkatın, İslâm'ın tarih görüşü üzerinde de büyük bir te'sîri vardır. Şüphesiz ki İslâm'ın, «hak» üzere insanların ihtilâfa düştükleri şeylerde onunla hükmetmeleri için indirdiği «kitâb» yeni şeyler koyuyor... Evet, bu kitâb insanlık için hayat düstûru koyuyor... Bundan sonra birlikte ilerleyen hayat ona uyar, onun koyduğu kâideler üstüne otururşa, işte bu, haktır. O düstûrun dışına çıkıp, başka başka kaideler üzerine otururşa, işte bu da, bâtıldır... O, bâtılın kendisidir... İsterse tarihin bir devresindeki insanlar ondan memnûn olsunlar. Çünkü in-

sanlar, hak ve bâtıl mevzûunda ölçü değildirler. İnsanların yerleştirdikleri şeyler, hakkın kendisi değildir... İnsanların koydukları şeyler din değildir. Islâm'ın görüşü başlangıçta şu esâs üzerine oturur. İnsanların bir şey yapmaları, bir şeyi söylemeleri, hayatlarını bir şeye göre ikâme etmeleri, kitâba muhâlif olan bir şeyi hak kılmaz. Dinin esâsından da saymaz. Bu dinin pratik hayat tefsîri olarak da kabul etmez. Müteâkib nesiller böyle yapmıştır diye, delil göstermeyi de kabul etmez...

Yine bu hakîkat, insanların soktukları şeylerden dinin esâslarını temizlemek için büyük bir ehemmiyeti hâizdir. Meselâ İslâm tarihinde inhirâflar vukû' bulmuştur. Halen bu inhirâflar gelişip gitmektedir. Ancak denemez ki: bu inhirâfların vukû' bulduğu an, insanların hayatlarına hâkim olduğu zaman, İslâm'ın pratik hayat şeklidir... Aslâ... İslâm; bu tarihî vâkıalardan tamâmen uzaktır. Vaki' olan bu hatâ ve inhirâflar, aslâ hüccet olarak kullanılamaz. Yeniden İslâmî bir hayat getirmek isteyen kimse o hatâ ve inhirâfları silip lağvetmelidir. Ve sonra da insanların ihtilâfa düştükleri şeylerde, Allah'ın hak üzere indirdiği kitâba dönmelidir...

Bu kitâbın geldiği sırada hevâ ve heves, insanları mağlûb ediyordu. Beşerî arzu ve istekler, tama' ve korkular, dalâletler, insanları, o kitâbın hükmünü kabul etmekten uzaklaştırıyordu. Allah'ın onları döndürdüğü hak kitâba yönelmekten alıkoyuyordu.

«Kendilerine apaçık deliller geldikten sonra, aralarındaki ihtirâstan dolayı ihtilâfa düşenler de, o kitâb verilenlerden başkası değildir.»

Zulüm... Hasedin zulmü, tamâın zulmü, hırsın zulmü, hevâ ü hevesin zulmü... İşte, insanları esâs düşünce ve nizâmdan ayrılmaya sevkeden, tefrika, inâd ve küfür karanlığında bırakan sebep... Hakîkat işte budur... İki kişi ihtilâfa düştüğü zaman, ikisinden birisinin nefsinde, mutlakâ zulüm ve hevâ vardır. Yahut ikisinin de nefsinde... Eğer onlarda îmân olsaydı, elbette birleşip ittifâk etmeleri gerekirdi.

Nefislerindeki safâ, rûhlarındaki tecerrüd, gönüllerindeki hakka ulaşma rağbetiyle onları hidâyete erdirdi. O zaman hakka ulaşmak, doğru yola gitmek ne kolay olur?

«Allah, dilediğini doğru yola iletir...»

O doğru yol, bu kitâbın açıkladığı yolun kendisidir. O, hak üzere kâim ve hakîkat istikâmetinde olan bu nizâmın kendisidir. Şehvet ve arzular onu oyalandırmaz. Rağbet ve istekler onu meşgûl etmez. Allah, dilediği kullarını bu doğru yola iletir. Doğru yol istikâmetindeki hidâyet istidâdına sahip olan kimseleri... İşte onlar selâmete girerler... İşte onlar yücedirler... Kâfirlerin mü'minlerle alay ettiği gibi, isterse Allah'ın ölçüsüyle ölçmeyenler, onların mahvolduğunu sansınlar, onlarla alay etsinler... (Seyyid Kutub, Fî Zılâl'il-Kur'an, I, 447 - 451)

أَمْ حَسِبْتُمْ أَنْ تَدْخُلُوا الْجَنَّةَ وَلَمَّا يَأْتِكُمْ مَثَلُ الَّذِينَ خَلَوْا مِنْ قَبْلِكُمْ مَسَّتْهُمُ الْبَأْسَاءُ وَالضَّرَّاءُ وَزُلْزِلُوا حَتَّىٰ يَقُولَ الرَّسُولُ وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ مَتَىٰ نَصْرُ اللَّهِ أَلَا إِنَّ نَصْرَ اللَّهِ قَرِيبٌ ﴿٢١٤﴾

214 — Yoksa siz, sizden önce geçenlerin durumu başınıza gelmeden cennete girivereceğinizi mi sandınız? Onlara öyle yoksulluk, öyle sıkıntı gelmiş ve sarsıntıya uğramışlardı ki, nihâyet Peygamber ve beraberindeki mü'minler: Allah'ın yardımı ne zaman? diyordu. Bilesiniz ki, Allah'ın yardımı pek yakındır.

İmân, Tecrübe ve İmtihân

Allah Teâlâ buyuruyor ki; sizden önce geçen milletlerin başına gelen olaylar sizin başınıza gelmeden tecrübe edinip denenmeden «Cennete girivereceğinizi mi sandınız?» Ve müteâkiben de «onlara öyle yoksulluk, sıkıntı gelmiş ve sarsıntıya uğramışlardı ki.» buyuruyor. Bu, hastalık, dert, acı, musîbet ve felâketler anlamınadır. İbr. Mes'ûd, İbn Abbâs, Ebu'l-Âliye, Mücâhid, Saîd İbn Cübeyr, Mürre el-Hemadânî, Hasan, Katâde, Dahhâk, Rebî' İbn Enes, Süddî, Mukâtil İbn Hayyân bu âyetteki (الباساء) kelimesinin fakirlik anlamına geldiğini söylemişlerdir. İbn Abbâs da buradaki (الضراء) kelimesinin hastalık demek olduğunu bildirmiştir.

Onlar düşmanlarından korktukları için büyük bir sarsıntıya uğramışlar ve çok zor bir imtihân geçirmişlerdir. Nitekim sahîh hadîste vârid olduğuna göre Habbâb İbn Erett der ki :

قُلْنَا لَهُ أَلَا تَسْتَنْصِرُ لَنَا أَلَا تَدْعُو اللَّهَ لَنَا قَالَ كَانَ الرَّجُلُ فِيمَنْ قَبْلَكُمْ يُحْفَرُ لَهُ فِي الْأَرْضِ فَيُجْعَلُ فِيهِ فَيُجَاءُ بِالْمِنْشَارِ فَيُوضَعُ عَلَىٰ رَأْسِهِ فَيُشَقُّ بِاثْنَتَيْنِ وَمَا يَصُدُّهُ ذَٰلِكَ عَنْ دِينِهِ وَيُمْشَطُ بِأَمْشَاطِ الْحَدِيدِ مَا دُونَ لَحْمِهِ مِنْ عَظْمٍ أَوْ عَصَبٍ وَمَا يَصُدُّهُ ذَٰلِكَ عَنْ دِينِهِ وَاللَّهِ لَيُتِمَّنَّ هَٰذَا الْأَمْرَ حَتَّىٰ يَسِيرَ الرَّاكِبُ مِنْ صَنْعَاءَ إِلَىٰ حَضْرَمَوْتَ لَا يَخَافُ إِلَّا اللَّهَ أَوِ الذِّئْبَ عَلَىٰ غَنَمِهِ وَلَٰكِنَّكُمْ تَسْتَعْجِلُونَ

Biz Hz. Peygambere; ey Allah'ın Rasûlü bizim için Allah'tan yardım istemeyecek misin? Bizim için Allah'a duâ etmeyecek misin? dedik. Rasûlullah (s.a.) buyurdu ki : Sizden önce geçenler-

den birinin başının ortasına testere konur ve ayağına kadar kesilirdi de bu onu dininden döndürmezdi. Demirden taraklarla taranır, etiyle kemiği ayrılırdı da bu onu yine dininden döndürmezdi. Sonra Hz. Peygamber buyurdu ki : Allah'a andolsun ki, Allah Teâlâ bu dinin hâkim olmasını arzu etmektedir. Öyle ki yolcu San' a'dan bineğine binecek Hadramût'a kadar gelecek, Allah'tan başkasından ve koyunları için de kurttan başkasından korkmayacak. Ne var ki siz çok acele davranan bir topluluksunuz.» Bir başka âyet-i kerîme'de ise Allah Teâlâ şöyle buyurur : «Elîf, Lâm, Mîm andolsun ki biz kendilerinden öncekileri denemişken insanlar inandık deyince denenmeden bırakılacaklarını mı sanarlar? Allah elbette doğruları ortaya koyacak ve elbette yalancıları da ortaya çıkaracaktır.» (Ankebût, 1 - 3) Bu âyette söz konusu olan husûslardan bir çoğu sahâbe-i güzîn'in başına gelmiştir. Nitekim Allah Teâlâ Ahzâb gününden bahisle şöyle buyurur : «Onlar size yukarınızdan ve aşağınızın altından gelmişlerdi, gözler de dönmüştü, yürekler ağızlara gelmişti, Allah için çeşitli tahmînlerde bulunuyordunuz. İşte orada inananlar denenmiş ve çok şiddetli sarsıntıya uğratılmışlardır. Münâfıklar ve kalblerinde hastalık olanlar, Allah ve Rasûlü bize sadece kuru va'dlerde bulundu, diyorlardı...» (Ahzâb, 10 - 12)

Bizans imparatoru Heraklius Ebu Süfyân'a Hz. Peygamber hakkında suâl sorduğu zaman; onunla hiç savaştınız mı? demiş. O da evet savaştık, karşılığını vermişti. Heraklius, aranızdaki savaş nasıl oldu? dediğinde, Ebu Süfyân bazan biz yendik, bazan o yendi deyince, Heraklius peygamberler böylece denenirler, sonra netîcede onlar kazanırlar, demiş.

«Sizden önce geçenlerin durumu başınıza gelmeden.» Yani onların başına gelen haller sizin başınıza gelmeden önce mi?

«Onlara öyle yoksulluk, sıkıntı gelmiş ve sarsıntıya uğramışlardır ki nihâyet peygamber ve beraberindeki mü'minler, Allah'ın yardımı ne zaman? diyorlardı.» Düşmanlarına baskın gelmek istiyorlardı. Kurtuluşun ve rahatlığın çabucak gelmesini arzu ediyorlardı. Sıkıntı ve şiddet anında ferâhlık bekliyorlardı. İşte bunlara Hak Teâlâ'nın cevabı : «Bilesiniz ki Allah'ın yardımı muhakkak pek yakındır.» Nitekim bir başka âyet-i kerîme'de de şöyle buyurmaktadır : «Her zorluğun bir kolaylığı vardır.» Şiddet ne derece fazla olursa, yardım da o derece çabuk gelir. Bunun için Allah Teâlâ «Bilesiniz ki Allah'ın yardımı muhakkak pek yakındır.» buyurmaktadır. Ebu Rezîn'in hadîsinde şöyle buyurulur : «Rabbı kulunun ümitsizliğine taaccüb eder. Halbuki Rabbının yardımı yakındır. Onların ümitsizliğe düştüğünü görür ve güler. Çünkü onların kurtuluşlarının yakın olduğunu bilir.»

يَسْـَٔلُونَكَ مَاذَا يُنفِقُونَ ۖ قُلْ مَآ أَنفَقْتُم مِّنْ خَيْرٍ فَلِلْوَٰلِدَيْنِ وَٱلْأَقْرَبِينَ وَٱلْيَتَٰمَىٰ وَٱلْمَسَٰكِينِ
وَٱبْنِ ٱلسَّبِيلِ ۗ وَمَا تَفْعَلُوا۟ مِنْ خَيْرٍ فَإِنَّ ٱللَّهَ بِهِۦ عَلِيمٌ ﴿٢١٥﴾

215 — Sana ne infâk edeceklerini soruyorlar. De ki: Hayırdan her ne infâk ederseniz, babanın, akrabânın, yetîmlerin, yoksulların, yolcuların hakkıdır. Ve her ne hayır işlerseniz, şüphesiz ki Allah, onu bilir.

Mukâtil İbn Hayyân der ki : Bu âyet gönüllü ihsân konusundadır. Süddî ise bu âyetin zekât âyetiyle neshedildiğini söyler. Ancak bu görüş üzerinde durulması gerekir. Âyetin anlamı şöyledir : Sana nasıl infâk edeceklerini soruyorlar? İbn Abbâs ve Mücâhid böyle tefsîr etmişlerdir. Allah Teâlâ nasıl infâk edeceklerini âyetin devâmında belirterek «Hayırdan infâk edeceğiniz; babanın, akrabanın, yetîmlerin, yoksulların, yolcuların hakkıdır.» buyuruyor. Yani hayır yoluyla bu şekilde sarfediniz. Nitekim hadîs-i şerîf'te; anan ve baban, bacın ve kardeşin sonra sırasıyla sana yakın olanlar diye bu sıra belirtilmiştir. Me'mûn İbn Mihrân bu âyeti okuduktan sonra bu âyet infâk edilecek yerleri bildirmektedir. Burada ne davuldan, ne zurnadan, ne resimden, ne araçtan ne de duvarlardan bahis vardır, demiştir.

Allah Teâlâ âyetin devâmında «Ve her ne hayır işlerseniz, şüphesiz ki Allah onu bilir.» buyurmaktadır. Yani sizden her ne türlü iyi fiil sâdır olursa muhakkak Allah onu bilir ve buna göre en uygun mükâfatı verir Doğrusu Allah hiç kimseye zerre miktarı zulmetmez.

كُتِبَ عَلَيْكُمُ ٱلْقِتَالُ وَهُوَ كُرْهٌ لَّكُمْ ۖ وَعَسَىٰٓ أَن تَكْرَهُوا۟ شَيْـًٔا وَهُوَ خَيْرٌ لَّكُمْ ۖ وَعَسَىٰٓ أَن تُحِبُّوا۟
شَيْـًٔا وَهُوَ شَرٌّ لَّكُمْ ۗ وَٱللَّهُ يَعْلَمُ وَأَنتُمْ لَا تَعْلَمُونَ ﴿٢١٦﴾

216 — Hoşunuza gitmediği halde, cihâd üzerinize farz kılınmıştır. Bir şey hoşunuza gitmediği halde sizin için hayırlı olabilir. Bir şey de hoşunuza gittiği halde sizin için kötü olabilir. Allah bilir, siz bilmezsiniz.

Cihâd Farîzası

Allah Teâlâ düşmanların şerrini İslâm diyârından def'etmek için, müslümanlara cihâdı farz kılmıştır. Zührî der ki, cihâd ister savaşsın, ister otursun, herkese vâcibtir. Oturan kendisinden yardım dilendiği zaman yardım etmek, imdât istendiği zaman imdâda koşmak; savaşa katılması bildirildiği zaman savaşa gitmek zorundadır. Eğer kendisine ihtiyâç duyulmazsa ancak o zaman oturabilir.

Ben derim ki; (İbn Kesîr) Sahîh hadiste sâbit olduğuna göre Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur :

« مَنْ مَاتَ وَلَمْ يَغْزُ ، وَلَمْ يُحَدِّثْ بِهِ نَفْسَهُ ، مَاتَ مِيتَةً جَاهِلِيَّةً » .

«Kim savaşmadan veya kendini savaşa hazırlamadan ölürse câhiliyyet ölümüyle ölür.» Rasûllulah (s.a.) Mekke'nin fethi günü de şöyle buyurmuştur : «Fetih gününden sonra hicret yoktur. Yalnızca cihâd ve niyet vardır. Siz savaşa çağırıldığınız zaman savaşa koşun.»

«Hoşunuza gitmez ama» sizin için zor ve meşakkatli bir iş olmakla beraber cihâd üzerinize farz kılınmıştır. Savaş hoşa gitmez. Çünkü savaşta öldürülmek ve yaralanmak olduğu gibi, düşmanlarla didişmek ve yolculuğa katlanmak zarûreti vardır.

«Bir şey hoşunuza gitmediği halde sizin için hayırlı olabilir.» Savaş sizin için hayırlı olabilir. Çünkü ardından düşmanlara karşı zafer ve gâlibiyyet gelir. Onların ülkelerini, mallarını, çoluk-çocuklarını elde etmek mümkün olur. «Bir şey de hoşunuza gittiği halde sizin için kötü olabilir.» Bu her konuda böyledir. Dolayısıyla hüküm umûmîdir. Kişi bazan bir şeyi sever; ancak o şey kendisi için faydalı ve hayırlı olmaz. Savaşa gitmeyip oturmakta bu şekildedir. Arkasından düşmanın ülkeyi istilâsı ve idâreyi ele geçirmesi mümkün hale gelir. «Allah bilir, siz bilmezsiniz.» O sizin hakkınızdaki her şeyi en iyi bilendir. Sizin dünyanız ve âhiretiniz için neyin daha faydalı olduğunu en iyi o bilir. Öyleyse onun buyruğuna uyarak emrine icâbet edin ki doğru yolu bulmuş olasınız.

يَسْـَٔلُونَكَ عَنِ الشَّهْرِ الْحَرَامِ قِتَالٍ فِيهِ قُلْ قِتَالٌ فِيهِ كَبِيرٌ وَصَدٌّ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ وَكُفْرٌ بِهِ
وَالْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَإِخْرَاجُ أَهْلِهِ مِنْهُ أَكْبَرُ عِنْدَ اللَّهِ وَالْفِتْنَةُ أَكْبَرُ مِنَ الْقَتْلِ وَلَا يَزَالُونَ
يُقَاتِلُونَكُمْ حَتَّىٰ يَرُدُّوكُمْ عَنْ دِينِكُمْ إِنِ اسْتَطَاعُوا وَمَنْ يَرْتَدِدْ مِنْكُمْ

عَنْ دِينِهِۦ فَيَمُتْ وَهُوَ كَافِرٌ فَأُو۟لَٰٓئِكَ حَبِطَتْ أَعْمَٰلُهُمْ فِى ٱلدُّنْيَا وَٱلْءَاخِرَةِ ۖ وَأُو۟لَٰٓئِكَ
أَصْحَٰبُ ٱلنَّارِ ۖ هُمْ فِيهَا خَٰلِدُونَ ﴿٢١٧﴾ إِنَّ ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ وَٱلَّذِينَ هَاجَرُوا۟ وَجَٰهَدُوا
فِى سَبِيلِ ٱللَّهِ ۙ أُو۟لَٰٓئِكَ يَرْجُونَ رَحْمَتَ ٱللَّهِ ۚ وَٱللَّهُ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴿٢١٨﴾

217 — Sana harâm aydan ve onda savaştan soruyorlar. De ki: O ayda savaşmak; büyük bir günâhtır. Fakat insanları Allah yolundan alıkoymak ve O'nu inkâr etmek, Mescid-i Harâm'a gitmelerine engel olmak, onun ehlini oradan çıkarmak, Allah katında daha büyük günâhtır. Fitne, katilden de beterdir. Kâfirlerin güçleri yetse, sizi dininizden döndürünceye kadar sizinle savaşa devâm ederler. Sizden her kim dininden döner de kâfir olarak ölürse; onların yaptığı ameller dünyada da, âhirette de boşa gitmiştir. Ve onlar cehennem ehlidirler, orada temelli kalacaklardır.

218 — Şüphe yok ki, îmân edenler, hicret edip te Allah yolunda savaşanlar; işte onlar Allah'ın rahmetini umarlar. Allah; Ğafûr'dur, Rahîm'dir.

Harâm Aylarda Savaşmak

İbn Ebu Hâtim der ki; bana babam... Cündeb İbn Abdullah'tan nakletti ki; Rasûlullah (s.a.) başlarında da Ebu Ubeyde İbn el-Cerrâh olmak üzere bir grubu savaşa göndermiş. Bunlar savaş için yola çıkmak üzere iken sahâbe ağlayarak Rasûlullah'ın yanına gelip, oturmuş. Bunun üzerine Allah'ın Rasûlü onun yerine Abdullah İbn Cahş'ı göndermiş ve ona bir mektup yazarak; falanca yere ulaşıncaya kadar bu mektubu okumamasını emretmiş. Sonra da şöyle buyurmuş : Arkadaşlarından hiç kimseyi birlikte yürümeye zorlama. Abdullah İbn Cahş mektubu okuyuncu «İnnâ Lillah ve İnna İleyhi Râciûn» deyip Allah ve Rasûlünün emri başımla gözüm üstüne, demiş. Rasûlullah'ın emrini arkadaşlarına duyurup mektubu okumuş. İki kişi geri dönmüş. Ötekiler kalmışlar. İbn el-Hadremî ile karşılaşıp onu öldürmüşler. O günün Recep mi veya Cemâziyel evvel mi olduğunu bilmiyorlarmış. Bu sebeple müşrikler; müslümanlara, harâm aylarda adam öldürdünüz, demişler. Bu vak'a üzerine Allah Teâlâ «Sana harâm aydan ve onda savaştan soruyorlar. De ki o ayda savaşmak büyük günâhtır.» âyetini inzâl buyurmuş.

Süddî, Ebu Mâlik, Ebu Sâlim kanalıyla Abdullah İbn Abbâs'tan, Mürre kanalıyla da Abdullah İbn Mes'ûd'dan nakleder ki; Rasûlullah (s.a.) bir seriyye göndermişti. Bu seriyye yedi kişiydi. Başlarında Abdullah İbn Cahş vardı. Bu seriyyede Ammâr İbn Yâsir, Ebu Hüzeyfe, Sa'd İbn Ebu Vakkâs, Utbe İbn Ğazvân, Süheyl İbn Beyzâ, Amir İbn Füheyre ve Ömer İbn Hattâb'ın müttefiki Vâkıf İbn Abdullah el-Yerbûî bulunuyordu. Rasûlullah Abdullah İbn Cahş'a bir mektup yazdı ve ona Melel vâdîsine kadar (Medine'ye onyedi mil mesâfede, Mekke ile Medîne arasında bir yer) mektubu okumamasını emretti. Melel vâdisine gelince, mektubu açtı. Mektubta «Nahle vâdîsine kadar in, arkadaşlarından ölümü isteyenler devâm etsinler. Ve vasiyetlerini yapsınlar.» yazıyordu. Ben vasiyetimi yapıp Rasûlullah (s.a.) ın emri doğrultusunda yürüyorum, dedi. Ve yürüdü. Sa'd İbn Ebu Vakkâs ve Utbe geri kaldılar. Bineklerini yitirmişlerdi. Buhrân denilen yere gelip bineklerini aramaya koyuldular. Abdullah İbn Cahş Nahle vâdîsine doğru yürüdü. Orada Hâkem İbn Keysân ve Muğîre İbn Osman (ve Amr İbn Hadremî, Abdullah İbn Muğîre'yi) gördüler. Muğîre kaçıp kurtuldu. Amr öldürüldü. Onu Vâkid İbn Abdullah öldürmüştü. Bu olay peygamberin ashâbının elde ettiği ilk ganîmet oldu. Medîne'ye iki esîr ve elde ettikleri mallarla döndüklerinde, Mekke halkı iki esîrin değiştirilmesini istedi. Rasûlullah (s.a.) bakalım, diğer iki arkadaşınız ne oldu? dedi. Sa'd İbn Ebu Vakkâs ve arkadaşı gelince Rasûlullah iki esîri fidye mukâbili salıverdi. Müşrikler buna karşı kötü davranarak dediler ki; Muhammed Allah'a itâat ettiğini sanıyor. Halbuki harâm ayı ilkin helâl kılan odur. Ve o Recep ayında bizim arkadaşımızı öldürmüştür. Müslümanlar, hayır biz cumâd el-âhir ayında öldürdük, dediler. Denilir ki bu cûmâd el-Âhir'in son gecesi ve Recebin'de ilk gecesiydi. Recep ayı girdiğinde kılıçlarını kınına soktular. Allah Teâlâ bu âyet-i kerîme'yi inzâl buyurarak Mekke halkını kınadı ve «Sana harâm aydan ve onda savaştan soruyorlar. De ki o ayda savaşmak büyük bir günâhtır...» Helâl değildir, ancak ey müşrikler topluluğu; sizin Allah'a küfretmeniz, Rasûlünü ve onun ashâbını Allah yolundan alıkoymanız, Mescid-i Harâm halkını oradan çıkarmanız, harâm ayda savaşmaktan çok daha büyük bir suçtur. Onların Hz. Muhammed'i (s.a.) yurdundan çıkarmaları Allah katında savaştan daha büyüktür.

Avfî, İbn Abbâs'dan bu âyet-i kerîme'nin nüzûlü konusunda şunları nakleder : Müşrikler Rasûlullah'ı bir harâm ayda doğru yoldan alıkoyarak Mescid-i şerîf'e girmesini engellediler. Allah Teâlâ da ertesi yılın harâm ayında nebiyyi Zîşânına fethi müyesser kıldı. Müşrikler harâm ayda savaşmaktan dolayı Rasûlulah'ı kınadılar. Bunun üzerine Allah Teâlâ «Fakat insanları Allah yolundan alıkoymak ve onu inkâr etmek, Mescid-i Harâm'a girmelerine engel olmak ve onun ehlini oradan çıkarmak Allah katında daha büyük günâhtır.» âyetini indirdi. Rasû-

lullah (s.a.) bu sırada bir seriyye göndermişti. Seriyye cumâd'el-Âhir'in son gecesi ve Recep ayının ilk gecesi Tâif'ten dönen Amr İbn Hadremî ile karşılaştı. Ancak Hz. Muhammed'in ashâbı o gecenin cumad'el-Âhir olduğunu sanıyorlardı. Ne var ki Recebin ilk gecesiydi. Fakat bunu farketmemişlerdi. İçlerinden bir kişi Amr İbn Hadremî'yi öldürdü ve beraberinde bulunanları aldı. Müşrikler Hz. Peygamberi kınayan elçiler gönderdiler. Bunun üzerine Allah Teâlâ «Sana harâm aydan ve onda savaştan soruyorlar...» âyetini inzâl buyurdu. Allah yolundan alıkoymanız Allah'ı inkâr etmenizdir. Mescid-i Harâm'a mü'minleri girdirmemeniz, Mescid-i Harâm'ın halkını ordan çıkarmanız, Hz. Muhammed (s.a.) in ashâbının yaptığından çok daha büyük bir suçtur. Şirk ise bütün bunlardan daha büyüktür. Ebu Saîd el-Bakkâl İkrime kanalıyla İbn Abbâs'tan nakleder ki; bu âyet Amr İbn Hadremî'nin öldürüldüğü Abdullah İbn Cahş seriyyesi hakkında nâzil olmuştur.

Muhammed İbn İshâk da der ki; bana Muhammed İbn Saîd... İbn Abbâs'tan nakletti ki; bu âyet-i kerîme Amr İbn Hadremî'nin öldürülmesi üzerine nâzil olmuştur.

Sîret râvîsi Abdülmelik İbn Hişâm, Ziyâd İbn Abdullah el-Bekkâî kanalıyla Muhammed İbn İshâk'tan nakleder ki o, Sîret'inde şöyle demiştir : Rasûlullah (s.a.) Abdullah İbn Cahş'ı birinci Bedir harbinden önce Recep ayında çevreye gönderdi. Beraberinde muhâcirlerden de sekiz kişiyi gönderdi. İbn Cahş'a mektup vererek iki gün yol aldıktan sonra, mektubu açıp bakarak emredileni yerine getirmesini bildirdi. Ayrıca arkadaşlarından hiçbir kimseyi de zorlamamasını buyurdu. Abdullah İbn Cahş'ın arkadaşları muhâcirlerden ve Abdülmenâf oğlu Abd Şems oğullarından Ebu Hüzeyfe, İbn Utbe, İbn Rebîa, İbn Abd Şems, İbn Abdülmenâf ile onların müttefiki olan topluluğun emîri Abdullah İbn Cahş, Ukkâşe İbn Mihsen, ve onların müttefiki Huzeyme oğlu Esed oğullarından bir kişi, Abd Menaf oğlu Nevfel oğullarından Utbe İbn Ğazvân ve onların müttefiki Zühre İbn Kilâb oğullarından Sa'd İbn Ebu Vakkâs, Ali İbn Kâ'b oğullarından Âmir İbn Rebîa. Onların müttefiki Amr İbn Vâil, Vâkid İbn Abdullah İbn Abd Menâf ve onların müttefiki Hâlid İbn Bükeyr, Saîd İbn Leys kabîlesinden ve onların müttefiki Hâris İbn Fihr oğullarından Süheyl İbn Beyzâ idi.

Abdullah İbn Cahş iki gün gittikten sonra, mektubu açtı baktı ki; içinde şöyle yazılı : «Bu mektubumu açtığında Tâif ile Mekke arasında bulunan Nahle denilen yere varıncaya kadar yürü. Oradan Kureyş'i gözetle ve onların haberlerini öğren.» Abdullah İbn Cahş, mektubu açınca, başımla gözüm üstüne dedi. Sonra arkadaşlarına Rasûlullah (s.a.) Nahle'ye kadar gitmemi, orada Kureyş'i gözetlememi ve kendisine bir haber götürmemi emretti. Sizden herhangi bir kişiyi zorlamaktan beni nehyetti. Kim şehâdet ister de arzu ederse yürüsün. Kim de nefret ederse dönsün. Bana gelince ben Rasûlullah (s.a.) ın buyruğu doğrultusunda

yürüyeceğim, dedi ve yürüdü. Onunla beraber arkadaşları da yürüdüler. Hiçbir kimse yanından ayrılmadı. Hicâz'a doğru yürüdü. Buhrân denilen yere gelince Sa'd İbn Ebu Vakkâs ve Ukbe İbn Gazvân develerini yitirdiler. Ve develerini aramak için geride kaldılar. Abdullah İbn Cahş ve diğer arkadaşları Nahle'ye ininceye kadar yürüdüler. Burada üzüm ve yiyecek taşıyan ticâret kervanlarından bir Kureyş kervanına rastladılar. Kervanda Amr İbn Hadremî, Osman İbn Abdullah İbn Muğîre, onun kardeşi Nevfel İbn Abdullah, Hişâm İbn Muğîre'nin kölesi Hakem İbn Keysân bulunuyordu. Topluluk onları görünce yakınlarında bir yere konaklamış olduklarından endîşe ettiler. Ukkâşe İbn Mihsen başını tıraş etmişti, onları gözetledi. Topluluğu görünce, emîn oldular ve dediler ki; pek çoklar ama bize bir zarar gelmez. Topluluk onlar hakkında tartıştı. O gün Recebin son günüydü, dediler ki; Allah'a andolsun ki bu gece onları bırakırsanız harâm aylar girer ve siz onlara saldırmaktan kaçınırsınız. Eğer öldürürseniz onları harâm ayda öldürmüş olursunuz. Topluluk tereddüt etti ve onlara saldırmaktan çekindi. Sonra onları öldürmek üzere birleştiler. Öldürdüklerinin beraberindeki şeyleri alacaklardı. Vâkıd İbn Abdullah bir ok atarak Amr İbn Hadremî'yi öldürdü. Osman İbn Abdullah ve Hakem İbn Keysân'ı esîr aldı. Nevfel İbn Abdullah'ı ise ellerinden kaçırdılar. Abdullah İbn Cahş ve arkadaşları iki esîrle birlikte Medîne'ye Rasûlullah'ın yanına geldiler.

İbn İshâk der ki; Abdullah İbn Cahş'ın âilesinden bazıları naklettiler ki, Abdullah arkadaşlarına şöyle demiş : Rasûlullah (s.a.) bize elde ettiğimiz ganîmetten beşte birini verecektir. Henüz ganîmetlerle ilgili âyet gelmemişti. Rasûlullah (s.a.) kervanın beşte birini bıraktı, diğerlerini arkadaşları arasında taksîm etti.

İbn İshâk der ki; Rasûlullah'ın yanına geldiklerinde o, ben size harâm ayda savaşmanızı emretmemiştim, dedi. Kervanı ve iki esîri durdurdu ve ganîmeti almak istemedi. Rasûlullah (s.a.) böyle deyince topluluğun elindekiler yere düştü. Onlar helâk olduklarını sandılar. Müslüman kardeşleri de yaptıklarından dolayı onları şiddetle azarladılar. Kureyş'liler ise dediler ki; Muhammed ve ashâbı harâm ayları helâl saydılar ve bu aylarda kan akıttılar, mal aldılar, erkekleri esîr ettiler. Mekke'de bulunan müslümanlardan onlara karşılık veren birisi dedi ki; ne aldılarsa Şâbân ayında aldılar. Yahûdîlerden Hz. Peygamberin aleyhinde tefe'ül eden bir kişi dedi ki; Amr; harbi başlattı, Hadremî harbi hazırladı ve Vâkıd İbn Abdullah da harp ateşini yaktı. Ancak Allah bu savaşı onların lehine değil, aleyhine çevirdi. Halk bu konuda fazlaca soru sorunca Allah Teâlâ «Sana harâm aydan ve onda savaştan soruyorlar...» âyetini inzâl buyurdu. Eğer siz harâm ayda onlardan bazılarını öldürmüşseniz onlar da hem Allah'a küfrettiler, hem de sizi Allah yolundan ve Mescid-i Harâm'dan alıkoydular. Siz Mescid-i Ha-

râm'ın ehli iken buradan çıkarılmanız, Allah katında sizin içinizden bazı kimseleri öldürmenizden çok daha büyük bir suçtur, buyurdu. «Fitne katilden beterdir.» Onlar müslümanları dinlerinden döndürerek tekrâr îmândan sonra küfre çevirmek istiyorlardı. Allah katında bu, katilden daha büyük bir suçtur. «Kâfirlerin güçleri yetse sizi dininizden döndürünceye kadar sizinle savaşa devâm ederler.» Onlar tevbe etmeden, tuttukları yoldan dönmeden fenâlık ve kötülükte ısrâr ederler.

İbn İshâk der ki; Kur'an-ı Kerîm bu emri getirip müslümanların üzerinde bulundukları korkuyu ferâhlığa çevirince, Rasûllulah (s.a.) hem kervânı, hem de iki esîri aldı. Kureyşliler fidye karşılığı Osman İbn Abdullah ile Hakem İbn Keysân'ın serbest bırakılmasını istediler. Rasûllulah (s.a.) buyurdu ki : Sa'd İbn Ebu Vakkâs ve Ukbe İbn Gazvân gelinceye kadar, sizin esîrlerinizi fidye karşılığı serbest bırakmayız. Çünkü onların sizin yanınızda bulunmasından korkarız. Eğer siz bu iki arkadaşımızı öldürürseniz, biz de sizin iki arkadaşınızı öldürürüz. Sa'd ile İbn Ukbe gelince, Rasûlullah (s.a.) fidye karşılığı onları bıraktı. Hakem İbn Keysân bilâhere müslüman oldu ve İslâm'da güzel mertebelere erdi. Bi'r-i Mâune hâdisesinde şehîd olarak ölünceye kadar Rasûlullah'ın yanında kaldı. Osman İbn Abdullah ise Mekke'ye döndü. Ve orada kâfir olarak öldü.

İbn İshâk der ki; Kur'an âyeti nâzil olup da Abdullah İbn Cahş ve arkadaşları hakkındaki hüküm açıklık kazanınca; onlar mükâfâta tamah ettiler ve dediler ki; ey Allah'ın Rasûlü biz de mücâhidlerin mükâfâtına nâil olabileceğimiz bir savaş isteyemez miyiz? Bunun üzerine «Şüphe yok ki îmân edenler, hicret edip de Allah yolunda savaşanlar işte onlar Allah'ın rahmetini umarlar.» âyeti nâzil oldu. Ve Allah onlara istediklerinden daha önemlisini verdi. İbn İshâk, bu rivâyeti Zührî, Yezîd İbn Rûmân ve Urve'den nakleder. Yûnus İbn Bükeyr de Muhammed İbn İshâk kanalıyla... Urve İbn Zübeyr'den bu hadîsi yakın bir ifâde ile nakleder. Mûsâ İbn Ukbe Zührî'den aynı şekilde rivâyet eder. Şuayb İbn Ebu Hamza... Urve İbn Zübeyr'den aynı hadîsi rivâyet eder. Ve der ki; Amr İbn Hadremî müslümanlarla müşrikler arasında öldürülen ilk ölüdür. Onun öldürülmesi üzerine Kureyş'den bir heyet gelip Rasûllulah (s.a.) a dediler ki; harâm ayda öldürmek helâl mıdır? Bunun üzerine Allah Teâlâ «Sana harâm aydan ve onda savaştan soruyorlar» âyetini inzâl buyurdu. Bu vak'ayı Hafız Ebu Bekr el-Beyhakî Delâil'ün-Nübüvve isimli kitabında geniş olarak anlatır.

İbn Hişâm, Ziyâd kanalıyla İbn İshâk'tan naklen der ki; Abdullah'ın âilesinden bazıları şöyle naklettiler : Allah, ganîmetleri helâl kıldıktan sonra beşte dördünü o ganîmeti elde edenlere, beşte birini de Allah'a ve Rasûlüne taksîm etti. Böylece Abdullah İbn Cahş'ın bu kervandaki taksîmi gerçeğe uymuş oldu. İbn Hişâm der ki; bu müslü-

manların elde ettikleri ilk ganîmettir. Amr İbn Hadremî de müslümanların öldürdükleri ilk ölüdür. Osman İbn Abdullah ve Hakem İbn Keysân ise müslümanların esîr aldıkları ilk esîrlerdir.

İbn İshâk, der ki : Abdullah İbn Cahş, gazvesi üzerine Hz. Ebubekr el-Sıddîk (r.a.) şu şiiri yazdı:

Harâm aylarda savaşı büyük günâh sayıyorsunuz.
Halbuki ondan daha büyük günâh; doğru görebilirse eğer kişi,
Muhammed'in söylediğini inkâr etmenizdir sizin,
Ona karşı çıkmanızdır ki Allah buna şâhiddir, görür.
Mescid-i Harâm'ın halkını oradan çıkarmanızdır;
Allah'ın evinde ona secde edenin güçlenmemesi için.
Her ne kadar siz o ayda adam öldürmekle bizi kınarsanız da,
Azgınlar ve kıskançlar İslâm'dan titreyip dururlar.
Hadramî'nin oğlunun kanıyla oklarımızı buladık.
Nahle'de savaş ateşi yakıldıkta.
Abdullah'ın oğlu Osman da aramızda,
Sürekli kanayan yaradır ki tartışılır.»

Denilir ki; bu şiiri söyleyen Abdullah İbn Cahş'tır. Şöyle ki Kureyş'liler, Muhammed ve arkadaşları harâm ayda helâl kıldılar ve onda kan akıtıp, mal aldılar, erkekleri esîr ettiler, deyince buna karşılık olarak Abdullah bu şiirle karşılık vermiştir. İbn Hişâm der ki; bu şiir Abdullah İbn Cahş'a aittir.

İ Z Â H I

Seyyid Kutub âyetteki (حبطت) kelimesini şöyle açıklıyor :

(حبط) Düşmek ta'bîri devenin düşüşü teriminden alınmıştır. Devenin zararlı, bir otlakta otlayıp da şişmesi, sonra da ölmesi bâbında söylenilen bir sözdür. Kur'an burada aynı kelimeyi, amellerin düşmesi için kullanıyor. Hissî mefhûmla, ma'nevî mefhûmu birbirine uyuşturuyor. Bâtıl amellerin dış görünüşünün şişkin olup sonra da helâk olmasını, devenin şişerek hacmının genişlemesi, sonra da patlayıp ölmesiyle aynîleştiriyor.

İslâm'ın tadını tadıp onu tanıdığı halde —eziyet ve fitne balyozları altında ne kadar ezilirse ezilsin— dininden dönenler için Allah'ın karârlaştırdığı sonuç budur... Dünya ve âhirette bütün amellerini hübût etmesi sonra da cehennem azabı...

İslâm'ın zevkine eren, onu tanıyan gönlün; ebedî olarak İslâm'dan bir daha gerçekten dönmesi imkânsızdır. İslâm'ı tekrâr bırakmak fevkalâde eziyetlerden daha az korkunç değildir. Şüphesiz ki Allah, mer-

hamet sahibidir. Eziyetler tâkat derecesini aştığı zaman, gönlü İslâm' da sâbit ve îmânla mutmain olmak kaydıyla kurtulmak için başka şekilde görünmeye ruhsat vermiştir. Fakat ölünce küfürle ölecek şekilde gerçekten küfre girmeye, hakîkaten irtidât etmeye aslâ müsâade etmez... Maâzallah... Allah'ın bu hükmü zamanın sonuna kadar bâkîdir. Bir müslümanın, azap ve fitne te'sîri altında boğularak dinini ve yakînî i'tikâdını terketmesi, îmânından, İslâm'ından dönmesi, tadını tattığı, mânâsına erdiği hakîkatten vazgeçmesi aslâ özür sayılamaz. Burada Allah izin verinceye kadar mücâdele ve mücâhede, sabır ve sebât vardır. Allah, kendisine inanan, kendi yolunda eziyete katlanan kullarını aslâ yalnız bırakmaz. O, müslümana iki güzel şeyden birisini va'd eder. Ya şehâdet, yahut zafer...

Kendi yolunda eziyete katlananlar için rahmet vardır. Gönlü îmânla ma'mûr olmuş bir mü'min aslâ o rahmetten ümitsiz olamaz :

«Şüphe yok ki, îmân edenler, hicret edip de Allah yolunda savaşanlar, işte onlar, Allah'ın rahmetini umarlar, Allah Ğafûr'dur Rahîm' dir.»

Allah, mü'minin rahmet-i ilâhîden ümîdini hiçbir zaman boşa çıkarmaz. Hicret eden mü'minlerden o muhlis neferler Allah'ın o hakikî va'dini duydular, cihâd ettiler, sabrettiler. En sonunda Allah, va'dini yerine getirdi. Zaferi, yahut da şehâdeti nasîb etti... Her ikisi de hayırlıdır. Her ikisinde de rahmet vardır. Onlar Allah'ın mağfiret ve rahmetiyle kurtuluşa erdiler : «Allah, Ğafûr ve Rahîm'dir» İşte mü'minlerin yolu... (Seyyid Kutub, Fi Zılâl'il-Kur'an, I, 470 - 471)

———oOo———

يَسْـَٔلُونَكَ عَنِ الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ ۖ قُلْ فِيهِمَآ إِثْمٌ كَبِيرٌ وَمَنَافِعُ لِلنَّاسِ وَإِثْمُهُمَآ أَكْبَرُ
مِن نَّفْعِهِمَا ۗ وَيَسْـَٔلُونَكَ مَاذَا يُنفِقُونَ ۖ قُلِ الْعَفْوَ ۗ كَذَٰلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمُ الْآيَاتِ
لَعَلَّكُمْ تَتَفَكَّرُونَ ﴿٢١٩﴾ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ ۗ وَيَسْـَٔلُونَكَ عَنِ الْيَتَامَىٰ ۖ قُلْ إِصْلَاحٌ لَّهُمْ خَيْرٌ ۖ
وَإِن تُخَالِطُوهُمْ فَإِخْوَانُكُمْ ۚ وَاللَّهُ يَعْلَمُ الْمُفْسِدَ مِنَ الْمُصْلِحِ ۚ وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَأَعْنَتَكُمْ ۚ إِنَّ اللَّهَ
عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿٢٢٠﴾

219 — Sana içkiden ve kumardan soruyorlar. De ki: İkisinde de hem büyük günâh, hem de insanlar için (bazı) faydalar vardır. Günâhları ise, faydalarından daha bü-

yüktür. Ve sana ne infâk edeceklerini soruyorlar. De ki: İhtiyâçlarınızdan artanı. Düşünesiniz diye Allah size âyetleri böyle açıklıyor.

220 — Dünya ve âhiret konusunda ve sana yetîmlerden soruyorlar. De ki: Onlar için islâhta bulunmak hayırlıdır. Eğer kendileriyle bir arada yaşarsanız ,onlar sizin kardeşlerinizdir. Allah; bozguncularla islâhçı olanları bilir. Eğer Allah dileseydi, sizi muhakkak zahmete sokardı. Şüphe yok ki Allah, Azîz'dir, Hakîm'dir.

İçki ve Kumar

İmâm Ahmed İbn Hanbel der ki; bize Halef İbn Velîd... Hz. Ömer (r.a.) den nakletti ki; o, içki yasağını bildiren âyet-i kerîme nâzil olunca; Allah'ım içki konusunda rahatlatıcı bir açıklama gönder demiş ve Bakara sûresindeki «Sana içkiden ve kumardan soruyorlar...» âyeti nâzil olmuş. Bunun üzerine Hz. Ömer çağırılıp ona bu âyet okunmuş. Ömer yine; «Allah'ım bize içki konusunda rahatlatıcı bir açıklama gönder» demiş. Bunun üzerine Nisâ sûresindeki «Ey îmân etmiş olanlar sarhoş olarak namaza yaklaşmayın» âyeti nâzil olmuş. Bunun üzerine Rasûlullah'ın görevlendirdiği bir münâdî namaz vakti sarhoşlar namaza yaklaşmasınlar diye haykırmış. Bunun üzerine yine Hz. Ömer çağrılıp ona bu âyet okunmuş. Hz. Ömer, «Allah'ım içki konusunda bizi rahatlatıcı bir açıklama gönder» demiş. Bunun üzerine Mâide sûresindeki âyet nâzil olmuş. Ömer çağırılıp ona bu âyet okunmuş. Nihâyet «Artık siz bundan vazgeçecek misiniz?» cümlesine gelince, Hz. Ömer «Vazgeçtik, vazgeçtik» demiş. Bu hadîsi Ebu Dâvûd, Tirmizî, Neseî, değişik yollarla... Ebu İshâk'tan rivâyet ederler. Kezâ İbn Ebu Hâtim ve İbn Merdûyeh Sevrî yoluyla Ebu İshâk ve Ebu Meysere'den, onlar da Hz. Ömer'den rivâyet ederler. Hz. Ömer ile Ebu Meysere arasında başka kimse yoktur. Ebu Zür'a der ki; Ebu Meysere Ömer'den onu dinlememiştir. En iyisini Allah bilir. Ali İbn el-Medînî bu isnâdın sahîh olduğunu söyler. Tirmizî de onu sahîh kabul eder. İbn Ebu Hâtim, «vazgeçtik» sözünden sonra «içki malı hebâ eder, aklı yok eder» ifâdesini ekler. Ahmed İbn Hanbel'in muhtelif yollarla Ebu Hüreyre'den rivâyet ettiği bu hadîs, Mâide sûresindeki içki âyeti açıklanırken gelecektir.

«Sana içkiden ve kumardan soruyorlar» burada geçen (الخمر) kelimesi; Ömer İbn el-Hattâb'ın söylediği gibi, aklı karıştıran her şeydir. Nitekim bu konunun açıklanması Mâide sûresinde gelecektir. Kumar da orada açıklanacaktır.

«De ki ikisinde de hem büyük günâh, hem de insanlar için (bazı)

faydalar vardır.» İkisinin de günâhı dinî, faydaları ise dünyevîdir. Çünkü içkide bedene faydalı bazı unsurlar, yemeğin hazmedilmesi, fazlalıkların çıkarılması, zihnin bir süre dondurulması ve kendinden geçirici bir zevke ulaşılması gibi faydaları vardır. Nitekim Hasan İbn Sâbit câhiliyet döneminde içki hakkında yazdığı bir şiirinde der ki : «Biz onu içeriz de her birimizi birer hükümdâr yapar, karşılaşılmasından çekinilmeyen birer arslan yapar.» Satılması ve parasından faydalanılması da böyledir. Bazı kimselerin kumardan elde ettikleri paraları kendilerine ve âilelerine harcamaları da bir nevi faydadır. Ne var ki, bu gibi faydaları zararlarına denk değildir. Akıl ve dinle ilgisi bakımından kötülükleri daha fazladır. Bunun için Allah Teâlâ «Günâhları ise faydalarından çok daha büyüktür.» buyuruyor. Bu âyet-i kerîme sarâhaten değil ama, ta'rîz yoluyla içkinin yasaklanmasının başlangıcı idi. Nitekim Hz. Ömer (r.a.) e bu âyet okununca, «Allah'ım içki konusunda bize rahatlatıcı bir açıklama gönder» demiştir. Ve böylece Mâide sûresindeki içkinin açıkça haram olduğunu bildiren âyet-i kerîme nâzil olmuştur : «Ey îmân edenler içki, kumar, putlar ve ve fal okları şüphesiz şeytân işi pisliklerdir. Bunlardan kaçının ki felâha eresiniz. Şeytân şüphesiz içki ve kumar yüzünden aranıza düşmanlık ve kin sokmak ve sizi Allah'ı anmaktan, namazdan alıkoymak ister. Artık bunlardan vazgeçersiniz değil mi? (Mâide, 90 - 91) İnşâallah bu konu Mâide sûresinde açıklanacaktır. Güvenimiz Allah'adır.

Abdullah İbn Ömer, Şa'bî, Mücâhid, Katâde, Rebî' İbn Enes, Abdurrahmân İbn Eslem derler ki; içki konusunda ilk nâzil olan âyet budur. Sonra Nisâ sûresindeki âyet, sonra Mâide sûresindeki âyet nâzil olmuş ve içkiyi harâm kılmıştır.

İZÂHI

İçki ve kumarın, gerek sağlık bakımından gerekse maddî yönden kişilere ve toplumlara zararı pek büyüktür. Bunları açıklayan Reşîd Rızâ şöyle diyor :

İçkinin Zararları

İçkinin akla zararı, herkes tarafından bilinmektedir. Bu zarar yalnızca sarhoş iken idrâk gücünü kaybetmekten ibâret değildir. Sarhoşluk düşünce gücünü dumûra uğratır ve çoğu kerre kişiyi cinnete götürür. Ünlü bir Alman doktorunun şu sözü darb-ı mesel haline gelmiştir : «Bana meyhânelerin yarısını kapatın. Ben size hastanelerin, hapishanelerin yarısını kapamayı garanti edeyim.» Doktorlar derler ki; içki diğer gıdalar gibi hazmedildikten sonra kana karışmaz. Aksine olduğu gibi du-

rur ve kanın akışını sıklaştırır. Böylece kan hızlı devir yapar. Bedenin muvâzenesi sarsılır, organlar vazîfesini ya güçlükle yapar veya hiç yapamaz. Böylece beden dengeli, normal tabîatının dışına çıkar. İçki dilde tat alma duyusunu zayıflatır. Boğazda iltihap yapar. Midede hazmetmeyi sağlayan mide özsuyunu yayar. Neticede midenin dokusu kalınlaşır, hareket gücü zayıflar. Bazan da midede kasılma ve iltihâb meydana getirir. Bağırsaklarda yara açar, ciğeri yağlandırarak çalışmasını zorlaştırır. Bütün bu saydıklarımız hazım cihâzıyla ilgili zararlarıdır. Kandaki etkisine gelince, alkol kana karışmakla onun normal akışını önler. Bazan da durdurur. Ve sarhoşlar âniden ölümle yüzyüze gelirler. Damarların elâstikiyetini zayıflatır, bazan damar uzar, bazan da kasılır. Kanı bozar. Öyleki bazı organlarda bozuk kanın cesedin bütününe gitmemesi için organın kesilmesini gerektiren kangren oluşmasına sebep olur. Damarların kasılması ise yaşlılığı ve güçsüzlüğü arttırır.

Alkolün teneffüs cihâzındaki etkileri ise, hançerenin elâstikiyetini gidermesi, nefes borularını tıkamasıdır. Bunun en basît zararı öksürük ve ses kısıklığı yapmasıdır. Etkisi arttıkça akciğerler kirlenir. Sinir sistemindeki zararlarına gelince, delilik doğurarak nesli mahveder. Sarhoş babaların çocukları sağlam bünyeli olmazlar. Torunları ise çocuklarından daha kötü olur. Beden ve akıl bakımından zayıf düşerler. Bu zayıflığın tevâlî etmesi bazan neslin bütünüyle kesilmesine neden olur. Bilhâssa çocuklar babalarının yolunda yürüyecek olurlarsa. Nitekim çoğu kerre sarhoş babaların çocukları da sarhoş olurlar. Alkolün zararlarından biri de insanın davranışlarındaki tezâhürüdür. Sarhoşların arasında tartışma ve düşmanlık çabucak yayılır. Onlarla ilişkide bulunanlar, en küçük bir meseleden dolayı birbirlerinin can düşmanı olurlar. Dinin nazarında alkolün yasaklanmasının en büyük nedenlerinden birisi budur. Bunun için Mâide sûresinde; «Şeytân, içki ve kumarla aranıza düşmanlık yaymak ister» buyurulmuştur. Alkolün sebep olduğu zararlardan birisi de sırrı fâşettirmesidir. Bu zarardan daha pek çok kötülükler doğar. Özellikle devlet sırrı ve askerî menfaatlar sözkonusu olunca bunun tehlikesi ortaya çıkar. Genellikle câsûslar bu taraftan faydalanırlar. Öte yandan alkol alan kişinin çevresi tarafından horlanması ve küçümsenmesi de ayrı bir zarardır. Çünkü sarhoş davranışı, sözü ve hareketleriyle çevresinde komik duruma düşer ve çocuklar dahil herkes onlarla alay eder. Sarhoş zekâ bakımından küçük çocuklardan daha geridedir. Hareket ve davranışlarındaki denge daha bozuktur. Fikir ve sözlerinde hâkimiyet hiç yoktur. Sarhoşlardan pek garîb olaylar nakledilir ki; bunlar alkolün aklı ve kişinin saygınlığını gidermesi bakımından önemlidir. Bu konuda sarhoşluk edebiyatı gelişmiş, konferanslar verilmiştir. Nitekim İbn Ebu Dünya'dan nakledilir ki, o bir sarhoşa rastgelmiş, eliyle idrâr yapıyor ve abdest alırmış gibi yüzüne sürüyor ve «İslâm'ı nûr, suyu temizlik kılan Allah'a hamdolsun» diyormuş.

Hattâ eski seçkin delilerden fesâhat sahibi birine içki içmesi söylendiğinde deli şu cevâbı vermiş : Sen içip benim gibi olmak istiyorsun. Ya ben kimin gibi olmak için içeyim? Öte yandan sarhoşluk bütün suçları işlemeyi kolaylaştıran bir nedendir. Bilhâssa zinâ ve öldürme suçlarının çoğu sarhoşluktan kaynaklanır... Malî zararlarına gelince; alkol malı tüketir, serveti yokeder... Alkolün serveti mahvedici özelliği günümüzde olduğu kadar hiçbir zaman açığa çıkmamıştır. İçki türleri pek çoktur. Kimisinin parası gerçekten pahalıdır. Çoğunlukla alkol satanlar beraberinde fuhşu da teşvîk etmektedirler...

Alkolün dini bakımdan zararlarına gelince; kulun sarhoş olarak Allah'a yaklaşması ve ibâdetlerini yerine getirmesi mümkün değildir. Özellikle dinin gereği olan namazı ifâ etmesi imkânsızdır. Bu konu Mâide sûresinde tekrâr ele alınacaktır...

Alkolde bahis konusu olan faydalara gelince; en önemlisi ticârî faydasıdır. Eskiden olduğu gibi, bugün de alkol büyük bir ticaret ve servet kaynağıdır. Eğer böyle olmasaydı frenk bilginleri içki satışını yasaklarlar ve müsâade etmezlerdi. Öteki yasak zevklerde olduğu gibi ancak gizlice içilmesine müsâade ederlerdi... Bira gibi bazı alkolü az maddelerin beslenme ve tahlîl edici özellikleri olduğu söylenmektedir. Bir Arap dergisinde anlatıldığına göre, gıdâ bakımından bir lokma ekmek, bir şişe biradan daha fazladır. Bir şişe su ise bir şişe biradan daha faydalıdır. Halbukî ekmek ve suda hiçbir zarar yoktur.

Kumarda bahis mevzûu olan faydalara gelince; bazı şans oyunlarıyla hastaneler ve okullar yapılmaktadır. Bugün başvurulan yolların dışında araplar kumar oynarken parasızları gözetirlerdi. Kazanan kişilerin keyif ve rahatı da bu faydalar zümresindendir. Ne var ki bunun karşılığında çoğunluğu teşkîl eden kaybedenlerin zararı yer almaktadır. Çağımızda kumar kazançlarının çoğunluğu kumar işlerini yürüten kumarhanelerin sahipleri tarafından elde edilmektedir. Kumarın bir diğer faydası da fakîrin yorulmadan zahmet çekmeden zengin olmasıdır. Ancak bunun toplum hayatındaki zararları çok daha fazladır. Bazıları da derler ki; bu âyette sözkonusu edilen içki ve kumarın faydaları Allah her ikisini de harâm kıldıktan sonra yokolmuştur. Bu ma'kûl bir söz değildir, hiçbir delile dayanmaz. Hissî olarak da reddedilir. Allah Teâlâ içki ve kumarı yasakladıktan sonra halkı bu suçları işlemekten men'etmek için böyle bir takım iddiâlara başvurmaya hiç de gerek yoktur. Çünkü Allah, «günâhları faydalarından çok daha büyüktür» buyurmaktadır. Bu buyruk mü'minleri istidlâl yoluna başvurmaya sevketmelidir ve onlar daha sonra İslâm'da yer etmiş olan şu iki kâideye yönelmelidirler. Birincisi, kötülüklere engel olmak, faydaları elde etmekten öncedir. İkinci kâide; iki zarardan mutlakâ birine başvurulacaksa, daha az zararlı olana başvurmayı tercîh etmek gerekir. Kay-

naklar bu âyetin nüzûlüyle, bazılarının içkiyi terkettiklerini bazılarının da içmeye devâm ettiklerini zikretmektedir. (Reşîd Rızâ, Tefsîr el-Menâr, II, 326 - 332)

İçkinin ve kumarın zararları konusunda müttefik olan bilginler ve tabîbler, bu alışkanlığın bıraktırılması için ne kadar emek sarfederlerse etsinler başarıya ulaşamamaktadırlar. Amerika ve Rusya'nın değişik tecrübeleri başarısızlıkla sonuçlanmıştır. İslâm ise problemi kolayca çözümlemiştir. Seyyid Kutub İslâm'ın çözüm yollarını şöyle açıklıyor :

İslâm ve İçki Yasağı

O güne kadar, içki ve kumarı yasaklayan âyet-i kerîme inmemişti. Aynı zamanda helâl olduğuna dâir Kur'an'da bir hüküm de yoktu. Allah Zülcelâl, bu yeni yetişen cemâatın elinden tutuyor ve bizâtihî gâyesinin tahakkuku için adım adım kendi yolunda yürütüyordu. Bu büyük devrede içki ve kumarda kaybedilecek zaman bulunamazdı. Ömür boşa hebâ edilemezdi. Gâye boş yere dağıtılamazdı. Boş şeyler uğrunda boş kimseler gibi, başı boşluktan kurtulmak için içkiyle, sarhoşlukla, kumarla eğlenenler gibi. Dün, bugün ve yarın kendinden kaçıp kurtulmak için içkiye ve kumara dalarak, hayatın elinden kaçan câhiliyet nizâmının kurbanı zavallı sefîhler gibi mü'minler enerjilerini boş yere sarf edemezlerdi...

İslâm, insan nefsini terbiye etmek için sevimli, iyi ve kolay bir metodla hareket eder. Önümüzde bulunan nass, tahrîm adımlarının ilkiydi. Bazı şeyler doğrudan doğruya şer olmayabilir. Yeryüzünde hayır şerre, şer de hayra karıştırılabilir. Ancak bir şeyin helâl veya harâm olmasının sebebi hayrın veya şerin çokluğu yahut da azlığıdır. İçki ve kumarın kötülüğü, iyiliğinden daha fazla olduğuna göre, hükmü sarîh olmasa bile yasaklanmaması için bir sebep yoktur.

Biz burada, İslâm'ın Kur'an'a bağlı Rabbânî terbiye metodunun bazı yönleriyle karşılaşıyoruz ki, bu metodla biz İslâm'ın vaz'ettiği farzların ve emirlerin pek çoğunun hikmetlerini kavrayabiliriz. Şurada içki ve kumardan söz açmışken, bu nizâmın esâs kâidelerinden birisine işâret edelim. Allah'ın emir ve nehyi, îmânî düşüncelerden, esâs kâidelerden birisine taalluk ettiği zaman, yani i'tikâdî meselelerle ilgili olunca İslâm ilk hamlede kat'î hükmünü verir. Ve emir kesindir... Fakat ilâhî emir, yahut nehiy; âdet ve an'anelere, içtimâî kanunlara taalluk ederse, İslâm kolaylık ve yumuşaklıkla işe girişir. Meseleyi tedrîcî olarak hükme bağlar. Ve bu hükmün tatbîkini kolaylaştıran pratik usûllere başvurur.

Mesele tevhîd veya şirk meselesi olduğu zaman, ilk anda emrini verir. Tereddüt ve ihtilâfa, müsâmaha veyâ münâkaşaya mahal bırakma-

dan, yolun yarısında buyruklarla karşı karşıya getirmeden kesin darbesini indirir. Zîra burada mesele bir nizâm ve prensib meselesidir. Nizâm ve prensibsiz îmân olmıyacağı gibi, İslâm da olamaz...

İçki ve kumar konusunda durum, âdet ve alışkanlık şeklinde idi. Alışılan şeylerde tedâvîye ihtiyâç vardır. Cenab-ı Allah önce müslümanların teşrî' mantığını, din duygusunu harekete geçirerek işe başlıyor. Şöyle ki; önce içki ve kumardaki günâhın, faydadan daha büyük olduğunu belirtiyor. Bu da terki daha iyi olacaktır anlamına gelir. Nisâ sûresinde gelen başka bir âyette de ikinci adım atıldı : «Ey îmân edenler, siz ne dediğinizi bilinceye kadar, sarhoş olduğunuz halde namaza yaklaşmayın.» Namaz günde beş vakitti. Araları pek yakındı. İki namaz arasında sarhoş olup tekrâr ayılmak imkânsızdı. Böylece pratik olarak içki alışkanlığını giderme fırsatı daralmış oluyordu. İçki alma zamanlarıyla ilgili alışkanlıklar hafiflemiş oluyordu. Bilindiği gibi alkolikler alıştıkları zamanda alkol alma ihtiyâcını duyarlar. Esrârkeşler de böyledir. Bu vakit geçtiği zaman ve bu geçiş birkaç kere tekrârlanınca, tiryâkilik yavaş yavaş kalkar ve alışkanlıkları bırakmak mümkün olur... İşte bu iki adım atılıp bitince içki ve kumarı tahrîm eden, kat'î yasak emri geldi:

«Ey îmân edenler, içki, kumar, dikili taşlar, fal okları ancak şeytânın amelinden birer murdardırlar. O yüzden bunlardan kaçının ki felâha eresiniz.» (Mâide, 90)

Köleliğe gelince; durum değişikti. Zîra bu, iktisâdî ve içtimâî bir mesele idi. Câriyeleri istihdâm etmek, esîrleri köle yapmak âlem-şümûl ve devletler arası bir kâide idi. İçtimâî problemlerin dış yönünü ve yerlerini değiştirmeden önce onun esâs sebep ve âmillerini değiştirmek gerektir. Devletler arası prensibler toplu anlaşmaları, devletler arası ittifâkı gerektirir. İslâm köleliği aslâ emretmemiştir. Kur'ân'da esîrleri köleleştirmek mevzûunda, hiç bir hüküm vârid olmamıştır. İslâm geldiği zaman köleliği, iktisâd âleminin üzerine oturduğu cihanşümûl bir esâs olarak bulmuştu. Esîrleri köleleştirmek, devletler arası bir örftü. Savaşan her millet, esîrleri köleleştiriyordu. Elbette ilk hamlede hâkim olan içtimâî bir nizâm, devletler arası bir konuyu halletmekle oyalanamazdı...

İslâm önce köleliğin menbaını, doğuş yerlerini kurutmuştur. Önce kontrolü imkânsız olan içtimâî bir sarsıntı ihdâs etmeden, köleliği zamanla birlikte, ilgâ etme yolunu seçmiştir. Bu da ancak kölelere münâsip hayat şartlarını hazırlamak ve insânî değerlerini en son hudûduna kadar te'mînât altına almakla mümkün olurdu...

İslâm, ilk olarak, meşrû' harp esîrleri ve köle nesillerinden mâadâ, kölelik kaynaklarını kuruttu... Çünkü o günün örfüne göre İslâm düşmanı cemiyetler müslüman esîrleri köleleştiriyorlardı... Yeryüzünde ik-

tisâdî, içtimâî nizâmların kâidesi haline gelen örflere muhâlif olan bir hükmü, İslâm o gün cemiyetlere zorla kabul ettirecek kudrette değildi. Eğer İslâm, esîrlerin köleleştirilmesini önleyecek bir prensib getirseydi, bu sadece müslümanların elinde bulunan esîrlere münhasır bir icrâat olacaktı. Halbuki orada müslüman esîrler, köleliğin kötü netîceleriyle karşı karşıya bulunuyorlardı. Bu ise İslâm düşmanlarının müslümanlara karşı tama'larını arttırmak demekti. Eğer İslâm, müslüman devletin iktisâdî durumunu düzenlemeden önce, fiilen mevcûd olan köleler nesline hürriyet vermeyi kararlaştırmış olsaydı, onları tutanlara da bu köleleri bırakmalarını söyleseydi, o zavallıları, gelir kaynağı olmadan, koruyucusu bulunmadan, yeni doğan cemiyet hayatını bozan ahlâkî sükûttan kendilerini koruyacak yakın kimseleri bulunmadan terk etmiş olacaktı. İşte meydanda olan, kökü derinlere inen bu durumlardan dolayı, Kur'an köleleri esîrleştirmek mevzûunda hiç bir hüküm vaz'etmemiştir. Ancak şu kadarını söylemiştir :

«O küfredenlerle karşılaştığınız vakit boyunlarını vurun. Onları güçsüz bir hale getirince de, artık bağı sıkı tutun. Sonra ya iyilik, ya fidye. Yeter ki savaş ağırlıklarını bıraksın.» (Muhammed, 4)

Bununla beraber İslâm, köleleştirilmemek mevzûunda da bir hüküm koymamıştır. Müslüman devleti, duruma göre muâmele etmekte serbest bırakmıştır. İki taraftaki esîrlerden bir kısmı, icâbı halinde karşılıklı olarak değiştirilir. Yahut da fidye alınarak serbest bırakılır. Aynı zamanda müslüman devlet, düşmanların pratik tatbîkâtına veya teâmülüne göre dilediğini de köleleştirebilir. Çok çeşitli olan kölelik kaynaklarının kurutulmasıyla, kölelerin sayısı cidden azalıyordu. Geriye kalan bu pek az miktarı da müslüman cemâatın içine katarak, müslüman kitlenin potasında eritiyor ve sonra da bağlarını keserek hürriyet bahşetme yolunu tutuyordu. Köleye hürriyet bahşediyordu... Efendisiyle anlaşarak, fidye karşılığında hürriyet isteme hakkı veriliyordu. Hürriyetini istediği andan itibâren çalışma, kazanma, mal, mülk edinme hürriyetine de sahip oluyordu. Fidyesini ödeyebilmek için başkasının yanında da çalışabilirdi. Böylece fiilen hürriyetin dayanaklarından istifâde etmiş oluyordu. En sonunda da müslümanlardan alınan zekâtlardan Beyt'ül-Mâl (devlet hazînesi) ona yardım ediyordu. Aynı zamanda hürriyetini elde edebilmesi için, müslümanlar ona mâlî yönden de destek oluyorlardı. Ve yine zinâ gibi günâhlara kefâret olarak köle âzâd etme, bu yardım fonunun açık bir örneğidir. Hatâ ile adam öldürmenin kefâreti de bir köle âzâd etmektir. Bu metodla kölelik, zamanla kendiliğinden ortadan kalkacaktı. Şayet İslâm, bir defada ilgâ etseydi, şüphesiz ki büyük sarsıntılar meydana gelecek ve cemiyette en çok sakınılması gereken bozukluklar başgösterecekti... Bundan sonra İslâm cemâatında çoğalan kölelere gelince, yavaş yavaş İslâm nizâmından inhirâfın türedileridir... Bu bir gerçektir. Fakat mes'ûliyet İslâm'ın

değildir... İnsanların İslâm nizâmından az çok inhirâf ettiği devirlerde, tam olarak tatbîk edilmeyen İslâm'a suç yüklenemez... Daha önce İslâm'ın tarih felsefesini anlatmıştık. Bu inhirâftan doğan haller, İslâmî sayılmaz. Böylece İslâm tarihinden bir halka olarak da kabul edilmez. İslâm hiç değişmedi. Prensiblerine yeni prensibler de eklenmedi... Değişen sadece insanlardır. Onlar İslâm'dan uzaklaştılar. İslâm'la alâkaları kalmadı. Ve İslâm'ın mübârek halkasından kopuverdiler.

Kim İslâmî hayatı yeniden getirmek isterse; o, tarih boyunca İslâm'a intisâb eden toplulukların bıraktıkları yerden değil, direkt olarak İslâm'ın sağlam temellerinden işe başlamalıdır.

İslâm nizâmını, İslâm i'tikâdını, ister hareket bakımından geliştirmek, ister nazarî bakımdan tahakkuk ettirmek şeklinde olsun, bu hakîkat çok mühimdir. İslâm tarihinin vâkıalarını anlamak, İslâm'ın tarih tezi üzerindeki düşünceler konusunda gördüğümüz büyük hatâdan dolayı, hakîkî İslâm hayatı ve İslâm'da hareket tasavvuru konusunda gördüğümüz şiddetli dalâlet ve hatâ yüzünden bir daha tekrâr ediyoruz... Bilhâssa, müsteşriklerin hatâlı İslâm tarihi tedkîklerinin te'sîri altında kalan zayıf kimselerin, bu yanlış tarih anlayışına aldananların bulunmasından dolayı tekrâr ediyoruz... (Seyyid Kutub, Fî Zılâl'il-Kur'an, I, 471 - 475)

Alkolün Sinir Sistemine Etkileri:

Alkolün ağızdan alınmasıyla mideye inmesi çok uzun sürmediği gibi, midede kalması da çok uzun sürmez. Zîrâ mideye inen alkolün 1/4'i burada, 3/4'ü de ince bağırsaklardan kana karışır. Bağırsakların üst kısmından kana karışan alkol, fayda değil zarar sağlar. Çünkü hazım faaliyetine tâbi olmadan sindirim yapmıştır. Bu duruma göre içki alındıktan beş dakika sonra kanda alkol tesbît etmek mümkün olur. Nitekim bu durumdan istifâde eden bazı daireler, şahsın sarhoş olup olmadığını yaptıkları kan tahlilinden öğrenmektedirler.

Alkolün midede yaptığı tahrîbat şu şekilde açıklanmaktadır : «Midede alkolün mevzii mühimdir; mide iç zarında (mukoza) sıcaklık yanma hissi, şiddetli tahrîş ve ağrı yapar. Hücrelerin proteinini çökerterek tahrîb eder ve gastrit, mide ülseri husûle gelir. Sulu alkol mahlûlleri tükrük, mide, pankreas salgılarını tenbîh eder. (Bu bakımdan bazıları tarafından iştah açıcı olarak teklîf edilmiştir; yanlıştır.) Çünkü alkol pepsini (mide hazım fermenti) ve tripsini (pankreas hazım fermenti) tahrîb eder. Bu sûretle hazımsızlıklara sebep olur. Midede asidi bol, hazım fermentleri az ifrâz yaptırır. Bu asit fazlalığı alkol alan kimselerde mide ağrılarının ve mide ülserinin husûlüne sebep olur. Alkol, midenin bağırsağa birleştiği kısmı (pylor) tahrîş ederek midenin geç boşalmasına da sebep olur.

Alkol bağırsağa geçince enterit (bağırsak iltihâbı) ve ishâller ile vücûd için lüzûmlu ve bağırsak muhteviyatında mevcûd olan gıdâların, vitaminlerin —bilhassa B kompleks vitaminleri— emilip vücûda dâhil olmasına mâni olur.

Alkol bağırsaktan sonra tamâmen kana dâhil olur. Deverân ile bütün organlara te'sîr etmeye başlayacaktır. Fakat uzviyet, alkolü karaciğerde parçalamak, böbrek ve teneffüs yolu ile tard etmek için uğraşır...»

Kanda alkol tesbîti : «Rasyonel araştırmalar trafik kazalarının hemen hemen bir çoğunda alkolün ve sarhoşluğun ithâm edilebileceğini göstermiştir. Hattâ 1960 da Stockholm'da toplanan ilk alkol ve trafik kongresi milletler arası mâhiyyet almış ve çok ilgi çekici netîcelerin aydınlatılmasına yaramıştır. Alkolün etkisiyle vukûa gelen trafik kazâları ve kazâî ölümler hemen hemen her memlekette % 50 nin üzerindedir. İçki ve sarhoşluğun sebep olduğu yüksek ölüm nisbeti, insanlığı alkol problemi üzerinde çok ciddî olarak durmağa ve sosyal kanserin radikal tedâvi çârelerini araştırmaya sürüklemiştir.

Bundan başka adlî tıb bakımından, suçun mâhiyyeti ve suçluyu belirtecek endekslere de ihtiyâç vardır. Birçok memleketlerde kanda alkol araştırılması ve dozajı yolu ile sarhoşluk testleri kanunî bir görünüm almıştır. Bu bakımdan alkol mes'elesi artık sadece bir fizyolojist, hijyenist veya toksikoloğ işi olmaktan çıkmıştır. Bugün bu mes' elede sosyoloğ kadar adliyeci, hâkim, avukat hattâ lejislâtör de ilgilenmekte ve hisse almak zorundadır. Yapılan anket ve istatistikler hattâ % 97 kazâ ve kazâî ölümün alkol fâciasını dramatik muhayyile mahsûlü olarak görmeğe ve bu yolla teselli bulmağa çalışmak imkânsızdır...»

«...Şüphesiz akut bir alkol zehirlenmesinde bu üç hali ayırd edecek ciddî belirtiler mevcûd değildir. Şahsî bazı faktörler, tolerans gibi özellikler bu ayırımı büsbütün güçleştirir. Fakat mes'elenin matematik cephesi sayılan alkoolemi ele alınınca bu üç fazı birbirinden ayırmak oldukça kolaylaşır, bir litre taze kan içinde veya pütrefaksiyona uğramamış iç organlarda tesbît edilen alkol miktârı aşağıdaki halleri aydınlatır.

1000 de 2: Belirli sarhoşluk.

1000 de 4: Koma hali

1000 de 5: Tam eliminasyondan önce âni olarak ölüm, tipik alkol zehirlenmesi ve ölümü. Sarhoşluğun kimya yoluyla teşhîsinde genel olarak aşağıdaki kaideye uyulur :

Bir litre kanda tesbit edilen alkol miktarı, vücut ağırlığının 1 kilogramı tarafından absorbe edilen alkol miktarına eşittir.

Balthazart-Marcelle Lambert Kâidesi adı altında anılan bu kurala göre, meselâ: 60 kg. ağırlıkta olan bir şahısta kanda hacmen 1000 de 2

(1 litrede 2 cc) alkol tesbît edilecek olsa, bu şahsın tahmînen 5-6 saat önce 60X2=120 c.c. alkol almış olması lâzımdır. Bu hesap mutlak alkol cinsinden yapılmıştır. Bu miktar 10 derecelik bir şarapta takrîben 1,5 litre, hafif bir bira (3-4 lük) da 3-4 litre ve 50 lik bir rakıda 12 küçük kadeh karşılığıdır.

İnsanda öldürücü doz, muhtelif araştırıcılara göre, oldukça farklı gösterilmiştir. Hugoumenq, Hansen ve Viellent'e göre letal doz Kg. için 6-8 gr. dır. Witmark, 70 Kg. ağırlığında bir erkek için 179 - 298 gr. alkolün bir gün içinde alınmasını letal doz olarak belirtmiştir. 70 Kg. lık bir kadın için aynı şartlarda letal doz 154-231 gr. ve bir çocuk için ise, 16 gr. dır. Kanda alkol dozajı tesbiti yolu ile sarhoşluk teşhîsi, diğer fizik metodlar yanında hemen en güvenilir usûl özelliğini taşır. Bilhassa Witmark Metodu bunların başında gelmektedir...»

Kanda alkolün tesbîtini daha başka metodlarla da yapmak mümkündür. Hattâ son zamanlarda bu metodlara başvurulmadan nefes yolu ile de, kanda alkol tesbit edilmektedir.

Alkolün Beyin Üzerindeki Etkileri :

Alkolün sinir sistemi üzerinde yaptığı tahrîbâta geçmeden, sarhoşluk halinin erken veya geç uyanmasına yardım eden faktörleri de kısaca bilmiş olalım.

a — Alkolün te'sîri, muhtelif faktörlere tâbidir.

1 — Emilmenin sürati : Alınan alkolün geç veya erken emilmesi mideye bağlıdır. Boş olan bir mide, alkolü kısa zamanda emer. Midenin dolu olması, bilhassa yağlı gıdâların bulunması emmeyi güçlendirir. Yine bu meyanda soğuk içkiler de emmeyi geciktirir. Emmenin çabuk olması, şahsın kısa zamanda sarhoş olduğunu gösterir.

2 — Kesîf alkollü içkiler : Bu tip içkiler de kısa zamanda emilerek sarhoşluk te'sîrini gösterirler.

3 — Vücûdun alkolü sarfetme kabiliyeti : Vücûd normal olarak saatte 10 c.c. alkolü metabolize edebilecek durumdadır. Bu durum bazı kimselerde daha aşağı bir şekilde olduğu görülebilir. Alkol alınmaya devâm edildiği müddetçe kanda alkol miktarı da yükselir.

4 — Şahsın alkole karşı mukâvemeti : Bazı kimselerin alkole karşı mukâvemeti az olduğundan, kana geçen alkol kısa zamanda şahsın zehirlenmesine, hattâ ölümüne sebebiyet verebilir.

Şimdi de alkolü alan şahsın, sarhoşluk halini objektif olarak tahlîl etmeye çalışalım:

b — Sarhoşluk arazı ve alkol sarhoşluğunun safhaları :

1 — Ekstasyon safhası : «Az miktarda alkol alanlarda veya sarhoşluğun başlangıcında, şahıslarda bir neş'e ve hareket hali olur. Çok defa kederlerini unutur şakalar yaparlar. Cinsî arzular artar. Bazı kimselerde alkol depresyon yapar. Birinci safhada yüz ve gözler kızarır, görme

hafîf bulanıklaşır, gözler ve kaşlar üzerinde hafîf ve tatlı bir ağırlık hissedilir; kulaklarda uğuldamalar olur.

2 — Konfüzyon Safhası : Daha fazla alkol alınmış ise, birinci safha kısa sürer ve sarhoşluk başlar, konuşma peltekleşir, adaleler gevşer, yürürken sendelemeler olur. (Ataksi), konfüzyon safhasındaki sarhoşlar konuşmalarını kontrol edemezler, dikkatleri zayıflamıştır. Görme kuvvetleri de azalır, düzgün yazı yazamazlar; yüksek sesle güler ve konuşurlar, sırlarını açığa vurur, garaz ve kinlerini belli ederler. Büyüklük ve övünme jestleri âşikâr belli olur. Bu devirde utanma ve sıkılma hisleri azalır, tecavüzkâr ve kaba hareketler yapabilirler ve hattâ bu safhada suç işliyenler olur. Velhasıl konfüzyon devrinde büyük his ve hareketlerde bir koordinasyon bozukluğu âşikârdır.

3 — Stupor Safhası : Alkol daha fazla te'sîrini gösterir stupor safhası başlar. Sarhoş yarı meflûç bir vaziyyette ve hareketsizdir, konuşamaz fakat henüz şuûru tamâmiyle kaybolmamıştır; sorulara zorla cevap verebilir, ismi ile çağırılırsa seslenir.

4 — Koma Safhası : Fazla miktarda alkol alınmış ise, sonunda derin bir uyku başlar ve şuûr kaybolur. Teneffüs ve deverân zaafı sebebiyle koma devresinde ölüm vukû bulabilir.

Kanda alkol nisbeti % 01 ise, birinci safha arazı görülür; kanda alkol nisbeti % 02 ise konfüzyon safhası arazı görülür. Kanda alkol nisbeti % 03 ise stupor arazı, % 04 civarında ise koma hali başlar. Kanda alkol seviyesi % 04 civarında ise koma hali başlar. Kanda alkol seviyesi % 05 i bulursa ölüm vukû bulur...»

Yukarıda geçen safhaların tedkîkinden anlaşılıyor ki, alkol, şahsa ve alındığı miktara göre etkiliyor. Bazılarında yalancı bir neş'e uyarırken, bazılarında da yalancı bir kedere sebep oluyor. Bu safha çok geçmeden yerini diğer bir safhaya terkeder. O da, şahsın alkole aklını sattığı safha diye tarîf edilebilir. Diğer safhalardakiler maddeten ve mânen ölü sayılacaklarına göre onları tarîfe hacet yok.

Yalnız, alkolden mütevellid husûle gelen (müzmin alkolizm) belirtilerini kısaca açıklamaya çalışalım:

c — Müzmin alkolizm : Uzun müddet alkol almaya devam edenlerde, bir ibtilâ hâsıl olur. Sarhoşluk arazlarını bu gibi kimselerde görmek mümkündür. «Fakat bazı defalar bu müzmin alkolizm zemîni üzerinde aşırı hecmeler husûle gelir ve bu hecmeler esnasında alkolik, tam bir akıl hastası olur. Meselâ, müzmin alkolizm zemîni üzerinde, günün birinde ehemmiyetsiz bir sebeble ki açlık, sefâlet, verem, travmalar, sıcak ve güneş çarpmaları, üşütme ve ateşli hastalıklar te'sîriyle Delirium Teremens, Alkol Paranoia'sı, Alkol Hallusinasyonu, Bunama, Korsakof Deliliği ve Dipsomani gibi akıl hastalıkları zuhûr edebilir.»

Delirium Tremens : Müzmin alkoliklerde bir anormallik ve bir has-

talık başlamış demektir. Başın ağrıması, heyecân ve korku duyması ve iç sıkıntılarının sık sık baş göstermesi bunun alâmetlerinden sayılır. Uykusuzlukları esâs olmakla beraber hissî ve hayâlî tarafları çok değişiktir. Her an rüya ve hayâller gördüklerini ileri sürerler.» Bütün vücûd titrer ve harâreti yükselir. Muhtelif hallusinasyonlar arasında bilhassa görme hallusinasyonları fazladır. Etrafında hiç kimse bulunmadığı anda bile, sanki yanında birisi varmış ve o şahıs da ona küfür ediyormuş gibi sesler işitir ve ona karşı kendisini korumaya kalkışır. Herhangi bir cismi, korktuğu veya şüphelendiği bir varlığa benzetir ve feryâdı basar. Bu devreyi yaşayanlar gerek zatürrie, gerekse başka bir hastalığa tutulmazlarsa, iyileşmeleri mümkündür.

Alkol Paranoiası : Bu hastalığın başlıca belirtilerinden biri şiddetli kıskançlıktır. Bu devreyi yaşayan bir şahıs, evinde ve yakınlarında çeşitli kötü hareketlerin döndüğü zehâbına kapılır. Ona göre, ya karısı ya kızı veya kız kardeşi zinâ yapmaktadır. Bundan dolayı da âile içerisinde kendisine kötü gözle bakıldığını, hattâ öldürmek istediklerini vehmeder. Bu ve buna benzeyen hezeyânlarla dolu bir âlemin içinde kıvranmaktadır.

Alkol Hallusinasyonu : Bu da bilindiği gibi ortada hiç bir madde yok iken, her hangi bir maddeyi var olarak idrâk etme hastalığıdır. Meselâ alkolik, vücûdunda dolaşan küçük hayvanları gördüğünü iddiâ eder. Bilhassa görme, işitme ve temâs hallusinasyonları meydana çıkar.

Korsakof Deliliği : Bu hali yaşayan alkolikte, cinnet ile beraber sinir felçleri şeklinde organik değişmeler olur. Belirtileri ise şunlardır : Çok yakın bir zamanda yaşadığı hayatını unutmak, hâtıralarında yanılmak ve durmadan hayâl ve masallar uydurmak bunlar için adeta bir zevktir. Korsakof deliliğinin bazan iyileştiği vâkidir.

Dipsomani Hastalığı : «İrsen müsâid ve bozuk dimağlı kimselerde, ara sıra bir susuzluk gibi, içki susuzluğu olur; nöbetler dışında hastalar normal görünürler.

Dipsomani hastalığına tutulan şahıs, günlerce içer ve bir ara içkiden uzaklaşır. Bu hali görenler onun içkiyi terkettiğini zannederler. Fakat aradan çok geçmez, yine bıraktığı yerden devâm etmeye başlar. Bu hastalığa tutulanları kurtarmak çok zordur. Temiz hava, bol gıdâ ve durmadan yapılan telkîn, hastayı belki kurtarır. Aksi halde mukadderâtı beklemek zorundadır.

Yukarıda alkolün sinir sistemi üzerinde yaptığı belli başlı hastalık ve safhalardan birkaç tanesini izâha çalıştık; Şimdi de alkolün nelere sebep olduğunu kısaca belirtelim :

1 — Genel Felç : Beyin sifilisinin ağır bir şeklidir. Rûh ve asab bozukluğunun başlamasıyla meydana çıkar. Çeşitli devreleri vardır. Bilhâssa «Medico-Legal» adı verilen ilk devrede hasta, ahlâkî buhran ge-

çirmektedir. Utanma perdesinin kalktığı bu devrede, şahısta karekter değişimine rastlanır, her türlü kötü hareket beklenir.

2 — İhtiyârlık Bunaması : Beyin damarlarının sertleşmesiyle, hücreler dejenerasyona uğrar. Bu ise bunamanın başlangıcıdır. Çünkü sertleşen damarlar normal beslenememektedir. Bu hal hâfızanın da kaybına sebep olur. Hayâl kurma, karakter değiştirme, deli gibi saldırma ve etrafı pisleme bakımından hastalık kolayca kendini tanıtmış olur. Bunun da çeşitli devreleri vardır.

3 — Mani ve Melânkoli : Bu isimler hastalığın iki zıt ismi olarak bilinmekte ve bu isimler altında incelenmektedir. Çok defa bu hastalıklar, birbirini takip eden nöbetler halinde meydana çıkarlar. Aşırı hareketler yaparlar ve vurup-kırmak arzusunu duyarlar. Çok konuşup, alâkası olmayan kelimelerle kâfiye yapmak isteğine kapılırlar. Ses uyumu bakımından birbirlerine benzeyen kelimeleri dâimâ ters anlarlar. Klinik seyrine göre her ikisinin de, çeşitli şekilleri vardır.

4 — Erken Bunama : Gençlerde meydana gelen teessüriyet, ünsiyet ve ahlâkın bozulması ile kendini tanıtır. Hastalığın seyri ilerlediği vakit, o şahsı tâm bir akıl hastası olarak görmek mümkündür. Bu hastalığın meydana gelmesine alkolle birlikte açlık, sefâlet, aşk ve sevdâ gibi haller de yardımcı olur. Hastalığın muhtelif şekilleri ve safhaları vardır.

5 — Paranoia : Hezeyânların devâmlı sistematik bir halidir. Şüphe, emniyetsizlik, korku, hâfıza ve fikir yoksunluğu başlıca belirtilerindendir.

Düşmanı tarafından tâkip edildiği zannına kapıldığından sık sık yer değiştirmek zorunda kalır. Bir başka şekline tutulan hastalar, güzellik, asâlet, büyüklük, kıskançlık ve mûcidlik hezeyânında bulunurlar.

6 — Sar'a : Nöbet nöbet tutan ve şuûrun kaybı ile kendini belli eden bir hastalık nev'idir. Devâmlı sar'a tutanlarda kendilerine mahsûs bir karakter hâkim olmaktadır. Hastalık; sıkıntı, huysuzluk, adale kasılmaları ve beş duyudan birinin önceden hissetmesiyle başlar ve bir kaç sâniye veya daha fazla sürer. Çırpınmalar içinde ağıza köpük gelir ve büyük bir horultu ile ayılır. Sonra da hasta kendisinde muazzam bir yorgunluk hisseder.

Alkol : Sinirlerde iltihâb (polinevrit) ve felçler yapar. Sinirlerde böyle bir hastalığın doğuşuna sebep de «B» grubu vitaminlerinin noksanlığından ileri geldiği söylenmektedir. Çünkü alkol alanlarda bağırsaktaki vitaminlerin emilmesi bozulmuş olduğundan, yeteri derecede sinirlerin ihtiyâcı karşılanmamış oluyor.

Vücûdumuzu ayakta tutan organ, şüphesiz ki kalbtir. Bütün iç ve dış uzuvlar kan sayesinde, faaliyetini sağlamakta, kanı ise kalb idâre etmektedir. Kalbin çalışması bozulursa, kan da lâyıkıyla dolaşıp vücû-

dumuzu besleyemez. Demek oluyor ki kalb, vücûd makinesinin benzin deposudur. Borulardaki bir tıkanıklık hayat motorunun susmasına sebep olur.

Devâmlı alkol alanlarda kalb atışı dâimâ hızlıdır. Bu hızlılık ise kısa zamanda kalbin etrafında yağ bezleri meydana getirir. Her uzvun kendisine mahsûs olan hacim ve satıhları anormalleşir ve şahsın normal teneffüsünü zorlaştırır. Zîrâ kalb etrafında yer alan yağ bezleri sadece teneffüsü ortadan kaldırmakla kalmaz, aynı zamanda damarların genişlemesine, sertleşmesine ve tansiyonun yükselmesine sebep olur. Normal çalışmasını kaybeden kalb, kısa zamanda durabilir.

Alkolün Karaciğer Üzerindeki Etkileri :

«Alkol karaciğerin glikoz deposunu azaltır, oksijenleşmesini bozar. Karaciğer hücresi oksijensizliğe karşı hassâstır; karaciğer hücrelerinde yağlı dejenerasyon ve yağlanma olur ki, bu siroz hastalığının başlangıcıdır. Bu safhadan sonra karaciğer hücreleri nekrozu (ölümü) olur. Hücrelerin yerini bağ dokusu alır ki bu safhada karaciğer sertleşmiştir. Ve artık siroz husûle gelmiştir. O halde alkol, sirozun sebebidir. Sirozun husûle gelişinde alkoliklerdeki gıdâsızlık (protein ve vitamin noksanlığı) diğer bir sebeptir. Ve bu isbât edilmiştir. Karaciğerin alkolü zararsız hale getirişi aşağıdaki formülde gösterildiği gibi alkolün oksidasyonu ile olmakta ve netîcede karbondioksit ve su husûle gelmektedir :

$CH_3\ CH_2\ OH\ H_2\ CH_3\ CHO$

(Alkol) (Hidrojen Asetaldehit)
(Asetaldehit + Su — Hidrojen = Asetaldehit)

$CH_3\ CHO + H_2O\ H_2\ CH_3\ COOH$
Asetikasit Karbondioksit Su
$CH_3\ COOH\ CO_2\ H_2O$

Bu şekilde alkolün okside olarak parçalanmasının sağlam karaciğer için yük olmadığı söylenemez. Vücûdun her hücresine olduğu gibi alkol karaciğer hücresine de direkt te'sîr eder ve karaciğerde sirozun teşekkülüne sebep olur. Hasta karaciğer için alkolün zararı âşikârdır.

Karaciğer uzviyetin her organı gibi hârika bir husûsî yapıya sâhiptir. Karaciğer hücresinin rejenerasyon (yeniden karaciğer hücresi husûle getirme) kâbiliyeti yüksektir. Tahrîb olan hücre yerine, hücre husûle gelebilir. Hattâ ameliyat ile karaciğerin bir kısmı çıkarılırsa gene karaciğer fonksiyonlarında yetmezlik belirtileri görülmez. Halbuki alkoliklerde karaciğer hücreleri toptan zarar görmektedir. Karaciğer bunu telâfi etmeye çalışır. Eğer alkolik başka bir hastalıktan ölmezse, ha-

yatının sonunda siroz olabilir. Bu husûsu alkoliklerin otopsisindeki karaciğerin tedkîki isbâta kâfidir.

Kısaca bu görüşü şöyle özetleyebiliriz : Yediğimiz yemeklerden mühim bir kısmını vücûdumuza yararlı bir hale getirmeğe ve dışarıdan gelecek zararlı maddeleri, zararsız hale sevketmeye karaciğer vazîfelidir. Karaciğer içki ile hırpalanacak olursa, bu vazîfelerini lâyıkıyla yerine getiremez; hazımsızlık artar ve dolayısıyla anormal bir çalışma doğar

Devâmlı alkol alanlarda karaciğer kolayca bozulur ve hastalanır. Bu hal ise kâfi derecede besin alamamaktan mütevellid bir hastalıktır. Çünkü böyle bir duruma düşen karaciğer sertleşir ve içerisinde bulunan süzgeç damarları vazîfelerini îfâ edemez hale gelir. Karaciğerin sertleşmesiyle içindeki damarların kanı geçirmemesi, kalbten gelen kanların karına sızmasına vesîle olur. Kan sebebiyle şişmeğe başlayan karın, sirozla etiketi takdîm eder ve çok geçmeden de icraatını tamamlayarak ölümle vazîfesini yerine getirir. Unutmayalım ki, alkolün ilk ateş edeceği yer Karaciğer'dir.

Alkolün Böbrek Üzerindeki Etkileri :

Alkol alanların böbrek faaliyetlerinde, sıkı bir çalışma sistemi göze çarpar. Çünkü alkol organlara yaptığı zararları burada da yapmaya teşebbüs etmiştir. Bunu çok iyi bilen böbrek, bu kıymetli (!) misafirini daha fazla içinde tutmaya tahammül edemez. Aksi halde diğer organların başına gelen felâket bunun kapısını da çalar. Dikkat edilmişse, alkol alanlarda sık sık idrâr ihtiyâcı vardır.

Böbreklerin bu derece vazîfelerinde hassâsiyet göstermelerine rağmen alkol nefrit dediğimiz böbrek iltihâbına, glikozüri dediğimiz idrârda şekere, plüri dediğimiz idrârda cerahate ve silindirüri adı altında bildiğimiz, idrârda anormal görülen cisimlere yol açar.

Alkolün Tenâsül Hormonları Üzerindeki Etkileri :

Doktorların ekseriyetinin görüşleri içkinin tenâsül guddeleri üzerine yaptığı zararın büyük olduğu noktasında toplanmaktadır. Şimdi bu zevâttan bir kaçının görüşüyle mevzûumuzu açıklamaya çalışalım:

«Alkol alanlarda, tenâsülî iştiyâk artar, fakat iktidâr azalır. Alkol fuhşu teşvîk etmesi ve bir çok zührevî hastalıkların buluşmasına zemîn hazırlaması bakımından fuhşun kötü arkadaşıdır. Alkol uzviyetin her hücresine yaptığı gibi cinsiyet hücreleri üzerinde de te'sîr eder. Erkek ve kadın cinsiyet hücrelerinde müstakbel yavruya, anne ve babadan geçen vasıfları taşıyan kromozomların tahrîbi ile iyi vasıfların bozulmasının sebebi midir? Bu husûs henüz tamamıyla aydınlatılmamıştır. Fakat aşağıda zikredeceğimiz istatistiklerden anlaşılıyor ki, alkolik anne ve babadan doğan çocuklar aklî ve ahlâkî bakımdan tereddîye uğrarlar.

1 — Le Grain'in 215 ayyâş âilesinin 810 kişiden mürekkeb nesli üzerinde yaptığı inceleme şu netîceyi vermiştir:

Bedenî ârızalar :	
Vaktinden önce doğanlar	% 4,5
Ölü doğanlar	% 2
Erken ölenler	% 15
Vereme müsâid	% 4,5
Verem	% 7,5
Erken ölmemiş 640 kişinin aklî bakımdan tedkîkinde :	
Ayyâş	197
Dejenere, aptal	322
Suç işleyenler	62
Sar'alı ve histerik	131
Akıl Hastası	145

Aynı ferd muhtelif kısımlarda zikredildiği için yekûn 640 dan fazladır.

2 — Paris'de dejenere, aptal, sar'alı, akıl hastası çocuklara mahsûs bir müessesede 1000 çocuk üzerinde anne ve babanın alkol tutkusu nokta-i nazarından yapılan tedkîkte 660 çocuğun ebeveyninin birinde veya ikisinde müzmin alkolizm tesbit edilmemiştir.

3 — 1740 da yaşamış serseri, ayyâş, hırsız bir kadının neslinden gelen 834 kişiden 709 u hakkında yapılan araştırmanın netîcesi şöyledir :

Gayri meşrû çocuk	106
Fahişe	181
Dilenci	142
Düşkünler yurdunda bakılan	61
Suçlu	72

Beşinci batından sonra bütün kadınlar fâhişe olmuş, erkeklerin de ekserisi suç işlemişlerdi.

Netîce olarak şu anlaşılmıştır ki; alkolün içki olarak istimâlinde zararı âşikârdır. İçki içen kimse nefsine, sıhhatine, âilesine, milletine hattâ beşeriyete faydalı olamaz. Aksine yük olur. Bunun için dünyada rahat yaşamak isteyenler hayırlı insan olmak isteyenler, ondan kaçınmalıdırlar.

Ünlü Alman hekimi Koch diyor ki; «İçkilerin mâhiyetini anlamak isteyenler, bunlarda beşer için ne gibi fayda bulunabileceğini yahut tedâvî maksadıyla içilecek miktarın neden ibâret olacağını veyahut da içindeki alkolün yüzde ne kadar olması lâzım geleceğini sormasınlar. Yalnız gerek fertleri gerek cemiyetleri itibâriyle bütün insâniyete karşı alkolün verdiği çeşit çeşit cinâyetlere dâir fetvâ istesinler...»

Alkollü içkiler, korkunç hastalık ordusunun çeşitli cinâyet menbaından başka bir şey değildir. Sonra alkol öyle bir tâundur ki, hürriyeti teşekkülünden evvel boğar. Çocuğu ya doğum veya gebelik esnâsında öldürür; içlerinden diri doğabilecek olursa onun da beşiğine musallat olur. Şayet beşikteki taarruzundan da kurtulursa yaşar, amma en fecî hastalıklara ve en müzmin ârızalara mahkûm olarak yaşar.

İçenlerin vücûdlarıyla rûhları üzerindeki te'sîrine gelince, kuvvetlerini bitirir; illetlerini arttırır, faaliyetlerini azaltır, irâdelerini felce uğratır, umûmî ve şahsî mes'ûliyetlere karşı şuûrsuz bırakır. Sonra frengi, verem gibi korkunç hastalıkların zuhûruna yardım eder; ya hastaları bir an evvel helâk eder, yahut şifâ bulmalarına mâni olur.»

Meşhur bilgin Solivan, alkollü içkilerin ayyâşların zürriyetleri üzerindeki te'sîrlerini tedkîk etmiş, bunlara veremlilerin, bir de içmeyenlerin (yani sağlam kimselerin) nesilleri arasında mukâyese yürüterek şu cetveli meydana getirmiştir :

	Yüz Çocuğa Nisbetle		
	Ayyaşların Çocukları	Veremlilerin Çocukları	İçmeyenlerin Çocukları
Doğarken ölenler	5,2	4,1	2,79
Bir aylık ölenler	6.3	4,2	4
Bir aylıktan beş aylığa kadar ölenler	7,7	6	4,8
Bir yaşından beş yaşına kadar ölenler	14,6	9,3	7,5
Yekûn :	45.—	27,7	25,39

Mösyö Monseieur Le Grand Paris'te alkole mübtelâ 215 âileyi muâyeneden geçirmiş; çocukların,

% 21,7 doğarkan ölmüş.
% 78,6 muhtelif hastalıklara yakalanmış olarak yaşıyormuş.
% 50,5 ahmak.
% 30,8 ayyâş.
% 27 nikris (goutte) hastalığına ve adale hastalıklarına.
% 22,7 rûhî hastalıklara,
% 20,4 sar'a veya rûhî krizlere,
% 14 verem ve diğer uzvî hastalıklara mübtelâ,
% 9,7 cânî,
% 6,6 çocukluğundan (omurilik) iltihâbı ile hastalanmış...» (1)

(1) Ömer Kılıç, Tıb ve İslâm Gözüyle Alkol, 53 - 73; Dr. Nebîl et-Tavîl, el-Hamr'ü ve Medarruha alâ'l-cism'i ve'l-Akl'i, 1 - 16; Neil Kessel ve Henry Walton, Alkolizm, 9 - 18.

İslâm Hukûkunda İçkinin Hükmü

Büyük hukûk bilgini Abdülkâdir Ûdeh, İslâm Cezâ Hukuku bakımından içki içmenin hükmünü detaylı olarak şöyle açıklıyor :

İslâm hukuku içkiyi kesin olarak yasaklamıştır. Çünkü İslâm içkiyi bütün kötülüklerin anası olarak kabul eder. Akla, rûha, sıhhate ve mala zarar verici bir şey olarak görür. İslâm tâ ilk günden beri, insanlara; içkide her ne kadar —az miktarda— fayda unsuru bulunsa da büyük zararlar olduğunu açıklamaya dikkat etmiş ve bu hususta şöyle buyurmuştur : «Sana içki ve kumardan sorarlar. De ki, her ikisinde hem büyük bir günâh hem de insanlar için fayda vardır. Günâhları ise faydalarından daha büyüktür.»

İslâm şerîatı içkiyi 13 asır evvel yasaklamıştır. İçkiyi yasaklayan hükümler geldiği günden beri içki yasağı hükmünü tatbik sahasına koymuştur. 18. yüzyılın sonlarıyla 20. yüzyılın başlarına değin İslâm ülkeleri içkiyi yasaklamakta idiler. Bu dönemden itibaren batı hukuk sistemlerini uygulamaya ve İslâm hukuk sistemini terketmeye başladılar. O günden bu yana —Mısır'da olduğu gibi— içki mübâh ve normal kabul edilmiştir. İçki içene veya sarhoş olana hiç bir cezâ verilmemiştir. Ancak sarhoş iken umûmî mahallerde rahatsızlık çıkaranlar cezâlandırılmıştır. Eğer husûsî mahallerde bir insan içer ve sarhoş olursa hiçbir müeyyide uygulanmaz. Yani Mısır kanunlarının koymuş olduğu yasak, içki içmeye ve sarhoş olmaya dâir değil, umûmî mahallerde sarhoş gezinmeye dâirdir. İslâm'ın yasaklamasına rağmen, müslümanların normal kabul ettikleri ve cezâlandırmadıkları içki konusunda; İslâm ülkeleri dışında büyük yasaklama kampanyaları açılmaktadır. İçkinin yasaklanmasını isteyen dernekler ve topluluklar her ülkede mevcuttur. Bu dernekler muhtelif vasıtalarla içkinin insan'ar üzerindeki büyük zararlarını ve toplumlar üzerindeki kötülüklerini anlatmaya çalışmaktadırlar. Tıbbın; içkinin sağlık için büyük bir zarar olduğunu, bedene ve beyine etki edip zayıflattığını ve bunun netîcesinde de birçok delilik ve kısırlık vak'alarının ana sebebi olduğunu, kısırlaştırmasa bile neslin azalmasına, akıl ve beden yapısı bakımından dejenerasyonuna vesîle olduğunu belirtmesinden sonra, dünyanın muhtelif memleketlerindeki bu dernekler (yeşilay) içkinin yasaklanması girişiminde bulunmuşlardır. İlmen içkinin üretimi düşürdüğü isbât edilmiştir. Bütün bu hususlar İslâm'ın içki konusundaki görüşünü destekleyici faktörlerdir. Yüzyılımızda yeryüzünden içkinin yasaklanması konusundaki kuvvetli propagandalar netîcesinde müslüman olmayan birçok devletler içki yasağını uygulama yoluna baş vurmuşlardır. Amerika Birleşik Devletleri yıllarca içkiyi bütünüyle yasaklayan kanunlar çıkarmıştır. İki yıldan beri Hindistan da aynı kanunu yürürlüğe koymuştur. (1949) Bu iki büyük devlet içkiyi tümüyle yasaklarlarken, birçok küçük devletler

de içki yasağına kısmen uymuş ve umûmî mahallerde, günün muhtelif saatlerinde veya yılın belirli günlerinde içki alınmasını ve satılmasını yasaklamış ve muayyen yaşın altında kalanların içki almalarını ve satmalarını cezâlandırmıştır. Bütün bunlardan sonra diyebiliriz ki; ilmen içkinin insan sağlığına büyük zararlar verdiği isbât edildikten sonra müslüman olmayan ülkelerin birçoğu bugün içki yasağını fikren kabule hazır hale gelmiştir. Yasak doğrultusundaki görüşler hergün güçlenmekte ve gelişmektedir. Birçok bilgin ve devrimcilerin bu yolda adımlar attığı bilinmektedir. Öyle sanıyoruz ki, bütün dünya milletlerinin içkiyi kesin olarak yasaklayacakları günler çok uzaklarda değildir. Görülüyor ki; 13 asır boyunca İslâm'ın koyduğu çizgide yürümeyen İslâm dışı ülkeler bugün İslâm'ın önemli görüşlerinden birisini kabule hazır hale gelmişlerdir.

Aslında bu durum İslâm ülkelerinin çabucak kendisine gelmesine ve İslâm'ın hükümlerini uygulama alanına koyarak içkiyi yasaklamalarına vesile olmalıydı. Ne var ki, müslümanlar hâlâ derin bir uykuya dalmış ve çevrelerinde olup bitenlerden habersiz bulunuyorlar. Hattâ kendilerini bile düşünmekten âcizler. Yakın bir gelecekte bütün dünya milletleri içkiyi yasaklayacaklar ve böylece İslâm'ın 13 asır evvel dâvet etmiş olduğu gerçek, tahakkuk imkânı bulacaktır, hem de İslâm'a bağlanmayan milletlerin eliyle. Hem de İslâm'ın her gerçeğinden habersiz kalan kitlelerin eliyle...

İslâm hukûkuna göre içkinin manâsı:

İçkinin mânâsını ta'yin hususunda İslâm hukukçuları ihtilâflıdırlar. İmâm Mâlik, Şâfiî ve Ahmed İbn Hanbel'e göre; sarhoşluk verici şeyleri içmek —ister adı rakı olsun ister başka bir şey olsun, ister üzüm suyu olsun ister hurma, kuru üzüm, arpa, yulaf, pirinç gibi diğer maddelerin suyu olsun —ister azı sarhoşluk versin, ister çoğu sarhoşluk versin harâmdır. Ebu Hanîfe'ye göre; içki sadece rakı içmeye münhasırdır. İster çok ister az olsun rakı denilince içki kasdolunur. Ebu Hanîfe rakı ile aşağıdaki şeyleri kasteder :

a) Kaynayıp köpüren ve sıkılan üzüm suyu. Ebu Yûsuf ve Muhammed'e göre; üzüm suyu kaynayıp sıkıldığı zaman ister köpük salsın ister salmasın rakı olur.

b) Kaynayıp üçte ikisinden azı giden ve sarhoşluk veren üzüm suyu.

c) Suyla ıslatılmış ham hurma ve üzümün kaynatılarak sıkılıp köpük salan kısmı. Köpük salma şartı Ebu Hanîfe'ye göredir. Ebu Yûsuf ve Muhammed'e göre köpük salma şartı yoktur. Hurmanın ham veya olgun olması arasında fark yoktur. Ebu Hanîfe'ye göre; bu üç nevi'nin dışında yapılan içki, rakı olarak kabul edilmez. Üzüm suyu üçte ikisi kadar kaynatılırsa, hurma ve incir suyu üçte ikisi gitmeyecek şekilde kaynatılırsa; buğday, arpa ve diğer maddelerden —ister pişmiş ister

ham olsun— sıkılan su; içki (rakı) olarak kabul edilmez ve sarhoşluk vermediği sürece içilmesi helâldir. Sarhoşluk verirse içildiği için cezâlandırılmaz, ancak sarhoşluk verdiği için cezâlandırılır. Ebu Hanîfe'nin bu görüşünü serdederken delili şudur : Rasûlullah (s.a.) hurma ve üzüm kütüğüne işâret ederek : «Rakı bu iki ağaçtandır.» buyurmuştur. Yine Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur : «Rakı bizâtihi harâm kılınmıştır, öteki içeceklerden de sarhoşluk veren şeyler.»

Şu halde Ebu Hanîfe; rakı ile sarhoşluk verici maddeleri ayırmaktadır. Ona göre; ister az olsun, ister çok olsun rakının içilmesi harâmdır. Rakının dışında sarhoşluk veren öteki maddelere gelince; Ebu Hanîfe bunlara rakı değil, sarhoşluk verici madde adını takmaktadır. Ona göre; sarhoşluk verici maddelerin içilmesi halinde sopa cezâsı verilmez. Ancak sarhoş olunması halinde sopa cezâsı verilir. Çünkü bunlarda harâm olan, bizâtihi sarhoşluk veren maddenin kendisi değil, sarhoşluğa vesîle olan miktârıdır. Bu takdîrde bir şahsın içkinin dışındaki içeceklerden üç bardak içse ve sarhoş olmasa dördüncü bardağı içince sarhoş olsa harâm olan dördüncü bardaktır.

Ebu Hanîfe'nin rakı ile sarhoşluğu birbirinden ayırmasının netîcesinde sarhoşlukla içkinin cezâsını ayırma durumu ortaya çıkar. Bu yüzden Ebu Hanîfe haddin iki kısım olduğunu öne sürmektedir. Birincisi içki haddidir ve bu —ister içen sarhoş olsun, ister olmasın, ister az içsin ister çok içsin— içki haddi rakı içmeye münhasırdır. İkinci had sarhoşluk verici içecek içilip de sarhoş olunursa bu had gerekir, sarhoş olunmazsa gerekmez. Diğer imâmlara göre; içki haddi birdir ve o da sarhoşluk verici maddeyi içmektir. Adı ister rakı olsun, ister başka bir şey olsun, ister sarhoş etsin, ister sarhoş etmesin. Çoğu içildiğinde sarhoşluk veren maddeyi içen kişiye içki haddi vurulur. Onlara göre; çoğu sarhoşluk veren şeyin azı da harâmdır.

Üç imânın öne sürdüğü görüş İslâm dünyasında benimsenen görüştür. Fakat biz Hanefîlerin görüşünü da açıklıyarak içki ve sarhoşluk haddi üzerinde durmayı uygun gördük. Kaldı ki öteki fakîhlerin tümü de sarhoş olan gayr-i müslimlere had vurmanın gerektiği görüşündedirler. Şu halde bu iki noktadan sarhoşluk haddi üzerinde söz etmek icâbetmektedir. Diğer bazı fakîhler zimmîlerin sarhoş olacak kadar içki içmeleri halinde ta'zîr cezâsına çarptırılacağını öne sürerler.

İslâm hukukçularına göre, genel kâide şudur : Dinleri harâm saymadığı sürece gayr-i müslimlerin içki içmesi mübahtır. Bu kâide Rasûlullah (a.s.) ın şu hadîs-i şerîf'inin tatbîkinden ibârettir : «Onları dinleriyle başbaşa bırakmakla emrolundum.» Lâkin sarhoşluğu bütün dinler yasaklarlar. Bunun için bazı İslâm fakîhleri, sarhoş olan gayr-i müslimlere had vurulmasını öngörürler. Diğer bazıları ise ta'zîr cezâsı verilmesini gerekli bulurlar. Gayr-i müslimlerin, açıktan açığa sarhoş olmasalar da içki içmeleri —içki kendileri için mübah olmasına rağ-

men— halinde tazîr cezâsını öngörmektedirler. Bütün bunların yanısıra İslâm hukûkunda gayr-i müslimlere içki içme müsâadesinin verilmesi halinde içtimâî bozukluklara ve dejenerasyona vesîle olması yüzünden içki haddinin uygulanmasını önleyecek bir kâide yoktur. Şüphesiz ki; müslümanlara içki içmeyi yasaklayıp gayr-i müslimlere yasaklamamak toplumda infisâha vesîle olur. Çünkü onlara içki içme müsâadesi tanındığı takdîrde İslâm ülkesinde içkinin bulundurulması gerekecektir. Bu ise müslümanları içki içmeye teşvik edici bir faktör olacaktır. Ve İslâm'ın koyduğu içki yasağı prensibini kökten yıkmağa vesîle olur. Günümüzde pekçok Hıristiyan ve Budist devletler kendi Hıristiyan, Budist ve Müslüman vatandaşlarına içkiyi yasakladıklarına göre; müslüman memleketlerin de hangi dinden ve mezhepten olursa olsun vatandaşlarına içki içmeyi yasaklaması gayet tabiîdir.

İçki suçunun dayandığı iki ana rükün vardır:

I — İçki içmek,

II — Suç kastı.

İmâm Mâlik, Şâfiî ve Hanbel'e göre, içilen maddenin adına, ana maddesine bakılmaksızın suçlunun sarhoşluk verici maddeyi içmesi halinde suçun bu rüknü ortaya çıkmış olur. Onlara göre, içilen maddenin üzümden, hurmadan, arpadan, buğdaydan, şeker kamışından elmadan veya başka bir maddeden çıkarılmış olması önemli değildir. Kezâ içilen maddenin, sarhoşluk verici şeyin —fiilen sarhoşluk vermese bile— azı da harâmdır. İçilen bir maddenin normal olarak on bardak veya daha fazla içilmesi halinde sarhoş edici olması durumundan tek bir bardağını bile içmek, sarhoş etmese dahi harâmdır. Bir bardağın bir kısmını bile içmek yasaktır. Çoğu sarhoşluk veren maddenin azının içilmesi halinde içme rüknü oluşmuş sayılır. Çoğu sarhoşluk vermeyen şeyin azını içmek harâm değildir.

Ebu Hanîfe'ye göre; içilen nesne rakı olmadığı takdîrde içki rüknü oluşmuş olmaz. Yukarda Ebu Hanîfe'nin rakıdan neyi kastettiğini açıklamıştık. Ona göre içilen nesne rakı olmazsa içme rüknü oluşmamış sayılır. İsterse içilen nesne sarhoşluk verici olsun ve fiilen sarhoş etsin.

İslâm hukukçuları arasında ittifâkla kabul edilmektedir ki; içki içme rüknünün oluşması için, içkinin sarhoşluğa vesîle olması şart değildir. İçilen miktârın sarhoş edici olması imkânsız dahi olsa suçun ortaya çıkması için, yalnızca içki içmek yeterlidir. Çünkü harâm olan bizâtihi içki içmektir. İçilen nesne sarhoşluk verici olmadığı takdîrde, sarhoşluk verdiği zannıyla içilse bile cezâ gerekmez. Ancak içen kişi günâhkâr olur ve bu, kendisi ile Rabbı arasındadır. Sarhoşluk veren maddenin içilmiş olması şarttır. Eğer içilmiş değilse had gerekmez ancak ta'zîr gerekir, esrâr ve haşhaş gibi. Sarhoşluk verici madde içme yolunun dışında ağıza ve karına girmiş olsa bile içki haddi vurulur. Sarhoşluk verici maddeyi, yemeğe katmak veya hamurla yoğurmak gibi.

Sarhoşluk verici madde; ana özelliğini koruduğu sürece —renk, koku, tat ve etki— su ile karıştırılmış olsa bile harâmdır. Şayet sarhoşluk verici madde, bütün ana özelliklerini tamâmiyle yitirecek şekilde suya karıştırılacak olursa, karışım müskirâttan sayılmaz. Ebu Hanîfe, Şâfiî ve Hanbel'e göre su kabul edilir. Mâlikî mezhebinde kuvvetli bir görüş uyarınca; sarhoşluk verici madde iyice kaybedilmiş olsa bile karışım müsrikâttan sayılır ve harâmdır.

Suçlunun içki suçundan mes'ûl tutulması için, içilecek maddenin boğazına veya karnına ulaşması kâfidir. İçilen madde boğazına girmezse —ağzına doldurup sonra çıkarırsa— içki içmiş sayılmaz. Mâlikîlerle Hanefîler; suçlunun suçu işlemiş sayılması için ağız yoluyla mideye ulaşmasını şart koşarlar. Eğer sarhoşluk verici madde burun veya damar yoluyla (şırınga etmek gibi) mideye ulaşacak olursa had vurulmaz. Çünkü şüphe söz konusudur. Şüphe haddi durdurursa da tabii ta'zîr cezâsını önleyemez. Şafiî mezhebinde ise üç görüş vardır : Birinci görüş, Mâlikîlerin görüşünü benimser. İkinci görüşe göre; içki ağız yoluyla mideye ulaşmasa bile başka yollarla ulaştığı takdîrde had vurulur. Üçüncü görüş, damarlara şırınga ile enjekte edilmesine haddin gerekmiyeceğini, burundan intikal halinde haddin gerekeceğini kabul eder.

Hanbelî mezhebinde ise iki görüş vardır : Boğaz yoluyla mideye ulaşan sarhoşluk verici maddeye had vurulur. —Ağız yoluyla içmek ve burun yoluyla akıtmak gibi— Enjekte yoluyla mideye ulaşan sarhoşluk verici maddeye had gerekmez. İkinci görüş ise, her iki halde de had vurmak gerektiğini belirtir.

Rakıyı veya sarhoşluk verici maddeyi, susuzluğu gidermek için içen kimse, —su içme imkânı bulunduğu halde— içki içmiş sayılır. Fakat kederini def'etmek için içmek zorunda ve mecbûriyetinde kalan kimseye had vurulmaz çünkü zarûret vardır. Ancak ta'zîr cezâsı verilir. «Kim de mecbûr kalırsa aşırı gitmeksizin içecek olursa ona günah yoktur.» İkrâh olunanın durumu da aynıdır. İkrâh ister maddî olsun, ister manevî. Çünkü Allah'ın Rasûlü «Benim ümmetimden hatâ, unutma ve zorlandığı şey bağışlanmıştır.» buyurmuştur. Öldürücü susuzluğu gidermek için içki içen kimsenin durumu ihtilâflıdır. Malikî ve Şâfiî mezhebinden kuvvetli bir görüş ile Hanefî mezhebine göre susuzluğunu defetmek için (öldürücü) içki içen kimseye had gerekmez.

İmâm Ahmed İbn Hanbel ise; susuzluğu gidermek için birtakım maddelerle karışık olarak içen kimselerle, susuzluğu gideren maddelerle karıştırıp içen kimseler arasında fark gözetmektedir. Birincisine had cezâsı öngörülürken ikincisine bir şeyi gerekli bulmaz. Çünkü zarûreti def'etmek için içmiştir.

İçkiyle tedâvî konusunda ihtilâf vardır. Mâlikî ve Şâfiî mezhebinde

kuvvetli olan görüş, içkiyle tedâvî yoluna başvuran kimseye had vurulmasını öngörür. Fakat hasta vücûdunu içki ile ovuşturursa had gerekmez. Allah Rasûlünden nakledilen bir hadîs-i şerîfte şöyle buyurulur: «Kim içkiyle tedâvî olursa Allah ona şifâ vermez.»

«Muhakkak ki, Allah benim ümmetimin derdinin devâsını; ona harâm kıldığı şeylere vermemiştir.» Ebu Hanîfe tedâvî için kullanılan içkinin mübah olduğu görüşündedir. İmâm Ahmed ise, tedâvî için dahi olsa içki içmenin harâm olduğunu ve had vurulacağını ifâde eder.

İçkinin mübah, sarhoşluğun harâm olduğunu söyleyenlere göre; sarhoşluk için had gerekir. Bu husûs gayr-i müslim ve Hanefîlerin söylediğine göre içki dışı sarhoşluk verici maddeler için söz konusudur. İçki mübah olmazsa vurulan had sarhoşluk haddi değil, içki haddidir. İsterse içki tümüyle sarhoş edici olsun. Şu halde sarhoşluk içkiden sonra gelen bir derecedir ve içkinin bir neticesidir. Bunun için sarhoşluk suçunun rükünleri arasında içki suçunun rükünlerinin bulunması gerektiği gibi, içmenin sarhoşluğa kadar varması icâbeder. Suçlu sarhoş olmak için içki içmese bile, içilen madde sarhoşluğa vesîle olmayınca ne içmeye, ne de sarhoşluğa had icâbeder.

Suçlu sarhoşluk verici maddeyi, sarhoş edeceğini bile bile içer ve sarhoş olunca sarhoşluk haddi vurulur. İçki fiilen sarhoşluğa vesîle olduğu müddetçe az bile içse had gerekir. Kezâ suçlu sarhoş olmak istemese dahi sarhoş olduğu müddetçe, had tatbik olunur. Çünkü suçlunun içtiği nesnenin sarhoşluğa vesîle olacağını bilmesi gerekir. Haddi gerektiren sarhoşluk konusunda ihtilâf vardır. Ebu Hanîfe'ye göre; sarhoşluk aklı izâle eden haldir. Sarhoş kişi az veya çok hiçbir şey düşünemez. Gökle yeri, kadınla erkeği tefrik edemez.

Ebu Yûsuf ve Muhammed'e göre; sarhoş hezeyânın hâkim olduğu kişidir. Delilleri ise şu âyet-i celîle'dir: «Ey îmân edenler, siz ne dediğinizi bilinceye kadar sarhoş iken namaza yaklaşmayınız.» Şu halde ne dediğini bilmeyen kişi bu âyetin hükmü gereğince sarhoştur. Ebu Yûsuf ve Muhammed'in görüşü diğer imâmların görüşüne uymaktadır.

Bir kişi, rakı içtiği veya içtiği maddenin sarhoşluk verdiğini bile bile içerse suç kasdı mevcûd demektir. Sarhoşluk verici maddenin çoğunun sarhoş edici olacağını bilmeden içen kimseye, içtiği madde sarhoş etse bile had vurulmaz. Kezâ sarhoşluk verici bir madde olmadığı zannıyla sarhoşluk verici bir maddeyi içen kimseye had vurulmaz. Kezâ sarhoşluk verici bir madde olmadığı zannıyla sarhoşluk verici bir maddeyi içen kimseye had vurulmaz. Bu durumda suçluya cezâ yoktur. İsterse suç büyük bir hatâ veya tedbirsizlik sonucu olsun. Çünkü kasıtlı suçun olabilmesi için; fiilde kasdın bulunması şarttır. Suçlu, içkinin harâm olduğunu bilmeden içerse suç kasdı olmadığı kabul edilir. İsterse içilen nesnenin sarhoşluk verici olduğunu bilsin. Lâkin içki suçunda; müslüman memleketlerde doğup yetişmiş olan bir kimsenin; iç-

kinin harâm olduğunu bilmemesi mâzeret olarak kabul edilmez. Çünkü kişinin müslümanlar arasında doğup büyümesi prensib olarak içki yasağından haberdâr olması için yeter. Fakat müslüman olmayan ülkelerde doğup büyüyen kişinin içkinin harâm olduğunu bilmediğini iddiâ etmesi mâzeret olarak kabul edilir. İçkinin harâm olduğunu gerçekten bilmediği sâbit olursa cezâ verilmez. Lâkin İmâm Mâlik cezâyı bilmemenin huccet olarak öne sürebileceğini kabul eder. İçkinin harâm olduğunu kabul edilmesini bilmemekle beraber cezâsını bilmeme iddiâsı kabul edilmez.

İçki içmenin cezâsı :

İmâm Mâlik ve Ebu Hanîfe'ye göre içki içen kimseye seksen değnek sopa vurulur. İmâm Hanbel'in de bu görüşte olduğu bir rivâyette naklolunur. Bir başka rivâyete göre İmâm Hanbel'in ve İmâm Şâfiî'nin de içki haddinin sadece kırk değnek olduğunu beyân ettikleri ifâde edilir. Lâkin içki içen kimseye —devlet reisi uygun gördüğü takdîrde— seksen değnek sopa vurulmasında adı geçen imâmlar bir beis görmezler. Bu takdîrde içki haddi kırk değnek olmakta ve geriye kalan miktar ta' zîr cezâsı hükmüne geçmektedir. Ebu Hanîfe'ye göre; sarhoşluğa içki cezâsının aynısı verilir. Ona göre seksen değnek; hem içki, hem de sarhoşluk haddidir.

İslâm hukukçularının içki haddinin miktarı konusunda farklı görüşlere sahip olmalarının nedeni Kur'an-ı Kerîm'in içki cezâsını kesin olarak ta'yîn etmemiş bulunmasıdır. İçki haddini Kur'an-ı Kerîm kesin olarak ta'yîn etmediği gibi sahabenin içki için vurulacak had konusunda bir görüş üzerinde icmâ' etmiş olduklarını belirten kesin bir rivâyet de yoktur. Kur'an-ı Kerîm her ne kadar içkiyi yasaklamışsa da, Allah Rasûlü, içki haddi için bir sınır ta'yîn etmemiştir. Bazan az bazan çok sopa vurduğu vâriddir. Lâkin kürkün üzerinden sopa vurmadığı bilinmektedir. Hz. Ebu Bekir döneminde içki haddi kırk değnek olarak vurulmuştur. Rivâyet edilir ki, Hz. Ebu Bekir, Ashab-ı Güzîne, Hz. Peygamberin içki için kaç sopa vurduğunu sormuş ve onlar da kırk sopa vurduğunu nakletmişlerdir. Ebu Saîd el-Hudrî ve Hz. Ali (r.a.) den nakledilen bir rivâyette Rasûllulah (a.s.) ın içki için kırk değnek vurduğu belirtilir. Hz. Ömer döneminde içki konusu bir hayli karışık bir durum almış ve bunun üzerine Hz. Ömer, ashâb ile istişâre etmiştir. Bu istişâre esnâsında Abdurrahmân İbn Avf demiş ki; «İçkiye en az haddi tatbîk et ve seksen değnek vur.» Hz. Ömer, içki haddinin seksen değnek olduğunu, Hz. Hâlid'e, Şam'daki Ebu Übeyde'ye yazı ile bildirmiştir. Rivâyet edildiğine göre bu istişâre esnâsında Hz. Ali (r.a.) şöyle demiş : «İçki içene seksen değnek vurulmalıdır. Çünkü içki içen sarhoş olur. Sarhoş olan hezeyân eder, hezeyân eden iftirâ eder ve iftirâ edene seksen değnek sopa gerekir.» Muâviye İbn Rakkâş'dan rivâyet edilir ki, o şöyle demiş. Ben Hz. Osman (r.a.) a Ukbe oğlu Velîd'in getirildiğine

şâhid oldum. Üç kişi onun hakkında şehâdet etti, birisi içki içerken gördüğünü, diğeri kusarken gördüğünü söyledi. Bunun üzerine Hz. Osman Hz. Ali'ye buna had vur diye emîr verdi. Hz. Ali, Cafer oğlu Abdullah'a buna had vur, diye buyurdu. Abdullah eline kırbacı aldı ve Ukbe'ye vurmaya başladı. Hz. Ali, kırbacı sayıyordu. Kırka ulaşınca yeter, dedi. «Hz. Peygamber kırk sopa vurdu. Ebu Bekir kırk sopa vurdu, Ömer ise seksen sopa vurdu. Hepsi de sünnettir. Ama ben bunu tercîh ediyorum.»

Hz. Ali (r.a.) den şöyle dediği rivâyet edilir : «Ben bir kişiye had vurup da ölmesi halinde içimde hiçbir his duymam, ancak içki haddi müstesnâdır. Eğer içki haddinden bir kimse ölürse onun diyeti gerekir. Çünkü Rasûlullah (a.s.) bize içki haddinin seksen olduğuna dair bir sünnet bırakmamıştır.»

İslâm hukukçularından; içki haddinin seksen değnek olduğunu söyleyenler sahâbenin bu miktârda icmâ' ettiğini kabul etmektedirler. Bilindiği gibi icmâ' yasal kaynaklardan birisidir. İçki haddinin kırk değnek olduğunu söyleyenler Hz. Ali (r.a.) nin Velîd İbn Ukbe'ye kırk değnek vurduğunu, Hz. Peygamberin kırk ve Ebu Bekir'in kırk, Ömer'in seksen değnek vurduğunu ve kendisinin ise kırkı tercih ettiğini söyleyen rivâyetini gösterirler. Bu görüş taraftârları Hz. Peygamberin fiilinin bir hüccet olduğunu, başkasının fiili ile onun fiilinin terkedilemiyeceğini, Hz. Peygamberin fiiline muhalif bir icmâ'ın yapılamıyacağını, Hz. Ebu Bekir'in Ali'nin yaptığı gibi kırk değnek vurduğunu belirtirler. Hz. Ömer'in vurduğu fazla miktârı ise, devlet reisinin gerekli gördüğü zaman uyguladığı ta'zîr cezâsı olarak değerlendirirler.

Prensib olarak had cezâları, af, sulh ve iskâtı kabul etmez. Allah'a âit hakları ilgilendiriyorsa bunu kimse affedemez, kaldıramaz. İçki haddi tamâmen Allah'ın hukûkunu ilgilendiren bir had olduğu için fertlerin veya toplumun onu iskât veya affa hakkı yoktur. Biz İmâm Şâfiî' nin görüşünü kabul edecek olur ve haddin kırk değnek olduğunu, artan miktârın ta'zîr olduğunu benimser isek, devlet reisinin ta'zîr olarak kabul edilen miktârı tamâmen veya kısmen affedebileceğini belirtebiliriz. Çünkü Şerîat, devlet reisine ta'zîr suçlarında cezâyı ve suçu affetme hakkını vermiştir. Fakat had olarak kabul edilen miktârı af veya iskât imkânı yoktur.

Fukahâ tarafından ittifâkla kabul edilmektedir ki; sarhoş ayılıncaya kadar cezâ tatbîk olunmaz. Çünkü cezâ uslandırmak ve engellemek için konulmuştur. Sarhoş ise, kendisine ne yapıldığını tamâmen farkedemez. Bazı fakîhlere göre; ayılmadan önce sopa vurulursa hüküm yerini bulmuş sayılmaz ve haddin yeniden tatbîki gerekir. Diğer bazı fakîhler ise, suçlunun sopanın vurulması ânında, durumu ayırdedip etmediği arasında fark gözetirler. Eğer ayırdedecek durumda ise hükmün

yerini bulduğunu, ayırdedemiyecek durumda ise cezânın tekrârlanacağını belirtirler.

İçki ve sarhoşluk suçunda; suçlar birden fazla olursa ve birinin hükmü tatbîk edilmemiş ise —ister hakkında hüküm verilsin ister verilmesin— suçlar; cezâlardan birisinin tatbîkinden önce işlenmiş olduğu müddetçe iç içe girerler. Ve sadece birinin tatbîki ile kifâyet edilir, fakat cezânın tatbîkinden sonra suç tekrârlanırsa yeni bir had icâbeder.

İçki suçlarında tedâhül üç bakımdan mümkün olabilir:

a — Müteaddit suçların cezâsı, cezânın infâzı ânına kadar iç içe girebilir.

b — Sarhoşluk suçunun cezâsı ile içki cezâsının suçu iç içe girebilir. Meselâ bir zımmî sarhoş olur ve sarhoşluk için gereken cezâ uygulanmazdan önce müslüman olur ve içki içerse bu durumda sarhoşluk haddi ile içki haddi iç içe girer. Hanefîlere göre; içki haddi ile sarhoşluk haddi şu tür vak'alarda yine tedâhül eder. Bir şahıs sarhoş olsa ve sarhoşluğa dâir hüküm uygulanmazdan önce rakı içse bir tek had vurmakla yetinilir.

c — İçki haddi ile kısas olarak yapılan öldürme haddi iç içe girer. Öldürmenin bir insanın hakkına karşılık olmasıyla Allah'ın haddinin tatbîki arasında bir fark yoktur. Meselâ bir kişi içki içse ve evli olduğu halde zinâ yapsa veya içki içse ve bir şahsı öldürse, sadece öldürme cezâsı tatbîk olunur ve içki için cezâ gerekmez. Çünkü her cezâdan maksad uslandırma ve diğerine engel olmaktır. Öldürme halinde ise engel olmanın gereği olmadığı gibi, öldürmenin altında kalan cezânın tatbîkinde uslandırma söz konusu olmaz. Ebu Hanîfe, Mâlik ve Hanbel'e göre; haddin meşrû' kılındığı gâye ve fayda ortadan kalkınca uygulanması gayr-i meşrû olur.

İmâm Şâfiî'ye göre; katl cezası, kendi altında kalan cezâları iskât etmez. Bunun için öldürmeden önce tüm cezâların infâzı gerekir. Meselâ bir kişi içki içer, hırsızlık eder ve evli olduğu halde zinâ ederse, içki için sopa vurulur, hırsızlık için eli kesilir ve evli olarak zinâ ettiği için öldürülür.

Ebu Hanîfe ve Hanbel'e göre; içki haddi ölüm cezâsının dışında diğer hiçbir cezâ ile kesişmez. İmâm Mâlik'e göre; içki haddi iftirâ haddiyle kesişir, çünkü her ikisinin gereği de aynıdır. Ona göre genel kâide şudur : Hadlerin gerekleri birleşince, hadler de iç içe girer.

Sopa cezâsının uygulanma şekli :

Sopa cezâsı, aynı zinâ cezâsının uygulandığı gibi uygulanır. Bazı fakîhlere göre içki içmekten dolayı had vurulan kimsenin elbisesi soyulmaz. Çünkü içki haddi hadlerin en hafîfidir, had vurulan kişinin elbiselerinin üzerinde bırakarak durumun hafîf olduğunun izhârı gere-

kir. Lâkin kuvvetli görüş içki haddi ile diğer hadlerin infâzı arasında bir fark olmadığı konusundadır. Şerîatı gönderen yaratıcı, farklılığı sopa sayısını azaltmakla göstermiştir.

Bazılarına göre; muhtelif cinsten hadler birleştiği zaman en son içki haddi vurulur. Çünkü içki haddi tilâvet olunmayan vahiy veya icmâ' ile sâbit olmuştur. Bu görüş; Ebu Hanîfe'ye âittir. Lâkin bazı fakîhler içki haddinin diğer hadlerden önceye alınacağını kabul ederler. Fakat te'hîr edilmesi halinde te'hîrin herhangi bir etkisi söz konusu olmaz. Bu görüş Şâfiî ve Hanbel'e âittir. Onlar hafîf cezâdan önce daha hafîfi uygulamayı öngörürler. İmâm Mâlik'e göre; hafifle ağır cezânın öne veya sonraya alınması arasında bir fark gözetmez. Devlet yöneticisi hangisini isterse önce onu uygular. (1)

Bağışlamak

Sana ne infâk edeceklerini de soruyorlar. De ki «ihtiyaçlarınızdan artanı.» Bu âyetteki (قل العفو) kelimesi mansûb ve merfû' okunmuştur. Her iki okunuş da güzel, doğru ve birbirine yakındır. İbn Ebu Hâtim der ki; bize babam... Yahyâ'dan nakletti ki, ona şu haber ulaşmış : Muâz İbn Cebel ve Sa'lebe Rasûlullah (s.a.) a gelmişler ve demişler ki; ey Allah'ın Rasûlü bizim mal olarak kölelerimiz ve âilelerimiz var. Bunun üzerine Allah Teâlâ «Sana ne infâk edeceklerini soruyorlar.» âyetini inzâl buyurmuş. Hakem de der ki; Miksem, İbn Abbâs'tan nakletti ki, o «Sana ne infâk edeceklerini soruyorlar. De ki ihtiyâçlarından artanı.» âyetini âilesinin ihtiyaç duyduğu kısımdan artanı, demek olduğunu bildirmiştir. Abdullah İbn Ömer, Mücâhid, Atâ, İkrime, Saîd İbn Cübeyr, Muhammed İbn Kâ'b, Hasan, Katâde, Kâsım, Sâlim, Atâ el-Horasânî, Rebî' İbn Enes ve başka birçok kişinin buradaki (العفو) kelimesinin fazlalık anlamına geldiğini söyledikleri rivâyet edilir. Tâvûs, bu kelimenin her şeyden kolaya gelen, Rebî' İbn Enes ise malın en güzeli ve en sevimlisi demek olduğunu söylerler. Dolayısıyla mânâ yine fazlalık demek olur.

Abd İbn Humeyd tefsîrinde der ki; Bize Hevze İbn Halîfe... Hasan'dan nakleder ki; o bu âyet konusunda o şöyle demiştir : Malını zorla dağıtıp sonra halktan oturup dilenmendir. Bu anlama delâlet eden bir rivâyet de İbn Cerîr'in naklettiği şu hadîstir : Ali İbn Müslim... Ebu Hüreyre'den nakletti ki; o şöyle demiştir : Adamın biri; ey Allah'ın Rasûlü benim yanımda bir dînâr var. İnfâk edeyim mi? dedi. Rasûlullah; onu kendin için infâk et, dedi. Adam, bende bir başkası daha var, deyince Rasûlullah; onu âilen için infâk et, dedi. Adam, bende bir başkası daha var, deyince, çocuğun için infâk et, dedi. Adam bir başkası

(1) Abdülkadir Üdeh, et-Teşri'ül-Cinâîyyü'l İslâmî, II, 496 - 513, Kâhire 1964; Türkçe çevirisi, Âkif Nuri, İstanbul- 1980.

daha var deyince, Rasûlullah (s.a.), en iyisini sen görürsün buyurdu. Bu hadîsi Müslim Sahîh'inde rivâyet eder.

Yine Müslim, Câbir'den tahrîç eder ki; Rasûlullah (s.a.) bir adama şöyle buyurmuş : Önce kendinden başla ve nefsine sadaka ver. Eğer bir şey artarsa âilene sadaka ver. Eğer âilenden bir şey artarsa yakınlarına ver. Eğer yakınlarından bir şey artarsa böylece çevreye ver.

Ebu Hüreyre (r.a.) de der ki; Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurdu : Sadakanın hayırlısı, rahatlıkla çıkarılandır. Yüksek el, alçak elden daha hayırlıdır. Sana ihtiyâcı olandan vermeye başla.

Bir başka hadîste şöyle buyurulur : Ey Âdemoğlu, fazlalıklarını harcaman senin için daha hayırlı, tutman ise senin için daha şerlidir. Ancak kendi geçindiğin kadarından dolayı kınanmazsın.

Sonra denildi ki; bu âyet zekât âyetiyle neshedilmiştir. Ali İbn Ebu Talha ve Avfî, İbn Abbâs'tan böyle rivâyet ederler. Atâ el-Horâsânî ve Süddî de böyle demişlerdir. Sonra denildi ki; bu âyet zekât âyetiyle nesh değil beyân edilmiştir. Mücâhid ve diğerleri böyle derler ki bu en uygun izâh tarzıdır.

«Dünya ve âhiret konusunda iyice düşünesiniz diye Allah size âyetlerini açıklıyor.» Yani; Allah size nasıl bu hükümleri açıklamış, izâh etmiş ve bir bir saymışsa, diğer hükümlerini, va'd ve azablarını da açıklar ki dünya ve âhiret konusunda iyice düşünesiniz. Ali İbn Ebu Talha İbn Abbâs'tan nakleder ki, o bu âyete, dünyanın zevâlini ve fenâsını, âhiretin ihmâl ve bakâsını düşünesiniz diye mânâ vermiştir. İbn Ebu Hâtim de der ki; bana babam... Sa'd'dan nakletti ki; o şöyle demiş : Ben Hasan'ın Bakara sûresindeki «Dünya ve âhiret konusunda iyice düşünesiniz diye» âyetini okuduktan sonra şöyle dediğine şâhid oldum : Bu âyet dünyanın belâ, imtihân ve fenâ yurdu olduğunu, âhiretin ise bakâ ve cezâ diyârı olduğunu bilmek için düşünmeleri gerektiğini bildirmektedir. Katâde, İbn Cüreyc ve diğerleri de böyle demişlerdir. Abdürezzâk, Ma'mer'den o da Katâde'den bu âyet konusunda şöyle dediğini nakleder : Âhiretin dünyadan üstün olduğunu bilesiniz diye. Katâde bir başka rivâyette de Ahireti bu dünyaya tercîh etmeleri için, şeklinde tefsîr etmiştir.

«Ve sana yetîmlerden soruyorlar. De ki; onlar için islâhta bulunmak hayırlıdır...» İbn Cerîr der ki; bize Süfyân İbn Veki', İbn Abbâs'ın şöyle dediğini nakleder : Allah Teâlâ'nın En'âm sûresindeki : «Yetîm erginlik çağına ulaşıncaya kadar en iyi şeklin dışında malına yaklaşmayın.» (En'âm, 152) Ve İsrâ sûresindeki «Yetîmin malına erginlik çağına ulaşıncaya kadar en güzel şeklin dışında yaklaşmayın. Ahdi yerine getirin. Doğrusu verilen ahidde sorumluluk vardır.» (İsrâ, 34) Ve Nisâ sûresindeki «Yetîmlerin mallarını haksız yere yiyenler karınlarına ancak ateş tıkamış olurlar. Zaten onlar çılgın ateşe atılacaklardır.» (Nisâ, 10) âyeti nâzil olduğunda, yanında yetîm bulu-

nanlar onun yemeğini kendi yemeklerinden, içeceğini kendi içeceklerinden ayırdılar. Yetîmin yemeği arttığı zaman kaldırıyorlardı. Sonra yetîm ya o yemeği yiyor veya yemek bozuluyordu. Bu ise onlara ağır gelmeye başladı. Rasûlullah (s.a.) a durumu anlatınca Allah Teâlâ «Ve sana yetîmlerden soruyorlar. De ki onlar için islâhta bulunmak daha hayırlıdır. Eğer kendileriyle birarada yaşarsanız onlar sizin kardeşlerinizdir.» âyetini inzâl buyurdu. Böylece yetimlerin yemeklerini ve içeceklerini kendi yiyecek ve içeceklerine karıştırdılar. Ebu Dâvûd, Neseî, İbn Ebu Hâtim, İbn Merdûyeh bu hadîsi bu şekilde rivâyet ederler. Hâkim ise Müstedrek'inde muhtelif yollarla Atâ İbn Sâib' den bu hadîsi rivâyet eder. Ali İbn Ebu Talha da İbn Abbâs'tan rivâyet eder. Kezâ Süddî, bu hadîsi, Ebu Mâlik ve Ebu Sâlih kanalıyla İbn Abbâs'tan, Mürre kanalıyla da İbn Mes'ûd'dan nakleder. Bu âyetin sebeb-i nüzûlü konusunda Mücâhid, Atâ, Şa'bî, İbn Ebu Leylâ, Katâde ve seleften, haleften birçok kişi bu şekilde rivâyet etmişlerdir.

«De ki onlar için islâhta bulunmak hayırlıdır. Eğer kendileriyle birarada yaşarsanız onlar sizin kardeşlerinizdir.» Yiyeceklerini yiyeceğinize, içeceklerini içeceğinize karıştırmanızda bir beis yoktur. Çünkü onlar sizin din kardeşlerinizdir. Bunun için Allah Teâlâ âyetin devâmında «Allah bozguncularla islâhçı olanları bilir» buyuruyor. Kimin niyetinin bozuk ve maksadının fesâd olduğunu ve kimin de islâh etmek niyetinde olduğunu Allah çok iyi bilir.

«Eğer Allah dileseydi sizi muhakkak zahmete sokardı. Şüphe yok ki Allah Azîz'dir, Hakîm'dir.» Eğer Allah dilemiş olsaydı sizi sıkıntıya sokar ve zorlardı. Ancak Allah size kolaylık ve bolluk dilemiş, en güzel biçimde yetîmlerle birarada yaşamanızı mübâh kılmıştır. «Ve yetîmin malına en güzel şekilden başka yaklaşmayın» buyurmuştur. Fakîr olanın ma'rûf biçimde onun malından yemesine cevâz vermiş, zengin olanın da bedelini ödemek şartıyla yiyebileceğini belirtmiştir. İnşâallah bu konunun açıklaması Nisâ sûresinde gelecektir. Güvenimiz Allah'adır.

وَلَا تَنكِحُوا الْمُشْرِكَاتِ حَتَّىٰ يُؤْمِنَّ ۚ وَلَأَمَةٌ مُّؤْمِنَةٌ خَيْرٌ مِّن مُّشْرِكَةٍ وَلَوْ أَعْجَبَتْكُمْ ۗ وَلَا تُنكِحُوا
الْمُشْرِكِينَ حَتَّىٰ يُؤْمِنُوا ۚ وَلَعَبْدٌ مُّؤْمِنٌ خَيْرٌ مِّن مُّشْرِكٍ وَلَوْ أَعْجَبَكُمْ ۗ أُولَٰئِكَ يَدْعُونَ إِلَى النَّارِ ۖ
وَاللَّهُ يَدْعُو إِلَى الْجَنَّةِ وَالْمَغْفِرَةِ بِإِذْنِهِ ۖ وَيُبَيِّنُ آيَاتِهِ لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ ﴿٢٢١﴾

221 — Îmân edinceye kadar putperest kadınları nikâhlamayın. Îmân eden bir câriye puta tapan bir kadın-

dan —o hoşunuza gitse de— daha iyidir. İmân edinceye kadar onları puta tapan erkeklerle de nikâh ettirmeyin. İmân eden bir köle, —hoşunuza gitse de— puta tapan erkekten, daha iyidir. Onlar sizi cehenneme çağırırlar. Allah ise cennet'e ve mağfirete çağırır ve öğüt alsınlar diye insanlara âyetlerini açıkça bildirir.

İnanan ve Şirk Koşan Kadınlar

Allah Teâlâ putperest kadınlarla evlenmeyi mü'minlere harâm kılıyor. Ayrıca şayet âyetin umûmî oluşu kasdedilmişse kitabî olsun, putperest olsun bütün müşrik kadınlar bu âyetin hükmü içerisine girmektedirler.

(Bu âyetin umumî olan hükmü Mâide sûresinin beşinci âyeti ile tahsîs edilmiştir.)

Ali İbn Ebu Talha, «İmân edinceye kadar putperest kadınları nikâhlamayın.» âyeti hakkında, İbn Abbâs'ın; Allah Teâlâ ehl-i kitâb'tan olan kadınları bunun dışında tutmuştur, dediğini rivâyet etmiştir.

Mücâhid, İkrime, Saîd İbn Cübeyr, Mekhûl, Hasan, Dahhâk, Zeyd İbn Eslem, Rebî' İbn Enes ve başkaları da böyle demişlerdir. Bu âyet ile sadece (putperest) müşriklerin kasdedildiği, ehl-i kitâb'ın tamâmıyla kasdedilmediği de söylenmiştir. Mânâ bu durumda birinciye yakındır. Allah, en iyi bilendir.

İbn Cerîr'in, Ubeyd İbn Âdem kanalıyla... Şehr İbn Havşeb'ten naklettiği rivâyete göre, Abdulah İbn Abbâs der ki : Rasûlullah (s.a.) îmânlı muhâcir kadınların dışında bir takım kadınlarla evlenmeyi yasakladı. İslâm'dan başka bir dine mensûb olan kadınları da harâm kıldı. Allah Teâlâ : «Kim de îmânı inkâr ederse yaptıkları boşa gitmiştir.» (Mâide, 5) buyurmaktadır. Bunun üzerine Talha İbn Ubeydullah yahûdî bir kadınla, Huzeyfe İbn el-Yemmân da hıristiyan bir kadınla nikâhlandı. Ömer İbn el-Hattâb buna o kadar öfkelendi ki neredeyse onların üzerine atılacaktı. Talha ve Huzeyfe : Ey mü'minlerin emîri, öfkelenme, boşarız, dediler. Hz. Ömer (r.a.) : Eğer onları boşamak helâl olsaydı, muhakkak ki nikâhlanmaları da helâl olurdu. Ama ben onları sizden hakâretle ayıracağım, dedi.

Bu, hâdîs garîb olduğu gibi Hz. Ömer'den böyle bir olayın sâdır olması da garîbtir. Ebu Ca'fer İbn Cerîr Taberî; ehl-i kitâb'tan kadınlarla evlenmenin mübâh olduğuna dâir icmâ' bulunduğunu hikâye ettikten sonra Hz. Ömer bunu halk müslüman kadınlardan uzak durmasın diye ya da bunun dışındaki başka sebeplerle hoş karşılamamıştır, diyor.

Ebu Küreyb'in... Şakîk'den rivâyetine göre; o şöyle demiştir : Huzeyfe yahûdî bir kadınla evlendi. Bunun üzerine Ömer kendisine «Onu

salıvermesini» yazdı. Huzeyfe Ömer'e : «Onun (evlenmenin) harâm olduğunu mu iddiâ ediyorsun?, öyleyse onu serbest bırakayım?» diye karşılık verdi. Hz. Ömer şöyle cevap verdi : «Onun harâm olduğunu iddiâ etmiyorum, fakat ben onlardan fuhşa meyyâl olanları, almanızdan korkuyorum. Bu hadîsin isnâdı sahîhtir. Hilâl de... Salt'den benzer bir rivâyeti nakleder.

İbn Cerîr der ki; Mûsâ İbn Abdurrahmân... Zeyd İbn Vehb'in şöyle dediğini bildirdi : Ömer İbn el-Hattâb : «Müslüman erkek hıristiyan kadınla evlenebilir, fakat hıristiyan erkek müslüman kadınla evlenemez.» dedi. Bu hadîsin isnâdı birincisinden daha sahîhtir.

Yine İbn Cerîr der ki : İshâk el-Ezrakî'nin... Câbir İbn Abdullah' dan rivâyetine göre Rasûlullah (s.a.) :

«Biz ehl-i kitâb'ın kadınlarıyla evlenebiliriz, ama onlar bizim kadınlarımızla evlenemezler.» buyurdu. İbn Cerîr sonra şöyle der : Bu hadîsin isnâdı hakkında bazı şeyler söylenmişse de bu görüşün doğruluğu hakkında icmâ-ı ümmet bulunduğu için söz (fetvâ) bununladır.

İbn Ebu Hâtim der ki; Muhammed İbn İsmâîl'in... Meymûn İbn Mihrân'dan rivâyetine göre, Abdullah İbn Ömer «Îmân edinceye kadar putperest kadınları nikâhlamayın» âyetine dayanarak kitâb ehli kadınları nikâhlamaktan hoşlanmazdı.

Buhârî şöyle der : İbn Ömer : «Kadının Rabbı İsâ'dır» demenden daha büyük bir şirk tanımıyorum.» derdi.

Ebu Bekr el-Hallâl el-Hanbelî der ki : Muhammed İbn Hârûn'un İshâk İbn İbrâhîm'den, ayrıca Muhammed İbn Alî'nin sâlih İbn Ahmed'den rivâyetlerine göre o ikisi, Ebu Abdullah Ahmed İbn Hanbel'e «Îmân edinceye kadar putperest kadınları nikâhlamayın» âyetini sordular, o da : «Putperest arapların müşrik kadınlarıdır» dedi.

«Îmân eden bir cariye puta tapan bir kadından —o sizin hoşunuza gitse de— daha iyidir» âyetine gelince; Süddî şöyle der :

Bu âyet Abdullah İbn Revâha hakkında nâzil oldu. Abdullah'ın siyâhî (zencî) bir câriyesi vardı. Onu, kızarak tokatladı sonra endişe etti ve Rasûlullah'a gelip olayı haber verdi. Rasûlullah kendisine : «O, nedir?» (hangi dindendir?) diye sordu. Abdullah : «Oruç tutar, namaz kılar, abdest alır, Allah'tan başka İlâh olmadığına ve senin Allah'ın Rasûlü olduğuna şehâdet eder» diye cevap verdi. Rasûlullah : «Ey Ebu Abdullah bu kadın mü'mindir.» buyurdu. Bunun üzerine Abdullah : «Seni hak ile gönderen (Allah'a) yemîn ederim ki muhakkak onu âzâd eder, evlenirim.» dedi ve söylediğini yaptı.

Bunun üzerine bazı müslümanlar «Câriyesiyle evlendi» diyerek onu kınadılar. Onlar (câriyeleri) müşriklerle nikâhlamak isterlerdi, kendileri de soyuna rağbetle onlarla (müşriklerle) nikâhlanmak isterlerdi. Bunun üzerine Allah Teâlâ : «Îmân eden bir köle, —hoşunuza gitse de— puta tapan erkekten, daha iyidir.» âyetini indirdi.

Abd İbn Humeyd, Ca'fer İbn Avn kanalıyla... Abdullah İbn Ömer' den rivâyet eder ki Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur :

«Kadınları, güzellikleri sebebiyle nikâhlamayın; olur ki güzellikleri onları helâk eder. Kadınları malları için nikâhlamayın; olur ki malları azdırır. Onları dinleri için nikâhlayın. Muhakkak ki siyah, kısa saçlı dindâr bir câriye daha üstündür» Hadîsin senedinde yer alan Abdurrahmân İbn Ziyâd el-Ifrîkî zayıf bir râvîdir.

Buhârî ve Müslim'de vârid olan Ebu Hüreyre'den mervî bir hadîste Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurur :

«Kadın dört şey için nikâhlanır : Malı, soyu, güzelliği ve dini için, sen dindâr olanı tercîh et, ellerin bereketlensin.»

Müslim'de de Câbir'den rivâyetle bu hadîsin bir benzeri vardır.

Yine Müslim'de İbn Ömer'den rivâyet edilen bir hadîste Rasûlullah (s.a.) :

«Dünya bir maldır (meta') dünyanın en hayırlı malı da sâliha bir kadındır» buyurdular.

Allah Teâlâ buyuruyor : «Îmân edinceye kadar onları puta tapan erkeklerle nikâh ettirmeyin. Müşrik erkekleri, mü'min kadınlarla evlendirmeyin.» Nitekim Allah Teâlâ başka bir âyet-i kerîme'de : «Bunlar onlara helâl değildir. Onlar da bunlara helâl olmazlar.» (Mümtehine, 10) buyurmaktadır.

Daha sonra Allah Teâlâ buyuruyor ki : «Îmân eden bir köle, —hoşunuza gitse de— puta tapan erkekten, daha iyidir.» Habeşli bir köle de olsa, mü'min bir erkek, reîs ve zengin olan müşrikten daha hayırlıdır. «Onlar sizi cehenneme çağırırlar». Onlarla birlikte düşüp kalkmak kişiyi dünya sevgisine, dünya malı toplamaya ve dünyayı âhirete tercîhe sürükler ki bunun da sonu vahîmdir. «Allah ise cennete ve mağfirete çağırır, şerîatı, emirleri ve yasakları ile ve öğüt alsınlar diye insanlara âyetlerini açıkça bildirir.»

İ Z Â H I

Müşriklerle evlenmenin ahkâmından bahs eden âyetin tefsîrinde Râzî, Yahûdî ve Hıristiyanlara müşrik denip denmeyeceğini araştırıyor :

Üçüncü mes'ele. Bilginler müşrik lâfzının ehl-i kitâb'tan kâfirleri de içine alıp almadığı konusunda ihtilâflıdırlar. Bir kısmı bunu reddederken ulemânın ekseriyyeti müşrik lafzının içine ehl-i kitâb'tan kâfirlerin de gireceği kanâatındadırlar. Buna birçok yönden delil getirmek mümkündür. Birincisi Allah Teâlâ'nın şu kavl-i celîlidir : «Yahûdîler dediler ki; Uzeyr Allah'ın oğludur, Hıristiyanlar da dediler ki; Mesîh Allah'ın oğludur...» Bu âyetin sonunda Allah Teâlâ şöyle buyurmakta-

dır : «Allah onların koştukları şirkten münezzehtir.» Bu âyet, Yahûdî ve Hıristiyanların müşrik olduklarını tasrîh etmektedir.

İkincisi; Allah Teâlâ'nın şu kavl-i celîlidir : «Allah kendisine şirk koşulmasını affetmez. Bunun dışında kalanı dilediği için affeder.» Bu âyet-i kerîme de gösteriyor ki şirkten başka bütün günâhları Allah affeder. Eğer Hıristiyan ve Yahûdî'lerin küfrü şirk olmasaydı bu âyet gereğince Allah Teâlâ onları da bütünüyle affedecekti. Bu görüş bâtıl olduğuna göre, Yahûdî ve Hıristiyanların küfrünün şirk olduğunu öğrendik.

Üçüncüsü; Allah Teâlâ'nın şu kavl-i celîlidir : «Allah üçüncüsüdür diyenler küfretmişlerdir.» Onlar ya üçlü sıfatın veya üçlü zâtın varlığına inanmaktadırlar. Birincisi bâtıldır. Bu görüş bâtıl olduğuna göre, biz Hıristiyanların küfretmelerinin sebebini; birbirlerinden ayrı, kadîm üçlü zâtın varlığını kabul etmiş olmalarında görüyoruz. Bunun için onlar söz uknûmunun Îsâ'ya hülûl edebileceğini, hayat uknûmunun Meryem'e hülûl edebileceğini câiz görmüşlerdir. Eğer uknûm adını verdikleri bu şeyler kendiliklerinden kâim olan zâtlar olmasaydı, onun bir zâttan bir zâta geçmesine cevâz vermezlerdi. Öyleyse onlar kendiliğinden kâim, ezelî ve kadîm zâtların var olduğunu söylemektedirler. Bu ise şirktir ve birden fazla ilâhların varlığını söylemektir ki, onların müşrik olduklarını gösterir. Hıristiyanların müşrik oldukları sâbit olduğuna göre; zarûrî olarak Yahûdîlerin de böyle olması gerekir. Çünkü aralarında bir ayırım gözetmek mümkün değildir.

Dördüncüsü; Rasûlullah (s.a.) dan rivâyet edilen şu vak'adır : O, bir emîr ta'yîn ederken buyurmuştur ki : Müşriklerden bir gruba rastladığın zaman onları İslâm'a davet et. Eğer icâbet ederlerse kabul et, kaçınırlarsa onları cizyeye ve zimmet akdine çağır. Eğer bunu kabul ederlerse sen de kabul et ve onlardan vazgeç. Bu hadîste cizye ve zimmet akdini kabul edenlere müşrik adı verilmiştir. Bu da gösteriyor ki zımmîye müşrik adı verilir. (Fahreddîn Râzî, Tefsîr el-Kebîr, VI, 56)

—oOo—

وَيَسْـَٔلُونَكَ عَنِ ٱلْمَحِيضِ ۖ قُلْ هُوَ أَذًى ۙ فَٱعْتَزِلُوا۟ ٱلنِّسَآءَ فِى ٱلْمَحِيضِ ۖ وَلَا تَقْرَبُوهُنَّ
حَتَّىٰ يَطْهُرْنَ ۖ فَإِذَا تَطَهَّرْنَ فَأْتُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ أَمَرَكُمُ ٱللَّهُ ۚ إِنَّ ٱللَّهَ يُحِبُّ ٱلتَّوَّٰبِينَ وَيُحِبُّ
ٱلْمُتَطَهِّرِينَ ﴿٢٢٢﴾ نِسَآؤُكُمْ حَرْثٌ لَّكُمْ ۖ فَأْتُوا۟ حَرْثَكُمْ أَنَّىٰ شِئْتُمْ ۖ وَقَدِّمُوا۟ لِأَنفُسِكُمْ ۚ
وَٱتَّقُوا۟ ٱللَّهَ وَٱعْلَمُوٓا۟ أَنَّكُم مُّلَٰقُوهُ ۗ وَبَشِّرِ ٱلْمُؤْمِنِينَ ﴿٢٢٣﴾

222 — Sana âdet hâlinden de soruyorlar. De ki: O, bir ezâdır. Onun için âdet halinde kadınlarınızdan ayrılın. Temizlenınceye kadar onlara yaklaşmayın. İyice temizlendikleri vakit, Allah'ın size emrettiği yerden onlara varın. Şüphesiz ki Allah; hem çok tevbe edenleri sever, hem de çok temizlenenleri sever.

223 — Kadınlarınız sizin için bir tarladır. O halde tarlanıza dilediğiniz gibi varın. Ve kendiniz için önceden —iyi ameller— gönderin. Bir de Allah'tan korkun. Ve bilin ki siz, şüphesiz O'na kavuşacaksınız. İmân edenleri müjdele.

Kadınların Âdet Hali

İmâm Ahmed der ki; Abdurrahmân İbn Mehdî'nin... Enes İbn Mâlik'ten rivâyetine göre Yahûdîler kadınlarla onlar hayızlı iken birlikte yeyip içmezler ve evlerde bir arada bulunmazlardı. Ashâb-ı Kirâm, Rasûlulah (s.a.) dan bu durumu sorduklarında Allah Teâlâ : «Sana âdet halinden soruyorlar. De ki : O, bir ezâdır. Onun için âdet halinde kadınlarınızdan ayrılın, temizleninceye kadar onlara yaklaşmayın» âyetini indirdi. Âyeti bitirince Rasûlullah (s.a.) :

«Nikâh (cimâ') hâriç her şeyi yapınız» buyurdular. Bu haber yahûdîlere ulaşınca, «bu adam, bizim durumumuzdan muhâlefet etmedik hiçbir şey bırakmak istemiyor» dediler.

Üseyd İbn Hudayr ve Abbâd İbn Bişr gelerek : «Ey Allah'ın Rasûlü, yahûdîler şöyle şöyle diyorlar. Âdet halindeki kadınlarla cimâ' etmeyelim mi?» dediler. Rasûlullah (s.a.) ın yüzü öyle değişti ki, onlara kızdığını sandık. İkisi çıktıklarında Rasûlullah (s.a.) a sütten (ma'mûl) bir hediye geldi. Rasûlullah (s.a.) bu hediyeyi peşlerinden göndererek onlara ikrâm etti. Böylece Rasûlullah'ın kendilerine kızmadığını anlamış oldular.

Bu hadîsi Müslim de Hammâd İbn Zeyd İbn Seleme'den rivâyet etmiştir.

Onun için, «âdet halinde kadınlarınızdan ayrılın» âyetinden, «Nikâh (cimâ') hariç olmak üzere her şeyi yapınız» hâdisine binâen ferc kasdedilmektedir. Bu sebepledir ki; âlimlerden birçoğu ya da ekserisi fercin dışında olmak üzere âdet gören kadına yaklaşmanın câiz olduğu görüşündedirler.

Ebu Dâvûd da şöyle der : Bize Şa'bî'nin... Umâre İbn Ğarâb (veya Ğurâb) dan rivâyet ettiğine göre, halası Hz. Âişe'ye, birimiz âdet görür,

kendisi ve kocası için bir tek yataktan başka yatak bulunmazsa (ne yapalım) diye sorduk.

Hz. Âişe şöyle dedi : «Sana Rasûlullah (s.a.) ın ne yaptığını haber vereyım : (odaya) girdi, namaz kıldığı yere —Ebu Dâvûd der ki : Evinin mescidini, namaz kılınan yerini kasdediyor. —geçti ve gözlerine uyku basıncaya ve kendileri soğuktan rahatsız oluncaya kadar oradan ayrılmadı. Sonra «Bana yaklaş» buyurdu. Ben : «Hayızlıyım» dedim. O : «Ayaklarını aç» buyurdu. Ben ayaklarımı açtım, O da yanağını ve göğsünü ayağıma koydu. Ben de üzerine eğildim, nihâyet ısındı ve uyudu.»

Ebu Ca'fer İbn Cerîr diyor : Bize İbn Beşşâr... Ebu Kılâbe'den yazılı olarak nakletti ki Mesrûk Âişe'ye gitmiş ve : Rasûlullah'a ve âilesine selâm olsun, demiş. Hz. Âişe : Merhaba, hoşgeldin ey Ebu Âişe diye karşılık vermiş. Ona izin vermişler ve Hz. Âişe'nin yanına girmiş. Sana bir şey sormak istiyorum, ama utanıyorum, demiş ve Âişe : Ben senin annenim, sen de benim oğlumsun deyince Mesrûk : «Eşi âdet görürken kadının kocası için ne vardır?» diye sormuş Hz. Âişe de : Kadının ferci dışında herşey, diye cevap vermiş.

Yine İbn Cerîr Humeyd'den rivâyet eder ki... Mesrûk şöyle dedi : Hz. Âişe'ye : «Kadın hayızlı iken kocasına ne helâldir?» diye sordum. Hz. Âişe, cimâ' hâriç her şey, dedi. Bu rivâyet İbn Abbâs, Mücâhid, Hasan ve İkrime'nin kavlidir.

Yine İbn Cerîr, Ebu Küreyb kanalıyla... Meymûn İbn Mihrân'dan rivâyet eder ki Hz. Âişe ona : İzârın üstünde olan diye cevap vermiştir.

Hz. Âişe şöyle der : Rasûlulah (s.a.) hayızlı iken bana emrederdi başını yıkardım. Ben hayızlı iken kucağıma (göğsü) yaslanırdı ve Kur'an okurdu.

Yine Hz. Âişe'den rivâyet edilen sahîh bir hadîs-i şerîf'te Hz. Âişe şöyle der :

«Ben hayızlı iken; (yemekte) kemikten eti ağzımla koparır, Rasûlullah (s.a.) a verirdim, o da benim ağzımı koyduğum yere ağzını koyardı. Bir şey içer ve o'na verirdim, o da benim içtiğim yere ağzını koyardı (içerdi)».

Ebu Dâvûd Müsedded kanalıyla... Halâs'ın şöyle dediğini nakleder : Ben Hz. Âişe'nin şöyle dediğini duydum:

«Ben hayızlı olup temiz değilken Rasûlullah (s.a.) ile bir tek örtü içinde olurduk. Eğer benden ona (bedenine) bir şey bulaşırsa sadece orayı yıkardı. Eğer elbisesine bir şey bulaşırsa sadece bulaşan yeri yıkar ve o elbiseyle namaz kılarlardı.»

Ebu Dâvûd'un, Saîd İbn Abdülcebbâr kanalıyla... Ümmü Zerre'den naklettiğine göre Hz. Âişe (r.a.) nin :

«Ben hayız gördüğüm zaman, yataktan hasıra inerdim, Rasûlullah

(s.a.) ile hayızdan temizleninceye kadar yakınlaşıp, birleşmezdik» sözüne gelince, bu Rasûlullah'ın ithiyâtına ve temizliğine hamledilmelidir.

Başkaları da dediler ki; örtünün altındaki hâriç hayızlı iken kadınla mübâşeret kocasına helâldir. Nitekim Buhârî ve Müslim'de, Meymûne Bint el-Hâris'den rivâyet edilen bir hadîs-i şerîf'te şöyle denir : «Rasûlullah (s.a.) hayızlı iken hanımlarından birine yaklaşmak istediğinde ona örtünmesini (izâr giymesini) emrederlerdi.» Hadîsin lafzı Buhârî'nindir. Buhârî ve Müslim'de buna benzer bir rivâyet Hz. Âişe'den menkûldür.

İmâm Ahmed, Ebu Dâvûd, Tirmizî ve İbn Mâce, A'lâ kanalıyla... Abdullah İbn Sa'd el-Ansârî'den rivâyet ederler ki o, Rasûlullah (s.a.) a «Kadın hayızlı iken ondan bana ne helâldir?» diye sorduğunda Efendimiz : «İzârın üstündeki.» buyurmuştur.

Yine Ebu Dâvûd, Muâz İbn Cebel'den rivâyet eder ki, o şöyle demiştir : «Rasûlullah (s.a.) a, eşim hayızlı iken bana nesi helâldir?» diye sordum. Rasûlullah : «İzârın üstündeki. Ama ondan da sakınmak ve çekinmek daha efdaldir» buyurdular. Daha önce de geçtiği gibi bu, Hz. Âişe, İbn Abbâs, Saîd İbn el-Müseyyeb ve Şüreyh'den rivâyet edilmiştir.

Bu ve benzeri hadîsler kadının izârının üstündeki kısmının kocasına helâl olduğu görüşünde olanların delilidir. Bu, Şâfiî mezhebindeki iki kavilden biridir. Ayrıca Irâk'lıların birçoğunun ve diğer fakîhlerin tercîh ettiği görüş de budur. Bunların bu görüşlerinde hareket noktalarına gelince : İzâr cinsiyet organının hemen çevresi olup âlimlerin harâm olduğunda icmâ' ettikleri cinsiyet organı ile yakın temasa sebep olabileceği cihetle izâr'ın kapattığı bölge de harâm sayılmıştır. Ayrıca bunu yapan kişi günâh işlemiş olur. Allah'a tevbe ederek bağışlanmasını dilemelidir. Keffâret gerekip gerekmediği konusunda iki görüş vardır :

Birinci kanâate göre, keffâret gerekir. Nitekim İmâm Ahmed ve Sünen sahipleri İbn Abbâs tarîkıyla naklederler ki, Rasûlullah (s.a.) «karısı hayızlı iken ona yaklaşan kimse bir, ya da yarım dînâr tasadduk eder.» buyurur. Tirmizî'nin lafzı ise : «Eğer kırmızı kan olursa bir dînâr, sarı kan olursa yarım dînâr.» şeklindedir.

Yine İmâm Ahmed, İbn Abbâs'dan rivâyet eder ki Rasûlullah (s.a.) hayızlı iken hanımına yaklaşan kimseye bir dînâr, kan kesilip de henüz gusül etmeden yaklaşan kimseye de yarım dînâr keffâret verdirmiştir.

İkinci görüş; Şâfiî mezhebinin yeni ve sahîh görüşü olup, Cumhûr'un kavlidir. Buna göre; keffâret gerekmez, sadece Allah'a istiğfârda bulunulur. Çünkü onlara göre; bu hadîsin merfû' oluşu sahîh değildir. Daha önce de geçtiği gibi hadîs merfû' olarak da, mevkûf olarak da rivâyet edilmiştir. Hadîs imâmlarından çoğuna göre sahîh olan, ha-

dîsin mevkûf olarak rivâyetidir. Allah Teâlâ'nın «Temizleninceye kadar onlara yaklaşmayın.» kavli «Adet halinde kadınlarınızdan ayrılın.» kısmının tefsîridir. Bu âyet; hayızlı olduğu sürece kadınlara cimâ' ile yaklaşmanın yasaklanmasıdır. Bundan anlaşılan da âdet kesildiğinde cimâın helâl olmasıdır.

Allah Teâlâ'nın «İyice temizlendikleri vakit size emrettiği yerden onlara gidin» buyruğu, yıkandıktan sonra temâsta bulunmanın mendûb olduğunu göstermektedir.

İbn Hazm «İyice temizlendikleri vakit Allah'ın size emrettiği yerden onlara gidin.» âyeti sebebiyle her âdetten sonra cimâın vâcib olduğu görüşüne varmıştır. Fakat bu konuda onun dayanağı yoktur, çünkü bu yasaklamadan sonra vârid olan bir emirdir. Yasaktan sonra gelen emir konusunda fıkıh usûlü bilginlerinin görüşleri değişiktir. Bir kısım usûl bilgini, yasaktan sonraki emrin vücûb bakımından mutlak gibi olduğunu söylerler ki; bunlar, İbn Hazm'ın cevâbına muhtaçtırlar.

Bir kısmı da emrin mübah oluş anlamına geldiğini söyleyerek emirden önceki yasaklamanın vücûbu kaldıran bir karîne olduğunu ileri sürmektedirler ki, bu da şüphelidir. Delilin dayandırılabileceği nokta şudur, emrin gerektirdiği hüküm yasaklamadan önceki hale döndürülür. Eğer vâcib ise hüküm de vâcib olur. «Harâm olan aylar çıkınca artık müşrikleri bulduğunuz yerde öldürün...» (Tevbe, 5) âyetinde olduğu gibi. Mübâh ise, hüküm de mübâh olur. «İhrâmdan çıkınca avlanın.» (Mâide, 2) «Namaz bitince yeryüzüne dağılın.» (Cum'a, 10) âyetlerinde olduğu gibi. Deliller bu görüşte birleşmektedir. Bunu Gazâlî ve başkaları hikâye etmiş ve müteahhirîn imâmlarından bir kısmı da bu görüşü tercîh etmişlerdir, ki sahîh olan bu görüştür.

Kadın âdetten kesildiğinde gusletmedikçe, ya da guslün şartları uyarınca, gusûl yapmak imkânsız ise, teyemmüm etmedikçe helâl olmadığı konusunda fıkıh bilginleri müttefiktirler. Yalnız Ebu Hanîfe; âdetin en uzun süresinde bitmesi halinde birleşmenin —ki ona göre bu süre on gündür— kan kesildiğinde, sadece kanın kesilmesiyle helâl olacağı, gusle ihtiyâç bulunmayacağı görüşündedir.

İbn Abbâs «Temizleninceye kadar onlara yaklaşmayın» âyetinin, kanamadan temizleninceye kadar «iyice temizlendikleri vakit» âyetini de su ile iyice temizlendikleri vakit şeklinde tefsîr etmektedir ki Mücâhid, İkrime, Hasan, Mukâtil İbn Hayyân, Leys İbn Sa'd ve başkaları da böyle tefsîr etmişlerdir. İbn Abbâs, Mücâhid ve bazıları «Allah'ın size emrettiği yerden onlara gidin» âyeti hakkında şöyle der : «Yani fercden. Ondan başkasına tecâvüz etmeyin, bundan başka bir şey yapan haddi tecâvüz etmiş olur.»

İbn Abbâs, Mücâhid ve İkrime «Allah'ın size emrettiği yerden onlara gidin» âyetini ayrılmanızı emrettiği şeklinde anlamışlardır. İlerde

geleceği gibi burada arkadan münasebetin harâm kılındığına delâlet vardır.

Ebu Rezîn, İkrime, Dahhâk ve bazıları «Allah'ın size emrettiği yerden onlara gidin,» âyetini, hayızlı olmayıp temiz olduklarında onlara gidiniz şeklinde anlamışlardır. İşte bunun içindir ki, Allah Teâlâ : «Şüphesiz ki Allah (münâsebet tekrârlandığı takdîrde) günâhlardan çok tevbe edenleri, hem de eziyet ve pisliklerden —ki bu eziyet ve pislik yasaklanmış olan hayızlı kadına yaklaşmaktır— çok temizlenenleri, sakınanları sever.» buyurmaktadır.

«Kadınlarınız sizin için bir tarladır.» İbn Abbâs der ki; Hars (الحرث) Tarla; doğum mahallidir. «O halde tarlanıza dilediğiniz gibi varın.» Bu konuda vârid olan hadîslerde de geçtiği gibi, bir tek noktadan olmak şartıyla ister ön taraftan ister arka taraftan dilediğiniz gibi tarlanıza varın, demektir.

Buhârî diyor ki, Ebu Nuaym... İbn el-Münkedir'den nakleder ki, o Câbir'in : «Yahûdîler : Eğer kişi karısıyla arka taraftan cinsi münâsebette bulunursa çocuk şaşı olur derlerdi, bunun üzerine «Kadınlarınız sizin için bir tarladır. O halde tarlanıza dilediğiniz gibi varın.» âyeti nâzil oldu.» dediğini duydum demiştir. Müslim ve Ebu Dâvûd da aynı hadîsi Süfyân el-Sevrî'den rivâyet ederler.

İbn Ebu Hâtim der ki, Yûnus İbn Abdü'l-Â'lâ... Câbir İbn Abdullah'tan haber veriyor ki, o şöyle demiş : Yahûdîler müslümanlara : «Kim karısı arkasını dönmüş olarak onunla münâsebette bulunursa çocuk şaşı olur.» demişlerdi. Bunun üzerine Allah Teâlâ : «Kadınlarınız sizin için bir tarladır. O halde tarlanıza dilediğiniz gibi varın.» âyetini indirdi.

Bir hadîs-i şerîf'te İbn Cüreyc, Rasûlullah (s.a.)ın : «Ferçden olduktan sonra, önden veya arkadan...» buyurduğunu bildirir.

Behz İbn Hakîm... babasından nakleder ki, dedesi şöyle demiş : «Ey Allah'ın Rasûlü, kadınlarımızın neresine varıp, neresine varmayalım?» dedim. Bunun üzerine Rasûlullah (s.a.) : «(O) senin tarlandır, tarlana dilediğin gibi var. Şu kadar ki yüzüne vurma, çirkin olduğunu söyleme. Sadece yatakta onu terket» buyurdular. Bu hadîsi İmâm Ahmed ve Sünen sahipleri rivâyet etmişlerdir.

İbn Ebu Hâtim der ki; bize Yûnus ...Abdullah İbn Abbâs'ın şöyle dediğini nakleder : Himyerli bazı kimseler Rasûlullah (s.a.) a gelerek bazı şeyler sordular. Bir adam Rasûlullah'a : «Ben kadınlarla temâsta bulunmuyorum, benim hakkımda ne dersin?» dedi. Bunun üzerine Allah Teâlâ «Kadınlarınız sizin için bir tarladır. O halde tarlanıza dilediğiniz gibi varın.» âyetini indirdi.

Ebu Ca'fer el-Tahâvî «Müşkil'ül-Hadîs» isimli eserinde der ki : Ahmed İbn Dâvûd... Ebu Saîd el-Hudrî'den nakletti ki, adamın birisi bir kadınla arka tarafından temâsta bulunmuştu. İnsanlar bunu hoş gör-

mediler. Bunun üzerine Allah Teâlâ : «Kadınlarınız sizin için bir tarladır» âyetini indirdi.

Hadîsi İbn Cerîr, Yûnus'dan o da Ya'kûb'dan rivâyet etmiştir. Aynı hadîsi Hâfız Ebu Ya'lâ da... Abdullah İbn Nâfi'den rivâyet eder.

İmâm Ahmed der ki; bize Affân... Abdurrahmân İbn Sâbit'in şöyle dediğini nakletti : Ben Hz. Ebubekir'in torunu Hafsa'nın yanına girdim ve Sana bir şey soracağım, ama sormaktan utanıyorum, dedim. Hafsa : Ey kardeşimin oğlu utanma, dedi. Bunun üzerine kadınlara arka taraflarından yaklaşarak temâs etmeyi sordum. O, şöyle dedi :

Bana Ümmü Seleme'nin haber verdiğine göre; Ansâr, kadınlarını emekler hale getirerek temâs kurmazlarmış. Yahûdîler de «Kim karısıyla emekler halde temâsta bulunursa, çocuğu şaşı olur» derlermiş. Muhâcirler Medîne'ye gelip de Ansâr'ın kadınları ile evlendiklerinde onları emekler hale getirerek temâsta bulundular. Bir kadın kocasına karşı gelerek : Rasûlullah (s.a.) a varıp sormadıkça sen böyle yapmayacaksın, demiş ve Ümmü Seleme'nin yanına girerek durumu anlatmış. Ümmü Seleme : Rasûlullah (s.a.) gelinceye kadar otur, demiş. Rasûlulah (s.a.) gelince Ansâr'lı kadın, Rasûlullah (s.a.) a (bunu) sormaktan utanarak çıkmış. Ümmü Seleme Rasûlullah'a (bu mes'eleyi) sorunca, Rasûli Ekrem «o Ansârlı kadını çağır.» buyurmuşlar. Ümmü Seleme de o kadını çağırmış. Rasûlullah (s.a.) : «Kadınlarınız sizin için bir tarladır. O halde tarlanıza dilediğiniz gibi varın.» âyetini okumuş. Tirmizî de bu hadîsi Bendâr kanalıyla Ebu Haysem'den rivâyet eder ve hasendir, der.

Ben derim ki; ...Hammâd İbn Ebu Hanîfe kanalıyla... Ümmü'l-Mü'minîn Hafsa'dan rivâyet edilir ki; bir kadın Hz. Hafsa'ya : «Kocam emekleyerek ve önden gelmek suretiyle benimle temâsta bulunuyor. Ben de bundan hoşlanmıyorum.» demişdi. Bu durum Rasûlullah (s.a.) a bildirilince «aynı noktadan olursa bunda bir beis yoktur.» buyurmuşlar.

İmâm Ahmed İbn Hanbel der ki; bana Hasan... İbn Abbâs'ın şöyle dediğini bildirdi. Ömer İbn Hattâb Rasûlullah (s.a.) a gelerek : «Ey Allah'ın Rasûlü helâk oldum.» dedi. Rasûlullah (s.a.) : «Seni helâk eden şey nedir?» buyurdu. Hz. Ömer : Dün gece devemi ters çevirdim, dedi. (bununla eşine arka taraftan teması kasdediyordu) Rasûlullah (s.a.) ona cevap vermedi. Allah Teâlâ «Kadınlarınız sizin için bir tarladır. O halde tarlanıza dilediğiniz gibi varın.» âyetini vahyetti. İster ön tarafından, ister arka tarafından yaklaş, ancak hayızlı iken ve arkadan (dübür) sakın, buyurdu. Bu hadîsi Abd İbn Humeyd kanalıyla Hasan İbn Mûsâ'dan rivâyet eden Tirmizî, hasen, garîb bir hadîstir, der.

Hâfız Ebu Ya'lâ der ki; Bize Hâris İbn Şüreyh'in... Ebu Saîd'den rivâyetine göre... o şöyle demiş : Rasûlullah (s.a.) zamanında bir adam karısını öne eğerek (arkasından yaklaşarak) onunla temâsta bulundu.

«Falanca karısına şöyle şöyle yaklaşmış, temâsta bulunmuş.» dediler de, Allah Teâlâ : «Kadınlarınız sizin için bir tarladır. O halde tarlanıza dilediğiniz gibi varım.» âyetini indirdi.

Ebu Dâvûd diyor ki; bana Abdülazîz İbn Yahyâ... İbn Abbâs'dan nakletti ki; o şöyle demiş : İbn Ömer —Allah onu bağışlasın— vehmediyor. Bu kabîle Ansâr'dandır. Onlar putperest idiler ve ehl-i kitâb'tan olan yahûdî kabîlesiyle birlikteydiler. Yahûdîleri ilimde kendilerinden üstün görerek birçok işlerinde onlara uyarlardı. Ehl-i kitâb, kadınlarına bir tek şekilde yaklaşırlardı. (temâsta bulunurlardı) Bu da kadın için en ziyâde örtülü bir durumda olurdu. Ansârın bu kabîlesi bu davranışı onlardan almışlardı. Kureyş'ten bu kabîle ise, kadınlarını çirkin bir şekilde soyarlar ve onları öne arkaya çevirerek, uzatarak onlardan zevk alırlardı. Muhâcirler Medîne'ye geldiklerinde onlardan birisi, Ansâr'dan bir kadınla evlendi ve öyle yapmak istedi. Kadın buna karşı çıkarak : «Bize sadece bir tek şekilde yaklaşılır, sen de öyle yap, ya da benden uzak dur.» dedi. Bu karı kocanın durumu Rasûlullah (s.a.) a ulaşınca, Allah Teâlâ : «Kadınlarınız sizin için bir tarladır. O halde tarlanıza dilediğiniz gibi varın.» âyetini indirdi. Yani doğan yerden yaklaşmak şartıyla; ister önünden, ister arkasından, ister uzatarak. Bu hadîsi sadece Ebu Dâvûd rivâyet etmekle birlikte daha önce geçen hadîsler bunun sahîh olduğunu göstermektedir. Özellikle Ümmü Seleme'nin rivâyeti bu hadîsin siyâkına benzemektedir.

Bu hadîsi Hâfız Ebu'l-Kâsım Taberânî de Muhammed İbn İshâk tarîkıyla... Mücâhid'den rivâyet eder. Mücâhid der ki : Mushafı Fâtiha'dan sonuna kadar İbn Abbâs'a arzettim. Her âyette onu durdurarak o âyeti sordum. Nihâyet «Kadınlarınız sizin için bir tarladır. O halde tarlanıza dilediğiniz gibi varın.» âyetine gelince, İbn Abbâs : «Kureyş'ten bu kabîle Mekke'de iken kadınları soyarlar ve onlardan lezzet alırlardı...» dedi.

Ve bu akışıyla (bu şekliyle yukardaki) kıssanın tamâmını zikretti. İbn Abbâs'ın İbn Ömer —Allah ondan razı olsun— vehmediyor? demesi de sanki Buhârî'nin şu rivâyetine işâret etmektedir :

Bize İshâk... Nâfi'in şöyle dediğini rivâyet etti : İbn Ömer, Kur'an okuduğunda bitirinceye kadar hiç konuşmazdı. Bir gün ona gittim. Bakara sûresini okudu ve bu âyete geldiğinde : «Neyin hakkında nâzil oldu biliyor musun?» dedi. Ben : Hayır, dedim. O : «Şunun ve şunun hakkında nâzil oldu.» dedi ve okumaya devâm etti.

Abdüssamed'in... İbn Ömer'den rivâyetine göre o; «O halde tarlanıza dilediğiniz gibi varın» âyeti hakkında : «Kadının fercinden yaklaşmak, ona varmaktır» demiştir. Bu hadîsi bu şekliyle sadece Buhârî rivâyet etmiştir.

İbn Cerîr der ki Ya'kûb İbn İbrâhîm... Nâfî'den nakletti ki; o şöyle demiş :

Bir gün «kadınlarınız sizin için bir tarladır. O halde tarlanıza dilediğiniz gibi varın.» âyetini okudum. İbn Ömer : Ne hakkında nâzil oldu biliyor musun?, dedi. Ben : Hayır, dedim. O : Kadınlara arka taraflarından yaklaşmak hakkında nâzil oldu, dedi.

Ebu Kılâbe... İbn Ömer'den rivâyet ediyor, o «tarlanıza dilediğiniz gibi varın» âyeti, dübür hakkındadır demiştir. Bu hadîs, Mâlik, Nâfî, İbn Ömer senediyle rivâyet edilmişse de sahîh değildir.

Neseî... Zeyd İbn Eslem'den, o da Abdullah İbn Ömer'den rivâyet ediyor ki; bir adam karısı ile dübüründen temâsta bulunmuş. Allah Teâlâ : «Kadınlarınız sizin için tarladır. O halde tarlanıza dilediğiniz gibi varın» âyetini inzâl buyurmuş.

Ebu Hâtim el-Râzî : Şayet bu hadîs Abdullah İbn Ömer'den rivâyette Zeyd İbn Eslem'in yanında bulunsaydı, insanlar Nâfî'e bu kadar düşkün olmazlardı, demektedir ki, bu Ebu Hâtim'in hadîs hakkındaki bir ta'lîlidir.

Bu hadîsi Abdullah İbn Nâfî de... İbn Ömer'den rivâyet etmiştir. Bu hadîsi, daha önce geçen hadîslere hamlederek yorumlamak gerekir. Bu durumda kadınlara cinsel uzuvlarından olmak kaydı ile arka taraflarından yaklaşılabilir. Nitekim Neseî ayrıca Ali İbn Osman tarîkı ile... Ebu Nadr'dan rivâyet eder ki; Ebu Nadr Abdullah İbn Ömer'in kölesi Nâfî'e şöyle demiş : Senin aleyhinde çok şey söyleniyor. Sen İbn Ömer'den rivâyetle onun kadınlar ile dübürlerinden temâsta bulunulabileceğine fetvâ verdiğini söylemişsin. Nâfî : Benim hakkımda yalan söylüyorlar (benim söylemediğim bir şeyi benim için söyledi diyorlar) fakat sana durumun nasıl olduğunu bildireyim : Bir gün İbn Ömer Mushaf'ı ezberden okuyordu. «Kadınlarınız sizin için tarladır. O halde tarlanıza dilediğiniz gibi varın» âyetine gelince : Ey Nâfî bu âyetin durumundan bir şey biliyor musun? dedi. Ben : Hayır, dedim. O : Biz Kureyşliler, kadınlara emekler vaziyette yaklaşırdık. Medîne'ye gelip de Ansâr kadınlarını nikâhlayınca daha önce istediğimiz gibi onlardan da istedik (daha önce kadınlarımızla nasıl temâsta bulunuyorsak onlarla da aynı şekilde temâsta bulunmak istedik.) Bu, onlara eziyet verdi ve bundan hoşlanmadılar. Ansâr kadınları yahûdîlerin halini almışlar ve sadece yanlarından (yanları üzere iken) temâsta bulunmaya alışmışlardı. Allah Teâlâ da : «Kadınlarınız sizin için bir tarladır. O halde tarlanıza dilediğiniz gibi varın.» âyetini indirdi. Bu rivâyetin isnâdı sahîhtir. Bu hadîsi İbn Merdûyeh de Taberânî kanalıyla... Kâ'b İbn Alkame'den rivâyet etmiştir.

Biz Abdullah İbn Ömer'den açık olarak bunun zıddına bir rivâyeti

de nakletmiş ve —ilerde geleceği gibi— bunun mübâh veya helâl olmadığını belirtmiştik.

Bu kavil her ne kadar Medîne fukahâsından bir bölümüne ve başkalarına nisbet edilmişse ve bazıları da bu kavli İmâm Mâlik'e isnâd etmişlerse de, çoğunluk bu görüşün İmâm Mâlik'e isnâdının sıhhatini reddeder. Nitekim müteaddit tarîklardan gelen hadîs-i şerîf'lerde arkadan temâs yapılması yasaklanmıştır. Hasan İbn Arefe diyor ki; İsmâîl İbn Ayyâş... Câbir'den nakleder ki; Rasûlullah (s.a.) : «Onlar utanıyorlar, halbuki Allah gerçeklerden aslâ utanmaz. Kadınlara arkalarından (dübürlerinden) temâsta bulunmak helâl değildir.» buyurmuştur.

İmâm Ahmed der ki; bize Abdurrahmân... Huzeyme İbn Sâbit'ten nakletti ki, Rasûlullah (s.a.), kişinin karısıyla dübüründen temâsta bulunmasını yasaklamıştır.

İmâm Ahmed ayrıca diyor ki; bana Ya'kûb... Huzeyme İbn Sâbit el-Hatmî'den haber verdiğine göre, Rasûllulah (s.a.) : «Onlar utandılar ama Allah gerçekleri (açıklamaktan) aslâ utanmaz, bunu üç kerre tekrârladılar ve kadınlarla arkalarından (dübürlerinden)temâsta bulunmayınız.» buyurdular. Bu hadîsi Neseî ve İbn Mâce, Huzeyme İbn Sâbit'e varan muhtelif tarîklardan rivâyet etmişlerdir, ancak onun isnâdında birçok ihtilâflar vardır.

Ebu Îsâ el-Tirmizî ve Neseî derler ki; bize Ebu Saîd... İbn Abbâs'tan nakletti ki; Rasûlullah (s.a.) : «Allah Teâlâ, bir kadınla ya da bir erkekle dübüründen temâsta bulunan kişiye (kıyâmet gününde) rahmet nazarıyla bakmaz.» buyurmuştur. Bilâhere Tirmizî : Bu hadîs hasen, garîb bir hadîstir, der. Bu hadîsi İbn Hibbân da Sahîh'inde bu şekilde tahrîc eder. Bu hadîsin sahîh olduğunu İbn Hazm da söylemektedir. Sadece Neseî bu hadîsi Hennâd'dan, Vekî ve Dahhâk isnâdıyla mevkûf olarak rivâyet etmiştir.

Abd ise şöyle diyor : Bize Abdürrezzâk... Tâvûs'dan o da babasından haber verdi ki; Bir adam, İbn Abbâs'a, kadınlarla dübüründen temâsta bulunmayı sordu. İbn Abbâs : «Bana küfürden soruyorsun» diye cevap verdi. Bu hadisin isnâdı sahîhtir. Neseî de, İbn'ül-Mübârek kanalıyla Ma'mer'den bu hadîsin bir benzerini rivâyet etmiştir.

Abd İbn Humeyd tefsîrinde şöyle der : Bize İbrâhîm İbn'ül-Hakîm, babasından, o da İkrime'den haber verdi ki; İkrime şöyle demiş : Bir adam İbn Abbâs'a geldi ve Ben eşim ile dübüründen temâsta bulunurdum, Allah'ın «Kadınlarınız sizin için bir tarladır. O halde tarlanıza dilediğiniz gibi varın.» âyetini işittim de bunun bana helâl olduğunu zannettim, dedi. İbn Abbâs : Ey aptal, Allah'ın : «O halde tarlanıza dilediğiniz gibi varın.» âyeti, ön taraflarından (ferclerinden) olmak üzere ister ayakta, ister oturarak, ister önlerinden, ister arkalarından onlara varın anlamındadır, sakın başkasına tecâvüz etme, diye cevap verdi.

İmâm Ahmed diyor ki, bize Abdüssamed... Amr İbn Şuayb'dan, o babasından, o da dedesinden nakletti ki, Rasûlullah (s.a.) : «Kim karısı ile dübüründen temâsta bulunursa, bu yaptığı küçük livâtadır (homoseksüelliktir)» buyurdular.

Abdullah ibn Ahmet diyorki; Hedbe... Hemmân'dan nakletti ki, Katâde'ye karısıyla dübüründen temâsta bulunan kişi hakkında sordular. Katâde şöyle dedi : Amr İbn Şuayb'ın babasından, onun da dedesinden haber verdiğine göre Rasûlullah (s.a.) : «Bu küçük livâtadır (homoseksüelliktir)» buyurmuş.

Katâde der ki, Ukbe İbn Vessâc, Ebu'd-Derdâ'nın şöyle dediğini nakletti : «Bunu ancak kâfirler yapar.» Bu hadîs Yahya İbn Saîd el-Kattân tarîkıyla... Abdullah İbn Amr İbn Âs'tan mevkûf olarak rivâyet edilmiştir. Bu rivâyet daha sahîhtir. Allah, en iyisini bilendir. Hadîsi Abd İbn Humeyd de... Abdullah İbn Amr'dan mevkûf olarak rivâyet etmiştir.

Ca'fer el-Fîryâbî diyor ki; bana Kuteybe... Abdullah İbn Amr'ın şöyle dediğini bildirdi : Rasûlullah (s.a.) :

«Yedi grup insan vardır ki kıyâmet günü Allah onlara (rahmet nazariyle) bakmayacak, onları temize çıkarmayacak (tezkiye etmeyecek) ve onlara : «Cehenneme girenlerle birlikte siz de cehenneme (ateşe) girin.» buyuracaktır. Bunlar : Bir (erkekle) temâsta bulunan, kendisiyle temâsta bulunulan erkek (homoseksüelden her ikisi de), şehvetini eliyle gideren (masturbasyon yapan), hayvan ile temâsta bulunan, kadın ile dübüründen temâsta bulunan, kadın ile kadının kızının arasını birleştiren (hem bir kadınla, hem de aynı kadının kızıyla temâsta bulunan), komşusunun karısıyla zinâ eden ve komşusuna eziyet ederek onun kendisine la'net etmesine sebep olan kimsedir» Hadîsin senedinde yer alan İbn Lehîa ve şeyhi zayıftırlar.

İmâm Ahmed İbn Hanbel diyor ki; bize Abdürrezzâk... Ali İbn Talk'ın şöyle dediğini nakletti : Rasûlullah (s.a.) kadınlarla dübürlerinden temâsta bulunmayı yasakladı. Muhakkak ki Allah gerçeği (açıklamaktan) utanmaz. Bu hadîsi İmâm Ahmed İbn Hanbel ayrıca Ebu Muâviye ve Ebu Îsâ el-Tirmizî'den, Ebu Muâviye tarîkıyla tahrîc etmiştir ve bunda ziyâdelik vardır. O şöyle der : Hadîs hasendir, bu hadîsi, İmâm Ahmed İbn Hanbel'in Müsned'inde vâki' olduğu üzere Ali İbn Ebu Tâlib'den nakledenler varsa da sahîh olan, Ali İbn Ebu Tâlib olmayıp râvînin Ali İbn Talk olduğudur.

İmâm Ahmed diyor ki : bana Abdürrezzâk... Ebu Hüreyre'den nakletti ki; Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuş : «Karısıyla dübüründen temâsta bulunan kişiye Allah (kıyâmet gününde) asla (rahmet nazarıyla) bakmayacaktır.»

Bize Affân... Ebu Hüreyre (r.a.) den nakletti ki; Rasûlullah (s.a.)

şöyle buyurmuş : «Karısıyla dübüründen temâs eden kişiye Allah rahmet nazarıyla bakmaz.» Bu hadîsi İbn Mâce de Süheyl tarîkıyla rivâyet etmiştir.

Vekı... Ebu Hüreyre'den nakleder ki : Rasûlullah (s.a.); «Karısıyla dübüründen temâsta bulunan kişi lâ'netlenmiştir.» buyurdular. Bunu Ebu Dâvûd ve Neseî de Vekî tarîkıyla rivâyet etmişlerdir.

Hâfız Ebu Nuaym el-İsfahânî diyor ki; bana Ahmed İbn Kâsım... Ebu Hüreyre'den nakletti ki; Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuş : «Bir kadınla dübüründen temâsta bulunan kişi lâ'netlenmiştir.»

Neseî'nin Sünen'inde bu hadîs böyle değildir. Neseî'nin Sünen'inde bulunan hadîs daha önce de geçtiği gibi Süheyl'den mervîdir. Şeyhimiz Hâfız Ebu Abdullah el-Zehebî der ki; Ahmed İbn el-Kâsım İbn ez-Zeyyân'ın bu hadîsi bu sened ile rivâyeti onun kendi vehmidir. Nitekim bu zât zayıf kabul edilmiştir.

Hadîsin başka bir tarîktan rivâyeti şöyledir; Müslim İbn Hâlid el-Zencî... Ebu Hüreyre'den rivâyet ediyor ki; Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuş : «Kadınlarla dübürlerinden temâsta bulunan lâ'netlenmiştir.» Bu hadîsin senedinde yer alan Müslim İbn Hâlid hakkında (bazı şeyler) söylenmiştir. Bu hadîsin bir başka rivâyeti de, İmâm Ahmed ve Sünen sahiplerinin Hammâd İbn Seleme kanalıyla... Ebu Hüreyre'den naklettikleri şu ifâdedir : Rasûlullah (s.a.) buyurdu ki; «Kim hayızlı bir kadınla temâsta bulunursa, ya da bir kadınla dübüründen temâsta bulunursa, ya da kâhine giderek onun söylediğini doğrularsa Muhammed'e indirileni inkâr etmiş olur.» Tirmizî der ki : Buhârî; bu hadîsin zayıf olduğunu söylemiştir. Buhârî Hakîm'in Ebu Temîme'den rivâyeti hakkında onun nakline uyulmaz, der. Bu hadîsin başka bir tarîktan rivâyeti şöyledir : Neseî diyor ki; bana Osman İbn Abdullah... Ebu Hüreyre'den Rasulûllah (s.a.) ın şöyle buyurduğunu nakletti :

«Allah'tan gerçek şekliyle utanın, hayâ edin, kadınlarla dübürlerinden temâsta bulunmayın.» Bu hadîsi bu şekliyle sadece Neseî rivâyet etmiştir.

Hâfız Hamza İbn Muhammed el-Kinânî diyor ki, bu hadîs münker ve bâtıldır. Zührî, Ebu Seleme ve Saîd'in rivâyetleri bâtıldır. Eğer Abdülmelik bu hadîsi Saîd'den işitmişse bunu ancak ihtilâttan sonra işitmiştir. Halbuki, Tirmizî'nin Ebu Seleme'den rivâyetine göre o, bundan nehyediyordu. Hadîsin Ebu Hüreyre kanalıyla Rasûlullah (s.a.) dan rivâyeti ise hiç yoktur.

Hamza İbn Muhammed el-Kinânî güzel tenkîtte bulunuyor. Şu kadar var ki Abdülmelik İbn Muhammed el-San'ânî'nin ihtilâtta (karıştırmada) bulunduğu bilinmiyor. Bunu Hamza el-Kinanî'den başkası söylemiyor. O, ise Sika (güvenilir) bir kişidir. Ancak Dihyem, Ebu Hâtim ve İbn Hibbân onun aleyhinde konuşmuşlardır. İbn Hibbân, onun hadîsiyle delil getirmek câiz değildir, der. En doğrusunu Allah bilir.

Zeyd İbn Yahyâ İbn, Ubeyd, Saîd İbn Abdülazîz'den naklinde ona tâbi olmuştur. Hadîs iki ayrı tarik ile Ebu Seleme'den rivâyet edilmişse de hiçbirisi sahîh değildir. Hadîsin başka bir tarîktan rivâyeti şöyledir :

Neseî diyor ki; bana İshâk İbn Mansûr... Ebu Hüreyre (r.a.) nin şöyle dediğini nakletti : «Erkeklerin kadınlarla dübürlerinden temâsta bulunmaları küfürdür.»

Ayrıca Neseî bu hadîsi Bündâr ve Abdurrahmân kanalıyla Ebu Hüreyre'den şu ifâde ile nakleder :

«Kim bir kadınla dübüründen temâsta bulunursa, onun küfrünü elde etmiş olur.»

Neseî, bu hadîsi Sevrî tarîkıyla... Ebu Hüreyre'den mevkûf olarak rivâyet etmiştir. Yine Neseî bu hadîsi, Ali İbn Bezîme tarîkıyla... Ebu Hüreyre'den mevkûf olarak rivâyet etmiştir.

Bekr İbn Huneys Ebu Hüreyre'den rivâyet ediyor ki... Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurdu :

«Kim erkek ve kadınlarla dübürlerinden temâsta bulunursa kâfir olmuştur.»

Hadîsin mevkûf olan rivâyeti daha sahîhtir. Râvî Bekr İbn Huneys'i birçok imam zayıf görmüş, bir kısmı da terketmiştir. (hadîsi metrûktur.)

Muhammed İbn Ebân el-Belhî diyor ki; bana Vekî'... Ömer İbn el-Hattâb'dan nakletti ki, Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur :

«Muhakkak ki Allah Hak'dan (gerçekleri açıklamaktan) hayâ etmez; kadınlarla dübürlerinden temâsta bulunmayınız.»

Neseî Saîd İbn Ya'kûb kanalıyla... Hz. Ömer'in şöyle dediğini rivâyet eder : «Kadınlarla dübürlerinden temâsta bulunmayın.»

İshâk İbn İbrâhîm... Abdullah İbn el-Hâd'dan nakletti ki, Hz. Ömer (r.a.) şöyle demiş : Allah'tan hayâ edin. Doğrusu Allah hak (kı açıklamak) tan hayâ etmez. Kadınlara dübürlerinden yaklaşmayın» mevkûf olan bu rivâyet daha sahîhtir.

İmâm Ahmed diyor ki; bize Ğunder ve Muâz veya İbn Muâz... Talk İbn Yezîd, Yezîd İbn Talk'tan nakletti ki Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuş :

«Muhakkak ki Allah gerçekleri (açıklamaktan) hayâ etmez, kadınlara arkalarından (dübürlerinden) yaklaşmayın.»

Aynı şekilde birçokları bu hadîsi Şu'be'den, Abdürrezzâk da... Talk İbn Ali'den rivâyet etmişlerdir. Daha önce de geçtiği üzere bu, Talk İbn Ali değil, Ali İbn Talk olsa gerektir. Doğrusunu Allah bilir.

Ebu Bekr el-Esrem Sünen'inde diyor ki bize Ebu Müslim... İbn Mes'ûd'dan nakletti ki Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurdu : «Kadınların dübürleri harâmdır.»

Bu hadîsi İsmâîl İbn Uleyye, Süfyân el-Sevrî, Şu'be ve başkaları Ebu Abdullah el-Şakîri —ismi Seleme İbn Temmâm olup sika (güvenilir) bir

râvîdir— kanalıyla Ebu Ka'lem ve İbn Mes'ûd'dan mevkûf olarak rivâyet etmişlerdir ki bu, daha sahîhtir.

İbn Adiyy diyor ki; bana Ebu Abdullah... Abdullah İbn Mes'ûd kanalıyla nakletti ki, Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurdu : «Kadınlarla arkalarından temâsta bulunmayınız.» Hadîsin senedindeki Muhammed İbn Hamza, Cezerî'dir ve onun ile şeyhi hakkında konuşulmuştur.

Bu hadîs, Übeyy İbn Kâ'b, Berrâ İbn Âzib, Ukbe İbn Âmir, Ebu Zerr ve başkalarından da rivâyet edilmiştir. Ancak bunlardan (her bireri hakkında) hadîsin sıhhatına mâni olabilecek şeyler söylenmiştir. Allah en doğrusunu bilendir.

Sevrî Salt İbn Behrâm kanalıyla... Ebu Cüveyriye'den naklediyor ki : Bir adam Hz. Âli'ye kadınla dübüründen temâsta bulunmayı sormuş. Hz. Ali şöyle demiş : «Rezîl oldun, Allah seni rezîl etsin, Allah Teâlâ'nın : «Sizden önce dünyalarda hiç kimsenin yapmadığı hayâsızlığı mı yapıyorsunuz?» (A'râf, 80) buyruğunu duymadın mı?»

Daha önce İbn Mes'ûd, Ebu'd-Derdâ, Ebu Hüreyre, İbn Abbâs ve Abdullah İbn Ömer'in bunun harâm kılındığına dâir sözleri geçmişti. Abdullah İbn Ömer'in de bunu harâm saydığı sâbittir.

Ebu Muhammed Abdurrahmân İbn Abdullah ed-Darîmî Müsned'inde der ki : Bize Abdullah İbn Sâlih... Saîd İbn Yesâr Ebu'l-Habbâb'tan rivâyet etti : Abdullah İbn Ömer'e : Câriyelerin tahmîz edilmeleri konusunda ne dersin? dedim. O : Tahmîz de ne ki? dedi. Bunun dübür olduğu zikredilince o : Bunu müslümanlardan hiçbir kimse yapar mı? dedi.

İbn Vehb ve Kuteybe de Leys'den bu şekilde rivâyet ettiler. Bu rivâyeti isnâd ve metin yönüyle sahîh olup Abdullah İbn Ömer'in dübürden teması harâm kabul ettiğini açıkça göstermektedir. İbn Ömer'den başka mânâlara muhtemel rivâyetlerin tamâmı bu muhkem olan rivâyetine döndürülmelidir.

İbn Cerîr der ki : Bana Abdurrahmân İbn Abdullah, Mâlik İbn Enes'den nakletti ki; Ona Ey Ebu Abdullah, insanlar Sâlim İbn Abdullah'dan kul veya yaramaz kişi Ebu Abdullah'a yalan söylüyor dediğini rivâyet ediyorlar, dediler. Mâlik : «Yezîd İbn Rûmân'a şehâdet ederim ki, o bana Sâlim İbn Abdullah'dan, İbn Ömer'den Nâfî'nin söylediklerini haber verdi.» dedi. Ona : Hâris İbn Ya'kûb, Ebu'l-Habbâb Saîd İbn Yesâr'dan rivâyet ediyor ki o İbn Ömer'e : Ey Ebu Abdurrahmân, biz câriyeler satın alıyoruz onlarla tahmîz de bulunalım mı? diye sordu. İbn Ömer : Tahmîz nedir? diye sordu. Ona, bunun dübürden münâsebette bulunmak olduğunu söyledi. Bunun üzerine İbn Ömer : Öf, öf, bunu, mü'min ya da müslüman kimse hiç yapar mı? diye cevap verdi, dediler.

Mâlik : Rabîa'ya şehâdette bulunurum ki o, bana Ebu'l-Habbâb'dan, o da İbn Ömer'den, Nâfî'in söylediği gibi haber verdi, dedi.

Neseî, Rebi İbn Süleymân kanalıyla Abdurrahmân İbn Kâsım'dan rivâyet ediyor. O şöyle dedi :

Mâlik'e : «Mısır'da, bizim yanımızda Leys İbn Sa'd, Hâris İbn Ya'kub Saîd İbn Yesâr tarîkıyla «İbn Ömer'in şöyle dediğini rivâyet ediyor» dedim : Biz câriyeleri satın alıyoruz onlarla tahmîz de bulunalım mı? dedim. İbn Ömer : Tahmîz nedir? dedi. Ben : Onlarla dübürlerinden temâsta bulunuruz, dedim. O : «Öf öf, bunu müslüman kişi hiç yapar mı?» dedi. Mâlik bana dedi ki : Rabîa'ya şehâdette bulunurum ki o bana Saîd İbn Yesâr'dan rivâyet etti ki o İbn Ömer'e sormuş, İbn Ömer de : «Bunda bir beis yoktur.» demiş.

Neseî'nin Yezîd İbn Rûmân tarîkıyla Ubeydullah İbn Abdullah'dan rivâyetine göre Abdullah İbn Ömer, kişinin kadın ile dübüründen temâsta bulunmasında bir beis olmadığı kanâatinde imiş.

Ma'mer İbn Îsâ ise Mâlik'den bunun harâm olduğu (görüşünü) rivâyet etmiştir.

Ebu Bekr İbn Ziyâd el-Neysabûrî der ki bana İsmâîl İbn Hasan İsmâîl İbn Revh'ten nakletti ki o şöyle demiş : Ben Mâlik İbn Enes'e;

Kadınlarınızla dübürlerinden temâsta bulunma hakkında ne dersin? diye sordum. O : Siz arapsınız tarla diye ancak ekin yerine derler; o halde ferci tecâvüz etmeyiniz (yalnızca fercten temâsta bulununuz) dedi. Ben : Ey Ebu Abdullah, senin böyle dediğin söyleniyor, dedim. O : Bana yalan söylüyorlar, bana yalan söylüyorlar, dedi. Ordan sâbit olan ancak budur.

Bu, kesin olarak, Ebu Hanîfe, Şâfiî, Ahmed İbn Hanbel ve arkadaşlarının görüşüdür. Aynı şekilde Saîd İbn el-Müseyyeb, Ebu Seleme, İkrime, Tâvûs, Atâ, Saîd İbn Cübeyr, Urve İbn'üz Zübeyr, Mücâhid İbn Cebr, Hasan ve seleften başkalarının da görüşü (kavli) budur. Onlar dübürden teması reddetmişlerdir. İçlerinde dübürden temâs etmeyi küfür sayanlar da vardır ki bu Cumhûr-u Ulemânın görüşüdür.

Bu konuda Medîne fakîhlerinin bazısından, hatta İmâm Mâlik'den başka görüşler de hikâye edilmişse de bu görüşlerin sıhhati şüphelidir.

Tahâvî der ki : Asbağ İbn'ül-Ferec, Abdurrahmân İbn Kâsım'dan rivâyet etti ki, o (kadın ile dübüründen temâsta bulunmayı kastederek) : Bunun helâl olduğu şüphesini (yayan) dinimde kendisine uyacağım birisine rastlamadım, dedi. Sonra da : «Kadınlarınız sizin için bir tarladır...» âyetini okuyarak : Hangi şey bundan daha açıktır?, dedi. İşte Tahâvî'nin (anlattığı) budur.

Hâkim, Dârekutnî ve Hatîb el-Bağdâdî, İmâm Mâlik'den değişik tarîklerden bunun mübâh olduğunu belirten şeyler rivâyet ederler. Ancak isnâdlarında zayıflık vardır. Şeyhimiz Hâfız Ebu Abdullah el-Zehebî topladığı cüzünde bunları derinliğine incelemiştir. Allah en iyisini bilendir.

Tahâvî der ki : Bize Muhammed İbn Abdullah İbn Abdülhakem'in rivâyet ettiğine göre, o Şâfiî'nin : «Bunun helâl veya harâm olmasına dâir Rasûlullah (s.a.)dan sahîh bir hadîs rivâyet edilmemiştir, kıyâsa göre ise helâldir.» dediğini işitmiş.

Ebu Bekr el-Hatîb de... Muhammed İbn Abdullah İbn Abdülhakem'den benzer bir rivâyeti nakleder.

Ebu Nasr İbn el-Sabbâğ der ki :

Rebî', İbn Abdülhakem'in bu konuda Şâfiî'ye yalan isnâd ettiği hususunda; kendisinden başka ilâh olmayan Allah'a yemîn ederdi. Çünkü Şâfiî kitaplarından altısında bunun harâm kılındığını açıkça ifâde etmektedir. Allah en iyisini bilendir.

Allah Teâlâ buyuruyor : «Ve kendiniz için önceden iyi ameller gönderin» Allah'ın harâmları terketmeye dâir emirlerine uyarak «Bir de Allah'tan korkun ve bilin ki siz, şüphesiz O'na kavuşacaksınız» Amellerinizin bütününden dolayı sizi hesâba çekecektir. Emrettiklerine itâat eden ve yasakladıklarını terkedenlere müjdele.

İbn Cerîr der ki bize Kâsım Atâ'dan İbn Abbâs'ın şöyle dediğini nakletti :

«Ve kendiniz için önceden iyi ameller gönderin», «Cinsî temâs sırasında Bismillâh deyin.»

Sahîh-i Buhârî'de, İbn Abbâs'dan rivâyet edilir ki o şöyle demiş : Rasûlullah (s.a.) :

«Sizden birisi ehli ile münâsebette bulunmak istediğinde : «Allah'ın adıyla, Allah'ım bizden ve bize vereceğinden şeytânı uzaklaştır.» deseydi ve bu münâsebetten onlar için bir çocuk takdîr edilseydi ebediyyen şeytân ona zarar veremezdi.» buyurdular.

İ Z Â H I

Bu konuda Şiî müfessir Tabressî şöyle diyor :

Yani Allah'ı ve Rasûlünü tasdîk edene değin kâfir kadınlarla evlenmeyin. Bize göre (şîa) bu hüküm ehl-i kitâb'tan ve diğerlerinden kâfirlerin hepsiyle evlenmenin harâm olduğunu bildiren umûmî bir hükümdür. Ve ne neshedilmiştir, ne tahsîs eidlmiştir. Ancak burada ihtilâf konusu müşrik ta'bîrindedir. Bir kısmı müşrik kelimesinin ehl-i kitâb için kullanılamayacağını belirtir. Çünkü Allah «ehl-i kitâb'dan ve müşriklerden küfredenler» buyurarak ikisini birbirinden ayırmıştır. Ayrıca «ne ehl-i kitâb'dan, ne de müşriklerden küfredenler» buyurarak birbirinden ayırdığı gibi birini diğerine atfetmiştir. Binâenaleyh bu âyetin hükmü neshedilmediği gibi, tahsîs de edilmemiştir. Bazıları da derler ki; âyet bütün kâfirleri içine alır. Çünkü şirk ta'bîri küfredenlerin hepsi için geçerlidir. Yüce peygamberimizin peygamberliğini inkâr eden, onun

yüceliğini inkâr etmiş demektir. Bu da şirkin kendisidir. Bu görüşü benimseyenler de kendi aralarında ihtilâflıdırlar. Bir kısmı der ki; Mâide sûresindeki «kitâb verilenlerden namuslu kadınlar» âyeti ile bu âyet neshedilmiştir. Bunu söyleyenler arasında İbn Abbâs, Hasan, Mücâhid bulunmaktadır. Bir kısmı da der ki; bu âyet kitâb ehli olmayanlara tahsîs edilmiştir. Katâde ve Saîd İbn Cübeyr böyle derler. Bir kısmı da der ki; bu âyet zâhirine hamledilmelidir ve ister ehl-i kitâb'tan olsun, ister müşriklerden olsun kâfirlerin nikâhının harâm olduğunu bildirmektedir. Abdullah İbn Ömer ile Zeydîye'den bir kısmı böyle derler. Bu, bizim de (şîa) mezhebimizdir. İnşâallah Mâide sûresinde bu konu açıklanacaktır.» (Ebu Ali el-Tabressî, Mecma'ül-Beyân, I, 318)

———oOo———

وَلَا تَجْعَلُوا اللَّهَ عُرْضَةً لِأَيْمَانِكُمْ أَنْ تَبَرُّوا وَتَتَّقُوا وَتُصْلِحُوا بَيْنَ النَّاسِ وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿٢٢٤﴾ لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ بِاللَّغْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ وَلَٰكِنْ يُؤَاخِذُكُمْ بِمَا كَسَبَتْ قُلُوبُكُمْ وَاللَّهُ غَفُورٌ حَلِيمٌ ﴿٢٢٥﴾

224 — Yemînlerinizde; Allah'ı iyilik etmenize, tenalıktan sakınmanıza ve insanların arasını bulmaya engel yapmayın. Allah Semî'dir, Alîm'dir.

225 — Yemînlerinizdeki lağvden dolayı, Allah sizi sorumlu tutmaz. Ancak kalblerinizin kazandığı şeyden dolayı sizi sorumlu tutar. Allah Ğafûr'dur, Halîm'dir.

Mânâsız Yemîn

Allah Teâlâ : «Sizden fazîlet ve servet sahibi olanlar; yakınlarına, düşkünlere ve Allah yolunda hicret edenlere vermekte kusûr etmesinler, affetsinler, aldırış etmesinler. Allah'ın sizi bağışlamasını sevmez misiniz? Ve Allah Ğafûr'dur, Rahîm'dir.» (Nûr, 22) de olduğu gibi burada da :

«Allah adına yaptığınız yemînlerinizi, iyilik ve sıla-i rahim'e —bunları terketmeye yemîn ettiğinizde— engel kılmayınız.» buyuruyor. Yemîn üzere devâm etmek; sahibi için keffâret vermek sûretiyle ondan vazgeçmekten daha günâhtır.

Nitekim Buhârî der ki bize İshâk İbn İbrâhîm, Hemmâm İbn Mü-

nebbih'in şöyle dediğini nakletti : Bu, Ebu Hüreyre'nin bize Rasûlullah (s.a.) dan rivâyet ettiği (bir hadîs) dir ki, «o biz kıyâmet günü ilkin gelecek sonuncularız» dedi. Rasûlullah (s.a.) : «Allah'a and olsun ki sizden birisinin âilesi hakkındaki yemîninde ısrâr edip diretmesi Allah katında, Allah'ın kendisine farz kılmış olduğu keffâreti vermesinden de daha fazla günâh kazandırıcıdır.» buyurdular.

Müslim de... Abdürrezzak'tan aynı hadîsi rivâyet etmiştir. Ahmed de ondan aynı hadîsi rivâyet eder.

Buhârî sonra şöyle der : İshâk İbn Mansûr Ebu Hüreyre'den, nakletti ki : Rasûlullah (s.a.) : «Kim âilesi hakkındaki yemîninde ısrâr ederse bu öyle büyük bir günâhtır ki buna keffâret bile yeterli olmaz.» buyurdular.

Ali İbn Ebu Talha der ki : «Allah'ı yeminlerinizde iyilik etmenize... engel yapmayın» âyeti hakkında İbn Abbâs şöyle dedi :

«Yemînini hayrı yapmamak için bir engel kılma. Aksine yemîninin keffâretini ver ve hayrı işle.»

Mesrûk, Şa'bî, İbrâhîm el-Nehaî, Mücâhid, Tâvûs, Saîd İbn Cübeyr Atâ, İkrime, Mekhûl, Zührî, Hasan, Katâde, Mukâtil İbn Hayyân, Rebî' İbn Enes, Dahhâk, Atâ el-Horasânî ve Süddî de böyle demişlerdir.

Bunların söylediklerini Buhârî ve Müslim'de, Ebu Mûsâ el-Eş'arî' den rivâyet edilen şu hadîs kuvvetlendirmektedir : Ebu Mûsâ el-Eş'arî der ki; Rasûlullah (s.a.) : «Allah'a and olsun ki, inşâallah ben bir yemîn eder ve ondan başkasını daha hayırlı görürsem o daha hayırlı olanı yapar ve yemînimi helâl kılarım» buyurdular.

Yine Buhârî ve Müslim'deki bir hadîs-i şerîf'te Rasûlullah (s.a.) Abdurrahmân İbn Semure'ye şöyle buyurdular : «Ey Abdurrahmân İbn Semure, emîrliği isteme, sen istemeden eğer sana emîrlik verilirse bunda yardıma nâil olursun, ama istediğinden dolayı sana emîrlik verilirse o iş sana verilir. Bir şeye yemîn eder de ondan başkasını daha hayırlı görürsen daha hayırlı olanı yap ve yemînînin keffâretini ver.» buyurdular.

Müslim, Ebu Hüreyre'den rivâyet eder ki Rasûlullah (s.a.) :

«Kim bir yemîn eder de bir başka şeyi ondan daha hayırlı görürse yemîninin keffâretini versin ve daha hayırlı olan o şeyi yapsın» buyurdular.

İmâm Ahmed diyor ki, bana Benû Hâşim'in kölesi Ebu Saîd Amr İbn Şuayb'tan, o da babasından, o da dedesinden olmak üzere rivâyet etti ki Rasûlullah (s.a.) : «Kim bir yemîn eder de bir başka şeyi ondan daha hayırlı görürse, onu terketmesi yemînin keffâretidir.» buyurdular.

Ebu Dâvûd, Ebu Ubeydullah İbn Ahnes tarîkıyla... rivâyet eder ki Rasûlullah (s.a.) :

«Âdem oğlunun mâlik olmadığı (elinde olmayan) şeyde, Allah'a isyân ve akrabaya gidip gelmeme konusunda ne nezir (adak) ne de yemîn vardır. Kim bir yemîn eder de ondan başkasını daha hayırlı görürse onu bıraksın ve daha hayırlı olanı yapsın. Zîra yemîn ettiği şeyi bırakması, o yemîninin keffâretidir.» buyurdular.

Sonra Ebu Dâvûd, Rasûlullah (s.a.) dan bu konuda nakledilen hadîslerin hepsi «Yemîninin keffâretini versin» şeklindedir ve sahîh olan da budur, der.

İbn Cerîr diyor ki; bana Ali İbn Saîd el-Kindî Hz. Âişe'den şöyle dediğini nakletti : Rasûlullah (s.a.) : «Kim sıla-i rahmi kesmek ve günâh işlemek üzere yemîn ederse o kişinin iyiliği, bu yemîninde yalan çıkması ve yemîninden dönmesidir.» buyuruyor.

Bu zayıf bir hadîstir. Çünkü hadîsin isnâdındaki Hârise İbn Muhammed metrûk olup herkese göre zayıf bir râvîdir.

Sonra İbn Cerîr, İbn Abbâs'ın, Saîd İbn Müseyyeb'in, Mesrûk'un ve Şa'bî'nin : «Bir günâhı işleme konusunda ne yemîn, ne de keffâret vardır.» dediklerini rivâyet eder.

«Yemînlerinizdeki lağvden dolayı Allah sizi sorumlu tutmaz.» âyetine gelince, sizden sudûr eden lağv yemînden dolayı sizi cezâlandırıp sorumlu tutmaz. Lağv olan yemîn, andiçen kişinin maksadlı olarak söylemediği te'kîdli ve kuvvetli olmaksızın kişinin normal olarak yaptığı yemînlerdir.

Nitekim Buhârî ve Müslim'de... Ebu Hüreyre'den rivâyet edilen bir hadîs-i şerîf'te Rasûlullah (s.a.) şöyle buyuruyor :

«Kim yemîn eder de yemîninde «Lat ve Uzzâ adına» derse (hemen peşinden) «Allah'tan başka ilâh yoktur» desin.

Rasûlullah bunu, henüz câhiliyetten yeni kurtulup müslüman olan ve câhiliyet döneminde iken dilleri kasıtsız olarak Lât adına yemîne alışmış olanlara söylemiştir. Lât ile yemîn kelimesini kasıtları olmaksızın söyledikleri için ihlâs kelimesi daha önceki kasıtsız olarak söylemiş olduklarına karşılık olur. İşte bunun içindir ki Allah Teâlâ : «Ancak sizi kalblerinizin kazandığı şeyden dolayı sorumlu tutar» buyurmaktadır. Başka bir âyet-i kerîme'de de şöyle buyrulur : «Ama bile bile ettiğiniz yemînden dolayı sorumlu tutar.» (Mâide, 89).

Ebu Dâvûd «lağv yemîn» i babında şöyle der : Bize Hameyd İbn Mes'ade Hz. Âişe'den şöyle dediğini nakletti : Rasûlullah (s.a.) : «Yemînde lağv, kişinin evinde «Hayır vallahi ve evet vallahi» demesidir.» buyurdular.

Sonra Ebu Dâvûd der ki : Bu hadîsi Dâvûd İbn Fürât... Hz. Âişe'den mevkûf olarak rivâyet etmiştir.

Hadîsi Zührî de... Hz. Âişe'den mevkûf olarak rivâyet eder.

Ben derim ki; hadîsi İbn Cüreyc ve İbn Ebu Leylâ, Atâ kanalıyla Hz. Âişe'den mevkûf olarak rivâyet ederler.

İbn Cerîr... «Yemînlerinizdeki lağvden dolayı, Allah sizi sorumlu tutmaz.» âyeti hakkında Hz. Âişe'nin bunun : Hayır vallahi, evet vallahi demek olduğunu, söylediğini nakleder.

Ebu Dâvûd aynı hadîsi muhtelif tarîklerden (Muhammed İbn Humeyd ve İbn İshâk kanalıyla) Hz. Âişe'ye dayanan senedlerle rivâyet etmiştir.

Abdürrezzâk diyor ki : bize Ma'mer... «Yemînlerinizdeki lağvden dolayı, Allah sizi sorumlu tutmaz.» âyeti hakkında Hz. Âişe'nin şöyle dediğini nakletti :

«Bu, bir konuda münâkaşa eden bir topluluktur, Birisi : (hayır vallahi), evet vallahi, asla vallahi (kellâ vallahi) der. Münâkaşa sırasında kalbleri ittifâk etmeksizin bu lafızları kullanırlar.»

İbn Ebu Hâtim diyor ki; Hârûn İbn İshâk... «Yemînlerinizdeki lağvden dolayı Allah sizi sorumlu tutmaz.» âyeti hakkında Hz. Âişe'nin şöyle dediğini nakletti : «Bu bir adamın : Hayır vallahi, evet vallahi demesidir.»

Yine İbn Ebu Hâtim rivâyet ediyor : Bize babam... Urve'den nakletti ki Hz. Âişe şöyle dermiş : «Lağv; şaka ve latîfede olur. Bu bir kişinin hayır vallahi, evet vallahi» demesidir. Bunun için keffâret yoktur. Keffâret, kişinin kalbinde yapmak üzere niyetini kesinleştirip de sonra yapamadığı şeyde vardır.»

Sonra İbn Ebu Hâtim der ki : Abdullah İbn Ömer'den, iki kavlinden birinde İbn Abbâs'dan ve Şa'bî'den, iki kavlinden birinde İkrime'den Urve İbn Zübeyr'den, Ebu Sâlih'den, iki kavlinden birinde Dahhâk'dan, Ebu Kılâbe'den ve Zührî'den benzeri bir rivâyet nakledilmiştir.

İkinci bir şekilde açıklama :

Yûnus İbn Abd'ül-A'lâ... Hz. Âişe'nin «Yemînlerinizdeki lağvden dolayı, Allah sizi sorumlu tutmaz.» âyetini te'vîl edip şöyle dediğini nakleder :

«Sizden birinizin bir şeye sadece doğru olduğunu kabul ederek yemîn edip sonra da o şeyin, kişinin yemîninin dışında vukûa gelmesidir.»

Sonra İbn Ebu Hâtim şöyle dedi : Ebu Hüreyre'den, iki kavlinden birinde İbn Abbâs'tan, Süleymân İbn Yesâr'dan, Saîd İbn Cübeyr'den, iki kavlinden birinde Mücâhid'den, iki kavlinde birinde İbrâhîm el-Nehaî'den, Hasen'den, Zürâre İbn Evfâ'dan Ebu Mâlik'den, Atâ el-Horasânî'den, Bekr İbn Abdullah'dan, iki kavlinden birinde İkrime'den, Ubeyd İbn Sâbit'ten, Süddî'den, Mekhûl'den, Mukâtil'den, Dâvûd'dan, Katâde'den, Rebî' İbn Enes'den, Yahyâ İbn Saîd'den ve Rabîa'dan benzer bir görüş rivâyet edilmiştir.

İbn Cerîr diyor ki; Bana Muhammed İbn Mûsa... Hasan İbn Ebi'l-Hasan'dan nakletti : Rasûlullah (s.a.) ashâbından birisi ile birlikte, ok atan (atışan) bir gruba rastladı. Ok atanlardan bir kişi Vallahi isâbet ettirdim, vallahi isâbet ettiremedin dedi. Rasûlullah'ın yanında bulunan kişi, Efendimize : «Ey Allah'ın Rasûlü, bu adam hânis oldu (yemînini bozdu) dedi. Bunun üzerine Rasûlullah (s.a.) : «Hayır ok atanların yemînleri lağvdır, keffâreti ve cezâsı yoktur.» buyurdu. Bu, Hasan'dan, mürsel ve hasen bir hadîstir.

İbn Ebu Hâtim diyor ki; «Bu görüşlerin ikisi de Hz. Âişe'den rivâyet edilmiştir.

Hişâm İbn Revvâd bize Hz. Âişe'den rivayet etti : O «Bu (lağv yemîni); kişinin doğru olduğunu sanarak Allah'a yemîn ederim ki hayır, Allah'a yemîn ederim ki evet dediği halde o şeyin öyle olmadığı (yemîndir).»

Abdürrezzâk Hüşeym'den, Muğîr'den İbrâhîm'den : «Bu (lağv yemîni) bir kişinin bir şeye yemîn etmesi sonra da onu unutmasıdır.» dediğini naklediyor.

Zeyd İbn Eslem de diyor ki : Bu, (lağ yemîni) bir kişinin : Eğer şöyle şöyle yapmazsam Allah gözümü kör etsin, eğer yarın sana gelmezsem Allah beni malımdan çıkarsın, demesidir.»

İbn Ebu Hâtim diyor ki; Ali İbn Hüseyn... İbn Abbâs'ın, şöyle dediğini bildiriyor : «Lağv yemîni, kızgın olduğun halde yaptığın yemîndir.»

İbn Ebu Hâtim diyor ki; bana babam... İbn Abbâs'tan şöyle dediğini nakletti : «Lağv yemîni, Allah'ın sana helâl kıldığı şeyi senin kendine harâm kılmandır. Bundan dolayı sana keffâret yoktur.» Saîd İbn Cübeyr'den de böyle dediği rivâyet edilmiştir.

Ebu Dâvûd; «Kızgınlık halinde yemîn etmek» başlığını taşıyan bölümde Müseyyeb'den naklediyor : Ansâr'dan iki kardeşin arasında mîrâs meselesi vardı. Birisi diğer kardeşinden mîrâsı paylaşmalarını istedi. O da : «Eğer bir daha mîrâsın paylaşılmasını istersen bütün malım Kâ'be'nin kapısındadır.» dedi Hz. Ömer kendisine şöyle dedi : Kâ' be senin malından zengindir (müstağnîdir), yemînînin keffâretini ver ve kardeşinle konuş. Çünkü ben, Rasûlullah (s.a.) ın : «Allah'a isyân konusunda sıla-i rahmi kesme hususunda ve sahip olmadığın (elinde olmayan) şeyde adak ve yemîn yoktur.» buyurduğunu işittim.

«Ancak sizi kalblerinizin kazandığı şeyden dolayı sorumlu tutar.» âyeti hakkında İbn Abbâs, Mücâhid ve başkaları şöyle dediler : Bu, kişinin yalan söylediğini bile bile yemîn etmesidir.»

Mücâhid ve başkaları da bu âyet, «Fakat bile bile ettiğiniz yemînden dolayı sorumlu tutar.» (Mâide, 89) âyeti gibidir, dediler.

«Allah Ğafûr'dur; Halîm'dir» kullarını bağışlar ve onlara karşı çok yumuşaktır.

لِلَّذِينَ يُؤْلُونَ مِن نِّسَآئِهِمْ تَرَبُّصُ أَرْبَعَةِ أَشْهُرٍ فَإِن فَآءُو فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴿٢٢٦﴾ وَإِنْ عَزَمُوا الطَّلَاقَ فَإِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿٢٢٧﴾

226 — Kadınlarına yaklaşmamaya yemin edenler için, dört ay beklemek vardır. Eğer yemînlerinden dönerlerse şüphesiz ki Allah Ğafûr'dur, Rahîm'dir.

227 — Şayet boşanmaya karar verirlerse, muhakkak Allah Semî'dir, Alîm'dir.

İlâ ve Hükmü

İlâ (الايلاء) yemîn etmektir. Bir kimse, karısıyla cinsî münâsebette bulunmamak üzere yemin ederse, münâsebette bulunmamak üzere yemin ettiği süre ya dört aydan az, ya da çok olur. Şâyet dört aydan az ise sürenin bitimini bekler, sonra karısıyla cinsî münâsebette bulunur. Bu süre içinde kadın da sabredecektir. Kocasıyla münâsebette bulunma istemeye hakkı yoktur.

Buhârî ve Müslim'de Hz. Âişe'den rivâyet edildiğine göre, Rasûlullah (s.a.) kadınlarıyla bir ay münâsebette bulunmamaya yemîn etmiş ve yirmidokuz gün sonra inerek «Ay yirmi dokuz gündür» buyurmuşlardır. Bu hadîsin bir benzeri, Buhârî ve Müslim'de Ömer İbn Hattâb'dan rivâyet edilmiştir.

Sürenin dört aydan fazla olması halinde, dört aylık sürenin bitiminde kadın kocası ile münâsebette bulunmak isteyebilir. Bu durumda erkek ya onunla münâsebette bulunacaktır, ya da boşayacaktır. Hâkim erkeği, buna mecbûr edebilir ki bu, kadının zarar görmemesi içindir. İşte bunun için Allah Teâlâ : «Kadınlarına yaklaşmamaya (onlarla cinsî münâsebette bulunmamaya) yemîn edenler için bir cezâ...» buyuruyor. Burada îlâ'nın câriyelere değil de, sadece zevcelere mahsûs olduğuna delâlet vardır. Nitekim cumhûr'un mezhebi böyledir. «Dört ay beklemek vardır». Koca, yemîn ânından itibâren dört ay bekler. Sonra; ya zevcesiyle münâsebette bulunması, ya da onu boşaması istenilir. İşte bunun içindir ki Allah Teâlâ : «Eğer yemînlerinden dönerlerse...» buyuruyor. İbn Abbâs, Mesrûk Şa'bî', Saîd İbn Cübeyr ve aralarında İbn Cerîr'in de bulunduğu başkalarının söylediğine göre; «Daha önceki haline dönerlerse» demektir ki bu da cinsî münâsebetten kinâye-

dir. «Şüphesiz ki Allah Ğafûr'dur, Rahîm'dir» Yemînleri sebebiyle zevceleri hakkında yapmış oldukları kusûrlarını bağışlayıcıdır.

«Eğer yemînlerinden dönerlerse şüphesiz ki Allah Ğafûr'dur, Rahîm'dir» âyetinde, ulemânın iki kavlinden birine delâlet vardır. Bu görüş Şâfiî'den rivâyet edilen eski görüşüdür. Buna göre karısı ile cinsî münâsebette bulunmamaya yemîn eden kişi; dört ay sonra yemininden dönerse üzerine keffâret gerekmez. Şâfiî'nin bu görüşünü daha önceki âyette geçen ve Amr İbn Şuayb'dan rivâyet edilen şu hadîs desteklemektedir : Rasûlullah (s.a.) : «Kim yemîn eder de yemîn ettiğinden başkasını daha hayırlı görürse, yemînînin keffâreti onu terketmesidir.» buyurmuşlardır. Hadîsi Ahmed, Ebu Dâvûd ve Tirmizî de rivâyet etmişlerdir.

Cumhûr'un görüşüne gelince —ki bu görüş Şâfiî mezhebinin de yeni görüşü (kavli) dür.— Buna göre, her yemîn edene keffâretin vâcib olması hükmünün umûmî oluşuna binaen bu kişiye de keffâret gerekir. Nitekim bu husûs, sahîh hadîs-i şerîf'lerde daha önce geçmişti. Allah, en iyisini bilir.

Îlâ yapan kişinin dört ay bekletilmesi konusunda fakîhler ve diğerleri; İmâm Mâlik İbn Enes'in el-Muvatta' isimli eserinde Amr İbn Dinâr'dan naklettiği şu hâdiseyi kaydederler : Ömer İbn el-Hattâb bir gece sokağa çıkmış ve bir kadının şöyle dediğini işitmiş :

Şu gece uzadı, her taraf karardı,
Berbâd olmuşum, oynaşacak bir cân yok mu?
Allah'a and olsun ki, eğer O'nu gözetmeseydim,
Bu sedirden çevre kımıldanırdı.

Bunun üzerine Hz. Ömer, kızı Hafsa'ya, kadının kocasına ençok ne kadar sabredebileceğini sormuş, o dört veya altı ay deyince Hz. Ömer, öyleyse hiçbir askeri bundan fazla tutmam, demiş.

Muhammed İbn İshâk, İbn Abbâs'ın kölesi Sâib İbn Cübeyr'den nakletti —ki o, peygamberin ashâbına yetişmişti— o şöyle demiş : Ben Hz. Ömer'in olayını hep dinlerdim. Bir gece Ömer Medîne'de gezinirken —ki pek çok kere gezinirdi— bir Arab kadına denk gelmiş, kadın kapısı kapalı şöyle diyormuş :

«Şu gece uzadı, her taraf dağıldı,
Berbâd oldum, birlikte oturacağımız biri yok mu ki, oynaşalım.
Çeşitli şekillerde oynaşalım onunla, tıpkı,
Gecenin karanlığında başını gösteren ay gibi.
Onun yakınında eğlenenin kendisiyle neşelendiği,
Vücûdu güzel, yakınları çevresini sarmayan.

Allah'a andolsun ki, Allah olmasaydı, ondan başka bir şey olmazdı,
Bu sedirden onun çevresi bozulurdu.
Fakat ben, bir gözeticiden korkuyorum,
Ki bizim üzerimizde görevli ve onun kâtibi de hiç bir zaman durmuyor.»

Sonra olayı yukardaki gibi veya benzer şekilde aktarmış. Bu rivâyet meşhûr olup birçok tarîk ile nakledilmiştir.

«Eğer boşanmaya karar verirlerse...» Buna göre, cumhûr'un dediği gibi— dört ayın geçmesiyle talâk (boşanma) vâki' olmaz.

Diğerleri de dört ayın geçmesiyle bir talâkın vâki' olacağı görüşündedirler. Bu görüş sahîh senedlerle Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Ali, İbn Mes'ûd, İbn Abbâs, İbn Ömer ve Zeyd İbn Sâbit'den rivâyet edilmiştir: İbn Sîrîn, Mesrûk, Kâsım, Sâlim, Hasan, Ebu Seleme, Katâde, Kadı Şüreyh, Kabîsa İbn Züeyb, Atâ, Ebu Seleme İbn Abdurrahmân, Süleymân İbn Tarhân el-Temîmî, İbrâhîm el-Nehaî, Rebî' İbn Enes, ve Süddî de böyle söylemişlerdir.

Bazıları da dört ayın geçmesiyle, kadının talâk-ı ric'î ile boşanmış olacağını söylerler ki bu görüş Saîd İbn Müseyyeb, Ebu Bekr İbn Abdurrahmân İbn Hâris İbn Hişâm, Mekhûl, Rabîa, Zührî ve Mervân İbn Hakem'in görüşüdür.

Bazıları da dört ayın geçmesiyle kadının, talâk-ı bâin ile boşanmış olacağını söylerler. Bu görüş Hz. Ali, İbn Mes'ûd, Osmân, İbn Abbâs, İbn Ömer, ve Zeyd İbn Sâbit'den rivâyet edilmiştir. Atâ, Câbir İbn Zeyd, Mesrûk, İkrime, Hasan, İbn Sîrîn, Muhammed İbn Hanefiyye, İbrâhîm, Kabîsa İbn Züeyb, Ebu Hanîfe, Sevrî ve Hasan İbn Sâlih bu görüşle fetvâ vermişlerdir.

Dört ayın geçmesiyle kadının boşanmış olacağını söyleyenlerin hepsi, kadına iddet süresince beklemenin vâcib olduğunu söylemektedirler. Ancak İbn Abbâs ve Ebu'ş-Şa'sâ'dan rivâyet edildiğine göre; şayet kadın (o sırada) üç hayız görmüş ise ayrıca iddet beklemez. Bu, Şâfiî'nin görüşüdür. Cumhûr-u ulemâdan müteahhîrin'in görüşüne göre ise; erkek tutulur, ya karısıyla münâsebette bulunması ya da boşanması istenir. Değilse sadece bu sürenin geçmesiyle kadın boşanmış olmaz.

Mâlik'in Nâfî'den, onun da Abdullah İbn Ömer'den rivâyet ettiğine göre İbn Ömer şöyle demiştir : «Bir kimse karısı ile cinsî münâsebette bulunmamaya yemîn ederse dört ay geçmiş bile olsa kadın boşanmış sayılmaz. Kocadan; ya karısını boşaması, ya da onunla münâsebette bulunması istenir. Hadîsi Buhârî tahrîc etmiştir.

Şâfiî der ki : Süfyân İbn Uyeyne Süleymân İbn Yesâr'ın şöyle dediğini nakletti :

Rasûlullah'ın ashâbından on şu kadar kişiye ulaştım. Hepsi de karısıyla cinsî münâsebette bulunmamaya yemîn eden kişiyi durduruyordu.

Şâfiî der ki : Bunun en azı onüçtür.

Şâfiî Hz. Ali'nin; karısıyla cinsî münâsebette bulunmamaya yemîn eden kişiyi durdurduğunu rivâyet eder. Sonra Şâfiî şöyle der : Biz de böyle söylüyoruz ki bu, Hz. Ömer, Abdullah İbn Ömer, Âişe, Osmân, Zeyd İbn Sâbit ve Rasûlullah (s.a.) ın ashâbından on küsur kişiden nakledilen hadîse de uygundur.

İbn Cerîr der ki : Bize İbn Ebu Meryem Süheyl İbn Ebu Sâlih'den, o da babasından, şöyle dediğini nakletti : Sahâbeden oniki kişiye karısıyla cinsî münâsebette bulunmamaya yemîn eden kişinin durumunu sordum. Hepsi de : «dört ay geçinceye kadar ona bir şey yoktur, bu sürenin sonunda tutulur, şayet dönerse ne alâ, değilse boşar» dediler.

Hadîsi Süheyl tarîkıyla Darekutnî rivâyet etmiştir.

Ben derim ki : Bu görüş Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Ali, Ebu'd-Derdâ, Hz. Âişe, İbn Ömer ve İbn Abbâs'dan rivâyet edilmektedir. Saîd İbn Müseyyeb, Ömer İbn Abdülazîz, Mücâhid, Tâvûs, Muhammed İbn Kâ'b ve Kâsım'ın görüşü de budur. Bu görüş, Mâlik, Şâfiî, Ahmed İbn Hanbel ve ashâbının da mezhepleri (görüşleri) dir. Ayrıca İbn Cerîr'in tercîh ettiği görüş de budur. Bu görüş Leys, İshâk İbn Rahûyeh, Ebu Ubeyd, Ebu Sevr ve Dâvûd'un görüşleridir. Bunların hepsi şöyle der : Şayet karısı ile cinsî münâsebette bulunmazsa boşaması gerekir. Eğer boşamaz ise hâkim boşar. Bu boşama talâk-ı ric'î iledir. Müddeti içinde dönebilir. Sadece Mâlik : Şayet iddeti içinde karısı ile cinsî münâsebette bulunmaz ise dönmesi câiz değildir, demektedir ki bu garîb bir görüştür.

وَالْمُطَلَّقَاتُ يَتَرَبَّصْنَ بِأَنفُسِهِنَّ ثَلَاثَةَ قُرُوءٍ ۚ وَلَا يَحِلُّ لَهُنَّ أَن يَكْتُمْنَ مَا خَلَقَ اللَّهُ فِي أَرْحَامِهِنَّ إِن كُنَّ يُؤْمِنَّ
بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ ۚ وَبُعُولَتُهُنَّ أَحَقُّ بِرَدِّهِنَّ فِي ذَٰلِكَ إِنْ أَرَادُوا إِصْلَاحًا ۚ وَلَهُنَّ مِثْلُ الَّذِي عَلَيْهِنَّ
بِالْمَعْرُوفِ ۚ وَلِلرِّجَالِ عَلَيْهِنَّ دَرَجَةٌ ۗ وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿٢٢٨﴾

228 — Boşanmış kadınlar; kendi kendilerine, üç âdet ve temizlenme müddeti beklerler. Eğer onlar, Allah'a ve âhiret gününe inanıyorlarsa, Allah'ın kendi rahimlerinde yarattığını gizlemeleri onlara helâl olmaz. Eğer barışmak isterlerse, kocaları onları geri almaya daha lâyıktırlar. Erkeklerin kadınların üzerinde hakları olduğu gibi, kadınların da onlar üzerinde hakları vardır. Erkekler onların üzerinde bir dereceye sahiptirler. Allah Azîz'dir, Hakîm'dir.

Boşanan Kadınların İddeti

Bu âyet âdet görme döneminde olup ta zifâf ve duhûl vâki olduktan sonra boşanan kadınların üç âdet süresi beklemeleri konusunda Allah Teâlâ'nın emridir, kocasının boşamasından sonra, böyle bir kadın üç hayız müddetince bekleyecek, sonra dilerse evlenecektir. Dört mezheb imâmı boşandığı takdîrde câriyeyi önemli olan bu hükmün dışında tutmuşlardır. Câriye boşandığı zaman —onlara göre— iki hayız süresi iddet bekler. Çünkü câriyenin hükmü hür olan bir kadının hükmünün yarısıdır. Bir hayız bölünmeyeceği için de —birbuçuk hayız süresi değil de— iki hayız süresi bekler.

İbn Cerîr, Müzâhir İbn Eslem kanalıyla Hz. Âişe'den nakleder ki; Rasûlullah (s.a.) :

«Câriyenin boşanması iki talâktır, iddeti de iki hayızdır» buyurmuşlardır.

Hadîsi Ebu Dâvûd, Tirmizî ve İbn Mâce rivâyet etmişlerdir. Fakat hadîsin senedindeki Müzâhir tamâmen zayıftır. Hâfız Dârekutnî ve başkaları derler ki : Sahîh olan, bu sözün bizzat Kâsım İbn Muhammed'in sözü olduğudur. Bu hadîsi İbn Mâce, Atiyye el-Avfî tarîkıyla İbn Ömer' den merfû' olarak rivâyet etmiştir.

Dârekutnî ise bu hadîsin Abdullah İbn Ömer'den mevkûf olarak rivâyetinin —merfû' olarak değil— sahîh olduğunu söylemektedir. Ömer İbn el-Hattâb'dan da bu şekilde rivâyet edilmiştir. Bu konuda sahâbe arasında ihtilâf bulunduğunun bilinmediğini söylemişlerdir.

Seleften bazıları derler ki : Âyetin hükmü umûmî olduğu için câriyenin iddeti de hür kadınların iddeti gibidir. Çünkü bu konu fıtrat ile ilgili bir konudur ve bu konuda hür kadınlarla câriyeler eşittir. Bu görüşü Muhammed İbn Sîrîn ve bazı zâhir ulemâsından Şeyh Ebu Amr İbn Abdilberr hikâye etmiş ve bu görüşün zayıf olduğunu da kaydetmiştir.

İbn Ebu Hâtim der ki : Bana babam... Amr İbn Munâcir'den, o da babasından nakletti : Ansârdan, Yezîd İbn Seken'in kızı Esmâ Rasûlullah (s.a.) zamanında boşanmıştı ve (o zaman) boşanan kadın için henüz iddet bekleme yoktu. Esmâ boşandığı zaman Allah Teâlâ boşanma için iddet hükmünü indirdi. Böylece talâktan dolayı hakkında iddet bekleme emri indirilen ilk kadın o oldu. (Yani Bakara sûresinin 228. âyeti indirilmişti) .

Bu hadîs, bu şekliyle garîb bir hâdistir.

Âyetteki (قروء) «kurû» kelimesinden neyin kasdedildiği konusunda selef ve halef imâmları iki görüş beyân ederek ihtilâf etmişlerdir :

1 — Kurû' kelimesinden maksad; temizliktir. İmâm Mâlik, Muvatta'ında, İbn Şihâb'ın Hz. Âişe'den rivâyetinde der ki : Ebubekr oğlu Abdurrahmân'ın kızı Hafsa üçüncü hayızdan, kan gördüğü devreye girdiğinde başka bir kocaya gitmişti. Zührî der ki; Abdurrahmân kızı Ümre'ye söyledim o da : «Urve doğru söylemiş» dedi. Ancak bu konuda Hz. Âişe ile bazıları münâkaşa ederek dediler ki : Allah Teâlâ kitâbında, «üç âdet süresi» buyuruyor. Hz. Âişe : «Doğru söylersiniz, akrâ (الاقراء) nedir biliyor musunuz? Akrâ temizlik günleridir, dedi.

İmâm Mâlik İbn Şihâb'dan naklen diyor ki : Ebu Bekr İbn Abdurrahmân'ı şöyle derken işittim : «Fakîhlerimizden kime yetiştiysem —Hz. Âişe'nin sözünü kastederek— bu sözü söylüyordu.

İmâm Mâlik Nâfî'den naklen diyor ki : Abdullah İbn Ömer şöyle derdi : «Birisi karısını boşadığında kadın üçüncü hayız kanını görmeye başladığında kocasından, kocası da ondan kurtulmuş olur.»

İmâm Mâlik diyor ki : Bizim görüşümüz de budur.

Bu görüşün aynı, İbn Abbâs, Zeyd İbn Sâbit, Sâlim, Kâsım, Urve, Süleymân İbn Yesâr, Ebu Bekr İbn Abdurrahmân, Ebân İbn Osmân, Atâ İbn Ebu Rebâh, Katâde, Zührî ve fukaha-i seb'a'nın kalanlarından rivâyet edilmiş olup Mâlik, Şâfiî, Dâvûd, Ebu Sevr ve başkalarının da görüşüdür. Bu görüşü İmâm Ahmed de rivâyet etmiştir.

Ebu Ubeyd ve diğerleri de bu görüşe delil olarak şâir A'şâ'nın Şiirini gösterirler. A'şâ bir şiirinde Arab emîrlerinden bir emîrin oturma yerine savaşı tercîh ederek bunun sonucu eşinin âdetten temizlenme vaktini yitirip onunla temâs etmeyişini ifâde ediyor.

2 — Âyetteki «kurû'» lafzından murâd hayızdır. Kadının üçüncü hayzı bitip temizlenmedikçe iddeti sona ermez. Başkaları da kadının üçüncü hayzının bitiminde gusül etmesiyle iddetinin biteceğini ilâve ederler. İddetinin bitiminde kadının sözünün doğrulanacağı (kabul edileceği) sürenin en azı 33 gün ve bir lahzadır.

Sevrî Mansûr'dan, O İbrâhîm'den, o da Alkame'den rivâyet eder ki, Alkame şöyle demiştir : Biz Ömer İbn Hattâb'ın yanında idik, ona bir kadın geldi ve : «Kocam beni kendisinden bir ya da iki talâk ile ayırdı sonra bana geldi. Bende suyumu koydum elbisemi çıkardım ve kapıyı kapattım.»

Hz. Ömer, Abdullah İbn Mes'ûd'a : Ne dersin? diye sordu. O, kadına namaz helâl olmadıkça adamın karısı olduğu kanâatındayım, dedi. Hz. Ömer de : Ben de bu görüşteyim, dedi.

Hz. Ebu Bekir es-Sıddîk, Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Ali, Ebu'd-Derdâ, Ubâde İbn Sâmit, Enes İbn Mâlik, İbn Mes'ûd, Muâz, Übey İbn Kâ'b, Ebu Mûsâ el-Eş'arî, İbn Abbâs, Saîd İbn Müseyyeb, Alkame, Esved, İbrâhîm, Mücâhid, Atâ, Tâvûs, Saîd İbn Cübeyr, İkrime, Muhammed İbn Sîrîn, Hasan, Katâde, Şa'bî, Rebî', Mukâtil İbn Hayyân, Süddî, Mekhûl,

Dahhâk, Atâ el-Horasânî'den de rivâyet edilir ki, Âyetteki Kurû' (القرو.) lafzı hayız anlamındadır.

Bu görüş Ebu Hanîfe ve arkadaşlarının mezhebidir. İmâm Ahmed İbn Hanbel'den gelen iki rivâyetin sahîh olanına göre o da bu görüştedir. Nitekim : Esrem'in hikâye ettiğine göre o şöyle demiştir : Rasûlullah (s.a.) ın ashâbının büyükleri kurû' hayızdır, dediler.

Bu, Sevrî, Evza'î, İbn Ebu Leylâ, İbn Şübrume, Hasan İbn Sâlih İbn Hayl, Ebu Übeyd ve İshâk İbn Rahûyeh'in mezhebidir.

Ebu Dâvûd ve Neseî'nin Münzir İbn Muğîre tarîkıyla rivâyet ettikleri şu hadîs-i şerîf de bu görüşü kuvvetlendirmektedir. Ebu Hubeyş kızı Fâtıma Rasûlullah (s.a.) ın, kendisine «Kurû'» günlerinde namazı bırak.» buyurduğunu belirtmiştir.

Şayet bu hadîs sahîh olsaydı kurû' kelimesinin hayız olduğuna dâir apaçık bir delil olurdu. Fakat hadîsin senedindeki Münzir hakkında, Ebu Hatmî : «Meçhûl olup meşhûr değildir» demektedir. İbn Hibbân da kendisine güvenilir (sika) râviler arasında zikretmektedir.

İbn Cerîr der ki : Kurû' (قرو.) kelimesinin aslı arap dilinde belli bir vakitte gelmesi alışılan şeyin gelme zamanı ve belli bir vakitte gitmesi alışılmış olan şeyin gitme vaktidir. Binâenaleyh, bu ifâde (kurû') kelimesinin hem hayız, hem de temizlik arasında müşterek bir lafız olmasını gerektiriyor ki bazı usûlcüler bu görüştedirler. Yani kurû' kelimesi müşterek bir lafızdır. En iyisini Allah bilir.

Esmaî'nin kavli budur. Buna göre kurû' kelimesi mutlak olarak vakittir.

Ebu Amr İbn A'lâ der ki : Araplar, hayza da, hayızdan temizlenmeye de temizlik ve hayzın ikisine birlikte de kurû' (قرو.) adını verirler.

Şeyh Ebu Amr Abdü'l-Berr der ki : Arap dilcileri ve fakîhler kurû' kelimesiyle hayzın ve temizliğin kasdedildiğinde ihtilâf etmemişlerdir. Sadece onların ihtilâfı, bu âyette iki görüşten hangisinin kastedildiği konusundadır.

«Allah'ın kendi rahimlerinde yarattığını gizlemeleri onlara helâl olmaz.» İbn Abbâs, Abdullah İbn Ömer, Mücâhid, Şa'bî, Hakem İbn Üyeyne, Rebî' İbn Enes, Dahhâk ve başkaları da böyle tefsîr ettiler.

«Eğer Allah'a ve âhiret gününe inanıyorlarsa» hamile veya hayızlı olduklarını gizlememelidirler.

Bu âyet hilâf-ı hakîkat bilgi vermelerine karşı Allah'ın onları tehdîdidir. Bu âyet de delâlet ediyor ki; bu konuda bilgisine başvurulacak kadınlardır. Çünkü bu husûs ancak onlar tarafından (onların söylemeleriyle) bilinebilir. Genellikle bu konuda bir belge, delil getirilmesi zordur. Dolayısıyla iş onlara döndürülecek ve onlara dayanacaktır. Bu se-

beple gerek iddetin bir an önce bitmesini istemeleri ve gerekse kendilerince özel bir takım sebeplerle iddet süresini uzatmak için hilâf-ı hakîkat bilgi vermemeleri için bu âyetle kadınlar tehdîd edilmiş ve ne fazla, ne eksik olmamak üzere bu konuda doğru bilgi vermekle emrolunmuşlardır.

«Eğer barışmak isterlerse, kocaları onları geri almaya daha lâyıktırlar.»

Yani, onları boşayan kocaları, şayet niyetleri islâh ve hayır ise ve kadın da iddeti içinde ise onları geri almaya daha lâyıktırlar. Bu, talâk-ı ric'î ile boşanan kadınlar hakkındadır. Talâk-ı bâinle boşanan kadınların durumu ise bu âyetin şümûlüne girmez.

(.....)

«Erkeklerin kadınların üzerinde hakları olduğu gibi, kadınların da onlar üzerinde hakları vardır.» Dolayısıyla her biri üzerlerine düşen görevleri güzelce yerine getirmelidirler.

Sahîh-i Müslim'de Câbir'den rivâyet edildiğine göre, Rasûlullah (s.a.) Vedâ haccı hutbesinde şöyle buyurmuşlardır :

«Kadınlar hakkında Allah'tan korkunuz, onları Allah'ın emâneti ile aldınız, onları Allah adıyla helâl kıldınız. Sizin onların üzerindeki hakkınız; sizin hoşlanmadığınız hiç bir kimseyi yataklarınıza bastırmamalarıdır. Eğer böyle yaparlarsa onları acıtmayacak şekilde dövünüz. Güzel bir şekilde onların rızıklarını ve giyeceklerini veriniz.»

Behz İbn Hakîm'in Muâviye İbn Hayde el-Kuşeyrî'den onun da babasından, onun da dedesinden rivâyet ettiği bir hadîs-i şerîf'te; o Rasûlullah'a «Ey Allah'ın Rasûlü, bizden birinin üzerinde zevcesinin hakkı nedir?» diye sorar. Allah'ın Rasûlü : «Yediğinden yedireceksin, giydiğinden giydireceksin, yüzüne vurmayacaksın, onun çirkin olduğunu söylemiyeceksin, evden başka yerde ondan ayrılmayacaksın.»

Vekî'in, Beşîr İbn Süleymân kanalıyla İkrime'den rivâyetine göre İbn Abbâs : Kadının benim için süslenmesini sevdiğim gibi ben de kadın için süslenmeyi severim. Çünkü Allah Teâlâ : «Erkeklerin kadınların üzerinde hakları olduğu gibi, kadınların da onlar üzerinde hakları vardır» buyurmuştur.

Bu hadîsi İbn Cerîr ve İbn Ebu Hâtim rivâyet etmişlerdir.

«Erkekler, onların üzerinde bir dereceye sahiptirler.» Yani, yaratılışta, ahlâkta, derecede, emre itâatte, harcamada (infâkta) faydalı olan şeyleri yapmakta, dünya ve âhirete üstünlüğünde erkekler kadınlardan bir derece üstünlüğe sahiptirler. Nitekim Allah Teâlâ : «Erkekler kadınlar üzerine hâkimdirler. Çünkü Allah kimini kiminden üstün kılmıştır. Hemde erkekler, mallarından infâk etmektedirler.» (Nisâ, 34) buyuruyor.

«Allah Azîz'dir, Hakîm'dir.» Emrine muhâlefet eden ve kendisine

isyân edenlerden intikâm almakta izzetlidir. Emirlerinde, şerîatinde ve kaderinde de hikmet sahibidir.

İZÂHI

İslâm'da kadın hakları konusunda Reşîd Rızâ şöyle diyor :

İslâm'da Kadın Hakları

«Kadınların hakları ma'rûf üzere vazifelerine denktir. Erkeklerin onlardan bir derece üstünlükleri vardır.» Bu, son derece yüce ifâdeler, kısa fakat büyük bir kitabda anlatılmayacak kadar tafsilâtı gözler önüne sermektedir. Bu küllî bir kâideyi haykırmaktadır : Kadın bütün haklarında erkeğe eşittir. Ancak bir konuda ondan farklıdır. Erkeklerin onlar üzerinde bir derece üstünlükleri vardır ki bunun açıklaması daha sonra gelecektir. Kadınların lehlerinde ve aleyhlerinde olan konuların belirtilmesi ise; insanlar arası münâsebet, muâşeret ve âilelerarası ilişkilere bırakılmıştır. Yani halkın örfüne terkedilmiştir. Örf ise din, inanç, edeb ve âdetlere bağlıdır. Bu cümle erkeğin eline bütün iş ve durumlarda eşiyle muâmelesini ölçecek bir ölçü vermektedir. Erkekler kadınlarından herhangi bir şey istedikleri zaman, onun karşılığında kendilerinin de görevleri bulunduğunu hatırlamalıdırlar. Bunun için Abdullah İbn Abbâs bu âyete binâen; «nasıl eşim benim için süsleniyorsa, ben de onun için süslenirim.» demiş... Maksad hakların aralarında eşit biçimde dağılmasıdır. Kadın erkek için ne iş yaparsa mutlakâ erkek de onun mukâbilini kadına yapmalıdır. O işin misli olmasa da, türü itibâriyle aynı olmalıdır. Kadın hukûk ve işlerinde erkekle eşit olduğu gibi, his, şuûr ve akıl bakımından da ona denktir. Her ikisi de tam bir aklî yapıya sahiptir. Menfaatlarını düşünür. Kendisi için uygun geleni seven bir gönlü vardır. Kendisine uygun düşmeyen şeyden kaçınır ve nefret eder. İki cinsten birinin diğerine tahakküm etmesi, onu köleleştirip menfaatı için kullanması ve istismâr etmesi adâlet değildir. Özellikle nikâh akdinden sonra ortak hayata girmeyi müteâkiben iki eşin birbirine karşı haklarını yerine getirip karşılıklı saygıyı benimsemelidirler ki mutlu olmaları mümkün olsun.

Muhammed Abduh der ki; İslâm'ın kadınlara verdiği bu yüksek dereceyi ondan önce hiçbir şerîat ve hiçbir din vermemiştir. Hattâ İslâm'dan önce ve sonra hiçbir millet kadını bu derece yükseltmemiştir. Teknik ve uygarlık alanında ilerlediği görülen Avrupa milletleri kadına saygı ve değer vermede, kadının modern bilgiler ve san'atlarla eğitilip yetiştirilmesinde bu derece ileri gitmiş olmalarına rağmen, henüz İs-

lâm'ın kadına verdiği üstün dereceyi ona verebilmiş değildirler. İslâm şerîatının yaklaşık onüçbuçuk asır önce, kadına tanımış olduğu, kocasının izni olmaksızın kendi malında tasarruf etme yetkisini ve daha buna benzer kadın haklarıyla ilgili hükümleri, hâlâ bu uygar ülkelerin kanunları kadınlardan esirgemektedir. Daha elli yıl öncesine değin Avrupa'da kadın köle mesâbesindeydi. Tıpkı arapların câhiliyyet döneminde olduğu gibi. Hattâ daha kötü durumdaydı. Biz Hıristiyanlığın böyle bir durumu öngördüğünü söylemiyoruz. Çünkü Hz. İsâ'nın prensiblerinin bid'at ve tahrîflerden uzak olarak Hıristiyanlara ulaştığı kanâatında değiliz. Bilindiği gibi Hıristiyanların kabul ettikleri Hıristiyanlık, kadını hiçbir zaman tekâmüle sevketmemiş, ancak geçen yüzyılda modern teknolojinin gelişmesi sonucunda kadın belirli oranda gelişme imkânına ulaşmıştır...

Allah Teâlâ erkeği âile reîsliği gibi özel bir nitelikle temâyüz ettirmenin dışında erkekle kadını aynı derecede kabul ettiğine göre; âile reîsliğini ifâ etmenin gereği olarak erkeklerin kadınlara karşı görevlerini, kadınların da onlara karşı görevlerini iyice öğrenmeleri gerekir. Her iki cinsin birbirine karşı haklarına saygı göstermeleri ve birbirlerinin haklarını kullanma kolaylığı sağlamaları için bu gereklidir. Çünkü insan tabîat itibâriyle kendisini küçümsemeyen, horlamayan ve yaptığı davranışlarda görevinin ne olduğunu bilen, saygılı, bilgili kişiye hürmet eder. (Reşîd Rızâ, Tefsîr el-Menâr, II, 375 - 377)

Allah Teâlâ'nın «erkeklerin onların üzerinde bir derece üstünlükleri vardır» kavli kadına bir şey, erkeğe ise pekçok şey yüklemektedir. Bilindiği gibi, buradaki «derece», âile reîsliği ve âilenin ihtiyâçlarını yerine getirme şeklinde tefsîr edilmiştir. Çünkü Allah Teâlâ Nisâ sûresindeki «Erkekler Allah'ın onları birbirine üstün kılması ve mallarından kadınlara harcamaları sebebiyle kadınların üzerine hâkim kılmıştır.» kavli bu dereceyi yorumlamaktadır. Âile hayatı sosyal bir hayattır. Her sosyal hayatta topluma önderlik eden bir başın bulunması gerekir. Çünkü toplulukların bazı konularda arzu ve isteklerinin farklı olması gâyet tabiîdir. Âilenin menfaatı ancak ihtilâf edilen konularda görüşüne mürâcaat edilen bir başın bulunması halinde gözetilebilir. Böylece herkes birbirinin aksine hareket ederek topluluğu bağlayan ana bağın kopması önlenir. Aksi takdîrde düzen bozulur. Âile reîsliğine erkek daha lâyıktır. Çünkü âilenin menfaatını en iyi o bilir. Gücünü ve malını en iyi o kullanabilir. Bu sebeple şerîat kadının korunmasını ve geçimini erkeğin sırtına yüklemiştir. Kadın ise ma'rûf biçimde kocasına itâat etmekle mükelleftir. Eğer kadın kocasının sözünü dinlemezse onu önce öğüt, sonra terk, sonra da acıtmayacak şekilde döverek te'dîb edebilir. Bu âile reîsine, âilenin menfaati ve iyi geçimi için verilmiş bir yetkidir. Tıpkı toplumun menfaatı için toplumun reîsine veya askerin komuta-

nına verilen yetki gibi. Kadınlara tecâvüz ederek, onlara tahakküm etmek veya kin besletecek şekilde aşırı davranışlarda bulunmak ise hiçbir şekilde câiz değildir, bil'akis zulümdür. (Reşîd Rızâ, Tefsîr el-Menâr, II, 379 - 380)

اَلطَّلَاقُ مَرَّتَانِ فَإِمْسَاكٌ بِمَعْرُوفٍ أَوْ تَسْرِيحٌ بِإِحْسَانٍ وَلَا يَحِلُّ لَكُمْ أَنْ تَأْخُذُوا مِمَّا آتَيْتُمُوهُنَّ شَيْئًا
إِلَّا أَنْ يَخَافَا أَلَّا يُقِيمَا حُدُودَ اللَّهِ فَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا يُقِيمَا حُدُودَ اللَّهِ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا فِيمَا افْتَدَتْ
بِهِ تِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ فَلَا تَعْتَدُوهَا وَمَنْ يَتَعَدَّ حُدُودَ اللَّهِ فَأُولَئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ ﴿٢٢٩﴾ فَإِنْ طَلَّقَهَا
فَلَا تَحِلُّ لَهُ مِنْ بَعْدُ حَتَّىٰ تَنْكِحَ زَوْجًا غَيْرَهُ فَإِنْ طَلَّقَهَا فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا أَنْ يَتَرَاجَعَا إِنْ
ظَنَّا أَنْ يُقِيمَا حُدُودَ اللَّهِ وَتِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ يُبَيِّنُهَا لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ ﴿٢٣٠﴾

229 — Boşanma iki defadır. Ya iyilikle tutmak, ya da güzellikle salmaktır. Onlara verdiğinizden birşeyi geri almanız sizlere helâl değildir. Meğer, erkekle kadın Allah'ın hudûdunu ikâme edemeyeceklerinden korkmuş olalar. Eğer siz de, onların Allah'ın hudûdunu ikâme edemeyeceklerinden korkarsanız, o halde fidye vermelerinde bir vebâl yoktur. Bunlar Allah'ın hudûdudur. Onları aşmayın. Kim Allah'ın hudûdunu aşarsa, işte onlar zâlimlerin ta kendileridir.

230 — Şâyet erkek eşini bir daha (üçüncü kez) boşarsa; artık ondan sonra kadın, başka bir kocaya nikâhlanıp varıncaya kadar ona helâl olmaz. Şâyet bu koca da onu boşar ve onlar Allah'ın hudûdunu ikâme edeceklerini zannederlerse tekrâr birbirlerine dönmelerinde her ikisi için de bir günâh yoktur. Bunlar Allah'ın hudûdudur. Bunları, bilen bir kavim için açıklıyor.

Boşama Miktarı

İslâm'ın başlangıcında, bir kişi iddet içinde olmak şartıyla yüz kere de boşamış olsa karısını geri alma hakkına sahipti. Elbette bunda eşler için zarar sözkonusu idi. İşte bu âyet-i kerîme İslâm'ın başlangıcındaki bu uygulamayı kaldırmış ve Allah Teâlâ talâkı (boşamayı) üçe has-

retmiş ve kocanın aynı kadına dönmesine bir ve iki talâkta müsâade etmiş, üçüncüde ise ondan tamâmiyle uzaklaştırmıştır. Şöyleki:

«Boşanma iki defadır. Ya iyilikle tutmak ya da güzellikle salmaktır.»

Ebu Dâvûd Sünen'inde Üç talâktan sonra ric'atin (dönmenin) neshi babında şöyle der : Bize Ahmed İbn Muhammed el-Mervezî... İbn Abbâs'tan rivâyet etti ki; «Boşanmış kadınlar, kendi kendilerine üç âdet ve temizlenme müddeti bekler...» âyeti hakkında İbn Abbâs şöyle demiş : Birisi karısını, üç talâkla boşamış olsa bile tekrar almaya başkalarından daha lâyıktır. Bu âyet nesh edilerek «boşanma iki defadır» buyuruldu. Bu hadîsi Neseî de, Zekeriyâ İbn Yahyâ'dan rivâyet etmiştir.

İbn Ebu Hâtim der ki : Harûn İbn İshâk... Urve'den, o da babasından bize rivâyet etti ki, bir adam karısına : Seni aslâ boşamıyacağım ve sana ebediyyen dönmiyeceğim, dedi. Kadın : Bu nasıl olur? diye sordu. Adam : Seni boşayacağım, iddetin bitimi yaklaşınca da tekrâr alacağım, dedi. Kadın Rasûlullah (s.a.) a gelerek durumu anlattı. Allah Teâlâ da «Boşanmak iki defadır...» âyetini indirdi. İbn Cerîr, tefsîrinde, Cerîr İbn Abdülhamîd ve İbn İdrîs tarîkıyla bu hadîsi rivâyet etmiştir. Abd İbn Humeyd de tefsîrinde Ca'fer İbn Avn'dan bu şekilde, rivâyet etmiştir.

Bunların hepsi de Hişâm İbn Urve'den, o da babasından rivâyet etmişlerdir. Hişâm'ın babası der ki;

Kişi, dilediği kadarıyla boşamış bile olsa karısını geri almaya daha lâyıktır. Ansârdan bir kişi karısına kızdı ve ona : Vallahi sana dönmeyeceğim ve senden ayrılmayacağım, dedi. Kadın da : Bu nasıl olacak? diye sordu. Adam : «Seni boşayacağım, iddetin bitimi yaklaşınca seni geri alacağım, sonra tekrâr boşayacağım, iddetin bitimi yaklaşınca yine geri alacağım...» dedi. Kadın bunu Rasûlullah (s.a.) a anlatınca Allah Teâlâ : «Boşanmak iki defadır...» âyetini indirdi. Râvî der ki : Böylece boşamış olan da, boşamamış olan da boşanma ile karşılaştı.

Bunu Ebu Bekr İbn Merdûyeh de Muhammed İbn Süleymân tarîkıyla... Hz. Âişe'den rivâyet eder.

Tirmizî de bu hadîsi Kuteybe'den rivâyet etmiştir. Sonra Tirmizî Ebu Küreyb'den... mürsel olarak rivâyet etmiş ve bu sahîhtir, demiştir.

Hadîsi, Hâkim Müstedrek'inde, Ya'kûb İbn Hümeyd İbn Kâsip tarîkıyla rivâyet etmiş ve «isnâdı sahîhtir» demiştir.

Sonra İbn Merdûyeh der ki : Bize Muhammed İbn Ahmed İbn İbrâhîm... Hz. Âişe'den rivâyet etti ki o şöyle demiş; önceleri boşamanın bir vakti yoktu. Kişi karısını boşar, sonra iddeti bitmediği müddetçe geri alırdı. Ansâr'dan bir adam ile karısı arasında, insanların arasında

olan bazı şeyler olmuş ve o kişi : «Allah'a yemîn olsun ki seni terkedeceğim, ne evli olacaksın, ne de kocan olacak» demişti. Sonra onu boşamış iddetinin bitmesi yaklaşınca geri almıştı ve bunu defalarca yapmıştı. Bunun üzerine Allah Teâlâ bu konuda : «Boşanma iki defadır, ya iyilikle tutmak ya da güzellikle salmaktır» âyetini indirdi ve böylece boşamayı üç talâk ile tahdîd etmiş oldu. Böylece başka bir kocayla nikâhlanıncaya kadar üçten sonraki ric'at kalkmış oldu.

Katâde'den de mürsel olarak bu şekilde rivâyet edilmiştir. Süddî, İbn Zeyd ve İbn Cerîr bunu zikrederler. İbn Cerîr bu âyetin tefsîri (açıklaması) olarak bu görüşü tercîh etmiştir.

«Ya iyilikle tutmak, ya da güzellikle salmaktır» Yani eşinizi bir ya da iki talâkla boşadığınızda, ya henüz iddeti içindeyken, aranızı düzeltmek ve ona iyilik yapmak niyetiyle onu geri almak, ya da hakkına tecâvüz etmemek ve bir zarar vermemek kaydıyla iddeti bitinceye kadar bekleyip böylece talâk-ı bâinle boşanmış olmasını sağlamak arasında muhayyersiniz.

Ali İbn Ebu Talha İbn Abbâs'ın şöyle dediğini rivâyet eder : «Kişi, eşini iki talâk ile boşadığında üçüncü (talâkla boşama husûsunda) Allah'tan korksun. Ya onu güzellikle tutsun ve onunla güzel geçinsin, ya da güzellikle salıversin ve hakkını eksiltip te ona zulmetmesin.»

İbn Ebu Hâtim diyor ki : Bize Yûnus İbn Abd'ül-A'lâ... Ebu Rezîn'den nakletti ki, Rasûlullah (s.a.) a bir adam geldi ve : «Ey Allah'ın Rasûlü; Allah Teâlâ'nın : «Ya iyilikle tutmak, ya da güzellikle salmaktır» sözünü görmez misin, üçüncüsü nerede? diye sordu. Allah Rasûlü : «Güzellikle salmaktır» buyurdu.

Hadîsi Abd İbn Humeyd tefsîrinde rivâyet etmiş olup onun lafzı şöyledir : Bize Yezîd İbn Ebu Hâkim... Ebu Rezîn el-Esedî'den rivâyet etti ki : Bir adam : Ey Allah'ın Rasûlü, Allah'ın : «Boşanmak iki defadır.» sözünü görmez misin? Üçüncüsü nerede? dedi. Allah Rasûlü : «Güzellikle bırakmak üçüncüsüdür» buyurdu. Bu hadîsi İmâm Ahmed de rivâyet etmiştir.

Saîd İbn Mansûr da Hâlid İbn Abdullah kanalıyla... Ebu Rezîn'den bu şekilde rivâyet etmiştir.

Bu hadîsi İbn Merdûyeh de Kays İbn Rebî' tarîkıyle... Ebu Rezîn'den mürsel olarak rivâyet eder.

Yine İbn Merdûyeh, bu hadîsi Abdülvâhid İbn Ziyâd tarîkıyla... Enes İbn Mâlik'den, rivâyet etmiş, sonra şöyle demiştir : Bize Abdullah İbn Ahmed, Enes İbn Mâlik'den rivâyet etti ki o şöyle demiştir : Bir adam Rasûlullah (s.a.) a geldi ve : Ey Allah'ın Rasûlü; Allah talâkı (boşamayı) iki defa zikrediyor, üçüncüsü nerede? diye sordu. Allah'ın Rasûlü : «güzellikle tutmak, ya da güzellikle bırakmaktır» buyurdu.

«Onlara verdiğinizden bir şeyi geri almanız sizlere helâl değildir.»

Sizin, eşlerinize verdiğiniz mehirlerin hepsini, ya da bir kısmını onların size geri vermeleri sûretiyle onları sıkıntıya sokmanız ve onları sıkıştırmanız helâl değildir. Nitekim Allah Teâlâ bir başka âyet-i kerîme'de : «Apaçık hayâsızlık etmedikçe onlara verdiğiniz mehrin bir kısmını alıp götürmeniz için onları sıkıştırmayın.» (Nisâ, 19) buyuruyor.

Ancak kadın kendi isteğiyle ve gönül rızâsıyla kocasına bir şey verecek olursa, Allah Teâlâ bu husûsta : «Şayet ondan bir kısmını gönül hoşluğu ile size bağışlar iseler, onu âfiyetle yiyin.» (Nisâ, 4) buyuruyor.

Karı kocanın birbiriyle anlaşmamaları ve kadının kocasının haklarını yerine getirmemesi, onu kızdırması ve onunla birlikte yaşamaya güç yetirememesi halinde kadın, kocasının kendisine verdiklerini fidye olarak verme hakkına sahiptir. Bu konuda kadına herhangi bir sıkıntı, zorluk sözkonusu değildir. Kocası da onu kabul edebilir. Bunun içindir ki Allah Teâlâ : «Onlara verdiğiniz bir şeyi geri almanız sizlere helâl değildir. Meğer erkekle kadın, Allah'ın hudûdunu ikâme edemeyeceklerinden korkarsa, o halde fidye vermelerinde bir vebâl yoktur» buyuruyor.

Kadının herhangi bir özrü olmaksızın kocasından, fidye vererek ayrılma istemesi haline gelince, İbn Cerîr bu konuda şöyle der : İbn Beşşâr... Sevbânî'den rivâyet etti ki Rasûlullah (s.a.) «Lüzumsuz yere kocasından boşanmayı isteyen kadına cennet kokusu harâmdır.» buyurmuştur. Tirmizî de bu hadîsi Bündâr kanalıyla rivâyet etmiştir.

Hasan der ki : Bu hadîs Eyyûb'dan, Ebu Katâde'den, Ebu Esmâ'dan, Sevbân'dan rivâyet edilmiştir. Bazıları da bu hadîsi Eyyûb'dan bu isnâdla rivâyet etmişler fakat senedi Rasûlullah (s.a.) a kadar ulaştırmamışlardır. Yani merfû' hadîs olarak değil mevkûf hadîs olarak rivâyet etmişlerdir.

İmâm Ahmed der ki; bize Abdurrahmân... Sevbân'dan rivâyet etti ki Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuş : «Herhangi bir zarar sözkonusu olmaksızın kocasından boşanmayı isteyen kadına cennet kokusu harâmdır» hadîsi Ebu Dâvûd, İbn Mâce ve İbn Cerîr, Hammâd İbn Zeyd'in hadîsinden bu şekilde rivâyet etmişlerdir. Hadîsin başka bir tarîktan rivâyeti ise şöyledir : İbn Cerîr dedi ki : Bize Ya'kûb İbn İbrâhîm... Rasûlullah (s.a.) ın kölesi Sevbân'dan o da Rasûlullah (s.a.) dan rivâyet etti ki, Efendimiz :

« أَيُّمَا امْرَأَةٍ سَأَلَتْ زَوْجَهَا الطَّلاقَ فِي غَيْرِ مَا بَأْسٍ ، فَحَرَامٌ عَلَيْهَا رَائِحَةُ الْجَنَّةِ » .

«Herhangi bir beis olmaksızın kocasından boşanmayı isteyen kadına Allah cennet kokusunu harâm kılar» buyurdular.

Yine Allah'ın Rasûlü : «Kocasından aldığı malları (mehir), vermek sûretiyle boşanan kadınlar münâfıklardır» buyurdular.

Sonra İbn Cerîr ve Tirmizî birlikte, bu hadîsi Ebu Küreyb kanalıyla Sevbân'dan rivâyet ettiler. Buna göre Rasûlullah (s.a.) : «Kocasına, ondan aldığı mehri fidye olarak verip boşanan kadınlar ancak münâfık olanlardır» buyurdu.

Tirmizî sonra şöyle der : Hadîs, bu şekliyle garîbtir ve isnâdı kuvvetli değildir. Bir diğer hadîsi şerîf'te ise, İbn Cerîr der ki : Bize, Eyyûb... Ukbe İbn Âmir'den rivâyet etti ki, Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurdular :

«Hülû' (kocasına mihri geri verme karşılığında) ile kocasından boşanan kadınlar ancak münâfık olan kadınlardır.» Hadîs bu şekliyle garîb, zayıf bir hadîstir.

Bir diğer hadîs-i şerîf'te ise İmâm Ahmed diyor ki : Bize, Affân... Ebu Hüreyre'den, o da Rasûlullah (s.a.) dan rivâyet ettiler ki : «Hülû'» ile kocasından ve nikâh bağından boşanan kadınlar ancak münâfıklardır.»

Bir diğer hadîs-i şerîf'te İbn Mâce der ki : Bize, Bekr İbn Halef Ebu Bişr... İbn Abbâs'dan rivâyet etti ki Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurdular : «Bir kadın kocasından haksız yere boşanmayı istemesin. Kim böyle yaparsa cennetin kokusunu bulamaz. Halbuki onun kokusu kırk yıllık mesâfeden, hissedilir.»

Sonra, seleften birçoğu ve halef imâmları şöyle dediler : Hülû' (kadının kocasından aldığı mihri iâde etmek) sûretiyle ondan boşanmak istemesi câiz değildir. Ancak ayrılık ve geçimsizliğin kadın tarafından gelmesi halinde câizdir. Bu durumda verilen fidyeyi erkeğin kabul etmesi câizdir. Bunlar, «Onlara verdiğiniz bir şeyi geri almanız sizlere helâl değildir. Eğer erkekle kadın, Allah'ın hudûdunu ikâme edemeyeceklerinden korkmuş olsalar...» âyetini görüşlerine delil olarak gösterirler ve şöyle derler : Hülû' ancak bu halde meşrû'dur, bunun dışında yalnız delil ile câiz olur ki asl olan, hülû'un câiz olmamasıdır.

Bu görüşü benimseyenler, İbn Abbâs, Tâvûs, İbrâhîm, Atâ, Hasan ve Cumhûr-u ulemâdır. İmâm Mâlik ve Evzaî ise şöyle derler : Şayet erkek kadından bir şey alıp da aldığı şey kadın için bir zarar olursa bu halde erkeğin aldığı şeyi kadına geri vermesi vâcibtir ve talâk da talâk-ı ric'î olur.

İmâm Mâlik der ki : Benim kendilerine yetiştiğim insanların uygulamaları bu şekilde idi.

İmâm Şâfiî de hülû'un uyuşmazlık hallerinde câiz olduğu görüşündedir. İttifâk halinde ise daha bir evleviyetle hülû'un câiz olması gerekir.

Şâfiî'nin bütün ashâbının kavli (görüşü) budur. Şeyh Ebu Amr İbn

Abd'ül-Berr Kitab'ül-İstizkâr'ında Bekr İbn Abdullah el-Müzenî'den hikâye eder ki, o hülû'un : «Öncekine yüklerle mihir vermiş olsanız bile, bir şey almayın.» (Nisâ, 20) âyeti ile mensûb olduğunu söylemiştir. Bu görüşü İbn Cerîr rivâyet eder. Ancak bu, zayıf bir kavil olup söyleyen geri çevrilir.

İbn Cerîr'in zikrettiğine göre bu âyet Sâbit İbn Kays İbn Şemmâs ve karısı Habîbe bint Abdullah İbn Übeyy İbn Selûl'ün hakkında nâzil olmuştur. Şimdi de bu konudaki hadîsin tarîklerini ve değişik lafızlarını zikredelim :

İmâm Ahmed «Muvatta» isimli eserinde der ki :

Yahyâ İbn Saîd... Habîbe bint Sehl el-Ansârî'den nakletti ki, o Sâbit İbn Kays İbn Şemmâs ile evliymiş. Rasûlullah (s.a.) (Bir gün) sabah namazına çıktığında Habîbe bint Sehl'i alaca karanlıkta kapısının yanında görmüş ve ona : «Kimdir o» diye sormuş. Habîbe : «Ben Habîbe bint Sehl» im diye cevap vermiş. Rasûlullah (s.a.) «neyin var?» dedi. O da : (Kendisi ve kocasını kastederek) Ne ben, ne de Sâbit İbn Kays dedi. Kocası Sâbit İbn Kays gelince, Rasûlullah (s.a.) : Habîbe söylemesi gerekenleri söyledi, dedi. Habîbe : Ey Allah'ın Rasûlü, onun bana vermiş olduğu her şey yanımdadır, dedi. Rasûlullah (s.a.) Sâbit'e : Ondan al buyurdu. Sâbit Habîbe'den onları (mihir olarak verdiklerini) aldı, kadın da gitti ailesinin yanına oturdu. Hadîsi bu şekliyle İmâm Ahmed Abdurrahmân İbn Mehdî'den, Mâlik'in isnâdıyla rivâyet etmiştir. Bu hadîsi Ebu Dâvûd Ka'nebî'den, Neseî de Muhammed İbn Mesleme'den rivâyet etmişlerdir.

Bu konuda bir diğer hadîs-i şerîf de Hz. Âişe'den menkûldür : Ebu Dâvûd ve İbn Cerîr derler ki : Bize Muhammed İbn Ma'mer... Hz. Âişe'den rivâyet etti ki; Habîbe bint Sehl, Sâbit İbn Kays İbn Şemmâs ile evliymiş, Sâbit onu dövmüş ve bazı yerleri kırılmış. O da sabah (namazından sonra) Rasûlullah'a gelerek kocasını şikâyet etmiş. Rasûlullah (s.a.) Sâbit'i çağırarak ona : Onun malının bir kısmını al ve ondan ayrıl, buyurmuş. Sâbit : Ey Allah'ın Rasûlü, doğru olur mu? diye sormuş. Rasûlullah (s.a.) «evet» buyurmuşlar. Saîd : Ben ona (şu anda) elinde bulunan iki bahçeyi mihir olarak vermiştim, demiş. Rasûlullah (s.a.) «O ikisini al ve ondan ayrıl» buyurmuş. Sâbit de öyle yapmış. Hadîsin lafzı İbn Cerîr'e ait olup senedindeki Ebu Amr es-Sedûsî, Saîd İbn Seleme İbn Ebu Hüsâm'dır.

Bu konudaki diğer bir hadîs-i şerîf de İbn Abbâs'tan menkûldür : Buhârî anlatıyor : Bize Ezher İbn Cemîl... İbn Abbâs'dan rivâyet etti ki, Sâbit İbn Kays İbn Şammâs'ın karısı Rasûlullah (s.a.) a geldi ve : Ey Allah'ın Rasûlü, ben onu; ne ahlâkında, ne de dininde ayıplamıyorum, ancak İslâm'da küfürden hoşlanmıyorum, dedi. Rasûlullah (s.a.) «Bahçesini ona geri verir misin?» diye sordu. O da evet deyince, Rasû-

lullah (s.a.) : (Sâbit'e) «Bahçeyi kabul et ve onu bir talâk ile boşa» buyurdu Bu hadîsi Neseî de Ezher İbn Cemîl tarîkıyla rivâyet etmiştir

Buhârî aynı hadîsi İshâk el-Vâsıtî tarîkıyla ve İbn Abbâs'a dayanan bir senetle rivâyet etmiştir.

Hadîsi Buhârî muhtelif tarîklardan rivâyet etmiştir. Ancak Eyyûb'un İkrime kanalıyla İbn Abbâs'tan naklettiği hadîsin bir kısmında Habîbe (Kocasına kızgınlığını kastederek) Ona tahammül edemiyorum, demiştir. Bu şekliyle hadîsi sadece Buhârî rivâyet etmiştir. Buhârî sonra şöyle der : Bize Süleymân İbn Harb... Cemîle'den —ibârede olmakla beraber daha önce de geçtiği üzere ismi Cemîle değil Habîbe'dir— rivâyet etti der ve hadîsi zikreder.

Hâfız Ebu Bekr İbn Merdûyeh tefsîrinde der ki; bana Mûsâ İbn Hârûn... İbn Abbâs'tan rivâyet etti, Cemîle bint Selûl Rasûlullah (s.a.) a geldi ve : Allah'a yemîn olsun ki ben Sâbit İbn Kays'ı, ne dini, ne de ahlâkı konusunda ayıplamam, ancak ben, İslâm'da küfürden hoşlanmıyorum, ona kızarak dayanamıyorum, dedi. Rasûlullah (s.a.) kendisine : «Bahçesini ona geri verir misin?» dediğinde, o : evet diye cevap verdi. Rasûlullah (s.a.) da Sâbit'e ona vermiş olduğu şeyi almasını ve daha fazla bir şey istememesini emretti.

Bu hadîsi İbn Mace de Ezher İbn Mervân'dan kendi isnâdıyla rivâyet etmiştir. Bu isnâd iyi ve doğru bir isnâddır. Ebu Kâsım el-Beğavî de... Abd'ül-A'lâ'dan aynı şekilde rivâyet eder. Ancak İbn Cerîr der ki : Bize İbn Hamîd... Cemîle bint Abdullah İbn Übeyy İbn Selûl'den rivâyet etti ki, o Sâbit İbn Kays ile evliymiş ve ondan kaçmış. Rasûlullah (s.a.) kendisini çağırtarak : «Ey Cemîle, Sâbit'in nesinden hoşlanmadın?» diye sormuş. Cemîle : Allah'a yemîn olsun ki onun ne dininden, ne de ahlâkından hoşlanmamış değilim. Sadece onun çirkinliğinden hoşlanmıyorum, demiş. Rasûlullah (s.a.) Cemîle'ye «Bahçeyi ona geri verir misin?» diye sormuş. O da : evet demiş, bahçesini geri vermiş. Rasûlullah (s.a.) da onları ayırmış.

Yine İbn Cerîr şöyle der : Bize Muhammed İbn Abd'ül-A'lâ... Ebu Cerîr'den rivâyet etti ki; o İkrime'ye hülû'un aslı var mıdır? diye sormuş. İkrime, Übeyy'in kızkardeşinde olmuştur. O, Rasûlullah (s.a.) a gelerek Ey Alah'ın Rasûlü, benim ile onun başını hiç bir şey birleştiremez. Ben, örtünün bir ucunu kaldırdım, o bir grup içinde geliyordu bir de ne göreyim o grubun içinde en siyahı, boyu en kısa olanı yüzü en çirkin olanı oydu, dedi. Kocası Rasûlullah (s.a.) a Ey Allah'ın Rasûlü ben ona malımın en iyisini, en üstününü, kendime ait olan bir bahçeyi vermiştim, bahçem bana geri verilirse ne alâ, dedi. Rasûlullah (s.a.) (Kadına dönerek) : Ne dersin? diye sordu. Kadın : Evet isterse daha da artırırım, dedi. Râvî der ki : Rasûlullah (s.a.) aralarını ayırdı. Bir diğer hadîs-i şerîf'te İbn Mâce der ki : Bize, Ebu Küreyb... Amr İbn Şu-

ayb'dan o babasından o da dedesinden rivâyet etti ki Habîbe bint Sehl, Sâbit İbn Kays İbn Şemmâs'ın nikâhı altında idi (onunla evliydi). Sâbit çirkin bir adamdı. Kadın : Ey Allah'ın Rasûlü, Vallahi eğer Allah korkusu olmasaydı benim yanıma girdiğinde yüzüne tükürecektim, dedi. Rasûlullah (s.a.) : Bahçesini ona geri verir misin? diye sordu. Kadın : Evet, diyerek bahçesini geri verdi. Râvi der ki Rasûlullah ikisinin arasını ayırdı.

İmâmlar, erkeğin, verdiği mihirden daha fazlasını almak sûretiyle karısını bırakması (boşaması) nın câiz olup olmadığı konusunda ihtilâf etmişlerdir. Cumhûr'a göre : «O halde fidye vermelerinde bir vebâl yoktur» âyetinin hükmü umûmî olduğu için câizdir.

İbn Cerîr der ki : Bize Ya'kûb İbn İbrâhîm... Semure'nin kölesi Kesîr'den rivâyet etti :

«Hz. Ömer'e kocasından ayrılan bir kadın getirildi. Ömer onun içinde gübre dolu bir eve konulmasını emretti. Sonra kadını çağırarak nasıl buldun? diye sordu. Kadın : (Kocamın) yanına geldiğimden beri sadece beni hapsetmiş olduğun bu gece rahat yüzü gördüm, diye cevap verdi. Ömer, kadının kocasına : Bir küpe karşılığında bile olsa bu kadından hülû' eyle dedi.

Hadîsi Abdürrezzâk da Ma'mer tarîkıyla... Semure'nin kölesi Kesîr'den rivâyet etmiştir. Ancak onun rivâyetinde fazla olarak «Hz. Ömer kadını üç gün o evde hapsetti» ifâdesi vardır.

Saîd İbn Ebu Arûbe Katâde kanalıyla Humeyd İbn Abdurrahmân' dan nakletti ki; bir kadın Ömer İbn Hattâb'a geldi ve kocasından şikâyet etti. Ömer, kadını bir gübrelikte geceletti, sabah olunca kadına : Yerini nasıl buldun? diye sordu. Kadın : Onun yanında, bu geceden daha rahat bir gece geçirmedim, diye cevap verdi. Ömer : (Kadının kocasına) Bir saç bağı da olsa al, dedi.

Buhârî de der ki : Osman, kadının saç bağı dışında hülû'un câiz olduğunu söylemektedir.

Abdürrezzâk diyor ki : Bize Ma'mer... Abdullah İbn Muhammed İbn Akîl'den rivâyet etti ki, kendisine Muavviz İbn Afrâ'nın kızı Rübeyyi' anlatmış ve şöyle demiş : Benim bir kocam vardı, yanımda olduğunda hayrı az olduğu gibi, yanımda olmadığında da beni mahrûm bırakırdı. Bir gün hatâ ettim ve ona : Sahip olduğum her şeyi alıp beni bırakır mısın? dedim. O : Evet, dedi. Ben de öyle yaptım. Amcam, Muâz İbn Afrâ Osmân İbn Affân katında dâvâ açtı. Osmân İbn Affân hülû'u câiz görerek (kocamın) başımdaki saç bağına ve daha ötesini almasını emretti. Ya da başımdaki saç bağının dışında her şeyi almasını emretti, dedi.

Bunun mânâsı şudur : (Hülû' isteyen kadından kocasının) az veya

çok kadının elinde olan her şeyi alması ve ona saç bağının dı nda hiç bir şey bırakmaması câizdir.

Abdullah İbn Ömer, İbn Abbâs, Mücâhid, İbrâhîm el-Nehaî, Kabîsa İbn Züeyb, Hasan İbn Sâlih ve Osman el-Bettî de bu görüştedir.

İmâm Mâlik, Leys, Şâfiî ve Ebu Sevrî bu mezhebte olduğu gibi İbn Cerîr'in de görüşü böyledir.

Ebu Hanîfe'nin ashâbı (Hanefîler) ise şöyle derler : Eğer zarar verme kadın cihetinden ise, kocasının ona verdiğini alması câizdir. Fakat daha fazlasını almak câiz değildir, daha fazlasını isterse hüküm bakımından câiz olur. Şayet zarar verme erkek tarafından ise bu takdîrde kadından bir şey alması câiz değildir. Eğer alırsa bu da ancak hüküm bakımından câiz olur.

İmâm Ahmed, Ebu Ubeyd ve İshâk İbn Rahûyeh derler ki : Erkeğin, kadına verdiğinden daha fazlasını alması câiz değildir.

Saîd İbn Müseyyeb, Atâ, Amr İbn Şuayb, Zührî, Tâvûs, Hasan, Şa'bî, Süleymân ve Rebî' İbn Enes de bu görüştedirler.

Ma'mer ve Hakem ise derler ki; Hz. Ali, «Erkek kendisinden hülû' yoluyla boşanan kadından, ona verdiğinden daha fazla bir şey almaz» derdi.

Evza'î ise şöyle diyor : «Kadılar (hâkimler) erkeğin, kadına vermiş olduğu (mehirden) daha fazlasını almasına müsâade etmezler.

Ben derim ki : Bu görüşte olanlar, daha önce geçen Katâde'nin İkrime'den, İbn Abbâs'tan, Saîd İbn Kays'tan rivâyet ettiği hadîsi delil getirirler ki, Rasûlullah (s.a.) Saîd İbn Kays'a bahçesini almasını ve bundan fazla bir şey istememesini emretmişti. Kezâ Abd İbn Humeyd' in rivâyet ettiği şu hadîs-i şerîf'i delil olarak getirirler : Bize Kabîsa... Atâ'dan rivâyet etti ki, Rasûlulah (s.a.) hülû' yoluyla boşanan kadının kocasının ona verdiğinden daha fazlasını almasından hoşlanmazdı.

Bunlar, «O halde fidye vermelerinde bir vebâl yoktur» âyetini daha önce geçen : «Onlara verdiğinizden bir şeyi geri almanız sizlere helâl değildir» âyeti ile birlikte değerlendirerek hülû' yoluyla boşanan kadından alınacak fidyenin, ancak, kocanın daha önce verdiği şey türünden olabileceği şeklinde anlarlar. Bu görüş İbn Cerîr tarafından rivâyet edilmiştir. Yine bunun içindir ki (yani koca sadece kadına daha önce vermiş olduğu mihirden fidye alabileceği için) Allah Teâlâ âyetin sonunda : «Bunlar Allah'ın hudûdudur. Onları aşmayın. Kim Allah'ın hudûdunu aşarsa, işte onlar zâlimlerin ta kendileridir» buyurmaktadır.

İmâm Şâfiî der ki : Ashâbımız (Şâfiîler) hülû' konusunda ihtilâf etmişlerdir.

Süfyân... İbn Abbâs'tan rivâyet eder ki; karısını iki talâkla boşayıp sonra karısının kendisinden hülû' yoluyla ayrıldığı bir adam hakkında;

bu kişi dilerse o kadınla tekrâr evlenebilir. Çünkü Allah Teâlâ «Boşanma iki defadır... Tekrâr birbirlerine dönmelerinde her ikisi için de bir vebâl yoktur» buyuruyor, demiştir.

Şâfiî diyor ki : Süfyân bize Amr kanalıyla İkrime'nin : «Malın câiz kıldığı hiç bir şey talâk (boşama) değildir.» dediğini rivâyet ediyor.

Şâfiî'den başkaları da Süfyân İbn Üyeyne kanalıyla... İbn Abbâs' dan rivâyet ederler ki; İbrâhîm İbn Sa'd İbn Ebu Vakkas, İbn Abbâs'a sorarak şöyle dedi : «Bir adam karısını iki talâkla boşayıp sonra kadın hülû' ile ondan ayrılırsa o kişi, o kadınla tekrâr evlenebilir mi?» İbn Abbâs : «Evet» dedi. Hülû' talâk (boşama) değildir, çünkü Alah Teâlâ talâkı (boşamayı) âyetin başında ve sonunda, hülû'u da ikisinin arasında zikretmiştir, hülû' bir şey değildir. Sonra : «Boşanma iki defadır. Ya iyilikle tutmak, yahut ta güzellikle salmaktır.» Ve «Şayet erkek eşini bir daha (üçüncü kez) boşarsa, artık ondan sonra kadın başka bir kocaya nikâhlanıp varıncaya kadar ona helâl olmaz.» âyetini okudu.

İbn Abbâs'ın bu kanâatına göre, hülû' talâk (boşama) olmayıp sadece evlilik akdinin feshidir (sadece bir ayrılmadır). Bu görüş Hz. Osman İbn Affân'dan ve İbn Ömer'den de rivâyet edilmiştir. Tâvûs ve İkrime'nin kavli de budur.

Ahmed İbn Hanbel, İshâk İbn Rahûyeh, Ebu Sevr ve Dâvûd İbn Ali el-Zâhirî bununla fetvâ vermişlerdir. Şâfiî mezhebinin eski görüşü de budur ve âyet-i kerîme'nin zâhirinden de bu anlaşılmaktadır.

Hülû' hakkındaki ikinci görüşe gelince; şayet erkek (hülû'u kabul etmek sûretiyle) daha fazlasına niyet etmemiş ise bu takdirde hülû' talâk-ı bâindir.

İmâm Mâlik diyor ki : Hişâm İbn Urve'den... Ümmü Bekr el-Eslemiyye'den nakletti. Ümmü Bekr el-Eslemiyye kocası Abdullah İbn Hâlid İbn Üseyyid'den hülû' yoluyla boşanmıştı. Onunla beraber bu konudaki hükmü öğrenmek üzere Osmân İbn Affân'a geldiler. O : «Hülû' bir talâktır. Ancak eğer herhangi bir şey söylemişsen (talâk sayısını zikretmişsen) hülû' o zikrettiğin şeydir.» dedi. İmâm Şâfiî : Hadîsin senedindeki Cuhmân'ı tanımıyorum, demiş. Ahmed İbn Hanbel de bu hadîsi zayıf saymıştır .

Bu hadîsin bir benzeri Hz. Ömer, Hz. Ali, İbn Mes'ûd ve İbn Ömer' den de rivâyet edilmiştir. Saîd İbn Müseyyeb, Hasan, Atâ, Şüreyh, Şa'bî, İbrâhîm ve Câbir İbn Zeyd bununla fetvâ vermişlerdir. İmâm Mâlik, Ebu Hanîfe ve ashabı, Sevrî, Evza'î, Ebu Osman el-Bettî ile yeni görüşünde Şâfiî de buna zâhib olmuşlardır. Şu kadar var ki; Hanefî'lere göre hülû' yoluyla karısını boşayan kişi; şayet bir veya iki talâka niyet eder, ya da sayı belirtmeksizin mutlak olarak talâka niyet ederse hülû' bir talâk-ı bâin sayılır. Ama üç talâka niyet ederse üç talâk vâkî' olur. Hülû' konusunda Şâfiî'nin başka bir kavli daha vardır ki buna göre; şa-

yet hülû' talâk lafzını ihtivâ etmiyorsa ve delil de yoksa hiç bir mânâ ifâde etmez. (Talâk değildir).

İmâm Mâlik, Ebu Hanîfe, Şâfiî ile kendilerine gelen bir rivâyette Ahmed ve İshâk İbn Rahûyeh —ki bu, meşhûr olan rivâyettir— hülû' yoluyla boşanan kadının iddetinin aynen diğer boşanan kadınlar gibi üç hayız süresi —şâyet kadın hayız görüyor ise— olduğu görüşündedirler. Bu görüş Hz. Ömer, Hz. Ali ve Abdullah İbn Ömer'den rivâyet edilmiştir. Saîd İbn Müseyyeb, Süleymân İbn Yesâr, Urve, Sâ'im Ebu Seleme, Ömer İbn Abdülazîz, İbn Şihâb, Hasan, Şa'bî, İbrâhîm el-Nehaî, Ebu İyâz, Cüllâs İbn Amr, Katâde, Süfyan el-Sevrî, Leys İbn Sa'd ve Ebu Übeyd bu kavl ile fetvâ vermişlerdir.

Tirmizî diyor ki : Sahâbe ve başkalarından ilim ehlinin çoğunun da kavli budur. Bu konudaki dayanakları hülû' ile boşanan kadının diğer boşanmış kadınlar gibi iddet beklemesidir.

Bu konudaki ikinci kanâata göre ise, hülû' ile boşanan kadın bir hayız süresi iddet bekler ve böylece temizlenir.

İbn Ebu Şeybe diyor ki : Bana Yahyâ İbn Saîd... Abdullah İbn Ömer'den nakletti ki, Rübeyyi' kocasından hülû' ile boşanmıştı. Amcası Hz. Osman (r.a.) a geldi, Hz. Osman «Bir hayız süresince iddet bekler» dedi.

Râvî der ki, Abdullah İbn Ömer, Hz. Osman böyle söyleyinceye kadar hülû' ile boşanan kadının üç hayız iddet bekliyeceğini söylerdi. Bundan sonra ise Hz. Osman'ın bu sözü ile fetvâ verirdi. Ve : «Osman en hayırlımız ve en bilgili olanımızdır» derdi.

Abd... Abdullah İbn Ömer'in «Hülû' ile boşanan kadının iddeti bir hayızdır» dediğini rivâyet eder. Abdurrahmân İbn Muhammed el-Muhâribî... İbn Abbâs'dan rivâyet etti ki, o «Hülû' ile boşanan kadının iddeti bir hayızdır» demiştir.

İkrime, Ebân İbn Osman ve daha önce ismi geçenlerden; hülû'un nikâh akdini feshetmek olduğunu» söyleyenler bununla fetvâ vermişlerdir. Bunlar delil olarak, Ebu Dâvûd ve Tirmizî'nin rivâyet ettiği şu hadîsi almaktadırlar :

«Bize Muhammed İbn Abdurrahîm el-Bağdâdî... İbn Abbâs'dan rivâyet etti ki Rasûlullah (s.a.) ın zamanında Sâbit İbn Kays'ın karısı kocasından hülû' ile boşanmıştı. Rasûlullah (s.a.) kadının bir hayız süresince iddet beklemesini emretti. Sonra Tirmizî, bu hadîs hasendir, garîbdir der. Bu hadîsi Abdürrezzâk da... İkrime'den mürsel olarak rivâyet etmiştir.

Tirmizî diyor ki : «Bize Mahmud İbn Ğıylân... Rübeyyi' bint Muavviz İbn Afrâ'dan rivâyet etti ki o, Rasûlullah (s.a.) ın zamanında kocasından hülû' ile boşanmıştı. Rasûlullah (s.a.) kendisine bir hayız süre-

since iddet beklemesini emretti. Tirmizî diyor ki : «Sahîh olan şudur ki : «O, bir hayız süresince iddet beklemekle emrolunmuştur.» Hadîsin başka bir tarîktan rivâyeti ise şöyledir : İbn Mâce diyor ki : Bize Ali İbn Seleme en-Neysâbûrî... Muavviz İbn Afrâ'nın kızı Rübeyyi'den rivâyet etti. Ona : (Başına gelen olayı) bana anlatır mısın? dedim. Başladı anlatmaya : Kocamdan hülû' ile boşandım, sonra Osman'a giderek «Bana ne kadar iddet gerekiyor?» diye sordum. O : «Eğer seninle yeni (münâsebette) bulunmamışsa sana iddet yoktur. Onun yanında bir hayız görünceye kadar kal.» dedi. Rübeyyi' şöyle der : Hz. Osman bu konuda Rasûlullah (s.a.) ın Meryem el-Meğâliyye hakkındaki hükmüne uymuştu. O Sabit İbn Kays'ın nikâhı altında idi de ondan hülû' yoluyla boşanmıştı.

İbn Lehîa... Rübeyyi' bint Muavviz'den rivâyet eder ki; o şöyle demiştir : Rasûlullah (s.a.) ın, kocasından hülû' ile boşandığında, Sâbit İbn Kays'ın karısına bir hayız süresince iddet beklemesini emrettiğini işittim.

Dört imâm ve cumhûr-u ulemâ'ya göre, eşini hülû' yolu ile boşayan kimse kadının rızâsı olmaksızın iddet içinde iken geri ona dönemez. Çünkü kadın, ona vermiş olduğu şeyler mukâbilinde nefsine sahip olmuştur.

Abdullah İbn Ebu Evfâ, Mâhan el-Hanefî, Saîd İbn Müseyyeb ve Zührî'den rivâyet edildiğine göre, onlar; karısını hülû" ile boşayan kişi, verdiklerini eşine tekrâr iâde ederse bu takdîrde kadının rızâsı olmaksızın da iddet içinde ona geri dönebilir, demişlerdir. Bu, Ebu Sevr'in de tercîh ettiği görüştür.

Süfyân el-Sevrî diyor ki : Talâk lafzı olmaksızın vukû' bulan hülû' bir ayrılıktır ve erkeğin kadına dönmesi sözkonusu değildir. Ancak erkek, hülû' esnâsında talâk lafzını zikretmişse kadın iddet içinde iken ona dönme hakkına sahiptir. Dâvûd İbn Ali el-Zâhirî de bu görüştedir. Ve Hülû' yoluyla ayrılan kişinin iddet esnâsında eşine geri dönebileceği husûsunda ulemâ arasında ittifâk vardır.

Şeyh Ebu Ömer İbn Abdülberr bir gruptan hikâye eder ki, hülû' ile boşandığı kocaya da, başkasına da ric'at câiz değildir. Ancak bu görüş şâz ve reddedilmiş bir görüştür.

Karısını hülû' yoluyla boşayan kişi kadın iddeti içinde iken ona başka bir talâk verebilir mi? Bu konuda ulemânın üç farklı görüşü vardır :

1 — İddet esnâsında başka bir talâk ile boşamaya hakkı yoktur. Çünkü kadın bu şekilde kendisine (nefsine) sahip olmuş ve kocasından ayrılmıştır (talâk-ı bâin vâki' olmuştur.)

İbn Abbâs, İbn Zübeyr, İkrime, Câbir İbn Zeyd, Hasan el-Basrî,

Şâfiî, Ahmed İbn Hanbel, İshâk İbn Rahûyeh ve Ebu Sevr bununla fetvâ vermişlerdir.

2 — İmâm Mâlik der ki; eğer hülû'u kabul ettiğine dâir sözünden hemen sonra susmaksızın talâk lafzını da söylemiş ise, bu talâk da vâki olur. Fakat ikisi arasında susmuş ise bu takdîrde talâk vâki' olmaz. Bu Hz. Osmân'dan rivâyet edilen görüşe benzemektedir.

3 — Kadın iddeti içinde olduğu sürece her halükârda verilen talâklar vâki' olur. Bu, Ebu Hanîfe ve ashâbının, Sevrî'nin ve Evzaî'nin kavlidir. Saîd İbn Müseyyeb, Şureyh, Tâvûs, İbrâhîm, Zührî, Hâkim, Hakem, Hammâd İbn Süleymân da bu görüştedirler. Bu görüş İbn Mes'ûd ve Ebu'd-Derdâ'dan rivâyet edilmişse de İbn Abdülberr «Bu görüş İbn Mes'ûd ve Ebu'd-Derdâ'dan sâbit değildir» demektedir.

Allah Teâlâ «Bunlar Allah'ın hudûdudur, onları aşmayın. Kim, Allah'ın hudûdunu aşarsa, işte onlar zâlimlerin ta kendileridir» buyuruyor. Bunlar Allah'ın sizin için koymuş olduğu esâslardır, Allah'ın hudûdudur, sakın onları aşmayın. Nitekim sahîh bir hadîs-i şerîf'te şöyle buyurulur :

«Allah'ın koymuş olduğu hudûdlar vardır onları aşmayın, Allah'ın koymuş olduğu farzlar vardır onları, kaybetmeyin, Allah'ın koymuş olduğu harâmlar vardır onları işlemeyin. Allah bazı şeyler hakkında da susmuş, hükmünü bildirmemiştir. Bunu unuttuğu için değil, size rahmet olsun diye yapmıştır ki onları da sormayın.»

Üç talâkı bir cümlede toplamanın (üç talâkı aynı anda vermenin) harâm olduğu görüşündekiler bu âyeti delil olarak getirirler. Nitekim Mâlikî mezhebi ve onlara uyanların görüşü budur. Onlara göre : «Boşama iki defadır...» âyeti sebebiyle talâkın tek tek verilmesi sünnettir.

Sonra Allah Teâlâ : «Bunlar Allah'ın hudûdudur, onları aşmayın. Kim Allah'ın hudûdunu aşarsa, işte onlar zâlimlerin ta kendileridir» buyurmaktadır.

Bu görüşte olanlar görüşlerini Neseî'nin Sünen'inde rivâyet etmiş olduğu Mahmûd İbn Lebîd'in şu hadîsi ile kuvvetlendirirler : Bize Süleymân İbn Dâvûd... Mahmûd İbn Lebîd'den rivâyet etti ki, Rasûlullah (s.a.) a; bir adamın karısını aynı anda üç talâkla boşadığı haber verildi. Rasûlullah (s.a.) öfkeli olarak kalktı ve : «Ben daha aranızda iken Allah'ın kitabıyla mı oynanıyor?» buyurdu. Bir adam kalktı ve : «Ey Allah'ın Rasûlü, onu öldüreyim mi?» dedi.

Bu hadîs munkatı' bir hadîstir.

«Şayet erkek eşini bir daha (Üçüncü kez) boşarsa, artık ondan sonra kadın başka bir kocaya nikâhlanıp varıncaya kadar ona helâl olmaz.» Erkek daha önce vermiş olduğu iki talâktan sonra üçüncü bir talâk ile karısını boşarsa, başka bir kocaya nikâhlanmadıkça, yani sahîh bir nikâhla başka bir koca onunla cinsî münâsebette bulunmadıkça

tekrâr eski kocasına helâl olmaz. Nikâhsız olarak birisi o kadınla cinsî münasebette bulunsa —câriye edinerek de olsa— birinci kocasına helâl olmaz. Çünkü bu koca değildir. Kadın başka bir erkekle evlense ve fakat evlendiği bu koca kendisiyle cinsî münasebette bulunmasa kadın yine de birinci kocasına (sadece başka bir kocayla nikâhlanıp evlenmiş olmakla) helâl olmaz.

Saîd İbn Müseyyeb'in «Kadının ikinci bir kocayla sadece nikâhlanmış olması kadının birinci kocaya helâl olması için yeterlidir» dediği fakîhlerden birçoğu arasında şöhret bulmuşsa da bunun Saîd İbn Müseyyeb'den sâdır olduğu şüphelidir. Şu kadar var ki, Şeyh Ebu Ömer İbn Abdülberr, el-İstizkâr'ında Saîd İbn Müseyyeb'den bu görüşü naklet-mektedir. Allah, en iyisini bilendir.

Ebu Ca'fer İbn Cerîr Taberî der ki : Bize İbn Beşşâr... Abdullah İbn Ömer'den rivâyet etti ki, Rasûlullah (s.a.) a sordular : Bir adam bir kadınla evlenir ve onunla cimâ'dan önce üç talâkla boşar, sonra o kadını bir başka koca alır ve onunla cimâ'dan önce boşarsa bu kadın birinci kocasına dönebilir mi? Rasûlullah (s.a.) : «hayır, buyurdular. Kadın erkeğin balcığından, erkek de kadının balcığından tatmadıkça olmaz. (Balcığından tatma ifâdesi arapçada cinsî temâstan kinâyedir.)»

Bu hadîsi İmâm Ahmed, Neseî, Ebu Dâvûd, Buhârî, Müslim değişik tarîklardan ve değişik lafızlarla rivâyet etmişlerdir.

İbn Cerîr'in rivâyeti böyledir. İmâm Ahmed ise şöyle rivâyet eder : Bize Muhammed İbn Ca'fer'in... İbn Ömer'den, onun da Hz. Peygamber (s.a.) den «Bir kimsenin karısı iken onun boşandığı, sonra bir başkasının evlendiği ve zifâf vukû' bulmadan onun da boşadığı ve ilk kocasına dönen bir kadın» hakkında rivâyetine göre Allah Rasûlü (s.a.) : «Balcıktan tatmadıkça olmaz.» buyurmuştur. Hadîsi Neseî, Amr İbn Ali el-Felâs; İbn Mâce de Muhammed İbn Beşşâr Bündâr kanalıyla... Şu'be'den rivâyet etmişlerdir. Böylece bu hadîs Saîd İbn el-Müseyyeb' ce İbn Amr'dan merfû' olarak ondan nakledilenin hilâfına olarak rivâyet edilmiştir ki dayanaksız olarak rivâyet ettiğine muhâlif olması uzaktır. En doğrusunu Allah bilir.

Ahmed, Neseî ve İbn Cerîr bu hadîsi Süfyân es-Sevrî kanalıyla... İbn Ömer'den rivâyet etmişlerdir. Bu rivâyette İbn Ömer der ki : Allah Rasûlü (s.a.) ne soruldu : «Bir adam kadınını üç talâk ile boşar, bir diğeri onunla evlenir, kapıyı kapatıp örtüyü indirir, sonra onunla temâsta bulunmadan boşarsa ilk kocasına helâl olur mu?», «Balcıktan tatmadıkça hayır.» buyurdu. Ahmed'in rivâyetinin lafzı böyledir. Ondan gelen rivâyetlerden birinde isnâddaki Rezîn İbn Süleyman, Süleyman İbn Rezîn olarak verilmiştir.

İmâm Ahmed der ki : Bize Affân'ın... Enes İbn Mâlik'ten rivâyetine göre Allah Rasûlü (s.a.) ne nikâhı altında olan bir kadını üç ta-

lâkla boşayan, ondan sonra birisiyle evlenen ve onun da dühûlden önce boşadığı kadının ilk kocasına helâl olup olmadığı sorulmuştur. «Diğeri (ikinci koca) kadının balcığından, kadın da onun balcığından tatmadıkça hayır.» buyurdu. Hadîsi bu şekliyle İbn Cerîr, Muhammed İbn İbrâhîm el-Ehmâtî kanalıyla... Muhammed İbn Dinâr'dan rivâyetle zikretmiştir. Ben de derim ki : Muhammed İbn Dinâr İbn Sandal Ebu Bekr el-Ezdî —(sonra) et-Tâhî el-Basrî İbn Ebu Furât denilir— hakkında ihtilâf edilmiş olup bazıları onu zayıf görürken diğer bazıları da onu kuvvetli görüp kabul etmişler (ve hadîsini) hasen bulmuşlardır. Ebu Dâvûd onun ölümünden önce değiştiğini de kaydeder. En doğrusunu Allah bilir.

İbn Cerîr der ki : Bize Ubeyd İbn Âdem İbn Ebu İyâs el-Askalânî' nin... Ebu Hüreyre'den rivâyetine göre Allah Rasûlü (s.a.) kocasının üç talâkla boşadığı, bir başkasının kendisiyle evlenip zifâftan önce boşadığı, ilk kocasının kendisine dönmek istediği bir kadın hakkında : «Diğer (koca) onun balcığından tatmadıkça hayır (ona helâl olmaz).» buyurdu. Sonra İbn Cerîr hadîsi başka bir şekliyle Şeybân İbn Abdurrahmân'dan da rivâyet etmiştir. Hadîsin isnâdında bulunan Ebu el-Hâris tanınmıyor.

İbn Cerîr der ki : Bize Yahyâ'nın... (Hz.) Âişe'den rivâyetine göre bir adam kadınını üç talâkla boşamış, kadın (başka) bir kocayla evlenmiş, o da ona dokunmadan kendisini boşamıştı. Allah Rasûlü (s.a.) ne : İlkine helâl olur mu? diye soruldu da : «Birincisinin tattığı gibi onun (kadının) balcığından tatmadıkça hayır.» buyurdu. Hadîsi Buhârî, Müslim ve Neseî muhtelif kanallardan olmak üzere Ubeydullah İbn Ömer el-Ömerî'den, o el-Kâsım İbn Ebu Bükeyr'den, o da halası Hz. Âişe'den şeklinde bir isnâdla tahrîc etmişlerdir.

İbn Cerîr der ki : Bize Ubeydullah İbn İsmâîl ve Süfyân İbn Vekî ve Ebu Hişâm er-Rifâî'nin... Âişe'den rivâyetlerine göre o, şöyle demiştir : Hz. Peygamber (s.a.) e : Bir adam karısını boşar, kadın bir başka erkekle evlenir, adam onunla zifâfa girer, sonra onunla temâsta bulunmadan boşarsa, kadın ilk kocasına helâl olur mu? diye sorulmuştu. Allah Rasûlü (s.a.) : «Diğeri kadının balcığından, kadın da onun balcığından tatmadıkça ilk kocasına helâl olmaz.» buyurdu. Hadîsi bu şekliyle Ebu Dâvûd, Müsedded; Neseî de Ebu Küreyb'den, bunlar ise Ebu Muâviye Muhammed İbn Hâzim ed-Darîr'den rivâyet etmişlerdir.

Müslim Sahîh'inde der ki : Bize Muhammed İbn el-Alâ' el-Hemedânî'nin... Hz. Âişe'den rivâyetine göre Allah Rasûlü (s.a.) ne Birisinin evlenip boşadığı, sonra bir başkasıyla evlenip onun da zifâfdan önce boşadığı bir kadının ilk kocasına helâl olup olmayacağı sorulmuştu. «Kadının balcığından tatmadıkça hayır.» buyurdu. Müslim der ki : Bize hadîsi Ebu Bekr İbn Ebu Şeybe de... bu isnâdla Hişâm'dan rivâyet

etti. Hadîs Buhârî'ce Ebu Muâviye Muhammed İbn Hâzim kanalıyla Hişâm'dan rivâyet edilmiştir. Diğer iki kanaldan hadîsi sadece Müslim rivâyet etmiştir. Hadîsin bir mislini veya benzerini İbn Cerîr de Abdullah İbn el-Mübârek kanalıyla... Hz. Âişe'den merfû' olarak rivâyet eder. Hadîsin isnâdı ceyyiddir. Kezâ İbn Cerîr de hadîsin bir mislini Ali İbn Zeyd İbn Ced'ân kanalıyla Hz. Âişe'den, o da Hz. Peygamber (s.a.) den rivâyet etmiş olup Buhârî'nin rivâyet etmiş olduğu hadîsten muhtasardır. Yine Buhârî, hadîsi Amr İbn Ali kanalıyla... Hz. Âişe'den, o da Hz. Peygamber (s.a.) den merfû' olarak rivâyet eder. (Buhârî'nin) Osman İbn Ebu Şeybe kanalıyla... Âişe'den rivâyetine göre Rifâa el-Kurazî bir kadınla evlenip sonra boşamıştı. Kadın, Hz. Peygamber (s.a.) e gelip onun kendisiyle temâsta bulunmadığını ve erlik organının elbise püskülü gibi bir şey olduğunu anlatmıştı. Hz. Peygamber (s.a.) : «Sen onun balcığından, o da senin balcığından tatmadıkça hayır.» buyurdu. Bu kanaldan rivâyetinde o tek kalmıştır.

İmâm Ahmed der ki : Bize Abdü'l-A'lâ'nın... Âişe'den rivâyetine göre o, şöyle anlatmıştır : Ben ve Ebu Bekir Hz. Peygamber (s.a.) in yanında iken Rifâa el-Kurazî'nin karısı girdi ve : Muhakkak ki Rifâa beni kesin bir talâkla (Talâku'l-bett) boşamış ve Abdurrahmân İbn Zübeyr benimle evlenmişti. Ancak onun yanındaki (erlik organı) püskül gibi bir şey, dedi ve örtüsünden bir püskül aldı. (Girmesine) izin verilmemiş olan Hâlid İbn Saîd İbn el-Âs kapıdaydı. Ey Ebubekir, şunun Hz. Peygamber (s.a.) in huzûrunda bu şeyleri açıkça söylemesine engel olmayacak mısın? dedi. Allah Rasûlü (s.a.) tebessüm buyurup : «Öyle görünüyor ki sen Rifâa'ya dönmek istiyorsun. Fakat sen onun, o da senin balcığından tatmadıkça olmaz.» buyurdu. Hadîsi bu şekliyle Buhârî, Abdullah İbn el-Mübârek; Müslim, Abdürrezzâk; Neseî, Yezîd İbn Zürey'den bunlar da Ma'mer'den rivâyet etmişlerdir. Hadîsin Müslim'ce Abdürrezzâk'tan rivâyetinde «Rifâa'nın onu üç talâktan sonuncusu (üçüncüsü) ile boşadığı tasrîh edilmiştir. Ebu Dâvûd dışındaki bir cemâat Süfyân İbn Uyeyne, Buhârî, Ukayl, Müslim, Yûnus İbn Yezîd —Müslim'in rivâyetinde üç talâktan sonuncusuyla boşadığı kaydı vardır—; Neseî, Eyyûb İbn Mûsâ kanalıyla... Âişe'den rivâyet etmişlerdir.

Mâlik der ki : el-Misver İbn Rifâa el-Kurazî'den (onun da) Zübeyr İbn Abdurrahmân İbn Zübeyr'den rivâyetine göre Rifâa İbn Semev'el, Allah Rasûlü (s.a.) zamanında karısı Temîme Bint Vehb'i üç talâkla boşamış ve kadın Abdurrahmân İbn Zübeyr ile nikâhlanmış, ancak Abdurrahmân (bir hastalık netîcesi) ona yaklaşmaktan âciz kalmış ve onunla temâsta bulunamadan ondan ayrılmış (onu boşamıştı). Rifâa İbn Semev'el onu nikâhlamak istedi. O, onu daha önce boşamış olan ilk kocasıydı. Bu durum Hz. Peygamber (s.a.) e anlatıldı, onunla ev-

lenmeyi Rifâa'ya yasakladı ve : «O (kadın) balcıktan tatmadıkça sana helâl olmaz.» buyurdu. Muvatta' ashâbı hadîsi Mâlik'ten bu şekilde rivâyet ederler. Fakat isnâdında kopukluk vardır. Hadîsi İbrâhîm İbn Tahmân ve Abdullah İbn Vehb, Mâlik kanalıyla... Abdurrahmân İbn Zübeyr'den mevsûl olarak rivâyet etmişlerdir.

Sahte Evlilik (Hulle)

İkinci kocadan istenen; kadına arzulu olması ve aldığı kadınla devâmlı bir arada kalmayı kastetmiş olmasıdır. Nitekim evlendirmekte meşrû olan da budur. İmâm Mâlik bu şartla birlikte ikinci kocanın aldığı bu kadınla mübâh olarak (mübâh yollardan) cimâ'da bulunması şartını da getirir. Şayet ikinci koca yalnız kadın ile o (kadın) ihrâmlı, oruçlu, itikâfda iken ya da hayızlı ve lohusa olduğu halde ya da koca oruçlu veya ihrâmlı, ya da i'tikâfda olduğu halde kadın ile temâs ederse bu temas ile kadın birinci kocaya helâl olmaz. Aynı şekilde şayet ikinci koca zımmî olursa bu nikâhıyla kadın müslüman bir erkeğe helâl olmaz. Zîra İmâm Mâlik'e göre, kâfirlerin nikâhı bâtıldır.

Şeyh Ebu Ömer İbn Abdülberr'in rivâyetine göre; Hasan el-Basrî ikinci kocanın aldığı bu kadın ile birleşirken menîsinin gelmesini de şart koşar. Hasan el-Basrî bununla Rasûlulah (s.a.) ın «Sen onun balcığından, o da senin balcığından tadıncaya kadar (tatmadıkça) olmaz» sözünden anladığı mânâya bağlanmış oluyor. Buna göre, kadının menîsinin de gelmiş olması gerekir. Halbuki İmâm Ahmed ve Nesei'nin Hz. Âişe'den rivâyet ettikleri hadîs-i şerîf'e göre, yukardaki hadîste geçen «balcık» dan maksad, menî değildir : Rasûlullah (s.a.) : (عسيلة) balcık cimâ'dır.» buyurmuşlardır.

Şayet ikinci kocanın bu kadını almaktan maksadı; onun birinci kocası için helâl olmasını sağlamak ise, bu ikinci koca hadîs-i şerîf lerde zemmedilen (kötülenen) ve la'net edilen kişidir. İmâmların hepsine göre; şayet ikinci koca nikâh akdindeki bu maksadını açıkça söylerse bu nikâh akdi bâtıl olur.

Bu konuda vârid olan hadîs-i şerîfler :

1 — İmâm Ahmed diyor ki : Bize Fadl İbn Dekîn... Abdullah İbn Mes'ûd'dan rivâyet etti ki:

لَعَنَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْوَاشِمَةَ وَالْمُوتَشِمَةَ وَالْوَاصِلَةَ وَالْمَوْصُولَةَ وَآكِلَ الرِّبَا وَمُوكِلَهُ وَالْمُحَلِّلَ وَالْمُحَلَّلَ لَهُ

Rasûlullah (s.a.) vücûduna dövme yapan ve yaptırana, saçını uzatan ve uzattırana, başkasının saçını ekletene, bir kadının eski kocasına

helâl olması için onu nikâhlayana ve bu işin kendisi için yapıldığı adama, fâiz yiyen ve yedirene lâ'net etti.

Bu hadîsi İmâm Ahmed, Tirmizî ve Neseî başka şekillerde rivâyet etmişler ve Tirmizî bu hadîs hasendir, sahîhtir, demiştir. Sonra Tirmizî şöyle diyor : Sahâbeden ilim ehlinin uygulaması şu şekildedir. Hz. Ömer, Hz. Osman ve İbn Ömer böyle tatbîk etmişlerdir. Ayrıca tâbiî'nin fakîhlerinin kavli de budur ve bu görüş Hz. Ali, İbn Mes'ûd ve İbn Abbâs'dan da rivâyet edilmiştir.

Bu hadîs başka bir tarîkla İbn Mes'ûd'a dayanan senedle merfû' olarak rivâyet edilmiştir.

Bu hadîsin başka bir tarîktan ve yine Abdullah İbn Mes'ûd'a dayanan bir senedle rivâyeti şöyledir : İmâm Ahmed ve Neseî A'meş kanalıyla... Abdullah İbn Mes'ûd'dan rivâyet ederler ki o şöyle demiştir : Faiz yiyen, faiz olduğunu bildikleri halde faize vekil olan şâhitlik yapan, yazan, saçını uzatan ve uzattıran, zekâtı geciktiren, zekâta tecâvüz eden hicret ettikten sonra topukları üzre geri dönüp dinden çıkan, bir kadını üç talak ile boşayan, eski kocasına helâl olsun diye nikâhlayan ve bu işin kendisi için yapıldığı kişi (ilk koca) kıyâmet günü Muhammed (s.a.) in dilinden la'netlenmişlerdir.

2 -- İmâm Ahmed diyor ki : Bize Abdürrezzâk... Hz. Ali'den rivâyet etti ki o şöyle demiş : «Rasûlullah (s.a.) faiz yiyene, yedirene, şâhidine ve kâtibine, güzellik için dövme yapan ve yaptırana, zekât vermeyene, bir kadının —daha önce üç talâk ile kendisini boşayan— eski kocasına helâl olması için nikâhlayana ve bu işin kendisi için yapıldığı kimseye la'net etmiştir. O, ölünün arkasından bağırıp çağırmaktan da nehy ederdi.

İmâm Ahmed bu hadîsi Ğunder tarîkıyla... Hz. Ali'den rivâyet etmiştir. Ayrıca İsmâîl İbn Ebu Hâlid kanalıyla... Şa'bî'den rivâyet etmiştir.

Ebu Dâvûd, Tirmizî ve İbn Mâce de Şa'bî'nin hadîsinden rivâyet etmişlerdir. Ayrıca İmâm Ahmed der ki; bize Muhammed İbn Abdullah... Hz. Ali (r.a.) den naklétti ki, Rasûlullah (s.a.) faizciyi, faiz alanı yazanı, şâhidini, hulle yapanı, hulle yaptıranı la'netlemiştir.

3 — Tirmizî diyor ki : Bize Ebu Saîd el-Eşecc... Hz. Ali'den rivâyet etti ki, Rasûlullah (s.a.) «Bir kadını daha önce üç talâk ile boşayan kocası için helâl olsun diye nikâhlayana ve bu işin kendisi için yapıldığı kimseye eski kocaya Allah la'net eder», buyurmuşlardır.

Tirmizî : Hadîsin senedi sağlam değildir, zîra hadîsin senedindeki Mücâhid'i içlerinde Ahmed İbn Hanbel'in de bulunduğu ilim erbâbından bir çoğu zayıf görmüşlerdir... Birinci hadîs, daha sahîhtir.

4 — İbn Mâce diyor ki : Bize Yahyâ İbn Osman İbn Sâlih el-Mısrî... Ukbe İbn Âmir'den rivâyet etti ki Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurdular :

«Size ödünç alınan tekeyi (التيس المستعار) haber vereyim mi?» Ashâb; evet ey Allah'ın Rasûlü, dediler. Rasûlullah : «O kadını (kendisine üç talâk ile boşayan) eski kocasına helâl olsun diye nikâhlayan kişidir, Allah ona ve bu işin kendisi için yapıldığı kişiye la'net eder.» buyurdular.

Hadîsi yalnız İbn Mâce rivâyet etmiştir. Bu hadîsi İbrâhîm İbn Ya'kûb el-Cüzcânî de rivâyet etmişse de, hadîsin münker olduğunu söylemiştir. Ben derim ki : Bu hadîsin senedindeki Osman İbn Sâlih güvenilir râvîlerden birisidir, Buhârî de Sahîh'inde ondan rivâyette bulunmuştur. Sonra başkaları da ona tâbi olmuşlardır. Bu hadîsi Ca'fer el-Firyâbî de... Leys'den rivâyet etmiştir. En iyisini Allah bilir.

5 — İbn Mâce der ki; bize Muhammed İbn Beşşâr... Abdulah İbn Abbâs'dan nakletti ki :

لَعَنَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْمُحَلِّلَ وَالْمُحَلَّلَ لَهُ

«Rasûlullah (s.a.), hulle yapan ve kendisi için hulle yapılanı, la'netlemiştir.»

Bu hadîsin başka bir tarîkten rivâyeti de şöyledir : Dimaşk hatîbi imâm ve hâfız Ebu İshâk İbrâhim İbn Ya'kûb el-Cüzcanî es-Sa'dî diyor ki : Bize İbn Ebu Meryem... İbn Abbâs'dan rivâyet etti ki o şöyle demiştir :

Rasûlulah (s.a.) a «Muhallil»in (bir kadın, kendisini daha önce üç talâk ile boşayan kocasına helâl olsun diye onu nikahlâyan kişinin) nikâhı soruldu. O : «Hayır» buyurdular. «Allah'ın kitabı ile alay etmek ve hîle için yapılan nikâh, nikâh değildir, ancak istek ve arzu ile yapılan nikâh nikâhtır, buyurdu ve sonra (bu ikinci koca) kadının balcığından tadacak, diye ekledi.

Bu iki hadisin isnâdı, Ebu Bekr İbn Ebu Şeybe'nin... Amr İbn Dînâr'dan rivâyet ettiği hadîs ile kuvvetlenmektedir. Bu mürsel hadîslerden biri diğerini takviye etmektedir. Allah en iyisini bilendir.

6 — İmâm Ahmed der ki, bize Ebu Âmir... Ebu Hüreyre (r.a.) den rivâyet etti ki, Rasûlullah (s.a.) hulle yapanı ve kendisi için hulle yapılanı la'netlemiştir. Bu hadîsi Ebubekr İbn Ebu Şeybe, Cüzcânî, Beyhakî, Abdullah İbn Ca'fer kanalıyla rivâyet etmişlerdir. Müslim de Sahîh'inde Osman İbn Muhammed kanalıyla Saîd el-Mahberî'den nakletti. Bu müttefakunaleyhtir.

7 — Hâkim, Müstedrek'inde diyor ki : Bize Ebu Abbâs el-Asamm... Nâfî'den rivâyet ediyor ki o şöyle demiştir : Bir adam Abdullah İbn Ömer'e geldi; ve adam karısını üç talâk ile boşar sonra onun haberi olmadan birisi, eski kocasına helâl olsun diye o kadınla evlenirse, bu ka-

dın ilk kocasına helâl olur mu? diye sordu. Abdullah İbn Ömer, hayır, dedi, ancak istek ve arzu ile yapılan nikâh sahîh olur. Biz Rasûlullah (s.a.) ın zamanında bunu zinâ sayardık. Sonra Hâkim şöyle der : Bu hadîsin isnâdı sahîhtir. Ama Buhârî ve Müslim kitaplarında tahrîc etmemişlerdir. Bu hadîsi Sevrî de... İbn Ömer'den rivâyet etmiştir. Hadîsin isnâdı bunun merfû' olduğu hissini vermektedir.

Ebu Bekr İbn Ebu Şeybe el-Cüzcânî, Harb el-Kirmânî ve Ebu Bekr el-Esrem... Hz. Ömer'den rivâyet ediyorlar ki; o şöyle demiş : Muhallil (bir kadını, daha önce kendisini üç talâk ile boşayan kocasına helâl olsun diye nikâhlayan) ve kendisi için böyle nikâh yapılan kimse eğer bana getirilirse onları recm ederim.

Beyhakî'nin... Süleymân İbn Yesâr'dan rivâyet ettiğine göre Osmân İbn Affân'a; bir kadını kocasına helâl olsun diye nikâhlayan bir kişi getirildi. O da aralarını ayırdı.

Hz. Ali, İbn Abbâs ve Sahâbe'den birçoğundan da bu şekilde rivâyet edilmiştir.

Allah Teâlâ buyuruyor ki;

«Şayet bu ikinci koca da onu, kendisi cimâ'dan sonra onu boşar ve onlar da (kadın ve ilk kocası) Allah'ın hudûdunu ikâme edeceklerini (güzellikle geçineceklerini sanarlarsa —Mücâhid'e göre nikâhlarının hîleli olmadığını sanarlarsa— tekrâr birbirlerine dönmelerinde, her ikisi içinde bir vebâl yoktur. Bunlar Allah'ın hudûdudur. (kanunları ve hükümleridir) Bilen bir kavim için açıklıyor.»

Mezheb imâmları (Allah onlara rahmet etsin) bu konuda ihtilâf etmişlerdir:

Bir kişi karısını, bir ya da iki talâkla boşar ve iddeti bitinceye kadar onu bırakırsa, sonra kadın başka bir koca ile evlenir ve cimâ' vâki' olduktan sonra bu yeni koca kadını boşarsa ve kadının iddeti biterse bundan sonra da kadın, yeniden ilk kocasıyla evlenirse bu durumda, İmâm Mâlik, Şâfiî, Ahmed İbn Hanbel —ki sahâbeden bir grubun da görüşü böyledir— in mezhebinde olduğu gibi, ilk koca için artık önceden üç talâktan arta kalan talâk (hakkı)mı vardır, yoksa Ebu Hanîfe ve ashâbının mezhebinde olduğu gibi, ikinci koca ile evlenmiş olması, ilk kocanın talâk (hakk)ını ortadan kaldırmış olduğu için, ilk koca ile yeniden evlenince üç talâk hakkı da yeniden geri dönmüş mü olur? Hanefîlerin delili şudur: İkinci koca üç talâkı ortadan kaldırdığına göre onun gerisinde olanları kaldırması çok daha uygundur. Allah en iyisini bilir.

İZÂHI

Talâk konusunda şiî müfessir Tabressî diyor ki;

Daha sonra Allah Teâlâ «boşama iki keredir» buyurarak boşama-

nın sayısını açıklamıştır. Yani dönülebilecek boşama iki defadır. Ancak bu konuda ihtilâf vardır. Bununla ilgili iki görüşten birincisine göre; bu âyet sünnete uygun boşamanın açıklamasından ibârettir. Şöyle ki; kişi eşini boşayacağı zaman önce onunla temâs edip ilişki kurmadan önce bir talâk boşamalıdır. Sonra iddetten çıkıncaya veya âdet görüp temizleninceye kadar beklemeli, ikinci kez boşamalıdır. İbn Abbâs ve Mücâhid böyle der. İkinci görüş mensûbları ise burada âyetin ayrılmayı gerektiren boşanma ile, gerektirmeyen boşanmanın sayısını bildirdiğini kabul etmektedirler. Âyet iki boşamadan sonra bâin talâkla ayrılmaktan başka bir şey olmayacağını ifâde etmektedir. (Ebu Ali el-Tabressî, Mecma'ül-Beyân, I, 329).

Mevdûdî de şöyle diyor :

Bu âyet İslâm'ın zuhurûndan evvel Arabistan'da mutâd ve kökleşmiş olan sosyal bir bozukluğu ıslâh mânâsını taşır. Bir kimse dilediği gibi sık sık boşadığını söylerdi. Her ne vakit karısıyla münâsebetlerinde gerginlik olsa, eşini boşar ve canı istediği zaman tekrâr birleşirdi. Bu hal, bir sınır tâyin edilmemiş olmasından, sık sık tekrârlanırdı. Böylece kadın hem o erkekle evliliğin icâb ettirdiği münâsebetlere, hem de başka biriyle evlenme serbestisine sahip bulunamazdı. Bu zulüm kapısını, Kur'an-ı Kerîm'in bu âyeti kapamış oldu. Bütün evlilik hayatı müddetince bir erkek, karısıyla ancak iki defa talâk ve tekrâr biraraya gelme hakkına sahiptir. Üçüncü defa boşama halinde, zevcesi ondan dâimî olarak ayrı düşecektir. Telâşlı ve düşüncesiz hareketi firenlemek ve bir çok safhalarda uzlaşma yolunu açık bulundurmak üzere, Kur'ân-ı Kerîm ve hadîs-i şerîf'lerin göstermiş bulunduğu doğru boşama usûlu şöyledir:

Şayet âile hayatında ayrılık kaçınılmaz bir hal alırsa, ancak kadının hayız halinde olmadığı bir zamanda, talâk beyân edilir. Aybaşı süresi içinde bir geçimsizlik olsa bile o şartlar altında talâk beyânı doğru bir hareket olmayıp, hayızdan temizlenmesi beklenilerek bilâhare, istenildiği takdîrde, ikinci bir talâk beyânı yapılır. Derken nihâî olan üçüncü talâk için kadının üçüncü aybaşı adet müddeti sonunda temizleneceği zaman beklenmelidir. Maamafih ilk ve ikinci talâk beyânından sonra meseleyi yeni baştan düşünmek ve beklemek daha hayırlıdır. Çünkü bir ve iki kerre talâk hallerinde erkek, müddetin hitâmına kadar kadını zevcesi olarak geri almak hakkına sahiptir. Fakat talâk üçüncü defa beyân edilince; erkeğin onu geri alması ve bu çiftlerin tekrâr birbirleriyle evlenme hakkı ortadan kalkar.

Böylece, bir celsede üç kerre talâk beyân eden câhil kişiler şerîata karşı şen'î bir günah işlemiş olurlar. Mübârek Peygamberimiz bu şekildeki hareketi şiddetle reddetmiştir. Bir celsede üç def'a birden talâk beyân eden bir kocaya Hz. Ömer (r.a.) kırbaç cezâsı tatbîk etmiştir.

Zevceye evlilik münâsebetiyle verilen mehir ile süs eşyâsı, elbise vesâir hediyelerin erkek tarafından geri alınma hakkı yoktur. Herhangi bir kimseye hediye olarak verilen bir şeyin geri istenmesi, İslâm'ın ahlâk prensiplerine taban tabana zıttır. Mübârek Peygamberimiz bu utanç verici hareketi bir köpeğin tükürdüğünü yalamasına benzetmektedir. Karısına vermiş olduğu şeyleri talâktan sonra yanında saklaması veya geri istemesi erkek hesâbına cidden son derece ayıp bir harekettir. Aslında İslâmiyet, ayrılışta koca tarafından kadına bazı şeyler verilmesini teşvîk etmektedir. (Mevdûdî, Tefhîm el-Kur'an, I, 245 - 246)

———oOo———

وَإِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ فَبَلَغْنَ أَجَلَهُنَّ فَأَمْسِكُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ أَوْ سَرِّحُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ
وَلَا تُمْسِكُوهُنَّ ضِرَارًا لِّتَعْتَدُوا وَمَن يَفْعَلْ ذَٰلِكَ فَقَدْ ظَلَمَ نَفْسَهُ وَلَا تَتَّخِذُوا آيَاتِ اللَّهِ
هُزُوًا وَاذْكُرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَمَا أَنزَلَ عَلَيْكُم مِّنَ الْكِتَابِ وَالْحِكْمَةِ يَعِظُكُم بِهِ وَاتَّقُوا اللَّهَ
وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ ﴿٢٣١﴾

231 — Ve kadınları boşadığınız zaman, iddetlerini bitirince artık onları ya iyilikle tutun veya iyilikle salıverin. Sırf zulmedebilmeniz için zararlarına onları tutuvermeyin. Kim böyle yaparsa muhakkak kendi nefsine zulm etmiş olur. Allah'ın âyetlerini oyuncak yerine koymayın. Allah'ın üzerindeki nimetini ve size öğüt vermek için indirdiği kitâbı ve hikmeti hatırlayın. Allah'tan korkun. Ve bilin ki Allah şüphesiz her şeyi Bilendir.

Boşanan Kadınlara İyi Davranın

Allah'ın bu emri erkekler içindir. Erkek karısını boşadığı zaman, erkeğin kadına dönme hakkı ve ona güzel davranma zorunluluğu vardır. Kadının iddeti bitince kadın, kendisine kocasının dönmesi mümkün olacak kadar bir süre koca evinde kalabilir. Koca, ya onu evinde tutacak yani güzellikle onu nikâhı altına alacak —ki bu da ona dönmesini söyleyecek ve onunla güzellikle geçinmeye niyet edecektir— ya da onu bırakacak ve iddetinin bitiminde kadını güzellikle evinden çıkaracaktır. Bu sırada kadına zulmetmiyecek, ona hasım olmayacak ve ona

kötü davranmayacaktır. Allah Teâlâ : «Sırf zulmedebilmeniz için zararlarına onları tutuvermeyin.» buyuruyor.

İbn Abbâs, Mücâhid, Mesrûk, Hasan, Katâde, Dahhâk, Rebî', Mukâtil İbn Hayyân ve birçokları derler ki : Eskiden bir erkek karısını boşar ve iddetinin bitimi yaklaştığında kadın başkasına gitmesin diye ve sırf ona zulmetmek, zarar vermek için tekrâr kadına dönerdi. Sonra kadını tekrâr boşar ve iddet beklemeye başlardı. Kadının iddetinin bitimi yaklaşınca, kadının iddeti uzasın diye tekrâr boşardı. İşte Allah Teâlâ onları bundan men'edip tehditte bulunuyor ve : «Kim böyle yaparsa muhakkak ki (Allah'ın emrine muhâlefet etmek sûretiyle) kendi nefsine yazık etmiş olur.» buyuruyor.

Allah Teâlâ : «Allah'ın âyetlerini oyuncak yerine koymayın» buruyor.

Bu âyetin tefsîrinde İbn Cerîr der ki : Bize Ebu Küreyb... Ebu Mûsâ'dan rivâyet etti ki, Rasûlullah (s.a.) Eş'arî kabîlesine kızdı. Ebu Mûsâ Rasûlullah'a gelerek : «Ey Allah'ın Rasûlü, Eş'arî kabîlesine kızdınız mı?» dedi. Rasûlullah (s.a.) : «Sizden birisi (karısına) boşadım, yeniden döndüm diyor. Bu müslümanların boşaması değildir. Kadını iddetinden önce boşayınız» buyurdular.

İbn Cerîr bu hadîsi Yezîd İbn Abdurrahmân'dan başka bir şekilde rivâyet etmiştir. Fakat bu rivâyetin aleyhinde konuşulmuştur.

Mesrûk diyor ki : Rasûlullah (s.a.) ın kasdettiği kişi karısının haberi olmadan onu boşayan, onu boşamaksızın iddeti uzasın diye karısına zarar veren kişidir.

Hasan, Katâde, Atâ el-Horasânî, Rebî', ve Mukâtil İbn Hayyân derler ki : Bu, karısını boşayan ve «eğlendim» diyerek köle azâd eden, ya da bir kadını nikâhlayan ve «eğlenmiştim» diyen kişidir. Bunun üzerine Allah Teâlâ : «Allah'ın âyetlerini oyuncak yerine koymayın» âyetini indirdi. Böylece Allah onları buna mecbûr etti.

İbn Merdûyeh diyor ki : Bize İbrâhîm İbn Muhammed... İbn Abbâs'dan rivâyet etti ki o şöyle demiş : Bir adam karısını boşadı halbuki o, eğleniyordu ve talâkı kasdetmiyordu. Bunun üzerine Allah Teâlâ : «Allah'ın âyetlerini oyuncak yerine koymayın» âyetini indirdi. Rasûlullah (s.a.) da bu talâkı geçerli saydı.

İbn Ebu Hâtim diyor ki : Bize Hişâm İbn Revvâd... Hasan el-Basrî'den rivâyet ediyor ki o şöyle demiş : Adam, karısını boşar ve «Ben eğlenmiştim» derdi. Kölesini azâd ederdi ve «eğlenmiştim» derdi. Bir kadını nikâhlar ve «ben eğlenmiştim» derdi. Bunun üzerine Allah Teâlâ : «Allah'ın âyetlerini oyuncak yerine koymayın» âyetini indirdi. Rasûlullah (s.a.) da : «Kim gerek ciddi gerekse oyun olarak bir kadını boşarsa, ya da bir köleyi azâd ederse, ya da nikâhlarsa onun hakkında

bu âyet geçerli olur» buyurdular. Bu hadîsi İbn Cerîr, Zührî tarîkıyla ve Hasan'a dayanan bir senedle rivâyet eder ki bu hadîs mürseldir.

Yine aynı hadîsi İbn Merdûyeh de Amr İbn Abîd tarîkıyla Ebu'd-Derdâ'dan mevkûf olarak rivâyet etmiş ve şöyle demiştir : Bize Ahmed İbn Hasan İbn Eyyûb... «Allah'ın âyetlerini oyuncak yerine koymayın» âyeti hakkında Ubâde İbn Sâmit'ten rivâyet eder ki o şöyle demiştir :

Rasûlullah (s.a.) ın zamanında adam başka birisine : «Kızımı seninle evlendirdim» der. Sonra da : «Ben eğlenmiştim» derdi. Yine bir adam kölesine : «Seni azâd ettim» der. Sonra da : «Eğlenmiştim» derdi. Allah Teâlâ : «Allah'ın âyetlerini oyuncak yerine koymayın» âyetini indirdi. Rasûlullah (s.a.) da : «Üç şey vardır ki bunları kim oyun olarak ya da oyun olmaksızın (ciddî olarak) söylerse bunlar o kişi hakkında geçerli olur. Bunlar, boşama, azâd etme nikâhtır» buyurdular.

Bu konuda meşhûr olan, Ebu Dâvûd, Tirmizî ve İbn Mâce'nin Abdurrahmân İbn Habîb tarîkiyle... Ebu Hüreyre'den rivâyet ettikleri hadîstir. Buna göre Rasûlullah (s.a.) :

« ثَلَاثٌ جِدُّهُنَّ جِدٌّ ، وَهَزْلُهُنَّ جِدٌّ : النِّكَاحُ وَالطَّلَاقُ وَالرَّجْعَةُ » .

«Üç şey vardır ki bunların ciddîsi de ciddî, şakası da ciddîdir : Nikâh, boşama ve ric'at (kocanın tekrâr karısına dönmesi)dir» buyurdular. Tirmizî : «Hadîs, hasendir, garîbtir.» demiştir.

Allah Teâlâ buyuruyor ki : «Alah'ın (Peygamberleri hidâyet ve beyyineler ile size göndermek sûretiyle) üzerinizdeki nimetini ve (size emretmek, size yasaklamak ve harâmları işlemenize karşı sizi korkutmak suretiyle) size öğüt vermek için indirdiği kitabı ve hikmeti (peygamberinin sünnetini) düşünün. (Yaptığınız ve yapmadığınız şeylerde) Allah'tan korkun ve bilin ki Allah, şüphesiz her şeyi bilendir. (Sizin gizli ve açık hiç bir işiniz O'na gizli kalmaz ve bunlardan dolayı Allah sizi cezâlandıracaktır.)».

İ Z Â H I

Çocuk psikolojisi bakımından âile hayatının önemine temâs eden Seyyid Kutub şöyle diyor :

Bu yüzdendir ki İslâm'da âile nizâmı, kâinatın içinden fıtrî nizâmın kendisinden doğar... İslâm, Allah'ın bütün kâinat için ikâme ettiği nizâmla insan için ikâme ettiği nizâmı birleştirir... İşte insan bu iki nizâmın arasında gelişir... Âile ise yeni doğan yavruyu korumak, hakkına riâyet etmek, rûhunu, aklını ve cesedini, geliştirmek için çalışan

tabiî bir yuvadır. Bu yuvada rahmet, sevgi ve dayanışma duyguları gelişir. Hayat, bu hidâyet nuruyla aydınlanır... Hayat ancak bu şekilde tam olarak yorumlanabilir. Ve insan, hayatında bu mühürün damgasını taşır...

Canlı yavruları içinde ömrü en uzun olanı, insan yavrusudur. İnsanın çocukluk devresi, diğer canlı yavrularının ömründen daha uzundur. İnsanın çocukluk merhalesi, yetişme, hazırlanma ve hayatın şartlarına intibâk etme devresidir.

İnsanoğlunun vazîfesi en büyük vazîfe, rolü de yeryüzünde en büyük rol olunca... Elbette çocukluk devresi uzun olmalıdır ki, gelecek için iyice hazırlanıp yetişebilsin. Bu da diğer canlılardan daha çok anne ve baba bakımına muhtâç kılar. Sâkin ve istikrârlı bir âile, insanlık nizâmı için daha çok lâzım, insan fıtratı, yaratılışı ve bu hayattaki devresini tamamlaması için daha çok gereklidir.

Amelî tecrübeler isbât etmiştir ki, âile yuvasından başka herhangi bir yolla bu ihtiyâç karşılanmamakta ve yerini tutamamaktadır. Hattâ çocuğun yetişmesi ve terbiyesi bakımından tehlikelidir de... Bilhâssa Allah'ın insanoğluna bahşettiği sâlih ve kuvvetli, fıtrî nizâmının zıddına dik başlı, sapık ve bozuk hareketleriyle fâsık ve yapmacık sistemlerden bazılarının âile nizâmının yerine yerleştirmek istedikleri toplu çocuk yuvaları, aslâ âile yuvasının ihtiyâcını karşılayamaz. Yahut da bazı Avrupa devletlerinin barbarca vahşice iki harp sonunda büyük sayıda yavru kaybetmeleri sebebiyle ikâme etmek mecbûriyetinde kaldıkları nizâmlar, aslâ âile şefkatinin yerini tutmaz.

Son iki dünya harbinde din ve îmân duygusundan mahrûm Batı câhiliyet sistemi, o yavruları bu hale getirmiştir. Günümüzde artık savaş taraftârlarıyla, barış taraftârları dahi ayırd edilememektedir. Veya anneleri çalışmak mecbûriyetinde bırakan câhiliyet düşüncelerinin te'sîri altında, kul yapısı meş'ûm içtimâî ve iktisâdî nizâm yüzünden yavrular, çocuk bakımevlerine terkedilmektedir. («Yuvasız Çocuklar» adlı esere bakınız.) Bu lâ'netli nizâm zavallı çocukları anne şefkatinden mahrûm etmekte, âile yuvasının sıcak havasına hasret bırakmaktadır. Ve zavallı yavrular çocuk fıtratıyla, çocuk hâlet-i rûhiyesiyle taban tabana zıd nizâmların hüküm sürdüğü kreşlere atılmaktadır. Böylece yetişen çocukların içleri; ıztıraplar ve ukdelerle dolup taşmaktadır... Bütün bunlardan daha acayibi de, inhirâf etmiş bu câhiliyet nizâmının yetiştirdiği, bir takım asrî beylerin kadını çalıştırmak için sokağa atan bozuk nizâmı, gerilikten kurtuluş, hürriyet ve ilerilik saymasıdır... İşte o mel'ûn nizâmın kendisi, dünyanın en değerli hazînelerini yavruları, istikbâlin ümitlerini hasîs ve basît rahatlar uğruna kurban etmektedir... Bütün bunlar ne için yapılıyor?.. Âilenin gelirinin biraz artması için mi? Anneleri dinlendirmek için mi?.. Çağdaş Doğu ve Batı câhili-

yetinin küfrü, içtimâî ve iktisâdî nizâmının bozukluğu yüzünden dünyanın en değerli hazînesi, insanlığın en büyük ümîdi yavrulara bakım yerine fabrikalarda enerji üretimi amacıyla, anneleri fabrikalara yığmak için mi? (1)

Allah'ın birlikte bütün müslümanları selâmete götürdüğü, gölgesinde âlemşumûl selâmeti tahakkuk ettirdiği... İslâm'ın içtimâî nizâmının âile temeli üzerine oturduğunu ve bunun tahakkuku için bütün gayretleri sarfettiğini görüyoruz... Bundan sonra Kur'an'ın çeşitli sûrelerinde âile nizâmının üstüne oturduğu Kur'an nizâmının çeşitli yerlerine rastlıyoruz. İşte bu sûre de onlardan birisidir...

Bu sûrede vârid olan âyetler evliliğin hüküm ve âdabını, îlâ, talâk ibâdet, nafaka, müt'a, emişme gibi konuları ihtivâ etmektedir.

Ancak bu hükümler fıkıh kitaplarında olduğu gibi tafsîlâtlı olarak anlatılmamaktadır. Hayır. Hükümler öyle bir atmosfer içerisinde sunuluyor ki; insan kalben ilâhî sistemin beşer hayatı için koyduğu büyük kâidelerden, İslâm nizâmının yayıldığı büyük esâslarından birisiyle karşılaştığının derhal farkına varıyor. Ve bu esâsın direkt olarak Allah'a Allah'ın irâde, hikmet ve meşiyyetine bağlandığını ve bunun Allah'ın insanlar için seçtiği hayat nizâmının kendisi olduğunu biliyor. O yüzden de Allah'ın gazab ve rızâsına, ikâb ve sevâbın, varlığı ve yokluğuyla her hal ü kârda i'tikâdına bağlanmış olduğuna inanıyor.

İlk anda insan işin önemini ve tehlikesini seziyor, kâinatta büyük-küçük her şeyin Allah'ın inâyeti ve mürâkabesi altında olduğunun farkına varıyor. Büyük-küçük her şeyin belirlenen bir günde, Allah ölçüsüne göre ölçüleceğini anlıyor. Ve insan biliyor ki, şu kâinattaki hayat düzenini bizzât idâre eden, müslüman cemiyetini husûsî olarak yetiştiren ve varlık âleminde takdîr ettiği o büyük devrelere hazırlayan, Allah'ın kendisidir. O yüzden bu nizâma düşmanlık, Allah'ın gazabını icâb ettirdiği gibi, şiddetli azâba müstehak kılar.

Âyet-i kerîme bu hükümleri dikkatlice ve tafsîlatlı olarak anlatıyor. Bir hükmü bitirmeden diğerine başlamıyor. Her hükmü müteâki-

(1) Çocuk bakımevi tecrübelerinin isbât ettiği ilk şey: çocukların ilk iki yaşlarında başlı başına anne ve baba bakımına fıtratı ve psikolojik hayatı bakımından mutlak şekilde ihtiyâç hissettiği olmuştur. Bu yaşlarda çocuk, annesi için ortak istemez. Annesinin sadece kendisine bakmasını ve kendisiyle meşgûl olmasını arzu eder. Ve bu yaşlardan sonra sırf kendisine mahsûs bir anne baba olmasını ister. Birincisi, çocuk yuvalarında imkânsızdır. İkincisi ise, âile yuvasından başka yerlerde asla tahakkuk edemez. Bu iki unsurdan mahrûm yetişen her çocukta mutlakâ rûhî bozukluklar görülür.

Bu iki ihtiyâçtan mahrûm olarak yetişen çocukların hayatında, bunalımlar hâkim olur. Çocuk sapık zihniyetlerle yetişir. Ne oluyor şu sapık câhiliyyet insanlarına ki çocukların bütün hayatını zehirliyorlar. Sonra da Allah'ın kendileri için dilediği selâmet nimetlerinden kendi kendilerini mahrûm edip, yaptıkları şeylerin ilerilik ve medenilik olduğunu sanıyorlar...

ben, işin büyüklüğünü, ehemmiyetini ve tehlikesini, duygulandırıcı bir ifâde tarzı ile insanın içini uyaran, canlandıran ve duygulandıran bir üslûbla anlatıyor. Bilhâssa tatbîkî, gönüllerdeki Allah korkusuna, vicdanlardaki iç hassâsiyetine bağlı konularda, bu üslûbun, tipik örneklerine rastlıyoruz. Zîra bu uyanık ve hassâs unsurlar olmayınca, hüküm ve nasslara hîle karıştırmak mümkün olabilir... (Seyyid Kutub, Fî Zılâl'il-Kur'an, I, 487 - 493)

وَإِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ فَبَلَغْنَ أَجَلَهُنَّ فَلَا تَعْضُلُوهُنَّ أَنْ يَنْكِحْنَ أَزْوَاجَهُنَّ إِذَا تَرَاضَوْا بَيْنَهُمْ
بِالْمَعْرُوفِ ذَٰلِكَ يُوعَظُ بِهِ مَنْ كَانَ مِنْكُمْ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ ذَٰلِكُمْ أَزْكَىٰ لَكُمْ وَأَطْهَرُ وَاللَّهُ
يَعْلَمُ وَأَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ ﴿٢٣٢﴾

232 — Kadınları boşadığınız vakit, onlar iddetlerini bitirdiklerinde, aralarında güzelce anlaştıkları takdirde kocalarıyla tekrâr evlenmelerine mâni olmayın. İşte sizden Allah'a ve âhiret gününe inanmış olanlara, bununla öğüt veriliyor. Bu, sizin için daha iyi, daha temizdir. Allah bilir, siz bilmezsiniz.

Ali İbn Ebu Talha, İbn Abbâs'tan rivâyetle diyor ki; bu âyet-i kerîme, karısını bir, ya da iki talâkla boşayan ve kadının iddetinin bitiminde onunla tekrâr evlenmek ve ona dönmek isteyen birisi hakkında nâzil olmuştur. Kadın kocasıyla tekrâr evlenmek istemesine rağmen, kadının akrabâları bunu engellemişlerdi. Bu âyette Allah, kadının akrabâlarını bundan men'etmiştir.

Avfî de Ali İbn Ebu Talha'dan ve İbn Abbâs'dan bu şekilde rivâyet etmiştir :

Mesrûk, İbrâhîm el-Nehaî, Zührî ve Dahhâk da bu âyetin bu konuda nâzil olduğunu söylemişlerdir. Ki onların söyledikleri âyetin zâhirinden anlaşılmaktadır. Yine âyetten anlaşıldığına göre; kadın, kendi kendini evlendirme hakkına sahip değildir, kadının mutlaka bir velîsi olması gereklidir. Nitekim Tirmizî ve İbn Cerîr bu âyetin tefsîrinde böyle söylemişlerdir. Bir hadîs-i şerîf'te de :

«Kadın kadını evlendiremez, kadın kendi kendini evlendiremez. Kendi kendisini evlendiren kadın ancak zinâ edendir.» buyurmaktadır.

Başka bir hadîsi şerif'te de : «Yol gösterici bir velî ve adâletli iki şâhid bulunmadan nikâh olmaz.» buyurulmaktadır. Âlimler arasında

bu konuda anlaşmazlık vardır ki bunlar, fürû' kitaplarında yerlerinde yazılmıştır. Biz de bu konuyu «Kitab el-Ahkâm» da anlattık. Bu âyetin Ma'kil İbn-Yessâr el-Müzenî ve kızkardeşi hakkında indirildiği de rivâyet edilmiştir. Buhârî Sahîh'inde bu âyetin tefsîrinde der ki : Bize Abdullah İbn Saîd... Ma'kıl İbn Yessâr'dan rivâyet etti ki; o şöyle demiş : «Benim bir kızkardeşim vardı ve onu benden istediler.»

Buhârî diyor ki... Bize Yûnus, Hasan'dan rivâyet etti ki, Ma'kıl İbn Yassâr'ın kızkardeşini, kocası boşamış ve iddetinin bitiminde de kocası tekrâr onunla evlenmek istemiş. Ama Ma'kıl kızkardeşini vermemiş. Bunun üzerine «Aralarında güzelce anlaştıkları takdîrde, kocalarıyla tekrâr evlenmelerine engel olmayın.» âyeti nâzil olmuş.

Ebu Dâvûd, Tirmizî, İbn Mâce, İbn Ebu Hâtim, İbn Cerîr ve İbn Merdûyeh müteaddit tarîklarla ve Ma'kıl İbn Yessâr'a dayanan senedlerle bu hadîsi rivâyet etmişlerdir. Tirmizî, bu hadîs sahîhtir, demiştir. Tirmizî'nin rivâyet ettiği hadîsin metni şöyledir : Ma'kıl İbn Yessâr' dan : O, kızkardeşini Rasûlullah (s.a.) ın zamanında müslümanlardan birisiyle evlendirmiş ve kızkardeşi kocasına vardıktan sonra kocası onu bir talâkla boşamıştı. İddeti esnâsında kocası ona geri dönmemiş ve kadının iddeti bitmişti. Bundan sonra kocası onu o da kocasını istemişti. Sonra kocası ona tâlib olunca Ma'kıl : «Ey alçak oğlu alçak, ben onu sana ikrâm etmiş (ben seni onunla şereflendirmiş) ve seni onunla evlendirmiştim. Sen ise onu boşadın. Allah'a yemîn olsun ki o ebediyyen sana dönmiyecektir» demişti. Râvî devamla şöyle anlatır : Allah kocasının ona, onun da kocasına olan ihtiyâcını biliyordu : «Ve kadınları boşadığınız zaman iddetlerini bitirince artık onları, ya iyilikle tutun veya iyilikle salıverin... Ve bilin ki Allah, şüphesiz her şeyi bilendir.» âyetini indirdi. Ma'kıl bu âyeti işitince : Rabbımın emrini işittim ve O'na itâat ettim diyerek kızkardeşinin kocasını çağırdı ve : Seni evlendiriyor, onu sana veriyorum, dedi.

İbn Merdûyeh ayrıca Ma'kıl'ın : «Yemînimin keffâretini verdim» dediğini de ilâve etmektedir.

İbn Cerîr'in İbn Cüreyc'den rivâyetine göre; Ma'kıl'ın kızkardeşi Cümmel Bint Yessâr olup Ebu'l-Beddâh'ın nikâhı altında idi.

Seleften bir çoğunun rivâyetine göre; bu âyet Ma'kıl İbn Yessâr ve kızkardeşi hakkında indirilmiştir. Süddî ise bu âyetin Câbir İbn Abdullah ve onun amcası kızı hakkında nâzil olduğunu söylüyorsa da sahîh olanı ilkidir.

Allah Teâlâ buyuruyor ki : Ey insanlar «işte sizden Allah'a» ve Allah'ın şerîatine, «âhiret gününe inanmış» Ve Allah'ın o gündeki tehdîdinden, azâbından, o gündeki cezâdan korkanlara «olanlara, bununla öğüt veriliyor» yani velîler; velîsi bulundukları kadınlar kocaları ile aralarında güzelce anlaştıkları takdîrde, kocalarıyla evlenmelerine mâ-

ni olmaktan alıkonuluyorlar. Velîler, Allah'ın bu emrine uyup bu öğütle öğütlenecekler ve bunu uygulayacaklardır. «Bu» eski kocalarını isteyen kadınları onlara vermek ve bu konudaki hamiyyetlerini terketmek sûretiyle Allah'ın kanununa uymanız «sizin için daha iyi, daha temizdir. Allah bilir, siz ise» yaptığınız ve yapmadığınız şeylerden hangisinde hayır olduğunu «bilmezsiniz.»

وَالْوَالِدَاتُ يُرْضِعْنَ أَوْلَادَهُنَّ حَوْلَيْنِ كَامِلَيْنِ لِمَنْ أَرَادَ أَنْ يُتِمَّ الرَّضَاعَةَ وَعَلَى الْمَوْلُودِ لَهُ
رِزْقُهُنَّ وَكِسْوَتُهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ لَا تُكَلَّفُ نَفْسٌ إِلَّا وُسْعَهَا لَا تُضَارَّ وَالِدَةٌ بِوَلَدِهَا وَلَا مَوْلُودٌ
لَهُ بِوَلَدِهِ وَعَلَى الْوَارِثِ مِثْلُ ذَٰلِكَ فَإِنْ أَرَادَا فِصَالًا عَنْ تَرَاضٍ مِنْهُمَا وَتَشَاوُرٍ فَلَا جُنَاحَ
عَلَيْهِمَا وَإِنْ أَرَدْتُمْ أَنْ تَسْتَرْضِعُوا أَوْلَادَكُمْ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ إِذَا سَلَّمْتُمْ مَا آتَيْتُمْ
بِالْمَعْرُوفِ وَاتَّقُوا اللَّهَ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ ﴿٢٣٣﴾

233 — Anneler çocuklarını tam iki yıl emzirirler. Bu, emzirmeyi tamamlamak isteyen içindir. Onların yiyeceği, giyeceği uygun şekilde çocuk kendisinden olana aittir. Kimse gücünün üstünde bir şeyle mükellef olmaz. Ne anne çocuğu yüzünden, ne de baba çocuğu yüzünden zarara sokulmasın. Mîrâsçıya düşen de bunun gibidir. Eğer kendi aralarında anlaşıp, danışarak çocuğu memeden kesmek isterlerse ikisine de bir vebâl yoktur. Çocuklarınızı emzirtmek isterseniz, vereceğinizi güzelce teslîm etmek şartıyla size yine bir vebâl yoktur. Allah'tan korkun ve bilin ki Allah yaptığınız şeyleri görendir.

Çocukları Emzirme :

Allah Teâlâ bu âyet-i kerîme'de; annelere, çocuklarını tam olarak emzirmelerini öğütlüyor. Bu süre iki sene olup bundan sonra vâki' olacak emzirmelere itibâr edilmez. Bunun içindir ki Allah Teâlâ : «Bu, emzirmeyi tamâmlamak isteyen içindir.» buyurmaktadır.

İmâmların çoğu, sadece iki yaşından önceki emzirmenin evlenme-

yi harâm kılacağı görüşündedirler. İki yaşından büyük çocuk meme emecek olursa bu emiş ona hiçbir şeyi harâm kılmaz.

Tirmizî, «İki yaşından küçük emzirmenin harâm kılmayacağına dâir babında» diyor ki : Bize Kuteybe... Ümmü Seleme'den rivâyet etti ki Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurdular : «Ancak, memedeki damarların (sütünü) dağıtan emme evliliği harâm kılar ki bu dönem sütten kesilmeden öncedir.» Tirmizî, bu, Hasen ve Sahîh hadîstir, der. Buna göre Rasûlulah (s.a.) ın ashâbından ve başkalarından ilim ehlinin çoğunun ameli ancak iki seneden az olan emmenin evlenmeyi harâm kıldığı şeklindedir. İki tam seneden sonraki emme ise herhangi bir şeyi harâm kılmamaktadır. Hadîsin senedindeki Fâtıma Bint Münzir İbn Zübeyr İbn Avvâm, Hişâm İbn Urve'nin karısıdır.

Ben de derim ki: Bu hadîsin rivâyetinde Tirmizî münferid kalmıştır. İsnadının râvîleri Buhârî ve Müslim'in şartlarına uygundur. «Ancak memede olan (vukû' bulan)» kısmının anlamına gelince; bu, iki seneden önceki emme yeridir. Nitekim İmâm Ahmed'in Vekî ve Ğunder kanalıyla... Berâ İbn Âzib'den rivâyetine göre Hz. Peygamber (s.a.) in oğlu İbrâhîm öldüğünde Hz. Peygamber (s.a.) : «Muhakkak ki onun için cennette bir emzirici vardır.» buyurmuştur. Hadîsi bu şekliyle Buhârî de Şu'be kanalıyla tahrîc etmiştir. Hz. Peygamber (s.a.) böyle söylemiştir; çünkü oğlu İbrâhîm (a.s.) öldüğünde bir yıl altı aylıktı. O: «Muhakkak ki onun için cennette bir emzirici vardır.» buyurmuş ve bununla «Onun emmesini ikmal eden» anlamını kasdetmiştir. Bu görüşü Dârekutnî'nin el-Heysem İbn Cemîl kanalıyla... İbn Abbâs'tan rivâyet etmiş olduğu ve Allah Rasûlü (s.a.) nün : «İki sene içinde olan dışında emme harâm kılmaz.» buyurduğu hadîs de bunu te'yîd eder. Dârekutnî, hadîsi İbn Uyeyne'den el-Heysem İbn Cemîl'den başkasının müsned olarak rivâyet etmediğini söyler. el-Heysem ise güvenilir, hâfızdır.

Ben de derim ki : Hadîsi İmâm Mâlik Muvatta'ında Sevr İbn Zeyd' den, o ise İbn Abbâs'tan merfû olarak rivâyet etmiştir. ed-Derâverdi ise Sevr kanalıyla... İbn Abbâs'tan rivâyetle hadîsi zikretmiş olup onda : «İki seneden sonra olan, bir şey değildir.» fazlalığı vardır ve bu daha sıhhatlidir.

Ebu Dâvûd et-Tayâlisî'nin Câbîr'den rivâyetine göre Allah Rasûlü (s.a.) : «Sütten ayırmadan sonra (evliliği harâm kılan) emme, bülûğa ermeden sonra yetimlik yoktur.» buyurmuştur. Bu hadîsin delâletinin daha geniş bir izâhı «Sütten ayrılması iki senededir.» (Lokman, 14) Ve «Hâmileliği ve sütten ayrılması otuz aydır.» (Ahkâf, 15) âyetlerindedir.

İki seneden sonraki emmenin evliliği harâm kılmayacağı görüşü Ali, İbn Abbâs, İbn Mes'ûd, Câbîr, Ebu Hüreyre, İbn Ömer, Ümmü Seleme, Saîd İbn el-Müseyyeb, Atâ ve Cumhûr'dan rivâyet edilmiştir.

Bu görüş Şâfiî, Ahmed İbn Hanbel, İshâk, Sevrî, Ebu Yûsuf ve Muhammed'in mezhebidir. İmâm Mâlik'den bu konuda iki sene, iki sene iki ay, iki sene üç ay olmak üzere değişik rivâyetler nakledilir.

Ebu Hanîfe ise bu sürenin iki sene altı ay olduğunu söyler.

Züfer İbn Hüzeyl; çocuk meme emmeye devâm ettiği sürece üç seneye kadar, demektedir. Bu görüş, Evzaî'den de rivâyet edilmiştir.

İmâm Mâlik şöyle diyor : Çocuk iki seneden daha az bir zamanda sütten kesilse ve bu sütten ayrılmadan sonra onu başka bir kadın emzirse, çocuk ona harâm olmaz. Çünkü bu çocuk için bir yiyecek durumundadır. Bu görüş Evza'î'den de rivâyet edilmiştir.

Rivâyete göre; Hz. Ömer ve Hz. Ali şöyle demişlerdir : Çocuğun sütten ayrılmasından sonra süt kardeşliği yoktur.

Hz. Ömer ve Hz. Ali'nin bu söz ile iki seneyi kasdetmiş olmaları mümkündür. Nitekim Cumhûr'un kavli de böyledir. Onlar, bu sözleriyle bizzât emzirme işini kasdetmiş olabilirler ki İmâm Mâlik'in kavli de böyledir. Allah en iyisini bilendir.

Buhârî ve Müslim'de rivâyet edildiğine göre, Hz. Âişe (r.a.) büyük çocuğun emzirilmesinin de evliliği harâm kılmada te'sîrli olduğu görüşündedir.

Atâ İbn Ebu Rebâh ve Leys İbn Sa'd'ın görüşü budur. Hz. Âişe; yanına girmesinde mahzûr görmediği erkekler için, kadınlarından birisine onu emzirmesini emrederdi. Hz. Âişe'nin bu husûstaki delili Ebu Hüzeyfe'nin kölesi Sâlim'in hadîsidir ki buna göre; Rasûlullah (s.a.) Ebu Hüzeyfe'nin karısına onu emzirmesini emretmişti. Halbuki o büyüktü. Bu emzirme ile köle onun yanına girip çıkardı. Rasûlullah (s.a.) ın diğer hanımları bunu kabul etmez ve onun durumunu özel bir durum olarak kabul ederlerdi.

Bu, Cumhûr'un kavlidir. Cumhûr'un bu konudaki delili —ki bunlar dört imâm, yedi fakîh (fukaha-i seb'a), sahâbenin büyükleri ve Hz. Âişe dışındaki Rasûlulah (s.a.) ın diğer zevceleridir— Buhârî ve Müslim'de Hz. Âişe'den rivâyet edilen şu hadîsi şerîf'tir : Rasûlullah (s.a) «Kardeşlerinize bakınız, süt kardeşliği ancak açlıktan dolayı süt emmedendir.» buyurmuşlardır.

Süt emme (süt kardeşliği) ve büyüğün emzirilmesi konusundaki bilgi Nisâ sûresindeki 23. âyette gelecektir.

«Çocukların annelerinin yiyeceği, giyeceği uygun şekilde» (ülkelerinde emsâlleri hakkında geçerli olan mikdarda, israf etmeksizin veya kısıntı yapmaksızın ve çocuğun babasının zenginliği ve orta halliliğine ve fakirliğine göre) çocuk kendisinden olana âittir. Nitekim Allah Teâlâ başka bir âyet-i kerîme'de : «Eli geniş olan genişliğine göre nafaka versin. Rızkı kendisine daraltılmış bulunan da, nafakayı Allah'ın kendi-

sine verdiğinden versin. Allah kimseyi kendisine verdiğinden fazlasıyla yükümlü tutmaz. Allah, güçlüğün ardından bir kolaylık ihsan eder.» (Talâk, 7) buyurmaktadır.

Dahhâk diyor ki : Eğer erkek, karısını boşar ve karısından çocuğu varsa kadın çocuğu onun için emzirir. Bu durumda kadının geçimi ve giyimi uygun şekilde babaya âittir.

Allah Teâlâ buyurur ki : «Ne anne çocuğu yüzünden...» Yani çocuğun terbiyesini babaya yüklemek için çocuğun kadından alınması suretiyle. «Zarara sokulmasın...» Kadın çocuğu doğurduğunda şâyet kadının sütünü emmeksizin yaşıyamıyacaksa kadının çocuğu babasına verme hakkı yoktur. Ancak ondan sonra (çocuğun yaşıyacağı kadar süt verdikten sonra) dilerse çocuğu, babasına verebilir. Ancak çocuğun verilmesi şayet babaya zararlı olacaksa, çocuğu babaya vermek kadına helâl değildir. Aynı şekilde kadına zarar vermek için çocuğun kadından çekilip alınması da helâl değildir. İşte bunun içindir ki Allah Teâlâ : «Ne anne çocuğu yüzünden, ne de baba çocuğu yüzünden zarara sokulmasın.» buyurmaktadır. Yani sırf kadına zarar vermek için çocuğun anneden çekilip alınmasını istemek doğru değildir. Bunu Mücâhid, Katâde, Dahhâk, Zührî, Süddî, Sevrî, İbn Zeyd ve başkaları söylemişlerdir. Allah Teâlâ : «Mîrasçıya düşen de bunun gibidir» buyuruyor. Yani —Mücâhid, Şa'bî ve Dahhâk'a göre— akrabâlarına zarar vermeme, onları zarara sokmama konusunda mîrasçı da bu kurala dahildir.

Çocuğun annesine nafaka vermek, onun hukûkuna riâyet etmek ve ona zarar vermemek konusunda çocuğun babasına düşen görev; aynen mîrasçıya da düşer denilmiştir. Bu, Cumhûr'un kavlidir. İbn Cerîr tefsîrinde bunu genişçe anlatır.

Hanefî ve Hanbelîlerden akrabânın bir kısmının nafakasının diğer bir kısmına vâcib olduğu görüşünde olanlar; bu görüşlerine bu âyeti delil getirirler. Bu görüş Ömer İbn el-Hattâb ve Selef'in hepsinden rivâyet edilmiştir. Hasan'ın Semure'den merfû' olarak rivâyet ettiği «Kimin bir akrabâsı varsa onun üzerine o âzâd olunur...» hadîsiyle de bu görüş tercîh edilmiştir.

İki seneden sonraki emzirmenin bazan çocuğun bedenine veya aklına zarar verdiği söylenmiştir.

Süfyân el-Sevrî... Alkame'den rivâyetle şöyle der : Alkame, iki seneden sonra çocuğunu emziren bir kadın görür ve : «Onu emzirme» der.

Allah Teâlâ buyuruyor : «Eğer, kendi aralarında anlaşıp danışarak çocuğu memeden kesmek isterlerse ikisine de bir vebâl yoktur.» Çocuğun anne ve babası, çocuğu sütten kesme konusunda fikir birliği

ederlerse, bunda çocuk için fayda görürlerse bu konuda istişâre ederek birleşirlerse bu takdîrde onların ikisine de bir vebâl yoktur.

Buradan anlaşıldığına göre; anne-babadan birinin bu görüşte olması yeterli değildir. Anne babadan birinin, diğeriyle istişâre etmeksizin bu konuda katı davranması câiz değildir. Bu görüş Sevrî ve başkalarına âittir.

Elbette bunda çocuk için ihtiyâtlı davranma ve çocuğun işlerini düşünme zorunluluğu vardır ki, bu da Allah'ın kullarına bir rahmetidir. Allah Teâlâ, anne babaya çocuklarını terbiye zorunluluğu getirmiş ve onları hem kendilerine, hem çocuğa uygun gelecek yola iletmiştir. Nitekim Talâk sûresinde de Allah Teâlâ : «Sizin için emzirirlerse onlara ücretlerini ödeyin. Aranızda uygun bir şekilde anlaşın. Eğer güçlüğe uğrarsanız çocuğu, bir başka kadın emzirir.» (Talâk, 6) buyurmaktadır.

«Çocuklarınızı emzirtmek isterseniz, vereceğinizi güzelce teslîm etmek şartıyla size yine bir vebâl yoktur.» Gerek annenin ve gerekse çocuğun bir özründen dolayı baba ve anne çocuğun anneden alınmasında fikir birliği ederlerse, bu konuda anne ve babaya bir vebâl yoktur. Anneye geçmiş ücretleri uygun bir şekilde verilmek kaydıyla babanın bunu kabul etmesinde de bir beis yoktur. Baba, çocuğunu başkasına uygun bir ücretle emzirtir. Birçokları böyle demişlerdir.

«Allah'dan korkun ve bilin ki Allah, yaptığınız şeyleri görendir» sizin durum ve sözlerinizden hiç bir şey Allah'a gizli kalmaz.

وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَاجًا يَتَرَبَّصْنَ بِأَنفُسِهِنَّ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ وَعَشْرًا فَإِذَا بَلَغْنَ
أَجَلَهُنَّ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا فَعَلْنَ فِي أَنفُسِهِنَّ بِالْمَعْرُوفِ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ ﴿٢٣٤﴾

234 — İçinizden ölenlerin geriye bıraktıkları eşler; kendi kendilerine dört ay on gün beklerler. Bu müddeti bitirdikleri vakit onların, kendileri için uygun olanı yapmalarından dolayı size günâh yoktur. Ve Allah işlediklerinizden haberdârdır.

Bu, kocaları ölen kadınlara, Allah'ın dört ay on gün (gece) iddet beklemeleri konusunda bir emirdir. Bu hüküm icmâ' ile hem kendileriyle zifâf vukû' bulmuş ve hem de zifâf vukû' bulmamış zevceleri kapsamaktadır. Bu görüşün, kendileriyle zifâf vâki' olmamış kadınları da kapsadığının dayanağı âyet-i kerîme'nin umûmî oluşudur. Bir de bu

konuda İmâm Ahmed ve Sünen sahiplerinin rivâyet ettiği Tirmizî'nin de sahîhtir dediği, şu hadîs-i şerîf vardır :

İbn Mes'ûd'a bir kadınla evlenen, sonra onunla zifâfa girmeden ve ona bir mehir ta'yîn etmeden ölen adamın durumunu sordular ve bu konuda defalarca ona geldiler. İbn Mes'ûd : Bu konuda kendi görüşümü söyliyeceğim, doğru olursa Allah'dandır, hatâlı olursa benden ve şeytândandır. Allah ve Rasûlü benim vereceğim bu hükümden berîdirler demiş ve «mehir tam olarak kadınındır» diye eklemiş.

Hadisin başka lafızlarla olan bir rivâyetinde ise şöyle demiştir : «Emsâlinin mihri eksiksiz ve zulümsüz olarak kadının hakkıdır. Kadın iddet bekleyecektir ve onun mîras hakkı vardır.» Ma'kıl İbn Yessâr el-Eşcaî kalktı ve : «Rasûlullah (s.a.) ın Berva' bint Vâşik hakkında aynı hükmü verdiğini işittim.» dedi ve Abdullah İbn Mes'ûd buna son derece sevindi.

Bu hadîsin başka bir rivâyeti ise şöyledir : «Eşca' (kabîlesinden) bazıları kalkıp «Rasûlullah (s.a.) ın Berva' Bint Vâşik hakkında bu hükmü verdiğine şehâdet ederiz» dediler.

Sadece hâmile olduğu halde kocası ölen kadınlar bu hükmün dışındadır. Çünkü; «Gebe kadınların iddetleri ise, yüklerini vaz' etmeleridir.» (Talâk, 4) âyeti hükmünün umûmî olması sebebiyle bu kadınların iddeti çocuklarını doğurmaları ile biter. Velev ki doğumdan sonra bir an beklememiş bile olsalar. İbn Abbâs, hâmile iken kocası ölen kadınların, çocuğu doğurup dört ay on günlük iddetten hangisi daha uzunsa onu iddet olarak bekleyeceği görüşündedir. Böylece her iki âyetin hükmünü cem'etmiş olmaktadır. Şayet Buhârî ve Müslim'de tahrîc edilen Sübey'a el-Eslemiye hakkındaki hadîs olmasaydı elbette onun dayanağı ve ta'kîb ettiği yol güzel, kuvvetli bir yol olurdu. Hadîs-i şerîf şöyledir : Sübey'a el-Eslemiye'nin kocası Sa'd İbn Havle karısı hâmile iken vefât etmişti. Kocasının vefâtından sonra çok geçmeden Sübey'a çocuğunu doğurdu. —Bir rivâyette ise : Kocasının ölümünden birkaç gece sonra çocuğunu doğurdu.— Lohusalık süresi bitince kendisini istemeye gelecekler için süslendi. Ebu Senâbil İbn Ba'kek yanına girdi ve ona : Seni süslenmiş (güzelleşmiş) görüyorum, yoksa evlenmek mi istiyorsun? Allah'a yemîn ederim ki senin üzerinden dört ay geçmedikçe evlenecek değilsin.» dedi. Sübey'a anlatıyor : Bana bunları söyleyince akşamleyin elbiselerimi topladım ve Rasûlullah (s.a.) a giderek bu durumu kendisinden sordum. Allah'ın Rasûlü «Çocuğumu doğurunca helâl olduğuna dâir fetvâ verdi ve uygun görürsem evlenmemi emretti.»

Ebu Ömer İbn Abdülberr der ki : Sübey'a hadîsi kendisine delil olarak getirildiğinde, İbn Abbâs'ın Sübey'a hadîsine döndüğü rivâyet

edilir. Ki bu da hadîsin sıhhatine delâlet eder. Aynı zamanda İbn Abbâs'ın arkadaşları da Sübay'a hadîsiyle fetvâ vermişlerdir. Ve bu görüş bütün ilim ehlinin görüşüdür.

Âyet-i kerîme'nin umûmî olan hükmünden câriye olan zevceler de istisnâ edilir. Çünkü bunların iddeti hür kadınların iddetinin yarısı kadar olup —Cumhûr'un görüşüne göre— iki ay beş gecedir. Mademki had konusunda câriyeler hür kadınların yarısıdır o halde iddet beklemede de onların yarısı olmalıdır.

Ulemâdan Muhammed İbn Sîrîn ve Zâhirîlerden bazı zevât âyet-i kerîme'nin hükmünün umûmî oluşu sebebiyle bu konuda hür ve câriye zevceleri eşit kabul etmektedirler. Çünkü iddet bekleme bütün yaratıkların müsâvî olduğu yaratılışla ilgili bir husûstur.

Saîd İbn Müseyyeb, Ebu'l-Âliye ve başkaları da şöyle derler : «Kocası ölen kadının dört ay on gün iddet beklemesinin hikmeti, kadının rahminde çocuk olma ihtimâlidir. Bu süre beklenildiğinde şayet kadının rahminde çocuk varsa ortaya çıkacaktır. Nitekim Buhârî, Müslim ve diğer hadîs kitaplarında tahrîc edilen İbn Mes'ûd'un hadîsinde şöyle buyurulmaktadır : «Sizden birinin anne karnındaki varlığı kırk günde nutfe, bir o kadar zamanda alaka, bir o kadar zamanda da mudğa (et parçası) olur. Sonra ona bir melek gönderilir de rûh üflenir.» İşte bu üç kerre kırk gün, dört aydır. Bundan sonra on günlük bir sürenin konulması ihtiyâten bazı ayların eksik olabileceğinden ve bir de çocuğa rûh üfürülmesinden sonra onda hareketlenmenin ortaya çıkışından dolayıdır.

Saîd İbn Ebu Arûbe, Katâde'den rivâyetle şöyle der : Saîd İbn Müseyyeb'e : «Bu on gün de ne oluyor?» diye sordum. O : «Onda rûh üfürülür.» dedi.

Bu hadîsi İbn Cerîr rivâyet etmiştir. Bir rivâyette, İmâm Ahmed buna dayanarak ümmü Veled câriyenin iddetinin aynen hür olan kadınların iddeti gibi olduğu görüşüne zâhib olmuştur, çünkü câriye olan Ümmü Veled aynen hür kadınlar gibi zevce olmuştur.

Ayrıca İmâm Ahmed bu konuda Yezîd İbn Hârûn tarîkıyla... Amr İbn Âs'ın şöyle dediğini rivâyet eder : Peygamberin sünnetini aleyhimizde (birbirine) karıştırmayınız, efendisi öldüğünde Ümmü Veled câriyenin iddeti dört ay on gündür. Hadîsi Ebu Dâvûd da rivâyet etmiştir.

İmâm Ahmed'in bu hadîsi münker saydığı da rivâyet edilir.

Kabîsa'nın Amr'dan hadîs işitmediği de söylenmiştir.

Seleften bir grub bu hadîs ile fetvâ vermişlerdir. Saîd İbn Müseyyeb, Mücâhid, Saîd İbn Cübeyr, Hasan, İbn Sîrîn, Ebu İyâz, Zührî ve

Ömer İbn Abdülazîz bunlardandır. Yezîd İbn Abdülmelik İbn Mervân da bu şekilde emrederdi ve o mü'minlerin emîri (halîfe) idi. Evzaî, İshâk İbn Rahûyeh ve kendisinden gelen rivâyetlerin birisinde Ahmed İbn Hanbel de böyle demişlerdir. Tâvûs ve Katâde şöyle diyorlar : Efendisi öldüğü zaman, Ümmü Veled câriyenin iddeti, hür kadının iddetinin yarısı, yani iki ay beş gecedir.

Ebu Hanîfe ve ashâbı, Sevrî ve Hasan İbn Sâlih «Üç hayız süresi iddet bekler» demişlerdir. Bu, Hz. Ali, İbn Mes'ûd, Atâ ve İbrâhîm el-Nehaî'nin de kavlidir.

İmâm Mâlik, Şâfiî ve kendisinden gelen meşhûr rivâyetle Ahmed İbn Hanbel; «Onun iddeti bir hayız süresidir» demişlerdir. Bu, İbn Ömer, Şa'bî, Mekhûl, Leys, Ebu Ubeyd, Ebu Sevr ve cumhûr'un görüşüdür.

Leys şöyle der : «Şayet o hayızlı iken kocası ölürse bu (hayız) ona yeter.»

İmâm Mâlik ise şöyle diyor : «Şayet kocası ölen Ümmü Veled câriye; âdet görmüyorsa onun iddeti üç aydır.»

Şâfiî ve Cumhûr-u Fukahâ ise süre bir aydır. Ancak üç ay bana daha güzel geliyor, demişlerdir.

Allah Teâlâ : «Bu, müddeti bitirdikleri vakit onların kendileri için uygun olanı yapmalarından dolayı size günâh yoktur.» buyuruyor. Buradan kocası vefât eden kadına iddeti süresince yas tutmanın vâcib olduğu anlaşılır. Nitekim Ümmül-mü'minîn Zeyneb Bint Cahş ve Ümmü Habîbe'den rivâyet edilen, Buhârî ve Müslim'de mevcud şu hadîsi serîf de buna delâlet etmektedir : Rasûlullah (s.a.) :

لَا يَحِلُّ لِامْرَأَةٍ تُؤْمِنُ بِاللهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ اَنْ تُحِدَّ عَلٰى مَيِّتٍ فَوْقَ ثَلَاثٍ اِلَّا عَلٰى زَوْجٍ فَاِنَّهَا تُحِدُّ عَلَيْهِ اَرْبَعَةَ اَشْهُرٍ وَعَشْرًا

«Allah'a ve âhiret gününe inanan bir kadının ölüye üç günden fazla yas tutması helâl değildir, ancak ölen kocası ise dört ay on gündür.» buyurdular.

Buhârî ve Müslim'de Ümmü Seleme'den rivâyet edilen bir diğer hadîs-i şerîf şöyledir :

«Bir kadın Rasûlullah (s.a.) a gelerek : Ey Allah'ın Rasûlü, kızımın kocası öldü ve kızımın gözü rahatsızlandı bunun gözüne sürme çekeyim mi? diye sordu. Rasûlullah (s.a.) : «(İki ya da üç kere) hayır buyurdular, dört ay on gün (yas süresidir ve sürme çekilmez.) Sizden birisi câhiliye devrinde bir sene beklerdi.»

Ümmü Seleme'nin kızı Zeyneb der ki : (Câhiliye devrinde) Bir kadının kocası öldüğünde kıldan bir çadıra girer, en kötü elbisesini giyer

ve bir sene geçinceye kadar koku veya başka bir şey sürünmezdi. Sonra çadırdan çıkar ve kendisine bir hayvan pisliği verilir o da bunu atardı. Sonra ya bir merkep veya bir koyun, ya da bir kuş getirilir o bunu fercine sürerdi. Kadının böyle davrandığı hayvan çok kerre ölürdü.

Buradan hareketle âlimlerden çoğu bu âyetin ilerde gelecek olan Bakara, 240. âyetini neshettiği görüşüne zâhib olmuşlardır. Bu görüş İbn Abbâs ve başkalarına âittir. Bu husûs şüpheli olup ilerde tekrâr gelecektir.

Burada yas tutmaktan maksad; koku sürünme, güzel elbise, süs eşyâsı ve benzeri şeylerle süslenmeyi terketmekten ibârettir ki bu, kocası vefât eden kadınlara iddeti süresince vâcibtir. Bu konudaki tek görüş budur. Yine tek bir görüş olarak talâk-ı ric'î ile boşanan kadının iddeti esnâsında kadına yas tutmak gerekmez. Ancak talâk-ı bâin ile boşanan kadına iddeti esnâsında yas tutmanın gerekip gerekmediği konusunda iki görüş vardır.

Âyetin hükmünün umûmî olması sebebiyle, kocası ölen kadınlar ister küçük, ister yaşlı (hayızdan ve nifâstan kesilmiş) ister hür, ister câriye, ister müslüman, ister kâfir olsunlar, hepsine de yas tutmak vâcibtir.

Sevrî, Ebu Hanîfe ve ashâbı «Kâfir olan kadına ölen kocasından dolayı yas tutma yoktur» demişlerdir. Bu, Mâlik'in ashâbından Eşheb ve İbn Nâfi'in de kavilleridir. Bu görüşte olanların delilleri, Rasûlullah (s.a.) ın : Allah'a ve âhiret gününe inanan bir kadının ölüye üç günden fazla yas tutması helâl değildir. Ancak ölen kocası ise dört ay on gündür.» hadîs-i şerîf'idir. Bunlar derler ki : Rasûlullah (s.a.) yas tutmayı teabbüdî (bir ibâdet olarak) koymuştur.

Ebu Hanîfe ve ashâbı ile Sevrî, yas tutmayacaklar arasına kendilerine teklîf olmadığından dolayı kocası ölen küçükleri de dâhil etmişlerdir. Ebu Hanîfe ve arkadaşları buna bir de iddeti noksan olduğundan dolayı müslüman câriyeyi katarlar. Bu konuların tamâmi ahkâm ve fürû' kitaplarında anlatılmıştır.

Allah Teâlâ buyurur ki : «Bu müddeti bitirdikleri vakit (Dahhâk, Rebî' İbn Enes'e göre iddetleri bittiğinde) onların kendileri için uygun olanı yapmalarından dolayı size (Zührî'ye göre kadının velîlerine) günâh yoktur.»

Avfî, İbn Abbâs'dan rivâyetle der ki : Bir kadını kocası boşarsa veya kocası ölürse iddeti bittiğinde onun süslenmesi ve evlenmek üzere ya da evlendirilmek üzere kendini arzetmesinde herhangi bir günâh yoktur. Bu ma'ruf bir şeydir.

Mukâtil İbn Hayyân'dan da benzeri bir rivâyet nakledilmiştir. Mücâhid'den rivâyetle İbn Cüreyc de böyle söylemiştir.

Allah Teâlâ buyurur ki: «Bu, müddeti bitirdikleri vakit onların kendileri için uygun olanı yapmalarından (Hasan, Zührî, Süddî ve benzerlerinden rivâyete göre temiz ve helâl olan nikâhtan) dolayı size günâh yoktur.»

وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا عَرَّضْتُمْ بِهِ مِنْ خِطْبَةِ النِّسَاءِ أَوْ أَكْنَنْتُمْ فِي أَنْفُسِكُمْ عَلِمَ اللَّهُ أَنَّكُمْ
سَتَذْكُرُونَهُنَّ وَلَٰكِنْ لَا تُوَاعِدُوهُنَّ سِرًّا إِلَّا أَنْ تَقُولُوا قَوْلًا مَعْرُوفًا وَلَا تَعْزِمُوا
عُقْدَةَ النِّكَاحِ حَتَّىٰ يَبْلُغَ الْكِتَابُ أَجَلَهُ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ مَا فِي أَنْفُسِكُمْ فَاحْذَرُوهُ
وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ غَفُورٌ حَلِيمٌ ﴿٢٣٥﴾

235 — Böyle (iddet bekleyen) kadınları nikâhlamak isteğinizi bildirmenizden veya böyle bir arzuyu gönüllerinizde saklamanızdan dolayı size bir vebâl yoktur. Allah bilmiştir ki, siz onları mutlakâ hatırlayacaksınız, fakat uygun bir sözle söylemeniz müstesnâ, onlarla gizlice sözleşmeyin. İddeti nihâyet bulmadıkça nikâh bağını bağlamaya kalkmayın. Ve bilin ki; şüphesiz Allah, gönüllerinizde olan (lar)ı bilir. Artık O'ndan sakının. Ve yine bilin ki; şüphesiz Allah Ğafur'dur, Rahîm'dir.

Boşanan Kadınların Yeniden Evlenmesi

«(Kocaları öldüğü için iddet bekleyen) kadınları nikâhlamak istediğinizde açıkça değil de dolaylı olarak nikâhlamak istediğinizi bildirmenizde... Size bir vebâl yoktur.»

Sevrî, Şu'be, İbn Cerîr ve başkaları... «Böyle (iddet bekleyen) kadınları nikâhlamanızı bildirmeden... dolayı size bir vebâl yoktur.» Âyeti hakkında İbn Abbâs'dan rivâyetle şöyle derler: (Ta'rîz) Kişinin «ben evlenmek istiyorum, şöyle şöyle olan bir kadınla evlenmek isterim, demesidir». Erkek, kadına bunu güzel bir sözle arzeder söyler. Başka bir rivâyette ise İbn Abbâs'ın şöyle dediği rivâyet edilmiştir: «Allah'ın

beni bir kadınla rızıklandırmasını arzu ederim, severim.» Ya da benzeri bir söz söylemesidir. Ama nişan yapmaya kalkışmaz.

Başka bir rivâyette de şöyle demiştir : «Allah dilerse senden başka bir kadınla evlenmek istemiyorum. Ve isterdim ki sâliha bir kadın bulmuş olayım» demesidir. Fakat kadının iddeti esnâsında nişan yapılmaz.

Buhârî de buna bağlı olarak şöyle der : Bana Talk İbn Ğannâm... İbn Abbâs'dan «Böyle iddet bekleyen kadınları nikâhlamak istediğinizi bildirmenizden dolayı size bir vebâl yoktur.» Âyeti hakkında «Ta'rîz, kişinin : «Ben evlenmek istiyorum ve kadınlara ihtiyâcım var. İsterdim ki bana sâliha bir kadın müyesser olsun.» demesidir.

Mücâhid, Tâvûs; İkrime, Saîd İbn Cübeyr, İbrâhim el-Nehaî, Şa'bî, Hasan, Katâde, Zührî, Yezîd İbn Kuseyt, Mukâtil İbn Hayyân, Kâsım İbn Muhammed, Seleften birçokları ve imâmlar nişanı açıkça belirtmeksizin kocası ölen kadınlara ta'rîzin câiz olduğunu söylemişlerdir. Aynı şekilde üç talâkla boşanan kadınlar hakkında da ta'rîzin câiz olduğuna hükmedilmiştir. Nitekim Ebu Amr İbn Hafs'ın kocası karısını üç talâkla boşamasının akabinde Rasûlullah (s.a.) Fâtıma Bint Kays'ın İbn Ümmü Mektûm'un evinde iddet beklemesini emretmiş ve ona : «İddetin bittiğinde bana haber ver» demiştir. Fâtıma'nın iddeti bitince Rasûlullah (s.a.) ın kölesi Üsâme İbn Zeyd ona tâlib olmuş, Rasûlullah (s.a.) da Fâtıma'yı onunla evlendirmiştir.

Talâk-ı ric'î ile boşanan kadına gelince : Kocasından başkasının, ne ta'rîz yoluyla, ne de açıkça onunla evlenmek istediğini bildirmesinin câiz olmadığı konusunda ihtilâf yoktur.

Allah Teâlâ : «...Veya böyle bir arzuyu (onlarla evlenmek istediğini) gönüllerinizde saklamanızdan dolayı size bir vebâl yoktur» buyuruyor. Bu, Allah Teâlâ'nın : «Şüphesiz ki Rabbın onların göğüslerinin gizlediklerini de açığa vurduklarını da bilir.» (Neml, 74), «Ben sizin gizlediğinizi de, açığa vurduğunuzu da bilirim.» (Mümtehine, 1) âyetleri gibidir. Bunun içindir ki, Allah Teâlâ : «Allah bilmiştir ki, siz onları (kendi kendinize) mutlakâ hatırlıyacaksınız» buyurmuştur. Bunun için sizden zorluğu kaldırmış. Sonra da : «Onlarla gizlice sözleşmeyin» buyurmuştur.

Ebu Miclez, Ebu Şa'sâ Câbir İbn Zeyd, Hasan el-Basrî, İbrâhîm el-Nehaî, Katâde, Dahhâk, Rebî' İbn Enes, Süleymân el-Teymî, Mukâtil İbn Hayyân ve Süddî bundan; zinânın kasdedildiğini söylemişlerdir. Avfî'nin İbn Abbâs'dan rivâyeti de bu anlamdadır. İbn Cerîr bu görüşü tercîh etmiştir.

Ali İbn Ebu Talha «Onlarla gizlice sözleşmeyin» âyeti hakkında İbn Abbâs'tan rivâyetle şöyle demektedir : «Ona (kadına) : Ben (sana) âşığım, benden başkasıyla evlenmiyeceğine bana söz ver, tarzında sözler söylemektir.

Aynı şekilde Saîd İbn Cübeyr, Şa'bî, İkrime, Ebu'd-Duhâ, Dahhâk, Zührî, Mücâhid ve Sevrî'den de «Onlarla gizlice sözleşmeyin» âyetinin kadından, kendisinden başkâsıyla evlenmeyeceğine dâir söz almak anlamına geldiği rivâyet edilmiştir.

Mücâhid'den gelen bir rivâyette ise şöyle denilmektedir : Bu, erkeğin kadına : «Beni sakın mahrûm etme, seni nikâhlayacağım» demesidir.

Katâde ise şöyle der : «Bu, erkeğin, kadın henüz iddeti içinde iken kendisinden başkasıyla evlenmiyeceğine dâir kadından söz almasıdır ki Allah bunu yasaklamıştır. Nişanı ve güzel sözle söylemeyi ise helâl kılmıştır.

İbn Zeyd «Onlarla gizlice sözleşmeyin» âyeti hakkında şöyle der : Bu, kadının iddeti esnâsında gizlice onunla evlenip iddetinin sonunda da bu evliliği açığa vurmaktır.

Âyetin bütün bunlar hakkında umûmî olması da mümkündür ki Allah Teâlâ : «Fakat uygun bir sözle söylemeniz müstesnâdır» buyurmuştur.

İbn Abbâs, Mücâhid, Saîd İbn Cübeyr Süddî ve Sevrî, İbn Zeyd bununla «Ben seni arzuluyorum.» Ve benzeri sözlerle kadına evlenmek istediğini hissettirmenin mübâh olduğu kasdedilmektedir, derler.

Muhammed İbn Sîrîn de der ki : Übeyde'ye «Fakat uygun bir sözle söylemeniz müstesnâ» âyetinin mânâsını sordum. Dedi ki : Kişinin, kadının velîsine, bana bildirmeden onu evlendirme, demesidir.

Bunu, İbn Ebu Hâtim rivâyet etmiştir.

«İddeti nihâyet bulmadıkça nikâh bağını bağlamaya kalkmayın.»

Bu tefsîr, İbn Abbâs, Mücâhid, Şa'bî, Atâ el-Horasânî, Süddî, Sevrî ve Dahhâk'ın tefsîridir.

Kadın iddetli iken nikâh akdinin yapılmasının câiz olmadığında âlimler icmâ' etmişlerdir. Ancak birisi kadını iddetli iken nikâhlar ve onunla temâsta bulunursa, araları ayrılır. Fakat kadın ona ebediyyen harâm olur mu? Bu konuda iki görüş vardır :

Cumhûr'un kavline göre bu kadın o erkeğe harâm olmaz; iddeti bittiği zaman erkek o kadını tekrâr ister.

İmâm Mâlik ise bu durumda kadının o erkeğe ebediyyen harâm olacağı görüşündedir. Bu görüşüne de İbn Şihâb ve Süleyman İbn Yessâr'dan rivâyet edilen şu hadîsi delil getirir : Hz. Ömer şöyle demiştir :

«İddeti içinde iken nikâhlanan bir kadın şayet bu kocası onunla temâsta bulunmamış ise araları ayrılır, sonra birinci kocasından olan iddetinin kalanını bekler ve bu nikâh, evlenen erkek için bir nişan sayılır; ama eğer onunla temâsta bulunmuşsa araları ayrılır, sonra birinci kocasından iddetinin kalanını tamâmlar, daha sonrada iddeti içindeyken onu nikâhlayan kocasının iddetini bekler ve o kişi o kadını bir daha asla nikâhlayamaz.»

Bu görüş hakkında şöyle dediler : Bu görüşün kaynağı şudur : Madem ki, koca Allah'ın koyduğu sürede acele etmiştir o halde maksadının zıddıyla cezâlandırılır ve ebediyen kadın ona harâm kılınır. Tıpkı kâtilin öldürdüğü kişinin mîrasından mahrum edilmesi gibi.

İmâm Şâfiî bu hadîsi İmâm Mâlik'ten rivâyet etmiştir.

Beyhakî der ki : O, eski görüşüne göre böyle söylemiş, ancak bilâhere kadının o erkeğe helâl olacağı kavline dönmüştür.

Ben de derim ki : Bu hadîs'in Hz. Ömer'den nakli munkatı'dır. Ve Sevrî Eş'as tarîkıyla Mesrûk'tan rivâyet ediyor ki; Hz. Ömer bu görüşünden dönmüş, kadına mehir kesmiş ve aralarını birleştirmiş (evlendirmiş) tir.

Allah Teâlâ : «Ve bilin ki; şüphesiz Allah, gönüllerinizde olanları bilir. Artık ondan sakının.» buyurarak erkekleri, kadınlar konusunda gönüllerinden geçen şeylerde tehdîd etmiş ve onları kötülük değil de hayırlı niyetler beslemeye iletmiştir. Sonra da rahmetinden ümidini kesmemelerini bildirerek «Ve yine bilin ki Allah Ğafûr'dur, Rahîm' dir.» buyurmuştur.

لَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ إِنْ طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ مَا لَمْ تَمَسُّوهُنَّ أَوْ تَفْرِضُوا لَهُنَّ فَرِيضَةً وَمَتِّعُوهُنَّ
عَلَى الْمُوسِعِ قَدَرُهُ وَعَلَى الْمُقْتِرِ قَدَرُهُ مَتَاعًا بِالْمَعْرُوفِ حَقًّا عَلَى الْمُحْسِنِينَ ﴿٢٣٦﴾

236 — Temâs etmediğiniz veya bir mehir kesmediğiniz kadınları boşamışsanız, size vebâl yoktur. Şu kadar ki, zengin olan kudretince, darda bulunan da halince ma'rûf bir fayda ile onları faydalandırmalıdır. Bu, iyilik edenlerin üzerine bir borçtur.

Boşanan Kadına Geçim İmkânı Sağlanmalıdır

Allah Teâlâ, bir kadını nikâh akdi yapıldıktan sonra ve kendisiyle temasta bulunmadan önce boşamasını mübâh kılıyor.

İbn Abbâs, Tâvûs, İbrâhîm ve Hasan el-Basrî âyetteki (ملس) kelimesinin nikâh anlamında olduğunu söylemişlerdir. Erkeğin nikâh akdi yaptığı kadını, onunla temâs etmezden önce boşaması câizdir. Bu durumda, şayet kadına mehir ta'yîn edilmişse, tesbit edilen mehir kendisine verilir. Zîra temâstan önce kadını boşamak onun kalbinin kırılmasına sebep olur. İşte bu sebepledir ki Allah Teâlâ kadının faydalandırılmasını emretmektedir. Kadının faydalandırılması bir çeşit onun kocadan alamadığı şeyin karşılığı olacaktır. Bu ise kocanın zenginliğine göre değişir.

Süfyân el-Sevrî, İsmâîl İbn Uyeyne kanalıyla... İbn Abbâs'tan rivâyet eder ki, o şöyle demiştir : Boşanan kadının faydalandırılmasının (boşamadan dolayı kadına verilecek şey) en üstünü kadına bir hizmetçi verilmesidir. Bundan aşağısı gümüş, bundan aşağısı da ona elbise verilmesidir.

Ali İbn Ebu Talha, İbn Abbâs'tan rivâyetle şöyle demektedir : Şayet koca zenginse kadına bir hizmetçi, ya da buna benzer bir şey verir. Fakir ise üç elbise verir.

Şa'bî : «Bunun ortası, kadına bir kadın elbisesi, bir baş örtüsü, bir çarşaf ve kadının evde giyeceği bir elbise (cilbâb) verilmesidir deyip «Şüreyh 500 (dirhem?) verirdi.» diye devâm etmiştir.

Abdürrezzâk, Ma'mer'den rivâyetle Eyyûb İbn Sîrîn'in hizmetçi, ya da nafaka (yiyecek), ya da elbise verdiğini söylemektedir. Yine Abdürrezzâk şöyle der : Hasan İbn Ali onbin (dirhem?) verirdi. Rivâyete göre bir kadın şöyle demişti : Ayrılan bir sevgiliden ne az bir fayda.

Ebu Hanîfe'ye göre; karı-koca, kadına verilecek şeyin miktarında anlaşmadıkları takdîrde erkeğin, mihr-i misl'in yarısını vermesi gerekir.

Şâfiî de yeni görüşünde şöyle demektedir : Koca, fayda denebilecek şeyin en azından başka belli bir miktar vermeye mecbûr edilemez. Bana göre kadına verilecek şeyin en azı kadının namazda giyebileceği bir şeyin ona verilmesidir. Şâfiî eski görüşünde ise şöyle demekteydi : «Kadına verilecek şeyin miktarı konusunda bir şey bilmiyorum; şu kadar var ki otuz dirhem vermesi bana göre güzeldir.»

Bu konuda âlimler de ihtilâf etmişlerdir. Şöyle ki :

Faydalandırma, her boşanan kadın için gerekli midir; yoksa kendisine mehir ta'yîn edilmemiş ve kendisiyle temâsta bulunulmamış kadın için mi gereklidir? Bu konudaki görüşler şöyledir :

1 — «Boşanan kadınlar için uygun şekilde geçimlerini sağlamak vardır. Bu, müttakîler için bir vazifedir.» (Bakara, 241)

«Ey Peygamber, eşlerine de ki : «Eğer dünya hayatını ve süslerini istiyorsanız gelin size bağışta bulunayım ve güzellikle salıvereyim.» (Ahzâb, 28) âyetleri hükümlerinin umûmî olması sebebiyle, her boşanan kadını faydalandırma gereklidir. İkinci âyet-i kerîme Rasûlullah (s.a.) ın hanımları hakkında olup hepsine de mehir ta'yîn edilmiş ve kendileriyle temâsta bulunulmuştu. Bu görüş Saîd İbn Cübeyr, Ebu' l-Âliye ve Hasan el-Basrî'ye aittir. Bu görüş, aynı zamanda Şâfiî'nin iki kavlinden birisidir. Bazıları bu görüşün, Şâfiî'nin yeni ve sahîh görüşü olduğunu söylerler.

2 — «Ey îmân etmiş olanlar, mü'min kadınları nikâhlayıp sonra onlarla temâsta bulunmadan önce boşadığınızda, artık onlar için iddet saymanıza lüzûm yoktur. Kendilerini geçindirin ve güzellikle serbest bırakın.» (Ahzâb, 49) âyetine göre; kendilerine mehir ta'yîn edilen ve temâsta bulunulmadan boşanan kadınları faydalandırma gerekir.

Şu'be ve başkaları... Saîd İbn Müseyyeb'den rivâyetle şöyle derler : Ahzâb sûresindeki 49. âyet Bakara sûresindeki bu âyeti neshetmiştir.

Buhârî Sahîh'inde Sehl İbn Sâ'd ve Ebu Useyd'den rivâyet eder ki, onlar şöyle demişlerdir : «Rasûlullah (s.a.) Şürahbil'in kızı Ümeyme ile evlendi. Ümeyme Rasûlullah (s.a.) ın yanına konulduğunda Efendimiz elini ona uzattı o da bundan hoşlanmadı. Bunun üzerine Rasûlullah Useyd'e Ümeyme'nin tecrîz edilmesini (çeyizinin hazırlanmasını) ve kendisine mavi iki elbise giydirilmesini emretti.

3 — Şayet mehir ta'yîn edilmemiş ve kendisiyle temâsta bulunulmamış (dühûl vâki' olmamış) sa böyle boşanan kadının faydalandırılması gerekir. Eğer dühûl vâki' olmuşsa, kadına mehir ta'yîn edilmemişse mehr-i misil; eğer mehir ta'yîn edilmiş ve dühûldan önce boşamışsa ta'yîn edilen mehrin yarısı, eğer dühûl vâki olmuşsa ta'yîn edilen mehrin tamâmını kadına vermek gerekir. İşte bu (mehir) faydalanmaya mukâbildir. Kendisi faydalandırılacak kadın, kendisine mehir ta'yîn edilmemiş ve dühûldan önce boşanmış olandır. Faydalandırmanın vâcib olduğunu bildiren bu âyet-i kerîme'nin delâlet ettiği anlam budur. Bu, İbn Ömer ve Mücâhid'in kavilleridir.

Dühûlden önce ve kendisine mehir ta'yîn edilmeksizin ayrılan kadınların dışında her boşanan kadının faydalandırılmasının müstehab olduğu görüşünde olan âlimler de vardır. Bu, reddedilmiş bir görüş olmayıp Ahzâb sûresindeki «tahyîr» âyeti de buna hamledilmektedir. İşte bunun içindir ki Allah Teâlâ : «Şu kadar var ki zengin olan kudretince, darda olan da halince ma'rûf bir fayda ile onları faydalandırmalı. Bu iyilik edenlerin üzerine bir borçtur.» Ve «Boşanan kadınlar için uygun şekilde geçimlerini sağlamak vardır. Bu, müttakiler için bir vazîfedir.» (Bakara, 241) buyurmaktadır.

Âlimlerden; faydalandırmanın mutlak olarak müstehab olduğunu söyliyenler de vardır. İbn Ebu Hâtim der ki : Bize Kesîr İbn Şihâb' ın... Şa'bî'den rivâyet ettiğine göre, ona faydalandırmayı konu ederek «Şayet koca faydalandırmazsa bu sebeple hapsedilir mi» diye sordular. Şa'bî : «Şu kadar var ki, zengin olan kudretince, darda bulunan da halince ma'rûf bir fayda ile onları faydalandırmalı.» âyetini okudu ve şöyle dedi : Allah'a yemîn ederim ki, bu konuda kocayı hapseden kimseyi görmedim; şayet vâcib olsaydı kadılar bu konuda kocaları hapsederlerdi.

وَإِنْ طَلَّقْتُمُوهُنَّ مِنْ قَبْلِ أَنْ تَمَسُّوهُنَّ وَقَدْ فَرَضْتُمْ لَهُنَّ فَرِيضَةً فَنِصْفُ مَا فَرَضْتُمْ إِلَّا
أَنْ يَعْفُونَ أَوْ يَعْفُوَا الَّذِي بِيَدِهِ عُقْدَةُ النِّكَاحِ وَأَنْ تَعْفُوا أَقْرَبُ لِلتَّقْوَىٰ وَلَا تَنْسَوُا
الْفَضْلَ بَيْنَكُمْ إِنَّ اللَّهَ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ ﴿٢٣٧﴾

237 — Bir mehir kestiğiniz takdirde temâs etmeden önce onları boşarsanız; kestiğiniz mehrin yarısı onlarındır. Meğer, kendileri bağışlamış, veya nikâh düğümü elinde bulunan kimse bağışlamış ola; bağışlamanız takvâya daha yakındır. Aranızdaki fazîleti unutmayın. Şüphesiz Allah yaptığınız şeyleri görendir.

Her Zaman Ölçü, Fazîlet Olmalıdır

Bu âyet-i kerîme faydalandırmanın bundan önceki âyet-i kerîme' nin delâlet ettiği konulara mahsûs olduğuna işâret etmektedir. Zîra bu âyet-i kerîme; mehir ta'yîn edilen zevcesini dühûldan önce boşayan kocanın, ona ta'yîn edilen mehrin yarısını vermesini vâcib kılmaktadır. Şayet bu verilenin dışında başka bir faydalandırma daha vâcib olsaydı bu âyet-i kerîme'de beyân edilirdi. Kaldı ki, faydalandırma âyeti ile hemen yan yana gelmiştir. Allah en iyi bilir.

Bu durumda mehrin yarısının boşanan kadına verilmesi konusunda âlimler icmâ' etmişlerdir ve bu konuda aralarında herhangi bir görüş ayrılığı yoktur. Koca karısına mehri ta'yîn etmiş ve onunla temâsta bulunmadan önce ayrılmışsa ta'yîn edilen mehrin yarısını kadına vermek vâciptir. Şu kadar var ki, koca karısı ile başbaşa kalmış ve temâs etmemişse bu durumda mehrin tamamını vermesi güzel olur. Bu, üç imâma göredir. İmâm Şâfiî'nin de eski görüşü böyledir ve Hu-

lefâ-i Râşidîn de böyle hükmetmişlerdir. Ama Şafiî der ki : Bize Müslim İbn Hâlid... İbn Abbâs'tan rivâyet etti ki; o bir kadınla evlenen, sonra onunla yalnız kalıp kendisiyle temâsta bulunmadan onu boşayan birisi hakkında şöyle dedi : Mehrin yarısından başka kadına verilecek bir şey yoktur. Çünkü Allah Teâlâ : «Bir mehir kestiğiniz takdirde temâs etmeden önce onları boşarsanız; kestiğiniz mehrin yarısı onlarındır.» buyuruyor. Şâfiî : «Ben de bununla fetvâ veriyorum» demiştir. Ve bu, kitabın zâhiridir. Bu görüş İbn Ebu Talha hadîsinde İbn Abbâs'tan da rivâyet edilmiştir.

İbn Ebu Talha, Allah Teâlâ'nın «Meğer kendileri vazgeçmiş olalar.» âyeti hakkında İbn Abbâs'ın şöyle dediğini zikreder : «Meğer, boşanan kadınlar haklarından vazgeçmiş olalar.»

İmâm Ebu Muhammed İbn Ebu Hâtim şöyle diyor : Şüreyh, Saîd İbn Müseyyeb, İkrime, Mücâhid, Şa'bî, Hasan, Nâfi, Katâde, Câbir İbn Zeyd, Atâ el-Horasânî, Dahhâk, Zührî, Mukâtil İbn Hayyân, İbn Sîrîn, Rebî' İbn Enes ve Süddî'den de bunun benzeri rivâyet edilmiştir. Muhammed İbn Kâ'b el-Kurazî bunlara muhâlefetle âyeti şöyle açıklamaktadır : «Meğer erkekler vazgeçmiş olalar.» Ancak bu, şâz bir görüş olup bu görüşe uyan olmamıştır. İbn Ebu Hâtim'in sözü burada bitiyor.

Allah Teâlâ : «Veya nikâh düğümü elinde bulunan kimse bağışlamış ola.» buyurmaktadır.

İbn Ebu Hâtim der ki : İbn Lehîa... Amr İbn Şuayb'ın babasından, o da dedesinden rivâyet etti ki Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuş : «Nikâh düğümünün sahibi, kocadır.»

Bu hadîsi İbn Merdûyeh ve İbn Cerîr de Abdullah İbn Leyhîa'ya varan senedlerle müsned olarak rivâyet etmişlerdir. En iyisini Allah bilir.

İbn Ebu Hâtim diyor ki : Bize Yûnus İbn Habîb... Îsâ İbn Âsım' dan rivâyet etti ki; Îsâ İbn Âsım şöyle demiş : Şüreyh'in şöyle dediğini işittim : Ali İbn Ebu Tâlib bana nikâh düğümünü elinde bulundurandan sordu. Ben de ona : O, kadının velîsidir, dedim. Ali (r.a.) : Hayır, o kocadır, dedi. İbn Ebu Hâtim şöyle devam ediyor : Kendisinden nakledilen rivâyetlerden birinde İbn Abbâs, Cübeyr İbn Mut'im, Saîd İbn Müseyyeb iki kavlinden birinde Şüreyh, Saîd İbn Cübeyr, Mücâhid, Şa'bî, İkrime, Nâfî, Muhammed İbn Sîrîn, Dahhâk, Muhammed İbn Kâ'b el-Kurazî, Câbir İbn Zeyd, Ebu Miclez, Rebî' İbn Enes, İyâz İbn Muâviye, Mekhûl ve Mukâtil İbn Hayyân'dan gelen riyâyetlere göre nikâh düğümünü elinde bulunduran kişi, kocadır.

Ben de derim ki : Bu görüş, Şâfiî'nin iki kavlinden yeni olanıdır. Ebu Hanîfe ve arkadaşlarının, Sevrî'nin, İbn Şübrüme'nin ve Evzaî' nin mezhepleri de böyledir. İbn Cerîr de bu görüşü tercîh etmiştir.

Nikâh düğümünü elinde bulunduran kişinin koca olduğu görüşünün dayanağı şudur : Nikâhı akdetme, sağlamlaştırma ve bozma kocanın elindedir. Velî, velîsi olduğu kadının malından başkasına bir şey veremediği gibi, mehirde de durum aynıdır.

Nikâh düğümünü elinde bulunduran kişinin kim olduğuna dâir ikinci görüş şöyledir :

İbn Ebu Hâtim der ki; bana babam... İbn Abbâs'tan rivâyet etti ki o Allah'ın nikâh düğümünü elinde bulunduran kişi olarak zikrettiği kimse hakkında şöyle demiştir : Bu kişi, kadının ya babası, ya erkek kardeşi, ya da kadının ancak kendi izniyle nikâhlanabileceği kişidir.

Alkame, Hasan, Atâ, Tâvûs, Zührî, Rebîa, Zeyd İbn Eslem, İbrâhîm el-Nehaî, —iki kavlinden birinde— İkrime, —iki kavlinden birinde— ve Muhammed İbn Sîrîn'den rivâyet edildiğine göre, nikâh düğümünü elinde bulunduran kişi (kadının) velîsidir.

İmâm Mâlik ve eski görüşüne göre Şâfiî'nin kavilleri de böyledir. Bu görüşün kaynağı şudur : Kadını kocaya kazandıran velîdir, o halde —kadının diğer mallarının aksine— mehir üzerindeki tasarruf hakkı da velîye ait olmalıdır.

İbn Cerîr diyor ki : Bize Saîd İbn Rebî' er-Râzî... İkrime'den rivâyet etti ki o şöyle demiştir : Allah bağışlamaya izin verdi ve bunu emretti. Eğer kadın bağışlarsa onun bu bağışlaması geçerli olur. Ama kadın bu konuda cimri davranırsa (onun yerine) velîsi bağışlar ve velînin bu bağışlaması geçerli olur.

Bu görüş rüşdüne ermiş de olsa velînin bağışlamasının sahîh olmasını gerektirir ki bu görüş Şüreyh'den rivâyet edilmiştir. Fakat Şa'bî bunu kabul etmemektedir. Sonra bu görüşten dönmüş ve nikâh düğümünü elinde bulunduranın koca olduğunu söylemiştir ki bununla iftihâr ederdi.

Allah Teâlâ : «Bağışlamanız takvâ'ya daha yakındır» buyuruyor. İbn Cerîr'in bazılarından rivâyetle söylediğine göre burada hitap hem erkeklere hem de kadınlaradır. Yine İbn Cerîr'in Yûnus kanalıyla... İbn Abbâs'tan rivâyetine göre, o bu âyet hakkında şöyle demiştir : «Karı ve kocadan takvâya en yakın olanı bağışlayandır.» Bu görüş Şa'bî ve başkalarından da rivâyet edilmiştir.

Mücâhid, Nehaî, Dahhâk, Mukâtil İbn Hayyân, Rebî' İbn Enes ve Sevrî şöyle diyorlar : Buradaki üstünlük (fazîlet) ya kadının mehrinin yarısını bağışlaması ya da erkeğin mehri tam olarak (yarısını değil) vermesidir. İşte bunun içindir ki Allah Teâlâ : «Aranızdaki fazîleti (iyiliği ve ihsânı) unutmayın» buyurmaktadır. Bu açıklama Saîd'e aittir.

Dahhâk, Katâde, Süddî ve Ebu Vâil âyetteki fazîleti iyilik olarak

anlamakta ve şöyle açıklamaktadırlar : «İyiliği ihmâl etmeyin ve aranızda bunu kullanın (birbirinize iyilik edin).»

Ebu Bekr İbn Merdûyeh şöyle diyor : Bize Muhammed İbn Ahmed İbn İbrâhîm... Ali İbn Ebu Tâlib'den rivâyet etti ki, Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurdular : İnsanların başına öyle bir sıkıntılı bir zaman gelecek ki, mü'min kişi elinde olana sımsıkı sarılacak ve fazîleti (iyiliği) unutacak. Halbuki Allah Teâlâ : «Aranızdaki fazîleti unutmayın» buyurmaktadır. Kötüler o kimselerdir ki zor durumda olan kişilerle alış-veriş yaparlar (onların mallarını alırlar). Halbuki Allah Rasûlü (s.a.) zor durumda bulunan kişiden bir şey satın almayı (onunla alış-veriş yapmayı) ve içinde aldatma olan alış-verişi yasaklamıştır. Şayet sende bir hayır varsa onu kardeşine de götür, onun helâkine bir helâk de sen katma. Zîra müslüman müslümanın kardeşidir; onu üzmez ve onu mahrûm etmez.

Süfyân, Ebu Hârûn'dan rivâyetle şöyle diyor : Avn İbn Abdullah Kurazî'nin meclisinde gördüm; Avn hadîs rivayet ediyor ve ağlamaktan sakalları dağılıyordu. O şöyle diyordu : Zenginlerle birlikte oldum; onları güzel elbiseler ve güzel kokular içinde, güzel binitleriyle gördüğüm zaman aralarında en çok üzülen ben oldum. Fakîrlerle birlikte oturdum ve onların yanında kendimi rahat hissettim. Şöyle devam etti : «Aranızdaki fazîleti unutmayın.» kendisine bir dilenci gelen kişi eğer yanında ona verecek bir şey yoksa ona duâ etsin.

Bu hadîsi İbn Ebu Hâtim rivâyet etmiştir.

Allah Teâlâ : «Şüphesiz ki Allah yaptığınız şeyleri görendir.» buyuruyor. Sizin işlerinizden ve durumlarınızdan O'na hiç bir şey gizli kalmaz ve Allah her iyi amel işleyenin mükâfatını verir.

حَٰفِظُوا۟ عَلَى ٱلصَّلَوَٰتِ وَٱلصَّلَوٰةِ ٱلْوُسْطَىٰ وَقُومُوا۟ لِلَّهِ قَٰنِتِينَ ﴿٢٣٨﴾ فَإِنْ خِفْتُمْ
فَرِجَالًا أَوْ رُكْبَانًا ۖ فَإِذَآ أَمِنتُمْ فَٱذْكُرُوا۟ ٱللَّهَ كَمَا عَلَّمَكُم مَّا لَمْ تَكُونُوا۟ تَعْلَمُونَ ﴿٢٣٩﴾

238 — Namazlara ve orta namaza devâm edin. Ve Allah'ın divânına huşû' ile durun

239 — Eğer korkarsanız yaya veya binmiş olarak kılın. Emîn olduğunuz vakitte de Allah'ın size bilmediğiniz şeyleri öğrettiği şekilde Allah'ı zikredin.

Orta Namaz — Korku Namazı

Allah Teâlâ bu âyet-i kerîme'de namazların vakitlerinde edâ edilmesini emrediyor. Namazların şartlarına riâyet edip vakitlerinde kılmaya dikkat edilmesi belirtiliyor. Nitekim Buhârî ve Müslim'de İbn Mes'ûd'dan rivâyet edildiğine göre, o şöyle demiştir :

سَأَلْتُ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قُلْتُ يَارَسُولَ اللهِ أَيُّ الْعَمَلِ أَفْضَلُ قَالَ الصَّلَاةُ عَلَى مِيقَاتِهَا قُلْتُ ثُمَّ أَيٌّ قَالَ ثُمَّ بِرُّ الْوَالِدَيْنِ قُلْتُ ثُمَّ أَيٌّ قَالَ الْجِهَادُ فِي سَبِيلِ اللهِ

Rasûlullah (s.a.) a : Amellerin hangisi en afdaldır? diye sordum. Efendimiz : Vaktinde kılınan namazdır» buyurdular. Ben : Sonra hangisi? diye sordum. O : «Allah yolunda cihâddır» buyurdu. Ben yine : Sonra hangisi? diye sordum. Efendimiz : «Anne babaya iyiliktir» buyurdular. İbn Mes'ûd şöyle devam etti : Bunları bana Allah Rasûlü haber verdi; eğer artırmasını isteseydim bana artırırdı.

İmâm Ahmed şöyle diyor : Bize Yûnus... Ümmü Ferve'den —ki o Rasûlullah (s.a.) a bîat eden kadınlardandı— rivâyet etti ki, o Rasûlullah (s.a.) ın amelleri zikrettiğini işitmişti. Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurdular : «Amellerin Allah'a en sevgili olanı namazın ilk vaktinde kılınanıdır.»

Bu hadîsi Ebu Dâvûd ve Tirmizî de rivâyet etmişlerdir. İmâm Ahmed sonra şöyle der : Bu hadîsi sadece el-Ömerî tarîkıyla biliyoruz ki o da hadîs ehli katında kuvvetli bir râvî değildir.

Allah Teâlâ namazlar içinde orta namazın üzerinde daha fazla durmaktadır. Selef ve halef âlimleri orta namazın hangi namaz olduğu konusunda ihtilâfa düşmüşlerdir. Bu namazın sabah namazı olduğu söylenmiştir. Bu görüş Mâlik tarafından Muvattâ'ında Hz. Ali ve İbn Abbâs'a dayanan senedlerle rivâyet edilmiştir.

Hüşeym, İbn Uleyye, Ğunder, İbn Ebu Adiyy, Abdülvehhâb ve Şüreyk ile başkaları Avf el-A'râbî'den, o da Ebu Recâ el-Utâridî'den rivâyetle şöyle demişlerdir : Ebu Recâ diyor ki : İbn Abbâs'ın arkasında sabah namazı kıldım; Kunût yaptı ve iki ellerini kaldırdı, sonra şöyle dedi : Allah'ın huzûrunda huşû' ile durmamızın emredildiği orta namaz işte budur.

Hadîsi İbn Cerîr rivâyet etmiştir. Yine aynı hadîs, Avf tarafından İbn Abbâs'a dayanan bir senedle rivâyet edilmiştir.

İbn Cerîr der ki : Bize İbn Beşşâr... İbn Abbâs'tan rivâyet etti ki, İbn Abbâs, Basra câmiinde sabah namazını kıldı, rükû'dan önce kunût yaptı ve : Allah Teâlâ'nın kitabında «namazlara ve orta namaza

devam edin ve Allah'ın dîvânına tam huşû' ile durun» buyurarak zikretmiş olduğu orta namaz işte budur, dedi.

Yine İbn Cerîr diyor ki : Bize Muhammed İbn Îsâ... Ebu'l-Âliye' den rivâyet etti ki o şöyle demiş : «Basra'da Abdullah İbn Kays'ın arkasında sabah namazı kıldım. Rasûlullah (s.a.) ın ashâbından yanımda duran bir adama : Orta namazı hangisidir? diye sordum. O da : «Bu namazdır» diye cevap verdi.

İbn Cerîr der ki; bize İbn Beşşâr... Câbir İbn Abdullah'tan nakletti ki; o, orta namaz sabah namazıdır, demiştir. Bunu İbn Ebu Hâtim, İbn Ömer'den, Ebu Umâme'den, Enes'ten, Ebu'l-Âliye'den, Ubeyd' den, Atâ'dan, Mücâhid'den, Câbir İbn Zeyd'den, İkrime'den, Rebî' İbn Enes'ten nakletmiştir. İbn Cerîr de Abdullah İbn Şeddâd'dan rivâyet etmiştir.

İmâm Şâfiî «Ve Allah'ın divânına tam huşû ile durun» âyetini delil getirmek sûretiyle bu namazın sabah namazı ve Kunût'un da sabah namazında olduğunu söylemektedir. Bu konuda bazıları şöyle derler : Sabah namazı orta namazıdır. Zîra o (seferde) kısaltılmaz ve yine sabah namazı dört rek'atlı olup da kısaltılan iki namaz arasındadır.

Sabah namazı orta namazıdır. Çünkü o kırâetin cehrî olduğu iki namaz ile kırâetin gizli olduğu iki gündüz namazının ortasındadır, denilmiştir.

Orta namazının öğle namazı olduğu da söylenmiştir. Ebu Dâvûd Tayâlisî Müsned'inde der ki : Bize İbn Ebu Zi'b... Zühre İbn Ma'bed' den rivâyet etti ki o şöyle demiş : Biz Zeyd İbn Sâbit'in yanında oturuyorduk. Üsâme'ye haber göndererek kendisine orta namazı sordular o da : Orta namazı, öğle namazıdır; Rasûlullah (s.a.) onu sıcakta kılardı, diye cevap verdi.

Ahmed İbn Hanbel diyor ki : Bize Muhammed İbn Ca'fer... Zeyd İbn Sâbit'ten rivâyet etti ki, o şöyle demiştir : «Rasûlullah (s.a.) öğle namazını sıcakta kılardı. O, ashâbına bundan daha ağır gelen bir namaz kıldırmamıştı. Bunun üzerine : «Namazlar ve orta namaza devâm edin ve Allah'ın divânına tam huşû' ile durun.» âyeti nâzil oldu. Ve şöyle devam etti : «Ondan önce de sonra da iki namaz vardır.» Bu hâdîsi Ebu Dâvûd da Sünen'inde Şu'be'den rivâyet etmiştir.

Yine Ahmed İbn Hanbel diyor ki : Bize Yezîd... Zeberkân'dan rivâyet etti : Zeyd İbn Sâbit Kureyş'den bir gruba uğradı. Kureyşliler kendisine iki köle göndererek orta namazı sordular. O : «Orta namazı ikindi namazıdır» dedi. Kureyşlilerden ikisi kalkarak ona sordular. O da : «O, öğle namazıdır» diye cevap verdi. Bu iki kişi daha sonra Üsâme İbn Zeyd'e giderek ona sordular. Üsâme : «O, öğledir;

Rasûlullah (s.a.) öğleyi sıcakta kılardı. Arkasında ya bir saf ya da iki saf olurdu. İnsanlar ya öğle uykusunda olurlar ya da ticâretlerinde olurlardı. Bunun üzerine Allah Teâlâ : «Namazlara ve orta namaza devâm edin ve Allah'ın divânına tam huşû' ile durun» âyetini indirdi. Rasûlullah (s.a.) da : «İnsanlar ya bunu terkederler (öğle namazına gelmemeyi) ya da evlerini yakarım» buyurdu, dedi.

Hadîsin isnâdındaki Zeberkân, İbn Amr, İbn Ümeyye ed-Damrî olup sahâbeden kimseye yetişmemiştir. Hadîsin Urve İbn Zübeyr ve Zühre İbn Ma'bed'den rivâyeti sahîhtir.

Şu'be ve Hammâm... Zeyd İbn Sâbit'ten rivâyetle onun şöyle dediğini söylerler : «Orta namazı, öğle namazıdır.»

(.....)

Orta namazın öğle namazı olduğu değişik rivâyetlerle İbn Ömer, Ebu Saîd ve Hz. Âişe'den rivâyet edilmiştir. Bu görüş Urve İbn Zübeyr ve Abdullah İbn Şeddâd İbn Hâd'ın görüşleridir ve Ebu Hânife'den de rivâyet edilmiştir.

Orta namazın ikindi namazı olduğu da söylenmiştir. Tirmizî ve Beğavî şöyle diyorlar : Bu (orta namazının ikindi namazı olması), sahâbenin âlimlerinin çoğunun ve başkalarının kavlidir.

Kâdı Mâverdî : «Bu, tabiûn'un cumhûr'unun kavlidir» diyor.

Hâfız Ebu Ömer İbn Abdilberr de bu görüşün hadîs ehlinin çoğunun kavli olduğunu söylemektedir.

Ebu Muhammed İbn Atiyye de tefsîrinde bu görüşün cumhûr'un kavli olduğunu söylemektedir.

Hâfız Ebu Muhammed Abdülmü'min İbn Halef ed-Dimyatî «Keşf'ül -Muğattâ fî Tebyîn is-Salât'il-Vüstâ» isimli eserinde orta namazın; ikindi namazı olduğunu kesinlikle belirtmekte ve bu görüşünü Hz. Ömer, Hz. Ali, İbn Mes'ûd, Ebu Eyyûb, Abdullah İbn Amr, Semure İbn Cündeb, Ebu Hüreyre, Ebu Saîd, Hz. Hafsa, Hz. Ümmü Habîbe, Hz. Ümmü Seleme, İbn Ömer, İbn Abbâs, ve Hz. Âişe'den sahîh senedlerle rivâyet etmektedir.

Ubeyde, İbrâhîm en-Nehaî, Zerr İbn Hübeyş, Saîd İbn Cübeyr, İbn Sîrîn, Hasan, Katâde, Dahhâk, Kelbî, Mukâtil, Ubeyd İbn Meryem ve başkaları da böyle fetvâ vermişlerdir. Bu Ahmed İbn Hanbel'in de mezhebidir.

Kâdı Mâverdî ve Şâfiî de böyle söylemişlerdir.

İbn Münzir diyor ki : Ebu Hanîfe, Ebu Yûsuf ve Muhammed'den gelen rivâyetlerin sahîh olanı da budur ve İbn Habîb el-Malikî de bu görüşü tercîh etmiştir. Allah hepsine râhmet eylesin. Bu görüşün deliline gelince; İmâm Ahmed diyor ki : Bize Ebu Muâviye... Ali'den rivâyet etti ki Rasûlullah (s.a.) Ahzâb günü (Hendek muhârebesi) şöyle buyurdular : «Onlar bizi orta namazdan, ikindi namazından alıkoydu

lar. Allah da onların kalblerini ve evlerini ateşle doldursun.» Sonra bu namazı akşam ve yatsı arasında kıldı.

Hadîs, Müslim, Neseî tarafından... Ali İbn Ebu Tâlib'e varan senedlerle rivâyet edilmiştir.

Hadîsi Buhârî, Müslim, Ebu Dâvûd, Tirmizî, Neseî, Müsned, Sünen ve Sıhâh sahîblerinden birçoğu muhtelif tarîklarla Hz. Ali'ye varan senetlerle tahrîc etmişlerdir. Hadîsi Tirmizî ve Neseî de Hasan el-Basrî tarîkıyla Hz. Ali'den rivâyet etmişler ve Tirmizî : «Hasan el-Basrî'nin ondan hadîs işittiği bilinmiyor.» demiştir.

İbn Ebu Hâtim diyor ki: Bize Ahmed İbn Sinân... Zirr'den rivâyet etti ki o şöyle demiştir: Übeyde'ye, Hz. Ali'ye orta namazı sor, dedim. O da sordu ve Hz. Ali şöyle dedi : «Rasûlullah (s.a.) Ahzâb günü «Onlar bizi orta namazı, ikindi namazını kılmaktan alıkoydular. Allah da onların kabirlerini ve karınlarını ya da evlerini ateşle doldursun» buyuruncaya kadar biz onun, sabah namazı olduğunu sanırdık.»

Hadîsi, İbn Cerîr Bündâr'dan, o da İbn Mehdî'den rivâyet etmiştir.

Ahzâb günü hadîsi, müşriklerin Rasûlullah (s.a.) ve ashâbını ikindi namazını edâ etmekten alıkoymaları sahâbeden bir cemâat tarafından rivâyet edilmiştir ki burada zikri uzun sürer. Burada bize gerekli olan bu rivâyetlerdeki orta namazın ikindi namazı olmasıdır.

Bu hadîs Müslim tarafından İbn Mes'ûd ve Berrâ İbn Âzib'e dayanan senedlerle rivâyet edilmiştir.

Bir diğer hadîs-i şerîf'te İmâm Ahmed diyor ki : Bize Affân... Semure'den rivâyet etti ki Rasûlullah (s.a.) : «Namazlara ve orta namaza devâm edin.» âyetini okuyarak, bu namazın ikindi namazı olduğunu söylemiştir.

(.....)

Bu hadîsler bu konuda ihtimali ortadan kaldıracak kesinlikte olup buna devâm edilmesi emri de bu husûsu pekiştirmektedir. Rasûlullah (s.a.) Zührî'nin rivâyet ettiği sahîh bir hadîs-i şerif'te : «Kim ikindi namazını geçirirse sanki âilesini ve malını terketmiş gibi olur.» buyurması da konuyu pekiştirmektedir.

Evzaî'nin... Büreyre İbn Husayb'dan rivâyet ettiği bir hadîs-i şerîf'te de Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurur : «Bulutlu günde namazı erken kılınız. Kim ikindi namazını terk ederse ameli boşa gitmiş olur.» İmâm Ahmed diyor ki : «Bize Yahyâ İbn İshâk... Ebu Basra el-Ğıfârî'den rivâyet etti ki o şöyle demiştir : «Rasûlullah (s.a.) bize el-Hamîz adı verilen bir vâdîde ikindi namazı kıldırdı ve : «Bu namaz sizden öncekilere arzedildi de onlar bunu zayi' ettiler. Dikkatli olunuz! Kim onu kılarsa ecri iki katına çıkarılır. Uyanık olun, siz şâhidi görünceye kadar bundan sonra namaz yoktur.» buyurdular.

(.....)

İmâm Ahmed İbn Hanbel'in rivâyet ettiği bir hadîs'i şerîf'de İshâk... Hz. Âişe'nin kölesi Ebu Yûnus'tan rivâyet eder ki o şöyle demiştir : Âişe bana, kendisine bir mushaf yazmamı emretti ve : «Namazlara ve orta namaza devâm edin.» âyetine ulaşınca bana haber ver, dedi. Bu âyete varınca kendisine haber verdim. Bana şu şekilde yazdırdı : «Namazlara ve orta namaza, ikindi namazına devâm edin ve Allah'ın divânına tam huşû' ile durun.» Sonra şöyle dedi : «Bunu, Rasûlullah (s.a.) dan işittim.»

Müslim de Yahyâ İbn Yahyâ'dan... Mâlik'in isnâdıyla aynı hadîsi rivâyet etmiştir. İbn Cerîr diyor ki : Bize İbn el-Müsennâ... Urve'den rivâyet etti ki, o şöyle demiştir : (Bu âyet) Âişe'nin mushafında «namazlara ve orta namaza devâm edin. Bu ikindi namazıdır.» şeklinde idi.

İbn Cerîr, Hasan el-Basrî tarîkı ile Rasûlullah (s.a.) ın âyeti bu şekilde okuduğunu rivâyet etmiştir.

İmâm Mâlik de Zeyd İbn Eslem kanalıyla Amr İbn Râfî'den rivâyet ediyor ki Amr İbn Râfî şöyle demiştir : «Rasûlullah (s.a.) ın zevcesi Hafsa için bir mushaf yazıyordum, bana : «Namazlara ve orta namaza devâm edin» âyetine geldiğinde haber ver» dedi. Ben de bu âyete geldiğimde kendisine haber verdim. Bana şöyle yazdırdı : «Namazlara ve orta namaza; ikindi namazına devâm edin. Ve Allah'ın divânına tam huşû' ile durun.» Hadîsi Ebu Ca'fer Muhammed İbn Ali kanalıyla... Ömer İbn Nâfî'den rivâyet eden Muhammed İbn İshâk'ın rivâyetinde şu ilâve vardır : «Hz. Peygamber'den ezberlediğim gibi.»

(.....)

Orta namazın akşam namazı olduğu da söylenmiştir. Bu görüş İbn Abbâs'tan İbn Ebu Hâtim tarafından rivâyet edilmiştir; ancak isnâdı şüphelidir : İbn Ebu Hâtim, babasından o da... İbn Abbâs'tan rivâyet ediyor ki : O, «Orta namaz, akşam namazıdır» demiştir.

Bu görüş İbn Cerîr tarafından Kâbîsa İbn Züeyb'den rivâyet edilmiştir.

Farklı rivâyetleri olmakla birlikte, aynı görüş Katâde'den de rivâyet edilmiştir. Bu görüşün tevcîhi şöyledir : Akşam namazı, dört ve iki rek'âtli namazların ortasındadır, farz namazlar içinde tek rek'âtli olanı da odur ve fazîletine dâir hadîs-i şerîfler vârîd olmuştur. Allah en iyi bilir.

Bir görüşe göre de; orta namaz yatsı namazıdır. Ali İbn Ahmed el-Vahidî meşhûr tefsîrinde bu görüşü tercîh etmiştir.

Orta namaz beş vakit namazdan birisidir. Nasıl kadîr gecesi bir sene, ya da bir ay, ya da Ramazân'ın son on gününde gizlenmişse bu da beş vakit namaz içinde gizlenmiştir, diyenler de olmuştur. Bu söz Saîd İbn el-Müseyyeb, Kâdı Şüreyh, İbn Ömer'in kölesi Nâfî ve Rebî'

İbn Hayşem'den rivâyet edilmiştir. Aynı görüş Zeyd İbn Sâbit'ten de nakledilmiş olup İmam'ül-Harameyn el-Cüveynî el-Nihâye'sinde bu görüşü tercîh etmiştir.

Orta namazın beş vakit namazın toplamı olduğu da söylenmiş olup bu görüş İbn Ömer'den İbn Ebu Hâtim tarafından rivâyet edilmiştir. Ancak bunun da sıhhati şüphelidir. Garîptir ki bu görüş, Mâverâ'ül-Bahr (?) İmâmı Şeyh Ebu Amr İbn Abd'ül-Berr en-Nemîrî tarafından da tercîh edilmiştir.

Ebu Amr bu görüşü incelemesinin genişliği ve hıfzına rağmen hakkında ne kitapta, ne sünnette, ne de eserde bir delil olmaksızın tercih etmiştir.

Orta namaz hakkındaki diğer görüşler sırasıyla şöyledir :

Orta namaz; yatsı ve sabah namazlarıdır.
Cemâatle kılınan namazdır.
Cum'a namazıdır.
Korku namazıdır. (Salat'ül-Havf)
Ramazân Bayramı namazıdır.
Kurban Bayramı namazıdır.
Vitir namazıdır.
Kuşluk namazıdır.

Bazı âlimler de ellerindeki deliller muhtelif olup birini diğerine tercîh edemedikleri için bu konuda görüş beyân etmemişlerdir ve bir görüş üzerinde icmâ' vâkî' olmamıştır; bil'akis sahâbe devrinden bugüne kadar konu münâkaşalı olarak devâm edegelmiştir.

İbn Cerîr der ki : Bana Muhammed İbn Beşşâr... Saîd İbn Müseyyeb'den rivâyet etti ki o şöyle demiştir : «Rasûlullah (s.a.) ın ashâbı orta namaz konusunda böylece ihtilâflı idiler, ve o parmaklarını birbirine geçirdi. Bu görüşlerin hepsi de bir öncekine nazaran zayıftır. Ancak münâkaşaya medâr olabilecek görüşler sabah ve ikindi namazlarında toplanmaktadır. Orta namazın ikindi namazı olduğu konusunda sünnet sâbit olmuş ve görüşler o noktada taayyün etmiştir.

«Şâfiî'nin Fazîletleri» kitabında İmâm Ebu Muhammed Abdurrahmân İbn Ebu Hâtim el-Râzî rivâyet eder ki : İmâm Şafiî şöyle demiş : Söylediklerimin hepsi şu kadardır : Rasûlullah (s.a.) dan şu benim söylediğimin aksi vârid ise Rasûlullah (s.a.) ın hadîsi daha evlâdır onu alınız ve beni taklîd etmeyiniz.

Rebî', Za'ferânî ve Ahmed İbn Hanbel de Şâfiî'den böyle rivâyet ettiler. Şâfiî'den naklen Musâ Ebu'l-Velîd İbn Ebu Carût şöyle dedi : Hadîs sahîh olur ve ben bir söz söylemiş olursam ben sözümden dönüp bu hadîsi şerîfi söylerim. Bu, İmâm Şâfii'nin büyüklüğüne ve emâne-

tine delâlet eder. Nitekim kardeşleri olan diğer imâmlar da aynı şeyi yapmışlardır. Allah cümlesine rahmet eylesin ve hepsinden râzı olsun.

Buradan hareketle Kâdî el-Mâverdî, Şâfiî mezhebinin yeni görüşüyle başkalarının görüşüne göre orta namaz sabah namazıdır, denilmişse bile orta namazın ikindi olduğuna dâir hadîslerin sıhhatine binâen Şâfiî mezhebine göre orta namazın ikindi namazı olduğunu kesinlikle belirtmektedir.

Şâfiî mezhebinin muhaddislerinden bir grup bu konuda Kâdî Mâverdî'ye uymuşlardır. Ancak Şâfiî mezhebinin fakîhlerinden, Şâfiî mezhebine göre orta namazın ikindi olduğunu kabul etmeyip tek bir kavil üzere onun sabah namazı olduğunu söyleyenler de vardır.

Mâverdî diyor ki : Bu mes'elede iki kavli de rivâyet edenler vardır.

Bu konudaki münâkaşaların ve cevapların yeri başka bir yerdir. Biz bu konuyu başlı başına başka bir yerde ele aldık. Hamd ve minnet Allah'adır.

Allah Teâlâ : «Ve Allah'ın divânına tam huşû' ile durun» buyurmaktadır ki kul Allah'ın huzûrunda zelîl ve kendini alçak görerek durmalıdır.

Bu emir; namazda uygun düşmediği için konuşmanın terkedilmesini gerektirir. Bu sebeple Rasûlullah (s.a.) namazda iken kendisine selâm veren Abdullah İbn Mes'ûd'un selâmına karşılık vermemiş ve bundan dolayı kendisine özür beyân ederek : «Muhakkak ki namazda meşgûliyet vardır.» buyurmuştur.

Müslim'in sahîh'inde ise Rasûlullah (s.a.) namazda iken konuşan Muâviye İbn Hakem'e şöyle söylemişlerdir : «Muhakkak ki namazda insanların sözlerinden olan bir şey söylemek doğru değildir. Namaz tesbîhtir, tekbîrdir ve Allah'ı zikretmektir.»

İmâm Ahmed İbn Hanbel diyor ki : Bize Yahyâ İbn Saîd... Zeyd İbn Erkam'dan rivâyet etti ki, o şöyle demiş : «Rasûlullah (s.a.) ın zamanında «Allah'ın divânına tam huşû' ile durun.» âyeti ininceye kadar kişi namazda arkadaşıyla herhangi bir ihtiyâcı konusunda konuşurdu. Bu âyette susmakla emrolunduk.»

İbn Mâce dışındaki hadîsçiler bu hadîsi muhtelif tarîklarla İsmâîl'den rivâyet etmişlerdir.

Bu hadîs; hadîs âlimlerinden bir gruba göre müşkildir. Çünkü namazda konuşmanın Medine-i Münevvere'ye hicretten önce ve Habeşistân'a hicretten sonra Mekke-i Mükerreme'de harâm kılındığına dâir ellerinde deliller vardır.

Nitekim İbn Mes'ûd'dan rivâyet edilen sahîh bir hadîs-i şerîf'te İbn Mes'ûd şöyle demektedir : «Biz, Habeşistân'a hicret etmezden önce Rasûlullah (s.a.) namazda iken kendisine selâm verirdik. O da selâmımızı alırdı.» İbn Mes'ûd devâm ediyor : «Habeşistân'dan döndüğümüzde Ra-

sûlullah (s.a.) a selâm verdim; selâmımı almadı. Düşünmeye başladım. Rasûlullah (s.a.) namazı bitirip selâm verince şöyle buyurdular : «Namazda olduğum için selâmını almadım. Allah işlerinden dilediğini ihdâs eder. Namazda iken konuşmamanız da koyduğu işlerdendir.»

İbn Mes'ûd ilk müslüman olanlardan ve Habeşistân'a hicret edenlerdendir. Sonra oradan Mekke-i Mükerreme'ye dönenlerle birlikte o da dönmüş ve Medîne-i Münevvere'ye hicret etmiştir. «Ve Allah'ın divânına tam huşû' ile durun.» âyeti ihtilâfsız olarak Medîne-i Münevvere'de nâzil olmuştur. Bazıları şöyle diyorlar : Zeyd İbn Erkam «Kişi namazda iken kardeşiyle herhangi bir ihtiyâcı konusunda konuşurdu» sözüyle kelâmın cinsinden haber vermekte ve âyetten anladığı kadarıyla bu âyetin bunu harâm kıldığı netîcesini çıkarmaktadır. En iyisini Allah bilir.

Başkaları da şöyle diyorlar : Zeyd İbn Erkam bu sözüyle Medîne-i Münevvere'ye hicretten sonra bu olayın orada meydana geldiğini kastetmektedir ve bu, iki kerre mübâh kılınmış ve iki kerre harâm kılınmıştır.

Nitekim ashâbımızdan bir grup ve başkaları bu görüşü tercîh etmişlerdir. Ancak birincisi daha uygundur. Allah en iyisini bilendir.

Hâfız Ebu Ya'lâ diyor ki : Bize Bişr İbn Velîd... Abdullah İbn Mes'ûd'dan rivâyet etti ki, o şöyle demiştir : «Biz namazda iken birbirimize selâm verirdik. Rasûlullah (s.a.) a uğradım ve ona selâm verdim. Selâmımı almadı. Kendi kendime bu konuda bir şey (âyet) indiğini düşündüm. Rasûlullah (s.a.) namazını bitirince şöyle buyurdu : «Selâm ve Allah'ın Rahmeti sana da olsun ey müslüman, Allah işlerinden dilediğini koyar (ihdâs eder). Siz namazda olduğunuz zaman susunuz ve konuşmayınız.»

«Eğer, korkarsanız yaya veya binmiş olarak kılın. Emîn olduğunuz vakitte de Allah'ın size bilmediğiniz şeyleri öğrettiği şekilde Allah'ı zikredin.» âyetine gelince :

Allah Teâlâ kullarına namazlara devâm ve namazın erkânına riâyeti emredip bunu kuvvetlice zikrettikten sonra kişinin namazı mükemmel bir şekilde edâ edemeyeceği durumları zikrediyor ki bu da harp ve göğüs göğüse muhârebe halidir. Allah Teâlâ : «Eğer korkarsanız yaya veya binmiş olarak kılın» buyuruyor. Binitli ya da yaya bile olsanız namazı mutlakâ kılın, ister kıbleye dönmüş, ister kıbleye dönmemiş halde, ama mutlakâ kılın. Nitekim Nâfî'den rivâyetle Mâlik şöyle der : İbn Ömer'e korku namazı sorulduğunda onu anlattı, sonra şöyle dedi : Eğer korku bundan da şiddetli olursa namazı ayakta ayaklarınızın üzerinde, ya da ister kıbleye karşı, ister kıbleye dönmemiş olarak binitli halde kılınız.

Nâfî der ki : İbn Ömer'in bunu Rasûlullah (s.a.) dan naklen zikrettiğini sanıyorum.

Bu hadîsi, Buhârî de rivâyet etmiştir. Ancak hadîsin lafzı Müslim'indir. Bu hadîsi Buhârî başka bir şekliyle İbn Cüreyc'den... O, İbn Ömer'den, o da Rasûlullah (s.a.) dan rivâyet etmiştir.

Yine Müslim'in Abdullah İbn Ömer'den rivâyet ettiği bir hadîs-i şerîf'te İbn Ömer şöyle diyor : «Eğer korku bundan da şiddetli olursa, namazı binitli ya da ayakta i'mâ ile kılın.»

Rasûlullah (s.a.) ın arefe veya arafât taraflarında bulunan Hâlid İbn Süfyân el-Hüzeylî'yi öldürmek üzere göndermiş olduğu Abdullah İbn Enîs, Hâlid İbn Süfyân ile karşılaştığında ikindi namazı vakti gelmişti. Abdullah İbn Enîs anlatır ve şöyle der : «Namazı kaçırmaktan korktum ve i'mâ ile kılmaya başladım.»

Hadîsi uzun şekliyle ve sağlam bir isnâd ile Ahmed ve Ebu Dâvûd rivâyet ederler.

Bu, Allah'ın kulları üzerindeki ağırlık ve bağları kaldırması kabîlinden olup kullarına tanımış olduğu ruhsatlarındandır.

Bu âyet hakkında İbn Ebu Hâtim... Şebîb İbn Bişr kanalıyla İbn Abbâs'dan rivâyet eder ki o şöyle demiştir : Bu âyet, binitli olan hayvanın üzerinde, yaya olan da ayakları üzerinde namazını kılar.

İbn Ebu Hâtim şöyle devam eder : Bu görüşün benzeri Hasan, Mücâhid, Mekhûl, Süddî, Hakem, Mâlik, Evzaî, Sevrî ve Hasan İbn Sâlih'den de rivâyet edilmiştir. Şunu da ilâve eder : Ne tarafa dönerse dönsün başı ile i'mâ ederek namazı kılar. Sonra şöyle der : Bana babamın... Câbir İbn Abdullah'dan rivâyetinde o şöyle dedi : Göğüs göğüse çarpışmalarda kişi, yüzü ne tarafa olursa olsun, başı ile i'mâ ederek namaz kılsın. Allah Teâlâ'nın : «Yaya veya binmiş olarak namazınızı kılın» âyetinin meâli budur.

Hasan, Mücâhid, Saîd İbn Cübeyr, Atâ, Atiyye, Hakem, Hammâd ve Katâde'den bunun benzeri rivâyet edilmiştir.

İmâm Ahmed; iki ordu göğüs göğüse çarpıştığı sırada bazan korku namazının bir rek'at olarak kılınabileceği görüşündedir.

Müslim, Ebu Dâvûd, Neseî, İbn Mâce ve İbn Cerîr'in Ebu Avâne kanalıyla... İbn Abbâs'tan rivâyet ettikleri şu hadîs-i şerîf buna delâlet etmektedir : İbn Abbâs şöyle diyor : «Peygamberinizin diliyle Allah Teâlâ namazı barışta dört, yolculukta iki ve korku halinde bir rek'at olarak farz kılmıştır»

Hasan el-Basrî, Katâde, Dahhâk ve başkaları da böyle söylemişlerdir.

İbn Cerîr diyor ki : Bize İbn Beşşâr... Şu'be'den rivâyet etti ki o şöyle demiştir : Hakem, Hammâd ve Katâde'ye kılıç kılıça vuruşma

sırasında kılınacak namazı sordum. Onlar bu namazın bir rek'at olduğunu söylediler. Sevrî de aynı zâtlardan aynı rivâyeti nakletmiştir.

Yine İbn Cerîr der ki : Bana Saîd İbn Amr... Câbir İbn Abdullah'tan rivâyet etti ki o : «Korku namazı bir rek'attır.» demiştir.

Bu görüş İbn Cerîr tarafından tercîh edilmiştir.

Buhârî bu konuya «Muhâsara savaşları ve düşmanla karşılaşılması hallerinde kılınacak namaz» başlığı ile ayrı bir bab ayırmıştır.

Evzaî şöyle diyor : Fetih hazır ise ve namaz kılmaya güçleri yetmiyorsa herkes kendisi için (cemâatle değil) i'mâ ile namazını kılsın; i'mâ ile namaz kılmaya da güçleri yetmiyorsa vuruşma açıklık kazanıncaya ve emîn oluncaya kadar namazı geciktirsinler ve iki rek'at olarak kılsınlar. Eğer buna da güçleri yetmiyorsa bir rek'at ve iki secdeli olarak kılsınlar. Eğer buna da güçleri yetmiyorsa sadece tekbîr getirmek kâfi gelmeyeceği için kendilerini emniyette hissedinceye kadar namazı geciktirirler.

Mekhûl da böyle söylemektedir.

Enes İbn Mâlik şöyle diyor : Tüster kalesi savaşında bulundum. Tüster kalesi fecir aydınlandığı sırada kuşatılmış ve harp şiddetlenmiş idi. Müslümanlar namaz kılamamışlar idi. Ancak gün yükseldikten sonradır ki namaz kılabildik. Namaz kılarken Ebu Mûsâ da bizimle idi ve fetih nasîb oldu. Enes diyor ki; dünya ve içindekiler beni, o namaz kadar huzurlu kılmazdı.

Hadîsin lafzı Buhârî'nindir.

Sonra buna delil olarak Rasûlullah (s.a.) ın Hendek muhârebesi günü muhârebe sebebiyle ikindi namazını güneşin batışına kadar te'hîr etmesini içeren hadîs ile, Rasûlullah (s.a.) ın ashâbını Kurayza oğulları üzerine gönderirken : «Sizden hiç kimse Kurayza oğullarına varmadan ikindiyi kılmasın.» emrini göstermektedirler. Onlardan bir kısmı yolda iken ikindi namazı vakti geldiği için namaz kılmış ve : «Rasûlullah (s.a.) bu sözüyle bizim hızlı gitmemizi kastetmiştir.» demişti. Bazıları da ikindi vakti geldiği halde güneş batıncaya ve Kurayza oğullarının mahallesine varıncaya kadar namaz kılmamışlardır. Rasûlullah her iki gruba da kızmamışlardı.

Bu, Buhârî'nin bu kavli tercîh ettiğine delâlet eder.

Cumhûr ise bunun tersine olarak şöyle demektedir : Kur'an'da Nisâ sûresinde vârid olduğu üzere ve hadîs-i şerîf'teki şekliyle korku namazı Hendek muhârebesinde henüz emrolunmamıştı. Ondan sonra bu emir gelmiştir. Bu husûs Ebu Saîd ve başkalarının hadîslerinde açıkça görülmektedir.

Mekhûl, Evzaî ve Buhârî buna cevap olarak derler ki : «Korku namazının bundan sonra emredilmiş olması bunun cevâzına mâni değildir. Çünkü bu durum nâdir ve özel bir durumdur; bunun benzeri

haller ve Hz. Ömer'in zamanında Tüster kalesinin fethinde sahâbenin uygulaması bize delil olabilir. Bu olay meşhûrdur ve kimse de inkâr etmemiştir. En doğrusunu Allah bilir.

Allah Teâlâ buyuruyor ki;

«Emîn olduğunuz vakitte de Allah'ın size bilmediğiniz şeyleri öğrettiği şekilde» nitekim Allah size nimetler bahşetmiş, size îmân yolunu göstermiş, size dünya ve âhirette faydası dokunacak şeyleri öğretmiştir. Bunları şükürle ve zikirle karşılayınız. Allah'ı zikredin namazlarınızı emredildiğiniz şekilde; rükû', secde, kıyâm ve ka'de'lerini tam olarak yapmak sûretiyle huşû' içinde kılınız.

Nitekim Allah Teâlâ korku namazını zikrettikten sonra şöyle buyurmaktadır :

«Emniyete kavuştuğunuzda namazı dosdoğru kılın. Namaz, şüphesiz mü'minler üzerine vakitleri belli bir farz olmuştur.» (Nisâ, 103)

Korku namazı ve nasıl kılınacağı konusundaki hadîs-i şerîf'ler Nisâ sûresindeki;

«Sen onların içinde olup da namazlarını kıldırdığın zaman.» (Nisâ, 102) âyetinde gelecektir.

وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَاجًا وَصِيَّةً لِّأَزْوَاجِهِم مَّتَاعًا إِلَى الْحَوْلِ غَيْرَ
إِخْرَاجٍ فَإِنْ خَرَجْنَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِي مَا فَعَلْنَ فِي أَنفُسِهِنَّ مِن مَّعْرُوفٍ وَاللَّهُ عَزِيزٌ
حَكِيمٌ ﴿٢٤٠﴾ وَلِلْمُطَلَّقَاتِ مَتَاعٌ بِالْمَعْرُوفِ حَقًّا عَلَى الْمُتَّقِينَ ﴿٢٤١﴾ كَذَٰلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ
لَكُمْ آيَاتِهِ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ ﴿٢٤٢﴾

240 — İçinizden vefât edip de eşlerini geride bırakanlar; bir seneye kadar eşlerinin evlerinden çıkarılmayarak geçimlerinin sağlanmasını vasiyyet etmiş olmalıdırlar. Şayet kendileri çıkarlarsa, artık onların ma'rûf şekilde yapacaklarından dolayı size mes'ûliyet yoktur. Allah, Azîz'dir, Hakîm'dir.

241 — Boşanan kadınlar için uygun şekilde geçimlerini sağlamak vardır. Bu, müttakîler için bir vazîfedir.

242 — İşte Allah, aklınız ersin diye âyetlerini bu şekilde beyân ediyor.

Boşanmanın Kuralı

Birçokları bu âyetin «Kendi kendilerine dört ay on gün beklerler.» (Bakara, 234) âyetiyle mensûh olduğunu söylemektedirler. Buhârî diyor ki : Bize Ümeyye... İbn Zübeyr'den rivâyet etti ki o şöyle demiştir : «İçinizden vefât edip de eşlerini geride bırakanlar...» âyeti bir diğer âyetle neshedilmiştir, niçin yazıyorsun da terketmiyorsun? diye Osman İbn Affân'a sordum. O : «Ey kardeşimin oğlu, ben ondan (Kur'an'dan) hiç bir şeyin yerini değiştirmem.» diye cevap verdi.

İbn Zübeyr'in Osman'a bu mes'eleyi sormasının anlamı şudur : Bu âyetin hükmü dört ay on gün iddet bekleme âyeti ile kaldırılmış ise hükmü kaldırılmış olmakla birlikte mushafta bırakmanın hikmeti nedir? Bu âyeti nesheden âyetten sonra mushaftan kaldırılmayıp ibkâ edilmesi onun hükmünün de bâki olduğu zannını vermez mi?

Mü'minlerin emîri Hz. Osman buna cevap verir ve şöyle der : «Bu, Tevkîfî bir iştir. Ben bu âyeti kendisinden sonraki âyetle birlikte mushafta buldum ve bulduğum yere de onu koydum. (yerleştirdim)»

İbn Ebu Hâtim diyor ki : Bize Hasan İbn Muhammed İbn Sabbâh... «İçinizden vefât edip de eşlerini geride bırakanlar» âyeti hakkında İbn Abbâs'tan rivâyet etti ki; kocası ölen kadın nafakası ve barındırılması te'mîn edilmek sûretiyle kocasının evinde bir sene kalırdı. Bu, mîras âyeti ile kaldırıldı ve kocasının bıraktığı mîrastan sekizde biri, ya da dörtte biri onlara ayrıldı.

Sonra şöyle diyor : Ebu Mûsâ el-Eş'arî, İbn Zübeyr, Mücâhid, İbrâhîm, Atâ, Hasan, İkrime, Katâde, Dahhâk, Zeyd İbn Eslem, Süddî, Mukâtil İbn Hayyân, Atâ el-Horasânî ve Rebî' İbn Enes'den rivâyet edildiğine göre bu âyet mensûhtur.

Ali İbn Ebu Talha tarîkıyla İbn Abbâs'tan rivâyet edildiğine göre, o şöyle demiştir : «Birisi ölüp de karısını geride bıraktığında kadın onun evinde kocanın malından nafakası te'mîn edilmek sûretiyle bir sene iddet beklerdi.» Sonra Allah Teâlâ :

«İçinizden ölenlerin geriye bıraktıkları eşler; kendi kendilerine dört ay on gün beklerler.» (Bakara, 234) âyetini indirdi. İşte kocası ölen kadının iddeti budur. Ancak kadın hâmile ise onun iddeti çocuğunu doğuruncaya kadardır. Allah Teâlâ :

«Çocuğunuz yoksa, sizin bıraktıklarınızın dörtte biri eşlerinizindir. Şayet çocuğunuz varsa, bıraktıklarınızın sekizde biri onlarındır.» (Nisâ, 12) buyurmak sûretiyle kadının mîrasını açıklamış, vasiyet ve nafakayı kaldırmıştır.

Mücâhid, Hasan, İkrime, Dahhâk, Rebî' ve Mukâtil İbn Hayyân bu âyetin Bakara sûresi 234. âyeti ile mensûh olduğunu söylemişlerdir.

Saîd İbn Müseyyeb'den rivâyete göre o, bu âyetin «Ey îmân etmiş

olanlar, mü'min kadınları nikâhlayıp sonra onlarla temâsta bulunmadan önce boşadığınızda...» (Ahzâb, 49) âyeti ile mensûh olduğunu söylemektedir.

Ben de derim ki : Mukâtil ve Katâde'den bu âyetin mîras âyeti ile mensûh olduğu rivâyet edilmiştir.

Buhârî diyor ki :

İshâk İbn Mansûr... «İçinizden vefât edip de eşlerini geride bırakanlar...» âyeti hakkında Mücâhid'in şöyle dediğini rivâyet eder : Bu, iddet bekleyen kadınlar hakkındadır; onun, kocası âilesinin yanında iddet beklemesi vacip idi. Allah Teâlâ : «İçinizden vefât edip de eşlerini geride bırakanlar; bir seneye kadar eşlerinin evlerinden çıkarılmayarak geçimlerinin sağlanmasını vasiyet etmiş olmalıdırlar. Şayet kendileri çıkarlarsa, artık onların ma'rûf şekilde yapacaklarından dolayı size mes'ûliyet yoktur.» (Bakara, 240) âyetini indirdi. Allah Teâlâ bu âyet-i kerîme ile yedi ay yirmi yedi gece ilâvesiyle tam bir sene vasiyeti koymuş oldu. Kadın dilerse kocasının âilesi yanında kalır; dilerse çıkar. İşte Allah Teâlâ'nın... «Bir seneye kadar eşlerinin evlerinden çıkarılmayarak geçimlerinin sağlanmasını vasiyet etmiş olmalıdırlar. Şayet kendileri çıkarlarsa... Size mes'ûliyet yoktur.» âyetinin anlamı budur. İddet ise elbette kadın üzerine vâciptir.

Buhârî, bunun Mücâhid'den rivâyet edildiğini sanmıştır.

Atâ, İbn Abbâs'ın şöyle dediğini söylüyor : Bu âyet kadının kocasının âilesi yanında iddet beklemesini kaldırmıştır. Kadın dilediği yerde iddet bekler. Allah Teâlâ'nın : «... Eşlerinin evlerinden çıkarılmayarak...» kelâmının anlamı budur.

Atâ diyor ki : «Kadın, dilerse kocasının âilesi yanında iddet bekler ve vasiyet edildiği şekilde orada kalır. Dilerse Allah Teâlâ'nın «Şayet kendileri çıkarlarsa artık onların ma'rûf şekilde yapacaklarından dolayı size mes'ûliyet yoktur.» âyeti gereğince çıkabilir.

Atâ diyor ki : «Sonra mîras âyeti geldi ve kadının kocasının evinde kalması kaldırıldı. Kadın dilediği yerde iddet bekler ve kocanın âilesi tarafından ev te'mîn edilmesi de sözkonusu değildir.»

Sonra Buhârî bu görüşün benzerini İbn Abbâs'dan müsned olarak rivâyet eder ki Mücâhid ve Atâ bu görüşü tercih etmektedirler. Buna göre, bu âyet bir sene süreyle iddet beklemenin —Cumhûr'un zannı hilâfına— vâcib olduğuna delâlet etmez ve bu âyet, dört ay on gün iddet bekleme âyeti ile neshedilmiştir. Bu âyet-i kerîme olsa olsa karılarına kocalarının vasiyette bulunarak eğer onlar da isterlerse ölümlerinden sonra koca evlerinde tam bir sene barındırılmalarının sağlanmasına delâlet edebilir. İşte bunun içindir ki Allah Teâlâ : «Vasiyet etmiş olmalıdırlar.» buyurmaktadır. Yani, Allah sizin onlar hakkında vasiyette bulunmanızı tavsiye eder.

Âyet-i kerîme'deki (وصية) kelimesinin «Onlara vasiyette bulununuz» mânâsına olmak üzere mansûb olduğu söylenmiştir. Bazıları da «Size, vasiyette bulunmak farz kılındı.» mânâsında olmak üzere bu kelimenin merfû olduğunu söylemişlerdir. Nitekim İbn Cerîr bu kıraeti tercîh etmiştir.

Bu durumdaki kadınlar «Eşlerinin evlerinden çıkarılmayarak...» âyeti gereğince koca evlerinde kalmaktan men'edilemezler. Ama dört ay on gün iddet beklemekle ya da hâmileliklrinin son bulmasıyla iddetleri bitince ve koca evlerinden ayrılarak bu evden başka bir eve geçmek istediklerinde aynı şekilde «Şayet kendileri çıkarlarsa, artık onların ma'rûf şekilde yapacaklarından dolayı size mes'ûliyet yoktur.» âyet-i kerîme'si gereğince bundan da men'edilemezler.

Âyet-i kerîme'nin bu şekilde anlaşılmasına lafız müsâittir ve içlerinde Ebu Abbâs İbn Teymiye'nin de bulunduğu bir grup bunu tercîh etmiştir. İçlerinde Şeyh Ebu Ömer İbn Abdülberr'in de bulunduğu bir grub ise bu görüşü kabul etmezler.

Atâ ve ona uyanlar : «Bu âyet, mîras âyetiyle mensûhtur.» derken bununla dört ay on günlük süreden fazlasını kastediyorlarsa bu müsellemdir. Ama dört ay on günlük sürede koca evinde barındırılmalarının ölünün terekesinden karşılanması gerekmez demek istiyorlarsa, işte bu imâmlar arasında ihtilâf konusudur ve bu iki görüş İmâm Şâfiî'ye aittir.

İmâm Mâlik'in Muvattâ'ında rivâyet ettiği şu hadîs-i şerîfi kadının koca evinde barındırılmasının vâcib olduğuna delil getirmişlerdir :

Sa'd İbn İshâk İbn Kâ'b İbn Acre'den... Fürey'a Bint Mâlik İbn Sînân —Ebu Saîd el-Hudrî'nin kızkardeşi— haber veriyor ki o Rasûlullah (s.a.) a gelerek Hudre oğulları içindeki âilesine dönmek istediğini bildirdi. Kocası kaçan kölelerinin peşinden gitmiş ve kocası kadûm (Medîne'ye 6 mil mesâfede bir yer adı) dolaylarında iken köleler yetişerek onu öldürmüşlerdi. O şöyle diyor : Rasûlullah (s.a.) a «Hudre oğullarındaki âileme dönmek istiyorum. Kocam bana sahib olduğu bir mesken ve nafaka bırakmadı.» dedim. Rasûlullah (s.a.) : «Evet (dönebilirsin)» buyurdular.

Fürey'a devâmla diyor ki : Oradan ayrılıp odama döndüğümde Rasûlullah (s.a.) beni çağırdı ya da yanına çağrılmamı emretti : «Nasıl demiştim?» buyurdular. Ben de kocamın durumu ile ilgili olarak anlattıklarımı tekrârladım. «İddetin bitinceye kadar evinde kal.» buyurdular. Ben de orada dört ay on gün iddet bekledim.

Fürey'a der ki : Osman İbn Affân halîfe olunca bana haber göndererek bu olayı sordu. Ben de olduğu şekilde haber verdim. Buna uydu ve bununla hükmetti.

Hadîs Ebu Dâvûd, Tirmizî ve Neseî tarafından Mâlik'ten, Neseî ve

İbn Mâce tarafından da muhtelif tarîklerle Sa'd İbn İshâk'tan rivâyet edilmiş ve Tirmizî : «Hadîs hasendir, sahîhtir.» demiştir.

«Boşanan kadınlar için uygun şekilde geçimlerini sağlamak vardır. Bu müttâkîler için bir vazîfedir.» âyetine gelince : Abdurrahman İbn Zeyd İbn Eslem diyor ki : «Bu, iyilik edenlerin üzerine bir borçtur.» âyeti nâzil olunca bir adam : «Dilersem iyilik eder ve bunu yaparım; dilersem yapmam.» dedi. Bunun üzerine Allah Teâlâ : «Boşanan kadınlar için uygun şekilde geçimlerini sağlamak vardır. Bu, müttâkîler için bir vazîfedir» âyet-i kerîme'sini indirdi. İster kendisine mehir tayîn edilmiş olsun, ister mehri tayîn edilmemiş olsun, ister kendisi ile münâsebette bulunulmadan boşanmış olsun, ister dühûl vâki' olduktan sonra boşanmış olsun. Her boşanan kadını faydalandırmanın vâcib olduğu görüşündeki âlimler bu âyeti delil getirirler. Bu görüş Şâfiî'den rivâyet edilmiştir.

Seleften Saîd İbn Cübeyr ve başkaları bu görüşe zâhib olduğu gibi İbn Cerîr de bu görüşü tercîh etmiştir. Mutlak vücûbu kabul etmiyenler ise bu âyetin umûmî hükmünün «Temâs etmediğiniz veya bir mehir kesmediğiniz kadınları boşamışsanız, size vebâl yoktur. Şu kadar ki, zengin olan kudretince, darda bulunan da ma'rûf bir fayda ile onları faydalandırmalıdır. Bu, iyilik edenlerin üzerine bir borçtur.» (Bakara, 236) âyet-i kerîme'si ile tahsîs edildiğini söylemektedirler. Birinci görüşün sahipleri ise bunun, umûmun ferdlerinden bazısının zikri kabîlinden olduğu, hakkında nass bulunan meşhûrun tahsîs edilemeyeceği cevâbını vermektedirler. Allah en iyisini bilendir.

Allah Teâlâ : «İşte Allah, aklınız ersin diye» emir ve yasaklarındaki helâl kılma, harâm kılma, farzları ve hadleri konusundaki âyetlerini bu şekilde beyân ediyor. Açıklamaya ihtiyâcınız olduğu zamanlarda açıklamaya ihtiyâç duyulan şeyleri mücmel ve kapalı bırakmıyor, açıklayıp tefsîr ediyor. Umulur ki siz de anlayıp düşünürsünüz.

أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ خَرَجُوا مِن دِيَارِهِمْ وَهُمْ أُلُوفٌ حَذَرَ الْمَوْتِ فَقَالَ لَهُمُ اللَّهُ مُوتُوا ثُمَّ
أَحْيَاهُمْ إِنَّ اللَّهَ لَذُو فَضْلٍ عَلَى النَّاسِ وَلَٰكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَشْكُرُونَ ﴿٢٤٣﴾
وَقَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿٢٤٤﴾ مَّن ذَا الَّذِي يُقْرِضُ اللَّهَ قَرْضًا
حَسَنًا فَيُضَاعِفَهُ لَهُ أَضْعَافًا كَثِيرَةً وَاللَّهُ يَقْبِضُ وَيَبْصُۜطُ وَإِلَيْهِ
تُرْجَعُونَ ﴿٢٤٥﴾

243 — Binlerce oldukları halde ölüm korkusuyla yurtlarından çıkanları görmedin mi? Allah onlara «ölün» dedi. Sonra da onları diriltti. Şüphesiz ki, Allah insanlara karşı lutuf sâhibidir. Ama insanların pek çoğu şükretmezler.

244 — Allah yolunda savaşın ve bilin ki Allah Semî'dir. Alîm'dir.

245 — Kimdir o ki, Allah'a güzel bir borç versin de Allah, onu kat kat fazlasıyla ödesin. Allah, hem darlaştırır, hem de bollaştırır. Ve O'na döndürüleceksiniz.

İmân ve Ölüm Korkusu

İbn Abbâs'tan burada bahis mevzûu edilenlerin dört ya da sekiz bin oldukları rivâyet edilmiştir. Ebu Sâlih ise dokuzbin olduklarını söyler. Yine İbn Abbâs'tan bunların kırkbin oldukları rivâyeti vardır. Vehb İbn Münebbih ve Ebu Mâlik ise otuzbin küsûr olduklarını söylerler.

İbn Ebu Hâtim, İbn Abbâs'ın şöyle dediğini rivâyet eder : Bunlar, Dâverdân adı verilen bir köy halkı idiler.

Süddî ve Ebu Sâlih de bu köyün Vâsıt taraflarında olduğunu ilâve eder.

Saîd İbn Abdülazîz bunların Ezriât halkından olduklarını söylemektedir. Atâ'dan rivâyetle İbn Cüreyc bunun bir darb-ı mesel olduğunu, vukû bulmuş bir olay olmadığını söylemektedir. Ali İbn Âsım der ki : «Bunlar Vâsıt'a bir fersah mesâfedeki Dâverdân köyü halkından idiler.»

Vekî' İbn Cerrâh tefsîrinde şöyle diyor : Bize Süfyân... «Binlerce oldukları halde ölüm korkusuyla yurtlarından çıkanları görmedin mi?» âyeti hakkında İbn Abbâs'tan rivâyet etti ki; o şöyle demiştir : «Bunlar, dört bin kişi idiler. Tâûndan kaçarak köylerinden çıkmışlardı ve ölüm olmayan bir yere gidelim diyorlardı. Bir yere gelince Allah Teâlâ : «Onlara ölünüz» dedi. Ve onlar da öldüler. Peygamberlerden birisi onlara uğradı ve Rabbına duâ ederek onları diriltmesini istedi. Allah da onları diriltti. İşte «Binlerce oldukları halde ölüm korkusuyla yurtlarından çıkanları görmedin mi?...» âyetinin anlamı budur.

Seleften bazılarının anlattığına göre; bu kavim İsrâiloğullarından bir peygamberin zamanında bir belde halkı olup yerlerini tehlikeli görmüşlerdi. Orada kendilerine şiddetli bir vebâ gelmişti. Onlar da ölümden kaçarak memleketlerinden ayrıldılar ve boş çöle kaçtılar. Açık bir

vâdîye inip iki tarafını doldurdular. Allah Teâlâ onların üzerine biri vâdinin altından, diğeri yukarısından olmak üzere iki melek gönderdi. Melekler onlara bir bağırış bağırdılar ki son ferdine varıncaya kadar öldüler ve çukurlara sürüklendiler, üzerlerine duvarlar örüldü. Yok oldular, parçalanıp dağıldılar. Aradan bir asır geçtikten sonra İsrâiloğullarından Hazkıyel adındaki bir peygamber onların bulunduğu yere uğradı ve Allah'dan onların diriltilmelerini diledi. Allah Teâlâ onun duâsını kabul buyurarak : «Ey çürümüş kemikler, Allah toplanmanızı emrediyor.» demesini emretti. Her bir cesedin kemikleri biraraya toplandı. Sonra Allah Teâlâ : «Ey kemikler, Allah sizin et, sinir ve deri ile örtülmenizi emrediyor.» diye nidâ etmesini emretti ve öylece oldu. Bunu peygamber görüyordu. Sonra Allah Teâlâ : «Ey rûhlar, Allah Teâlâ daha önce bulunduğunuz cesedlere dönmenizi emrediyor.» diye nidâ etmesini emretti. Onlar etrâflarına bakar oldukları halde dirilerek kalktılar. Allah Teâlâ onları uzun uykularından sonra diriltmişti ve onlar şöyle diyorlardı : «Seni tesbîh ederiz ey Allah'ımız, Senden başka İlâh yoktur.»

Onların diriltilmelerinde hem bir ibret ve hem de kıyâmet günü cismânî dirilmenin vukû' bulacağına kesin bir delîl vardır. İşte bunun içindir ki Allah Teâlâ : «Şüphesiz ki Allah kendilerine parlak âyetler, kesin hüccetler ve çürütülemez deliller göstermek sûretiyle, insanlara karşı lutuf sahibidir. Ama insanların pek çoğu şükretmezler.» Gerek dinlerini ve gerekse dünyaları ile ilgili olarak Allah'ın kendilerine verdiklerinin şükrünü yerine getirmezler, buyurmaktadır.

Yine bu kıssada hem bir ibret ve hem de korkunun kadere fayda vermediğine ve Allah'tan, ancak Allah'a kaçılabileceğine bir delil vardır. Bunlar uzun bir hayat isteğiyle vebâdan kaçarak memleketlerinden çıkmışlardı. Ama maksadlarının tersi ile muâmele gördüler ve bir anda ölüm onlara geliverdi.

İmâm Ahmed'in rivâyet etmiş olduğu şu sahîh hadîs-i şerîf de bu kabîldendir. Bize İshâk İbn Îsâ... Abdullah İbn Abbâs'tan rivâyet edivor ki :

أَنَّ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ خَرَجَ إِلَى الشَّامِ حَتَّى إِذَا كَانَ بِسَرْغَ لَقِيَهُ أُمَرَاءُ الْأَجْنَادِ أَبُو عُبَيْدَةَ بْنُ الْجَرَّاحِ وَأَصْحَابُهُ فَأَخْبَرُوهُ أَنَّ الْوَبَاءَ قَدْ وَقَعَ بِأَرْضِ الشَّامِ قَالَ فَجَاءَ عَبْدُ الرَّحْمٰنِ بْنُ عَوْفٍ وَكَانَ مُتَغَيِّبًا فِي بَعْضِ حَاجَتِهِ فَقَالَ إِنَّ عِنْدِي فِي هٰذَا عِلْمًا سَمِعْتُ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ إِذَا سَمِعْتُمْ بِهِ بِأَرْضٍ فَلَا تَقْدَمُوا عَلَيْهِ وَإِذَا وَقَعَ بِأَرْضٍ وَأَنْتُمْ بِهَا فَلَا تَخْرُجُوا فِرَارًا مِنْهُ قَالَ فَحَمِدَ اللهَ عُمَرُ ثُمَّ انْصَرَفَ

«Ömer İbn el-Hattâb Şâm'a doğru yola çıktı. Serğ denilen yere (Tebûk vâdisinde bir yer adı) geldiğinde ordu komutanlarından Ebu

Übeyde İbn Cerrâh ve arkadaşları gelerek Şâm'da vebâ olduğunu haber verdiler. O da yukardaki hadîsi hatırladı. Bazı ihtiyâçlarından dolayı ayrılmış olan Abdurrahmân İbn Avf gelerek : «Bu konuda bende bilgi var. Rasûlullah (s.a.) ı şöyle derken işittim : «Bir yerde vebâ olur ve siz de orada bulunursanız, ondan kaçarak çıkmayınız. Bir yerde vebânın olduğunu işitirseniz oraya gitmeyiniz» dedi. Ömer Allah'a hamd ederek oradan ayrıldı.»

Buhârî ve Müslim başka bir tarîkten Zührî hadîsinin bir kısmını tahrîç etmişlerdir.

Ahmed diyor ki : Bize Haccâc ve Yezîd el-Ammî... Abdullah İbn Âmir İbn Rabîa'dan rivâyet ediyorlar ki; Abdurrahmân İbn Avf Şâmda bulunan Hz. Ömer'e Rasûlullah (s.a.) ın : «Sizden önceki ümmetler, bu hastalık ile azâb gördüler. Bu hastalığın bir yerde olduğunu işitirseniz oraya girmeyin; sizin bulunduğunuz yerde olursa ondan kaçarak bulunduğunuz yerden çıkmayın.» buyurduğunu haber verdi. Ömer de Şâm'dan geri döndü.

Buhârî ve Müslim bunu Sahîh'lerinde tahrîç etmişlerdir.

Allah Teâlâ : «Allah yolunda savaşın ve bilin ki; Allah Semî'dir, Alîm'dir.» buyuruyor. Yani nasıl ki korkunun kadere faydası yoktur, cihâddan kaçma ve kaçınma da böyledir; eceli ne yaklaştırır, ne de uzaklaştırır. Ecel kesindir. Rızık taksîm edilmiştir. Mukadderdir ve kanunlaşmıştır. Onda ne artma ne de eksilme olmaz. Nitekim Allah Teâlâ kendileri otururak kardeşleri için : «Bize uysalardı öldürülmezlerdi.» diyenlere, de ki : «Şayet sâdıklardan iseniz kendi nefislerinizden ölümü geri çevirin.» (Âl-i İmrân, 168) buyuruyor.

Bunlar : «Ey Rabbımız, üzerimize şu savaşı niye farz kıldın? Ne olurdu bizi yakın bir geleceğe kadar geri bırakaydın.» dediler. Onlara de ki : «Dünyanın geçimi azdır. Âhiret ise müttakîler için elbette daha hayırlıdır ve kıl kadar haksızlığa uğratılmayacaksınız.», «Nerede olursanız olun, sağlam kaleler içinde dahî olsanız ölüm sizi bulacaktır.» (Nisâ, 77 - 78) buyurmaktadır.

Ordular kumandanı, askerler öncüsü, İslâm diyârının hâmîsi ve Allah'ın düşmanlarına karşı çekilmiş kılıcı Ebu Süleymân Hâlid İbn Velîd'in ölüm öncesinde şöyle dediği bize rivâyet edildi : «Şu ve şu savaşlara katıldım. Organlarımdan hiç birisi yok ki onda bir kılıç ya da bir mızrak, ya da bir ok yarası bulunmasın. Ama şimdi bakın ki ben develer gibi yatağımda uzanmış ölüyorum. Korkakların gözüne uyku girmesin!»

Bu sözleriyle o, harpte şehîd olarak ölmediğine üzülüyor, buna esef ediyor ve yatakta ölmekten dolayı acı çekiyordu.

Allah Teâlâ : «Kimdir o ki, Allah'a güzel bir borç versin de Allah,

onu kat kat fazlasıyla ödesin.» buyurmak sûretiyle kullarını Allah yolunda infâka teşvîk ediyor.

Allah Teâlâ bu âyeti yüce kitâbında birçok yerde tekrârlamaktadır. Nüzûl hadîsinde Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır : «Kim hak yemeksizin ve zulmetmeksizin Allah'a borç verirse...»

İbn Ebu Hâtim diyor ki : Bize Hasan İbn Arefe... Abdullah İbn Mes'ûd'dan rivâyet etti ki; o şöyle demiştir : «Kimdir o ki, Allah'a güzel bir borç versin de Allah, onu kat kat fazlasıyla ödesin.» âyeti nâzil olunca Ebu ed-Dehdâh el-Ansârî, Ey Allah'ın Rasûlü, Allah bizden borç mu istiyor? diye sordu. Allah Rasûlü : «Evet, ey Ebu Dehdâh» buyurdular. O : Elini bana göster ey Allah'ın Rasûlü, dedi. Rasûlullah (s.a.) ın elini tuttu ve : «Bostanımı (bahçemi) yüce Rabbıma verdim.» dedi. Altı yüz hurma ağacı olan bir bahçesi vardı ki Ümmü Dehdâh ve âilesi oradaydılar. Ebu Dehdâh geldi ve Ümmü Dehdâh'a : Ey Ümmü ed-Dehdâh diye seslendi. O da : Buyur, dedi. Ebu Dehdâh : (Oradan) çık; orayı yüce Rabbıma borç verdim, dedi.

Bu hadîs-i şerîf'in bir benzeri İbn Merdûyeh tarafından Abdurrahmân İbn Zeyd İbn Eslem tarîkıyla... Hz. Ömer'den merfû' olarak rivâyet edilmiştir.

Hz. Ömer ve Selef'ten başkalarından rivâyete göre; âyet-i kerîme'deki «Güzel bir borç» dan maksad Allah yolunda harcamadır. Âileye harcama, tesbîh ve takdîs anlamlarına geldiği de söylenilmiştir.

«Allah onu kat kat fazlasıyla ödesin.» âyet-i kerîme'si «Mallarını Allah yolunda infâk edenlerin durumu, her başağında yüz tâne olmak üzere yedi başak veren tânenin durumu gibidir. Allah, dilediğine kat kat verir.» (Bakara, 261) âyet-i kerîme'si gibidir ki bu konu ilerde tekrâr gelecektir.

İmâm Ahmed diyor ki : Bize Yezîd... Ebu Osman el-Nehdî'den rivâyet ediyor ki o şöyle demiştir : Ebu Hüreyre'ye gelerek ona : «Senin, bir iyiliğin bin kere bin kat arttırılacağını söylediğin bana ulaştı.» dedim. Ebu Hüreyre : Bu seni şaşırtmasın; ben Rasûlullah (s.a.) ın : «Allah iyiliği iki bin kere bin kat artırır» buyurduğunu işittim, dedi.

Bu, garîb bir hadîstir ve hadîsin senedindeki Ali İbn Zeyd İbn Ced'ân'ın münker hadîs rivâyetleri vardır. Ancak bu hadîsi İbn Ebu Hâtim başka bir şekilde rivâyet etmiş ve şöyle demiştir : Bize Ebu Hallâd Süleyman İbn Hallâd el-Müeddib... Ebu Osman el-Nehdî'den rivâyet ediyor ki o şöyle demiştir : Benden daha çok Ebu Hüreyre ile birlikte oturan kimse yoktur. O benden önce hacca gitti. Ben de ondan sonra yola çıktım. Basra halkının, onun şöyle dediğini rivâyet ettiklerini duydum : Rasûlullah (s.a.) ın : «Allah iyiliği bin kere bin kat artırır» buyurduğunu işittim. Ben : «Yazıklar olsun size, benden daha çok Ebu Hüreyre ile birlikte oturan kimse yoktur ve ben bu hadîs-i şerîfi işitme-

dim» dedim. Ebu Osman el-Nehdî devâmla şöyle anlatır : Ona yetişmek üzere yola çıktım ve onun hacca gittiğini gördüm. Kendisinden bu hadîsi almak için ben de hacca gittim ve onunla buluşarak : Ey Ebu Hüreyre, Basra halkının senden rivâyet ettiklerini işittiğim hadîs ne oluyor? dedim. O : O da ne ki? dedi. Ben : Onlar, senin : «Allah iyiliği bin kere bin kat artırır» dediğini iddiâ ediyorlar, dedim. Ebu Hüreyre : «Ey Ebu Osman, buna şaşma; Allah Teâlâ : «Kimdir o ki, Allah'a güzel bir borç versin de Allah, onu kat kat fazlasıyla ödesin.» ve : «Halbuki dünya hayatının geçimi âhiretin yanında pek azdır.» (Tevbe, 38) buyurmaktadır. Nefsim yed-i kudretinde olan Allah'a yemîn ederim ki Rasûlullah (s.a.) ın : «Allah iyiliği iki bin kerre bin kat arttırır.» buyurduğunu işittim.»

Tirmizî ve başkalarının Amr İbn Dînâr tarîkıyla... Abdullah İbn Ömer İbn Hattâb'dan rivâyet ettikleri şu hadîs-i şerîf de bu anlamdadır. Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurdular : «Kim çarşılardan bir çarşıya girer de «tek ve şerîki olmayan Allah'dan başka İlâh yoktur, mülk ve hamd O'nadır. O, her şeye Kâdir'dir.» derse Allah ona. bin kerre bin iyilik yazar ve bin kerre bin kötülüğünü siler.»

İbn Ebu Hâtim diyor ki; bize Ebu Zür'â... İbn Ömer'den rivâyet etti ki o şöyle demiştir : «Mallarını Allah yolunda infâk edenlerin durumu, her başağında yüz tâne olmak üzere yedi başak veren tânenin durumu gibidir.» (Bakara, 261) âyeti nâzil olunca Allah Rasûlü : «Rabbım, ümmetime arttır» buyurdular. Bunun üzerine, «Kimdir o ki, Allah'a güzel bir borç versin de Allah, onu kat kat fazlasıyla ödesin.» âyeti nâzil oldu. Allah Rasûlü : «Rabbım, ümmetime arttır.» buyurdular. Bunun üzerine : «Yalnız sabredenlere ecirleri hesapsız olarak ödenecektir.» (Zümer, 10) âyet-i kerîme'si nâzil oldu.

Yine İbn Ebu Hâtim, Kâ'b el-Ahbâr'dan rivâyet ediyor ki ona bir adam gelerek : Bir adamın : «Kim ihlâs sûresini bir kere okursa Allah cennette ona inci ve yâkûttan onbin kere bin oda binâ eder.» dediğini işittim. Onu doğrulayım mı? diye sordu. O da : Evet, buna hayret mi ettin diye sordu. Adam : Evet, dedi. Yirmi bin kere bin, otuz bin kere bin ve ancak Allah'ın sayabileceği kadar. Ve : «Kimdir o ki, Allah'a güzel bir borç versin de Allah, onu kat kat fazlasıyla ödesin.» âyetini okudu. Allah'dan olan çok ise sayılamaz.

Allah Teâlâ buyuruyor : «Allah kısar da, açar da.» Siz harcayın ve aldırmayın. Rızık veren ancak Allah'tır; kullarından dilediğinin rızkını daraltır ve dilediği başkalarınınkini de genişletir. Bu konudaki yüce hikmet Allah'ındır. «O'na döndürüleceksiniz.» Kıyâmet gününde.

İZÂHI

Mü'minin ölüm olayı karşısındaki tavrını anlatan bu kıssayı Seyyid Kutub şöyle yorumluyor.

Bu dersin ve ihtivâ ettiği geçmiş milletlere dâir tecrübelerin ehemmiyetini ancak Kur'an'ın dipdiri bir ümmet kitabı, hayat dersini ondan alan bir millet medresesi olduğunu, bir kumandan mesâbesinde bulunduğunu iyice kavradıktan sonra anlayabiliriz. Allah Teâlâ ilk müslüman cemiyetini bu Kur'an'la terbiye etmiş ve Rabbânî nizâmını ikâme etme şerefini onlara bahşetmişti. Hak Teâlâ Peygamberi zîşânın vefâtından sonra bâkî kalan Kur'an-ı Kerîm'in, bu ümmetin hayatına hâkim yegâne kumandan olmasını, gelecek nesilleri idâre etmesini, yeni yetişenleri terbiye edip, ideal kumanda mevkiine hazırlamasını irâde buyuruyordu. Nitekim bu ümmeti cihâna lider yapacağını kendisi bizzât bildirmişti. Bu ümmetin bütün hayat görüşünü bu Kur'an'dan almasını, Kur'an'la izzete ermesini ve bütünüyle yeryüzü nizâmlarından üstün bir seviyeye yükselmesini irâde buyuruyordu. Kur'an'ın bu vasıflarla câhiliyyet nizâmlarından üstün olmasını emir buyuruyordu.

Kur'an, sadece dille okunan sözlerden ibâret değildir. Kur'an kâinatı ihâta eden âlemşümûl bir nizâm kitabıdır. Pratik hayatın nizâmı ve içtimâî hayatın terbiye düstûrudur. Bu sebeplerden dolayı yetiştirmek ve terbiye etmek için geldiği İslâm cemâatına daha önce geçmiş milletlerin tecrübelerini birer nümûne-i imtisâl olarak zikrediyor. Bütün nesilleri ile birlikte müslümanlara Âdem (a.s.) den beri yeryüzündeki îmân dâvâsının tecrübelerini, husûsî sûrette arzediyor. Nefislerdeki ve pratik hayattaki tecrübeleri müslüman milletin kendi yolunda ilerliyebilmesi için beyân ediyor. O yüzden bu hikâye; bu güzellik, bu tenevvu ve duygulandırıcı ifâdelerle anlatılıyor. İsrâiloğullarının kıssası çeşitli sebeplerden dolayı Kur'an'da çok zikredilir. Biz bu sebepleri «Fîzılâl'in» birinci cüzünde İsrâiloğullarının vak'alarını anlatırken ve bu cüzde muhtelif yerlerde zikretmiştik. Burada da aynı mevzûlara biraz daha dokunacağız. Allah Teâlâ bu milletten gelecek bazı nesillerin İsrâiloğullarının tutumuna benzer davranışlara girişeceğini biliyordu. Bu sebeple onlara ibret ve ders olsun diye İsrâiloğullarının tarihini tasvîr ederek, yolların çıkmazlarını gösterdi. Yol boyunca o dönemeçlere ve çukurlara düşmemeleri için Allah tarafından tutulan bu aynada kendi sûretlerini, kendi manzaralarını aksettirdi.

Kur'an, müslüman milletin yetişen yeni nesli tarafından iyice okunmalı ve kavranmalıdır. Kur'an'ın istikbâl yollarını aydınlatan, günlük problemleri halleden, pratik vâkıalara kadar inen dipdiri tevcihâddan ibâret olduğunu onlara iyice anlatmak lâzımdır. O, ne tilâvet

edilen güzel bir söz, ne de geçip giden ve bir daha dönmeyecek olan hakîkatlar yığınıdır... İlk müslüman cemâat, günlük hayatını idâre etmek için ona uzandığı gibi, biz de bugün ve yarın pratik hayatımızı onun idâresine teslîm etmek için Kur'an'ı dikkatle okumadıkça aslâ ondan istifâde edemeyiz. Hayret verici şeyler buluruz onda. Onun kelime ve ibârelerinin, tevcîhât ve emirlerinin, dipdiri canlı ve müteharrik halde «yolumuzdaki işaretleri» gösterdiğinin farkına varırız.

Kur'an bize «İşte bunu yapınız, sakın onu yapmayınız. Şu düşmanınızdır, o da dostunuzdur.» der... Bize, «Şöyle davranın, böyle hazırlanın» der.

İşte o zaman, Kur'an'da hayat ve dünya buluruz... İşte o zaman, ancak Allah'ın : «Ey îmân edenler, sizi size hayat verecek şeylere çağırdığı zaman Allah'a ve Rasûlüne icâbet ediniz.» kavli şerîfinin mânâsını anlayabiliriz. Bu kitap hayata dâvettir... Devâmlı ve yepyeni bir hayata : Tarihin kalın sahifelerinden herhangi bir yaprağın arasına sıkışmış mahdûd eski bir hayata değil...

Bu bahis, geçmiş milletlerin tecrübelerinden iki tanesini anlatarak onları bu ümmetin tecrübe hazîneleri arasına katıyor. Müslüman cemâatını, îmân ve i'tikâdın mîrâsçısı olmaları münâsebetiyle yeryüzünde icrâ edecekleri fonksiyon yüzünden hayatları boyu karşılaşabilecekleri vâkıaların tecrübe edilmiş şeklini belirterek bu taşlıklı arâzîdeki tecrübelere vâris kılıp hazır hâle getiriyor.

O tecrübelerden birincisinin şahısları açık şekilde anlatılmıyor, kısaca açıklanıyor. Fakat bu kadarı kâfi geliyor. Hâdise : «binlerce oldukları halde, ölüm korkusuyla yurtlarından çıkan...» bir cemâatın başından geçmiştir. Ancak onların bu çıkışları, firâr edişleri kendilerine hiç bir fayda sağlamamaktadır. Korkarak kaçtıkları Allah'ın takdîri yine yakalıyor... Allah onlara «ölünüz» diyor... «sonra onları geri diriltiyor...» Ölümden korkarak çırpınmaları onlara bir fayda vermiyor. Tekrâr dirilmek için de çabalamıyorlar.

Hâdise her iki halde de Allah'ın takdîrine uygun şekilde cereyân ediyor. Bu tecrübenin ışığı altında Allah mü'minlere dönüyor ve onları savaşa, Allah yolunda infâka da'vet ediyor. Malı da veren, hayatı da veren O'dur. O hem hayatı, hem de malı tekrâr almaya da kâdirdir.

İkinci tecrübe ise, Hz. Mûsâ'dan sonra mülklerini kaybeden mukaddesâtlarını çiğneten, düşmanlarına mağlûp olup, Rablarının hidâyetinden, peygamberlerinin yolundan inhirâf etmeleri yüzünden hüsrâna uğrayan İsrâiloğullarının hayatında cereyân ediyor. Bu zilletten sonra onların nefislerinde yeni bir canlanış başlar, kalblerinde i'tikâd duygusu uyanır, Allah yolunda savaşmak isterler. Kendi peygamberlerine : «Bize bir hükümdâr gönder de Allah yolunda savaşalım.» derler.

Kur'an'ın duygular bahşeden akışından da anlaşıldığı gibi, bu vak'ayı arzedişin gerisinde; o günkü İslâm cemiyetine hitâb etmekten daha çok, her çağda hareket halinde olan müslüman nesillere kuvvetli duygular veren, yığınlarca hakîkatler manzûmesi anlatılmak istenmektedir.

Hikâyenin bütününde beliren küllî ibret ise, pratik tecrübeler karşısında eksiklikler ve zayıflıklara, yolun merhalelerinde bölük bölük toplulukların esâstan uzaklaşmalarına rağmen taşıdığı diriliş rûhudur. İ'tikâdın dirilişi... Evet bütün bunlara rağmen, bir avuç mü'minin sebât etmesi, İsrâiloğullarına cidden büyük netîceler tahakkuk ettirmişti... Bu olayda kötü hezîmetleri, çirkin mağlûbiyetleri, diktatörlerin ayakları altındaki zilletten sonra, izzet, temkîn ve zafer vardı... Bu zafer Dâvûd (a.s.) un Peygamberliğiyle olmuştu. Bundan sonra Süleymân (a.s.) ın Peygamberlik devri gelir. Süleymân (a.s.) devresi İsrâiloğullarının yeryüzünde kurdukları devletin ulaştığı en yüksek merhalesidir. Bu, onların altın devir dedikleri ve daha evvel büyük risâlet devreleri boyunca, ulaşamadıkları bir merhaledir. Bu zaferlerin hepsi, i'tikâdın bataklıklar altından silkinerek kalkıp, Calût'un askerleri karşısında bir avuç mü'minlerin sebâtının semeresinden başka bir şey değildir.

Bu tecrübî hâdisenin gerisinde daha başka öğütler ortaya çıkıyor. Müslüman cemiyet için hepsi de, her zaman büyük değerleri hâizdir.

Bu tecrübelerden bir kısmını sıralayalım : Toplu heyecânlar; görünüşe göre hareket edilirse, çok kerre lider durumunda olan kimseleri aldatır. Heyecânlara uyularak bir savaşa katılmadan önce coşkunlukları iyice tecrübe etmek gerekir. İsrâiloğullarından ileri gelen bir topluluk o zamanki peygamberlerine gidip dinlerinin düşmanlarıyla savaşacak bir hükümdâr seçmesini dilediler. Düşmanlarının aldıkları mallar, mülkler arasında Mûsâ ve Hârûn âilesinin bıraktığı eşyâlar da vardı. Peygamberleri onların savaş azimlerinin derecesini anlamak isteyerek, «Peygamberleri de : Üzerinize savaş farz edilirde ya savaşmazsanız? dedi.»

Onlar bu söze gücendiler, heyecânları zirveye ulaştı ve, onlar dediler ki : «Biz Allah yolunda neden savaşmayalım? Hem yurdlarımızdan çıkarıldık, hem de evlâtlarımızdan.»

Çok sürmeden bu aşırı heyecânın dozu düşmeye başladı. Hikâyede anlatıldığı gibi uzun merhaleli yol boyunca heyecânları yavaş yavaş söndü. «Fakat onların üzerine savaş farzedildiği vakit içlerinden pek azı müstesnâ onlar geri döndüler.»

İsrâiloğulları için sözden caymak, va'dden dönmek, yolun yarısında parçalanmak tabiî bir alışkanlık olmakla beraber, âyette beliren hakîkatlar, îmânî terbiye bakımından gelişmemiş olan herkeste rast-

lanabilen gerçeklerdir. Bu manzara her asırda müslüman cemâatın karşılaşma ihtimâli olduğundan, İsrâiloğullarının tecrübelerinden iyice faydalanmaları için canlandırılmaktadır.

Cemiyetlerin içinde fışkıran patlamalar, satha çıkan hamâsetler ilk anda duraklamamalıdır... Şu İsrâiloğullrının ekserisi, kendi isteklerine binâen savaşın farz kılınmasıyle hemen kaçıverdiler. Meydanda yalnız peygamberlerine verdikleri sözlerini tutan az bir kitle kaldı. Bunlar da Tâlût'un liderliğine ve hükümdârlığına karşı bir yığın itirâzlar yaptılar. Sonra Allah'ın onu seçtiğine dâir alâmetleri görüp, peygamberlerinin hâtırasının içinde korunduğu, melekler tarafından taşınan Tâbûtu geri alması üzerine Tâlût'la beraber savaşa çıktılar. Bununla birlikte o askerlerin de çoğu ilk anda düşüverdi. Kumandanlarının kendilerini denediği ilk imtihânda zaafa uğradılar.

O azıcık asker de sonuna kadar sebât etmedi. Korkunç sarsıntının ve düşman kuvvetlerinin çokluğunun karşısında azimleri bitti, gönülleri ürperdi.

Tâlût ve beraberindeki mü'minler ırmağı geçtikleri vakit dediler ki : «Bizim bugün Câlût ve ordusuna karşı tâkatımız yoktur.»

Bu mağlûbiyetin karşısında Allah'a güvenen ve dayanan seçilmiş bir azınlık kitlesi sebât edip,

«Mutlaka Allah'a ulaşacaklarını bilenlerse dediler ki : Nice az bir topluluk pek çok fırkaları Allah'ın izniyle mağlûb etmişdir. Allah sabredenlerle beraberdir...»

İşte terâzinin bu kefesini ağır bastıran, kitleyi zafere ulaştıran, cemâatı izzet ve temkîne müstahak kılan duygu budur... Bu tecrübî vâkıanın gerisinde sağlam ve azimli bir mü'min lidere bağlılık mânâsı gizlidir. Bütün bunlar Tâlût'un liderliği mevzûunda açığa çıkıyor. Hâdisenin psikolojik te'sîri, zâhirî heyecânlarla mağrûrlanmanın âkıbeti, ilk tecrübe ile iktifâ etmemenin lüzûmu savaştan önce askerin içindeki azim ve itâat duygusunu anlamaya çalışmak, bu nevî duyguları zayıflayanları heyecâna getirmenin ehemmiyeti gibi konular ortaya çıkıyor. Bunu müteâkib, çok mühim olan ve nice tecrübeden sonra askeri azalıp o seçilmiş kitleden başka kimsenin sonuna kadar sebât etmediği halde Tâlût'un yenilmemesidir. Tâlût hâlis îmân kuvvetine, Allah'ın mü'minler için dosdoğru va'dine dayanarak o azıcık askerle savaşa girdi...

Savaşın sonucunda saklı olan ikinci ibret unsuru şudur : Allah'a ulaşan gönüllerin ölçü ve tasavvurları da değişir. Çünkü onlar mahdûd ve daracık realitenin gerisine, büyük vak'aya ve onun gerisinde işlerin aslına gözlerini dikerler. Sebât eden, savaşa katılan şu küçücük mü'min topluluk : «Dediler ki : Bizim bugün Câlût ve ordusuna karşı tâkatımız yoktur.» Kendilerinin azlığını ve düşmanlarının çokluğunu görü-

yorlardı. Fakat, öbürleri gibi alelacele hükümlerini vermediler, daha başka hükümlere başvurdular. Ve şöyle dediler : «Nice az bir topluluk pek çok fırkaları Allah'ın izniyle mağlûb etmiştir. Allah sabredenlerle beraberdir.»

Sonra Rablarına dönerek şöyle duâ ettiler : «Ey Rabbımız, üzerimize sabır yağdır. Ayaklarımıza sebât ver, bizi o kâfirler gürûhuna karşı muzaffer kıl.»

Onlar kuvvet ölçüsünün, kâfirlerin elinde olmayıp yalnızca Allah'ın eilnde olduğunu biliyorlardı. O yüzden de zaferi Allah'tan dilediler ve zafer kendi kudretinde olan, dilediğine veren zât tarafından ona ulaştılar. Kalbe hakîki îmân yerleşirse, işler hakîkaten Allah'a bağlanırsa herşeyin ölçü ve değeri böylece değişir...

Kalblere zâhir olan, Allah'ın va'diyle işleyen teâmülün, göze zâhir olan küçük vâkıaların teâmülünden daha doğru olduğu böylece sâbit oluyor.

Hikâyenin ihtivâ ettiği duyguları tam olarak kavrayamıyoruz. Tecrübenin bize öğrettiği gibi; Kur'ânî hükümler her kalbe kendi durumuna ve zâhir olan ihtiyâcına göre ayrı bir ifâde canlılığı sunuyor. Ve her kalb hazînesine doldurabildiği kadar âyet-i kerîme'den kendi nasîbine düşeni alıyor. (Seyyid Kutub, Fî Zılâl'il-Kur'an, I, 535 - 541)

———oOo———

أَلَمْ تَرَ إِلَى الْمَلَإِ مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ مِنْ بَعْدِ مُوسَىٰ إِذْ قَالُوا لِنَبِيٍّ لَهُمُ ابْعَثْ لَنَا مَلِكًا
نُقَاتِلْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ قَالَ هَلْ عَسَيْتُمْ إِنْ كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِتَالُ أَلَّا تُقَاتِلُوا قَالُوا وَمَا لَنَا أَلَّا
نُقَاتِلَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَقَدْ أُخْرِجْنَا مِنْ دِيَارِنَا وَأَبْنَائِنَا فَلَمَّا كُتِبَ عَلَيْهِمُ الْقِتَالُ
تَوَلَّوْا إِلَّا قَلِيلًا مِنْهُمْ وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِالظَّالِمِينَ ﴿٢٤٦﴾

246 — Mûsâ'dan sonra İsrâiloğullarından bir cemâate bakmadın mı? Hani, onlar peygamberlerine; bize bir hükümdâr gönder ki, Allah yolunda savaşalım, dediler. Peygamberleri de: Üzerinize savaş farz edilir de ya savaşmazsanız? dedi. Onlar dediler ki: Biz Allah yolunda neden savaşmayalım? Hem yurtlarımızdan çıkarıldık, hem de oğullarımızdan (ayrıldık). Fakat onların üzerine savaş farze-

dildiği vakit, içlerinden pek azı müstesnâ hep geri döndüler. Allah, zâlimleri çok iyi Bilendir.

Yahûdî'lerden Bir Topluluk

Ma'mer'den, o da Katâde'den rivâyetle Abdürrezzâk diyor ki : «Bu peygamber Yûşa' İbn Nûn'dur.»

İbn Cerîr der ki : «Bu âyette İbn Efrayim İbn Yûsuf İbn Ya'kûb kastediliyor.»

Bu söz (doğru olmaktan) uzaktır. Çünkü bu olay Hz. Mûsâ'dan uzun bir zaman sonra meydana gelmiştir. Halbuki bu olay açıkça belirtildiği üzere, Dâvûd (a.s.) zamanındadır. Dâvûd ve Mûsâ arasında ise bin küsur sene vardır.

Süddî bu peygamberin Şem'ûn olduğunu; Mücâhid ise Şemuyel (a.s.) olduğunu söylemektedirler.

Vehb İbn Münebbih'ten Muhammed İbn İshâk şöyle diyor : Bu peygamber Şemuyel ben Bâli, ben Alkame, ben Yerhâm, ben İlîhu, ben Tehos, ben Sûf, ben Alkame, ben Amersa, ben Azriya, ben Safiyye, ben Alkame, ben Ebu Yasef, ben Kârûn, ben Yashun, ben Kâhes, ben Lavî, ben Ya'kûb, ben İshâk, ben İbrâhîm (a.s.) dir.

Vehb İbn Münebbih ve başkaları şöyle diyorlar : Hz. Mûsâ'dan sonra İsrâiloğulları bir süre doğru yolda kaldılar. Sonra birtakım yeni şeyler icâd ettiler ve bazıları putlara taptı. Bu yaptıklarına gelinceye kadar aralarında kendilerine iyiliği emredip kötülükten alıkoyan peygamberler vardı. Bundan sonra Allah düşmanlarını üzerlerine musallat etti de birçokları öldürüldü, birçokları esir alındı ve düşmanları kendilerinden birçok memleketi aldılar. Onlarla kim savaştıysa kendilerine gâlib geldi. Eski zamanlardan Hz. Mûsâ'ya gelinceye kadar nesilden nesile mîrâs kalan Tâbût ve Tevrât ellerindeydi. Onlar bu şekilde sapıklıkta devâm edegeldiler ve nihâyet bir harbte krallardan birisi kendilerinden Tâbût'u ve ellerinden Tevrât'ı alıverdi. İçlerinden Tevrât'ı muhâfaza eden çok az kişi kaldı ve soylarından peygamberlik kesildi. İçlerinden peygamberler çıkan Lavî kabîlesinden kocası öldürülmüş hâmile bir tek kadın kalmıştı. Onu da alıp bir evde hapsettiler. Allah'ın ona peygamber olacak bir çocuk vereceği ümîdiyle onu muhâfaza ediyorlardı. Kadın; kendisine bir erkek çocuk vermesi için Allah'a devâmlı duâ ediyordu. Allah; kadının duâsına icâbet buyurarak kendisine bir erkek çocuk bahşeyledi. O da çocuğuna : «Allah duâmı kabul buyurdu» anlamında olmak üzere Şemûyel adını verdi. Bazıları yine aynı anlamda olmak üzere çocuğa Şem'ûn diyorlardı. Çocuk işlerinde büyüyüp yetişti ve iyi bir çocuk oldu. Çocuk peygamberlik yaşına gelince, Allah kendiisne vahyederek insanları Allah'ın birliğine da'veti emreyledi. O da İsrâiloğullarını çağırdı. İsrâiloğulları kendisinden, bir-

likte düşmanlarıyla savaşacak bir kral nasbetmesini istediler. O sıralarda aralarında bir de kral zuhûr etmişti. Peygamber onlara dedi ki: Allah size bir kral nasbeder de onunla birlikte savaşma va'dine vefâ göstermiyerek savaşmaz iseniz (ne olacak?). «Onlar dediler ki: Biz Allah yolunda neden savaşmayalım? Hem yurtlarımızdan çıkarıldık, hem de oğullarımızdan ayrıldık (oğullarımız esîr edildi)» Allah Teâlâ şöyle buyurdu: «Fakat onların üzerine savaş farz edildiği vakit içlerinden pek azı müstesnâ hep geri döndüler. Va'dlerinde durmadılar ve çoğunluğu Allah yolunda savaştan yüz çevirdi. Allah, o zâlimleri çok iyi bilendir.»

وَقَالَ لَهُمْ نَبِيُّهُمْ إِنَّ اللَّهَ قَدْ بَعَثَ لَكُمْ طَالُوتَ مَلِكًا قَالُوا أَنَّىٰ يَكُونُ
لَهُ الْمُلْكُ عَلَيْنَا وَنَحْنُ أَحَقُّ بِالْمُلْكِ مِنْهُ وَلَمْ يُؤْتَ سَعَةً مِنَ الْمَالِ قَالَ إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَاهُ
عَلَيْكُمْ وَزَادَهُ بَسْطَةً فِي الْعِلْمِ وَالْجِسْمِ وَاللَّهُ يُؤْتِي مُلْكَهُ مَنْ يَشَاءُ
وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ ﴿٢٤٧﴾

247 — Onlara peygamberleri dedi ki: İşte Allah hukümdâr olarak size Tâlût'u gönderdi. Onlar: Biz hükümdârlığa ondan daha lâyık iken ve ona malca bolluk da verilmemişken nasıl olur da bizim başımıza hükümdâr olabilir? dediler. Peygamberleri de dedi ki: Allah onu sizin üstünüze beğenip seçmiştir. O'na bilgice ve vücûdça da bir üstünlük vermiştir. Şüphesiz ki Allah; mülkünü dilediğine verir. Ve Allah Vâsi'dir, Alîm'dir.

Tâlût ve Câlût

Onlar peygamberlerinden; kendilerine, aralarından birini kral tayîn etmesini istediklerinde Tâlût kral tayîn edildi. Tâlût bir asker olup kral âilesinden değildi. Krallık Yahûdâ kabîlesinde idi ve Tâlût da bu kabîleden değildi. Bunun içindir ki onlar: «Biz hükümdârlığa ondan daha lâyık iken ve ona malca bolluk da verilmemişken nasıl olur da bizim başımıza hükümdâr olabilir?» dediler. Yani hükümdâr seçilmekle birlikte o fakîrdi ve hükümdârlığı yürütecek varlığı yoktu. Bazılarının zikrettiğine göre o sucu; bazılarının dediğine göre de tabak idi. Bu davranış, peygamberlerine bir karşı çıkma ve isyân idi. Halbuki onlara itâat etmek ve güzel söz söylemek düşerdi sadece. Pey-

gamberleri onlara cevâben şöyle dediler : «Allah onu sizin üstünüze beğenip seçmiştir.» Allah onu sizin için yine sizin aranızdan seçmiştir ve onu sizden daha iyi bilmektedir. Onu kendi kendime ben seçmiş değilim. Benden vâki' isteğiniz üzerine Allah bunu bana emretmiştir. «Ona bilgide de vücûdça da bir üstünlük vermiştir.» Bununla birlikte Tâlût sizden daha güçlü, sabırlı ve bilgilidir. İlim ve boyca sizden daha mükemmeldir.

Buradan hareketle hükümdâr olan kişinin ilim, güzel bir şekil sahibi ve bedence kuvvetli olması gereklidir.

Peygamberleri sonra şöyle devam etti : «Şüphesiz ki Allah; mülkünü dilediğine verir.» O dilediğini yapan bir hakîm'dir. Yaptıklarından sorulmaz. Ama yaratıklarına rahmetinden ve hikmetinden dolayı, bir de ilmi icâbı onlar yaptıklarından sorulacaklardır. Bunun içindir ki Allah Teâlâ : «Ve Allah Vâsi'dir, Alîm'dir.» buyurmaktadır. O'nun fazîleti geniştir; rahmetini dilediğine bahşeder. Hükümdârlığa kimin kimden daha müstehak olduğunu da en iyi O bilir.

وَقَالَ لَهُمْ نَبِيُّهُمْ إِنَّ آيَةَ مُلْكِهِ أَنْ يَأْتِيَكُمُ التَّابُوتُ فِيهِ سَكِينَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ
وَبَقِيَّةٌ مِمَّا تَرَكَ آلُ مُوسَىٰ وَآلُ هَارُونَ تَحْمِلُهُ الْمَلَائِكَةُ ۚ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ
لَآيَةً لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ ﴿٢٤٨﴾

248 — Peygamberi onlara dedi ki: Gerçekten onun hükümdârlığının alâmeti size Tâbût'un gelmesidir ki, onda Rabbınızdan bir «Sekîne» ve Mûsâ hânedânıyla Hârûn hânedânının terkettiklerinden bir kalıntı vardır. Melekler onu yüklenecektir. Şâyet inananlardan iseniz şüphe yok ki, bunda sizin için kesin bir âyet vardır.

Peygamberleri onlara şöyle der : «Tâlût'un hükümdârlığının bereketinin alâmeti, sizden daha önce alınmış olan Tâbût'u Allah'ın size geri vermesidir.»

«Ki onda Rabbınızdan bir sekînet vardır.» Âyet-i kerîme'deki sekînet kelimesinin vakâr ve yücelik anlamında olduğu söylenmiştir.

Ma'mer kanalıyla Katâde'den rivâyetle Abdürrezzâk bu kelimenin vakâr anlamında olduğunu; Rebî' ise rahmet anlamında olduğunu söylemektedir. Bu sonuncu anlam Avfî'den ve İbn Abbâs'dan da rivâyet edilmiştir.

İbn Cüreyc der ki : «Onda Rabbınızdan bir sekînet... vardır.» âyetini Atâ'ya sordum. «Allah'ın âyetlerinden bilip de kendisinde huzûr ve sükûn bulduklarımızdır.» diye cevap verdi. Hasan el-Basrî de böyle söylemiştir.

(السكينة) nin altından bir tas olduğu ve içinde peygamberlerin kalblerinin yıkandığı da söylenmiştir. Allah Teâlâ onu Mûsâ (a.s.) ya vermiş o da levhaları onun içine koymuştu.

Bu görüşü Süddî... İbn Abbâs'tan rivâyet etmiştir.

Süfyân el-Sevrî... Hz. Ali'nin şöyle dediğini rivâyet eder : «İnsan yüzü gibi bir yüzü vardır. Sonra o hafif bir rûhtur.»

İbn Cerîr diyor ki : «Bana Müsennâ... Ali'den rivâyet etti ki o şöyle demiştir : «Sekînet, şiddetli bir rüzgârdır ve onun iki başı vardır.»

Mücâhid de «onun iki kanadı ve bir kuyruğu vardır,» demektedir.

Muhammed İbn İshâk, Vehb İbn Münebbih'den rivâyetle şöyle diyor : «Sekînet, ölü bir kedi başıdır. Tâbûtta kedi haykırmasıyla haykırdığı zaman zafere ulaşacaklarını anlarlar ve onlara zafer nasîb olurdu.»

Abdürrezzâk... Vehb İbn Münebbih'in şöyle dediğini söylüyor : Sekînet, Allah'dan bir rûhtur ki konuşurdu. Herhangi bir şeyde anlaşmazlığa düştüklerinde konuşur ve arzuladıkları şeyin açıklamasını onlara bildirirdi.

«Mûsâ hânedânıyla, Hârûn hânedânının terkettiklerinden bir kalıntı vardır.» âyet-i kerîme'sine gelince; İbn Cerîr der ki : Bize İbn Müsennâ... «Mûsâ hânedânı ile Hârûn hânedânının terk ettiklerinden bir kalıntı vardır.» Âyeti hakkında İbn Abbâs'ın şöyle dediğini rivâyet etti : «Bunlar, Hz. Mûsâ (a.s.) nın asâsı ve levhaların parçalarıdır.»

Katâde, Süddî, Rebî' İbn Enes ve İkrime de böyle söylemişler, İkrime ayrıca Tevrât'ı da ilâve etmiştir.

Ebu Sâlih «Mûsâ hânedânıyla, Hârûn hânedânının terkettiklerinden bir kalıntı vardır.» âyeti hakkında : Hz. Mûsâ'nın ve Hârûn'un asâları ile Tevrât'dan iki levha ve menn'dir, demiştir.

Atiyye İbn Sa'd ise : Mûsâ ve Hârûn'un asâları, Mûsâ ve Hârûn'un elbiseleri ve levhaların parçalarıdır, diyor.

Abdürezzâk der ki : «Mûsâ hânedânıyla Hârûn hânedânının terkettiklerinden bir kalıntı vardır» âyetini Sevrî'ye sordum; şöyle dedi : Onun menn'den bir ölçek ve levhaların parçaları olduğunu söyliyenlerin yanında asâ ve na'leyn olduğunu söyleyenler de vardır.

«Melekler onu yüklenecektir.» âyetine gelince; İbn Cüreyc, İbn Abbâs'ın şöyle dediğini nakleder : «Melekler Tâbût'u gökle yer arasında taşıyarak geldiler ve insanlar bakıp dururken onu Tâlût'un önüne koydular.

Süddî der ki : Tâbût, Tâlût'un evinde idi ve onlar da Şem'ûn'un peygamberliğine inanarak Tâlût'a itâat ettiler.

Sevrî'den, onun da bazı şeyhlerinden rivâyetinde Abdürrezzâk diyor ki : «Melekler Tâbût'u bir ineğin çektiği araba üzerinde getirdiler.» İki ineğin çektiği bir araba üzerinde olduğu da söylenmiştir.

Bir başkası da şöyle anlatır : «Tâbût Eriha'da idi. Müşrikler orayı aldıklarında Tâbût'u ilâhlarının evinde büyük putun altına koymuşlardı. Tâbût putun başına çıktı, indirip tekrâr altına koydular, yine aynısı oldu. Onu putun altına çaktılar, bu sefer de putun ayakları parçalanarak etrâfa saçıldı. Böylece bunun Allah'ın işi olduğunu ve kendilerine uğur getirmeyeceğini anladılar ve Tâbût'u memleketlerinden çıkararak köylerden birine koydular. O köy ahâlisinin boyunlarında bir hastalık meydana geldi.

İsrâiloğullarından esîr almış oldukları bir câriye bu hastalıktan kurtulmaları için onu İsrâiloğullarına geri vermelerini önerdi. Onlar da Tâbût'u iki ineğe yükleyerek yola çıkardılar. İsrâiloğulları memleketine yaklaşıncaya kadar ona kim yaklaştı ise öldü. İsrâiloğulları memleketine yaklaşınca inekler boyunduruklarını kırarak geri döndüler. İsrâiloğulları da gelerek Tâbût'u aldılar.

Tâbût'u Dâvûd (a.s.) un, ya da içlerinden iki gencin teslîm aldığı söylenir. Tâbût'un Filistin köylerinden Ezded köyünde olduğu da söylenmiştir. Allah Teâlâ buyuruyor ki : «Şâyet Allah'a ve âhiret gününe inananlardan iseniz şüphe yok ki bunda sizin için getirmiş olduğum peygamberliğimde ve Tâlût'a itâat konusunda size emrettiklerimde doğru olduğuma kesin bir delil vardır.»

فَلَمَّا فَصَلَ طَالُوتُ بِالْجُنُودِ قَالَ إِنَّ اللَّهَ مُبْتَلِيكُمْ بِنَهَرٍ فَمَنْ شَرِبَ مِنْهُ فَلَيْسَ
مِنِّي وَمَنْ لَمْ يَطْعَمْهُ فَإِنَّهُ مِنِّي إِلَّا مَنِ اغْتَرَفَ غُرْفَةً بِيَدِهِ فَشَرِبُوا مِنْهُ إِلَّا
قَلِيلًا مِنْهُمْ فَلَمَّا جَاوَزَهُ هُوَ وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ قَالُوا لَا طَاقَةَ لَنَا الْيَوْمَ
بِجَالُوتَ وَجُنُودِهِ قَالَ الَّذِينَ يَظُنُّونَ أَنَّهُمْ مُلَاقُو اللَّهِ كَمْ مِنْ فِئَةٍ قَلِيلَةٍ
غَلَبَتْ فِئَةً كَثِيرَةً بِإِذْنِ اللَّهِ وَاللَّهُ مَعَ الصَّابِرِينَ ﴿٢٤٩﴾

249 — Tâlût orduyla birlikte ayrılıp çıktığı vakit dedi ki: Allah sizi bir ırmakla deneyecektir. Kim ondan içerse benden değildir. Kim de ondan tatmazsa şüphesiz ki bendendir. Eliyle bir avuç alanlar başka. Derken onlardan birazı müstesnâ olmak üzere hepsi de ondan içiverdiler.

Tâlût ve beraberindeki mü'minler ırmağı geçtikleri vakit, bizim bugün Câlût ve ordusuna karşı (koyacak) gücümüz yoktur, dediler. Mutlakâ Allah'a kavuşacaklarını bilenlerse dediler ki: Nice az topluluk, Allah'ın izniyle pek çok topluluğu yenmiştir. Allah sabredenlerle beraberdir.

Allah Teâlâ bu âyet-i kerîme'de İsrâiloğullarının kralı Tâlût'tan haber veriyor. Tâlût, ordusu ve İsrâiloğullarından kendisine itâat edenlerle birlikte çıkmıştı. Süddî'nin zikrettiğine göre, o günde ordusunun sayısı seksenbin idi ki Allah en iyisini bilir. O şöyle demişti : «Allah sizi bir ırmakla deneyecektir.»

İbn Abbâs ve başkaları meşhûr şerîa nehrini kasdederek bu nehrin Ürdün ve Filistin arasında bir nehir olduğunu söylerler.

Tâlût şöyle devâm etmişti :

«Kim ondan içerse benden değildir.» Bu şekilde bugün benimle birlikte olmasın. «Kim de ondan tatmaz ise şüphesiz ki bendendir. Eliyle bir avuç alanlar başka.» Bunun bir zararı yoktur.

Allah Teâlâ buyuruyor ki : «Derken onlardan birazı müstesnâ olmak üzere hepsi de ondan içiverdiler.»

İbn Cüreyc, İbn Abbâs'ın şöyle dediğini söylemektedir : «Ondan eliyle bir avuç alan kandı, içen ise kanmadı.» Aynı sözleri Süddî de Ebu Mâlik'ten, o da İbn Abbâs'tan rivâyet etmiş, Katâde ve İbn Şevzeb de aynı şeyi söylemişlerdir.

Süddî diyor ki : Ordu seksen bin kişiydi. Bunlardan yetmişaltı bin kişisi nehirden içti ve Tâlût ile birlikte dörtbin kişi kaldı.

İbn Cerîr; İsrâil, Süfyân es-Sevrî ve Mis'âr İbn Kedâm kanalıyla... Berâ İbn Âzib'den rivâyet ediyor ki; o şöyle demiştir : Biz Bedir günündeki Muhammed (s.a.) in ashâbından bahsediyorduk. Onlar Tâlût ile birlikte nehri geçenlerin sayısı gibi üçyüz on küsur kişi idiler. Tâlût ile nehri ancak mü'min olanlar geçmişlerdi.

Buhârî de bu hadîsi Abdullah İbn Recâ tarîkıyla... Berâ'dan rivâyet etmiştir.

Bunun içindir ki Allah Teâlâ : «Tâlût ile beraberindeki mü'minler ırmağı geçtikleri vakit, bizim bugün Câlût ve ordusuna karşı gücümüz yoktur.» Onlar düşmanlarının çokluğundan dolayı düşmanla karşılaşmak için kendilerini az gördüler. Bilginleri ise Allah'ın vaadinin hak oduğunu, zaferin Allah katından olduğunu, sayı ve hazırlığın çokluğuna dayanmadığını söyleyerek onları cesâretlendiriyor : «Nice az topluluk, Allah'ın izniyle pek çok topluluğu yenmiştir. Allah sabredenlerle beraberdir.» diyorlardı.

وَلَمَّا بَرَزُوا لِجَالُوتَ وَجُنُودِهِ قَالُوا رَبَّنَا أَفْرِغْ عَلَيْنَا صَبْرًا وَثَبِّتْ أَقْدَامَنَا
وَانْصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ ﴿٢٥٠﴾ فَهَزَمُوهُمْ بِإِذْنِ اللَّهِ وَقَتَلَ دَاوُودُ
جَالُوتَ وَآتَاهُ اللَّهُ الْمُلْكَ وَالْحِكْمَةَ وَعَلَّمَهُ مِمَّا يَشَاءُ وَلَوْلَا دَفْعُ اللَّهِ النَّاسَ
بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ لَفَسَدَتِ الْأَرْضُ وَلَٰكِنَّ اللَّهَ ذُو فَضْلٍ عَلَى الْعَالَمِينَ ﴿٢٥١﴾ تِلْكَ
آيَاتُ اللَّهِ نَتْلُوهَا عَلَيْكَ بِالْحَقِّ وَإِنَّكَ لَمِنَ الْمُرْسَلِينَ ﴿٢٥٢﴾

250 — Câlût ve askerlerine karşı çıktıkları zaman dediler ki: Ey Rabbımız, üzerimize sabır yağdır, ayaklarımıza sebât ver ve bizi kâfirler gürûhuna karşı muzaffer kıl.

251 — Allah'ın izniyle onları hemen hezîmete uğrattılar. Dâvûd da Câlût'u öldürdü. Allah ona mülk ve hikmet verdi. Dilemekte olduğunu da ona öğretti. Şâyet Allah'ın insanları birbiriyle def'edip savması olmasaydı yeryüzü muhakkak fesâda uğrardı. Ancak Allah, âlemler üzerine lutuf sahibidir.

252 — İşte bunlar Allah'ın âyetleridir. Onları sana hak olarak okuyoruz. Şüphesiz ki sen (tarafımızdan) gönderilmiş peygamberlerdensin.

Sayıca az olan Tâlût'un îmânlı ordusu, sayıca çok olan Câlût'un ordusundan müteşekkil düşmanlarıyla karşılaştıklarında «Ey Rabbımız, kendi katından üzerimize sabır yağdır.» Düşmanla karşılaşmamızda «ayaklarımıza sebât ver,» bizi âcizlik ve kaçmaktan koru «ve bizi kâfirler gürûhuna karşı muzaffer kıl.» dediler.

Allah Teâlâ buyuruyor : «(Allah'ın yardımıyla) onları hemen hezîmete uğrattılar. Dâvûd da Câlût'u öldürdü.»

İsrâiliyâtta zikredildiğine göre Hz. Dâvûd Câlût'u elindeki bir sapanla öldürmüş. Attığı sapan ona isâbet ederek öldürülmüş. Tâlût, Câlût'u öldüreni kızıyla evlendireceğini, nimetleriyle sevindireceğini ve işlerinde kendisini ortak edeceği va'dinde bulunmuş. Bu sözünde durmuş, sonra hükümdârlık Allah'ın kendisine verdiği büyük peygamberlikle birlikte Dâvûd (a.s.) a intikâl etmiş. Bunun içindir ki Allah Teâlâ şöyle buyurur : Tâlût'un elinde olan «Mülkü ve hikmeti» Şemûyelden

sonra peygamberliği «ona verdi. Dilemekte olduğunu da ona öğretti.» Allah Teâlâ sonra şöyle buyuruyor :

«Şâyet Allah insanları birbriyle def'edip savmasaydı yeryüzü muhakkak ki fesâda uğrardı.» Tâlût'un muhârebesi ve Dâvûd'un kahramanlığı ile İsrâiloğullarının başından düşmanlarını savdığı gibi, eğer Allah bir kavimden başka kavimleri def'edip savmasaydı elbette helâk olurlardı. Allah Teâlâ başka bir âyet-i kerîme'de şöyle buyurmaktadır : «Şüphesiz ki Allah insanların bir kısmını diğerleriyle bertaraf etmeseydi manastırlar, kiliseler, havralar ve içinde Allah'ın adı çok anılan câmiler yıkılır giderdi.» (Hacc, 40)

İbn Cerîr diyor ki : Bana Ebu Humeyd el-Hımsî... İbn Ömer'den rivâyet etti ki Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuşlardır : «Şüphesiz ki bir sâlih müslüman ile Allah Teâlâ ona komşu olan yüz hâne halkından belâyı savar.» Sonra İbn Ömer : «Şâyet Allah insanları birbiriyle def'edip savmasaydı yeryüzü muhakkak ki fesâda uğrardı.» âyet-i kerîme'sini okudu.

Bu hadîsin isnâdı zayıftır. Çünkü seneddeki Yahyâ İbn Saîd —ki İbn Attâr el-Hımsî'dir— son derece zayıf bir râvîdir.

Yine İbn Cerîr şöyle der : Bize Ebu Humeyd el-Hımsî... Câbir İbn Abdullah'dan rivâyetle Rasûlullah (s.a.) ın şöyle buyurduğunu haber verdi : «Şüphesiz ki Allah Teâlâ sâlih bir müslüman adam ile onun çocuklarını, çocuklarının çocuklarını, ev halkını ve civârlarında olan hânelerin halklarını düzeltir. O kişi aralarında olduğu sürece hepsi de Allah'ın hıfzı, emâneti altındadırlar.»

Yukardaki sebebe istinâden bu hadîs de garîb ve zayıf bir hadîstir.

Ebu Bekr İbn Merdûyeh diyor ki : «Bize Muhammed İbn Ahmed İbn İbrâhîm... Sevbân'dan merfû' olarak şu hadîs-i şerîf'i haber verdi : «Allah'ın emri gelinceye kadar (kıyâmete kadar) içinizde yedi sınıf insan bulunacak; onlarla zafer bulacaksınız, onlarla yağmura nâil olacaksınız ve onlarla rızıklanacaksınız.»

Yine İbn Merdûyeh diyor ki : Bize Muhmmed İbn Ahmed... Ubâde İbn Sâmit'ten rivâyet etti ki Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuşlardır : «Ümmetim içinde ebdâl otuz kişidir; onlar sâyesinde rızıklanırsınız, onlar sâyesinde size yağmur verilir ve onlar sâyesinde zafere kavuşturulursunuz.» Katâde der ki : Hasan'ın onlardan olduğunu umarım.

Allah Teâlâ buyuruyor : «Ancak Allah âlemler üzerine lutuf sâhibidir.» Onlara rahmet ve iyilik sâhibidir. Bazısını bazısıyla def'eder, savar. Bütün işlerinde ve sözlerinde yaratıklarına karşı hüküm, hikmet ve huccet sâhibidir. Sonra Allah Teâlâ : «İşte bunlar Allah'ın âyetleridir. Onları sana hak olarak okuyoruz.» buyuruyor. Yani geçmişlerin durumlarından sana anlattığımız şeyler Allah'ın âyetleridir ve İsrâiloğulları bilginlerinin bildiklerine de mutâbık ve uygun vâkıalar-

dır bunlar. «Ve sen ey Muhammed tarafımızdan gönderilmiş peygamberlerdensin.»

İZÂHI

Tâlût ve Câlût kıssasına tasavvufî bir yorum getirmeye çalışan Âlûsî şöyle diyor :

İşâret kabîlinden bu âyet şöyle tefsîr edilir : Kalb Mûsâ'sından sonra gelen beden yahûdîlerinden güçlü bir topluluğu gördün mü? Hani onlar, akıl peygamberlerine diyorlardı ki; bize Allah yolunda savaşabileceğimiz bir hükümdâr gönder. O, ya üzerinize savaş farz kılındığı takdîrde savaşmazsanız? Çünkü tabîat çirkeflerine batıp daldığınız için savaşabileceğinizi ümid etmiyorum, demişti. Onlar da Allah'a gidiş yolunda niçin savaşmayalım? Biz aslî isti'dâtlarımızın yurdundan çıkarılmış bulunuyoruz. Çünkü orayı arzu ediyoruz. Kemâl çocuklarımızdan yabancı düştük, sürekli ağlayarak onları bekliyoruz demişlerdi. Kendilerini gurbete düşüren ve hayretten hayrete sevkeden düşmanlarıyla savaşma buyruğu gelince pek azı müstesnâ, o peygamberin taraftârlarının safından çıkıp savaşmaktan kaçınmışlardı. Savaşanlar sadece isti'dâtlı güçlerdi. Allah kendi kısmetlerini azaltan zâlimleri çok iyi bilir. Peygamberleri kendilerine demişti ki : Allah Teâlâ size, insanî rûh olan Tâlût'u, ilâhî nûrlarla tâçlanmış Samadânî tedbîrlerin tahtına oturmuş olarak kral yaptı. Onlar enâniyet perdesiyle perdelendikleri, hakkâniyet bilgilerinden gâfil kaldıkları için; aslî âlemden kesâfet âlemine inmiş olması sebebiyle mertebesi düşük olduğu ve bize benzer yanı bulunmadığı halde o bizim üzerimizde nasıl kral olur? dediler. Ve devâmla, biz kendi âlemimize iştirâk ettiğimiz, birbirimize benzediğimiz için hükümdârlığa daha çok lâyıkız, dediler. Bilindiği gibi bir şeyin benzeri ona daha çok meyyâldir. Ve kişi benzerine daha çok uyar. Her şeyin felâketi de kendi cinsindendir. Kaldı ki o hükümdâra tasarruf mülkünden bir genişlik de verilmiş değildi. Zîrâ vâsıtasız tasarruf yapılamaz. Peygamberleri onlara dedi ki : Allah onun basîtliği, sizin bileşikliğiniz nedeniyle onu size hükümdâr kıldı. İlâhi bilgide genişlik, rûhânî zâtta kuvvet verdi ona. Allah mülkünü dilediğine verir ve o kimse Allah'ın mülkünü Allah'ın izniyle yönetir. Allah mutlak genişlikle her şeyi kuşatmıştır. Zuhûr gerektiren Esmâ'nın zuhûruyla, tecellîyi icâbettiren hükmüyle bilgi sahibidir. Peygamberleri onlara dedi ki : Onun sizin üzerinizdeki hükümdârlığı ve Rab tarafından size halîfe ta'yîn edildiğinin işâreti, göğün tâbûtunu getirmesidir. Onda Rabbınız tarafından gönderilmiş bir sükûnet ve huzûr vardır. Sekînet îmânla huzûr, Allah ile unsiyettir. Ayrıca o tabûtta kalb Mûsâ'sının ve sır sahibi Hârûn âilesinin bıraktığı kalıntılar vardır. Bunlar tevhîd ve La İlâhe İllallah asâsıdır ki; o nefs sıfatlarının

büyülerinin en büyüğünü kapıp kaçar. O tabûtta peygamberlerin gönüllerinin yıkandığı nûr tecellilerinin atası vardır. Bir de ilhâm Tevrât'ından bölümler vardır ki, onu rûh tâbûtunun huzûruna istî'dat melekleri taşır ve o zaman kendisine hilâfet teslîm edilir, bütün insan sıfatlarının kabîleleri ona boyun eğer. Tâlût ve askerleri, akıl vezîri, kalp müşîri, anlayış müdebbiri ve duyu nizâmıyla ayrılınca, Allah onları şehvet sularıyla, cismânî tabîat nehriyle tecrübe edeceğini bildirdi. Kim o sudan içer ve susuzluğunu gidermek için avuçlarsa, rûhânîler âleminin sıfat mûkâşefesinin mensûblarından teşekkül eden benim topluluğuma dâhil olmazlar. Kim de o sudan tatmaz ve içmezse o, kudsî yüceliklerin sâkinlerinden ve ünsiyyet tahtının gelinlerinin cilvesini görenlerden olur. Kim de eliyle bir avuç avuçlar ve zarûret miktarıyla yetinirse, hırsa düşmeksizin ve aşırıya gitmeksizin ihtiyâç için avuçlayacak olursa onlar müstesnâdır, dedi. Ne var ki onlar bu sudan içtiler, avuçladılar ve pek azı müstesnâ suyun içine dalıp çıktılar. Müstesnâ olanlar tabîat kirliliklerinden arınmış, kirli elbiselerinden temizlenmiş, hîlelerden uzaklaşmış olan bir azınlıktı ve bunların sayısı çok azdı. Rûh Tâlût'u, tabîat nehrini geçip beraberinde kalb, akıl ve müzik ile diğer tâbîleri olduğu halde, inananlarla birlikte bu nehri aşınca, temkîn makâmına ulaşmamış olan zayıflardan müteşekkil bir grup dediler ki : Bu gün bizim nefs Câlût'una ve onun adamlarına karşı savaşacak gücümüz yoktur. Çünkü onlar hîle ve desîseleri çok iyi bilirler. Allah'a dönerek onunla mülâkî olacaklarına kesinkes inananlar da dediler ki; nice az bir topluluk pek çok topluluğu yenip ezmiştir. Onların topluluğu Allah'ın izniyle yokolup gitmiştir. Allah onlara hâs tecellîleri ile sabredenlerle beraberdir. Onlar Câlût ve askerleriyle savaşa tutuşunca, her türlü güç ve kuvvetten sıyrılıp, Rabbımız bize sabır ve istikâmet ver. Cihâd meydanında ayalkarımıza direnç ver ki, bir daha mağlûb olarak geri dönmeyelim, hakkı gizleyen düşmanlarımıza karşı bizi muzaffer kıl, dediler. Bu düşmanlar nefs-i emmâre ve onun sıfatlarıdır. Allah'ın izniyle onlar bu düşmanlarını yenip kırana uğrattılar. Kalb Dâvûd'u nefs Câlût'unu öldürdü. Hepsi temkîn makâmına vâsıl oldular. Bir daha geri dönmekten korkmaz ve çekinmez oldular. Kalb Dâvûd'u, nefs Câlût'unu teslîm taşı ile rızâ balyozları arasında ezdi. Allah'tan başkasına iltifâtı terketti. Böylece onun heves beynine isâbet ettirdi ve onu baygın olarak yere düşürdü. Allah Teâlâ ona hilâfet mülkünün Dâvûd'luğunu verdi, ilhâm hikmetlerini, lutfetti, harb elbiselerini yapmayı ve vâridât kuşlarının dilini öğretti. Beden dağlarının tesbîhini belletti. Şayet Allah Teâlâ talep erbâbı gibi bazı insanları, «vâsılîn» zümresine eren meşâyih gibi bazılarıyla def'etmeseydi, en güzel biçimde yaratılmış olan insanların isti'dâd toprakları nefs Câlût'unun isti'lâsı sırasında fesâda uğrardı. Ne var ki Allah âlemlere lutuf ve ihsân sahibidir. Talîblerin taleb silsilesi ve onların ilhâm esrârı

ile kâmil şeyhlerin irâdesini harekete geçirir. Onları terbiye eteklerine sararak, hareket tepelerini aşmalarında başarıya ulaştırması da Allah'ın lutf-u keremine işârettir. Cimri davranmayan cömerdi, isteyen ve istemeyen herkese lutfeden lutuf sahibini (Allah Teâlâ'yı) tenzîh ederiz. (Âlûsî, Rûh el-Meânî, II, 175 - 176)

Şevkânî ise bu konudaki İsrâiliyyata temâs ederek diyor ki :

Abd İbn Humeyd ve İbn el-Münzir, İbn Abbâs'dan naklederler ki : Ona Hz. Mûsâ'nın elinde bulunan tâbûtun genişliği sorulduğunda o «iki zirâ' idi» demiştir. İbn el-Münzir ve İbn Ebu Hâtim, naklederler ki, İbn Abbâs «sekîn» e rahmettir, demiştir. İbn Ebu Hâtim ve Ebu Şeyh İbn Abbâs'tan rivâyet ederler ki o, «sekîne» huzûr ve itmi'nândır, demiştir. İbn el-Münzir ve İbn Ebu Hâtim, İbn Abbâs'dan naklederler ki; o «sekîne» kedi büyüklüğünde bir hayvandır. İki gözünden şûalar fışkırır, demiştir. İki ordu karşı karşıya geldiğinde o hayvan elini çıkarır ve orduya bakar, ordu korkusundan mağlûb olurdu demiştir. Taberânî zayıf bir senedle Hz. Ali'den nakleder ki, o «sekîne» bir rüzgârdır. Onun iki başı vardır, demiştir. Abdürrezzâk, Ebu Ubeyy, Abd İbn Humeyd, İbn Cerîr, İbn Münzir, İbn Ebu Hâtim ve Hâkim, sahîh olarak Hz. Ali'den tahrîç ederler ki, o «sekîne» insan yüzü gibi yüzü olan bir şeydir. Ayrıca o bir rüzgârdır, demiştir. Abd İbn Humeyd, İbn Cerîr, İbn Ebu Hâtim ve Beyhakî Mücâhid'den naklederler ki o «sekîne» Allah tarafından gönderilen rüzgâr şeklinde bir şeydir. Kedi gibi yüzleri vardır. İki kanadı ve kedi kuyruğuna benzer kuyruğu vardır, demiştir. Saîd İbn Mansûr, Ali İbn Humeyd, İbn Cerîr, İbn Abbâs' tan naklederler ki, o «sekîne», cennette altından bir tastır. İlâhi levhâların verildiği peygamberlerin kalbi onunla yıkanır, demiştir. Abd İbn Humeyd, İbn Cerîr, İbn Ebu Hâtim, Vehb İbn Münebbih'ten naklederler ki, o «sekîne» Allah tarafından bir rûhtur, konuşmaz, insanlar bir şeyde ihtilâf ederlerse konuşur ve insanların sözünü ettikleri konunun açıklamasını bildirir, demiştir. İbn Ebu Hâtim, Hasan'dan nakleder ki, o «sekîne» insanın kalbinin huzûr bulduğu sözdür, demiştir. Abdürrezzâk Katâde'den nakleder ki o, «sekîne» vakâr'dır, demiştir.

Ben derim ki : Bu birbiriyle çelişik olan tefsîrler bu büyük kişilere yahûdîlerden ulaşmış olan bilgilerdir. Allah onları kahretsin. Onlar bu gibi şeyleri müslümanların dinleriyle oynamak ve şüphe saçmak için müslümanların arasına sokuşturmuşlardır. Bakın ki; bazan «sekîne» yi bir hayvan, bazan katı bir madde, bazan da akılsız bir şey şeklinde takdîm etmişlerdir. Mücâhid'in söylediğine bakılacak olursa, o kedi yüzü gibi bir yüzü olan iki kanatlı ve kedi kuyruğuna benzer kuyruğu olan bir rüzgâr şeklindedir. İsrâiloğullarından nakledilen bütün bilgiler çoğunlukla akıl almaz şeylerden ibâret olup birbiriyle çelişiktir. Bu gibi çelişik rivâyetlerin Hz. Peygamber'den nakledilmesi sahîh

olmadığı gibi, onu söyleyen kişilerin de görüşü olamaz. Çünkü onlar kendi görüşleriyle tefsîre başvurmayacak ve içtihâd konusu olmayan konulara dalmayacak derecede değerli kimselerdir.

Bu senin için kesinlik kazandıysa, bilirsin ki bu noktada başvurulması gereken kaynak sekîne kelimesinin lügat bakımından anlamıdır. Bu, lügatta bilinen bir kelimedir. Lügat bilgisi dururken bu gibi çelişik ve zorlamalı şeylere başvurmaya gerek yoktur. Allah bu konuda bizim için geniş bir yol halketmiştir. Eğer sekîne konusunda Hz. Peygamberden nakledilmiş bir tefsîr bulunsaydı bizim onun görüşüne uymamız gerekirdi. Halbuki ondan bu konuda hiçbir rivâyet nakledilmemiştir.» (Şevkânî, Feth'ül-Kadîr, I, 267)

———oOo———

تِلْكَ الرُّسُلُ فَضَّلْنَا بَعْضَهُمْ عَلَىٰ بَعْضٍ مِّنْهُم مَّن كَلَّمَ اللَّهُ وَرَفَعَ بَعْضَهُمْ دَرَجَاتٍ ۚ وَآتَيْنَا
عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ الْبَيِّنَاتِ وَأَيَّدْنَاهُ بِرُوحِ الْقُدُسِ ۗ وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا اقْتَتَلَ الَّذِينَ
مِن بَعْدِهِم مِّن بَعْدِ مَا جَاءَتْهُمُ الْبَيِّنَاتُ وَلَٰكِنِ اخْتَلَفُوا فَمِنْهُم مَّنْ آمَنَ وَمِنْهُم مَّن كَفَرَ ۚ
وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا اقْتَتَلُوا وَلَٰكِنَّ اللَّهَ يَفْعَلُ مَا يُرِيدُ ﴿٢٥٣﴾

253 — Bu peygamberlerden kimini kiminden üstün kıldık. Allah, onlardan kimiyle söyleşmiş, kimini de derecelerle yükseltmiştir. Meryem oğlu Îsâ'ya da açık delîller verdik. Ve onu Rûh'ul-Kudüs ile destekledik. Eğer Allah dileseydi onların arkasındakiler; kendilerine apaçık deliller geldikten sonra birbirlerini öldürmezlerdi. Fakat ihtilâfa düştüler, sonra onlardan kimi inandı, kimi de inkâr etti. Allah dileseydi birbirlerini öldürmezlerdi. Ancak Allah istediğini yapar.

Peygamberler ve Peygamberlik

Allah Teâlâ «Andolsun ki Biz peygamberlerden bir kısmını bir kısmına üstün kıldık. Dâvûd'a da Zebûr'u verdik.» (İsrâ, 55) âyet-i kerîme'sinde de işâret buyurduğu üzere, burada peygamberlerin bazısını bazısından üstün kıldığını haber vermektedir. Şöyle buyuruyor : «Bu peygamberlerden kimini kiminden üstün kıldık.» Muhammed, Mûsâ, —İbn Hibbân'ın sahîh'inde Ebu Zerr'den rivâyet edilen hâdis-i şerîf'e

göre— Âdem (a.s.) ile olduğu gibi «Allah onlardan kimiyle söyleşmiş, kimini de derecelerle yükseltmiştir.» Nitekim İsrâ hadîsinde sâbit olduğu üzere Rasûlullah (s.a.) göklerde peygamberleri Allah katındaki derecelerinin farklılığına göre görmüştür.

Buhârî ve Müslim'de Ebu Hüreyre'den rivâyet edilen bir hadîs-i şerîf'te Ebu Hüreyre şöyle diyor : Bir müslüman ile bir Yahûdî münâkaşa ettiler ve yahûdî yemin ederek : «Mûsâyı âlemlerden üstün kılan Allah'a yemîn olsun ki hayır dedi.» Müslüman elini kaldırdı ve yahûdînin yüzüne bir tokat attı ve : «Ey habîs, Muhammed'den de mi üstün?» dedi. Yahûdî, Rasûlullah (s.a.) a gelerek bu müslümanı şikâyet etti. Rasûlullah (s.a.) : «Beni peygamberlerden üstün tutmayınız. Insanlar kıyâmet günü ölecekler ve ilk uyanan ben olacağım da Mûsâ'yı arşın direğine tutunmuş olarak bulacağım. Bilmiyorum benden önce mi uyanmış olacak yoksa Tûr'un yıkılmasına mı karşılık verilmişti? Beni peygamberlerden üstün tutmayınız.» Başka bir rivâyette de şöyle buyurmuştur : «Peygamberler arasında üstünlük iddiâsında bulunmayınız.»

Bu hadîs-i şerîf ile âyet-i kerîme arasını nasıl cemedeceğiz diye sorulursa buna muhtelif şekillerde cevap verebiliriz. Şöyle ki :

1 — Hadîs-i şerîf'in vürûdu bu âyet-i kerîme'nin nüzûlünden öncedir. Ancak bu görüş şüphelidir.

2 — Rasûlullah (s.a.) bu sözü tevâzû kabîlinden söylemiştir.

3 — Rasûlullah (s.a.) bu sözü düşmanlık ve münâkaşa hallerinde bu tür üstünlük iddiâlarını yasaklama sadedinde söylemiştir.

4 — Rasûlullah (s.a.) bu sözü ile mücerred görüşler ve asabiyet (kabilecilik) ile bu tür üstünlük iddiâlarında bulunmayınız, demek istemiştir.

5 — Peygamberlerden birini diğerinden üstün tutma sizin işiniz değildir; bu Allah'a âit bir iştir. Size düşen ona boyun eğme, teslîm olma ve îmândır.

Allah Teâlâ buyuruyor ki; «Meryem oğlu Îsâ'ya da» Allah'ın kulu ve kendilerine Allah'ın bir peygamberi olduğu konusunda İsrâiloğullarına söylediklerinin sıhhatine dâir«açık deliller verdik. Ve onu Rûh'ül -Kudüs (Cebrâîl) ile destekledik. Eğer Allah dileseydi onların arkasındakiler; kendilerine apaçık deliller geldikten sonra birbirlerini öldürmezlerdi. Fakat ihtilâfa düştüler, sonra onlardan kimi inandı, kimi de inkâr etti. Allah dileseydi birbirlerini öldürmezlerdi.» Bütün bunlar Allah'ın kaza ve kaderi gereğidir «ancak Allah istediğini yapar.»

İZÂHI

Peygamberlerin ve Peygamberliğin Tabîatı

Peygamberliğin tabîatını anlatan Seyyid Kutub şöyle diyor :

Peygamberler husûsî bir toplulukturlar. Onların kendilerine hâs tabîatları vardır. Her ne kadar insan türünden birer beşer iseler de fıtrî yapıları ayrıdır. O takdîrde kimdir onlar? Risâlet denilen peygamberlik ne demektir? Risâletin tabîatı ne şekildedir? Risâlet vazifesi nasıl olunca tamamlanır? Niçin sadece bunlar peygamber olmuşlardır? Ne ile peygamberlik rütbesine erişmişlerdir?..

İşte uzun zamanlar cevap vermekten âciz kaldığım bir yığın suâller. Hissettiğim öyle duygu ve mânâlar var ki; ben onları ifâde edecek kelime ve tâbîr bulamıyorum. Fakat duygu ve hissîyatı kelime ve tâbîrlerin içine sığdırmaya çalışalım :

Şurası bir hakîkattır ki; içinde yaşadığımız ve bir parçasını teşkîl ettiğimiz şu kâinatın üzerine kâim olduğu bir takım kanun ve kâideleri vardır. İşte sünnet-i ilâhiyye dediğimiz bu kâideler, Hak Teâlâ'nın kâinatı gerektiği gibi idâre etmek, seyrini tamâmen devâm ettirmek için koyduğu kanunlardır. Kâinat, o kanunlar dâhilinde, onlara uygun olarak ve onların icâbına muvâfık şekilde hareket eder.

İnsanoğlu mârifet basamaklarında yüceldikçe, bu ilâhî kanunların bir yanını idrâk etmeye başlar. Bunun üzerine, uhdesine tevdî edilen hilâfet vazîfesini yerine getirirken, o ilâhî kanunları ya bizzat kendisi keşf eder, yahut da idrâki nisbetinde zaman zaman o kanunların esrârı kendiliğinden tezâhür etmeye başlar.

İnsanlar kâinatta cârî olan bu ilâhî kanunların esrârını keşfetmeye çalışırken —kendi varlıklarına nisbetle— iki önemli esâsa istinâd ederler :

a — Tefekkür

b — Tecrübe

Bu iki esâs, mâhiyeti itibâriyle cüz'î olmakla beraber netîceleri itibârıyle hem ebedî olmaktan uzak, hem de mutlak değildir. Bu esâslar, ancak uzun bir zaman sonra insanı bir takım küllî kanunlara ulaştırabilir. Fakat bu kanunlar nihâî kanunlar olmadığı gibi mutlak da değildirler... Zîrâ küllî kanunlar arasındaki münâsebetleri tanzîm eden husûs, bizce meçhûldür. Ve ilâhî kanunlardaki esrâr gizliliğini devâmlı muhâfaza edecektir. Görüş mesâfesi ne kadar uzarsa uzasın cüz'î ve nisbî olan beşer zihni, o esrâr perdesini büsbütün kaldıramaz. Bir yanı yine kapalı olarak kalır.

İnsan zekâsının hudûdu ancak bir noktaya kadar uzanabilir. Çünkü insanın yapısı ve kâinattaki vazîfe ve mükellefiyetleri sadece o

noktaya kadar uzanmasını icâb ettirmektedir. Beşerin tâkati mahdûddur. Mükellefiyetleri nisbîdir. Yine bu cüz'î ve mahdûd mükellefiyetler dâhilinde insanoğluna bahşedilen zaman da nisbîdir. Bunun için de insanların bilgi vâsıtaları sâyesinde elde ettiği netîceler bu nisbîliğin ve cüz'iyet hudûdunun dâiresi içinde kalmak mecbûriyetindedir...

Kâinat nizâmının üzerine kâim olduğu küllî kanunlar ile mütâbakat halinde olan ve ilâhî ihsân sâyesinde husûsî bir mâhiyet arz eden risâlet vazîfesinin fonksiyonu tâm bu esnâda ortaya çıkıyor. Biz bunun netîcelerini müşâhede etmekle beraber mâhiyetini idrâk edememekteyiz.

Vahy-i ilâhîyi alan bu husûsî fıtrata sahip rasuller, o ağır yükü kaldırabilecek fıtratta yaratılmışlardır. Zîrâ onlar bu vazîfeye tahammül edebilecek tarzda hazırlanmışlardır... İçinde yaşadığımız mevcûdâtın almakta olduğu ilâhî işâretleri rasuller de alırlar. Zirâ rasûller mevcûdâta hâkim olan kevnî kanunlar ile doğrudan doğruya irtibât halindedirler. Ama bu ilâhî işâretleri nasıl almaktadırlar? Hangi vâsıta ile vahyi karşılayabilmektedirler? Bu suâllere cevâb verebilmek için Allah Teâlâ'nın bu seçkin kullarına sunmuş olduğu husûsî fıtrî yapıya sahip olmamız gerekir. «Halbuki Allah, kime ve nereye risâlet vazîfesini tevdî edeceğini en iyi bilendir...» Gerçekten bu mevzû kâinatımızla alâkalı mevzûların en mühimidir.

Peygamberlerin hepsi «Tevhîd» hâkîkatını iyice idrâk ettikleri gibi bu hakîkatı teblîğ etmek için gönderilmişlerdir. Hiçbir peygamber tevhîd akîdesinden başkasını getirmiş değildir. Çünkü peygamberlerin fıtratına hükmeden vahdet şuûru tabiî olarak onları tek bir menbaa götürür. Ki bu menbaın birkaç tane olması imkân hâricidir. Bu ana kaynak birkaç tane olamaz. Aksi takdîrde kâinata hükmeden kanunların müteaddit olması gerekir. O zaman elde edilecek netîceler de değişik olacaktır. Peygamberler kâinatta hâkim olan birlik fikrini öne sürdükleri zaman henüz beşeriyet fecir çağını yaşıyordu. Dış dünya ile ilgili bilgi sâhaları gelişmemişti. Kâinatta birlik fikrini destekleyen kevnî kanunlar keşf edilmemişti.

Bütün peygamberler, insanları tek Allah'a ibâdet etmeye da'vet etmişlerdi. Sadece Allah Teâlâ'dan vahiy yolu ile alıp, teblîğ etmekle mükellef oldukları hakîkatlara çağırıyorlardı. Zincirleme gelişen fıtrat kanunlarının birliğinden doğan fıtrat mantığı sâyesinde kâinata vahdet fikrinin hâkim olduğunu idrâk ediyorlardı. Nitekim bu hakîkatları teblîğ ederken sarf ettikleri gayret de dâvâlarının mutlak hakîkat olduğuna yakînen inanmalarının tabiî bir netîcesi idi. Aynı zamanda bu hakîkatların bir ve tek olan Allah'dan sudûr ettiğine de mutlak şekilde îmân ediyorlardı. Fıtratlarında mevcûd olan içten zorlayıcı ve

gerçekten doğru, kuvvetli duygulara uygun olarak müteaddid ilâhların olamayacağını, bunun imkânsızlığını hissediyorlardı.

Peygamberlerin fıtratında mevcûd olan içten zorlayıcı kuvveti ve duyguyu Kur'an-ı Mübîn'in zaman zaman onlardan bahseden kelimelerinde veya onları tavsîf ederken kullandığı ta'bîrlerde açıkça görebiliriz.

Biz bu şuûru meselâ Kur'an'ın Nûh (a.s.) un kavmine söylediklerini hikâye ederken kullandığı kelimelerde görüyoruz :

«De ki; ya ben Rabbımdan apaçık bir burhân üzerinde isem? O bana kendi katından bir rahmet vermiş de bunlar sizden gizli bırakılmışsa? Söyleyin bana ey kavmim, sizi O'na kendiniz hoş görmeyip dururken de zorlayacak mıyız?

Ey kavmim; bundan dolayı sizden hiçbir ücret istemiyorum. Benim mükâfâtım Allah'tan başkasına âit değildir. Ve ben îmân edenleri kovalayıcı da değilim. Çünkü onlar muhakkak Rablarına kavuşanlardır. Ancak ben sizi câhillik eder bir kavim olarak görüyorum.

Ey kavmim; ben onları koğarsam Allah'ın intikâmından kim bana yardım edebilir? Hiç düşünmez misiniz?»

Sâlih peygamberlerin hikâyesinde de aynı husûsu görüyoruz :

Dedi ki; «Ey kavmim, ya ben Rabbımdan apaçık bir mucizenin üzerinde isem ve O, kendinden bana bir rahmet vermişse ne dersiniz? O halde şâyet O'na isyân edersem Allah'tan başka bana kim yardım eder? Demek siz bana hüsrândan başka bir şey artırmıyorsunuz.»

İbrâhîm (a.s.) in siyret-i nebeviyye'sinde ve kavmi ile olan mücâdelesinde de aynı husûsu müşâhede ediyoruz :

«Kavmi ona huccet getirmeye kalkıştı. O dedi ki : «Allah beni doğru yola hidâyet etmişken hâlâ siz benimle O'nun hakkında çekişiyor musunuz? Ben O'na eş tanıdığınız şeylerden korkmam. Meğer ki Rabbım dilemiş olsun. Rabbımın ilmi her şeyi sarmıştır. Hâlâ düşünüp nasîhat almayacak mısınız?

Hem Allah'ın size hiç bir delil ve burhân indirmediği şeyleri siz O'na eş tanıdığınızdan korkmazken, sizin eş tuttuğunuz o şeylerden ben nasıl korkarım? Şimdi biliyorsunuz, iki zümreden hangisi emin olmaya daha lâyıktır?»

Şuayb peygamberin kıssasında da bu husûsu açıkça görüyoruz :

«Ey kavmim, dedi; ya ben, Rabbımdan gelen bir burhân üzerinde isem ve O, bana kendisinden güzel bir rızık ihsân etmişse. Buna ne dersiniz? Size ettiğim yasaklarda ben kendim size muhâlefet etmek istemem. Benim muvaffakiyetim ancak Allah'ın yardımıyladır. Ben yalnız O'na güvenip dayandım. Ve yalnız O'na dönerim.»

Hazret-i Yâkûb'un çocuklarına söylediği sözlerde de aynı husûsu müşâhede edebiliriz :

«Ben kederimi ve hüznümü yalnız Allah'a şikâyet ediyorum. Ben Allah tarafından sizin bilmeyeceğiniz şeyleri de biliyorum, dedi.»

İşte böyle. Rasûllerin fıtratına te'sîr eden ve vicdânlarının derinliğinde iz bırakıp kelimelere dökülen o derin kuvvetin te'sîrini hem sözlerinde, hem de vasıflarında bizzât müşâhede ediyoruz.

Günbegün insanoğlunun dış dünya ile alâkalı bilgileri arasına mevcûdâtta cârî olan birlik ve vahdet kanununa işâret eden bazı keşifler eklendi. Uzun bir müddet sonra ancak âlimler, kâinatta mevcûd olan varlığın ve hareketin vahdeti mucizesine muttali olabildiler. Atom'un kâinatın esâs yapısını teşkîl ettiği, insanoğlunun bilgi hudûdları dâhilinde müthiş bir enerjiye sahip olduğu keşfedildi. Atom ile kâinatımızdaki madde ve enerji ortaya çıktı. Ve eskiden kabul edilen kâinattaki ikilik yok oldu. Madde; atomlardan meydana gelmiş bir enerji yığınıdır. Atomlar parçalanınca madde enerjiye inkılâb eder. Ayrıca beşerî bilgimizin hudûtları dâhilinde olmakla beraber atomların kendi içinde devâmlı bir hareket halinde olduğu da bundan sonra ortaya çıktı. Atom, ortadaki bir çekirdek etrâfında dönen elektronlardan ibârettir. Çekirdek atomun kalbi gibidir. Bu sürekli, ve dâimî hareket hali bütün atomlarda mevcûttur. Ve her atom, Attâr'ın dediği gibi bir güneş gibidir ki, etrâfında yıldızlar döner. Aynen bizim güneşimize benzer. O güneşin etrâfındaki yıldızlar hâlâ dönmeye devâm etmektedirler...

Mevcûdâtın vahdeti ve kâinattaki hareketin birliği insanoğlunun ulaşabildiği iki mûcizedir. Bu iki mühim hâdise uzaktan, bütün kâinatı ihâta eder âlemşümûl vahdet kanununa işâret etmektedir. Beşeriyyetin ulaşabildiği bu ilim merhalesi insan akıl ve zekâsının varabileceği ilim ve mârifet basamağının henüz ilkidir. Ama Allah'ın rasûllere bahşettiği husûsî risâlet fıtratı, kâinata hâkim olan âlemşümûl vahdet kanununu daha evvel idrâk edip künhüne vâkıf olmuştur. Çünkü peygamberler doğrudan doğruya kâinata bütün kanun ve nizâmları vaz'eden Zât-ı Bârî'den ilâhî vahiy ve ilhâm şerefine nâil olmuş ve bütün bunları ondan öğrenmişlerdir.

Peygamberler kâinata hâkim olan vahdet kanununu bağlılarına anlatıp beyân etmek için bir takım ilmî ve tecrübî huccetler, yahut da deliller derleyip serdetmediler. Ama kâinatta cârî olan vahdet kanununun netîcelerini ve te'sîrlerini mükemmel bir zihin yapısına sahip olduklarından, doğrudan doğruya iç âlemlerinden gelen bir duygu ile kavrayıp nasıl cereyân ettiğini anladılar. Bir vâkıanın sadece bir tek kanundan sudûr etmiş olacağını bizzât bu mevhibe ile idrâk ettiler. Rasûllerde mevcûd olan bu husûsî fıtrat ve ledünnî meleke, çok ince

ve hassâs bir cihâz vazîfesi görmüş oluyordu. Bunun sâyesinde hiç bir âlet icâd edilmemiş olmasına rağmen yalnız vâkıalardaki vahdeti değil, bunun ötesinde mevcûdâta hâkim olan irâde ve hareketlerin vahdetini de kavrayabiliyorlardı. Nihâyet bu idrâk sâyesinde —inanarak— kâinatta yegâne tasarruf sahibi olan zât-ı ilâhî'nin vahdetini kavrayıp ikrâr ettiler...

Şunu da ifâde edeyim ki : Ben bu husûsları ilmî inkişâflar ile açıklamak niyyetinde değilim. Mevzûu bundan dolayı uzatmak istemiyorum. Zîrâ modern ilim henüz kâinatta cârî olan vahdet kanununu işâret eden ilâhî mucizelerden ancak birkaç tanesini keşfedebilmiştir. Ayrıca ilim kendi sahasında birşeyi hem kabul edebilir hemde reddedebilir. İlmin vâsıl olduğu «hakîkatların» hepsi de nisbî olduğu gibi cüz'i ve kendi hudûtları ile mukayyettir. Hiç bir zaman ilim tek başına kat'i ve mutlak hakîkata ulaşamaz. Bulduğu şeyler, nihâî olmaktan uzaktır. Ortaya koyduğu nazariyelerin pek çoğu değişicidir. Biri diğerini yalanlayabileceği gibi, ta'dîl de edebilir. Binâenaleyh mutlak hakîkatlar bu ilmî buluşlara göre açıklanamaz.

Ben modern ilmin buluşu olan kâinattaki vahdeti ve mevcûdâttaki hareketin birliğini, rasûllerin hissiyâtında yereden umûmî vahdet kanununa bağlamak için zikretmiş değilim. Bu hakîkatları modern ilmin buluşlarına uydurmak sevdâsına hiç düşmem. Asla... Benim kasdettiğim husûs, bunlardan farklı başka bir husûstur. Ben, sadece mevcûdâtın hakîkatını ifâde eden doğru, mükemmel ve şümûllü bir mefkûrenin tekevvün edebilmesi için dayanılan telâkki kaynağının belirtilmesini kasdettim...

Modern ilim, kâinata hâkim olan büyük vahdetin hakikatına müteallik, kâinatta cereyân eden birtakım fevkalâde hâdiseleri keşfetmiş olabilir. Halbuki aynı husûslar daha geniş ve şümûllü şekliyle, daha önce peygamberlerin his dünyasında bizzât yer etmişti. Ledünnî husûsiyetlerin sâhibi o mübârek zevât bu vahdeti en mükemmel şekliyle modern ilimden asırlarca önce keşfetmiş idiler. İlâhî vahye nâil olan bu sâdık fıtratın sâhibi rasûllerin belirttikleri hakîkatlar —ister modern ilim onları keşfetmiş olsun, ister keşfetmemiş olsun— tamâmen doğrudur... İlmin koyduğu nazariyeler yine ilim erbâbı tarafından inceleme ve araştırma mevzûu yapılabilir. Bu nazariyeler sâbit olmadığı gibi nihâî hükümler de değildir. Onlara mutlak nazarıyla bakılmaz. Şu halde ilmî nazariyelerle rasûllerin getirdiği hakîkatların doğruluğu mukâyese edilemez. Çünkü mikyâs dâimâ sâbit ve kat'i olmalıdır. Öyleyse gerçek ölçü ilmin ortaya attığı nazariyeler değil, rasûllerin getirdiği hakîkatlardır. İlâhî hakîkatlar hem sâbit, hem de kat'idirler.

Bu çok mühim hakîkat kavranıldıktan sonra daha önemli bazı hakîkatlar ortaya çıkar.

Doğrudan doğruya mevcûdât kanunlarının koyucusu Hak Teâlâ

ile irtibâtlı husûsî bir fıtrat sahibi olan peygamberler, ancak beşeriyyete âlemşümûl bir veche verebilirler. Evet, kâinatın fıtratı, sâbit kanunları ve dâimî prensibleri ile tamâmen insicâm içerisinde olan yönelişini... Doğrudan doğruya Allah Teâlâ'dan vahiy alanlar onlardır. Zaman ve mekânın âmilleri onlara mâni olmaz. Rasûller getirdikleri hakîkatları doğrudan doğruya Allah Teâlâ'dan alırlar. Binâenaleyh onlar için zaman ve mekân diye bir şey mevzûu bahis değildir.

Ulvî irâdenin sahibi olan Zât-ı Celâl, insanların ancak yüzlerce sene sonra tecrübe ve düşünceyle sadece bir tarafına vâsıl oldukları mutlak hakîkatı, beşeriyyete ulaştırmak için zaman zaman peygamberler göndermeyi irâde buyurmuştur. Şâyet irâde-i Sübhânî olmasaydı asırlar boyu insanlar o hakîkatlara ulaşamıyacaklardı. Bu hakîkatların önemi ve değeri insanların davranışlarını, kâinatın hareketine uydurmaları ve kendi fıtratlarını kâinata hâkim olan fıtrat-ı ilâhiyyeye muvâfık kılmaları mevzûu bahis olduğu zaman ortaya çıkar.

İşte bütün bu sebeplerden dolayı; insanoğlu mevcûdâtın hakîkatını, insanın yeryüzünde vücûd bulmasının mâhiyyetini kavramak, hem insanın, hem de mevcûdâtın vücûd bulmasındaki gâyeyi idrâk etmek için mükemmel, şümûllü ve dosdoğru bir kaynaktan fikir ve telâkkîlerini almalıdır. Ancak bu tasavvurlardan kâinatın varlığına, hareket ve yönelişine mutâbık olan kuvvetli, sağlam tek bir nizâmın sudûr etmesi mümkün olabilir. O nizâm sayesinde ancak bütün insanlar selâmete girebilirler. Kâinat ile birlikte selâmet... Bu dünyada beşeriyyet için hazırlanmış olan çalışma ve gelişme yollarının selâmeti...

Yeryüzünde tek bir selâmet kaynağı vardır. Geriye kalanların hepsi bâtıl ve dalâlet yuvalarıdır. Çünkü onlar Hak Teâlâ'nın irâde-i Sübhânîsinden alınmamışlardır.

İnsanoğluna verilmiş olan bütün bilgi vâsıtaları mahdûd ve muayyendir. Bu bilgilerle ancak kâinatta cereyân eden fevkâlâde hâdiselerden bir kısmı keşfedilebilir. Fakat bu keşfedilenler de insanın yeryüzünü imâr edip geliştirmesi ve hilâfet vazîfesini deruhde etmesi için kâfi gelecek miktardan pek fazla değildir. Beşeriyyet bazan bu sâhâlarda çok ileri mesâfelere ulaşmış olabilir. Ama varılmış olan bu mesâfeler mutlak olmaktan çok uzaktır...

Halbuki insan, kendi hayatını —geçici ve değişen ahvâle göre değil— kâinatın üzerine kâim olduğu dâimi ve sâbit kâinat kanunlarına göre düzenlemek ve insanın dünyada varoluşuna sebep olan bu ulu gâyeye göre tanzîm etmek mecbûriyetindedir. İşte zaman ve mekân mefhûmlarından uzak olan, insanların yaratıcısı Mevlây-ı Müteâl'in irâde buyurduğu esâs gâye budur. Ama zaman ve mekân perdesinden kurtulamayan insanların basît ve mahdûd görüşü bu seviyeye yüceleememektedir.

Yolculuk programını yapan, yolu en iyi bilen kişi olmalıdır. Halbuki insanoğlu ta'kib edeceği yolu kendisi bilmemektedir. Hattâ insanoğlu bir lâhza sonra ne olacağından habersizdir. Bir sâniye ötede gözleri önüne gerilmiş kat kat perdeler vardır. Öyleyse insanoğlunun mâhiyetini bilmediği bu yolculuğun proğramını yapabilmesi imkânsızdır.

Beşeriyyet, ya yolunu şaşıracak ve dalâlete düşüp, çamurlara batacaktır. Yahud ta mevcûdâtın hâlıkı tarafından vaz'edilmiş olan nizâma dönecektir. Risâletler ve rasûller nizâmına... Mevcûdât ve mevcûdâtın yaratanı ile irtibât halinde olan fıtratın nizâmına...

Biribiri ardısıra gelen risâletler insanoğlunun elinden tutmuş ve onu yavaş yavaş hidâyet ufkuna yükseltmiştir. Yeryer bazı kimseler bu hidâyet kâfilesinden uzaklaşıp ayrılmışlardır. İlâhî nizâmdan inhirâf etmişler ve yeni bir önder, yeni bir peygamber gelinceye kadar gaflete düşmüşlerdir.

Her risâlet ile birlikte yeni şartlara uygun ve terâkkî etmiş aynı tevhîd hakîkatı inkişâf etmiştir. Risâletlerin hâtemi olan İslâm, son şekliyle geldiği sıralarda insanlık aklî rüşd çağına erişmiş bulunuyordu. Ve en sonunda gelen bu risâlet, insanoğlunun bizzât aklına hitâb etmiş ve bütün hakîkatlarını bu nihâî proğram dâhilinde tanzîm etmişti. İnsanların hareketlerini bu nizâm dâhilinde ayarlamaları için emir vermişti. Son olarak gelen bu yeni hakîkatın getirmiş olduğu nizâm da en son şekle büründüğünden başka bir risâlete ihtiyâç hissettirmiyordu.

Artık beşeriyyet ya bu şümûllü sâhâ dâhilinde yoluna devâm ederek, dâimâ gelişen ve yenilenen enerjisini değerlendirecek ve herhangi bir vâsıta ile ulaşılması imkân hârici olan mutlak hakîkata ulaşacaktır... ya da yolunu şaşırıp, dalâlete düşecek ve bataklıklar içinde mahvolup gidecektir. «Yoldaki işâretler»den uzakta hem de çok uzaklarda perîşan olacaktır... (Seyyid Kutub, Fî Zılâl'il - Kur'an, II, 16 - 25)

———oOo———

يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓا۟ أَنفِقُوا۟ مِمَّا رَزَقْنَٰكُم مِّن قَبْلِ أَن يَأْتِىَ يَوْمٌ لَّا بَيْعٌ فِيهِ وَلَا خُلَّةٌ وَلَا شَفَٰعَةٌ ۗ وَٱلْكَٰفِرُونَ هُمُ ٱلظَّٰلِمُونَ ﴿٢٥٤﴾

254 — Ey îmân edenler, alış-verişin, dostluğun ve şefâatin olmadığı gün gelmezden evvel size verdiğimiz rızıklardan infâk edin. Kâfirler, işte zâlimlerin kendileridir.

Allah Teâlâ kullarına kendilerine vermiş olduğu rızıklardan Allah yolunda, hayır yolunda infâkta bulunmayı emrediyor. Rabları katında bunların sevâbını biriktirmeleri ve dünya hayatında bu işlere koşmaları için şöyle buyuruyor : «Ey îmân edenler, alış-verişin, dostluğun ve şefâatin olmadığı kıyâmet günü gelmezden evvel size verdiğimiz rızıklardan infâk edin.» O günde hiç kimse kendisini, istediği kadar bolca verse de malıyla kurtaramıyacak, isterse yer dolusu altın versin. Hiç kimsenin dostluğu ve hiç kimseye soyluluğu fayda vermeyecek. Bir başka âyet-i kerîme'de de Allah Teâlâ :

«Sûr'a üflendiği zaman o gün aralarındaki soy yakınlığı fayda vermez. Birbirlerine bir şey de soramazlar.» (Mü'minûn, 101) buyurmaktadır. O günde şefâat edenlerin şefâati de kimseye fayda vermeyecektir.

Allah Teâlâ : «Kâfirler, işte zulmedenlerin kendileridir.» buyurmaktadır. O günde, Allah'ın kâfir olarak çıkardıklarından daha zâlim kimse olmıyacaktır.

İbn Ebu Hâtim, Atâ İbn Dînâr'ın şöyle dediğini rivâyet ediyor : Allah'a hamdolsun ki, «Kâfirler, işte zulmedenlerin kendileridir» buyurdu da : «Zulmedenler, işte kâfirlerin kendileridir» buyurmadı.

اَللّٰهُ لَآ اِلٰهَ اِلَّا هُوَ اَلْحَيُّ الْقَيُّوْمُ لَا تَأْخُذُهٗ سِنَةٌ وَّلَا نَوْمٌ لَهٗ مَا فِي السَّمٰوٰتِ وَمَا فِي الْاَرْضِ مَنْ ذَا الَّذِيْ
يَشْفَعُ عِنْدَهٗٓ اِلَّا بِاِذْنِهٖ يَعْلَمُ مَا بَيْنَ اَيْدِيْهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ وَلَا يُحِيْطُوْنَ بِشَيْءٍ مِّنْ عِلْمِهٖٓ اِلَّا بِمَا شَآءَ
وَسِعَ كُرْسِيُّهُ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضَ وَلَا يَئُوْدُهٗ حِفْظُهُمَا وَهُوَ الْعَلِيُّ الْعَظِيْمُ ﴿٢٥٥﴾

255 — Allah O'dur ki, kendisinden başka hiçbir ilâh yoktur. Hayy ve Kayyûm'dur. O'nu dalgınlık ve uyku tutmaz. Göklerde ve yerde olanların hepsi de O'nundur. O'nun izni olmadan katında şefâat edecek kimdir? Önlerinde ve arkalarında ne varsa bilir. Dilediği kadarından başka O'nun ilminden hiçbir şey kavrayamazlar. Kürsî'si gökleri ve yeri kaplamıştır. Onları koruyup gözetmek O'na ağırlık vermez. O, öyle ulu, öyle yücedir.

Âyet el-Kürsî

Bu, âyet el-Kürsî'dir ve şânı yücedir. Sahîh bir hadîs-i şerif'te bu âyetin Allah'ın kitâbındaki en fazîletli âyet olduğu belirtilmiştir.

İmâm Ahmed diyor ki : Bize Abdürrezzâk... Übeyy İbn Kâ'b'dan rivâyet etti ki; Rasûlullah (s.a.) kendisine : «Allah'ın kitâbında hangi âyet en büyüktür?» diye sordu. O : Allah ve Rasûlü daha iyi bilir, diye cevap verdi. Rasûlullah (s.a.) bunu defalarca tekrarlayıp sonra : «Âyet el-Kürsî»dir, buyurarak devamla : «Bu ilim sana mübârek olsun ey Ebu Münzir, nefsim kudret elinde olana yemîn ederim ki onun bir dili ve iki dudağı var ve Arş'ın yanında Melîk'i (Allah'ı) takdîs eder, (ulular).» buyurdular.

Hâfız Ebu Ya'lâ diyor ki : Bize Ahmed İbn İbrâhîm... Übeyy İbn Kâ'b'dan rivâyet etti ki; kendisinin bir hurma curunu (deposu) vardı ve ona sık sık gider gelirdi. Bu gidiş gelişlerinde onun eksildiğini gördü ve bir gece başında beklemeye başladı. Beklerken yetişkin bir çocuğa benzer bir hayvan çıkageldi.

Diyor ki; ona selâm verdim, selâmımı aldı. Ben sordum : Sen nesin, cin misin, insan mısın? O : «Cinnîyim.» diye cevap verdi. Ben : Elini bana ver, dedim, o da elini bana verdi. Eli köpek eli, kılları köpek kıllarıydı. Sordum : Cinlerin yaratılışı böyle midir? Ben cinleri benden daha güçlü olarak bilirdim. Devâmen sordum : Seni böyle davranmaya sevkeden nedir? Şöyle cevap verdi : «Senin sadakayı seven birisi olduğunu öğrendim ve senin yiyeceğinden nasîbimi almak istedim.» Tekrâr sordum : «Bizi sizden ne korur?» «Âyet el-Kürsî.» diye cevap verdi.

Sonra Übeyy Rasûlullah (s.a.) a giderek olayı haber verdi. Rasûlullah (s.a.) : «Habîs doğru söylemiş» buyurdular. Hadîsi Ebu Dâvûd, Tayâlisî'den almak sûretiyle Hâkim Müstedrek'inde rivâyet etmiş ve isnâdının sâhih olduğunu, Buhârî ve Müslim'in tahrîç etmediklerini söylemiştir.

İmâm Ahmed diyor : Bize Muhammed İbn Ca'fer haber verdi... Ebu's-Selîl'den işittim şöyle diyordu : «Rasûlullah (s.a.) ın ashâbından bir adam insanlara hadîs rivâyet ediyordu. Etrâfında o kadar çok kişi toplandı ki evin yüksek bir yerine çıktı ve oradan hadîs rivâyetine devâm etti. Şöyle diyordu : Rasûlullah (s.a.) : «Kur'an-ı Kerîm'deki en büyük âyet hangisidir?» buyurdular. Bir adam : «Allah, O'dur ki, kendisinden başka hiçbir ilâh yoktur...» âyetidir dedi. Ebu's-Selîl der ki : «Elini iki küreğimin arasına koydu. Elinin soğukluğunu göğsümde hissettim.» Ya da şöyle söyledi : «Elini iki mememin arasına koydu, soğukluğunu iki küreğim arasında hissettim» ve şöyle devâm etti : «Bu ilim sana mübârek olsun ey Ebu Münzir.»

Hâfız Ebu Kâsım Taberânî diyor ki : Bize Ebu Yezid el-Karâtısî... Eskâ el-Bekrî'den haber verdi ki; o şöyle demiştir : Rasûlullah (s.a.) muhâcirlerin sofasında yanlarına geldi. Birisi kendilerine : «Kur'an-ı Kerim'deki en büyük âyet hangisidir?» diye sordu. Rasûlullah (s.a.) :

«Allah, O'dur ki, kendisinden başka hiç bir İlâh yoktur...» âyetidir buyurup âyeti sonuna kadar okudu.

İmâm Ahmed diyor ki: Bize Abdullah İbn Hâris... Enes İbn Mâlik'den rivâyet ediyor ki Rasûlullah (s.a.), ashâbından birisine, «Ey filan, evlendin mi?» diye sordular. O kişi : Hayır, yanımda evlenebileceğim bir şey (mal) yok, dedi. Rasûlullah (s.a.) : «Sen de (قل هو الله احد) yok mu?» diye sordular. Adam evet deyince de : «O, Kur'an'ın dörtte biridir.» buyurdu. «Sen de Kâfirûn sûresi yok mu?» diye sordular. Adam evet deyince de : «O, Kur'an'ın dörtte biridir» buyurarak : «Sen de Zilzâl sûresi yok mu?» diye sordular. Adam evet deyince «O, Kur'an'ın dörtte biridir.» «Sende Nasr sûresi yok mu?» diye sordular. Adam evet deyince : «O, Kur'an'ın dörtte biridir. Sende âyet el-Kürsî «Allah O'dur ki, kendisinden başka hiçbir İlâh yoktur...» yok mu?» buyurdular. Adam evet deyince de : «O, Kur'an'ın dörtte biridir» buyurdular.

Ebu Zerr Cündeb İbn Cünâde'den rivâyet edilen bir hadîs şöyledir :

İmâm Ahmed der ki : Bize Vekî İbn Cerrâh... Ebu Zerr'den rivâyet etti ki o şöyle demiştir : Rasûlullah (s.a.) mescidde iken yanına vardım ve oturdum. «Ey Ebu Zerr, namaz kıldın mı?» buyurdular. Ben hayır, deyince «Kalk namaz kıl.» buyurdular. Ben kalkıp namaz kıldım. Sonra yine oturdum. «Ey Ebu Zerr, insan ve cin şeytânlarının kötülüklerinden Allah'a sığın» buyurdular. Ben : Ey Allah'ın Rasûlü, insanların da şeytânları var mı? diye sordum. «Evet» buyurdular. Ben : Namaz ile mi sığınayım? Ey Allah'ın Rasûlü, diye sordum. «O konulmuş bir hayırdır; dileyen azaltsın, dileyen çoğaltsın.» buyurdular. Ben : Oruç ile mi Ey Allah'ın Rasûlü? dedim. «Mükâfatı verilmiş bir farzdır o. Ve Allah katında fazlasıyla bulunacaktır» buyurdular. Ben : Ey Allah'ın Rasûlü, hangisi en üstündür? diye sordum. «Bir yoksulun diğer bir yoksula yapmış olduğu iyiliktir.» buyurdular. Ben yine sordum : Ey Allah'ın Rasûlü, peygamberlerin hangisi ilktir? «Âdem'dir.» buyurdular. Ben : Ey Allah'ın Rasûlü, peygamber miydi? dedim. Efendimiz : «Evet, o Allah'ın kendisiyle konuştuğu bir peygamberdi» buyurdular. Ben : Ey Allah'ın Rasûlü peygamberler kaçtır? diye sordum. «Üçyüzon küsur topluluktur» buyurdular. Bir keresinde de «Onbeş» buyurdular. Ben : Ey Allah'ın Rasûlü, sana indirilenlerin hangisi en büyüktür? diye sordum. Efendimiz : Âyet el-Kürsî, «Allah O'dur ki, kendisinden başka hiçbir İlâh yoktur...» buyurdular.

Hadîsi Neseî rivâyet etmiştir.

Ebu Eyyûb Hâlid İbn Zeyd el-Ansârî'den rivâyet edilen bir hadîs-i şerîf şöyledir :

İmâm Ahmed diyor ki : Bize Süfyân... Ebu Eyyûb'dan rivâyet etti ki o evinde iken bir cinn gelip kendisini tutuyordu. Onu Rasûlullah

(s.a.) a şikâyet etti. Rasûlullah (s.a.) : «Onu gördüğünde Bismillah, Allah'ın Rasûlüne icâbet et, de.» buyurdular.

Ravî devamla şöyle anlatır :

Cinn geldi ve Ebu Eyyûb, kendisine Rasûlullah'ın söylediklerini söyledi ve onu yakaladı. Cinn : «Sana bir daha gelmiyeceğim» deyince, bıraktı ve Rasûlullah'ın yanına geldi. Efendimiz : «Esîrini ne yaptın?» diye sordular. O da : Yakaladım, sana bir daha dönmiyeceğim, deyince bıraktım dedi. Rasûlullah (s.a.) : «O sana dönecektir.» buyurdular.

Ebu Eyyûb anlatmaya devâm ediyor : «Onu iki, yada üç kere yakaladım. Her seferinde : «dönmeyeceğim» diyor. Rasûlullah (s.a.) a geliyorum : «esîrin ne yapıyor?» diye soruyor. Ben de : Onu yakalıyorum, «dönmeyeceğim» diyor, diyorum. Efendimiz de «Sana dönecektir» buyuruyordu.

Onu tekrâr yakaladım. Bana : «Beni bırak, sana öyle bir şey öğreteceğim ki onu söylediğinde sana hiç bir şey yaklaşamıyacak. O Âyet el-Kürsî'dir.» dedi.

Rasûlullah (s.a.) a geldim ve durumu anlattım. Efendimiz : «O bir yalancıdır. Ama doğru söylemiş.» buyurdular.

Hadîsi Tirmizî Fezâil'ül-Kur'an'da Bündâr'dan o da Ebu Ahmed ez-Zübeyrî'den rivâyet etmiş ve hasendir, garîbdir demiştir.

Bu olayı Buhârî Ebu Hüreyre'den rivâyetle Sahîh'inde «Fezâil'ül-Kur'an, Kitab'ül-Vekâle ve Sıfatü İblîs» bölümlerinde zikretmektedir. Şöyle ki :

Osman İbn el-Heysem... Ebu Hüreyre'den, nakletti ki o şöyle demiştir : Rasûlullah (s.a.) beni Ramazân'da zekâtı korumakla görevlendirmişti. Birisi geldi ve yiyecekten avuçlarıyla almaya başladı. Ben onu yakaladım ve : Seni Allah Rasûlünün katına çıkaracağım, dedim. O : Beni bırak, muhtâcım, âilem var ve şiddetli bir ihtiyâç içindeyim, dedi. Serbest bıraktım. Sabah olunca Rasûlullah (s.a.) : «Ey Ebu Hüreyre dün esîrin ne yaptı?» buyurdular. Ben de : Ey Allah'ın Rasûlü, bana şiddetli ihtiyâcından ve âilesi olduğundan şikâyet etti, acıdım ve serbest bıraktım, diye cevap verdim. Rasûlullah (s.a.) : «Muhakkak ki o sana yalan söyledi ve geri dönecektir» buyurdular. Rasûlullah (s.a.) : «Muhakkak ki o geri dönecektir» buyurdukları için onun geri döneceğini anladım ve gözetlemeye başladım. Gelerek yiyecekten avuçlarıyla almaya başladı, yakaladım ve : Seni muhakkak Allah'ın Rasûlüne götüreceğim, dedim. O : Beni bırak, muhtâcım, âilem var, geri dönmeyeceğim, dedi ve acıyarak yine serbest bıraktım. Sabah olunca Allah Rasûlü bana : «Ey Ebu Hüreyre, dün esîrin ne yaptı?» diye sordular. Ben de : Ey Allah'ın Rasûlü, âilesi olduğunu ve ihtiyâcı bulunduğunu söyledi, acıdım ve serbest bıraktım, dedim. Allah'ın Rasûlü : «Şüphe yok ki o sana yalan söyledi ve geri dönecektir» buyurdular. Üçüncü

kerre onu gözlemeye başladım. Yine gelerek yiyecekten avuçlamaya başladı. Onu yakaladım ve : Seni muhakkak Allah Rasûlüne götüreceğim. Bu üçüncü keredir ki dönmeyeceğini söylüyor, sonra dönüyorsun, dedim. O : Beni bırak, sana Allah'ın kendisiyle fayda vereceği birtakım kelimeler öğretirim, dedi. Ben : Onlar nedir? diye sordum. Şöyle cevapladı : Yatağına girdiğinde Âyet el-Kürsî'yi sonuna kadar oku. Sabaha kadar senin üzerine Allah katından bir koruyucu bulunur ve şeytân sana yaklaşamaz. Ben de yine serbest bıraktım. Sabah olunca Allah Rasûlü bana : «Dün esîrin ne yaptı?» diye sordu. Ben de : Ey Allah'ın Rasûlü, o, bana öyle kelimeler öğreteceğini söyledi ki o kelimelerle Allah bana fayda sağlayacakmış. Ben de serbest bıraktım, dedim. Efendimiz : «Onlar nedir?» buyurdular. Bana dedi ki : «Yatağına girdiğinde Âyet el-Kürsî'yi başından sonuna kadar oku. Allah katından sana bir muhâfız bulunur da sabaha kadar sana şeytân yaklaşamaz.» Rasûlullah (s.a.) ın ashâbı hayır konusunda son derece harîs idiler. Rasûlullah (s.a.) : «O sana doğru söylemiş, halbuki o yalancıdır. Ey Ebu Hüreyre... üç gecedir kiminle konuştuğunu biliyor musun?» buyurdular. Ben hayır deyince de : «O, şeytândır» buyurdular.

Hadîsi Buhârî muallak olarak ve cezm sîgasıyla rivâyet etmiştir.

Hadîsi Neseî «Gece ve gündüz» bahsinde İbrâhîm İbn Ya'kûb'dan o da Osman İbn Heysem'den rivâyet etmiştir.

Hâfız Ebu Bekr İbn Merdûyeh tefsîrinde şöyle diyor : Bize Muhammed İbn Abdullah İbn Amreveyh es-Saffâr... Ebu'l-Mütevekkil el Nâci' den rivâyet etti ki Ebu Hüreyre'nin yanında zekât mallarının toplandığı evin anahtarı vardı ve evde hurma bulunuyordu. Ebu Hüreyre bir gün gidip kapıyı açtığında hurmadan bir avuç dolusu alındığını gördü. Başka bir gün eve girdiğinde yine bir avuç dolusu alınmış gördü. Üçüncü kerre başka bir gün girdiğinde yine hurmadan aynı şekilde bir avuç alınmış olduğunu görerek Rasûlullah (s.a.) a durumu haber verdi. Rasûlullah (s.a.) kendisine : «Bunu yapanı yakalamayı ister misin?» buyurdular. Onun evet cevabı üzerine : Kapıyı açtığında : «Seni Muhammed'e boyun eğdirene tesbîh ederim» de buyurdular.

Ebu Hüreyre gidip kapıyı açtı ve : «Seni Muhammed'e boyun eğdirene tesbîh ederim (سبحان من سخرك محمد)» dedi ve onu önünde dikilir buldu. Ebu Hüreyre ona şöyle dedi : Ey Allah'ın düşmanı, bunu yapan sen misin? O : Evet, beni bırak, muhakkak ki bir daha dönmeyeceğim. Ben sadece fakîr cinni âilem için almıştım, dedi ve Ebu Hüreyre de onu sebest bıraktı. Ancak o ikinci ve üçüncü kerre yine döndü.

Ebu Hüreyre anlatmaya şöyle devâm eder : Ben : Sen dönmeyeceğine dâir bana söz vermemiş miydin? Bugün seni bırakmıyacağım ve Rasûlullah (s.a.) a götüreceğim dedim. O : Yapma, dedi. Eğer beni bırakırsan sana bazı kelimeler öğretirim; sen onları söylediğinde cin-

lerin, ne büyüğü, ne küçüğü, ne erkeği, ne dişisi, hiç birisi sana yaklaşmaz. Ben : Bunu gerçekten yapar mısın? deyince o, evet dedi. Ben : Nedir onlar? diye sordum. O : «Allah, O'dur ki, kendisinden başka hiç bir İlâh yoktur...» diyerek âyet el-Kürsî'yi okudu. Ebu Hüreyre onu bıraktı ve o da gitti ve bir daha dönmedi.

Ebu Hüreyre bunları Rasûlullah (s.a.) a anlatınca Efendimiz : «Bunun böyle olduğunu bilmedin mi?» buyurdular. Bû hadîsi Nesei Ahmed İbn Muhammed İbn Ubeydullah'dan... O da Ebu Hüreyre'den rivâyet etmiştir.

Buna benzer bir olay da Übeyy İbn Kâ'b'ın başından geçmiştir. İşte bu konuda geçen üç olay budur.

Ebu Übeyd «Kitâb'ül-Ğarîb»inde şöyle diyor : Bize Ebu Muâviye... Abdullah İbn Mes'ûd'dan rivâyet etti ki, o şöyle demiştir : İnsanlardan bir adam çıktığında cinlerden birisine rastladı. Cinnî kendisine : Benimle güreşir misin? Eğer beni yıkarsan sana bir âyet öğretirim; o âyeti okuyup da evine girdiğinde evine şeytân girmez, dedi. Güreştiler ve cinnîyi yendi. Adam : Görüyorum ki sen çelimsiz ve zayıfsın. Kolların sanki köpek kolları gibi. Ey cinnî hepiniz böyle misiniz? Yoksa sadece sen mi böylesin? dedi. Cinnî şöyle dedi : Ben onların arasında güçlüyüm. Benimle tekrâr güreşir misin? Adam, onunla güreşti ve yine yendi. Cinnî, Ayet el-Kürsî'yi okursun. Onu kim okur da evine girerse şeytân oradan çıkar. Çıkarken eşek yellenmesine benzer bir sesi vardır, dedi.

İbn Mes'ûd'a : O (cinnî ile güreşen) kişi Ömer mi? diye sordular. O : Ömer'den başka kim olabilir? diye cevap verdi.

Hâkim Ebu Abdullah Müstedrek'inde şöyle diyor : Bize Ali İbn Hemşâz... Ebu Hüreyre'den rivâyet etti ki; Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuşlardır : «Bakara sûresinde Kur'an âyetlerinin efendisi vardır. İçinde şeytân olan bir evde okunduğunda şeytân oradan çıkar. Bu âyet, Âyet el-Kürsî'dir. Hadîsi Hâkim başka bir tariktan ve Zâide'den, o da Hâkim İbn Cübeyr'den rivâyet etmiş ve : İsnâdı sahîhtir. Buhârî ve Müslim tahrîç etmemişlerdir, demiştir. Aynı hadîsin Tirmizî tarafından ve Zâide'den rivâyetindeki lafzı şöyledir : Her şeyin bir zirvesi vardır. Kur'an'ın zirvesi de Bakara sûresidir. Onda Kur'an âyetlerinin efendisi vardır ki o da Âyet el-Kürsî'dir.» Sonra Tirmizî : Hadîs, garîbtir. Bunu sadece Hâkim İbn Cübeyr hadîsinden biliyoruz. Ve Şu'be onun zayıf olduğunu söylemiştir, der.

Ben de derim ki : Hâkim İbn Cübeyr'in zayıf olduğunu Ahmed, Yahyâ İbn Maîn ve diğer imâmlar da söylemişler, İbn Mehdî onun hadîsinin metrûk olduğunu söylerken Sa'dî de yalancı olduğunu kaydetmektedir.

İbn Merdûyeh diyor ki : Bize Abdülbâki İbn Nâfî... Ömer İbn

el-Hattâb'dan rivâyet etti ki o bir gün grup grup dizilmiş insanların yanına çıktı ve Kur'an'daki en büyük âyeti bana hanginiz haber verecek? dedi. İbn Mes'ûd Rasûlullah (s.a.) ı : Kur'an'daki en büyük âyet : «Allah O'dur ki, kendisinden başka hiç bir İlâh yoktur... Hayy ve Kayyûm'dur...» âyetidir, derken işittim, diye cevapladı.

İmâm Ahmed diyor ki; bize Muhammed İbn Bekr... Yezîd İbn Seken'in kızı Esmâ'dan rivâyet etti ki o, şöyle demiştir : Âyet el-Kürsî ve Âl-i İmrân sûresinin birinci âyeti hakkında Rasûlullah (s.a.) ın : «Bu ikisinde Allah'ın en yüce ismi vardır.» buyurduğunu işittim.

Hadîsi Ebu Dâvûd, Tirmizî ve İbn Mâce değişik tarîklardan rivâyet etmişler ve Tirmizî hadîsin hasen, sahîh olduğunu söylemiştir.

İbn Merdûyeh diyor ki : Bize Abdullah İbn Nümeyr... Ebu Ümâme'den merfû' olarak rivâyet etti ki, o şöyle demiştir : Allah'a kendisiyle duâ edildiğinde icâbet ettiği en yüce ismi üç yerdedir : Bakara, Âl-i İmrân ve Tâhâ sûreleri.

Dimaşk hatîbi Hişâm İbn Ammâr şöyle der : «Bakara sûresindeki Âyet el-Kürsî'dir. Âl-i İmrân sûresindeki birinci âyettir, Tâhâ sûresindeki bu sûrenin yüzonbirinci âyetidir.»

Ebu Bekr İbn Merdûyeh diyor ki, bize Muhammed... Ebu Ümâme'den nakletti ki Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuşlardır : «Kim her farz namazdan sonra Âyet el-Kürsî'yi okursa onu cennete girmekten ölümden başka hiçbir şey alıkoyamaz.»

Hadîsî Neseî de rivâyet etmiş ve İbn Hibbân Sahîh'inde Buhârî'nin ricâlinden müteşekkil bir senedle hadîsi tahrîç etmiştir. Hadîsin isnâdı Buhârî'nin şartlarına uygundur. Ebu'l-Ferec İbn el-Cevzî ise bu hadîsin uydurma olduğunu iddiâ etmiştir ki en doğrusunu Allah bilir.

Bu hadîsin bir benzerini İbn Merdûyeh Ali, Muğîre İbn Şu'be ve Câbir İbn Abdullah'dan da rivâyet etmiştir. Ancak her birinin isnâdında zayıflık vardır.

Yine İbn Merdûyeh diyor ki : Bize Muhammed İbn Hasan İbn Ziyâd el-Mukrî... Ebu Mûsâ el-Eş'arî'den rivâyet etti ki Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuşlardır : «Allah Teâlâ İmrân oğlu Mûsâ (a.s.) ya : «Her farz namazın sonunda Âyet el-Kürsî'yi oku; kim her farz namazın sonunda bunu okursa, onun için şükredenlerin kalbini, zikredenlerin dilini, peygamberlerin sevâbını ve sıddîkların amellerini halkederim. Buna ancak bir peygamber, ya da bir sıddîk, ya da kalbi îmân için denenen bir kul, ya da Allah yolunda öldürülmesi dilenen kişi devâm eder.» diye vahyetti. Bu da gerçekten münker bir hadîstir.

Ebu Îsâ el-Tirmizî diyor ki : Bize Yahyâ İbn Muğîre Ebu Seleme el-Mahzûmî el-Medînî... Ebu Hüreyre'den rivâyet etti ki Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuşlardır : «Kim sabahleyin mü'min sûresinin ilk üç âyeti ile Âyet el-Kürsî'yi okursa akşama kadar bu ikisinin koruması

altındadır. Kim bu ikisini akşamleyin okursa sabaha kadar bu ikisinin koruması altında olur.»

Sonra Tirmizî şöyle der : Bu garîb bir hadîstir ve hıfzı yönü ile Abdurrahmân İbn Ebu Bekr İbn Ebu Müleyke hakkında ilim erbabınca konuşulmuştur.

Âyet el-Kürsî'nin fazîletine dâir başka hadîs-i şerîf'ler varsa da gerek sahîh olmadıklarından ve gerekse isnâdlarında za'fiyet bulunduğundan dolayı bunları almıyoruz. Misâl olarak vermek gerekirse : Hacamât (kan aldırma) sırasında Âyet el-Kürsî'yi okumanın iki hacamât yerine kâim olduğuna dâir Hz. Ali'den nakledilen hadîsi, sağ ele Âyet el-Kürsî'nin za'ferân ile 7 kere yazılmasının hâfızayı kuvvetlendirip unutmayı kaldıracağına dâir Ebu Hüreyre hadîsi.

Bu iki hadîsi İbn Merdûyeh zikretmiştir.

Bu âyet-i kerîme on müstakil cümleyi ihtivâ etmektedir. Şöyle ki :

«Allah O'dur ki, kendisinden başka hiçbir İlâh yoktur.» kısmı Allah'ın bütün yaratıklar için İlâh olmada tek olduğunu haber vermektedir.

«Hayy ve Kayyûm'dur.» O, aslâ ölmez. Kendiliğinden diridir, başkalarını görüp, gözetendir. Bütün varlıklar O'na muhtâçtır, O ise bunlara muhtâç değildir. O'nun emri olmaksızın varlıkların düzeni olamaz. Nitekim bir başka âyet-i kerîme'de de Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır :

«Göğün ve yerin O'nun emri ile ayakta durması da yine O'nun âyetlerindendir.» (Rûm, 25)

«O'nu dalgınlık ve uyku tutmaz.» O'na bir noksanlık ârız olmaz. Yaratıklarından aslâ gâfil değildir, onları aslâ unutmaz, herkesi kazandıkları mukâbilinde görüp gözeticidir, her şeyi görür, O'na hiçbir şey gizli kalmaz. O'nun uyumaması ve uykusunun gelmemesi O'nun, kayyûm olmasını tamâmlayıcı bir unsurdur. Bu kısımdaki (السنة) kelimesi hafîf uyku, uyuşukluk ve uykunun başlangıcı anlamına gelmektedir ki bundan sonra (النوم) kelimesi zikredilmiştir. Uyku anlamındaki bu kelime bundan önceki (السنة) kelimesinden daha kuvvetlidir.

Ebu Mûsâ'dan rivâyet edilen sahîh bir hadîste o şöyle demiştir : Rasûlullah (s.a.) aramızda kalkarak şu dört kelimeyi söylediler : «Allah uyumaz ve O'na uyumak da yaraşmaz. Kısmeti azaltır, çoğaltır. Gündüzün amelleri gecenin amellerinden önce, gecenin amelleri de gündüzün amellerinden önce O'na yükseltilir. Örtüsü (perdesi) nûr veya ateştir. Şayet onu açacak olursa yüzünün nûr ve azameti yaratıklarından O'nu görecek olanı yakar, kavurur.»

Abdürrezzâk diyor ki : Bize Ma'mer'in... «Onu dalgınlık ve uyku

tutmaz.» âyet-i kerîme'si hakkında İbn Abbâs'ın kölesi İkrime'den rivâyetine göre Mûsâ (a.s.) meleklere : «Allah Teâlâ uyur mu?» diye sormuş. Allah Teâlâ meleklere vahyederek onu üç gün uyanık tutmalarını ve uyumaya bırakmamalarını emretti. Onlar da öylece yaptılar. Sonra ona iki şişe verdiler. Mûsâ iki şişeyi tuttu. Sonra melekler kendisini bırakarak bu iki şişeyi kırmamasını söylediler. Ravî şöyle devâm ediyor :

Mûsâ (a.s.) her iki elinde birer şişe olduğu halde uyuklamaya başladı. Uyuyor uyanıyor, uyuyor uyanıyordu. Sonunda uyuyuverdi ve şişenin birini diğerine çarparak ikisini de kırdı.

Ma'mer şöyle diyor : İşte bu, Allah'ın verdiği bir örnektir ki gökler ve yer bu şekilde Allah'ın yed-i kudretindedir. (Kudret elindedir.)

İbn Cerîr... Abdürrezzâk'tan bu şekilde rivâyet etmekte ise de şüphesiz bu, İsrâiliyyât'tandır. Hz. Mûsâ'ya Allah'ın bu durumlarının gizli olmadığı bilinen şeylerdendir ve Allah bundan münezzehtir. Bunlardan daha garîbi İbn Cerîr'in rivâyet etmiş olduğu şu hadîs-i şerîf'tir :

Bize İshâk İbn Ebu İsrâil... Ebu Hüreyre'den rivâyet etti ki o, şöyle demiştir : Rasûlullah (s.a.) ı minberde Mûsâ (a.s.) dan şöyle hikâye ederken işittim; buyurdular ki : «Mûsâ (a.s.) ya Allah uyur mu? diye bir düşünce geldi. Allah Teâlâ ona bir melek göndererek onu üç gün uyanık tuttu. Sonra her iki eline birer şişe vererek bu iki şişeyi muhâfaza etmesini emretti. Mûsâ (a.s.) uyumaya başladı. İki eli birbirine değecek iken uyanıyor ve bir elini öbüründen uzaklaştırıyordu. Ama sonunda uyudu ve elleri birbirine değerek iki şişe birden kırıldı. Allah bunu bir örnek olarak verdi. Şöyle ki : Şayet Allah uyusaydı, gök ve yeri muhâfaza edemezdi. (koruyamazdı)»

Bu da gerçekten garîb bir hadîstir ve merfû' olmadığı, İsâiliyyâttan olduğu da açıktır.

İbn Ebu Hâtim diyor ki : Bize Ahmed İbn Kâsım İbn Atiyye'nin... İbn Abbâs'tan rivâyetine göre İsrâiloğulları Hz. Mûsâ'ya : «Ey Mûsâ, Rabbın uyur mu?» diye sordular. Mûsâ (a.s.) da «Allah'tan korkunuz.» dedi.

Rabbı Mûsâ (a.s.) ya nidâ ederek şöyle buyurdu : «Sana, Rabbın uyur mu? diye soruyorlar; iki eline iki şişe al ve geceleyin kalk.» Mûsâ (a.s.) da öylece yaptı. Gecenin üçte biri geçince Mûsâ (a.s.) uyukladı ve dizleri üstüne düştü. Sonra toparlandı ve şişeleri sıkıca tuttu. Gecenin sonuna doğru yine uyukladı ve şişeler düşerek kırıldılar. Rabbı şöyle buyurdu : «Ey Mûsâ, şayet ben uyusaydım ellerindeki şişeler kırıldığı gibi gökler ve yer böyle düşerek helâk olurlardı.» ve Allah Teâlâ Peygamberine (s.a.) Âyet el-Kürsî'yi indirdi.

«Göklerde ve yerde olanların hepsi de O'nundur.» kısmı herke-

sin O'nun kulu olduğunu, herşeyin O'nun mülkünde ve hükümranlığı altında olduğunu haber vermektedir. Nitekim başka bir âyet-i kerîme'de de Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır : «Çünkü göklerde ve yerde olan herşey Rahmân'a mutlakâ kul olagelecektir. Andolsun ki ilmi onları kuşatmış ve teker teker saymıştır. Kıyâmet günü hepsi O'na tek olarak gelecektir.» (Meryem, 93 - 95)

«O'nun izni olmadan katında şefâat edecek kimdir?» sözü; «Göklerde nice melek vardır ki, Allah dileyeceği ve râzı olacağı kimseler için izin vermedikçe onların şefâatı hiçbir şeye yaramaz.» (Necm, 26) ve;

«Onlar Allah'ın hoşnûd olduğu kimseden başkasına şefâat edemezler.» (Enbiyâ, 28) sözleri gibidir. Allah'ın kendilerine şefâat etme izni verdikleri hâriç, katında hiç kimsenin şefâat etmeye cesâret edememesi Allah Teâlâ'nın büyüklüğü ve ululuğundandır. Nitekim şefâat hadîsinde şöyle buyurulmaktadır :

«Arş'ın altına geleceğim ve secdeye kapanacağım. Allah Teâlâ dilediği kadar secdede kaldıktan sonra, bana : «Kaldır başını; söyle, dinleneceksin, şefâatte bulun, şefâatin kabul edilecek.» denilecek ve bana bir had ta'yîn edilecek de onları cennete girdireceğim.»

«Önlerinde ve arkalarında ne varsa bilir.» İlmi bütün kâinatı geçmişiyle, hali hazır durumuyla ve geleceği ile kapladığının bir delilidir. Nitekim başka bir âyet-i kerîme'de Allah Teâlâ meleklerden bahs ederek şöyle buyurur : «Biz ancak Rabbının emriyle ineriz. Önümüzdeki, arkamızdaki ve bunun arkasındakileri bilmek yalnız O'na mahsûstur. Ve Rabbın unutkan değildir.» (Meryem, 64)

«Dilediği kadarından başka O'nun ilminden hiçbir şey kavrayamazlar.» Allah Teâlâ'nın bildirip muttali' kıldıkları dışında Allah'ın ilminden hiç kimse hiçbir şeye muttali' olamaz.

«Onların hiçbirinin ilmi aslâ bunu kavrayamaz.» (Tâhâ, 110)

Âyet-i kerîme'sinde de belirtildiği üzere «Allah'ın bildirdikleri dışında O'nun zât ve sıfatları hakkında hiçbir şeye muttâli' olamazlar.» anlamının da kasdedilmiş olması ihtimâl dâhilindedir.

«Kürsisi gökleri ve yeri kaplamıştır.»

İbn Ebu Hâtim diyor ki : «Kürsîsi gökleri ve yeri kaplamıştır.» âyet-i kerîme'si hakkında Ebu Said el-Eşecc... İbn Abbâs'ın : «Kürsî ilmidir.» dediğini bize rivâyet etmiştir.

Aynı görüş İbn Cerîr tarafından da rivâyet edilmiştir.

İbn Ebu Hâtim aynı görüşün Saîd İbn Cübeyr'den de rivâyet edildiğini söylemektedir.

İbn Cerîr şöyle diyor : Başkaları da Kürsî'nin iki ayağın bastığı yer anlamına geldiğini söylediler.

Sonra İbn Cerîr bu görüşü Ebu Mûsâ, Süddî, Dahhâk ve Müslim'den de rivâyet etmiştir.

Şücâ İbn Mahled tefsîrinde der ki : Bize Ebu Âsım'ın... İbn Abbâs'tan rivâyetine göre o, şöyle demiştir : Rasûlullah (s.a.) a «Kürsîsi gökleri ve yeri kaplamıştır.» âyet-i kerîme'si soruldu. Şöyle buyurdular : «Kürsî ayakların yeridir. Arş'ın değerini ise Allahtan başka kimse takdîr edemez.»

Bu hadîsi Hâfız Ebu Bekr İbn Merdûyeh, Şücâ İbn Mahled tarîkıyla zikrederse de bu, hatâlıdır.

Bu ifâdeyi vekî tefsîrinde, Süfyân kanalıyla... İbn Abbâs'tan rivâyet eder.

Hâkim de Müstedrek'inde bu hadîsi yine İbn Abbâs'tan mevkûf olarak rivâyet etmiş ve şöyle demiştir : «Buhârî ve Müslim'in şartlarına göre sahîhtir. Ancak onlar tahrîç etmemişlerdir.»

Aynı hadîsi İbn Merdûyeh tarafından ve merfû' olarak Ebu Hüreyre'den rivâyeti ise sahîh değildir.

Ebu Mâlik'den rivâyetle Süddî şöyle diyor : Kürsî, arş'ın altındadır.

Yine Süddî : «Gökler ve yer kürsînin ortasında (içinde), kürsî de arş'ın önündedir.» demiştir.

İbn Abbâs'tan rivâyetle Dahhâk şöyle diyor : «Yedi gök ve yedi yer yayılıp biribirine eklenselerdi Kürsî'nin genişliği yanında ancak çöldeki bir halka durumunda olurlardı.»

Bu hadîs İbn Cerîr ve İbn Ebu Hâtim tarafından rivâyet edilmiştir.

İbn Cerîr diyor ki : Bana Yûnus... İbn Zeyd'den, o da babasından rivâyet etti ki Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurdular : «Kürsî'ye göre yedi gök, ancak bir kalkan üzerine atılmış yedi dirhem mesâbesindedir.»

Ebu Zerr de der ki : Rasûlullah (s.a.) ın : «Arş'a göre kürsî, yeryüzündeki bir çölün ortasına atılmış demirden bir halka mesâbesindedir.» buyurduklarını işittim.

Ebu Bekr İbn Merdûyeh diyor ki : Bize Süleymân İbn Ahmed'in... Ebu Zerr el-Ğıfârî'den rivâyetine göre o, Rasûlullah (s.a.) a Kürsî'yi sordu. Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurdular : «Nefsim kudret elinde olan Allah'a yemîn ederim ki Kürsî'nin yanında yedi gök ve yedi yer, bir çöle atılmış halka gibidirler. Arş'ın Kürsî'ye olan üstünlüğü de çölün bu halkaya olan üstünlüğü gibidir.»

Hâfız Ebu Ya'lâ el-Mavsılî Müsned'inde şöyle diyor : Bize Züheyr... Ömer (r.a.) den rivâyet etti ki o şöyle demiştir : Rasûlullah (s.a.) a bir kadın gelerek : Allah'ın beni cennete koyması için duâ buyur, dedi. Rasûlullah (s.a.) Rabbını ta'zîm ettikten sonra şöyle bu-

yurdular : «Allah'ın Kürsî'si gökleri ve yeri kaplamıştır. Kürsî'nin toy bir devenin yükün ağırlığından inlemesi gibi inlemesi vardır.»

Hâfız el-Bezzâr meşhûr Müsned'inde, Abd İbn Humeyd ve İbn Cerîr tefsîrlerinde, Taberânî ve İbn Ebu Âsım el-Sünne kitaplarında ve Hâfız Ziyâ «el-Muhtâr» adlı kitâbında... Abdullah İbn Halîfe'den bunu rivâyet etmişlerdir. Ancak bu meşhûr değildir. Ve onun, Ömer (r.a.) den hadîs işitmiş olması da şüphelidir. Bazıları bunu Hz. Ömer'den mevkûf olarak, bazıları mürsel olarak rivâyet etmiş; bazıları hadîsin metnine garîb ilâveler yapmış, bazıları da metni eksiltmişlerdir. Bundan daha garîbi de Cübeyr İbn Mut'im'in Arş'ın sıfatına dâir rivâyet etmiş olduğu hadîsi şerîf'tir ki bunu Ebu Dâvûd Sünen'inde rivâyet etmiştir.

İbn Merdûyeh ve başkaları «Kürsî'nin kıyâmet günü hükümlerin ayrılması için konulacağına dâir Büreyde, Câbir ve başkalarından bir takım hadîsler rivâyet etmişlerse de bunların bu âyet-i kerîme'de zikredilmemiş olduğu açıktır.

Bazı müslüman hey'et (astronomi) bilginleri Kürsî'nin sekizinci gök olduğunu sanmışlardır. Bu, üzerinde dokuzuncu göğün bulunduğu sâbit yıldızlar göğüdür. Bu, esîr adı verilen gök olup Atlas da denilmektedir.

Ancak diğer bazıları da bu görüşleri reddetmişlerdir.

İbn Cerîr, Cüveybir tarîkı ile Hasan el-Basrî'nin şöyle dediğini rivâyet etmektedir : «Kürsî Arş'tır.» Ancak sahîh olan şudur ki Kürsî Arş'tan başkadır ve Arş, Kürsî'den daha büyüktür. Nitekim hadîs ve haberler buna delâlet etmektedir. İbn Cerîr, Abdullah İbn Halîfe'nin Ömer'den bu konuda rivâyet ettiği hadîse dayanmaktadır. Bana göre bu hadîsin sıhhati şüphelidir.

«Onları koruyup gözetmek O'na ağırlık vermez.» Gökleri ve yeri, onlarda ve onların arasında olan şeyleri korumak O'na ağır gelmez. Bilakis bunlar O'na kolaydır. Herkesi ve herşeyi görüp gözeten, O'dur. Hiçbir şey O'na gizli kalmaz. Her şey O'nun önünde küçüktür; zelîldir. O'na muhtâçtır. O ise onlardan müstağnîdir. Dilediğini yapar; yaptığından aslâ sorulmaz. Halbuki onlar yaptıklarından sorulacaklardır. O her şeye güç yetirendir. Her şeyi hesâba katandır. Yüce gözetleyicidir. O'ndan başka İlâh ve O'ndan başka Rab yoktur.

«O, öyle ulu, öyle yücedir.» kısmı;

«Yücelerin yücesidir O.» (Ra'd, 9) âyet-i kerîme'sinde buyurulduğu gibidir.

Bu âyetler ve bu anlamdaki sahîh hadîs-i şerîf'lerde selef-i sahîhinin tutmuş olduğu yol; bunların nasıl olduklarını araştırmadan ve teşbîhe kaçmadan îmân etmektir.

İZÂHI

Muhyiddîn İbn el-Arabî bu konuda şöyle diyor :

Allah, O'ndan başka varlıkta hiçbir ilâh yoktur. Varlıkta O'ndan başka kendisine tapılan herkese yapılan ibâdet, yalnızca O'na vukû' bulmuştur. O ister bilsin, ister bilmesin, yalnız ve yalnız O'na ibâdet edilir. Çünkü O'ndan başka ma'bûd yoktur, mevcûd yoktur. O, hayatı aynıyla kendisi olan bir dirilikle diridir. Diri olan her şey ancak O'nun hayatından hayat kazanmıştır. O Kayyûm'dur, kendi nefsiyle kâimdir. Ayakta duran her şey O'nunla kâim olur. O'nun kıyâmı olmasaydı varlıkta hiçbir şey kâim olmazdı. O'nu, uyku ve uyuklama tutmaz. Diğer canlılarda irâdî şekilde olmayan uyku gibi uykusu yoktur. Çünkü uyku ve uyuma ancak hayatı geçici olanlar için sözkonusudur. Bunlar, kendi özel halleri ve tabîatlarının gâlib gelmesi nedeniyle istirâhat ve dinlenme arzu ederler (...). O'nun kürsîsi gökleri ve yeri kuşatmıştır. Yani bilgisi. Çünkü kürsî ilmin mekânı olan kalbdir. Nitekim Ebu Yezîd el-Bistâmî Rahmetullah der ki : Eğer Âlem ve onun içerisinde bulunan her şey, binlerce kerre ârifin kalbinin köşesinden bir köşeye yerleşmiş olsaydı, ârifin kalbinin eşsiz genişliği nedeniyle ârif onu hissetmezdi bile. Bunun için Hasan el-Basrî, O'nun kürsî'si arş'ıdır demiştir. Bunu da Aleyhisselatü Vesselâm efendimizin, «mü'minin kalbi, Allah'ın arş'ındandır» buyruğundan almıştır. Kürsî lügatta küçük bir arş'tır. Oturanın oturmasından fazla olmayacak küçük bir sınır. Kalb kürsîye benzetilmiştir, azameti ve genişliğini tasvir ve tahayyül bakımından. En büyük necîbin arş'ına gelince; o ilk rûhtur. Onun sûreti ve misâli ise en yüce feleğin şâhidinde bellidir. (Muhyiddîn İbn el-Arabî, Tefsîr el-Kur'an el-Kerîm, I, 142 - 143)

Uyku canlılarda baştan yükselen buhârların te'sîriyle beynin sinirlerinin gevşemesinden dolayı ortaya çıkan bir hâldir. Uyku esnasında beş duyu doğrudan doğruya algılamaktan uzak durur. (Kâdî Beydâvî, Envâr'üt-Tenzîl, I, 396)

İhtivâ ettiği konular bakımından Kur'an'ın en dikkat çekici âyetlerinden birisi olan Âyet el-Kürsî hakkında; Hâzin şöyle diyor :

Kürsî'nin (الكرسى) aslı; lügatta bir şeyin üstüste binmesi ta'bîrinden alınmıştır. Yapraklarından bir kısmı bir kısmının üzerine bindiği için defter anlamına kullanılan (الكراسة) kelimesi de buradan alınmıştır. Kürsî örfte üzerine oturulan şeye verilen addır. Çünkü Kürsî'nin de ağaçları birbiri üzerine biner. Buradaki Kürsî konusunda dört ayrı görüş bulunmaktadır :

1 — Kürsî, Arş'ın kendisidir. Çünkü kürsî, üzerinde sağlamca durulan şeyin adıdır.

2 — Kürsî, Arş'tan ayrı ve onun önündedir. Arş'tan ayrı ve yedi kat göğün üzerindedir. Süddî der ki; gökler ve yeryüzü Kürsî'nin içerisinde çöle atılmış bir halka gibidir. Kürsî de Arş'ın yanında çöle atılmış bir halka gibidir. Abdullah İbn Abbâs der ki; yedi kat gök, Kürsî'nin yanında kalkanın içine atılmış yedi dirhem (para) gibidir. Denildi ki; Kürsî'nin ayaklarından her birinin uzunluğu gökler ve yer gibidir.

3 — Kürsî, Arş'ın önünde bulunur ve onu dört melek taşır. Her meleğin dört yüzü vardır. Ayakları yedi kat yerin altında bulunan kayanın üzerindedir. Meleklerden birisi insanlığın atası Âdem şeklindedir. Ve o, yıldan yıla Âdemoğulları için rızık ve yağmur ister. Meleklerden bir diğeri yırtıcı kuş gagası şeklindedir. O da yıldan yıla kuşların rızkını ister. Meleklerden birisi de öküz şeklindedir. O da yıldan yıla hayvanlar için rızık ister. Bir diğeri de yırtıcı canavar şeklindedir. O da yıldan yıla yabânî hayvanların rızkını ister. Bazı haberlerde vârid olduğuna göre; Arş'ı taşıyan meleklerle Kürsî'yi taşıyan melekler arasında yetmişi karanlık, yetmişi nûr olmak üzere perde vardır. Her perdenin arası beşyüz yıl mesâfedir. Eğer böyle olmasa Kürsî'yi taşıyanlar Arş'ı taşıyanların nûrundan yanar giderlerdi. İbn Abbâs der ki; Allah'ın Kürsî'si, bilgisi demektir.

4 — Kürsî'den maksad mülk, saltanat ve kudrettir. Çünkü kürsî hükümdârlık ve saltanat yeridir. Mecâzî olarak, hükümdâra Kürsî denmesi uzak karşılanamaz. (Hâzin, Lübâb, I, 399)

Elmalılı merhûm âyet el-Kürsî'yi tahlîl ederek şöyle diyor :

Bu âyete «Âyet el-Kürsî» denilir. Bundan dolayı bu sûreye «Sûret el-Kürsî» dahi denilir. Görüldüğü üzere bu âyet ilâhî saltanat ve melekûtun gayet beliğ ve mûcez bir tasvîrini ve Allah Teâlâ'nın zât ve sıfatını hem ta'rîf, göklerin, yerin ve muhîtlerinin hilkatı, kıvâm-ü nizamı, kısmet-ü vüs'atini muhâfazası, sirr-ı hayat, sirr-i ilim, sirr-ı hâkimiyet gibi maddî manevî kuvvetlerin şehâdet-i bâligasiyle isbât ederek bütün ilâhiyyat meselelerinin temelini ilâhî kürsî gibi vâsi' bir şümûl ile muhtevî bulunduğundan bütün Kur'an âyetleri arasında mevzûuyla mütenâsib olmak üzere en yüksek bir şeref ve kıymeti hâizdir. Nitekim Aleyhissalâtü Vesselâm «Kur'an'da en büyük âyet, Âyet el-Kürsî'dir. Bunu her kim okursa Allah o saat bir melek gönderir, ertesi güne kadar iyiliklerini yazar ve kötülüklerini mahveder. Bu âyet bir evde okunsun da şeytânlar onu otuz gün bırakmasın olmaz ve kırk gün ona ne kadın ne de erkek büyücü girmez, ya Ali! bunu evlâdına ve ehline ve komşularına öğret, bundan büyük bir âyet nâzil olmadı.». «Her kim farz namazların arkasında Âyet el-Kürsî'yi okursa onu ölümden başka cennete girmekten alıkoyacak hiç bir şey kalmaz. —yani ölünce doğru cennete gider— ve ona ancak sıddîk veya âbid olanlar devâm eder. Ve bunu her kim yatağına yatarken okusa Allah onu kendisine ve komşusu-

na ve komşusunun komşusuna ve etrâfındaki evlere emîn kılar», «Günlerin en değerlisi Cum'a, sözlerin başı Kur'an, Kur'an'ın başı Sûret'ül-Bakara, Bakara sûresinin başı Âyet el-Kürsî'dir» buyurmuştur.

Kürsî; lügatta üzerine münferiden oturulan ma'lûm şeydir ki esâsen taht ve ilm-i şerif'in aynı sûrette olan makâm-ı mahsûsu ve mümtâzı demektir, ilme ve âlemin kendisine de ıtlâk olunur. Bilâhare iskemle ve sandalye gibi şeylere dahi ta'mîm edilmiştir. Lisanımızda en çok ilim makâmında kullanılır. Her hangi bir şeyin aslına ve toplandığı yere de kürsî denilir. Nitekim kürsî memleket, pâyitaht mânâsına gelir. Bunun aslı olan «kürs» kelimesinde içtimâ ve imtizâc ile keçe gibi giriftleşip muhkemleşmek mânâsı vardır. Hâsılı, hakîkî mânâsiyle kürsî ancak bir kişi oturabilen en yüksek bir nevi sandalyedir. Binaenaleyh yerleri gökleri kaplamış bir kürsî tasavvuru bu bilinen mânânın aynı olmayacağı şüphesizdir. Aynı zamanda bu kelimenin bize bir hâkimiyet ve saltanat, bir ilim, bir şeref, bir azamet ve nüfûz mefhûmu ifâde ettiğinde de şüphe yoktur. Biz bir memlekette bir kürsî, bir taht tasavvur ettiğimiz zaman evvelâ bir memleket, sonra onun içinde bir pâyitaht üçüncü olarak o payitaht içinde bir arş bir saray, dördüncü olarak o saray içinde bir taht, beşinci olarak o taht üzerinde bir reîs, hâkim, altıncı olarak bu hükümdârdan bütün memlekete şâmil bir nüfûz tasavvur ederiz ki; bunda hükümdâr zarf içinde memlekette tamâmen kuşatılmış ve aynı zamanda, nüfûz ile memleketi kuşatmış ve bunda en şâyânı hayret olan nokta da bir şeyin hem kuşatmış hem de kuşatılmış olabilmesindeki sırdır ki aynı ilimde de vardır. Ve bu nokta insanlara ilâhî birliği en güzel telkîn edecek olan bir lemhadır. Âyet el-Kürsî bize bu mazmûnu telkîn etmekle beraber gösteriyor ki, ilâhî memleket gökler ve yeryüzüdür. Fakat bunlarla ilâhî kürsî kuşatıcı değil kuşatılmıştır. Bizim kürsî tasavvurumuzun hilâfınadır. Allah'ı tefekkür ederken hep kuşatılandan, kuşatana doğru geçmelidir. Taht veya pâyitaht memleketi gökler ve yeryüzü, kuşatan Arş, kuşatıcı taht, Rahmân Arşın içinde değil üzerinde ve Allah hiç kuşatılmış değil hep kuşatıcı ve Kayyûmdur ve öbüründeki tezâdı kaldıran budur. Şu halde kürsî-i ilahî bize ancak bir isim ve kuşatılandan, kuşatana geçerek nihâyet gök ve yer tasavvurunun mâverâsından mübhem ve tahâyyülü kâbil olmayan azamet mefhûmu ile ma'lûm olabilir. Bunun hakîkatini ta'yîn edebilmemize imkân yoktur. Maamafih müfessirler bunun ta'rîfinde birkaç şekil rivâyet etmişlerdir. Şöyleki :

1 — Kürsî; gökleri ve yeri kaplamış bir azîm cisimdir. Buna arşın kendisi diyenler de olmuştur. Lâkin sahîh haberler «Kürsî arşın altında ve göklerin üstünde bir cisimdir.» diye vârid olmuştur. Kürsî iki ayağın bastığı yerdir. İşbu iki ayağın bastığı yer ta'rîfi kürsînin pâyitaht ya'ni hükûmet merkez mânâsı ile alâkadâr olduğunu âşikâr gösteriyor. Gök-

ler ve yeryüzü ma'lûm olan bütün cismânî âlemin ifâdesi olduğu cihetle bunları kaplamış olan kürsînin ortasının bir cism olması göklerde ve yerde ma'rûf bulunan cisimlerin cismâniyetinden başka bir cismâniyet demek olduğunu da unutmamak lâzımgelir. Ya'ni kürsî bir yer kaplayan cismi değil, yer kaplamanın kendisi olan bir cisim demek oluyor ki bunun cismâniyeti madde ile değil, mutlak uzama bir başka ta'bîrle alel'umûm mahal ve mekân denilen mücerred buud ve küllî karın ile tasavvur olunmak mümkündür. Zîra mutlak mekân denilen mücerred buud, fezâ, madde imtidâdının özünü ifâde eden mücerred bir imtidâddır. Buud ve imtidâd ise cismâniyetin en umûmî mânâsıdır. Fakat maddî cisimler bunda mütehayyiz olduğu halde bu başkaca bir hayyizde mütehayyiz değildir ve diğer cisimler ile içiçe girebilir. Lâkin şu cismânî âlemde görülen maddî enerjiler ve varlık şekillerinin tecellî mevkii de budur. Bütün ulvî cisimler bunda mütemekkin ve aralarında esîrî âleme varıncaya kadar bütün dalgalar bunda kâindir. Harekât ve sükûn bunda cârîdir. Ancak zaman ve ervâh âlemi bundan daha geniştir. Bir zamanlar fennî ma'lûmâta sâbit değer isnâd eden ve Allah tarafından indirilen şeylerin hudûdunun fennî hudûddan çok vasi' bulunduğunu düşünmeyerek Kur'an âyetlerini zamanının fennî ma'lûmâtına göre izâh ve te'vîl etmekten zevk alanlar o zaman hey'eti âlem hakkında Batlamyus astronomisinin en yüksek bir fennî mevkî'i hâiz olması ve kendileri de bu ilmin mütehassıslarından bulunması hasebiyle gökleri ve yeri ona göre mülâhaza ve te'vîl ettikleri gibi, kürsînin cismâniyeti hakkındaki hadîsleri de o fennin nazariyâtıyla izâh etmeye çalışmışlar ve binâenaleyh «Kürsî» sekizinci felek olan sâbit felek, Arş da dokuzuncu felek olan Atlas feleğidir diye te'vîl eylemişler. «Kürsîde yedi gök bir kalkan içine atılmış yedi para gibidir.» «Arşta kürsî büyük bir sahrâya atılmış demir bir halka gibi bir şeyden ibârettir.» meâlinde mervî olan iki hadîs-i şerîf'i de buna delil gibi farzetmişlerdir. Bugün görüyoruz ki; işbu dokuz felek nazariyesi kuvvetini kaybetmiş olduğu halde Kur'an âyetleri ve Peygamberin hadîsleri nazarlarda yine bu günkü gökler ve yer gibi bütün kıymetiyle tecellî edip durmaktadır. Binâenaleyh bunları behemahal kendi ma'lûmâtımızın dâiresi ihâtasına alarak izâh etmeğe çalışmak ne fennin gereklerine, ne de dinin gereklerine muvâfık değildir. Bu iki hadîs-i şerîf bize kürsînîn, sekizinci feleki veya sâbit olduğunu değil, nihâyet gökler ve yere nazaran büyük bir mekân, arza nazaran da pek küçük bir dâire olduğunu temsîl etmektedir. Binâenaleyh asr-ı hâzırdaki fennî ma'lûmâta göre buna bir mânâ vermek lâzımdır ve bu bizim kendi mülâhazamız değildir. İmâm Fahruddin Râzî bu âyette değil lâkin Fâtiha tefsîrinde Kürsîyi mekân, Arşı da zaman nazariyeleriyle mütâlaa etmiştir. Çünkü mutlak mekân gökleri ve yeri içine almış kaplamıştır. Ve halbuki bütün mekânî imti-

dâdlar şu andaki bir zemânî lahzanın içine sığmış mâzi ve istikbâlin ardarda akışı içinde bu dâire-i hal tıpkı büyük bir sahrâda küçük bir halka gibi kalmakta bulunmuştur. Maamafih diğer taraftan Kürsî ve Arşın manevî husûsîyetleri hakkında da rivâyetler vardır. İnsan şu mütâlaaları tefekkür ederken bile farkına varır ki göklerle yeri mekândan ihâta eden, kuvvet ve kudret, akl ve ilim ve bunların fevkinde rûh vardır. Ve hattâ zamân mekânı kuşatır görünürken bunun da rûhta tecellî eden bir hal olduğu ve binâenaleyh âlem-i rûh ilminin zamânı dahi kaplıyan bir kuşatıcı bulunduğunu takdîr eder. Nitekim Kürsî rûh-u A'zam'ın veya diğer büyük bir meleğin ayağını koyduğu yer denilmiştir. Şu halde bunların esâsı, hudûd-ı arşa dâhil iseler de kürsînin kürsî olması mücerred cesâmet ve imtidâddan değil bu ma'nevî kuvvetlerin de bir tecellîsine mazhar olmasındandır. Ve Allah'a izâfeti de bundan olmalıdır. Buna binâen :

2 — Kürsî, saltanat, kudret ve mülk demektir. Zîrâ ilâhî inâyet ancak kudret ve icâd ile tezâhür edeceği gibi lisanda da taht ve kürsî denildiği zaman bizzat kudret ve hâkimiyet murâd olunduğu vardır.

3 — İlâhî kürsî, ilâhî ilim demektir. Zîra kürsî ilim taht mânâsından daha ma'rûftur ve bu münâsebetle ilmin kendisine dahi mecâzen kürsî denilir. Bu rivâyet, İbn Abbâs hazretlerinden mervîdir. İbn Cerîr Taberî gibi bir hayli müfessir bunu ihtiyâr etmişlerdir.

4 — Kürsî ile kasdedilen, Allah'ın azamet ve kibriyâsını sadece bir tasvîrdir. Cenâb-ı Allah halka zât ve sıfatını ta'rîf ederken, halkın krallar ve büyükler hakkında mutâdları olan sûretlerle hitâb buyurmuştur. Nitekim Kâ'beyi kendine beyt yapmış, orayı tavâf ve ziyareti emreylemiştir. Zira halk hükümdârlarının saraylarını ziyaret ederler, Hacer-i Esved'in arzda «yemînullah» olduğunu söylemiş ve öpme yeri yapmıştır. Nitekim halk krallarının ellerini ve eteklerini öperler. Kezâ bu kabîlden olarak kıyâmet gününde kullarının muhâsebesi hakkında meleklerin, enbiyânın, şühedânın huzûrda bulunacaklarını ve mizânlar vaz'olunacağını zikretmiştir. İşte bunlar gibi kendisine de Arş isbat etmiş (الرحمن على العرش استوى) buyurmuş ve bunu tavsîf ederek :

وترى الملائكه حافين من حول العرش يسبحون بحمد ربهم ـ ويحمل عرش ربك فوقهم يومئذ ثمانيه - الذين يحملون العرش ومن حوله

buyurmuş, sonra kendine kürsî de isbat etmiş (وسع كرسيه السموات والارض) buyurmuştur. Bundan anlaşılır ki Arş ve Kürsî gibi teşbîhi andıran lafızlar Kâ'be, Tâvâf ve Hacer-i Esved hakkında daha ziyâdesiyle mevcûddur. Halbuki bunlar da, meselâ Kâ'benin beytullah olmasında Allah'ın evi olması gibi bir mânâyı teşbîh ve tecsîm kasdedilmiş olmadığı konusunda nasıl ittifâk hâsıl olmuşsa Arş ve Kürsî hakkında da maksûd, azamet ve ilâhî kürsînin vâki'de bir medlûlü olmadığını

kabul etmek de hilâf-ı zâhirdir. Evet ma'rûf olan hakîkat mânâsıyla bir kürsî, bir taht maksûd olmadığı muhakkaktır. Maamafih bir beytullah bulunduğuna îmân etmek lâzım olduğu gibi, bir ilâhî kürsî bulunduğuna îmân etmek de lâzımdır. Ve bunun az çok cismânî bir mefhûmu muhtevî olması Cenab-ı Allah'a hâşâ bir cismâniyet isnâdını gerektirmez, mes'elenin rûhu kürsînin Allah'a izâfetini lâyıkıyle düşünebilmekte, bunun oturmak için izâfet olmayıp rubûbiyet izâfeti olduğunu anlamaktadır. Âyetten anlaşıldığına göre; ilâhî kürsî bir taraftan maddî cisimler mecmûu olan göklerle yerin hepsini kaplayıp tutan, cisimleri kuşatan bir şeydir. Biz bunun kürsî ismiyle mevcûdiyetine îmân eder ve hakîkatini idrâk ve ihâta edemiyeceğimizi anlarız. Diğer taraftan az çok bir tasavvur edinebilmek lüzûmuna kâni olur isek ilâhî kürsî tahtı saltanatla, kürsî ilim mefhûmlarındaki kemâl mazmûnlarını cemi' ve kasır ve fânî mefhûmları (حی قیوم - لیس کمثله شئ) medlûlleri mûcibinde tayyederek onu mutlak bir ilm ve saltanat tecelligâhı olmak üzere mülâhaza ederiz. Ve binâenaleyh haddi zâtında azamet ve kibriyânın mücerred tasavvuru değil, tecellî sûretinin de bir ifâdesini tazammum etmiş bulunduğunu tasdîk eyleriz ve bütün ulvî-süflî cisimler ve cisimleri kürsînin içinde kaldığından onun üzerinde hükm icrâ eden sahibi ilm ve saltanatın cismânîyet fevkinde yüce bir vücûd olduğunu da yakînen anlarız. Ve daha vâzıh olmak için kürsînin cesâmetini anlatan haberlere göre diyebiliriz ki; ilâhî kürsî, göklerde ve yerde tecellî eden bütün maddelerin, kuvvetlerin kaynaşıp durduğu mutlak buud, yani ilm, irâde ve kuvvetten soyulmuş olan sadece mücerred fezâ değil, bunların bir tecellî aynası olması sebebiyle mekân ve hayyiz-i küll olmak muhtemeldir. Bunda yerleşmiş olan Allah değil, gökler ve yeryüzü denilen ecsâm ve ecrâm-ı mütehayyize toplamıdır. Bunun ötesinde daha geniş olarak zemânî imtidâd ve akıllar, rûhlar âlemini muhtevî ve melâike-i mukarrebîn ile dolu Arş vardır. Ve burası mekân üstüdür. Artık bunda cismiyet mânâsı yoktur. (الرحمن علی العرش استوی) medlûlü üzere Allah Teâlâ arşın içinde değil, Rahmâniyetle fevkindedir. Ve bu fevkiyyet mekânsız bir fevkiyyettir. (ربنا وسعت کل شئ رحمة وعلما) âyeti gereğince ilâhî ihâta, rahmet, ilim cihetiyledir. Ve kürsî bu ilm ve rahmetin bizim âlemimize tecellî mahallidir. Binâenaleyh ne Kürsînin, ne Arşın Allah'a izâfeti tahayyüz izâfeti değildir. Mülk ve tasarruf zabt ve teshîr, hükm ve emir gibi tecelliyât ile bir izâfet-i Rubûbiyettir. Bu izâfet, bu tecellî sâyesindedir ki rûhlar ile cisimler, zihn ile hâriç birleşerek tahakkuk noktalarında vücûd-ı hakkın bir lemhasına ayna olurlar da yerlerin, göklerin, mekânların, zamanların, kürsînin, arşın ihâta edemediği ilâhî vücûd mü'min kalbi eşyânın her zerresinde, mekânın her noktasında, zamânın her lahza-

sında ma'rifete yol bulur ve her şeyi idrâke ancak bununla muvaffak olur. Hak demeden hiçbir şey bilemez ve zât-ı hakka müteallik en yüksek ma'rifeti de (ربنا ما عرفناك حق معرفتك) dir. Bunun için sâde ma'rifet-i îmân olamaz, îmân sâhâsı ma'rifet sâhâsından geniştir. Marifette bir kayıd vardır, îmân ise kayıdsız şartsız bir İslâm, bir âlâka-i ilâhiyedir. Ve en büyük temâşa ondadır. Buna mahall olan mü'min kalbi de yerlerden, göklerden geniştir. Bunun için mutlak mekânı dahi kuvâ-yı mütecelliyesiyle beraber gökler ve yer cümlesinde dâhil olması daha ziyâde muhtemil bulunduğundan en sâlim îmân ilâhî kürsîye ilâhî beyân veçhile îmân edip ma'rifet taslamamaktır. İşte gökler ve yeryüzü ne kadar zâhir ise Allah ondan daha zâhirdir. Onları kuşatan Kürsî ve onun mâverâsı ne kadar bâtın ise Allah ondan daha bâtındır. Bununla beraber O, hem Hayy ve Kayyûm, hem Evvel, hem Âhirdir. O halde bundan başka ma'bûd, bundan başka İlâh nasıl tasavvur olunur? İhtiyâr ve irâde gibi bir ilâhî lutfu sû-i istimâl edip o geniş kalbi darlatıp da Allah'a ve O'nun emirlerine küfredenler zâlim olmaz da ne olur? Bunlardan daha çok nefislerine zulmeden nasıl tasavvur edilir? (Elmalılı M. Hamdi Yazır, Hak Dini Kur'an Dili, I, 852 - 860)

Sâf Tevhîd Akîdesi

Seyyid Kutub ise Âyet el-Kürsî'yi şöyle açıklıyor:

«Allah O'dur ki kendisinden başka hiç bir ilâh yoktur.»

Bu kat'î ve kesin vahdâniyyet inancında hiçbir inhirâfa mahal yoktur. Diğer dinlerin mübtelâ olduğu, Hz. Îsâ'dan sonra Hıristiyanlığın kilise câmiası tarafından uydurulan teslîs akîdesi gibi sapıklığa bu dinde imkân bırakılmamaktadır. Yahut da eski Mısır dinlerinde olduğu halde zamanla Hıristiyanlığa karışan efsâneler ile putperestliğin hâkim olduğu hiç bir karışık tarafı yoktur. Hadd-i zâtında bu akîdeler tevhîd şekliyle başlamış, sonra —herhangi bir zamanda— çeşitli efsânevî unsurların karışması ile çığırından çıkmıştır. Meselâ, güneşin kursunda ilâhın temessül ettiği ve bu ilâhın huzûrunda eğilen daha başka ilâhların bulunduğu kabul edilmiş ve böylece putperestliğe sapılmıştır.

İslâm tasavvurunun üzerine kâim olduğu ve İslâm'ın âlemşümûl hayat nizâmının neş'et ettiği esâs kâide bu kat'î ve parlak vahdâniyyet akîdesinden doğar. İşte bu tasavvur ile insan, Allah'tan başka hiç kimseye kulluk etmez. Allah'tan başka hiç kimseye ibâdet etmez, Allah'ın emirinden ve itâat edilmesini emrettiklerinden başka kimseye itâat etmez. Yine tek Allah'ın hâkimiyyeti kâidesi bu tasavvurdan neş'et eder. Binâenaleyh kullar için hüküm koyan ancak Allah'tır. O'ndan başka kimse hüküm koyamaz. İnsanoğlunun koyacağı hükümler de yine Allah'ın vaz'ettiği ahkâmdan neş'et edecektir. Ayrıca bu tasavvurdan, bütün değerleri Allah'tan alma prensibi de neş'et eder. O

takdîrde Allah mîzânında kabule şâyân olmayan hiç bir değerin itibârı yoktur. Allah'ın nizâmına muhâlif olan hiç bir nizâm, kâide, prensib ve âdet meşrû olmaz... İşte böyle. Vahdâniyyet mefhûmundan insan vicdânında vücûd bulan duygular, yeryüzünde insanlık hayatı için vaz'edilen nizâmlar, sudûr eden kâideler bunlardan ibârettir...

Tek bir ilâh olan Allah Teâlâ'nın zât-ı Sübhânîsini tavsîf buyurduğu hayat sıfatı, Hak Teâlâ tarafından bahşedilmiş olan ve insanların teşekkülünü temîn eden hayat kaynağından daha başka kaynaklardan sudûr etmektedir. İşte bu mânâ ile Allah Teâlâ hayat bakımından diğer eşyâdan ayrılır. Hiçbir başlangıçtan başlamayan ve hiç bir nihâyet ile son bulmayan ebedî ve ezelî hayatın ta kendisidir bu... Mahdûd sınırların mahkûmu olan, başlangıç ve nihâyetlerin çevrelediği ve her canlının hayatına eşlik eden zaman mefhûmundan tamâmen uzaktır. Allah'ın hayatı bambaşka bir hayat şeklidir. Hem Hak Teâlâ'nın muttasıf bulunduğu hayat sıfatı, insanların hayat sıfatıyla alışageldikleri husûsiyyetlerin hepsinden uzak olduğu gibi, mutlaktır da. Allah Teâlâ'nın temeyyüz ettiği bütün husûsiyetlerden ve benzerliklerden yücedir. Ve, Allah Teâlâ'nın sıfatı olan hayat, beşerî mefhûmlarda hayat kelimesinin ihtivâ ettiği mânâlardan tamâmen ayrı bir husûsiyyete mâliktir. İşte bu mânâ ile, beşer hayâlinde dolaşan bütün efsânevî unsurlar vahdâniyet akîdesinin dışında kalır...

«Kayyûm» sıfatına gelince, bu Hak Teâlâ'nın bütün mevcûdâtın üzerinde kâim olduğunu ifâde eder. Hem bütün mevcûdâtın kıyâmı da O'nun zâtı ile kâim olup, O'nun emri olmadan hiç bir şeyin mevcûd olmayacağı anlamını ifâde eder. Bu meşhûr Grek filozoflarının —ki başlarında Aristo gelir— dediği gibi «Allah, mahlûkatı hakkında hiçbir şey düşünmez. Zîra O zâtından başkası hakkında bir şey düşünmekten münezzehtir.» şeklinde değildir. Gûyâ bunlar bu fikirleri ile Hak Teâlâ'yı tenzîh edip, ta'zîm ediyorlar. Halbuki bu fikir Allah Teâlâ ile yarattığı mahlûkât arasındaki râbıtayı kesip atıyor. İslâm tasavvuru müsbet mânâda bir tasavvurdur. Zarûret ifâdesi onda bulunmaz. Ve bizim mefkûremiz. Allah Teâlâ'nın her şeyin üzerine kâim olduğu ve bütün eşyânın mevcûdiyyetinin Allah Teâlâ'nın irâdesi ve tedbîri dâhilinde kâim oluşu esâsına dayanır... Binâenaleyh, müslümanın vicdânı, hayatı, mevcûdiyyeti, çevresinde bulunan her şeyin vücûdu, hikmet ve tedbîrine göre etrafta bulunan her şeyi tedvîr edip, bütün eşyâya tasarruf eden tek bir Allah ile irtibât halindedir. Ve insan, hikmet ve tedbîre göre çizilmiş olan nizâm dâhilinde hayatını devâm ettirir. Ölçü ve değerlerini o nizâmdan alır. Bu ölçü ve değerlere hizmet ederken onu murâkabe eden de Hak Teâlâ'dır.

«O'nu dalgınlık ve uyku tutmaz.»

Bu da Hak Teâlâ'nın her şeye kâim olduğunun ve her şeyin O'nunla kâim bulunduğunun ikinci bir te'kîdidir. Fakat bu te'kîd, öyle bir

ifâde ve tasvîr gücüne sahip ki, insan idrâkine devâmlı olan bir kıyâm sûretini ibrâz ediyor... «O'na benzer hiç bir şey yoktur.» Hiç bir benzerinin bulunmaması, hafîf dalgınlığın ve derin uykunun mevcûd olmayacağını ifâde eder. Böylece Hak Teâlâ'yı alel-ıtlâk her iki hâletten münezzeh kılıyor.

İnsan, küllî ve cüz'î her zaman ve her halde Allah Teâlâ'nın bu mevcûdâta kâim olması hakîkatını düşünmeye çalıştığı zaman; mahdûd hayâli ile baş döndürücü kâinatımızda hesap ve sayıya gelmeyen eşyâ, hâdise mahlûkat, hücreler ve atomlar âleminde yüzmeye çalıştığı ve —kudreti nisbetinde— Allah Teâlâ'nın bunlar üzerinde kâim olduğunu, Hak Teâlâ'nın kıyâm sıfatının bunlara taallukunu ve tedbîrindeki hikmeti kavramaya çalıştığı zaman müthiş hakîkatlar ortaya çıkar. İnsanın mahdûd idrâki bu hakîkatı tasavvur edemez. Tasavvur edebildiği miktarı —ki bu çok cüz'îdir— o kadar korkunçtur ki; başları döndürmeye, akılları hayrete düşürmeye kâfîdir. Bu muammâlar karşısında Allah'ın Kayyûm sıfatı sayesinde kalbler huzûr bulur.

«Göklerde ve yerde ne varsa, hepsi de O'nundur.»

Allah Teâlâ'nın mülkiyyeti, hem şümûllü, hem de mutlak bir mülkiyettir. Hak Teâlâ'nın mülkiyyeti için hiç bir kayıt ve şart bahis mevzûu olmadığı gibi, yok olması da düşünülemez. Ortaklığı mûcib bir hal yoktur. Allah'ın mülkiyyeti ülûhiyyetinin vahdâniyyetini ifâde eden mefhûmlar meyânındadır. Bir tek olan Allah, Hayy ve Kayyûm'dur. Yegâne mülk sahibi O'dur. Bu mefkûre insanoğlunun zihnine gelebilecek şirk nevilerinin bütününü yok eder. Bu mefkûrenin, insanlık âlemindeki mülkiyyet husûsunun mâhiyyetini izhâr etmek bakımından büyük te'sîrleri vardır. Gerçek mülkiyyetin Allah'a mahsûs olduğu kavranılınca, evvelemirde insanların hiç bir şeyin hakîkî sahibi olmadıkları ortaya çıkar. İnsanlar, vahdâniyyet sıfatı ile muttasıf olan hakîkî mülk sahibinin ta'yîn ettiği bir halîfeden ibârettir. Bundan dolayı da hilâfet vazîfesini deruhde ederken, kendilerine mülkiyyet hakkını veren Mâlik-i Hakîkînin şartlarına uymak mecbûriyyetindedirler. Beşeriyyeti kendi mülküne halîfe ta'yîn eden mülk sahibi şartlarını; Kur'an-ı Mübîn'inde indirdiği şerîat-ı Rabbâniyesinde beyân buyurmuştur. Bunun için de insanların yeryüzünde halîfe ta'yîn edilmiş olmaktan neş'et eden mülkiyet hakları bâtıl olur. Tasarruf hakkı kalkar. Yeryüzünde Allah'a inananlar tarafından bu tasarrufun reddedilmesi gerekir... İslâm mefkûresinin, İslâmî teşrî'de ve bunun kâim olduğu pratik hayat vâkıalarındaki kuvvetli tesîrini burada bizzât müşâhede ediyoruz. Hak Teâlâ hazretleri Kur'an-ı Mübîn'inde «Göklerde ve yerde ne varsa hepsi de O'nundur.» derken... sadece mücerred bir mefkûrenin esâsını izâh etmekle kalmıyor. İnsanlık hayatı ve bunun üzerine kâim olduğu bir çok husûsta anayasa hüviyyetini hâiz önemli kâideler vaz'ediyor...

Mücerred olarak bu hakîkatların vicdânlarda yer etmesi... Yerde

ve gökte bulunan her şeyin mâlik-i hakîkîsinin Allah Teâlâ olduğunu insanın idrâk etmesi... Şu dünyada sahibi olduğu söylenilen şeylerden büsbütün elini çekip yerlerin ve göklerin sahibi, mâlik-i hakîkîye mülkiyyetini iâde etmesi... Ve bunları böylece kabul etmesi... Evet, insanoğlunun elinde bulunan şeylerin muayyen bir zaman için kendisine emânet edilmiş olduğunu, sonra emânet eden Zat-ı Bârî'nin bunları geri alacağını hissedip, kabul etmesi... Sadece bu hakîkatların zihinlerde yeretmiş olması, beşerî hırs ve tamahın hiddetini dindirmeye, aşırı mal düşkünlüğünü yok etmeye kâfi bir te'mînâttır... Ayrıca elde edilen rızk karşısında insan nefsinde kanâatın ve rızânın yeretmesi için de bir te'mînât unsurudur. İnsanı mevcûd olan eşyâya karşı cömertliğe ve müsâmahaya sevk eder. Hem bu şuûrun mevcûdiyyet ve mahrûmiyyet için aynı derecede iç huzûrun te'mîni yönünden ehemmiyeti büyüktür. Bu takdîrde insan kaçırılan veya kaybedilen şeylere karşı âh u vâh etmez. Arzu edilen ve istenilen şeyin elde edilmesi için insanın kalbi hasret ve istekle yanmaz...

«O'nun izni olmadan katında şefâat edecek kimdir?»

İşte Allah Teâlâ'nın sıfatlarından bir başkası daha. Ulûhiyyet ve ubûdiyyet makâmını vuzûha kavuşturan bir sıfat... Bütün kullar, ülûhiyyet makâmının huzûrunda ubûdiyyete lâyık bir şekilde dururlar. O makâmı asla tecâvüz etmezler. Rabb-i Zülcelâl'in huzûrunda aslâ ileri atılmayan huşû' ve huzû' sahibi bir kula yakışır halde bulunurlar. İzin verilmedikten sonra kimse O'nun huzûrunda şefâat etmek cür'etini gösteremez. Ve herkes verilen izne boyun eğip onun hudûtları dâhilinde şefâat edebilir. Onlar kendi aralarında fazlalaştırdıkça, Allah Teâlâ da onların ecrini ind-i ilâhîsinde artırır. Ve nihâyet hiç bir kulun tecâvüz edemiyeceği bir hadde varırlar.

Ulviyyet ve celâl sahibi olan ülûhiyyet mâkamının huzûrunda ilâhî celâl ve korku açıkça hissedilmektedir. Âyet-i kerîme'nin başlangıcında bulunan istifhâmın istinkârî oluşu da bu işâretin derinliğini artırmaktadır. Bu istifhâm şefâat işinin asla mümkün olmayacağına ve yersizliğine işâret etmektedir. Onun izn-i sübhânîsi olmadan ind-i ilâhîsinde şefâat edebilecek kimdir?

Bu hakîkatın ışığı altında, peygamberlerden sonra ortaya çıkan diğer münharif düşünce tarzları beliriveriyor. Bu münharif tasavvurlara uyanlardan bir kısmı Allah Teâlâ'nın oğullar edindiğini, Hak Teâlâ'nın esrârengîz ortaklıklardan meydana geldiğini, huzûrullahta şefâatçılık yapan bazı kimselerin mevcûd olduğunu kabul ederek şirke düşmüşlerdi... Bir kısmı da bazı insanları Allah'ın halîfesi kabul edip onların Allah'a yakınlığına inanarak, saltanatlarından istimdâd dilerler... Bu âyet-i kerîme'de zikredilen hakîkatların ışığı altında o tasav-

vurların tümünün insan zihnine gelmeyen, hâtır ve hayâlde yeretmeyen hakîkatten uzak ve çirkin şeyler olduğu meydana çıkıyor.

İslâm mefkûresi, bu açıklığı ve berrâklığı ile diğerlerinden ayrılıverir. İslâm, hayâle, vehme ve karışıklığa mahal bırakmaz. Ulûhiyyet, ülûhiyyettir. Ubûdiyyet ubûdiyyettir. Ve bu ikisinin tabîatının birbiri ile birleşmesi imkânsızdır. Rabb, Rab'dır. Kul, kuldur. Her ikisinin tabîatlarında ortaklık ve benzerlik yoktur.

Kulun Rabb-ı Zülcelâl'i ile irtibâtı ve Rabb-ı Zülcelâl'in kuluna rahmetine gelince; İslâm bu husûsta önemli hakîkatler ikâme eder. Mü'minin kalbi bu hâkikatlarla dolup taşar. Bu rahmet, şefkât havası içinde kul rahat ve mes'ûd olarak hayatını devâm ettirir. Ve aslâ ülûhiyyet tabîatı ile ubûdiyyet tabîatını birbirine karıştırmaya ihtiyâç hissetmez. Hiçbir zaman için parlak, vâzıh ve mahdûd sûretlerin tebeyyün etmediği, ıztırâbın, karışıklığın, çirkefin, karanlığın hâkim olduğu o düşünce ve fikirlere sarılmaz...

«Önlerinde ve arkalarında ne varsa bilir. Dilediği kadarından başka O'nun ilminden hiç bir şey kavrayamazlar.»

Bu satırda beyân edilen hakîkatler arasında müslümanın Allah'ını tanıyıp, O'na karşı durumunu ayarlaması husûsunda büyük payı olan hakîkatler yeralıyor. Muhakkak ki Allah Teâlâ insanların önlerinde ve arkalarında ne varsa hepsini bilir. Bu, çevrede mevcûd olan bütün şeylere dâir kâmil ve şâmil bir ilim şeklidir. Allah'ın ilmi, gözleri önünde halen mevcûd olan hazıra dâir şeyleri ihâta ettiği gibi, gayb perdesine bürünmüş, geçmiş ve gelecekte olmuş ve olanları da şümûlü içerisine alır. İlm-i ilâhî onların her zaman bildikleri ve bilmedikleri her şeyi ihâta eder. Bu ta'bîr umûmî olarak ilmin en son derecesini ve şümûl şeklini ihtivâ eden bir tabîrdir. Fakat onlar, Allah'ın kendilerinin bilmesini istemiş olduğu şeylerden başkasını bilmezler...

Birinci kısımdaki hakîkat, Allah'ın ilminin insanların önlerinde ve arkalarında bulunan her şeyi ihâta etmesidir... Bu hakîkat elbette nefislerde büyük sarsıntılar ve hareketler meydana getirecektir. Önündekini ve arkasındakini bilen Rabb-i Zülcelâl'inin huzûrunda her an bütün duygulardan ârî olarak duran bir nefis, gizlediği ve açıkladığını bildiğini ve bilmediğini, aklına ve hayâline gelmeyen şeylerini, mâzîsini ve âtîsini ilmiyle ihâta etmiş olan ve bilen bir zâtın huzûrunda olduğunu hisseden bir nefis... Evet, bir nefsin bunları düşünmesi, Halik-ı Deyyân'ın huzûrunda herşeyi, bilerek diz çökmesi, gönüllerde hareketin belirmesi için kâfidir. Ayrıca bu şuûr, insanın gizli ve açık her şeyini bilen Rabb-i Lâyezâl'ine karşı teslîmiyyet ve güvenini te'mîn eder.

Diğer bir hakîkat ta insanların Allah'ın dilediğinden başka ilm-i ilâhîden bir şey kavrayamayacakları husûsudur. İnsanoğlunun bu hakîkati iyice bilmesi gerekir. Hele günümüzde bir takım ilmî inkişâfların

meftûnu olanların bu hakîkatler karşısında derin teffekküre dalmaları ne kadar lüzûmludur...

«Dilediği kadarından başka O'nun ilminden hiç bir şey kavrayamazlar.» Her şeyi mutlak şekilde tâm ve mükemmel olarak bilen yalnız Allah Teâlâ'dır. Hak Teâlâ'nın izn-i Sübhânîsi nisbetinde insanoğlu o ilâhî ilimleri keşfedebilir. Bu keşfedilenler de Hak Teâlâ'nın «Hakkın kendisi olduğunu» bildiren fermânını tasdîk edici mâhiyettedir.

«O'nun hakkın ta kendisi olduğunu bildirinceye kadar onlara kendi nefislerinde ve ufuklarda âyetlerimizi göstereceğiz.» Hakîkatını tasdîk içindir. Fakat insanlar çok kerre bu hakîkatı unutuveriyorlar. Allah'ın izn-i Sübhânîsi nisbetinde insanlara bahşettiği bilgiler kendilerini aldatıveriyor. Burada geçen ilimler ile ister Hak Teâlâ'nın izniyle insanların keşfettikleri kâinat kanunları murâd edilmiş olsun, ister istikbâle dâir elde ettikleri bilgiler kasdedilmiş olsun sonuç değişmez. Keşfedilen bu bilgi kırıntıları insanları aldatıyor da onlara keşfetme kudretini veren yaratanı unutuyorlar. Bu ilmî inkişâflar karşısında Allah'a hamd ü senâda bulunup şükredecekleri yerde mağrûrlanıyor ve şımarıyorlar. Hattâ bazan da bu ilmî inkişâflar yüzünden apaçık küfre giriyorlar. Allah Teâlâ beşer cinsine yeryüzündeki hilâfet vazîfesini vermeyi murâd ettiği demden beri, ona ma'rifet kaynaklarını keşfetme imkânını bahşetti ve hak üzere kendilerine hem nefislerinde, hem de ufuklarda âyetlerini göstereceğini va'detti. Gerçekten de va'dini tasdîk ederek zaman zaman ilm-i ilâhîsinden bir takım bilgiler vermiş, nesil be nesil ma'rifet basamaklarında yüceltmiş, yeryüzündeki hilâfeti devresinde insanoğluna gereken bir takım enerji ve kuvvet kaynaklarını, tabiî kanunları beyân etmiş, daha önceden çizilip, planlanmış olan mukadder kemâl noktasına ulaştırmak için her zaman biraz daha ileri merhalelere doğru yüceltmiştir.

Hak Teâlâ insanoğluna bahşettiği bilgi ve buluşların yanısıra hilâfet vazîfesi için ehemmiyeti olmayan bir o kadar bilgileri de insanoğlundan gizlemiştir... Evet, insanoğlundan hayatın sırrı gizlenmiştir. Ve bu sır hâlâ anlaşılmış değildir. Hâlâ bu mevzû rehbersiz girilmeyen karanlık bir uçurum halinde durmaktadır. İnsanoğlu bu sâhada kılavuzsuz bataklıkta yüzüyormuş gibi bir hal arzetmektedir. Bir an sonra gelecek şeyleri bilemez insan. Evet, bir an sonra ne olacağı bir gaybdır, bilinmez. Gaybı arkasında gizleyen bu perde gayet kalındır. Beşer ne kadar çalışsa o perdeyi kaldıracak tâkatta değildir... Zaman zaman Allah Teâlâ'nın husûsî izni ile bu kalın perdenin arkasından tek-tük bazı kalplere ışıklar ve parıltılar görünüveriyor. Az sonra perdeler tekrâr kapanıyor ve kâinat yine karanlıklar içinde kalıyor. Ve insan gelip, gelip de tam o noktada duruveriyor...

İnsanoğlu daha bir çok esrâr-ı ilâhîden habersizdir. Yeryüzündeki

hilâfet vâzifesi için lâzım olmayan, onunla ilgili olmayan her şey gizlidir insan için... Yeryüzü, kocaman fezada boşluk içerisinde yüzen küçük, çok küçük bir zerreden farksız bir âlemdir...

Bütün bunlara rağmen, insanoğlu izn-i ilâhî ile kavrayabildiği bir takım bilgilere meftûn olup aldanmaktadır. Evet, aldanmakta ve kendisini yeryüzünde bir ilâh sanacak kadar budalalaşmaktadır. Küfrederek bu dünyada hakîkî hâkim olan bir İlâh'ın mevcûdiyyetini inkâra kalkışmaktadır. Herne kadar 20. asırda ilim budalaları boyunlarını eğip tevâzu göstermek mecbûriyetinde kalmışlarsa da hâlâ aldanmışlar gürûhu yok olmuş değildir. Asrımızda ilmin henüz çok az şeyler bilmekte olduğu kabul edilmesine rağmen hâlâ çok şeyler bildiğini sanan câhil bilginler yığını tükenmiş değildir. (Seyyid Kutub, Fî Zılâl'il-Kur'an, II, 34 - 42)

Mevdûdî de Âyet el-Kürsî'yi şu şekilde izâh ediyor :

Arz ve semâvâtın ve orada bulunan her şeyin Rabbı ve sahibi O'dur. O'ndan başka hiç kimsenin İlâhî mülkiyet, selâhiyet, saltanat, hükümrânlık ve idârede payı yoktur. Tanrı olarak tasavvur edilen herhangi bir şahıs veya herhangi bir şey muhakkak sûrette kâinatın bir parçası olacağından, Allah'a âit olacak ve O'nun şerîki veya refîki bulunmayacaktır.

Bu âyet, evliyânın ve meleklerin af husûsunda Allah Teâlâ'yı zorlıyacakları şeklinde bir hayâlin te'sîri altındaki fikirleri çürütmektedir. Hiç bir mahlûkun böyle bir harekette bulunamayacağı hakkında ikâz yapılmaktadır. O'nun müsâadesi bulunmaksızın hiç kimse böyle bir harekete tevessül edemez.

Kur'an-ı Kerîm'e göre : Allah Teâlâ'ya rakîp ihdâs etmek veyahut O'nun hak ve husûsiyetlerini herhangi bir şekilde bir kimseye mal etmek affedilmez günâhtır. Buna şirk denir. Önceki âyette Allah Teâlâ'nın saltanatının hadsiz ve hudûtsuz olduğu ve O'nun kudretinin mutlak bulunduğunu ilân sûretiyle şirke kökten hücûm edilmiştir. Bu âyette ortaya suâl konmak sûretiyle aynı husûs başka zâviyeden ele alınmaktadır : Bu iş için evvelemirde hiç kimsenin sâhip bulunmadığı bir ilme vukûfu olmadan bir kimse nasıl olur da kâinatın idâresine müdâhalede bulunabilir? Meleklerin ve beşerin bilgisi o kadar basittir ki, onlar kâinatın nizâmını idrâk edemezler ve bu sebepten O'nun idâresine müdâhale muhakkak sûrette keşmekeşlik doğurur. Kâinatı bilmek şöyle dursun, insanlar kendi varlıklarını bile bilememektedirler. Böylece her türlü ilmin hakîkî kaynağı olan Allah Teâlâ'nın yoluna tâm teslimiyet lüzûmu âşikârdır.

«Kürsî» kelimesi, saltanat olarak tercüme edilmiştir. Çünkü «kürsî» burada mecâzî olarak iktidâr sembolü şeklinde kullanılmıştır. Hattâ başka lisânlarda da kelime, iktidâr makâmı olarak kullanılmaktadır.

Bu âyet «Âyet el-Kürsî» olarak bilinmektedir. Allah Teâlâ hakkında hiç bir yerde emsâli bulunmayan mükemmeliyette bilgi vermektedir. Bu sebepten hadîs-i şerîf bu âyeti Kur'an-ı Kerîm'in en güzel âyeti olarak vasıflandırmaktadır.

Burada bir suâl ortaya çıkmaktadır: Allah Teâlâ ve İlâhî sıfatları ne münâsebetle burada zikredilmiştir? Bu suâle cevap verebilmek için 243. âyetten başlayan izâhı ta'kîb etmemiz icâb eder. Evvelâ Allah yolunda a'zamî gayreti sarfetmeleri ve bu yolun tahakkuku için mal ve can bakımından fedakârlıkta bulunmaları müminlere, ihtâr olunmaktadır. Kezâ İsrâillilerin ta'kîb etmiş oldukları bozuk davranışlardan uzak kalmaları husûsunda ikâz olunmaktadırlar. Sonra da muvaffakiyetin, sadece insan, sayı, cephane ve silâh üstünlüğüne dayanmayıp, îmân, sebât, disiplin ve karârlı olmakla sağlanacağı telkîn edilmektedir. Allah Teâlâ'nın harp vâsıtasiyle bir grubu diğer bir grupla alt etmesindeki hikmete gelince, bir grup veya bir partinin ilelebed iktidârda kalışı, onların muârızları ve rakîpleri için çok müşkül olacaktır. Sonra da Allah Teâlâ'nın insanlar arasındaki tefrikayı bertaraf etmekten âciz bulunmadığı, fakat ihtilâfları zor kuvvetiyle bertaraf etmeği arzu buyurmadığı anlaşılmaktadır. Bu gâye uğruna Rasûllerini belgelerle birlikte göndermekte, lâkin kabul veya inkârda halkı serbest bırakmaktadır. Tekrâr, bu bahsin başında olduğu gibi müslümanlara Allah yolunda servetlerini sarfetmeleri emrolunmaktadır. Sonra bu âyette, insanlar arasındaki din ve i'tikâd farkına rağmen, Allah Teâlâ'nın bütün kâinatın kayyûm'u olduğu hakîkati değişmez bir gerçek olarak ilân edilmektedir. Pek tabiî ki, O'nun arzusu halkı kendine, zor kullanmak sûretiyle, îmân ettirmek değildir. Fakat sadece O'na îmân edeceklerin ve O'nun rızâsını kazanmak için mal ve canlarıyla fedâkârlıkta bulunacakların kazanacağını ve inkâr edenlerin ise, kaybedeceğini ihtâr buyurmaktadır. (Mevdûdî, Tefhîm el-Kur'an, I, 271 - 272)

—oOo—

لَآ إِكْرَاهَ فِى ٱلدِّينِ قَد تَّبَيَّنَ ٱلرُّشْدُ مِنَ ٱلْغَىِّ ۚ فَمَن يَكْفُرْ بِٱلطَّٰغُوتِ وَيُؤْمِنۢ بِٱللَّهِ فَقَدِ
ٱسْتَمْسَكَ بِٱلْعُرْوَةِ ٱلْوُثْقَىٰ لَا ٱنفِصَامَ لَهَا ۗ وَٱللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿٢٥٦﴾

256 — Dinde zorlama yoktur. Gerçekten hak, bâtıldan iyice ayrılmıştır. Tâğût'u inkâr edip, Allah'a inanan kimse, kopmak bilmeyen sağlam bir kulpa sarılmıştır. Ve Allah Semî'dir, Alîm'dir.

Dinde Zorlama Yoktur

Allah Teâlâ : «Dinde zorlama yoktur.» Yani kimseyi İslâm dînine girmeye zorlamayınız, buyurmaktadır. Çünkü bu din son derece açıktır, bürhanları ve delilleri açık olduğundan kimsenin ona girmeye zorlanmasına ihtiyâcı yoktur. Allah'ın İslâm'a ilettiği, göğsünü açtığı ve basîretini aydınlattığı kişiler İslâm'a kendiliklerinden girerler. Allah'ın kalblerini körelttiği, gözlerine ve kulaklarına damga vurduğu kişilerin ise zorlanma ile bu dîne girmeleri bir anlam taşımaz.

Her ne kadar bu âyet-i kerîme'nin hükmü umûmî ise de bu âyetin Ansâr'dan bir grup hakkında nâzil olduğu zikredilmektedir.

İbn Cerîr diyor ki : Bize İbn Yessâr'ın... İbn Abbâs'tan rivâyet ettiğine göre o şöyle demiştir :

Ansâr'dan bazı kadınlar, çocukları olup da öldüğünde kendi kendilerine şayet çocukları yaşarsa onu Yahûdîleştirecekleri adağında bulunurlardı. Nadîr oğulları yerlerinden çıkarılıp, sürüldüklerinde yanlarında Ansâr'ın çocukları da vardı. Ansâr : «Çocuklarımızı bırakmayız» dediler. Allah Teâlâ'da : «Dinde zorlama yoktur. Gerçekten hak, bâtıldan iyice ayrılmıştır.» âyet-i kerîme'sini indirdi. Bu hadîsi Ebu Dâvûd, Neseî, İbn Ebu Hâtim ve İbn Hibbân sahîh'inde rivâyet etmişlerdir.

Mücâhid, Saîd İbn Cübeyr, Şa'bî, Hasan el-Basrî ve başkaları bu âyetin zikredilen olay hakkında nâzil olduğunu zikretmişlerdir.

Muhâmmed İbn İshâk... İbn Abbâs'ın «Dinde zorlama yoktur...» âyet-i kerîme'si hakkında şöyle dediğini rivâyet eder : Bu âyet-i kerîme Husayn (الحصين) denilen ve Sâlim İbn Avf oğullarından olan Ansâr'dan birisi hakkında nâzil olmuştur. Onun iki Hıristiyan oğlu vardı ve kendisi müslüman idi. Rasûlullah (s.a.) a : «Onları zorlamıyayım mı? Çünkü onlar Hıristiyan kalmakta diretiyorlar.» diye sordu. Allah Teâlâ da bu konuda bu âyet-i kerîme'yi indirdi.

Hadîsi İbn Cerîr rivâyet etmiştir.

Süddî'nin rivâyetinde şu fazlalık vardır :

«Bu çocuklar Şâm'dan kuru üzüm getiren tâcirler tarafından Hıristiyanlaştırılmışlardı. Onlarla birlikte gitmeye kalkışınca babaları onları zorlamak istedi ve Rasûlullah (s.a.) dan, onların peşinden birisini gönderme talebinde bulundu. Bunun üzerine bu âyet-i kerîme nâzil oldu.»

İbn Ebu Hâtim diyor ki : Bana babamın... Üsak'dan rivâyet ettiğine göre o şöyle demiştir : Ben, Ömer İbn Hattâb'ın Hıristiyan bir kölesiydim. Bana İslâm'ı arzeder, ben de kabul etmezdim. «Dinde zorlama yoktur.» der ve şöyle eklerdi : «Ey Üsak, müslüman olsan da senden müslümanların bazı işlerinde yararlansak.»

Âlimlerden bir çoğu bunun, cizye vermeleri halinde ehl-i kitâb'a;

nesih ve değiştirilmeden önce onların dinine girenlere hamledileceği görüşündedirler.

Diğerleri de şöyle derler : Bu âyet-i kerîme, kıtâl âyeti ile neshedilmiştir. Bütün ümmetlerin hanîf dîni olan İslâm'a çağırılması gerekir. Onlardan birisi İslâm'a girmekten yüzçevirir, fidye vermez ya da cizye vermez ise öldürülünceye kadar onunla harbedilir. İşte ikrâhın anlamı budur. Nitekim Allah Teâlâ diğer âyet-i kerîme'lerde şöyle buyurmaktadır : «Güçlü kuvvetli bir kavme karşı savaşmaya çağırılacaksınız. Onlar müslüman olana kadar savaşacaksınız.» (Feth, 16), «Ey peygamber, kâfirler ve münâfıklar ile cihâd et ve onlara karşı çetin ol.» (Tevbe, 73), «Ey îmân edenler, kâfirlerden size yakın olanlarla savaşın. Ve onlar sizde sertlik görsünler. Ve bilin ki Allah muhakkak müttakîlerle beraberdir.» (Tevbe, 123)

Sahîh bir hadîs-i şerîf'te de şöyle buyurulur :

«Rabbınız, zincirler içinde cennete götürülen bir kavme şaşar.»

Rasûlullah (s.a.) burada, İslâm diyârına bukağılar, zincirler ve bağlar içinde getirilen bundan sonra müslüman olan, işleri ve gönülleri düzelen ve böylece cennet ehlinden olan esîrleri kastetmektedir.

İmâm Ahmed'in rivâyet ettiği bir hadîs-i şerîfte Yahyâ... Enes'ten rivâyet etti ki Rasûlullah (s.a.) bir adama : «Müslüman ol.» buyurdular. O da : «Ben bundan hoşlanmıyorum.» dedi. Rasûlullah (s.a.) : «Hoşlanmasan bile.» buyurdular.

Bu hadîs-i şerîf sahîhtir. Fakat bu kabîlden değildir. Rasûlullah (s.a.) o kişiyi İslâm'a zorlamamış, bilakis onu İslâm'a davet etmiştir. Adam ise nefsinin bunu kabul etmediğini ve bundan hoşlanmadığını haber verince de : «Hoşlanmasan bile müslüman ol. Zîrâ Allah sana hüsnü niyyet ve ihlâs bahşedecektir.» buyurmuşlardır.

Allah Teâlâ buyurur ki : «Tâğût'u inkâr edip, Allah'a inanan kimse, kopmak bilmeyen bir kulpa sarılmıştır. Ve Allah Semî'dir, Alîm'dir.» Kim putlardan ve eşlerden, şeytânın çağırmış olduğu Allah'tan başkasına ibâdetten kendini sıyırır, Allah'ı birler, yalnız O'na ibâdet eder ve O'ndan başka hiçbir İlâh olmadığına şehâdet ederse «Kopmak bilmeyen sağlam bir kulpa sarılmıştır.» İşini doğrultmuştur, en güzel ve doğru yolda olmuştur.

Ebu Kâsım el-Beğavî der ki : Bize Ebu Ravh el-Beledî... Ömer (r.a.) in şöyle dediğini rivâyet eder :

«Cibt, sihirdir. Tâğût şeytândır. Cesâret ve korkaklık erkeklerde olan tabîatlardır. Cesûr kişi, bilmediği ile vuruşur, korkak kişi ise annesinden bile kaçar. Kişinin şerefi dinidir. Soyluluğu ahlâkıdır. İster İran'lı, ister Nabat'lı olsun.»

İbn Cerîr ve İbn Ebu Hâtim bu şekilde rivâyet etmişlerdir. Tâğût'un şeytân olduğu sözü, gerçekten kuvvetlidir. Çünkü o, putlara tapma,

onlarla hüküm verme ve onlardan yardım isteme gibi cahiliye devri halkının işlediği bütün kötülükleri içine almaktadır.

«Kopmak bilmeyen sağlam bir kulpa sarılmıştır.» sözü; dinden en güçlü sebebe sarılmıştır, demektir. Bu, kopmayan, sağlam, bükülmüş, güçlü ve sıkıca bağlanmış bir ipe benzetilmiştir.

Âyet-i kerîme'de geçen ve sağlam kulp anlamına gelen (العروة الوثقى) ta'bîrine ayrıca şu anlamlar verilmiştir :

İmândır. (Mücâhid),

İslâm'dır. (Süddî),

Kelime-i Tevhîd'dir. (Saîd İbn Cübeyr ve Dahhâk),

Kur'an'dır. (Enes İbn Mâlik),

Allah için sevmek ve Allah için buğzetmektir. (Sâlim İbn Ebu Ca'd).

Bu sözlerin hepsi de sahîhtir ve aralarında herhangi bir çelişki yoktur.

Muâz İbn Cebel «Kopmak bilmeyen...» âyeti hakkında : «Cennete girmeden» kopma bilmez anlamını vermiştir.

Mücâhid ve Saîd İbn Cübeyr «Kopmak bilmeyen sağlam bir kulpa sarılmıştır.» dedikten sonra : «Şüphesiz ki bir kavim kendini değiştirmedikçe Allah da onları değiştirmez.» (Ra'd, 11) âyet-i kerîme'sini okumuşlardır.

İmâm Ahmed diyor ki : Bize İshâk İbn Yûsuf'un... Muhammed İbn Kays İbn Ubâde'den rivâyetine göre o şöyle demiştir :

Ben mescidde idim; yüzünde huşû' eseri olan bir adam geldi ve kısa iki rek'at namaz kıldı. (Orada bulunan) topluluk : Bu, cennet ehlinden bir adamdır, dediler. (Mescidden) çıkınca evine girinceye kadar peşinden gittim ve onunla birlikte eve girerek kendisiyle konuştum. Birbirimize ısınınca kendisine şöyle dedim : «Sen mescide girdiğinde ashâb şöyle şöyle dedi.» Dedi ki : «Sübhânallah, kişinin bilmediği şeyi söylememesi gerekir. Niçin olduğunu sana anlatayım :

Rasûlullah (s.a.) zamanında bir rü'yâ gördüm. Ve kendilerine anlattım. Gördüm ki ben yemyeşil bir bahçedeyim. —İbn Avn bahçenin genişliği ve yeşilliğini de zikretti diyor— ortasında demirden bir direk var. Dip kısmı yerde, üst kısmı ise gökte. Tepesinde bir kulp var. Bana bu direğe çık denildi. Ben : «Gücüm yetmez.» diye cevap verdim. Bir hizmetçi geldi ve elbisemi arkadan kaldırarak : «Çık» dedi. Çıktım ve kulpa yapıştım. Bana : «Kulpa yapış.» dedi. Bir de uyandım ki kulp elimdedir. Rasûlullah (s.a.) a giderek bunu kendilerine anlattım. Şöyle buyurdular : «Bahçe, İslâm bahçesidir. Direk, İslâm direğidir. Kulp, sağlam bir kulptur. Sen ölünceye kadar İslâm üzeresin.»

Ravî, bu kişinin Abdullâh İbn Selâm olduğunu söylemektedir.

Hadîsi Buhârî ve Müslim Sahîh'lerinde Abdullah İbn Avn'dan tah-

rîç etmişlerdir. Ayrıca Buhârî bu hadîsi Muhammed İbn Sîrîn'den başka bir şekilde tahrîç etmiştir.

İmâm Ahmed diyor ki : Bize Hasan İbn Mûsâ ve Osmân'ın... Hareşe İbn Hurr'den rivâyetlerine göre o şöyle demiştir :

Medîne'ye geldim ve Rasûlullah (s.a.) ın mescidinde bir grup ihtiyârın yanına oturdum. Asâsına dayanan bir ihtiyâr geldi. Orada bulunanlar «Cennet ehlinden birine bakmak isteyen buna baksın.» dediler. O kişi bir direğin arkasında durdu ve iki rek'at namaz kıldı. Kendisine : «Kavmin bazısı şöyle şöyle dediler.» dedim. Bunun üzerine o kişi :

«Cennet Allah'ındır; oraya dilediğini koyar. Ben Rasûlullah (s.a.) ın zamanında bir rü'yâ gördüm : Sanki bir adam bana geldi ve : «Gel (yürü)» dedi. Onunla birlikte gittim, beni büyük bir yola soktu. Bana solumdan bir yol göründü, ona girmek istedim. «Sen onun ehlinden değilsin.» dedi. Sonra sağımdan bir yol göründü, o yola girdim ve sonunda kaygan bir dağa vardım. Elimden tuttu ve beni itti. Bir de ne göreyim; dağın zirvesindeyim. Duramıyorum, tutunamıyorum. Birden tepesinde altından bir kulp olan demirden bir direk gördüm. Elimden tutup beni itti ve kulpa yapıştım. Bana : «Yapıştın mı?» dedi. Ben de : «Evet» deyince direğe ayağıyla vurdu ve kulpa yapıştım.

Bunu Rasûlullah (s.a.) a anlattım. Şöyle buyurdular :

«Hayır gördün : Büyük yol mahşerdir. Sana solundan gösterilen yol cehennem ehlinin yoludur ki, sen onun ehlinden değilsin. Sağından gösterilen yol ise cennet ehlinin yoludur. Kaygan dağ şehîdlerin yeridir. (evidir). Yapıştığın kulp, İslâm kulpudur. Ölünceye kadar ona yapış.»

Sonra ihtiyâr : «Ben, cennet ehlinden olacağımı umarım.» dedi.

Ravî bu ihtiyârın Abdullah İbn Selâm olduğunu söylemektedir.

Hadis Neseî, İbn Mâce ve Müslim tarafından başka başka senedlerle rivâyet edilmiştir.

اَللّٰهُ وَلِيُّ الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا يُخْرِجُهُمْ مِّنَ الظُّلُمٰتِ اِلَى النُّوْرِ ۭ وَالَّذِيْنَ كَفَرُوْٓا اَوْلِيٰۗـــُٔهُمُ الطَّاغُوْتُ يُخْرِجُوْنَهُمْ مِّنَ النُّوْرِ اِلَى الظُّلُمٰتِ ۭ اُولٰۗىِٕكَ اَصْحٰبُ النَّارِ ۚ هُمْ فِيْهَا خٰلِدُوْنَ ﴿٢٥٧﴾

257 — Allah, inananların dostudur. Onları karanlıktan aydınlığa çıkarır. Küfredenlerin dostları ise Tâğût'dur. Onları aydınlıktan karanlıklara çıkarırlar (sürükler). İşte onlar ateş yârânıdır. Onlar orada temelli kalacaklardır.

Mü'minlerin Dostu Allah'tır

Allah Teâlâ burada rızâsına uyanları kurtuluş yollarına ileteceğini haber vermektedir. O, mü'min kullarını; küfür, şüphe karanlıklarından apaçık, kolay ve nûrlu hakkın aydınlığına çıkaracaktır. Kâfirlerin dostları şeytândır. Şeytân, onların içinde bulundukları bilgisizlik ve sapıklıkları kendilerine güzel gösterir. Onları hak yoldan çıkarır. Küfür ve iftirâ yollarına meylettirir. «İşte onlar, ateş yârânıdır. Onlar orada temelli kalacaklardır.»

Allah Teâlâ âyet-i kerîme'de aydınlık anlamına «Nûr» kelimesini tekil olarak, «karanlık» anlamına (zulmet) kelimesini de «Zulumât» şeklinde çoğul olarak getirmiştir. Çünkü hak; birdir; küfrün ise birçok cinsleri vardır ve hepsi de bâtıldır. Nitekim Allah Teâlâ başka âyet-i kerîmelerde de şöyle buyurmaktadır : «Ve şüphesiz ki bu; Benim dosdoğru yolumdur, ona hemen uyun. Başka yollara uymayın ki sonra sizi O'nun yolundan ayırır. İşte sakınasınız diye size bunları emretti.» (En'âm, 153), «Hamd,... karanlıkları ve aydınlığı vareden Allah'a mahsûstur.» (En'âm,1), «Sağından ve solundan...» (Kâf, 17)

Bu ve benzeri âyet-i kerîme'lerin lafızları hakkın tek, bâtılın ise yaygın ve şu'belere ayrılmış olduğuna işâret etmektedir.

İbn Ebu Hâtim diyor ki : Bana babamın... Eyyûb İbn Hâlid'den rivâyetine göre o şöyle demiştir : «Arzuların sahipleri —ya da fitnelerin sahipleri— diriltilecek. Kimin arzusu îmân idiyse onun fitnesi beyâz ve aydınlatıcı; kimin de arzusu küfür idiyse fitnesi siyah ve karanlık olacak.» Sonra : «Allah, inananların dostudur. Onları karanlıklardan aydınlığa çıkarır. Küfredenlerin dostları ise Tâğût'tur. Onları aydınlıktan, karanlıklara sürükler. İşte onlar, ateş yârânıdır. Onlar orada temelli kalacaklardır.» âyet-i kerîme'sini okudu.

İZÂHI

Îmân nûrunu Seyyid Kutub şöyle açıklıyor :

Gerçekten îmân bir nûrdur... Evet, tabîatı ve mâhiyeti itibârıyla bir nûrdur. Küfür ise zulümâtın ta kendisidir... Her çeşidi ve nev'i ile zulümâttır. Ne şekilde olursa olsun küfür, zulümâttır...

Îmânın nûr ile ifâde edilmesinden daha derin ve şümûllü bir ta'bîr bulunamaz. Hakîkatı ne güzel ifâde ediyor bu ta'bîr. Küfrün zulümât ile ifâde edilişi de aynı.

Mü'minin kalbinde îmân nûru ilk olarak parlayınca onunla birlikte bütün varlığı da nûra kavuşur. O îmân nûru ile rûhu sâfiyyete ulaşır, parlar, apaydınlık olur ve çevresini aydınlatır. Nûr ve ışık saçar et-

râfına. Eşyânın hakîkatını keşf eden, hakîkî değerleri ve gerçek düşünce tarzlarını açığa çıkaran parlak bir nûr... O nûrun aydınlığında mü'min her şeyi apaçık görür, ölçü ve değerleri, tasavvur ve eşyânın mâhiyyetini hiç karıştırmadan vâzıh olarak ayırdeder. Ayağı hiç kaymadan istikrârlı bir halde onlardan almak istediğini alır, terk etmek istediğini atar. Ve bunu yaparken gâyet rahat ve güven içerisindedir. Karârlı bir durumda huzûr ve sükûn içerisindedir...

Mü'minin önünde; kâinat kanunlarının yollarını bu nûr açar. Onun sâyesinde kendi hareketi ile çevresinde var olan kâinatın hareketi arasında tam bir mütâbakat te'mîn eder. Hiç bir yere sapmadan, engeller karşısında yılmadan, haddi tecâvüz etmeden yavaş yavaş kendi yolunda hızla ilerler. Yürüdüğü yol fıtratın yoludur. Ve bütün yollar gözleri önünde apaçık bellidir...

Bu tek bir nûrdur ve tek bir yola götürür insanı. Küfrün sapıklıklarına gelince, bir yığın çeşitleri ve şekilleri ile zulümâtın ta kendisidir... Nefsî arzuların ve şehvetin zulümâtı. Korkunç bataklıkların ve sapıklıkların zulümâtı... Kibir ve tuğyânın zulümâtı... Zaaf ve zilletin zulümâtı... Riyâ ve nifâkın tamah ve menfaatçılığın zulümâtı... Şüphe ve buhrânların zulümâtı... Evet, daha sayılmayacak ne kadar zulümât. Allah yolundan başka yollara sapıldığı, Allah'tan başka yerlerden telâkkîler alınmaya başlandığı, Allah'ın nizâmından başka nizâmlarla hükmedildiği vakit birleşen ve çığ gibi büyüyen zulümât çeşitleri... İnsanoğlu, birkaç tane değil, tek ve bir olan Allah'ın nûrunu birbiri içine girmemiş bir tek hakîkat nurunu terk ettiği vakit mutlaka bir yığın şekil ve renkleri bulunan zulümât bataklığına yuvarlanacaktır. Ve Allah'ın yolundan başka bütün yollar hiç şüphe yok ki, zulümâtın ve karanlığın kendisidir... Bundan sonra varılacak elîm âkibet karanlıkların yolcularına yaraşır şekilde olacaktır elbette...

«İşte onlar, cehennem ashâbıdırlar. Onlar orada ebediyyen kalacaklardır.»

Allah'ın hidâyetine tâbi olup nûr yoluna girmediklerine göre, varsınlar ebediyyen cehennemde kalsınlar!..

Hiç şüphe yok ki Hak bir tanedir, birkaç tane değil. Dalâlete gelince pek çok çeşitleri ve renkleri vardır... Şu halde Hak'tan sonra dalâletten başka ne olabilir? (Seyyid Kutub, Fî Zılâl'il-Kur'an, II, 49 - 50)

Mevdûdî de bu âyetteki «Tâğût» kavramı üzerinde duruyor :

Arapça «Tâğût» kelimesinin tam karşılığı, haddi aşan kimsedir. Kur'an-ı Kerîm'de bu kelime, Allah'a karşı isyân edip kendisini hizmetkâr olmağa zorlayan kimse için kullanılmaktadır. Allah'a karşı isyânda üç suç derecesi bulunmaktadır. 1 — Eğer bir kimse Allah'a kulluğu kabul edip de fiiliyâtta O'nun emirlerine karşı harekette bulunursa «fâsık» olur. 2 — O'na karşı bağımsız olup da başkasına bağlanırsa, o vakit «kâfir» olur. 3 — «Tâğût», Allah'a karşı isyân etmekle beraber

O'nun kullarını kendisine kul edinmek gayretinde olandır. Bu ise şeytân, yahut papaz, yahut dinî veya siyâsî bir lider veyahut ta kral olabilir. Bu sebepten bir insanın hakîkî mü'min olabilmesi için Tâğûtu reddetmesi icâbeder.

Buradaki zulmetten murâd edilen mânâ, insanı doğru yoldan sapıtan ve bütün kudret ve enerjisini yanlış yolda sarf etmesine sebep olan cehâletin karanlığıdır. Karşılık olarak «nûr» dan kasıt ise hakîkati berrâklıkla görmeğe ve hayatın hakîkî gâyesini anlamağa ve sırât-ı müstâkîmi şuûr ve teemmülle ta'kîb etmeğe muktedir kılan hakîkat ışığıdır.

«Tâğût» kelimesi müfred ise de burada cemi mânâsı taşımaktadır. Çünkü Allah'ı inkâr eden, bir yerine, bir çok tâğûtların kulu olur. Bunlardan bir tanesi insanı bir sürü günâha sevkeden şeytândır. Diğeri, insanı ihtirâs ve arzularının esîri kılan kendi nefsidir. Kezâ karısı, çocukları, hısım ve akrabâları, âile, arkadaş ve millet ile siyâsî ve dinî liderleri ve hükûmeti gibi diğerleri de bulunmaktadır. Bütün bunlar o kimse için birer tâğût olur ve o kişiyi kendi arzu ve ihtirâslarına esîr etmek isterler. Bu bir sürü sahiplerin kölesi olan kişi, tatmînine bir türlü imkân olmayan bu tâğûtlardan herbirini ayrı ayrı memnûn etmek hayâliyle ömrünü boşuna tüketir. (Mevdûdî, Tefhîm el-Kur'an, I, 274)

———oOo———

أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِي حَاجَّ إِبْرَاهِيمَ فِي رَبِّهِ أَنْ آتَاهُ اللَّهُ الْمُلْكَ إِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ رَبِّيَ الَّذِي
يُحْيِي وَيُمِيتُ قَالَ أَنَا أُحْيِي وَأُمِيتُ قَالَ إِبْرَاهِيمُ فَإِنَّ اللَّهَ يَأْتِي بِالشَّمْسِ مِنَ الْمَشْرِقِ فَأْتِ
بِهَا مِنَ الْمَغْرِبِ فَبُهِتَ الَّذِي كَفَرَ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ ﴿٢٥٨﴾

258 — Allah kendisine mülk verdiği için, Rabbı hakkında İbrâhîm ile tartışanı görmedin mi? Hani İbrâhîm: Benim Rabbım öldüren ve diriltendir, deyince o, ben de diriltir ve öldürürüm demişti. İbrâhîm: Allah güneşi Doğudan getirir. Haydi sen de onu Batıdan getir deyince, o, küfreden herif apışıp kaldı. Öyle ya, Allah zâlimler gürûhunu hidâyete erdirmez.

Nemrûd'un Küfrü

Hz. İbrâhîm ile Rabbı konusunda tartışan, Bâbil kralı Nemrûd İbn Ken'ân İbn Kûş İbn Sâm İbn Nûh'dur. Nemrûd'un nesebinin şöyle olduğu da söylenmiştir : Nemrûd İbn Fâlih İbn Âbir İbn Sâlih İbn Erfahşez İbn Sâm İbn Nûh.

Birinci olarak zikredilen Nemrûd'un şeceresi, Mücâhid ve başkalarının kavlidir.

Mücâhid der ki : Dünyanın doğusuna ve batısına hâkim olmuş krallar dörttür. Bunlardan ikisi mü'min, ikisi kâfirdir. Mü'min olanları Süleymân İbn Dâvûd ve Zülkarneyn'dir. Kâfir olanları ise Nemrûd ve Buhtunnasr'dır.

Allah Teâlâ buyuruyor : «Allah kendisine mülk verdiği için Rabbının (varlığı) hakkında İbrâhîm ile tartışanı görmedin mi? (kalbin ile bilmedin mi?)» Nemrûd kendisinden başka bir ilâh olduğunu inkâr ediyordu. Nitekim ondan sonra gelen Firavun da halkına :

«Sizin benden başka bir tanrınız olduğunu bilmiyorum.» (Kasas, 38) demişti.

Nemrûd'u bu şekilde azgınlığa, ağır küfre ve şiddetli inâtlaşmaya onun kibri ve hükümdârlıkta uzun süre kalması sürüklemişti. Söylendiğine göre o, dörtyüz sene hükümdârlık etmişti. Bunun içindir ki Allah Teâlâ : «Allah kendisine mülk verdiği için...» buyurmaktadır.

Nemrûd, İbrâhîm'den, davet etmiş olduğu Rabbın varlığına bir delil istemişti. Bunun üzerine İbrâhîm : «Benim Rabbım öldüren ve diriltendir.» Onun varlığına delil bu eşyânın sonradan var olması, yokluktan belirmesi ve varolduktan sonra yok olmasıdır, demiştir. Bu, muhtâr bir yaratıcının zarûrî delilidir. Çünkü eşyâ kendi kendine meydana gelemez. Onları var edecek bir yaratıcıya mutlakâ ihtiyâç vardır. Bu da benim tek ve ortaksız olarak ibâdetine çağırdığım Rabdır demişti.

İşte burada, tartışmakta olan kişi —ki bu Nemrûd'dur— şöyle der: «Ben de diriltir ve öldürürüm.»

Katâde, Muhammed İbn İshâk, Süddî ve birçokları şöyle diyorlar : (Nemrûd bunu şöyle açıklar) : «Bana öldürülmeyi hak etmiş iki adam getirilir; birinin öldürülmesini emrederim, o öldürülür. Diğerinin de affedilmesini emrederim, o öldürülmez. İşte diriltme ve öldürmenin anlamı budur.»

Açıkça görüldüğü üzere Nemrûd bu anlamı kastetmemiştir. Çünkü İbrâhîm'in söylediğine bu bir cevap teşkîl etmez, bu mânâda değildir. Çünkü bu anlam bir yaratıcının varlığına engel değildir. O, ancak inât ve muhâlefeti sebebiyle yaratıcılık makâmını kendisi için iddiâ etmek istemiş ve kendisinin bunu yapabileceğini; daha sonra Firavun da : «Sizin benden başka bir tanrınız olduğunu bilmiyorum.»

(Kasas, 38) dediği gibi kendisinin diriltip, öldürebileceğini sanmıştır. İşte bunun içindir ki o, bu inât ve muhâlefetinde devâm edince İbrâhîm (a.s.) :

«Allah güneşi Doğudan getirir. Haydi sen de onu Batıdan getir.» demiştir. Sen iddiâ ettiğin gibi diriltir ve öldürürsen; dirilten ve öldüren, varlıkların zâtlarını yaratma, yıldızları ve hareketlerini emri altına almada onlar üzerinde tasarruf sahibi olandır. İşte güneş her gün Doğudan doğar. Eğer iddiâ ettiğin gibi dirilten ve öldüren ilâh isen onu Batıdan getir.»

Nemrûd aczini ve bu konuda inâtlaşmaya gücü yetmediğini anlayınca susar ve konuşmaz. Hüccet de yerini bulmuş olur. Allah Teâlâ burada buyurur ki : «Öyle ya, Allah zâlimler gürûhunu hidâyete erdirmez.» Onlara ne bir hüccet, ne de bir bürhân ilhâm etmez. Bilâkis onların hüccetleri Rableri katında hükümsüzdür. Allah'ın gazabı ve şiddetli azâbı onlar içindir.

Âyet-i kerîme'yi bu şekilde anlamak mantıkçıların birçoğunun zikrettiği «İbrâhîm (a.s.) in birinci makâmdan ikinci makâma intikâli; bir delilden, ondan daha açık bir delile intikâldir.» şeklindeki açıklamalarından daha güzeldir. Mantıkçılardan bazıları daha basît İbâreler söylemişlerdir ki, durum onların söylediği gibi değildir. Aksine birinci makâm ikincisi için bir mukaddime gibidir. Ve gerek birincide, gerekse ikincide Nemrûd'un iddiâsının bâtıl olduğu beyân edilmektedir.

Süddî'nin zikrettiğine göre; İbrâhîm (a.s.) ile Nemrûd arasındaki bu tartışma İbrâhîm (a.s.) in ateşten çıkmasından sonra meydana gelmiştir. İbrâhîm (a.s.) sadece o gün kral ile bir araya gelmiş ve aralarında bu tartışma cereyân etmiştir.

Abdürrezzâk'ın Ma'mer'den, onun da Zeyd İbn Eslem'den rivâyet ettiğine göre, Nemrûd'un yanında yiyecek vardı ve insanlar yiyecek almak üzere ona giderlerdi. İbrâhîm (a.s.) de yiyecek almaya giden topluluklardan birisi içinde ona gitmiş ve aralarında bu tartışma geçmişti. Nemrûd da öteki insanlara verdiği halde İbrâhîm (a.s.) e yiyecek vermemiş, yanında yiyecek olmaksızın dışarı çıkmıştı. Âilesine yaklaşınca bir toprak tepesine yönelip ondan yükünü doldurdu. Ve : «Âileme varınca bununla âilemi meşgûl ederim.» diye düşündü. Evine varınca yükünü koydu ve gelerek bir köşeye yaslandı, uyudu. Hanımı Sâre yüklere yöneldi ve her ikisini de güzel yiyeceklerle dolu buldu. Yemek yaptı. İbrâhîm (a.s.) uyanınca yaptıkları yemeği gördü ve : «Bu size nereden geliyor?» diye sordu. Hanımı : «Getirdiklerinden» diye cevapladı. İbrâhîm (a.s.) de anladı ki bu, Allah'ın kendilerine bahşetmiş olduğu bir rızıktır.

Zeyd İbn Eslem anlatıyor : Allah Teâlâ bu zâlim krala bir melek

gönderdi de melek kendisine Allah'a îmân etmesini emretti. O kabul etmedi. Sonra melek ikinci kere îmâna da'vet etti, o yine kabullenmedi. Sonra üçüncü kere da'vette de kabullenmeyince : «Ordunu topla, ben de ordumu toplıyacağım.» dedi.

Bir güneş doğma vakti Nemrûd maiyyetini ve ordularını topladı. Allah Teâlâ da üzerlerine bir bölük sivrisinek gönderdi. O kadar çoktular ki Nemrûd ve etrâfındakiler güneşi göremez oldular. Allah Teâlâ bu sinekleri onların üzerine musallat kıldı da sinekler onların etlerini ve kanlarını yedi bitirdi, onları çırılçıplak kemikler halinde bırakıverdi. Sivrisineklerden birisi kralın burun deliklerinden girerek orada dörtyüz sene kaldı. Allah Teâlâ Nemrûd'a bununla azâb etti. O bu süre içinde Allah'ın kendisini helâk etmesine kadar başını tokmaklarla dövdürürdü.

أَوْ كَالَّذِي مَرَّ عَلَىٰ قَرْيَةٍ وَهِيَ خَاوِيَةٌ عَلَىٰ عُرُوشِهَا قَالَ أَنَّىٰ يُحْيِي هَٰذِهِ اللَّهُ بَعْدَ مَوْتِهَا
فَأَمَاتَهُ اللَّهُ مِائَةَ عَامٍ ثُمَّ بَعَثَهُ قَالَ كَمْ لَبِثْتَ قَالَ لَبِثْتُ يَوْمًا أَوْ بَعْضَ يَوْمٍ قَالَ
بَل لَّبِثْتَ مِائَةَ عَامٍ فَانظُرْ إِلَىٰ طَعَامِكَ وَشَرَابِكَ لَمْ يَتَسَنَّهْ وَانظُرْ إِلَىٰ حِمَارِكَ
وَلِنَجْعَلَكَ آيَةً لِّلنَّاسِ وَانظُرْ إِلَى الْعِظَامِ كَيْفَ نُنشِزُهَا ثُمَّ نَكْسُوهَا لَحْمًا
فَلَمَّا تَبَيَّنَ لَهُ قَالَ أَعْلَمُ أَنَّ اللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿٢٥٩﴾

259 — Yahut altı üstüne gelmiş bir kasabaya uğrayan kimse gibisini görmedin mi? Allah, bunu ölümünden sonra nasıl diriltecek? dedi. Bunun üzerine Allah, onu yüz sene ölü bıraktı, sonra diriltti. Ne kadar kaldın? dedi. O da: Bir gün veya bir günden de az kaldım, dedi. Hayır, yüz yıl kaldın. Öyle iken yiyeceğine, içeceğine bak; henüz bozulmamış, bir de merkebine bak. Hem seni insanlara bir ibret kılacağız. Kemiklere bak, onları nasıl birleştirip yerli yerine koyuyor ve sonra onlara nasıl et giydiriyoruz? dedi .Bu hal ona apaçık belli olunca: Artık Allah'ın herşeye Kâdir olduğunu biliyorum, dedi.

Altı Üstüne Gelmiş Bir Kasaba

Âyet-i kerîme'de zikredilen kasabaya uğrayanın kim olduğu konusunda ihtilâf edilmiştir. İbn Ebu Hâtim'in... Ali İbn Ebu Tâlib'den ri-

vâyet ettiğine göre o, bu kişinin Üzeyr (a.s.) olduğunu söylemiştir. İbn Cerîr de aynı senedle bunu rivâyet etmiştir. Ayrıca İbn Cerîr ve İbn Ebu Hâtim aynı görüşü İbn Abbâs, Hasan, Katâde, Süddî ve Süleymân İbn Büreyde'den de hikâye etmişlerdir. Bu, meşhûr olan kavildir.

Vehb İbn Münebbih ve Abdullah İbn Ubeyd de bu kişinin Eremya İbn Halkiya olduğunu söylemişlerdir.

Muhammed İbn İshâk... Vehb İbn Münebbih'in «Bu, Hızır (a.s.) ın ismidir» dediğini söylemektedir.

İbn Ebu Hâtim diyor ki : Bize babam... Şam halkından birinin şöyle dediğini rivâyet etti : «Allah'ın yüz sene öldürüp, sonra dirilttiği kişinin ismi Hazkıyel İbn Bora'dır.»

Mücâhid İbn Cebr'de şöyle demektedir : O, İsrâiloğullarından birisidir. Âyet-i kerîme'de adı geçen köy ise meşhûr kavle göre Beyt'ül-Makdis'tir. Bu kişi Buhtunnasr'ın orayı tahrîb ve halkını öldürmesinden sonra oraya uğramıştır.

Allah Teâlâ : «Altı üstüne gelmiş (duvarları ve tavanları yerle bir olmuş) bir kasabaya uğrayan kimse gibisini görmedin mi?» buyuruyor. Bu kişi büyük bir i'mârdan sonra buranın almış olduğu hali düşünür durur. Bu şiddetli harâb olma ve yıkılmayı gördüğünde eski haline dönmenin ne kadar uzak olduğunu düşünerek : «Allah, bunu ölümünden sonra nasıl diriltecek?» der.

Allah Teâlâ buyurur ki : «Bunun üzerine Allah onu yüz sene ölü bıraktı, sonra diriltti.»

Râvî şöyle anlatıyor :

Onun ölümünden yetmiş sene sonra belde tekrâr i'mâr edildi, sakinleri toplandı ve İsrâiloğulları oraya tekrâr döndüler. Allah Teâlâ ölümünden sonra o kişiyi dirilttiğinde ilk önce Allah'ın yaptıklarını görebilmesi için gözlerine can verdi ki Allah bedenini nasıl diriltiyor görsün. Tamâmen canlanıp kalkarak doğrulunca Allah Teâlâ vâsıtasıyla kendisine sordu : «Ne kadar kaldın?» O kişi günün başlangıcında ölmüş olup Allah Teâlâ kendisini günün sonuna doğru diriltmişti. Güneşi hâlâ durur görünce zannetti ki aynı günün güneşidir ve şöyle cevap verdi : «Bir gün veya bir günden de az kaldım.» Allah Teâlâ'da : «Hayır yüz yıl kaldın. Öyle iken yiyeceğine, içeceğine bak. Henüz bozulmamış.» buyurdu. Zikredildiğine göre yanında üzüm, incir ve şıra vardı. Onları önceki hali üzre buldu. Hiçbir şey değişmemişti; şıra bozulmamış, incir ekşiyip kokmamış, üzüm eksilmemişti. «Bir de merkebine bak.» Sen bakıyor olduğun halde Allah onu nasıl diriltiyor. «Hem seni insanlara bir ibret (ve ölümden sonra dirilmeye bir delil) kılacağım. Kemiklere bak, onları nasıl birleştirip, yerli yerine koyuyoruz...»

(.....)

Süddî ve başkaları şöyle anlatırlar :

Merkebinin kemikleri sağında, solunda dağılmış durumdaydı. (Adam dirilince) onlara baktı. Kemikler bembeyaz parlıyordu. Allah Teâlâ bir rüzgâr gönderdi de rüzgâr kemikleri etraftan toparlayıp biraraya getirdi. Sonra her bir kemik yerli yerine gelerek ayakta duran bir merkeb haline geldi. Ama sadece kemikten bir merkeb; üzerinde hiç et yok. Sonra Allah Teâlâ kemiklere et, sinir, damarlar ve deri giydirdi. Sonra bir melek gönderdi de melek merkebin burun kemiklerine üfürdü ve o da Allah'ın izniyle tâm bir merkeb olarak anırdı. Bütün bunlar Üzeyr'in gözleri önünde cereyân etti. Bütün bunlar ona apaçık belli olunca : «Artık Allah'ın her şeye kâdir olduğunu biliyorum.» Hepsini açıkça gördüm ve ben bu konuda zamanın halkının en çok bilgili olanıyım dedi.

وَإِذْ قَالَ إِبْرَٰهِـۧمُ رَبِّ أَرِنِى كَيْفَ تُحْىِ ٱلْمَوْتَىٰ ۖ قَالَ أَوَلَمْ تُؤْمِنْ ۖ قَالَ بَلَىٰ وَلَٰكِن لِّيَطْمَئِنَّ قَلْبِى ۖ قَالَ فَخُذْ أَرْبَعَةً مِّنَ ٱلطَّيْرِ فَصُرْهُنَّ إِلَيْكَ ثُمَّ ٱجْعَلْ عَلَىٰ كُلِّ جَبَلٍ مِّنْهُنَّ جُزْءًا ثُمَّ ٱدْعُهُنَّ يَأْتِينَكَ سَعْيًا ۚ وَٱعْلَمْ أَنَّ ٱللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿٢٦٠﴾

260 — Hani İbrâhîm: Rabbım, ölüleri nasıl dirilttiğini bana göster, deyince. İnanmıyor musun? demişti. O da: Hayır, öyle değil, ama kalbim iyice mutmain olsun, demişti. Öyleyse dört çeşit kuş al; onları kendine alıştır. Sonra her dağ başına onlardan birer parça koy. Sonra onları çağır. Koşarak sana gelirler. Ve bil ki şüphesiz Allah Azîz'dir, Hakîm'dir.

Hz. İbrâhîm'in Delili

İbrâhîm (a.s.) in bu isteği için bir takım sebepler sıralarlar. Onlardan birisi şöyledir :

İbrâhîm (a.s.) Nemrûd'a : Benim Rabbım dirilten ve öldürendir, dediğinde bu konuda ilme'l-yakîn derecesinden, ayne'l-yakîn derecesine yükselmek ve bunu bizzat gözleriyle görmek isteyip : Rabbım ölüleri nasıl dirilttiğini bana göster, demiş. Allah Teâlâ da : «İnanmıyor musun?» demişti. O buna cevâben : Hayır, öyle değil, ama kalbim iyice mutmain olsun, deyivermişti.

Buhârî'nin bu âyet-i kerîme'nin tefsîrinde rivâyet ettiği hadîs-i şerîf şöyledir : Bize Ahmed İbn Sâlih... Ebu Hüreyre'den rivâyet etti ki

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurdular : «Biz şüphe etmeye İbrâhîm'den daha lâyığız. O : «Rabbım ölüleri nasıl dirilttiğini bana göster.» deyince Allah Teâlâ : «İnanmıyor musun?» demişti. O da : «Hayır, öyle değil, ama kalbim iyice mutmain olsun.» demişti.»

Hadîs Müslim tarafından da rivâyet edilmiştir. Buradaki şüpheden bilgisizlerin anladığı şüphe kastedilmemektedir ve bu konuda ihtilâf da yoktur. Bu hadîs-i şerîf'e muhtelif cevaplar verilmiştir.

Allah Teâlâ : «Öyleyse dört çeşit kuş al, onları kendine alıştır...» buyurur.

Her ne kadar tesbîtinde bir fayda yoksa da müfessirler bu dört kuşun neler olduğunda ihtilâf etmişlerdir. Şayet mühim olsa idi Kur'an-ı Kerîm bunların neler olduğunu belirtirdi.

İbn Abbâs'tan rivâyete göre; o, bu kuşların kuğu, tavus, horoz ve güvercin olduklarını söylemiştir. Yine İbn Abbâs'tan rivâyete göre İbrâhîm (a.s.) ördek, deve kuşu yavrusu, horoz ve tavus kuşlarını almıştı.

Mücâhid ve İkrime ise bu kuşların güvercin, horoz, tavus ve karga olduğunu söylemiştir.

(.....)

Avfî, «Onları kendine alıştır...» âyeti hakkında İbn Abbâs'tan rivâyetle şöyle diyor :

«Onları kendine alıştır, güvendir. Sana alışınca onları kes. Sonra her bir dağın başına onlardan bir parça koy.»

Anlatıldığına göre İbrâhîm (a.s.) dört kuş alıp, keser. Sonra onları parçalar, tüylerini yolar ve parça parça ederek parçaları birbirine karıştırır sonra tekrar bölümlere ayırarak bir kavle göre dört, başka bir kavle göre de yedi dağın başına birer parça koyar.

İbn Abbâs anlatıyor :

«Kuşların başlarını eline alır, sonra Allah Teâlâ kendisine kuşları çağırmasını emreder o da Allah Teâlâ'nın emrettiği üzere kuşları çağırır. Tüyler tüylere, kan kana, etler etlere ve her kuşun parçaları ait oldukları yerlere uçuşmaya başlar ve birbiriyle birleşerek her kuş başlı başına teşekkül ederek İbrâhîm (a.s.) ın arzu etmiş olduğu görmenin daha belîğ olması için ona doğru yürümeye başlarlar. Her kuş İbrâhîm (a.s.) ın elinde olan başını almak üzere ona doğru gelmeye başlar. Kuşlar kendilerine başka bir baş verilmek istendiğinde kabul etmez, ancak kendi başı ona verildiğinde Allah'ın kudretiyle kendi başıyla vücûdu birleşiverir. İşte bunun içindir ki o şöyle der : «Ve biliyorum ki şüphesiz Allah Azîz'dir, Hakîm'dir.» Öyle Azîz'dir ki hiçbir şey O'nu mağlûb edemez, dilediği şey, hiçbir engel olmadan meydana gelir. Çünkü O'nun her şeye gücü yeter. Sözlerinde, işlerinde, kanun koymasında ve takdîrinde hikmet sâhibidir

Abdürrezzâk diyor ki : ... Bize Ma'mer'in... «Hayır, öyle değil, ama

kalbim iyice mutmain olsun...» âyeti hakkında İbn Abbâs'tan rivâyetine göre o şöyle demiştir : «Kur'an'da bana göre bundan daha çok ümit verici başka bir âyet yoktur.»

İbn Cerîr der ki : Bana Muhammed İbn el-Müsennâ'nın... Saîd İbn el-Müseyyeb'den rivâyetine göre o, şöyle demiştir : Bizim gençlik zamanımızda Abdullah İbn Abbâs ve Abdullah İbn Amr İbn el-Âs biraraya gelip buluşma husûsunda sözleştiler. Birisi diğerine dedi ki : «Sana göre Allah'ın kitâbında bu ümmete en fazla ümit veren âyet hangisidir?» Abdullah İbn Amr : «De ki : Ey kendi nefislerine karşı haddi aşan kullarım, Allah'ın rahmetinden ümidinizi kesmeyin. Muhakkak ki Allah bütün günâhları yarlığar.» (Zümer, 53) âyetidir, dedi. İbn Abbâs da : Evet sen böyle diyorsun ama bana göre bu ümmet için İbrâhîm (a.s.) in şu sözü daha ümit vericidir : «Rabbım ölüleri nasıl dirilttiğini bana göster, deyince «İnanmıyor musun?» demişti. O da : «Hayır, öyle değil, ama kalbim iyice mutmain olsun» demişti.

Bu hadîsin değişik bir rivâyeti Hâkim tarafından Müstedrek'de rivâyet edilmiş ve Hâkim : «İsnâdı sahîhtir, ancak Buhârî ve Müslim tahrîç etmemişlerdir.»

İ Z Â H I

Bu ibret verici mucizede bahis mevzûu olan kuşları Hâzin şöyle anlatıyor :

Denildi ki; bu dört kuş tavus, horoz, karga ve güvercindir. Bazıları da güvercin yerine şahinin adını zikrederler. Bu âyette; rûhların ebedî hayatla dirilmesinin, ancak arzuların öldürülmesi ve tavus kuşunun niteliği olan şehvetlerin, süslerin yok edilmesiyle horozun özelliği olan saldırganlığın giderilmesiyle, karganın niteliği olan uzun emeller ve rûhî hasîsliğin yokedilmesiyle, güvercinin özelliği olan arzuların peşinde koşuşmaktan vazgeçmekle mümkün olduğu i'mâ edilmektedir. Özellikle kuş bu konuda örnek olarak verilmiştir. Çünkü o, insana daha yakın olan ve hayvânî özelliklerin hepsini kendinde toplayan bir hayvandır. (Kâdî Beydâvî, Envâr'üt-Tenzîl, I, 412)

Rûhun Bakâsı Problemi

Tantâvî Cevherî ise bu âyette rûhun bakâsı mevzûunu açıklayarak diyor ki :

İyi bil ki; bu kıssa rûhun bâkî olduğunu göstermek için bir giriş mâhiyyetindedir. Bu sözler zâhiri itibâriyle herkese yöneltilmişse de, bâtını itibâriyle yalnızca seçkinlere yöneltilmiştir. Rûhun bakâsının delili ya aklî nazarla veya rûhbilimle olur. Aklî nazar ile rûhun bakâsının tesbîtinde üç yol vardır :

İbn Miskeveyh'in Tehzîb'ül-Ahlâk isimli kitabında anlattığına gö-

re; rûhların bakâsı basît olarak şu şekilde açıklanmıştır : Rûh, ne cisimdir, ne de cismin üzerine geçmiş bir arazdır. Biz cismin bir tek şekli kabul ettiği ve aynı anda birden çok şekle yeterli olmadığını görüyoruz. Üçgen şeklinde olan bir cismin aynı anda dörtgen, altıgen olması kâbil değildir. Cisim bir şekli atmadan bir başka şekli almaz. Dörtgen ise üçgen olabilmesi için, ancak o cismin kendi tabîatindeki dörtgenlik özelliğini atması gerekir. Rûhlara gelince, bunun tam tersine olduğu görülüyor. Şöyle ki biz aynı anda zihnimizde kızılı, yeşili, sarıyı ve maviyi, üçgeni, dâireyi, dörtgeni, uzunu, kısayı, yükseği, alçağı, güzeli ve çirkini tasavvur edebiliyoruz. Bunun hepsi akılda birleşip saklanmıştır. Bunun da ötesinde biz pek çok bilgileri öğrenip tasarlayabiliyoruz. Halbuki cisim ancak bir şeyi kaldırabilir. Ve o özelliği attıktan sonra ancak bir başka özellik alabilir.

Kezâ görüyoruz ki; akıl maddî şeylere daldığı zaman, zihnî şeylerden uzaklaşıyor. Maddî şeylerden kaçındıkça zihnî şeylere yaklaşıyor. Yine görüyoruz ki, insanlar çok yedikçe ve çok içtikçe başkaları ondan nefret edip küçümsüyorlar. Buna karşılık çok bilen, herkes tarafından sevilmektedir. Diğer taraftan, biz cismin araçlarından olan gözümüzle güneşe baktığımız zaman gözümüz kamaşıyor ve görme gücü zayıflıyor. Ama aklımızla zor mes'eleleri çözdüğümüz zaman bu, kolay mes'eleleri anlamak gücümüzü arttıran bir neden oluyor. İşte bütün bunlar nefsin tabîatının maddeden farklı olduğunu gösteriyor. Rûh; muhtelif şekilleri alabildiği halde beden alamıyor. Rûh; fazlalığı sevdiği halde beden fazlalıktan iğreniyor. Rûh; daha zor olanla uğraştığı zaman daha da güçleniyor, beden ise zayıflıyor. Bu misâller rûh ve bedenin ayrı yapıya sahip olduğunu gösteren delillerdir. Öyleyse rûhun yapısı bedenlerin yapısından farklı bir mâhiyete sahiptir. Rûh; bileşik olmayan basît âlemin malıdır. Çünkü cisimler bileşiktir. Bizde düşünüp hükmeden güç, bedenden farklıdır. Eğer rûh bileşik olsaydı onun bir bölümünün bilgin, bir bölümünün câhil olması mümkün olurdu. Şöyle ki bir problemin bir kısmını öğrenmiş, bir kısmını bırakmış olabilirdi. Bu ise bilgi ve bilgisizlik gibi iki çelişik durumun birleşmesidir ki bu, muhâldir.

İbn Miskeveyh'in «Ahlâk» kitabının başında zikrettiği bu delîllerin hepsinin kesin burhânlar olduğunu söyleyerek zikretmiyorum. Sadece, ey akıl sahibi insan, İbrâhîm Halîl ile kuşlar konusunu anlayabilmen için delil metodunu sana öğretmeye çalışıyorum. İbn Miskeveyh rûh ile beden ayırımını mukayese ederek ilmî bir şekilde tahlîl etmiştir...

Bir diğer görüş de büyük bilgin İbn Sînâ'nın rûhla beden ayırımı konusunda el-İşârât kitabında naklettiği görüştür. Bunun özeti şöyledir : İnsan, her ne kadar öteki organlarının tümünü bilmese de kendi varlığını bilir. Şu halde bilinen kendi zâtıdır ve o bilinmeyenden fark-

lıdır. Dolayısıyla kendi zâtı, cisminden başkası olmalıdır ki bu, «ben» derken kastettiği şeydir. Görmez misiniz insanın iki eli, iki ayağı kesilse ve derisi yüzülse o yine «ben» diyecektir. «Ben» derken neyi kastetmektedir? Kalb, ciğer, böbrek, dalak gibi iç organlarını mı? Bunları ancak teşrîh yoluyla öğrenebilir. Halbuki biz, insanın kendisi hakkındaki her türlü bilgilerden uzak olduğunu farzetmiştik... Böylece İbn Sînâ'ya göre insanın «ben» derken ifâde ettiği şey, iç ve dış organlarının dışında bir şeydir ki bu cisim değil, rûhun kendisidir.

Üçüncü görüş, İbn Tufeyl'in Hayy İbn Yakzân isimli eserinde anlattığı görüştür. Bilindiği gibi İbn Tufeyl bu eserinde bir adada yalnız başına yetişen bir çocuğun; kendisi, kâinat ve Allah hakkındaki bilgilerinin tekevvününden bahsetmektedir. (Tantâvî, Cevherî, Tefsîr el-Cevâhir, I, 257)

——oOo——

مَثَلُ ٱلَّذِينَ يُنفِقُونَ أَمْوَٰلَهُمْ فِى سَبِيلِ ٱللَّهِ كَمَثَلِ حَبَّةٍ أَنۢبَتَتْ سَبْعَ سَنَابِلَ فِى كُلِّ
سُنۢبُلَةٍ مِّا۟ئَةُ حَبَّةٍ ۗ وَٱللَّهُ يُضَٰعِفُ لِمَن يَشَآءُ ۗ وَٱللَّهُ وَٰسِعٌ عَلِيمٌ ﴿٢٦١﴾

261 — Mallarını Allah yolunda infâk edenlerin durumu, her başağında yüz tâne olmak üzere yedi başak veren tânenin durumu gibidir. Allah, dilediğine kat kat verir. Ve Allah Vâsi'dir, Alîmdir.

İnfâk ve Sadaka

Bu, Allah'ın, kendi yolunda ve kendi rızâsı için infâk edenin sevâbını artıracağına, iyiliğini on kattan yediyüz kata kadar artıracağına dâir vermiş olduğu bir örnektir. Şöyle buyuruyor : «Mallarını Allah yolunda infâk edenlerin durumu...»

Saîd İbn Cübeyr âyet-i kerîme'deki «Allah yolunda» kısmının «Allah'a ibâdet etmek» Mekhûl ise; «At yetiştirme, silâh hazırlama ve benzeri yollarla cihâd için harcamada bulunma.» anlamına geldiğini söylemektedirler.

Şebîb İbn Bişr, İkrime'den, o da İbn Abbâs'tan rivâyetle şöyle diyor : «Cihâd ve hacc yolunda harcanan bir dirhem yediyüz katına kadar artar.» İşte bunun içindir ki Allah Teâlâ : «... Her başağında yüz tâne olmak üzere yedi başak veren tânenin durumu gibidir.» buyurmaktadır.

Bu örnek, yediyüz sayısının zikrinden gönüllerde daha tesirlidir. Çünkü bunda, sâlih amellerin Allah Teâlâ tarafından sahipleri için arttırılacağına işâret vardır. Nasıl ki ekin de tertemiz toprakta eken için artmaktadır.

İyiliklerin yediyüz katına kadar arttırılacağına dâir hadîs-i şerîf'ler vârid olmuştur :

İmâm Ahmed diyor ki : Bize Ziyâd İbn Rebî' Ebu Hidâş'ın... İyâz İbn Ğatîf'den rivâyetine göre o şöyle demiştir : Yan tarafına isâbet eden bir hastalıktan dolayı Ebu Ubeyde'yi ziyaret etmek üzere yanına girmiştik. Hanımı Tuhayfe başucunda oturuyordu. Sorduk : Ebu Ubeyde geceyi nasıl geçirdi? Hanımı : Vallahi ecir ile geceledi, diye cevapladı. Ebu Ubeyde ise : Ecirle gecelemedim, dedi. Yüzü duvara dönük idi, yüzünü topluluğa doğru çevirdi ve şöyle dedi : Niçin böyle konuştuğumu sormayacak mısınız? Onlar : Söylediğin hoşumuza gitmedi ki ondan sana soralım, dediler. Şöyle konuştu : Rasûlullah (s.a.) ı şöyle derken işitmiştim : «Kim yanında bulunan fazla maldan Allah yolunda harcarsa yediyüz, kim nefsine ve âilesine harcarsa ya da bir hastayı ziyâret ederse, ya da bir eziyeti kaldırırsa bu iyilik on katı artar. Bozulmadığı sürece oruç bir kalkandır. Allah kimi cesedindeki bir belâ ile imtihân ederse bu, kendisinin günâhlarından bir eksiltmedir.»

Neseî bu hadîsin bir kısmını «oruç bölümünde» başka bir şekliyle ve mevkûf olarak rivâyet etmiştir.

İmâm Ahmed diyor ki; bize Muhammed İbn Ca'fer'in... İbn Mes'ûd' dan rivâyetine göre, bir adam Allah yolunda yuları üzerinde bir deve bağışladı. Allah Rasûlü şöyle buyurdular : «Muhakkak ki sana kıyâmet günü yularları üzerinde yediyüz deve getirilecektir.»

Hadîs Müslim ve Neseî tarafından rivâyet edilmiştir. Ancak Müslim'in lafzı değişiktir.

İmâm Ahmed diyor ki : Bize Amr İbn Mecma Ebu'l-Münzîr el-Kindî'nin... Abdullah İbn Mes'ûd'dan rivâyetine göre o şöyle demiştir : Rasûlullah (s.a.) : «Allah Teâlâ Âdemoğlunun iyiliğini on mislinden yediyüz misline kadar arttırdı. Ancak oruç hâriç. «Oruç Benim içindir ve onun karşılığını (mükâfâtını) Ben veririm. Oruçlu için iki sevinç vardır : İftâr ettiği sıradaki sevinci ve kıyâmet günündeki sevinci» buyurmuştur. Oruçlunun ağız kokusu Allah katında misk kokusundan daha güzeldir.» buyurmuşlardır.

(.....)

Ebu Dâvûd diyor ki : bize Muhammed İbn Amr İbn Serh'in... Sehl İbn Muâz'dan, onun da babasından rivâyetine göre Rasûlullah (s.a.) : «Allah yolunda harcamaya ilâveten namaz, oruç ve zikir yediyüz kat arttırılır.» buyurmuşlardır.

İbn Ebu Hâtim diyor ki; bize babamın... İmrân İbn Husayn'dan, onun da Rasûlullah (s.a.) tan rivâyetinde o, şöyle buyurmuşlardır : «Kim Allah yolunda bir nafaka gönderir de kendisi evinde otururse kıyâmet günü onun her bir dirhemi için yediyüz dirhem; kim de Allah yolunda savaşır ve bu yolda infâkda bulunursa onun her bir dirhemi

için yediyüz bin dirhem vardır.» Sonra Rasûlullah (s.a.) : «Allah, dilediğine kat kat verir...» âyeti kerîme'sini okudular.

İyiliklerin ikibin kere bin kat arttırılacağına dâir Ebu Osman en-Nehdî'nin Ebu Hüreyre'den rivâyet etmiş olduğu hadîs-i şerîf (245) âyetin tefsîrinde geçmişti.

İbn Merdûyeh diyor ki; bize Abdullah İbn Ubeydullah İbn el-Askerî el-Bezzâr'ın... İbn Ömer'den rivâyetine göre «Mallarını Allah yolunda infâk edenlerin durumu...» (Bakara, 241) âyet-i kerîme'si nâzil olunca Rasûlullah (s.a.) : «Rabbım ümmetim için arttır.» diye niyâzda bulundu. Allah Teâlâ da : «Kimdir o ki, Allah'a güzel bir borç vesin de Allah, onu kat kat fazlasıyla ödesin.» (Bakara, 245) âyet-i kerîme'sini indirdi. Rasûlullah (s.a.) yine : «Rabbım, ümmetim için arttır.» dedi. Bunun üzerine Allah Teâlâ da : «Yalnız sabredenlere ecirleri hesapsız olarak ödenecektir.» (Zümer, 10) âyet-i kerîme'sini indirdi.

Hadîsi Ebu Hâtim ve İbn Hibbân Sahîh'inde değişik bir senedle rivâyet etmişlerdir.

Allah Teâlâ buyurur : «Allah, dilediğine (işindeki ihlâsına göre) kat kat verir. Ve Allah'ın, (fazlı bütün yaratıklarınkinden) geniştir ve Allah (kimin buna mütsehak olduğunu, kimin ise müstehak olmadığını) iyi bilendir.»

İZÂHI

Sadaka ve infâk psikolojisini Seyyid Kutub şöyle açıklıyor :

Başa kakmak; gerçekten çirkin bir harekettir. Çirkin olduğu kadar da aşağılık bir fiildir. İnsanoğlu, aldatıcı bir yücelik taslamak, alan kişiyi herkesin gözü önünde küçük düşürmek, yahut da efkâr-ı umûmiyyeyi üzerine celb etmek için bir şey infâk ettikten sonra başa kakar. O takdîrde gâye Allah rızâsı değil halkın teveccühüdür... Bütün bunlar şüphesiz ki temiz bir kalpten coşmayan ve mü'min gönüllere gelmeyen basit duygulardır... Bir sadaka verdikten sonra tekrâr başa kakmak hem alan için, hem de veren için eziyyet verici bir şeydir. Veren eziyyet vermektedir zîra kendi nefsinde kibir ve ucub illetinin belirmesine vesîle olmakta, karşısında müslüman kardeşinin zelîl ve münkesir olarak durmasını arzu etmekte ve kalblerde riyâ, nifâk hallerinin belirmesine sebep olmakta, Allah Teâlâ'dan uzaklaşmaktadır... Gönlünde hezîmet ve inkisâr, kin ve intikâm duygularını kamçıladığından dolayı da alan için eziyyettir. İslâm, infâk emriyle mücerred olarak ihtiyâç def'etmeyi, karın doyurmayı ve bir delik tıkamayı arzu etmiş değildir... Aslâ... İnfâk emriyle bunlar kasdedilmiş değildir... Hak Teâlâ infâk emriyle, hem infâk eden kişinin nefsini temizleyip terbiye ve tez-

kiye etmektedir. Hem de fakîr düşen kardeşine karşı insânî duygu ve alâkalarını Allah ve insanlık için harekete geçirmektedir. İnfâk ile aynı zamanda veren kişiye Allah'ın nimeti hatırlatılmakta ve bu nimeti israfa dalmadan yedikten sonra bir kısmını da «Allah yolunda» infâk etmesi belirtilmektedir. Ayrıca infâk ile, alan kişi de memnûn edilmiş ve gönlü alınmış oluyor. Böylece hem insanlık kardeşi, hem de imân kardeşi ile olan münâsebetleri takviye edilmiş oluyor. Temelde birlik, yaşayışta birlik, yöneliş ve mükellefiyetlerde birlik esâsı üzerine oturan müslüman cemiyetin ihtiyâçları telâfî edilmiş oluyor. Halbuki minnet bütün bunları yok eder. Ve sadakayı ateş ve zehir yığını haline getirir. Her ne kadar elle ve lisânla eziyyet mevcûd değilse de mâhiyyeti itibâriyle büsbütün eziyyettir. Bu hareketler verilen sadakayı mahvetmesi, cemiyet hayatını zedelemesi, kin ve küskünlükler saçması yüzünden bizâtihi eziyyet mânâsı taşımaktadır.

Günümüzde psikoloji bilginlerinin yaptıkları araştırmaya göre, insanoğlu yapılan ihsânlara karşı bir gün mutlâka düşmanlık beslemektedir. Psikolojik bir vâkıa olarak ihsânın karşılığı düşmanlıktır.

Psikoloji âlimleri buna sebeb olarak şunu ileri sürmektedirler : Sadaka alan kişi verenin karşısında zaaf ve noksanlık hissetmekte ve bu duygu şuûr altında yer ederek kendisini rahatsızlandırmaktadır. Kendisinden üstün olan kişiye karşı kin ve düşmanlık emâreleri göstererek ondan daha üstün olduğunu kabul etmeye çalışmaktadır. Zîra veren kişinin karşısında kendisinin küçüldüğünü ve zaafını kabul etmektedir. Veren kişi de dâimâ karşısındakine karşı kendisinin üstünlüğünü izhâr etmektedir. Bunun netîcesi sadakayı alan kişi karşısındakine düşmanlık yapacak kadar nefsinin rencîde edildiğini hissetmektedir.

Bu sayılan sebeplerin bütünü belki câhiliyyet cemiyetleri için doğru olabilir. Ne yazık ki bu cemiyetler İslâm'ın rûhundan habersizdirler. İslâm'ın hükümlerini bilmezler. Fakat aynı iddiâlar bu din için mevzûu bahis değildir. Zîra İslâm bu problemi daha başka şekillerde halletmiştir. Ferdlerin gönüllerine mal ve mülkün Allah'a âit olduğunu, mal sahiplerinin elinde bulunan şeylerin Allah'ın onlara ihsân ettiği rızıklar olduğu fikrini yerleştirerek bu probleme çâre bulmuştur... Bu hakîkat karşısında uzak ve yakın bütün rızıkların esâs sebebini bilmeyenlerden başka kimse münâkaşa etmez. Bütün rızıklar Allah'ın ihsânıdır ve oraya hiç bir insanın kudreti ulaşamaz. Bir buğday tanesinin yetişmesi için güneşten toprağa, havadan suya kadar bütün tabîat kuvvetleri birlikte emek sarfetmişlerdir. Ve bütün bunları varetmek insanoğlunun kudreti dâhilinde olmayan şeylerdir. Bir damla sudan tutun da kâinatta mevcûd olan her şeyi, bu bir buğday tanesine kıyâs edin. Mal sahibi bir şey infâk etmişse Allah'ın malından infâk etmiştir. Verdiği her sa-

daka Allah Teâlâ'ya verilen bir karzdır. Şüphesiz ki Allah onların karşılığını kat kat fazlası ile verir. Bunun karşılığında sadakayı alan mahrûm kişi de Allah Teâlâ'nın kat kat ihsân etmesi için mal sahibine bir vâsıtadır. İşte şu anda karşısında bulunduğumuz İslâm âdâbı bu şuûrun neticesinde ortaya çıkmıştır. Âyet-i kerîme bir kerre daha bu duyguyu gönüllere yerleştirmekte, veren kişinin üstünlük taslamamasını alanın da horlanmamasını te'mîn etmektedir. Çünkü her ikisi de Allah'ın rızkından yemektedirler. Veren kişi Allah'ın yolunda yine Allah'ın malını vermişse, mutlakâ bunun mükâfâtını Allah'ın yüce katında görecektir. Verirken de Allah'ın belirttiği bu edep tavrını takınmalıdır. (Seyyid Kutub, Fî Zılâl'il-Kur'an, II, 82 - 84)

———oOo———

الَّذِينَ يُنفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ ثُمَّ لَا يُتْبِعُونَ مَا أَنفَقُوا مَنًّا وَلَا أَذًى لَّهُمْ أَجْرُهُمْ
عِندَ رَبِّهِمْ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿٢٦٢﴾ قَوْلٌ مَّعْرُوفٌ وَمَغْفِرَةٌ خَيْرٌ مِّن صَدَقَةٍ
يَتْبَعُهَا أَذًى وَاللَّهُ غَنِيٌّ حَلِيمٌ ﴿٢٦٣﴾ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تُبْطِلُوا صَدَقَاتِكُم بِالْمَنِّ وَالْأَذَىٰ
كَالَّذِي يُنفِقُ مَالَهُ رِئَاءَ النَّاسِ وَلَا يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ فَمَثَلُهُ كَمَثَلِ صَفْوَانٍ عَلَيْهِ
تُرَابٌ فَأَصَابَهُ وَابِلٌ فَتَرَكَهُ صَلْدًا لَّا يَقْدِرُونَ عَلَىٰ شَيْءٍ مِّمَّا كَسَبُوا وَاللَّهُ لَا يَهْدِي
الْقَوْمَ الْكَافِرِينَ ﴿٢٦٤﴾

262 — Mallarını Allah yolunda infâk edip de, sonra infâk ettikleri şeyin ardından başa kakmayan ve eziyet etmeyenlerin mükâfâtı, Rabları katındadır. Onlara korku yoktur. Ve mahzûn da olacak değillerdir.

263 — Bir tatlı dil, bir de af, peşinden eziyet gelecek sadakadan daha hayırlıdır. Ve Allah Ganî'dir, Halîm'dir.

264 — Ey îmân edenler, Allah'a ve âhiret gününe inanmayıp, insanlara gösteriş için malını harcayan kimse gibi sadakalarınızı başa kakma ve eziyet etmekle heder etmeyin. O gösteriş yapanın hali üzerinde toprak bulunan kayanınki gibidir. Şiddetli bir yağmur isâbet ettiğinde onu

katı bir taş halinde bırakır. Onlar kazandıklarından hiçbir şey elde edemezler. Allah kâfirler gürûhunu hidâyete erdirmez.

Tatlı Dil ve Sadaka

Allah Teâlâ kendi yolunda bulunan ve sonra da hayır ve sadaka verdiği kimselerin başına kakmayan, yaptığından dolayı hiç kimseye ne sözle, ne de işiyle başa kakmayan kimseleri överek buyuruyor ki : «Mallarını Allah yolunda infâk edip de sonra infâk ettikleri şeyin ardından başa kakmayan ve (iyilik yaptıkları kimseye daha önceki iyiliğin ecrini düşüren) eziyette bulunmayanların mükâfatı Rabları katındadır. (Onların sevâbı ancak Allah'adır, ondan başka hiç kimseye değil.) Onlara (kıyâmet günü meydana gelecek kıyâmet korkularından) hiç bir korku yoktur. (Geride bıraktıkları çocuklarından, dünya hayatı ve nimetlerinden dolayı) mahzûn da olacak değillerdir. (Çünkü kendileri için bunlardan daha hayırlı olan şeylere kavuşacaklardır.)»

«Bir tatlı dil (güzel bir kelime, müslüman için bir duâ) ve (sözlü, ya da fiilî bir zulmü) affetmek, peşinden eziyet gelecek sadakadan daha iyidir.»

İbn Ebu Hâtim diyor ki; bize babamın... Amr İbn Dînâr'dan rivâyetine göre o şöyle demiştir : Bize ulaştığına göre Allah Rasûlü : «Allah'a, güzel bir sözden daha sevimli gelen başka bir sadaka yoktur; Allah Teâlâ'nın şu sözünü işitmedin mi : «Bir tatlı dil, bir de af, peşinden eziyet gelecek sadakadan daha iyidir. Ve Allah ganî'dir, halîm'dir. (yumuşak davranır, bağışlar, affeder ve onların günâhlarından vazgeçer.)» buyurmaktadır,» demiştir.

Sadakayı başa kakmanın yasaklandığına dâir hadîs-i şerîf'ler vârid olmuştur. Şöyle ki :

Müslim'in Sahîh'inde Şu'be'nin Ebu Zerr'den rivâyet ettiği bir hadîs-i şerîf'te Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmaktadır :

« ثَلَاثَةٌ لَا يُكَلِّمُهُمُ اللهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَلَا يَنْظُرُ إِلَيْهِمْ وَلَا يُزَكِّيهِمْ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ : الْمَنَّانُ الَّذِي لَا يُعْطِي شَيْئًا إِلَّا مَنَّهُ . وَالْمُنَفِّقُ سِلْعَتَهُ بِالْحَلِفِ الْفَاجِرِ . وَالْمُسْبِلُ إِزَارَهُ » .

«Üç sınıf insan vardır ki kıyâmet günü Allah onlarla konuşmaz, onlara (rahmet nazarıyla) bakmaz, onları temize çıkarmaz ve onlar için elîm bir azâb vardır : Verdiğini başa kakan, elbisesini kibir için yerlerde sürüyen ve malını yalan yemînle satan.»

İbn Merdûyeh diyor ki; bize Ahmed İbn Osman İbn Yahyâ'nın... Ebu'd-Derdâ'dan rivâyetinde Rasûlullah (s.a.) :

«Ana babasına karşı gelen, başa kakıcı olan, devâmlı içki içen ve kaderi yalanlayan cennete giremez.» buyurmuşlardır.

Bu hadîsin bir benzerini İmâm Ahmed, İbn Mâce, Yûnus İbn Meysere hadîsinden rivâyet etmişlerdir.

Sonra İbn Merdûyeh, İbn Hibbân, Hâkim Müstedrek'inde ve Nesei... Abdullah İbn Ömer'den rivâyet ettiler ki Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur :

«Üç sınıf insan vardır ki kıyâmet günü Allah Teâlâ onlara (rahmet nazarıyla) bakmaz : Anne babasına karşı gelen (isyân eden), devâmlı içki içen ve verdiğini başa kakan.»

(.....)

Bunun içindir ki Allah Teâlâ : «Ey îmân edenler... sadakalarınızı başa kakma ve eziyet etmekle heder etmeyin.» buyurarak arkasından getirilen başa kakma ve eziyet ile sadakanın boşa gideceğini, sadaka sevâbının başa kakma ve eziyetin günâhını karşılamayacağını haber vermektedir. Allah Teâlâ sonra şöyle buyuruyor : «İnsanlara gösteriş için malını harcayan kimse gibi...» İnsanlara gösteriş için verilen sadakanın boşa gittiği gibi siz de sadakalarınızı başa kakma ve eziyetle boşa götürmeyin. Gösteriş için sadaka veren kişi Allah rızâsını kastederek bu işi yaptığını insanlara gösteriyor. Halbuki onun maksadı insanların kendisini övmesi, ya da insanlar arasında teşekküre şâyân görülmek için güzel sıfatlarla meşhûr olması, ya da kendinin cömert olduğunun söylenmesi ve benzeri dünyevî maksadlardır. O hiçbir zaman Allah'ın rızâsını ve onun sevâbını arzulamamaktadır. Bunun içindir ki Allah Teâlâ : «Allah'a ve âhiret gününe inanmayıp...» buyurmaktadır.

Sonra Allah Teâlâ gösteriş için malını harcayan —Dahhâk'e göre nafakasının peşinden başa kakıp eziyette bulunan— kimsenin durumuna bir misâl vererek şöyle buyuruyor : «Onun hali; üzerinde toprak bulunan kayanınki gibidir. Şiddetli bir yağmur isâbet ettiğinde (üzerinde bulunan toprağı gideriverir de) onu katı bir taş halinde bırakır. (İşte gösteriş yapanların amellerinin durumu da böyledir. Allah katında yok olmuş gitmişlerdir. Her ne kadar insanların gördüğü şekilde amelleri olsa bile aynen yağmurdan önceki toprağın durumu gibidir) Onlar işlediklerinden hiçbir şey elde edemezler. Allah kâfirler gürûhunu hidâyete erdirmez.»

وَمَثَلُ الَّذِينَ يُنفِقُونَ أَمْوَالَهُمُ ابْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللَّهِ وَتَثْبِيتًا مِّنْ أَنفُسِهِمْ كَمَثَلِ جَنَّةٍ
بِرَبْوَةٍ أَصَابَهَا وَابِلٌ فَآتَتْ أُكُلَهَا ضِعْفَيْنِ فَإِن لَّمْ يُصِبْهَا وَابِلٌ فَطَلٌّ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ ﴿٢٦٥﴾

265 — Allah'ın rızâsını kazanmak ve kalblerindekini sağlamlaştırmak için mallarını infâk edenlerin hali, bir tepedeki güzel bir bahçenin haline benzer. Kuvvetli bir sağanak düşünce yemişlerini iki kat verir. Bol yağmur yağmasa bile bir çisenti bulunur ve Allah işlediklerinizi görür.

İnanan ve İnanmayan Örneği

Bu, mallarını Allah'ın rızâsını arzulayarak ve Allah Teâlâ'nın yaptıklarına karşı bol mükâfatı vereceğine inanarak harcayan mü'minlerin misâlidir.

Bu ifâdenin bir benzeri, sıhhatinde ittifâk edilmiş olan şu hadîs-i şerîf'tir. «Kim îmân ederek ve sevâbını Allah'tan umarak Ramazân orucunu tutarsa...» Yani kim Ramazân orucunu Allah'ın farz kıldığına inanarak ve sevâbını Allah'tan umarak tutarsa.

Şa'bî : «Kalblerindekini sağlamlaştırmak için...» âyet-i kerîme'si hakkında şöyle diyor : «Tasdîk ve yakînini sağlamak için»

Katâde, Ebu Sâlih ve İbn Zeyd de böyle söylemişler; İbn Cerîr de bu açıklamayı tercîh etmiştir.

Mücâhid ve Hasan ise : «Sadakalarını nereye vereceklerini iyi tesbît etmek için.» açıklamasını getirmişlerdir.

Allah Teâlâ buyuruyor ki : İşte bunların hali «Bir tepedeki —İbn Abbâs ve Dahhâk'ın ilâvesine göre içinden nehirler akan— güzel bir bahçenin haline benzer. Kuvvetli bir sağnak düşünce, yemişlerini (benzeri bahçelere göre) iki kat verir. (tepede olmasına rağmen aslâ kuraklık görmez. Çünkü bol yağmur yağmasa bile bir çisentisi bulunur. Bu çisenti bile ona yeter. İşte mü'minin ameli de böyledir; aslâ boşa gitmez. Bilakis Allah onu kabûl eder, çoğaltır ve güzel amel işleyen herkesin amelini niyetine göre arttırır.)» İşte bunun içindir ki Allah Teâlâ : «Ve Allah işlediklerinizi görür.» Kullarının amellerinden hiçbir şey O'na gizli kalmaz, buyurmaktadır.

أَيَوَدُّ أَحَدُكُمْ أَنْ تَكُونَ لَهُ جَنَّةٌ مِنْ نَخِيلٍ وَأَعْنَابٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ لَهُ فِيهَا
مِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ وَأَصَابَهُ الْكِبَرُ وَلَهُ ذُرِّيَّةٌ ضُعَفَاءُ فَأَصَابَهَا إِعْصَارٌ فِيهِ نَارٌ
فَاحْتَرَقَتْ كَذَٰلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمُ الْآيَاتِ لَعَلَّكُمْ تَتَفَكَّرُونَ ﴿٢٦٦﴾

266 — Biriniz ister mi ki; hurmalardan ve üzümlerden bir bahçesi olsun, altından ırmaklar aksın, içinde her çeşit meyve bulunsun da; kendisi ihtiyârlamış, çocukları da güçsüz kalmışken bahçesi ateşli bir kasırga ile yanıversin. Düşünesiniz diye Allah size âyetlerini böyle açıklar.

Bu âyetin tefsîrinde Buhârî der ki : Bize İbrâhîm İbn Mûsâ'nın... Übeyd İbn Umeyr'den rivâyetine göre o şöyle demiştir : Ömer İbn Hattâb bir gün Rasûlullah (s.a.) ın ashâbına : «Biriniz ister mi ki; hurmalardan ve üzümlerden bir bahçesi olsun...» âyet-i kerîme'si kimin hakkında nâzil olmuştur biliyor musunuz?» diye sordu. Onlar : Allah en iyi bilir, dediler. Ömer kızdı ve : Biliyoruz, ya da bilmiyoruz deyin, dedi. İbn Abbâs şöyle konuştu : Ey mü'minlerin emîri, bende bu konuda bir bilgi var. Ömer : Ey kardeşimin oğlu; söyle ve kendini küçük görme, dedi. Bunun üzerine İbn Abbâs şöyle konuştu : Bu âyet bir amel için misâl olarak getirildi. Ömer sordu : Hangi amel? İbn Abbâs : «Zengin bir adam vardı; Allah'a itâat üzre idi. Sonra Allah ona şeytânı gönderdi de adam günâhlar işledi. O kadar ki eski amellerini tümüyle batırdı. İşte bu, o adamın amel hakkındadır.» diye cevap verdi.

Bu hadîs-i şerîf —ki Buhârî bu hadîsi Hasan İbn Muhammed ez-Za'ferânî kanalıyla... İbn Cüreyc'den rivâyet etmiştir— Buhârî'nin rivâyetinde münferid kaldığı hadîs-i şerîf'lerdendir. Bu âyetin tefsîrinde bu hadîs-i şerîf yeterlidir ve âyet-i kerîme'de verilen misâl açık seçik anlaşılmaktadır. Bir adam var; önce güzel ameller işler, sonra hareketleri değişir ve iyiliklerini kötülüklere çevirir. Böylece ikinci olarak yapmış olduğu işler daha önce yaptığı iyilikleri yok eder. Durumların en dar olanında, birinci yaptıklarından azıcık bir amele bile muhtâç duruma düşer. Elinde hiçbir şey kalmaz ve daha önceki durumundan daha muhtâç bir hale düşer. Bunun içindir ki Allah Teâlâ : «Kendisi ihtiyârlamış, çocukları da güçsüz kalmışken bahçesi ateşli bir kasırga ile yanıversin. (kasırgadaki alev bahçesinin meyvelerini yaksın ve ağaçlarını yok etsin. Bunun hali nicedir?)» buyurmuştur.

İbn Ebu Hâtim, Avfî tarîkı ile İbn Abbâs'tan rivâyet ediyor ki o şöyle demiştir : Allah güzel bir misâl verdi, O'nun her misâli güzeldir. Şöyle buyurdu : «(Gençliğindeki işini anlatarak) biriniz ister mi ki; hurmalardan ve üzümlerden bir bahçesi olsun, altından ırmaklar aksın, içinde her çeşit meyve bulunsun da kendisi ihtiyârlamış, çocukları da güçsüz kalmışken (ömrünün sonlarına doğru olan halini anlatıyor.) bahçesi ateşli bir kasırga ile yanıversin.» Böyle bir bahçeyi yeniden dikecek kuvveti yoktur artık. Hayırlı bir nesil de bırakmamıştır ki bu bahçenin bir benzerini ona tekrâr yapıversin. İşte kıyâmet günü Allah

Teâlâ'nın huzûruna getirilecek olan kâfirin durumu da böyledir : Allah'ın rızâsını kazanacak bir hayrı yoktur. Nasıl ki bahçe sahibinin eski bahçenin bir benzerini ona tekrâr yapıversin. İşte kıyâmet günü Allah kendine dönecek bir hayır bulamayacaktır. Nasıl ki öteki çocuklarından bir fayda görememiştir. Kâfir en muhtaç olduğu dönemde ecirden mahrûm kalacaktır. Nasıl ki öteki de en muhtâç olduğu dönemde —ki ihtiyarlık ve çocuklarının zayıflığı dönemidir— bahçesinden mahrûm kalıvermişti.

Hâkim de Müstedrek'inde rivâyet ediyor ki Rasûlullah (s.a.) dualarında şöyle derdi : «Allah'ım yaşlılığımda ve ömrümün bitiminde bana rızkımı geniş kıl.»

İşte bunun içindir ki Allah Teâlâ şöyle buyuruyor :

«Düşünürsünüz (ibret alır, misâlleri ve mânâları anlar ve ne kastedildiğini kavrarsınız.) diye Allah size âyetlerini böyle açıklar.»

Nitekim başka bir âyet-i kerîme'de de şöyle buyurmaktadır : «İşte misâller. Biz, onları insanlara anlatıyoruz. Onları ancak bilenler anlar.» (Ankebût, 43)

يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓا۟ أَنفِقُوا۟ مِن طَيِّبَٰتِ مَا كَسَبْتُمْ وَمِمَّآ أَخْرَجْنَا لَكُم مِّنَ ٱلْأَرْضِ ۖ وَلَا تَيَمَّمُوا۟ ٱلْخَبِيثَ مِنْهُ تُنفِقُونَ وَلَسْتُم بِـَٔاخِذِيهِ إِلَّآ أَن تُغْمِضُوا۟ فِيهِ ۚ وَٱعْلَمُوٓا۟ أَنَّ ٱللَّهَ غَنِىٌّ حَمِيدٌ ﴿٢٦٧﴾ ٱلشَّيْطَٰنُ يَعِدُكُمُ ٱلْفَقْرَ وَيَأْمُرُكُم بِٱلْفَحْشَآءِ ۖ وَٱللَّهُ يَعِدُكُم مَّغْفِرَةً مِّنْهُ وَفَضْلًا ۗ وَٱللَّهُ وَٰسِعٌ عَلِيمٌ ﴿٢٦٨﴾ يُؤْتِى ٱلْحِكْمَةَ مَن يَشَآءُ ۚ وَمَن يُؤْتَ ٱلْحِكْمَةَ فَقَدْ أُوتِىَ خَيْرًا كَثِيرًا ۗ وَمَا يَذَّكَّرُ إِلَّآ أُو۟لُوا۟ ٱلْأَلْبَٰبِ ﴿٢٦٩﴾

267 — Ey îmân edenler, kazandıklarınızın iyilerinden ve size yerden çıkardıklarımızdan infâk edin. Kendiniz göz yummadan alıcısı olmadığınız bayağı şeyleri vermeye yeltenmeyin. Ve bilin ki Allah Ganî'dir, Hamîd'dir.

268 — Şeytân sizi fakîrlik ile korkutarak, çirkin şeyleri emreder. Allah ise size mağfiret ve bolluk va'deder. Allah Vâsi'dir, Alîm'dir.

269 — Hikmeti dilediğine verir. Kime de hikmet verilmişse şüphesiz ki, ona pek çok hayır verilmiştir. Bunu ancak akıl sahipleri anlar.

İnfâk ve Hikmet

Allah Teâlâ mü'min kullarına Allah'ın kendilerine rızık olarak verdiği, kazandıkları mallardan —Mücâhid'e göre ticâretten kazandıkları mallardan, Ali ve Süddî'ye göre altın ve gümüşten— ve Allah'ın kendileri için yeryüzünde bitirdiği meyve ve ekinlerden infâk etmeyi emrediyor. İbn Abbâs'a göre buradaki infâk ile zekât kastedilmektedir.

İbn Abbâs şöyle diyor :

«Allah Teâlâ mü'min kullarına, mallarının en temiz, en güzel olanlarından infâkta bulunmayı emrediyor; mallarının bayağı ve kötü olanlarını tasaddukdan da men'ediyor. Çünkü Allah Teâlâ temizdir ve ancak temiz olanı kabul eder. Bunun içindir ki «Kendiniz göz yummadan alıcısı olmadığınız bayağı şeyleri vermeye kalkmayın.» Böyle şeyleri kabulde Allah sizden daha müstağnîdir. Dolayısıyla hoşlanmadığınız şeyleri Allah için vermeye kalkmayın.» buyurmaktadır.

«... Bayağı şeyleri vermeye yeltenmeyin.» âyet-i kerîme'sinin «infâkta bulunmak üzere helâl malı bırakıp da harâma yönelmeyin.» anlamında olduğu söylenmişse de sahîh olan birinci görüştür.

Burada İmâm Ahmed'in rivâyet ettiği şu hadîs-i şerîf'i zikretmek yerinde olacaktır.

Bize Muhammed İbn Ubeyd... Abdullah İbn Mes'ûd'dan rivâyet etti ki Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuşlardır :

«Allah Teâlâ rızıklarınızı aranızda paylaştırdığı gibi huylarınızı da aranızda bölüştürmüştür. Allah dünyayı sevdiğine de, sevmediğine de verir. Dini ise sadece sevdiğine verir. Allah kime din vermiş ise muhakkak ki onu sevmiştir. Nefsim kudret elinde olan (Allah) a yemîn ederim ki kul, kalbi ve dili müslüman olmadıkça müslüman olmuş olmaz. Komşusu kendisinin kötülüklerinden emîn olmadıkça kişi îmân etmiş olmaz.», «Ey Allah'ın Peygamberi kişinin komşusuna kötülükleri nedir? sorusu üzerine Allah'ın Rasûlü : «Onu aldatması ve zulmüdür.» buyurarak şöyle devâm ettiler : «Kul harâmdan bir mal kazanır da ondan infâkda bulunursa kendisine bereketli kılınmaz, ondan tasadduk ederse kabul edilmez, arkasında bıraksa bile o ancak kendisini cehenneme götüren bir azık olur. Allah kötüyü kötü ile silmez; kötüyü ancak iyi, güzel ile siler. Kötü de kötüyü silmez, yok etmez.»

İbn Cerîr der ki : Bize Hüseyin İbn Ömer el-Abkârî'nin... «Ey îmân edenler, kazandıklarınızın iyilerinden ve size yerden çıkardıklarımızdan infâk edin. Kendiniz göz yummadan alıcısı olmadığınız bayağı şeyleri vermeye yeltenmeyin.» âyet-i kerîme'si hakkında Berrâ İbn Âzib'den rivâyetine göre o şöyle demiştir :

Bu âyet-i kerîme Ansâr hakkında nâzil oldu. Ansâr, hurma kesme günleri gelince bahçelerinden taze hurmaları alır ve bunları Rasûlul-

lah (s.a.) ın mescidinde iki direk arasına gerilmiş bir ipe asarlardı. Muhâcirlerin fakîrleri de onlardan yerdi. Ansârdan birisi kötü, âdi hurmaları aldı ve taze hurma salkımlarının arasına koydu. Bunun câiz olduğunu sanıyordu. Böyle yapanlar hakkında Allah Teâlâ «... Bayağı şeyleri vermeye yeltenmeyin.» âyetini indirdi.

Hadîsi aynı sened ile İbn Cerîr, İbn Mâce, İbn Merdûyeh ve Hâkim Müstedrek'inde rivâyet etmişlerdir. Hâkim bu hadîs hakkında : Buhârî ve Müslim'in şartlarına göre sahîhdir, ancak ikisi de bu hadîsi tahrîç etmemişlerdir, demektedir.

İbn Ebu Hâtim der ki : Bize Ebu Saîd el-Eşecc'in... Berâ'dan rivâyetinde o şöyle demiştir : «Kendiniz göz yummadan alıcısı olmadığınız bayağı şeyleri vermeye yeltenmeyin.» âyet-i kerîme'si bizim hakkımızda nâzil oldu : Bizim hurmalarımız vardı. Bizler çokluğuna ve azlığına göre hurmalıklarımızdan hurma salkımlarını getirir ve mescide asardık. Ehl-i Suffe'den —ki onların yiyecekleri yoktu— birisi acıktığı zaman gelir, asâsıyla bir salkıma vurur ve ondan düşen taze hurmaları yerdi. Hayırda gözü olmayan kişiler bozuk, âdi, kırılmış ve düşmüş hurma salkımlarını getirerek bunları asarlardı. Bunun üzerine «Kendiniz göz yummadan alıcısı olmadığınız bayağı şeyleri vermeye yeltenmeyin.» âyeti nâzil oldu. Sizden birisi verdiğinin bir benzeri kendisine verilse göz yummadan ve utanmadan onu almaz. Bundan sonra bizler yanımızda olanların iyilerini getirirdik.

Aynı hadîs-i şerîf'i Tirmizî de değişik bir rivâyet zinciriyle Berâ'dan rivâyet etmiş ve : «Bu, hasen, garîb bir hadîstir.» demiştir.

İbn Ebu Hâtim der ki : Bize babam... Sehl İbn Hanîf'ten o da babasından rivâyet etti ki Rasûlullah (s.a.) iki çeşit âdi ve bozuk hurmadan nehyetti. İnsanlar meyvelerinin kötülerine yönelir ve zekât olarak bunları çıkarırlardı. Bunun üzerine : «Bayağı şeyleri vermeye yeltenmeyin.» âyeti nâzil oldu.

Hadîsi «Müsned hadîs» olarak rivâyet eden Ebu Dâvûd'un lafzı şöyledir : «Rasûlullah (s.a.), bozuk ve âdi hurmanın zekât olarak alınmasını yasakladı.»

Hadîs-i şerîf değişik tarîkla Neseî tarafından da rivâyet edilmiştir.

Aynı hadîs İbn Vehb tarafından Abdülcelîl'den rivâyet edilmiştir.

İbn Ebu Hâtim der ki : Bize babamın... «Bayağı şeyleri vermeye yeltenmeyin.» âyeti hakkında Abdullah İbn Ma'kil'den rivâyetine göre o şöyle demiştir : «Müslümanın kazancı bayağı ve pis olmaz. Müslüman bozuk hurmayı, karışık ve bozuk dirhemi ve kendisinde hayır olmayan şeyi sadaka olarak (ya da zekât olarak) vermez.»

İmâm Ahmed der ki : Bize, Ebu Saîd'in... Hz. Âişe'den rivâyetinde o şöyle demiştir : «Rasûlullah (s.a.) a bir keler (bir çeşit sürüngen hayvan) getirildi, onu yemedi ve yenilmesini de yasaklamadı. Ben :

«Ey Allah'ın Rasûlü onu fakîrlere yedirelim mi?» diye sordum, «Yemediğiniz şeylerden onlara yedirmeyiniz» buyurdular.

Sevrî der ki : Süddî kanalıyla... «Kendiniz göz yummadan alıcısı olmadığınız...» âyet-i kerîme'si hakkında Berâ'dan rivâyete göre o şöyle demiş : «Bir adamın başka birisinden alacağı olsa, o da getirip bunu verse alıcısı onu alır. Ancak hakkının karşı tarafça eksiltilmiş olduğunu görerek kabul eder.» Bu hadîs İbn Cerîr tarafından rivâyet edilmiştir.

Ali İbn Ebu Talha der ki : «Kendiniz göz yummadan alıcısı olmadığınız bayağı şeyleri vermeye yeltenmeyin.» âyet-i kerîme'si hakkında İbn Abbâs şöyle dedi :

«Sizin birinden alacağınız olsa, o da sizin hakkınızdan daha azını size getirse, iyi olması yönünden onu noksan bulmadan almazsınız. (alırsınız ama onu noksan bulur, noksan kabul edersiniz.) İşte Allah Teâlâ'nın «Kendiniz göz yummadan...» sözü böyledir. «Benim sizin üzerinizdeki hakkım mallarınızın en temiz ve en iyilerinden olduğu halde, kendiniz için râzı olmadığınız bir şeye benim için nasıl râzı olursunuz?» anlamındadır.

Hadîs İbn Ebu Hâtim ve İbn Cerîr tarafından rivâyet edilmiştir. İbn Cerîr şunu da ilâve eder : İşte bu Allah Teâlâ'nın : «Sevdiğiniz şeylerden (Allah için) infâk etmedikçe aslâ iyiliğe (birr'e) erişemezsiniz.» (Âl-i İmrân, 92) sözüdür.

Bu hadîsin benzeri Avfî ve başka tarîklarla İbn Abbâs'tan da rivâyet edilmiştir. Bir çokları da böylece zikretmişlerdir.

Allah Teâlâ : «Ve bilin ki Allah Ganî'dir, Hamîd'dir.» buyurmaktadır. Her ne kadar size, sadaka vermeyi ve mallarınızın temizlerinden vermeyi emretmişse de O, bundan müstağnîdir. Bu, ancak zenginle fakîrin eşit kılınması içindir. Nitekim bir başka âyet-i kerîme'de : «Onların ne etleri, ne de kanları Allah'a ulaşır. Sizden O'na sadece takvâ ulaşır.» (Hacc, 37) buyurmaktadır. O, bütün yaratıklarından zengindir ve onlardan müstağnîdir, bütün yaratıkları ise O'na muhtâçtırlar. O'nun lutfu geniştir, O'nun katında olanlar asla tükenmez. Kim temiz bir kazançtan sadaka verirse bilsin ki Allah zengindir, ihsânları geniştir, kerîm'dir, cömerttir, verdiği sadaka sebebiyle kulunu mükâfâtlandıracaktır ve bu yaptığını onun için kat kat arttırarak mükâfâtlandıracaktır. Kim yoksul ve zulmedici olmaksızın borç verirse Allah Hamîd'dir. Yani bütün işlerinde, sözlerinde, kanun koymasında ve kaderinde övülmüştür. O'ndan başka İlâh yoktur. Yegâne Rab O'dur.

«Şeytan sizi fakîrlik ile korkutarak, çirkin şeyleri emreder. Allah ise size mağfiret ve bolluk va'd eder. Allah Vâsi'dir, Alîm'dir.»

İbn Ebu Hâtim der ki : Bize Ebu Zür'a'nın... Abdullah İbn Mes'ûd'dan rivâyetine göre, Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur :

«Muhakkak ki şeytân da melek de Âdemoğlu ile ilgilenir. Şeytânın onunla ilgilenmesi onu kötülükle korkutup hakkı yalanlatmasıdır. Meleğin ilgilenmesi ise ona hayır müjdeleyip hakkı tasdîk etmesidir. Bunu kendi nefsinde (gönlünde ve hatırında) bulan kişi, bu düşüncenin Allah'tan olduğunu bilsin ve Allah'a hamdetsin; diğerini bulan kimse ise şeytândan (Allah'a) sığınsın.» Sonra Rasûlullah (s.a.) : «Şeytân sizi fakîrlik ile korkutarak, çirkin şeyleri emreder. Allah ise mağfiret ve bolluk va'd eder.» âyet-i kerîme'sini tilâyet buyurdular.

Hadîsi bu şekliyle Tirmizî ve Neseî Sünen'lerinin «Kitâb'üt-Tefsîr» bölümlerinde rivâyet etmişlerdir.

İbn Hibbân'da sahîh'inde Ebu Ya'lâ el-Mavsılî'den, o da Hennâd' dan kendi senediyle aynı hadîsi tahrîç etmiştir.

Tirmizî : Hadîs hasendir, garîbtir. Ebu'l-Ahvas'ın rivâyet ettiği bu hadîsi sadece onun rivâyetinden merfû' olarak biliyoruz, demiştir.

Allah Teâlâ buyurur ki :

«Şeytân (elinizde bulunan şeylere sıkı sıkıya yapışarak onları Allah'ın rızâsı yolunda infâk etmeyi yasaklamakla kalmaz, size günâhları, harâmları ve yüce yaratıcıya muhâlefeti emretmek sûretiyle) çirkin şeyleri de emreder. Allah ise (şeytânın size çirkin şeyleri emretmesine karşılık) mağfiret ve (şeytânın sizi fakîrlikle korkutmasına karşılık) bolluk va'd eder. Allah Vâsî'dir, Alîm'dir.»

«Hikmeti dilediğine verir...» âyet-i kerîme'sindeki «Hikmet»in ne anlama geldiği konusunda muhtelif görüşler vardır : Şöyle ki :

Ali İbn Ebu Talha, İbn Abbâs'tan rivâyetle hikmetin «Kur'an'ı; nâsih ve mensûhunu, muhkem ve müteşâbihini, başlangıç ve sonlarını, helâl ve harâmın ve misâllerini bilmek,» olduğunu söylemektedir.

Cüveybir'in Dahhâk'dan, onun da İbn Abbâs'tan merfû' olarak rivâyet ettiğine göre hikmet; «Kur'an'dır. Yani tefsîridir.»

İbn Abbâs : «Muhakkak ki onu (Kur'an'ı) iyi de günahkâr da okur. (okumuştur).» demiştir. Bu, İbn Merdûyeh tarafından rivâyet edilmiştir.

Mücâhid'den rivâyetle İbn Ebu Necîh hikmetten, sözde isâbetin (doğruluğun), kastedildiğini söylemiştir.

Mücâhid'den rivâyetle Leys İbn Ebu Süleym; hikmetin; peygamberlik olmadığını fakat onun ilim, fıkıh ve Kur'an olduğunu söylemiştir.

Ebu'l-Âliye ise : «Hikmet; Allah korkusudur; gerçekten Allah korkusu her hikmetin başıdır.» demiştir.

İbn Merdûyeh... İbn Mes'ûd'dan merfû' olarak rivâyet ediyor ki «Hikmetin başı Allah korkusudur.»

Yine İbn Mes'ûd'dan Ebu'l-Âliye rivâyet eder ki, hikmet, «Kitâb ve anlayıştır.»

İbrâhîm en-Nehaî hikmetin, anlayış olduğunu söylemiştir.

Ebu Mâlik hikmetin; sünnet olduğunu söylemiştir.

İbn Vehb, Mâlik'den rivâyetle anlatıyor ki, Zeyd İbn Eslem; hikmet akıldır, demiştir.

Mâlik şöyle diyor : «Bana öyle geliyor ki hikmet; Allah'ın dininde bir kavrayış ve Allah'ın rahmet ve fazlından kalblere koymuş olduğu bir şeydir. Bunu açıklayan durumlardandır ki sen bir adamı, dünya işlerine baktığında akıllı bulursun. Bir diğerini de dünya işlerinde zayıf, dinin işlerinde basîretli ve bilgili bulursun. Allah bunu ona vermiş ve diğerinden de mahrûm etmiştir. Hikmet, Allah'ın dininde bir kavrayıştır.»

Süddî der ki : «Hikmet; peygamberliktir.»

Cumhûr'un da söylediği gibi sahîh olan, hikmetin peygamberliğe hasredilemeyeceğidir. Bilakis hikmet, ondan daha geniştir, hikmetin en yücesi ise peygamberliktir, risâlet ise daha husûsîdir. Ancak peygamberlere tâbi olanların tebeaiyyet bakımından hayırda nasîbi vardır. Nitekim bir hadîs-i şerîf'te şöyle buyurulmuştur :

«Kim Kur'an'ı ezberlerse kendisine vahiy gelmediği halde peygamberlik onun iki küreği arasında dürülmüş, toplanmış olur.»

Bu hadîs-i şerîf'i Vekî İbn el-Cerrâh tefsîrinde... Abdullah İbn Ömer'den rivâyet etmiştir.

İmâm Ahmed der ki : Bize Vekî ve Yezîd'in... İbn Mes'ûd'dan rivâyetlerinde o şöyle demiştir : Rasûlullah (s.a.) ı şöyle derken işittim :

« لَا حَسَدَ إِلَّا فِي اثْنَتَيْنِ : رَجُلٌ آتَاهُ اللهُ مَالًا فَسَلَّطَهُ عَلَى هَلَكَتِهِ فِي الْحَقِّ . وَرَجُلٌ آتَاهُ اللهُ حِكْمَةً ، فَهُوَ يَقْضِي بِهَا وَيُعَلِّمُهَا » .

«Şu iki kişi hakkında olanı hâriç hased yoktur : Bir adam ki Allah kendisine mal vermiş ve onu hak yolda tüketiyor, bir adam ki Allah kendisine hikmet vermiş ve o da bununla hükmediyor ve onu öğretiyor.»

Bu hadîs-i şerîf'i Buhârî, Müslim, Neseî ve İbn Mâce müteaddit tarîklardan olmak üzere İsmâîl İbn Ebu Hâlid'den rivâyet etmişlerdir.

«Bunu ancak akıl sahipleri anlar.» Va'z ve zikir ancak akıl sahiplerine fayda verir. Va'z ve zikirle de hitâp ve söylenen sözün anlamı kastedilmektedir.

İZÂHI

Büyük müfessir Fahreddîn Râzî buradaki «hikmet» terimi üzerinde durarak şöyle diyor :

İyi bil ki; Allah Teâlâ bir önceki âyet-i kerîme'de; şeytânın fakîrliği ve azgınlığı emrettiği, Rahmân'ın da mağfireti ve fazîleti vaadettiğini bildirdikten sonra, Rahmân'ın va'dinin şeytânın va'dine tercîh edilmesini gerektiren sebebe dikkatleri çekmektedir. Şöyle ki Rahmân'ın va'dini tercîh ettiren sebep, akıl ve hikmettir. Şeytânın va'dini tercîh ettiren sebep te, nefs ve şehvettir. Çünkü nefs ve şehvet, vehmin ve hayâlin hükümlerine uyup hâlihâzırdaki zevkleri elde etmeyi emretmektedir. Şüphesiz ki akıl ve hikmetin hükmü, eksiklikten uzak, doğru hükümdür. Hissin, şehvetin ve nefsin hükmü ise, insanı belâ ve mihnetlere düşürür. Öyleyse akıl ve hikmetin hükmünü kabul etmek daha doğrudur. Âyetin nazmına bu kadarlık işâret yeter. Âyette bunun dışında bazı mes'eleler yer alıyor. Bunları da açıklayalım : Birinci mes'ele : Hikmetten murâd ya bilgidir veya doğru fiildir. Mukatil'den rivâyet edilir ki, o Kur'an'daki hikmetin dört şekilde tefsîr edildiğini söylemiştir : Birincisi, Kur'an'daki öğütlerdir. Allah Teâlâ Bakara sûresinde «kitâb ve hikmet ile size öğüt verir» buyurmaktadır ki burada Kur'an'ın verdiği öğütler kastedilmektedir. Nisâ sûresinde ise «size indirilen hak ve hikmet» kavliyle verilen öğütler kastedilmektedir ki, Âl-i İmrân'da da böyledir. İkincisi, hikmet ilim ve anlayış mânâsınadır. Nitekim Allah Teâlâ ona «çocuk iken hüküm vermiştir» buyuruyor. Lukmân sûresinde de «Lukmân'a hikmeti vermiştik» buyuruyor ki bu anlayış ve bilgi demektir. En'âm sûresinde ise «işte onlar kendilerine kitâb ve hükmü vermiş olduklarımızdır» buyuruyor ki bu da aynıdır. Üçüncüsü; hikmet nübüvvet anlamınadır. Nitekim Nisâ sûresinde «İbrâhîm'in âilesine kitâbı ve hikmeti vermiştik» buyururken, nübüvvet kastedilmektedir. Sâd sûresinde, «ona hikmeti ve ayırıcı sözleri vermiştik» buyururken nübüvvet kastedilmiştir. Bakara sûresinde ise «Allah ona mülkü ve hikmeti vermiştir» buyurulmaktadır. Dördüncüsü; hârika sırlar ihtivâ eden Kur'an anlamına gelen hikmettir. Nitekim Nahl sûresinde, «Rabbının yoluna hikmet ve güzel öğütle çağır» buyurulmaktadır. Bu âyet-i kerîme'de de, «Kime hikmet verilmişse ona hayırdan pek çoğu verilmiştir» buyuruluyor. Bütün bu tefsîr şekilleri gerçekte bilgiye rücû eder. Ey miskîn, Allah Teâlâ insana bilgiden ancak çok az bir şey vermiştir. Nitekim «size ilimden ancak pek azı verilmiştir.» buyurmaktadır. Dünya da bütünüyle az bir hayat olarak gösterilmiştir. Nitekim «de ki dünya eğlencesi pek azdır» buyurulmaktadır. Sen şu azın miktarına bak ki, çoğun yüceliğini bilesin. Aklî bürhân da aynı şekilde buna uymaktadır. Çünkü dünyanın süresi sonludur. Bilimlerin, mertebelerin, sayıların ve yaşama sürelerinin sonu yoktur. Ondan elde edilen mutluluğun da sonu yoktur. İşte bu, sana ilmin fazîletini bildirmektedir. Bu konudaki geniş bilgi Bakara sûresinde Hz. Âdem'e verilen bilgiden bahsedilirken geçmişti.

Doğru fiil anlamında hikmete gelince; bunun ta'rîfi konusunda

şöyle demiştir : «Hikmet, beşerin tâkatı ölçüsünde Allah'ın ahlâkıyla ahlâklanmaktır.» Bu anlam, Rasûlullah (s.a.) ın «Allah'ın ahlâkı ile ahlâklanınız.» hadîsinde açıkça görülmektedir. İyi bil ki; hikmetin bu iki anlamın dışına çıkması mümkün değildir. Çünkü insanın kemâli iki şey iledir : İnsan, hakkı hak için bilmeli ve hayrı da onunla amel etmek için öğrenmelidir. Birinci ile varılacak nokta ilim ve bu ilme uygun idrâktır. İkinci ile varılacak nokta ise, doğru ve âdil davranıştır... (Fahreddîn Râzî, VII, 67 - 68)

Mevdûdî ise hikmet konusunda şunları yazıyor :

«Hikmet» kelimesi, gerçek ve doğru olanı tefrîk idrâkiyle alâkalı hakîkat ilmini temsîl eder. Bu sebepten hikmet sahibi kimse, şeytânın dar yolunu değil, Allah Teâlâ'nın geniş yolunu ta'kîb edecektir. Şeytânın dar kafalı sâliklerine göre para cihetinden cimrilik ve boyuna servet biriktirmek açık gözlülük ve akıllılıktır. Buna mukâbil hikmet sahibi kimseler bu yolu, budalaca bir yol olarak bulurlar. Onlara göre hikmet, bir kimsenin orta derecede, lüzumlu ihtiyâçlarını gördükten sonra servetini hayır ve iyilik uğruna cömertçe harcamasıdır. Şeytânın yolunda bu dünya için daha müreffeh bir hayata kavuşmak mümkündür. Fakat bütün hayat bundan ibâret değildir. Bu dünyadaki hayat, ölümden sonra da devâm edecek hayatın ancak çok küçük bir bölümüdür. Bu sebepten dolayı, ebedî hayattaki saâdete rağmen, bu fânî ve kısa hayattan bu gibi zevk alabilmek için insanın ancak budala olması icâbeder. Akıllı, burada kendisine az bir servet bırakılsa bile, bu kısa hayatı iyi kullanan ve ebedî hayatta refâhı için tedârikâtta bulunan kimsedir. (Mevdûdî, Tefhîm el-Kur'an, I, 29.)

——— oOo ———

وَمَآ أَنفَقْتُم مِّن نَّفَقَةٍ أَوْ نَذَرْتُم مِّن نَّذْرٍ فَإِنَّ ٱللَّهَ يَعْلَمُهُۥ ۗ وَمَا لِلظَّٰلِمِينَ مِنْ أَنصَارٍ ﴿٢٧٠﴾
إِن تُبْدُوا۟ ٱلصَّدَقَٰتِ فَنِعِمَّا هِىَ ۖ وَإِن تُخْفُوهَا وَتُؤْتُوهَا ٱلْفُقَرَآءَ فَهُوَ
خَيْرٌ لَّكُمْ ۚ وَيُكَفِّرُ عَنكُم مِّن سَيِّـَٔاتِكُمْ ۗ وَٱللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ ﴿٢٧١﴾

270 — Nafakadan ne harcadınız ise veya adaktan ne adadınızsa, şüphesiz ki Allah, onları bilir. Zulmedenlerin hiç yardımcıları yoktur.

271 — Sadakaları açıktan verirseniz ne güzel! Eğer onları gizler de fakîrlere öyle verirseniz bu, sizin için daha hayırlıdır. Ve onunla günâhlarınızdan bir kısmını yarlığar. Allah, her ne yaparsanız haberdârdır.

Gizli - Açık İnfâk

Allah Teâlâ, (sadaka) veren, infâkta ve adakta bulunanların bu yaptıklarını bildiğini haber vermektedir. Bu, aynı zamanda va'dettiklerini umarak, sadece O'nun rızâsını isteyerek çalışanlara en güzel mükâfâtı vereceği müjdesiyle birlikte kendine itâatta bulunmayan, emrine muhâlefet eden, haberini yalanlayan ve kendisiyle birlikte başkalarına da ibâdet edenlere bir tehdîdi içermektedir. Allah Teâlâ bu anlamda : «Zulmedenlerin (kıyâmet gününde kendilerini Allah'ın azâbından ve öfkesinden kurtaracak) yardımcıları yoktur.» buyurmaktadır.

(.....)

Allah Teâlâ : «Eğer onları (sadakaları) gizler de fakîrlere öyle verirseniz bu, sizin için daha hayırlıdır.» buyurmaktadır. Burada, sadakayı gizlemenin açıktan verilmesinden daha fazîletli olduğuna delâlet vardır. Çünkü bu, riyâdan uzaktır. Ancak insanların bu iyi hareketi benimsemesi gibi bir fayda söz konusu ise, bu takdîrde açıkça verme daha iyi olur.

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurur :

«Kur'an'ı açıktan okuyan sadakayı açıktan veren; Kur'an'ı gizlice okuyan sadakayı gizlice veren gibidir.»

Aslolan şudur ki; bu âyete göre sadakanın gizli verilmesi daha fazîletlidir. Ayrıca Buhârî ve Müslim'de Ebu Hüreyre'den rivâyet edilen şu hadîsi şerîf de buna delâlet etmektedir : Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuşlardır :

سَبْعَةٌ يُظِلُّهُمُ اللهُ تَعَالَى فِي ظِلِّهِ يَوْمَ لَا ظِلَّ إِلَّا ظِلُّهُ إِمَامٌ عَدْلٌ وَشَابٌّ نَشَأَ فِي عِبَادَةِ اللهِ وَرَجُلٌ قَلْبُهُ مُعَلَّقٌ فِي الْمَسَاجِدِ وَرَجُلَانِ تَحَابَّا فِي اللهِ اجْتَمَعَا عَلَيْهِ وَتَفَرَّقَا عَلَيْهِ وَرَجُلٌ دَعَتْهُ امْرَأَةٌ ذَاتُ مَنْصِبٍ وَجَمَالٍ فَقَالَ إِنِّي أَخَافُ اللهَ وَرَجُلٌ تَصَدَّقَ بِصَدَقَةٍ فَأَخْفَاهَا حَتَّى لَا تَعْلَمَ شِمَالُهُ مَا تُنْفِقُ يَمِينُهُ

«Yedi sınıf insan vardır ki sadece Allah'ın (rahmet) gölgesinin olduğu günde —ki kıyâmet günüdür— Allah onları kendi (rahmetinin) gölgesinde gölgelendirecektir : Adâletli devlet başkanı, Allah'ın ibâdetiyle yetişen genç, Allah için birbirini seven; Allah sevgisi üzere biraraya gelen ve ayrılan iki kişi, mescidden çıktığı andan itibâren oraya dönünceye kadar kalbi mescide bağlı kalan, yalnız başına olduğu halde Allah'ı zikreden ve gözleri coşan kişi, makâm ve güzellik sahibi bir kadın kendisini çağırdığında : «Âlemlerin Rabbı olan Allah'tan korkarım.» diyen kişi ve sadaka verdiğinde sağ elinin verdiğini sol eli bilmeyecek derecede gizleyen kişi.»

İmâm Ahmed diyor ki : Bize Yezîd İbn Hârûn'un... Enes İbn Mâlik'den rivâyetinde Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurdular :

«Allah Teâlâ yeryüzünü yarattığında o sallanmaya ve eğilmeye (deprenmeye) başladı. Allah da dağları yaratarak yeryüzüne attı ve yeryüzü istikrâr kazandı. Melekler, dağların yaratılışına şaşarak : Ey Rabbımız, yaratıkların içinde dağlardan daha şiddetli olanı var mıdır? diye sordular. O : Evet, demir var, buyurdu. Melekler : Ey Rabbımız yaratıkların arasında demirden daha şiddetli olanı var mıdır? diye sordular. O : «Evet, ateş.» buyurdu. Melekler : Ey Rabbımız yaratıkların arasında ateşten daha şiddetli bir şey var mı? diye sordular. O : «Evet, su.» buyurdu. Melekler : Ey Rabbınız, yaratıkların arasında sudan daha şiddetli olanı var mı? diye sordular. Allah Teâlâ : «Evet, buyurdu, rüzgâr daha şiddetlidir.» Meleklerin : Ey Rabbımız, yaratıkların arasında rüzgârdan daha şiddetli olanı var mı? sorusuna Allah Teâlâ : «Evet» buyurdu; sağ eliyle verdiği sadakayı sol elinden gizleyen Âdemoğlu.»

Bir hadîs-i şerîf'te de şöyle buyurulur : «Gizli verilen sadaka, Rabbın öfkesini dindirir.»

İbn Ebu Hâtim der ki : Bize babamın... «Sadakaları açıktan verirseniz ne güzel. Eğer onları gizler de fukarâya öyle verirseniz bu, sizin için daha hayırlıdır.» âyet-i kerîme'si hakkında Âmir eş-Şa'bî'den rivâyetine göre o şöyle demiştir : «Bu âyet, Ebu Bekir ve Ömer (r.a.) hakkında nâzil oldu. Ömer, malının yarısını getirip Rasûlullah (s.a.) a vermişti. Rasûlullah (s.a.) ona : «Arkanda âilen için ne bıraktın ey Ömer?» diye sorduklarında, Ömer : Onlara malımın yarısını bıraktım, demişti. Ebu Bekir'e gelince; o bütün malını getirmiş ve neredeyse kendi nefsinden bile gizleyerek Rasûlullah (s.a.) a vermişti. Rasûlullah (s.a.) ona da : «Ey Ebu Bekir, arkanda âilen için ne bıraktın?» sorusunu yönelttiğinde : Allah ve Rasûlünün va'dini bıraktım, diye cevaplamış ve Ömer (r.a.) ağlayarak : Babam ve anam sana fedâ olsun ey Ebu Bekir; Allah'a yemîn ederim ki ne zaman hayır konusunda seninle yarışsak mutlaka sen beni geçmişindir, deyivermişti.

Bu hadîs-i şerîf Ömer (r.a.) den değişik şekilde rivâyet edilmişse de biz burada Şa'bî'nin rivâyetini kaydettik.

İster farz, ister mendûb olsun bu âyet-i kerîme sadakanın gizlenmesinin daha fazîletli olduğu konusunda umûmîdir. Şu kadar var ki İbn Cerîr, Ali İbn Ebu Talha tarîkı ile bu âyetin tefsîrinde İbn Abbâs'ın şöyle dediğini rivâyet etmektedir : «Allah Teâlâ nâfile sadakanın gizli verilenini açıktan verileninden yetmiş kat fazîletli; farz olan sadakanın —ki zekâttır— açıkça verilenini de gizlice verileninden yirmibeş kat daha fazîletli kıldı.»

Allah Teâlâ buyuruyor : «Ve onunla (özellikle gizli olarak verdiğiniz sadakalar karşılığında sizin derecelerinizi yükseltir ve) günâhlarınızdan bir kısmını yarlığar. Allah, her ne yaparsanız haberdârdır.»

Bunlardan hiçbir şey Allah'a gizli kalmaz ve size bunlar karşılığında mutlakâ mükâfât verecektir.

لَيْسَ عَلَيْكَ هُدَىٰهُمْ وَلَٰكِنَّ اللَّهَ يَهْدِي مَن يَشَاءُ ۗ وَمَا تُنفِقُوا مِنْ خَيْرٍ
فَلِأَنفُسِكُمْ ۚ وَمَا تُنفِقُونَ إِلَّا ابْتِغَاءَ وَجْهِ اللَّهِ ۚ وَمَا تُنفِقُوا مِنْ خَيْرٍ يُوَفَّ
إِلَيْكُمْ وَأَنتُمْ لَا تُظْلَمُونَ ﴿٢٧٢﴾ لِلْفُقَرَاءِ الَّذِينَ أُحْصِرُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ
لَا يَسْتَطِيعُونَ ضَرْبًا فِي الْأَرْضِ يَحْسَبُهُمُ الْجَاهِلُ أَغْنِيَاءَ مِنَ التَّعَفُّفِ تَعْرِفُهُم
بِسِيمَاهُمْ لَا يَسْأَلُونَ النَّاسَ إِلْحَافًا ۗ وَمَا تُنفِقُوا مِنْ خَيْرٍ فَإِنَّ اللَّهَ بِهِ
عَلِيمٌ ﴿٢٧٣﴾ الَّذِينَ يُنفِقُونَ أَمْوَالَهُم بِاللَّيْلِ وَالنَّهَارِ سِرًّا وَعَلَانِيَةً فَلَهُمْ
أَجْرُهُمْ عِندَ رَبِّهِمْ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿٢٧٤﴾

272 — Onları hidâyete erdirmek sana düşmez. Allah dilediğini hidâyete erdirir. Hayır nâmına ne infâk ederseniz kendinizedir. Zaten yalnız Allah rızâsını kazanmak için infâk edersiniz. Verdiğiniz her hayır tâm olarak size ödenir. Ve siz, haksızlığa uğratılmazsınız.

273 — Sadakalarınızı, kendilerini Allah yoluna vermiş olup da yeryüzünde dolaşmayan ve tanımayanların; hayâlarından dolayı onları zengin zannettikleri yoksullara verin. Onları yüzlerinden tanırsın. Yüzsüzlük ederek insanlardan bir şey istemezler. Hayırdan ne infâk ederseniz şüphesiz Allah onu bilir.

274 — Onlar ki, mallarını gece ve gündüz, gizli ve açık infâk ederler, işte onların mükâfâtı; Rabları katındadır. Onlar için korku da yoktur, üzülecek de değillerdir.

Hidâyet ve İnfâk Psikolojisi

Ebu Abdurrahmân Neseî diyor ki : Bize Muhammed İbn Abdüsselâm İbn Abdurrahîm'in... İbn Abbâs'tan rivâyetine göre o şöyle de-

miştir : Ashâb müşrik olan akrabalarına az da olsa sadaka vermekten hoşlanmıyorlardı. Bu konuyu sorduklarında kendilerine müsâade edildi ve : «Onları hidâyete erdirmek sana düşmez. Allah dilediğini hidâyete erdirir. Hayır namına ne infâk ederseniz kendinizedir. Zaten yalnız Allah rızâsını kazanmak için infâk edersiniz. Verdiğiniz her hayır tâm olarak size ödenir ve siz, haksızlığa uğratılmazsınız» âyet-i kerîme'si nâzil oldu.

Bu hadîsi Ebu Huzeyfe, İbn Mübârek, Ebu Ahmed ez-Zübeyrî ve Ebu Dâvûd el-Hadremî, Süfyân es-Sevrî'den rivâyet etmişlerdir.

İbn Ebu Hâtim diyor ki : Bize Ahmed İbn Kâsım İbn Atiyye'nin... İbn Abbâs'tan, onun da Rasûlullah (s.a.) dan rivâyetine göre, Rasûlullah (s.a.) «Onları hidâyete erdirmek sana düşmez...» âyet-i kerîme'si nâzil oluncaya kadar ancak müslüman olanlara sadaka verilmesini emrederdi. Bu âyet-i kerîme'nin nüzûlünden sonra hangi dinden olursa olsun, isteyene sadaka verilmesini emrettiler. Esmâ Bint Sıddîk'in bu konudaki hadîsi, «Sizinle din uğrunda savaşmayan, sizi yurdunuzdan çıkarmayanlara iyilik yapmanız ve âdil davranmanızı Allah yasaklamaz.» (Mümtehine, 8) âyetinin tefsîrinde gelecektir.

Allah Teâlâ'nın : «Hayır nâmına ne infâk ederseniz kendinizedir.» sözü : «Kim sâlih amel işlerse kendi lehinedir.» (Fussilet, 46) sözü gibidir ki Kur'an-ı Kerîm'de bunun benzerleri çoktur.

«Zâten yalnız Allah rızâsını kazanmak için infâk edersiniz.» âyet-i kerîme'si hakkında Hasan el-Basrî : «Mü'minin nafakası kendisinedir; mü'min infâk ettiğinde sadece Allah rızâsını gözeterek infâkta bulunur.» derken Atâ el-Horasânî şöyle demektedir : Burada kastedilen şudur : «Sen, Allah rızâsı için verdiğinde, verdiğin kişinin amelinden sen sorumlu değilsin.» Bu güzel bir anlamdır. Ve buradan çıkan netîce de şudur : Tasaddukda bulunan kişi Allah rızâsını gözeterek tasadduk ettiği zaman, ecri Allah'a âittir. İyiye, ya da günahkâra, ya da müstehak olana veya olmayana vermiş olmasından dolayı onun üzerine bir vebâl yoktur. O, niyeti ile sevâba nâil olacaktır. Bunun dayanağı ise âyet-i kerîme'nin devâmıdır : «Verdiğiniz her hayır tâm olarak size ödenir. Ve siz, haksızlığa uğratılmazsınız.»

Ebu Zinâd, A'rec tarîkı ile Ebu Hüreyre'den rivâyet edilen ve Buhârî ile Müslim'de tahrîç olunan bir hadîs-i şerîf'te Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuşlardır :

قَالَ ، قَالَ رَجُلٌ : لَأَتَصَدَّقَنَّ اللَّيْلَةَ بِصَدَقَةٍ . فَخَرَجَ بِصَدَقَتِهِ فَوَضَعَهَا فِي يَدِ زَانِيَةٍ . فَأَصْبَحُوا يَتَحَدَّثُونَ : تُصُدِّقَ اللَّيْلَةَ عَلَى زَانِيَةٍ . قَالَ : اللَّهُمَّ ! لَكَ الْحَمْدُ عَلَى زَانِيَةٍ . لَأَتَصَدَّقَنَّ بِصَدَقَةٍ . فَخَرَجَ بِصَدَقَتِهِ فَوَضَعَهَا فِي يَدِ غَنِيٍّ . فَأَصْبَحُوا يَتَحَدَّثُونَ : تُصُدِّقَ عَلَى غَنِيٍّ . قَالَ : اللَّهُمَّ !

لَكَ الْحَمْدُ عَلَىٰ غَنِيٍّ . لَأَتَصَدَّقَنَّ بِصَدَقَةٍ . فَخَرَجَ بِصَدَقَتِهِ فَوَضَعَهَا فِي يَدِ سَارِقٍ . فَأَصْبَحُوا يَتَحَدَّثُونَ : تُصُدِّقَ عَلَىٰ سَارِقٍ . فَقَالَ : اللَّهُمَّ ! لَكَ الْحَمْدُ عَلَىٰ زَانِيَةٍ وَعَلَىٰ غَنِيٍّ وَعَلَىٰ سَارِقٍ . فَأُتِيَ فَقِيلَ لَهُ : أَمَّا صَدَقَتُكَ فَقَدْ قُبِلَتْ . أَمَّا الزَّانِيَةُ فَلَعَلَّهَا تَسْتَعِفُّ بِهَا عَنْ زِنَاهَا . وَلَعَلَّ الْغَنِيَّ يَعْتَبِرُ فَيُنْفِقُ مِمَّا أَعْطَاهُ اللَّهُ . وَلَعَلَّ السَّارِقَ يَسْتَعِفُّ بِهَا عَنْ سَرِقَتِهِ » .

«Bir adam : Bu gece mutlâka bir sadaka vereceğim, diyerek çıktı ve sadakasını zinâ eden bir kadının eline koydu. (zinâ eden bir kadına sadaka verdi.) İnsanlar : Zinâ eden bir kadına sadaka verdi, diye konuşmaya başlayınca o kişi : Allah'ım, zinâ eden bir kadına sadakamı rast getirdiğin için sana hamdolsun. Bu gece mutlâka bir sadaka vereceğim, dedi ve bir zengine sadaka verdi. İnsanlar bu sefer : Bu gece bir zengine sadaka verdi, diye konuşmaya başladılar. O yine : Allah'ım sadakamı bir zengine rastlattığın için sana hamdolsun. Bu gece mutlakâ bir sadaka vereceğim, diyerek çıktı ve bir hırsızın eline sadakasını koydu. İnsanlar : Bu gece de bir hırsıza sadaka verdi, diye konuşmaya başladılar. O ise : Allah'ım, sadakamı zinâ eden bir kadına, bir zengine, ve bir hırsıza tesâdüf ettirdiğin için sana hamdolsun, dedi ve geldiğinde kendisine : «Sadakaların kabul edildi, zinâ eden kadın olur ki verdiğin sadaka ile zinâdan kendisini alıkor, zengin olur ki ibret alır ve Allah'ın kendisine verdiklerinden infâkta bulunur, umulur ki hırsız senin verdiğinle hırsızlığından kendisini kurtarmış olur, denildi.»

Allah Teâlâ'nın : «Sadakalarını, kendilerini Allah yoluna vermiş... yoksullara verin.» âyetiyle Medîne-i Münevvere'de oturup da iş ve güçlerini bırakıp Allah ve Rasûlü ile meşgul olan muhâcirler kastedilmektedir. Maîşetlerini te'mîn edecek bir sebeb (meşgûliyet) e sahip değillerdi. Onlar «(Geçimlerini aramak üzere) yeryüzünde dolaşmayan...» kimselerdi. «Onları tanımıyanların (ve hallerini bilmeyenlerin giyim-kuşam, durum ve sözlerindeki iffetlerinden dolayı) onları zengin sandıkları yoksullardı.»

Bu anlamda Ebu Hüreyre'den rivâyet edilen ve sıhhatinde ittifâk edilmiş olan bir hadîs-i şerîf'te Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmaktadır :

« لَيْسَ الْمِسْكِينُ بِهٰذَا الطَّوَّافِ الَّذِي يَطُوفُ عَلَى النَّاسِ . فَتَرُدُّهُ اللُّقْمَةُ وَاللُّقْمَتَانِ . وَالتَّمْرَةُ وَالتَّمْرَتَانِ » . قَالُوا : فَمَا الْمِسْكِينُ ؟ يَا رَسُولَ اللَّهِ ! قَالَ « الَّذِي لَا يَجِدُ غِنًى يُغْنِيهِ . وَلَا يُفْطَنُ لَهُ فَيُتَصَدَّقَ عَلَيْهِ . وَلَا يَسْأَلُ النَّاسَ شَيْئًا » .

«Gerçek yoksul, şu kapı kapı dolaşan ve kendisine bir iki hurma, bir iki lokma ve bir iki yiyecek verilen kişi değildir. Gerçek yoksul; kendisine yetecek zenginliği olmayan, tanınıp da kendisine sadaka verilmeyen ve insanlardan hiçbir şey istemeyendir.»

İmâm Ahmed bu mânâyı İbn Mes'ûd hadîsinden rivâyet etmiştir.

Allah Teâlâ buyurur ki : «Onları yüzlerinden (akıl sahiplerince görülen sıfatlarıyla) tanırsın :

Bu anlamda olmak üzere Allah Teâlâ başka âyet-i kerîme'lerde de şöyle buyurur :

«Onlar yüzlerindeki secde izinden tanınırlar.» (Feth, 29) «Sen onları sözlerinin üslûbundan da tanırsın.» (Muhammed, 30)

Sünen'lerde rivâyet edilen bir hadîs-i şerîf'te de Rasûlullah (s.a.) : «Mü'minin ferâsetinden (anlayışından) korkunuz; zîra o, Allah'ın nûruyla bakar.» buyurup, «Bunda, görebilenler için âyetler vardır.» (Hicr, 75) âyet-i kerîme'sini okudular.»

Allah Teâlâ buyuruyor : «Yüzsüzlük ederek insanlardan birşey istemezler.» istemekte ısrâr etmez ve ihtiyâçları olmayan şeyi insanlara yüklemezler. Kim dilencilik yapar ve yanında da dilencilik yapmasına gerek bırakmıyacak bir şey bulunursa işte bu kişi dilencilikte ısrâr ve yüzsüzlük etmiştir.

Buhârî der ki : Bize İbn Ebu Meryem'in... Ebu Hüreyre'den rivâyetinde Rasûlullah (s.a.) :

لَيْسَ الْمِسْكِينُ الَّذِي تَرُدُّهُ التَّمْرَةُ وَالتَّمْرَتَانِ وَلَا اللُّقْمَةُ وَلَا اللُّقْمَتَانِ إِنَّمَا الْمِسْكِينُ الَّذِي يَتَعَفَّفُ وَاقْرَءُوا إِنْ شِئْتُمْ يَعْنِي قَوْلَهُ تَعَالَى لَا يَسْأَلُونَ النَّاسَ إِلْحَافًا

«Gerçek yoksul kendisine bir iki hurma, bir iki lokma, gelen kişi değildir. Gerçek yoksul iffetli davranandır.» buyurup «Dilerseniz Allah Teâlâ'nın : «Yüzsüzlük ederek insanlardan bir şey istemezler.» sözünü okuyunuz» buyurdular.

(.....)

İbn Ebu Hâtim'in Yûnus İbn Abd'ül-A'lâ kanalıyla... Ebu Hüreyre'den rivâyet ettiği bir hadîs-i şerîf'te Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuşlardır :

«Gerçek yoksul sizleri dolaşan ve sizin kendisine lokma lokma yiyecek yedirdiğiniz (dilenci) değildir. Gerçek yoksul, yüzsüzlük ederek insanlardan birşey istemeyen iffetli kişidir.»

Yine İmâm Ahmed rivâyet ediyor : Bize Ebu Bekr el-Hanefî... Müzeyne kabîlesinden bir adamdan rivâyet etti ki; annesi kendisine şöyle demişti : İnsanların istediği gibi sen de Rasûlullah (s.a.) a gidip, iste-

sen ya. Şöyle anlatıyor :

Rasûlullah (s.a.) dan istemek üzere gittim. Ve onu kalkmış hutbe okurken buldum. Şöyle diyordu : «Kim iffetli davranırsa Allah Teâlâ onu iffetli kılar. Kim müstağnî olursa Allah onu zengin kılar. Kim yanında beş ukkiyelik bir denk (yiyecek) olduğu halde insanlardan ister (ve dilencilik yaparsa), işte o kişi insanlardan yüzsüzlük ederek istemiş (ve dilencilik yapmış) olur.» Kendi kendime şöyle dedim : Bizim bir devemiz beş ukkiyeden daha hayırlıdır. Oğluna âit bir diğer deve de beş ukkiyeden daha hayırlıdır. Döndüm ve istemedim.

İmâm Ahmed der ki : Bize Kuteybe'nin... Abdurrahmân İbn Ebu Sâdi'den, onun da babasından rivâyetine göre; o şöyle demiştir : «(Yiyecek bir şeyler) istemek üzere annem beni Rasûlullah (s.a.) a göndermişti. Rasûlullah (s.a.) a gittim ve oturdum. Bana döndü ve şöyle buyurdu :

«Kim kendini müstağnî görürse Allah onu zengin kılar. Kim iffetli olmak isterse Allah kendisini iffetli kılar. Kim kendi kendine yeterli olmak isterse Allah o kişiyi kendi kendine yeterli kılar. Kim de kendisinin bir ukkiye değerinde malı olur da dilencilik yaparsa o kişi yüzsüzlük etmiş olur.» Devem Yâkûte, bir ukkiye'den daha hayırlıdır, dedim ve ondan hiçbir şey istemiyerek geri döndüm.

(.....)

Bir ukkiye, 40 dirhemdir.

Yine İmâm Ahmed der ki : Bize Vekî'in... Abdullah İbn Mes'ûd'dan rivâyetinde Rasûlullah (s.a.) : «Kim kendisinin dilencilik yapmıyacak kadar yiyeceği olur da yine dilencilik yaparsa, kıyâmet günü onun dilencilik yaparak istemiş olduğu şey, yüzünde yara bere olarak gelir.» buyurdu. Ey Allah'ın Rasûlü ona yetecek miktar nedir? diye sordular. Efendimiz : «Elli dirhem, ya da onun miktârınca altın.» buyurdular.

Hadîsi dört Sünen sahibi, Hâkim İbn Cübeyr el-Esedî el-Kûfî'den rivâyet etmişler, Şu'be İbn el-Haccâc ise terketmiştir. İmâmlardan bir çoğu da bu hadisi, ifâdelerinden dolayı zayıf görmüşlerdir.

Hâfız Ebu'l-Kâsım Taberânî der ki : Bize Muhammed İbn Abdullah el-Hadremî'nin... Muhammed İbn Sîrîn'den rivâyetine göre o şöyle demiştir : Kureyş'ten olup da Şâm'da ikâmet eden Hâris'e, Ebu Zerr'in ihtiyâç içinde olduğu haber verildi. O da kendisine 300 dînâr göndererek şöyle dedi : Abdullah, kendisine benden daha kolay birini bulmadı. Rasûlullah (s.a.) ın şöyle buyurduğunu işittim : «Kim kendisinin 40 (dirhemi) olduğu halde ister (ve dilencilik yaparsa) yüzsüzlük etmiş olur.» Ebu Zerr âilesinin 40 dirhemi, 40 koyunu ve iki hizmetçisi var.

İbn Merdûyeh der ki : Bize Muhammed İbn Ahmed İbn İbrâhîm'

in... Amr İbn Şuayb'dan, onun babasından, onun da dedesinden rivâyet ettiğine göre Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurdular :

«Kim 40 dirhemi olduğu halde ister (ve dilencilik yaparsa) o kişi yüzsüzlük etmiştir ve yüzü kül renklidir.»

Bu hadîsin bir benzerini Neseî, Ahmed İbn Süleymân tarîkı ile Süfyân İbn Uyeyne'den kendi isnâdı ile rivâyet etmiştir.

«Hayırdan ne infâk ederseniz şüphesiz Allah onu bilir.» O'na bunlardan hiçbirisi gizli kalmaz; en bol şekilde bunları mükâfâtlandırır ve kıyâmet günü ihtiyâç duyacağından daha fazlasıyla bunları tamâmlar.

Allah Teâlâ'nın : «Onlar ki, mallarını gece ve gündüz, gizli ve açık infâk ederler, işte onların mükâfâtı; Rabları katındadır. Onlar için korku da yoktur, üzülecek de değillerdir.» kavli gece ya da gündüz her zaman ve her halde O'nun yolunda ve O'nun rızâsını gözeterek infâkta bulunanlara Allah'ın bir övgüsüdür. Kendi ailesine infâkta bulunma bile bu hükme dâhildir. Nitekim Buhârî ve Müslim'de zikredildiğine göre, Rasûlullah (s.a.) Mekke'nin fethi yılı —bir rivâyete göre de vedâ haccı yılı— Sa'd İbn Ebu Vakkâs'ı hastalığında ziyâret için gittiklerinde ona şöyle demişlerdi : «Allah'ın rızâsını dileyerek bir infâkta bulunduğunda, hanımının ağzına koyduğun bir lokma bile olsa muhakkak ki onunla derecen ve yüksekliğin artar.»

İmâm Ahmed der ki : Bize Muhammed İbn Ca'fer ve Behz'in... Ebu Mes'ûd'dan rivâyetine göre, Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuşlardır :

إِنَّ الْمُسْلِمَ إِذَا أَنْفَقَ عَلَى أَهْلِهِ نَفَقَةً ، وَهُوَ يَحْتَسِبُهَا، كَانَتْ لَهُ صَدَقَةً .

«Müslüman ecrini Allah'tan umarak âilesine infâkta bulunduğu zaman bu, kendisi için bir sadakadır.»

Bu hadîsi Buhârî ve Müslim de Şu'be'den tahrîç etmişlerdir. İbn Ebu Hâtim der ki; bize Ebu Zür'a'nın... Üreyb el-Müleykî'den onun da Rasûlullah (s.a.) dan rivâyetine göre O, şöyle dedi : «Onlar ki, mallarını gece ve gündüz, gizli ve açık infâk ederler...» âyet-i kerîme'si at sahipleri hakkında nâzil olmuştur.

Bu âyet-i kerîme hakkında Habeş es-San'ânî, İbn Şihâb'dan, o da İbn Abbâs'tan rivâyetle şöyle demektedir : Onlar, Allah yolunda at besleyenlerdir.

Bu hadîsi İbn Ebu Hâtim rivâyet etmiş ve sonra şöyle demiştir : Aynı şey Ebu Ümâme, Saîd İbn Müseyyeb ve Mekhûl'den de rivâyet edilmiştir.

İbn Ebu Hâtim der ki : Bize Ebu Saîd el-Eşecc'in... İbn Cübeyr'den, onun da babasından rivâyetinde o şöyle demiştir : Ali (r.a.) nin dört dirhemi vardı; bir dirhemi gece, bir dirhemi gündüz, bir dirhemi gizlice ve bir dirhemini de açıktan infâk etti ve : «Onlar ki, mallarını

gece ve gündüz, gizli ve açık infâk ederler...» âyet-i kerîme'si nâzil oldu.

Bu hadîsi İbn Cerîr de Abdülvehhâb İbn Mücâhid —ki bu râvî zayıftır— tarîkıyla rivâyet etmiştir.

Fakat İbn Merdûyeh başka bir şekilde ve İbn Abbâs'dan bu âyet-i kerîme'nin Ali İbn Ebu Tâlib hakkında nâzil olduğunu rivâyet eder.

Allah Teâlâ buyurur ki : «(Dünyada iken Allah'ın emrettiği yerlere infâkta bulunmalarına karşılık kıyâmet günü) işte onların mükâfatı : Rabları katındadır. Onlar için korku da yoktur, üzülecek de değillerdir.»

الَّذِينَ يَأْكُلُونَ الرِّبٰوا لَا يَقُومُونَ إِلَّا كَمَا يَقُومُ الَّذِي يَتَخَبَّطُهُ الشَّيْطَانُ مِنَ الْمَسِّ
ذٰلِكَ بِأَنَّهُمْ قَالُوا إِنَّمَا الْبَيْعُ مِثْلُ الرِّبٰوا وَأَحَلَّ اللَّهُ الْبَيْعَ وَحَرَّمَ الرِّبٰوا فَمَنْ جَاءَهُ مَوْعِظَةٌ
مِنْ رَبِّهِ فَانْتَهٰى فَلَهُ مَا سَلَفَ وَأَمْرُهُ إِلَى اللَّهِ وَمَنْ عَادَ فَأُولٰئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ
فِيهَا خَالِدُونَ ﴿٢٧٥﴾

275 — Faiz yiyenler ancak, şeytân çarpan kimsenin kalktığı gibi kalkarlar. Bu, onların : Zaten alış-veriş faiz gibidir, demelerinden dolayıdır. Halbuki Allah, alış-verişi helâl, faizi harâm kılmıştır. Kime Rabbından bir öğüt gelir de faizcilikten vazgeçerse, geçmiş olanlar kendisine ve hakkındaki hüküm Allah'a âittir. Kim de dönerse, onlar cehennem yârânıdırlar, orada temelli kalacaklardır.

Faiz ve Şeytân

Allah Teâlâ infâkda bulunan, zekâtlarını veren, her zaman ve her halde akrabâlarına ve ihtiyâç sahiplerine iyilik ve tasaddukta bulunan iyileri zikrettikten sonra faiz ve insanların mâllarını şüpheli yollarla haksız olarak yiyenlerin zikrine başlayıp kabirlerinden kalkacakları günden başlayarak onların diriltilmeleri ve mahşere toplanmaları gününden haber verip «Faiz yiyenler, ancak şeytân çarpan kimsenin kalktığı gibi kalkarlar.» buyuruyor. Kıyâmet günü onlar sar'alının sar'a halinde ve şeytân çarpmış gibi kabirlerinden kalkarlar. Onlar, çirkin bir şekilde kabirlerinden kalkacaklardır. İbn Abbâs şöyle diyor : Faiz yiyen kıyâmet günü nefesi boğulmuş deli gibi kalkar.

Bu hadîsi İbn Ebu Hâtim rivâyet etmiş ve şöyle demiştir : Bu hadîsin benzeri Avf İbn Mâlik, Saîd İbn Cübeyr, Süddî, Rebî' İbn Enes, Katâde ve Mukâtil İbn Hayyân'dan da rivâyet edilmiştir.

Abdullah İbn Abbâs, Ikrime, Saîd İbn Cübeyr, Hasan, Katâde ve Mukâtil İbn Hayyân'dan hikâye edildiğine göre, onlar «faiz yiyenler ancak, şeytân çarpan kimsenin kalktığı gibi kalkarlar.» âyet-i kerîme'si hakkında : Yani onlar, kıyamet günü kalkmayacaklardır, demişlerdir.

İbn Ebu Necîh de Mücâhid, Dahhâk ve İbn Zeyd'den rivâyetle böyle söylemiştir.

(.....)

İbn Cerîr der ki : Bana Müsennâ'nın... İbn Abbâs'tan rivâyetine göre o; «Kıyamet günü faiz yiyene : Savaş için silâhını al, denilir.» demiş ve «Faiz yiyenler ancak, şeytân çarpan kimsenin kalktığı gibi kalkarlar.» âyeti kerîme'sini okuyarak «Ve bu, kabrinden kalktığı andadır.» diye eklemiştir.

Ebu Saîd'in İsrâ hakkında rivâyet ettiği hadîs-i şerîf'te —ki bu, ayrıca İsrâ sûresinde zikredilecektir— şöyle buyurulur : O gece Rasûlullah (s.a.) karınları evler gibi (kocaman) olan bir topluluğa uğrayarak onların kim olduklarını sorar. Ona : «Bunlar faiz yiyenlerdir.» denilir.

Bu hadîsi Beyhakî uzunca rivâyet etmiştir.

İbn Ebu Hâtim der ki; bize Ebu Bekr İbn Ebu Şeybe'nin... Ebu Hüreyre'den rivâyetinde Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuşlardır :

«İsrâ gecesi karınları evler gibi olan ve karınlarının dışında yılanların dolaştığı bir topluluğa uğradım. Bunlar kimdir ey Cibril? diye sordum. O da : Bunlar faiz yiyenlerdir, cevabını verdi.»

Bu hadîsi İmâm Ahmed, Hasan ve Affân'dan, onlar da Hammâd İbn Seleme'den rivâyet etmişse de isnâdında zayıflık vardır.

Buhârî uzunca olan rû'ya (İsrâ) hadîsinde Semure İbn Cündüb'ten rivâyet ediyor :

«Bir nehre —zannediyorum ki kan gibi kırmızı da demişti— uğradım. Nehirde yüzen bir adam, nehrin kıyısında da yanına çokça taş toplamış bir adam vardı. Nehirdeki yüzerek taş toplamış olan adamın yanına geldi ve ağzını açtı, öteki de ağzına taş doldurdu.»

Bu kısmın tefsîrinde nehirde yüzen kişinin faiz yeyici olduğu zikredilmiştir.

Allah Teâlâ : «Bu, onların : Zâten alış-veriş faiz gibidir, demelerinden dolayıdır. Halbuki, Allah, alış-verişi helâl, faizi, harâm kılmıştır.» buyuruyor. Onlar, bunu (faizi) Allah'ın şerîatındaki hükümlerine karşı çıkmalarından dolayı câiz görmüşlerdir. Değilse bu, faizi alış-verişe kıyâs etmelerinden doğmamıştır. Zîrâ müşrikler, Allah'ın Kur'an-ı Kerîm'de meşrû olarak bildirdiği alış-verişin aslının meşrû olduğunu ka-

bul etmemektedirler. Şayet bu onların yapmış olduğu bir kıyâs olsaydı : «Faiz, alış-veriş gibidir.» Yani alış-veriş de faizin benzeridir; niçin bu harâm kılındı da öteki mübâh kılındı, demişlerdir. Allah Teâlâ'nın : «Halbuki Allah, alış-verişi helâl, faizi harâm kılmıştır.» kavli Allah Teâlâ'nın faizle alış-verişin hükmünü ayırdığını bilmelerine rağmen onların yapmış oldukları i'tirâzı reddetme makâmında sözün tamâmlayıcısı olsa gerektir. Allah Teâlâ Alîm'dir, hükmü aslâ değiştirilemiyecek olan bir Hâkim'dir. O, yaptığından sorulmayacaktır; halbuki onlar sorulacaklardır. Allah Teâlâ işlerin hakîkatlerini ve faydalı olanlarını bilir. Kullarına faydalı olanları bilir ve bunları kullarına mübâh kılar. Onlara zarar verecekleri de bilir ve bunları yasaklar. O, kullarına, bir annenin yeni doğmuş çocuğuna acıyıp merhamet etmesinden daha çok acıyıp merhamet eder. Bunun içindir ki : «Kime Rabbından bir öğüt gelir de faizcilikten vazgeçerse, geçmiş olanlar kendisine ve hakkındaki hüküm Allah'a âittir.» buyurmaktadır. Allah'ın faizi yasaklaması haberi kime ulaşır da bu yasaklama kendisine ulaşır ulaşmaz faizden vazgeçerse daha önce yapmış olduğu bu tür muâmeleler kendisinedir. Nitekim Allah Teâlâ başka bir âyet-i kerîme'de; «Allah geçmiştekileri affetmiştir.» (Mâide, 95) buyururken Rasûlullah (s.a.) Mekke'nin fethi günü : «Câhiliye devrindeki bütün faizler iki ayağımın altındadır. Kaldıracağım ilk faiz de Abbâs'ın faizidir.» buyurmuş ve câhiliyet devrinden alınmış olan fazlalıkların geri verilmesini emretmeyerek geçenleri affetmiştir. Nitekim Allah Teâlâ burada : «... Geçmiş olanlar kendisine ve hakkındaki hüküm de Allah'a âittir.» buyurmuştur.

Saîd İbn Cübeyr ve Süddî «Geçmiş olanlar kendisine.» âyet-i kerîme'sinin tefsîrinde : «Harâm kılınmadan önce yemiş olduğu faiz.» açıklamasını getirmişlerdir.

İbn Ebu Hâtim der ki : Muhammed İbn Abdullah İbn Abdülhâkem bize İbn Vehb kanalıyla... Âliye Bint Eyfa'dan rivâyet etti ki Rasûlullah (s.a.) ın eşi Âişe'ye Zeyd İbn Erkam'ın Ümmü Veled cariyesi Ümmü Mahabbe şöyle demişti : Ey mü'minlerin annesi, Zeyd İbn Erkam'ı biliyor musun? O : Evet, deyince şöyle dedi : Ben ona (veresiye olarak) sekizyüz (dirheme) bir köle sattım. Parasına ihtiyâcı oldu ve va'desi gelmeden önce köleyi ondan altıyüz (dirheme) geri satın aldım. Hz. Âişe : «Ne kötü alış-veriş yaptın, o da ne kötü alış-veriş yaptı; Zeyd'e haber ver ki Rasûlullah (s.a.) ile yapmış olduğu cihâdı yok etti, eğer tevbe etmezse boşa gitti.» deyince Ümmü Mahabbe : «Ne dersin; iki yüzü bırakıp altıyüzü alayım mı?» dedi. Hz. Âişe de : «Evet, kime Rabbından bir öğüt gelir de vazgeçerse, geçmiş olanlar kendisine...» dedi.

Cevâzına dâir Ahkâm kitaplarında zikredilen hadîsler olmakla birlikte, bir malın birisine vâdeli olarak satılıp sonra vâdesi dolmadan daha ucuza geri alınmasının harâm olduğuna delil olarak getirilen bu hadîs-i şerîf meşhurdur.

Sonra Allah Teâlâ : «Kim de tekrâr (faize) dönerse (Allah'ın faizi yasaklama emri kendisine ulaştıktan sonra faiz alırsa cezâyı hak etmiş ve aleyhine delil kâim olmuş olur.) İşte onlar cehennem yârânıdırlar, orada temelli kalacaklardır.» buyuruyor.

Ebu Dâvûd der ki : Bize Yahyâ Ebu Dâvûd'un... Câbir'den rivâyetine göre o şöyle demiştir : «Faiz yiyenler ancak, şeytan çarpan kimsenin kalktığı gibi kalkarlar.» âyet-i kerîme'si nâzil olunca Allah Rasûlü : «Kim Muhâbereyi (üçtebir, dörttebir pay karşılığı çiftçilik yapmak) terketmezse Allah ve Rasûlüne karşı harbe hazırlansın.» buyurmuşlardır.

Bunu, Ebu Haysem hadîsinden Müstedrek'ine alan Hâkim : «Müslim'in şartlarına göre sahîhtir, ancak Buhârî ve Müslim bu hadîsi tahrîç etmemişlerdir» der. Muhâbere —ki yerden çıkacak mahsûlün bir kısmı mukâbilinde ekin ekmek üzere ortaklık kurmaktır—, müzâbere —hurma ağaçlarındaki yeşil hurmaları yerdeki kuru hurmalar mukâbilinde satın almaktır— ve muhâkele —ki tarladaki başaklarda bulunan tâneleri yerdeki (kuru) tâneler mukabilinde satın almaktır— harâm kılınmıştır. Bu ve benzeri konular faizin kesinlikle önüne geçmek üzere harâm kılınmışlardır. Çünkü kurumadan önce iki şey arasındaki eşitlik bilinemez. Yine bunun içindir ki fakîhler : «Denkliği bilmemek eşitsizliğin (denksizliğin) var olması gibidir.» demişler ve birtakım şeylerin faize götüren yolların daraltılması, ona götürecek vesîlelerin ortadan kaldırılması sadedinde olmak üzere harâm olduğunu söylemişlerdir. Bu konudaki açıklamaları elbette Allah'ın kendilerine bahşetmiş olduğu ilme göre değişiktir. Nitekim Allah Teâlâ da : «Her ilim sahibinin fevkinde ondan daha çok bilen biri vardır.» buyurmaktadır. Faiz konusu, ilim ehlinden bir çoğuna en zor gelen konulardandır. Nitekim mü'minlerin emîri Ömer İbn Hattâb şöyle demiştir : «Üç şey vardır ki Rasûlullah (s.a.) ın bu konuda dayanacağımız bir vasiyyette bulunmasını arzulardım : Bunlar, kelâk (babası ve çocuğu olmadan ölen kişinin mirâsı), faize dâir bahislerdir. Hz. Ömer bu sonuncusu ile faiz şâibesi olan bazı meseleleri kasdetmektedir. İslâm şerîatına göre harâma vesîle olan şeyler, sebeb oldukları şeyler gibi harâm sayılır. Çünkü harâma götüren şeyler de harâmdır. Tıpkı vâcibin kendisiyle tamâm olduğu şeylerin vâcip olması gibi.

Buhârî ve Müslim'de Nu'mân İbn Beşîr'den rivâyet edildiğine göre Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuşlardır :

«Helâl de açıktır, harâm da açıktır. Bunların arasında şüpheli olan durumlar vardır. Kim şüpheli şeylerden sakınırsa dinini ve ırzını temiz tutmuş olur, kim de şüpheli şeylere düşerse, harâma düşmüş olur. Bir

korunun civarında hayvanlarını otlatan çoban gibi. Hayvanlar oraya dalabilir.»

Sünen kitaplarında Hasan İbn Ali (r.a.) den rivâyet edildiğine göre Rasûlullah (s.a.) :

«Seni şüphelendireni bırak, şüphelendirmeyene bak» buyurmuştur.

Başka bir hadîs-i şerîf'te de şöyle buyurulur :

«Günâh, kalpte iz bırakan, gönlün tereddüt ettiği ve insanların muttali' olmasından hoşlanmadığı şeylerdir.»

Bir rivâyette de : «İnsanlar sana fetvâ verseler dahî kalbinden fetvâ iste.» buyurulmuştur.

Sevrî'nin... İbn Abbâs'tan rivâyet ettiğine göre o şöyle demiştir : Rasûlullah (s.a.) a nâzil olanların sonuncusu faiz âyetidir.

Bu hadîsi Buhârî, Kâbîsa'dan rivâyet etmiştir.

Ahmed der ki : Yahyâ'nın... Saîd İbn Müseyyeb'den rivâyetine göre Ömer şöyle demiştir : Faiz âyeti son nâzil olan âyetlerdendir. Rasûlullah (s.a.) bize bu âyeti tefsîr etmeden önce vefât buyurmuşlardır. O halde faizi ve şüpheli olan şeyleri terkediniz.

İbn Mâce ve İbn Merdûyeh'in değişik bir tarîkla ve Ebu Saîd el-Hudrî'den rivâyet ettikleri bir hadîs-i şerîf'te Ebu Saîd el-Hudrî şöyle demiştir : Ömer İbn Hattâb bize hutbe okudu ve şöyle dedi :

«Size uygun gibi gelen şeyleri belki size yasaklayabilir ve size uygun gibi gelmeyen bazı şeyleri de size emredebilirim. Kur'an-ı Kerîm'in son nâzil olan âyetlerinden biri de faiz âyetidir. Rasûlullah (s.a.) onu bize açıklamadan vefât buyurmuşlardır; size şüpheli gelen şeyleri bırakın ve şüpheli gelmeyen şeyleri alın.»

İbn Mâce Amr İbn Ali es-Suyrafî kanalıyla... Abdullah İbn Mes'ûd'dan rivâyet eder ki Rasûlullah (s.a.) :

«Faiz yetmişüç çeşittir.» buyurmuşlardır.

Hâkim de Müstedrek'inde kendi isnâdı ile bu hadîsin benzerini rivâyet etmiş ve şu ilâveyi de zikretmiştir : «Bunun en hafîfi, kişinin annesi ile zinâ etmesidir ve faizin en şiddetlisi müslüman kişinin ırzıdır.»

İbn Mâce hadîsi rivâyetten sonra : «Buhârî ve Müslim'in şartlarına göre bu hadîs sahîhtir, fakat onlar tahrîç etmemişlerdir, demiştir.

İbn Mâce der ki, Abdullah İbn Saîd... Ebu Hüreyre (r.a.) den nakletti ki Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur : «Faiz yetmiş çeşittir, en basiti kişinin annesi ile evlenmesidir.»

İmâm Ahmed der ki : Bize Hüşeym'in... Ebu Hüreyre'den rivâyetine göre Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuşlardır :

«İnsanların üzerine öyle bir zaman gelecek ki o günde faiz yiyecekler.» Birisi «Bütün insanlar mı?» diye sordu. Cevap olarak şöyle

buyurdular : «Onlardan faiz yemeyene (hiç olmazsa) tozu bulaşacaktır.»

Bu hadîsi Ebu Dâvûd, Neseî ve İbn Mâce değişik bir şekilde ve değişik bir isnâd ile rivâyet etmişlerdir.

Harâma götüren yolların harâm kılınması da bu kabîlden olup buna örnek olarak İmâm Ahmed'in rivâyet etmiş olduğu şu hadîs-i şerîf'i buraya alıyoruz :

Bize Ebu Muâviye... Âişe'den rivâyet etti ki, o şöyle demiştir : Bakara sûresinin sonlarında faiz âyeti nâzil olunca Rasûlullah (s.a.) mescide çıkarak bunları okudu ve içki ticâretini harâm kıldı.

Bu hadîsi Tirmizî'nin hâricinde bir cemâat tahrîç etmiştir.

(.....)

Bu hadîs hakkında konuşan imâmlardan bazısı şöyle demişlerdir : Faiz ve faize giden yollar harâm kılınınca içki ve içkiye sebep olan içki ticâreti de harâm kılınmıştır.

Üzerinde ittifâk edilmiş olan bir hadîs-i şerîf'te Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuşlardır :

«Allah Yahûdilere la'net etsin; iç yağı kendilerine harâm kılındı da onu eriterek yağını çıkardılar ve satarak parasını yediler.»

Rasûlullah (s.a.) ın : «Allah faiz yiyen ve yedirene, ona şâhid olana ve yazana la'net etsin.» sözü daha önce (Bakara, 230) âyet-i kerîme'sinin tefsîrinde geçmiş idi. Bu konuda diyorlar ki : Böyle bir akde şâhid olunmaz ve yazılmaz; şu kadar var ki şer'î bir akid şeklinde gösterilir ve içerdiği şey fâsit olursa, bu durumda mânâsına i'tibâr edilir, şekline değil. Çünkü ameller niyetlere göredir. Sahîh bir hadîs-i şerîf'te : «Allah Teâlâ sizin şekillerinize ve mallarınıza değil, kalblerinize ve amellerinize bakar,» buyurulmuştur.

İbn Teymiye Tahlîlin (hullenin) ibtâli konusunda bir kitap yazmış olup bu kitabta bâtıla götüren vesîlelerin alışkanlık haline getirilmesinin yasaklandığını açıklamıştır. (Allah'ın rahmeti onun üstüne olsun)

يَمْحَقُ اللَّهُ الرِّبَوٰا وَيُرْبِي الصَّدَقَٰتِ ۗ وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ كُلَّ كَفَّارٍ أَثِيمٍ ﴿٢٧٦﴾ إِنَّ الَّذِينَ ءَامَنُوا
وَعَمِلُوا الصَّٰلِحَٰتِ وَأَقَامُوا الصَّلَوٰةَ وَءَاتَوُا الزَّكَوٰةَ لَهُمْ أَجْرُهُمْ عِندَ رَبِّهِمْ ۚ وَلَا خَوْفٌ
عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿٢٧٧﴾

276 — Allah faizi mahveder, sadakaları arttırır. Ve Allah hiçbir günâhkâr kâfiri sevmez.

277 — Îmân edip sâlih amel işleyenlerin, namaz kılıp zekât verenlerin Rabları katında mükâfâtları vardır. Onlar için korku yoktur ve üzülecek de değillerdir.

Faiz Belâsı

Allah Teâlâ bu âyet-i kerîme'lerde faizi mahvedeceğini; ya sahibinin elinden tamamiyle gidereceğini, ya da malının bereketinden mahrûm kılarak ondan faydalanmayacağını, dünyada yok ederek yaptığı işten dolayı kıyâmet gününde azâba dûçâr kılacağını haber vermektedir. Nitekim başka âyet-i kerîme'lerde de Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır : «De ki : Murdarın çokluğu hoşunuza gitse de; murdarla temiz bir olmaz.» (Mâide, 100), «Murdarı birbiri üstüne koyup topunu birden yığsın da cehenneme atsın diye...» (Enfâl, 37), «İnsanların malları içinde artsın diye verdiğiniz faiz Allah katında artmaz.» (Rûm, 39)

«Allah, faizi mahveder...» âyet-i kerîme'si hakkında İbn Cerîr şöyle demektedir : Bu âyet-i kerîme Abdullah İbn Mes'ûd'dan rivâyet edilen ve : «Ne kadar artsa da faizin sonu azlıktır.» hadîs-i şerîf'inin bir benzeridir. Ve bu hadîs-i şerîf'i İmâm Ahmed Müsned'inde Haccac tarîkı ile İbn Mes'ud'dan, o da Rasûlullah (s.a.) dan rivâyet etmişlerdir.

Hadîsin İbn Mâce tarafından ve Abbâs İbn Ca'fer tarîkı ile İbn Mes'ûd'dan rivâyeti ise şöyledir : «Malını faiz ile çoğaltan hiç kimse yoktur ki sonu azlık (fakîrlik) olmasın.» Bu, kişinin arzusunun zıddı ile muâmeleye ma'rûz kalması kabîlindendir.

İmâm Ahmed der ki : Bize Hâşim oğulllarının kölesi Ebu Saîd'in... Osman'ın kölesi Ferrûh'dan rivâyetine göre mü'minlerin emîri Hz. Ömer, bir gün mescidden çıktığında yayılmış yiyecekler gördü ve : Bu yiyecekler nedir? diye sordu. Bize getirilmiş yiyecektir, denilince : Allah bunları ve bunları getirenleri mübârek kılsın (bereketlendirsin) dedi. Ey mü'minlerin emîri bu, ihtikâr edilmiş maldır, denilince Ömer bunları kimin ihtikâr ettiğini sordu. Etrafındakiler : Osman'ın kölesi Ferrûh ve Ömer'in kölesi falanca, dediler. Ömer her ikisini de çağırtıp : Sizi müslümanların yiyeceğini ihtikâr etmeye sevkeden nedir? diye sordu. Onlar : Ey mü'minlerin emîri, biz bunları mallarımızla satın alıp satıyoruz, diye cevap verdiler. Ömer : «Rasûlullah (s.a.) ın : «Kim müslümanlara karşı onların yiyeceklerini ihtikâr ederse Allah onların başına ya iflâs ya da cüzzâm verir.» buyurduklarını işittim.» deyince Ferrûh : Allah'a ve sana and veririm ki ebediyyen bu yiyeceğe dönmeyeceğim, dedi. Ömer'in kölesi ise : Biz bunları kendi mallarımızla satın alıp, satıyoruz, dedi. (ve aldırmadı) Ebu Yahyâ : Ömer'in kölesini cüzzâmlı olarak gördüm, der.

Hadîsi değişik bir lafızla ve değişik bir sened ile İbn Mâce de rivâyet etmiştir.

Allah Teâlâ'nın «... Sadakaları arttırır.» kavli hakkında Buhârî der ki : Bize Abdullah İbn Kesîr'in... Ebu Hüreyre'den rivâyetine göre Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuşlardır :

مَنْ تَصَدَّقَ بِعَدْلِ تَمْرَةٍ مِنْ كَسْبٍ طَيِّبٍ وَلَا يَقْبَلُ اللهُ إِلَّا الطَّيِّبَ وَإِنَّ اللهَ يَتَقَبَّلُهَا بِيَمِينِهِ ثُمَّ يُرَبِّيهَا لِصَاحِبِهِ كَمَا يُرَبِّي أَحَدُكُمْ فَلُوَّهُ حَتَّى تَكُونَ مِثْلَ الْجَبَلِ

«Kim temiz kazançtan bir denk hurma tasadduk ederse —zaten Allah ancak temiz olanı kabul eder— Allah onu eliyle (sağ eliyle) kabul buyurur ve nasıl ki sizden birisi tayını dağ gibi oluncaya kadar yetiştirip, büyütürse Allah Teâlâ da bu sadakayı sahibi için büyütür (arttırır).»

Hadîsi Buhârî kitâb'üz-Zekât'ta rivâyet etmiş, ayrıca kitâb'üt-Tevhid'de değişik bir sened ile hadîsin bir benzerini zikretmiştir.

Hadîs Müslim tarafından da zekât konusunda değişik bir senedle rivâyet edilmiştir.

Buhârî bu hadîs-i şerîf'i Müslim İbn Ebu Meryem, Zeyd İbn Eslem ve Süheyl tarîklarıyla rivâyet etmiş ve Müslim İbn Ebu Meryem rivâyetini sadece Buhârî almıştır. Zeyd İbn Eslem ve Süheyl tarîkıyla rivâyet edilen hadîs Müslim'de de vardır.

Hadîsi Buhârî bir de Verkâ tarîkı ile yine Ebu Hüreyre'den rivâyet etmiştir. Bu şekliyle hadîs, Hâfız Ebu Bekr el-Beyhâkî tarafından Müsned olarak rivâyet edilmiştir.

Beyhâkî'nin rivâyetine göre hadîsin lafzı şöyledir :

«Kim temiz bir kazançtan bir denk hurma tasadduk ederse —ki Allah'a sadece temiz olanlar yükselir— Allah Teâlâ bu sadakayı sağ eliyle kabul eder ise sizden birisinin tayını uhud (dağı) gibi oluncaya kadar yetiştirip büyütmesi gibi Allah Teâlâ da bu sadakayı sahibi için büyültür (arttırır.)»

Bu hadîs-i şerîf'i Müslim, Tirmizî ve Neseî birlikte Kuteybe tarikıyle Saîd'den rivâyet etmişlerdir.

Hadîsi Mâlik'in rivâyeti ile Ebu Hüreyre'den Neseî de tahrîç etmiştir.

İbn Ebu Hâtim der ki; bize Amr İbn Abdullah'ın... Ebu Hüreyre'den rivâyetine göre Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuşlardır :

«Allah Teâlâ sadakayı kabul buyurup sağ eliyle alır ve sizden birinin tayını yetiştirip büyüttüğü gibi bu sadakayı sahibi için arttırır. O kadar ki bir lokma uhud (dağı) gibi olur.» Bunun Allah'ın kitâ-

bındaki tasdîki : «Allah, faizi mahveder, sadakaları arttırır.» âyet-i kerîme'sidir.

Hadîsi İmâm Ahmed de Vekî'den rivâyet etmiştir. Bu hadis Vekî'-in tefsirinde yeralmaktadır.

Hadîsi Ebu Küreyb kanalıyla Vekî'den rivâyet eden Tirmizî bu hadîsin «Hasen, sahih» olduğunu söylemiştir.

Hadîsi Tirmizî, Abbâd İbn Mansûr kanalıyla; İmâm Ahmed ise Halef İbn el-Velîd kanalıyla... Kâsım'dan rivâyet etmişlerdir.

İbn Cerîr'in Muhammed İbn Abdülmelik İbn İshâk kanalıyla... Ebu Hüreyre'den rivâyetinde Allah Rasûlü (s.a.) şöyle buyurmuştur : «Kul, temiz (kazançtan) tasadduk ettiğinde Allah Teâlâ onun sadakasını kabul buyurur, onu sağ eliyle alıp sizden birinin tayını veya buzağısını büyüttüğü gibi büyütüp arttırır. Kişi bir lokma sadaka verir de bu Allah'ın indinde Uhud (dağı) gibi oluncaya kadar artar. Tasadduk ediniz.» Hadîsi İmâm Ahmed de Abdürrezzâk kanalıyla rivâyet etmiştir. Bu rivâyet garîb ve fakat isnâdı sıhhatli bir kanaldan olmakla birlikte lafzında tutarsızlıklar vardır. Mahfûz olanı biraz önce verdiğimiz İbn Cerîr rivâyetidir.

İmâm Ahmed'in Abdüssamed kanalıyla... Mü'minlerin annesi Hz. Âişe'den rivâyetine göre Allah Rasûlü (s.a.) şöyle buyurmuştur : «Allah Teâlâ sizden birisi için (tasadduk etmiş olduğu) bir hurma ve lokmayı sizden birinin tayını veya buzağısını büyütmesi gibi büyütüp arttırır da, sonunda Uhud kadar olur.» Hadîsi bu kanaldan sadece İmâm Ahmed rivâyet etmiştir.

Bezzâr der ki : Bize Yahyâ İbn Muallâ İbn Mansûr'un... Hz. Âişe'-den; Dahhâk İbn Osmân'ın Ebu Hüreyre'den, onların da Hz. Peygamber (s.a.) den rivâyetlerine göre o, şöyle buyurmuştur : «Muhakkak ki kişi temiz kazançtan bir sadaka verdiğinde —ki zâten Allah ancak temizi kabul buyurur— Rahmân onu sağ eliyle karşılayıp kabul buyurur ve sizden birinin tayını veya çocuğunu —veya buzağısını demiştir— büyüttüğü gibi büyütüp arttırır.» Hadîsi rivâyetten sonra Bezzâr : Hadîsi Yahya İbn Saîd'den, o da Amre'den... şeklinde bir isnâdla Ebu Üveys'ten başkasının rivâyet ettiğini bilmiyoruz, der.

Allah Teâlâ : «Ve Allah hiçbir günâhkâr kâfiri sevmez.» buyurur ki O, kalbi küfür dolu, söz ve işlerinde günâhkâr olanları sevmez. Âyetin bu şekilde bitirilmesinin bir münâsebeti olmalıdır ki, şöyledir : Faizci Allah'ın kendisi için ayırmış olduğu helâl (kazanc) a râzı olmaz, kendisi için meşrû' kılınmış olan mübâh kazançla yetinmez; aksine insanların mallarını bâtıl yollarla, çirkin kazanç çeşitleriyle yemeye uğraşır. O; içinde bulunduğu nimeti inkâr edendir. İnsanların mallarını bâtıl yollarla yemesiyle zâlim ve günâhkârdır.

Allah Teâlâ bundan sonra Rablarına îmân eden, emirlerine itâat

eden, O'na şükürlerini edâ eden, namaz kılmak ve zekât vermekle yaratıklarına iyilik edenleri över ve onlara hazırladığı şerefi haber verir. Onlar kıyâmet gününün zorluklarına ve meşakkatlerine karşı emniyet içindedirler. O, şöyle buyurur : «Îmân edip sâlih amel işleyenlerin, namaz kılıp zekât verenlerin Rabları katında mükâfâtları vardır. Onlar için korku yoktur ve üzülecek de değillerdir.»

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَذَرُوا مَا بَقِيَ مِنَ الرِّبَا إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ ﴿٢٧٨﴾ فَإِنْ
لَمْ تَفْعَلُوا فَأْذَنُوا بِحَرْبٍ مِنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ وَإِنْ تُبْتُمْ فَلَكُمْ رُءُوسُ أَمْوَالِكُمْ
لَا تَظْلِمُونَ وَلَا تُظْلَمُونَ ﴿٢٧٩﴾ وَإِنْ كَانَ ذُو عُسْرَةٍ فَنَظِرَةٌ إِلَىٰ مَيْسَرَةٍ وَأَنْ تَصَدَّقُوا
خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿٢٨٠﴾ وَاتَّقُوا يَوْمًا تُرْجَعُونَ فِيهِ إِلَى اللَّهِ ثُمَّ تُوَفَّىٰ كُلُّ
نَفْسٍ مَا كَسَبَتْ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ ﴿٢٨١﴾

278 — Ey îmân edenler; Allah'tan korkun. Eğer mü'minlerden iseniz, faizden kalanı bırakın.

279 — Böyle yapmazsanız, bunun Allah'a ve peygambere karşı bir harb olduğunu bilin. Şâyet tevbe ederseniz, sermâyeniz sizindir. Hem haksızlık yapmamış, hem de haksızlığa uğratılmamış olursunuz.

280 — Borçlu darda ise, kolaylığa kadar beklemelidir. Eğer bilirseniz, sadaka olarak bağışlamanız sizin için daha hayırlıdır.

281 — Hem öyle bir günden sakının ki, o gün Allah'a döndürüleceksiniz. Sonra herkese kazandığı tamâmiyle ödenecek; onlara haksızlık edilmeyecektir.

Faiz ve Îmân

Allah Teâlâ mü'min kullarını, ilâhî gazaba yaklaştıran ve Allah'ın rızâsından uzaklaştıran şeyleri yasaklayıp kendisinden korkmalarını öğütlüyor ve : «Ey îmân edenler; Allah'tan korkun (yaptığınız her işte onu gözetin. Allah'ın alış-verişi helâl kılması, faizi harâm kılması vs. sizin için koymuş olduğu kanunlara inanan) mü'minlerden iseniz, faizden kalanı bırakın» ana paranızın üzerindeki fazlalıkları terkedin, almayın.

Zeyd İbn Eslem, İbn Cüreyc, Mukâtil İbn Hayyân ve Süddî'nin anlattığına göre bu âyet-i kerîme câhiliye devrinde iken aralarında faiz bulunan Sakîf kabîlesinden Amr İbn Umeyr oğulları ile Mahzûm oğulları kabîlesinden Muğîre oğulları hakkında nâzil olmuştur. İslâm gelince bu kabîleler müslüman oldular. Sakîf kabîlesi câhiliye devrindeki faiz alacaklarını almak istedi. Aralarında da müşavere eden Muğîre oğulları İslâmî devrede kazandıklarından ve müslüman oldukları için faizi vermeyeceklerini söylediler. Bunun üzerine Rasûlullah (s.a.) ın Mekke vâlisi Attâb İbn Üseyd konuyu Rasûlullah (s.a.) a iletti ve bu âyet-i kerîme nâzil oldu. Rasûlullah (s.a.) da vâlisine : «Ey îmân edenler, Allah'tan korkun. Eğer mü'minlerden iseniz faizden kalanı bırakın. Böyle yapmazsanız onun Allah'a ve peygambere karşı bir harb olduğunu bilin...» diye yazdı. Onlar da : Allah'a tevbe ediyor ve kalan faizleri terkediyoruz, diyerek hepsi faiz alacaklarını bıraktılar.

Bu, tehdîtten sonra faiz alıp vermeye devâm eden kimseler için yeni bir şiddetli tehdîd ve kuvvetli bir vaîd'dir.

Rabîa İbn Külsûm kanalıyla... İbn Abbâs'tan rivâyet edildiğine göre o : «Kıyâmet günü faiz yiyen kimseye : Savaş için silâhını al, denilecek» demiş sonra : «Böyle yapmazsanız, bunun Allah'a ve Peygamber'e karşı bir harb olduğunu bilin» âyetini okumuştur.

İbn Abbâs'tan rivâyetle Ali İbn Ebu Talha «Böyle yapmazsanız bunun Allah'a ve Peygamber'e karşı bir harb olduğunu bilin.» âyet-i kerîme'si hakkında şöyle demiştir :

Kim faize devâm eder ve bırakmazsa müslümanların imâmının onu tevbeye dâvet etme hakkı vardır. Bırakırsa ne âlâ, yoksa boynu vurulur.

İbn Ebu Hâtim der ki : Bize Ali İbn Hüseyin... Hasan ve İbn Sîrîn'in şöyle dediklerini rivâyet etti : Allah'a yemîn olsun ki sarrâflar faiz yiyicilerdir ve onlar Allah ve Rasûlüne harb ilân etmişlerdir. Şayet insanların başında adâletli bir imâm olsaydı onları tevbe etmeye dâvet ederdi. Tevbe ederlerse ne âlâ, değilse onlar hakkında silâhı ortaya koyardı.

Katâde der ki : Allah onları işittikleri gibi öldürme ile tehdîd etmiş ve nereye giderlerse gitsinler onları bayağı ve âdî kılmıştır. Alış - verişlerinizi faizle karıştırmaktan sakınınız. Allah helâli genişletmiş ve temiz kılmıştır. Hiçbir darlık sizi bu günâha itmesin.

Katâde'nin bu sözü İbn Ebu Hâtim tarafından rivâyet edilmiştir.

(.....)

Süheylî der ki : Yine bunun için mü'minlerin annesi Hz. Âişe, va'deli olarak satılan bir malın va'desi dolmadan daha düşük bir fiyatla geri alınması meselesinde, Zeyd İbn Erkam'ın câriyesi Ümmü

Mahabbe'ye : «Tevbe etmemesi halinde Rasûlullah (s.a.) ile birlikte yapmış olduğu cihâdı boşa gitmiştir.» demiş ve cihâdı özellikle zikretmiştir. Çünkü bu, «Bunun Allah'a ve Peygambere karşı bir harb olduğunu bilin.» âyet-i kerîme'sinin zıddıdır.

(.....)

Hadîsin İbn Cerîr tarafından ve Muhammed İbn Abdülmelik İbn İshâk tarîkıyla Ebu Hüreyre'den rivâyeti şöyledir :

«Kul temiz kazançtan tasaddukta bulunduğunda Allah Teâlâ bunu kabul buyurur ve sağ eliyle alarak sizden birinin tayını ya da danasını büyüttüğü gibi büyütüp artırır. Bir adam bir lokma tasaddukta bulunduğunda bu sadaka Allah'ın elinde —ya da avucunda— Uhud dağı gibi oluncaya kadar artar. Tasaddukta bulununuz.»

Hadîsi İmâm Ahmed, Abdürrezzâk'dan rivâyet etmişse de bu tarîk garîb, fakat isnâdı sahîhtir. Ancak lafzı garîbtir. Mahfûz olan daha önce geçen şeklidir. Kezâ hadîs mü'minlerin annesi Hz. Âişe'den de rivâyet edilmiş olup İmâm Ahmed'in Abdüssamed tarîkıyla naklettiği hadîs-i bu şekliyle sadece İmâm Ahmed rivâyet etmiştir.

(.....)

Allah Teâlâ : «Ve Allah, hiçbir günâhkâr kâfiri (kalbi küfür dolu, sözü ve işiyle günâhkârı) sevmez.» buyururyor. Âyet-i kerîme'yi böyle bir sıfatla bitirmenin bir münâsebeti olsa gerektir ki o da şöyle açıklanabilir :

Faizcilik yapan kişi Allah'ın kendisi için helâlden ayırdığı paya râzı olmuyor, Allah'ın kendisi için koyduğu ve meşrû kıldığı yollardan mübâh kazançla yetinmiyor; bilakis insanların mallarını bâtıl yollarla, çeşitli çirkin kazançlarla yemeye çalışıyor. O, içinde bulunduğu nimeti inkâr etmektedir. Zâlimdir, insanların mallarını bâtıl yollarla yediğinden dolayı da günâhkârdır.

Bundan sonra Allah Teâlâ, Rablarına inanan, Allah'ın emrine itâat eden, şükrünü edâ eden, namazı doğruca kılmak, zekât vermek sûretiyle Allah'ın yaratıklarına iyilikte bulunan kullarını medhederek, onların kıyâmet gününde güç durumlardan emîn olduklarını, kendilerine şerefler hazırladıklarını haber vererek şöyle buyurur : «Îmân edip, sâlih amel işleyenlerin, namaz kılıp zekât verenlerin Rabları katında mükâfâtları vardır. Onlar için korku yoktur ve üzülecek de değillerdir.»

Bu mânâ bir çokları tarafından zikredilmekle birlikte bu sözün Hz. Âişe'ye isnâdı zayıftır.

Sonra Allah Teâlâ şöyle buyurur : «Şayet tevbe ederseniz, sermâyeniz sizindir. Hem (fazla olanı almamak sûretiyle) haksızlık yapmamış, hem de (ana paranızı bırakmamak, verdiğinizi fazla ve noksan olmaksızın almak sûretiyle) haksızlığa uğratılmamış olursunuz.»

İbn Ebu Hâtim der ki : Bize Muhammed İbn Hüseyn İbn İşkâb'ın... Süleymân İbn Amr İbn el-Ahvas'dan onun da babasından rivâyetinde o şöyle demiştir : Rasûlullah (s.a.) vedâ haccında hutbe okudu ve şöyle buyurdu :

«Dikkat ediniz câhiliye devrindeki bütün faizler kaldırılmıştır. Ana paralarınız ise sizindir. Haksızlık yapmaz ve haksızlığa da uğratılmazsınız. Kaldırılan ilk faiz Abdülmuttalib oğlu Abbâs'ın faizidir. Tamâmı kaldırılmıştır.»

Bu hadîsin bir benzeri İbn Merdûyeh tarafından da rivâyet edilmiştir.

Allah Teâlâ : «Borçlu darda ise, kolaylığa (eli genişleyinceye) kadar beklemelidir. Eğer bilirseniz, sadaka olarak bağışlamanız sizin için daha hayırlıdır.» buyurmak sûretiyle elinin dar olması sebebiyle borcunu ödemeyen kimselere karşı sabrı emrederek : «Borçlu darda ise kolaylığa kadar beklemelidir.» buyuruyor. Halbuki câhiliye devrindekiler borcun vakti geldiğinde borçluya : Ya borcunu ödersin, ya da artırırsın, derlerdi.

Sonra Allah Teâlâ borcu bağışlamaya dâvetle buna karşı hayır ve sevâbı va'd ederek : «Eğer bilirseniz (ana paranızı da tamâmıyla bırakarak borçludan istememek sûretiyle) sadaka olarak bağışlamanız sizin için daha hayırlıdır.» buyurmuştur.

Bu konuda Rasûlullah (s.a.) dan muhtelif tarîklardan hadîs-i şerîf'ler rivâyet edilmiştir.

Taberânî der ki : Bize Abdullah İbn Muhammed İbn Şuayb el-Mercânî'nin... Ebu Ümâme Es'ad İbn Zürâre'den rivâyetinde Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuşlardır :

«Kim Allah'ın gölgesinden başka hiçbir gölgenin olmadığı günde Allah'ın kendisini gölgelendirmesini isterse darda olan borçlusuna kolaylık göstersin, ya da alacağından vazgeçiversin.»

İmâm Ahmed der ki : Bize Affân'ın... Büreyde'den rivâyetine göre o şöyle demiştir : Bir keresinde Rasûlullah (s.a.) ın : «Kim darda olana mühlet verirse onun için her bir gün karşılığında onun iki misli sadaka sevâbı vardır.» buyurduklarını işittim ve : Ey Allah'ın Rasûlü, senin : «Kim darda olana mühlet verirse ona her bir gün karşılığında onun bir misli sadaka sevâbı vardır.» buyurduğunu; sonra da «iki misli sevâbı vardır.» buyurduğunu işittim, dedim. Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurdular :

«Onun için, borcun va'desi gelmeden önce herbir gün için onun bir misli sadaka sevâbı vardır. Borcun va'desi gelip de mühlet verdiğinde geçen herbir gün karşılığında onun iki misli sadaka sevâbı vardır.»

İmâm Ahmed der ki : Bize Hammâd İbn Seleme'nin... Muham-

med İbn Kâ'b el-Kurazî'den rivâyet ettiğine göre Ebu Katâde Hâris İbn Rib'î el-Ansârî'nin bir adamdan alacağı vardı. Alacağını istemek üzere gittiğinde, adam kendisinden gizlenirdi. Bir gün gittiğinde evden bir çocuk çıktı ve o da borçlusunu çocuktan sordu. Çocuk : Evet, o evdedir, bulamaç yiyor, diye cevap verdi. Ebu Katâde ona seslenerek : Ey falân, çık, senin burada olduğunu haber aldım, dedi. Adam çıkıp gelince : Seni benden gizleyen nedir? diye sordu. Adam : Ben dardayım ve yanımda hiçbir şey yok, diye cevap verdi. Ebu Katâde : Allah için söyle, sen darda mısın? diye sordu. Adam da evet deyince, Ebu Katâde ağladı, sonra şöyle dedi : Rasûlullah (s.a.) ın şöyle dediğini işittim :

«Kim borçlusuna mühlet verir ya da borcunu siliverirse kıyâmet günü arş'ın gölgesinde gölgelenir.»

Hadîsi Müslim Sahîh'inde rivâyet etmiştir.

Hâfız Ebu Ya'lâ el-Mavsılî der ki : Bize Ahmed İbn İmrân'ın... Huzeyfe İbn Yemân'dan rivâyet ettiğine göre Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuşlardır :

«Kıyâmet günü Allah Teâlâ'ya kullarından birisi getirilir. Allah Teâlâ : «Dünyada benim için ne yaptın?» diye sorar. O kul : «Ey Rabbım, dünyada iken senin rızânı umabileceğim zerre ağırlığınca birşey yapmadım.» der ve bunu üç kere tekrârlar. Sonunda da şöyle der : «Ey Rabbım, sen bana fazla mal vermiştin ve ben insanlarla alış-veriş ederdim. Müsâmahalı olmak benim huylarımdandı. Eli bol olana kolaylık gösterir, darda olana mühlet verir, borcunu ertelerdim.» Allah Teâlâ da o kuluna şöyle buyurur : «Ben elbette kolaylaştırmaya daha lâyığım, gir cennete.»

Hadîsi Buhârî, Müslim, İbn Mâce değişik tarîklardan ve Huzeyfe'den rivâyet etmişlerdir. Buhârî'nin lafzı ise Ebu Hüreyre'den rivâyete göre şöyledir :

«Tâcirin birisi insanlara va'deli mal verirdi. Darda olan birini gördüğü zaman yanında çalışanlara : «Onu bağışlayın; umulur ki Allah da bizi bağışlar» derdi ve Allah onu bağışladı.»

Hâkim Müstedrek'inde der ki : Bize Ebu Abdullah Muhammed İbn Ya'kûb'un... Sehl İbn Hanîf'den rivâyet ettiğine göre Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuşlardır :

«Kim Allah yolunda savaşan bir mücâhide, ya da gâzîye, ya da darlık içindeki bir borçluya, efendisine belli bir miktar para ödemek şartıyla kölelikten azâd edilmek üzere efendisiyle anlaşmış olan köleye yardım ederse Allah Teâlâ sadece kendi gölgesinin olduğu bir günde onu kendi gölgesinde gölgelendirir.»

Daha sonra Hâkim : «İsnâdı sahîhtir, Buhârî ve Müslim bu hadîsi tahrîç etmemişlerdir.» der.

İmâm Ahmed der ki : Bize Muhammed İbn Ubeyd'in... İbn Ömer'-

den rivâyet ettiğine göre, Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuşlardır :

«Kim duâlarına icâbet edilmesini ve sıkıntılarının gitmesini arzularsa sıkıntıda olan birini ferâhlığa kavuştursun.»

Bu hadîsi sadece İmâm Ahmed tahrîç etmiştir.

İmâm Ahmed der ki : Bize Abdullah İbn Yezîd'in... İbn Abbâs'tan rivâyet ettiğine göre o şöyle demiştir : Rasûlullah (s.a.) eliyle şöyle yaparak —Abdurrahmân eliyle yeri işâret etti— mescide çıktı ve şöyle buyurdu :

«Kim darda olan birine borcu için mühlet verir, ya da alacağından vazgeçerse Allah Teâlâ onu cehennem ateşinden korur. Dikkat ediniz cennet işi sarp bir tepedeki taş gibidir. Rasûlullah (s.a.) bunu üç kerre tekrârladı. «Cehennem işi ise ovada, düz yerdeki kolay bir iştir. Mutlu kişi kendini fitnelerden koruyan kişidir. Kulun gizlediği, yuttuğu öfke yudumundan Allah'a daha sevimli gelen başka bir yudum yoktur. Kul, Allah için öfkesini yuttuğunda Allah onun karnını îmânla doldurur.»

Bu hadîsi sadece İmâm Ahmed rivâyet etmiştir.

Hadîsin başka bir tarîktan rivâyeti ise şöyledir :

Taberânî der ki : Bize Ahmed İbn Muhammed el-Burânî'nin... İbn Abbâs'tan rivâyetine göre Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuşlardır : «Kim eli bollaşıncaya kadar darda olan birine borcu için mühlet verirse, Allah Teâlâ ona günâhları için tevbe edinceye kadar mühlet verir.»

Sonra Allah Teâlâ kullarına nasîhatta bulunarak, dünyanın sona ereceğini, ondaki her şeyin ve malların yok olacağını, âhiretin geleceğini, kendisine dönüleceğini, işledikleri yüzünden yaratıklarını hesâba çekeceğini, hayır ya da şer olarak kazandıkları mukâbilinde onları cezâlandıracağını hatırlatıp azâbından sakındırarak şöyle buyuruyor : «Hem öyle bir günden sakının ki, o gün Allah'a döndürüleceksiniz. Sonra herkese kazandığı tamâmıyla ödenecektir. Onlara haksızlık edilmiyecektir.»

Rivâyet edildiğine göre bu âyet, Kur'an'dan son nâzil olan âyettir.

İbn Lehîa... Saîd İbn Cübeyr'in : «Bütünüyle Kur'an'dan son nâzil olan «Hem öyle bir günden sakının ki, o gün Allah'a döndürüleceksiniz. Sonra herkese kazandığı tamâmiyle ödenecek. Onlara haksızlık edilmeyecektir.» âyetidir. Bu âyetin nüzûlünden sonra Allah Rasûlü 9 gece yaşamış ve Rebîülevvel ayından iki gece geçmiş iken —Rebîülevvel'in üçüncü günü oluyor— bir pazartesi günü vefât etmiştir.» dediğini rivâyet etmiştir.

Bu hadîsi İbn Ebu Hâtim de rivâyet etmiştir.

(.....)

Sevrî'nin... İbn Abbâs'tan rivâyetine göre bu âyet-i kerîme'nin nüzûlü ile Rasûlullah (s.a.) ın vefâtı arasında 31 gün vardır.

(.....)

İbn Cüreyc Rasûlullah (s.a.) ın bu âyetin nüzûlünden sonra dokuz gece yaşadığını, hastalığının cumartesi günü başlayıp pazartesi günü vefât ettiğini rivâyet etmiştir.

İ Z Â H I

Tarihî Seyri İçinde Faiz Anlayışı :

Faizin tarihi seyrini Prof. E. İkbâl Kureşî, gâyet vecîz olarak şöyle anlatıyor :

«En eski tarihî ma'lûmât bize gösteriyor ki, ciddiyeti ile tanınmış bütün mütefekkirler faiz almayı kötülemişlerdir. Bunu söylerken de istihlâk için alınan ödünçlerde mevzûubahis faizin yasak edildiği ilkel cemiyetleri kasdetmediğimizi belirtmek isteriz.

a) Eski Yunan'da Faiz :

Misâl olarak eski Yunanlıları ele alalım. Faizli para ödünçleri Yunanlılarda yasaklanmıştı. Kendinden sonraki nesillere fikirleriyle hayli te'sîr etmiş olan Aristo, faiz almayı en ağır kelimelerle ithâm eden görüşler ileri sürmüştür. Aristo parayı, yumurta vermeyen kısır bir tavuğa benzetmektedir. Ona nazaran paranın kullanılmasındaki yegâne gâye, değiş tokuşu kolaylaştırması ve insan arzu ve isteklerine en kuvvetli devâyı getirmesindendir. Yine ona göre bu durum, paranın en tabiî gâyesidir. Bizâtihi para, bir kazanç ve servet kaynağı olarak kullanılamaz. Yani faiz sûretiyle arttırılma yolunda gidilemez. Bu yoldan faizle kazanç ve servet edinme, para kazanma usûllerinde en gayr-i tabiî olanı teşkîl eder. Bir para ile diğer bir para kazanılmaması Aristo doktrininin esâsını teşkîl eder. Şurası sarîhtir ki faiz, açıkça bir adâletsizlik konusudur.[1] Kezâ Platon da faizi mahkûm etmiş bulunmaktadır.[2]

b) Roma'da Faiz :

Roma İmparatorluğunun ilk devirlerinde faiz men'edilmişti. Fakat imparatorluğun gitgide genişlemesi ve tedrîcen tüccâr tabakasının doğumu iledir ki faiz de ortada gözükmeye başlamıştır. Bu arada sert ve kat'î bir şekilde tatbîk edilen faiz hadlerini tahdîd edici hüküm-

(1) Aristoteles, Politika, Kitap 1. bölüm 10.
(2) Platon, Kanunlar, Kitap V.

ler vaz'edilmiştir. Romalılar borçlunun himâyesi zımnında tarihte ilk kanun ve kâideleri vaz'etmiş kimselerdir.

c) Orta Çağda Faiz :

Orta Çağda para ödünçlerinden faiz ödenmesi, ribâ olarak isimlendirilmiş ve faiz şartı kanunlar ile kat'î ve sert bir şekilde yasaklanmıştır. Hattâ bu nevî yasakları mahzâ dinî dogmalar olarak kabul ve ilân, günlük hâdiseler olarak anlaşılmaya başlanmıştır. Ciddî bir araştırıcı olan Profesör Tewney de bu hâdiseye işâretle şöyle demektedir : «Bütün faiz meselelerini ve faâliyetlerini içine alan kıymetler hierarşisinin bir kısmını teşkîl eden iktisâdî problemleri kendine konu edinen Orta Çağ düşüncesinin umûmî yapısına hâkim olan şey dinî havadır. Fakat herhangi bir kimse kalkıp, Orta Çağ mütefekkirlerinin eşyânın mâhiyeti üzerinde acaba sonraki nesillerin sahip olduğundan daha mükemmel bir bilgiye sahip olup olmadıkları hakkında bir suâl sorabilir.

Bu münâsebetle aşağıda nakledeceğimiz Lord Keynes'in mülâhazaları kayda değer mâhiyyettedir. O, Orta Çağ'da rastlanan ribâ yasağı vak'asının temelinde iktisâdî sâik ve sebeplerin de bulunduğuna inanmaktadır. «Bir zamanlar ben, Orta Çağ kilisesinin faiz hadlerine dâir davranışının tamâmen saçma ve para ödünçlerinden gelen gelirleri, faal ticâretten gelen gelirlerden ayırma gâyesini güden hesaplı münâkaşaların, cezvit papazlarının boş bir nazariyeden kurtuluş için pratik çâreler araştırması olduğu şeklinde bir inanç taşıyordum. Fakat şimdi bu eski münâkaşaları; klâsik teorinin tamâmen birbirine karıştırmış olduğu şeyi, yani faiz haddi ile sermâyenin marginal müessiriyetini yekdiğerinden bîtaraf ve ilmî bir şekilde ayırmak için samîmî bir münevver sıfatıyla okudum. Bugün açıkça görülmektedir ki; bu husûsu te'mîn için mezkûr ilim adamları, sermâyenin marginal müessiriyetini yüksek, ister örf ve âdet ve ister dînî kanunlarla olsun faiz haddinin düşük tutulduğu ta'rifeleri mümkün kılan bir formülün bulunması için gayret sarfetmekte idiler.»[1]

13. asrın sonlarına doğru Kilise hâkimiyetinin en yüksek seviyede olduğu bir sırada faiz şartının belirlenmesi kat'î ve sert bir şekilde men'edilmiştir. Şurası dikkati çekmektedir ki, arâzî gayri menkûllerinin kirâlanmasından yahut kira akdine konu olabilen sâir eşyânın kirâlanmasından gelen gelirlere karşı Kilise ve Kilise Hukûku menfî bir hükümde bulunmamıştır.

Bütün bu duruma rağmen 13. asrın sonralarından itibâren Ortodoks Kilisesinin nüfûz ve te'sîrini epey azaltan âmiller ortaya çıkmıştır. Reformist grub, başlarında Luther ve Zwingly olduğu halde,

(1) Keynes, J. M. Theory of Interest, Money and Employement, 351 - 352.

insan zafiyetini büsbütün arttıran faizli muâmelelerin gayrı meşrûluğu üzerinde mutâbakata vardılar. Kilisenin zamanla kuvvet ve nüfûzunu kaybetmesi ve seküler kuvvetlerin ortaya çıkmasıyladır ki, faizli ödünç muâmeleleri de müsâade ve tolerans kazanmaya başlamıştır. Bu uzlaştırıcı durum, Bacon'un şu sözlerinden kolaylıkla anlaşılmaktadır :

«İnsanlar için ödünç alma veyahut da ödünç vermenin zarûrî bir ihtiyâç olması ve yine insan denen mahlûkun katı yürekli olması dolayısıyla ödünç vermeye yanaşmaması, başka bir çâre olmaması hali ile birleşince faize müsâade edilmesi bir mecbûriyet halini almaktadır.» Netîce olarak da hırs ve temâ temsîl eden kuvvetler başıboş kalmış ve hadsiz hesâbsız kötülükler zuhûr etmiştir.

Ribâdan farklı olarak faiz kelimesi, para ödünçlerinde nisbeten az bir faiz şartını ifâde ediyordu. Kezâ yine bu devirde faizin a'zamî miktarını tesbît yolunda adımlar bile atılmıştır. VIII. Henry'nin saltanatı boyunca tesbît edilen a'zamî faiz miktarı %10 idi. Bu devrin câlib-i dikkat sîmâlarından olan Francis Bacon Sir Josiah Cheld ve Sir Thomas Clupper bizzat faiz ödenmesine ,karşı olmaktan ziyâde yüksek hadlerde ödenen faiz şartına karşı idiler.

Uzun seneler boyunca insan cinsinin haşînlik ve bencilliğe dayanan temâyülleri, din kuvveti sâyesinde baskı ve fren altında tutulabilmiştir. Hâlihâzırda kilisenin kuvvet ve kudretinde zamanla husûle gelen azalma ve bencil hislerin kilisenin kuvvetli tazyîki altından kurtulması netîcesi, halk da kendi devirlerinde, hâkim olan istikâmetlerde olmak üzere bu bencil ve egoist hislerle hareket eder olmuştur. Nihâyet öyle bir devir gelmiştir ki, faiz meselesi üzerindeki yasak kâidesi gevşemiş ve sonunda faiz hadlerini kontrol ve tahdîd etme imkânları tamâmen ortadan kalkmıştır. İşte bu devirdedir ki nakit para, geniş sûrette ticârî muâmelelerde kullanılmaya ve nakde dayanan muâmeleler takasın yerini almaya başlamıştır. Merkantilist (XVI - XVII. asırlar) devirde, paranın bir arada toplanması ve hazîneler meydana getirilmesi, millî bir gâye ve politika olmuş ve bu sûretle kıymetli madenlerin toplanması için her çeşit gayret sarfedilmiştir.

Hükûmetlerin bütün politikası, artık altın ve gümüşün toplanmasına doğru çevrilmiştir. Merkantilistler, para ile sermâyeyi aynı şey addetmişlerdir. «Onlara nazaran para, toprak gibi aynı nevîden bu günkü ta'bîrle, bir istihsâl vâsıtası addedilmiş ve bazen tabiî servetlerden ayrı, sun'î bir servet olarak görülmüş, netîce olarak sermâyeden alınan faiz, arâzî kirâsı, benzeri nakit paranın kirâsı olarak kabul edilmiştir.»[1]

(1) Hechschner, E. F. - «Mercantilism», cilt, II, 200.

İlk Merkantilistler ticâreti teşvîk gâyesiyle düşük nisbetlerdeki faizin müdâfaasını yapmışlardır. Böylece onlar, düşük hadlerdeki faizin kanun yoluyla tesbitinin de müdâfaasına harâretle girişmişlerdir. 1668 senesine doğru ribâ üzerinde bir münâkaşanın zuhûr ettiğini görüyoruz. Sir Thomas Culpeper, Mun adlı mütefekkirin görüşlerinin aksini müdâfaa eden ve düşük hadli faiz lehinde iki risâle kaleme aldı. Onu müteâkib aynı zâtın oğlu neşrettiği «Discours» adlı eserinde ribâya hücûmlarda bulunmuştur. Fakat belki bu mefhûmun en meşhûr temsilcisi olarak Sir Josiah Cheld gösterilebilir. Bu zât düşük haddeki faizin gerek iktisâd ve gerekse sanayiin en tabii anası mevkiinde olduğunu müdâfaa etmiş ve faizin sermâyeyi ucuzlatması dolayısıyla, ticâretin adımlarını kendine çekebileceğini ve nihâyet küçük «istifâde ve kârlar» sağlamak sûretiyle iktisâdiyâtı tahrîk ve teşvîk edeceği, tezini ileri sürmüştür. Şayet faiz haddi yüksek seviyede olacak olursa bu, paranın piyasada azalmasına sebeb olacaktır. Çünkü az veya çok bir miktar parayı bir araya getiren kimse, bu nakdi sarrâfa (kuyumcuya) gönderecektir. Bu tarz muhâkemelerin bütün ağırlığı, «biz aslâ Hollandalılarla, gerek bizim onlara ve gerekse onların bize ödediği faiz, aynı olana kadar ticârî hayatta onlarla aynı seviyede olamayız» hükmüne dayanmaktaydı.[1] Aynı şekilde Davenent, faiz alan kimselere karşı hücûmlarda bulunmuştur.

Bütün bu kimselerin çoğu, faiz haddinin indirilmesini derpîş eden bir kanunun gâyet faydalı ve verimli olacağını ve parayı ucuzlatacağını düşünmüşlerdir. Açıkça, onlar atı arabanın arkasına koşmuşlar yani netîceyi sebeb olarak görmüşlerdir. Bütün bunlar göstermektedir ki; o devirde sermâye ile paranın hakîkî fonksiyonunu idrâkde eksik bir taraf bulunmaktaydı.

Diğer taraftan öyle kimseler vardı ki bunlar, ribâ münâkaşalarında Mun adlı mütefekkirin safını tutmuşlardır. Bunlardan Thomas Manley kendi fikrini şöyle ifâde etmektedir : «... İşte paranın (ve ödünç para verenlerin) piyasadan azalması sebebiyledir ki faiz haddi yükselir. O halde paranın bollandırılması ve birkaç ödünç verenin zuhûruyle, para ile ilgili hadler derhâl düşecektir.» John Locke dahi, paranın değerine te'sîr eden âmilleri anlayamamış olarak «piyasada düşük hadli faizin bulunması, bol miktarda paranın piyasaya te'mîn edilmesindendir» kanâatinde bulunmaktadır. Aynı şekilde Sir Dudley North bu görüşün taraftârları arasında yer alarak «bol miktarda mevcûd stok ve emniyet havasının Hollanda'da faiz hadlerinin alçak seviyede olmasını sağlayacağı» tezini ileri sürmektedir.

Bütün bu mütefekkirlerin gayret ve emeğine rağmen Merkantilizm, faiz hadlerini düşük seviyede tutmaya muvaffak olamamıştır.

(1) Discourse on Trade, 27, 29, 167 ve önsöz.

Ve daha sonralarıdır ki faiz hadleri, arz ve talebin te'sîri altında kendi kendini tahdît ve ta'yîn etmeye bırakılmıştır.

Klâsik Faiz Nazariyesi :

İngiliz kültürünün te'sîri altında faâliyet gösteren hemen hemen bütün üniversite muhîtlerinde öğretimine büyük bir ehemmiyet ve yer verilmiş olması ve iktisâd ilmine bizzât şekil ve istikâmet vermiş en meşhûr âlimlerin ekolü olması hasebiyle, klâsik faiz nazariyesine nisbeten geniş yer verilmiştir. Adam Smith, Robert Thomas Malthus ve Davit Ricardo, umûmiyetle bu mektebin kurucuları sayılırlarsa da John Stuart Mill, Edgeworth, Marshall ve Pfgou gibi müellifler de birçok yetkili tarafından bugün bu gruba dâhil edilmektedirler. Ancak bu sonuncuların teşkîl ettiği muhîte Neo - klasik okul adı verilmektedir.

Şimdi ilk olarak Adam Smith ve Ricardo'nun, bu mektebin iki kurucusunun faiz hakkında ne söylemiş olduklarını görelim :

Smith ve Ricardo'ya nazaran faiz, ödünç para alanın aldığı parayı kullanmaktan mütevellid edindiği kazanca mukâbil, ödünç verene ödediği bir bedeldir. Bu iki müellif faizi sermâyeden elde edilen gayri sâfî kazançdan açıkça ayırmamaktadırlar. Acaba bunlar sermâyeden ne anlamaktadırlar? Bunu görelim : Adam Smith «sermâye»yi, bir ferdin istihlâk için değil de, daha ziyâde kendisine para, kazanç veya fayda sağlayan servetinden bir kısım olarak anlamakta ve ona bu mânâyı vermektedir. Bu sermâyeye makinalar, iptidâi maddeler, gayri menkûller, yiyecek ve giyecek eşyâ girmektedir. Her ne kadar yiyecek ve giyecek eşya, cemiyet nokta-i nazarından sermâye değil ise de ferdî zâviyeden bunlar da sermâye mefhûmuna dâhildirler. Çünkü bunların sâhibi, yiyecek ve giyeceği işçilere, istihsâlde bulunurken ödünç olarak verebilir ve bundan bir kazanç sağlar. Ricardo'nun da görüşleri tatbikî noktadan aynı mâhiyyettedir.

Stokun yahut sermâyenin meydana getirilmesi bir tasarrufun netîcesidir. Tasarruf ise, yapılan bu fedakârlığa mukâbil bir fayda sağlanacağı hesâblanmaksızın tahakkuk ettirilemez. Bu yüzden bu iki müellife göre faiz; evvelce yapılmış bu tasarruflar için ödenen bir mükâfât yahut bir teşvîk vâsıtasıdır. Smith'e göre elde edilen kazançların esâs kaynağı, sermâyenin kullanılması netîcesi istihsâl edilen şeylerin kıymetinde, emek kıymeti üstünde meydana gelen artış vak'asıdır; binâenaleyh emeğin istismârı diye bir şey düşünmek muhâldir. Ricardo ise bütün sermâyeyi, emeğin biriktirilip saklanmış bir şekli saydığı için bütün değeri emeğe vermektedir. İşte onun bu görüşü esâs alınarak, Karl Marx tarafından «kapitalist iktisadî sistemde emeğin istismârı teorisi» meydana gelmiştir. Adam Smith ve Ricardo, faiz haddi meselesine dâir müşterek müşâhede ve izâhta bulunmak-

tadırlar : «Ne zaman ki parayı kullanmakla büyük bir ticârî kazanç elde edilir, o vakit bu kullanışa mukâbil o nisbette yüksek bir bedel (kâr) ödenmelidir.» Daniel Hoare, faiz haddi ile para miktarı arasında ilişki görmeyen bir izâh tarzı tutturmaktadır. Ona göre para miktarında meydana gelen artma, fiatları arttırır. Ricardo da bu fikre iştirâk ederek meşhûr «paranın mikdar-ı nazariyesi»ni ortaya atmıştır.

John Stuart Mill ise, faiz nazariyesi meselesinde herhangi bir kayda değer fikre sâhib olmayıp, kendisi sadece Adam Smith ve Ricardo'nun nazariyelerini tasnîfe tâbi tutmuş ve gayrı sâfî kârlar mevzûunda çeşitli unsurların tahlîlini başarılı biçimde yapmıştır.

Aynı faiz meselesinde Marshall'ın çalışmaları ve görüşleri faiz hadlerinin taayyün etmesinde âmil olan arz ve talebin her ikisi üzerinde toplanmaktadır. Marshall'dan önce muktedir bir diğer İngiliz iktisatçısı olan Nassu Senior faizin asıl sebebi olarak «imsâk» «nefsini çekme»yi göstermektedir. Onun bu görüşüne bir çok i'tirâz ve muhâlefet vukû bulmuştur. Bu arada Marshall aynı konuda «imsâk» yerine, «intizâr = bekleme»yi ikâme etmiştir. Ona göre faiz, tedârik eden nokta-i nazarından «tasarrufda bulunma»nın yahut «bekleme» fedakârlığını göstermenin bir mükâfâtıdır. Sermâye için talepte bulunma onun marginal verimliliğinden doğmaktadır. Ve netîce olarak faiz nisbeti, muayyen bir haddeki faizli sermâyeye olan piyasada mevcut talebin aynı faiz haddi altında bu piyasaya sürülmüş mevcut sermâyeye eşitliği şeklinde bir denkleşmeye dayanır.[1]

Esâsen Marshall tarafından da izâh edilip tamamlandığı gibi klâsik nazariyeye göre faiz haddi, tasarruflara karşı olan arz ve talep eğrilerinin kesiştiği noktada hudûtlanıp kalmaktadır. Şayet piyasaya arzedilen tasarrufların miktarı, çeşitli yatırımlarda kullanmak için buna olan talepten fazla ise, bu halde faiz haddi düşüktür. Ve netîce olarak tasarruflar ile yatırımlar arasında tekrâr bir muvâzene teessüs edene kadar yatırımlarda bir artış müşâhede olunacaktır. Aynı şekilde tasarruflara olan talep, şayet bunlar arzdan daha çok ise bu halde faiz haddi yüksektir. Netîce olarak bu ikisi arasında yeniden bir muvâzene teessüs edene kadar yatırımlarda bir azalma olacaktır.

Tasarruflar üzerinde klâsik nazariyenin temel görüşü bunların faiz hadleriyle taayyün ettiği merkezindedir. Son senelerde faiz hadlerinde vukûbulan müthiş düşüşe rağmen, tasarrufların azalacağı yerde tam aksine, ehemmiyetli bir artışa uğradığı müşâhede edilmektedir. Lord Keynes'in de klâsik nazariyeyi tenkîd ederken pek yerinde tesbît ettiği gibi «faiz, tasarrufların bir mükâfâtı addolunamaz; çünkü herhangi bir kimse faizle ödünç vermediği halde tasarrufda bulunabilir. Yine bir

(1) Marshall, Principls, 534.

kimse kendi biriktirmediği ve fakat mirâs yoluyla elde ettiği parayı da faizsiz olarak ödünç verebilir.» Bilhâssa bu tasarruflar yığınının insanların ferdî sa'y ve gayretlerinden doğmadığı, daha ziyâde müşterek tasarrufların cârî olduğu ve kredinin banka müessesesi tarafından yaratıldığı modern cemiyetlerde, tasarruflar faizle taayyün etmez.

Klâsik nazariyeyi benimseyen iktisatçılara göre, faiz hadleri tasarruflar ile yatırımlar arasında bir muvâzenenin doğmasında yapıcı rol oynar. Şayet tasarruflar yatırımlardan fazla ise, faiz haddi düşer. Ve bu ikisi arasında bir muvâzene ve eşitlik kurulana kadar yatırımlarda bir hareketlilik ve fazlalık gözükür. İşte Lord Keynes haklı olarak bu noktada i'tirâzlarını serdetmektedir. Ona göre bu mezkûr muvâzeneyi meydana getiren, faiz haddi olmaktan ziyâde «gelir» seviyesidir. Tasarruflar, hem istihdâmın, hem de gelirlerin seviyesine dayanmaktadır. Lord Keynes iddiâlarında daha da ileri giderek şu netîceye varmaktadır; piyasaya tasarrufların arzı, müstakil bir vâkıa olmayıp, tamâmen yatırımlarla bağlantılı bir meseledir. Kendisi netîcede şu hükme ulaşmaktadır : «Bu meselede insiyatif, yatırımlarda bulunan müteşebbisin elinde olup aslâ tasarrufta bulunanlarla bir ilgisi yoktur. Her ne kadar herkes arzu ettiği miktarda tasarrufda bulunabilirse de tasarruf sâhipleri, bir zümre olarak zikrolunan teşebbüslerin avucunda pek bîçare vaziyettedirler.»

Klâsik nazariyenin sakat tarafı, gelir seviyesinin hiç değişmediği gerçek dışı bir cemiyet faraziyesine istinâd ettirilmiş olmasıdır. Fazla olarak tasarruflar, yalnızca faiz hadleriyle tahdîd edilmemiştir. Bu münâsebetle büyük bir otorite olan profesör Gustave Cassel'in şu müşâhedelerini zikretmeden geçemeyeceğiz. Ona göre : «Fertlerin sâhip olduğu gelirlerden arttırmış, tasarruf etmiş oldukları miktarların, faiz hadlerinde vukûbulan değişikliklerle umûmiyetle bir ilgisi yoktur. Faiz hadlerinde ortaya çıkan bir artma, bazıları üzerinde de evvelkinden daha az tasarrufta bulunma te'sîri husûle getirir. Tasarruf vâkıasının arkasında mevcut sâikler çok çeşitli ve karışıktır. Bir cemiyetin tasarruf ettiği gelirin nisbet ve miktarı, gelirlerinin yüksekliğine, emniyet altında ve kudretli olma arzusuna ve nihâyet hal ile istikbâl arasında bir tercîhte bulunma hâlet-i rûhiyesine sıkı sıkıya bağlıdır. İşte bu yüzdendir ki, hakîkî tasarruflar, faiz hadlerindeki değişikliklerden pek az nisbette müteessir olmaktadırlar.»

Faizle ilgili klâsik nazariyenin en önemli eksikliği; «mekânik bir cemiyet» görüşüne sahip olmasıdır. Bizâtihî tasarruflarda husûle gelen bir artmanın yatırımların da artmasına te'sîr edeceği ve aynı şekilde, alçalan ve yükselen faizlerin, yatırımların artmasına veya azalmasına bizâtihi yol açacağı kat'î ve zarûrî değildir. Bu gruba giren tenkîd ve muhâlefetlerin bir hakîkat olduğu vâk'ası iktisâdî buhrân ve sarsıntı

devrelerinde gün gibi ortaya çıkmış bulunmaktadır. Meselâ bunlardan sonuncusunda (1930) faiz hadlerinden ortaya çıkan artışa rağmen bunun yatırımlar üzerinde hiçbir te'sîri olmamıştır.

Klâsik nazariyede diğer bir câlib-i dikkat noksan; onun, tasarrufların âtıl ve hareketsiz olarak defîne şeklinde kalabilmesi ve yatırımlara doğru akmayabilmesi olayını izâh edemeyişinde gözükür. Bugün yeryüzünün dörtte üçünden fazlasında tasarruflar, hareketsiz ve âtıl bir vaziyette defîne şeklinde durup kalmaktadır. Hatta geri kalan dörtte bir dünya, yani, Amerika ve Avrupa gibi memleketlerde dahi tasarruflar, geniş meblâğlar şeklinde beyhûde birikinti olarak yatıp durmaktadırlar. Fazla olarak faiz haddinin sermâyenin marginal verimliliği ile taayyün edeceği şeklindeki bir hüküm bizi bizzat marginal verimliliğin de faiz hadleriyle taayyün edeceği şeklinde bir netîceye varmaya zorlamaktadır. Yine bu klâsik nazariye müntesibi iktisâtçıların para miktarının faiz haddi ile hiçbir alâkası olmadığı şeklindeki hükümleri de yanlıştır.» (Enver İkbâl Kureşî, Faiz Nazariyesi ve İslâm, 22 - 30)

Keynes'in Faiz Hakkındaki Görüşleri :

Zengin bir cemiyette yeni değişik yatırımlar için zuhûr eden fırsatlar, faiz haddinin elverişli bir hadde düşmesine kadar, fazla câzib şeyler değildir. Keynes, faiz haddinde zuhûr eden artışların tasarrufları tahrîk ve teşcî, edeceğini savunan Marshall doktrinini şiddetle reddetmektedir. Şayet faiz haddinde meydana gelen bir artış halkın eline geçen gelirlerden daha fazla nisbette bir tasarrufta bulunmaya onları sevkederse bile şundan emîn olmalıyız ki, faiz haddinde meydana gelen bu artış (yatırımlara olan talep grafiğinde lehde bir değişiklik olmadığını farzedersek) mevcûd tasarrufların umûmî yekûnunda bir azalma meydana getirecektir. Aynı muhâkeme tarzı, faiz haddinde ne miktar bir artışın gelirleri (diğer şartlar da uygun düşerse) ne nisbette azaltacağını bize gösterebilir. Zîra (istihlâke karşı duyulan mevcut marjinal müessiriyeti ile de) husûle gelen bir artışın, yatırımları azaltacak olan bu faiz miktarı vâsıtasıyla ve yine tasarrufları azaltması istenen aynı faiz miktarı sayesinde, gelirler düşmeye (veya inkısâma uğramaya) mecbûr olacaktır.

Faiz haddinde husûle gelecek olan bir artış, gelirlerimiz değişmemişse, bizi daha fazla bir tasarrufda bulunmaya sevkedecektir. Ancak daha yüksek faiz hadli yatırımları yavaşlatacak olursa, bizim gelirlerimiz esasen değişemeyecektir. Daha yüksek faiz nisbetlerinin ortaya çıkardığı tasarrufda bulunma hırs ve temâyülünü, tasarrufda bulunma kapasitesindeki azalma, kâfi derecede muvâzelendirip sükûna kavuşturuncaya kadar, bu gelirlerde mutlakâ bir azalma meydana gelecektir.

Gerek millî ve gerekse ferdî mâliyemize müteallik meselelerimizde ne kadar özenli, ne kadar sıkı bir şekilde tasarrufa riâyetkâr olsak şayet faiz haddi sermâyenin marginal müessiriyetine kıyasen yükseliyorsa, o nisbette gelirlerimizde bir düşme husûle gelecektir. Bu husûsta gösterilen inât ve ısrâr bir kazanç değil, sadece bir zarar husûle getirecektir.

Keynes'in ortaya attığı böylesine bir hüküm ve netîce diğer meşhûr bir iktisatçı olan profesör Cassel tarafından daha derinlemesine olarak «Nature and Necessity of Interest» adlı eserinde, ele alınmıştır. Ona göre, muayyen bir gelirden tasarruf edilen miktar, faiz haddinde husûle gelen artışa muvâzi bir artış ta'kîb edecek değildir; çünkü faiz hadlerinin artışı netîcesi, yatırımlara ait taleb eğrisi düşecektir; bunda kimsenin şüphesi yoktur.

Eserindeki uzun münâkaşalardan sonra Keynes şu netîceye varmaktadır : «Faiz haddi son derece psikolojik bir vâkıadır.» Fakat bir sayfa sonra bu fikrini nakzedecek olan şu beyânda bulunmaktadır : «Belki şurasını belirtmek yerinde ve doğru olur ki; faiz haddi daha ziyâde psikolojik bir husûs olmaktan öte, tarafların anlaşmalarına dayanan bir vâkıadır. Çünkü faizin hâli hazır değeri, onun ne değerde olması lâzım geldiği şeklinde hâkim ve yaygın görüşlerle ta'yîn olunur.» Yine Keynes şu fikirleri de ileri sürer : «Arzu ve matlûba muvâfık surette teşekkül etmiş olan makbûl bir faiz seviyesi içinde çeşitli değişiklikler, tahavvüller cereyân etmekte olan bir cemiyette, tabîatıyla devâmlı sûrette, dalgalanmalara konu teşkîl edecektir. Zîra normal olarak tahmin edilip beklenen seviye, çok muhtelif sebeb ve sâiklerle çevrilidir.»

İslâm'ın getirdiği en büyük fayda, onun faiz mevzûunda psikolojik görüşü tamâmen değiştirip bertaraf etmesinde ve normal olarak tahmîn edilip beklenen faiz haddinin sıfıra ircâ etmesinde görülür ve taraftârlarına İslâm, bu sıfır haddinin normal had olduğu inanç ve kanâatını verir.

Keynes de ticaret ve iş faâliyetlerinin canlanması için tasarrufların artmasını esâslı bir âmil addeden eski Marshall nazariyesini reddeder ve der ki : «Bugünkü hayatta bir kimsenin biriktirmeye dâir bir karar alması, ilerdeki muayyen bir istihlâkin yerini alması netîcesini doğurmaz, fakat esâs olarak bu çeşit bir karâr, hâli hazır için bir istihlâk kararından vazgeçme mânâsınadır. İstihlâkde bulunma ümid ve ihtimâlleri, istihdâmın yegâne mevcûdiyet ve varlık sebebi olduğuna göre, şu netîceye varmada hiçbir paradoksal durum yoktur : Piyasanın istihlâk kapasitesinde vukû bulacak bir azalma, istihdâmda sarsıntılı netîceler doğuracaktır.»

Keynes kitabının ortalarına doğru «sermâyenin tabîat ve mâhiyeti» başlığını taşıyan bölümünde İslâmî nokta-i nazara çok yakın bir

fikir ileri sürmektedir. Ona göre : «Devâmlı ve yaygın bir şekilde hareket ve tekâmül halinde olan bir cemiyette faiz nisbeti «sıfır» olabilecek ve aynı zamanda çeşitli teşebbüslere girişmesi netîcesi fertler servet elde edebileceklerdir.» Aşağıda ayrıca aldığımız şu kendi cümleleri hayli mânîdâr ifâdelere sahiptir :

«Devâmlı ve yaygın bir şekilde hareket ve tekâmül halinde olan ve modern teknik, vâsıta ve çârelerle mücehhez bir cemiyette (nüfusu da çok çabuk artmamak şartıyla) sermâyenin marginal müessiriyetinin sadece bir nesil içinde yaklaşık olarak «sıfır» muvâzenesine ulaşabileceği muhakkaktır. Bu hâle göre içinde gerek değişiklik ve gerekse tekâmülün tahakkuku, teknik, nüfûs, müesseseler ve zevklerde yapılacak değişikliklerle mümkün olabilecek olan yarı müstakârr cemiyet şartlarına ulaşmak mecbûriyetindeyiz ki, böyle bir cemiyette sermâyenin meydana getirdiği mahsûller, emek vs. faktörlerle tenâsüb halinde muvâzeneleşmek sûretiyle teşekkül etmiş bir fiyattan satılır. Bu gibi sermâye mahsûllerinde, sermâye arzedilen kimselerin pek az müessir olduğu istihlâk emtiası fiyatlarına hâkim olan tamâmen aynı prensipler mündemiçtir.»

«Sermaye mallarını iyice bollaştırmak sûretiyle sermâyenin marginal müessiriyetinin sıfır olmasının nisbeten kolay olacağını düşünmemde şayet isâbet varsa bu nokta, kapitalizme karşı yöneltilen bir çok itirâzların önünün alınmasında en hassâs çâre olabilecektir. Çünkü birikmiş servetlerden gelen gelir haddinin tedrîcen azalması halinde ne kadar muazzam içtimâî değişikliklerin zuhûr edeceğini sathî bir tedkîk gösterecektir. Bu halde bile, elde ettiği gelirleri biriktirme ve onu ileriki bir tarihte sarfetme arzusuna kapılan bir kimse bu isteğinde hür bırakılacaktır ve fakat onun bu birikintisi artık artmayacaktır. Böyle bir kimsenin durumu, işinden ayrıldıktan sonra Twichenham'daki köşküne bir sandık dolusu para ile çekilen ve geçim masrafları için her istediği zaman buradan para çeken Papanın vaziyetinden daha ileri gidemeyecektir.

«Gerçi irâd sahipleri kaybolacak olsalar dahî bu halde bile herkesin üzerinde değişik fikirler ileri sürdüğü müstakbel ve muhtemel gelir ve mahsûllerin önceden tahmîninde hüner göstermek ve teşebbüslerde bulunma, imkân dahilinde kalacaktır. Çünkü yukardaki bu nokta, risk ve buna benzer husûslardan ayrı, evvelemirde sırf faiz haddi ile irtibâtlıdır ve risk ile ilgili yolda normal olarak dönüp gelen gelirleri içine alan gayrı sâfi sermâye ve servet miktarı ile alâkası yoktur. Sırf faiz haddi bir kenara, bunlar, negatif sahada (borçlar) yer işgâl ederlerse de muhtemel ve şüpheli gelir sâhasını da içine alan ferdî servet ve gelirlerde müsbet bir kazanç sâhası yok olmuş değildir. Riski göze almada muayyen ve ölçülü bir isteksizlik mevcûd olmakla beraber, be-

lirli bir zamandan sonra bu nevî servet yığınlarından pozitif net bir mahsûl elde etme sâhası da mevzûubahis olabilecektir. Fakat bu nokta, bu gibi hallerde kazanç ihtimâli az olan yatırımlardan gelir ve kazanç elde etme arzu ve hırsı, umûmî yekûnda negatif net bir sâha teşkil eder demek değildir.»[1]

Keynes, dünyanın mâlî vâsıta ve kaynaklar sâhasında, içinde bulunduğu fakirliğin en esâslı sebeplerinden birinin paraya yüksek prim verme olduğuna inanmaktadır.

Ona göre, binlerce seneden beri devâmlı ferdî tasarruflara rağmen birikmiş sermâye malları içinde umûmiyetle dünyanın hâlâ çok fakîr ve muhtâç durumda olması şöyle izâh edilebilir : Bir kere bu husûs, ne insanoğlunun ihtiyâtsız ve düşüncesiz temâyülleri ve ne de harplerin getirdiği tahrîbât ile izâh edilebilir : Bunların dışında evvelce «arâzî» ye şimdi de «para» ya atfedilmiş yüksek likidite primleri bu izâhda kâfi addedilmelidir. Kendisi bu mevzûda, Marshall tarafından ortaya atılmış olan alışılmamış dogmatik eski görüşten farklı fikirler ileri sürmüş olmaktadır. Marshall şöyle der : «Herkesin ma'lûmudur ki servet birikmesi ve aynı şekilde faiz haddi, geniş halk yığınlarının hâli hazırdakini sonraya te'hîr edilmiş nimetlere tercîh etmesi netîcesi, diğer bir ifâdeyle beklemeye istekli olmamaları sebebiyle, olduğu yerde durup kalmıştır.[2]

İslâm bilhâssa zekât müessesesini ortaya atmak ve bunu îmânın en esâslı rükünlerinden biri yapmak sûretiyle bu mevzûda önemli bir hamlede bulunmuştur. Bu bakımdan sathî bir tahlîl netîcesi hemen diyebiliriz ki zekât; hareketsiz kalmış âtıl servetler üzerinde hayli ağır bir yük olacak şekilde yani % 2,5 nisbetinde alınan bir vergiden ibârettir. Bu vergi ile bu nevî servet sâhipleri, cemiyet için fayda mülâhaza ettikleri yer ve gâyelere bu servetleri sarfa zorlanmış olurlar. Birçok memleketler para biriktirme mevzûunda aşırı gitmiş olmanın ızdırâbını çekmiş bulunmaktadır. İspanya'nın XV yy. sonları ve XVI yy. içi iktisat tarihi, bize kıymetli madenlerde aşırı bir bolluğun, bir memleketin dış ticâretini ücret birimine te'sîr etmek suretiyle nasıl olup da tahrîb edeceğine dâir bir misâl teşkîl etmektedir. Kezâ Birinci Cihan Harbine takaddüm eden senelerde İngiltere'de memleket hâricine ödünç para vermeler ve arâzî alım-satımı husûsunda mevcûd aşırı kolaylıklar, memleket dâhilinde işsizliği tâm manâsıyla önleyici gözüyle bakılan yerli faiz hadlerinin düşüşü ile yakından alâkalı bulunmaktadır. Hindistan'ın her devirdeki tarihî seyri ise, hakîkaten çok kuvvetle, âdetâ bir hırs derecesindeki likiditeyi tercîhin bir memleketi fakîrleştir-

(1) Keynes, Genel İktisâd Teorisi, 221.
(2) Marshall, Ekonominin Prensibleri, 581.

diği, o kadar ki kıymetli madenlerin muazzam ve devâmlı akıntı halinde olmasının bile faiz hadlerini hakîkî bir servet artışı ile uygun seviyeye indirmeye kâfî gelmeyişini ispatlayan bir memleket misâli olarak gözler önüne sermektedir.

Faiz haddi, halk tabakalarının zannettiğinin aksine, büyük sermâye kazançları sağlamaktan tamâmen uzak, dünyamızın en iyi ve mükemmel bir yolda inkişâfında bir mânia rolünü oynamaktadır. Hemen müteâkib cümlelerde nakledeceğimiz Keynes'in bu mevzûdaki müşâhedeleri hakîkaten mânîdar addedilmelidir. Ona göre işletme sonucu sermâyede meydana gelen hakîkî artış, nakit şeklindeki faiz hadleriyle zaptedilip durdurulmaktadır. Artışa karşı işleyen bu fren, şayet çözülecek olursa, modern dünyada hakîkî sermâye artışı o kadar çabuk husûle gelecektir ki; sıfır nisbetindeki nakit şeklinde bir faiz haddi hemen değilse bile nisbeten kısa bir müddetin geçmesini müteâkib gerçekleşebilecektir. Burada ilk lüzûmlu hareket, nakit şeklindeki faiz hadlerini azaltmak olacaktır. Bununda tahakkuku, Keynes'e göre diğer birçok emtia stoklarının olduğu gibi paraya da birtakım masraflar yüklemek sûretiyle mümkün olabilecektir.

Daha evvel de zikrettiğim gibi İslâm, bu nevî âtıl ve donmuş emtia üzerinde zekât ve % 2,5 nisbetinde bir yük vaz'etmiş bulunmaktadır. O bununla, hareketsiz ve donuk sermâye ve servet biriktirme temâyülüne mâni olmakta ve nihâyet bu nevî hareketsiz servetlerin yatırımlara sevkedilmesi için esâslı bir müşevvik olmaktadır. Bu müşevvik, ticârî kâra ve sırf sermâye ile iştirâk edebilen şirketlere İslâm'ın müsâade etmesi vâkıası iledir ki ayrıca daha ileri ve daha müessir bir vasıf kazanmaktadır.

Tasarruflar ve Faiz :

Klâsik Mektep iktisatçıları modern cemiyetlerde tasarrufların ehemmiyetini pek ziyâde belirtmişlerdir. Ve onlar, tasarrufların arttırılması için yegâne çâre olarak faiz hadlerinin arttırılması lâzım geldiğini müdâfaa etmişlerdir. Bunlara göre; düşük faiz hadleri tasarrufların artmasını yavaşlatıp geciktirecektir. Hassâten bu konuda «Faiz şartını tatbîkâttan kaldıran İslâmî sistem, modern insan topluluklarında çalışır bir sistem değildir.» şeklinde sözler söylenmiş ve sebeb olarak faiz yasağının tasarrufta bulunanlara ciddî surette set çekeceği husûsu gösterilmiş, bunun toplumu fakîrleştireceği ve sermâye mallarında yoksunluk doğuracağı ileri sürülmüştür.

Faiz haddinin düşük seviyede olmasının tasarruflara mânî olacağı safsatası ilk dünya savaşında Amerika'da faiz haddi % 1'e düştüğü halde tasarruf miktarının, o devre kadar faiz hadlerinin en yüksek olduğu devreden de daha büyük meblağlara varması gibi bir vâkıa ile çürütül-

müş ve fiilen aksi isbatlanmış bulunmaktadır. Modern iktisâd teorisi, tasarrufların faiz hadleriyle taayyün etmediğini, aksine onların yatırımların miktarıyla taayyün ettiğini göstermiş bulunmaktadır. İslâmî nokta-i nazarın en çok medhedilecek tarafı; onun faizi lağvetmek sûretiyle fertleri mümkün olan en ileri haddinde yatırımların netîcesi olan tasarrufların bir araya gelip toplanması için kâfî ve yeter himâye sağlanmış olmasıdır. Bu meselede Keynes'in müşâhedeleri yine çok ilgi çekicidir. Çünkü bunlar İslâm tarafından onüç asır kadar evvel ortaya atılmış görüş ve prensiblere uygun ve onları te'yîd ve takviye eder mâhiyettedir.

Keynes, «tasarruflarda husûle gelen artmaların yatırımlarda da artmalar meydana getireceği» şeklindeki bir görüşün safsata olduğunu ortaya koymaktadır : Herhangi bir ferd, kendi tasarruf miktarlarını arttırmakla, diğer kimselerin tasarruflarını eksiltmektedir. Böylelikle o ferd, toplumun tasarruf miktarına yeni ilâvelerde bulunmamakta ve bu yüzden eshâm ve tahvîlâta olan talebe yeni bir şey ilâve edememektedir. Bir ferd olarak tasarrufta bulunan kimse, yatırım miktarına, ister hisse senedi ve tahvîl satın alsın ister almasın, doğrudan doğruya te'sîr etme gücüne sâhib değildir. Hisse senedi ve tahvîl satın alma veya nakid tasarruflarına yenilerini ilâve etme gibi herhangi bir tercîhte bulunabilir; fakat diğer fertler, daha az tasarrufta bulunacakları için, evvelce aldıklarından daha az miktarda hisse senedi ve tahvîl satın alacaklardır. İster nakit şeklinde, ister hisse senedi ve tahvil şeklinde olsun, servetin nasıl elde edileceği meselesi yatırım ve tasarrufun karşılıklı etkileşmeleriyle sadece pek sathî bir alâka ve münâsebete sâhiptir. Herhangi bir kimse masraflarında kısıntı yapmak sûretiyle en kısa zamanda tasarruflarını arttırırsa, diğer insanların gelirleri düşecek ve onlar bu zâtın fazla tasarrufda bulunduğu nisbette daha az tasarrufda bulunacaklardır.

Hulâsa olarak şunu söyliyebiliriz : Yatırımlar arttığı zaman gelirler öyle bir seviyeye yükselir ki, bu seviyede tasarruflar da buna paralel olarak artar. Fakat tasarrufta bulunma arzu ve isteği yalnız başına artmaya devâm edecek olursa, bu halde gelirler düşük bir seviyeye iner ki, artık bu seviye aslâ başlangıçtaki seviyeden daha yukarda değildir. İşte gelirde meydana gelen değişiklikler vâsıtasıyla, tasarruf ve yatırımların eşitliği (muvâzenesi) sağlanmış ve devâm ettirilmiş olmaktadır. Gelir seviyesi, yatırımların miktarı ve tasarrufta bulunma arzusuyla taayyün etmektedir. Muayyen bir tasarruf arzusu muvâcehesinde gelir seviyesi, yatırım miktarının te'sîri altında kalacaktır. Ve yine muayyen bir yatırım miktarı muvâcehesinde gelir seviyesi, tasarrufta bulunma arzusuyla taayyün edecektir.

Tasarruf arzusunda husûle gelebilecek bir değişiklik, cemiyetin

yaptığı fiilî tasarruf miktarında esâslı bir te'sîr husûle getirmekten prensib olarak uzaktır; çünkü fiilî tasarruf miktarı, başlanmış yatırımların miktar ve nisbeti ile taayyün etmektedir. Yatırım miktarı tasarruf miktarını ta'yîn eder. Ve yine muayyen bir yatırım miktarı muvâcehesinde tasarrufta bulunma arzusu, gelir seviyesini ta'yîn edecektir. Gelir seviyesi, her zaman tasarruf seviyesinin yatırım miktarına eşit olmasını sağlayacaktır. Tasarruflarda vâki bir artış, tek başına sermâye birikmesinde bir artış doğuramaz.

«Acaba faiz niçin ve hangi sebebden dolayı ödenir?» şeklinde basit bir suâlin cevaplandırılmasında bile, umûmiyetle iktisâdî görüşler mevzûunda Batıdaki nazariyeleri tahlîl edecek olursak; bunların temsilcileri mevkiindeki iktisâdçılar arasında derin farklar müşâhede ederiz.

Faiz mevzûunda en yeni nazariye Keynes'in ortaya attığıdır. Faizi tamâmen akdî ve rızâî mâhiyette bir vâkıa olarak gören ve yüksek nisbette faizin dünya sulh ve selâmeti, tekâmülü ve inkişâfı için bir mânia teşkil ettiğini iddiâ eden bu görüşü geniş olarak göstermiş bulunuyoruz. Şurası gâyet acâyiptir ki, Lord Keynes gibi derin vukûf ve araştırma sahibi bir kimse ve diğer düşünürler, içinde bulundukları kendi şartlarının esîri olup, burunlarının ucundan öteyi görememektedirler. Lord Keynes, kitabını neşrettiği zaman İngiltere'de faiz % 3 haddindeydi ve Keynes işte bu % 3 haddine ma'kûl had nazariyle bakmaktaydı. Bu hale göre Haydarâbâd hükümeti, hâli hazırdaki (1947) ödünç para faizlerini % 2,5 dan yukarı çıkarabilir demektir. Bu arada zikredelim ki; Amerika Birleşik Devletlerinde uzun va'deli resmî ödünç faizleri, yıllık % 1,5 haddindedir.

Keynes, hakkıyla ve tam mânâsıyla inkişâf ve çalışma halinde bulunan bir toplumun muhtemelen faiz hadlerini % 0 a düşürmeye muvaffak olabileceğini kabul etmektedir. Evvelce de gösterdiğim gibi Amerika harb esnâsında ödünçlerdeki faiz hadlerini % 1 e düşürmüş bulunuyordu. Acaba bu nominal nisbet daha da düşük bir seviyeye indirilemez mi? Ben öyle zannediyorum ki Keynes, kendi cemiyet şartları ve muhîtinin kurbânı olarak, faiz vaz'etmeyi külliyyen ithâm etmeye cesâret edememiştir. Halbuki onun faiz nazariyesi, onu buna zorlamaktadır. Şurası şüphesizdir ki; evvelden belki sâbit faiz hadleri, dünyanın tekâmül ve inkişâfında son derece muzır ve tehlikeli bir rol oynamaktadır. (Enver İkbâl Kureşî, Faiz Nazariyesi ve İslâm, Türkçe çev. Saliğ Tuğ, 37 - 47, İst. - 1966)

Faizin Cemiyette Meydana Getirdiği Te'sîr ve Netîceler :

Faizin ve istihlâk gâyesiyle alınan ödünçlerin cemiyette yarattığı belli te'sîr ve netîceler, burada teferruâtıyla zikre ihtiyâç bırakmayacak

kadar çoğumuzun ma'lûmudur. Herkes bilir ki; böyle ödünçler, sadece ödünç alanı (müstekrizi) baltalamamakta aynı zamanda ödünç veren (mukrizin) de ma'neviyat ve ahlâkını çökertmektedir. Hindistan'da şöyle bir tekerlemeye rastlanır : «Köylü borç içinde doğar, borçlu yaşar ve borç içinde ölür.»[1] şayet bir kimse tefecinin pençesine bir defa düşecek olursa, burada devâmlı olarak kalır ve bu halde de faiz ödemeye devâm eder. Öyle ki, faiz olarak ödemiş olduğu meblağ birçok hallerde ödünç olarak alınmış miktarın birkaç mislini bulur. Fakat bu pek ağır ödeme şartları altında bile esâs borcu ödeme imkânına kavuşamaz. Sir Malcolm Loyal Darling, te'lîf etmiş olduğu «Punjab Peasant in Prosperity and Debt» adlı klâsik eserinde Pencap bölgesi çiftçi ve köylülerinin ödemiş oldukları faizin, arâzîden gelen gelirin tamâmının iki misli olduğuna dikkati çekmektedir. Pencab köylülerinin içinde bulundukları fakîrlik ve sefâlet ile tefecilerin refâh ve saâdetini mukâyese eden müellif, şehirlerde rastlanan en iyi evlerin umûmiyetle tefecilere âit olduğu müşâhedesinde bulunmaktadır.[2] Şüphesiz ki bu para ödünçleri, memleketin zirâî ekonomisinde çok faydalı bir hizmet görmekte ve ihtiyâç zamanlarında çiftçilere yardım etmektedirler. Fakat bu yardımın bedeli görülen hizmetle nisbet kabul etmeyecek şekilde mübâlağalıdır. Bu durum şu sözle pek münâsib bir şekilde ifâde edilmiş bulunmaktadır : «verilen kredi, ödünç alanı, i'dâm edilmiş bir kimseyi darağacına bağlayan ip benzeri asıp dik tutmaktadır.»

Şurası gâyet acâyibtir ki devlet, sosyal hizmetlerin karşılanmasında epey para harcayıp gerek ücretsiz ve gerekse i'tibârî fiyat üzerinden zarûrî maddeleri te'mîn ettiği, medenî seviyesi hayli yüksek Batı memleketlerinde ve Birleşik Amerika'da ihtiyâç sâhiplerine, faizsiz ödünçler sağlama sisteminin veyahut da normal resmî banka haddi üzerinden ödünç verme sisteminin kurulması için hiçbir tanzîm hareketinde bulunmamıştır. Bu gibi muhtâç ve talihsiz kimseler, rehinle ödünç para veren tefecilere mürâcaat etmek ve en iyi en kıymetli mallarını (ki bunlar bazı hallerde şahsî giyim eşyâları gibi zarûrî ihtiyâç maddeleri de olabilir) bu tefecilere kaptırmak mecbûriyetinde kalırlar. Ve netîcede kanunen de te'yîd edilen, inanılması çok güç faiz hadleri mukâbilinde ödünç ararlar. İngiltere'de tefecilerin % 48 faiz almalarına müsâade olunmuştur. Amerika Birleşik Devletlerinde ise eyâletten eyâlete değişmekte olan bu faiz haddi, % 30 ilâ % 60 arasında oynamaktadır.

Burada bilhâssa cemiyetin alt sınıfları üzerinde faizin böylesine aşırı ve yüksek oluşunun fecî te'sîr ve netîcelerini tasvîr edip anlatmayı

(1) Report of the Royal Comission on Agriculture in India.

(2) Darling, M.L. «The Punjab Peasants in Prosperity and Debt» Oxford University Press.

son derece zarûrî bulmaktayız. Bu tip ödünçler borç alanları dejenere etmekte ve ödünç verenlerde ise menfaatperest, harîs, egoist ve sempatik olmayan bir hayat görüş ve anlayışı yaratmaktadır. Bu durum sadece fakîr memleketlerde değil, aynı zamanda İngiltere ve Amerika gibi zengin devletler dâhilinde de mevcûd bulunmaktadır. Aşağıda Mr. Ryan tarafından verilen ma'lûmât, faiz ve istihlâk ödünçlerinin en medenî memleketlerde kullanılışı üzerindedir. Alâka ile okunacağını umarız :

«Şu vâkıa üzerinde şüphe yoktur ki, mütekâmil ve gelişmiş bir bankacılık sistemine sâhib İngiltere, Almanya ve Amerika Birleşik Devletleri gibi memleketlerde çalışan halk tabakası, günümüzde pek az ve ehemmiyetsiz bir şekilde banka kredisi kolaylıklarından istifâde etmektedirler. Bunlar çoğu defa, krediye olan acele ve ağır ihtiyâçlarını çeşitli diğer yollardan karşılamaktadır.

Amerika Birleşik Devletlerinde kazandıkları ücretle hayatlarını idâme ettiren halkın yarısı, Bergengren'in tahmînine göre, banka kredi kolaylıklarından mahrûm bulunmaktadır. Diğer bir selâhiyetlinin tahmîn ve ifâdesine göre, 1911 senesinde oy verme hakkına sâhib halkın % 20 si mürâbahacı ve tefecilerden borç para almaktaydı. Amerika Birleşik Devletlerinde kredi teşkilâtının kifâyetsizliği anlaşılmış bulunmaktadır. Ve bu memleket çalışma bakanlığının neşrettiği resmî bültende : «Bir müessese olarak bankanın dar gelirli insanlar kütlesine inemediği» i'tirâf ve kabul edilmektedir. «Mâlî sıkıntı ve krizler esnâsında bu tabaka insanlarının çoğu, kurtuluşu iki istikâmette görmektedirler : Sadaka veya alacaklıyı dolandırma.»

Almanya'da modern bankacılık meselelerine acıklı nazarlarla bakan kimseler de «Alman Kredi Bankasının, çalışan ve küçük sanâyî erbâbına şimdiye kadar pek az şey yaptığı» netîcesine varmışlardır. Almanya'da neşredilen istatistikler bu hükmü tam olarak te'yîd etmektedir.

«Küçük ödünç talepleri, umûmiyetle acele ihtiyâçlardan doğmaktadır. Hayatta ölüm, hastalık, kazâ gibi elde hazır para olsun olmasın derhal para sarfını icâbettiren birçok ânî ve beklenmedik felâketler vardır. Bunlardan ayrı bugün, ücret şeklindeki gelirlerle te'mîni güç, uzun müddet isti'mâl edilecek ev eşyâsı, kumaşlar gibi pahalı emtiayı aylıklı veya emekli fertlerin satın alması gâyet zordur. Netîce olarak, mağazalardan veresiye alış-verişte bulunma uzun zamandan beri yerleşmiş bir tatbîkâttır. Ve son zamanlarda veresiye satış, yerini buna benzer daha geniş bir sisteme bırakmıştır; yani «taksîtle satış» sistemi ki Amerika Birleşik Devletlerinde yıllık milyonlarca dolar hacminde olan bu satış sistemi açıkça bugün krediye ne derece ihtiyâç duyulduğunu bize isbât etmektedir. Bu nevî satışlara karşı duyulan ihtiyâç, İngiltere'de tak-

sitli satışlar meselesi dolayısıyla kooperatif teşkîlâtının ve bunun politikasının yeniden gözden geçirilmesiyle âşikâr bir halde meydana çıkmıştır. İngiltere'de uzun bir mâzîsi olan ve Rochdale Pioneers tarafından temeli atılmış bu müesseseler bile, peşin satış esâsına istinâd eden sert ve muhâfazakâr metodlardan gitgide ayrılmaktadır.

«Pek yaygın olan taksîtle satış ve onun getirdiği mahzûrları bertaraf etmek ve kredi kolaylıkları sağlamak üzere, husûsî bir mâlî teşkîlât ve müessese ihdâs etmek zâhiren en iyi usûl gibi gözükürse de bugün şahsî ihtiyâçlara kredi verme teşkîlâtı hâlâ başlangıç safhasındadır. Çünkü şahsî ihtiyâç kredisi talep eden kimseler, çalışan halk tabakasına mensûb kimselerdir ki, kendilerine ödünç verilmesinde fazla bir te'mînâta sâhib bulunmamaktadırlar. İşte bu yüzdendir ki, bu gibi kimseler, faiz tehlikesine tam olarak ma'rûz bulunmaktadırlar. Ve sadece kanun yoluyla değil, aynı zamanda özel kredi müesseseleri şeklinde bazı koruma vasıtalarının bu halk tabakası için bulunup ortaya atılması zarûrîdir.»

Faizin Getirdiği Felâketler

Aşağıda gösterdiğimiz İngiltere, Amerika Birleşik Devletleri, Hindistan vesâir yerlerden aldığımız misâller faizle mücâdele etmenin ne kadar zarûrî ve âcil olduğunu açıkça isbât etmektedir.

İngiltere'de Faiz :

Faizin İngiltere'de meydana getirdiği geniş çaptaki te'sîr ve netîceleri Lordlar ve Avâm Kamarası tarafından ihdâs edilen «Joint Select Committee»nin Tefeciler Kanunu (1925) hakkında hazırlamış olduğu bir rapordan ve ayrıca 1924 de Liverpool'da para ödünççülüğünün mahzûr ve zararları üzerinde yapılmış olan bir soruşturmadan yararlanarak izâh edebiliriz.

İngiltere'de para ödünççülüğü işinin büyümesinde halkın da rolü olmaktadır. Tefeciler Birliği temsilcisinin, mezkûr Joint Select Committee'ye verdiği izâhâta göre : «Para ödünççülüğü geniş çapta bir ticâret sâhasıdır. Size bazı rakamlar vereceğim : Acaba sizlere bu memlekette 30.000 müseccel tefecinin bulunduğunu söylersem, bunu öğrenmekle şaşırır mısınız?»[1]

Aynı şekilde Liverpool'da yapılan araştırmada meydana çıkarıldığına göre (Bu soruşturma 1924 de Liverpool Kadın Hemşehriler Birliğinin sosyal ve sanâyi reformu komitesi tarafından yönetilmiştir), Liverpool ve Birkenhead'de 1.005.900 nüfusa isâbet eden müseccel tefeci

(1) Report of Joint Select Committee, H.M.S.O. London, 1925.

sayısı 1.380 idi ki 730 kişiye bir para ödünççüsü düşmektedir. Tatbîk edilen faiz hadleri ise korkunçtur. Home Office'nin eski dâimî sekreteri Sir Mackenzie Chalmers'in Joint Select Committee'ye beyân ettiğine göre, çalışan halk tabakasının ödünç alırken tâbi tutuldukları faiz haddi şöyledir :

«Kâideten iki te'mînât yolu mevcuttur. Şöyle ki : 5 sterlin için ilâve bir senet imzalanır ve bunu ta'kîben 4,10 sterlin ödünç olarak teslîm edilir. Borcun tamâmını veya taksitlerini ödemekten imtinâ ve kusûr etme gibi bir halde ise, «borcun tamâmı» ödünççü lehine matlûb hale gelir ve haftada 1 şilin üzerinden yarım peni nisbetinde faiz ödemek mecbûriyeti doğar. Hesâb ettiğime göre bu faiz % 250 - 260 arasında bir had demek oluyor. Fakat tefecilere ödenen faiz haddi ekseriye % 400 den fazladır. Yapılan araştırmalar Liverpool'da yüz kadın tefeci tarafından borçluya yüklenen mutâd faiz haddi 1 şilin üzerinden haftada 1 peni olmak üzeredir. İstisnâen tatbîk edilen haftada 2 ve hattâ 3 penilik faizi nazara almazsak, bu 1 penilik faizin mânâsı yılda % 433 haddi üzerinden faiz ödemek demek olur.»[1]

Kolayca ödünç alma hemen müzminleşir ve ödünç alan ekseriya ilk aldığı borcu ödeyebilmek için ikinci bir borç almak mecburiyetinde kalır. Bu halde alınmış olan ilk borç ikinci alınandan tenzîl edilir ve netîcede bu ilki ödeyebilmek için ikincisi; iki misline varan bir miktarda alınacaktır. Hazırlanan raporda ümitsiz ve perîşân hale düşmüş birçok müstakriz (ödünç alan) numûneleri verilmektedir. Bu komitenin zikrettiği bazı vak'alar hakîkaten inanılması güç hallerdir. Meselâ Mrs. K. bu sisteme göre ödünç almış ve bunu ödeyebilmek için beş yılda altı defa borç almak mecbûriyetinde kalmıştır. İlk aldığı borç miktarı 6 sterlin olmasına rağmen vâdesi gelip çattığında 9 sterlin ödemek mecbûriyetinde kalmış ve her defasında bir evvelkini ödemek için ilkinden daha fazla ödünç ala ala netîcede cebine 30 sterlin net ödünç para girdiği halde yukarıda izâh ettiğimiz ödünç sistemi içinde netîcede 110 sterlin ödemeye mecbûr kalmıştır.

Burada işâret edilecek çok enterasan bir nokta vardır ki, hali vakti yerinde olanlara borç veren ile, fakîrlere veren olmak üzere değişik tip tefeciler vardır. Fakîr tabakaya verilen ödünçler daha yüksek bir faiz nisbetine tâbi tutulurlar. Liverpool Komitesi, tefecilerin bu farklı tiplerini de bulup çıkartmıştır : Birinci nevî ödünççüler zenginlere borç para te'mîn eder ve yıllık asgarî % 22 haddinde bir faiz tahsîl eder. Mezkûr Komite uzun müddet araştırma ve tazyîk icrâ etmesi netîcesi

(1) Bu naklettiğimiz ifade Sir Mackenzie Chalmers'in mezkûr Joint Select Committee huzûrunda söylediği sözlerdir.

mevzûu bahis meselede bazı ma'lûmât toplayabilmiştir. Bu ödünççülerin ifâdelerine göre; birçok hîleci müstakrizin mevzûu bahis olduğu vak'alar vardır ve bu yüzden ciddî zararlara uğramışlardır. Onlara göre tatbîk ettikleri ödünç akdi; şartları, diğer ödünççülerinkinden daha kolay yerine getirilebilir ve daha yumuşak niteliktedir. İkinci nevî ödünçler fakîr muhitlerde çalışmakta ve mezkûr komite araştırıcılarının tedkîk ettiği her vak'ada tatbîk edilmiş faiz haddi haftada 1 şilin üzerine 1, 2, 3 peni arasında değişmektedir. (Bu had sıra ile % 433, % 866, % 1300 haddindeki faiz tatbîkâtına eşit bir haddir.)[1]

İngiliz Sendika Komitesinin umûmî heyet başkanı tarafından 1930 senesinde aynı mevzûda yazılmış bir makâleden anladığımıza göre, bu raporun neşrini müteâkib, durumda pek fazla bir iyileşme vukû bulmamıştır. Müellif makâlesinde faizin çalışan halk tabakasını kuşatmış belâ ve kötülüklerin en fenâsı olduğunu ifşâ ve beyân etmeketdir. Ona göre, «Bir çok fabrikalarda tefeci bulunmaktadır. Bu fabrika tefecisi bir diğer kimseye karşı hıyânet suçunu işleyen ve fabrikadaki işlere burnunu sokmasına müsâade edilmemesi lâzım gelen bir kimsedir. Fabrikadaki mes'ûllerin vazîfe ve işi, bir derdi olan işçiyi dikkatle gözetlemek ve bu tâlihsiz kimsenin ödünç almak üzere kendisine gelmesini kollaması lâzımdır. Ben öyle vak'alar bilirim ki bunda, 5 sterlin borç için şilin başına 1 peni haddinden faiz ödenmektedir. Haftadan haftaya faizin artmasına rağmen, borç tutarı da gitgide azalmakta ve fakat bu gâyet yavaş bir şekilde cereyân etmektedir. Çok fakîr bir kadının çalıştığı Londra'daki bir fabrikada cereyân eden şu vak'a açıklanmış bulunmaktadır : Anlaşıldığına göre bu kadın, iki senede almış olduğu 5 sterlin ödünce mukâbil 12 sterlinden fazla mukrize tediyede bulunmaya mecbûr kalmıştı. Old Street Mahkemesi hakimi Mr. Clark Hall, bu vak'ada % 180 faiz ödendiğini öğrenince tehevvür ve öfkeye kapılmıştır. Aynı hâkim yüzde ikiyüz, hatta üçyüz haddinde faizlere mânî olma husûsundaki âcizliğini öğrenmiş olsaydı, daha da feverâna kapılırdı.»[2]

Geçen asırdan beri İngiltere gibi ileri bir cemiyette, faize karşı girişilen mücâdele sonunda müşâhede edilen, yukarda naklettiğimiz vak'a ile yine aynı İngiltere'de çalışan halkın 1846 yılında rehin mukâbili ödünç veren tefecilere % 100 den aşağı olmamak üzere faiz ödenmesi vak'asını mukâyese etmek sûretiyle aradan geçen zamana rağmen ne kadar az bir tekâmül vukûbulduğunu görebilmemiz mümkün olmaktadır.

(1) Naklettiğimiz bu rakamlar «Evils of Money Lending» adını taşıyan mezkûr Liverpool Committee'nin hazırladığı rapordan alınmışır.

(2) Daily Herald, 6 Ağusos 1930.

Amerika Birleşik Devletlerinde Faiz :

Amerika'daki durum İngiltere'dekinden daha iyi değildir. Paraya karşı kuvvetli bir hırs ve arzu hâkimdir. Epey miktarda da tefeci mevcuttur ve ödünç peşinde koşan müstakriz eksik olmamaktadır. New-York Russell Sağe Vakfı, Acil Ödünçler Dairesi Müdürü Mr. Ham 1911 senesinde irâd etmiş olduğu bir konuşmada «30.000 den ziyâde nüfûsa sâhib bir kasaba ve şehirde her 5.000 kişiye bir tefecinin isâbet ettiğini» beyân etmiştir. Bu konuşmadan sonra durum daha da kötüye yönelmiştir.

Bugün Birleşik Amerika'da rastlanan para ikrâzı işi gayet karışık bir yapıya sahiptir ve pratik olarak her şehir ve kasabada mevcûddur. Çok geniş teşkîlât ve sistematik bir iş tekniğine sâhibdir; kanuna muğâyir olduğundan hiç değilse fiilen çalışır. Sadece «murâbahacılar» diğer bir deyişle «tefeciler» değil, fakat bazı bankalar dahi aynı insâfsız ve zâlimce faiz nisbetlerini tatbîk eder olmuşlardır. 1915 de Amerika'nın tedâvüldeki para işleri müşâviri ve murâkıbı Mr. J. S. Williams'ın beyân ettiğine göre, Alaska müstesnâ, Amerika Birleşik Devletlerinin % 36 sını kaplayan 36 eyâlette mevcûd 1247 banka 2 Eylül 1915 de —yemîn ile te'yîd edilen bir bildiriden anlaşıldığına göre— vermiş oldukları bazı ödünçlerde kendi eyâlet ve Birleşik Devletlerin kanunlarının müsâade ettiği a'zamî faiz haddinden de yukarıda hadleri tatbîk etmişlerdir. 25 eyâlette mevcut 1022 millî banka yemînle müeyyed diğer bir bildiride, verdikleri bütün ödünçlerde vasatî % 10 dan aşağı olmamak üzere hattâ bazı hallerde % 18 e kadar faiz haddi tatbîk ettiklerini beyân etmişlerdir.

Yine onun işâret ettiğine göre; yirmi adet büyük teşkilâta sâhib banka tarafından tatbîk edilen faiz haddi, yıllık % 100 veya bundan da yukardaki nisbetlere varmaktadır. Bankalara karşı serdedilen bu murâbahacıların iddiâsı, Amerika Temsilciler Meclisi tarafından 1916 yılında tahkîk edilmiş ve netîcede; bu aşırı faizlerin iyice yerine yerleşmiş ve kolayca tatbîk edilen bir şey olduğu anlaşılmıştır.

Aşırı faizli muâmeleler sadece müemmen iş ve ticâret konularında tatbîk edilmez, aynı zamanda rehin ve ipotek mevzûlarında da faize rastlanır. 1921 senesinde New-York şehrinin ikâmet ve barınma güçlüklerini tesbît ile vazîfeli Lockwood Komitesi tarafından bu durum meydana çıkarılmış ve tesâdüfen gizlenememiş bir yığın vak'a gözler önüne serilmiştir. % 20 ilâ % 50 arasında değişen New-York eyâleti faizcileri kanunlara tamâmen aykırı faiz hadleri tatbîk etmekteydiler.

Kendi ta'bîriyle «maaş satışı» (salary purchasing) işinde ise faizin mahzûr ve zararı son derece tehlikeli bir şekilde kendini göstermektedir. Tanzîm edilen bir raporda «maaş satışı» vak'ası aşağıda aynen naklettiğimiz şekilde tavsîf ve izâh edilmiştir :

«Ücret (maaş) satışı denen şey basit bir muâmeledir... Ödünç alacak olan kimse, bir dolandırıcı —tefecinin— yazıhanesine gider ve burada iki taraflı ve ortası zımbalı bir kâğıdı imzalar. Zımbanın bir tarafı «ücret (veya maaş) hesâbı satışı talepnamesi» başlığını taşımakta ve diğer tarafı ise alelâde bir satış senedi şeklindedir. Satış senedi tarafının en alt kısmını ödünç talep eden : «Bu bir satıştır, ödünç değildir» şeklinde doldurmaya mecbûrdur. Esâsen ücret almaya başlamış olanlar böyle bir ödünç almaya müemmen ve lâyık görülebilirler. Satış senedi mucîbince satılan ücretin teslîmi ve aynı senedle ödünççünün ödeme günündeki iskontosu talep edilecektir. Tarih hânesi ise boş bırakılır. Şayet ödünç alan, iâde gününde gelip hesâbını temizlemeyecek olursa, tefeci o sıradaki tarihi doldurur ve borçlunun yanında çalıştığı patronuna hitâben, müstahdemin gelecek maaşının doğruca kendisine teslîm edilmesini ister. Bu durumda faiz yıllık olarak hesaplanırsa % 260 ın altına düşmemekte ve hattâ ekseri hallerde daha yüksek olabilmektedir.»

United Charities of Chicago umûm idârecisi Joel D. Hunter, maâşların tefeciler tarafından satın alınması işi üzerinde 1926 da yapılmış bir araştırmada şu sonuca varmaktadır : «Öyle haller vardır ki bunlarda faiz haddi takrîben ayda % 40 ı bulmaktadır. Bu işlerle meşgûl şirketler, hemen tamâmen pençelerine almış oldukları ücretle çalışan kimselerin borçlarını ödeyememeleri netîcesi, bu ücretlerini kaybetmeleri ihtimâlinden doğan korkularına dayanmaktadırlar.»

Bu iğfâl ve sûistimâllere rağmen bu resmî ve müseccel tefeciler, muhakkak ki cemiyette bir iktisâdî iş ve vazîfe görmektedir. Bunlar sert tedbîrlerle bertaraf edilemeyen kredi taleplerine istinâd etmektedirler. Bunun bir hakîkat olduğu Massachussettes Ödünç Acenteleri Murâkıbının hazırladığı rapordan da anlaşılmaktadır. (Enver İkbâl Kureşî, Faiz Nazariyesi ve İslâm, 133 - 140)

Faiz mevzuunu Elmalılı da şöyle açıklıyor :

Ribâ ve Alış - Veriş

Ribâ : Lügatta ziyâdelenmek, faydalanmak mânâsına masdar olup faiz dediğimiz ziyâde-i mahsûsanın ismi olmuştur. Lisan-ı şerîatte, bir akd-i muavâza zımnında ivazsız kalan herhangi bir fazla demektir. Ribâ; bir muâmelede hem ivaz kasdı hem ivazsızlık sûretinde bir yalancılık, bir tenâkuzdur. Binâenaleyh bir akd-i muavâza zımnında olmayınca ribâ tasavvur olunamaz. Cinsi, ölçüsü bir olan şeyler biribirleriyle mübâdele edildiği zaman iki bedel arasındaki artış tahakkuk edebileceğinden o vakit ziyâde tahakkuk eder. Yani faizin mikyâsı cins ve miktar veya herbiridir. Akd-i muavâzanın esâsı, malı mala terâzi ile mübâ-

dele demek olan satıştır ki menfaat satışı demek olan icâre de buna mülhaktır. Gerçi satış bazan kâr ifâde eder. Fakat bu kâr bir değil enaz iki akdin semeresi olduğundan ivazsız olamaz. On kuruşa alınan bir şey, onbir kuruşa satıldığı zamandır ki bir kuruş kâr denilir. Ribâ ise bir akid zımnında olur. Bir akidde cins ve mikdarı aynı olan iki mal biribirine tekâbül ettirilerek mubâdele edilmiş olduğu halde arada bir tarafa bedelsiz bir fazla tahakkuk etti mi işte bu bir ribâdır ki bedelli olmak üzere verildiği halde karşılığı yoktur. Meselâ birine bedelini bilâhare almak üzere karzan on lira verdiniz, harcadı, bir müddet sonra yerine on lira getirip verdi, verdiği anda bu muâmele sarf satışı sûretiyle iki on liralı bir mübâdeledir. Bunlar cins ve miktarda tamâmen mütekâbildir. Fakat on lira yerine, meselâ on lira on kuruş verilirse, bu on kuruş açıktan, bedelsiz verilmiş bir ziyâdedir. İşte bu âyet nâzil olduğu zaman, böyle altın veya gümüş para ikrâzıyle ribâ devri câhiliye arablarında ma'rûf idi. Hattâ zenginlerin çoğunlukla yediği içtiği hep ribâ demekti, biri diğerine bir va'de ile altına veya gümüş bir miktar para ikrâz eder ve o müddet için istikrâz miktarına aralarındaki terâzîye göre bir miktar ziyâde de şart eylerdi. Bu âyet nâzil olduğu zaman aralarında en meşhûr olan ribâ bu idi. Herhangi bir borçtan va'de hülûl ettiği zaman borçlu veremezse alacaklısına «Veremiyeceğim, artır» derdi, yine bir miktar daha ribâ zammedilir ve bu sûretle va'de yenilendikçe borcun miktarı artardı ve arta arta aslının bir veya birkaç mislini bulurdu. Borcun aslına anapara ve ziyâdesine ribâ ta'bîr edilirdi. Her va'denin tecdîdinde zammedilecek ribânın yalnız ana para hesabiyle veya evvelkinin ana paraya eklenmesiyle toplam üzerine yürütülmesi şekli de terâzîye tâbi olurdu ki zamanımız ta'bîrine göre biri basit faiz biri mürekkeb faiz demektir. Ve ribânın ana parayı geçip katkat olması mürekkeb faizde daha seri olmakla beraber ikisinde de vâki olur. Cihânın bu günkü faiz muâmeleleri de mâhiyyet bakımından devr-i câhiliyetin bu âdetinden başka bir şey değildir. Zaman zaman faiz miktârının ve eşkâlinin çoğalması veya azalması ise muâmelenin mâhiyyetini değiştirmez. İşte arapların ribâ örfünde tâm mânâsıyla zamanımızda paraların faizi veya nemâsı ta'bîr olunan fazlasıdır. Bunun karzdan başka borçlarda tatbîki dahi böyledir. Şüphe yok ki lügata nazaran bunun en münâsib ismi ribâ, ziyâde, fazla, artık olmak lâzımgelir, buna faiz veya nemâ ıtlâkı (انما البيع مثل الربا) medlûlünce ticârete teşbîhen verilmiş yalan bir ıtlâktır. Ribânın paranın fazlalaşmasında bilinen bu mânâsı, şerîatta diğer mallara ve nesîeye dahi tatbîk olunmuştur. Nitekim (انما الربا فى النسيئة) hadîs-i şerîf'i mucibince sarrâflık muâmelesi de mücerred nesîe yani başlı başına bir ribâdır. Kezâ hurmayı, tuzu, altını, gümüşü, hasılı altı şeyi ayni vechile sayan meşhûr hadîs-i

şerîf'te, fazlalık elden ele peşin ve hem misli misline müsâvi mukâbili olduğundan müsâvi olduğu halde peşin olmamak sûretiyle tahakkuk eden fazlalığın sırf veresiye olmaktan ibâret hükmî ziyâdeye şümûlü üzerinde ittifâk vardır. Bununla beraber bu hadîste ribânın altın, gümüş ve paradan başka şeylerde dahi tahakkuku gösterilmiştir ki bunlar örf-i lügatta ribâdan ma'dûd değil idiler. Binâenaleyh ribâ kelimesi örfî mânâsından genelleştirilerek menkûl bir şer'î ism olmuştur. Böyle olduğu şununla da desteklenir ki Hz. Ömer el-Fârûk (r.a.) «ribânın gizli olmayan bir takım bahisleri vardır ki hayvanda selem bu cümledendir» buyurmuştur ki bu bir taraftan ribânın gizli bahisleri dahi bulunduğunu i'mâ ettiği gibi diğer taraftan örf-i lügatte ribâ ıtlâk edilmeyen ve nitekim bu gün dahi faiz ta'bîr olunmayan hayvanlarda selem muâmelesinin hafî olmayan ribâ bahislerinden bulunduğunu tasrîh etmiştir.

Ahkâmı, Kur'an'da beyân olunduğu üzere yine Hz. Ömer demiştir ki «ribâ» âyeti Kur'an'ın en son nâzil olan âyetlerindendir. «Hz. Peygamber (s.a.) bunu bize tamâmen beyân etmeden irtihâl etti. Binâenaleyh ribâyı ve rîbeyi bırakınız, yani mevcûd beyânata nazaran ribâ olduğu açıktan ma'lûm olanları bıraktığınız gibi reybî, ribâ şüphesi bulunanları da bırakınız» buna binâendir ki İslâm'da genellikle şüphelerden kaçınma, iyi bir şey, bir takvâ mes'elesi olduğu halde bilhâssa ribâ şüphesinden ihtirâz vaciblerden olmuştur. Bunun için Fıkıh ilminde «ribâ şüphesi, ribâdır, zira ribâda şüphe mu'teberdir» diye bir kâide vardır. Müslümanların bunları bilmesi icâbeder. Zikrolunan altı şey hadîsiyle diğer nassların istikrâsından Hanefî imâmların istinbâtına göre, gerek para ve gerek sâir mallarda ribânın illeti, mikyâsı iki şeydir : cins, mikdâr. Fakat Şâfiîler, paradan mâadâsında bunlardan başka yemeği, Mâlikî'ler de rızık mânâsını ilâve eylemişlerdir.

Faiz ahkâmı, Hz. Peygamberin gönderilişinin son senelerinde ve Mekke'nin fethi sıralarında nâzil olmuştur. Ve hattâ umûmî tatbîkâtı ile vedâ haccının ilânına rastlamıştır. Bu sıralar ise İslâm dininin ikmâl devresi bulunuyordu. Evvelâ sure-i Âl-i İmrân'daki, (لاتأكلوا الربا اضعافا مضاعفة) âyeti, sonra da bu âyetler nâzil oldu. Bu bize gösterir ki ribânın kaldırılması bir tekâmül merhalesidir. Ribâ câri olan içtimâî hey'et henüz tekemmül etmemiş ve sosyal yardımlaşma duygusu ağızlardan kalblere geçmemiş, içtimâiyyetleri tağallub ve tahakkümden kurtulup kardeşlik dâiresine girmemiş olan cemiyetler ribâdan kurtulamazlar, kurtulmadıkça da hakkın hoşnûd olacağı ahlâkî ve içtimâî kemâli bulamaz, umûmî fayda ile husûsî faydanın çatışmasını kaldıramazlar. Herhangi bir içtimâî toplulukta faizsiz yaşanamayacağı hissi çoğalmaya ve faizin meşrûiyyetine çâreler aranmağa başladı mı orada düşüş, yıkılış, ve devr-i câhiliyete irticâ' başlamıştır. Zarûretler ise ibâ-

ha kapısını açar, bu günkü beşer cemiyetinin ribâ devrinden kurtulabilmesi ciddî bir sosyal iyileşmeye bağlıdır. Fakîr azalıp sosyal iyileşme ilerledikçe faizler düşecek ve bir gün gelip kalkacaktır. Fakat ribâ devâm ettikçe de servetler inhisârdan kurtulmayacak, fakîr azalmayacaktır. Umûmî nokta-i nazarla bu günün dünyasında faizin kaldırılması bir mefkûre olarak düşünülmeğe başlamış ise de doğrusu bugünkü eğilimler henüz kaldırılması değil düşürülmesi üzerinde dolaşabilmektedir. İşte bütün dünyanın henüz tahakkuk ettiremediği bu ideal, Allah tarafından İslâm toplumunda tahakkuk etmiş idi. Bu sûretle Kur'an ve İslâm dini hali hâzırdaki bütün beşeriyyete dahi en yüksek bir tekâmülün ilhâmını bahşedecek bir kitâb-ı mübîn, bir kanun-ı ilâhîdir. Umûmî ekonomiyi te'mîn için, infâk-ı hayır usûlünü yaygınlaştıran cemiyyetler fakîrliğin tedâvîsini en önemli iş sayarlar, bil'akis servet dağılımında faiz usûllerini tervîc eden cemiyetler dahi servette tekelcilik ile fakîrliğin yaygınlaşmasını hedef alırlar. Faizci faiz almak için dâimâ bir muhtâç gözetir. Ve her faiz bir bedel verilmeden alınan açık bir fazlalık olduğu için muhtâcın ihtiyâcını giderme yerine sa'y ve emeğini mukâbilsiz gasbederek dolayısiyle zorlaştırır ve hakîkatte o cemiyyet ribâcılara münhasır olur. Fukarâ kısmı ne kadar fazîletkâr olursa olsun cemiyetin hâricinde yabancı durumunda bırakılır. Bu da o cemiyyeti mütemâdiyen ihtilâle sürükler, meşrû' olmayan maksadlardan doğan ihtilâl fikirleri ile fıtrî sebeplere istinâd eden ihtilâlin ise azîm farkı vardır. Rahmet-i ilâhiye zengin ve fukarânın samîmî yardımlaşma safhasında nimetlenmiş olmalarını iktizâ ederken, bunun zıddına hareket eden ve karşılarında fakîrlik ihdâs eden cemiyetler, hiç bir zaman ıztırâb ve sosyal ihtilâlden kurtulamazlar. Böyle servet dağılımında ribâya alışan cemiyetlerin ferdleri için ribâ, tiryâkilerin afyonu gibi hasret çekilir bir ihtiyâç halini alır. (Elmalılı M. Hamdi Yazır, Hak Dini Kur'an Dili, I, 952 - 956)

Seyyid Kutub ise faiz nizâmının insanlığın başına getirdiği felâketleri göstererek, İslâm'ın faizi neden yasakladığını açıklıyor ve faiz yiyenin neden Allah'a ve Rasûlüne savaş ilân etmiş olduğunu günümüz câhiliyyetinden örnekler vererek şöyle açıklıyor :

Sadaka, hiç karşılık beklemeden yapılan mâlî yardımdır. Faiz ise borçlanan kişinin alın terinden veya etinden koparılan harâm maldan ibârettir. Faiz ile para alan kişi, bu parayı çalıştırıp kazandıysa alınan faiz döktüğü alınterinin karşılığıdır. Şayet kazanamayıp, zarar ettiyse yahud da kendi âilesinin, çoluk çocuğunun geçimini te'mîn etmek için borç ettiyse bu takdîrde alınan faiz; o zavallının etinden koparılan bir parçadır.

Bu sebeplerden dolayı faiz; sadaka ve infâk prensibinin karşısında yer alan harâm, katı ve zâlim bir sistemdir.

Âyet-i kerîme bu sebeple önce güzel, tatlı ve sevimli olan sadaka prensibini beyân ediyor, sonra da hemen faiz nizâmına geçiyor. Ama sunuş şeklinde bir nefret tarzı var. Kullanılan ifâde faiz ameliyesindeki kötülüğü ve çirkinliği, cemiyetteki fena te'sîrlerinin, insan kalbini burkup yeryüzünde fesâd kullar arasında helâk tohumlarını yayan durumunu açıklayıcı mâhiyette.

Câhiliyyet âdetleri arasında İslâm'ın ibtâl etmek istediği şeylerden biri de, üzerinde en çok durulan faizdir. En çok faize dikkat sarfedilmiştir. Burada ve diğer âyet-i kerîme'lerde vârid olduğu gibi faiz husûsunda yer alan hem lafzî, hem de ma'nevî tehdîtler hiç bir mevzûda yer almamıştır. Şüphesiz ki bu husûsda en son hikmet Allah'ın hikmetidir.

Câhiliyyet devrinde faizin pek çok fenalığı görülmüştü. Ancak faiz nizâmının getirdiği zulüm ve çirkin olduğu kadar da korkunç haller, câhiliyyet devrinde günümüzde olduğu kadar fecî ve dehşetengiz şekliyle tebârüz etmiş değildi. Bugünün modern cemiyetinde olduğu kadar o gün faiz denilen bu kanlı çehrede çıban ve siviller tebârüz etmemişti. Şu âyet-i kerîme'de bu zâlim nizâma karşı girişilen hamlelerin hikmeti, bugün beşeriyyetin hayatındaki fecî netîceleri tamâmen açığa çıktıktan ve aydınlığa kavuştuktan sonra daha iyi anlaşılıyor. İlk câhiliyyet devrinde bu kadar anlaşılmış değildi. Allah Teâlâ'nın hikmet-i ilâhîsini, bu dinin azametini, bu nizâmın kemâlini, bu yolun inceliğini görmek isteyen herkes bu âyet-i kerîme'ler ile ilk olarak yüzyüze gelen kimselerin idrâk etmemiş olduğu şeyleri bugün daha iyi idrâk etmektedirler. Bugün bizim karşımızda âyet-i kerîme'de vârid olan her kelimeyi doğrudan doğruya tasdîk eden canlı ve pratik nümûneler açıkça sırıtmaktadır. Faizin yaygınlaştığı, yolunu şaşırmış zavallı beşeriyyetin bu faiz nizâmının getirdiği yıkıcı ve öldürücü belâlar ile düştüğü fecî âkibet ortadadır. İnsanlığın ahlâkı, dini, sağlığı ve iktisâdı, korkunç manzarasıyla gözler önündedir. Gerçekten de Allah Teâlâ'nın ilân ettiği harbin netîcesi olan bir yığın belâ ve azâbın ıztırâbını çekmektedir insanlık. Ferd ferd, cemâatlar halinde, milletler ve topluluklar halinde bütün bu azâbların mübtelâsıdırlar. Ne yazık ki insanoğlu hâlâ aklını başına alıp ibretle düşünememektedir.

Geçen bahiste anlatılan sadaka, aynı zamanda İslâm'ın iktisâdî nizâmının bir kısmını da ihtivâ etmekteydi. Bu içtimâî ve iktisâdî nizâmı Hak Teâlâ beşeriyyete bir rahmet olarak göndermişti. İslâm cemiyetinin hayat nizâmı bu kâideler üzerine oturmaktadır. Bu nizâmın karşısında ise, ona tamâmen zıt, çirkin, kötü ve gâyet zararlı bir şey olan faiz üzerine kâim nizâm yer almaktadır.

İslâm Nizâmı ve Faiz

Hadd-i zatında yeryüzünde iki nizâm vardır :
1 — İslâm nizâmı.
2 — Faiz nizâmı.

Bu iki nizâm gerek doğurdukları netîceler bakımından olsun, gerek kâim oldukları esâslar bakımından olsun ve gerekse mefkûreleri yönünden olsun birbirleriyle aslâ birleşemezler... İslâm'ın ve faiz esâsı üzerine kâim nizâmların hedef ve gayeleri, hayat görüşü tamâmen birbirine zıttır. Biri diğerini büsbütün reddeder. Her iki nizâmın ortaya çıkaracağı cemiyetler birbirinden son derece ayrıdır... Onun için Allah Teâlâ burada faiz nizâmına karşı korkunç hamleler ve dehşetli tehdîtler ihtivâ eden bu ifâdeleri kullanıyor.

İslâm; iktisâdî nizâmını —ve bütün hayat nizâmını— muayyen bir mefkûreye göre inşâ eder. Ve bu mefkûre kâinatta mevcûd olan hakkın ta kendisini temsîl etmektedir. Bu esâsları şu şekilde özetleyebiliriz;

Bir kerre İslâm nizâmı bu kâinatı bizzât Allah Teâlâ'nın yarattığı esâs üzerine kâim olur. Yeryüzünü de, insanoğlunu da yaratan Allah'tır... Bütün mevcûdâta varlık ihsân eden O'dur.

Allah Teâlâ —ki O, mûcidi olmasından dolayı, kâinatın sâhibidir— insanoğlunu yeryüzüne halîfe yapmıştır. İhsân ettiği rızıklar ve nimetler ile onu dünyaya yerleştirmiştir. Ancak bütün bunları ondan almış olduğu bir ahde ve şarta bağlı olarak yapmaktadır. Yoksa şu koca dünyayı insanoğluna boşuboşuna vermiş ve onu başıboş terk etmiş değildir. İnsanların hilâfeti bir takım şartlara ve hudûdlara bağlıdır. İnsan, dünyada istediği gibi yaşayıp dilediği gibi hareket edemez. İnsana hilâfet vazîfesi Allah Teâlâ'nın vaz'etmiş olduğu nizâma ve şerîata uygun olması şartıyla verilmiştir. Allah Teâlâ'ya verilen ahde uygun şekilde cereyân eden işler, akidler, muâmele ve ibâdetler, doğru ve kâbil-i tatbîktir. Allah'ın ahdine uymayan hareketler ise bâtıldır ve geçersizdir. İnsanoğlu bu şartlara uymayan şeyleri zorla ve kuvvet kullanarak tatbîk etmeye çalışırsa, Allah'ın ve Allah'a inanan mü'minlerin aslâ kabul etmeyeceği zulmü irtikâb etmiş olur. Yeryüzünde hâkimiyyet —bütün kâinatta olduğu gibi— sadece Allah Teâlâ'ya mahsûstur. Bütün insanlar —hâkim olanı da, mahkûm olanı da— kuvvet ve yetkilerini O'nun vaz'ettiği şerîatı ve nizâmı tatbîk etme yetkisinden alırlar. Hiçbir kimsenin bu nizâm ve şerîatın hâricine çıkabilme yetkisi yoktur. Çünkü dünyada insanoğlu, Allah'a verilen ahde ve şarta uygun olarak hilâfet vazîfesini deruhde etmektedir. Ve bir vekîlden başka bir şey değildir. İnsan, mülkiyyetinde bulunan şeylerin ve nimetlerin aslî sahibi ve hakîki yaratıcısı değildir.

Bu âhitte yer alan şartlardan birisi de; Allah'a inanmış olanlar

arasında bir yardımlaşmanın lüzûmudur. Mü'minlerden bir kısmı diğerinin yardımcısıdır. Marksistlerin dediği gibi ortakmal şeklinde değil de, ferdî mülkiyyet esâsları dâhilinde Allah Teâlâ'nın mü'minlere bahşettiği nimetlerden kendi aralarında istifâde etmeleri icâbeder. Hangi mü'mine Allah Teâlâ kendi fazl-u kereminden ihsân etmiş ise, onun da kendi din kardeşlerine gücü yettiği kadar yardım etmesi bu ilâhî muâhedenin şartları meyânındadır. Bununla birlikte bütün müslümanlar çalışma ve kazanma ile mükelleftirler. Herkes kendi tâkatı ve kâbiliyyeti nisbetinde çalışacaktır. Gücü yettiği müddetçe hiç bir mü'min diğer mü'min kardeşine veya cemâatına yük olmamalıdır. Bu husûsu daha önce de beyân etmiştik. Bundan sonra zekât, mahdûd bir şekilde mü'minlerin üzerine farz kılınıyor. Sadaka ise hiç bir hudûda bağlı olmadan herkesin kendi gönlüne terk ediliyor.

Aynı zamanda İslâm, Allah'ın verdiği rızık ve nimetlerden infâk ederken, israfa ve lükse kaçmamayı her zaman i'tidâlli davranıp normal hareket etmeyi de şart koşar. Bu şart Allah Teâlâ'nın mü'minlere helâl kıldığı güzel nimetlerden istifâde etme husûsunda da vardır. Ancak bu takdirde müslümanların mal ve geçim ile ilgili tüketim ihtiyâçları i'tidâl hudûdu içerisinde bulunabilir. Te'mîn edilen rızkın artanı zekât farîzası ve sadakaya kalır. Bilhâssa mü'min kişi malını artırmak, geilştirmek, ve çoğaltmakla mükelleftir.

Mü'min ferd, malını artırırken başkalarına eziyet vermemelidir. Kazanacağım derken, kullar arasında malların tedâvülünü engelleyen veya bütün malların tek elde toplanmasına vesîle olan hareketlerden kaçınmalıdır.

«Ta ki mal, sizden zenginler arasında bir devlet olmasın.» (Haşr, 7)

İslâm, diğer taraftan kazanç te'mîn ederken başvurulan vâsıta ve hedefin temiz olmasını, beslenen niyyetin ve çalışma tarzının doğru olmasını emreder. Ve müslümanın üzerine vaz'ettiği kayıtlar ile para kazanmak için fertlerin vicdânını ve ahlâkını rencîde edici ve cemiyet hayatını ve varlığını zedeleyici yollara baş vurmaktan kat'iyetle nehyeder.

Ve İslâm, bütün bunları kâinatta mevcûd vâkıalar halinde temessül eden bir mefkûre esâsı üzerine ikâme eder. Bu mefkûre, yeryüzünün halîfesi olan insanoğlunun hareketlerine te'sîr eden, hâkim olan ahdin üzerine kâimdir.

Bunun içindir ki, faiz nizâmı, daha baştan îmân esâsı ile mutlak çatışma içindedir. Îmânî esâslar üzerine kâim olmayan bir nizâmdır. O nizâmda Allah'a yer yoktur. Allah Teâlâ'nın yeryüzünde ikâme ettiği ahlâkî hedef ve gâyelere yer yoktur.

Evvelâ faiz nizâmı, «Allah'ın irâdesi ile beşerin hayatı arasında hiç bir alâka yoktur.» temel düşüncesi üzerine kâimdir. O nizâmda insan

herşeyden önce yeryüzünün efendisidir. Allah tarafından gelen hiçbir akit ile mukayyed kılınamaz. Hiç bir zaman Allah'ın emirlerine uymak mecbûriyetinde değildir. Ve bu husûsta zorlanamaz.

Sonra ferd; mal kazanmak ve kâr etmek için son derece hürdür. Kazanmış olduğu mallarını harcamakta ve eğlenmekte serbesttir. Bu konuda Allah'tan gelen hiçbir şarta bağlanmak mecbûriyetinde olmadığı gibi, başkalarının faydasını da düşünmekle mükellef değildir.

Bunun için de kendi kasasına istediği kadar para ilâve ettikten sonra milyonlarca insanın bundan eziyyet çekmesi hiçbir mânâ ifade etmez, vız gelir ona... Bazan insanlar tarafından vaz'edilmiş olan kanunlar onun bu kazancına bir had koyarak hürriyetini kısıtlayabilir. Faiz ve kâr haddi koyarak, ya da baş vuracağı hîle, gasb, tâlân ve oyunlarını engelleyerek bir nevî hürriyetini tahdîd edebilir. Ancak bu müdâhele insanların kendi elleriyle koydukları ve sırf beşerî isteklerinin eseri olan engeller olup bir değer ifâde etmezler. Çünkü ilâhî hükme dayalı sâbit bir esâsa bağlı bulunmamaktadırlar!..

Faiz nizâmı; çok bozuk, hatâlı bir düşünceye dayanmaktadır : Bu nizâmda; insan varlığının en önemli gâyesi mal kazanmaktır. Ne şekilde olursa olsun para sâhibi olmaktır. Ve istediği şekilde bu malı harcamaktır. Böyle bozuk bir fikre dayandığından ötürü de insanlar mal kazanıp onu dilediği gibi harcamak için köpekler gibi para almaya çalışmaktadırlar. Ve bu uğurda önüne dikilen bütün prensibleri ve başkalarının menfaatlarını yıkmak için çalışmaktadırlar.

Hem faiz nizâmı; doğrudan doğruya beşeriyyetin helâkini hedef almaktadır. İnsanlığı bir uçuruma götürdüğü gibi, gerek ferdlerde, gerek cemiyetlerde, gerekse devletin ve milletin hayatında bir avuç faizcinin keyfi için insanların hayatı zehirlenmektedir. Ahlâkî, rûhî ve asabî krizlerle insanoğlunu uçurumlara yuvarlamaktadır. Hem para piyasası bozulmakta, hem de milletlerin iktisâdî hayatı krizlerden krizlere sürüklenmektedir. Nihâyet —modern çağda olduğu gibi— faiz nizâmı sayesinde hakîkî sultalar ve amelî nüfûz, mahlûkâtın en aşağısı ve en şerîri olan bir zümre elinde toplanmaktadır. Bu aşağılık herifler ne insanlık, ne de haysiyyet tanımaktadırlar. Ne insanlığa, ne de ahde hürmet etmesini bilmektedirler. Ferd ferd insanların veya hükûmet ve milletlerin —memleket dâhilinde ve yurt dışında— giriştikleri istikrâz ve borçlanmalar yüzünden bütün insanlığın, alın teri akıtarak elde ettiği kazançlar bu bir avuç azınlığın eline geçmektedir. Hiç bir zahmete dûçâr olmadan, alınları terlemeden aldıkları faizler ve kârlar ile insanlığın kanını ve etini bir kene gibi emmektedirler...

Faiz yiyen kapitalistler sadece zavallı kimselerin alın teri olan mallarını ellerinden almakla iktifâ etmezler. Memleket içinde bütün nüfûz onların elinde olur... Bunlar hiç bir ahlâkî veya dinî prensib tanımaz-

lar. İdeâl prensibleri, dinî ve ahlâkî ilkeleri uydurma hikayeler (!) olarak kabul ederler. Ve onlarla alay ederler. Ellerinde bulunan her türlü nüfûzu, kendilerine zavallı kimseleri daha çok sömürmek ve daha fazla faiz almak imkânını sağlayan nizâm ve idâreleri yerleştirmek, yahut da yeniden ortaya çıkarmak için kullanırlar. Bu çirkin hedeflerin, bu alçak emellerin önünde hiçbir mânia duramaz. Bunun için en basit yol; beşeriyyetin ahlâkî değerlerini yıkıp şehevî ve beşerî arzuların teşkîl ettiği kokmuş eğlence bataklıklarına yuvarlamaktır. Nitekim bu bataklığa düşenler ellerinde bulunan son kuruşa kadar her şeylerini sarfetmektedirler. Bütün değerleri ve paraları önlerine dikilen bu şebekelere, bu tuzaklara düşmektedir. Bunun yanısıra kapitalistler, dünya iktisâd piyasasını kendi mahdûd emellerine ve menfaatlarına uygun şekilde yürütmek için olanca tahakküm yollarına başvurmaktan geri durmazlar. Bunun netîcesi iktisâd piyasası krizlerden krizlere sürüklenmekte, bütün insanlığa umûmî faydalar sağlayan iktisâdî ve sınâî üretimler hedefini yitirerek faizci kapitalist zümrenin menfaatına hizmet etmektedir. Ve bütün dünyanın servet ve gelir kaynakları bu sömürgeci kapitalist zümrelerin elinde bulunmaktadır.

Nihâyet bu asırda faiz nizâmı beşeriyetin başına en büyük felâketi belâ etmiştir. Ve yeryüzü câhiliyyet devrinde bile böyle bir felâkete sahne olmuş değildir. Geçen asırda borsalar veya münferid zenginler halinde ortaya çıkmış olan bu faizciler, günümüzde modern banka ağası, kapitalistler olarak kendilerini göstermektedirler. Bütün dünyada elde etmiş oldukları reklâm ve propaganda vâsıtalarıyla ve idâreleri altındaki iç ve dış baskı mekânizmalarıyla sinema, tiyatro, radyo ve televizyon, gazete ve kitap, üniversite ve satılmış öğretim üyeleri aracılığıyla faiz nizâmının üstünlüğünü ve ileriliğini her tarafa kabul ettirdiler. Kanını emdiği, etini yediği zavallı fakîr tabaka arasında faize dayalı nizâmı benimseyen ve ilerilik telakkî eden aldatılmış bir tabakanın yetişmesini te'mîn ettiler. Bu zehirli fikirlerin enjekte edilmiş olduğu yabancı fikirlerin kölesi durumunda bulunan kimseler; iktisâdî gelişmenin ve ekonomik kalkınmanın en sağlam ve doğru yolu olarak faiz nizâmını benimsemişler ve bunu gâyet tabiî bir hal olarak kabul ediyorlar. Batı dünyasında akılları büyüleyen ilerlemenin ancak faize dayalı bu bozuk nizâm sâyesinde mümkün olduğunu savunuyorlar. Bu aldatılmış zavallılara göre faiz esâsına dayalı kapitalist nizâmı yok etmek isteyenler; realist olmayan hayalperestlerdir. Ve bunu yaparken de onlar realite ile hiç alâkası olmayan bir yığın hayâl mahsulü dinî ve ahlâkî nazariyyelere dayanmaktadırlar! Bunlar bir sürü gâfil hayalperest gürûhudur! Şayet onların istediği yapılacak olursa, memleketin iktisâdî hayatı uçuruma sürüklenecektir! Hadd-i zâtında kapitalist düzenin kurbanı olan insan yığını tarafından, çok zaman onu kaldırmak isteyen inan-

mış kimseler alay mevzûu edilmektedirler. Hem onlar, hem de dünya iktisâdiyâtı bu bir avuç kapitalist grubun kurbanı olmuştur. Dünya piyasasında kapitalist ağaların arzu etmeyeceği bir halin zuhûru onların bütün asâblarının gerilmesine veya sabahlara kadar düşündürmeye yeter. Bütün beşeriyyetin faydasına herhangi bir iktisâdî faâliyyet, insanları bu aç kurtların elinden kurtaracak hareket, dünya piyasasında bu bir avuç kapitalistin büyük buhrânlar koparmasına veya dünya çapında fiyat yükselmeleri ve düşüşleri için kâfîdir...

Hadd-i zâtında faiz nizâmı, hakîkî iktisâd bakımından da zararlı ve anormal bir nizâmdır. Faizin getirdiği zarar o dereceyi bulmuştur ki; bu vâkıa karşısında bizzât garplı iktisâd profesörleri bile aynı nizâmın idâresi altında yetişmiş olmalarına rağmen dikkatları bu noktaya çekmekten geri kalamamışlardır. Bütün ahlâkî, kültürel ve fikrî zihniyetlerini zehirliyen bu basit nizâmın içinden yetişen bu âlimler bile faiz nizâmının fenâlığını kabul ediyorlar. Faize dayalı ekonomiyi iktisâdî açıdan zararlı bulan iktisâd âlimlerinin başında Alman Reich bankasının eski genel müdürü ve iktisat profesörü Dr. Scaht gelmektedir. Dr. Scaht 1953 yılında Şam'da verdiği konferanslardan birinde şöyle demişti : «Riyâzî bir ameliye olarak şu bir gerçektir ki; yeryüzünde bütün paralar miktarı pek az olan faizci bankerlerin elinde toplanmaktadır : Borç veren banker, her hâl-ü kârda kazanç sâhibidir. Ama borç alan kimse hem kazanabilir, hem de kaybedebilir. Bunun içindir ki, riyâzî bir vâkıa olarak para, netîcede daimâ bankerlerin kasasına dönecektir.» Ve bu, asrımızda bir hakikat olarak gerçekleşmiştir. Yeryüzündeki paranın en büyük yekûnu birkaç bini aşmayan kapitalistlerin elinde bulunmaktadır. Geriye kalan mal ve mülk sahipleri, fabrikatörler ve bankalardan borç para alan iş sâhipleri ve işçiler bu kapitalistlerin menfaatı için çalışan ücretli işçiler durumundadırlar. Onların alın terini sömürenlerin sayısı ise birkaç binden pek fazla değildir.

Faizdeki fenâlıkların hepsi bu kadarla da bitmemektedir. İktisâdî hayatın faiz nizâmı üzerine kâim olmasının netîcesinde, mal sâhipleriyle, çalışan işçiler arasındaki münâsebetler bir kumar masasına oturan ve birbirini aldatmak için çalışan kimselerin durumundan farksızdır. Çünkü kapital sahibi olan kimse; daha çok kazanmak için çalışmaktadır. Bu yüzden en çok para getiren yatırımlara girişmektedir. Çoğu kerre ticârî ve sınâî hayatta krizlerin baş göstermesini ve kendi kazancının daha fazla artmasını te'mîn etmek için piyasadan paraları çekmektedir. Nihâyet fiatlar yükselmekte, ticârî ve sınâî hayatta çalışan kimseler kâr getirmediğinden dolayı ellerindeki parayı iş sâhalarına yatırmamaktalar. Çünkü üretici veya işleyici durumunda olanlar istihsâl ettikleri malı eskisinden birkaç misli fazla fiyata maledebilmekte ve imâlâtı kısmaktadırlar... İşte tam bu sırada milyonlarca in-

san gücünün çalıştığı imâlât sâhasındaki duraklamadan doğan mal sıkıntısı baş göstermekte, piyasada darlık başlamaktadır. Fabrikalar imâlât sâhasını kısıtlamış olduklarından işsizlik baş göstermekte ve alış-veriş azalmaktadır. Durum bu safhaya gelince ve sermâyedârlar, isteklerin azaldığını veya durakladığını görünce bu sefer başlıyorlar paranın değerini düşürmeye. Sınâî ve ticârî hayatta yeniden bir canlılık başlıyor. İşçiler ve küçük sermâye sâhipleri sermâyedârların çevresine koşuşuyorlar. Bundan sonra hayat yavaş yavaş normale dönüyor. İş ve çalışma sâhaları faâliyete başlıyor ve piyasa açılıyor. Bir dolaptır dönüyor... İktisâdî buhrânlar, krizler ve devalüasyonlar dünya piyasalarını alt-üst ettiği gibi, zavallı insanlar bu bir avuç kapitalistin elinde hayvan gibi oynatılıp duruyor...

Tüketici durumunda olan her vatandaş; muayyen bir nisbette dolaylı yollarla faizci kapitalistlere vergi öder. Çünkü küçük esnâf ve tüccâr, faiz karşılığında aldığı paranın biriken faizini gâyet tabiîdir ki tüketici durumunda olan vatandaşın kesesinden alacaktır. Bunun için en basit yol; satılan eşyânın değerini artırmaktır. Tüketim mallarının fiyatı artınca sonuçta kapitalistin cebini dolduracak paraların yükü bütün dünyada vatandaşın omuzuna binmektedir. Devletin çeşitli i'mâr faâliyetlerini yürütmek ve kalkınma projelerini tatbîk etmek için giriştiği iç-borçlanmaların faizi de yine vatandaşın omuzuna binmektedir. Çünkü dışardan faizle para almak ve içerden istikrâz etmek mecbûriyetinde kalan devlet, bu borçların faizini ödemek için vatandaşın omuzuna ağır vergiler yükleyecektir. Netîcede vatandaş, kapitalistlerin cebine girecek olan muayyen miktarda vergileri ödemek mecbûriyyetindedir. Çok zaman durum bu noktada kalmaz. Bu borçlanmalar sonunda çok kerre sömürge imparatorlukları kurulur... Yahut da sömürgeler yüzünden harpler başlar.

Faizin Kötülükleri

Biz burada —yani Kur'an'ın Gölgesi'nde— faiz nizâmının bütün aksaklıklarını açıklayacak değiliz. Zîra bu mevzû başlıbaşına bir kitabın konusudur. Biz bu kadarla iktifâ ediyoruz. Ve müslüman olarak yaşamak isteyenleri de İslâm'ın neden faizi yasakladığını ve faiz nizâmına düşman olduğunu açıklamak için bazı önemli hakîkatları beyân ederek ikâz ediyoruz.

1 — Şu hakîkâti iyice kavramalı ve rûhumuza hâkim kılmalıyız ki; hiç bir zaman İslâm nizâmı ile faiz nizâmı bir yerde birleşemez... Bunun dışında ister din adamlarından olsun ister başkalarından olsun kim fetvâ araştırmaya ve söz söylemeye kalkışırsa yalancıdır, dolandırıcıdır. Daha önce de belirttiğimiz gibi İslâm nizâmı esâsta faiz nizâmı

ile çarpışır. Faizin netîcesinde ortaya çıkacak ahlâkî, amelî ve içtimâî durumlar ile kökten harp halindedir.

2 — Faize dayalı kapitalist nizâm sadece hayat görüşü, ahlâkî ve i'tikâdî bakımdan değil, iktisâdî ve amelî yönden de beşeriyyetin başına büyük bir belâdır. Beşer hayatını felce uğratan en korkunç nizâmdır. İnsanların saâdetini yok etmekten başka hiç bir faydası yoktur. İnsanlığın tekâmülünü kökten yıkmaktadır. Dıştan ne kadar parlak ve süslü görünürse görünsün, iktisâdî hayatı ne kadar geliştirdiği iddiâ edilirse edilsin kapitalizmin faiz belâsı bundan başka bir şey değildir.

3 — İslâm nizâmında; ahlâkî prensiblerle amelî düstûrlar birbiri içindedir ve birbiri ile alâkalıdır. Ve insan yaptığı bütün hareketlerinde Allah'a verdiği ahdi ve hilâfet şartını gözetmekle mükelleftir. Günlük yaşayışında her an Allah tarafından murâkabe edildiğini, imtihân anında bulunduğunu ve âhirette huzûr-u Rabb'il-Âlemînde muhâsebe edileceğini göz önünde bulunduracaktır. İslâm'ın nazarında amelî nizâm ayrı, ahlâkî nizâm ayrı olarak telakkî edilmez. İkisi birden insanın amelî hayatını meydana getirir. Her ikisi de ibâdettir ve insan gereği gibi yerine getirdiği zaman mükâfâtını görür. Onları kötüye kullanırsa günâh kazanmış olur ve cezâsını çeker. İslâm, iktisâdî ahlâkî husûslar nazar-ı i'tibâra alınmadan var olamıyacağı gibi fayda da getirmez. İnsanların amelî hayatının ahlâkî düstûrlar olmadan da başarıya ulaşabileceği veya ahlâkın boş bir şey olduğu aslâ kabule şâyân değildir.

4 — Faizle muâmele; ferdin ahlâkını, vicdânını ve müslüman kardeşine karşı duygularını ifsâd etmektedir. Umûmî mânâsı ile de ferdler arasında çekişme, hodkâmlık ve egoistlik emârelerini soktuğu, ferdleri birbirine karşı düşman durumuna düşürdüğü için cemiyet içerisindeki içtimâî yardımlaşma esâsını yıkıyor ve cemiyet hayatını berbâd ediyor. Günümüzde bu hisler en aşağılık duruma kadar götürülmüş ve para kazanmak için âdîce istismâr yolları normalleştirilmiştir. Kâr sağlamak için ne yazık ki en iyi çâre faiz olarak telakkî edilmektedir. Ancak bu şekilde faizle para alan kimse sermâyesi nisbetinde bir kâr sağlamakta ve elde ettiği kârın bir kısmını da borca, faiz aldığı kimseye vermektedir. Bunun içindir ki ahlâk bozucu filmlerin, hayâ yoksunu gazetelerin, oyun yerlerinin, dans pistlerinin ve beyaz kadın ticâretinin, bunlardan başka insanoğlunun ahlâkını yıkmak isteyen her türlü hareketin gerisindeki esâs âmil rahat kazanç te'mîni için baş vurulan faiz nizâmıdır. Elbette faiz ile borç alınan paralarla cemiyete faydalı işler yapılacak değildir. Bilakis fazla kazanç getirecek her şey mübâhtır bu yolda. İsterse para; en aşağılık duyguların, en çirkin arzuların istismârı netîcesinde elde edilmiş olsun... İşte bugün yeryüzünde

karşı karşıya bulunduğumuz manzara... Bunun biricik sebebi faizciliktir!..

5 — İslâm tam ve mütekâmil bir nizâmdır. Faizi yasaklarken, iktisâdî hayatta hiç de faizle muâmeleyi icâbettirmeyen daha başka esâslı kâideler vaz'eder. Kurduğu içtimâî hayat düzeni faize muhtâç kılmayacak vasıftadır. Hiç bir zaman için iktisâdî, içtimâî ve insanî gelişimi de engelleyici değildir.

6 — İslâm nizâmına uygun hayat düzeni kurulduğu takdîrde, faize dayalı müesseseler ilgâ edilirken, modern ekonomik gelişmeyi sağlayacak müessese ve kurumlar da ilgâ edilecek değildir. Sadece o müesseseler faizin getirdiği fenâlıklardan ve pisliklerden temizlenir. Sonra islâmî kâidelere uygun nizâmnâmeler dâhilinde faâliyetine devâm etmesi sağlanır. Bu müesseselerin başında bankalar, şirketler, kooperatif ve benzeri modern müesseseler gelir.

7 — En önemlisi de budur : Müslüman olarak yaşamak isteyen herkes kat'iyyetle inanmalıdır ki; Allah Teâlâ herhangi bir şeyi harâm kılarsa, beşer hayatının varlığının ve gelişmesinin o şey üzerine kâim olmasına inanmak imkânsızdır. Aynı zamanda habîs ve fenâ olan bir şeyin hayatın mevcûdiyyeti ve terakkîsi için zarûrî olması ve o olmadan hayatın imkânsız olması dînen muhâldir, kâbil-i imkân değildir. Bu kâinatın yaratıcısı Allah Teâlâ'dır. İnsanı yeryüzüne halîfe olarak gönderen de O'dur. İnsanoğlunun gelişip terakkî etmesini emreden O'ndan başkası değildir. Ve bu husûslarda tevfîkını insanlara refîk eden yine Hazret-i Allah'tır. Şu halde Allah'ın harâm kıldığı bir şeyin hayat için zarûrî olduğunu kabul etmek akîde yönünden muhâldir. Hattâ hayatın gelişmesi için şart olan bir şeyin, fenâ ve habîs olması da aynı derecede muhâldir... Şu halde bu nevî düşünce, aşağılık bir fikrin nesiller boyu yayılmasından ve çirkin bir propagandanın zehirli tohumlarından başka bir şey değildir. Yıllardır zehirli bir propaganda ile şu fikir yayılmaya çalışılmaktadır : «Dünyanın ilerleyip, gelişebilmesi için tek şart faizdir. Faizsiz ilerleme olamaz. Terakkî için en iyi nizâm faize dayalı nizâmdır. İktisâden kalkınmak için ekonomik hayatı faize dayalı banka nizâmı üzerine ikâme etmek gerekir. Bunun dışında bir kalkınma şekli düşünülemez, imkânsızdır...» Bu propagandaların te'sîrinden kurtulup da, fikren istiklâle ulaşmış pek az kimse vardır. Bu fikri âcizlikten ve zayıflıktan ötürü o rezîl propagandanın te'sîr sâhası genişmiştir. Ayrıca faizci kapital ağalarının yerleştirdiği fikirlerin, yaptıkları propagandaların, dünya devletlerinin her kademesine sızmış olmalarının ve dünya çapındaki ferdî ve umûmî yayın ve ilân vâsıtalarını ellerinde bulundurmalarının da bu iddiânın genişlemesinde mühim te'sîrleri vardır...

8 — «Bugün veya yarın dünya iktisâdiyâtının faiz nizâmından

başka temeller üzerine kâim olması ihtimâli muhâldir. Böyle bir şey hurâfeden öteye gitmez. Hem böyle bir şey doğrudan doğruya yalandır. Çünkü çıkarcı grubun elinde bulundurduğu reklâm ve propaganda vâsıtaları gâyet kuvvetlidir. Yığınlarca insanın menfaati mevzûu bahistir...» gibi laflar edenler de yok değildir. Fakat iyi niyetli kimseler çıkar ve insanlar da azimle çalışırsa —veya müslüman ümmeti azimle harekete geçerse— dünya kapitalistlerinin elinden istiklâl ve hürriyetini almaya çalışırsa cemiyeti ve kendi hayatı için saâdet ve temizlikle dolu hayırlı yaşamalar arzu derse, faiz nizâmından başka iktisâdî hayatın üzerine kâim olduğu bir nizâmı yerleştirmek mümkündür. Hem de Allah'ın murâd ettiği nizâmı... Nitekim bu nizâm daha önce bilfiil tatbîk edilmişti. Ve kendisiyle birlikte tekâmül eden bir hayat nümûnesi vermişti. Yine de iddiâ ediyoruz ki; bu nizâmın gölgesi altında faizsiz düzenin kurulması mümkündür. Hayatın tekâmülü de ancak o şeklide te'mîn edilir. Ne olur insanoğlu aklını başına toplasa da doğru yolu seçse ve hidâyete erse!..

Ne yazık ki bu satırlar arasında faizsiz bir nizâmın nasıl çalışacağını ve ne şekilde tatbîk edileceğini açıklayamayacağız. Bu kadarlık açıklama ile iktifâ etmek mecbûriyetindeyiz. Çünkü bu husûs ayrı bir kitabın konusudur. Faizin iktisâdi hayatın esâsı olmayacağı artık açığa çıkmış bir hakîkattır. Daha önce yolunu yitirip dalâlete düşmüş, sonra da İslâm nizâmı ile kurtuluşa ermiş olan insanoğlu yine aynı varlıktır. Bugün yolunu sapıtmış olanlar da aynı ecdâdın torunlarıdır. Ve ne yazık ki, bugünün insanı kendisini selâmete ulaştıracak rahmet, selâmet nizâmına uymak istememektedir... (Seyyid Kutub, Fî Zılâl'il-Kur'an, II, 107 - 120)

Mevdûdî de kelimenin kökünden hareketle klâsik ve modern faiz anlayışlarını özetliyor. Ekonomi ilminin verileriyle faizin zararlarını göstermeye çalışıyor :

Arapça ribâ kelimesi tam olarak, bir şeye «ilâve» veya «zam» yapmak mânâsına gelmektedir. Teknik bakımdan ise borç verenin borç olarak verdiği ana paraya ilâveten ve muayyen miktarda bir zammı borçluya yüklemesi yani «faiz» karşılığı olarak kullanılmaktadır. Kur'an-ı Kerîm'in nüzûlü sırasında faiz birkaç şekilde talep edilmekte idi. Meselâ bir kimse bazı şeyleri muayyen zaman içinde ödenmek üzere satar ve alıcı, ta'yîn edilen müddet içinde malın bedelini ödeyemeyince kendisine, zamlı olarak ödenmesi şartiyle, mühlet verilirdi. Yahut bir kimse bir miktar para borç verir ve borçludan o paranın mutâbık kalınan bir meblağ ilâvesiyle muayyen müddet zarfında iâdesini taleb ederdi. Yahut ta belirli bir zaman için faiz miktarı tesbît edilir ve ana borç para o müddet zarfında faiziyle birlikte iâde edilmez ise uzatılan müddet için faiz miktarı da artırılırdı.

Kur'an-ı Kerîm tefecileri sersem insana benzetmektedir. Sersem adamın zihnî muvâzenesizliği yüzünden dirâyetten mahrûm kalması gibi, tefeci de para hırsı yüzünden akl-ı selîmini kaybeder. Şuûrsuzca bencilliğinin ve tamahının beşerî kardeşliği ve yardımlaşma duygusunu kökten nasıl yıktığının ve âmme menfaatını nasıl mahvettiğinin farkına varamayacak kadar sersemleşir ve küstahlaşır. Âmmenin menfaatini haleldâr etme pahasına maddî refâha kavuşmakta beis görmez. İşte bu dünyada böylece sersem gibi hareket etmiş olur. Bir kimsenin âhiret gününde uyanışı bu dünyada ölür iken tâbi bulunacağı şartlara uygun olacağından, öbür dünyada ölümden sonraki hayatta deli bir adam olarak uyanacaktır.

Kötülüklerini yanlış bir nazariyeye istinâd ettirdiler ve kâr ile faiz arasındaki esâs farkı göremediler. Şöyle bir iddiâda bulundular : Sermâye üzerinden kâr ticârette meşrû olduğuna göre, borca yatırılan para için faiz niçin harâm olacakmış? Ve Arap tefeciler böyle iddiâda kendi başlarına yalnız kalmadılar... Bu günün bankerleri ve sarrâfları da faiz hakkında kezâ aynı iddiayı ileri sürmektedirler. Onların iddiâsına göre, diğerine bir miktar borç veren kimse, bu paradan kendi nâmına kâr te'mîn edebilecek durumda bulunmakta ve borçlu ise bu parayı fiilen kârlı bir işe yatırmaktadır. Bu vaziyete göre borç veren kimse, borçlu kimseden bu verilmli kredi için kârdan bir kısmını neden almasın? Maamafih onlar unutmaktadırlar ki; bu dünyada riski olmayan hiç bir muayyen ve garantili kâr mevcûd bulunmamaktadır. Ticâret, esnâflık, sanâyî, zirâat vesâire de bir kimse hem işçiliğe, hem de sermâyeye para yatırmakla birlikte aynı zamanda muayyen kâr husûsunda hiç bir garantisi bulunmayan risklerle karşılaşma durumundadır. Şimdilik, üretim için değil de tüketim için borç alan borçlunun durumunu ve kezâ faiz miktarı meselesini bir tarafa bırakalım. Kârlı bir işi için orta derecede faizle borç veren faizcinin durumu ile normal şekilde iş gören kimsenin durumu arasındaki farkı mukâyese edelim. Onlar (başka şekilde iş görenler) bütün günlerini, emeklerini ve kâbiliyetlerini işe hasrederler. Sermâye yatırımında bulunurlar ve işlerinin kendi gayretleri sâyesinde kârlı hâle gelmesi için gece gündüz gayret sarfederler. Buna rağmen muayyen bir kâr üzerinde garanti yoktur ve her türlü riske katlanmak mecbûriyetindedirler. Buna karşılık sadece sermâyeyi borç olarak veren faizci, hiç bir riske iştirâk etmeden muayyen kârı almakta devâm eder. Hangi düşünce, hangi mantık, hangi adâlet ve iktisâd prensibine göre o faizci muayyen miktarda bir kârı almağa hak kazanabilir? Meselâ yirmi sene içinde fiyatlardaki yükseliş ve düşüşlerin ne olacağı kimsenin ma'lûmu bulunmamasına rağmen, bir fabrikaya yirmi sene va'deyle muayyen faiz üzerinden kredi açılması nasıl olur da haklı görülebilir? Kezâ asır boyunca muayyen faizi mutazammın

bir harp istikrâzı hiç haklı görülebilir mi? Bu halde milletçe riske, zarara ve cefâya katlanmak durumu hâsıl olacaktır.

Ticâret İle Faiz Arasındaki Farklar

Moral ve iktisâdî bakımdan birbirinden ayrı netîceler doğuracak olan kâr ile faiz arasındaki ana fark şöyledir :

1 — Alıcı ile satıcı arasında kâr meselesi karşılıklı ve eşit şartlarla anlaşmaya bağlanır. Müşterî muhtâç bulunduğu malı satın alır ve satıcı ise müşterîye malın te'mîni için harcayacağı zaman, işçilik ve zihnî çalışma karşılığı kâr alır. Buna mukâbil faizde ise, borçlu muhtâç olması sebebiyle pek tabiî ki alış-veriş anlaşmasında, borç verenle aynı ve eşit şartlara sahip olamaz. Faizciye (tefeciye) gelince, kâr olarak farz ettiği muayyen miktardaki faizi alacaktır. Eğer borçlu borç aldığı parayı şahsî ihtiyâçlarını gidermekte kullanırsa, zaman faktörü ona hiç kâr getirmez. Eğer parayı ticâret, sanâyî, zirâat vesâireye yatırır ise, o vakit kâr ile zararda ortak şansa sahip bulunacaktır. Böylece faizdeki borç para, bir tarafa garantili ve muayyen kâr ve öbür tarafa ise zarar getirmiş olacaktır. Yahut da bir tarafa garantili ve muayyen kâr ve diğer tarafa ise garantisiz veya muayyen olmayan kâr getirmiş olacaktır.

2 — Tüccâr, miktarı ne olursa olsun, kârını ilk ve son olarak bir kerede elde eder. Fakat tefeci, va'de müddetinin uzamasıyle faizi fazlasıyle almakta devâm edegelir. Kredi ile alınan para üzerinden borçlunun elde edebileceği kâr ne miktar olursa olsun hudûtludur. Fakat faizci, faizi için hudûd tanımaz. Ekseriya olduğu gibi, borcunun bütün kazancını alır. Ve onu, nafakasını te'mîn eden bütün vâsıtalardan bile ve hatta şahsî ihtiyâcına mahsûs maldan dahi mahrûm bırakmakla birlikte almış bulunduğu borç hâlâ onun uhdesinde bâki kalmakta devâm edegelir.

3 — Mal ve bedel el değiştirince artık iş alış verişi nihâyet bulmuş olur. Bundan sonra satıcıya herhangi bir bedelin ödenmesi talep olunmaz. Kirâ ile te'mîn edilen mobilya, ev, tarla vs... harcanmaz, fakat va'denin hitâmında sâhibine iâde olunur. Sermâye meselesinde ise borçlunun evvelâ o sermâyeyi harcaması ve sonra da verimli hâle getirip faizi ile birlikte tefeciye iâdesi lâzımgelir. Böylece borçlu kimse iki türlü riskle karşılaşır : Evvelâ sermâyeyi verimli hale getirebilmesi, sonra da ondan faizi karşılayabilmesi gerekir.

4 — Ticâret, sanâyî, zirâat vesâir sâhalarda iş gören kimse, zaman, işçilik ve zihnî çalışma karşılığında kâr elde eder. Halbuki tefeci hiçbir riske girmeden ve hiçbir işi yapmadan, esâsında kendine pek az lüzûmlu olan parayı oraya yatırdı diye borçlunun daha çok avantajlı

ortağı haline gelir. Kâr olsun olmasın, yahut ta zarar dahi bulunsa o, muayyen ve garantili faizi devâm eden bir ortaktır.

Yukardaki ma'lûmâttan açıkça anlaşılacağı üzere, ekonomik zâviyeden de ticâret cemiyetin inşâsına hizmet eder. Fakat faiz cemiyeti mahveder. Moral bakımından faiz (mutlak tabîatı icâbı) tamahkârlık, bencillik, zulüm, katı kalplilik, altınperestlik vesâir kötülükler husûle getirir. Yardımlaşma ve beşerin şefkat hissini öldürür. Bu sebepten dolayı hem ekonomik ve hem de moral bakımından tahripkârdır. Peki öyleyse, parasını kullanan kimse o para ile ne yapacaktır? Suâline cevap şu olacaktır : O kimsenin kâr ve zarar ortaklığı üzerinden parasını ticâret, sanâyi vesâireye yatırması icâbeder.

Bu müsâmaha, faizi yasaklayan âyetin nüzûlünden evvel alınmış olan faizin sadece şer'î safhasına müteallik olup, alınmış olan faizden elde edilen gelirin helâl kılındığı mânâsına gelmemektedir. Âyetin tâm ifâdesinden anlaşılacağına göre; karâr için iş Allah'a kalacaktır. Yoksa Allah Teâlâ tarafından doğrudan doğruya helâl sayılmış olduğu mânâsını taşımamaktadır. Bu bakımdan meselenin boyuna uzamaması için faiz bâbında şer'î talebte bulunulamayacağı açıklanmıştır. Moral bakımından necis olarak kalmakta ve onu almış bir kimsenin kendini bu pislikten temizlemesi için elinden geleni yapması icâbetmektedir. O, geliri kendine sarfetmekten kaçınmalı ve faiz almış olduğu kimseyi bulup ona iâde etmeye çalışmalıdır. Eğer o adamı teşhîs etmeye ve bulmağa muvaffak olamazsa, o vakit bu harâm ve necis parayı içtimâî hayır işlerine sarfetmelidir. Mahşer gününde bu mesele üzerinde karâr verecek olan Allah Teâlâ'nın cezâsından ancak bu şekilde kurtulmuş olabilecektir. Bu harâm servetten zevk alan kimse, faiz yüzünden cezâya da müstahak olabilir.

Sosyal, ekonomik, moral ve rûhî bakımdan da hal aynıdır. Zâhirde faiz, serveti çoğaltan ve sadaka ise serveti azaltan faktör olarak gözükmekte ise de; aslında tam aksinedir. İlâhî kanuna göre faiz; mutlak mâhiyeti icâbı sosyal, ekonomik, moral ve rûhî inkişâfa engeldir. Sadaka ise onların inkişâfına hizmet eder.

Moral ve ma'nevî bakımdan ele alacak olursak; faizin tamahkârlık, bencillik, cimrilik, dar kafalılık, katı kalplilik, ve mümâsili kötü esâslar üzerinde vücûd bulmuş olduğunu ve tefeciyi bu gibi kötülüklerle beslemekte bulunduğunu açıkca görürüz. Diğer taraftan sadaka cömertlik, şefkat, açık kalblilik ve mümâsili meziyetler esâsı üzerinde vücûd bulmuş olup aynı ulvî ehliyetleri yapıcı mâhiyette bulunmaktadır. Bu meziyetlerin evvelki kötülüklerden çok daha hayırlı olduğunu kimse inkâr edebilir mi?

Sosyal bakımdan ele alacak olursak; içindeki ferdlerin, karşılıklı muâmelelerinde bencilliğe dayanan ve başkasına şahsî çıkarı bulunma-

dan yardım etmek istemeyen bir cemiyette aslâ kuvvet ve istikrâr bulunamıyacağı, azıcık düşünmekle meydana çıkar. Eğer zengin kişiler fakîrlerin mevcûdiyetini sâdece kendilerine istismâr fırsatı sağlamak sebebi olarak görürlerse, sonu cemiyetin parçalanmasına sebep olacak bir menfaat çarpışması vuku'bulur. Bu kötü vaziyeti doğuran başka faktörler de mevcûd olmakla birlikte, bunlar tabiî ki, sınıf mücâdelesi meydana getireceklerdir. Buna mukâbil, eğer cemiyetin ferdleri birbirlerine karşı muâmelelerini karşılıklı şefkat esâsı üzerine kurarlar ve birbirlerine karşı cömertçe harekette bulunurlarsa, o vakit mensûb oldukları cemiyeti kuvvetlendirmiş olurlar. Eğer herkes birbirine yardıma gayret eder ve varlıklılar, yoksullara şefkat gösterirler, hiç olmazsa adâletle hareket ederlerse, karşılıklı sevgi ve yardımlaşma gelişir. Cemiyet kuvvetli, istikrârlı olur. Cemiyetin inkişâfı pek tabiî ki, işbirliği ve karşılıklı yardımlaşmayı hızlandıracaktır.

Şimdi; faizi ekonomik bakımdan ele alalım : İki türlü borç vardır : Bunlardan biri; muhtâç ve bîçâre kimsenin şahsî ihtiyâcına sarfetmek üzere aldığı yani istihlâk için alınan borçtur. Diğeri de iş adamları tarafından iş hayatı, ticâret, sanâyî, zirâat ve mümâsili sâhalarda kullanmak üzere alınan ekonomik kredidir. Birinci şekildeki borçda faizin tahrîbkâr netîceleri herkesin ma'lûmudur. Tefeciler ve bankerler her memlekette işçilerin, çiftçilerin umûmiyetle fakîr halkın âdetâ kanını emercesine onları perîşân hâle sokmaktadırlar. Faiz külfeti bu gibi kimseler için aşağı yukarı borçlarını ödeme imkânını ortadan kaldırmakta ve bu bulaşık hâlden kurtulabilme çâresi olarak da, birbiri arkası borca girmek, borcu borçla kapatmak mecbûriyetinde kalmaktadırlar. Aldıkları borcun birkaç misli faiz ödedikten sonra bile borçları bâkî kalmaktadır. Borçlunun gelirinin büyük kısmı tefeciler tarafından elinden alınmakta ve zavallı borçlu kendisini bir türlü iki yakası biraraya gelemez bulmaktadır. Tabiî ki bu hal, işçinin işlerindeki menfaatı yok eder. İşçinin ürünü başkaları tarafından elinden alınınca bir daha istekli çalışamaz.

Buna ilâveten üzüntü, heyecân, adâletsizlik vesâire... Onların sıhhatlarını bozunca da parasızlık yüzünden lüzûmlu ilâcı bile alamaz olurlar. Böyle tefecilik, çoğunluğun kanını emmek pahasına ufak bir azınlığı semirtmiş olur. Ve bunun sonu umûmiyetle millî bünyeyi dejenere eder. Bu halin sebep olduğu kifâyetsizlik millî üretimin kalitesini ve standardını düşük seviyeye sokar. Netîcede kan emiciler, kötülüklerinin pençesine bizzât kendileri düşmüş olurlar. Zâlim tefeciler yüzünden ezilen halkın hiddeti ve nefreti kanlı bir ihtilâl olarak patlak verince, onların kötü yolda kazanmış oldukları servetle birlikte şeref ve hayatları da silinip gider.

Ekonomik kredilerdeki muayyen faize gelince, bundaki pek çok kötülükten üç tanesini şöylece sıralayabiliriz :

1 — Piyasa vaziyetine göre, kâra müsâvî veya kârdan daha fazla faizi ödeyemeyen iş sâhaları, millet menfaatına ne kadar hayırlı olursa olsun sermâye celb edemez. Piyasada mevcûd para, millî menfaata ne kadar muzır ve tahrîbkâr olursa olsun, kâra müsâvî veya kârdan daha fazla faiz getiren ticâret ve sanâyî sâhalarına akar.

2 — Her türlü şart altında meselâ % 5, % 10 daha fazlası gibi muayyen ve mütecânis bir kârı garanti eden hiçbir ticârî, sınâî ve zirâî iş sâhası yoktur. Böyle bir garanti şöyle dursun, hiç bir işte zarara karşı bile garanti olamaz. Bu sebeple muayyen miktarda ödenmesi icâb eden faizle sermâye sağlayan iş sahası, hiçbir vakit zarar ve tehlikeden kurtulamaz.

3 — Tefeci, iş sâhası ile doğrudan doğruya ortak bulunmayıp, gözü sâdece garantili muayyen bir faizin kendisine ödenmesindedir. O iş sâhasının refâhı onu alâkadâr etmez. Onun ilgilendiği tek husûs, kendi şahsî menfaatıdır. Bu sebepten o, piyasada en küçük bir durgunluk hissetse, sonsuz tamahkârlıkla parasını geri çekmeye ve elinden çıkarmamaya gayret eder. Böylece tamahkârlığı yüzünden panik meydana getirir ve panik üzerine paniğe yol açacak felâketi artırır.

Yukarıda zikredilen üç kötülük, ekonomi ilminin elifbâsını bilen herkesçe ma'lûmdur. Faizin, millî ve ekonomik serveti azaltacağı hakkındaki, Allah Teâlâ tarafından bildirilen fıtrat kanunundaki hakîkati hiç kimse inkâr edemez.

Şimdi de ekonomik bakımdan sadaka müessesesini ele alalım : Eğer bir cemiyetin, hali vakti yerinde insanlar paralarını kendileri ile kendilerine tâbi kimselerin hayâtî ihtiyâçlarına sarfederler ve servetlerinin bir kısmını muhtâçlar arasında ve muhtâçların hayâtî ihtiyâçlarını te'mîn için dağıtırlarsa, yahut iş adamlarına faizsiz olarak borç verirler ise o vakit pek tabiî ki, ticâret, sanâyî, zirâat vesâir sâhalarda refâh seviyesi son derece artar. Millî refâh seviyesi arttıkça servetin geliri faizi kabullenen memleketlere kıyâsla daha verimli olacaktır. Böylece faizin bir milletin gelişmesine engel olacağı sadaka müessesesinin ise gelişmeye yardımcı olacağı âşikârdır.

Şüphesiz ki tefeci, nankör bir mahlûktur. Allah Teâlâ'ya karşı minnet hissi besleyen bir kişi olsaydı o vakit ona Allah tarafından bahşedileni Allah'ın başka kullarına faizsiz olarak borç vermesi icâbederdi. Fakat bunu yapmayıp da Allah'ın ihsânını, kendisinden daha az nasîbkâr olan kulları istismâr vâsıtası olarak kullanırsa, o sadece nankör değil aynı zamanda zâlîm ve günâhkârdır. (Mevdûdî, Tefhîm el-Kur'an, I, 297 - 303)

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا تَدَايَنْتُمْ بِدَيْنٍ إِلَىٰ أَجَلٍ مُسَمًّى فَاكْتُبُوهُ ۚ وَلْيَكْتُبْ بَيْنَكُمْ كَاتِبٌ بِالْعَدْلِ ۚ وَلَا يَأْبَ كَاتِبٌ أَنْ يَكْتُبَ كَمَا عَلَّمَهُ اللَّهُ ۚ فَلْيَكْتُبْ ۚ وَلْيُمْلِلِ الَّذِي عَلَيْهِ الْحَقُّ وَلْيَتَّقِ اللَّهَ رَبَّهُ وَلَا يَبْخَسْ مِنْهُ شَيْئًا ۚ فَإِنْ كَانَ الَّذِي عَلَيْهِ الْحَقُّ سَفِيهًا أَوْ ضَعِيفًا أَوْ لَا يَسْتَطِيعُ أَنْ يُمِلَّ هُوَ فَلْيُمْلِلْ وَلِيُّهُ بِالْعَدْلِ ۚ وَاسْتَشْهِدُوا شَهِيدَيْنِ مِنْ رِجَالِكُمْ ۖ فَإِنْ لَمْ يَكُونَا رَجُلَيْنِ فَرَجُلٌ وَامْرَأَتَانِ مِمَّنْ تَرْضَوْنَ مِنَ الشُّهَدَاءِ أَنْ تَضِلَّ إِحْدَاهُمَا فَتُذَكِّرَ إِحْدَاهُمَا الْأُخْرَىٰ ۚ وَلَا يَأْبَ الشُّهَدَاءُ إِذَا مَا دُعُوا ۚ وَلَا تَسْأَمُوا أَنْ تَكْتُبُوهُ صَغِيرًا أَوْ كَبِيرًا إِلَىٰ أَجَلِهِ ۚ ذَٰلِكُمْ أَقْسَطُ عِنْدَ اللَّهِ وَأَقْوَمُ لِلشَّهَادَةِ وَأَدْنَىٰ أَلَّا تَرْتَابُوا إِلَّا أَنْ تَكُونَ تِجَارَةً حَاضِرَةً تُدِيرُونَهَا بَيْنَكُمْ فَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَلَّا تَكْتُبُوهَا ۗ وَأَشْهِدُوا إِذَا تَبَايَعْتُمْ ۖ وَلَا يُضَارَّ كَاتِبٌ وَلَا شَهِيدٌ ۚ وَإِنْ تَفْعَلُوا فَإِنَّهُ فُسُوقٌ بِكُمْ ۚ وَاتَّقُوا اللَّهَ ۖ وَيُعَلِّمُكُمُ اللَّهُ ۗ وَاللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ ﴿٢٨٢﴾

282 — Ey İmân edenler, muayyen bir va'd ile borçlandığınız zaman, onu yazın. Aranızda bir kâtib de doğrulukla yazsın. Yazan, Allah'ın kendisine öğrettiği gibi yazmaktan çekinmesin, yazsın. Hak kendi üzerinde olan da yazdırsın. Rabbı olan Allah'tan korksun da ondan birşey eksiltmesin. Şâyet borçlu sefîh (beyinsiz), küçük veya kendisi söyleyip yazdıramıyacak durumda ise velîsi dosdoğru yazdırsın. Erkeklerinizden iki de şâhid yapın. Eğer iki erkek bulamazsa şâhidlerden râzı olacağınız bir erkek, biri unuttuğunda diğeri ona hatırlatacak iki kadın olabilir. Şâhidler çağırıldıklarında çekinmesinler. Borç, büyük veya küçük olsun onu müddeti ile beraber yazmaktan üşenmesin. Bu, Allah yanında adâlete daha uygun, şâhidlik için daha sağlam, şüpheye düsmemenize de daha yakındır. Ancak aranızda peşin alış-veriş olursa onu yazmamanızda size bir günâh

yoktur. Alış-veriş yaptığınızda şâhid tutun. Yazana da şehâdet edene de zarar verilmesin. Şayet zarar verecek olursanız, o zaman kendinize dokunacak bir kötülük olur. Allah'tan korkun. Allah size öğretiyor. Allah her şeyi bilir.

Borçlanmada Yazışma Prensibi

Bu âyet, Kur'an-ı Kerîm'deki en uzun âyettir.

İmâm Ebu Ca'fer İbn Cerîr der ki : Bize Yûnus'un... Saîd İbn Müseyyeb'den rivâyetinde ona ulaştığına göre Arş'ta Kur'an'ın en yeni âyeti «borçlanma âyeti»dir.

İmâm Ahmed der ki : Bize Affân'ın... İbn Abbâs'tan rivâyet ettiğine göre borç (borçlanma) âyeti nâzil olduğunda Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuşlardır :

«İlk inkâr eden Âdem (a.s.) dir. Allah Teâlâ Âdem'i yarattığında sırtını meshetti (sıvazladı) ve kıyâmete kadar onun hoşlanmıyacağı şeyleri ondan çıkardı. Sonra zürriyetini ona arzetmeye (göstermeye) başladı. Âdem (a.s.) onların arasında yüzü parlayan bir adam görerek : Ey Rabbım, bu kimdir? diye sordu. Allah Teâlâ : «O, oğlun Dâvûd'dur.» buyurdu. Âdem : Ey Rabbım, ömrü ne kadardır? diye sordu. Allah Teâlâ : «60 yıl.» buyurunca Âdem : Rabbım, ömrünü arttır, dedi. Allah Teâlâ : «Hayır, ancak senin ömründen alıp, onunkini arttırırım.» buyurdu. Âdem (a.s.) in ömrü 1000 sene idi. Allah Teâlâ Dâvûd'un ömrünü 40 sene uzatarak bunu yazdı ve melekleri de buna şâhid tuttu. Âdem (a.s.) in ölüm vakti gelip çatınca ve melekler kendisine gelince : Benim ömrümden daha 40 yıl kaldı, dedi. Kendisine : Sen onu oğlun Dâvûd'a vermiştin, denildi. Âdem : Yapmadım, deyince Allah Teâlâ yazıyı gösterdi ve melekleri buna şâhid tuttu.»

Esved İbn Âmir'in Hammâd İbn Seleme'den rivâyetinde şu fazlalık vardır :

«Allah Teâlâ Dâvûd'un ömrünü 100'e Âdem'in ömrünü de 1000 seneye tamâmladı.» İbn Ebu Hâtim de bu hadîsi Yûnus İbn Habîb kanalıyla... Hammâd İbn Seleme'den rivâyet eder.

Bu hadîs, gerçekten garîbtir. Râvîler arasında yeralan Ali İbn Zeyd' in hadîsleri münkerdir.

(.....)

Allah Teâlâ'nın : «Ey îmân edenler, muayyen bir va'de ile borçlandığınız zaman onu yazın.» buyruğu mü'min kullarına, va'deli muâmelede bulunduklarında bunu yazmaları konusunda bir irşaddır. Bu, borcun miktarı, zamanı için daha sağlam ve buna şâhid olan için de daha mazbûttur. Allah Teâlâ âyet-i kerîme'nin sonunda buna işâretle : «Bu,

Allah yanında adâlete daha uygun, şâhidlik için daha sağlam, şüpheye düşmemenize de daha yakındır.» buyuruyor.

Süfyân el-Sevrî... «Ey îmân edenler, muayyen bir va'de ile borçlandığınız zaman onu yazın.» âyet-i kerîme'si hakkında İbn Abbâs'tan rivâyet ediyor ki o şöyle demiştir : Bu âyet-i kerîme belli bir va'de ile yapılan selef (va'deli satış) hakkında nâzil olmuştur.

Katâde... İbn Abbâs'tan rivâyet ediyor ki o : «Ben şehâdet ederim ki belli bir va'de taşıyan selef (va'deli satış) i Allah Teâlâ helâl kılmış ve buna izin vermiştir.» deyip, sonra da : «Ey îmân edenler, muayyen bir va'de ile borçlandığınız zaman, onu yazın.» âyet-i kerîme'sini okumuştur.

Bu hadîsi Buhârî rivâyet eder.

Süfyân İbn Uyeyne tarîkıyla İbn Abbâs'tan rivâyet edildiğine göre o şöyle demiştir :

Rasûlullah (s.a.) Medîne'ye geldiğinde Medîne'liler bir, iki ve üç senenin meyvesinden selef (va'deli satış) yapıyorlardı. (Parayı peşin alarak bir, iki ve üç senenin mahsûlünü satıyorlardı.) Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurdular :

«Kim selef yaparsa belli bir ölçü, belli bir ağırlık ve belli bir va'de ile selef yapsın.»

Buhârî ve Müslim bu hadîsi rivâyet ederler.

Allah Teâlâ'nın : «Onu yazın.» kavli güven ve muhâfaza için yazma emrini içermektedir. Buna i'tirâzla Buhârî ve Müslim'de Abdullah İbn Ömer'den rivâyet edilen Rasûlullah (s.a.) ın : «Biz, ümmî bir ümmetiz; yazmayız ve hesap yapmayız (yazı ve hesap bilmeyiz)» sözü serdedilirse Rasûlullah (s.a.) ın bu sözü ile Allah Teâlâ'nın yazma emrinin arasını nasıl cem'ederiz?

Buna şöyle cevap veririz : Din, aslında yazıya muhtâç değildir; çünkü Allah Teâlâ kitabullahı kolaylaştırmış, insanlara ezberlenmesini kolaylaştırmıştır. Sünnetler de Rasûlullah (s.a.) dan ezberlenmiştir. Allah'ın yazılmasını istediği şeyler ise insanlar arasında vukû bulan cüz'î şeylerdir. İnsanlar bunların yazılmasıyla irşâd sadedinde emredilmişlerdir. Değilse bazılarının sandığı gibi bağlayıcı bir emir değildir.

İbn Cüreyc der ki : Kim borçlanırsa yazsın, kim alış-veriş yaparsa şâhid tutsun.

Katâde der ki : Bize anlatıldığına göre, Ebu Süleymân el-Mar'aşî Kâ'b'a arkadaşlık eden birisiydi. Bir gün arkadaşlarına şöyle sordu : Rabbına duâ ettiğinde duâsına icâbet edilmeyen mazlûmu biliyor musunuz? Bu nasıl olur? diye sorduklarında : «Bir adam ki belli bir va'de ile satış yapar, şâhid tutmaz ve yazmaz. Malının zamanı gelince sâhibi bunu inkâr eder. O da Rabbına duâ eder, ama duâsına icâbet edilmez. Çünkü o, Rabbına isyân etmiştir.» dedi.

Ebu Saîd, Şa'bî, Rebî' İbn Enes, Hasan, İbn Cüreyc, İbn Zeyd ve başkalarının söylediğine göre bu (borcu yazma) vâcibtir. Sonra Allah Teâlâ'nın : «Şâyet birbirinize güvenirseniz, güvenilen kimse... borcunu ödesin.» (Bakara, 283) âyeti ile neshedilmiştir.

Yazmama ve şâhid göstermemenin inkâr edilmediği ve bizden öncekilerin şerîatından bizim dinimizde de kabul edilen husûsların bulunduğu hikâye edilen şu hadîs-i şerîf de buna delildir :

İmâm Ahmed der ki : Bize Yûnus İbn Muhammed'in... Ebu Hüreyre'den rivâyetine göre Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur :

«İsrâiloğullarından birisi, yine İsrâiloğullarından bir adamdan kendisine 1000 dinâr borç vermesini istedi. O kişi : Bana şâhidler getir de onları şâhid tutalım, deyince istekli : Şâhid olarak Allah yeter, dedi. Öteki : Bana bir kefîl getir, deyince de : Kefîl olarak Allah yeter, dedi. Karşısındaki : Doğru söyledin, diyerek kendisine belli bir zamana kadar 1000 dînâr verdi. O kişi deniz yolculuğu yaparak ihtiyâcını giderdi. Sonra aralarında konuşmuş oldukları zamanda alacaklıya gitmek üzere bir binit aradı, fakat bulamadı. Bir ağaç aldı, onu oydu, içine bin dînâr ve sâhibine yazılmış bir mektub koydu. Sonra oyduğu yeri düzeltti ve onu denize getirerek : «Allah'ım, sen biliyorsun ki ben falancadan bin dînâr borç istedim. O benden kefîl istedi. Ben kefîl olarak Allah yeter, dedim. O buna râzı oldu; benden şâhid istedi. Ben şâhid olarak Allah yeter, dedim. Buna da râzı oldu. Onun bana verdiğini kendisine götürmek üzere bir binit bulmaya çalıştım. Ama bir binit bulamadım. Şimdi ben onu sana emânet ediyorum.» dedi ve odunu denize attı. Odun denize batıp kaybolunca oradan ayrıldı ve memleketine gitmek üzere bir binit aramaya devâm etti.

Ona borç veren adam malını belki kendisine getirecek bir binit görürüm umuduyla çıktı ve içinde malının bulunduğu odunu gördü. Onu âilesine yakacak olmak üzere aldı. Kırınca da malını ve mektubu buldu.

Daha sonra kendisinden borç almış olan adam gelerek kendisine bin dînârı getirdi ve : Allah'a yemîn ederim ki malını sana getirmek üzere bir binit bulmaya çok çalıştım. Ancak geldiğim binitten önce başka bir binit bulamadım, dedi. Alacaklı olan : Sen bana bir şey göndermiş miydin? diye sordu. O : Sana söylemedim mi; gelmiş olduğum binitten önce hiçbir binit bulamadım, dedi. Alacaklı kişi : Muhakkak ki Allah, senin borcunu, senin odun içinde gönderdiğinle ödedi. Bin dînârını al git, dedi.»

Bu hadîsin isnâdı sahîh olup, Buhârî yedi yerde muhtelif ve sahîh tarîklardan cezm sîgasıyla muallak olarak bu hadîsi rivâyet etmiştir.

Buhârî, bu hadîsin bazı kısımlarını Leys İbn Saîd'in kâtibi Abdullah İbn Sâlih'ten rivâyet etmiştir.

Allah Teâlâ buyuruyor : «Aranızda bir kâtib de doğrulukla (hak üzere) yazsın. Yazarken kimseye ihânet etmesin. Ne eksik ne fazla; ta-

rafların ittifâk ettiği şeyi yazsın. Yazan Allah'ın kendisine (bilmediği şeyleri) öğrettiği gibi (herhangi bir zarûret olmasa da insanlar kendisinden bir şey yazmasını istedikleri vakit) yazmaktan çekinmesin ve yazsın.» Böylece güzel yazamayan kimselere tasaddukda bulunsun ve yazsın.

Nitekim bir hadîs-i şerîf'te : «Bir iş yapana yardım etmen ya da câhil (ve âciz) kişiye bir iş yapıvermen sadakadandır.» buyurulmuştur. Diğer bir hadîs-i şerîf'te de : «Kim Allah'ın kendisine öğrettiği bir ilmi gizlerse kıyâmet günü ateşten bir gem ile gemlenir.» buyurulmuştur.

Mücâhid ve Atâ yazmanın kâtib üzerine vâcib olduğunu söylemişlerdir.

Allah Teâlâ buyuruyor : «Hak kendi üzerinde olan (borçlu da zimmetinde olan borcu) yazdırsın. Rabbı olan Allah'dan korksun da ondan bir şey (gizleyip) eksiltmesin. Şâyet borçlu beyinsiz sefîh, küçük (ya da deli) veya (konuşamama ya da yanlıştan doğruyu ayıramıyacak derecede câhil olması sebebiyle) kendisi söyleyip yazdıramayacak durumdaysa velîsi dosdoğru yazdırsın.»

Allah Teâlâ'nın : «Erkeklerinizden iki de şâhid yapın.» sözü yazıyla birlikte daha sağlam olması için şâhid tutmayı emretmektedir. «Eğer iki erkek bulunmazsa... bir erkek... iki kadın olabilir.» Bu durum ancak mallarda ve kendisiyle malın kastolunduğu şeylerde (akidlerde) olabilir. Kadının aklı eksik olduğundan dolayıdır ki iki kadın, bir erkek yerine kabul edilmiştir. Nitekim Müslim Sahîh'inde şöyle demektedir : Bize Kuteybe... Ebu Hüreyre'den rivâyet etti ki Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuşlardır :

يَا مَعْشَرَ النِّسَاءِ! تَصَدَّقْنَ وَأَكْثِرْنَ الِاسْتِغْفَارَ فَإِنِّي رَأَيْتُكُنَّ أَكْثَرَ أَهْلِ النَّارِ ، فَقَالَتِ امْرَأَةٌ مِنْهُنَّ ، جَزْلَةٌ : وَمَالَنَا يَارَسُولَ اللهِ أَكْثَرَ أَهْلِ النَّارِ قَالَ ، تُكْثِرْنَ اللَّعْنَ . وَتَكْفُرْنَ الْعَشِيرَ وَمَا رَأَيْتُ مِنْ نَاقِصَاتِ عَقْلٍ وَدِينٍ أَغْلَبَ لِذِي لُبٍّ مِنْكُنَّ ، قَالَتْ : يَا رَسُولَ اللهِ ! وَمَانُقْصَانُ الْعَقْلِ وَالدِّينِ ؟ قَالَ « أَمَّا نُقْصَانُ الْعَقْلِ فَشَهَادَةُ امْرَأَتَيْنِ تَعْدِلُ شَهَادَةَ رَجُلٍ . فَهٰذَا نُقْصَانُ الْعَقْلِ وَتَمْكُثُ اللَّيَالِيَ مَانُصَلِّي . وَتُفْطِرُ فِي رَمَضَانَ . فَهٰذَا نُقْصَانُ الدِّينِ »

«Ey kadınlar topluluğu, tasaddukta bulunun ve çokça istiğfâr edin; muhakkak ki ben sizi cehennem halkının çoğunluğu olarak gördüm. Kadınların arasından dirâyetli bir kadın : Ey Allah'ın Rasûlü biz niye cehennem halkının çoğu olalım? diye sordu. Rasûlullah (s.a.) : Çokça la'net eder ve kocalarınıza küfrân-ı nimette bulunursunuz. Akıl sahipleri içinde sizden daha çok aklı ve dini eksik olanı görmedim, buyurdu.

Kadın : Ey Allah'ın Rasûlü akıl ve dinin eksikliği nedir? diye sorduğunda Allah Rasûlü şöyle buyurdular : Aklının noksanlığı şudur ki, iki kadının şâhidliği bir erkeğin şâhidliğine denktir. Nice geceler oturur da namaz kılmaz ve Ramazânda (hayız günlerinde) oruç tutmaz. İşte dinin eksikliği de budur.»

Allah Teâlâ : «... Şâhidlerden râzı olacağınız bir erkek...» buyurur ki burada şâhidlikte adâletin şart koşulacağına delâlet vardır ve bu sınırlayıcı olup İmâm Şâfiî Kur'an-ı Kerîm'de mutlak olarak gelen bütün şâhid tutma emirlerini bununla kayıtlamıştır. Durumu açıklıkla belli olmayan ve adâleti bilinmeyen kişinin şâhidliğini kabul etmiyenler; şâhidin adâletli ve râzı olunan bir kişi olması gerekliliğine delâlet eden bu âyeti delil getirmektedirler.

Allah Teâlâ buyuruyor : «... Biri (şâhidliği) unuttuğunda diğeri ona hatırlatacak (ve unutan kadın da böylece hatırlamış olacak) iki kadın olabilir.»

Bazıları da şöyle demişlerdir : Bir kadının ikinci kadınla birlikte şehâdeti onun şâhitliğini bir erkeğin şâhidliği gibi kılar. Fakat bu izâh uzak olup meâlin içinde verdiğimiz açıklama daha sıhhatlidir.

Allah Teâlâ buyuruyor : «Şâhidler (şâhidliği yüklenmek, bir olaya, bir akde şâhid olmak üzere) çağırıldıklarında çekinmesinler (ve icâbet etsinler.)»

Şâhidlerin, şâhidlik etmeye çağırıldıklarında icâbet etmeleri gerektiği anlamı Katâde ve Rebî' İbn Enes'in kavlidir. Bu, «Yazan Allah'ın kendisine öğrettiği gibi yazmaktan çekinmesin, yazsın.» âyet-i kerîme'si gibidir. Buradan anlaşılıyor ki; şâhidlik etme işi farz-ı kifâyedir. Bu görüşün Cumhûr'un mezhebi olduğu da söylenmiştir.

«Şâhidler çağırıldıklarında çekinmesinler» âyet-i kerîme'sinden maksad; «Şâhidler» kelimesi hakîkat anlamında olduğu için —ki şâhid kelimesi şâhidliği yüklenen kişi hakkında hakîkattır (mecâz değildir)— «Şâhidler (şâhidliklerini edâ etmeye) çağırıldıklarında çekinmesinler.» anlamıdır. Şâhid belli olduğunda ve şâhidliği yerine getirmeye çağırıldığında icâbet etmesi gerekir. Eğer şâhidlik yapacak kişi belli değilse ancak bu durumda şâhidlik bir farz-ı kifâyedir.

Mücâhid, Ebu Miclez ve birçokları şöyle diyorlar : Şâhidlik yapmak üzere çağırıldığın zaman sen muhayyersin; eğer şâhid olmuş ve çağırılmışsan (olayı görmüş ve şâhidlik yapmak üzere çağırılmış isen) bu çağrıya uy.

Müslim'in Sahîh'inde ve Sünen'lerde Mâlik tarîkı ile... Zeyd İbn Hâlid'den rivâyet edildiğine göre Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuşlardır :

«Size şâhidlerin en hayırlısını haber vereyim mi? Kendisinden sorulmadan gelip şâhidlik yapan kişidir.»

Buhârî ve Müslim'deki diğer bir hadîs-i şerîf'te de şöyle buyurulur.

«Size şâhidlerin en kötüsünü haber vereyim mi? Bunlar, kendilerinden şâhidlik istenmeden önce şâhidlik yapanlardır.»

Bu hadîs-i şerîf : «Sonra öyle bir kavim gelecek ki şâhidliklerinden önce yemîn edecekler; yemînlerinden önce de şâhidlikde bulunacaklardır» kavli gibidir.

Bir rivâyette de şöyle buyurulmuştur :

«Sonra öyle bir kavim gelecek ki şâhidlik yapmaları istenmediği halde şâhidlik yapacaklar. İşte bunlar yalancı şâhidlerdir.»

İbn Abbâs ve Hasan el-Basrî'den rivâyete göre bu âyet-i kerîme hem şâhidliği yüklenmeyi ve hem de şâhidliği yerine getirmeyi içermektedir.

«Borç büyük veya küçük olsun onu müddeti ile beraber yazmaktan üşenmeyin.» emri yapılan irşâd ve yol göstermenin mütemmimi durumundadır. Ki borç küçük ya da büyük olsun olduğu gibi yazılacaktır. Azlığına ve çokluğuna bakılmaksızın va'desi ile birlikte yazılmaktan kaçınılmayacaktır ki «Bu, Allah yanında adâlete daha uygun, şâhidlik için daha sağlam (ki yazıya döküldüğü durumda şâhid unutsa bile yazdığına bakarak hatırlayabilecektir.) Şüpheye düşmemenize de daha yakındır. (Tartışma halinde yazılan şeye mürâcaat edilecek ve şüpheye mahal kalmaksızın tartışma ortadan kaldırılacaktır.)»

Allah Teâlâ buyuruyor : «Ancak aranızda peşin alış-veriş olursa onu yazmamanızda size bir günâh yoktur.» Eğer hazır olan bir mal elden ele (mal ve para peşin) satılıyor ise bu durumda yazmanın terkinden doğacak mahzûrlar olmadığı için yazmamakta bir beis yoktur.

Ancak alış-verişte şâhid bulundurma konusuna gelince Allah Teâlâ : «Alış-veriş yaptığınızda şâhid tutun.» buyurmaktadır.

İbn Ebu Hâtim der ki : Bize Ebu Zür'a'nın... «Alış-veriş yaptığınızda şâhid tutun.» âyet-i kerîme'si hakkında Saîd İbn Cübeyr'den rivâyet ettiğine göre, buradan şu anlam kastedilmektedir :

Va'deli olsun olmasın hakkınıza şâhid tutunuz. Her durumda hakkınıza (alacağınıza) şâhidler bulundurunuz.

Câbir İbn Zeyd, Mücâhid, Atâ ve Dahhâk'dan bu açıklamanın bir benzeri rivâyet edilmiştir.

Şa'bî ve Hasan ise bu emrin : «Şâyet birbirinize güvenirseniz, güvenilen kimse Rabbı olan Allah'tan korksun da borcunu ödesin.» (Bakara, 283) âyet-i kerîme'si ile mensûh olduğunu söylemişlerdir. Bu emir Cumhûr'a göre irşâd ve mendûp olarak kabul edilir, vacib olarak değil. İmâm Ahmed'in Huzeyme İbn Sâbit el-Ansârî'den rivâyet ettiği şu hadîs-i şerîf de buna delildir :

Bize Ebu'l-Yemân... İmâre İbn Huzeyme, el-Ansârî'nin amcasından —ki bu kişi Rasûlullah (s.a.) ın ashâbındandır.— rivâyet etti ki, Rasûlullah (s.a.) bir Bedevî'den bir kısrak satın aldı. Ve kısrağın pa-

rasını ödemek üzere Bedevînin kendisini izlemesini istedi. Rasûlullah (s.a.) hızlıca giderken Bedevî yavaş gidiyordu. Bedevî'nin önüne bazıları çıkarak onunla kısrağını satın almak üzere pazarlık yapmaya başladılar. Rasûlullah (s.a.) ın onu satın aldığını bilmiyorlardı. Nihayet pazarlıkta Rasûlullah (s.a.) ın satın almış olduğu fiyattan fazla fiyat biçenler olunca Bedevî Rasûlullah (s.a.) a seslenerek : Bu kısrağı satın alıyorsan al, değilse onu satıyorum, dedi. Bedevî'nin bu çağırmasını duyunca Rasûlullah (s.a.) dikilip : «Ben onu senden satın almadım mı?» buyurdu. Bedevî : Hayır, Allah'a yemîn ederim ki sana satmadım, dedi. Rasûlullah (s.a.) ise : «Bilakis ben onu senden satın aldım» buyurdu. Rasûlullah (s.a.) ve Bedevî bu şekilde münâkaşa ederlerken yanlarına insanlar birikmeye başladı. Bedevî : Benim sana sattığıma dâir şâhidlik edecek bir şâhid getir bakalım, demeye başladı. Müslümanlardan oraya gelen birisi Bedevî'ye : Yazıklar olsun sana, Rasûlullah (s.a.) haktan başka bir şey söyleyecek değildir, diye çıkıştı ve nihayet oraya gelerek Rasûlullah (s.a.) ile Haydi bakalım bunu sana sattığıma şâhidlik edecek bir şâhid getir, diyen Bedevînin münâkaşasını işiten Huzeyme : Ben şâhidlik ederim ki sen ona sattın, dedi. Rasûlullah (s.a.) Huzeyme'ye dönerek : «Neye şâhidlik ediyorsun?» buyurdular. Huzeyme : Seni doğrulamaya ey Allah'ın Rasûlü, dedi ve Rasûlullah (s.a.) Huzeyme'nin şâhidliğini iki erkeğin şâhidliği yerinde tuttu.

Ebu Dâvûd ve Neseî de bu hadîsin bir benzerini Zührî'den rivâyet etmişlerdir. Ancak Hâfız Ebu Bekr İbn Merdûyeh ve Hâkim'in Müstedrek'inde rivâyet ettikleri şu hadîs-i şerîf'e istinâden ihtiyâtlı olmak gereklidir.

Muâz İbn Muâz el-Anberî... Ebu Mûsâ'dan rivâyet ediyor ki Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuşlardır :

«Üç kişi vardır ki Allah'a duâ eder de duâlarına icâbet buyurulmaz : Kötü huylu olan karısını boşamayan adam, yetîmin malını yetîm bülûğa ermeden veren adam, birisine borç verdiği zaman şâhid tutmayan adam.»

Sonra Hâkim şöyle demektedir : Bu hadîsin isnâdı Buhârî ve Müslim'in şartlarına göre sahîhtir. Ancak Şu'be'nin arkadaşları bu hadîsi Ebu Mûsâ'dan mevkûf olarak rivâyet ettikleri için tahrîç etmemişlerdir. Ancak Şu'be'nin aynı isnâd ile rivâyet ettiği «Üç kişi vardır ki ecirlerini iki kere (iki misli) alacaklardır.» hadîsinin müsned hadîs olduğunda icmâ' etmişlerdir.

«Yazana da şehâdet edene de zarar verilmesin.» âyetinin anlamı : «Ne kâtib ne de şâhid zarar vermesin; kâtib kendisine yazdırılmak istenenin tersini yazmak, şâhid de işittiğinin tersine şehâdette bulunmak, ya da bütünüyle gizlemek sûretiyle ihânette bulunmasın, zarar vermesin.» şeklindedir, denilmiş olup bu görüş; Hasan, Katâde ve başkalarına âittir.

Bu âyetin : «Yazana da şehâdet edene de zarar verilmesin.» anlamında olduğu da söylenmiştir.

İbn Ebu Hâtim der ki : Bize Üseyd İbn Âsım'ın... «Yazana da, şehâdet edene de zarar verilmesin.» âyeti hakkında İbn Abbâs'dan rivâyetine göre o, şöyle demiştir :

«Kişi gelir ve onları (kâtib ve şâhid) yazmaya ve şâhitliğe çağırır. Onlar : «Bizim işimiz var.» dediklerinde, onları çağıran kişi : «Siz bu çağrıya icâbet etmekle emrolundunuz.» der. Halbuki o ikisine zarar vermeye hakkı yoktur.»

İbn Ebu Hâtim sonra şöyle demektedir : Bu görüşün bir benzeri İkrime, Mücâhid, Tâvûs, Saîd İbn Cübeyr, Dahhâk, Atiyye, Mukâtil İbn Hayyân, Rebî' İbn Enes ve Süddî'den de rivâyet edilmiştir.

«Şayet zarar verecek olursanız, o zaman kendinize dokunacak bir kötülük olur.» Şayet emredildiğiniz şeyin zıddını yapar, ya da size yasaklanan bir şeyi işlerseniz bu kötülük, günâhkârlık olur. Günâhkârlık size bulaşır da ondan meyledemez ve ayrılamazsınız. «Allah'tan korkun.» Allah'ı gözetin, emrine uyun ve yasakladıklarını terkedin.

Allah Teâlâ'nın : «Allah size öğretiyor.» kavli «Ey îmân edenler, Allah'tan korkarsanız O, size iyi ile kötüyü ayırdedecek güç verir.» (Enfâl, 29), «Ey îmân edenler, Allah'tan korkun ve peygamberine inanın ki, size rahmetini iki kat versin. Ve size ışığında yürüyeceğiniz bir nûr lutfetsin...» (Hadîd, 28) âyetleri gibidir.

«Allah her şeyi bilir.» İşlerin hakîkatlerini, faydalı olanlarını ve netîcelerini bilir. Eşyâdan hiçbir şey O'na gizli değildir, bilakis O'nun ilmi bütün varlıkları ihâta etmiş (kuşatmış)tır.

وَإِن كُنتُمْ عَلَىٰ سَفَرٍ وَلَمْ تَجِدُوا كَاتِبًا فَرِهَانٌ مَّقْبُوضَةٌ ۖ فَإِنْ أَمِنَ بَعْضُكُم بَعْضًا
فَلْيُؤَدِّ الَّذِي اؤْتُمِنَ أَمَانَتَهُ وَلْيَتَّقِ اللَّهَ رَبَّهُ ۗ وَلَا تَكْتُمُوا الشَّهَادَةَ ۚ وَمَن يَكْتُمْهَا
فَإِنَّهُ آثِمٌ قَلْبُهُ ۗ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ عَلِيمٌ ﴿٢٨٣﴾

283 — Eğer seferde olur da yazacak kimse bulamazsanız alınan rehinler yeter. Şayet birbirinize güvenirseniz güvenilen kimse Rabbı olan Allah'tan korksun da borcunu ödesin. Bir de şehâdeti gizlemeyin. Onu gizleyenin kalbi günâhkârdır. Allah yaptıklarınızı bilir.

Allah Teâlâ buyuruyor : «Eğer seferde olur (ve belli bir va'de ile

borçlanır) da yazacak kimse bulamazsanız (İbn Abbâs'a göre kâtip bulur da kâğıt ya da divit, ya da kalem bulamazsanız) alınan rehinler yeter. (Hak sahibince alınmış rehinler yazmanın bedeli olsun.)»

Rehin ancak kabz (alma) ile lâzım olacağına «Alınan rehinler yeter.» âyet-i kerîme'si delil olarak getirilmiştir. Nitekim Şâfiî ve Cumhûr'un mezhebi budur. Diğerleri ise bu âyet-i kerîme'yi delil getirerek rehinin mutlakâ rehin alan kişi tarafından kabzedilmiş olması gerekliliğini ileri sürerler. Bu, İmâm Ahmed'den rivâyet edildiği gibi bir grup da buna zâhib olmuştur.

Seleften diğer bazıları da bu âyeti delil getirerek rehinin sadece seferde (yolculukta) meşrû' olduğunu söylerler. Bu görüş Mücâhid ve başkaları tarafından ileri sürülmüştür. Buhârî ve Müslim'de Enes'den rivâyet edildiğine göre Rasûlullah (s.a.) vefât buyurduklarında zırhı Rasûlullah (s.a.) ın, âilesi için yiyecek olarak aldığı 30 vesak arpa karşılığında bir yahûdînin yanında rehin idi. Bir rivâyette bu kişinin Medîne yahûdîlerinden olduğu söylenirken Şâfiî'nin rivâyetine göre Ebu Şahm adındaki bir yahûdînin yanında rehinde idi. Bu konular Kitâb'ül -Ahkâm el-Kebîr'de anlatılmıştır. Hamd ve minnet Allah'a mahsûstur ve ancak O'ndan yardım istenilir.

İbn Ebu Hâtim sağlam bir isnâd ile Ebu Saîd el-Hudrî'nin : Bu âyet kendinden önceki âyeti neshetmiştir, dediğini rivâyet etmiştir.

Şa'bî de şöyle demiştir : Şâyet birbirinize güvenirseniz yazmamanızda ya da şâhid tutmamanızda bir beis yoktur.

Allah Teâlâ : «Güvenilen kimse Rabbı olan Allah'tan korksun.» buyurmaktadır. İmâm Ahmed ve Sünen sahiplerinin Katâde'den... onun da Semure'den rivâyet ettiklerine göre Rasûlullah (s.a.) : «ödeyinceye kadar aldığı şey elin üzerindedir,» buyurmuşlardır.

Allah Teâlâ buyuruyor : «Bir de şehâdeti gizlemeyin.» Onu gizlemeyin, haddi aşmayın ve şâhidliği arkanıza atıvermeyin (hafîfe almayın).

İbn Abbâs ve başkaları : «Yalan şâhidlik büyük günâhların en büyüklerindendir. Gizlenmesi de böyledir. Bunun içindir ki Allah Teâlâ : «Onu gizleyenin kalbi günâhkârdır.» buyurmuştur. Nitekim başka âyet-i kerîme'lerde Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır : «Allah'ın şâhidliğini gizlemeyeceğiz. Yoksa elbette günâhkârlardan oluruz.» (Mâide, 106), «Ey îmân edenler, kendiniz, ana-babanız ve yakınlarınız aleyhinde de olsa Allah için şâhid olarak adâleti gözetin. İster zengin, ister fakîr olsun, onları Allah'ın koruması daha uygundur. Adâletinizde heveslere uymayın. Eğer doğru söylemekte dilinizi bükerseniz veya şâhidlikten yüz çevirirseniz Allah, yaptıklarınızdan haberdârdır.» (Nisâ, 135). Burada da : «Bir de şehâdeti gizlemeyin. Onu gizleyenin kalbi günâhkârdır. Allah yaptıklarınızı bilir.» buyurmuştur.

لِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَإِنْ تُبْدُوا مَا فِي أَنْفُسِكُمْ أَوْ تُخْفُوهُ يُحَاسِبْكُمْ بِهِ اللَّهُ
فَيَغْفِرُ لِمَنْ يَشَاءُ وَيُعَذِّبُ مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿٢٨٤﴾

284 — Göklerde ve yerde olanların hepsi Allah'ındır. İçinizdekini açıklasanız da, gizleseniz de Allah sizi onunla hesâba çeker. Sonra dilediğini bağışlar, dilediğini azâblandırır. Ve Allah herşeye Kâdir'dir.

Göklerin ve Yerin Hâkimi Allah'tır

Allah Teâlâ bu âyet-i kerîme'de göklerin, yerin, göklerde ve yerde olanların, ikisinin arasında olan şeylerin hükümrânlığının kendisine âit ve bunlarda olanların kendisinin bilgisi dâhilinde olduğunu, ne kadar ince ve gizli olursa olsun açık, gizli kapaklı hiçbir şeyin ona gizli kalmayacağını, yaptıklarından ve kalplerinde gizlediklerinden dolayı kullarını hesâba çekeceğini haber vermektedir. Nitekim başka âyet-i kerîme'lerde de Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır : «De ki : İçinizde olanı gizleseniz de açıklasanız da Allah bilir. Göklerde ve yerde ne varsa hepsini O, bilir. Allah, herşeye Kâdir'dir.» (Âl-i İmrân, 29), «Şüphesiz ki O, gizliyi de gizlinin gizlisini de bilir.» (Tâhâ, 7)

Bu konudaki âyetler gerçekten çoktur. Bu âyet-i kerîme'de ise Allah Teâlâ gizli ve açık her şeyi bildiğine ilâveten bunlardan dolayı kullarını hesâba çekeceğini de haber vermiştir. Bunun içindir ki bu âyet-i kerîme nâzil olunca ashâba çok zor ve ağır geldi. Yapılan iş büyük olsun, küçük olsun, Allah'ın kendilerini bunlardan hesâba çekmesinden (çekeceğinden) korktular. Bu korkuları onların îmânlarının ve yakînlerinin kuvvetinden ileri geliyordu.

İmâm Ahmed der ki : Bize Affân'ın... Ebu Hüreyre'den rivâyet ettiğine göre o, şöyle demiştir : Rasûlullah (s.a.) a : «Göklerde ve yerde olanların hepsi Allah'ındır. İçinizdekini açıklasanız da, gizleseniz de Allah sizi onunla hesâba çeker. Sonra dilediğini bağışlar, dilediğini azâblandırır. Ve Allah her şeye Kâdir'dir.» âyeti nâzil olunca bu Rasûlullah (s.a.) ın ashâbına ağır geldi. Rasûlullah (s.a.) ın yanına gelerek diz çöktüler ve : Ey Allah'ın Rasûlü, biz (daha önce) gücümüzün yeteceği namaz, oruç, cihâd ve sadaka gibi ameller ile mükellef tutulduk. (Şimdi ise) sana bu âyet nâzil oldu ve bizim buna gücümüz yetmez, dediler. Rasûlullah (s.a.) buyurdu ki : «Sizden önceki ehl-i kitâb'ın (Yahûdî ve Hıristiyanların) dediği gibi «İşittik ve isyân ettik.» demek mi istiyorsunuz. Bilakis siz : «İşittik ve itâat ettik. Affını dileriz ey Rabbı-

mız, dönüş ve varış Sanadır.» deyiniz. «Kavim böyle söyleyip dilleri alışınca Allah Teâlâ bu âyetin peşinden : «Peygamber de, îmân edenler de ona indirilene inandı. Hepsi de Allah'a, meleklerine, kitâblarına, peygamberlerine îmân etti. O'nun peygamberlerinden hiçbirinin arasını tefrîk etmeyiz. İşittik ve itâat ettik, affını dileriz ey Rabbımız, dönüş Sanadır, dediler.» âyetini indirdi. Böyle yaptıklarında Allah Teâlâ bu âyeti neshetti ve : «Allah kimseye gücünün yeteceğinden fazlasını yüklemez. Kazandığı lehine yüklendiği aleyhinedir...» âyetini indirdi.

Bu hadîsi yalnız Müslim, Yezîd İbn Zürey' tarîkıyla Ebu Hüreyre'den rivâyet etmiş olup, Müslim'in rivâyet ettiği hadîsin lafzı şöyledir :

Onlar (sahâbe) böyle yapınca (Rasûlullah'ın telkîn ettiği cümleyi söyleyince) Allah bunu (Bakara, 284. âyeti) neshederek «Allah kimseye gücünün yeteceğinden fazlasını yüklemez. Kazandığı lehine, yüklendiği aleyhinedir.» «Ey Rabbımız, unuttuk veya yanıldıysak sorumlu tutma bizi.» âyetini indirdi. Allah Teâlâ : «Pekiyi» buyurdu. «Ey Rabbımız, bizden öncekilere yüklediğin gibi bize de ağır yük yükleme.» Allah Teâlâ : «Pekiyi» buyurdu. «Ey Rabbımız, bize gücümüzün yetmeyeceğini yükleme.» Allah Teâlâ : «Pekiyi» buyurdu. «Affet bizi. Bağışla bizi. Acı bize, Sen Mevlâmızsın; kâfirler gürûhuna karşı yardım et bize.» Allah Teâlâ : «Pekiyi» buyurdu.» âyetini indirdi.

İmâm Ahmed der ki : Bize Vekî'in... İbn Abbâs'tan rivâyet ettiğine göre o şöyle demiştir : «İçinizdekini açıklasanız da, gizleseniz de Allah sizi onunla hesâba çeker.» âyeti nâzil olunca, kalblerine; başka hiç birşeyden gelmeyen şeyler geldi.

Rasûlullah (s.a.) : «İşittik, itâat ettik ve teslîm olduk.» deyiniz buyurdu ve Allah Teâlâ onların kalblerine îmânı doldurdu : «Peygamber de îmân edenler de O'na indirilene inandı. Hepsi de Allah'a, meleklerine, kitâblarına, peygamberlerine îmân etti. O'nun peygamberlerinden hiçbirinin arasını tefrîk etmeyiz. İşittik ve itâat ettik, affını dileriz. Ey Rabbımız dönüş Sanadır, dediler... Sen Mevlâmızsın. Kâfirler gürûhuna karşı yardım et bize.» âyetini indirdi.

Bu hadîsi Ebu Bekr İbn Şeybe tarîkıyla rivâyet eden Müslim'de şu fazlalık vardır :

Kul : «Ey Rabbımız, unuttuk veya yanıldıysak sorumlu tutma bizi.» dediğinde Allah Teâlâ : «Öyle yaptım.» buyurdu. «Ey Rabbımız, bizden öncekilere yüklediğin gibi bize de ağır yük yükleme.» dediğinde Allah Teâlâ : «Öyle yaptım.» buyurdu. «Ey Rabbımız, bize gücümüzün yetmiyeceğini yükleme.» dediğinde Allah Teâlâ :«Öyle yaptım.» buyurdu. «Affet bizi. Bağışla bizi. Sen Mevlâmızsın. Kâfirler gürûhuna karşı yardım et bize.» dediğinde Allah Teâlâ : «Öyle yaptım.» buyurdu.

Bu hadîsin yine İmâm Ahmed tarafından ve İbn Abbâs'dan rivâyet edilen bir diğer tarîkı şöyledir :

Mücâhid'den rivâyet edildiğine göre o şöyle demiştir : İbn Abbâs'ın

yanına girdim ve : Ey Ebu Abbâs, Abdullah İbn Ömer'in yanındaydım. Şu âyeti okudu ve ağladı, dedim. İbn Abbâs : Hangi âyeti? diye sordu. Ben : «İçinizdekini açıklasanız da, gizleseniz de Allah sizi onunla hesâba çeker.» âyetini, dedim. İbn Abbâs şöyle dedi:

Bu âyet indirildiğinde Rasûlullah (s.a.) ın ashâbını çok üzdü ve : Ey Allah'ın Rasûlü helâk olduk (mahvolduk). Konuştuğumuz ve yaptığımız şeylerden dolayı hesâba çekilsek haydi ne ise; ama kalplerimiz bizim elimizde değil ki, dediler. Rasûlullah (s.a.) da onlara : «İşittik ve itâat ettik, deyiniz.» buyurdu. Onlar da : «İşittik ve itâat ettik.» dediler. Bu âyet-i kerîme'yi «Peygamber de îmân edenler de ona indirilene inandı... Allah kimseye gücünün yeteceğinden fazlasını yüklemez. Kazandığı lehine yüklendiği aleyhinedir...» âyet-i kerîme'leri neshetti. Onların kalblerinden geçenler affolundu ve ancak işlediklerinden sorumlu oldular.

İbn Cerîr der ki : Bana Yûnus'un... Saîd İbn Mercâne'den rivâyetine göre o (bir gün) Abdullah İbn Ömer ile birlikte otururken Abdullah İbn Ömer : «Göklerde ve yerde olanların hepsi Allah'ındır. İçinizdekini açıklasanız da, gizleseniz de Allah sizi onunla hesâba çeker. Sonra dilediğini bağışlar.» âyetini okumuş ve «Allah'a yemîn olsun ki şâyet Allah Teâlâ bizi bununla muâheze ederse muhakkak helâk oluruz.» deyip o kadar ağlamış ki hıçkırıkları işitilmiş. İbn Mercâne şöyle anlatır : Kalkıp İbn Abbâs'a vardım ve ona İbn Ömer'in söylediklerini, âyeti okuduğunda ne yaptığını anlattım. Abdullah İbn Abbâs : Allah Ebu Abdurrahmân'ı bağışlasın. Yemîn ederim ki müslümanlar bu âyet indiğinde Abdullah İbn Ömer'in hissettiklerini hissettiler de Allah Teâlâ bu âyetten sonra sûrenin sonuna kadar olmak üzere «Allah kimseye gücünün yeteceğinden fazlasını yüklemez.» âyetini indirdi, deyip şöyle devâm etti : «Şu vesvese, müslümanların güç yetireceklerinden değildi. Sonunda iş Allah'ın verdiği hükme vardı ki, söz ve fiillerden kazandıkları lehine, aleyhine kazandıkları da aleyhinedir.»

İbn Cerîr der ki : Bana Müsennâ'nın... Sâlim'den rivâyetine göre babası «İçinizdekini açıklasanız da, gizleseniz de Allah sizi onunla hesâba çeker.» âyetini okumuş ve gözleri yaşarmış. Onun bu yaptığı İbn Abbâs'a ulaştığında şöyle demiş : Allah Ebu Abdurrahmân'a merhamet eylesin. O aynen Allah Rasûlü (s.a.) nün ashâbının (bu) âyet nâzil olduğunda yaptıklarını yapmış. Onu kendisinden sonraki : «Allah kimseye gücünün yeteceğinden fazlasını yüklemez.» âyeti neshetmiştir.

Bütün bu hadîslerin İbn Abbâs'a varan kanallardan rivâyetleri sahîhtir. İbn Abbâs'tan sâbit olduğu gibi İbn Ömer'den de sâbit olmuştur. Buhârî der ki : Bize İshâk'ın... Hz. Peygamber (s.a.) ın ashabından birisinden —öyle sanıyorum İbn Ömer'dir— rivâyetine göre O, «İçinizdekini açıklasanız da, gizleseniz de...» âyetini kendisinden son-

raki âyetin neshettiğini söylemiştir. Aynı şekilde Ali, İbn Mes'ûd, Kâ'b el-Ahbâr, Şa'bî, Nehaî, Muhammed İbn Kâ'b el-Kurazî, İkrime, Saîd İbn Cübeyr ve Katâde'den de bu âyetin kendinden sonraki âyetle mensûh olduğu rivâyet edilmiştir.

Kütüb-ü Sitte'de bir cemâatın Katâde tarîkı ile Ebu Hüreyre'den rivâyet ettiğine göre Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuşlardır :

«Konuşmadıkları ya da işlemedikleri sürece Allah Teâlâ ümmetimin kalbinden geçen şeyleri bağışlamıştır.»

Buhârî ve Müslim'de Süfyân İbn Uyeyne tarîkı ile... Ebu Hüreyre'den rivâyet edildiğine göre Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuşlardır :

« قَالَ اللهُ عَزَّ وَجَلَّ : إِذَا هَمَّ عَبْدِى بِسَيِّئَةٍ فَلَا تَكْتُبُوهَا عَلَيْهِ فَإِنْ عَمِلَهَا فَاكْتُبُوهَا سَيِّئَةً .
وَإِذَا هَمَّ بِحَسَنَةٍ فَلَمْ يَعْمَلْهَا فَاكْتُبُوهَا حَسَنَةً فَإِنْ عَمِلَهَا فَاكْتُبُوهَا عَشْرًا » .

«Allah Teâlâ buyurdu ki : «Kulum bir kötülük yapmaya niyetlendiğinde bunu onun aleyhine yazmayınız. Eğer onu işlerse bir kötülük olarak yazınız. Bir iyilik yapmaya niyet eder de işlemez ise onu bir iyilik olarak; eğer işlerse on iyilik olarak yazınız.» Hadîsin İsmâîl İbn Ca'fer tarîkı ile sadece Müslim tarafından rivâyetinin lafzı ise şöyledir :

«Allah Teâlâ buyurdu ki : «Kulum bir iyilik yapmaya niyet eder de yapmazsa bunu, ona bir iyilik olarak; eğer yaparsa bunu onun için on iyilikden yediyüz katına kadar olmak üzere yazarım. Bir kötülük yapmaya niyet eder de işlemez ise bunu, onun için yazmam, eğer işlerse tek bir kötülük olarak yazarım.»

Abdürrezzâk diyor ki : Bize Ma'mer'in... Ebu Hüreyre'den, onun da Rasûlullah (s.a.) dan rivâyetine göre o, şöyle buyurmuştur :

«Allah Teâlâ buyurdu ki : «Kulum bir iyilik yapmayı gönlünden geçirdiğinde, işlemediği sürece onu bir iyilik olarak yazarım. Bir kötülük yapmayı gönlünden geçirdiğinde onu işlemediği sürece bağışlarım. Eğer işlerse onu bir misliyle yazarım.»

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurdular :

Melekler : «Ey Rabbım, Senin kulun bir kötülük işlemek istiyor.» derler. Allah Teâlâ bunu en iyi gören olduğu halde : «Onu gözetin; eğer işlerse bunu onun hakkında misli ile yazın. Ama terkederse bunu onun için bir iyilik olarak yazın. Çünkü bunu ancak Benim için terketmiştir.» buyurur.

Rasûlullah (s.a.) buyurdular ki : «Kişinin İslâm'ı güzel olduğunda, işlemiş olduğu her bir iyilik, onun için on mislinden yediyüz katına

kadar yazılır. Bir kötülüğü ise misli ile yazılır. Allah'a kavuşuncaya kadar bu böylece devâm eder.»

(.....)

Süheyl'in babasından, onun da Ebu Hüreyre'den rivâyet ettiğine göre o şöyle demiştir : Rasûlullah (s.a) ın ashâbından bir kısmı gelerek ona şöyle sordular : «Biz içimizde bizden birinin söyliyemiyeceği (söylemenin kendisine zor geleceği) şeyler buluyoruz.» Rasûlullah (s.a.) : «Onu gerçekten buldunuz mu? (Hissettiniz mi?)» diye sordular. Onlar, evet deyince şöyle buyurdular : «Bu, apaçık (sarîh) îmândır.»

(.....)

Yine Müslim Muğîre tarîkıyla Abdullah'dan rivâyet ediyor ki o şöyle demiştir : Rasûlullah (s.a.) a vesveseyi sordular. O da : «Bu apaçık îmândır.» buyurdular.

Ali İbn Ebu Talha, İbn Abbâs'dan rivâyetle «İçinizdekini açıklasanız da, gizleseniz de Allah sizi onunla hesâba çeker.» âyet-i kerîme'sinin neshedilmediğini söyler. Allah Teâlâ kıyâmet günü yaratıkları topladığında : «İçinizde gizleyip de meleklerimin muttali' olmadığı şeyleri size haber vereyim.» buyuracak. Mü'minlerinkini haber verecek ve içlerinden geçirdiklerini bağışlayacak. «Allah sizi onunla hesâba çeker.» âyetinin anlamı işte budur. Şek ve şüphe sahiplerine gelince; onların da içlerinde gizledikleri yalanlamayı onlara haber verecek. «Sonra dilediğini bağışlar, dilediğini azâblandırır.» Ve «Fakat kalblerinizin kazandığı dolayısıyla sizi hesâba çeker.» âyetlerinin anlamı işte budur.

Avfî ve Dahhâk da buna yakın bir ibâre ile rivâyet etmişlerdir.

Mücâhid ve Dahhâk'dan bunun bir benzerini İbn Cerîr rivâyet etmiştir.

Hasan el-Basrî'den rivâyet edildiğine göre o, bu âyetin muhkem olup, neshedilmediğini söylemiştir. Bu görüşü tercîh eden İbn Cerîr'e göre hesâba çekilme, mutlakâ azâb edilmeyi gerektirmez. Çünkü Allah Teâlâ hesâba çekip, bağışlayabilir, hesâba çekip, azâblandırabilir. İbn Cerîr'in bu görüşüne delil, bu âyeti zikrederken getirmiş olduğu şu hadîs-i şerîf'tir :

Bize İbn Beşşâr... Safvân İbn Muhriz'den rivâyet etti ki o şöyle demiştir : Biz Abdullah İbn Ömer ile birlikte Kâ'be'yi tavâf ederken bir adam onun karşısına gelerek : Ey İbn Ömer, içten geçen düşünceler konusunda Rasûlullah (s.a.) dan ne işittin? diye sordu. İbn Ömer şöyle cevap verdi : Rasûlullah (s.a.) ın : «Mü'min Azîz ve Celîl olan Rabbına yaklaşır. O da kuluna merhamet buyurarak günâhlarını sayar ve şöyle buyurur : «Bunları biliyor musun?» Kul : «Rabbım, biliyorum.» der. Bu iki kere olur ve nihâyet Allah'ın ulaşmasını dilediğine varılınca şöyle buyurur : «Bunları dünyada iken senin için gizledim. İşte bu gün de yine senin için bağışlıyorum.» Ve Allah o kulun iyiliklerinin yazılı

olduğu sayfayı, ya da kitabı sağından verir. Kâfir ve münâfıklara gelince; herkesin gözü önünde çağırılırlar ve : «İşte Rablarına karşı yalan söyleyenler, bunlardır. Dikkat ediniz; Allah'ın la'neti zâlimleredir» denilir.»

Bu hadîs-i şerîf Buhârî ve Müslim ile başka kitaplarda müteaddit tarîklarla Katâde'den rivâyetle tahrîç olunmuştur.

İbn Ebu Hâtim der ki : Bize babamın... Ali İbn Zeyd'den, onun da babasından rivâyet ettiğine göre o, şöyle demiştir : Hz. Âişe'ye «İçinizdekini açıklasanız da, gizleseniz de Allah sizi onunla hesâba çeker.» âyetini sordum. Şöyle dedi : «Bunu Rasûlullah (s.a.) a sorduğumdan bu tarafa bana hiç kimse sormamıştı. Bu, Allah'ın kulu ile sözleşmesidir. Ona bir humma, bir felâket, bir meşakkat isâbet eder, malının pek az bir bölümünü gömleğinin yenine koyar, (onu da kaybetmiş sanıp) araştırır ve ona yanar. Sonra onun böğrü ile koltuğunun altında bulur. En sonunda tıpkı kızıl altının ateşten arınıp çıkması gibi mü'min de günâhlarından arınıp çıkar.»

Tirmizî ve İbn Cerîr, Hammâd İbn Seleme tarîkı ile böyle rivâyet ederler. Ancak Tirmizî : Bu hadîs garîbtir, sadece Hammâd İbn Seleme tarîkıyla bilmekteyiz, demektedir. Ben de derim ki; Hammâd İbn Seleme'nin şeyhi Ali İbn Zeyd İbn Ced'ân zayıf bir râvîdir ve rivâyetlerinde garîblikler vardır. O bu hadîsi babasının hanımı (üvey annesi) Ümeyye Bint Abdullah'dan o da Âişe'den rivâyet etmektedir. Ve onun kitaplarda Hz. Âişe'den başkaca bir rivâyeti de yoktur.

İZÂHI

Tantâvî Cevherî, bu âyetin tefsîrinde müslümanların ilim alanında gerileyişlerinin sebebini açıklamaya çalışıyor :

İyi bil, Allah seni muvaffak kılsın. İnsanların akılları; renkleri ve şekilleri gibi farklı farklıdır. Beyaz insanların beyazlıkta birleştiklerini, ancak hiçbirinin beyazlığının diğerinin beyazlığına benzemediğini görürsünüz. Bütün insanların iki gözü, bir burnu, kaşları ve ağzı vardır. Ama basit biçimde birbirine benzeyen hiçbir insan yoktur. Gerçekte hepsi birbirinden ayrıdır. İnsanların hepsi akıl sahibi bulunmakla beraber, aklî yetenekleri ve isti'dâtları bakımından birbirinden ayrılırlar. O kadar değişik akıllar vardır ki, bilginlerin elinde her birini tasnîfe tâbi tutacak bir âlet yoktur. Allah bölgeleri de muhtelif yaratmıştır. Her toprak, ancak kendi kâbiliyyeti nisbetinde bitki yetiştirir. Bazı bitki ancak suyun altında yetişir. Şeker kamışı ve pirinç, nilüfer ve benzerleri gibi. Bazı bitki kayanın yüzünde yeşerir... Allah her bölgeye değişik bitkiler yetiştirme kâbiliyyeti vermiştir. Sözgelimi Fransa'da

830, Avusturya'da 601, Mısır'da 430 tür bitki yetişmektedir. (...)

Allah Teâlâ hikmeti gereği, her şeyi ihtiyâç nisbetinde vermiştir. Hava azdır. Su ondan da az, bitki ondan da az, maden ve metaller ise yiyeceklerden daha azdır. Değerli cevherler diğerlerinden daha azdır. Müthiş bir kuvvete sahip olan radyum tabîatta çok az bulunur. Buna göre diyoruz ki; Allah Teâlâ insan türünü, fıtratları uyarınca bedenî işlere tahsîs etmiştir ve bunların sayıları çoğunluktadır. Bunlar da kendi aralarında bölümlere ayrılırlar. Kim daha çok düşünebiliyorsa sayısı daha azdır. Nitekim mahâret isteyen teknik bilgiler de böyledir. Madenler içerisinde radyum ne kadar az ise; bilginler, filozoflar, peygamberler de insanlar arasında o kadar azdır. Allah Teâlâ her şeyin bir ölçüsü olmasını istemiş. Akılların da birbirinden farklı olmasını murâd etmiştir. (...)

Müslümanlar için gereken bilgi, iki kısımdır. Bir kısmı farz-ı ayn, diğeri de farz-ı kifâyedir. Farz-ı kifâye; bütün İslâm ümmetine farz olan ve hepsi terkettiği takdîrde cezâyı gerektiren, bilgi türüdür. Buna karşılık ümmetin içerisinde bazı kişiler bu bilgileri elde ederse diğerlerinden sorumluluk kalkar. Farz-ı ayn ise namaz, oruç, hacc gibi kişilere teker teker farz olan ibâdetlerdir. Matematik, geometri, astronomi, tabîat ilimleri, metalurji, botanik, jeoloji, insan ilimleri, ışık, manyetik alan, ısı, elektrik gibi riyâzî bilgiler ile kitâb, sünnet, icmâ' ve kıyas gibi usûl adı verilen dînî ilimler ve fürû' adı verilen ahlâkî şer'î ilimler, tasavvuf ve fıkıh gibi ilimler farz-ı kifâyedir. Lugat, sarf, nahiv, beyân, bedî', maânî, hat, imlâ, inşâ, kırâat ve harflerin mahreci, Kur'an tefsîri, hadîs gibi ilimler ise başlangıç ilimleri olarak kabul edilir. Şu halde dînî ilimlerin usûl, fürû', başlangıç ve tamâmlayıcı olmak üzere tasnîfi mümkündür. Dikkat edin; sarf, nahiv gibi başlangıç bilimleriyle uğraşıp ta dînî fazîletleri ve İslâmî mükemmellikleri elde etmemiş olan kimseler; balta, kazma gibi âletlere sahip olup da onları olduğu yerde bırakıp, toprağı işlememiş olan kimselere benzerler. Saban ve buharlı makinalar, su motorları tarımın yapılabilmesi için gerekli olan âletlerdir. Ama bunlar tarım ürünü elde etmek için kâfî değildir. Bu âletler gibi gramer, sarf, nahiv, belâgat ilimleri de ancak dînî ilimlerin başlangıcıdır. Dînî ilimler değildir. İyi bil ki; Allah Azze ve Celle, insanlara sıcak, soğuk, yırtıcı hayvan, hırsız ve benzeri düşmanlar musallat etmiştir. Böylece insanlar yün örmek, çadır dokumak zorunda kalmışlardır (...). İnsanlık ilerledikçe, medeniyet geliştikçe, insanın ihtiyâçları da artmıştır. Eskiden tabiî bir hayat yaşadığı için gıdâ olarak meyve ve ağaç yaprakları, giyim olarak hayvan derileri, konut olarak mağaralar ona yetiyordu. Onun tabîatında saklı bulunan duygular, aklının yardımıyla bu hayatın düzen, okul, bilgi olmadan elde edilebileceğini öğretmişti. Dünyada yaşamak için, bundan daha fazla bir şeye

gerek duymuyordu. İnsanlar kentlere yerleşince durumları değişti, bir takım sorumluluklar ve görevler üstlendiler. Yapma ve yontma işleri gelişti. Özellikle günümüzde yüzlerce, binlerce ihtiyâç alanları doğdu. Görmüyor musunuz eskiden deveyle, merkeble, katırla veya gemiyle yapılan yolculukların yerini bu gün buharlı araçlar, koca bir kent gibi akıp giden büyük transatlantikler, demir yolları, denizaltılar ve uçaklar aldı. Bütün bunlar telgraf hatlarını gerektirdi. Manyetik ve elektroniğin doğmasını sağladı.

Eskiden annenin çocuğunu yetiştirmek için sütle beslemesi yeterliyken, bu gün medeniyet yeni problemler doğurdu. Şehirlerde hava kirliliği başladı, insanlar topluca yaşamak zorunda kaldılar. Ahlâk bozuldu ,eğitim ve öğretim doğdu. İlim, san'at ve ma'rifet gereği duyuldu. Ve herkes kendi gücü nisbetinde özel işler yapmak zorunluluğunu hissetti. Hall ve akd ehli olan kişilerin İslâm ümmetini, kendi halleriyle başbaşa bırakmaya hakları yoktur. Onların, milletin ihtiyâcını karşılayacak şekilde, muhtelif bilimlerde ve san'atlarda mâhir kişiler yetiştirmeleri gerekir. Sözgelimi bizim ülkemiz Mısır, zavallı ve geri bir ülkedir. Avrupa'da yeni gelişen teknikleri bilmemekte, bu yüzden de fakîr ve geri kalmaktadır. Hukûk, İslâm Fıkhı ve avukatlık alanında eleman pek çoktur. Diğer İslâm ülkelerinde olduğu gibi Mısır'da da halk kendi haline terkedilmiştir. Hukûk fakülteleri ve dînî enst.tüler pek çoktur. Bunlar diğer ilim dallarının aksine, halkın ihtiyâcının çok üstünde eleman yetiştirmektedirler. Şer'î ve aklî bilgilere sahip her bilginin günlük hayatını tamâmlamak, kişiliğini korumak ve bedenini güçlendirmek için ticâret, marangozluk, demircilik, elektronik gibi bazı san'atları öğrenmesi gerekir. Atış, güreş ve benzeri sporlar önemli işler olmalıdır.

Pekiyi, fıkıh ilmi bütün müslümanlara farz değil mi? Elektronik ve gramer, tren makinistliği ve gemi kaptanlığı gibi onu da niçin farz-ı kifâye olan ilimlerden sayıyorsun? diyebilirsiniz. Ben derim ki; biz, bilginlerin farz-ı ayn konusundaki ihtilâflarını bırakalım. Çünkü onlar bir noktada ittifâk edememişlerdir. Tevhîd bilginleri diyorlar ki, farz-ı ayn olan bilgi bizim ilmimizdir. Fıkıh bilginleri kendi ilimlerinin, tefsîrciler kendi ilimlerinin, hadîsçiler kendi ilimlerinin, tasavvufçular kendi ilimlerinin farz-ı ayn olduğunu söylüyorlar. Ebu Tâlib el-Mekkî de İslâm'ın temel esâslarını öğreten ilmin, farz-ı ayn olduğunu bildirmektedir. Gerçeği söylemek gerekirse her ferdin hem kendini, hem de aklını ve dinini muhâfaza etmesi gerekir. İnsanın kendisini koruması, tabîat yoluyla gerçekleşmektedir. Zîrâ elbise giymeyecek olursa sıcaktan veya soğuktan rahatsız olacaktır. Ev yapmayacak olursa felâketlere ma'rûz kalacaktır. Kaldı ki biz, kendini korumayan kişiyi kendisini koruması için zorlarız. Kendini öldürmek isteyen veya aşırı sarhoş olan kimseyi,

kendi nefsini koruması için teşvîk ederiz. Kişinin mükellef olduğu konular, yapması ve yapmaması gereken şeylerdir. İnançlar Allah'a ve Rasûlüne îmân ile İslâm kâideleridir. Ki Allah'ın emirlerini yapmak, yasaklarından korunmak zorundadır. Fıkıh ilmine gelince İslâm bilginlerinin en çok meşgûl oldukları ilim budur. Nitekim bu konuda İmâm Gazzâli şöyle diyor : Yaralama, hadler ve borçlanmalar, düşmanlıkların ayırd edilmesi ve benzeri konular, yönetim kurallarıyla ilgili kurallar olup, toplumların heveslerine kapılarak tartıştıkları husûsları kontrol etmek için konmuş esâslardır. Fakîh; halkın yönetilmesinde hükümdârın uyması gereken kuralları gösteren öğretmenidir. Bu ise gerçekte din ve dünyanın bekçiliği demek olur ki din dünya ile tamâmlanır. Öyleyse İslâm'da fıkıh, kanun ilmidir ve kanunn kulların ve ülkenin korunması için konur. Öyleyse görülüyor ki; fıkıhta namaz, oruç, zekât, helâl ve harâm konuları birbirinden ayrılan konular değildir. Bütün bu konularda fakîhin görüşü uhrevî değil, dünyevîdir (...).

Yukarda fıkıh ilminin ülkenin yönetimini kontrol için konmuş olduğunu zikrettim ve dedim ki; Mısır'da yetişen öğretmenlerin çoğunluğu bu ilimde gelişmişlerdir. Câmi'ül-Ezher'de bu ilim okutulmaktadır. Buna bağlı olarak Dimyat, Reşîd Zekâzık, İskenderiye, Asyot gibi şehirlerde binlerce talebe, şer'î okullarda ve resmî hukûk fakültelerinde, Fransa'nın ülkemizde kurmuş olduğu hukûk mekteplerinde fıkh'ı okumaktadırlar. Bu okulların bir tek amacı vardır; o da toplumu yönetmek. O halde bir başka ifâdeyle İslâm hukûku ve usûlü fetvâ ve mahkemeler için öğrenilmektedir. Mahkemede Fransız kanunu, usûlü uygulanmaktadır. Bu okullara giden öğrenciler mal ve makâm elde etmek için bu okullara koşmaktadırlar. Halbuki Mısır halkı ilim ve san' atlarda geri, zavallı bir topluluktur. San'atlarda geriliğimiz çok açıktır. Çünkü her şeyde Avrupa'ya muhtâcız. Hattâ bir kısım zengin hanımların tarakları Fransız, terzileri Fransız, hizmetçileri Fransız, dadıları Fransızdır. Teknikteki gerilik bütün müslümanları huzûrsuz kılan nedenlerin başında gelir. Pozitif bilimlere gelince; biz bu konuda da çok geriyiz. Biyoloji, Zooloji, Botanik, Metalurji, Astronomi dersleri liselerimizde yoktu. Ancak geçen yüzyılın başında okullarımıza bu dersler kondu... Müslümanlar Avrupa'da çok gelişmiş olan harp tekniklerinden posta, telefon, telgraf, zırâat metodlarından çoğunu bilmemektedirler. Ülkemiz cehâletin kara bulutları altındadır. Diğer İslâm ülkeleri de bu konuda pek farklı değildir. Ama her şeye rağmen hukûk ve fıkıh dalında en çok öğrenci yetiştirmekteyiz. Gerek bu bilimlere fazlasıyla dalmak, gerekse öteki teknik ve pozitif bilimleri terketmek hall ve akd ehli olanlara harâmdır. Aksine aklı başında olan hall ve akd ehlinin «Allah herkese ancak taşıyacağı kadar yük verir» kavliyle amel etmeleri gerekir. Belirli grupların bu ilim ve tekniklere tahsîs

edilmesi icâbeder. Yoksa milletin kendi haline terkedilmesi harâmdır ve bundan dolayı cezâ vardır. Bunun cezâsını dünyada rüsvâylıkla çekeriz. Firenkler bizi cehâletimiz yüzünden ezerler. Âhirette de durağımız cehennem olur. Orası ne kötü duraktır. (...)

Ey müslümanlar; gençler sizin gözbebeğinizdir. Onlar bir şey okuyorlar ama ne okuduklarını biliyor musunuz? Kimya, fizik, ve benzeri konulardan ufak tefek şeyleri öğreniyorlar. Bunlar bu ilimlerin sonuçları değil, başlangıçlarıdır. Ve öğrendikleri şeyler de; hiçbir acı doyurup semirtmeyen atıntılardır. Tabîat güzelliklerini, bitki nizâmını, hayvan türlerini, dünyanın hârikalarını, gökyüzünün güzelliklerini, manzaraların güzelliklerini öğrenmiyorlar. İlmi zevk ve sevinçle okumuyorlar. İsteyerek eğitim görmüyorlar.

Ey müslümanlar, ey Mısırlılar, sizin dininiz güzelliğe dâvet eder, tabîatı anlamaya dâvet eder... İmâm Gazzâlî İhyâ'da diyor ki : Siz fakîhe liân, zihâr ve remy gibi husûsları sorsanız size ciltlerce detaylı bilgiler verir. Bu verdikleri ince ma'lûmâtın üzerinden asırlar geçer de ona kimse ihtiyâç duymaz. İhtiyâç duyulacak olursa ülkede o ihtiyâcı giderecek kişiler pek çoktur. Buna karşılık bu öğrencilerin eline zahmetlere katlanmış olmaktan başka bir şey geçmez. Kendisine bu konuda başvurulduğunda, din ilmi ve farz-ı kifâye olduğu için fıkıhla meşgul oluyorum, der. Hem kendini hem de başkalarını bu öğrendiği konuda aldatır. Zeki kişi bilir ki, maksadı farz-ı kifâye ile ilgili ilâhî bir emri yerine getirmek olsaydı, farz-ı kifâyeden önce farz-ı ayn'a başvururdu. Kaldı ki bundan önce pek çok farz-ı kifâye bulunmaktadır. Nice yerler var ki zımmiler doktorluk yapmaktadırlar. Halbuki ahkâmıyla ilgili tıbbî konularda zımmîlerin şehâdetleri câiz değildir. Ne var ki onunla uğraşan bir kişiyi göremiyorum. Ama herkes fıkıh ilmine dalıyor. Özellikle hilâfiyât ve edebiyâta. Ülke, olaylara fetvâ veren fakîhlerle dolup taşmış durumda. Dinde fakîh olanlar, yığınlarca insanın yerine getirdiği farz-ı kifâyeyle meşgûl olup ta, kimsenin yapmadığı konuları ihmâl hususunda nasıl bir ruhsat elde etmişlerdir? Bunun bir başka sebebi mi var? Yegâne sebebi; tıb yoluyla evkâf ve onların vasiyyetlerini elde ederek yetîm mallarının gözeticiliğini, hüküm ve kadılık makâmını elde ederek akrânlarını geçmenin mümkün olmayışıdır. Ne yazık ki din ilmi, kötü bilginlerin aldatmacası sonucu yıkılmıştır. Yardım Allah'tan dilenir. Rahmânı kızdıran ve şeytânı sevindiren bu gurûrdan bizi kurtarması için Allah'a sığınırız.

Ben de bu gün diyorum ki; ey imâm, senin bu kitâbı te'lif ettiğin zamandan bu yana 900 sene geçmiş bulunuyor. Müslümanlar hâlâ uykudalar. İslâm ülkelerinin başında yer alan Mısır hâlâ senin İslâm'ı bıraktığın dönemdeki hâli yaşıyor. Mısır'daki dînî bilimler enstitüleri hâlâ aynı gaflet içerisinde. Hukûk ve hâkimlik mekteplerinden başka

okullara, kimse gitmiyor. Maksad üstün gelmek, avukat olmak, hâkim olmak. Öbür san'atlara ve bilimlere gelince, çok az eleman yetişiyor. Hele aramızda seçkinleri hiç yok. Avrupa bu konuda öldürücü araçları ezici gereçleriyle bizi fersahlarca geçmiş. Buna rağmen bizim okullarımızda eğitim sadece sözden ibâret. Gençlerde ilim ve araştırma aşkı yok. Okullarımız rûhdan yoksun durumda. İşte yabancı sömürgesi altına düşmemizin sebebi bu.

Gazzâlî'nin dediği gibi, ülke fakîhlerle dolup taşıyor da bir tabîb yok. Ve müslümanları uyaran Gazzâlî din elden gidiyor, niçin gidiyor? Çünkü ülkede milletin ihtiyâçlarını karşılayan kimseler yok ondan, diye ekliyor. Ben de bugün diyorum ki; ey müslümanlar fırsat kaçıyor, ey İmâm Gazzâlî müslümanlar hâlâ senin bıraktığın yerde duruyorlar. Fakîhler, Kur'an hâfızları dolup taşıyor memlekette. Elektronik, metalurji bilginlerine gelince bunlar bizim ülkemizde değil, Avrupa'da yaşıyorlar. Ey imâm, sen din kayboldu diyorsun. Ben de sana diyorum ki; benim ülkemin halkının çoğunluğu bunun dinen yasak olduğunu dahî bilmiyor. Bizim dinimizin modern harb san'atlarını terketmeyi, demir yolu yapımını bırakmayı, metalurji vb. ilimleri öğrenmemeyi harâm saydığını dahî kabul etmiyor. Halkın çoğunluğu fıkıh ilmi gibi, bu konularda da ilmin farz olduğunu bile düşünmüyor. Daha ötesini de söyleyeyim : Çinli bir bilgin, oradaki İslâm âlimlerinin çağdaş bilimlerin Kur'an'a aykırı olduğunu iddiâ ettiğini söyledi. Bu nedenle Çin'deki müslümanlar, putperestlerden çok geri kalmışlar. Onların nazarında İslâm, ilme engel teşkîl ediyormuş. Oradaki müslümanların sayısı yetmiş milyona ulaşıyor. Bana bir seferinde Hindistan'dan Cemâleddin isminde bir devlet adamı geldi, coğrafya, tarih ilmiyle uğraşmanın câiz olup olmadığı husûsunda benden fetvâ istedi. Ben de bu ilimlerin farz-ı kifâye olduğunu söyledim. O, benim ülkemin bilginleri bu ilimleri yasakladı, dedi. Bu yıl Tunus'lu bir bilginle karşılaştım. O dedi ki; bazı bilginler fıkıh ilminden başka bir ilimle uğraşmaya gerek yok diyorlar. İnsanın gözüyle ulvî âlemlere bakması yeterlidir, bilgiye ihtiyâç yoktur, diyorlar. İslâm günümüzde her zamankinden daha zayıf durumda.

İşte bu sebeple ben, elinden gelen herkesten bu konuda düşünüp taşınmasını, aklıyla doğruyu bulup müslümanlar için vâcib olan ilimleri öğrenerek devlet adamlarına göstermelerini istiyorum. Söylediklerimizden din ilimlerinin yalnızca fıkha hâs olmadığı açığa çıkmıştır. Bütün ilimler ve san'atlar, insan hayatı denilen bir tek ağacın dalları durumundadırlar. Bugün içinde bulunduğumuz durum eski yanlış anlayışlardan kaynaklanmıştır. Öyleyse din eğitimi veren kurumların öğretim programları bizim dediğimiz şekilde değişsin. Modern okulların programları da değişsin. (Tantâvî Cevherî, Tefsîr el-Cevâhir, I, 280-290)

آمَنَ الرَّسُولُ بِمَا أُنْزِلَ إِلَيْهِ مِنْ رَبِّهِ وَالْمُؤْمِنُونَ كُلٌّ آمَنَ بِاللَّهِ وَمَلَائِكَتِهِ وَكُتُبِهِ وَرُسُلِهِ لَا نُفَرِّقُ بَيْنَ أَحَدٍ مِنْ رُسُلِهِ وَقَالُوا سَمِعْنَا وَأَطَعْنَا غُفْرَانَكَ رَبَّنَا وَإِلَيْكَ الْمَصِيرُ ﴿٢٨٥﴾ لَا يُكَلِّفُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا لَهَا مَا كَسَبَتْ وَعَلَيْهَا مَا اكْتَسَبَتْ رَبَّنَا لَا تُؤَاخِذْنَا إِنْ نَسِينَا أَوْ أَخْطَأْنَا رَبَّنَا وَلَا تَحْمِلْ عَلَيْنَا إِصْرًا كَمَا حَمَلْتَهُ عَلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِنَا رَبَّنَا وَلَا تُحَمِّلْنَا مَا لَا طَاقَةَ لَنَا بِهِ وَاعْفُ عَنَّا وَاغْفِرْ لَنَا وَارْحَمْنَا أَنْتَ مَوْلَانَا فَانْصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ ﴿٢٨٦﴾

285 — Peygamber de, îmân edenler de O'na indirilene inandı. Hepsi de Allah'a, meleklerine, kitâblarına, peygamberlerine îmân etti. O'nun peygamberlerinden hiçbirinin arasını tefrîk etmeyiz. İşittik ve itâat ettik. Affını dileriz, ey Rabbımız. Dönüş Sana'dır, dediler.

286 — Allah, kimseye gücünün yeteceğinden fazlasını yüklemez. Kazandığı lehine, yüklendiği aleyhinedir. Ey Rabbımız, unuttuk veya yanıldıysak sorumlu tutma bizi. Ey Rabbımız, bizden öncekilere yüklediğin gibi bize de ağır yük yükleme. Ey Rabbımız, bize gücümüzün yetmeyeceğini yükleme. Affet bizi, bağışla bizi. Sen Mevlâmızsın. Kâfirler gürûhuna karşı yardım et bize.

İmân ve Mükellefiyet

Buhârî der ki : Bize Muhammed İbn Kesîr'in... İbn Mes'ûd'dan, onun da Rasûlullah (s.a.) dan rivâyetine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuşlardır :

مَنْ قَرَأَ بِالْآيَتَيْنِ مِنْ آخِرِ سُورَةِ الْبَقَرَةِ فِي لَيْلَةٍ كَفَتَاهُ

«Kim Bakara sûresinin sonundan iki âyeti bir gecede okursa bu iki âyet kendisine yeter.»

(.....)

İmâm Ahmed diyor ki : Bize Hüseyn'in... Ebu Zerr'den rivâyet ettiğine göre Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuşlardır :

«Bana Arş'ın altındaki hazînelerden Bakara sûresinin sonları verildi ki, bunlar benden önce hiçbir peygambere verilmemiştir.»

(.....)

Müslim diyor ki : Bize Ebu Bekr İbn Ebu Şeybe'nin... Abdullah'dan rivâyet ettiğine göre o şöyle demiştir :

Rasûlullah (s.a.), mi'râca çıktığında Sidret'ül-Müntehâ'ya vardı. O, yedinci göktedir; yerden yükselen her şey oraya ulaşır ve orada saklanır, alınır. Üstünden inen, düşen şeyler de oraya ulaşır ve orada tutulur, alınır. Allah Teâlâ : «O zaman Sidre'yi bürümekte olan bürüyordu.» (Necm, 16) buyurmaktadır. O, altından bir yatakdır. Orada Rasûlullah (s.a.) a üç şey verildi : «Beş vakit namaz, Bakara sûresinin sonları, ümmetinden Allah'a hiçbir şeyle şirk koşmamış olanların cehennemin yakıcı azâbını gerektiren günâhlarının bağışlanması.»

İmâm Ahmed diyor ki : Bize İshâk İbn İbrâhîm el-Râzî'nin... Ukbe İbn Âmir el-Cühenî'den rivâyetine göre Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuşlardır :

«Bakara sûresinin sonundan iki âyeti oku. Muhakkak ki onlar bana Arş'ın altındaki hazîneden verilmiştir.»

Bu hadîsin isnâdı hasendır, fakat tahrîç edilmemiştir.

İbn Merdûyeh diyor ki : Bize Ahmed İbn Kâmil'in... Huzeyfe'den rivâyetine göre Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuşlardır :

«Bizim insanlara üstünlüğümüz üç şey iledir : Bana, Bakara sûresinin sonundaki bu âyetler Arş'ın altındaki bir hazîneden verilmiştir. Benden önce hiç kimseye bunlar verilmedi, benden sonra da hiç kimseye verilmeyecek.»

İbn Merdûyeh diyor ki : Bize Abdülbâkî İbn Nâfî'nin... Ali'den rivâyet ettiğine göre o, şöyle demiştir :

«İslâm'ı anlayıp da Âyet el-Kürsî ve Bakara sûresinin sonlarını okumadan uyuyan hiç kimse görmedim. Bunlar peygamberinize Arş'ın altındaki bir hazîneden verilmiştir.»

(.....)

Ebu Îsâ el-Tirmizî der ki : Bize Bündâr... Nu'mân İbn Beşîr'den, rivâyet etti ki Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuşlardır :

«Allah Teâlâ gökleri ve yeri yaratmadan ikibin yıl önce bir kitap yazdı, ondan iki âyet indirerek Bakara sûresini bunlarla bitirdi. Bir evde üç gece bunlar okunmaz ise oraya şeytân yaklaşır.»

Sonra Tirmizî, bu hadîsin garîb bir hadîs olduğunu söyler.

Aynı hadîsi Hammâd İbn Seleme'den Müstedrek'inde rivâyet eden Hâkim, Müslim'in şartlarına göre sahîh olduğunu, fakat Buhârî ve Müslim'in bu hadîsi tahrîç etmediklerini söylemektedir.

İbn Merdûyeh der ki : Bize Abdurrahmân İbn Muhammed İbn Medîn'in... İbn Abbâs'dan rivâyet ettiğine göre o, şöyle demiştir :

«Rasûlullah (s.a.) Bakara sûresinin sonunu ve Âyet el-Kürsî'yi okur, güler ve : «Bu ikisi Rahmân'ın Arş'ın altındaki hazinesindendir.» buyurur : «Kim kötü bir iş yaparsa cezâsını görür.» (Nisâ, 123). «Ve insan için, çalıştığından başkası yoktur. Ve onun çalışması ilerde görülecektir.» (Necm, 39-40) âyetlerini okuduklarında da «İnnâ Lillâhi ve İnnâ İleyhi Râciûn» buyurur ve boyun eğerlerdi.»

İbn Merdûyeh diyor ki : Bize Abdullah İbn Muhammed İbn Kûfî'nin... Mâ'kıl İbn Yesâr'dan rivâyet ettiğine göre Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuşlardır :

«Arş'ın altından bana, Fâtiha ve Bakara sûresinin sonları verildi...

Abdullah İbn Îsâ İbn Abdurrahmân İbn Ebu Leylâ'nın... İbn Abbâs'tan rivâyetine göre o şöyle demiştir :

«Cibrîl Rasûlullah (s.a.) ın yanında bulunduğu bir sırada yukardan bir ses işitti. Cibrîl gözünü göğe çevirerek (kaldırarak) : «Bu, gökten açılan bir kapıdır, hiç açılmamıştı.» dedi. Ondan bir melek indi ve Rasûlullah (s.a.) a gelerek :

أَبْشِرْ بِنُورَيْنِ أُوتِيتَهُمَا لَمْ يُؤْتَهُمَا نَبِيٌّ قَبْلَكَ فَاتِحَةُ الْكِتَابِ وَخَوَاتِيمُ سُورَةِ الْبَقَرَةِ. لَنْ تَقْرَأَ بِحَرْفٍ مِنْهُمَا إِلَّا أُعْطِيتَهُ.

«Müjdeler olsun, senden önce hiçbir peygambere verilmemiş olan iki nûr sana verildi : Bunlar Fâtiha ve Bakara sûresinin son âyetleri. Onlardan bir harf okumazsın ki sana verilmemiş olsun.»

Bu hadîsi Müslim ve Neseî rivâyet etmişlerdir.

Bu hadîs-i şerîf daha önce Fâtiha'nın fazîletlerinde de geçmişti.

«Peygamber... ona indirilene inandı.» âyet-i kerîme'si Rasûlullah (s.a.) ın bu îmânını haber vermektedir.

İbn Cerîr der ki : Bize Bişr'in... Katâde'den rivâyet ettiğine göre o, şöyle demiştir : Bize anlatıldığına göre, Rasûlullah (s.a.) a bu âyet nâzil olunca : «Ona îmân etmek yaraşır.» buyurmuşlardır.

(.....)

Âyet-i kerîme'deki «Îmân edenler» kısmı, «Peygamber»e atfedilmiş ve sonra bütününden haber verilerek : «Hepsi de Allah'a, meleklerine, kitâblarına, peygamberlerine îmân etti. O'nun peygamberlerinden hiçbirinin arasını tefrîk etmeyiz.» buyurulmuştur. Mü'minler Allah'ın bir tek, Samed olduğuna, ondan başka İlâh ve Rab olmadığına îmân ederler. Bütün peygamberleri, Rasûlleri, Allah'ın kulları olan peygamberlere ve Rasûllere gökten indirilen kitâbları tasdîk ederler. Bir kısmına inanıp bir kısmını inkâr etmek sûretiyle, onlardan hiçbirinin arasını ayırmazlar. Bir kısmı, diğer bir kısmının şerîatını Allah'ın izniyle neshetmişse de, hattâ şerîatı kıyâmet kopuncaya kadar devam edecek ve

ümmetinden bir grubun hak üzere kalacağı, peygamberlerin sonuncusu Muhammed (s.a.) in şerîatıyla diğerlerinin şerîatları nesholunmuş olsa dahî, onlara göre peygamberlerin hepsi de doğrudur, iyidirler, doğru yoldadırlar, hayır yoluna delâlet ve irşâd edicidirler.

Onlar : «(Ey Rabbımız, senin sözünü) işittik (anladık) ve itâat ettik. (Onun gereğince amel ettik ve gereğini yerine getirdik) affını dileriz ey Rabbımız.» derler.

İbn Ebu Hâtim der ki : Bize Ali İbn Harb'in... İbn Abbâs'tan rivâyetine göre o, «Peygamber de îmân edenler de ona indirilene inandı... Ey Rabbımız, dönüş Sanadır, dediler.» âyet-i kerîme'si hakkında şöyle demiştir : «Allah Teâlâ da : «Sizi bağışladım, (affettim)» buyurur.»

İbn Cerîr der ki : Bize İbn Humeyd'in... Câbir'den rivâyet ettiğine göre o şöyle demiştir :

«Rasûlullah (s.a.) a «Peygamber de, îmân edenler de ona indirilene inandı... Ey Rabbımız dönüş Sanadır, dediler.» âyet-i kerîme'si nâzil olunca Cibrîl : «Allah Teâlâ seni ve ümmetini övdü. İşte, sana verilecek.» dedi. O da : «Allah kimseye gücünün yeteceğinden fazlasını yüklemez... Kâfirler gürûhuna karşı yardım et bize.» diye istekde bulundu.

«Allah, kimseye gücünün yeteceğinden fazlasını yüklemez.» Bu, Allah Teâlâ'nın yaratıklarına lutfundan, acımasından ve onlara ihsânda bulunmasındandır. «İçinizdekini açıklasanız da, gizleseniz de Allah sizi onunla hesâba çeker.» âyet-i kerîme'si nâzil olduğunda sahabe-i kirâm'ın korkularını kaldıran da bu âyet-i kerîme'dir. Yani Allah Teâlâ hesâba çekecek ve soracaktır ama, sadece kişinin terkedebileceği (yapmama gücünün kendisinde bulunduğu ve buna rağmen yaptığı) şeylerden dolayı azâblandıracaktır. Kişinin def'edemiyeceği vesvese ve içinden geçirdiği şeylere gelince; bunlarla mükellef tutulmayacaktır. Kötü vesveseden hoşlanmamak da imândandır.

«(Hayırdan) kazandığı lehine, (kötülükten) yüklendiği de aleyhinedir.» Bu da teklîf altında bulunan ameller hakkındadır.

Sonra Allah Teâlâ icâbet edeceği garantisiyle birlikte, kendilerine irşâdda bulunduğu ve öğrettiği şekilde kullarının kendisinden istemelerini bildirerek şöyle demelerini emretmektedir : «Ey Rabbımız, unuttuk (unutarak bir farzı terkettik, ya da aynı şekilde bir harâm işledik, ya da şer-i şerîf'e uygun şeklini bilmediğimizden bir amelin doğruluğunda hatâ ettik) veya yanıldıysak sorumlu tutma bizi.»

Daha önce Müslim'in Sahîh'inde rivâyet edildiğini söylediğimiz Ebu Hüreyre hadîsine göre, Allah Teâlâ bu isteğe karşı : «Evet»; İbn Abbâs hadîsine göre de : «Öylece yaptım.» buyuracaktır.

İbn Mâce'nin Sünen'inde, İbn Hibbân'ın Sahîh'inde, Taberânî ve İbn Hibbân'ın İbn Abbâs'tan rivâyet ettiklerine göre Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuşlardır :

«Allah Teâlâ, ümmetimden hatâ, unutma ve zorlandıkları şeylerin günâhlarını kaldırmıştır.»

(.....)

«Ey Rabbımız, bizden öncekilere yüklediğin gibi bize de ağır yük yükleme.» Her ne kadar gücümüz yetse bile, bizden önce geçen ümmetlere ağır yükler yüklediğin gibi bizi de zor amellerle mükellef tutma. Öyle zor ameller ki Sen, rahmet peygamberi olan, peygamberin Muhammed'i göndermiş olduğun kolay, hoş görülü, Hanîf dini ile bunları kaldırmak üzere göndermiştin.

«Ey Rabbımız, bize gücümüzün yetmiyeceği (teklîfler, musîbetler, belâlar) yükleme (bizi gücümüzün yetmiyeceği şeylerle imtihân etme.)»

İbn Ebu Hâtim'in rivâyet ettiğine göre «Ey Rabbımız, bize gücümüzün yetmeyeceğini yükleme.» âyet-i kerîme'si hakkında Mekhûl şöyle demiştir : «Bu, eşi (kocası ya da karısı) olmamak ve şiddetli cimâ' arzusu.»

Bu duâya karşı Allah Teâlâ «Evet» bir diğer hadîse göre ise «Öyle yaptım.» buyuracaktır.

«(Bildiğim ve seninle aramızda olan husûs ve hatâlarımızı) affet. (Bizimle kulların arasında olan suçlarımızı) bağışla. (Kullarını bizim günâhlarımıza ve çirkin amellerimize muttali' kılma. Acı, merhamet et bize. (Gelecekte Senin tevfikin ile bizi başka günâhlara düşürme.)»

Bunun içindir ki şöyle demişlerdir : «Günâhkâr kişi üç şeye muhtâçtır : Kendisi ile Allah arasında olan şeylerde Allah'ın kendisini affetmesine, onu kullarından gizleyerek (günâhını örterek) kulları arasında rezîl etmemesine, Allah'ın kendisini koruyarak benzer bir günâha tekrâr düşürmemesine.»

Hadîste daha önce de geçtiği üzere Allah Teâlâ bu duâ'ya da : «Evet»; bir diğer hadîste de : «Öyle yaptım.» diye icâbet buyuracaktır.

«Sen Mevlâmızsın (bizim velîmiz, sâhibimiz ve yardımcımız Sensin; Sana tevekkül ettik. Ancak Senden yardım istenilir ve Sana tevekkül edilir. Bizim ancak Seninle güç ve kuvvetimiz vardır. Senin dinini, Senin birliğini ve risâletini inkâr eden, Senden başkasına kulluk eden, Sana şirk koşan kâfirler gürûhuna karşı bize yardım et. (Dünyada ve âhirette bizleri onlara karşı muzaffer kıl.)»

Allah Teâlâ bu duâya da : «Evet»; Müslim'in İbn Abbâs'tan rivâyet ettiği bir hadîs-i şerîfte de : «Öylece yaptım.» diye icâbette bulunacaktır.

İbn Cerîr der ki : Bize Müsennâ İbn İbrâhîm'in... Ebu İshâk'dan rivâyet ettiğine göre Muâz (r.a.) bu sûreyi bitirdiğinde : «Amîn» derdi.

Vekî'de Süfyân kanalıyla... Muâz İbn Cebel'den rivâyetine göre o, Bakara sûresini bitirince «âmin!» derdi.

İZÂHI

Râzî bu âyeti açıklarken ezcümle şöyle diyor :

Bu âyette birkaç mes'ele vardır. Birinci mes'ele, bu âyetin nazmı konusunda birkaç yönden sözedilmesidir :

Birincisi. İnsanın kemâli; hakkı hak için hayrı da, onunla amel etmek için bilmektedir. Nazarî kuvvetin kemâle ermesi, ilimle olur, amelî kuvvetin kemâle ermesi ise hayırlarla olur. Nazarî kuvvet, amelî kuvvetten önce olması nedeniyle Kur'an, bu iki kuvveti zikreden âyetlerle doludur. Nitekim İbrâhîm (a.s.) den naklen buyurulur ki : «Rabbım bana hüküm lutfet ve beni sâlihlere eriştir.» Buradaki hüküm, nazarî kuvvetin kemâlidir. Sâlihlere erişmek ise amelî kuvvetin kemâlidir. Biz, bu anlamın delillerini daha önce bu kitapta uzun uzadıya anlatmıştık. Sen bunu bildikten sonra biz deriz ki : Bu âyette de durum aynıdır. Çünkü Allah Teâlâ'nın «Hepsi de Allah'a, meleklerine, kitâblarına, peygamberlerine, îmân etti. Biz O'nun peygamberlerinden hiçbirinin arasını ayırmayız.» kavli bu değerli bilgilerle nazarî kuvvetin kemâle ermesine işârettir. «İşittik ve itâat ettik dediler» kavli ise bu kâmil ve fazîletli amellerle insanın amelî gücünün kemâle ermesine işârettir. Bu nükte üzerinde duranlar, Kur'an-ı Kerîm'in pek çok kişinin göremediği hayret verici durumları ihtivâ ettiğini görürler.

Bu âyetteki nazım şekillerinden bir diğeri de şudur : İnsanın üç günü vardır. Biri dündür ki; ondan bahsetmek, başlangıcın bilgisi demektir. Biri bugündür ki, ondan bahsetmek ortanın ilmi demektir. Biri de yarındır ki; ondan bahsetmek dönüş ve âhiretin bilgisidir. Kur'an-ı Kerîm, bu üç mertebeye dikkat etmeyi bildirmektedir... Sen bunu bildikten sonra biz deriz ki; bu üç mertebe Bakara sûresinin sonunda bildirilmiştir. Çünkü bu âyette baştan «biz O'nun peygamberlerinden hiçbirinin arasını ayırmayız» kavline kadar olan kısım başlangıcın bilgisine işârettir ki, insanın dünya hayatında bulunduğu sürece öğrenmesi gereken hallerin bilgisidir. «Rabbımız, Senden mağfiret dileriz ve dönüş Sanadır» kavli ise âhiretin bilgisine işârettir. Bu sırlara vâkıf olmak kalbi aydınlatır ve onu cisimler âleminin darlığından, felekler âleminin genişliğine ve göklerin parlak ışıklarına doğru çeker. Bu âyetin nazmındaki üçüncü mertebe şudur : Bilindiği gibi istekler iki kısımdır : Birincisi, var olanların hakîkatlarını araştırmak, ikincisi de vâcib, câiz ve harâm gibi fiillerdeki hükümleri araştırmaktır. Birincisi akıl vâsıtalarıyla elde edilir, ikincisi de duyma yoluyla elde edilir. Bu âyette «mü'minler bütünüyle Allah'a inandılar» kavli ile birincisi kastedilmektedir. İkinci kısım ise «işittik ve itâat ettik» kavli ile kastedilmektedir... (Fahreddîn Râzî, Tefsîr el-Kebîr, VII, 135-136)

Dördüncü mes'ele. Mu'tezile Allah Teâlâ'nın bu âyet ile kullarına güçlerinin yetmeyeceği şeyleri yüklemeyeceğini bildirdiğini kabul etmektedirler. Bu âyetin benzeri Allah Teâlâ'nın «Size dinde zorluk kılmamıştır.» kavli ile, «Allah sizin için hafîfletmek ister» ve «Allah sizin için kolaylık ister» kavlidir. Onlar derler ki; bu âyet dayanılamıyacak yükümlülüklerin reddi konusunda sahîh hükümdür. Bu durum sâbit olduğuna göre; burada iki temel mes'ele vardır : Birincisi, kul kendi fiillerinin icâd edicisidir. Eğer kulun fiillerini icâd eden Allah Teâlâ olsaydı; bu fiilleri kula yüklemek, götürülemeyecek bir şeyin yüklenmesi olacaktı. Çünkü Allah Teâlâ bir fiili yaratınca şüphesiz o fiil, olur ve artık kul için o fiili işlemek veya terketmek diye bir imkân sözkonusu olamaz. Kul için o fiili işleme kudreti yoktur. Çünkü o fiil, Allah'ın kudretiyle var olmuştur. Var olan, ikinci kez var edilmez. Kul için o fiili işlememe kudreti de yoktur. Çünkü kulun kudreti Allah'ın kudretinden daha zayıftır. Ve kul, Allah'ın kudretini geri çeviremez. Allah fiili yaratmadığına göre, kulun elde etmek kudretinin olması imkânsızlaşmaktadır. Öyleyse, kulun fiilinin mûcidinin Allah Teâlâ olması; kulun götüremiyeceği yükle yükümlü kılınması anlamına gelecektir. İkinci olarak, bir fiile güç yetirme (istitâat) fiilden öncedir. Aksi takdîrde îmâna gelmesi emredilen kâfir, îmân etmeye güç yetiremezdi. Bu îmân teklîfi, o takdîrde güç yetirilemiyecek bir yükümlülük olurdu. Mu'tezile'nin bu konudaki delillerinin tamâmı bundan ibârettir. Ehl-i sünnet ise dediler ki; aklî deliller yükümlülüğün bu şekilde meydana geleceğini göstermektedir. (Râzî Tefsîr el-Kebîr, VII, 139-140)

Bu zavallı fakîr ve şu kelimelerin yazarı olan miskîn der ki; Tanrım; efendim, bütün istediklerimde ve yazdıklarımda yalnızca Senin rızânı ve ecrini kasdettim. Eğer isâbet ettirdimse, bu senin tevfîkınla olmuştur. Onu, lutfunun eseri olarak, bu zavallıdan kabul buyur. Eğer hatâ ettimse; lutfunla, rahmetinle benim hatâlarımı bağışla. Ey ısrâr edenlerin ısrârı kendini mecbûr etmeyen ve ey isteyenlerin isteği kendisini meşgûl etmeyen Allah'ım. Bu sûrenin tefsîrinde, son sözümüz budur. Hamd âlemlerin Rabbı olan Allah'a mahsûstur. Allah'ın salât ve selâmı efendimiz, peygamberimiz Muhammed (s.a.) e onun âline ve ashâbına olsun. (Fahreddîn Râzî, Tefsîr el-Kebîr, VII, 151)

BAKARA SÛRESİNİN SONU

ÂL-İ İMRÂN SÛRESİ

ÂL-İ İMRÂN SÛRESİ

Bu sûre medenî'dir. Zîra başından 83. âyete kadar olan kısmı «Necrân Heyeti» hakkında nâzil olmuştur. Bu heyetin gelişi ise ilerde «Mübahele âyeti»nden de anlaşılacağı üzere hicretin 9. senesindedir.

Bu sûrenin fazîletine dâir vârid olan hadîsleri Bakara sûresi'ne âit olanlarla birlikte o sûrenin başında vermiştik.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

الٓمٓ ﴿١﴾ اللّٰهُ لَآ إِلٰهَ إِلَّا هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ ﴿٢﴾ نَزَّلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ مُصَدِّقًا لِّمَا بَيْنَ يَدَيْهِ
وَأَنزَلَ التَّوْرَاةَ وَالْإِنجِيلَ ﴿٣﴾ مِن قَبْلُ هُدًى لِّلنَّاسِ وَأَنزَلَ الْفُرْقَانَ إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا بِآيَاتِ اللّٰهِ
لَهُمْ عَذَابٌ شَدِيدٌ وَاللّٰهُ عَزِيزٌ ذُو انتِقَامٍ ﴿٤﴾

(Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla.)

1 — Elif, Lâm, Mîm.

2 — Allah O'dur ki; kendisinden başka hiç bir İlâh yoktur. Hayy ve Kayyûm'dur.

3 — 4 — Sana kitâbı Hak ile ve kendisinden öncekileri doğrulayıcı olarak indirdi. Bundan önce de insanlara yol gösterici olarak Tevrât ile İncil'i indirmişti. Bir de hak ile bâtılı ayırt eden Furkân indirdi. Allah'ın âyetlerini inkâr edenler için, gerçekten şiddetli azâb vardır. Allah Azîz'dir, intikâm sahibidir.

«(Ey Muhammed) sana kitâbı Kur'an-ı Kerîm'i Hak ile indirdik.» Onda aslâ şüphe yoktur. O, Allah katından indirilmiştir. Allah bu kitâbı ilmi ile indirmiştir, melekler de buna şâhidlik eder. Şâhid olarak Allah yeter.»

«Bu kitâbı sana kendilerinden öncekileri doğrulayıcı olarak indirdik.»

Kendisinden önce; semâdan, kulları olan peygamberlere göndermiş olduğu, önceki kitabları doğrulayıcı olarak.

Kur'an-ı Kerîm'in doğruladığı bu kitaplar, vermiş oldukları haber ve müjdeleriyle Kur'an-ı Kerîm'i tasdîk ediyor. Kur'an-ı Kerîm de o kitaplarla Allah'ın Hz. Muhammed'i Rasûl olarak göndermesi ve Kur'an'ı O'na indirmesi konusundaki haber ve müjdeleriyle mutâbakat halindedir.

«Bundan önce de insanlara yol gösterici olarak Tevrât'ı indirmişti.»

Tevrât

Tevrât'ı İmrân oğlu Mûsâ'ya, İncil'i Meryem oğlu Îsâ'ya Kur'an'dan önce, zamanlarında bir hidâyet olmak üzere indirdi. Furkân'ı da indirdi. O, hidâyetle dalâleti, hak ile bâtılı, sapıklıkla doğruluğu zikretmiş olduğu hüccetlerle, açık delillerle, kesin bürhânlarla birbirlerinden ayırıcıdır. Allah onu beyân ediyor, zihinlere yerleştiriyor, ona iletiyor ve ona dikkatleri çekiyor.

Katâde ve Rebî' İbn Enes buradaki «Furkân'ın» Kur'an-ı Kerîm olduğunu söylüyorlar. İbn Cerîr ise buradaki «Furkân» kelimesinin masdar olduğu görüşünü tercîh ediyor. Zîrâ daha önce «O, sana kitâbı Hak ile indirdi.» âyetinde «kitâb» yani «Kur'an» geçmişti.

İbn Ebu Hâtim'in «Buradaki Furkân'dan maksad Tevrât'tır» görüşü de zayıftır. Zîrâ o da daha önce zikredilmiştir. Doğrusunu Allah bilir.

«Allah'ın âyetlerini inkâr edenler (onları inkâr edip bâtıla döndürenler) için (kıyâmet gününde) gerçekten şiddetli azâb vardır. Allah Azîz'dir.» Cenâb-ı Bârî'nin civârı sağlam, korunmuş ve saltanatı büyüktür. «İntikâm sahibidir.» âyetlerini yalanlayan, şerefli rasûllerine ve büyük peygamberlerine karşı çıkanlardan intikâm alacaktır.

İZÂHI

Tevrât kelimesi; İbrânca olup mânâsı şerîat veya kanundur. Bu isim, ehl-i kitâb nezdinde Hz. Mûsâ'nın yazdığı söylenen Tevrât'ın ilk 5 kitâbı için kullanılır. Bu kitaplardan birincisi, Tekvîn kitabıdır. Burada, yaratılışın başlangıcı ile bazı peygamberlerin haberleri anlatılır. İkincisi Çıkış, üçüncüsü Levilîler veya haberler kitâbıdır. Dördüncüsü, Adet (sayılar) kitâbı, beşincisi de Tesniye kitâbıdır. Hıristiyanlar ise

Tevrât kelimesini Ahd-i Atîk adı verilen kitapların hepsi için kullanırlar. Ahd-i Atîk, İsrâiloğullarının hakîmlerinin, peygamberlerinin ve krallarının kitâbıdır. Bu kitaplar Hz. İsâ'dan önce yazılmış olup kimin yazdığı bilinmemektedir. Bazen de Hıristiyanlar hem Ahd-i Atîk'a hem de Ahd-i Cedîd'e —ki buna İncil denir— birlikte Tevrât adını vermektedirler. İncil'in tefsîri gelecektir. Kur'an'ın örfünde ise; Tevrât, Allah'ın vahiy yoluyla Hz. Mûsâ'ya indirdiği ve kavmini hidâyete getirmek üzere teblîğ etmesini emrettiği kitâbdır. Ancak Allah Teâlâ, Mûsâ'nın kavminin Tevrât'ı muhâfaza edemediklerini açıklamıştır. Nitekim Mâide sûresinde «kendilerine hatırlatılanlardan paylarını unuttular» buyurulmuştur. Ayrıca onların sözlerin yerini değiştirdikleri ve Tevrât'ı tahrîf ettikleri haber verilmiştir. Bu tahrîfat ellerinde bulunan ilk 5 kitâbda cereyan etmiştir. Nitekim Tevrât'ın tesniye babında Hz. Mûsâ'nın Tevrât'ı yazdığı ve İsrâiloğullarından onu korumak üzere ahid aldığı belirtilmektedir. 31. ishâh'ta ise yaklaşık olarak şöyle denilir : Mûsâ bu Tevrât'ı baştan sona, kelime kelime yazmayı bitirince, Rabbın ahdi olan Tâlût'u taşıyan Levîlilere emredip dedi ki : Bu Tevrât kitâbını alın ve Rabbın ahdinden ibâret olan tâbût'un yanına koyun. O Rab, sizin tanrınızdır. Tâ ki sizin aleyhinizde orada şâhid ola. Çünkü ben, sizin isyâncılığınızı ve başınıza buyruk olduğunuzu biliyorum. İşte bakın ben daha sizin aranızda bu gün diri iken Rabba karşı çıktınız. Ya öldükten sonra neler yaparsınız? (...)

İncil

İncil sözüne gelince; bu kelime, aslen yunanca olup müjde anlamına gelir. Yeni öğreti de denmiştir. Hıristiyanlara göre İncil kelimesi, meşhûr olan dört İncil'e verilen addır. Ve yine onların ifâdesine göre, buna Ahd-i Cedîd adı verilir. Bu dört İncil peygamberlerin işleri kitâbıyla birlikte «Yeni Ahid» adını alır. Peygamberlerin işleri kitâbından ayrı olarak Pavlus'un, Petrus'un, Yuhanna'nın, Ya'kûb'un mektupları ile Yuhanna'nın Rü'yâsı bölümlerinden meydana gelir. İşte bunların hepsine İncil adı verilir. Dört İncil'in dışında herhangi bir kitâba bu isim verilmez. Dört İncil, Hz. İsâ'nın hayatıyla öğretileriyle alâkalı, özet kitaplardan ibârettir. Bunun için İncil adı verilmiştir. Bu kitapların ehli katında sağlam bir senedi yoktur. Yazılış tarihleri konusunda Hıristiyanlar ihtilâflıdırlar. Bu konuda pek çok söz vardır. İlk İncil'in yazılış yılı hakkında 9 ayrı görüş bulunmaktadır. Öteki 3 İncil hakkında da pek çok rivâyet vardır. Bazıları bunların Milâdın 1. asrının ikinci yarısında yazıldığını söylemişlerdir. Ancak ilk İncil'in milâdın 37. senesinde yazıldığını söyleyen bulunduğu gibi 64. senesinde yazıldığını söyleyen de vardır. Dördüncü İncil'in ise milâdî 98 yılında yazıldığı

söylenmiştir. Bazıları bu İncil'in Yuhanna tarafından tashîh edilmemiş olduğunu söylerler. Kezâ Ahd-i Cedîd'in diğer kitapları konusunda da pek çok ihtilâflar vardır. Kur'an'ın örfünde İncil, Allah Teâlâ'nın peygamberi Meryem oğlu Îsâ'ya vahyetmiş olduğu müjdelerden ibârettir. Bu müjdeler içerisinde şerîatı, hüküm ve ahkâmı tamâmlayan Hz. Peygamberin geleceği de vardır. Lafzın ifâde ettiği müjde bu peygamberin müjdesidir. Allah Teâlâ Mâide sûresinde yahûdîler gibi hıristiyanların da kendilerine hatırlatılan buyrukları unuttuklarını bildirmektedir. Hıristiyanlar bu konuda daha da ileridirler. Çünkü Tevrât indiği zaman yazılmış ve binlerce insan onunla amel eder olmuştur. Sonra ortadan kaybolmuşsa da hükümlerinin çoğu saklanmış ve bilinmiştir. Bazı Frenk bilginlerinin Mûsâ (a.s.) zamanında yazının bilinmediğini söylemelerine pek güvenilmez. Hıristiyanların kitaplarına gelince; ancak Hz. Îsâ'nın milâdının 4. asrında bilinip yaygınlaşmıştır. Çünkü Îsâ peygamberin tâbiî olan ilk hıristiyanlar; yahûdîler ve romalılar tarafından baskı altında tutulmuşlardır. İmparator Kostantin'in siyâset gereği hıristiyanlığı benimsemesiyle hıristiyan kitapları ortaya çıkmıştır. Bu kitaplar arasında Hz. Mûsâ'nın müjdesi olan bazı kelimeleri intivâ eden, onun tarihçe-i hayatları da vardır. Bunların sayısı pek çoktur. Ancak imparatorun baskısıyla Dört İncil üzerinde ittifâk hâsıl olmuştur. Kur'an'ın örfündeki Tevrât ve İncil anlayışıyla; yahûdî ve hıristiyanların İncil ve Tevrât anlayışları arasındaki farklılık konusunda söylediklerimizi iyice anlayanlar Kur'an-ı Kerîm'in ortaya koyduğu gerçeğin onların farkına varmadıkları gerçek olduğunu kavrarlar. (...) (Reşîd Rıza, Tefsîr el-Menâr, III, 155 - 159).

Tevhîd Akidesi

«Allah, Başka İlâh yok. Ancak O, Hayy ve Kayyûm'dur.» Ulûhiyyette ortağı yok. «Hayy»dir. Mutlak bir zâtiyyet ve hayat hakîkatı ile muttasıftır. Bu sıfatı bütün benzerliklerden ve her türlü kayıttan münezzehtir. «Kayyûm»dur... Bütün hayat O'nunla kâim ve bütün kâinat O'nunla vücûd bulmaktadır. Hayata, mevcûdiyete hâkim olan O'dur. Şu varlık âleminde O'nsuz ne kâinat, ne de hayat tasavvur edilebilir.

Tasavvur ve i'tikâtta, hayat ve davranışta yolların ayrılış noktası budur.

Üst üste yığılan birtakım câhiliyyet tasavvurlarıyla, ülûhiyyet sıfatıyla muttasıf bulunan Allah'ın birliği üzerindeki tasavvur ve i'tikâdın ayrılış noktası... Bu; ister müşriklerin tasavvurlarıyla ilgili olsun, isterse o gün arap yarımadasında bulunan Yahûdî ve Hıristiyanların —bilhâssa Hıristiyanların— tasavvurlarıyla ilgili olsun hüküm aynıdır.

Kur'an-ı Kerîm Yahûdîlerin «Üzeyr Allah'ın oğludur» dediğini nak-

lediyor. Yahûdîlerin bugün «Kitâb-ı Mukaddes» diye adlandırdığı kitâbın Tekvîn babında da buna benzer şeylere rastlıyoruz.

Hıristiyanların sapık tasavvurlarına gelince; Kur'an-ı Kerîm onların şu sözlerini nakleder : «Allah üç ilâhtan üçüncüsüdür.» Ve «Allah, şüphesiz ki, Meryem oğlu Mesîh'tir.» Hıristiyanlar, Allah'tan başka Mesîh'i ve annesini de ilâh kabul etmişlerdir. Onlar; din büyüklerini ve ruhbânlarını da Allah'a eş koşarlar.

T. V. Arnold tarafından te'lîf edilen «İslâm'a Davet» adlı eserde Hıristiyanların bu tasavvurlarına ışık tutan şu sözleri görüyoruz: «İslâm fütûhâtından yüz yıl kadar önce Jüstinyen, Roma İmparatorluğunda, birlik ve beraberliği sağlamanın gayreti içindeydi. Fakat onun ölümü bu gayretleri netîcesiz bıraktı ve imparatorluk merkeziyle vilâyetler arasında sıkı bir bağlılık kurulabilmesi için müşterek millî bir şuûra ihtiyâç hissedildi. Bu yolda bir takım gayretlere girişen Heraklius ise, Şam'ı bile hükûmet merkezine tam bağlayamamış ve bu gayreti imparatorluktaki çatlaklıkların artmasına sebep olmuştu. Böylece; ırkçılık duygusu etrâfında birliğin sağlanmasını imkânsız gören Heraklius, bunun ancak din duygularına hitâb etmekle mümkün olabileceğini düşündü. Ortodoks kilisesiyle dine karşı çıkanların arasını bulmak, sonra da bütün tâifeleri merkezî hükûmete bağlamak istiyordu. Akîde ve mezheb kavgalarıyla birbirini yiyenlerin bütün düşmanlıkları bir yana bırakıp kalb huzûru içinde birleşebilmeleri için akîdeyi herkesi tatmîn edecek şekilde tefsîre çalıştı...

Milâdî 451 yılında yapılan İznik Konsülü şu bildiriyi kabul etmişti: «Îsâ, ülûhiyyetle beşeriyyete ayrı ayrı vasıflar olarak sahip bulunmaktadır. Bu vasıflar birbirine mezcedilemeyeceği gibi, değişme veya cüz'lere ayrılma diye bir şey de olamaz. Bunun tersine olarak sıfatlar birleştirilemez. Her sıfat, kendi husûsiyetini muhâfaza etmek şartiyle ayrı ayrı rükünlerde toplanamazlar. Ancak tek rükünde, tek cesette toplanırlar ki, o da; oğul, Allah ve Rûh'ül-Kudüs'tür.» Ya'kûbî râhibler bu nazariyyeyi kabul etmediler. Onlar Îsâ'nın tek vasfa sahip olduğunu müdâfaa ediyorlar ve «Îsâ bütün ilâhî ve beşerî sıfatları tek rükün halinde kendinde cem'etmektedir. Bu sıfatların ihtivâ ettiği maddeler, ikilik kabul etmez. Ancak rükünlerin toplandığı bir terkîbtir.» diyorlardı. Heraklius'un Îsâ'ya tek vasıf tanıyan mezhebi halka benimsetmeye çalıştığı bu yıllarda; Ortodokslarla imparatorluğun Mısır, Şam ve diğer bazı uzak bölgelerindeki Ya'kûbîler arasında ikiyüz yıla yakın bir zaman çetin mücâdele devâm etti. Bu mezhebin bir yandan iki vasfı kabul ettiğini, diğer yandan bu sıfatların tek rükün halinde Îsâ'nın beşer hayatında toplandığını ileri sürdüğünü görüyoruz. Allah'ın oğlu olan Îsâ tekdir. İlâhî ve beşerî vasıfları kendinde topladığına göre; her iki kudrete de sahip olmaktadır. Bunun mânâsı ise, mücessem olan bu

şahsın, irâde üstü bir irâdeye sahip olması demektir... Fakat Heraklius da, sulhu te'mîn etmek yolunda uğraşan birçokları gibi netîce alamadı. Hattâ mücâdele ve münâkaşalar daha da büyüdü. Her iki tarafın nefretini kazandığı gibi kendisi de ilhâd bataklığına batmış oldu.

Diğer taraftan bir Hıristiyan araştırıcı olan Taylor da, İslâm dininin geldiği sıralardaki şark Hıristiyanları hakkında şunları söylüyor : «O vakitler insanlar putperest idiler. Bazı ölülere, papazlara ve meleklere tapıyorlardı.»

Müşriklerin akîdedeki sapıklıklarına gelince; Kur'an-ı Kerîm bunların cinlere, meleklere, güneşe, aya ve putlara taptıklarını haber veriyor. Müşriklerin şu sözleri akîdelerindeki sapıklığın en hafîf tarafı idi : «Biz putlara ancak bizleri Allah'a biraz daha yaklaştırsınlar diye ibâdet ediyoruz.»

İşte, birkaç misâlle işâret ettiğimiz bu sapık ve fâsid tasavvurlar yığını karşısında İslâm gelmiş —ve bu sûrede görüldüğü gibi— açık, kesin ve sarîh olarak tevhîd'i ilân etmiştir :

«Allah... Başka ilâh yok. Ancak O, Hayy ve Kayyûm'dur.»

Bu, hem tasavvur ve i'tikâdda, hem de hayat ve davranışta yolların ayrılış noktası idi.

Kendisinden başka İlâh olmayan bir ve tek Allah'ın varlığını kabul edip, Hayy vasfında tek olduğuna, Kayyûm olarak bütün hayatın onunla kâim olduğu gibi, kendisinin her canlıya ve bütün mevcûdâta hâkim bulunduğuna inanarak, şuûrunu bu inançla dolduran insan... Evet, vasfı bu olan Allah inancının şuûruna erişen insanın yaşayışı ve hayat programı, hislerini o yığın yığın sapık tasavvurlarla dolduran insanın hayat programlarıyla elbette ki temelden ayrılmaktadır. Bunlardan ikincisi, hayatı boyunca vicdânında, hayatına hâkim olan ülûhiyyet hakîkatından eser bulamayacaktır!

Sarîh ve hâlis tevhîd akîdesine sahip olduktan sonra; Allah'tan başkasına ibâdet etmek veya O'ndan başkasına sığınıp yardım dilemek gibi bir şey düşünülemez. Artık şerîat ve nizâmda, edep ve ahlâkta, iktisâd ve içtimâiyyâtta, kısaca hayatın ve hayat sonrasının hiçbir meselesinde Allah'tan başkasına yönelmek yoktur... Fakat; sapıklık, şaşkınlık ve bâtıl i'tikâdın meydana getirdiği girift anlayışlar böyle mi?... Onda ne istikrâr vardır, ne de yön bellidir. Tutulan yol ve nizâmda, edep ve ahlâkta, sülûk ve muâmelede... Bunların hepsinde... Hepsinde ne helâlin hudûdu bellidir, ne harâmın, ne hayır bellidir, ne de şer... Nereye bağlanmak gerektiğini, nereye teveccüh edileceğini ve kime itâat ve übûdiyyette bulunup teslîm olunacağını ancak ve ancak tevhîd akîdesi ta'yîn eder.

Onun içindir ki, yol ayırımı sayılan bu noktada şu buyrukla karşılaşıyoruz.

«Allah. Başka İlâh yok. Ancak O, Hayy ve Kayyûmdur.»

Böylece, diğer nizâmlardan ayrılıp temâyüz eden nizâm, yalnız i'tikâtla ilgili nizâm değil, başlıbaşına Islâm hayatının nizâmıdır. Bütün esâslarıyla İslâm hayatının nizâmıdır. Bütün esâslarıyla İslâm hayatı; kesin ve sade olan tevhîdin meydana getirdiği İslâm tasavvurundan doğar. O tevhîd ki, hayat tatbîkâtında yerini almadıkça vicdânlardaki akîdeyle birleşip istikâmetini bulmuş olamaz. Ancak bu sûretle Allah'ın gönderdiği tevhîd ve şerîat hayatın tatbîk sâhâsına konur ve insanoğlu her hareketinde Allah'a yönelebilir. (Fî Zilâl'il-Kur'an, II, 214 - 216).

Tanrı İnancı

İzzet; zilletin tâm zıddı, intikâm da nimetin zıddı olan nikmetten alınmış olup satveti ibrâz etmek ve bir cinâyetin cezâsını vererek cânînin cinâyet lezzetini cezâ elemine tebdîl eylemektir ki türkçe «öç almak» ta'bîr olunur. Affın zıddıdır. Gerçi Allah Afüvv, Ğafûr, Halîm, Raûf ve Rahîm'dir. Küfür ve isyândan sonra bile tevbekâr olub hakka rücû ve îmân ile kendine sığınanları af ve mağfiret eder. Fakat hilmin, af ve gufrânın hayr-ü kemâl olması, tutmak gibi bir küllî şerre sebep olmaması şartına bağlıdır. Hakka îmânı olub kötülüğü kötülük bilerek, yaptığı fenâlığa yüzü kızaracak ve bu hissin sevkiyle kötülüklere tevbekâr olacak olanlara karşı af ve hilim, hayr ve rahmet olur ise de, affı gördükçe şımaran ve şerri, zulmü kendine bir zevk edinerek tamîm edecek olanlara karşı af ve gufrân doğrudan şerdir. Fenâlığa teşvîk ve günâha iştirâk demektir ki; bütün hakların ve her hayrın merci-i kayyûmu olan Rahmân ve Rahîm'in izzeti, adli, rahmeti böyle zilletlerden münezzehtir. Bunun için Asr-ı Saâdette bir Arap şâirinin şu beyti Rasûlullah'ın tasvîbine mazhar olmuştu :

ولا خير فى حلم اذا لم يكن له - بوادر تحمى صفوه ان يكدرا

Herhangi bir hilmin arılığını, bulanıklıktan, duruluğunu bulanmaktan himâye ve muhâfaza edecek bâdireleri yoksa o hilimde hayır yoktur. Hakk ve hayra mahabbetin derecesi şerr ve bâtıla buğzun, adâletin derecesiyle mütenâsibtir. Zâten af; cezâ ve intikâma kâdir olanlardan sâdır olmak şartıyla bir kıymeti hâizdir. Af; sâbit olan bir cezâyı yapmamak veya cezâyı hakkeden bir suçu olmamış gibi addedivermektir. Suça cezâ verebilmek kudreti söz konusu olmayan bir mutlak âcizin, «afettim» demesi pek gülünç olur. Affedebilen; her halde intikâma kâdir olabilendir. Bunun aksi tenâkuzdur. Hak Teâlâ hayrı bütünüyle şerrin ilkelerine hâkim kılar. Hidâyeti, rahmetiyle himâye eder. Şerri ve hi-

yâneti de izzet ve intikâmiyle izâle eder bir Hayy ve Kayyûm olduğundan dolayıdır ki; her hakkın hâmîsi, her hayır ümidinin mercîi olan bir hakîkî ma'bûd'dur. Binâenaleyh ma'bûdları zelîl olanların kendileri de zelîl olurlar. Maatteessüf bazı kimseler, cehâletlerinden veya şirkin mağlûb olmasını istemediklerinden «biz şerre karşı intikâma kâdir mabûd istemeyiz.» diye hakka küfür, bâtıla i'lân-ı mahabbet ederler de ma'bûdlarının âciz ve zelîl, harîm-i ismetine tecâvüz olunabilir, hukûkunu müdâfaa edemez, şerre mâni olmadığı için keyfe ve isteğe göre sevilebilir, bazı sıkıntılı zamanlarında okşanıb âcizâne güzelliğinden bir teselli ilhâmı alınır bir bebek veya bir zavallı sevgili görmek isterler. İlkellerin fetişleri, putperestlerin sanemleri böyle olduğu gibi, sonraki Hıristiyanlar da Hazret-i Îsâ'yı böyle bir bebek, vâlidesi Hz. Meryem'i böyle bir sevgili, Cenâb-ı Allah'ı da hayatta olduğu müddetçe yarattığı Âdem oğullarını, babaları Âdem'den kalan zevki fıtrîlerinden kurtarmaya çare bulamamış ve nihâyet oğlunda tecessüd ederek bizzât kendisi gelmiş, kendini ve oğlunu fedâ edip kâfirlere kurban ettirmiş, bu kurban bu fidye mukâbilinde kendisine tapanları kurtarmış ve evvelâ bir kaç gün zarfında oğlunu tekrâr ihyâ edip semâya kaldırmış ve işte böyle bir iyilik etmek için kendini ve oğlunu fedâya râzı olmuş, çâresizlik ve ıztırâb karşısında fedâkârlığın en büyük nümûnesini göstermek için en büyük iyiliği oğlu ile beraber kendini fedâ ve yok etmekte bulmuş, var yok, yok var, ihtiyâr bir baba farz ederek o bir var aynı zamanda yok, fânî aynı zamanda bâkî, âciz aynı zamanda kâdir, bir aynı zamanda üç, üç aynı zamanda bir ma'bûd olmak üzere üç üknûmdan mürekkeb bir teslîs tanırlar. Ve zevki fıtrîden halâs olmak, selâmet bulmak için akıl ve nefsi bu teslîs îmânına fedâ etmek lâzım geldiğini ve bu fedâkârlığın, bu îmânın kurtuluş olduğunu iddiâ ederler ki bütün bunlar ma'bûd ve ubûdiyet fikrini istihfâf etmek aklen ve nassen zâhir ve bâhir olan Hakkın delillerine karşı küfreylemektir. Evvelâ, insanlar için günâh ve fıtrî ma'siyet bir zarûret addederek onu behemehal icrâya karâr vermek, ikinci olarak günâhın neticede affı imkânsız cezâ ve felâketten kurtulmak için yeğâne çare olmak üzere ona cezâ verebilecek olan ve vermek hakkını hâiz bulunan mercii yok ederek ortadan kaldırıp cezâ korkusundan kurtulmak ve ondan sonra doya doya günâhlar yapıp zarûrî olan cezâsını diğerlerine yükletmek. İşte Hıristiyan teslîsinin bütün sonucu böyle bir ma'bûdu nefy muammâsıdır. Hz. Îsâ hiçbir zaman böyle bir davette bulunmamıştır, ancak babasız bir çocuğun nübüvvete mazhar olarak bir mukaddes rûh ile mucizeler göstermesi, akılları, fenleri âciz ve hayrân bırakacak şekilde ölüleri diriltip hastalara şifâ vermesi, onun nübüvvetinin doğruluğuna, hilkatinin nezâhetine delâlet edecek belgeleri hak tanıyıp ilk Hıristiyanların yaptıkları gibi Hz. Îsâ'nın ta'lîmâtına uyulacak ve ilâhî tevhîd üzere yürünecek yerde, bir

müddet sonra bu hârikalar şüphelerle dolu esrârengiz bir muammâ haline konularak İncil de «Halik-i Rahîm» mânâsını ifâde eden (اب) ta'bîrî benzeri olan (والد) anlamına te'vîl edilip arkasına düşülerek, buna hulûl ve bakâ-i rûh nazariyeleri de ilâve olunarak Îsâ'nın fevkal beşer ilâh oğlu ilâh olduğu ve babasıyla beraber fânî olup gittiği ve bu sebeple insanların da kurtulduğu, binâenaleyh ademde birleşen bu teslîsi üknûmlarının rûhları ancak bundan dolayı takdîs edilmesi lâzım geldiği tarzında bir din ilkesi benimsenmiş ve Hıristiyanlığı gizli bir sûrette kökünden değiştiren bir kalb ve tahrîf olmuştur. Bunun başlangıcı gizli cemiyetlere ve ilk İncil tercümelerindeki ilk tahrîfâta, sonra da bilhâssa İznik sinâdina (konsül) müntehî olur. Yani teslîs Hıristiyanlığın özel bir akîdesi değil, müteşâbihâta uyularak içtihâd edilmiş bir münharif inançtır ki bundan dolayı Hıristiyanlar İncil'in nasslarına ehemmiyet vermezler de, rûhunu terviç ediyoruz diye İncil nüshalarını her zaman tecdîd ve tebdîl ederler ve mütemâdiyen müteşâbihâtıyla oynarlar. İncil'de Cenabı Allah'a «baba» itlâkının vâkı olduğu münker değildir. Fakat İncil dâhil olmak üzere gökten inmiş bütün kitaplarda, tüm semâvî dinlerin ittifak ettikleri bir hakikat vardır ki; o da ilk illet olan Allah Teâlâ'nın yaratıcı olması ve kâinâtı maddeye muhtâç olmaksızın sırf kendi kudretiyle yoktan yaratmış olması akîdesidir. Hattâ Avrupa tarih felsefeleri bu akîdenin felsefeye ancak Hıristiyanlıkdan girmiş olduğu fikrindedirler. Bu ise hakîkî illiyyetin tevhîd ve sudûr tarîkıyle olması telakkîsinin tamâmen zıddıdır. Fîlvâkî tevlîd nazariyyesi başlangıcında bir tenâkuzdan kurtulmak ihtimâli bulunmayan bir nazariyyedir. Tevlîd âdi illiyette câri olabilirse de hakîkî illiyet halk ve ibdâ' demektir. Binâenaleyh İncil de Cenab-ı Allah'a ıtlak olunan (اب) kelimesinin (والد) mânâsına olamayacağı için (خالق ومكون) demek olduğu her din erbâbı gibi Hıristiyanlar için de her şüpheden sâlim bir akîde olmak lâzım gelirdi. Elbette düşmanları tarafından mütemâdiyen babasız diye ithâm edilmek istenilen Hz. Îsâ'ya bu kelimenin isti'mâline müsâade buyurulması onun hakkında Allah Teâlâ'nın bir rahmeti ve özel iltifâtı olduğunda nasıl şüphe yoksa, Hz. Îsâ'nın «babam» dediği zaman «Rahîm olan Hâlikım» demiş olduğunda da şüphe yoktur. Binâenaleyh Hıristiyan, Papalarının müteşâbihâta ittibâ ile bu kelimeyi mâni karîne karşısında lügat bakımından gerçek olan (والد) mânâsına hamletmeye çalışmaları da halk akîdesiyle te'lîfi kâbil olmayan bir tenâkuzdur.

İşte Kur'an zât ve sıfât-ı İlâhiye hakkında aklen ve naklen sâbit ve mütebeyyin bulunan ve dâvâyı esâsından halledecek olan temel gerçekleri Bakara sûresinde özet olarak ve bürhâna dayalı tesbît ettikten sonra buna muhâlif olan bâtıl hakîkatları tefrîk ve bu meyânda Hıris-

tiyanların böyle Allah'a ve Allah'ın âyetlerine karşı revâ gördükleri tecâvüzleri bütün galat menşe'leriyle redd ve ibtâl etmek ve bunların redd ve ibtâl sadedinde olsa tasrihen zikirleri ahlâk-ı Kur'aniyyenin nezâhet ve vekâriyle kâbil-i te'lîf olmıyacağını tefhîm ve aynı zamanda irşâd faydası daha ziyâde tamîm edilmek için cümlesi ilâhî âyetlere küfür başlığı altında özetlenerek, «Onlar için şiddetli azâb vardır. Allah, Azîz'dir, intikâm sahibidir.» uyarısıyla hükümlerini teblîğ etmiştir. Yaratıcının anlamını kötü tefsîr, muhkemleri inkâr, fıtrî günâhın affına güç yetirmemek, tevlîd, tecessüd, fidâ, selâmet ümidi gibi teslîs dâvâsı ile alâkadâr olan küfürlere karşı bir hak darbesi olan işbu «Allah Azîz'dir, intikâm sahibidir.» fürkânı, hakkı küçük düşürmeye cür'et edenlerin âkibet kat'î mağlûbiyetlerini ilân eden bir ilâhî fürkândır. Fakat şu da iyi bilinmeli ki; Hayy, Kayyûm, Münzîl el-Kütüb, Hâdi el-Ukûl, mutlak Azîz olan Allah'ın intikâmı; sizin bildiğiniz sefîl, gayr-ı ahlâkî, mezmûm, câhilâne, âmiyâne, hâinâne, kâbil-i müdâfaa bir intikâm değil, aynıyla hikmet, hakkıyla izzet olan ve sonsuz bir ilim, kudret ve irâdenin gereği bulunan ve hiçbir noktada cehâletle alâkadâr olmayan bir hakîmane intikâmdır. Zîrâ muhakkak ki ne yerde ne de gökte, cüz'î, küllî, maddî, ma'nevî, enfûsî, âfâkî hiçbir şey Allah'a gizli kalmaz, hepsi onun ma'lûmudur. —Hattâ bütün kâinâtta herhangi bir şeyin haddî zâtında ve hangi bir tavırda mevcudiyeti Allah'a nazaran aynen ma'lûmdur. İlâhî ilmi beşerde olduğu gibi temessülî, tasavvurî, zillî hâdis bir ilim değil, varlığın kendisine dayandığı ezelî bir bilgidir. Ey insanlar, Allah öylesine bilgindir ki; ana karınlarında, rahimlerinde nasıl dilerse size öylece sûret verir. Hangi sûrete isterse ona kor. Bünyelerinizi teşkîl edecek olan ve uzviyetin ilk sûretini alan maddeleri rahimde tasvîr ve herhalde bunları yekdiğerine sevk ederek rahimde biri iki, ikiyi daha ziyâde yaparak çoğaltır. Bunları irâde kimyâhânesinde istediği özellik ve nitelikle tavsîf eyler. Her birini bir vazîfeye ta'yîn ederek devirden devire, tavırdan tavıra geçirerek ince ince eler, dokur ve her tavırda yeni bir yaratma ilâve ederek sûretten sûrete, keyfiyetten keyfiyete tahvîl ve tasfiye eder. Nihâyet akılları durduran bir ince san'atla atar ve toplar damarlar, adaleler ve sinirler, organlar ve cihâzlar şuûr ve idrâkler, vazife ve faydalar ile birleştirip tasviye ederek tâm veya eksik erkek veya dişi veya hunsâ, canlı bir nefis sûretine ifrağ eder. Dilerse tamâmlar, dilerse eksik bırakır. Sizin böyle fıtratınızı; cismânî mevcûdiyetiniz, rûhâniyetiniz, bilginliğiniz ve bilinir oluşunuzla hakikatinizi teşkîl eden o maddî, ma'nevî sûretler, o keyfiyetler hep onun irâdesiyle belirlenen tasvîrî eserdir. Sizde o sûretlerden, o tasvîr şeklinden bazı şeyler temessûl ettiği zaman, kendinizi âlim ve allâme, değişik san'atlarda mâhir saymaya başlarsınız. Şimdi bu tasvîr ve tekvîn keyfiyetini iyice düşününüz. Cenînin teşekkülü bahsine aklınızın, idrâki-

nizin yetiştiği kadar bir nazar atf ediniz. Bunun ne kadar ilimler ile alâkadâr olduğunu behemehal anlarsınız. Beşeriyyetin idrâk alanı olan yer ve gök içinde mensûb olabildiği bütün ilimlerin ve fenlerin bu tasvîr ile alâkadâr bulunduğunu, tasvîr ettikten başka buna henüz gizli perdede bulunan nice ledünnî bilgilerin de alâkası bulunduğunu ve sonra bütün bunların sizin gıyâbınızda tatbîk edildiğini i'tirâf edersiniz. Bir taraftan da Âdem'in yaratılışına nev'in temessülünü ve bütün âlemin yaratılışına kadar mertebe mertebe cinsî benzerlikleri ifâde eden sûretler, benzer ve küllî nitelikler, diğer taraftan şahısların belirlenmesini ve ferdin seçimini ifâde eden ve bir ikincisi bulunmayan sûretler ve özel, cüz'î nitelikleri gözünüze gözükmeyen, ana karnında ân be ân devirden devre, tavırdan tavra sürekli değişim içinde artıp duran bir yaratma ile sizin gıyâbınızda ibdâ edip size veriyor ve kısmen ilim ve idârenize tevdî de ediyor ki Îsâ dahi onun böyle rahimlerde tasvîr ettiği sizlerden birisidir, onun bir mahlûkudur. İşte Allah denildiği zaman evvel emirde Îsâ dahi dâhil olduğu halde her birinizi rahimlerde böyle tekvîn ve tasvîr eden Hâlık, Bârî, Musavviri düşününüz ve onu anlayınız, duyarak, okuyarak, tecrübe ederek vâkî ve vâkıa üstünde bunu anladıktan sonra, varsa akıl ve mantığınızın bütün ciddiyetini ve ahlâkın bütün insâfını takınarak tefekkür ediniz, o zaman şu ilimleri yakînen elde edersiniz; Allah, Allâm'ül-Guyûb'dur. Ona gayb ve şehâdet ma'lûmdur, eşsiz kudreti vardır, âcizlikten münezzehtir, irâde ve meşiyyeti vardır. Muhtâr fâil'dir. Kendi dışında hiçbir zorunluluğa mahkûm değildir.

1 — Bu musavvir Hâlik'ın hâdisattan önce gelen geniş ve muhkemi bilgisi var ki; bundan gizli kalması ihtimâli bulunan hiç bir hafî emr veya gâib tasavvur edilemez. Tevhîd dâvâsı altında teslîs muammâsıyla gizli bir akîde diye gizlenmek istenen şirk ve küfür de ondan gizli kalamaz. Binâenaleyh ilimler, ma'lûmlar, gözler, gönüller, akıllar, kalbler, irâdeler, fiiller yaratan ve yarattıklarını en ufağından en büyüğüne varıncaya kadar bütün nizâmı vücuda bağlayan ve onları birbiriyle anlaştırıp hilkatlerindeki gâyeye doğru yürüten bu Musavvir Hâlik arz ve semâda zaman ve mekânda sendeliyerek dolaşan, kör, serseri, câhil, bir gâfil faktör değildir ki kahr ve, intikâmı câhilâne olsun. Size bir ilim gelirse ondan gelir. Onun böyle rahimlerde tasvîr ettiği ve daha yüksek seçmelerle vareylediği enbiyâ'nın ve meselâ bu meyanda Îsâ'nın, Kur'an ve Kur'an sahibinin geleceği ve sâire gibi bazı muğayyebâttan haber vermesi ise, bunların hepsi Allah'ın belletip öğretmesidir.

2 — Bu musavvir Hâlik'ın hiç bir şeye muhtâç olmayan eşsiz bir kudreti vardır. Öyle bir kudret ki yeri ve göğüyle bütün mevcûda ve mümkîn kâinât zerreleri ve ecramiyle, basîtleri ve bileşikleriyle,

maddeleri ve maneviyatlarıyla hep ondandır ve ona müsahhardır. Bütün madde ve kuvvet tecellîleri hep o kudretin tecellî ve te'sîrinden ibârettir. Tabîat onun mütekerrir ve muttarid te'sîrleri; tabîat hilâfı hârikalar da onun münferid ve gayr-i muttarid te'sîrleridir. Tabîat kanunları adı verilen eşyâya dâir deliller silsileleri o kudretin hâkimi değil, mahkûmudur. Bunlar onun ardarda gelen etkilerinden doğan farklı şekillerinin silinip, benzer şekillerinin ifâdesidir. Meselâ Kürsî arz üzerinde hayvanların zuhûr ve intişârından sonradır ki «her hayvan ilk tasvîr edilmiş olan bir maddeden «bir madde-i musavvere-i ûlâ = protoplazma» dan çıkar» diye maddî hayat için bir tabiî kanun vaz'edilir. Çünkü Arzın teşekkülünden ve üzerinde hayvanların zuhûrundan sonra başlamıştır. Madde-i Musavvere-i ûlâ (protoplazma) ezelî değil o vakitten beri peyderpey halk ve tasvîr olunmaktadır. Rahimde tasvîr olunan her insanın madde-i musavvere-i ûlâsı da (protoplazması) yenidir. Bunun tasvîr kanununun bilgisi, hayatın değil, ondan evvel kimyâ'nın ve fizik'in kanunlarındandır. Hattâ organik kimya ile inorganik kimya arasında ayırıcı sınırdır. Binâenaleyh madde-i musavvere-i ûlânın tasvîrinin kanunu ikinci üçüncü tasvîr kanunlarına tâbi değildir. Fakat buna da bir kanun farz olunsun ve bu farz ne kadar daha tekrâr edilirse edilsin, herhalde bu gayr-i musavver bir madde-i ûlâya ircâ edilir. Ve her yeni sûret yepyeni bir mevcûdiyet olarak re'sen gelir ve her birinin başında mutlak ve mutlak bu kayyûm kudretin hâlıkane te'sîri icra-i hükmeder. O da bu kudretin tecellîsine râci'dir. Hâsılı, tabîat kanunları ta'bîri müessirin değil, te'sîr şeklinin ifâdesidir. Tabîatlar muhtelif, halbuki tabîatların başlangıcı birdir ki o da halk ve te'sîrdir. Tabîat, sürekli olan demektir. Ve bunun en umûmî kanunu süreklilik kanunudur. Böyle iken tabîatların muhtelif olması, cüzî, küllî, mütehâlif, mütenevvi' tabîatlara ayrılması hakîkî illet olan kudret-i vahdâniyenin tabîata hâkim olduğuna ve seçme ve tabîî tekâmülünün bu kudrete medyûn bulunduğuna katî delildir. Binâenaleyh bu müessir ve musavvire göre ilk maddenin tasvîri, hâricî hiçbir şarta bağlı değildir, ve o kudretin mukâbilinde hiç bir kudret yoktur. İşte insanları rahimlerde tasvîr eden musavvir Hâlik böyle bir eşsiz kudrete mâlik bir Hayy ve Kayyûm'dur.

3 — Bu musavvir Hâlik; bu tekvîn ve tasvîrde mecbûr ve muztâr değil, muhtâr ve faîldir. Kendisi cebr ve icâb edebilir, fakat mecbûr tutulamaz. Fiilini ilm ve irâdesiyle yapar, dilediğine irâde verir, dilediğine de vermez, rahimlerde insanları tasvîri de sırf bu meşiyyeti iledir. Zeyd'e falan sûreti, Amr'a falan sûreti vermesi, her şahsı özel bir ta'ayyüne mazhar etmesi; önceki şartlara bağlılık gibi bir zorunlu-

luktan yaradıcı gücün fevkinde bir kader ve kudretin ilcâsından veyahut yaratıcı gücün bir sûretten başkasını istihdâf etmesi imkânı bulunmadığından değil irâdesinin eseridir. Bu ibdâ ve sûretlerin değişimi ile tasfiyeden tasfiyeye geçen işbu tasvîrde her yeni sûretin diğer bir sûrete halef olması ve nihâyet muhtelif sûretlerden bir sûret-i cedide-i vahdâniye husûle gelmesi; tabîî ve ıztırârî değil, illetsiz ve fâilsiz de değildir. Eşsiz ilim ve kudrete mâlik ve her hadîsede sonsuz şekillere ve fiili terke kâdir muhtâr bir fâilin tercîhi ve irâdesi eseridir. Eğer böyle olmasa da tabîî ve zorunlu olsa idi o zorunlu sûretlerden mürsel, irâdî, ihtiyârî fiiller zuhûr edemezdi. En basît bir misâl ile; bir taş, yerinden koparılıp iki muhtelif maksad için kullanılamaz, tabîatlar farklı olamazdı. Tabîî ilimlerde karşılıklı iki kanun bulunamaz. Fennin «varyete» tenevvü' ve ihtilâf dediği şeyler olamaz, bir kişinin tohumundan hem erkek, hem dişi zürriyyet olamazdı. Her şeyde ezelden ebede yeknesâk bir süreklilik bütün mânâsıyla devâm eder giderdi. Her rahme düşen tohum behemehal tekevvün eder, tabîat yanılgısı denilen şeyler de görülmez, hattâ hayat denilen keyfiyet hiç de vâkı olmazdı. İyi düşünülürse; anlaşılır ki, tabîat yanılgıları denilen ve kudretin kemâline, nizâmın mükemmelliğine, bir madde-i nâkız gibi irâd edilmek istenilen şeyler bir noksân değil, tabîatın baba ve annenin hakîkî müessir olmadıklarını ve yaratıcının irâdesini gösteren san'at şâhidleridir. Tabîat yanılgıları tabîatın icâb ve ittırâdını durdurup tağyîr etmek itibâriyle bilgisizliği, yanılgıyı ve tesîrdeki acz ve noksânlığı gösterirken, ona karşı hakîkî Hâlıkın irâdesini isbât ederler. Ve bunlar bilakis kör tabîatın en büyük kanunu olan zorunlu devâmı nakz ve tabîatın ilke olması nazariyesini ibtâl ederek ekmel bir muhtâr fâili isbât eden ve gâyelerine ermiş bulunan mükemmel delillerdendir. Fıtrat, bizzât hâlikîn kudretinin ve iradesinin eseridir. Tabîat kanununun ekmel bir ılliyyet kanununa bağımlı kılınarak irâde kanunlarıyla birlikte mütâlaa edilmedikçe hakka erilemez. Hak Teâlâ hem Hâlık ve Bârî'dir. Mahlûkatına verdiği fıtratı ta'dîl de eder. Verâset kanunu da bu esâs dâiresinde mütâlaa edilmek lâzım gelir. Hâdiselerin ardarda gelmesinde, sûretlerin yekdiğerine gayriyyet içinde ayniyyeti andırır az çok bir eşitlik ve benzerlik, bir mütehavvil ıttırâd ile halef olması aynen bir ıttırâd ve intikâl gibi mülâhaza edilerek verâset ta'bîr edilir ki; türün bekâsı, seçme ve tekâmül, terakkî ve inhitâtın tarîkıdır. Bunlar tâm mânâsıyla bir intikâl değil, bir niyâbet ve halefiyyettir. Yoksa hiç bir seçme ve tekâmül olamazdı. Bunun için verâset kanunu yalnız korunma ve bakâ kanunu değil, aynı zamanda tahavvül kanunuyla da alâkalıdır. Ve bu ikisi arasında yakînen sâbit olan bir şey varsa o da illetin bakâsı kanunudur. Ve bakâ hakîkatte sıfat-ı ilâhi-

yedir. İlliyyet kanununda değişim ve bakânın beraber düşünülmesi hakîkî illetlerin mutlak tahavvülde ma'lûllerin sıfatları olmak üzere hakîkî illet ile ma'lûlleri arasındaki tenâsüb ve tezayüfün birlikte bir mülâhazası vardır. Çünkü hiç bir ma'lûl illeti geçemez. Binâenaleyh verâset kanunu da, ittirâd kanunu gibi ma'lûllerin illeti şeklinde düzenlenmiş bir hâdisât silsilesinin sırayla ardarda gelmesi esâsında hakîkî bakâsını seçme ve tekâmül arzeden her lâhza-i tahavvülde onun re'sen bir irâdî te'sîrini ifâde eyler. Hâsılı, hakîkî müessirin eserini verişi kendinden bir şey zâyi eden bir tevlîd değil, bir yaratmadır. Bunun için Sâni'in bilinmesi, eserlerinin tasavvurlarında değil, nisbetlerinin tasdîkındedir. Tevlîd de yaratmanın tezahûr şekillerinden birisidir. Sıralanma zincirinde her yeni sûret re'sen bir fıtrat ifâde eder. Verâset bir fıtratın diğer bir fıtrata aynen zarûrî bir intikâli değil, hakîkî illetin te'sîrine müstenid bir benzerliği ve bir nevi istıhlâfıdır ki ta'dîl ve tağyîrden uzak değildir. Türlerin şekillerinin bakâ ve devâmı terakkî ve inhitâtı bununla cereyân eder. Bu cereyânda öncekinin kemâl ve noksan bir arazı, ikincisinin de zâtı olabilir. Fakat olması zarûrî değildir. Meselâ frengi almış bir babanın çocuğu da firengili olduğu zaman, buna bir verâset ta'bîr edilir. Bu bir kerre babadaki marazın aynen bir intikâli değil, çocukta onun nev'inden bir marazın re'sen husûlüdür. Yani çocuğun madde-i musavvere-i ûlâsından (protoplazma) birisi sulb-i pederde tasvîr olunurken, onun içine aynen o maraz mikrobu değil, fakat o mikrobun da bir madde-i musavvere-i ûlâsı (protoplazma) derc edilmiş bulunabilir. Fakat Bâri-i musavvir için bu husûs başlangıçtan zarûrî olmadığı gibi, tâlî ve nihâi tasvîrler de öyledir. Kör bir babanın evlâdı kör olmak lâzım gelmediği gibi, behemehal firengili olmak zarûrî değildir. Musavvir Hâlık dilerse onu ta'dîl ve tağyîr eder, dilerse etmez. Hâsılı fıtrî verâset dahi bütün tabiî kanunlar gibi mümkün kanunlardır. Tenâsül kanunu da bu verâset kanununa dâhildir. Doğurucu bir babanın evlâdı doğurucu da, doğurmayıcı da olabilir. İşte fıtrî günâh mes'elesi de tamâmen bu verâset kanunu ile alâkadârdır ki; bu alâka, Âdem peygamberin kıssasında gösterilmiş idi. Evvel emirde Âdem'in fıtratına günâh, hiçbir zaman zâtî olarak dâhil değildir. Onda zâtî olarak nihâyet günâh kabiliyeti bulunabilir. Çünkü günâh, irâde ile cereyân eder. Sonra tekerrür ve itiyâd ile ferdin tabîatı haline gelebilir. Lâkin Cenab-ı Allah her ferdin özel fıtratı, ana rahminde re'sen tasvîr ederken babasındaki husûsî tabîatı, marazı, günâhı evlâdından tamâmen silerek peygamber gibi ma'sûm olarak yaratmaya kâdir olduğu gibi, dilerse bilâhare de affedebilir. Fiil ile neticesi olan azâb arasındaki sebebiyyet bağını ılgâ eder. Fiili dün zararlı olanını, yarın faydalı yapar. Binâenaleyh insanları rahim-

lerde dilediği gibi tasvîre kâdir olan Allah Teâlâ'nın, fıtrî günâhı af ve mağfîretten âciz olduğunu söylemek İlâhî izzete tecâvüz ve ilâhî kayyûmiyete küfürdür. Küfür, en büyük günâh olduğu halde kâfirlerden doğan kimseler bile burıdan çıkıp imân şerefi ile müşerref olabilirler. Bu tevbe ve îmân ile Allah Teâlâ küfür günâhını bile affeder. İlâhî intikâm ısrâr edenlerin üzerinedir. (Elmalılı, Muhammed Hamdi, Hak Dini Kur'an Dili, II, 1022 - 1035)

——oOo——

إِنَّ اللَّهَ لَا يَخْفَىٰ عَلَيْهِ شَيْءٌ فِي الْأَرْضِ وَلَا فِي السَّمَاءِ ﴿٥﴾ هُوَ الَّذِي يُصَوِّرُكُمْ فِي الْأَرْحَامِ كَيْفَ يَشَاءُ ۚ لَا إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ﴿٦﴾

5 — Şüphesiz ki, gökte ve yerde hiç bir şey Allah'a gizli kalmaz.

6 — Sizi rahimlerde dilediği gibi şekillendiren O'dur. O'ndan başka hiç bir ilâh yoktur. O, Azîz'dir, Hakîm'dir.

«Cenab-ı Hak göklerin ve yerin gaybını bildiğini onlardan hiçbir şeyin kendisine gizli olmadığını haber veriyor.» Sizi analarınızın rahimlerinde dilediği şekilde; (kadın - erkek, güzel- çirkin, bedbaht ya da mes'ûd olarak) şekillendirip yaratır. Yaratan O'dur. O'ndan başka hiç bir ilâh yoktur.» İlâh olmaya sadece ve tek olarak O müstehaktır. Nihâyetsiz izzet, hikmet ve hüküm sadece O'nundur.

Bu âyette Meryem oğlu İsâ (a.s.) nın Allah'ın kulu ve yaratılmış olduğu açıkça belirtilmektedir. Allah diğer insanları nasıl yaratmışsa onu da annesinin rahminde şekillendirmiş, sonra dilediği şekilde yaratmıştır. İsâ (a.s.) yaratılmış, halden hale girmiş iken Hıristiyanların iddiâ ettikleri (gibi) nasıl ilâh olabilir? Cenâb-ı Hak şöyle buyurur :

«Sizi analarının karınlarında, üç karanlık içinde, bir yaratılıştan sonra öbür yaratılışa geçirerek yaratmaktadır. İşte bu, Rabbınız olan Allah'tır. O'ndan başka ilâh yoktur. Böyleyken siz nasıl olup ta (haktan) döndürülüyorsunuz?» (Zümer, 6)

İZÂHI

Bu konuda Tantâvî Cevherî de şöyle diyor :

Yaratıcı Gücün Eserleri

İyi bil ki; Allah Teâlâ peygamberine vahiy yoluyla Kur'an'ı indirdiği gibi; akıllara da aydınlığı indirmiştir. Böylece bu gözlenen âlemdeki gizlilikleri açığa çıkarmıştır ve yine bu sâyede büyük akıl sahipleri için; semâvî kitaplarda yeralan peygamberine vahiylerle selîm akılla elde edilen ve aydınlanan bilgileri karşılaştırma imkânı sağlamıştır. Böylece tabîattaki cevherleri ve hazineleri keşfetmek fırsatı vermiştir. İşte burada iki delil birleşmiş, iki metod buluşmuştur : Bu metodlardan birisi akıl ve yüce rûh sahiplerinin metodu, diğeri de ilâhî vahy metodudur. Burada sözü iki bölüm halinde ele almak iyi olacaktır : Birinci bahis; atomdan daha küçük olan mikrokozmoz, ikincisi de atomdan daha büyük olan makrokozmoz konusundadır.

Birinci bahîste bazı derin hususlar vardır.

Birinci incelik : İyi bil ki; maddenin özel ve genel nitelikleri vardır. Biz bir çiviyi dövdüğümüz zaman, incecik olur ama demire hâs niteliği değişmez. Ama aynı çiviyi uzun süre suda durdurduğumuz zaman, yavaş yavaş rengi kırmızımtrak olur, sertleşir ve paslanır. İşte birinci değişmeye fizikî değişme, ikinciye de kimyevî değişme adı verilir. Bu konuyla fizik ve kimya adını alan iki bilim dalı ilgilenir. Fizik maddenin tabîî değişimlerini araştırır, kimya ise maddenin kimyevî değişimini araştırır. Cisimlerin bazı genel nitelikleri vardır. Sözgelimi, uzama, birbiri içine girmeme ve parçalanmama gibi.

İkinci incelik : Bilginler maddenin parçalanması konusunu araştırmışlar ve netîcede aklı dehşete düşüren, zihni yerinden oynatan sonuçlara ulaşmışlardır. Sözgelimi, bazı örümceklerin hayret verici ve bakanları dehşete düşüren hârika türünden ince ipler ördüklerini görürler. Örümcek ağını iplerden örer. Her ip dört ipden oluşur. Bu dört küçük ip de bin küçük ipden oluşur. Bu her bin ip örümceğin bedeninde özel bir kanaldan sağılır. Görüyor musunuz, bir tek ip nasıl dörtbin ipe dağılıyor? Ne gâribtir ki, bazı Alman bilginleri, örümcek ağının dört milyar ipi birbirine geçirilse bir sakalın kılından daha ağır olmayacağını söylüyorlar. Dikkat ederseniz; her ip dört ipten oluşmuştur deriz. Öyleyse bu iplerden her birinin inceliği yaklaşık olarak 1/16 tirilyondur. Sonra ne hayret vericidir ki; bu her bir ip örümceğin bedenindeki özel bir kanaldan çıkıyor ve örümceğin bedeni her birinde bin ip bulunan bin tane iğne gibi genişliği içine sığdırıyor. Bu bir hârika değil midir? Bundan çok daha hârika olanı da

örümceğin güzellik âlemini temsîl eden bir numune oluşur. Her delikten ince bir ip çıkıyor ve bakanlar onun anlamsız olarak çıktığını düşünebilirler. Ama bu ipler ip yumağı haline geldiği zaman dört büyük bir ip halinde birleşiyorlar. Ve bu dört büyük ip de bir evi oluşturuyor. Bu ev örümceğin yuvası ve avlanma mahallidir. Buna rağmen siz Kur'an'ın, «şüphesiz ki evlerin en çürüğü örümceğin evidir, keşki bilmiş olsalardı» dediğini işitiyorsunuz. Örümceğin yuvasının en çürük ev olarak belirtilmesinden sonra, «keşki bilmiş olsalardı» diye buyurulması örümcekten sonra hemen bilgi konusunun zikri sizin dikkatinizi çekmiyor mu? Bu çürüklük analiz ve bölümleme konusunda ortaya çıkmış ve örümceğin ipinin inceliğini ve parçalarını atmış daha çürük bir duruma gelmiştir. Buradaki çürüklük sürekli olarak bölünmeyi kabule işârettir. «Keşki bilmiş olsalardı» buyruğu ile bu bölümlenmeye işâret edilmiştir. Ancak bu işâret fizik ilmi vâsıtasıyla öğrenilebilir.

Üçüncü incelik : Starkininden bir ölçüyü, bir milyon yediyüz ellibin ölçüde suyun içerisine koymuş olsak, her ölçüde onun tadını anlarız. Binâenaleyh starkininden bir ölçü 1/750.000 ölçü nisbetinde olur. Buna rağmen tadanlar onun tadını farkederler.

Dördüncü incelik : Biz bir parça gümüşü 1/1.000.000.000 kırat küp nitrik asit içerisinde eritsek, sonra onu yüz kırat küp suyun içerisine döksek ve içine azıcık bir yemek tuzu katsak eriyik kirlenir ve süt beyaz halini alır. Bu renk 1/100 kırat küp ve küpe eşit de olsa gözle görünecek kadar açıktır. Böylece gümüş 1/10 trilyon kırat küp olur.

Beşinci incelik : Biz evlere pencerelerden giren güneş ışığında yüzen toz zerrecikleri görürüz. Normal olarak bu toz zerrelerinin içerisinde bitki tohumları olduğunu aklımıza bile getirmeyiz. Bu toz zerreleri yaş bir toprağa düştükleri zaman kokuşurlar. Kokuşmuş olan bu zerreciklere mikroskobun altına koyup baktığımız zaman bir de ne görelim? Dal budak salmış ağaçlarıyla kocaman bir ormanlık. Ama çıplak gözümüz bunların hiçbirini farketmez.

Altıncı incelik : Bir iğnenin başı kadar küçük bir yerde toplanmış olan bir damla suda; milyonlarca canlı yaşar, büyür, gelişir, çoğalır, ölür. Tıpkı çöllerde yaşayan hayvanlar, denizlerde yaşayan canlılar gibi. Bu hayvanlar da birbirine saldırır, birbirini öldürür ve tıpkı vahşi canavarlar gibi birbirlerini parçalarlar. Ve aynı yapıya sahiptirler. Yaz günlerinde bir su birikintisinde böyle yüzlercesini görürüz. Güneşin ışığıyla yükselen su buhârları arasında onlar da yükselir. Havada uçuşur. Sonra yaşar, çoğalır, rutûbet ve harâretin uygun olduğu ortamda üreyip, gelişir.

Yedinci incelik : Yukarda sözkonusu edilen canlılar son derece küçük olmalarına rağmen, bir kısmı taşlaşarak katı toprak tabakaları arasında yer alır. Bir hayvan iskeleti ancak 1/187.000.000 parçadan daha küçük bir parçaya denk gelebilir. Bu derece küçük canlıların midesi vardır, hazım cihâzı vardır, görülen ve görülmeyen organları vardır. Bu küçücük hayvanda bunca değişik organlar nasıl gelişir? İşte bunların hepsi Allah Teâlâ'nın «Senin Rabbından yeryüzünde ve gökyüzündeki bir zerre bile uzak durmaz. Ne ondan daha küçüğü, ne de ondan daha büyüğü. Hepsi apaçık bir kitabdadır.» buyruğunun içerisinde yer alır. Nasıl uzak kalabilir Allah'ın azametinden bunlar. (...)

Sekizinci incelik : Madde küçük olmasına rağmen, atomları birbiriyle tam olarak bitişik değildir. Atomun içerisinde geniş bir uzay saklıdır. Suyun, havanın, taşın, demirin ve altının içerisinde geniş bir boşluk vardır. Derler ki; demirde, taşta veya altın gibi herhangi bir cismin atomlarından bir atomun yüzeyinde canlı bir varlık yaşamış olsa da başını kaldırıp diğer atoma göz dikse; o atomun bizimle güneşler ve yıldızlar arasındaki mesafe kadar uzak bir mesafede bulunduğunu görür. İşte görüyorsunuz ki; bu söylediklerimizi ne akıllar doğrulayabilir, ne de gözler görebilir. Ama ilim isbât etmiştir. (...)

Dokuzuncu incelik : İyi bil ki; altın, gümüş ve platin en iyi ezilen madenlerdir. 36 dirhem altınla 100 millik bir uzun ip elde etmek mümkündür. Platin ise demirden daha ağırdır. Yaklaşık 3 kez ağır olan platinin bir biriminden 100 mil uzunlukta bir şerit elde etmek imkânı vardır. (...)

Görüyorsunuz ki; madde ne kadar hayret verici küçük ve derin bir örümcek ağından incecik bir binâ yapıyor. Ve bir örümcek ağı 4.000 ip halinde örümceğin vücûdundan dışarıya sarkıyor. (...) Bu söylediklerimiz; maddenin en küçük parçalarından yani mikrokozmozdan bir örnek; Maddenin ne derece küçük olduğunu Allah'dan başka kimse bilmez. Hattâ bilginler derler ki; şayet Adem ile Havvâ olsaydı, Allah'ın onları yarattığı günden bu güne kadar hiç uyumaksızın bu sayıyı bir bir saymaya başlamış olsalardı, ancak 10.000 yıl sonra gözlerine uyku girebilirdi. Bu rakam sadece 1.000.000.000.000 sayısı içindir. Ya bir de 10.000.000.000.000 sayısı için durum ne olacaktır? Sen bunu bildikten sonra; anlarsın ki maddenin küçüklükte sonu yoktur. Bilginler bu son derece küçük maddelere cevher-i ferd adını vermişlerdir. Yani atom demişlerdir. (...)

İkinci bahis âyette sözkonusu olan makrokozmoz yani büyük evrenle alâkalıdır.

Birinci incelik; iyi bil ki; atomlar birleşerek cisimleri meydana getirirler. Ve atomların meydana getirdiği cisimler de gökler ve yer-

ler gibi koca varlıkları meydana getirirler. Biz, güneşlerden, gezegenlerden ve yeryüzünden, Bakara sûresinde, «sonra semâya yöneldi ve onları yedi gök halinde tesviye etti» âyetini açıklarken bahsetmiştik. Şimdi burada ise orda açıklamadıklarımızı açıklamak istiyoruz. Size nebülozlardan bahsetmek istiyorum. Bu yıl Fransa Bilimler Akademisine verilen bir takrîrde nebülozlar hakkında şöyle denilmektedir : Sâlt ve parlak bir gecede, gözünüzü semâya diktiğinizde beyâz bulutlar görürsünüz. Sanki süt gibi bembeyâzdırlar. İşte bunlar nebülozlardır. Yani sonsuz boşlukta yüzen gök cisimleri. Senelerce ve asırlarca evvel, milyarlarca yıl önce; tıpkı bizim yerimizin ve güneşimizin bulunduğu durumda bulunan gök cisimleri. Sonra bu âlemlerle bizi ayıran mesâfeleri saymak, sıralamak mümkün değildir. Burada kilometre yeryüzünün ekseni ve yeryüzünün güneş etrafındaki yörüngesi ölçü olarak kullanılamaz. Bu alanda mesâfe ölçüsü olarak 3,6 ışık yılından ibâret olan bir birim kullanılır. Şu anda 1923 senesinde Kur'an tefsîrini yazarken mart ayında bize gelen bu bilgiye göre, Macellan nebülözünün yeryüzünden 110.000 ışık senesi uzakta olduğu belirtilmektedir. Ve bilebildiğimiz kadarıyla nebulalar hakkında aşağıdaki rakamları söyleyebiliriz :

1 — 6 nebulanın bizden uzaklığı 207 ışık yılıdır.

2 — Nova adını alan 3 nebulanın bizden uzaklığı 435 ışık yılıdır.

3 — Zaman zaman aydınlık, zaman zaman karanlık olan elli nebulanın bizden uzaklığı 1014 ışık yılıdır.

4 — 70 nebulanın bizden uzaklığı yaklaşık 3050 ışık yılıdır.

5 — 69 nebulanın bizden uzaklığı 72.847 ışık yılıdır.

6 — 2 nebulanın bizden uzaklığı yaklaşık 635 ışık yılıdır.

7 — 6 nebulanın bizden uzaklığı 475.000 ışık yılıdır. Ve Andromedea nebulasının bizden uzaklığı 1.485.000 ışık yılıdır. Bu nebula saniyede 1.200 km. hızla hareket etmektedir. Kezâ Macellan adı verilen nebula da aynı zamanda saniyede 568 km. süratle güneş sisteminden uzaklaşmaktadır. Güneş sisteminin gezegenlerini ve yeryüzünün bağlı bulunduğu galaksi ise yaklaşık saniyede 560 km. hızla hareket etmektedir. İşte ilimler akademisinin bize ulaştırdığı özet bilgiler. İyi bak, küçük dünyayı gezinirken nasıl büyük dünyayı da gezmiş olduk. En küçük âlemle en büyüğünün nizâmına bak, akış hızına bak. Bilginin nazarında; yörüngesinde hareket eden bir gezegenle, atomda çekirdeğin etrafında gezinen bir elektron arasında hiçbir fark kalmamış. Böylece; başla son, eksi sonsuzla artı sonsuz birbiriyle birleşmiştir. İşte Allah Teâlâ'nın, «Rahmânın yaratışında bir tutarsızlık göremezsin» kavli aynıyla bunu gösterir. Görmüyor musun, Allah en büyük âlemlerle en küçük âlemleri birbirine benzetmiş ve hepsini aynı kural ve aynı kâideyle idâre ediyor. İşte kainâtta gö-

rülen umûmî vahdet kanunu budur. Bu en büyük âlemle en küçük âlem arasındaki birlik onu yaratanın birliğinin delili değil mi? Doğrusu nizâm hiçbirinde değişmemiştir. «Evvel de O'dur, âhir de O'dur, zâhir de O'dur, bâtın da O'dur. Ve O her şeyi bilendir.» (Tantâvî Cevherî, Cevâhîr'el-Kur'an, II, 16, 21)

———oOo———

هُوَ الَّذِيٓ أَنزَلَ عَلَيْكَ الْكِتَٰبَ مِنْهُ ءَايَٰتٌ مُّحْكَمَٰتٌ هُنَّ أُمُّ الْكِتَٰبِ وَأُخَرُ مُتَشَٰبِهَٰتٌ ۖ فَأَمَّا الَّذِينَ فِى قُلُوبِهِمْ
زَيْغٌ فَيَتَّبِعُونَ مَا تَشَٰبَهَ مِنْهُ ابْتِغَآءَ الْفِتْنَةِ وَابْتِغَآءَ تَأْوِيلِهِۦ ۗ وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُۥٓ إِلَّا اللَّهُ ۘ وَالرَّٰسِخُونَ
فِى الْعِلْمِ يَقُولُونَ ءَامَنَّا بِهِۦ كُلٌّ مِّنْ عِندِ رَبِّنَا ۗ وَمَا يَذَّكَّرُ إِلَّآ أُو۟لُوا۟ الْأَلْبَٰبِ ﴿٧﴾ رَبَّنَا لَا تُزِغْ قُلُوبَنَا بَعْدَ
إِذْ هَدَيْتَنَا وَهَبْ لَنَا مِن لَّدُنكَ رَحْمَةً ۚ إِنَّكَ أَنتَ الْوَهَّابُ ﴿٨﴾ رَبَّنَآ إِنَّكَ جَامِعُ النَّاسِ لِيَوْمٍ لَّا رَيْبَ فِيهِ ۚ
إِنَّ اللَّهَ لَا يُخْلِفُ الْمِيعَادَ ﴿٩﴾

7 — Sana kitabı indiren O'dur. O'nun bazı âyetleri muhkemdir ki, bunlar kitabın anasıdır. Diğer bir kısmı da müteşâbihlerdir. İşte kalblerinde eğrilik bulunanlar fitne çıkarmak ve te'vîle yeltenmek için müteşâbih olanlara uyarlar. Halbuki onun gerçek te'vîlini, ancak Allah bilir. İlimde derinleşmiş olanlar: Biz ona inandık, hepsi Rabbımızın katındandır, derler. Ancak akıl sahipleri düşünebilirler.

8 — Ey Rabbımız; bizi, hidâyetine erdikten sonra kalblerimizi eğriltme. Katından bize rahmet lutfet. Şüphesiz en çok lutfeden Sen'sin Sen.

9 — Ey Rabbımız; muhakkak ki geleceğinden şüphe olmayan bir günde insanları toplayacak Sen'sin. Şüphesiz ki Allah va'dinden dönmez.

Muhkem ve Müteşâbih :

Allah Teâlâ Kur'an'da muhkem âyetler bulunduğunu ve bunların «Ümmü'l-Kitâb» olduklarını haber veriyor. Bunların delâletleri açık olup hiç kimseye kapalı değildir. Kur'an'da diğer bir kısım âyet-

ler daha vardır ki, bazı insanlara delâletleri kapalı gibi görünür. Kim bu âyetleri, açık olan âyetlerin ışığında düşünür, inceler ve müteşâbih âyetleri muhkemlerle birlikte değerlendirirse hidâyete ulaşır. Aksini yapan da dalâlete düşer. İşte bunun için Cenâb-ı Hak : «Sana kitabı indiren O'dur. O'nun bazı âyetleri muhkemdir ki, bunlar kitabın anasıdır.» buyuruyor.

Onlar şüphe ve tereddüt esnâsında dönülecek, müracaat edilecek asıllardır.

«Diğer bir kısmı da müteşâbihlerdir.»

Delâlet yönünden muhkem âyetlere uygun manâya delâlet etmeleri ihtimali yanında Allah'ın bu âyetlerdeki maksadı yönünden değil de sadece lafz ve terkîb yönünden başka bir şeye delâlet etmeleri de mümkündür.

Muhkem ve müteşâbih konusunda ihtilaf edilmiş ve selef âlimlerinden muhtelif görüşler rivâyet edilmiştir :

Abdullah İbn Abbâs'tan rivâyetle Ali İbn Ebu Talha «Muhkemler, Kur'an'daki nâsih âyetler, helâl ve harâm, cezalar ve farzlar, bir şeyi emreden ve gereğince amel edilmesini bildiren âyetlerdir.» demiştir.

İkrime, Mücahid, Katâde, Dahhâk, Mukâtil İbn Hayyân, Rebî' İbn Enes ve Süddî'den rivâyet edildiğine göre onlar : «Muhkem, kendisiyle amel edilenlerdir» demişlerdir.

İbn Abbas'tan rivâyet edildiğine göre ise; muhkem âyetler;

De ki : «Gelin, Rabbınızın size neleri harâm kıldığını ben söyleyeyim : O'na hiçbir şeyi şirk koşmayın...» (En'am, 151) ve devâmı ile; «Rabbın buyurmuştur ki : Kendisinden başkasına ibadet etmeyesiniz.» (İsrâ, 23) ve devâmındaki; âyetleridir. Bunu İbn Ebu Hâtim rivâyet etmiş ve Saîd İbn Cübeyr'den nakletmiştir. Yine İbn Ebu Hâtim der ki : Bize babamın... İshâk İbn Süveyd'den rivâyet ettiğine göre Yahyâ İbn Ya'mer ve Ebu Fâhit'e : «Bunlar kitabın anasıdır» âyetinde ihtilâf ettiler. Ebû Fâhite : «sûrelerin başlarında bulunan hurûf'u mukattaa'dır» demiş, Yahyâ İbn Ya'mer de «farzlar, emir ve yasaklar, helâl ve haramlardır» demiştir.

İbn Lehîa... Said İbn Cübeyr'den nakleder ki, o şöyle dedi : Bu âyetler «kitabın aslıdırlar. Bunlara "Ümmü'l-Kitab" ismi verildi, çünkü bütün semâvî kitaplarda yazılmışlardır.»

Mukâtil İbn Hayyân dedi ki : «Böyle isimlendirildiler. Bunlar Ümmü'l-Kitabdır, zira hak dine mensûb olup da onlardan memnun olmayan (onları kabul etmeyen) kimse yoktur.»

Müteşâbihler konusunda da şunlar söylenmiştir :

Ali İbn Ebu Talha'nın rivâyetinde İbn Abbâs : «Bunlar mensûh âyetler, Kur'an'dan önce ve sonra olanlar (emsâl) atasözleri ve yemînler iman edilip de kendisiyle amel edilmiyenlerdir» demiştir.

Mukâtil İbn Hayyân bunların «sûre başlarındaki hurûf-u mukatta'a» olduğunu söyler.

Mücâhid der ki : «Müteşâbih âyetlerin bazısı diğerlerini doğrular.»

Bu ancak... «âhenkli ikişerli bir kitap» (Zümer, 23) âyetinin tefsîrinde şöyle demişlerdir : Müteşâbih, bir konuda gelen kelâmdır, mesânî ise cennet ve cehennemin niteliği, iyilerin, sonra da günahkârların hali gibi karşılıklı iki konudaki kelâmdır.

Burada ise müteşâbih muhkemin karşıtıdır.

Burada söylenenlerin en güzeli bizim daha önce söylediğimiz olup Muhammed İbn İshâk İbn Yesâr da aynı şeyi söyledikten sonra «Onun bazı âyetleri muhkemdir, ki bunlar kitabın esasıdır» âyetinde; «Onlarda Rabbın hüccetleri, kulların günâhsızlığı, düşmanlığın ve bâtılın reddi vardır. Onlarda, konuldukları mânâdan bir sapma ve tahrîf söz konusu değildir.» demektedir. Müteşâbih âyetlerde ise doğrulukta sapma, tahrîf ve te'vîlde müteşâbih olan âyetlerdir. Allah bunlarla kullarını imtihân eder. Nasıl ki harâm ve helâlları ile de onları imtihan etmektedir. Ta ki Haktan yüz çevirip bâtıla dönmesinler.

Cenab-ı Hakk : «Kalblerinde eğrilik (yani sapıklık ve haktan çıkıp bâtıla dalma duygusu) olanlar, müteşâbih olanlara uyarlar. Kur'an'da sadece müteşâbih olan âyetleri alırlar. Zira lafzı itibâriyle kasdettikleri mânâya ihtimali bulunduğundan bunları sapık maksadları yönünde tahrîf etme imkânları vardır. Halbuki muhkem âyetlerde bu imkâna sahip değillerdir. Zira bu âyetler onlara karşı birer hüccettirler. Bu sebeple Cenâb-ı Hak «fitne çıkarmak için...» kendilerine uyanları saptırmak için müteşâbihlere uyarlar buyuruyor. Burada şuna işâret vardır : Onlar sapıklıklarına Kur'an'dan delil getirirler. Halbuki Kur'an onların lehine değil, aleyhlerine bir delildir.

Mesela Hıristiyanlar; Kur'an'ın, İsâ (a.s.) ın Allah'ın rûhu ve Meryem'e ilkâ etiği bir kelimesi olduğuna dâir âyetleri delil olarak alıyorlar da; «O, sadece kendisine nimet verdiğimiz... bir kuldur.» (Zuhruf, 59) «Hakikat Allah katında İsâ'nın durumu Âdem'in durumu gibidir. Allah onu topraktan yarattı. Sonra ona «ol» dedi, o da oluverdi. (Âl-i İmrân, 59) Ve benzeri İsâ (a.s.) nın Allah tarafından yaratılmış bir kul ve bir peygamber olduğunu açıkça ifâde eden (muhkem) âyetleri almıyorlar. Allah Teâlâ «Te'vîline yeltenmek, (onu istedikle-

ri mânâya delâlet edecek şekilde tahrîf etmek) için müteşâbihlere uyarlar.» buyuruyor.

Mukâtil ve Süddî diyor ki : Olacak şeyleri ve eşyânın âkıbetini Kur'an'dan öğrenmek isterler.

İmâm Ahmed der ki : Bize İsmâîl... Hz. Âişe'den rivâyet etti ki; Rasûlullah (s.a.) «Sana kitabı indiren O'dur... bunu ancak akıl sahipleri düşünebilir.» âyetini okudu ve : Kur'an konusunda mücâdele edenleri gördüğünüzde bilin ki bu âyetle kastedilen kimseler onlardır ve onlardan sakının.» buyurdular. İmâm Ahmed'in Müsned'inde bu hadîs İbn Ebu Müleyke kendisiyle Hz. Âişe'den rivayet edilmiştir. Aralarında başka bir râvî yoktur.

Hadîsi İbn Mâce de İsmâîl İbn Üleyye ve Abdülvehhâb es-Sekafî kanalıyla... Hz. Âişe'den rivâyet etmiştir.

(.....)

Bu hadîsi Buhârî bu âyetin tefsîrinde, Müslim sahîh'inde «Kitabu'l-Kader» de, Ebu Dâvûd Sünen'inde «Sünnet» bâbında Ka'nebî kanalıyle... Hz. Âişe'den rivâyet etmişlerdir. Buhârî'nin lafzı şöyledir : Hz. Âişe dedi ki : «Rasûlullah (s.a.) "Bunu ancak akıl sahipleri düşünebilir"e kadar "Sana kitabı indiren O'dur. O'nun bazı âyetleri muhkemdir" âyetini okudu ve şöyle buyurdu : "Ondan müteşâbih olanlara uyanları gördüğünüzde bilin ki onlar Allah'ın (kitabında) isimlendirdikleridir, onlardan sakının."»

(.....)

İbn Cerîr diyor ki : Hz. Âişe'den rivâyet etti ki : Bize Ali İbn Sehl... Rasûlullah (s.a.) «Fitne çıkarmak için müteşâbih olanlara uyarlar» âyetini çıkardı ve dedi ki : «Allah sizi sakındırıyor, onları gördüğünüz zaman tanıyınız.»

Hadîsi İbn Merdûyeh de başka bir tarîktan rivâyet etmiştir.

İmâm Ahmed diyor ki : Bize Ebu Kâmil... Ebu Umame'den rivâyet etti ki; «kalblerinde eğrilik olanlar...» âyeti hakkında o, Rasûlullah'tan rivâyet ederek : «Onlar harîcîlerdir», buyurmuştur.

«O gün nice yüzler ağarır, nice yüzler kararır.» (Âl-i İmrân, 106) âyeti hakkında da «Onlar harîcîlerdir» dedi. İbn Merdûyeh hadîsi başka bir şekilde Ebu Gâlib tarîkıyla Ebu Ümmâme'den merfû olarak rivâyet etmiştir. Bu hadîsin az bir kısmı Sahabî sözüdür ve mânâsı doğrudur. İslâm'da ortaya çıkan ilk fitne harîcîler fitnesidir. Hareket noktaları da dünyalıktır. Şöyle ki :

Rasûlullah (s.a.) Hüneyn gazvesi ganîmetlerini taksîm etmişti. Kendi bozuk akıllarına göre Allah Rasûlu bu taksîmde adâletli davranmamıştı. Hemen konuşmaya kalktılar. İçlerinden Zü'l-Hüveysıra adlı birisi : Adâletli davranmadın, adâletli ol, dedi. Allah Rasûlü : «Adîl olmadıysam yazık bana; Allah bana bütün yeryüzü halkı için

güveniyor da sen mi güvenmiyorsun?...» buyurdular. Adam dönüp gidince Hz. Ömer, —bir rivâyete göre de Halîd İbn Velîd— onu gebertmek üzere Rasûlullah'dan izin istediyse de o : «Bırakın,» buyurdular. «Onun neslinden öyle bir kavim çıkacak ki onlarla namaz kılmak, oruç tutmak, Kur'an okumak istemiyeceksiniz. Okun yaydan çıktığı gibi dinden çıkacaklar. Onlarla nerede karşılaşırsanız öldürün. Zirâ onları öldürene sevâb vardır.»

Sonra Hz. Ali zamanında tekrâr ortaya çıktılar ve Nehrevân'da kılıçtan geçirildiler. Daha sonra da birçok şubelere, kabîlelere, fikirlere, dağınık ve bir sürü kollara ayrıldılar.

Sonra Rasûlullah (s.a.) ın : «Ümmetim yetmiş üç fırkaya ayrılacak. Onlardan biri hariç hepsi cehennemliktir.» buyurdu. O fırkadan olanlar kimlerdir ey Allah'ın Rasûlü? sorusu üzerine de : «Benim ve ashâbımın hali üzere olanlar.» buyurarak, haber verdikleri üzere Kaderiyye, Mu'tezile, Cehmiyye ve daha başka bid'atlar doğdu. Bu hadîsi bu ziyâdelikle Hâkim Müstedrek'inde tahrîç etmiştir.

Hâfız Ebu Ya'lâ dedi : Bize Ebu Mûsâ... Huzeyfeden rivâyet etti ki Allah Rasûlü şöyle buyurdular :

«Ümmetimden bir kavim vardır. Onlar Kur'an'ı okurlar da onu kötü ve kuru hurma gibi dağıtırlar, te'vîli mümkün olandan başka mânâlarla te'vîl ederler.» Allah Teâlâ buyuruyor : «Halbuki onun gerçek yorumunu ancak Allah bilir.» Kırâet imâmları burada durulup durulamıyacağında ihtilâf etmişlerdir. Daha önce de geçtiği gibi lafza-i Celâl'de durulacağı söylenmiştir.

Derin Bilgi Sahipleri

İbn Abbâs şöyle diyor : Yorum (tefsîr) dörttür.

1 — Kimsenin anlamakta zorluk çekmediği tefsîr,

2 — Arapların dillerinden dolayı bilebildikleri tefsîr,

3 — İlimde derinleşenlerin bilebileceği tefsîr,

4 — Allah'tan başka kimsenin bilemeyeceği tefsîr.

Bu söz Hz. Âişe'den, Urve'den, Ebu'ş-Şa'şa'dan, Ebu Nehîk'ten ve başkalarından da rivâyet edilmiştir.

Hâfız Ebu'l-Kâsım, el-Mü'cem'ül-Kebîr'inde diyor : Bize Hâşim İbn Mezîd'in... Ebu Mâlik el-Eş'arî'den rivâyetine göre Râsûlullah (s.a.) şöyle buyurdular : «Ümmetim için şu üç halden korkarım :

1 — Malları çoğalır da birbirlerini çekemezler ve vuruşurlar.

2 — Kitab (Kur'an) onlara açılır da mü'min onu alır ve te'vîl etmek ister. «Halbuki onun gerçek yorumunu ancak Allah bilir. İlimde derinleşmiş olanlar : Biz ona inandık... derler.»

3 — İlimleri çoğalır da sonra onu kaybederler ve ona aldırmazlar.»

Bu hadis cidden garîbtir.

Hâfız Ebu Bekr İbn Merdûyeh diyor : Bize Muhammed İbn Ahmed'in... İbn'ül-Âs'dan, onun da Rasûlullah (s.a.) dan rivâyetine göre o, şöyle buyurmuştur : «Kur'an, bir kısmı diğer bir bölümünü yalanlamak için indirilmemiştir. Ondan anladığınızla amel edin, müteşâbih olanlarına da îmân edin.»[1]

Abdürrezzâk der ki : Bize Ma'mer, İbn Tâvûs'tan, o da babasından rivâyet etti ki İbn Abbâs bu âyeti şöyle okurdu :

وما يعلم تاويله الا الله . ويقول الراسخون آمنا به

«Halbuki onun gerçek yorumunu ancak Allah bilir, derinleşmiş olanları «Ona îmân ettik» derler.»

İbn Cerîr Ömer İbn Abdülaziz ve Mâlik İbn Enes'ten rivâyet eder ki : Onlar ona îmân ederler ve te'vîlini bilmezler, demiştir.

Yine İbn Cerîr'in naklettiğine göre, Abdullah İbn Mes'ûd ve Übeyy İbn Ka'b'ın mushaflarında bu âyet şöyledir :

ان تاويله الا عند الله والراسخون في العلم يقلون آمنا به

«Onun tevîli (yorumu) ancak Allah katındadır. İlimde derinleşmiş olanlar : «Biz ona inandık» derler.»

İbn Cerîr de bu kavli tercîh etmiştir.

Bazıları da âyette «İlimde derinleşmiş olanlar(والراسخون في العلم) kısmında dururlar ki, müfessir ve usûlcülerin bir çoğu bu görüşe uyarak : «Anlaşılmıyan bir şeyle (Kur'an'da) hitâpta bulunulması uzaktır.» demişlerdir.

İbn Ebu Necîh'in Mücâhid'den, onun da İbn Abbâs'tan rivâyetine göre o şöyle dermiş : «Ben, onun te'vîlini bilen ilimde derinleşmiş kimselerdenim.»

Mücâhid'den rivâyetle İbn Ebu Necîh şöyle diyor : «İlimde derinleşmiş olanlar; onun te'vîlini (yorumunu) bilirler ve ona îmân ettik derler.» Rebî İbn Enes de böyle demiştir. Muhammed İbn İshâk, Muhammed İbn Ca'fer İbn Zübeyr'den naklen şöyle dedi : Dilenen, arzu edilen te'vîli ancak Allah ve ilimde derinleşenler bilir. İlimde derinleşenler de ona inandık derler. Sonra da müteşâbihin yorumunu, ancak bir tek şekilde yapılabilen muhkemin yorumuyla karşılaştırırlar. Kitabla

1 Cenâb-ı Hak muhkem ve açık âyetlerle Kur'an ehlinin kalblerine îmanı yerleştirdi. Sonra da bu îmanı müteşabih âyetlerle sınadı. Mü'min bildiği ve anladığı ile amel eder, anlayamadığına da îman eder. Kalblerinde eğrilik olanlar ise müteşâbihleri araştırır. Bununla da fitne çıkarmak ve insanları haktan saptırmak gayesi güderler. (Tefsir'in arapça nâşirlerinin dipnotu)

(Kur'an'la) onların sözleri birleşir, biri diğerini doğrular, hüccet, delil, geçerli olur, özür ortaya çıkar, bâtıl ortadan kalkar, küfür onunla reddedilmiş olur.

Hadîs'te Rasûlullah (s.a.) ın İbn· Abbâs hakkında : «Allah'ım onu dinde fâkih, bilgin kıl ve ona Kur'an'ın yorumunu öğret.» şeklinde duâ buyurduğu belirtilir.

Bu konuda bazı âlimler ayrı fikir beyan ederek diyorlar ki : Tevîl (yorum) kelimesi söylendiğinde, Kur'an'da bundan iki mânâ kastedilir :

1 — Te'vîl bir şeyin hakîkati, gerçeği ve aslıdır. Kur'an-ı Kerîm'deki şu âyetlerde geçen «te'vîl» kelimesi bu anlamdadır. «Ana-babasını tahtın üzerine çıkarıp oturttu. Hepsi onun için secdeye kapandılar. Dedi ki : «Babacığım, işte bu; vaktiyle gördüğüm rü'yânın gerçekleşmesidir. Doğrusu Rabbim onu gerçekleştirdi.» (Yusuf, 100), «Onlar onun te'vîlinden başkasını mı bekliyorlar? Onun te'vîlinin geldiği gün...» (A'raf, 53). Yani Âhiret hayatı ile ilgili olarak kendilerine haber verilenlerin hakikati demektir. (Te'vîlden kastedilen mânâ bu olursa o takdîrde bu âyetteki Lafza-i Celâl'de durulur. Zira işlerin hakîkatini ve künhünü açık bir şekilde ancak Allah Teâlâ bilir.

Bu durumda (الراسخون فى العلم) mübtedâ; (يقولون آمنا به) haberi olur. Te'vîlden diğer anlam —ki «Bize bunun yorumunu bildir.» (Yûsuf, 36) âyetinde olduğu gibi bir şeyi tefsîr, tabîr edip açıklamak beyan etmek anlamıdır— kastedilirse bu durumda (الراسخون فى العلم) de durulur. Bu anlayışa göre ilimde derinleşenler eşyânın künhüne vâkıf olacak şekilde bir ilmi ihâta etmeseler bile kendilerine tevcih olunan hitâbı bilip anlıyabilirler. Bu durumda (يقولون آمنا به) kısmı «İlimde derinleşenler» den hâl olur. Ma'tûfün aleyh'den değil de sadece ma'tûf'dan hâl olması dilde câizdir. Nitekim şu âyetler de böyledir : «(Bu ganîmetler) yurtlarından ve mallarından edilmiş olan, Allah'tan bir lûtuf ve rıza dileyen, Allah'ın dînine ve peygamberine yardım eden fakir muhacirler içindir... derler ki . «Rabbımız, bizi ve bizden önce îmân etmiş olan kardeşlerimizi bağışla...» (Haşr, 8 - 10), «Melekler sıra sıra dizilip Rabbının buyruğu geldiğinde.» (Fecr, 22).

İlimde derinleşmiş olanlardan haber verilerek şöyle buyuruluyor : «Onlar (müteşâbih'e) îmân ettik hepsi Allah katındandır derler.» muhkem olsun müteşâbih olsun tamâmı haktır, biri diğerini doğrular. Zirâ Allah katındandırlar ve Allah'dan olan şeyler arasında çelişki, ihtilâf aslâ olmaz. Zirâ başka bir âyette Allah şöyle buyurur : «Onlar hâlâ Kur'an'ı gereği gibi düşünmiyecekler mi? Eğer o, Allah'tan başkası tarafından gelseydi, muhakkak ki içinde birbirini tutmayan birçok şeyler bulurlardı.» (Nisa, 82). Ve yine Allah bunun için : «Bunu ancak akıl sahipleri düşünebilir.» buyurmaktadır. Ancak sâlim akıl ve doğru an-

layış sahipleri anlamı doğru olarak akleder ve anlıyabilir. İbn Ebu Hâtim diyor : Bize Muhammed İbn Avf... Ebu-Derdâ'dan rivâyet etti ki; Rasûlullah'a ilimde derinleşenlerin kim oldukları soruldu : «Kendisi, dili, kalbi doğru olan, karnını ve namusunu harâmdan koruyanlar, işte onlar ilimde derinleşenlerdir.» buyurdular.

İmâm Ahmed dedi : Bize Abdürrezzâk'in... Amr İbn Şuayb'dan, onun babasından, onun da dedesinden rivâyetine göre Rasûlullah münâkaşa eden bir grup gördü ve : «sizden öncekiler bu yüzden helâk aldu. Allah kitabının bir kısmını diğer bir kısmıyla çatışır gördüler. Halbuki Allah kitabının bir bölümü diğer bir bölümünü doğrular mâhiyette indirilmiştir. Bir kısmını diğer bir kısmına dayanarak yalanlamayınız. Ondan bildiğinizi söyleyin, bilmediğinizi de onu bilenlere bırakın.»

Hâfız Ebu Ya'lâ Ahmed İbn Ali İbn el-müsennâ, Müsned'inde der ki : Bize Züheyr İbn Harb... Ebû Hüreyre'den rivâyet etti ki Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurdular :

«Kur'an yedi harf üzere nazil olmuştur. Kur'an üzerinde münâkaşa küfürdür. (Bunu Rasûlullah (s.a.) üç kere tekrârladılar) ondan bildiğinizle amel edin, bilmediğinizi de onu bilene bırakın.» Hadîsin isnâdı sahîhtir. Ancak râvînin : «Bu hadîsi sadece Ebu Hüreyre'den rivâyetle biliyoruz» demesi sebebiyle isnâdında illet vardır.

İbn el-Münzir tefsîrinde diyor ki : Bize Muhammed İbn Abdullah... Nâfi İbn Yezîd'den haber verdi ki «İlimde derinleşenler; Allah'a boyun eğenler, onun rızâsı konusunda kendini zelîl görenler, kendilerinden üstün olanlarla tartışmayan, kendilerinden aşağı olanları hakîr görmeyenlerdir, denilmiştir.

Sonra Allah Teâlâ onların, Rablerine şöyle diyerek duâ ettiklerini haber veriyor : «Rabbımız bizi hidâyete erdirdikten kalplerimize hidâyeti yerleştirdikten sonra haktan saptırma.» Bizi, kalblerinde eğrilik bulunup da Kur'an'ın müteşâbihlerine uyanlar gibi kılma, aksine bizi kendi doğru yolunda, Hak dîninde sâbit kıl. «Katından bize bir rahmet ver.» Bu rahmetle kalblerimizi hak dîninde sâbit kılar, dağınık işlerimizi toparlar, bizi îmân yönünden kuvvetlendirirsin. «Şüphesiz en çok bağışlayıcı Sensin.»

İbn Ebu Hâtim dedi : Bize Amr İbn Abdullah'ın... Ümmü Seleme'den rivâyetine göre Rasûlullah (s.a.) :

يَامُقَلِّبَ الْقُلُوبِ ثَبِّتْ قَلْبِى عَلٰى دِينِكَ

«Ey kalbleri döndürücü, beni kendi dinin üzere sâbit kıl.» diye duâ ederdi. Sonra : «Ey Rabbımız, bizi hidâyetine erdirdikten sonra kalblerimizi sapıtma. Katından bize rahmet ver. Şüphesiz en çok bağışlayan Sen'sin Sen.» âyetini okurdu.

İbn Merdûyeh, Muhammed İbn Bekkâr kanalıyle... Ümmü Seleme'den —ki bu, Esmâ bint Yezîd'dir— rivâyet ediyor ki; Rasûlullah (s.a.) duâlarında sık sık : «Ey kalbleri döndüren, kalbimi kendi dinin üzre sâbit kıl.» derdi. Ben : «Ey Allah'ın Rasûlü kalbler de döndürülür mü?» diye sordum. O : «Allah Ademoğullarından kimi yarattıysa kalbi Allah'ın iki parmağı arasındadır. Dilerse onu düzeltir, dilerse kaydırıverir.» buyurdular. Allah'tan, bize hidâyet bahşettikten sonra kalblerimizi haktan kaydırmaması, katından bize rahmet bahşetmesini dileriz. Elbette ki o çok bağışlayıcıdır.

Aynı hadîsi İbn Cerîr de Esed İbn Mûsâ ve Müsennâ kanaliyle rivâyet eder. Onun hadîsinde fazlaca şu ifâde vardır : «Ben dedim ki : «Ey Allah'ın Rasûlü bana, kendim için duâ edeceğim bir duâ öğretmez misiniz?» «Evet (öğretirim)» buyurdular :

«Ey Muhammed'in Rabbi olan Allah'ım, günâhımı bağışla, kalbimden kinleri gider, beni fitne sapıklıklarından kurtar.» de, buyurdular. Sonra İbn Merdûyeh der ki : «Bize Süleymân İbn Ahmed... Hz. Âişe'den rivâyet etti ki o şöyle demiştir : Rasûlullah (s.a.) çok kerre : «Ey kalbleri döndürücü, kalbimi dinin üzre sâbit kıl» diye duâ buyururlardı. Ben : «Ey Allah'ın Rasûlü, bu duâyı ne kadar çok yapıyorsunuz» dedim. Buyurdular ki : «Hiçbir kalb yok ki Allah'ın parmaklarından ikisi arasında bulunmasın. Eğer o kalbi doğrultmayı dilerse doğrultur, kaydırmayı dilerse kaydırıverir. Allah Teâlâ'nın : «Rabbımız bizi hidâyete erdirdikten sonra kalblerimizi saptırma. Katından bize bir rahmet ver. Şüphesiz en çok bağışlayıcı Sensin. Sen.»

Hadîs bu şekliyle garîptir, ama aslı Buhârî'de, Müslim'de ve diğer hadîs mecmûalarında —sonundaki âyet olmaksızın— değişik tarîklerden rivâyetle mevcuttur..

Ebu Dâvûd, Neseî ve İbn Merdûyeh, Ebu Abdurrahmân kanaliyle... Hz. Âişe'den rivâyet ediyor : Rasûlullah (s.a.) gece uyandığında : «Allah'dan başka ilâh yok, O'nu tesbîh ederim. Allah'ım günâhlarımı bağışlamanı ve rahmetini dilerim. Allah'ım ilmimi artır, bana hidâyet lutfettikten sonra kalbimi saptırma, bana katından bir rahmet ver, muhakkak ki sen çok bağışlayıcısın.» diye duâ ederdi. (Hadîsin lafzı İbn Merdûyeh'in rivâyetidir.)

Abdürrezzâk diyor ki : Bana Ebu Abdullah... Mâlik'ten haber verdi ki o şöyle demiş : Ebubekr Sıddîk'in arkasında akşam namazı kıldım. Ebubekr ilk iki rek'atte Ümm'ül-Kur'an'ı (Fâtiha) ve Kısâr-ı Mufassal sûrelerden ikisini okudu. Üçüncü rek'atte de —ona o kadar yaklaşmıştım ki elbisem elbisesine değecekti.— Fâtiha'yı ve Âl-i İmrân sûresindeki bu âyeti okuduğunu işittim.

Ebu Übeyd der ki : Bana Ubâde İbn Nüseyy haber verdi : Halifeliği sırasında Ömer İbn Abdülazîz'in yanındaydım. Ömer, Kays'a dedi ki :

«Ebu Abdullah'dan bana nasıl haber vermiştin?» Ömer dedi : «Bunu ondan işittikten beri hiç terketmedim. Halbuki ondan önce başkasını okuyordum.» Birisi ona sordu : «Mü'minlerin emîri ondan önce ne okurdunuz?» İhlâs sûresini okurdum dedi.

Bu hadîsi Velîd İbn Müslim de... Ebu Ubeyd'den aynı şekilde rivâyet etmiştir.

Aynı hadîsi Velîd İbn Müslim'in... Sunâbihî'den rivâyeti ise şöyledir : «Ebubekr Sıddîk'in arkasında akşam namazı kıldım. İlk iki rek'atte cehren Fâtiha ve bir kısa sûre okudu. Üçüncü rek'ate kalkınca ona yaklaştım. O kadar ki elbisem elbisesine değdi. O, Âl-i İmrân sûresinin 8. âyetini okudu.

(Onlar duâlarında) «Ey Rabbımız, muhakkak ki, geleceğinden şüphe olmayan bir günde insanları toplayacak Sensin. Şüphesiz ki Allah va'dinden dönmez.» derler. Ey Rabbımız Sen mahlûkâtı Sana döndükleri günde bir araya toplayacaksın. Sonra aralarını ayıracak, ihtilâf ettikleri konuda onlar hakkında hüküm vereceksin, dünyada işledikleri hayır ya da kötülüklere göre, amellerine göre hepsinin cezâlarını ve mükâfâtlarını vereceksin.

İZÂHI

Râzi'ye Göre Muhkem ve Müteşâbihin Mâhiyeti

İnsanlar; muhkem ve müteşâbihin tefsîri konusunda pek çok şekiller ortaya sürdüler. Biz ise muhakkîklerin ekseriyetinin kabul ettiği özetlenmiş şekli zikredeceğiz ve müteakiben de bu konudaki görüşleri aktaracağız. Bunun için diyoruz ki : Bir anlam için konulmuş bulunan lafzın o anlamın dışında bir başka anlama hamledilme ihtimali ya vardır veya yoktur. Eğer bir lafız; bir anlam için konulmuşsa ve onun dışındaki anlamlara hamledilmesi ihtimâli yoksa, buna nass adı verilir. Eğer lafzın; koyulduğu anlamdan başka anlamlara gelmesi ihtimâli varsa; bu takdîrde iki anlamdan birine hamledilmesi ihtimâli diğerinden ya tercîhe şâyân olur veya olmaz. Fakat her iki anlama birlikte hamledilmesi; eşit nisbette olur. Eğer bir lafzın iki anlamdan birine hamledilmesi ihtimâli var ise ve bu ihtimâl de tercîhe şâyân ise; tercîh edene nisbetle de te'vîl adı verilir. Eğer bir lafzın iki anlama birlikte hamledilmesi eşit seviyede muhtemel ise; her iki anlama nisbetle bu lafız, müşterek lafız, ikisinden, belirlenen birine nisbetle de mücmel lafız adını alır. Yukarda anlattığımız taksimden ortaya çıkıyor ki; bir lafız, ya nass olur, ya zâhir olur, ya te'vîl edilmiş olur, ya müşterek olur veya mücmel olur. Nass ve zâhir tercîh bakımından müşterektirler. Ancak

nassın o lafzın başka anlama yorumlanmasını önleyen tercîh özelliği vardır. Zâhirin ise böyle bir özelliği yoktur. İşte bu şekilde ortak olan lafza muhkem adı verilir.

Mücmel ve te'vîl edilmiş lafız ise; bu lafzın o anlama delâletinin tercîh edilmemiş olduğunda müşterek demektir. Lafzın o anlama delâleti her ne kadar tercîh edilmemiş ise de mercûh da değildir. Te'vîl edilen lafız ise; herne kadar tercîh edilmemiş ise de, mercûhtur. Ancak münferid delile göre tercîh edilmiş değildir, bu derece ortak olan lafızlara da müteşâbih adı verilmiştir. Çünkü her iki kısımda da anlaşılmamış olmak özelliği mevcûddur. Biz buna neden müteşâbih adı verildiğini açıklamıştık. Şöyle ki; bu adın verilmesinin sebebi; ya lafzın bilinmeyen anlama gelmesinin reddi, o anlamın zihinde kabulüne benzer olmaktadır. Veya benzer şeklin yer aldığı husûs bilinmeyen bir şekildedir. Binâenaleyh müteşâbih lafzı; sebebin müsebbebe ıtlâkının bilinmediği anlamlara kullanılır ki, muhkem ve müteşâbih konusunda sözün özü bundan ibârettir. Bundan sonra iyi bil ki; bir lafız iki anlama da birlikte gelmesi bakımından eşit özelliğe sahipse, burada zihin durur. Meselâ (قروء) lafzı, hem âdet görme, hem de âdetten temizlenme anlamlarına gelir. Asıl müşkil; bir lafzın esâs konuluşu itibâriyle; iki anlamdan birine daha kuvvetle, diğerine daha az kuvvetle vaz'edilmiş olduğu halde bilâhere daha az kuvvetli olan anlamın kabul edilip, daha kuvvetli olan anlamın atılmasıdır. (...)

İyi bil ki; bu konu çok önemli bir konudur. Biz diyoruz ki mezheplerden her biri, kendi mezhebine uygun olan âyetlerin muhkem olduğunu iddiâ etmektedir. Ve yine her mezheb muhâlifinin görüşüne uygun olan âyetlerin ise müteşâbih olduğunu söylemektedir. Sözgelimi Mu'tezile der ki : Allah Teâlâ'nın : «İsteyen inansın, isteyen küfretsin» kavli muhkemdir. Buna mukabil : «Âlemlerin Rabbı olan Allah istemedikçe siz isteyemezsiniz.» kavli ise müteşâbihtir. İşte burada mes'ele ters yüz edilmektedir. Öyleyse bu konuda kendisine başvurulacak bir kuralın bulunması gerekir. Bu sebeple biz deriz ki : Bir lafzın iki anlama gelme ihtimâli var ise ve birine göre o anlam tercîh edilen anlam, diğerine göre ise daha zayıf ihtimalle tercîh ettirilmiş anlam ise biz lafzı tercîh edilene hamleder ve tercîh ettirilmiş olana hamletmezsek bu muhkem bir ifâdedir. Ama tercîh edilmiş olan anlama hamleder de tercîh ettirici anlama hamletmezsek bu, müteşâbih bir ifâdedir. Biz deriz ki : Bir lafzın daha kuvvetli olan anlamdan daha az kuvvetli olan anlama tercîh edilmesi için ayırıcı bir delîlin bulunması gerekir. Ayırıcı delîl; ya lafzî olur veya aklî olur. Birinci kısım hakkında deriz ki : Bu husûs, ancak her iki lafzî delil arasında teâruz olduğu zaman gerçekleşir. İki delil arasında teâruz bulununca, iki delilden birinin zâhirini terkedip,

diğerinin zâhirini gözönünde bulundurmak aksinden daha evlâ değildir. Ancak iki delilden biri; delâleti bakımından kesin, diğeri kesin değildir, denirse bu takdîrde tercîh gerçekleşmiş olur. Veya ikisinden her biri tercîhe şâyân olsa da, birisi daha çok tercîh edilmelidir denecek olursa bu takdîrde de tercîh elde edilmiş olur. Ancak biz deriz ki; birinci şık bâtıldır. Çünkü lafzî deliller hiçbir zaman kesin olmaz. Nedenine gelince; her lafzî delil, dilcilerin nakline dayalıdır. Sarf ve nahvin naklediliş şekline bağlıdır. Lafzın ortak delâletinin mecâzın, tahsîsin ve izmârın bulunmamasına ayrıca naklî ve aklî deliller arasında çelişkinin bulunmamasına bağlıdır. Bu sebeple o zanna dayalıdır. Zanna dayalı bir delile bağlanmak ise zannın kendisidir. Öyleyse lafzî deliller hiçbir zaman kesin olamaz.

İkinci şık ise; «İki delilden biri diğerinden daha kuvvetlidir. Her ne kadar ihtimâl kaidesi her ikisine birlikte âit olsa da, biri diğerinden daha kuvvetlidir.» demektir ki bu doğrudur. Ancak bu takdîrde lafzî delilin zâhirinden tercîh edilen mânâya gönderilmesi zannî olur. Bu gibi halde fıkhî mes'elelerde buna dayanmak câiz ise de, usûl mes'elelerinde câiz değildir. Anlattıklarımızdan ortaya çıkıyor ki; lafzın daha kuvvetli olan anlamından, daha az kuvvetli olan anlamına gönderilmesi, kat'î mes'elelerde ancak kat'î delilin bulunması halinde câiz olur. Şöyle ki; akıl bakımından lafzın gösterdiği mânânın muhal olmasını kat'î delil ifâde etmelidir. Biz daha önce lafzın daha az kuvvetli olan anlamına hamlinin zâhirine hamli mümkün olmadığı zaman câiz olacağını görmüştük. Bu takdîrde te'vîl durumu ortaya çıkar. Şu halde lafzın daha kuvvetli olan anlamından daha az kuvvetli olan anlamına kullanılması ancak kuvvetli olan anlamın aklen muhâl olduğunu gösteren kesin aklî deliller bulunması halinde mümkündür. Ayrıca böyle bir delil durumu sözkonusu olur ve mükellef de Allah Teâlâ'nın maksadının, lafzın zâhirinin gösterdiğinden farklı olduğunu anlarsa, bu gibi durumda daha az kuvvetli olan mânâ ile neyin kastedildiğinin bilinmesine gerek kalmaz. Çünkü bu takdîrde tercîh ancak bir mecâza karşılık bir mecâzın tercîhi veya bir te'vîlin diğer te'vîle tercîhi şeklinde olur ki bu tercîh ancak lafzî delillerde mümkün olabilir. Daha önce de ifâde ettiğimiz gibi, lafzî deliller zanna dayanır. Özellikle daha az kuvvetli olan bir tercîhin daha az kuvvetli olan başka bir tercîh için kullanılmak üzere delil getirilmesi zanna dayalıdır ve çok zayıftır. Bütün bunlar çok zayıf zanna dayanıldığının göstergesidir ki bu gibi delillerle kat'î mes'elelerden vazgeçmek imkânsızdır. Ancak kat'î delillerin ifâdesiyle lâfzın zâhire hamlinin imkânsız olduğu kesinkes anlaşılırsa bu araştırmaya göre te'vîlin belirlenmesi konusuna girmek câiz olmaz. Bizim bu konuda vardığımız netîce budur. Allah en doğru yolu ve hidâyeti gösterendir. (Fahreddîn Râzî, Mefâtîh el-Gayb, VII, 168 - 170).

Dördüncü mes'ele : Kur'an-ı Kerîm'in bir kısmının muhkem, bir kısmının müteşâbih oluşunun sebepleri ve faydaları konusundadır. İyi bil ki; bazı mülhidler, Kur'an'a hakaret ederek müteşâbih bölümlerin bulunmasını eksiklik sayarlar ve derler ki; siz halkın sorumluluklarının kıyâmete kadar Kur'an'a dayanması gerektiğini söylüyorsunuz. Halbuki biz Kur'an'da her mezheb sahibinin kendi görüşüne dayandırdığı bölümlerin bulunduğunu görüyoruz. Sözgelimi cebrî görüşün sahipleri cebirle ilgili âyetlere sarılıyorlar. (...) Kaderiyye mensûpları cebrîyenin görüşünün küfür olduğunu söylüyorlar. (...) Sonra her biri kendi mezhebine uyan âyetlerin muhkem olduğunu, karşısındakilerin görüşlerinin dayandığı âyetlerin ise müteşâbih olduğunu söylüyorlar. Çoğunlukla bu görüşlerden birinin diğerine tercîhi husûsunda çok zayıf deliller ve çok kapalı nedenlerden başka hiçbir esâs bulunmuyor. Öyleyse kıyâmete kadar bütün dinlerin başvuracağı kitap olarak gelen Kur'an-ı Hakîm'e bu özellik nasıl yaraşır? Yaratıcı onu bu müteşâbih âyetlerden arındırarak apaçık ifâde etmiş olsaydı, maksadın elde edilmesine daha uygun düşmez miydi?

İyi bil ki; bilginler Kur'an'da müteşâbih âyetlerin bulunmasındaki faydaları birçok yönden ele alırlar :

Birincisi; müteşâbih âyetler bulunduğu sürece hakîkata ulaşmak daha zordur. Zorluğun fazlalığı da sevâbın fazlalığını gerektirir. Nitekim Allah Teâlâ : «Yoksa siz Allah aranızdan cihâd edenlerle sabredenleri belirlemeden cennete girivereceğinizi mi sandınız?» buyuruyor.

İkincisi; eğer Kur'an bütünüyle muhkem olsaydı, sadece bir tek mezhebe uygun düşerdi. Bunun açık olması da diğer görüşlerin hepsinin ibtâlini gerektirirdi. Bu ise görüş sahiplerinin kabul ve dikkat etmekten kaçındıkları husûstur. Kur'an'dan yararlanmak; ancak onun muhkem ve müteşâbih bölümler ihtivâ etmesiyle mümkündür. Böylece her mezheb mensûbu kendi görüşünü takviye edecek hükümler bulmak ister. Ve kendi söylediklerini tercîh ettirecek esâslar arar. Böylece bütün görüş sahipleri Kur'an'a başvurur ve her mezheb onu düşünüp kavramak için çaba sarfeder. Onlar bu derece çaba sarfedince muhkemler müteşâbihleri açıklayıcı nitelik kazanırlar. Ve böylece bâtıl mensûbları bâtıldan kurtulup hakka ererler.

Üçüncüsü; Kur'an-ı Kerîm muhkem ve müteşâbih âyetler ihtivâ ettiğinden dolayı, onu tedkîk edenler, akıl delîline başvurmak gereğini duyarlar. Böylece taklîd karanlığından kurtulur, delil ve belgelerle açıklamanın aydınlığına kavuşurlar. Eğer Kur'an'ın hepsi muhkem olsaydı, bu takdîrde aklî delillere sarılmak gereği kalmazdı. Bu da bilgisizlik ve taklîdin sürekliliğine neden olurdu.

Dördüncüsü; Kur'an-ı Kerîm muhkem ve müteşâbihleri ihtivâ ettiği için insanlar te'vîl yollarını araştırma gereğini duymuşlar, görüş-

lerin birbirine tercîh edilmesinin nedenlerini bulmuşlardır. Bu da gramer gibi dil ve fıkıh usûlü bilimlerinin elde edilmesini gerektirmiştir. Eğer böyle bir şey olmasaydı, insanlar birçok bilimleri elde etmeye gerek duymazlardı. İşte bu müteşâbih âyetlerin gelişi bu gibi bir çok faydalara vesîle olmuştur.

Beşincisi; bu, bu konudaki en güçlü nedendir. Kur'an-ı Kerîm bilumûm avâm ve havâss'a yöneltilmiş, çağrıyı ihtivâ eden bir kitaptır. Avâmın tabîatı ise genellikle gerçekleri zor kavrar. Sözgelimi cismi olmayan, bir yere yerleşmemiş olan ve elle gösterilemeyen bir mevcûdun varlığını duyan avâmdan birisi, bunun yokluk olduğunu zanneder ve ilk hamlede böyle bir şey olamayacağını söyleyerek imkânsızlığını bildirir. Öyleyse en uygunu avâmın tasavvur ettiği ve zihnine uygun gelen bazı lafızlarla onlara hitâb edip gerçeği göstermek ve apaçık hakîkate delâlet eden husûsları böylece zikretmektir. İşte ilk önce onların muhâtab oldukları kısım müteşâbih âyetler kısmıdır. İkinci kısım ise, —netîceyi kendilerine açıklayan kısım budur— muhkem olan kısımlardır. Bu konuda bizim aklımıza gelenler bunlardan ibârettir. Allah ne kastettiğini en iyi bilendir. (Fahreddîn Râzî, Mefâtîh el-Gayb, VII, 171-172)

Hâzin'in Muhkem ve Müteşâbihi Değerlendirmesi

Bu konuda Hâzin de şöyle der :

Denilirse ki Kur'an dini açıklamak ve kulları doğru yola irşâd edip hidâyete götürmek için indirilmiştir. Dolayısıyla böyle bir eserde müteşâbihlerin bulunmasının ne faydası vardır? Hepsi muhkem olamaz mıydı?

Derim ki; bilginler bu soruya birkaç çeşit cevap vermişlerdir: Birincisi; Kur'an arap dili ve arapça lafızlarla arab söz dizimine göre indirilmiştir. Arapça ifâde ise iki kısımdır. Bir kısmı özet olarak vecîz ifâdelerdir. Vecîz ifâde; duyanın başka bir anlama hamletmesi ihtimâli olmayan ifâdedir. Vecîz ifâdeyi anlamak, maksadın açıklanması ve pekiştirilmesi için uzunca söze hâcet yoktur. İkinci tür söz ise mecâz, kinâye, işâret, telmîhlerle mânânın bir kısmının kapalı olarak ifâde edildiği bölümdür. Araplarca beğenilen ve sözlerinde bedî olarak tasvîr edilen kısım budur. Bunun için Allah Teâlâ Kur'an'ı her iki şıkka göre indirmiştir. Onların Kur'an gibi bir kitabı getirmekten âciz olmaları kesinleşsin diye bu yolu tercîh etmiştir. Sanki Hak Teâlâ onlara şöyle demiştir : Siz bu iki şıktan istediğinizi seçerek Kur'an-ı Kerîm'e karşı koyun. Eğer Kur'an'ın hepsi vâzıh ve muhkem olarak indirilmiş olsaydı; onlar diyebilirlerdi ki; bir kısmı bizim için pek beğenilir olan türden indirilmeli değil miydi?

İkincisi; Allah Teâlâ müteşâbihleri büyük bir faydaya göre inzâl

buyurmuştur. Şöyle ki; ilim ve nazar ehli müteşâbihi muhkeme döndürecek için uğraşmalıdırlar, ancak böylece düşünceleri derinliğine genişler. Müteşâbihlerin mânâsını araştırmak için bütün ihtimâmlarını sarfetmelidirler. İbâdetlerinden dolayı sevâba naîl olmalıdırlar. Şayet Kur'an'ın tümü muhkem olsaydı, bilen ve bilmeyen onu anlamada eşit olsaydı; bilen bilmeyenden üstün kabul edilmez, düşünce ölür, zihin duraklardı. Kapalı olması, düşünme ihtiyacını ortaya çıkarır, anlam çıkarma zaruretini belirtir. Nitekim zenginlik kınanırken; o ahmaklık getirir, fakirlik övülürken de zekâ getirir denilmiştir. Kezâ fakîrliğin hileyi doğuracağı çünkü muhtâç olanın hîleye başvuracağı söylenmiştir.

Üçüncü cevâb; her ilim erbâbı kendi ilimlerinde öğrencilerin zihinlerini tecrübe etmek ve cevâblarından düşünce tarzlarını anlayabilmek için gizli kapalı problemler ve derin anlamlar serdederler. Çünkü öğrenci kapalı anlamları çıkarma gücüne sahip olursa; açık olanların anlamını kavrama gücüne daha çok sahip olur. Bu husus bilginler tarafından beğenildiğine göre; Allah Teâlâ'nın indirmiş olduğu müteşâbih âyetlerin de bu şekilde anlaşılması câizdir.

Dördüncüsü; Allah Teâlâ müteşâbih âyetleri kitab-ı kerîminde mü'min kullarına haber vererek indirmiştir. Bununla mü'min o âyetlerin önünde durup, onun bilgisini gerçek bilgi sahibine döndürür ve böylece Allah'ı ta'zîm ederek sevâba nâil olur. Münâfık da onunla şüpheye düşer ve böylece bâtıla gider. Netîcede cezâya müstehak olur. Tıpkı İsrâiloğullarının ırmakla denenmesi gibi. Muradını en iyi bilen şüphesiz ki Allah'tır. (Alaâddin Ali el-Hâzin, Lübâb et-Te'vîl, I, 459, 460)

Diğer Müfessirlerin Görüşü

Bu konuda Şiî müfessirlerden Tabressî de şöyle der : Muhkem âyetten kasdedilen; delile gerek duymadan bilinen bölümdür. Âyetin maksadı çok açık olduğu için, neyin kastedildiğini gösteren bir delile gerek yoktur. Sözgelimi Allah Teâlâ'nın «Allah insanlara hiçbir şekilde zulmetmez, bir zerre miktarınca zulmetmez» gibi kavilleridir. Burada neyin kastedildiğini bilmek için bir delile gerek yoktur.

Müteşâbih ise; âyetin zâhirinden, neyi kastettiğinin ancak maksâdı gösteren bir karîne ile bilinebildiği âyetlerdir. Çünkü konu kapalıdır. Sözgelimi Allah Teâlâ'nın, «Allah bir bilgiye göre onu sapıttı.» kavli gibi. Çünkü bu kavil, «Sâmirî onları sapıttı.» kavlinden farklıdır. Zirâ Sâmirî'nin sapıtması çirkindir. Allah'ın sapıtması ise güzeldir. İşte Mücâhid'in; muhkem mânâsı birbirine benzemeyen âyetlerdir. Müteşâbih ise mânâsı birbirine benzeyen âyetlerdir, sözünün anlamı budur. (Ebu Ali el-Tabressî Mecma'ül-Beyân, II, 409)

Alûsî de der ki :

Bunu iyice bildikten sonra; (الا الله) veya (الراسخون) kelimesi üzerinde durmanın câiz olduğunu anlarsın. Bazı tahkîk imâmları dediler ki; eğer müteşâbih ile yaratıkların elde edemeyecekleri husûslar kastedilmişse, doğrusu (الا الله) kelimesi üzerinde durmaktır. Şayet müteşâbih ile; vâzıh olmayan mücmel ve benzeri konuların kastedildiği kabul edilirse doğrusu, bu kelimenin üzerinde durmayıp atfetmektir. Ancak durmak da câizdir. Çünkü Allah'dan başka kimse bunların hepsini veya derinliğini bilmez. Fakat müteşâbih; zâhirin kastedilmemiş olduğu ve maksadın belirlenmesine mütedâir naklîn ve aklın kesin olarak delâlet ettiği delil bulunmayan husûs diye tefsîr edilirse; bu konuda iki görüş vardır. Bir kısmı bu konulara dalmanın ve doğruya yönelik biçimde müteşâbihleri te'vîl etmenin câiz olduğunu kabul ederler. Bunlara göre (الا الله) kelimesi üzerinde durmak ve durmamak câizdir. Bir kısmı ise müteşâbihâta dalmayı yasaklar ve te'vîlinin imkânsız olduğunu söylerler ki; bunlara göre (الا الله) kelimesinin üzerinde durmak vâcibdir. Hanefî önderlerinden burada durmayı gerekli bulanlar kendilerine bu tercîhlerinin nedenini soranlara birkaç şekilde cevâb vermişlerdir : Birincisi; bu âyetle sapıklara mukâbil derin bilgi sahibi olanların durumunun açıklanması kastedilmiştir. Ancak derin bilgi sahiplerine aşırı derecede itinâ gösterilmiş ve sapıklarla lafzen dahi olsa beraberliğe yolaçacak bir ifâde kullanılmamıştır. Genellikle bu gibi hallerde karşıtlar aynı derecede ifâdelerle zikredilir ki, burada derin bilgi sahipleriyle, sapıklar eşit derecede zikredilmekten kaçınılmıştır. Buna yakın bir ifâde Allah Teâlâ'nın şu kavlidir : «Allah îmân edenlerin dostudur. Onları karanlıklardan aydınlığa çıkarır. Küfredenlerin dostları ise Tâğût'tur.» Burada îmân edenlere mukâbil küfredenler sözkonusu edilirken; «Tâğût ise küfredenlerin dostlarıdır» denmediği gibi, îmân edenlerin dostları da Allah Teâlâ'dır denmiyor. Maksad Allah Teâlâ'nın şânını saygıyla anmak ve bu arada mü'minlerin durumuna da itinâ göstermektir.

İkincisi; derler ki : Müteşâbihlerin te'vîli konusunda derin bilgi sahiplerinin son derece eksik oldukları belirtilmektedir. Binâenaleyh onlar Allah Teâlâ'nın ifâde ettiği gibi, bu konuyu bilmediklerine ve sadece inandık demekle yetindiklerine göre, diğerlerinin konuya dalmamaları daha evlâdır. Öyleyse müteşâbihlerin te'vîlini Allah'dan başka bilen bulunmamaktadır. (...) (Alûsî, Rûh el-Meanî, III, 85, 86)

Bu görüşe yakın bir görüş de bizim sûfî efendilerimizin çoğunun açıkladıkları görüştür. Onlar derler ki : Müteşâbih âyetlerde delâlet ettiği tenzîl niteliklerini kabul etmekle beraber, onları zâhirlerine göre

yürütmek icâb eder. Nitekim Allah Teâlâ «O'nun gibi hiçbir şey yoktur.» buyurmaktadır. Öyle ki hakkın yüce varlığını hiçbir varlık sınırlayamaz. İsterse varlıklardan dilediğinde tecellî etsin. Çünkü O, mutlak mânâda kemâl sahibidir. O, mutlak kaydının da dışındadır. Şüphesiz ki müteşâbihleri zâhirine hamledip, Allah'ı yüce zâtına uygun düşen tenzîl niteliklerine de riâyet etmek aklın durumunun ötesinde bir durumdur. Burası öyle bir denizdir ki ancak nâfile ibâdetlerle ilâhî yakınlığın mutluluğuna erenler o denizde yüzebilirler. (Âlûsî, Rûh el-Meânî, III, 88)

Doğrusu, Allah insan bedenini bir şehir gibi yaratmıştır. Bu şehrin dört münferid tabîatı vardır. Sonra bu dört tabîatı birleştirmiş ve bundan dört birleşik direk halketmiştir. Sonra onlardan dört karışım meydana getirerek dokuz cevheri sıralamıştır. Bu cevherlerin birbiriyle karışımı neticesinde 248 küçük direğe dayalı on katlı bir bina yapmış ve bu binâya yediyüzelli ip germiştir. Bu şehirde 12 cevher deposu yapmış ve her depoya 360 geçit koymuştur. Şehir, 390 kanalla ırmaklara bağlanmış ve sûrunun üzerinde 12 geçit halketmiştir. Bu geçitlerin 5 bekçisi vardır. Ve bekçileri de iki direğin üzerine kondurmuştur. Böylece 12 çeşit birim halketmiştir. Tabîatlar, direkler, karışımlar, cevherler, katlar, küçük sütunlar, ipler, depolar, geçitler, ırmaklar, kapılar, bekçiler ve iki sütun.

Bu 13 tür şöyledir :

1 — Dört tabîat, ısı, soğuk, nem ve kuruluktur.

2 — Eski fizikçilere göre, dört rükûn vardır. Bu da ateş, hava, su ve topraktır. Ama günümüzde ilim bunun sayısı 75 olan (1921'lerde bu gün bu rakam değişmiştir) elementler birleşiminden ibâret saymaktadır. Ne var ki ilmin vardığı sonuç hep aynı olmuştur. Çünkü eski ve yeni bilginler bütün elementleri bir tek esâsa döndürmektedirler ki bu da heyâlâ veya bir başka deyimle rengi ve ağırlığı olmayan, sadece varsayım olarak kabul edilen maddedir.

3 — Dört karışım ise; safrâ, kan, balgam ve sevdâdır. (Eskiler insanda mevcûd olan bu karışımların onun yapısını etkilediğini söylerlerdi.) Sonrakiler daha başka şeyler eklediler. Biz burada detayla açıklama değil, özet vermek durumunda olduğumuz için konuyu daha fazla anlatmıyoruz. Çünkü konu doktorları ilgilendirir. Biz ise genel konuları işâret durumundayız.

4 — Dokuz cevher şunlardır : Kemik, beyin, sinir, damar, kan, et, deri, tırnak, saç.

5 — On tabaka şunlardır : Baş, boyun, göğüs, karın, karın boşluğu, etek, uyluk kemiği, baldır, bacak ve ayaktır.

6 — Direkler ikiyüzkırksekiz tane olup; kemiklerdir.

7 — İpler 750 tane olup kemikleri bağlayan kaslardır.

8 — 11 depo ise beyin, geniz, ciğer, kalb, karaciğer, dalak ve safra kesesi, mide, bağırsaklar, meme ve böbreklerdir.

9 — Geçit ve yollar ise 360 çeşit olan değişik damarlardır.

10 — Irmaklar ise 390 tane olan toplar damarlardır.

11 — 12 kapı ise göz, kulak, burun, ağız, meme, göbekten ibâret olup bir kısmı çifterdir.

12 — Bekçiler ise koklama, görme, duyma, tatma ve dokunma duyularından ibâret olan beş duyumuzdur.

13 — 2 direk ise ayaklardır.

Bunları saymaktan maksad, bedendeki organları kısaca özetlemektir. Detaya dalmak ise çok geniş yer alır. Biz bundan sadece duyma ve görme duyularıyla yetinelim ki bunlar ötekiler için yeterince örnek olsun.

Beşinci incelik; Duyma ve İşitme Organlarındaki İnceliktir.

Nasıl daha önce küçücük bedeni ve gizli dünyası içerisinde örümcek senin zihnini hayretten hayrete düşürdüyse, ve yine fezâ boşluğunda yüzen gök cisimleri, gözle fark edilemeyecek kadar geniş alanda yayılmış olan yıldızlar seni dehşete düşürmüşse ve hayret vericilik bakımından büyük âlemle küçük âlem arasında hiçbir fark yoksa; aynı şekilde görüyorsun ki; duyma vâsıtası olan kulak da terkîbindeki hârikalar, detaylarındaki fazlalıklar, eşsiz düzeni ve nizâmındaki ince hârikalarla büyük âlemden hiç de az hayret verici değildir. İyi düşün, bak; şu anda iki şehir ve bir deniz karşısındasın. İlkşehir sâkinlerden yoksundur. Yapısı kavisli, sûru dâire biçimindedir. Bu şehirde yenen ve esen sadece rüzgârdır. Sonra bu şehre akın akın elçiler gelir ve her biri değişik kıyâfetler giyer. Ve bu elçiler o ırmağın arkasında, yüce köşkünde oturan muazzam hükümdâra ulaşmak isterler. Bu şehrin ötesinde ikinci bir şehir daha bulunmaktadır. Orada üç tane posta merkezi var. Ve dışardan gelen mektupları birbirine ulaştırırlar. Bu şehrin ötesinde bir ırmak var ve o, önceki ikisinden daha önemlidir. Eğer ırmağı görsen hayretten hayrete düşersin. Orada dalgaları birbirine vuran kocaman bir ırmak görürsün. Bu ırmak diğer ırmaklar gibi belirli bir istikâmette akmaz. Aksine üç boğum halinde, içiçedir. Kısaca bu nehrin girinti-çıkıntıları pek çoktur. Ve düzgün akışı yoktur. Bu nehrin suyunda pek çok telgraf makinaları görürsün. Burguya benzeyen tarafında 3.000 telgraf alıcısının bulunduğunu ve denizin kıyısında daha başka telgraf hatları olduğunu görürsün. Denizin ötesinde bir kral ve onun yanında posta memurları var; kıyıda bulunan telgraf cihâzıyla denizde bulunan tellerle etrâfa haber yollarlar. İlk şehre gelen elçilerin ikinci şehirdeki ilk istasyona, ikinci şehirden üçüncüsüne haberler verdiklerini, sonra

ötedeki denize deniz aşırı yerlere 3.000 tel 3.000 hatla bilgi ulaştırdıklarını görürsün. Denizi aşan haberler koruyucu taş küreler vâsıtasıyla geçirilir ve etrafa yayılan elçiler bu haberleri alarak diğer ülke hükümdarları hakkında bilgi sahibi olurlar. İşte bu anlattığım size kendi kulağınızdır.

İlk şehir ses dalgalarını toplayan kulak kepçesinden ve dış duyu alanından ibâret olan dış kulaktır. Dış kulak kepçesine çarpan dalgaları orta kulağa ulaştırır. O kulağa gelen akın akın haberler ise alfabenin harfleri ve bunların bileşimi olan kelimeler, şarkı sesleri ve işitilen diğer şeylerdir. Bunların haddi hesâbı yoktur. İkinci şehir ise orta kulaktır. Orta kulak dış kulakla iç kulak arasında yer alır. Dış kulaktan orta kulak zarıyla ayrılır. Üç posta merkezine gelince; bunlar içinde bulunan üç kemiktir ki çok ince bir yapıya sahip olan bu kemikler birbirine bağlanırlar. (...)

Büyük denize gelince; bu iç kulak denilen kısımdır. Veya çöldür. Burası özel olarak duyma organıdır. İçinde pek çok girinti-çıkıntı olduğu için ona çöl adı verilmiştir. Bunun içinde çok ince elastiki kıllardan oluşan iplikler ve şeffâf maddeler vardır. Ayrıca korti adı verilen 3.000 küçük cihaz vardır. Korti cihâzı adı geçen telgraf verici cihâzıdır. Dış kulağa bir ses çarptığında bu dalgalar orta kulağa ulaştırılır. Orta kulak zarının üzerine gelen ses dalgacıkları orta kulaktaki örs ve üzengi kemiklerini harekete geçirir. Böylece ses ortadaki akışkan maddeye iletilir. Korti cihâzı tarafından birdenbire yakalanan sesler, beyne götürülür. Bu çubuk biçiminde olan korti cihâzının her bir bölümü ayrı bir sesi alır. Doğrusu pek çok ses duyulmaktadır. Hayvan, ağaç ve taş gibi. Bu sesler korti cihâzı tarafından münâsib olan hatta sevkedilmek üzere dağıtılırlar. Ve sanki bu 3.000 ses alıcı kılcıklar; muhtelif sesleri ayıran ayraçlar gibidir. Sonra bu sesler kılcıklar vâsıtasıyla telgraf hatlarıyla geçmiş olduğunuz kanallara ulaştırılır ve buradan duyma sinirleri uzanır. Bu sinirler beyne kadar uzar. Kendilerine ulaşmış olan sesleri bu hükümdâra benzetmiştik. İşte kulağın durumu. Mümkün olduğunca sana açıklamaya çalıştık. Eğer ilmi inceleme imkânın yoksa bu sana yeter. Şüphesiz ki Allah yaratıcıların en yücesidir. (...) (Tantâvî Cevherî, Tefsîr el-Cevâhir, II, 27, 29)

———oOo———

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا لَنْ تُغْنِيَ عَنْهُمْ أَمْوَالُهُمْ وَلَا أَوْلَادُهُمْ مِنَ اللَّهِ شَيْئًا وَأُولَٰئِكَ هُمْ
وَقُودُ النَّارِ ﴿١٠﴾ كَدَأْبِ آلِ فِرْعَوْنَ وَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا فَأَخَذَهُمُ اللَّهُ
بِذُنُوبِهِمْ وَاللَّهُ شَدِيدُ الْعِقَابِ ﴿١١﴾

10 — Doğrusu küfredenlerin malları ve çocukları Allah'a karşı onlara bir şey sağlamaz. Ve onlar ateşin yakıtıdırlar.

11 — Tıpkı Firavun hânedânının ve onlardan öncekilerin yaptığı gibi. Onlar âyetlerimizi yalanladılar da Allah günâhlarından dolayı onları yakalayıverdi. Allah azâbı çok şiddetli olandır.

Kâfirlerin Mâlî Gücü

Allah Teâlâ kâfirlerin cehennemin yakıtı olduklarını haber veriyor.«O gün zâlimlerin mazeretleri fayda vermez. Lânet onların, yurdun kötüsü de onlarındır.»(Ğâfir, 52).

Onlara dünyada iken verilen mallar ve çocuklar kendilerine fayda vermeyecek, onları yakıcı azâbdan kurtaramıyacak. Cenâb-ı Hak buyuruyor ki : «Onların malları ve çocukları seni imrendirmesin. Allah bunlarla ancak onlara dünyada azâb etmeyi ve kâfir oldukları halde canlarının zorla çıkmasını diler.» (Tevbe, 85).

Küfredenlerin diyâr diyâr gezip dolaşmaları sakın seni aldatmasın. Az bir geçim sonra varacakları yer cehennemdir. O ne kötü yataktır. (Âl-i İmran, 196 - 197). Burada da şöyle buyuruyor : «(Allah'ın âyetlerini ve peygamberini) yalanlayanlar, (kitabına muhâlefet edenler. Onun peygamberlerine gönderdiği vahyden faydalanmayanlar var ya işte) onların malları ve çocukları Allah'a karşı onlara bir şey sağlamaz, onlar, cehennemin yakıtıdırlar,» yani odunlardır. Nitekim başka bir âyet-i kerîme'de de şöyle buyurur : Siz ve Allah'tan başka taptıklarınız şüphesiz ki cehennem odunusunuz. (Enbiyâ, 98).

İbn Ebu Hâtim diyor : Bize babam... Ümmü'l-Fadl (İbn Abbâs'ın annesi) dan nakletti ki O şöyle dedi : Biz Mekke'de idik. Bir gece Rasûlullah (s.a.) kalktı ve üç defa : «Ey Allah'ım tebliğ ettim mi?» buyurdu. Ömer kalktı ve «Evet» dedi. Sabah olunca Rasûl-i Ekrem şöyle buyurdular : «İslâm mutlaka gâlib olacak ve küfür geldiği yere gerisin geri çevrilecek, sizler İslâm'ı denizlere taşıyacaksınız. İnsanların üzerine öyle bir gün gelecek ki insanlar Kur'an'ı öğrenip okuyacaklar ve : «Biz Kur'an'ı okuduk ve anladık, bizden daha hayırlı olan var mı?» diyecekler. Bir bakın hele onlarda hayrın zerresi var mı?» «Ey Allah'ın Rasûlü onlar kimlerdir?» sorusuna : «Onlar da sizden, sizin dininize mensup olan ahfâdınızdır ve işte onlar cehennemin yakıtıdırlar.» cevabını verdi.

Hadîsi İbn Merdûyeh de Yezîd İbn Abdullah İbn el-Hâd kanaliyle... Ümmü'l-Fadl'dan rivâyet etmiştir. Onun rivâyetine göre, Rasûlullah (s.a.) Mekke'de iken bir gece kalkarak üç kerre : «Teblîğ ettim mi?» buyurdular. Hz. Ömer çok yufka yürekliydi. Kalktı ve «Allah için evet, uğraştın, nasîhat ettin, sabret.» dedi. Rasûlullah (s.a.) : «İmân gâlib gelecek ve küfür yerlerine geri çevrilecek. İnsanlar İslâm'ı denizlere taşıyacaklar. İnsanlar üzerine öyle bir zaman gelecek ki Kur'an'ı okuyup öğrenecekler, öğretecekler ve : «Okuduk, anladık, bizden daha hayırlı kimdir?» diyecekler. Onlarda hiçbir hayır yoktur.» buyurdular. «Ey Allah'ın Rasûlü, kim onlar?» diye sorulduğunda. «Onlar sizdendir ve onlar ateşin yakıtıdırlar» buyurdular.

İbn Merdûyeh bu hadîsi Mûsâ İbn Ubeyd kanaliyle... Abbâs İbn Abdülmuttalib'den rivâyet etmiştir. Allah Teâlâ «Tıpkı Firavun hânedânının gidişi gibi.» buyuruyor. Buradaki «de'b» (gidiş) kelimesi İbn Abbâs, İkrime, Mücâhid, Ebu Mâlik, Dahhâk ve daha başkaları tarafından iş, amel şeklinde açıklanmıştır. Bunlar arasında Firavun hânedânının sünneti ve işi, Firavun hânedânının benzeri gibi açıklamada bulunanlar vardır ki izâhlar birbirine yakındır.

(.....)

Âyetin mânâsı ise şöyledir :

Nasıl, Firavun hânedânı ve ondan sonra Allah'ın gönderdiği peygamberlerin getirdiği âyetleri ve hüccetleri inkâr edenlere malları ve çocukları fayda vermeyip helâk oldular, azâba çarptırıldılarsa, kâfirlere de malları ve çocukları fayda vermeyecek ve helâk olup azâba çarptırılacaklardır.

Allah Teâlâ : «Allah'ın azâbı çok şiddetlidir.» buyuruyor. Yakalaması şiddetli, azâbı yakıcıdır. Hiç kimse O'ndan kurtulamaz, O'nu hiçbir şey geçemez. O dilediğini yapar, her şeye gâlibtir, her şey O'na boyun eğer. O'ndan başka İlâh yok, O'ndan başka Rabb da.

قُل لِّلَّذِينَ كَفَرُوا سَتُغْلَبُونَ وَتُحْشَرُونَ إِلَىٰ جَهَنَّمَ ۚ وَبِئْسَ الْمِهَادُ ﴿١٢﴾ قَدْ كَانَ لَكُمْ آيَةٌ
فِي فِئَتَيْنِ الْتَقَتَا ۖ فِئَةٌ تُقَاتِلُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَأُخْرَىٰ كَافِرَةٌ يَرَوْنَهُم مِّثْلَيْهِمْ رَأْيَ الْعَيْنِ ۚ
وَاللَّهُ يُؤَيِّدُ بِنَصْرِهِ مَن يَشَاءُ ۗ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَعِبْرَةً لِّأُولِي الْأَبْصَارِ ﴿١٣﴾

12 — Küfredenlere : Siz mutlakâ yenileceksiniz. Ve toplanıp cehenneme sürüleceksiniz, orası ne kötü döşektir, de.

13 — Karşılaşan iki topluluğun durumlarında sizin için ibret vardır: Biri Allah yolunda döğüşüyordu. Diğeri ise kâfirdi. Onlar, öbürlerinin kendilerinin iki katı olduklarını gözleriyle görüyorlardı. Allah, dilediğini yardımıyla destekler. Görebilenler için bunda ibret vardır.

Allah Teâlâ buyuruyor ki:

«Ey Muhammed kâfirlere de ki: «Siz (dünyada) mutlaka yenilecek, (kıyâmet gününde de) toplanıp cehenneme sürükleneceksiniz. Orası ne kötü döşektir.»

Âsım İbn Ömer İbn Katâde'den rivâyetle Muhammed İbn İshâk şöyle nakleder: Rasûlullah Bedr'de elde ettiklerini edip te Medîne'ye döndüğünde yahûdîleri Beni Kaynuka pazarında topladı ve: «Ey yahûdî topluluğu! Allah Kureyş'in başına getirdiğini sizin başınıza da getirmeden müslüman olunuz.» buyurdu. Onlar da: «Ey Muhammed, Kureyş'ten bir grup insanı öldürmen seni gurûrlandırmasın. Onlar harbetmeyi bilmeyen tecrübesiz kimselerdi. Vallahi, bizimle harbetseydin bizim nasıl insanlar olduğumuzu anlardın. Bizim gibisiyle henüz karşılaşmadın.» Dediler. İşte bunun üzerine Cenâb-ı Hak bu iki âyeti indirdi. İbn İshâk bu hadîsi Muhammed İbn Muhammed kanaliyle... İbn Abbâs'tan rivâyet etmiştir. Yine bu sebeple Cenâb-ı Hak: «(Ey bu sözleri söyleyen yahûdîler) biri Allah yolunda döğüşen (müslümanlar) diğeri de (Mekke) müşrikleri olmak üzere (Bedrde harb için) karşı karşıya gelen iki topluluğun durumunda sizin için bir ibret (ve Allah'ın, dinini yücelteceğine) dâir bir delil vardır.» buyuruyor.

«Onlar, öbürlerinin kendilerinin iki katı olduklarını gözleriyle görüyorlardı.» âyeti hakkında bazı âlimler —İbn Cerîr'in anlattığına göre— diyorlar ki: Müşrikler Bedr günü müslümanların sayıca kendilerinin iki katı olduğunu görüyordu ki Cenâb-ı Hak —onlara göre— bunu, müslümanların müşriklere gâlib gelmelerinin sebebi kılmıştır. Şüphe yok ki burada bir tek yönden işkil vardır. Şöyle ki: Müşrikler o gün harbden önce müslümanların sayısını tahmîn için Ömer İbn Sa'd'ı göndermişler o da dönüp yaklaşık olarak 300 kişi olduklarını bildirmişti. Ki gerçekten müslümanlar 310 şu kadar kişiydiler. Ama muhârebe başlayınca Allah müslümanlara meleklerden 1000'ini yardımcı göndermiştir.

Bu âyetin mânâsı hakkındaki ikinci görüş şöyledir: Müslümanlar kâfirleri sayıca kendilerinin iki katı olarak görüyorlardı. Bununla beraber Allah müslümanları kâfirlere gâlib kılmıştır.

Avfî'nin İbn Abbâs'tan rivâyetine göre bu da mümkündür. Şöyle ki: «Mü'minler Bedr günü 313, müşrikler ise 626 kişiydi.

Bu îzâh âyetin zâhirî manâsından alınmadır, ama tarih ve siyer âlimleri katında meşhûr olan rivâyetlere ve Cumhûr'un müşriklerin 900 ilâ 1000 kişi arasında olduğu kavline zıt düşmektedir. Nitekim Muhammed İbn İshâk... Urve İbn Zübeyr'den rivâyet diyor ki Rasûlullah (s.a.) Haccâc oğulları kabîlesine âit zencî bir köleye Kureyş'in sayısını sordu. O da : «Çoklar» dedi. Rasûlullah : «Her gün ne kadar hayvan kesiyorlar?» diye sordu. Köle : «Bir gün dokuz, bir gün on» diye cevap verince Allah Rasûlü : «Sayıları 900 ilâ 1000 dir.» buyurdular.

Ebu İshak... Hz. Âişe'den rivâyetle sayılarının 1000 olduğunu söyler. Abdullah İbn Mes'ûd da bu şekilde söylemiştir.

Bu konudaki meşhûr olan görüş; müşriklerin 900 ile 1000 kişi arasında olduğudur. Her halûkârda mü'minlerin üç katı idiler. Buna göre müşriklerin, mü'minlerin iki katı olduğu rivâyeti şüphelidir. En doğrusunu Allah bilir. İbn Cerîr'in rivâyetine gelince —ki İbn Cerîr bu sahîhtir diyor— şöyle söylemenize benzer : «Yanımda bin var ve ben bunun iki katına muhtâcım.» Bu durumda senin ihtiyâcın üç bindir. Bu izâha göre bu rivâyette herhangi bir işkâl yoktur. Ancak burada her iki rivâyet için de geçerli olan şu suâle cevap bulmak gerekir : Bu âyet ile yine Bedr harbi hakkındaki; Hani, karşılaştığınız zaman Allah işlemesi gereken emri yerine getireceğinden onları gözlerinizde az gösteriyor, sizi de onların gözünde azaltıyordu. (Enfâl, 44) âyetinin arası nasıl birleştirilebilir? cevabı şöyledir : Bu âyet bir durumda, o âyet bir başka durumda inmiştir. Süddî... İbn Mes'ûd'dan bu âyet hakkında şu sözleri rivâyet ediyor : «Burada (mevzuu bahs olan) Bedr günüdür. Müşriklere baktık bizim iki katımız kadardılar. Sonra onlara (tekrâr) baktık bizden bir kişi bile fazla değiller. İşte bu; Hani, karşılaştığınız zaman Allah işlenmesi gereken emri yerine getireceğinden onları gözlerinizde az gösteriyor, sizi de onların gözünde azaltıyordu. (Enfâl, 44) âyetinin delâlet ettiği haldir.

Ebu İshâk... Ebu Ubeyde kanalıyla İbn Mes'ûd'dan rivâyet ediyor ki o şöyle dedi : «Müşrikler gözümüzde azalıverdi. O kadar ki yanımdaki bir adama : «Bak, sayıları 70 var mı? diye sordum. O da : «Yok 100 kişi kadar görüyorum» dedi. Müşriklerden bir adamı esir ettik ve sorduk : Kaç kişiydiniz? Bin kişiydik, dedi.

Her iki taraf da birbirini kontrol ettiğinde müslümanlar müşrikleri kendilerinden bir misli fazla gördüler. Böylece Allah'a tevekkül edip O'na yöneldiler ve O'ndan yardım istediler. Müşrikler de mü'minleri aynı şekilde gördüler. Böylece içlerine korku düştü. Ama birbirleri karşısında saf bağlayıp karşılaşınca Allah karşılıklı olarak hem mü'minleri müşriklere, hem de müşrikleri mü'minlere az gösterdi ki her biri diğerinin üstüne atılsın.

Allah Teâlâ bunu, hak ile bâtılı birbirinden ayırmak, îmânı küfre gâlib kılmak, mü'minleri üstün, kâfirleri zelîl etmek için yapmıştı. Nitekim Hak Teâlâ şöyle buyurur :

«Andolsun ki, siz düşkün bir durumdayken Bedr'de Allah size kat'î bir zafer vermişti.» (Âl-i İmran, 123)

Burada da : «Allah dilediğini yardımıyla destekler. Görebilenler için bunda ibret vardır.» Kişiyi; Allah'ın hikmetine, O'nun fiillerini, gerek bu dünyada, gerekse âhirette mü'min kullarına yardımı konusunda geçerli olan kaderini anlamaya, idrâke götüren basîret sahipleri için elbette bunda ibretler vardır.

İZÂHI

Basîret Sahipleri

«Muhakkak ki bunda basîret sahipleri için ibret vardır.» Akıl ve basîret sahipleri için. Akıllı kişinin âyetlerden ibret alması gerekir. Mal ve evlâdın çokluğuyla, mülkün fazlalığıyla gurûrlanmamalıdır. Ve dolayısıyla âhireti için çalışmaktan kaçınmamalıdır. Çünkü Allah onu az bir süre geçindirir, sonra ağır bir azâba sürükler. İyi bil ki; küfre düşen kişi, ezelî hükümle mutsuzluğa yenilmiştir. Sonra hevesine, nefsine, şeytâna ve dünya zevklerine mağlûb olmuştur. Heves ve nefsanî mağlûbiyetler tabiî olarak kişiyi aşağıların aşağısına düşürür ve kişi orada hayat sürer. Sonra yaşadığı gibi ölür ve öldüğü gibi cehennemin dibinde haşrolur. Onun yatağı ne kötü yatakdır. Çünkü dünyadaki yatağı buydu. Ateş ikidir. Biri Allah'ın ateşi, diğeri cehennem ateşidir. Allah'ın ateşi Allah'dan kopuk olmanın verdiği hasret ateşidir. Allah'dan kalbini ayırmış olanların çektiği azâb budur. Allah Teâlâ'nın «kalbleri yalayan yakılmış ateş» kavlinde olduğu gibi. Cehennem ateşi ise şehvetlerin ve gaflet üzerine dayalı davranışlarla ilâhî emre muhalefetlerin ateşidir ki; o derilerin dış tarafını yakar. Allah Teâlâ'nın buyurduğu gibi «derileri yandıkça onun yerine bir başka deriyi değiştiririz ki, yapmış olduklarından dolayı azâbı tatsınlar.» Bu ateşten ancak kalbleri özle dolu olanlar kurtulabilirler. Derilerin yanmasıyla azâb çekmek, gönüllerin yanmasıyla azâb çekmeye nisbetle hayat meltemiyle, ölüm zehiri gibidir. Öyleyse nefsi tezkiye etmek gerekir. Çünkü fıtrat azâbından kurtuluşun yolu budur. Bazılarına; kul nefsinden nasıl kurtulur? diye sorulduğunda, o Rabbıyla son bulur demişlerdir. Allah; kulunu istediğine muvaffak kılmayı arzu ederse, onu nûrlarla dolu askerlerle te'yîd eder. Ona bir karanlık sirâyet ettikçe bir nûr gelir ve o karanlığı giderir, karanlık maddelerini keser ve tozlarını silker. Artık heves için sâhâ kalmadığı gibi, şehvet ve kötü huylar için de söz kalmaz. Nûr kalbin aske-

ridir. Tıpkı karanlığın nefsin askeri olması gibi. Nûr ile kastolunan; esmâ ve sıfatların anlamından faydalanılarak elde edilen hakîkatlardır. Zulmet ile kastolunan da; heves ve aşağılık alışkanlıklardan yararlanılarak çıkarılan anlamlardır. Allah Teâlâ buyurur ki; «hükümdârlar bir kasabaya girdikleri zaman orayı ifsâd ederler.» Yani o kasabanın bulunduğu durumu değiştirirler demektir. Aynı şekilde Rabbânî vâridât, dolu gönüllere geldiğinde, ondaki bütün aşağılık sıfatlarını çıkarır ve temiz ahlâklarla bezer. Bu devlete ancak dünyanın ve âhiretin terki ile ulaşılabilir. Öyleyse ağyâr ile düşüp kalkan, mal ve evlâdı seven, kulların yaratanından korkmayan bir kab, nasıl nûrlarla dolabilir? Ebu Ali el-Dakkâk'a bir fakîr geldi. Üzerinde bir mest ve takke vardı. Arkadaşlarından bir kısmı müşteri şeklinde ona bu mesti kaça aldın? diyerek sordular. Dünya karşılığında satın aldım dedi. Fakat o, benden âhireti istiyor, ama onu satmam dedi. Ebu Bekir el-Dekkâk der ki : Dünya ve âhirette fakîr olanlara ne mutlu. Bu durumu kendisine sorduklarında dedi ki; dünyada hükümdâr ondan haraç istemez. Âhirette de Allah hesâb istemez. Allah bizi ve sizi tevhîd hakîkatlarına ulaştırsın. (İsmâîl Hakkı Bursevî, Rûh el-Beyân, I, 309, 310)

———oOo———

زُيِّنَ لِلنَّاسِ حُبُّ الشَّهَوَاتِ مِنَ النِّسَاءِ وَالْبَنِينَ وَالْقَنَاطِيرِ الْمُقَنطَرَةِ مِنَ الذَّهَبِ وَالْفِضَّةِ
وَالْخَيْلِ الْمُسَوَّمَةِ وَالْأَنْعَامِ وَالْحَرْثِ ذَٰلِكَ مَتَاعُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَاللَّهُ عِندَهُ
حُسْنُ الْمَآبِ ﴿١٤﴾ قُلْ أَؤُنَبِّئُكُم بِخَيْرٍ مِّن ذَٰلِكُمْ لِلَّذِينَ اتَّقَوْا عِندَ رَبِّهِمْ
جَنَّاتٌ تَجْرِي مِن تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا وَأَزْوَاجٌ مُّطَهَّرَةٌ وَرِضْوَانٌ
مِّنَ اللَّهِ وَاللَّهُ بَصِيرٌ بِالْعِبَادِ ﴿١٥﴾

14 — Kadınlardan oğullardan, kantar kantar altın ve gümüşten, nişânlı atlardan, develerden ve ekinlerden gelen zevklere aşırı düşkünlük; insanlar için süslenip hoş göründü. Bunlar dünya hayatının geçimidir. Oysa gidilecek yerin güzel olanı Allah katındadır.

15 — De ki : Size bunlardan daha hayırlısını haber vereyim mi? Takvâya erenler için, altından ırmaklar akan cennetler vardır. Orada devâmlı kalacaklardır. Tertemiz

eşler ve Allah'ın rızâsı vardır. Ve Allah kullarını hakkıyla görendir.»

Dünya Malının Değeri

Cenâb-ı Hakk bu âyetlerde insanlar için süslenip hoş görülen, dünya hayatında kadın ve çocuklardan neş'et eden çeşitli zevkleri haber veriyor. İşe kadınlardan başlıyor. Zira dünyadaki fitnelerin en şiddetlisi onlar yüzündendir. Bir hadîs-i şerifte : «Benden sonraya erkekler için kadınlardan daha zararlı bir fitne bırakmadım.» buyruluyor. Ancak kadınlar ile ilişkilerin maksadı iffet (namusu koruma) ve çocukların çoğalması olursa bu elbette arzulanan bir husûstur. Nitekim hadîs-i şerîflerde evlenme ve bu sûretle de çoğalma teşvîk edilmiştir. Rasûlullah şöyle buyurur : «Bu ümmetin en hayırlısı kadınları en çok olanıdır.»

الدُّنْيَا مَتَاعٌ و خَيْرُ مَتَاعِهَا الْمَرْأَةُ الصَّالِحَةُ اِنْ نَظَرَ اِلَيْهَا سَرَّتْهُ و اِنْ اَمَرَهَا اَطَاعَتْهُ و اِنْ غَابَ عَنْهَا حَفِظَتْهُ فِى نَفْسِهَا وَ مَالِهِ

«Dünya bir metâ'dır (maldır). Onun en hayırlı metâı ise sâliha bir kadındır. Ona baktığında neşelendirir, ona bir şey emrettiğinde yerine getirir (itaat eder) yanında olmadığın zaman ırzını ve malını korur.»

حُبِّبَ اِلَىَّ النِّسَاءُ و الطِّيبُ و جُعِلَتْ قُرَّةُ عَيْنِى فِى الصَّلاةِ

«Bana kadınlar ve güzel koku sevimli kılındı, göz nûrum ise namazdadır.»

Hz. Âişe ise şöyle der : «Atlardan sonra Rasûlullah'ın en çok sevdiği kadınlardır.» bir başka rivâyette ise, kadınlardan sonra en çok sevdiği atlardır.

Çocukları sevmek bazen övünme ve zînet için olur. Ki bu, âyetin hükmüne dâhil olur. Bazen de neslin ve yalnız Allah'a ibâdet eden Muhammed (s.a.) ümmetinin çoğaltılması gâyesine matûf olur. Bu ikinci gâye olursa elbette güzel bir şeydir. Nitekim bir hadîs-i şerîfte : «Çok seven ve çok çocuk doğuran kadınlarla evleniniz. Zirâ kıyâmet gününde sizinle benim ümmetim diğer ümmetlerden fazla olacaktır.» buyrulmuştur. Mal sevgisi de bazen övünme, büyüklenme zayıflara karşı kibirlenme, fâkirlere zulüm gâyesiyle olur. Bu elbette zemmedilmiştir. Bazen de yakınlarına, harcamak, sıla-i rahim, çeşitli iyilik ve tâatler için olur. Bu da şer'an güzel bulunmuş ve övülmüştür.

Müfessirler (القنطار) kelimesinin miktarında ihtilâf etmişlerdir. Hülâsa olarak söylersek : Dahhâk ve daha bazıları «çok ve bol maldır» demişlerdir. Diğer görüşlere göre ise (القنطار) Bin dînârdır, bin ikiyüz

dînârdır, oniki bin'dir. Kırk bin'dir, altmış bin'dir, yetmiş bin'dir, seksen bin'dir... Ve bazıları da daha başka şeyler demişlerdir.

İmâm Ahmed diyor ki: Bize Abdüssamed... Ebu Hüreyre'den rivâyet etti ki Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurdular : «Kıntar 12.000 ukkiye'dir, her ukkiye de yer ile göklerin arasında olanlardan daha hayırlıdır.»

(.....)

İbn Ebu Hâtim ise Ebu Hüreyre ve Ebu Derdâ'dan naklinde onların: «Kıntar 1200 ukiyye'dir» dediklerini kaydeder.

İbn Cerîr der ki : Bana Zekeriyyâ İbn Yahyâ ed-Darîr... Übeyy İbn Ka'b'dan rivâyet etti ki Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurdular : «Kıntar 1200 ukiyyedir.» Bu hadîs de münkerdir. Übeyy İbn Ka'b'den mevkûf olsa gerektir. Nitekim başka sahâbelerden de bu, mevkûf olarak rivâyet edilmiştir. İbn Merdûyeh Musa İbn Ubeyde kanaliyle... Ebu Derdâ'dan rivâyet ediyor ki Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurdular : «Kim 100 âyet okursa gâfiller arasında yazılmaz. 100 ilâ 1000 âyet okuyan için ise Allah katında bir kıntâr sevap vardır. Allah katındaki bir kıntar büyük bir dağ gibidir.»

(.....)

Hâkim Müstedrek'inde şöyle der : Bize Ebu'l-Abbâs Muhammed İbn Ya'kûb... Enes İbn Mâlik'den rivâyet etti ki; Rasûlullah'a «Kantar kantar altın ve gümüş...» âyetini sordular : «Kıntâr 2000 ukiyye'dir» buyurdular. Hadîs Buhârî ve Müslim'in şartlarına göre sahîhtir ama tahrîç etmemişlerdir. Hâkim böyle rivâyet eder.

Hadîsi başka bir lafızla rivâyet eden İbn Ebu Hâtim der ki: Bize Ahmed İbn Abdurrahmân... Enes'ten, o da Rasûlullah (s.a.)'dan kantar hakkında «Ondan 1000 dînâr» kastedildiğini rivâyet etmiştir. İbn Merdûyeh ve Taberânî de hadîsi kendi isnâdlarıyla rivâyet etmişlerdir.

İbn Cerîr, Hasan el-Basrî'den mürsel ve mevkûf olmak üzere kıntâr'ın 1200 dinâr olduğunu rivâyet etmiştir. Avfî aynı görüşü İbn Abbâs'tan rivâyet eder.

Dahhâk der ki : Araptan bazıları kıntârın 1000 dînâr, bir kısmı da 12.000 dînâr olduğunu söylemiştir.

İbn Ebu Hâtim der ki : Bize babam... Ebu Saîd el-Hudrî'nin «Kıntâr bir öküz derisi dolusu altındır» dediğini nakleder.

At sevgisi ise üç çeşittir :

1 — Atların sahipleri onları Allah yolunda kullanmak üzere beslerler. İhtiyâç duyulduğu zaman onlara binerek Allah younda cihâda giderler. Bunlar at besledikleri için sevâb kazanacaklardır.

2 — Müslümanlara karşı övünmek için at yetiştirilir. (bulundurulur). Bu at sahiplerine de günâh vardır.

3 — İffetli olarak yaşama ve at neslini üretmek için aynı zamanda onlardaki Allah'ın hakkını da unutmayarak at beslenir. İlerde (Enfâl, 69) âyetinde de geleceği üzere bu da, sahibi için bir korunmadır. Bu

hususlaki hadîs «Siz de onlara karşı gücünüzün yettiği kadar kuvvet ve bağlanıp beslenen atlar hazırlayın.» (Enfâl, 60) âyetinde gelecektir. Âyetteki (مسومة) kelimesine gelince; İbn Abbâs (r.a.) dan rivâyete göre bu kelime ehlî, yaratılışı, uzuvları tam, mütekâmil, güzel anlamınadır. Mücâhid, İkrime, Saîd İbn Cübeyr, Abdurrahmân İbn Abdullah İbn Ebrâ, Süddî, Rebî İbn Enes, Ebû Sînân ve başkalarından da bu şekilde rivâyet edilmiştir. Mekhûl bu kelimeyi : «Atın alnında ve ayağındaki beyazlık.» olarak anlarken başka görüşler de ileri sürülmüştür.

İmâm Ahmed şöyle der : Bize Yahyâ İbn Saîd... Ebu Zerr'den rivâyet etti ki, Rasûlulah şöyle buyurdu : «Hiç bir arab atı yoktur ki kendisine izin verilip de her fecr zamanı iki defa duâda bulunmasın. Hayvan şöyle duâ eder : «Allah'ım Sen beni insanoğluna verdin. O halde beni onun yanında en sevdiği mal ve ehlinden kıl.» Âyetteki «hayvanlar» dan maksad develer, sığırlar ve koyunlardır. «Ekinler» den maksad da ağaç dikme ve zirâat için kullanılan yerlerdir.

İmâm Ahmed diyor ki : Bize Ravh İbn Ubâde... Süveyd İbn Hübeyre'den rivâyet etti ki, Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuş : «Kişinin en hayırlı malı nesli bol atlar ve (iyi) yetiştirilmiş hurmalıklardır.» Allah Teâlâ «Bunlar dünya hayatının geçimidirler.» buyuruyor. Dünya hayatının geçici ve fânî olan süsleridirler. Oysa gidilecek yerin güzel olanı (ve sevâb) Allah katındadır.

İbn Cerîr diyor ki : Bize Abd İbn Humeyd Ömer İbn Sa'd'dan rivâyet etti ki, bu sûredeki 14. âyet nâzil olunca Hz. Ömer : «Ey Rabbım işte şimdi onları bizim için süsledin» dedi ve bunun üzerine de 15. âyet indirildi. Bu sebeple Cenâb-ı Hak Ey Muhammed insanlara söyle : Bu dünyada insanlara süslenen ve mutlakâ yok olup gidecek güzelliklerden nimetlerden daha hayırlı olanı haber vereyim mi? buyurup daha hayırlı olanı açıklıyor ve : «Takvâya erenler için altından ırmaklar akan» muhtelif yerlerin çeşitli içecekleri hâvî baldan, sütten, serâbtan ve diğer içeceklerden akan nehirler «cennetler vardır.» Bunları ne göz görmüştür, ne kulak işitmiştir, ne de beşerin aklından geçmiştir. «Orada» ebedî devâmlı «kalacaklar» ve aslâ oradan ayrılmayacaklardır. «Orada» dünya kadınlarında bulunabilecek her türlü pislikten, hayızdan nifâstan arınmış tertemiz eşler ve Allah'ın rızâsı vardır.» Allah'ın rızâsı onlarla olacak ve artık bir daha onlara aslâ kızmayacaktır. Bu sebeple Cenâb-ı Hakk «Allah'ın rızâsı (vermiş olduğu devâmlı nimetlerden daha) büyüktür.» (Tevbe, 72) buyuruyor. «Ve Allah kullarını hakkıyla görendir.» Böylece herkese haketmiş olduğu kadar ihsânda bulunacaktır.

İ Z Â H I

Sevginin Psikolojik Temelleri

Üçüncü mes'ele: Şehvetlerin sevgisi konusundadır. Bu husûsta üç bahis vardır :

Birinci bahis : Buradaki şehvetler ta'rîfi ile istek duyulan şeyler kastedilmektedir. İstek duyulan şeylere şehvet denilmiş olmasının sebebi, ilişki ve bağlantı bakımından istiâre yolu iledir. Tıpkı güç yetirilen şeye kudret, ümîd edilen şeye ricâ, bilinen şeye bilgi denmesi gibi. Bu istiâre lügatta meşhûrdur. Sözgelimi bu falancanın şehvetidir dendiği zaman, arzuladığı şeydir, denmek istenir. Keşşâf tefsîrinin sahibi (Zâmahşerî) der ki : «Şehvetlere bu ismin verilmesinin iki faydası vardır. Birincisi zikredilen şeylerden faydalanmak çok istenir ve arzu edilir. İkincisi de, şehvetin hikmet sahipleri katında çirkin görülen ve kötü sayılan niteliğidir. Şehvetine tâbi olan kişi kendi nefsinde hayvânî duygular görür. Böylece bu ta'bîrin kullanılmasıyla o duygulardan nefret ettirme kasdı güdülmüştür.

İkinci bahis : Kelâmcılar derler ki : Bu âyet, sevginin şehvetten başka bir şey olduğunu gösteriyor. Çünkü bu âyette sevgi, şehvete izâfe ediliyor. İzâfe edilen şey ise kendisine izâfe edilenden farklıdır. Arzu Allah'ın fiilidir. Sevgi ise kulların fiilleridir. Şehvet insanın bütün gâye ve arzusunu zevk ve güzelliklerini araştırma konusuna hasretmesinden ibârettir.

Üçüncü bahis : Filozoflar derler ki : İnsan bir şeyi sever. Ancak onu sevmemeyi de sever. Meselâ müslümanın tabîatı, bazı harâmlara temâyül eder, ancak o harâmları sevmemeyi de sever. İşte bir kişi bir şeyi sever, onu sevmeyi de severse bu, sevginin kemâlidir. Eğer bu sevgi, hayır yönünde ise mutluluğun kemâlidir. Nitekim Allah Teâlâ Hz. Süleymân'ın dilinden «Ben hayır sevgisiyle sevdim» buyurmaktadır. Bunun anlamı şudur : «Ben hayırı severim ve hayırı sever olmayı daha çok severim. Eğer sevgi şer noktasında ise, bu takdîrde bu âyette sözkonusu olan şehvetlerin sevgisi gibi olur. Bu ise üç basamaklıdır. Birincisi insan sevilen türlü şeyleri sever. İkincisi, insan istediği şeyi sever. Üçüncüsü sevdiği şeyin fazîlet ve güzellik olduğuna inanır. İşte bu konuda üç basamağın üçü de birleşince şiddet ve kuvvette en son noktaya erişilmiş olur. Bu düğümün çözülmesi ancak Allah Teâlâ tarafından gönderilen yüce bir tevfîk ile mümkün olur. Ayrıca Allah Teâlâ şehvetin sevgisini insanlara izâfe etmiştir. Kullanılan (الناس) nass lafzı umûmîdir ve ta'rîf harfi ile kullanıldığı için istiğrâk ifâde eder. Dolayısıyla ifâdenin zâhiri, burada kastedilen anlamın bütün insanlar için gerçekleşmiş olmasını gerektirir. Akıl da buna delâlet eder. Şöyle ki her faydalı ve lezzetli olan şey sevilir ve kendiliğinden arzulanır. Faydalı, lezzetli olan şey cismânî ve rûhânî olmak üzere iki kısma ayrılır.

Cismânî lezzet, daha başlangıçta herkes için gerçekleşebilir. Rûhânî lezzet ise, çok nâdir olmak üzere ancak münferiden gerçekleşir. Sonra bu kişide rûhânî lezzet, ancak nefsin cismânî lezzetlere doyması sonucu hâsıl olur. Böylece nefsin cismânî lezzetlere çekilmesi kuvvetli ve kesin bir meleke halinde olur. Rûhânî lezzetlere çekilmesi ise en küçük bir nedenle ortadan kalkan geçici bir hal gibi olur. Öyleyse, yaratıklar için çoğunlukla görülen hal, cismânî lezzetlere aşırı temâyüldür. Rûhânî lezzetleri isteme meyline gelince; bu ancak nâdir halin vukûu ancak nâdir vakitlerde olabilir. Bunun için Hak Teâlâ bu hükmü ta'mîm ederek «İnsanlar için şehvetlerin sevgisi süslü gösterildi.» buyuruyor. (Fahreddîn Râzî, Mefâtîh el-Ğayb, VII, 195 - 196)

Bilâhere insanların sevdikleri, arzuladıkları ve kendilerine hoş gösterilen şeyler açıklanmaktadır. Bunların insan rûhunda büyük bir yeri vardır. Âyet-i kerîme'de sevilen şeylerden 6 tanesi zikredilmektedir.

Birincisi kadınlardır. Dünya hayatının nimetlerinden kadın sevgisinin üzerinde hiçbir sevgi yoktur. Kadınları gözler arzular, istekler onlara doğru koşar, rûh onlarla huzûr bulur. Ülfetin zirvesi onlardır. Erkeklerin kazançlarının alın terlerinin ve emeklerinin çoğunluğu onlar için harcanır. Nice zengin, kadın sevgisinden fakîr olmuştur. Nice fakîr onları elde etmek için her şeyini terketmiştir. Nice insanlar kadın aşkıyla zelîl iken azîz olmuştur. Nice düşük insanlar onlara yaklaşayım derken yücelmişlerdir. (...) Erkekte kadın sevgisinin daha güçlü olmasının sebebine gelince; bu sevginin tabiî nedeni, neslin devâm etmesi arzusu ve içgüdüsüdür. Neslin devâmı içgüdüsü erkekte daha güçlüdür. Bunun için yaşı gelince erkeğin kadından daha çok evlilik peşinde koştuğunu görürsünüz. Kadını isteyen ve bu uğurda malını harcayan odur. Eşini koruyup hayat boyu yükünü omuzunda taşımak isteyen odur. Kadın sadece bu isteğe karşılık verir. Ancak isterse o da daha çok erkek peşinde koşar. Erkeğin kadını sevmesinin sebebinin neslin devâmı olduğuna bir başka delil ararsanız, erkeğin her zaman bu arzu için hazır olduğunu görürsün. Ömrünün her anı bununla doludur. Kadın ise bu isteği ve yeteneği âdet zamanında yitirdiği gibi, âdetten ayrı olarak elli ellibeş yaşlarında da kezâ bu isteğini yitirir. Bu yaştan sonra kadın erkeği isterse bu istek sevgi ve hâtıraya dayalıdır. (...) Bu anlamları ve eşlerin farklı durumlarını iyice düşünenlerin bu sevgiden maksadın erkek ve kadın arasında mevcûd olan karı - kocalık sevgisi olduğunu kolayca söyleyebilirler. Böylece âyet-i kerîme mevzûun en güçlü noktasını bahis mevzûu etmiş bulunmaktadır.» (Reşîd Rızâ, Tefsîr el-Menâr, 239 - 241)

—oOo—

الَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا إِنَّنَا آمَنَّا فَاغْفِرْ لَنَا ذُنُوبَنَا وَقِنَا عَذَابَ النَّارِ ﴿١٦﴾ الصَّابِرِينَ

وَالصَّادِقِينَ وَالْقَانِتِينَ وَالْمُنفِقِينَ وَالْمُسْتَغْفِرِينَ بِالْأَسْحَارِ ﴿١٧﴾

16 — Onlar ki: Ey Rabbımız, biz gerçekten îmân ettik. Artık günâhlarımızı bize bağışla. Ve o ateş azâbından bizleri koru diyenler,

17 — Sabredenler, doğru olanlar, gönülden ibâdet edenler, infâk edenler ve seherlerde Allah'tan mağfiret dileyenlerdir.

Sabredenler

Bu âyette Cenab-ı Hak, kendilerine bol bol sevâb va'dettiği takvâya eren kullarını anlatıyor ve buyuruyor: «Onlar ki: Ey Rabbımız biz gerçekten» Sana, kitâbına ve Rasûlüne «îmân ettik. Artık «Sana olan îmânımız ve bize gönderdiğin din karşılığı olarak «günâhlarımızı», fazlın ve merhametinle de işlerimizdeki kusurlarımızı «bağışla ve bizi o ateş azâbından koru» derler. Sonra buyuruyor ki; İbâdetleri yerine getirmede ve harâmları terketmekte «sabredenler» zor amellere sarılmakla iddiâ etmekte oldukları îmânlarında «doğru olanlar, gönülden ibâdet edenler», ibâdet olmak üzere akrabâ ve yakınlarına infâk eden, toplumun ihtiyâçlarını karşılayan ve muhtâçlarına yardım etme gibi, infâk etmekle yükümlü bulundukları yerlere harcamak sûretiyle mallarını Allah yolunda infâk edenler ve seherlerde Allah'tan mağfiret dileyenlerdir. Âyetin bu kısmı seher vakitlerinde mağfiret dilemenin fazîletine delâlet etmektedir.

Rivâyete göre Ya'kûb (a.s.) oğullarına: «Sizin için Rabbımdan mağfiret dileyeceğim» dediğinde onlar hakkındaki mağfiret isteğini seher vaktine bırakmıştı.

Buhârî, Müslim ve diğer Müsned ve Sünenler'de; sahâbeden bir topluluğun rivâyetine dayanılarak kaydedildiğine göre, Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurdu:

يَنْزِلُ اللهُ تَبَارَكَ وَتَعَالَى كُلَّ لَيْلَةٍ إِلَى السَّمَاءِ الدُّنْيَا حِينَ يَبْقَى ثُلُثُ اللَّيْلِ الآخِرُ فَيَقُولُ: هَلْ مِنْ دَاعٍ فَأَسْتَجِيبَ لَهُ! هَلْ مِنْ سَائِلٍ فَأُعْطِيَهُ هَلْ مِنْ مُسْتَغْفِرٍ فَأَغْفِرَ لَهُ!

«Her gece, gecenin son üçtebiri kaldığında Allah Teâlâ dünya semâsına iner ve şöyle buyurur: «Yok mu bir isteyen ki istediğini vereyim, yok mu bir duâ eden ki icâbet edeyim, yok mu mağfiret dileyen ki onu bağışlayayım.»

Buhârî ve Müslim'in de Hz. Âişe'den şöyle bir rivâyeti vardır: «Ra-

sûlullah (s.a.) gecenin evvelinde, ortasında ve sonunda vitir kılardı ve vitr'i seherde bitirirdi.» Abdullah İbn Ömer gece namaz kılar ve Nâfi'e seslenerek : Seher vakti geldi mi? diye sorardı. Ondan «Evet» cevâbını alınca da duâ ve istiğfâra başlar ve sabaha kadar devâm ederdi. Bunu İbn Ebu Hâtim rivâyet etmiştir.

İbn Cerîr diyor : Bize Vekî'... İbrâhîm İbn Hâtıb'dan, o da babasından rivâyet etti ki; o şöyle demiş : Seher vakti mescidin bir köşesinde bir adamın «Ey Rabbım, emrettin itâat ettim, işte seher vakti, beni bağışla» diye duâ ettiğini duydum. Baktım ki Abdullah İbn Mes'ûd imiş.

İbn Merdûyeh Enes İbn Mâlik'den rivâyetle diyor ki : «Gece namaz kıldığımızda seher vaktinin sonunda yetmiş kerre istiğfâr etmekle emrolunmuştuk.»

شَهِدَ اللَّهُ أَنَّهُ لَا إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ وَالْمَلَائِكَةُ وَأُولُو الْعِلْمِ قَائِمًا بِالْقِسْطِ ۚ لَا إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ الْعَزِيزُ
الْحَكِيمُ ﴿١٨﴾ إِنَّ الدِّينَ عِندَ اللَّهِ الْإِسْلَامُ ۗ وَمَا اخْتَلَفَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ إِلَّا مِن
بَعْدِ مَا جَاءَهُمُ الْعِلْمُ بَغْيًا بَيْنَهُمْ ۗ وَمَن يَكْفُرْ بِآيَاتِ اللَّهِ فَإِنَّ اللَّهَ سَرِيعُ الْحِسَابِ ﴿١٩﴾ فَإِنْ
حَاجُّوكَ فَقُلْ أَسْلَمْتُ وَجْهِيَ لِلَّهِ وَمَنِ اتَّبَعَنِ ۗ وَقُل لِّلَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ وَالْأُمِّيِّينَ أَأَسْلَمْتُمْ ۚ
فَإِنْ أَسْلَمُوا فَقَدِ اهْتَدَوا ۖ وَإِن تَوَلَّوْا فَإِنَّمَا عَلَيْكَ الْبَلَاغُ ۗ وَاللَّهُ بَصِيرٌ بِالْعِبَادِ ﴿٢٠﴾

18 — Allah, şehâdet etti ki, gerçekten O'ndan başka ilâh yoktur. Melekler ve ilim sahipleri de adâleti ayakta tutarak buna şehâdet ettiler; O'ndan başka ilâh yoktur. O, Azîz'dir, Hakîm'dir.

19 — Gerçekte Allah katında din, İslâm'dır. Ancak kitâb verilenler, kendilerine ilim geldikten sonra aralarındaki ihtirâstan dolayı ayrılığa düştüler. Kim Allah'ın âyetlerini inkâr ederse, şüphesiz ki Allah hesâbı çabuk görendir.

20 — Seninle tartışmaya girişirlerse : Ben, bana uyanlarla birlikte kendimi Allah'a teslîm ettim, de. Kendilerine Kitâb verilenler ve kitâbsız ümmîlere : Siz de İslâm oldunuz mu? de. Eğer İslâm olurlarsa doğru yola girmişlerdir.

Şâyet yüz çevirirlerse sana yalnız tebliğ etmek düşer. Ve Allah, kullarını görendir.

«Allah şehâdet etti.» Şâhid olarak Allah yeter. Zîra şâhidlerin en doğrusu ve adâletlisi, konuşan, söz söyleyenlerin de en doğrusu O'dur. «O'ndan başka ilâh yoktur» bütün yaratıkların tek İlâhıdır. Herkes O'nun tarafından yaratılmış ve O'nun kulları olup O'na muhtâçtırlar. O ise kendinden başkasından müstağnîdir. Nitekim başka bir âyette şöyle buyurur :

«Lâkin Allah sana indirdiğine şâhidlik eder ki, O'nu bile bile indirmiştir. Melekler de şâhidlik ederler. Esâsen şâhid olarak Allah yeter.» (Nisâ, 166). Sonra kendi şehâdetine meleklerin ve ilim sahiplerini de katarak : «Melekler ve ilim sahipleri de adâleti ayakta tutarak buna şehâdet ettiler.» «O'ndan başka İlâh yoktur. O Azîz'dir.» Hiçbir büyüklük O'ndan daha büyük olamaz, sözlerinde fiillerinde, şerîatında ve kaderinde «Hikmet Sahibidir.»

İmâm Ahmed diyor ki : Bize Yezîd İbn Abdürrabbih... Zübeyr İbn Avvâm'dan rivâyet etti ki o şöyle demiş. Arafe'de iken Rasûlullah (s.a.)ı şu âyeti okurken işittim :

«Kim İslâm'dan başka bir din ararsa, ondan aslâ kabul olunmaz.» (Âl-i İmrân, 85) şöyle devâm etti : «Ey Rabbım, ben de buna şehâdet edenlerdenim.»

Hadîsi İbn Ebu Hâtim başka bir şekilde rivâyet ediyor, şöyle ki : Bize Ali İbn el-Hüseyin... Zübeyr'den rivâyet etti ki o şöyle demiştir : Rasûlullah (s.a.) «Allah şehâdet etti ki gerçekten O'ndan başka İlâh yoktur. Melekler...» âyetini okurken : «Ey Rabbım, ben de şehâdet ederim.» buyurdular.

Taberânî Mu'cem'ül-Kebîr'inde şöyle der : Bize Abdân İbn Ahmed... Gâlib el-Kattân'dan rivâyet etti ki o şöyle demiştir : Ticâret için Kûfe'ye geldim ve A'meş'in yakınında bir yerde konakladım. Oradan ayrılacağım gece teheccüd namazına kalktı. Namazda bu âyetleri okudu ve şöyle dedi : «Allah'ın şehâdet ettiği şeye ben de şehâdet ediyor ve bu şehâdeti Allah'a emânet ediyorum. Bu şehâdetim Allah katında bir emânettir, Allah katında din, İslâm'dır.» Bunu defâlarca tekrârladı. Ben (kendi kendime) : Bu, muhakkak bu konuda bir şeyler duydu, dedim ve sabahleyin ona vedâlaşmaya gittiğimde : Ey Ebu Muhammed, senin bu âyeti tekrârladığını duydum, dedim. Bunun üzerine : «O ayetteki şey (haber ve fazîlet) den haberin yok mu? deyince, ben : Ben bir aydır senin yanındayım. Bu konuda bana hiçbir şey söylemedin, dedim. A'meş : Vallâhi sana bunu bir seneden önce söylemem, dedi. Orada bir sene kalarak (ona hizmet ettim) bir sene olunca : Ey

Ebu Muhammed bir sene geçti, dedim. A'meş dedi ki : Bana Ebu Vâil, Abdullah'dan rivâyet etti ki Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurdu : «(Emânet ya da şehâdet) sahibi kıyâmet günü getirilir. Allah (c.c.) şöyle buyurur : «Kulum bana ant verdi (ahitte bulundu) elbette en fazla ben ahde vefâ gösteririm. Kulumu cennete sokunuz.»

«Allah katında din, İslâm'dır.» âyeti Allah tarafından O'nun katında İslâm'dan başka hiçbir dinin kabul edilmeyeceğinin ilânıdır. İslâm, Allah'ın gönderdiği bütün peygamberlerin Allah'dan getirdikleri ve haber verdikleri dine uymaktır. Peygamber gönderilmesi Muhammed (s.a.) ile son bulmuştur. Böylece O'nun yolu hâricinde Allah'a giden diğer bütün yollar kapatılmış oluyor. O halde Muhammed (s.a.) in gönderilmesinden sonra kim O'nun şerîatından başka bir din ile Allah'ına varırsa bu ondan kabul edilmeyecektir. Nitekim başka bir âyette de şöyle buyurulmuştur : «Kim, İslâm'dan başka bir din ararsa, ondan aslâ kabul olunmaz...» (Âl-i İmrân, 85). Bu âyette Cenâb-ı Hak : «Allah katında din İslâm'dır» buyurarak münhasıran makbul dinin İslâm olduğunu haber vermektedir...

Sonra Cenâb-ı Hak öncekilerden kendilerine kitâb verilenlerin, kendilerine peygamberler gönderilip kitaplar inzâl edilmek sûretiyle aleyhlerinde hüccetler olmasından sonra ayrılığa düştüklerini haber vererek şöyle buyurur :

«Ancak kitâb verilenler kendilerine ilim geldikten sonra aralarındaki ihtirâstan dolayı ayrılığa düştüler.» Birbirlerine karşı çıktılar (anlaşmazlığa düştüler). Birbirlerini çekememezlik, kin ve birbirlerine karşı sırt çevirmeleri sebebiyle Hak üzerinde de ayrılığa düştüler. Birilerinin diğerlerine olan kin ve düşmanlığı doğru bile olsa, onları karşı tarafın her söz ve işine karşı olmaya sürükledi. Sonra buyurdu : «Kim Allah'ın âyetlerini inkâr ederse, şüphesiz ki Allah hesâbını çabuk görendir.» Kim Allah'ın kitâbında indirmiş olduğu şeyleri inkâr ederse Allah buna karşılık olarak onu cezâlandıracak, bu yalanlamasından dolayı onu hesâba çekecek ve kitâbına muhâlefetinden dolayı azâbına çarptıracaktır.

Cenâb-ı Hak sonra şöyle buyuruyor : «Seninle (tevhîd, Allah'ı birleme konusunda) tartışmaya girişirlerse sen : «Bana uyanlarla birlikte kendimi Allah'a teslîm ettim, de.» İbâdetimi, yalnız tek olan Allah'a yaparım. O'nun benzeri, ortağı, dengi ve arkadaşı yoktur.» Benim dinime uyanlar da aynen benim söylediklerimi söylerler. Allah'ın şu âyetinde de buyurulduğu gibi;

«De ki : Benim yolum işte budur. Allah'a basîretle dâvet ediyorum, ben de bana uyanlar da Allah'ı tenzîh ederiz.» (Yûsuf, 108)

Sonra Allah Teâlâ kulu ve Rasûlü Muhammed'e, hıristiyanları yahûdîleri ve ümmî müşrikleri Allah'ın gönderdiği (kitâba) ve şerîatına,

dinine ve yoluna dâveti emrederek şöyle buyuruyor : «Kendilerine kitâb verilenlere ve kitâbsız ümmîlere : Siz de İslâm oldunuz mu? de. Eğer İslâm olurlarsa doğru yola girmişlerdir. Şâyet yüz çevirirlerse sana yalnız teblîğ etmek düşer.» Onları hesâba çekmek Allah'a âittir. Zâten dönüşleri ve varacakları yer de Allah'dır. Dilediğine hidâyet veren, dilediğini saptıran da O'dur. Onun için «Allah kullarını görendir» buyuruyor. Kimin hidâyeti, kimin de dalâleti ve sapıklığı hakettiğini O bilir. «O yaptığından sorulmaz, halbuki onlar yaptıklarından sorulacaklardır.» (Enbiyâ, 23). Bütün bunlar O'nun hikmet ve rahmetinden dolayıdır. Bu ve emsâli âyetler Rasûlullah (s.a.) ın bütün yaratıklara gönderilmiş olduğunun en açık delillerindendir. Bu husûs O'nun dininden zarûrî olarak anlaşılmaktadır. Bu konuya delâlet eden âyet ve hadîsler pek çoktur. Meselâ :

«De ki : Ey insanlar, ben gerçekten... Allah'ın hepiniz için gönderdiği peygamberiyim.» (A'râf, 158)

«Hakkı bâtıldan ayırdeden Kur'an'ı kuluna dünyaları uyarmak üzere indiren Allah yücelerin yücesidir.» (Furkân, 1) gibi.

Buhârî, Müslim ve diğer hadîs kitaplarında, müteaddid olaylarla tevâtür derecesine yükselen haberlere göre Rasûlullah (s.a.) acem olsun, arap olsun, kitâbî olsun, ümmî olsun bütün krallara ve insan topluluklarına Allah'ın bu konudaki emrine uyarak mektuplar göndermiş ve onları İslâm'a çağırmıştır.

Abdürrezzâk der ki : Ma'mer'in... Ebu Hüreyre'den rivâyetine göre, Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurdu : «Nefsim kudret elinde olan Allah'a yemîn olsun ki ister yahûdî olsun, ister hıristiyan olsun beni işittikten sonra benim gönderildiğim dini kabul etmeden ölürse cehennem ehlindendir...» (Bu hadîsi Müslim rivâyet etmiştir.) Rasûlullah buyurdular ki : «Ben siyah ve kırmızı (derili olanlara) da gönderildim.», «Daha önce peygamber özellikle kendi kavmine gönderilirdi. Ben ise bütün insanlara gönderildim.»

İmâm Ahmed diyor : Bize Müemmel'in... Enes'den rivâyetine göre; yahûdî bir çocuk Rasûlullah'a abdest (suyu) hazırlar, nalınlarını getirirdi. Bir gün hastalandı. Rasûlullah onu ziyarete gitti. Çocuğun babası başucunda duruyordu. Rasûlullah (s.a.) çocuğa : «Ey falân, «Lâ İlâhe İllallah» de,» dedi. Çocuk babasına baktı, babası sustu. Rasûlullah sözünü tekrârlayınca çocuk yine babasına baktı ve babası : «Ebu'l -Kâsım'ın dediğini yap» deyince, çocuk : «Allah'dan başka İlâh olmadığına ve senin O'nun elçisi olduğuna şehâdet ederim» dedi. Rasûlullah şöyle diyerek çocuğun yanından çıktı : «Benimle (benim sâyemde) onu cehennemden çıkaran Allah'a hamdolsun.» Bu hadîsi Buhârî de tahrîç etmiştir. Rasûlullah (s.a.) ın bütün insanlara gönderildiğine dâir âyet ve hadîsler pek çoktur.

İ Z Â H I

Eğer Allah'ın bu derece ta'zîm ettiği kendisi ve melekleriyle birlikte vahdâniyetine ve adâletine şâhid tuttuğu bilgi sahiplerinden maksad nedir? derseniz, ben derim ki; bunlar Allah'ın vahdâniyetini ve adâletini kesin deliller ve açık belgelerle tesbît eden adâlet ve tevhîd bilginleridir. (...) Allah katında din İslâm'dır. Bu cümle ilk cümleyi pekiştiren ara cümlesidir. Bu pekiştirmenin ne faydası vardır? derseniz, ben derim ki; bunun faydası şudur : Allah'dan başka İlâh yoktur sözü tevhîd'dir. Adâlet üzere kâimdir, sözü onun ahid olduğunun belirtilmesidir. Bunun yanısıra Allah katında din İslâm'dır, dendiğinde İslâm'ın adâlet ve tevhîd olduğu açıklanmış olmaktadır. Adâlet ve tevhîd Allah katında dinin kendisidir. Bunun ötesinde kalanlar ise dinle alâkası yoktur. Yine bu âyette Allah'ı görmeyi câiz saymak veya saf zulmün kendisi olan cebir görüşünü benimsemenin vesîle olduğu teşbîhi kabul edenlerin, İslâm'ın kendisi olan Allah'ın dininde olmadıkları açıklanmaktadır. Görüleceği gibi bu husûs çok açıktır. (Zâmahşerî, Keşşâf, I, 418)

İslâmda İ'tikâdî Düşüncenin Dayanakları

İslâm'da i'tikâdî düşüncenin dayandığı gerçek temellerden birincisi Tevhîd temelidir. Ülûhiyyette, tevhîd ve adâletle icrâ edilen hükümrânlıkta tevhîd. Sûre, şu temel hakîkatle başlamıştı : «Allah. Başka İlâh yok. Ancak O, Hayy ve Kayyûm'dur.» Bu ilâhî ifâde; bir taraftan İslâm akîdesinin gerçek mâhiyyetini temsîl ederken, diğer taraftan ehl-i kitâb'ın İslâm hakkında meydana getirdiği şüpheleri izâle etmişti. Bu izâle ediş bizzât ehl-i kitâb üzerinde te'sîrini gösterdiği gibi, şüpheler yoluyla akîdesinde sarsıntı görülen bir takım müslümanlar üzerinde de büyük te'sîrler icrâ etmişti.

Allah Teâlâ'nın, kendisinden başka İlâh olmadığına şehâdet edişi, Allah'a inananları tatmîn içindir. Burada hâtıra şöyle bir iddiâ gelebilir : Allah'ın şehâdetiyle tatmîn olanlar, ancak Allah'a inanmış olanlardır ki bunlar için böyle bir şehâdete ihtiyâç bile yok... Evet, bu hitap Allah'a inanmış olanlaradır. Ve aslında, ehl-i kitâb olanlar da Allah'a inanmış kimselerdir. Fakat, hem O'na inanıyorlar, hem de şirke giderek Allah'a oğul izâfe etmekten geri durmuyorlardı. Hattâ müşrikler bile Allah'a inanıyorlardı ama, O'na ortaklar, oğullar ve kızlar isnâd etmek sûretiyle yollarını sapıtmış oluyorlardı. Hal böyle olunca; Allah Teâlâ'nın, kendisinden başka İlâh olmadığına bizzât şehâdet etmesi, müşriklerin de, ehl-i kitâb'ın da tasavvurlarındaki bozuk akîdelerin büyük çapta düzelmesine vesîle olmuştur.

Esâs i'tibâriyle --daha önce de gördüğümüz gibi— bu mevzûun başka türlü derinlik ve incelikleri de vardır. Allah Teâlâ, Zât-ı Sübhânîsinden başka İlâh olmadığına şehâdet etmek sûretiyle, tekliğin icâbettirdiği bazı husûslara işâret buyurmak istemiştir : Kulların yaptığı ibâdetlerden, samîmî olarak yalnız kendisine yapılanı kabul edeceği gibi, bunun da teslîmiyet mânasına gelen İslâm çerçevesi içinde yapılmasını ister. Bu akîdenin sadece inanç ve his halinde kalması değer taşımıyor. Ancak buna, kitâbın ahkâmına uygun olarak amelî ibâdet, itâat, tâbiiyyet ve teslîmiyyet de eklenirse gerçek değerini buluyor... Her asır ve zamanda, Allah'a inandıklarını söyleyen bir takım insanlar görürüz ki; bunlar Allah'ın şerîatı dışındaki herhangi bir nizâmın tatbîkçisi olmak; Allah'ın Rasûlüne ve kitâbına tâbi olmayanlara boyun eğmek ve tasavvurlarını, değerlerini, ölçü ve kıstâslarını, ahlâk ve edeblerini başka kaynaklardan te'mîn etmek sûretiyle ulûhiyyette Allah'a eş koşmuş olurlar... Bütün bu hareketler Allah'a inanmış olmalarıyla tezâd teşkil ettiği gibi, Allah'ın bir olduğuna dâir Hak Teâlâ'nın şehâdetiyle de bağdaşmamaktadır.

Meleklerin ve ilim sahiplerinin şehâdetine gelince; bu şehâdet onların yalnız Allah'ın emirlerine itâat etmeleri, bütün işlerinde yalnız Allah'ın nizâmına başvurmaları ve Allah'tan geldiğine inandıkları her şeyi şüphe ve münâkaşaya mahal görmeden kabullenmelerinde kendini göstermektedir. Sûrede, ilim sahiplerinin hal ve tutumunu tasvîr eden âyet şöyle geçmişti : «İlimde derinleşmiş olanlar : Biz O'na inandık. Hepsi Rabbımızın katındandır, derler.» Meleklerin ve ilim sahiplerinin şehâdetleri budur işte : Tasdîk, itâat, tâbi ve teslîm olmak.

Allah Teâlâ'nın vahdâniyyetine bizzât Allah'ın, meleklerin ve ilim sahiplerinin şehâdetinden sonra, O'nun ulûhiyyetinin ayrılmaz bir vasfı olan adâleti ayakta tutmak sıfatı için de şehâdet ettiler :

«Allah adâleti ayakta tutarak şehâdet etti ki; gerçekten O'ndan başka İlâh yoktur. Melekler ve ilim sahipleri de buna şehâdet ettiler.»

İfâde şeklinden de anlaşılacağı gibi, bu sıfat ulûhiyyetin ayrılmaz bir vasfıdır. Burada, sûrenin baş tarafında geçen : «Allah. Başka İlâh yok. Ancak O, Hayy ve Kayyûm'dur.» âyet-i kerîme'sindeki temel hükmün izâhı yapılmaktadır. Bu ise, Hayy ve Kayyûm olan Allah'ın hükümrânlığı adâletle kâim demektir.

Allah Teâlâ'nın şu kâinat ve şu insanların hayatıyla ilgili olarak takdîr ve tedbîr buyurduğu her şey adâlet üzere yapılmaktadır. Mutlak adâletin beşer hayatında tahakkuk etmesi, insan hareketlerinin; mütenâsip bir nizâm içinde birbirini tamâmlayan kâinatın hareketlerine uygun düşebilmesi, ancak ve ancak Allah'ın beşer hayatı için seçip, kitâbında beyân buyurduğu nizâmı tatbik etmekle mümkündür. Aksi takdîrde insan hayatı ile kâinatın akışı arasında ne adâletten,

ne doğruluktan, ne insicâmdan, ne de ıslâhtan eser görülür. O takdîrde ancak zulüm, çatışma, dağılma ve mahv olma vardır.

İşte bizler görüyoruz; tarih boyunca hangi devirlerde sadece Allah'ın kitâbıyla hükmedilmişse, ancak o zaman insanlık âlemi adâleti görebilmiş ve tabîatı i'tibâriyle tâkatını ne dereceye kadar kullanabildiyse o nisbette kâinatın akışına uygun bir istikâmete yönelebilmiştir. Beşer psikolojisi itâatkâr olmağa da müsâittir, isyânkâr olmağa da... onun, itâatkâr ve mûnis olmağa meylettiği görülür. İnsanların hayatını, Allah nizâmı dışında beşer eliyle yapılmış bir nizâmla tanzîm etmeye kalkarsanız; bu nizâmda beşerin cehâleti, beşerin kusuru muhakkak göze çarpar. Ayni zamanda ve herhangibir şekilde mutlakâ zulüm ve tutarsızlık vardır : Ya fert topluluğa zulmetmektedir, yahut topluluk ferde... Ya bir tabaka diğerine, yahut diğeri ötekine zulmeder. Ya bir milletin diğer millete, yahut bir neslin diğer nesle haksızlık ettiğini görürsünüz... Bütün bu haksızlıklardan, ancak adl-i ilâhî'ye sarılmak sûretiyle uzaklaşmak mümkündür. Bütün kulların İlâh'ı O'dur. Yerde ve gökte hiç bir şey O'ndan gizlenemez.

«O'ndan başka İlâh yoktur. O, Azîz'dir, Hakîm'dir.»

İkinci defa olarak Allah Teâlâ tek âyette, ulûhiyyetteki vahdeti beyân ediyor ve buna İzzet'le Hikmet sıfatlarını ekliyor. Kudret ve hikmet sıfatları, adâlet sıfatından ayrılmayan niteliklerdir. Adâlet, her şeyin hakkâniyetle yerli yerinde yapılması demektir ki, bunun tahakkuku diğer sıfatların da birleşmesiyle mümkündür. Allah Teâlâ'nın sıfatları hakkındaki İslâmî tasavvur ve duygular dâimâ yapıcı ve müsbettir. Aynı şekilde bizzât Allah Teâlâ kendi kendini vasfetmiştir ki, tasavvurların en doğru ve en mükemmeli budur. Bu müsbet ve yapıcı tasavvur; kalbleri Allah'a ve O'nun irâde ve hükmüne bağladığı için büyük bir değeri hâizdir. Zîra bu sûretle akîde, donuk bir fikir olmaktan kurtulup canlı, müessir ve faâl bir varlık haline gelmektedir. (Fî Zılâl'il - Kur'an, II, 239 - 242)

———oOo———

إِنَّ ٱلَّذِينَ يَكْفُرُونَ بِـَٔايَٰتِ ٱللَّهِ وَيَقْتُلُونَ ٱلنَّبِيِّـۧنَ بِغَيْرِ حَقٍّ وَيَقْتُلُونَ ٱلَّذِينَ
يَأْمُرُونَ بِٱلْقِسْطِ مِنَ ٱلنَّاسِ فَبَشِّرْهُم بِعَذَابٍ أَلِيمٍ ﴿٢١﴾ أُو۟لَٰٓئِكَ ٱلَّذِينَ حَبِطَتْ
أَعْمَٰلُهُمْ فِى ٱلدُّنْيَا وَٱلْـَٔاخِرَةِ وَمَا لَهُم مِّن نَّٰصِرِينَ ﴿٢٢﴾

21 — Allah'ın âyetlerini inkâr edenlere ve haksız yere peygamberleri öldürenlere, insanlardan adâleti emredenleri öldürenlere, işte onlara, elem verici bir azâbı müjdele.

22 — İşte bunlar o kimselerdir ki; dünya ve âhirette amelleri boşa gitmiştir. Ve onların hiç yardımcıları da yoktur.

Bu, Allah'ın ehl-i kitâbı zemmetmesi, kötülemesidir. Zîra onlar gerek eski peygamberlerin, gerekse yeni peygamberlerin kendilerine getirip tebliğ etmiş olduğu Allah'ın âyetlerini, peygamberlerin hiçbir günâhı olmadığı halde sırf kendilerini küçük görerek inkâr etme, yalanlama suçunu işlediler. Hattâ Allah'ın dinini kendilerine tebliğ ettikleri zaman bazı peygamberleri öldürdüler. Ortada peygamberlerin onları hakk'a dâvetinden başka öldürmelerini gerektirecek bir sebep ve suç olmadığı halde. İnsanlardan adâleti emredenleri öldürdüler ki bu kibrin ve inâdın en şiddetlisidir. Rasûlullah (s.a.) ın da buyurduğu gibi «Kibir, Hakk'ı inkâr ve insanları küçük görmedir.»

İbn Ebu Hâtim diyor ki; bize Ebu Zübeyr Hasan İbn Ali... Ebu Übeyde İbn el-Cerrâh'dan rivâyet etti ki o şöyle demiştir : Allah'ın Rasûlü, kıyâmet günü insanlardan hangisinin azâbı daha şiddetlidir? dedim. Rasûlullah : «Bir peygamberi ya da iyiliklerini emreden, kötülüğü yasaklayanı öldüreninki,» buyurup bu âyeti okudular, devâmla : «Ey Ebu Übeyde, İsrâiloğulları bir günün başında bir saatte kırk üç peygamberi öldürdü. İçlerinden yüz yetmiş adam çıktı ve peygamberleri öldürenlere iyilikleri emir ve kötülükleri nehyetti. Aynı günün sonunda hepsi de öldürülmüşlerdi. İşte Allah (c.c.) ın bu âyette zikrettikleri bunlardır.» buyurdular.

İbn Ebu Hâtim'in, Abdullah İbn Mes'ûd'dan rivâyeti ise şöyledir : «Günün başında İsrâiloğulları üçyüz peygamberi öldürdü, günün sonunda da bakla pazarı kurdular.» İşte onların Hak'tan yüz çevirmelerine, hakka karşı büyüklenmelerine, Allah dünyada zillet ve aşağılama, âhirette de yakıcı azâbla karşılık verdi ve buyurdu : «İşte onlara elem verici azâbı müjdele. İşte bunlar o kimselerdir ki dünya ve âhirette amelleri boşa gitmiştir ve onların hiç yardımcıları da yoktur.»

أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ أُوتُوا نَصِيبًا مِّنَ الْكِتَابِ يُدْعَوْنَ إِلَىٰ كِتَابِ اللَّهِ لِيَحْكُمَ بَيْنَهُمْ ثُمَّ يَتَوَلَّىٰ
فَرِيقٌ مِّنْهُمْ وَهُم مُّعْرِضُونَ ﴿٢٣﴾ ذَٰلِكَ بِأَنَّهُمْ قَالُوا لَن تَمَسَّنَا النَّارُ إِلَّا أَيَّامًا مَّعْدُودَاتٍ

وَغَرَّهُمْ فِي دِينِهِمْ مَا كَانُوا يَفْتَرُونَ ﴿٢٤﴾ فَكَيْفَ إِذَا جَمَعْنَاهُمْ لِيَوْمٍ لَا رَيْبَ فِيهِ وَوُفِّيَتْ كُلُّ نَفْسٍ مَا كَسَبَتْ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ ﴿٢٥﴾

23 — Kendilerine Kitâb'tan bir pay verilmiş olanları görmedin mi ki; aralarında hüküm vermen için Allah'ın kitâbına çağırılıyorlar da, sonra onlardan bir zümre arkasını çeviriyor. Onlar temelli yüz çevirenlerdendir.

24 — Bu, onların: «Sayılı günlerden başka bize, aslâ ateş dokunmayacak demeleri yüzündendir. Ve uydurageldikleri şeyler, dinlerinde kendilerini aldatmıştır.

25 — Ya geleceğinden şüphe olmayan bir günde onları topladığımız ve kendilerine zulmedilmeden herkesin kazandığı, tastamâm ödendiği zaman halleri ne olacak?

Allah Teâlâ, ellerinde bulunan Tevrât ve incillere tutunan yahûdî ve hıristiyanları protesto mâhiyetinde «kendilerine kitâbtan bir pay verilmiş olanları görmedin mi ki aralarında hüküm vermen için Allah'ın kitâbına çağırılıyorlar da sonra onlardan bir zümre arkasını çeviriyor...» buyuruyor. Tevrât ve incil'de de kendilerine emredilen, Allah'a itâat konusunda Muhammed (s.a.) e tâbi olarak onun hakemliğini kabule çağrıldıklarında, kendi kitaplarından da yüzçevirerek bunu kabule yanaşmıyorlar. İşte bu, onları kötülemenin en son derecesi ve onların inatçılıklarının ve zıtlaşmalarının bir ifâdesidir. Sonra Allah Teâlâ şöyle buyuruyor: «Bu, onların: Sayılı günlerden başka bize, aslâ ateş dokunmayacak, demeleri yüzündendir.» Onları Hakk'a muhalefete sürükleyip buna cesâret ettiren husûs, onların Allah'a karşı yapmış oldukları şu iddiâlarıdır: «Dünyadaki her bin yıla bir gün olmak üzere cehennem'de sadece yedi gün azâb göreceğiz.» Bunun tefsîri Bakara sûresinde geçmişti.

Allah Teâlâ devamla şöyle buyurur:

«Onların uydurageldikleri yalanlar dinlerinde kendilerini aldatmıştır.» Allah'ın herhangi bir âyeti olmaksızın kendi kendilerine uydurdukları cehennem ateşinin ancak sayılı günlerde kendilerini yakacağı safsatası onları bâtıl dinlerinde bırakmıştır. Halbuki Cenâb-ı Hak onları tehdîdle şöyle devâm ediyor: «Ya geleceğinden şüphe olmayan bir günde onları topladığımızda... halleri ne olacak?» Allah'a iftirâ ettikten, peygamberleri yalanlayıp onları ve kendi içlerinde olup da iyiliği emredip kötülükten sakındıran âlimleri öldürdükten sonra halleri nasıl olacak? Allah bunların hepsini onlardan soracak, hesâba çekecek ve karşılığını verecektir. Bunun için de Allah: «Varlığında ve geleceğin-

de aslâ şüphe olmayan bir günde, onları topladığımız ve kendilerine zulmedilmeden herkesin kazandığı, tastamâm ödendiği zaman halleri ne olacak?» buyurmuştur.

قُلِ اللَّهُمَّ مَالِكَ الْمُلْكِ تُؤْتِي الْمُلْكَ مَنْ تَشَاءُ وَتَنْزِعُ الْمُلْكَ مِمَّنْ تَشَاءُ وَتُعِزُّ مَنْ تَشَاءُ وَتُذِلُّ
مَنْ تَشَاءُ بِيَدِكَ الْخَيْرُ إِنَّكَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿٢٦﴾ تُولِجُ اللَّيْلَ فِي النَّهَارِ وَتُولِجُ النَّهَارَ فِي اللَّيْلِ
وَتُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَيِّتِ وَتُخْرِجُ الْمَيِّتَ مِنَ الْحَيِّ وَتَرْزُقُ مَنْ تَشَاءُ بِغَيْرِ حِسَابٍ ﴿٢٧﴾

26 — De ki: Ey mülkün sahibi olan Allah'ım; Sen, mülkü dilediğine verirsin. Sen mülkü dilediğinin elinden alırsın. Sen dilediğini azîz edersin, sen dilediğini zelîl edersin. Hayır, yalnız Senin elindedir. Sen; hiç şüphe yok ki, her şeye Kâdirsin.

27 — Geceyi gündüze geçirir, gündüzü geceye geçirirsin. Ölüden diriyi çıkarır, diriden ölüyü çıkarırsın. Dilediğin kimseye hesâbsız rızık verirsin.

Allah Teâlâ buyuruyor ki:

Ey Muhammed, Rabbını ta'zîm ederek, O'na tevekkül ederek, O'na şükrederek, işlerini O'na havâle ederek de ki: «Ey mülkün sahibi olan Allah'ım, (Bütün mülk Senindir.) Sen mülkü dilediğine verirsin. Sen mülkü dilediğinin elinden alırsın. Sen dilediğini Azîz edersin, dilediğini zelîl edersin.» Veren Sensin, vermeyen, alan da Sen, dilediği olan, dilemediği olmayan da Sen'sin. Bu âyette Rasûlullah (s.a.) ve ümmetinin Allah'ın nimetlerine şükretmeleri gerektiğine işâret ve tenbîhte bulunulmaktadır. Zîra Allah Teâlâ peygamberliği İsrâiloğullarından almış ve Mekkeli, Kureyş kabîlesinden ümmî bir arap ve genelde peygamberlerin sonuncusu, bütün ins ve cinne Allah'ın elçisi olan Muhammed (s.a.) e vermiş. O'nda kendinden önceki bütün peygamberlerin güzellikleri toplanmış, Allah'ın şerîâtını, geçmiş ve gelecek gaybı, âhiret gerçeklerini bilme, doğuda batıda bütün dünyaya ümmetini yayma, gecelerin günleri kovaladığı sürece ta kıyâmete kadar dinini diğer bütün din ve şerîatlardan üstün kılma gibi, diğer hiçbir peygambere vermediği özellikleri Ona vermiştir. Bnun için Allah Teâlâ:

«De ki ey mülkün sahibi olan Allah'ım...» (Yaratıklarına tasarruf sahibi olan Sen'sin.) buyuruyor.

«Ve dediler ki : Bunun için Allah Teâlâ : «Bu Kur'an iki şehrin birinden bir büyük adama indirilmeli değil miydi?» (Zuhruf, 31) buyurarak kendi işleri hakkında akıl yürütmeye kalkanları reddediyor ve :

«Yoksa Rabbının rahmetini onlar mı paylaştırıyorlar?» (Zuhruf, 32) buyuruyor. Biz yaratıklarımız hakkında dilediğimiz gibi tasarrufta bulunuruz. Buna mâni' olacak bir şey aslâ olamaz. Bu işlerimizde hikmet ve hüccet sahibiyizdir. Aynı şekilde peygamberliği de dilediğimize veririz, diyor. Nitekim bu konuda bir başka âyette şöyle buyurur:

«Allah risâleti nereye vereceğini en iyi bilendir.» (En'âm, 124)

«Bak nasıl onları birbirlerine üstün kıldık.» (İsrâ, 21)

Hâfız İbn Asâkir, Halîfe Me'mûn devrine dâir tarih'inde İshâk İbn Ahmed'in hal tercümesinde rivâyet ediyor ki : Halîfe Me'mûn Rûm ülkesinde bir sarayda Himyer diliyle yazılmış bir mektup görmüş. Mektup arapçaya çevirilmiş, içinde şunlar yazılıymış :

«Allah'ın adıyla başlarım. Gece ve gündüz değiştiğinde, felekte yıldızlar semâsı döndüğünde hükümrânlık, saltanatı sona eren bir kraldan bir başkasına intikâl eder. Arş sahibinin hükümrânlığı ise devâmlıdır. Ne sona erer, ne de ona bir ortak vardır.»

Allah Teâlâ :

«Geceyi gündüze geçirir, gündüzü geceye geçirirsin...» buyuruyor. Birisinin uzunluğundan alır, diğerinin kısalığına eklersin. Böylece müsâvî olurlar. Sonra birinden alır öbürüne verirsin denklik bozulur, sonra tekrâr müsâvî olurlar. Bahar, yaz, güz ve kış mevsimlerinde bu böylece devâm eder gider.

«Ölüden diriyi çıkarır, diriden ölüyü çıkarırsın.» Taneyi ekinden, ekini taneden, hurmayı tohumdan, tohumu hurmadan, mü'mini kâfirden, kâfiri mü'minden, tavuğu yumurtadan, yumurtayı tavuktan çıkarırsın. «Dilediğin kimseye hesâbsız rızık verirsin.» Dilediğine sayamayacağı, saymaya gücünün yetemeyeceği kadar mal verirsin. Diğerlerininkini de hikmetinin, irâdenin, dilediğinin ve adâletinin gerektirdiği şekilde kısarsın.

Taberânî diyor ki, bize Muhammed İbn Zekeriyyâ, Rasûlullah (s.a.) ın şöyle buyurduğunu rivâyet etti : «Kendisiyle duâ edildiğinde Allah'ın icâbet ettiği İsm-i A'zâm'ı Âl-i İmrân sûresindeki 26. âyet-i kerîme'sindedir.»

İZÂHI

Ebu'l-Abbâs der ki : Hesâb lafzı Kur'an'da üç şekilde gelmiştir. Birisi, yorulmak anlamınadır ki, «Allah Teâlâ dilediğine hesâbsız rızık verir» buyururken bu anlamı kasdetmiştir. İkincisi, sayı anlamınadır

ki, Allah Teâlâ, «Sabredenlere ecirleri hesâpsız verilecektir» buyururken bunu kasdetmiştir. Üçüncüsü, isteme anlamınadır ki, Allah Teâlâ «hesâbsız olarak tut» buyururken bunu kasdetmiştir. (İsmâîl Hakkı Bursevî, Rûh el-Beyân, I, 316)

İlâhî Hârika : Gece ve Gündüz

«Geceyi gündüze, gündüzü geceye girdirir.» Buradaki (يولج) kelimesi, aslında içiçe sokmak ve girdirmektir. Ancak bu ifâde gündüzün zamanının gecenin içinde artıp eksilmesi için kullanılmıştır. Bu durum, birçok ülkede doğuş ve batışların farklılığı sonucu meydana çıkar. Bu husûs, Abdullah İbn Abbâs, Hasan ve Mücâhid'den rivâyet edilmiştir. Ekvator bölgesinde gece ile gündüzün sürekli eşit olması buna aykırı değildir. Çünkü dünyanın çoğunluk kısmında artma ve eksilmenin bulunması yeterlidir. Cübban der ki : Gecenin gündüze, gündüzün geceye girdirilmesinden maksad; her birinin diğerinden önce icâd edilmesidir. Birinci görüş lafza daha yakındır. Her iki takdîrde de gece ve gündüzden ortaya çıkan husûs, sözün zâhirinden herkesin anladığı gece ve gündüzdür. Bunun ötesinde âriflerin bildiği selh günleri ile bilgin filozofların düşündükleri «şen'i ilâç» günleri bulunmaktadır. Bu konunun izâhı kısaca şöyledir : İlâhiyyûn topluluğunun anlattığına göre; gün, yıldızlar feleğinin devrelerinden bir devirden ibârettir. (...) Halkın yanında bilinen bir gün ise, güneşin doğuşundan tekrâr doğuşuna veya batışından tekrâr batışına veya zevâl noktasından tekrâr zevâl noktasına gelmesinden ibârettir. Ya da bu ikisi arasındaki zamandır. Netîce i'tibâriyle bu 360 gündür. Bir günün boylamı 360 derecedir. Çünkü bu süre içinde bütünüyle felek zâhir olur ve her tarafı hareket kaplar. İşte cismânî gün bu gündür. Rûhânî güne gelince; bundan akıllar bilgilerini, basîretler müşâhedelerini, rûhlar sırlarını alırlar. Tıpkı bu günlerden birinde bedenî cisimlerin gıdâlarını almaları, büyüyüp gelişmeleri, sağlıklı veya hastalıklı olmaları, ölmeleri veya yaşamaları gibi. Zâhirî ahkâmına göre; faâl kuvvetten küllî nefse yayılan âlemde günler yedidir. Pazartesiyle başlar, pazara kadar gelir. Bu günlerin bir de rûhânî günleri vardır ki; onun da rûhlarda ve akıllarda hükümleri mevcûddur. Rûhânî günler göklerin ve yerin üzerine dayandığı hakkı bilen güçten yayılır. Ve bu felek ilâhî söz olup, araştırma feleği bu yedi dâire üzerinde döner. (...)

Araplar ve acemler, birbiri üzerine geçirilen gece ile gündüzden hangisinin esâs olduğu konusunda ihtilâf etmişlerdir. Acemler gündüzü geceden öne alırlar. Onların zamanı güneş zamanıdır. Binâenaleyh onlarda cumartesi gecesi; ertesi gün pazar olan gecedir. Yani cumartesi gününün akşamıdır. Diğer günler de böyle. Araplar ise geceyi gündüzden öne alırlar ve onların zamanı kamerî, ayın zamanıdır. Bi-

nâenaleyh onlarda cuma gecesi; ertesi gün cuma olan akşamdır. Araplar bilgiye acemlerden daha yakındırlar. Çünkü selh günleri onları bu görüşlerinde te'yîd eder. Fakat onlar hükmü ve hikmeti bilmemişler, geceyi başka bir güne nisbet etmişlerdir. Tıpkı güneş takvimi mensûblarının yaptığı gibi. Çünkü arapların çoğunluğu birbiri üzerine geçirilen günlerden başkasını bilmezler. Bu devletin sahibi, bilginlerin ve peygamberlerin vârisi olan ârifler ise; bu günlerin ötesinde selh günleri ve şe'nî ilâç günleri bulunduğunu bilirler. Mâdem ki günler bir şeydir ve onlara göre her şeyin zâhiri, bâtını, görüleni, görülmeyeni, rûhu, cismi, mülkü, melekûtu, latîfi ve kesîfi vardır. Binâenaleyh onlar, bâtın ve zâhir karşılığında gece ve gündüz derler. Günler yedidir. Her günün aynı cinsten bir gündüzü, bir de gecesi vardır. Gündüz o gecenin gölgesidir. (...) (Âlûsî, Rûh el-Meânî, III, 115 - 116)

Takiyye

Âlûsî takiyye konusunda da şöyle diyor :

Bu âyet-i kerîme, takiyyenin meşrûiyyetine delildir. Takiyye; nefsi ve nâmûsu veya mülkü düşmanların şerrinden korumak diye ta'rîf edilmiştir. Düşman iki kısımdır. Bir kısmı düşmanlığı din ihtirâsına dayalı olandır ki kâfirle, müslüman gibi. İkincisi ise düşmanlığı mal, eğlence, mülk ve iktidâr gibi dünyevî maksadlara dayanan düşmanlıktır. Bu sebeple takiyye de iki kısım olmuştur. Birinci kısmın şer'î hükmü şudur : Muhâliflerin saldırısı nedeniyle dinini açıkça ilân etmesi mümkün olmayan bir yerde bulunan mü'minin; dinini açıkça icrâ edebileceği bir yere hicret etmesi vâcibdir. Ve mü'minin zayıf düşme ma'zeretine dayanarak o yerde kalıp, dinini gizlice icrâ etmesi aslâ câiz değildir. Çünkü Allah'ın arzı geniştir. Ancak çocukluk, âile, körlük, mahpusluk veya öldürülme tehlikesiyle karşı karşıya bulunma gibi meşrû' bir özür nedeniyle hicret terkedilebilir. Çocukların, babaların, annelerin öldürülmesi de genellikle korkutulmak için kullanılan bir davranış olması hasebiyle bu hükme dâhildir. Öldürme; ister boyun vurma ile olsun, ister azık kesmekle olsun, ister benzeri şekilde olsun farksızdır. İşte bu gibi kimselerin muhâliflerle birlikte kalması câiz olur. Ancak zarûret miktarınca onlara uymasına müsâade edilir. Fakat onların arasından kaçmak ve çıkmak için çeşitli taktiklere başvurması da gerekir. Eğer korkutma; menfaati yitirme veya eziyyete dûçâr olma gibi tahammülü mümkün olan cinsten ise, azık vermemek ve öldürmeyecek şekilde dövmek gibi o zaman mü'mininin onlara muvâfakati câiz olmaz. Şâyet câiz olursa bu, bir ruhsattır, kendi görüşünü açıklaması ise azîmettir. Eğer bu uğurda nefsini helâk ederse, kesinlikle şehîd olur. Düşmanlara muvâfakat etmenin ruhsat olduğunun delili Hz. Hasan'dan nakledilen şu olaydır : Yalancı Müseylime, Rasûlullah'ın ashâbın-

dan iki kişiyi tuttu ve birine Muhammed'in Allah'ın Rasûlü olduğuna şehâdet getirir misin? diye sordu. O da, evet dedi. Müseylime; benim Allah'ın Rasûlü olduğuma şehâdet getirir misin? dedi. O, evet karşılığını verdi. Sonra diğerini çağırdı ve ona Muhammed'in Allah'ın Rasûlü olduğuna şehâdet eder misin? dedi. Sonra Müseylime, benim Allah'ın Rasûlü olduğuma şehâdet eder misin? deyince o, ben sağırım dedi. Üç kez tekrârladı, her seferinde o, ben sağırım diye cevâb verdi. Bunun üzerine Müseylime onun boynunu vurdu. Durum Hz. Peygambere bildirilince buyurdu ki : Öldürülen kişi doğruluk ve samîmiyyeti üzere devâm etmiş ve kendi fazîletini elde etmiştir. Binâenaleyh üzerine sorumluluk yoktur. İkinci kısma gelince, bilginler hicretin vâcib olup olmadığı konusunda ihtilâf etmişlerdir. Bazıları derler ki; «kendinizi ellerinizle tehlikeye atmayınız.» âyeti gereğince hicret vâcibdir. Malı kaybetmenin yasaklanmasını da buna delil gösterirler. Bir topluluk ise hicret gerekmez, dediler. Çünkü oradan hicret, dünyevî menfaatlardan bir menfaat içindir. Dünyevî menfaatlardan birini terkedene ise dininde eksiklik bırakmıştır, denemez. Çünkü din birliği vardır. Güçlü düşmanı ise mü'min olması nedeniyle ona saldırmamaktadır. Bazıları da derler ki; gerçekte bu durumda eğer kendinin, yakınlarının mahvolmasından veya aşırı derecede çiğnenmekten korkarsa, hicret gerekebilir. Ancak bu bir ibâdet ve Allah'a yaklaşma değildir ki netîcede sevâb kazanasın. Çünkü hicretin vâcib oluşunun nedeni, salt o hicret eden kişinin dünyevî menfaatıdır. Yoksa dinî derecesinin ızhârı değildir ki, ona sevâb isâbet etsin. Hem, her vâcibin netîcesinde sevâb doğmaz. Zîrâ gerçekte her vâcib ibâdet olmayabilir. Hattâ vâciblerden bir çoğunun netîcesinde sevâb terettüb etmez. Fazla acıkınca yemek gibi. Hastalık halinde bilinen veya tahmîn edilen zararlardan kaçınmak gibi. Sıhhat halinde zehir içmemek gibi. Bu hicret de aynı kabîldendir. Allah ve Rasûlüne yapılan hicret şeklinde değildir ki, netîcede âhiret sevâbını ve lutfunu gerektirsin. Bir topluluk da, kâfirleri fâsıkları, zalimleri idâre etmeyi, onlara yavaş konuşmayı, yüzlerine tebessüm etmeyi, birlikte rahat etmeyi, kendilerinin eziyyetini engellemek, dillerini kesmek ve onlardan nâmûsunu korumak için bir takım ihsânlar vrmeyi takiyye saymışlardır ve bunun yasaklanan dostlukla alâkası olmadığını, aksine sünnet ve meşrû' bir durum olduğunu bildirmişlerdir. Nitekim Deylemî, Hz. Peygamber'den nakleder ki; o şöyle buyurmuştur : «Allah Teâlâ bana insanları idâre etmemi emretti. Tıpkı farzları ikâme etmeyi emrettiği gibi.» Bir başka rivâyette ise; «ben insanları idâre etmek için gönderildim.» buyurur. İbn Ebu Dünyâ'nın rivâyetine göre peygamber : «İmândan sonra aklın başı, insanları idâre etmektir.» buyurmuştur. (...) Ancak bu idârecilik dini çiğneyecek, kötülüğü irtikâb edecek, kötü zanlar beslettirecek dereceye varmamalı-

dır. Bu gerçeğin ötesinde insanlardan farklı iki grubun görüşleri bulunmaktadır. Bu gruplar Hâricîler ve Şîa'dır. Hâricîler derler ki; takiyye hiçbir şekilde câiz değildir. Malı, nefsi ve nâmûsu dine karşılık korumak ve gözetmek aslâ câiz değildir. Onların bu konuda pek şiddetli tavırları vardır. Meselâ onlardan bir kişi; namaz kılarken, hırsız veya gasıp gelip değerli olan mallarını çalsa veya gasbetse, o kişi namazını bozmaz. Aksine namazı bozmak harâmdır. Bu sebepte hâricîler peygamberin ashâbı olan Büreyde el-Eslemî'yi namazında atını kaçmaktan koruduğu için ta'netmişlerdir. Şüphesiz ki; bu mezhep aşırı bir tefrît'e kaçmıştır. Şîa'ya gelince; onların bu konudaki görüşleri çok sarsaktır. Bazıları derler ki; zarûret halinde bütün sözlerde takiyye câizdir. Ve bazan lutuf ve ara bulmak için takiyye yaparak dövmenin vâcib olduğunu savunurlar. Ancak mü'mini öldürmek gibi fiillerde takiyyeyi câiz saymazlar. Kezâ kesin bilerek veya güçlü zanna dayanarak bunun dinde fesâd çıkarma olabileceği nedeniyle câiz görmezler. Müfîd'in ifâdesine göre; bazı hallerde takiyye vâcibtir. Bazı hallerde takiyye yapmak terketmekten afdaldır. Bazan da terketmek yapmaktan afdaldır. Ebu Ca'fer et-Tûsî der ki : Rivâyetlerin zâhirine göre; candan endîşe edildiği takdîrde takiyye vâcibdir. Başkası da der ki; mala karşı endîşe sözkonusu olursa takiyye vâcibdir. Nâmûsu korumak için ise müstehabdır. Öyleki ehl-i sünnet'le buluştukları zaman, namazlarında, oruçlarında ve diğer dinî ibâdetlerinde onlara uyarak sünnî gibi davranırlar. Hattâ bazı ehl-i beyt imâmlarından rivâyet edilir ki; bir sünnînin arkasında takiyye olarak namaz kılmak, bir peygamberin arkasında namaz kılmak gibidir. Ancak takiyye için kılınan namazın kazâ edilip edilmeyeceği konusunda ihtilâflıdırlar. Kezâ oruç bozmanın helâl olmadığı yerlerde, takiyye için oruç bozan kişinin orucu kazâ edip etmeyeceği konusunda da ihtilâf vardır. Şiî mezhebini ta'netmekten korumak için bir sünnîye karşı takiyyenin afdaliyyeti konusunda da ihtilâf vardır. Ancak Şîa'nın çoğunluğu bunun afdal olduğu husûsunda fetvâ vermişlerdir. Hattâ onlardan bir kısmı; en küçük bir endişe veya arzunun gerçekleşmesi mukâbilinde küfrü izhâr etmenin câiz, hatta vâcib olduğunu söylemişlerdir. Şüphesiz ki bu da bir ifrâtlı durumdur. Onlar ehl-i sünnet'e uygun olarak imâmlarının yaptıkları davranışların çoğunu —ki şîa mezhebi gereğince bunların reddedilmesi gerekir— takiyyeye hamletmişlerdir ve takiyyeyi ana ilke olarak kabul edip, dinlerini bunun üzerine kurmuşlardır. Bu gün Şîa'nın arasında yaygın olan inanç budur. Öyle ki onlar, hulefâ-i râşidîn'in halîfeliklerini bâtıl saymak gâyesiyle görüşlerini peygambere bile nisbet etmişlerdir.

Halbuki onların kitâblarında mü'minlerin emîri Hz. Ali (k.v.) nin ve onun çocuklarının takiyye yaptıklarını reddeden esâslar vardır. Hattâ Hz. Ali'nin ve âilesinin üstünlüğünü reddeden görüşler de vardır.

Nitekim Şîa'ya göre Allah'ın kitâbından sonra en sahîh kitaplardan birisi olan Nehc'ül-Belâğa kitâbında Hz. Ali (k.v.) şöyle der : İmâmın alâmeti; faydana veya zararına olan yerde doğruluğu, yalana tercîh etmendir. Nerede Hz. Ali'nin görüşü, nerede; «Allah katında sizin en üstününüz, en çok müttakî olanınızdır» âyetini en çok takiyye yapanınızdır, diye tefsîr eden görüş? (Âlûsî, Rûh el-Meânî, III, 121 - 123)

——oOo——

لَا يَتَّخِذِ الْمُؤْمِنُونَ الْكَافِرِينَ أَوْلِيَاءَ مِنْ دُونِ الْمُؤْمِنِينَ ۖ وَمَنْ يَفْعَلْ ذَٰلِكَ فَلَيْسَ مِنَ اللَّهِ فِي شَيْءٍ إِلَّا أَنْ تَتَّقُوا مِنْهُمْ تُقَاةً ۗ وَيُحَذِّرُكُمُ اللَّهُ نَفْسَهُ ۗ وَإِلَى اللَّهِ الْمَصِيرُ ﴿٢٨﴾

28 — Mü'minleri bırakıp da kâfirleri dost edinmesinler. Kim böyle yaparsa; Allah ile dostluğu kalmaz. Ancak onlardan sakınmanız müstesnâdır. Allah, size kendisinden korkmanızı emrediyor. Dönüş Allah'adır.

Kâfirleri Dost Edinmek

Allah Teâlâ mü'minlerin kâfirleri sevmelerini, mü'minleri bırakıp da kâfirleri dost edinmelerini yasaklıyor. Böyle yapanları tehdîd sadedinde : «Kim böyle yaparsa Allah ile dostluğu kalmaz» buyuruyor. Bu konuda Allah'ın yasakladığını yapanların Allah ile hiçbir ilgisi kalmaz. Şu âyetlerde de buna işâret vardır :

«Ey îmân edenler, mü'minleri bırakıp da kâfirleri dost edinmeyin. Allah'ın aleyhinize apaçık bir fermân vermesini mi istersiniz?» (Nisâ, 144)

«Ey îmân edenler, yahûdî ve hıristiyanları dost edinmeyin. Onlar birbirlerinin dostudurlar. Sizden her kim onları dost edinirse, o da onlardandır.» (Mâide, 51)

«Ey îmân edenler, Benim de düşmanım, sizin de düşmanınız olanları dost edinmeyin. Onlar size gelen gerçeği inkâr etmişken, onlara sevgi gösteriyorsunuz. Halbuki onlar, Rabbınız olan Allah'a inandığınızdan dolayı sizi ve peygamberi yurdundan çıkarıyorlar. Eğer siz, Benim yolumda savaşmak ve hoşnûdluğumu kazanmak için çıkmışsanız, onlara nasıl sevgi gösterirsiniz? Ben sizin gizlediğinizi de, açığa vurduğunuzu da bilirim. İçinizden kim bunu yaparsa şüphesiz ki, doğru yoldan sapmış olur.» (Mümtehine, 1)

Cenâb-ı Allah mü'minlerin, muhâcir, ansâr ve arablardan îmân edenlere dostluklarını zikrettikten sonra :

«Küfredenler ise birbirinin dostudurlar. Eğer siz bunu yapmazsanız yeryüzünde bir fitne ve büyük bir fesâd olur.» (Enfâl, 73) buyuruyor.

«Ancak onlardan sakınmanız müstesnâdır.» Bazı yerlerde ve vakitlerde onların kötülüğünden korkanların, niyyet ve içiyle değil de dış görünüşüyle onlardan sakınma hakları vardır. Nitekim Buhârî Ebu Derdâ'nın : «Biz bazılarının yüzüne gülerdik. Halbuki kalbimiz onlara la'net okurdu.» dediğini nakleder.

Sevrî diyor ki : İbn Abbâs şöyle dedi : «Takvâ amel ile değil ancak dil iledir.» Ebu'l-Âliye, Ebu'ş-Şa'sâ, Dahhâk, Rebî' İbn Enes de aynı şeyi söyler. Onların bu sözlerini Cenâb-ı Hakk'ın :

«Kalbi îmânla dolu olduğu halde zorlananların dışında her kim, îmânından sonra Allah'ı tanımayıp küfre göğüs açarsa...» (Nahl, 106) âyeti de desteklemektedir.

Buhârî, Hasan'dan naklediyor : Sakınma kıyâmete kadar (devâm edecek) tir. «Allah size kendisinden (musîbetlerinden, ya da kendisine muhâlefet etmekten ve düşmanlarına dostluk, dostlarına da düşmanlık edenlere azâb vermesinden) korkmanızı emrediyor.»

«Dönüş Allah'adır.» Dönüp dolaşıp gidilecek O'dur. Herkese amelinin karşılığını verecektir.

İbn Ebu Hâtim diyor ki; bize babam... Amr İbn Meymûn'dan nakletti ki o şöyle demiş. Aramızda Muâz İbn Cebel ayağa kalktı ve : Ey Evd oğulları ben size, Allah Rasûlünün elçisiyim. Biliyorsunuz ki, dönüşünüz cennete veya cehenneme olacaktır.

İZÂHI

Dördüncü mes'ele : İyi bil ki; takiyyenin bir çok hükmü vardır. Biz bunlardan bir kısmını zikredeceğiz :

Birinci hüküm: Takiyye ancak şu durumda mümkün olur : Kişi küffâr arasında bulunur ve onların canına kıymalarından korkar, malını heder etmelerinden endîşe eder ve bu sebeple diliyle onları idâre eder. Bu da ancak düşmanlığın dille gösterilmemesi şartına bağlıdır. Sadece dostluk ve arkadaşlık vehmi veren sözler söylenmekle yetinilir. Ne var ki, bu sözleri söylerken içinden aksini düşünmesi ve söylediklerinin hiçbirisini kabullenmemesi gerekir. Bu takdîrde takiyyenin etkisi zâhirdedir. Gönüllere te'sîri yoktur.

İkinci hüküm : Eğer kişi takiyyenin câiz olduğu yerlerde îmânını ve hakîkâti açıklarsa bu daha da afdal olur. Bunun delili Müseylime vak'asıyla zikrettiğimiz şeylerdir.

Üçüncü hüküm : Takiyye ancak düşmanlık ve dostluğun izhârıyla

ilgili konuda câiz olur. Dinin izhârıyla ilgili noktalarda da câiz olabilir. Ancak öldürme, zinâ, mal gasbetme, yalan şehâdet etme, suçsuz kadınlara iftirâ atma, kâfirlerin müslümanların gizli noktalarından haberdâr olmalarını sağlama gibi başkasına zararı dokunan konularda kesinlikle câiz değildir.

Dördüncü hüküm: Âyetin zâhiri gösteriyor ki; takiyye ancak gâlîb bulunan kâfirler arasında câiz olmuştur. Sadece Şâfiî merhûm müslümanlar arasında işler karışırsa, müslümanlarla müşrikleri ayırdetmek mümkün olmazsa, nefsi korumak için takiyyenin helâl olacağı kanâatindedir.

Beşinci hüküm : Takiyye nefsi korumak için câizdir. Ancak malı korumak için câiz olup olmadığı konusu tartışmalıdır. Fakat bu konuda da cevâz verilebilir. Çünkü Rasûlullah (s.a.) «Müslümanın malının mahremiyyeti, kanının mahremiyyeti gibidir.» buyurmuştur. Ve ayrıca «malı uğrunda öldürülen şehîddir» buyurmuştur. Kaldı ki, mala ihtiyâç fazladır. Kezâ hîle ile su satılacak olursa, abdestin fazîleti sâkıt olur ve malını harcamamak için teyemmüm edilmesi câiz olur. Öyleyse burada neden câiz olmaz. Allah en iyisini bilendir.

Altıncı hüküm : Mücâhid der ki; bu hüküm İslâm'ın ilk günlerinde sâbit idi. Çünkü mü'minler güçsüzdüler. Ancak İslâm devleti kurulduktan sonra câiz değildir. Avfî ise Hasan'dan rivâyet eder ki takiyye kıyâmet gününe kadar mü'minler için câizdir. Bu söz daha evlâdır. Çünkü imkân elverdiğinde insanın kendinden zararı def'etmesi vâcibdir.» (Fahreddîn Râzî, Mefâtîh el-Ğayb, VIII, 13)

ÜÇÜNCÜ CİLDİN SONU